Constantin Giurescu

STUDII DE ISTORIE

Antologie, îngrijire de ediție și
introducere de

DINU C. GIURESCU

Editura Eminescu
1993

Coperta de: DANIEL NICOLESCU

ISBN 973-22-0194-0

INTRODUCERE

Prezentul volum cuprinde următoarele lucrări ale lui Constantin Giurescu:

Contribuțiuni la studiul cronicilor muntene, București, 1906;

Noi contribuțiuni la studiul cronicilor moldovene. Letopisețul lui Eustratie Logofătul și Letopisețul latinesc. Cronicile lui Grigore Ureche, Simion Dascălul și Misail Călugărul, București, 1908;

Prefața și *Introducerea* la Miron Costin, *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*, București, 1914;

Prefața și *Introducerea* la *Letopisețul Țării Moldovei de la Istratie Dabija pînă la domnia a doua a lui Antioh Cantemir, 1661–1705*, București, 1913;

Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul (1915); *Despre rumâni* (1916); *Despre boieri* (1920);

Introducerea la *Documente și regeste privitoare la Constantin Brîncoveanu*, culese, adnotate și publicate de Const. Giurescu și N. Dobrescu, București, 1907;

Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană, București, 1908.

Introducerea își propune să arate principalele rezultate dobîndite de Constantin Giurescu în aceste studii, precum și felul în care ele au fost receptate și interpretate pînă în ultimii ani.

D.C.G.

I

În CONTRIBUŢIUNI LA STUDIUL CRONICILOR MUNTENE [1] Constantin Giurescu porneşte de la două scrieri „de familie şi partid" [2] şi anume:

1. ISTORIA ŢĂRII ROMÂNEŞTI DE CÎND AU DESCĂLECAT ROMÂNII, numită cînd „Cronica Cantacuzinească" cînd a „Ludescului" — după presupusul ei autor, Stoica Ludescu —, favorabilă familiei Cantacuzino.
2. ISTORIILE DOMNILOR ŢĂRII ROMÂNEŞTI, atribuite mai întîi lui Constantin Căpitanul şi ulterior lui Radu Popescu, scriere favorabilă partidei boiereşti condusă de Gheorghe Băleanu şi Hrizea Vornicul.

Studiul îşi propune să discute paternitatea şi etapele redactării *Istoriilor*... Mai întîi, dacă autorul lor este Constantin Căpitanul, identificat cu Constantin Căpitanul Filipescu, fiul spătarului Pană Filipescu şi al Maricăi, fata postelnicului Constantin Cantacuzino. Pentru aceasta, o sumă de informaţii ale cronicei sînt comparate cu aceea ce se cunoaşte din viaţa presupusului autor al *Istoriilor*..." „Rudă de aproape şi partizanul politicei Cantacuzinilor, cu care apare în cele mai strînse legături, el (=Constantin Căpitanul Filipescu, nota D.C.G.) nu putea scri cu atîta înverşunare împotrivă-le [3]; n-ar fi putut vorbi despre el şi părinţii lui aşa cum se vorbeşte în cronică şi n-a fost pribeag şi multă vreme petrecător în Moldova, cum apare autorul *Istoriilor*."[4] Concluzia este *„că nu există nici o dovadă* că autorul *Istoriilor domnilor Ţării Româneşti* ar fi Constantin Căpitanul Filipescu şi că, dimpotrivă, sînt serioase argumente cari ne arată că el nu le-ar fi putut scrie".[5] Notiţa din manuscris, care precizează „Această carte s-au scris de Costandin Căp(it)anul, mai 10 lt 7269", arată pe copistul din 1761 (= 7269) al cronicei şi nicidecum pe autorul ei [6].

Ajuns la acest punct, Constantin Giurescu reconstituia, cu o remarcabilă acuitate şi erudiţie, viaţa şi activitatea lui Hrizea vistierul [7] şi mai ales a lui Radu Popescu [8] (fiul lui Hrizea).

A treia parte a studiului [9] arată manuscrisele care păstrează cronica lui Radu Popescu şi anume: nr. 58, nr. 121 (Corpul oficial de cronici scris la porunca lui Nicolae Mavrocordat) şi nr. 537 — toate existente la Academia Română. În toate acestea, scrierea lui Radu Popescu nu se păstrează singură — ci totdeauna în continuarea altora —, după cum nu are textul întreg, lipsindu-i fie partea de început, fie aceea de la sfîrşit [10]. În plus, versiunea din Ms. nr. 537, s-a păstrat, cu mici modificări, şi în alte două copii, anume „Istoria Bălăcenească" (din 1770) [11] şi în „Cronica de la Cluj" [12].

Primele două manuscrise (nr. 58 și 121) merg cu relatarea pînă în al zecelea an al cîrmuirii lui Nicolae Mavrocordat, în timp ce Ms. nr. 537, pînă la jumătatea domniei (anul al cincilea).[13]

I. G. Sbiera dovedise că scrierea lui Radu Popescu nu este o continuare a cronicei lui Radu Greceanu [14]. Pornind de la această demonstrație, Constantin Giurescu descoperă în Ms. nr. 537 (Academia Română), fragmentul care face legătura între *Istoriile domnilor Țării Românești* — partea ce se încheie în mai 1688 și cealaltă parte a *Istoriilor*..., care începe cu octombrie 1699 (aflată în „Corpul Mavrocordătesc"). Întregul „fragment de legătură" este publicat de Constantin Giurescu [15], și covîrșitoarea majoritate a cercetătorilor au fost de acord cu demonstrația sa, anume că acest text se datorește tot lui Radu Popescu.

Pornind de la anume observații formulate de I. G. Sbiera [16], la care adăugă noi elemente scoase din analiza internă a cronicii, Constantin Giurescu susține că și partea întîi din *Istorii*... (pînă la 1688), a fost redactată tot de Radu Popescu [17]. Concluzia sa este următoarea: „Spiritul unitar în care sînt scrise *Istoriile domnilor Țării Românești* și Cronica lui Radu Popescu, amîndouă caracterizate prin dușmănia împotriva Cantacuzinilor, continuarea lor neîntreruptă, interesul arătat în *Istorii* faptelor și soartei lui Hrizea vistierul și identitatea împrejurărilor, cari privesc pe autorul lor, cu cele referitoare la Radu Popescu, constituiesc argumente puternice, în afară de asemănările de formă și de fond, de expresiuni și de cugetare, în sprijinul părerei că Radu Popescu a scris și prima cronică."[18]

„Contribuțiile" publicate în 1906 arată și etapele de redactare. Prima parte, de la începuturile statului muntean („Domnia Radului vodă Negrul") și pînă la 13 mai 1688 (partea atribuită greșit lui Constantin Căpitanul Filipescu) a fost scrisă în ultimii ani ai cîrmuirii lui Șerban Cantacuzino (prin 1687—1688). Între anii 1719—1721, Radu Popescu a continuat relatarea pînă la începutul domniei a doua a lui Nicolae Mavrocordat (1719). A treia etapă a redactării, cu povestirea faptelor pînă în anul 1724 inclusiv, a fost făcută în ultimele luni din 1724 și în 1725 [19]. Ultima parte (1715—1729) care nu s-a păstrat, pare-se, în versiunea ei originală [20], a inclus evenimentele pe măsura desfășurării lor.

Ultimul capitol al studiului apărut în 1906 se ocupă cu *Istoria Țării Românești de la anul 1689 încoace, continuată de un anonim* [21]. Această „istorie" cuprinde, de fapt, intervalul octombrie 1688 — august 1714 și a fost atribuită de I. G. Sbiera și Nicolae Iorga, lui Radu Popescu [22]. Analiza conținutului cronicei coroborată cu încheierile anterioare [23], duce pe Constantin Giurescu la concluzia că Radu Popescu nu poate fi și autorul acestei scrieri. Rămîne așadar necunoscut cel ce a redactat *Istoria Țării Românești de la anul 1689 încoace* [24]..., numită și *Memoriile lui Radu Popescu*, dar și *Cronica anonimă*[25].

Lucrarea se compune din două părți. Prima tratează intervalul 1688—1709 (cu accent deosebit asupra anilor 1688—1699) și a fost redactată între 1709—1711[26]. A doua, privind răstimpul 1711—1714, a fost scrisă în lunile iunie—august 1716 [27].

Cît despre fragmentul care tratează intervalul 15 august 1714 — martie 1717 (Ms. nr. 441 de la Academia Română), Constantin Giurescu îl consideră „o continuare scrisă de un alt cronicar" [28].

Cum au fost întîmpinate concluziile lui Constantin Giurescu?

Chiar din 1908, Em. Panaitescu supune discuției pasajul din cronică despre închiderea, căznirea și uciderea lui Hrizea vel vornic și fuga familiei sale peste

Dunărea îngheţată, în Ţara Turcească, fapte pe care le compară cu informaţia documentară despre marele dregător în lunile ce au precedat moartea sa (aprilie şi mai 1680) [29]. Potrivit opiniei lui Emil Panaitescu există mai multe nepotriviri între realitatea înscrisă în actele interne şi relatarea cronicii[30]. De aceea „. . .se impune încheierea că drept autor al cronicii *Istoriile domnilor Ţării Româneşti* nu poate să fie socotit Radul Popescu, deoarece cel mai tragic episod din viaţa tatălui său, a mamei sale şi a lui personal e povestit, în această cronică, într-o desăvîrşită nepotrivire cu modul cum s-au întîmplat faptele"[31].

În schimb, Giorge Pascu atribuie lui Radu Popescu întreaga lucrare, iar etapele ei de redactare sînt delimitate şi datate aproape la fel cu încheierile lui Constantin Giurescu[32].

În ISTORIA LITERATURII ROMÂNEŞTI[33], Nicolae Iorga îşi menţine opinia anterioară: Constantin Căpitanul „din neamul Filipeştilor Mărgineni"[34] este autorul scrierii care merge de la întemeierea statului muntean şi pînă în primăvara lui 1688 (moartea Smaragdei, fiica lui Şerban Cantacuzino)[35]. Radu Popescu a continuat această istorisire „după anumite instrucţii" primite de la proteguitorul său Nicolae Mavrocordat. După opinia lui Nicolae Iorga, partea între 1688 şi 1699 a fost compilată după Stoica Ludescu şi apoi după Greceanu[36]. Pentru intervalul 1699 şi pînă la 1716, acelaşi Radu Popescu scrie după propriile sale amintiri prezentate, fireşte, cît mai favorabil lui Nicolae Mavrocordat[37].

Mai tîrziu, N. Iorga dezvoltă cîteva argumente împotriva paternităţii lui Radu Popescu asupra părţii întîi a *Istoriilor* (pînă la 1688).[38]

a) Autorul este „un om în vîrstă" deoarece în descrierea luptei de la Varna (1444) „pune vina înfrîngerii creştinilor pe « sfetnicii tineri » ai regelui Ungariei şi Poloniei, Vladislav". Or la 1687—1688 cînd a fost redactată această parte a *Istoriilor*. . ., Radu Popescu era în jur de 37 ani şi ca atare „n-avea nici vîrsta pentru a critica pe tineri, nici, cum se va vedea, cunoştinţele, orizontul şi maturitatea necesare pentru a scrie o operă de acest spirit şi cu această concepţie nouă şi îndrăzneaţă"[39].

b) În ISTORII. . . se aminteşte după 1688, de un mitropolit ortodox şezător la Alba Iulia (Bălgrad). „Dar îndată după 1688 mitropolitul era un *episcop* un episcop *unit* şi el şedea *în Făgăraş*. . ." [40]. Dacă Radu Popescu ar fi şi autorul întregii cronici (ante şi post 1688), cum putea face el o atare afirmaţie „care nu mai corespundea, şi într-un punct aşa de esenţial, cu situaţia de pe la 1720?" [41]

c) Dedicaţia (Prefaţa) adresată domnitorului Nicolae Mavrocordat nu este un argument hotărîtor pentru a socoti pe Radu Popescu drept autor al cronicii întregi, deoarece „. . . « a izvodi » şi « a lua izvod »" folosite în amintita dedicaţie „. . .n-are sensul precis, de a compune. . ." [42]

d) Între *Istoriile*. . . pînă la 1688 şi continuarea lor, diferenţa este mare: „Dar ceea ce arată că nu se poate admite Radu Popescu ca autor al *Istoriilor* e profunda deosebire de concepţie, de informaţie, de spirit, de stil între această aşa de remarcabilă lucrare[43] şi ce a fost în stare să dea, cu un spirit simplu pătimaş, Radu Popescu . . . Nimic în vieaţa acum aşa de bine cunoscută a lui Radu Popescu, nimic în forma lui de o inferioritate stilistică manifestă, nu îngăduie a-i atribui asemenea elemente de orizont" [44].

George Călinescu separă Cronica Bălenilor de scrierea lui Radu Popescu. Autorul favorabil partidei Bălenilor rămîne anonim, deşi amănunte ale biografiei sale sînt vizibile în a sa povestire. Oricum, nu este Constantin Căpitanul Filipescu [45]. În schimb, lui Radu Popescu îi aparţine *Cronica ţerei româneşti* care începe cu anul 1700 [46].

La reeditarea primei părţi a *Istoriilor...*, (1290—1688) N. I. Simache şi Tr. Cristescu o consideră, fără rezerve, a lui Radu Popescu [47], a cărui paternitate asupra întregii cronici (1290—1729) este susţinută şi de Nicolae Cartojan.[48]

În 1961—1963, Eugen Stănescu reia discuţia. Într-un amplu studiu, observă, la început, că „problema paternităţii... nu poate fi nicidecum despărţită de precizarea raportului dintre gîndirea politică specifică fiecărei cronici şi gîndirea politică a tuturor cronicilor şi a epocii istorice în care au fost scrise".[49] Dezvoltarea unor astfel de scrieri în secolul al XVII-lea şi după 1700, a fost determinată „de împrejurări caracteristice care ţin de esenţa istoriei politice a Ţării Româneşti", de „criza sistemului politic existent"[50], de „agravarea conflictelor şi luptelor din interiorul clasei dominante..."[51]. Scrierea istoriei devine astfel un instrument de păstrare a sistemului în care clasa boierească avea locul dominant. Pentru epoca respectivă, există un fond comun de idei dar şi o diversitate în prezentarea lor, ceea ce ne îngăduie să deosebim nu numai „raportul dintre cronici, ci totodată raportul între părţile aceleiaşi cronici".[52].

Aceleaşi scrieri istorice sînt „izvoare fundamentale... pentru cunoaşterea stărilor de spirit, a simţămintelor şi năzuinţelor, a mentalităţii, în general a oamenilor ţării noastre..."[53].

Pe atari coordonate, Eugen Stănescu studiază şi problema paternităţii lucrării „*Istoriile domnilor Ţării Româneşti*"[54]. Pornind de la critica internă a textului, conchide că lucrarea are de fapt două părţi ce „aparţin unor epoci istorice diferite — cu probleme social-politice diferite, şi ca atare cu mari deosebiri în obişnuinţa dezbaterii şi rezolvării lor — dar, ceea ce întăreşte mult cele spuse mai sus, cele două părţi aparţin totodată şi unor perioade istoriografice diferite — cu altă viziune, ca metodă şi concepţie, în scrierea istoriei"[55].

Prima, ca mentalitate, concepţie politică, metodă şi gîndire istoriografică, se apropie de „Letopiseţul cantacuzinesc", în timp ce „a doua parte e o scriere memorialistică comparabilă cu cele europene contemporane".[56] Explicaţia unor atari diferenţe poate fi găsită şi în ipoteza scrierii cronicii numai de către Radu Popescu, dar pe etape, cu mari intervale între ele, fapt la care se adaogă şi cunoscutele oscilaţii politice ale autorului. Şi totuşi ipoteza a doi autori diferiţi rămîne „ispititoare", prima parte fiind a unui anonim, la a doua „Radu Popescu fiind autor necontestat"[57].

Petre P. Panaitescu[58] consideră că „*Istoriile...*" au două părţi distincte. Prima, pe care o numeşte „Letopiseţul sau Cronica Bălenilor", a fost redactată prin 1687—1688 şi se încheie cu acest din urmă an[59]. A doua parte, care cuprinde intervalul 1688—1729, se datoreşte sigur lui Radu Popescu şi a fost scrisă între anii 1719—1729[60].

P. P. Panaitescu reia analiza spre a stabili în ce măsură „Cronica Bălenilor" „formează o unitate de compoziţie şi de concepţie în privinţa atitudinii politice cu acea a lui Radu Popescu"[61].

Ambele sînt defavorabile Cantacuzinilor, dar în timp ce aceea a Bălenilor exprimă duşmănia unei partide boiereşti împotriva alteia[62], antipatia lui Radu Popescu faţă de aceiaşi Cantacuzini reflectă, de fapt, numai „variațiile atitudinii politice a lui Nicolae Mavrocordat" față de puternica familie boierească[63]. Cele două părți mai diferă prin stil, prin formarea frazelor: „deosebirea este totală"[64].

Nici dedicația adresată de Radu Popescu domnitorului Nicolae Mavrocordat nu poate sluji ca un argument pentru a atribui amintitului cronicar și partea de povestire *pînă la 1688* (= „Letopisețul Bălenilor") la care Radu Popescu nu face de altfel vreo referire în a sa dedicație[65]. Autorul „Cronicii Bălenilor este un anonim, un grămătic învățat, mic boier, care scrie în slujba patronilor săi din boierimea mare"[66]. Radu Popescu a scris numai partea care începe cu 1688 și se încheie la 1729.

Aceste concluzii au fost reluate, ca atare, în tratatul *Istoria literaturii române*[67]. La fel, prof. Al. Piru consideră că „cu toate argumentele invocate, pare puțin probabil că Letopisețul Bălenilor (scris cu mult în urmă) să fie opera lui Radu Popescu. Aceea este o cronică boierească, facționară, în vreme ce cronica lui Radu Popescu este un letopiseț oficial, domnesc"[68].

În acest stadiu al discuției, apare, în 1963, ediția critică — un model al genului și singura de altfel — datorată lui Constant Grecescu și publicată prin grija prof. Dan Simonescu, sub titlul *Istoriile domnilor Țării Românești de Radu Popescu vornicul*[69].

În ampla sa „Introducere", Constant Grecescu face mai întîi istoricul părerilor asupra paternității — unii socotesc pe Radu Popescu autor, alții pe Constantin Căpitanul Filipescu, iar un alt grup respinge cele două propuneri și se pronunță pentru un autor încă neidentificat[70]. Cum această a treia opinie nu a dus la precizarea vreunui nou nume de autor, rămîn în discuție primele două atribuiri, iar eruditul Constant Grecescu reia studiul argumentelor formulate pro sau contra celor doi propuși autori, argumente pe care le confruntă și le compară cu datele obținute dintr-o foarte atentă analiză a cuprinsului cronicei, cît și din alte informații. Se reiau mai întîi obiecțiile formulate de Nicolae Iorga (vezi supra) cu următoarele rezultate:

a) Autorul *Istoriilor* nu este un om în vîrstă, deoarece el nu exprimă o opinie proprie, ci consemnează numai o tradiție despre „sfetnicii tineri" ai regelui Vladislav. În plus, la 1687—1688 cînd se scrie cronica și Constantin Căpitanul Filipescu și Radu Popescu, aveau în jur de 38 ani (născuți pe la 1650).

b) La data redactării cronicei (1687—1688), la Alba Iulia se afla un mitropolit ortodox; după unirea cu Roma, el a rămas numai cu rang de episcop. Scriindu-și continuarea la cronică în 1719 — 1721 sau ulterior, Radu Popescu nu a mai considerat util să opereze modificarea unui fapt care, oricum, nu are o însemnătate directă în povestire.

c) Cronica oficială, atribuită sigur lui Radu Popescu, este, consideră Nicolae Iorga, „o operă literară cu mult superioară palidei povestiri a Uricarului" (= Axinte Uricariul); sau: „povestirea bogată, amănunțită, a celui chemat să povestească... dă viață expunerii sale prin căldura care o însuflețește, prin elementul sentimental de ironie, de duioșie sau de milă ce se amestecă în scrisul său, cînd vorbește de oameni pe care i-a cunoscut și de împrejurări pentru care, cînd s-au petrecut, a simțit bucurie ori s-a întristat"[71]. Așadar, la Radu Popescu însușiri și talent de scriitor.

d) Comparația privind concepția, informația și stilul este efectuată de N. Iorga între *Istoriile...* și *Istoria Țării Românești de la anul 1689 încoace...*"[72] al cărei autor a rămas însă anonim și nu este defel Radu Popescu.

Concluzia este categorică: „Argumentele aduse de Const. Giurescu la 1906, pentru paternitatea lui Radu Popescu asupra *Istoriilor domnilor Țării Romînești,* nu sînt înlăturate ci, dimpotrivă, se impun cu mai multă tărie..."[72]

Tot Constant Grecescu examinează obiecțiile ridicate de Em. Panaitescu (vezi supra), constatînd că ele nu sînt fundate; că, dimpotrivă, relatările lui Radu Popescu sînt exacte. Ele se confirmă prin documentele cancelariei care arată — la fel ca și cronica amintită — că Hrizea a fost din nou liber și a participat la lucrările divanului între 13 și 23 mai, adică 11 zile, exact cît precizează și Radu Popescu, fiul lui Hrizea.

Se confirmă și intervalul de timp care s-a scurs de la uciderea lui Hrizea vornicul și fuga familiei sale „în *Țara Turcească*" pentru a scăpa de prigonirile și amenințările slujitorilor domnului Șerban Cantacuzino.

Concluzia lui Constant Grecescu, afirmată pentru a doua oară în același subcapitol al „Introducerii" sale este categorică: „Revenind la autorul *Istoriilor,* înlăturate fiind argumentele eronate, care au fost luate în serios de cercetători, fără a se fi obosit cineva să cerceteze din nou temeinicia acestor argumente, autorul *Istoriilor,* pentru toate cîte le-am prezentat în capitolul acesta și în precedentul, e Radu Popescu vornicul"[73].

Altfel spus, se revine la încheierile formulate în 1906 de Constantin Giurescu.

De reamintit deopotrivă că tot Constant Grecescu reia studiul manuscriselor, și observă că nici unul nu cuprinde cronica în întregimea ei, ci numai părți ale ei, prinse adesea în compilații. Totodată stabilește, pentru întîia dată, schema acestor manuscrise[74].

Ediția critică din 1963 este îngrijită de un cărturar căruia îi datorăm atît de mult în cunoașterea cărții vechi românești: profesorul Dan Simonescu.[75]

Cum au evoluat în continuare opiniile?

Damaschin Mioc, într-o recenzie în care relevă meritele certe ale ediției critice (din 1963)[76], consideră că „problema paternității *Istoriilor domnilor* nu a fost soluționată..."; „că numai o confruntare a tuturor argumentelor pro și contra paternității lui Radu Popescu, o folosire îmbinată a argumentelor de critică internă și externă ar putea duce la rezolvarea ei"[77]. Totodată, Damaschin Mioc observă, cu temei, că deosebirile în modul de gîndire al autorului în partea de cronică pînă la 1688 și în aceea dintre 1689—1729 nu pot constitui un criteriu suficient pentru a deosebi doi autori pentru cele două părți mai sus-menționate. „Cunoscînd epoca istorică și împrejurările în care și-a dus Radu Popescu viața, socot că n-ar trebui să fim atît de surprinși de tendințele deosebite manifestate în scrisul aceluiași autor în părți de cronică elaborate la distanța de 20—30 de ani"[78].

Dezbaterile au fost astfel redeschise. Se datoresc *Istoriile domnilor Țării Românești* (1290—1729), în întregime lui Radu Popescu și au fost redactate în mai multe etape (concluzia studiului lui Constantin Giurescu, 1906)? Sau avem două cronici, cu doi autori, unul pentru intervalul 1290—1688, rămas anonim; al doilea, Radu Popescu, pentru anii 1688—1729? Altfel spus: avem două cronici, diferite prin concepție, redactare, mentalitate politică... sau una singură, în care anume deosebiri de-a lungul textului se explică, de fapt, prin experiențele contradictorii ale unuia și aceluiași autor, Radu Popescu?

Se reia astfel discuția asupra oscilațiilor politice ale cronicarului

Exprimă, de fapt, Radu Popescu atitudinea protectorului său, Nicolai Mavrocordat, față de familia Cantacuzino? Da, răspunde un studiu, anterior arătat.[79] Atunci cînd domnul Ţării Româneşti însoară pe fiul său Constantin cu Smaragda, cronicarul — pînă atunci anticantacuzin — îşi schimbă atitudinea şi comentează astfel: „l-a logodit cu Smaragdiţa, fiica răposatului Radului Cantacuzino biv vel spătar, fratele lui Ştefan vodă Cantacuzino şi fiul răposatului bătrînului Cantacuzino biv vel stolnic, fiind de neam blagorodnic şi cel mai cinstite între toate neamurile boierimii Ţării Româneşti“.[80]

O singură apreciere este însă suficientă pentru a susţine că ostilitatea lui Radu Popescu era „la ordin“, după „variaţiunile atitudinii politice a lui Nicolae Mavrocordat“?[81]

Să fie numai atîta? Iată cum descrie autorul *Istoriilor*... nunta propriu-zisă: „Şi la iunie 9, în ziua de sfînta Troiţă, au fost zioa cununiei, dîndu-i soţie pre fiica răposatului jupan Radul Cantacuzino biv vel spătariu, fratele lui Ştefan vodă, fiul răposatului Costandin Cantacuzino biv vel stolnic. Şi i-au făcut nuntă foarte frumoasă, fiind nun mare însuş sfinţia sa preafericitul patriarh al Ierusalimului...“[82]

La relatarea nunţii lui beizadea Constantin Mavrocordat laudele la adresa Cantacuzinilor nu mai sunt, aşadar, repetate. În tot restul scrierii sale, Radu Popescu rămîne un adversar net al acestei puternice familii. O singură frază este de ajuns pentru a demonstra că atitudinea cronicarului porneşte de la „interesele politice interne a lui Nicolae Mavrocordat“, iar nu „de la vechile resentimente ale familiei lui[83] şi ale grupării Bălenilor“[84]?

Variaţiuni de atitudine există desigur şi la Radu Popescu. Să-l ascultăm în binecunoscuta caracterizare a cîrmuirii lui Şerban Cantacuzino: „Mare şi întunecat nor şi plin dă fulgere şi dă trăsnete au căzut pă Ţara Românească Şărban vodă, carele, ca cu neşte trăsnete, cu răotatea lui au spart şi au dezrădăcinat nenumărate case de boiari şi de slujitori şi de săraci şi pă mulţi au omorît cu multe feliuri dă cazne şi i-au sărăcit cu multe feliuri de pedepse, precum istoria mai jos va arăta.“[85] Iar în continuare, „de acum înnainte să încep durerile“: spînzurarea lui Vîlcul vornicul la Snagov după ce-l chinuise „cu munci groaznice“[86]; închiderea, „muncirea“ şi uciderea lui Hrizea vistier (tatăl lui Radu Popescu); spînzurarea lui Radu vistier „în tîrgul Ocnii, de poarta casii lui“[87]; „pă feciorul Drosului sărdariul, tînăr săracul, la Ocnă şi, legat, l-au slobozit într-o ocnă pustie: acel sfîrşăt au luat ticăitul, fiind gîde Cobza Dumitraşco căpitanul. Mai avea o fată Drosul, ci pentru ca să-i stingă neamul lui şi pe aceea o au omorît, trimiţînd neşte seimeni, hoţi de-ai lui“...[88] etc.

Cînd însă a avut loc nunta Smaragdei, fiica hulitului domn, cu Grigore postelnic Băleanul, tonul se schimbă: „Pentru că această fiică a lui Şărban vodă, fiind şi frumoasă şi înţeleaptă, foarte o iubiea tată-său şi s-au nevoit prin multe vremi ca să-i găsească *soţ asemenea cu ea, de bun neam, frumos, înţelept* şi negăsind aici în ţară, fiind acest cocon de boer pribeag în Ardeal, iar pentru fiica lui Şărban vodă şi fiind în casa lui Apafi Mihai crai, postelnic, auzindu-i-se politiile şi frumuseţea şi înţelepciunea au pus în gînd să-l aducă, să-l facă ginere“.[89] În formularea citată, familia domnitorului este „de bun neam“, ca şi aceea a Bălenilor. Poate fi o asemenea frază o dovadă că Radu Popescu a devenit dintr-o dată favorabil lui Şerban-vodă? Recitind cronica, *determinantă rămîne ostilitatea netă a cronicarului faţă de Cantacuzini,* cu unele mici variaţiuni determinate, firesc, de evenimentele vieţii sociale.

S-a mai afirmat că „ostilitatea lui Radu Popescu împotriva Cantacuzinilor în cronica ce-i poartă numele nu porneşte de la vechile resentimente ale familiei lui şi ale grupării Bălenilor împotriva acestora, ci de la interesele politicii interne ale lui Nicolae Mavrocordat“. Şi în continuare: „Radu Popescu, criticînd şi condamnînd pe Cantacuzini, nu scrie din ură personală, el urăşte din ordin și atunci cînd patronul său își schimbă atitudinea politică, și cronicarul și-o schimbă pe a lui și se închină în fața celor pe care îi batjocorise".[90]

Cronica Bălenilor ar marca o altă orientare, ea a fost scrisă de o slugă a familiei pentru gruparea de boieri condusă de Băleni..."[91]

Toți cercetătorii sînt de acord că *Istoriile*... (și ante și post 1688) sînt net îndreptate *împotriva Cantacuzinilor* și că aceasta este o *trăsătură dominantă a întregii scrieri*. Sînt două fraze (mai înainte reproduse) în care autorul *Istoriilor*... este favorabil Cantacuzinilor; în restul lucrării, el rămîne adversarul acestei atît de influente familii boierești... *Două fraze, puse cu prilejul a două nunți, nu pot demonstra că ostilitatea față de Cantacuzini, deci o aceeași atitudine politică, ar avea pînă la 1688 o motivare — și anume adversitatea între două mari grupări, Bălenii contra Cantacuzinilor, în timp ce la Radu Popescu ar reflecta numai interesele domnitorului Nicolae Mavrocordat.* O presupunere nu poate constitui un criteriu suficient pentru a delimita în cuprinsul *Istoriilor*... două părți, cu doi autori, una pînă în 1688 (Cronica Bălenilor) și a doua pînă la 1729 (a lui Radu Popescu).

Dar stilul, felul de redactare? „Îndată ce comparăm aceste două cronici[92] în ce privește stilul, formarea frazelor, deosebirea este totală.[93] Se dă un singur exemplu și anume o frază din Radu Popescu (de cca 9 rînduri)[94], comparată cu o alta (de cca 9 1/2 rînduri), din partea anterioară anului 1688.[95]

În Radu Popescu, aidoma exemplului dat, „se află la fiecare pagină fraze tot așa de încîlcite ca exprimare și adesea mult mai lungi". Atari fraze contrastează cu „stilul ritmat al autorului cronicii Bălenilor... Este limpede că aceste două texte au fost scrise de autori diferiți".[96]

Să fie frazele lui Radu Popescu tot așa de „încîlcite" ca exemplul dat? Dacă deschidem *Istoriile*... la domnia lui Constantin Brîncoveanu (parte care, după aproape toate opiniile a fost sigur scrisă de Radu Popescu), aflăm o serie de exemple, cu formulări scurte, clare, într-o redactare alertă, directă.[97]

De altfel de-a lungul anilor, au fost formulate o sumă de aprecieri favorabile stilului lui Radu Popescu. Astfel, Nicolae Iorga consideră pe de o parte că adaosurile de istorie universală —„... ceva din Orient și din Spania..." au fost făcute de cronicar „într-o formă vulgară, cu totul inferioară... necompetentă, necompletă și trivială..."[98]. Dar pe de altă parte „...însemnările lui Popescu nu pot fi numite decît Memorii. Sunt mai multe icoane desfăcute din trecut, amintiri coborîte pe hîrtie cu tot farmecul lor de lucruri văzute și trăite și nu o prelucrare a acestor amintiri...". Și tot Nicolae Iorga adaogă: „Ca și acesta (=I. Neculce, nota D.C.G.), Radu Popescu are povestirea bogată, amănunțită a celui chemat să povestească și ca și acesta (I. Neculce, nota D.C.G), el (= Radu Popescu, nota D.C.G.) dă viață expunerii sale prin căldura care-o însuflețește, prin sentimentul de ironie, de duioșie sau de milă ce se amestecă în scrisul său cînd vorbește de oameni pe cari i-a cunoscut și de împrejurări pentru care, cînd s-au petrecut, a simțit bucurie ori s-a întristat".[99]

Sau aprecierea lui Sextil Pușcariu: „Radu Popescu e un bun povestitor căruia îi sînt dragi imaginile, care se oprește bucuros la partea anecdotică a istoriei, căruia îi place să facă din cînd în cînd cîte o glumă, să înviorreze povestirea" (urmează exemple)[100].

Să-l ascultăm pe George Ivașcu: „Talentul literar al lui Radu Popescu este vădit, cu un deosebit simț al limbii... acest ucenic muntean al lui Grigore Ureche compune «en artiste» scene, dialoguri, cu o vervă și o culoare pe care n-o va mai egala decît Neculce și anonimul Brîncovenesc. Cu un veritabil dar al dramatizării și simț al comicului de limbaj, care prevestește pe Caragiale, este descrisă călugărirea forțată a lui Stroe Leurdeanu de către Antonie Vodă din Popești, domnul ridicat de Cantacuzini..."[101]. Și tot G. Ivașcu adaogă: „Într-un cuvînt are[102] un orizont și stă pe o treaptă de cultură net superioară, la care se adaogă o remarcabilă îndemînare de a rezuma și integra izvoare multiple într-o expunere omogenă..."[103].

Comentînd aceeași problemă, a unei diferențe marcate de stil ante și post 1688, Mircea Anghelescu observă pertinent că „... nu se poate conchide asupra diferențelor stilistice dintre două texte numai pe baza comparației cîte unui singur exemplu (ales ca să servească teza)..."[104].

După aprecierea lui I. D. Lăudat: „Radu Popescu are o deosebită cursivitate în povestire și prezintă faptele cu un aer de intimitate cuceritor. El îi surprinde adesea pe oameni cu psihologia lor respectivă și povestind un fapt legat de ei îi vedem trăind sentimentele cu care-i însuflețește cronicarul."[105]

În sfîrșit, opinia lui Dan Horia Mazilu despre scrisul lui Radu Popescu: „Impulsii ale unui indiscutabil talent... au condus pe autor spre uimitoare reușite compoziționale. Alternarea izbutită a planurilor, într-un montaj alert, creează adesea impresia de concomitență proprie evenimentelor care se află în relație de cauzalitate absolut nemijlocită"[106].

Concluzia se impune de la sine: pe cîteva exemple de redactare *nu* se pot diferenția în *Istorii*... două părți, cu doi autori diferiți. Pentru a se deosebi, într-o aceeași copie manuscrisă a unei lucrări, doi autori, pornind numai de la criterii stilistice, este necesară o analiză strînsă a întregului text, operațiune care nu s-a efectuat însă.

Cu acestea, dezbaterile au continuat.

A fost încercată și metoda statistico-matematică spre a vedea dacă mult discutata lucrare are un autor sau doi. Al. Cărăușu și Dumitru Stan studiază un etalon de 2 500 cuvinte extrase din următoarele trei texte: prima parte a „Istoriilor..." (ante 1688); a doua parte — aceea recunoscută de toți ca fiind a lui Radu Popescu și din „Letopisețul Cantacuzinesc". Din compararea numeroaselor date obținute, autorii conchid „Că prima parte a «Istoriilor domnilor Țării Românești» (așa-numita «Cronică a Bălenilor») aparține tot lui Radu Popescu..."[107].

Rezultat contestat de Viorica Negrici și Eugen Negrici care aleg tot 2 500 cuvinte dar din patru texte diferite. Concluzia, din compararea datelor obținute prin calcul, este că textul ce aparține sigur lui Radu Popescu se află, pentru majoritatea indicilor considerați, destul de distanțat de celelalte[108].

Rezultatul opus la care au ajuns cele două studii bazate pe metoda cantitativă, statistico-matematică, este explicabil deoarece metodele de determinare a indicilor au fost diferite. Pentru a obține rezultatele comparabile între ele, este necesar să se ajungă, în prealabil, la un oarecare acord privind căile de obținere și conținutul indicilor considerați.

Un element în plus în dezbatere îl aduce Maria Rădulescu prin studierea unei singure particularități stilistice a „Istoriilor..." și anume „prezentul istoric" („dramatic"). O atare modalitate de relatare a evenimentelor revine de numai cinci ori, de trei ori în partea din cronică pînă la 1688, de două ori în intervalul 1719—1729. Toate cinci s-au petrecut în timpul vieții lui Radu Popescu, fapt ce se cuvine luat în considerare în stabilirea autorului cronicii[109].

Dragoș Sebastian Neamțu analizează aceeași chestiune dintr-o altă perspectivă: aceea a izvoarelor folosite pentru scrierea părții dintre 1290—1688. După o minuțioasă investigație, concluzia este că „Radu Popescu este *compilatorul unic* al întregii cronici numite *Istoriile domnilor Țării Românești*..."[110]. Tot cercetarea acestor izvoare determină o nouă propunere pentru data redactării „*Istoriilor*...". Ele au început a fi scrise de Radu Popescu *după 1718*, pe etape[111].

Argumentarea „bogată în date și ingenioasă în motivări", a întîmpinat două obiecții. Mai întîi, că nu sînt infirmate elementele aduse anterior în favoarea unor alte datări în redactarea cronicei (vezi mai înainte). Al doilea, că la un autor cu numeroase surse de informare scrise, dar și orale inclusiv cele știute ca martor ocular — este și cazul lui Radu Popescu — aflarea unor elemente sau formulări identice în două scrieri nu înseamnă „ipso facto" implicit sau explicit, o relație, un raport de dependență între acele două texte[112].

De reamintit, deopotrivă, două opinii în sens contrar argumentelor mai sus arătate. Aceea a profesorului Al. Piru care, în cunoscuta sa sinteză, consideră „Cronica Bălenilor" (1290—1688) separat de „Istorii..." (1688—1729)[113]. După cum Dan Horia Mazilu se pronunță tot pentru două opere separate în foarte interesanta și nuanțata sa analiză literară a cronicarilor munteni[114]

Dezbaterea continuă prin contribuția lui Mircea Anghelescu. Istoricul literar reia cîteva din obiecțiile formulate. Examinează cele două părți ale „Istoriilor..." (1290—1688 și 1688—1729) și arată, cu mai multe exemple de limbă, că între ele există asemănări certe[115].

Cum se explică redarea, în orație directă, a unei cercetări făcute de domnul Grigore Ghica în 1663, împotriva unor boieri învinuiți de a fi umblat cu pîre mincinoase?[116] Radu Popescu avea atunci cel mult 13 ani și la această vîrstă nu putea să asiste la asemenea evenimente[117]. Există o explicație: alături de domnul Țării Românești se aflau și marii săi dregători, între ei Hrizea vistierul, care a putut relata scena fiului său Radu Popescu, viitorul cronicar[118].

Dar episodul din 1716 cînd domnul Nicolae Mavrocordat trimite pe Radu Popescu vel vornic, cu oaste să alunge trupele austriace intrate în Oltenia?

Cronica povestește că mai mulți boieri „*în taină au mers*" la domn „de au zis că fiind (= Radu Popescu, nota D.C.G.) om mai sprinten, mai levent, va putea face această treabă și de nu va face el treaba ca să izgonească catanele de peste Olt, altul nu va putea"[119]. Cum se potrivesc atributele de „sprinten" și „levent" cu vîrsta lui Radu Popescu? Dacă admitem că era născut pe la 1650 [120], atunci cronicarul avea în 1716, în jur de 66 de ani, vîrstă la care este mai anevoie a-l socoti vioi și apt de a conduce oștile. Trebuie admis că Radu Popescu era, de fapt, mai tînăr, născut „în 1658" și ca atare avea, în 1716, în jur de 58 de ani[121]. Iar vîrsta mai tînără, arată de ce același Radu Popescu nu era în măsură să redacteze prima parte a „Istoriilor" (1290-1688), cu unele relatări în direct, ale martorului ocular[122].

Și această obiecție este lămurită chiar prin relatarea cronicii care spune că numirea ca mare ban a lui Radu Popescu a fost pusă la cale pe ascuns de un grup de boieri: „Dară acei boiari ce începuse să facă ficleșug, adică Golescul Băleanul și Bojoreanul... *au făcut sfat între dînșii să îndemneaze pe domn* ca să-l facă (= pe Radu Popescu, nota D.C.G.) ban mare și să-l trimită peste Olt la Craiova cu oaste să stea împotriva catanelor, *ca să-l depărteze de lîngă domn și pe dînsul* (= Radu Popescu, nota D.C.G.) și oștile ce era la București"[123]. A fost așadar o uneltire a unor boieri doritori să-l depărteze pe cronicar din București. Tot cronica mai povestește că Radu Popescu a primit această misiune ca pe un ordin: „Radu vornicul, ca să nu iasă din cuvîntul domnului, au priimit și acea osteneală să facă și făcîndu-l ban mare și dîndu-i turci, tătari și cîtăva slujitorime de țară, s-au luat zioă bună și au purces de s-au dus. Și ajungînd la Craiova au trimis cărți pe la toți boiarii și la igumeni și la căpitani și pe la ceaialaltă țară cu cuvinte blînde. . ."[124] Citatele de mai sus demonstrează că prezentarea lui Radu Popescu drept „om mai sprinten, mai levent", a fost un simplu pretext.[125]

S-a obiectat, de asemenea, că un eveniment important, în care Radu Popescu era direct implicat, a fost redat în cronică la modul impersonal. După chinuirea și uciderea lui Hrizea, familia acestuia caută scăpare la sud de Dunăre, la turci: „Jupîneasa" și „copiii" celui ucis „văzînd că nu vor mai putea trăi și încă aflînd de unii-alții că vor să piară, au luat pă D-zeu într-ajutoriu și, prentre paznicii ce era împrejurul casii lor, au eșit și nu i-au priceput, orbindu-i D-zeu, și au încălecat de cu seară și pe la miezul nopții au trecut Dunărea pă ghiață, în Țara Turcească"[126]. Întrebarea este următoarea: „De ce vorbește cronicarul, obișnuit să scrie despre sine la persoana întiia, de «copiii» lui Hrizea în chip impersonal?"[127]. De fapt nu este singura dată cînd cronicarul folosește acest procedeu: chiar episodul numirii sale ca mare ban și trimiterea cu oști în Oltenia este redat tot la persoana a treia (vezi citatul reprodus mai sus: „Radu vornicul, ca să nu iasă din cuvîntul domnului a priimit și acea osteneală. . ."etc.)[128].

Concluzia analizei, efectuată cu exigență și deplină stăpînire a textelor, este că „sînt destul de numeroase fapte de limbă care apropie *Cronica Bălenilor* de *Cronica Mavrocordătească* a lui Radu Popescu, iar prima conține numeroase particularități lexicale care denotă că autorul este un bun cunoscător de greacă, latină și turcă. Problema dacă Letopisețul Bălenilor e tot de Radu Popescu merită să fie mai studiată" — conchide Mircea Anghelescu[129].

Problema paternității a fost reanalizată și de I. D. Lăudat care face o prezentare sintetică și precisă a argumentelor în favoarea lui Radu Popescu, autor al întregii scrieri de la 1290 la 1729[130]. Elementele sînt următoarele: tradiția manuscriselor[131]; limba care prezintă de-a lungul cronicii „expresii comune"; „identitatea concepției în expunerea faptelor istorice"; dedicația scrisă de Radu Popescu pentru Nicolae Mavrocordat, domnul Țării Românești; trimiterile dintr-o parte în alta a cronicii, ceea ce arată un același autor; „un spirit comun de vrăjmășie împotriva Cantacuzinilor în cele două părți ale Istoriilor"; „stilul unitar" al întregului text.[132]

Pentru aceeași paternitate asupra întregii opere (1290-1729) se pronunță și Dumitru Velciu. Abordînd, pentru întiia dată, și problema raporturilor între autorul anonim al *Istoriei. . . . 1688—1717* și Radu Popescu, el conchide că, de fapt, anonimul a utilizat cronica lui Radu Popescu [133].

Sumara trecere în revistă de mai sus a punctelor de vedere exprimate asupra acestei probleme arată cît de mult a fost discutată paternitatea lui Radu Popescu asupra lucrării *Istoriile domnilor Țării Românești*. Pînă în prezent, majoritatea elementelor aduse de cercetare confirmă concluzia formulată acum opt decenii de Constantin Giurescu, potrivit căreia Radu Popescu este autorul *Istoriilor . . .* pe toată întinderea lor, de la 1290 și pînă la 1729[134].

De adăogat contribuția lui Rodica Șuiu care, într-o expunere condensată și clară, însumînd părerile atît de diverse exprimate de-a lungul deceniilor, evidențiind izvoarele folosite în redactare și subliniind principalele procedee literare utilizate de Radu Popescu, conchide: „Ca în majoritatea cronicilor muntene, nu portretul, ci situația și acțiunea derulată cu nerv se impun atenției în primul rînd în *Istoriile domnilor Țării Românești*, retorica disimulării, poza ingenuă, dialogul concis și alert, limbuția insinuantă și malițioasă a cronicarului. Deși pe alocuri aridă, datorită unui anume exces de informații. . . atmosfera specifică a cronicii ține înainte de toate de talentul de a «spune» al autorului, de stilul oral, de varietatea registrului lexical"[135].

În ce privește *Istoria Țării Românești. . . 1688—1717*, față de încheierile formulate de Constantin Giurescu în 1906, părerile au rămas, la început, împărțite.

Giorge Pascu intitulează lucrarea „Cronica Anonimă R. P." și distinge două părți: una scrisă în 1703, în care faptele pînă la întoarcerea Brîncoveanului de la Adrianopol (1703) sînt relatate „pe larg"; a doua parte scrisă în „iunie — august 1716"[136].

Nicolae Iorga, luînd act de opiniile lui Constantin Giurescu, rămîne la părerea sa anterioară că *Memoriile lui Radu Popescu* (= „Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717") sînt opera lui Radu Popescu, redactase la cererea domnitorului Nicolae Mavrocordat[137]. Tot Nicolae Iorga publică și fragmentul care continuă „Memoriile" pentru intervalul 1714—1717[138] (parte încorporată de altfel în ediția critică din 1959).

Scarlat Struțeanu propune ca autor al *Istoriei. . . 1688—1717* pe Teodor Corbea [139], dar această identificare nu este posibilă[140].

Pentru Nicolae Cartojan cronica este „anonimă" și totodată „cea mai obiectivă ca ținută și cea mai frumoasă ca factură literară" dintre operele epocii brîncovenești, autorul situîndu-se „pe linia marilor cronicari ai Moldovei"[141]. Nicolae Cartojan rezervă mult spațiu discuției asupra paternității; este de acord cu redactarea în două etape: 1709 și 1716 și se întreabă cine dintre boierii lui Brîncoveanu a putut întocmi — la datele amintite — această scriere?[142] Cîteva elemente din cuprins „militează puternic în sprijinul paternității lui Radu Popescu". „Trebuie să recunoaștem însă că argumentele aduse împotriva lui Radu Popescu de regretatul C. Giurescu cad și ele greu în cumpănă"[143].

Pentru Radu Popescu drept autor se pronunță George Călinescu în monumentala sa sinteză[144].

În 1959 apare prima ediție critică datorată lui Constant Grecescu, unul din cei mai competenți editori de cronici [145]. În introducere se arată întreaga discuție asupra autorului scrierii și se reamintesc titlurile sub care a fost publicată, fie *Istorie a Țării Românești de la 1689 încoace continuată de un anonim*, fie *Cronica Anonimă*, fie *Memoriile lui Radu Popescu*. Referindu-se numai la conținut, Constant Grecescu propune și folosește titlul de *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717* (așa cum s-a tipărit în ediția critică) [146].

Studiul introductiv descrie cele cinci manuscrise care includ cronica și stabilește, tot pentru întîia dată, schema lor [147]. Izvoarele principale folosite în redactare au fost, pentru intervalul 1688—1699, *Viața lui Constantin Brîncoveanu* de Radu Greceanu, iar în continuare (cu un hiatus între 1699—1703), *Istoriile* lui Radu Popescu [148].

Autorul *Istoriei. . . 1688—1717*, rămîne necunoscut (era și concluzia lui Constantin Giurescu). În schimb, Constant Grecescu argumentează pentru anul 1739 ca dată a redactării operei (nu 1709 și 1716, cum propusese studiul din 1906). [149]

Pentru data de 1739 Constant Grecescu aduce trei argumente:

a) Autorul *Istoriei... 1688—1717* a folosit amintitele scrieri ale lui Radu Grecianu și Radu Popescu „așa cum se găsesc în redacția cronicei mavrocordătești, cronică compilată de Radu logofețel de divan, la 31 octombrie 1729" [150].

b) Mențiunea din *Istoria... 1688—1717*, referitoare la cucerirea Azovului de către ruși: „Și așa luînd cetatea și băgînd Moscali, Cazaci de ai lor și o țin" (ed. critică p. 84), această mențiune se referă numai la anul 1739 cînd trupele țarului au cucerit Azovul. Precizarea nu se poate referi la intervalul 1696—1711 cînd rușii au stăpînit prima dată Cetatea Azovului, deoarece autorul anonim al *Istoriei... 1688—1717* folosește drept izvoare condica mavrocordătească compilată la 31 octombrie 1729 (vezi punctul a)[151].

c) „De altfel, cercetătorii de istorie literară, comparînd stilul acestei istorii cu scrisul lui Grecianu sau al lui Radu Popescu, vor observa că nu sînt din aceeași vreme" [152].

Ediția critică din 1959 este prefațată de profesorul Dan Simonescu· D-sa relevă componente principale ale cronicei și valoarea ei literar-artistică [153].

Publicarea ediției din 1959 a determinat o serie de reacții. I. Rizescu relevă, într-un judicios comentariu, meritele incontestabile ale textului publicat pentru studiul limbii, dar consideră că argumentele aduse pentru redactarea cronicei în 1739 nu sînt convingătoare [154].

Într-un amplu comentariu, Petre P. Panaitescu [155] subliniază, de asemenea, calitățile ediției critice. Nu este de acord cu data de 1739; autorul *Istoriei... 1688—1717* „scrie ca un om al vremii sale", „ca martor ocular sau din informații orale contemporane", după cum „latura pasională" a redactării arată pe un participant la evenimente și nu pe un om care rememorează, la cîteva decenii de la evenimentele relatate [156]. E adevărat că, în conținutul ei, *Istoria... 1688—1717* este la fel cu acela al scrierii lui Radu Grecianu sau Radu Popescu „dar forma, reflecțiile, o serie de amănunte diferă"; este vorba de „fapte asemănătoare, nu de texte identice" [157]. Pentru data cînd a început redactarea, P. P. Panaitescu propune 1707, deoarece în acest an se manifestă primele semne ale opoziției dintre Constantin Brîncoveanu și Cantacuzini *(Istoria... 1688—1717* este opusă Cantacuzinilor*)* [158].

Eugen Stănescu face mai întîi o recapitulare a opiniilor emise asupra acestei opere [159]; în continuare întemeiat pe considerentele exprimate la analiza lui Radu Popescu (vezi mai înainte,), se întreabă: „Dar dacă se acceptă explicația schimbării de concepție sau a « versalității » politice, de ce nu ar fi posibil ca Radu Popescu să fie autorul *Istoriei Țării Românești între 1688—1717*, cum a susținut N. Iorga?" [160] Este adevărat că această cronică este „diferită de R. Popescu prin poziția ei probrîncovenească"; dar surprinde, în schimb, „identitatea stilului (a expresiilor, a ironiei, a anecdoticii)..." Concluzia este că „dacă această cronică n-a fost scrisă chiar de Radu Popescu, a fost scrisă totuși sub *directa influență a acestuia*" [161].

O expunere „la zi" a diferitelor interpretări, aduce I. D. Lăudat care adaogă o clară expunere asupra izvoarelor, edițiilor conținutului și valorii literare a cronicii [162]. Șerban Cioculescu relevă talentul autorului rămas anonim [163]. Pentru un cronicar contemporan cu evenimentele relatate se pronunță George Ivașcu [164], tratatul de *Istoria literaturii române* [165] și profesorul Al. Piru [166].

Și Elvira Sorohan se pronunță tot pentru un autor anonim care este martor la desfășurarea faptelor; el redactează în două etape, în jurul lui 1699 (pînă la acest an textul cuprinde multe amănunte) și după 1717; se întreabă dacă autorul n-ar putea fi Preda spătarul Brîncoveanu [167].

Bazat pe critica internă a *Istoriei... 1688—1717*, Mircea Cociu face un izbutit tablou al scriitorului, rămas anonim. El nu poate fi identificat cu Teodor Corbea [168], deoarece acesta s-a stabilit în Rusia în 1711; nu poate fi nici Preda spătarul, care nu se numea Brîncoveanu, ci Pîrșcoveanu și care a murit înainte de începerea redactării cronicii [169]. Scrierea ei a început în 1707 (Mircea Cociu este de acord cu considerentele formulate de P. P. Panaitescu, vezi supra) și s-a încheiat în 1717 sau curînd după acest an; autorul anonim a utilizat la redacție „Letopisețul cantacuzinesc", „Stihuri de descălecatul țării" de Miron Costin, opera Stolnicului Constantin Cantacuzino, scrisori și documente oficiale și particulare. „Citind cronica sîntem izbiți peste tot de aerul de contemporaneitate...", iar „latura pasională a acestei scrieri nu se poate explica decît prin trăirea multora dintre evenimente de către autor și consemnarea lor, de cele mai multe ori, imediat după desfășurarea acestora". Este posibil ca Radu Popescu să fi utilizat *Istoria... 1688—1717* atunci cînd a început redactarea părții a doua din propria sa cronică [170].

Dan Horia Mazilu purcede la o nuanțată analiză a conținutului și a procedeelor stilistice literare, ale autorului anonim și consideră, pe această bază, că opera are două părți; prima, amplă, cu „structuri închegate" începută în 1707 („După toate probabilitățile"); a doua, „lacunară, grăbită, neatentă la organizările și articulările interne..." [171].

Cea mai recentă contribuție aparține istoricului literar Dumitru Velciu. În urma unor repetate cercetări, el consideră pe Radu Popescu drept singur autor al *Istoriilor...*, de la Negru Vodă (1290) și pînă la 1729 și discută raporturile între această cronică și *Istoria... 1688—1717*. Își pune întrebarea dacă Radu Popescu l-a utilizat pe anonim sau invers. Din anume pasagii referitoare la cetatea Azovului (Azacului), cucerită de ruși în 1696, cedată Porții otomane în 1711, cît și din alte cîteva „indicii", rezultă că Anonimul a folosit *Istoriile* lui Radu Popescu. Cei doi autori par că „s-au apreciat reciproc", dovadă că Anonimul îl menționează favorabil pe Radu Popescu nu mai puțin de patru ori, și — dimpotrivă — îi omite numele cînd prezintă complotul contra lui Brîncoveanu, organizat de paharnicul Dumitrașco Corbeanu. Dumitru Velciu nu poate fi de acord cu data de 1739 și consideră că prima parte din *Istoria... 1688—1717* a început a fi redactată în 1707 [172].

În legătură cu sus-menționata dată 1739, există chiar în cronică o afirmație care o contrazice. Se amintește că în prima sa domnie (12 februarie 1695 — 14 septembrie 1700) Antioh Cantemir a voit să ia în căsătorie pe una din fetele răposatului Șerban Vodă Cantacuzino, dar a fost împiedicat în planurile sale de uneltirea lui Constantin Brîncoveanu. Adaogă cronicarul anonim: „Domnul Antiohie Vodă, deaca s-au făcut aceste zăticniri, au căutat în țara lui o fată tînără și frumoasă, fiica lui Dumitrașco Ceaurul și o au luat *și-i este doamnă*" [173] (sublinierea D.C.G.).

Pe de altă parte, Alexandru Amiras după ce relatează a doua domnie a lui Antioh Cantemir, precizează că „au dat Împărățiea domniea eară lui Mihai Vodă; și pe el (= Antioh nota D.C.G.) l-au mazilit și au trămes saraschierul pe capegilar Chihaesi al său Mustafa Aga și au luat pe Doamna și pe cuconii lui Antohi Vodă de la Iași și i-au dus la Tighine și de acolo au mers la Țarigradu; *și acolo la Țarigradu au șezut mazil ca la 18 ani* (sublinierea D.C.G.) și și-au săvîrșit vieața." [174]

La vremea redactării *Istoriei ... 1688—1717* fata lui Dumitrașco Ceauru era soția lui Antioh Cantemir, iar acesta moare pe la 1725 (1707 + 18). Dacă data redactării *Istoriei ... 1688—1717* ar fi fost 1739, autorul n-ar mai fi adăogat „și-i este doamnă".

Rezumînd, majoritatea cercetătorilor sînt de acord cu cîteva din principalele concluzii formulate în *Contribuțiuni la studiul cronicilor muntene* și anume: *Istoria Țării Românești ... 1688—1717* se datorește unui autor anonim, iar nu lui Radu Popescu, opera se compune din două părți foarte inegale în cuprinderea lor și scrise la date diferite, la 1709 (după alte opinii 1707) și 1716 (păreri mai recente după 1717). Față de concluziile publicate în 1906, s-a procedat la încorporarea în cronică și a fragmentului care relatează evenimentele de la august 1714 și pînă la martie 1717.

NOTE

[1] București, 1906, 160 p.

[2] Constantin Giurescu. *Op. cit.*, p. 8.

[3] Adică împotriva Cantacuzinilor.

[4] Constantin Giurescu. *Op. cit.*, p. 30.

[5] *Op. cit.*, p. 36.

[6] *Op. cit.*, p. 37—38.

[7] *Op. cit.*, p. 39—48.

[8] *Op. cit.*, p. 48—82; partea a doua a studiului lui Constantin Giurescu este intitulată, de altfel, *Radu Popescu*. Este cea dintîi și cea mai detaliată biografie a cronicarului: Eugen Stănescu, *Studiu introductiv* la *Cronicarii munteni*, vol. I, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, București, 1961, p. XI, nota 2. Adăogiri la biografia lui Radu Popescu: G. Pascu, *Data morții lui Radu Popescu* și *Turcisme la Radu Popescu* în „Arhiva" Iași, XXIX (1922), p. 241—243; N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. 2, ediția a 2-a, București, 1928, p 177—187; Al. A. Vasilescu, *Contribuțiuni la biografiile cronicarului Radu Popescu și compilatorul lui Constantin Căpitanul* în volumul *În amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, p. 533—546; Ion Ionașcu *Mărturii relative la cronicarul Radu Popescu* în „Revista Istorică Română", XV, 1945, 1, p. 17—35; Mariana Stescu, *Radu Popescu (Biobibliografie)*, Iași, B.C.U., 1973.

[9] Intitulată *Cronica lui Radu Popescu*.

[10] Constantin Giurescu. *Op. cit.*, p. 83—88.

[11] *Op. cit.*, p. 124—127.

[12] *Op. cit.*, p. 127—131.

[13] *Op. cit.*, p. 87.

[14] I. G. Sbiera, *Mișcări culturale și literare la românii din stînga Dunării în răstimpul de la 1504—1714*, Cernăuți, 1897, p. 207 și următoarele.

[15] Constantin Giurescu, *op. cit.*, p. 88—102.

[16] I.G. Sbiera, *op. cit.*

[17] Constantin Giurescu, *op. cit.*, p. 102—112.

[18] *Op. cit.*, p. 110.

[19] *Op. cit.*, p. 112—118.

[20] *Op. cit.*, p. 118, 120—124.

[21] *Op. cit.*, p. 132 și urm.

[22] *Ibidem*, p. 132—135.

[23] Privind opera lui Radu Popescu.

[24] Argumentarea la p. 135—149.

[25] *Ibidem*, p. 156. C. Giurescu numește scrierea și „Cronica Anonimă".

[26] *Ibidem*, p. 149 și 150—154.

[27] *Ibidem*, p. 154—156. Const. Giurescu se referă la partea de cronică încheiată cu luna august 1714.

[28] *Ibidem*, p. 145—149.

[29] *Cronicarul Radu Popescu și „Istoriile domnilor Țării Românești"*, București, 1908, 31 p.

[30] Argumentele în *op. cit.*, p. 13—21.

[31] *Op. cit.*, p. 21.

[32] *Istoria literaturii române din secolul XVII*, Iași, 1922, p. 142—148; etapele de redactare ale cronicii, la p. 143.

[33] Volumul I, ediția a 2-a, p. 358—363.

[34] *Op. cit.*, p. 359—60 unde N. Iorga dă și unele completări ale biografiei lui Constantin Căpitanul Filipescu.

[35] *Op. cit.*, p. 360—361; consideră că însemnarea din 10 mai 1761 cuprinde „numele lui Constantin Căpitanul .... dar nu în forma copiștilor" (p. 359, nota 1).

[36] *Istoria literaturii românești, volumul II: De la 1688 la 1780*, ediția a 2-a, București, 1928, p. 185 și 201.

[37] *Op. cit.*, p. 201, 215, 224—226.

[38] N. Iorga, *Originea lui Mihai Viteazul după o cronică românească* în „Analele Academiei Române. Memoriile Secției istorice", seria III, tomul XVIII, București, 1936—1937, p. 169—185. Despre opiniile formulate în 1906 de Constantin Giurescu, la p. 172—183.

[39] N. Iorga. *op. cit.*, p. 175.

[40] *Ibidem*, p. 175.

[41] 1720 cînd Radu Popescu își scrie partea a doua din cronică, *ibidem*.

[42] N. Iorga, *op. cit.*, p. 176.

[43] Adică partea pînă la 1688.

[44] N. Iorga, *op. cit.*, p. 176 și 183. Vezi și *Istoria literaturii românești*, vol. I, ed. a 2-a, București, 1925, p. 351. Discuția argumentelor prezentate de N. Iorga la Const. Grecescu, *Introducere* la ediția critică *Istoriile domnilor Țării Românești de Radu Popescu Vornicul*, — ediție îngrijită de Dan Simonescu — București, 1963, p. LI și nota 2.

[45] *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Editura Nagard 1980, p. 34—35.

[46] *Ibidem*, p. 36—37. G. Călinescu atribuie tot lui Radu Popescu și *Istoria Țărei Românești de la anul 1689*, *ibidem*, p. 35—36.

[47] *Viața și opera lui Radu Popescu*, partea I, Ploiești, 1943, 197 p. Editorii din 1943 reiau și adoptă concluziile principale formulate de Constantin Giurescu în 1906 și consideră că Radu Popescu este autorul *Istoriilor* ..., pentru tot intervalul 1290—1729.

[48] *Istoria literaturii române vechi*, vol. III, București, 1945, p. 245 și 247. Sextil Pușcariu, în *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Sibiu, 1936, p. 148—149, nu discută delimitările cronologice ale „Istoriilor ..." și nici ce părți aparțin lui Radu Popescu.

[49] Eugen Stănescu, *Studiu introductiv* la *Cronicari munteni* ediție îngrijită de Mihail Gregorian, vol. I, București, 1961, p. XXII—XXIII.

[50] E. Stănescu, *op. cit.*, p. XXIII. Cronicile muntene ilustrează cu precădere criza politică prin care trecea îndeosebi marea boierime: p. XXVIII—XXXVIII.

[51] Eugen Stănescu, *op. cit.*, p. XXXIX—XLIV.

[52] *Ibidem*, p. XLV—LX, p. LXXXIV—LXXXVIII.

[53] *Ibidem*, p. LXXXIX. Dincolo de unele formulări și interpretări care țin de epoca în care au fost scrise, studiul publicat de Eugen Stănescu în 1961 constituie prima amplă analiză, efectuată în anii postbelici, asupra evoluției ideilor politice din Țara Românească, în secolul al XVII-lea: *Ibidem*, p. LXXXIX—CXVIII.

[54] Eugen Stănescu, *Studiu introductiv* la ediția critică a cronicii întocmită de Constant Grecescu, București, 1963, p. V—L.

[55] Eugen Stănescu, *op. cit.*, p. L.

[56] Eugen Stănescu, *Studiu introductiv* la *Cronicari munteni*, vol. I, p. LXXXV.

[57] *Ibidem*.

[58] *Începuturile istoriografiei în Țara Românească* în „Studii și materiale de istorie medie", V, București, 1962, p. 233—244.

[59] *Ibidem*, p. 235—236. Nicolae Iorga și Constantin Giurescu se pronunțaseră la fel pentru data redactării acestei părți a cronicii, în 1687—1688.

[60] *Ibidem*, p. 237.

[61] *Ibidem*, p. 237.

[62] Adică a Bălenilor împotriva Cantacuzinilor.

[63] *Op. cit.*, p. 238.

[64] *Op. cit.*, p. 239—240.

[65] *Op. cit.*, p. 240—241.

[66] *Op. cit.*, p. 244.

[67] Comitetul de redacție al volumului: Al. Rosetti, Mihai Pop, I. Pervain, Al. Piru, p. 537—542 (pentru Radu Popescu) și p. 394—401 (pentru Cronica Bălenilor).

[68] *Istoria literaturii române I. Perioada veche*, ed. a 3-a, București, 1970, p. 304 (pt. Radu Popescu, vezi p. 297—304). La fel în *Istoria literaturii române de la origini pînă la 1830*, București, 1977, p. 242—248.

[69] Editura Academiei, 1963, CX + 338 p. studiu introductiv de Eugen Stănescu; notă asupra ediției și îngrijirea lucrării Dan Simonescu; glosar și indice Șerban Papacostea. Ediția cuprinde și un amplu studiu al lui Constant Grecescu asupra cronicei (p. LI—CVI).

[70] Ediţia citată, p. LXXI–LXXII

[71] N. Iorga, *Istoria literaturii romîneşti de la 1688 la 1780* vol. II, ed. a 2-a, p. 177 şi 203.

[72] Const. Grecescu, *ediţia citată*, p. LXXVIII, întreaga discuţie la p. LXXVII – LXXVIII.

[73] Const. Grecescu, *ediţia citată*, p. LXXXII; examinarea obiecţiilor ridicate de Em. Panaitescu la paginile LXXVII – LXXXII.

[74] *Op.cit.*, p. LXXXIV–CV, stema manuscriselor la p. CV, iar cele trei grupe cu un total de 20 manuscrise la paginile LXXXIV, XCV şi XCVII. Constant Grecescu a examinat obiecţiile împotriva paternităţii lui Radu Popescu, formulate în perioada interbelică. Reluarea discuţiei asupra autorului „Istoriilor . . ." a avut loc după dispariţia prea timpurie a lui Constant Grecescu.

[75] *Ediţia citată*, p. CVII–CX.

[76] Damaschin Mioc, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti de Radu Popescu Vornicul, recenzie* în „Studii. Revistă de istorie", XVII, 1964, nr. 1, p. 169–172.

[77] *Op. cit.*, p. 170.

[78] *Ibidem.*

[79] P. P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei în Ţara Românească*, în „Studii şi materiale de istorie medie" V, Bucureşti, 1962, p. 238.

[80] „Magazinul istoric pentru Dacia", Bucureşti, 1847, p. 149 şi ediţia critică Const. Grecescu, Bucureşti, 1963, p. 283.

[81] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 238.

[82] Ediţia Const. Grecescu, p. 299. Acelaşi text în *Cronicarii munteni*, I, Ediţia Mihail Gregorian, Bucureşti, 1961, p. 574.

[83] Adică familia lui Radu Popescu.

[84] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 238.

[85] *Ediţia* Const. Grecescu, p. 172.

[86] *Ediţia citată*, p. 173.

[87] *Ediţia citată*, p. 175.

[88] *Ediţia citată*, p. 176.

[89] *Ediţia citată*, p. 185, sublinierea D.C.G.

[90] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 238.

[91] *Ibidem*

[92] a Bălenilor (pînă la 1688) şi a lui Radu Popescu (1688–1729).

[93] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 239.

[94] „Fiind şi sama ţării noastre necăutată încă din domnia lui Ştefan Vodă şi a lui Ioan vodă pentru întîmplările ce s-au întîmplat, lipsind multe seneturi, adecă răvaşă de samă,pentru multe porunci înpărăteşti ce venisă în ţară, adecă de s-au trimis salahori şi s-au făcut pălăngi şi s-au trimis leamne şi alte porunci multe care să plinise toate, numai pentru unele n-au apucat să se scoaţă seneturi, pentru altele s-au şi scos, dar să pierduse în vremile răşcoalelor. Pentru aceia să încărcasă multă sumă de rămăşiţă asupra ţării, cît numai rămăşiţă a unii domnii de ar fi rămas să o plătească, nici o puteare n-ar fi avut să o rădice şi ar fi ajuns la mare nevoe." Ediţia critică Const. Grecescu, p. 262–263.

[95] „Că mergînd la Iaşi, l-au chemat Antonie vodă de l-au întrebat: el au spus că au încungiurat leaşăi pă turci, de nu să ştie mai scapa-va vreunul. Decii iar s-au dus înnainte şi au ajuns la Odrii, unde era înpăratul. Ci mergînd cu cărţile la vizirul Chiupriulioglu, cum putea, fiind idropicos, au cetit cărţile şi de bucurie că s-au făcut pace l-au dăruit cu 200 de galbeni de aur şi îndată l-au trimis la înpăratul cu cărţile şi aşăjderea l-au dăruit. După cîteva ceasuri dar, i-au venit cărţi de la Antonie vodă, în care scriea poveştile ce le auzise de la Matei căpitan Cărămidă; deci iar cheamă pă Cărămidă de-l mai întreabă; el, deci-i spuse adevărul şi cum că el au spus acele vorbe lui Antonie vodă": ediţia Const. Grecescu, p. 167–168.

[96] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 239–240.

[97] Ediţia Const. Grecescu, p. 189, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 199, 200 . . . Sau, la domnia lui Ştefan Cantacuzino, p. 207, 208, 209, 213, 215 . . .

[98] *Istoria literaturii româneşti*, II. *De la 1688 la 1780*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1928, p. 176.

[99] N. Iorga, *op. cit.*, p. 202–203. Cînd N. Iorga aminteşte de „Memorii", el se referă la „Istoria Ţării Româneşti de la octombrie 1688 pînă la martie 1717", pe care o atribuie tot lui Radu Popescu. Deşi această identificare a autorului nu a fost confirmată (vezi ediţia critică întocmită de Constant Grecescu, Bucureşti, 1959), rămîne aprecierea lui Nicolae Iorga pentru talentul de scriitor al lui Radu Popescu — (adică tocmai aspectul în discuţie).

[100] *Istoria literaturii romîne, Epoca veche*, Sibiu, 1930, p. 148–149.

[101] G. Ivaşcu, *Istoria literaturii române* I. Bucureşti, 1969, p. 216. Exemplele date sînt din partea anterioară anului 1688, dar din contextul analizelor efectuate de G. Ivaşcu rezultă că Radu Popescu este autorul „Istoriilor . . ." pentru tot intervalul 1290–1729.

[102] Radu Popescu.

[103] G. Ivaşcu, *op. cit.*, p. 214.

[104] *Din nou despre paternitatea Cronicii Bălenilor*, în „Ramuri" anul IX, nr. 4 (94), 15 aprilie 1972, p. 15. Mircea Anghelescu adaogă: „Există desigur şi diferenţe stilistice inerent explicabile şi prin distanţa la care au fost scrise cele două cronici". Autorul este de acord cu concluziile lui Constantin Giurescu referitor la redactarea „Istoriilor ..." în etape diferite, prima parte, pînă la 1688, fiind scrisă către 1688, partea a doua între 1719—1729.

[105] I. D. Lăudat, *Istoria literaturii române vechi, Partea a II-a*, Bucureşti, 1963, p. 103.

[106] Dan Horia Mazilu, *Cronicari munteni*, Bucureşti, 1978, p. 335, în capitolul „Radu Popescu sau idiosincraziile monahului Rafail" (p. 281—338), paragraful „Spre definirea personalităţii textului" (p. 327—338).

[107] Al. Cărăuşu şi Dumitru Stan, *Un punct de vedere statistico-informaţional în problema paternităţii cronicii « Istoriile domnilor Ţării Româneşti »* în „Studii şi cercetări lingvistice" XIX, 1968, nr. 2, p. 163—176. Autorii menţionează totuşi că la un rezultat deplin asupra paternităţii operei nu se poate ajunge decît coroborînd datele obţinute din aplicarea diferitelor metode de cercetare, inclusiv aceea „statistică" (p. 175). Aceleaşi încheieri în Al. Cărăuşu, Dumitru Stan, *Cu privire la paternitatea cronicii « Istoriile domnilor Ţării Româneşti »* în „Actele celui de-al XII-lea Congres Internaţional de lingvistică şi filologie romanică", vol. II, Bucureşti, 1971, p. 33—34.

[108] Viorica Negrici, Eugen Negrici, *Aperçu statistique du problème de la paternité de la « Chronique des Bălcanu »* în „Actele celui de-al XII-lea Congres ..." (vezi nota 107) p. 53—58. Cele 2 500 cuvinte sînt alese din 3 părţi ale „Istoriilor ...", la fel ca la studiul lui Al. Cărăuşu şi Dumitru Stan şi anume: Letopiseţul Cantacuzinesc, Cronica Bălenilor (adică „Istoriile ..." ante 1688), Radu Popescu (post, 1688), la care se adaogă „Textul de legătură" descoperit şi publicat de Constantin Giurescu în 1906 (vezi supra), text pe care autorii, Viorica şi Eugen Negrici, afirmă, fără o demonstraţie anume, că nu aparţine lui Radu Popescu: vezi şi „Actele celui de-al XII-lea Congres ..." p. 31.

[109] Maria Rădulescu, *Prezentul istoric în « Istoriile domnilor Ţării Româneşti »*, în „Limba română, XIX, 1970, Nr. 3, p. 241—245. Cele cinci evenimente relatate la „prezentul istoric" sînt: fuga armaşului Ilie în 1672 (cînd Radu Popescu avea 17 ani — nota M.R.): fuga la turci, în 1678, a lui Şerban Cantacuzino; urmărirea, de către Duca Vodă, a boierilor moldoveni instigaţi de Şerban Cantacuzino; mazilirea lui Constantin Brîncoveanu; urmărirea boierilor care uneltiseră împotriva lui Nicolae Mavrocordat. Concluzia implicită a studiului Mariei Rădulescu; Radu Popescu este autorul întregii cronici, 1290—1729.

[110] Dragoş Sebastian Neamţu, *Paternitatea şi datarea cronicii « Istoriile domnilor Ţării Româneşti »* în „România Literară", 1969. Nr. 50, p. 12—13.

[111] *Ibidem* : „În urma cercetărilor întreprinse în ceea ce priveşte *izvoarele folosite* pentru elaborarea părţii privind evenimentele dintre 1290—1688, am ajuns la concluzia că părerea lui C. Giurescu reprezintă *singurul punct de vedere just*. Analiza lor ne-a condus însă spre alte păreri în legătură cu *data de elaborare a cronicii*". (Sublinierile Dragoş Sebastian Neamţu).

[112] Mircea Anghelescu, *Din nou despre paternitatea Cronicii Bălenilor*, în „Ramuri", anul IX, nr. 4 (94), 15 aprilie 1972, p. 15.

[113] Al. Piru, *Istoria literaturii române I. Perioada veche*, ed. a 3-a, Bucureşti, 1970, p. 304: „Aceea (= a Bălenilor, nota D.C.G.) este o cronică boierească, facţionară, în vreme ce cronica lui Radu Popescu este un letopiseţ oficial, domnesc. Doar spiritul polemic şi truculenţa stilistică sînt asemănătoare. Dar acestea sînt caracteristice pentru toată istoriografia Ţării Româneşti". În *Analize şi Sinteze critice*, Bucureşti, 1973, p. 31—32, prof. Al. Piru consideră că Radu Popescu a scris numai partea dintre 1699 şi 1729 şi că redactarea a avut loc în intervalul 1719—1729.

[114] Dan Horia Mazilu, *Cronicarii munteni. Cîteva modele de retorică a povestirii*, Bucureşti, 1978. În volum sînt două capitole unul «*Cronica Bălenilor* » *sau obligativitatea replicii* (p. 84—145) şi al doilea, *Radu Popescu sau idiosincraziile monarhului Rafail* (p. 281—338).

[115] Mircea Anghelescu, *Din nou despre paternitatea Cronicii Bălenilor*, în „Ramuri", anul IX, nr. 4 (94), 15 aprilie 1972, p. 15: „Nu există, însă, nici un fapt stilistic sau de limbă care să ne îndemne să atribuim cele două cronici unor autori deosebiţi".

[116] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ediţia Constant Grecescu, Bucureşti, 1963, p. 130.

[117] P. P. Panaitescu. *Începuturile istoriografiei în Ţara Românească*, în „Studii şi materiale de istorie medie", V. 1962, p. 243, consideră că, de fapt, Radu Popescu era şi mai tînăr în 1663, avea „abia 5 ani": „Scena (din 1663, nota D.C.G.) poartă pecetea unui martor care era de faţă. Cel ce povesteşte era acolo în oastea domnească, în calitate de curtean sau de oştean" (p. 243).

[118] Mircea Anghelescu, *op. cit.*

[119] Radu Popescu, *Istoriile* ... ediţia citată, p. 231.

[120] Constantin Giurescu, *Contribuţii la studiul cronicelor muntene*, p. 107 —108.

[121] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 242—243.

[122] *Ibidem.*

[123] Radu Popescu, *Istoriile* ..., ediţia Constant Grecescu, p. 231.

[124] *Ibidem.*

[125] Întreaga demonstrație la Mircea Anghelescu, *op. cit.* Cf. Constantin Grecescu, în ed. de față.

[126] Radu Popescu, *Istoriile* ... ediția Constant Giurescu, p. 175.

[127] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 244.

[128] Mircea Anghelescu, *op. cit.*

[129] *Ibidem.*

[130] I. D. Lăudat, *Problema paternității « Istoriilor domnilor Țării Românești »*, în „Limbă și literatură" 1972, nr. 2, p. 93–102.

[131] „Șapte manuscrise prezintă cronica lui Kir Rafail Monahul (Radu Popescu) continuarea directă a *Istoriilor*. Numai două manuscrise ale *Istoriilor* se opresc la «mai 1688» indicînd în felul acesta un autor deosebit": I. D. Lăudat, *op. cit.*, p. 99.

[132] I. D. Lăudat, *op. cit.*, p. 99–102. Unele deosebiri de stil sînt astfel explicate „Stilul fără relief de la sfîrșitul cronicii este expresia resemnării, ori a omului mulțumit de situațiile pe care le avea, atitudinea adoptată în faza de om de curte a lui Nicolae Mavrocordat și de monah odihnit într-o mănăstire" (p. 101–102). Vezi și I.D. Lăudat, *Istoria literaturii române vechi. Partea a II-a*, București, 1963, p. 58–109. despre viața și opera lui Radu Popescu și unde cunoscutul istoric literar redă părerile pro și contra unui singur autor al „Istoriilor ... "

[133] D. Velciu, *Un izvor nesemnalat al „Anonimului brîncovenesc"* în „Revista de istorie și teorie literară", tomul 32, 1984, nr. 3, p. 88–94.

[134] Mircea Cociu este de acord cu demonstrația lui Constantin Giurescu privind „fragmentul de legătură" pentru intervalul 1688–1699 și care a fost redactat tot de Radu Popescu (vezi *Contribuțiuni la studiul cronicilor muntene*).

[135] Rodica Șuiu, articolul *Popescu, Radu* în *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979, p. 693–696.

[136] *Istoriea literaturii romane din secolul XVII*, Iași, 1922, p. 149–151. G. Pascu se apropie prin concluziile sale de C. Giurescu.

[137] *Istoria literaturii românești II, De la 1688 la 1780*, ed. a 2-a, București, 1926, p. 215–224.

[138] *Continuarea Memoriilor lui Radu Popescu și întregirea lor de un anonim*, în N. Iorga, *Studii și documente cu privire la Istoria românilor*, III, *Fragmente de cronici și știri despre cronicari*, București, 1901, p. 22–27.

[139] Scarlat Struțeanu, *Doi umaniști ardeleni la curtea lui C. Brîncoveanu* în „Ramuri" mai – iunie, Craiova 1941, p. 40–45.

[140] Teodor Corbea aparținea unui grup care era ostil lui Radu Popescu, prezentat însă favorabil în *Istoria Țării Românești ... 1688–1717*. Teodor Corbea — dacă ar fi autorul cronicii — nu putea fi opus lui Radu Popescu și totodată să-l prezinte favorabil; Nicolae Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, III, București, 1945, p. 260. Cf. Constant Grecescu, *Introducere* la ediția critică a *Istoriei ... 1688–1717*, p. XXXVII.

[141] N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol. III, București, 1945, p. 254 și 256.

[142] N. Cartojan, *op. cit.*, p. 257.

[143] *Op. cit.*, p. 259. Discuția asupra paternității, la p. 256–259.

[144] *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Ed. Nagard, 1980, p. 35–36. G. Călinescu face analiza literară a operei fără a motiva opțiunea sa în favoarea lui Radu Popescu drept autor.

[145] *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717. Cronica Anonimă*, ediție întocmită de Const. Grecescu prefață de Dan Simonescu, XLII + 147 p.

[146] *Ed. citată*, p. XXII–XXIII. Ediția include și fragmentul pentru intervalul 1714–1717 publicat de Nicolae Iorga.

[147] *Ed. citată*, p. XXIII–XXVIII; schema la p. XXVIII.

[148] *Ed. citată*, p. XXVIII–XXXIV. Constant Grecescu ajunge la această încheiere după ce dă patru citate, apropiate ca formulare, din *Istoria ... 1688–1717* pe de o parte și scrierile lui Radu Greceanu și Radu Popescu, de pe altă parte. În plus constată —prin rezumare — că fondul expunerii celor 3 lucrări prezintă asemănări: „nu numai ca înlănțuire de fapte, dar și ca mod de prezentare" (pentru comparația între *Istoria ... 1688–1717* și Radu Grecianu p. XXX). „Ca fond, expunerea din *Istorie* e identică aceleia din *Istoriile* lui Radu Popescu ..." (p. XXXII), afară de ceea ce era în dezavantajul lui Constantin Brîncoveanu și care a fost eliminat de autorul „*Istoriei ... 1688–1717*" (p. XXXIII).

[149] Argumentarea lui Constant Grecescu la p. XXXIV–XXXVI.

[150] *Ed. citată*, p. XXXV.

[151] *Ed. citată*, p. XXXVI.

[152] *Ibidem.*

[153] *Ed. citată*, p. V–XVI.

[154] I. Rizescu, *recenzie* la *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717. Cronica Anonimă*; recenzie apărută în „Limba română" IX, 1960, nr. 3, p. 89–95.

[155] P. P. Panaitescu, *recenzie* la *Istoria Țării Românești* ... publicată în „Studii. Revistă de istorie", XIII, 1960, nr. 4, p. 325—331.

[156] P. P. Panaitescu, *recenzia citată*, p. 326—327.

[157] P. P. Panaitescu, p. 327 și 328.

[158] P. P. Panaitescu, p. 330.

[159] Eugen Stănescu, *Valoarea istorică și literară a cronicilor muntene. Studiu introductiv* la *Cronicari munteni* vol. I, ediția Mihail Gregorian, București, 1961, p. XX—XXII.

[160] E. Stănescu, *op. cit.*, p. LXXXV.

[161] E. Stănescu, *op. cit.*, p. LXXXVI.

[162] I. D. Lăudat, *Istoria literaturii române vechi*. Partea a doua, București, 1963, p. 27—43.

[163] Șerban Cioculescu, *Varietăți critice*, București, 1966, p. 45—49 („Vorbirea directă și cea indirectă. Cronica anonimă brîncovenească".)

[164] George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1969, p. 261—264 („Anonimul brîncovenesc).

[165] *Istoria literaturii române*, vol. I, ed. a 2-a, București, 1970, p. 530—536 („Anonimul brîncovenesc").

[166] Al. Piru, *Istoria literaturii române I. Perioada veche*, ed. a 3-a, București, 1970, p. 288—296; *idem*, în *Istoria literaturii române de la origini pînă la 1830*, București, 1977, p. 235—242; cf. Al. Piru, *Analize și sinteze critice*, Craiova 1973, p. 29—31 („Cronicarii munteni").

[167] Elvira Sorohan, *Cronica anonimă despre Constantin Brîncoveanu, Contribuții cu privire la data scrierii și autorul ei*, în „Analele științifice ale Universității « Al. I. Cuza » din Iași" (serie nouă), secțiunea III (Științe sociale), Limbă și literatură, tomul XII, anul 1966, fascicola 1, p. 81—86.

[168] Așa cum propusese Scarlat Struțeanu, vezi supra.

[169] Mircea Cociu, *Paternitatea Anonimului brîncovenesc în lumina criticii interne* în „Revista de istorie și teorie literară", tomul 25, 1976, nr. 1, ianuarie-martie, p. 71—81.

[170] Mircea Cociu, *Izvoarele și dotarea Anonimului brîncovenesc. O reconsiderare a argumentelor* în „Revista de istorie și teorie literară", tomul 26, 1977, nr. 4, octombrie-decembrie, p. 521—534; citatele de la p. 534.

[171] Dan Horia Mazilu, *Cronicarii munteni*, București, 1978, p. 229—280 (capitolul Anonimul brîncovenesc", subcapitolul „Succesivele întoarceri" la p. 273—280) citatele, la p. 273.

[172] D. Velciu, *Un izvor nesemnalat al « Anonimului brîncovenesc »* în „Revista de istorie și teorie literară", tomul 32, 1984, nr. 3, p. 88—94.

[173] *Istoria Țării Românești .... 1688—1717*, ediția Constant Grecescu, București, 1959, p. 80.

[174] *Cronica Anonimă a Țării Moldovei*, care se începe de la domnia lui Istratie Dabija vv. și se sfîrșește cu domnia lui Grigorie Ghica Vodă cel Bătrîn (1662—1733). Tradusă din grecește ... de biv-vel slujerul Alexandru Amiras ... în *Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, publicate de Mihail Kogălniceanu, tomul III, ed. a 2-a, București, 1874, p. 115.

II

În NOI CONTRIBUȚIUNI LA STUDIUL CRONICILOR MOLDOVENE [1] ... (1908), Constantin Giurescu examinează opera lui Grigore Ureche vornicul, al cărui „Letopiseț" a ajuns pînă la noi numai cu adăogirile operate de Simion Dascălul și Misail Călugărul. La peste 50 de ani de la tipărirea acestei cronici de către Mihail Kogălniceanu [2], după studii și controverse la care participaseră „aproape toți istoricii și filologii noștri de seamă", problema stabilirii textului autentic, scris de Ureche vornicul, se află nerezolvată — arată Constantin Giurescu și ca atare „trebuie să ne întoarcem din nou la manuscripte"[3]. Constată totodată, că aceste manuscrise pe care le enumeră și le grupează pentru întîia dată, prezintă cîteva caracteristici: sînt còpii tîrzii, de la începutul secolului XVIII; cuprind textul lui Grigore Ureche împreună cu felurite interpolări, dintre care acelea făcute de Simion Dascălul sînt în toate versiunile; nici „textul primitiv" al lui Grigore Ureche și nici scrierea lui Simion Dascălul nu s-au păstrat separat[4].

Pot fi ele reconstituite, fiecare în parte ? Se pot înlătura adăogirile diferiților copiști ? Pentru a răspunde acestor întrebări care însumează, de fapt, obiectul întregii cercetări, Constantin Giurescu își îndreaptă analiza spre cinci obiective: a) Cronica lui Simion Dascălul; b) aceea a lui Misail Călugărul; c) au cunoscut cronicarii secolelor XVII—XVIII opera originală a lui Ureche? d) care au fost „izvoarele" utilizate de Simion Dascălul; e) poate fi stabilit textul original redactat de Grigore Ureche vornicul ?

Demonstrația se reazemă pe examinarea comparativă manuscriselor, în toate componentele caracteristice; ea merge pînă la detalii și — de repetate ori — arată direct obiecțiile ce pot fi formulate față de o încheiere sau alta și caută să dea răspunsul. Cititorul doritor a urmări întreaga argumentare are la dispoziție volumul de față. Concluziile tipărite în 1908 privind cele cinci componente mai sus-amintite pot fi astfel rezumate:

a) Toate manuscrisele care cuprind pe Simion Dascălul „provin dintr-o obîrșie comună și anume de la o singură copie primitivă defectuoasă" (vezi stema lor alcătuită de C. Giurescu, în ediția de față, la p. 209). Ele s-au păstrat în 6 manuscrise din care unul (nr. 174) reprezintă o copie independentă față de celelalte 5, așa încît se pot completa între ele „pentru a ne da textul primitiv întreg și neinterpolat al cronicii lui Simion Dascălul". [5]

b) Versiunea alcătuită de Simion Dascălul a fost, la rîndul ei, interpolată de Misail Călugărul. Cel ce formulează o părere mai explicită despre raportul dintre Ureche și „adnotatorii săi", este Miron Costin. „Laud osîrdia răposatului Urechie vornicul — scrie el în *De neamul moldovenilor* — carile au făcut de dragostea țării létopisețul său ... că numai lui de această țară i-au fostŭ milă, să nu rămîiie întru întunérecul neştiinţei, că célelalte ce mai sîntŭ scrise adăosături de un Simeon Dascălul şi al doilea, un Misail Călugărul, nu létopiseţe, ce ocări sîntŭ." [6]

Nicolae Costin, Dimitrie Cantemir şi Ion Neculce nu aduc elemente noi în problema dezbătută, ei nu fac „decît să repete, să răstălmăcească sau să denatureze" spusele lui Miron Costin[7]. Cercetarea efectuată de Constantin Giurescu, publicată în 1908, conchide că o serie de manuscrise — nr. 103, 440, 169, 2 506 — cuprind versiunea lui Misail Călugărul, fără însă ca adaosurile datorate acestuia să poată fi separate de cele anterioare, efectuate de Simion Dascălul.

c) Cronicarii din secolele XVII şi XVIII au cunoscut ei originalul redactat de Grigore Ureche ? Atît Miron Costin, cît şi Constantin Cantacuzino, Nicolae Costin sau Dimitrie Cantemir nu au cunoscut versiunea originală scrisă de Grigore Ureche. Ceea ce ei au consultat şi folosit, au fost feluritele redacţii gata interpolate: „Cercetarea de pînă acum — scrie Constantin Giurescu — ne dovedeşte că, în afară de Simion Dascălul, nici unul dintre cronicarii următori n-a interpolat şi nici măcar n-a cunoscut cronica lui Ureche. Începînd cu anul 1670, data copiei celei mai vechi despre care se face menţiune, aceea a comisului Ioniţă Racoviţă, copiată de stolnicul Constantin Cantacuzino, *cronica cunoscută sub numele lui Ureche era la început aceia a lui Simion Dascălul,* fie în forma ei primitivă, sau cu adaosele lui Misail călugărul, iar mai tîrziu, în sec. XVIII, o prescurtare a letopiseţului lui Nicolae Costin". [8]

d) Cum nici manuscrisele păstrate şi nici cronicarii ulteriori nu aduc destule precizări pentru a deosebi textul primitiv al lui Grigore Ureche de adaosele lui Simion Dascălul, rămîne calea unei analize interne a cronicii pentru a reconstitui izvoarele utilizate de dascălul Simion şi a-l delimita pe această cale indirectă de vornicul Ureche.

Cercetarea, după o lungă demonstraţie, ajunge la următoarele încheieri. Dintre izvoarele interne, Grigore Ureche aminteşte de un singur letopiseţ, *cel moldovenesc* care este„o cronică românească anterioară cronicii sale." [9] Acest izvor — consideră Constantin Giurescu — avea două redacţii: una mai sumară, cuprinzînd istoria Moldovei pînă la Petru Şchiopul, folosită de Ureche vornicul şi a doua, mai completă, care mergea pînă la Vasile Lupu, folosită de Simion Dascălul. Ambele redacţii aveau ca element comun şi unele tradiţii populare, înlăturate de Ureche, dar reproduse de Simion[10].

Pentru sursele externe, Grigore Ureche a utilizat pe Bielski dar şi„cărţi striine" sau, în formularea sa, „scrisorile striinilor, mai pe largu şi de agiunsu scriu".

Simion Dascălul citează: „*letopiseţul cel moldovenesc* ... sub diferite denumiri — letopiseţul nostru, letopiseţul moldovenesc, cronicarul nostru, letopiseţul cel moldovenesc şi letopiseţul nostru cel moldovenesc — nu mai puţin de 26 ori; *cronicarul sau letopiseţul latinesc,* de 11 ori; *cronicarul leşesc,* de 14 ori. Se mai citează apoi: *cronicarii leşeşti,* de 3 ori; *Paszkowski,* de 10 ori; *Bielski,* de 7 ori; cîte o singură dată, „*letopiseţe de ale noastre, izvoade ale noastre, letopiseţele latineşti, alte istorii, cărţile Tătarilor* şi *letopiseţul grecesc*"[11].

Constantin Giurescu reia analiza pentru fiecare din aceste izvoare [12] şi conchide „că citaţiunile din principalele izvoare întrebuinţate în cronica lui Simion Dascălul — letopiseţul moldovenesc, letopiseţul latinesc, letopiseţul unguresc, cronica lui Paszkowski şi în parte a lui Bielski — se datoresc acestuia [13] şi nu lui Ureche"[14]. Pentru istoria internă, acelaşi Simion a contopit ştiri din două izvoare — letopiseţul latinesc care a constituit „izvorul său de căpetenie" şi cel moldovenesc[15].

e) Într-un ultim capitol din *Noi contribuțiuni* . . . autorul încearcă să vadă dacă reconstituirea redacției originale a lui Grigore Ureche este posibilă. Mai întîi, constată că marele vornic al Țării de Sus nu este defel explicit: „. . . nu numai letopisețul nostru, ce și cărți streine am cercat, ca să putem afla adevărul, ca să nu mă aflu scriitoriu de cuvinte deșarte, ce de dereptate; că letopisețul nostru cel moldovenesc așa de pre scurt scrie, că nici de viața domnilor, care au fost toată cîrma, nu alege . . . ". În schimb, „scrisorile streinilor mai larg și deajuns scriu . . .". Așa încît: „Și de acolo multe luînd și lipind de ale noastre, potrivind vremea și anii, de ⟨am⟩ scris acest letopiseț"[16].

Pe de altă parte, Simion Dascălul amintește în cinci locuri de cronica predecesorului său Ureche vornicul[17]. Analiza internă a cronicei adăogate celor cinci mențiuni, îngăduie să atribuim, cu toată certitudinea, lui Grigore Ureche, numai cîteva pasagii. În rest, manuscrisele ajunse pînă la noi cuprind fie versiunea lui Simion Dascălul — și aceasta transmisă printr-o copie defectuoasă — fie versiunea lui Simion Dascălul, interpolată la rîndul ei de Misail Călugărul și de alții: „Cronica, care de la Miron Costin și Stolnicul Constantin Cantacuzino pînă acum, s-a considerat ca fiind a lui Ureche, este în realitate cronica lui Simion Dascălul. Ureche a fost numai unul din izvoarele sale interne, alături de letopisețul moldovenesc, de cel latinesc și de cel unguresc, astăzi toate pierdute. Compilația mai dezvoltată la a cărei alcătuire contribuiseră, le-a scos din uz și le-a făcut să dispară"[18].

Întemeiat pe această concluzie, Constantin Giurescu a dat și ediția critică a cronicei sub titlul: *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă (1359—1595) întocmit după Grigore Ureche Vornicul, Istratie Logofătul și alții, de Simion Dascălul*[19].

Cum au receptat cercetările următoare concluziile la care a ajuns Constantin Giurescu ?

Giorge Pascu reia problema izvoarelor „Letopisețului" în mai multe studii eșalonate între 1920 și 1938[20] și consideră — în 1920 — că interpolările „se deosebesc lămurit de textul lui Ureche"; că acesta din urmă a avut ca temei principal „letopisețul cel moldovenesc, o cronică internă scrisă slovenește de un anonim"; că prin „cronicarul cel leșesc" se înțelege „o cronică internă scrisă leșește de un anonim care utilizase și pe Bielski și pe alți cronicari leși". Letopisețul latinesc, continuă G. Pascu „era o cronică internă scrisă latinește", în timp ce „. . . letopisățul cel unguresc și letopisățul de la Dragoș pînă la Vasile Lupu sînt o invenție a mistificatorului Simion ..."[21]. Pe acesta din urmă îl mai numește „prostul semidoct" . . . și adaogă: „Dar fericirea postumă a șarlatanului (= Simion Dascălul, nota D.C.G.) a fost de scurtă durată. La 1920 în Gligore Ureache și la 1922 în *Istoria literaturii române din secolul XVII*, eu (Giorge Pascu, nota D.C.G.) l-am demascat pe șarlatan și l-am repus pe Ureache în drepturile lui . . ."[22]. După cere aminește contribuțiile lui P. P. Panaitescu[23], istoricul literar Giorge Pascu conchide în 1936 pe un ton peremptoriu: „chestia este astfel definitiv închisă și nu mai rămîne acuma decît ca un filolog să ne dee o nouă ediție a lui Ureache"[24]. Numai că discuțiile au continuat tot atît de susținute și după ce G. Pascu și-a formulat atît de sigur concluziile, iar o nouă ediție critică a „Letopisețului" este și acuma așteptată, la șapte decenii după aceea dată în 1916 de Constantin Giurescu.

În 1925, P. P. Panaitescu identifică și demonstrează pentru întîia dată, printr-o amplă cercetare[25], că izvorul polon numit de Grigore Ureche „letopisețul leșesc" sau al „străinilor" este de fapt cronica scrisă de Ioachim Bielski, folosită direct în versiunea ei originală (în limba polonă) și nu prin intermediul unei traduceri latine. Un letopiseț latinesc „cu știri de origine internă moldovenească“ nici n-a existat de fapt. Informațiile privind popoarele vecine au fost luate de Grigore Ureche dintr-o cosmografie universală (în latină) de felul aceleia publicate de Sebastian Münster. Gr. Ureche a mai utilizat și un letopiseț moldovenesc cu știri pînă către finele anului 1587, după cum a încorporat în a sa lucrare și tradiții orale. Concluzia lui P.P. Panaitescu: „Cronica pe care toată tradiția istorică a Moldovei o atribuia lui Gr. Ureche este într-adevăr scrisă de acesta“. [26] Simion Dascălul „care a pretins că a scris întreaga cronică“ a adăogat numai „știri dintr-o versiune a letopisețului moldovenesc deosebită de aceea pe care o avea Ureche“, precum și informații despre domnia lui Despot Eraclid, traduse „neîndemînatec“ din cronica polonului Al. Guagnin[27]. Concluzia formulată în 1925 de P. P. Panaitescu, diferită de aceea a lui Constantin Giurescu, este că textul Letopisețului, așa cum a ajuns pînă la noi, aparține de fapt lui Grigore Ureche.

Studiul critic al lui P. P. Panaitescu, deși nu dădea o formulare explicită, fixa, ca viitoare etapă a cercetării, identificarea adaosurilor lui Simion Dascălul și prin aceasta restabilirea textului inițial, datorat lui Grigore Ureche.

În acest stadiu al analizelor și controverselor Constantin Giurescu realizează, în 1934, o ediție a „Letopisețului“, însoțind-o de un amplu studiu introductiv[28]. În problema paternității, reamintește opiniile lui Ion Sbiera, St. Orășanu, Nicolae Iorga, Ilie Minea și Sextil Pușcariu care toți îl consideră pe Grigore Ureche autorul cronicei[29]. Arată apoi contribuțiile noi ale lui Petre P. Panaitescu [30] în determinarea izvoarelor și concluzia acestuia că „Grigore Ureche poate fi socotit ca adevăratul autor al scrierii întregi“[31], în timp ce adăogirile lui Simion Dascălul sînt numai simple interpolări, iar „cronica nu-i poate purta numele“[32].

În acest stadiu al discuției, Constantin C. Giurescu pune două întrebări pe care le socoate esențiale:

a) dacă se poate determina „*în mod precis și pe toată întinderea cronicei* partea scrisă de Simion Dascălul de aceia a lui Grigore Ureche ?“

b) În caz afirmativ „se poate lăsa la o parte ceea ce se datorește lui Simion Dascălul, *fără ca să se aducă o mutilare cronicii* ?“ [33]

Constantin C. Giurescu stabilește 3 categorii de adăogiri ce pot fi sigur atribuite lui Simion Dascălul și care însumează 52 interpolări[34]. La acestea pot fi citate alte 10 pasagii care, prin cuprinsul lor, aparțin, probabil, aceluiași interpolator[35]. Deși a delimitat 52 adăogiri sigure și cel puțin 10 probabile, concluzia este că rămîn părți ale cronicei unde o atare operațiune nu este posibilă.

Cît privește a doua întrebare, răspunsul este tot negativ: interpolările lui Simion Dascălul sînt parte constitutivă a cronicii și nu mai pot fi eliminate din text. „Pînă la studiul d-lui Panaitescu, eram chiar în drept să considerăm autor numai pe Simion Dascălul ... În urma studiului domniei-sale și a celui de față, credem că paternitatea cronicei trebuie să revie amîndurora“ [36] (adică lui Grigore Ureche și Simion Dascălul).

Studiul introductiv mai dezvoltă următoarele: știri privitoare la viața și personalitatea lui Grigore Ureche[37]; informații despre Simion Dascălul[38]; cuprinsul și însemnătatea „Letopisețului“[39]; data alcăturii lui — finele lui 1642 pînă în aprilie 1647 (pentru Grigore Ureche) și 1654—1660 pentru Simion Dascălul[40]. Izvoarele cronicii sînt de două categorii. Cele principale sînt Letopisețele: „moldovenesc“, citat pe toată întinderea cronicii; cel „leșesc“ amintit de 19 ori și cel „latinesc" — de 14 ori. Izvoarele secundare sînt: o cosmografie latină „foarte apropiată de aceea a lui Sebastian Münster", dar și geografia lui Antonius Maginus Patavinus (apărută la Veneția în 1596); cronica lui Al. Guagnin în traducerea lui Martin Paszkowski; letopisețul unguresc; textele bisericești; tradiția[41].

Față de ediția din 1916, au fost operate două feluri de modificări. Mai întîi „letopisețul latinesc" a fost considerat ca un izvor deosebit de cel „leșesc" și s-au făcut schimbările cuvenite în text[42]. În al doilea rînd, au fost efectuate „o serie de emendațiuni" la lectura textului (în 14 cazuri)[43]. Ediția din 1934 a fost retipărită, cu mici modificări, în 1939 și din nou în 1943.

Nicolae Cartojan, în sinteza sa de obligatorie referință[44], constată cele două căi urmate în editarea „Letopisețului". Pe de o parte aceea a lui Constantin Giurescu, anume că adaosurile lui Simeon Dascălul sînt „așa de numeroase și așa fel îmbinate în urzeala lui Ureche, încît ar fi peste putință să se delimiteze precis ceea ce constituie fondul primitiv al cronicarului boier de ceea ce este suprapus de Simion Dascălul și de ceilalți". Pe de altă parte, calea lui P. P. Panaitescu [45] — la rîndu-i urmînd pe I. G. Sbiera. Ștefan Orășanu și Nicolae Iorga — de a delimita „izvoarele utilizate de Ureche de cele care au stat la îndemîna lui Simion Dascălul"[46]. Autorul *Istoriei literaturii române vechi* enumeră capitolele care — potrivit acestei încercări de delimitare — s-ar datora numai lui Grigore Ureche și reamintește că originalul „Letopisețului" scris de acesta din urmă a dispărut. Cît despre ediția datorată lui Constantin Giurescu, Nicolae Cartojan o consideră„ cea mai bună, întrucît este singura care respectă tradiția unui text și redă, în același timp, variantele din celelalte manuscrise, necesare pentru a urmări istoricul textului . . ." [47]

O nouă ediție a *Letopisețului Țării Moldovei* datorată lui Petre P. Panaitescu apare în 1955 [48] însoțită de un studiu introductiv care reia și discuția asupra paternității. Luînd ca temei izvoarele diferite utilizate de Grigore Ureche și de Simion Dascălul (izvoare identificate în perioada interbelică, Petre P. Panaitescu ajunge la următoarea încheiere: „Rămîne deci pentru editor să diferențieze toate adaosurile lui Simion Dascălul, folosind alte caractere de literă; aceste adaosuri sînt și nu pot fi decît acelea pe care el le declară ale lui, de vreme ce obișnuiește să dea această declarație. Pe lîngă acestea nu pot fi atribuite lui Simion Dascălul decît fragmentele care provin din cronicile folosite de dînsul. Acestea sînt: *Cronica lui Martin Paszkowski, Letopisețul unguresc* și continuarea letopisețului intern după Petru Șchiopul, precum și legenda lui Iatco și adaosul la predoslovie pe care Simion le declară ale sale. Toate celelalte părți provin din izvoarele cunoscute de Ureche, deci sînt ale lui"[49].

Ca atare, P. P. Panaitescu nu este de acord cu concluziile lui Constantin Giurescu și nici cu acelea ale lui Constantin C. Giurescu [50] privind paternitatea cronicii. Arată că ediția din 1916 „are meritul de a se întemeia pe o clasificare științifică a manuscriselor și o îngrijită comparație a lor,indicîndu-se variantele"[51], dar că prezintă unele lecturi greșite (dă șase exemple). În plus, nu aprobă criteriile alese de Constantin Giurescu deoarece „în ediția lui nu a adoptat ca bază un manuscris cu care să compare lecturile celorlalte manuscrise și să-l corecteze după acestea, acolo unde textul este alterat, ci la fiecare frază, la fiecare cuvînt, *a ales* dintre toate variantele aceea care i-a părut cea mai bună . . . Procedînd în acest chip, editorul a fost nevoit să unifice limba (fonetica), în genere modernizînd-o, adică adoptînd forma cea mai nouă și mai depărtată de dialectul moldovenesc"[52].

P. P. Panaitescu păstrează stema și siglele manuscriselor stabilite de Constantin Giurescu, și pune ca metodă de editare alegerea unui singur manuscris de bază — este vorba de cel cu sigla A_2 (nr. 25 al Bibliotecii Universității din Iași), completat cu A_1, L și M[53]. *A_2 este opera unui copist din Muntenia* care „a respectat lexicul moldovenesc, dar în privința foneticii și-a permis adesea, *nu întotdeauna*, transformări; a renunțat de pildă uneori la diferența între *z* și *dz* moldovenesc, între *gi* și *j*, *păstrînd* însă diftongii în forme ca: *iaste, deaca, décii* . . ."[54]. În plus, interpolările, stabilite ca aparținînd lui Simion Dascălul sau Misail Călugărul, au fost redate cu o literă diferită: „Nu am dat un aparat critic și de aceea ediția noastră nu se poate numi ediție critică, de vreme ce de obicei acest titlu se dă edițiilor care reproduc variantele manuscriselor"[55].

Profesorul Dan Simonescu subliniază că „un merit deosebit de important" al ediției P. P. Panaitescu este de a fi separat grafic textele interpolate și de a fi reabilitat „un autor clasic al narațiunii istorice române: Grigore Ureche"[56]. Consideră că stabilirea interpolărilor a fost făcută „judicios, pe baza analizei interne a cronicii și mai ales pe baza izvoarelor"[57]; că editorul a adus o serie de interpretări noi privind gîndirea politică și măestria vornicului Grigore Ureche. Recenzentul arată totodată că „partea cea mai vulnerabilă" a ediției din 1955 este „o tendință de simplificare a problemelor, în sensul că s-ar da impresia — firește greșită — că acum, în această ediție[58], ele se pun și se rezolvă pentru prima dată"[59]. Aprecierea globală este exemplificată de prof. Dan Simonescu prin: problema manuscriselor cronicii — cercetată cu tot temeiul de Constantin Giurescu; „letopisețul moldovenesc" atribuit lui Eustratie logofătul și care a fost amănunțit studiat de Giorge Pascu; izvoarele cronicii — analizate de P.P. Panaitescu, dar la care și alți istorici au contribuții. Cît despre interpolări, profesorul Dan Simonescu reamintește că în ediția din 1934 a Letopisețului, Constantin C. Giurescu a făcut o amănunțită identificare a lor: „Delimitările interpolărilor sînt *aproape* aceleași la ambii cercetători [60], dar metodele folosite sînt deosebite" [61]. Recenzentul se întreabă în încheiere: a) dacă editarea unui manuscris muntean[62] îngăduie „cunoașterea și cercetarea limbii unui scriitor moldovean" și b) dacă ediția din 1955 face inutilă o ediție critică, nouă, a cronicii lui Ureche? La prima întrebare răspunde afirmativ pornind de la premisa enunțată numai (nu și demonstrată) că, în secolul al XVII-lea, diferențele dialectale între limba din Muntenia și Moldova „nu erau mari" și că ele s-au accentuat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în cel următor. Răspunsul la a doua întrebare: singura ediție critică existentă pînă în prezent, care a aplicat principiul refacerii arhetipului, este datorată lui Constantin Giurescu și a apărut sub auspiciile Comisiei Istorice a României. Desigur — conchide profesorul Dan Simonescu — este așteptată o nouă ediție critică a Letopisețului, pornind însă de la alte principii decît acelea adoptate în 1916 [63].

O altă recenzie, a profesorului N. Grigoraș, consideră că ediția P.P. Panaitescu a cronicii lui Ureche „are mari merite" pentru delimitarea interpolărilor și tehnica prezentării lor. Relevă și calitățile studiului introductiv și propune unele rectificări la lectura textului, ca și unele interpretări diferite [64].

Constantin C. Giurescu reia discuția [65] și observă — așa cum făcuse și anterior [66] — că nu se poate opera o delimitare precisă a tuturor adaosurilor efectuate de Simion Dascălul, pe întreaga întindere a „Letopisețului“. Se dau opt pasagii care sînt atribuite — în ediția 1955 — lui Grigore Ureche, cînd în realitate ele aparțin lui Simion [67].

Pe de altă parte, a socoti ca aparținînd lui Ureche „toate știrile“ provenind din letopisețul moldovenesc, vine în contrazicere cu opinia formulată de marele vornic, în predoslovia sa, asupra acestui izvor. „Nu Ureche, ci Simion Dascălul este acela care a prețuit îndeosebi letopisețul moldovenesc, care a ținut seama de toate «poveștile», «semnele» și «tocmelile» acestuia, intercalîndu-le la locurile respective“ [68]. Cît privește izvoarele letopisețului, se arată că „letopisețul leșesc“ (= scrierea lui Ioachim Bielski) nu este tot una cu acela „latinesc“, — punct de vedere adoptat la ediția din 1955 [69] — și că acest din urmă izvor („latinesc“) a existat în adevăr în prima jumătate a secolului al XVII-lea [70].

Constantin C. Giurescu propune și o sumă de rectificări în transcrierea textului, și reamintește că ediția a doua, din 1958, a lui P.P. Panaitescu, prezintă, față de aceea din 1955, nu mai puțin de treizeci și una modificări, efectuate chiar de editor pentru primele două pagini ale cronicei[71]. Se formulează și mai multe propuneri privind indicele și glosarul[72].

În răspunsul său, Petre P. Panaitescu reia argumentele anterior prezentate [73] și conchide — din nou — că adaosurile efectuate de Simion Dascălul se pot delimita — așa cum a și procedat de altfel în edițiile sale din 1955 și 1958: „Ureche fiind autorul îmbinării și comparării letopisețului extern (Bielski) cu cel intern (bazat în mare parte pe cronicile slave ale Moldovei), toate pasajele extrase din letopisețul leșesc (Bielski), cît și cele din letopisețul moldovenesc (pe care nu l-a prescurtat de vreme ce-l declară prea concis) aparțin lui Ureche“. Tot lui îi revin informațiile avute de tatăl său Nestor Ureche, cum și știrile despre țările vecine extrase din Cosmografia lui Gerard Mercator[74].

Lui Simion Dascălul îi rămîn toate părțile pe care el însuși le arată ca fiind ale sale, precum și informațiile provenind din letopisețul unguresc, cronica lui Paszkowski, din continuarea letopisețului moldovenesc (după anul 1587) și legenda despre Lațco[75]. P. P. Panaitescu reamineşte că ediția sa se deosebește ca metodă de stabilire a textului de aceea a lui Constantin Giurescu (1916) [76] și răspunde la unele din observațiile formulate.

Continuînd discuția asupra paternității, Liviu Onu consideră că „dacă nu toate, în orice caz marea majoritate a interpolărilor lui Simion Dascălul au fost determinate“ și pot fi delimitate „cu destulă precizie“ în textul original, care se cuvine atribuit lui Grigore Ureche, deși cronica sa a circulat și este cunoscută numai în versiuni interpolate. Atari interpolări, indiferent de proveniența lor, trebuie însă publicate „ca anexe sau în subsol, deoarece ele pot prezenta interes sub aspecte foarte variate . . .“ [77]

Liviu Onu adoptă — „cu unele completări și corecțiuni“ — stema alcătuită de Constantin Giurescu în 1908 și grupează cele 22 versiuni existente în 4 ramuri mari. Dar opera a circulat în cel puțin 40 de copii manuscrise. „Nici una dintre cronicile vechi românești nu a fost supusă, de-a lungul timpului, la atîtea transformări ca acelea din *Letopisețul Țării Moldovei* al lui Grigore Ureche — subliniază Liviu Onu. Tocmai de aceea *Letopisețul* lui Ureche ridică extrem de dificile probleme de editare și interpretare. Așa ne explicăm și varietatea soluțiilor propuse în editarea textului, și diversitatea părerilor cu privire la paternitatea lui“[78].

Alexandru Piru consideră „în afară de orice îndoială că letopisețul aparține lui Grigore Ureche.“ Cît despre adaosurile lui Simion Dascălul ele „fac notă discordantă, dar tocmai din această cauză sînt ușor de recunoscut și pot fi eliminate din discuție“[79].

Ion D. Lăudat face o exactă analiză a opiniilor formulate asupra Letopisețului — manuscrisele, filiația lor, izvoarele, cuprinsul, interpolările, limba, stilul etc. — urmărește punctele de vedere asupra autorului și conchide că toți istoricii literari au considerat ca autor al cronicei pe Grigore Ureche[80].

I. C. Chițimia discută pe larg *Izvoarele și paterintatea cronicii lui Grigore Ureche*[81]. După ce reamintește că „disputele științifice ar trebui să aibă, cît se poate mai mult, un caracter de colaborare“ [82], istoricul literar supune unei atente cercetări sursele pe care le-a folosit (sau le-a putut utiliza) reputatul cronicar moldovean și anume: letopisețul latinesc[83], unele lucrări de istorie generală[84], letopisețul moldovenesc[85], care era scris însă în limba slavonă[86]. Un „letopiseț unguresc“ nu a existat, fiind o invenție a lui Simion Dascălul care, de altfel, nu a cunoscut și nu a consultat letopisețul „leșesc“, nici pe cel „moldovenesc“[87]. În ce privește paternitatea cronicii, ea aparține lui Grigore Ureche. „... Partea de muncă și de contribuție a lui Simion Dascălul se reduce la copierea operei și la introducerea unor restrînse adaosuri“[88]. În schimb, „arhitectonica cronicii, interesantă pentru un cercetător, se datorește în întregime, în aspectul ei de edificiu, lui Grigore Ureche. Planul lucrării ca și execuția ei, în linii mari, concordă perfect cu imboldul de a scrie și pregătirea acestuia ...“ [89].

Într-o recentă monografie[90], Dumitru Velciu discută și contribuția lui Simion Dascălul[91], pe care-l consideră „un deplin ignorant“[92]. Autorul admite numai 26 din cele 62 (52 sigure + 10 foarte probabile) interpolări ale lui Simion[93], stabilite ca atare de Constantin C. Giurescu (în 1934) și confirmate ulterior — în aproape totalitatea lor — de P. P. Panaitescu (în 1955). Aceste adaose sînt „simple lipituri exterioare care nu ating cu nimic fondul și concepția lucrării, așa cum a realizat-o adevăratul ei autor, Grigore Ureche ...“[94] Propune, de asemenea, o clasificare a izvoarelor utilizate în redactarea cronicii[95], consideră că nu a existat un letopiseț moldovenesc în limba română anterior lui Grigore Ureche[96], dar este de acord că Joachim Bielski cu a sa *Kronica Polska*, cît și Martin Cromer, *De origine et rebus gestis Polonorum* sau *Atlasul* lui Gerhard Mercator, au fost utilizate de cronicar în redactarea „Letopisețului“ [97].

În 1970, Gh. Cardaș publică o sumă de date despre *cel mai vechi manuscris inedit* al cronicei lui Grigore Ureche [98]: are 187 file, scris cu cerneală neagră (titlurile capitolelor și unele litere inițiale cu roșu), pe hîrtie cerată, alb-gălbuie și lucioasă. Scrierea este în semiuncială, foarte rar folosită de dieci pînă spre finele secolului al XVII-lea. Manuscrisul a aparținut comisului Ioniță Racoviță, cumnat cu frații aga Antiohi Costachi, căsătorit cu Alexandra (a doua fiică a lui Grigore Ureche) și Gavriliță Costache (a cărui soție, Tudosica, era sora lui Miron Costin).

Gh. Cardaș datează scrierea din anii 1665 — ante 1670 [99] și ajunge la următoarele concluzii:

1. Este cea mai veche copie a cronicii lui Grigore Ureche și cuprinde adăogirile lui Simion Dascălul, dar *nu* și pe acelea ale lui Misail Călugărul.

2. Simion Dascălul rămîne „un simplu interpolator al cronicii și nu poate fi considerat coautor cu Grigore Ureche“ [100].

3. Textul *rămas inedit*, păstrează „în întregime graiul moldovenesc de epocă și formele stilistice specifice cronicarului ...“[101]

4. Simion Dascălul, foarte probabil originar din părțile nordice ale Transilvaniei și devenit dascăl al copiilor lui Gavriliță Costache, a intrat în posesia versiunii originale a lui Grigore Ureche, pe care a găsit de cuviință s-o adnoteze și s-o interpoleze. [102]

5. Rolul de interpolator al lui Misail Călugărul poate fi și mai mult redus (față de ceea ce s-a considerat pînă în prezent). [103]

6. Logofătul Eustratie Dragoș nu poate fi autorul letopisețului moldovenesc, cum s-a afirmat de unii istorici literari.

7. Se clarifică acuma problema celor două redacții principale ale cronicii lui Grigore Ureche modificată de Simion Dascălul: redacția păstrată în versiunea descoperită și analizată de Gh. Cardaș și continuată prin manuscrisele din grupul L; redacția păstrată în manuscrisele din grupele M și A, cu unele amănunte în plus (față de L).

8. În Ms. Gh. Cardaș lipsește relatarea despre închinarea Moldovei către Poartă și solia logofătului Tăutu la Istanbul. [104]

9. Se arată, în continuare, peregrinările, odiseea acestei copii a cronicii lui Grigore Ureche (inclusiv adăogirile lui Simion Dascălul). [105]

Cum versiunea descoperită și cercetată de Gh. Cardaș este, în continuare, inedită, ar fi de cel mai mare interes folosirea ei integrală într-o ediție critică a cronicei lui Grigore Ureche.

Recapitulînd ampla discuție asupra paternității cronicei, începută cu peste 120 de ani în urmă [106] cîteva încheieri se pot totuși desprinde:

a) textul original redactat de Grigore Ureche vornicul nu s-a mai păstrat; toate manuscrisele existente includ adaosurile efectuate de Simion Dascălul — cele mai multe —, de Misail Călugărul, Axinte Uricariul și de alții.

b) Nu s-au mai păstrat nici izvoarele interne utilizate de vornicul Ureche sau de interpolatorii săi, discuția și analiza acestor izvoare fiind esențială pentru a stabili paternitatea cronicii, a diferitelor ei capitole (sau paragrafe).

c) Majoritatea adăogirilor lui Simion Dascălul au fost delimitate încă din 1934, cînd Constantin C. Giurescu, pe baza analizei interne a Letopisețului, a stabilit 52 (cincizeci și două) de interpolări sigure ale lui Simion Dascălul, la care se adaogă cel puțin 10 (zece), probabile [107]. Pornind de la analiza izvoarelor și a cronicei, P. P. Panaitescu identifică de asemenea ceea ce aparține lui Simion Dascălul: „delimitările interpolărilor sînt *aproape* aceleași la ambii cercetători — observă profesorul Dan Simonescu — dar metodele folosite sînt deosebite“ [100]. (Ediția din 1955 a „Letopisețului“ le diferențiază și grafic, la fel ca și interpolările lui Misail Călugărul și Axinte Uricariul).

d) Pînă în prezent, nu s-a efectuat o identificare stricto-sensu a tuturor interpolărilor operate asupra versiunii originale redactată de Grigore Ureche (versiune astăzi pierdută). În schimb, există o convergență a opiniilor care consideră pe Grigore Ureche drept autorul Cronicei, chiar dacă textul ei a ajuns pînă la noi cu repetate interpolări.

e) Singura ediție critică existentă în prezent este aceea dată de Constantin Giurescu în 1916; ea a fost urmată de două ediții științifice, a lui Constantin C. Giurescu (1934, 1939, 1943) și a lui Petre P. Panaitescu (1955, 1958).

f) Ar fi binevenit un studiu care să însumeze — *sine ira et studio* — stadiul cercetărilor, cu ceea ce a fost definitiv cîștigat și ceea ce a rămas de lămurit în continuare.

g) O nouă ediție critică poate fi încercată după ce specialiștii ar ajunge la un acord asupra normelor de editare, așa încît noul text să răspundă dezideratelor formulate și de istoricii literari, și de filologi, și de istorici.

h) Întrucît originalul scrierii lui Grigore Ureche nu se cunoaște, întrucît izvoarele interne utilizate de el și de interpolatorii săi nu s-au mai păstrat, este foarte probabil că discuțiile și controversele vor continua [108].

NOTE

[1] Titlul complet: *Noi contribuțiuni la studiul cronicilor moldovene, Letopisețul lui Eustratie logofătul și Letopisețul latinesc. Cronicile lui Grigore Ureche, Simion Dascălul și Misail Călugărul* de Const. Giurescu, profesor, șeful serviciului arhivelor din Ministerul de Externe, București, 1908, 93 (95) p. in 8°.

[2] În 1852; ediția a 2-a, sub titlul *Domnii țerei Moldovei și viața lorŭ, de Grigorie Ureche, vornicŭ mare în Moldova*, în volumul *Cronicele Romaniei seŭ Letopisețele Moldaviei și Valahiei* ... I, publicate de Mihail Kogălniceanu, București, 1872, p. 127—242.

[3] Vezi volumul de față, p. 173—194.

[4] *Idem.*

[5] *Idem.*

[6] Miron Costin, *Opere*, ediția P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 242, Miron Costin, *De neamul moldovenilor din ce țară au ieșit strămoșii lor*, ediția Constantin Giurescu, București, 1914, p. 5.

[7] Vezi volumul de față, p. 237—269.

[8] *Idem.*

[9] *Idem.*

[10] *Idem.*

[11] Constantin Giurescu, *Noi contribuțiuni la studiul cronicilor moldovene*, în volumul de față, p. 171.

[12] Letopisețul cel moldovenesc la p. 213—214; letopisețul latinesc care era o cronică tot moldovenească opinează Constantin Giurescu, p. 214—219; cronicarul leșesc comparativ cu cel latinesc p. 219; letopisețul unguresc, p. 221; Paszkowski, p. 222; Bielski, p. 223 (trimiterile se fac la volumul de față).

[13] Adică lui Simion Dascălul.

[14] În volumul de față.

[15] Argumentele aduse de Constantin Giurescu, în volumul de față, p. 210—224.

[16] Citat după *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă (1359—1595)* ..., ediția Constantin Giurescu, București, 1916, p. 2—3.

[17] Vezi în volumul de față, p. 213—214.

[18] *Idem.*

[19] București 1916, cu o prefață de I. Bogdan, XV + 304 p.

[20] Giorge Pascu, *Gligorie Ureache. Izvoarele lui Ureache. Interpolările lui Simion Dascălul și textul lui Ureache. Studiu de istorie literară*, Iași, 1920, 42 p.; *idem*, *Istoria literaturii române din secolul XVII*, Iași, 1922, p. 43—53; *idem*, *Cronicarii Moldovei Gligorie Ureache și Miron Costin*, Iași, 1936, p. 3—29; *idem*, *Letopisețul cel moldovenesc utilizat de Gligorie Ureache în legătură cu toate letopisățele moldovenești în slavonește*, Iași, 1938, p. 129—220.

[21] Giorge Pascu, *Gligore Ureache* ... p. 3, cu argumentele arătate în paginile următoare. Giorge Pascu reafirmă aceste păreri în *Istoriea literaturii române*... p. 46—47 (Izvoarele interne ale lui Grigore Ureche) și p. 48—53 (Izvoarele externe ...).

[22] Giorge Pascu, *Cronicarii Moldovei* ..., p. 25, capitolul despre „Gligorie Ureache" la p. 3—29.

[23] Giorge Pascu, *Cronicarii Moldovei* ... p. 25.

[24] Vezi nota 25.

[25] *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin* în „Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice, seria 3, tomul IV, București, 1925,

p. 149—372 și în extras, cu 226 p. Izvoarele polone ale lui Gr. Ureche sînt analizate la p. 22—29 (paginația extrasului).

[26] *Op. cit.*, p. 66.

[27] *Ibidem.*

[28] *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă ⟨1359—1595⟩ întocmit de Grigore Ureche Vornicul și Simion Dascălul*, ediție comentată de Constantin C. Giurescu, Craiova, 1934, LXXXII + 216 p. + 11 pl. reeditată în 1939 și 1943 ambele cu LXXXII + 216 p. X planșe și 1 hartă. Ediția critică din 1916, a apărut în noiembrie, puțin înainte ca Bucureștii să fie ocupați de trupele germane; de aceea textul cronicii nu a fost precedat de studiul introductiv al lui Constantin Giurescu și este însoțit numai de prefața lui Ion Bogdan.

[29] Ion Sbiera, *Grigoriu Ureche, Contribuiri pentru o biografie a lui*, Bucureșci, 1884, 96 p. Extras din „Analele Academiei Române. Seria II, tom V., sect. II Memorii și notițe" p.289 --384. Ion Sbiera consideră pe Grigore Ureche drept autor indiscutabil al cronicei, iar pe Simion Dascălul „unul din cei dintîi copiști ai cronicei lui Grigore Ureche" (p. 31). Ion G. Sbiera, *Mișcări culturale și literare la Românii din stînga Dunării în restimpul de la 1504—1714 (Frîntură din cursul manuscris asupra istoriei limbii și literaturii românești)*, Cernăuți, 1897, XI + 328 p. cu un capitol „Letopisețul s. Anuariul lui Ureche. 1646" (la p. 168—174). Autorul conchide tot în favoarea paternității lui Grigore Ureche în timp ce Simion Dascălul, Misail Călugărul și Eustratie Logofătul sînt „copiști adăugători" (p. 107).

Ștefan Orășanu, *Ceva despre cronicele Moldovei*, în „Convorbiri Literare", anul XXXI, 1897, București, 1897, nr. 6, p. 513—532 și nr. 7, p. 648—673; autorul afirmă (fără vreo demonstrație în mai multe locuri „Cronica lui Ureche" (p. 513, 525—528, 529; 652, 661—667 etc.) Ștefan Orășanu consideră mai curînd pe Grigore Ureche autorul Letopisețului: *Cronicarii Moldovei din secolul al XVII-lea, București*, 1899, 131 p. (Lucrarea este, de fapt, o recenzie a studiului V. A. Gâdei, *Studiu asupra Cronicarilor moldoveni din secolul XVII, din punct de vedere al limbei, metodei și cugetării.* Cu o prefață de V. A. Urechiă, București, 1898, XV + 352 p.

Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești. Introducere sintetică (după note stenografice ale unui curs)*, București, 1929: cap. XII, „Cronicele românești ale veacului al XVII-lea. 1. Cronica lui Grigore Ureche" (p. 285—309). N. Iorga consideră ca autor al letopisețului pe Grigore Ureche pe care-l numește uneori „compilator" sau „cronicarul compilator" (p. 286, 290 și 300), în timp ce Simion Dascălul a adus numai completări, amplificări (vezi de ex. p. 301).

I. Minea, *Între păreri și ipoteze. Cetind despre cronica lui Ureche*, în „Viața Românească", 1925, a l XVII, sept., no. 9, p. 361—369; oct. no. 10, p. 93—104; noiembrie — decembrie, no. 11—12, p. 245—256. I. Minea discută autorul cronicei; reproduce părerile exprimate de stolnicul Constantin Cantacuzino, Bogdan Petriceicu Hasdeu, I. Nădejde, I. Tanoviceanu, Ion Bogdan, A. Philippide, A. V. Gâdei, Șt. Orășanu; subliniază, în mai multe rînduri „îngrijita ediție critică dată de C. Giurescu" (p. 369; cf. p. 368 în no. 9 și p. 96, 99, 100 în no. 10) și aportul acestuia la stadiul cronicii. I. Minea arată în continuare aportul lui P. P. Panaitescu („Influența polonă . . .") și opinează: „Din cele ce urmează imediat se vede că Simion copiază, preface și adaogă pe Ureche, cum ne arată acele predoslovii, în care se pomenește numai de Ureche și de textul acestuia" (p. 253, în no. 11 și 12; cf. p. 255—256).

Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a 2-a revăzută și întregită, Sibiu, 1950, VI + 213 p. capitolul „Grigore Ureche" la p. 114—115 și 118—122. După ce rezumă concluziile lui Constantin Giurescu și P. P. Panaitescu, Sextil Pușcariu conchide: „Letopisețul lui Simion, scris între anii 1654 și 1660 era mai amplificat decît al lui Ureche, ceea ce făcu să aibă o răspîndire mai mare și să ni se păstreze, deși numai în copii tîrzii și defectuoase. Neavînd nici un manuscris care să cuprindă cronica lui Grigore Ureche, e greu a mai distinge astăzi ce aparține întîiului cronicar și ce compilatorului acestuia" (p. 115). Pentru Sextil Pușcariu așadar, Simion Dascălul rămîne un compilator (cf. p. 232—233).

Ilie Minea reia o sumă din aspectele dezbătute de atîtea ori pînă atunci, complicînd și mai mult controversele: *Locul cronicii lui Ureche în istoria culturii românești* (în volumul I. Minea, *Din istoria culturii românești.* Lecții ținute la Universitatea din Iași. Iași, 1935, p. 43—187). Vezi și observațiile critice formulate de C. A. Stoide, *Note pe marginea cărții Dlui I. Minea « Din istoria culturii românești »*, Iași, 1936, 14 p., extras din « Arhiva ».

[30] *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice, seria III, tomul IV, București, 1925, p. 149—372 și 226 p. în extras.

[31] P. P. Panaitescu, *Op. cit.*, p. 58.

[32] *Ibidem*, p. 65.

[33] Constantin C. Giurescu, *Introducerea* la ediția citată a Letopisețului ⟨1943⟩, p. XVI.

[34] Cele 3 categorii sînt următoarele:

a) „adaose indicate chiar de el (= Simion Dascălul, nota D.C.G.), dîndu-și numele sau subînțelegîndu-l, în opoziție cu Ureche" (p. XXII—XXV) = 26 interpolări.

b) „Adaose în care sînt pomenite izvoare cunoscute numai de Simion Dascălul" (p. XXV—XXVI) = 5 interpolări.

c) „Adaose cuprinzînd expresii sau judecăți identice sau foarte asemănătoare cu cele din prefața lui Simion Dascălul, scrise deci de acesta“ (p. XXVI–XXXI) = 21 interpolări.

Ca atare, a + b + c = 52 adăugiri care aparțin în mod cert lui Simion Dascălul.

[35] *Ibidem*, p. XXXI–XXXV. Constantin C. Giurescu mai dă și alte exemple din Letopiseț, „care par a avea autor pe Simion“. Ca, de exemplu, căderea de pe cal a lui Ștefan în timpul luptei de la Valea Albă, tăierea hatmanului Vartic sub Iliaș Rareș, năvălirea lui Ștefan Mâzgă în Moldova în timpul lui Alexandru Lăpușneanu etc. De unde și concluzia lui Constantin C. Giurescu: „Dar dacă nu putem avea o siguranță deplină în privința unor pasagii care par scrise de el (= Simion Dascălul, nota D.C.G.), se poate iarăși foarte bine și invers să fie în cronică alte părți scrise într-adevăr de acesta (= Simion Dascălul, nota D.C.G.) și pe care noi să nu le mai putem deosebi de acelea ale lui Ureche, fiind îmbinate sau legate organic cu ele. Dar tocmai această nesiguranță e un motiv ca să publicăm cronica în forma amplificată de Simion Dascălul, considerîndu-l și pe acesta ca autor alături de Ureche“ (p. XXXV).

[36] *Ibidem*, p. XXXVI.

[37] *Ibidem*, p. XXXVI–XLV.

[38] *Ibidem*, p. XLV – XLVIII.

[39] *Ibidem*, p. XLVIII – LII.

[40] *Ibidem*, p. LIII – LVIII.

[41] *Ibidem*, p. LVIII – LXIV pentru izvoarele principale și p. LXIV – LXXII pentru cele secundare.

[42] Constantin C. Giurescu precizează: „acolo unde toate mss. au lectura « letopisețul (sau cronicarul) leșesc » am admis această lectură; unde mss. au unele: « letopisețul leșesc » iar altele: « letopisețul latinesc » am admis lectura pe care o indică critica internă“: *ibidem*, p. LXXIX.

[43] *Ibidem*, p. LXXIX – LXXX.

[44] Nicolae Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, I – II, București, 1942, p. 148–153.

[45] Petre P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin* în „Analele Academiei Române. Memoriile secției istorice, seria a III-a, IV, București, 1925, p. 186–215 (studiul întreg la p. 149–372 și în extras București, 1925, 226 p.

[46] N. Cartojan, *op. cit.*, p. 147.

[47] *Idem*, p. 149.

[48] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ediția îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, București, 1955, 243 p.

[49] Ediția citată, p. 46; întreaga discuție asupra paternității cronicii lui Grigore Ureche, a p. 42–47.

[50] Ediția citată, p. 45, cu referire la opinia lui Constantin C. Giurescu pe care nu-l citează însă nominal.

[51] *Ibidem*, p. 47–48.

[52] *Ibidem*, p. 48.

[53] *Ibidem*, p. 49–51.

[54] *Ibidem*, p. 51.

[55] *Ibidem*, p. 52.

[56] Dan Simonescu, *Recenzie* la Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția P. P. Panaitescu, în „Studii. Revistă de istorie“, IX, 1956, nr. 6, p. 161–164.

[57] *Ibidem*, p. 162

[58] a lui P. P. Panaitescu, din 1955.

[59] Dan Simonescu, recenzia citată, p. 163.

[60] Constantin C. Giurescu în 1934 și Petre P. Panaitescu, în 1955.

[61] Dan Simonescu, recenzia citată, p. 164; Constantin C. Giurescu a delimitat interpolările „folosind metoda criticii interne a letopisețului și, în parte, a izvoarelor lui“, iar P. P. Panaitescu prin „studiul izvoarelor letopisețului“.

[62] Este cazul ediției din 1955 care a ales ca text de bază un manuscris muntean.

[63] Recenzia citată, p. 164. (Din context se înțelege că atari principii urmează a fi stabilite).

[64] Recenzie publicată în „Studii și cercetări științifice. Istorie“, anul VII, fascicola 1, 1956, p. 163–166.

[65] Publicată de Constantin C. Giurescu, în „Limba română“ IX, 1960, nr. 4, p. 76–86.

[66] În 1934, cînd a reeditat cronica, sub titlul *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă* ⟨*1359–1595*⟩ *întocmit de Grigore Ureche Vornicul și Simion Dascălul*, „Scrisul Românesc“, Craiova. În ediția a 3-a (1943), vezi pagina XVI.

[67] Constantin C. Giurescu, recenzia citată, p. 78–81.

[68] *Ibidem*, p. 81.

[69] Argumentarea *ibidem*, p. 81–82.

[70] Fapt contestat în ediția din 1955 (P. P. Panaitescu).

[71] Const. Giurescu, recenzia citată, p. 82–83.

[72] *Ibidem*, p. 83—86.

[73] În *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, București, 1925 (în extras), p. 20—67, și în ediția din 1956 a lui *Grigore Ureche, Letopisețul Țării Moldovei*, p. 42—46.

[74] Răspunsul lui P. P. Panaitescu publicat în „Limba română", IX, 1960, nr. 6, p. 55—63 sub titlul *Letopisețul lui Grigore Ureche și editarea lui*. Citatul reprodus la p. 60.

[75] *Ibidem*.

[76] *Id*.

[77] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Texte stabilite, studiu introductiv, note și glosar de Liviu Onu, București, 1967, p. 14—25; citatele de la p. 25.

[78] *Op. cit.*, p. 39; cf. p. 34—38.

De amintit și alte ediții (parțiale) ale „Letopisețului":

a) Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei. De cînd s-au descălecat țara și de cursul anilor și de viiața domnilor carea scrie de la Dragoș-vodă pînă la Aron Vodă* —București, 1961, 131 p.; în introducere se menționează că potrivit ultimelor cercetări „această cronică aparține lui Grigore Ureche" (p. 7).

b) Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, texte stabilite de P. P. Panaitescu, prefață și note de Gh. Popp, București, 1967; 174 p.; se amintesc concluziile lui Constantin Giurescu în 1908 și se adaogă: „Simeon Dascălul nu poate fi însă autorul acestei cronici, el fiind un om incult și un impostor" (p. 15).

c) Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, studiu introductiv de E. Russev, Chișinău, 1971, 264 p.: reproduce ediția din 1958 și deosebește grafic pasagiile interpolate de Simion Dascălul, Misail Călugărul, Axinte Uricariul, (cf. nota de la p. 56).

d) Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Postfață și bibliografie de Mircea Scarlat. București, 1978, 224 p.: „Dar oricîte ar mai fi discuțiile în jurul paternității scrierii, o certitudine există de mai bine de trei secole: textul cronicii. Acesta trebuie analizat ca prezență remarcabilă în cultura română și nici o concluzie a filologilor nu poate schimba valoarea operei. S-ar modifica importanța textului dacă, prin absurd, am afla că aparține lui Eustratie Logofătul ?... Considerînd problema paternității rezolvată discutăm textul editat de P. P. Panaitescu ..." (p. 197—198).

[79] *Istoria literaturii române*, I. Perioada veche, ed. a 3-a, București, 1970; p. 113 și 118. Al. Piru arată izvoarele lui Gr. Ureche dar nu își propune să delimiteze anume care sînt interpolările lui Simion Dascălul. Cu excepția lui Simion, — ceilalți interpolatori, Misail Călugărul, Axinte Uricariul etc. — nu au adus „modificări de structură" la cronica lui Gr. Ureche (p. 118). (Capitolul despre Grigore Ureche la p. 113—129.) Aceleași concluzii și în Al. Piru *Istoria literaturii române de la origini pînă la 1830*, București, 1977, p. 89—93.

[80] *Grigore Ureche (monografie) și alte studii de literatură română veche*, Iași, 1971, p. 1—108 (despre Gr. Ureche). Cf. Ion B. Lăudat, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I—IV, București, 1962—1968.

[81] În volumul *Probleme de bază ale literaturii române vechi*. București, 1972, p. 197—271.

[82] P. 197. I. C. Chițimia adaogă: „De asemenea, unele critice, aspre și izolate, față de răposatul C. Giurescu sînt nedrepte și regretabile față de aportul învățatului istoric la istoriografia românească în genere"; *ibidem*, p. 198.

[83] *Op. cit.*, p. 203—216. Letopisețul latinesc este identificat de autor cu lucrarea lui Martin Kromer, *De origine et rebus gestis Polonorum* apărută la Basel în 1555, cu noi ediții din 1558, 1568, 1589 etc.; se demonstrează că Grigore Ureche l-a folosit pe Martin Kromer alături de Ioachim Bielski. Astfel I. C. Chițimia arată existența letopisețului latinesc ca un izvor al cronicii lui Ureche și infirmă părerea că un asemenea „probabil nici n-a existat" (P. P. Panaitescu. *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, în „Academia Română. Memoriile Secțiunii istorice", Seria III, fondul IV, București, 1925, p. 195—201.

[84] Grigore Ureche a utilizat pe Giovanni Antonio Magni (cum propusese Constantin C. Giurescu), sau pe Gerhard Mercator (propus de Petre P. Panaitescu) (p. 240—243). I. C. Chițimia consideră că Grigore Ureche a mai avut la dispoziție pentru informația de istorie generală un „corpus de scrieri", ca, de exemplu, colecția lui Ioannis Pistorius, *Polonicae Historiae Corpus* (3 volume, Basel, 1582): *Probleme de bază*, p. 228—244.

[95] I. C. Chițimia arată de ce Simion Dascălul *nu* a cunoscut un letopiseț moldovenesc mai întins (decît acela folosit de Ureche): *Probleme de bază* ..., p. 244—253.

[86] *Op. cit.*, p. 249—253; Autorul „Problemelor de bază ..." consideră că Eustratie Logofătul nu a scris un Letopiseț moldovenesc. *Op. cit.*, p. 246—247.

[87] *Op. cit.*, p. 253—260.

[88] *Op. cit.*, p. 270—271; Simion Dascălul este numit „un nefericit copist cu mari năzuințe" (*ibidem*, p. 263), dar care, prin afirmațiile sale a provocat reacțiile cărturarilor moldoveni; de aceea, I. C. Chițimia îi rezervă un paragraf sub titlul: „Simion Dascălul, stimulator de cronici" (*ibidem*, p. 264—265).

[89] *Op. cit.*, p. 201—202.

[90] *Grigore Ureche*, București, 1979, 423 p.

[91] *Op. cit.*, p. 198—255, capitolul VII, *Simion Dascălul Delimitarea „aportului" său real la Cronica lui Ureche.*

[92] *Op. cit.*, p. 218.

[93] *Op. cit.*, p. 247—255.

[94] *Op. cit.*, p. 255.

[95] *Op. cit.*, p. 271—307. Clasificarea propusă cuprinde: izvoare interne în limba slavonă; cele polone (în limbile polonă și latină); cele „generale" (în latină); scrieri bisericești (în slavonă); „tradiția internă nescrisă" (cf. p. 272).

[96] *Op. cit.*, p. 272—294.

[97] *Op. cit.*, *p.* 294—301 și 301—305.

[98] Gh. Cardaș, *Odiseea celui mai vechi manuscris inedit al Cronicii lui Grigore Ureche*, în „Mitropolia Olteniei", Nr. 5—8, Craiova, 1970, p. 567—586.

[99] Gh. Cardaș, *Op. cit.*, p. 567 și 570. Vezi pt. datare și filigranul, p. 568.

[100] *Idem*, p. 568.

[101] Adică a lui Grigore Ureche.

[102] Gh. Cardaș completează cu noi date și ipoteze probabile, viața lui Simion Dascălul: *idem*, p. 574—577.

[103] Astfel, *nu* se pot atribui lui Misail Călugărul paragrafele despre demnitățile boierești: *idem*, p. 569.

[104] Aceste concluzii ale lui Gh. Cardaș, la p. 568—570.

[105] *Idem*, p. 579—586. Tot Gh. Cardaș a publicat *Însemnările marginale de pe cel mai vechi manuscris inedit al Cronicii lui Grigore Ureche*, în „Mitropolia Olteniei", XXVIII (1976), nr. 5—6, p. 455—461, și în care unii adnotatori se ridică împotriva „basnelor" lui Simion Dascălul.

[106] Vezi biobibliografia acestor discuții pe intervalul 1864/1865 — 1905, la Constantin Giurescu, *Noi contribuțiuni la studiul cronicilor moldovene*, în volumul de față.

[107] *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă* ⟨ 1359—1595⟩ întocmit de Grigore Ureche Vornicul și Simion Dascălul, ediție comentată de Constantin C. Giurescu, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1943, p. XXII—XXXV (cf. și p. XVIII — XXI).

[108] Vezi și „Grigore Ureche", de Constantin Teodorovici, în *Dicționarul Literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979, p. 873—876.

III

Lucrarea lui Miron Costin DE NEAMUL MOLDOVENILOR DIN CE ȚARĂ AU IEȘIT STRĂMOȘII LOR a fost tipărită de Constantin Giurescu în 1914. Era prima ediție critică a textului; cele anterioare, datorate lui Mihail Kogălniceanu și V. A. Ureche reproduceau numai variante, fără o examinare comparativă a lor [1].

„Introducerea" subliniază dintru început însemnătatea scrierii: „. . .este remarcabilă nu atît prin originalitate ori bogăția informației istorice, cît mai cu seamă prin tăria și căldura cu care susține, pentru prima oară în Moldova, pe larg și documentat, două idei fundamentale pentru toată dezvoltarea noastră politică și culturală următoare: unitatea neamului românesc de pretutindeni și originea lui romană în legătură cu cucerirea Daciei de Traian" [2].

Studiul introductiv începe cu descrierea celor 18 manuscrise care păstrează „*De neamul moldovenilor*. . . și stabilește, tot pentru întîia oară, clasificarea lor, în două grupe, însemnate de editor LGIB, cu 5 capitole (nr. 353, 580, 2715 și 401) și s b N, cu 7 capitole (s = ms. 104, 2305, 2942, 731 și 3067; b = ms. 123, 232, 503 și 2575 și N = ms. 253, 53, 254, și 252); li se adaogă un manuscris păstrat la Petersburg (azi Leningrad — n. D.C.G.) — tot cu 7 capitole — (ms. A), care formează o variantă aparte [3]. Între prototipurile celor două grupe de manuscrise nu există vreo înrudire; ca atare, pentru a stabili prioritatea unei redacții față de cealaltă, C. Giurescu reamintește că singura metodă posibilă rămîne analiza internă a diferitelor versiuni. Pe acest temei, după o strînsă demonstrație, stabilește arhetipul, care nu a fost însă originalul scris sau revăzut de Miron Costin, ci „o copie defectuoasă a acestuia", cu greșeli și lacune pe care un text ieșit direct din mîna cronicarului sau cu aprobarea lui, nu le putea cuprinde [4].

Conținutul scrierii este redat în memorabile cuvinte: „Cartea *De neamul Moldovenilor* este o lucrare de erudiție și de critică. Miron Costin a scris-o pentru că nu se ocupase încă nimeni pînă atunci în mod special de originea românilor și ca să combată unele povești și defăimări scornite de ignoranți și răuvoitori. El afirmă unitatea neamului românesc din Moldova, Țara Românească și Ardeal, care sînt tot un popor și odată descălecați. . . ; pe Cuțovlahi, despre a căror existență știe, nu-i consideră însă ca români, ci numai ca o colonie romană. . ." [5].

Tot cu ajutorul criticii interne a versiunilor, „Introducerea" examinează, în continuare, „izvoarele" folosite de Miron Costin: pe de o parte „Letopisețul" lui Grigore Ureche cu interpolările lui Simion Dascălul și Misail Călugărul; pe de altă parte, autori străini, fie ai antichității, fie istorici poloni, pe care cronicarul moldovean îi preia însă din lucrarea lui Laurențiu Toppeltin din

Mediaș, apărută la Lyon în 1667, intitulată *Origines et occassus Transsylvanorum*. La care se vor fi adăogat cele arătate de Miron Costin sub denumiri generale ca: „istoriile Râmului..." sau „o samă de istorii" sau „istoriile cele vechi latinești" sau „istoriile vechi" sau, în sfîrșit, „istoriile cele vechi"; ele nu mai pot fi astăzi identificate, socotite drept „cărți curente ale timpului, de istorie și geografie" [6].

Data scrierii, în lipsa unei mențiuni directe a autorului — rămîne de stabilit. St. Orășanu, într-una din recenziile sale [7] la un studiu al lui A. V. Gâdei [8], considera că *De neamul moldovenilor* a fost redactat, cel mai probabil, în timpul domniei lui Constantin Cantemir (1685—1691), așadar în anii ce au precedat cu puțin năprasnicul sfîrșit al cronicarului. O astfel de datare ar fi în concordanță și cu două mențiuni păstrate în unele versiuni ale scrierii. Una, de la sfîrșitul predosloviei, cu numele autorului și titulatura sa — « carele au fost logofăt mare în Moldova ». A doua mențiune, cînd Miron Costin amintește de dragostea sa pentru „Istorii", păstrată « iată și pînă la această vîrstă [acum și slăbită] ». Constantin Giurescu reia interpretarea acestor două formulări și arată argumentele pe baza cărora datează *De neamul moldovenilor* înainte de 1675, mai curînd din anii 1673—1674 [9].

Textul ediției din 1914 pornește de la manuscrisul A, comparat cu celelalte: „Am avut impresia că manuscriptul de la Petersburg (A) ar cuprinde schimbări mai puține, de aceea am dat în general preferință lecturei din acest manuscript, față de lectura manuscriptelor LGIB ... Textul pe care l-am dat în această ediție reprezintă deci ca fond *partea comună* a manuscriptelor cunoscute, redate *în forma* pe care o are în manuscriptul din 1712—13 al lui Axinte Uricarul (A), cea mai veche copie și cea mai apropiată ca limbă de originalul lui Miron Costin, dintre toate copiile cunoscute pînă acum" [10].

Introducerea se încheie cu un scurt subcapitol asupra edițiilor anterioare datorate lui Mihail Kogălniceanu și V. A. Urechiă [11].

Opiniile formulate de Constantin Giurescu au fost curînd supuse dezbaterii. Nicolae Iorga, într-o dare de seamă publicată chiar în ianuarie 1915 [12], consideră că unele interpolări — socotite ca atare în ediția din 1914 — reprezintă de fapt textul lui Miron Costin. Și pentru datare, Nicolae Iorga își menține argumentele din *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* și conchide că *De neamul moldovenilor* a fost redactat în ultimii ani ai cronicarului, după 1684.

Constantin Giurescu, după ce răspunde pe larg la fiecare din argumente, își menține concluziile și pentru interpolări și pentru datare [13]. La care Nicolae Iorga revine, păstrîndu-și concluziile anterioare [14].

Discuția continuă. Giorge Pascu este de acord cu încheierile lui Constantin Giurescu privind caracterul scrierii *De neamul moldovenilor* (lucrarea n-a fost terminată), izvoarele folosite de Miron Costin și datarea („după anul 1670"). În schimb, obiectează că editorul din 1914 a dat un text care nu respectă graiul lui Miron Costin, iar capitolul V (p. 43_{27}—45_{23}) aparține de fapt cronicarului, deși Constantin Giurescu îl socotise ca o interpolare [15].

Constantin C. Giurescu răspunde și arată de ce rămîne la concluzia că amintitul capitol al V-lea reprezintă o interpolare [16].

În 1925, Petre P. Panaitescu intervine în dezbatere și consideră că lucrarea eruditului cronicar a fost redactată după 1686 și nu înainte de 1675 (mai probabil 1673—1674) cum opinase Constantin Giurescu [17].

De neamul moldovenilor este reeditat, în 1936, de profesorul Petre V. Haneș, pentru uzul „marelui public, școlarilor și studenților". Se reproduce textul din 1914, fără variantele diferitelor manuscrise și fără trimiterile la cronicarii străini. Editorul datează scrierea din 1673—1674 și consideră că Nicolae Costin este autorul celor două capitole adăogate versiunii în 5 capitole, scrisă de părintele său Miron Costin [18].

Discuția este reluată în 1936 de Giorge Pascu care consideră că redactarea lucrării *De neamul moldovenilor* s-a făcut pe etape: 1674—1675, în 1677, iar ultima parte împreună cu prefața „la Daszow, în 1684" [19]. O atare datare pe fragmente, nu a fost însă împărtășită.

Nicolae Cartojan în clasica sa sinteză — *Istoria literaturii române vechi* — își întemeiază analiza pe textul din 1914 „cea mai bună ediție critică a operii lui Miron Costin"; consideră *De neamul Moldovenilor* ca o scriere „de-sine-stătătoare, cu o tendință polemică de-sine-stătătoare" și că a fost redactată „cel puțin după 1678 și foarte probabil după 1686" [20].

O nouă ediție a fost îngrijită de P. P. Panaitescu în 1958 [21] și în 1965. Ea preia de la Constantin Giurescu gruparea și arhetipul manuscriselor (cu adăogirea a trei versiuni aflate între timp), cît și identificarea izvoarelor principale folosite de cronicar.

Se deosebește de ediția din 1914 prin următoarele (P. P. Panaitescu reia și adoptă unele din argumentele aduse de Nicolae Iorga în 1915, vezi mai sus):

a) consideră pe Nicolae Costin ca autor sigur al interpolărilor comune celor două grupe — A și s b N — ; pentru C. Giurescu paternitatea acestor adaosuri rămînea „nehotărîtă" [22];

b) consideră cele două capitole în plus (grupa A și s b N) ca datorate lui Miron Costin, cu unele interpolări ale fiului său Nicolae; Constantin Giurescu le-a socotit în întregime adăogiri și ca atare le-a reprodus cu alt corp de literă [23];

c) datează opera *De neamul moldovenilor* din anii 1686—1691 [24], în timp ce Constantin Giurescu se pronunțase pentru 1673—1674 [25].

d) ediția din 1958 are ca bază manuscrisul L (nr. 353), completat cu G (nr. 580), N (nr. 253) și S, revăzută cu A (mss. de la Petersburg); Constantin Giurescu publică redacția în 5 capitole după partea comună a manuscriselor LGIB (nr. 353, 580, 2715 și 401), colaționate cu A și dă în subsolul fiecărei pagini variantele din celelalte versiuni.

e) dă o serie de lecturi diferite față de cele publicate în 1914 [26].

Diferențele dintre edițiile 1914 și 1958 sînt firești — pînă la un punct — deoarece criteriile de întocmire, inclusiv de transcriere a textului, au fost deosebite. După cum este firesc ca fiecare ediție nouă să îndrepte unele din lecturile precedente și să propună, la rîndul său, citiri care vor fi reluate și modificate la o viitoare ediție. Controversele asupra lecturilor și mai ales asupra variantei socotită exactă nu au încetat, așa cum s-a constatat în următorii ani [27].

Analiza este reluată de Liviu Onu. Cum se explică existența a două redacții și care este raportul dintre ele? După părerea sa, Miron Costin a redactat ambele versiuni — și cu 5 [28] și cu $7^2/_5$ capitole [29] — iar acesta din urmă are și o sumă de interpolații efectuate de Nicolae Costin, fiul lui Miron [30]. O ediție critică trebuie să pornească de la textul în $7^2/_5$ capitole „chiar și pentru capitolele existente într-o redacție și în cealaltă" [31]. Tot Liviu Onu dă și o nouă stemă a celor 29 manuscrise astăzi păstrate și a celor 16 pierdute [32].

Ediția Constantin Giurescu a redat numai în parte „ortografia moldovenească (adică fonetisme moldovenești)" deoarece editorul „literarizează multe dintre trăsăturile dialectale ale ms. (vezi, de ex., prezența lui *z*, în loc de *dz* din Moldova, în jumătatea a doua a sec. XVII)"[33]. În plus, textul tipărit în 1914 „chiar și dacă ar fi urmat îndeaproape, pentru fonetism, numai ms. A, nu am fi avut în față un text care să reprezinte într-adevăr limba lui Miron Costin"[34].

Ediția dată de Petre P. Panaitescu, „deși avem un text revăzut integral, care aduce numeroase îmbunătățiri de formulare", totuși prezintă „flagrante contradicții lingvistice: cam 2/3 din text cu particularități specifice muntenești și o treime cu fonetisme moldovenești la fiecare pas... Un text de bază alcătuit după criterii ca acestea este hibrid atît din punct de vedere lingvistic, cît și din punct de vedere redacțional și stilistic"[35].

Concluzia este că edițiile din 1914 și 1958 nu pot sluji „pentru cei ce vor să cunoască și, eventual, să studieze limba lui Miron Costin..."[36].

Care este atunci soluția pentru o nouă ediție care să răspundă dezideratului de mai sus? D-sa alege manuscrisul R 1 (nr. 1) 1924 — Biblioteca Centrală Universitară Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, Fondul G. Sion) transcris în 1807 de călugărul Iosaf, după o copie — pierdută astăzi — efectuată de ieromonahul Savva din Roman în 1721—1724. Este manuscrisul cel mai corect „sub raport redacțional" și nu are interpolații „cum conține ms. A."[37]

Este drept că alt manuscris — b_1 — este „cel mai apropiat sub raport dialectal de textul lui Miron Costin, în măsura în care acesta folosește regionalisme...". Dar a lua ca text de bază ms. b_1 — care prezintă o sumă de inadvertențe ce trebuie corectate — înseamnă a oferi cititorului o versiune „cu prea multe reconstituiri". Pe de altă parte, a folosi drept „bază" ms. R_1 „înseamnă, în anumite privințe (și numai sub raport fonetic) a munteniza (unii ar putea zice: a moderniza sau a literariza) textul lui Miron Costin..." Alegerea lui R_1 se justifică, totuși, deoarece „marea majoritate a cópiilor scrierii *De neamul moldovenilor*, chiar și dintre cele executate în Moldova sau de către moldoveni imediat după 1712, au pus în circulație un text în care principalele fonetisme moldovenești (de ex. *dz* față de *z*; *ǵ* față de *j*) au fost retușate în spiritul normelor « muntenești » ale limbii române literare, care, în primele decenii ale sec. XVIII, se impuneau cu multă putere în Moldova"[38]. Ca exemplificare a unei noi ediții critice au fost date două fragmente ale scrierii pe baza textelor aflate în versiuni cu 5 și cu $7^2/_5$ capitole[39].

Analiza a fost reluată de Dumitru Velciu în 1976[40]. Redacția în 5 capitole se păstrează în 6 manuscrise, iar aceea în 7 capitole în alte 23; față de anul 1914, numărul manuscriselor lucrării *De neamul moldovenilor* a crescut sensibil, de la 18 la 29. După o succintă și foarte clară prezentare a punctelor de vedere — îndeosebi cele exprimate de Constantin Giurescu (1914) și Petre P. Panaitescu (1958) — Dumitru Velciu[41] supune unui examen critic cele 6 argumente invocate în 1958 pentru a susține paternitatea lui Miron Costin asupra redacției în 7 capitole[42], și conchide că trei din aceste argumente, socotite ca peremptorii de Petre P. Panaitescu, nu pot fi susținute, nu au confirmare. Ceea ce lasă „în continuare, cîmp liber de acțiune tezei emise de Constantin Giurescu, cu mai bine de 60 de ani în urmă. Pornind de aici, se deschid posibilități pentru o argumentație pozitivă în sprijinul paternității lui Nicolae Costin asupra redacției dezvoltate, în 7 capitole, a lucrării *De neamul Moldovenilor*"[43]. Tot lui Dumitru Velciu aparține și următoarea apreciere: „Istoric documentat și cercetător competent și plin de migală al colecțiilor de manuscrise de cronici, Const. Giurescu își propune să arunce lumină în punctele cele mai obscure ale istoriografiei medievale românești, formulînd păreri pline de interes, unele confirmate, altele infirmate de cercetările ulterioare, toate însă producînd o serioasă emulație în rîndul specialiștilor și, ca rezultat final, în ceea ce ne interesează aici, îmbogățirea cunoștințelor și a posibilităților unei cît mai corecte interpretări a operei cronicarului“ [44].

În stadiul actual al cercetării, există 29 manuscrise ale lucrării *De neamul moldovenilor*, două ediții critice — din 1914 — și 1958 și s-au formulat o sumă de criterii noi. Cum manuscrisul original al lui Miron Costin nu s-a păstrat, cum nu există un consens asupra amintitelor criterii și nici asupra normelor de transcriere, discuțiile vor continua, după toate probabilitățile, beneficiind însă de o serie de încheieri la care și-au adus contribuțiile fiecare generație de istorici, de la Constantin Giurescu în 1914 și pînă astăzi.

De reamintit, în sfîrșit, că ediția din 1914 a redat scrierii lui Miron Costin titlul ei dintîi: *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor* [45], titlu care se păstrează în continuare.

NOTE

[1] Miron Costin, *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*, ediție de C. Giurescu, București, 1914, LV + 64 p. Edițiile anterioare:
a) Mihail Kogălniceanu, sub titlul *Cartea pentru descălecatul dintîi a țării Moldovei și neamului moldovenesc* în *Letopisețele Țării Moldovii*, vol. I, Iași, 1852, p. 1—32 și ediția a 2-a, vol. I, București, 1872, p. 3—30.
b) ediția V. A. Ureche în Miron Costin, *Opere complete*, vol. I, București, 1886.

[2] În ediția de față la p. 241—242.

[3] *Idem.*

[4] *Idem.*

[5] *Idem.*

[6] *Idem.*

[7] St. Orășanu, *Recensii*, în „Convorbiri Literare“, XXXIII, București, 1899, nr. 9, p. 851—852; alte „recensii“ în nr. g, 5, 6, 7 și 8 din același an.

[8] A. V. Gâdei, *Studiu asupra cronicarilor moldoveni din secolul al XVII-lea, din punct de vedere al limbei, metodei și cugetării* (prefață de V. A. Ureche), București, 1898.

[9] Vezi ediția de față, p. 171—229.

[10] *Idem.*

[11] *Idem.*

[12] N. Iorga în „Revista Istorică“. anul I, nr. 1, ianuarie 1915, p. 4—9.

[13] C. Giurescu, *Interpolările și data scrierii. De neamul Moldovenilor de Miron Costin. — Răspuns criticei dlui N. Iorga* în „Buletinul Comisiei istorice a României“, vol. 2, București, 1916, p. 103—132.

[14] N. Iorga în „Revista Istorică“, anul I, nr. 11—12, noiembrie — decembrie 1915, p. 226—229.

[15] Giorge Pascu, *Miron Costin, De neamul moldovenilor, în Scrierea românească și prelucrările leșești. Letopisățul Țării Moldovei. Scrierea Românească și traducerea latinească*“, Iași, 1921, 29 p. (extras din „Arhiva“, Iași, XXVIII, 1921, p. 52—61).

Giorge Pascu face și o comparație între anume pasagii din „De neamul moldovenilor“ și o altă scriere a lui Miron Costin — în limba polonă — *Chronika ziem moldawskich y multanskich*. *Op. cit.*, p. 9—11. Aceleași opinii sînt reluate de Giorge Pascu și în *Istoriea literaturii române din secolul XVII*, Iași, 1922, p. 103—110.

[16] Constantin C. Giurescu, *Miron Costin, un nou studiu al Dlui Pascu*, în „Convorbiri literare" LIII, 1921, nr. 12 (decembrie) p. 861—872.

Giorge Pascu face unele adăogiri în *Studii privitoare la cronicarii moldoveni... De neamul moldovenilor de Miron Costin, în redacţiea amplificată de Nicolae Costin*, în „Revista critică", anul 12, 1938, nr. 1—2—3, ianuarie — septembrie, p. 32—43.

[17] *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin*, Bucureşti, 1925, p. 101—104.

[18] Miron Costin, *De neamul moldovenilor*, cu introducere şi note de Petru V. Haneş, Bucureşti (1936), 73 p.; vezi p. 5—6 şi 13.

[19] Giorge Pascu, *Cronicarii moldoveni Gligorie Ureache şi Miron Costin*, Iaşi, 1936, p. 36—42. Despre Miron Costin, la p. 30—119, iar întreaga discuţie în legătură cu „De neamul moldovenilor ... " la p. 32—47.

[20] Vol. II *De la Matei Basarab şi Vasile Lupu pînă la Şerban Cantacuzino şi D. Cantemir*, Bucureşti, 1942, p. 162—165, citatele de la p. 163 şi 162.

[21] În volumul *Miron Costin, Opere*, ediţie critică de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 241—274 (text) iar note şi comentarii la p. 393—411. Reeditarea sub titlul Miron Costin, *Opere*, vol. II, ediţie critică de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1965, p 7—52 şi comentariile la p. 145—170.

[22] În volumul de faţă la p. 276.

[23] În ediţia din 1914, la paginile 51—54.

[24] Argumentarea lui P. P. Panaitescu, în *op. cit.*, p. 403—408.

[25] În volumul de faţă, la p. 253—4.

[26] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 409—411.

[27] Vezi de exemplu, numeroasele observaţii critice privind ediţia din 1958 formulate de Liviu Onu, *Contribuţii la o ediţie critică a scrierii lui Miron Costin „De neamul moldovenilor"*, în „Analele Universităţii Bucureşti, Seria Ştiinţe sociale, Filologie", tomul XV, 1966, p. 380—384.

De amintit şi concluziile formulate de I. D. Lăudat în *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, Bucureşti, 1962, p. 250—255: titlul lucrării „De neamul moldovenilor..." a fost restabilit de Constantin Giurescu; scrierea este o „monografie de-sine-stătătoare" şi a fost întocmită după 1686 (p. 250—251).

Tot pentru datarea scrierii în ultimii ani de viaţă (după 1686) ai lui Miron Costin, se pronunţă şi Al. Piru, *Istoria literaturii române, I. Perioada veche*, Bucureşti, 1970, p. 139—145, cît şi I. C. Chiţimia, *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972, p. 292—294.

[28] redactată la persoana 1 singular (în stil direct).

[29] redactată la persoana 3 singular (în stil indirect). În *Contribuţii la o ediţie critică a scrierii lui Miron Costin De neamul moldovenilor* în „Analele Universităţii Bucureşti, Seria ştiinţe sociale, Filologie, tomul XV, 1966, p. 371—396" Liviu Onu arată (vezi p. 378—379) elementele potrivit cărora versiunea în $7\,{}^{2}/_{5}$ capitole a fost revizuită iniţial chiar de Miron Costin.

[30] „ ... redacţia de 5 capitole nu constituie nici o simplă redacţie cu omisiuni din partea unui copist, şi nici o prescurtare intenţionată din partea unui „orînduitor tîrziu" al compilaţiei, cum presupunea P. P. Panaitescu: *Miron Costin. Opere alese. Letopiseţul Ţării Moldovei. De neamul moldovenilor. Viaţa lumii.* Texte stabilite, studiu introductiv, note şi glosar de Liviu Onu, Bucureşti, 1967, p. 11—15 (citatul de la p. 13).

[31] Liviu Onu, *Contribuţii ...*, p. 379.

[32] Liviu Onu, *Miron Costin ..*, p. 16.

[33] *Idem*, *Contribuţii la o ediţie critică* ... p. 380.

[34] *Ibidem*.

[35] *Ibidem*, p. 382—384; cf. p. 380—381.

[36] *Ibidem*, p. 382.

[37] *Ibidem*, p. 386; Pentru ms. R_1: Liviu Onu, *O copie necunoscută a cronicilor moldoveneşti*, în „Studii şi cercetări de bibliografie" V, 1963, p. 297—317 îndeosebi p. 297 — 300: „numeroasele greşeli evidente de transcriere mai ales la numele proprii şi la neologisme, ne dezvăluie la Iosaf o sensibilă lipsă de cultură" (p. 300) Liviu Onu, în acelaşi studiu, alcătuieşte o nouă stemă a manuscriselor „De neamul moldovenilor", completînd pe aceea stabilită de Constantin Giurescu şi acceptată de P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 303—308.

[38] Liviu Onu, *Contribuţii la o ediţie critică*, p. 387. Se confirmă astfel şi opţiunea lui Constantin Giurescu pentru *z* în loc de *dz*.

[39] *Ibidem*, p. 391—395.

[40] Dumitru Velciu, *O veche controversă: Paternitatea redacţiei în şapte capitole a scrierii „De neamul moldovenilor"*, în „Revista de istorie", 29, 1979, nr. 9, p. 1345—1367.

[41] D-sa opinează că „De neamul moldovenilor" este „opera maturităţii", scrisă după 1685: *op. cit.*, p. 1354.

[42] P. P. Panaitescu, în *Miron Costin, Opere*, București, 1958, p. 396—401 arată motivele pentru care atribuie versiunea în 7 capitole lui Miron Costin (contrar concluziilor formulate în 1914 de Constantin Giurescu). Cele 6 argumente sînt expuse de P. P. Panaitescu la p. 398—399.

[43] Citatul în D. Velciu, *op. cit.*, p. 1366; analiza celor 6 argumente, la p. 1355—1366. Studiul dă și bibliografia esențială a dezbaterilor asupra acestei opere a lui Miron Costin.

[44] D. Velciu, *Miron Costin. Interpretări și comentarii*, București, 1973, p. 31.

Pentru o succintă, sistematică și sintetică expunere a operei lui Miron Costin, inclusiv o foarte amplă bibliografie, vezi Algeria Simota, articolul *Costin, Miron* în *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979, p. 222—226.

[45] Primul editor al lucrării a tipărit-o sub titlul *Cartea pentru descălecatul de'nteiu a Ţerei Moldovei și némului moldovenescu de Miron Costin carele au fostu logofătu mare în Moldova*, în *Cronicele Romaniei sau letopisețele Moldaviei și Valahiei*, ed. a 2-a, vol. I, București, 1872, p. 3—30.

IV

LETOPISEȚUL ȚĂRII MOLDOVEI DE LA ISTRATIE DABIJA PÎNĂ LA DOMNIA A DOUA A LUI ANTIOH CANTEMIR, 1661—1705 este editat de Constantin Giurescu în 1913 [1]. Studiul introductiv pornește de la constatarea că scrieri mai mărunte — cel puțin șase la număr, numite și „izvoade" — au continuat cronica lui Miron Costin. Între acestea „Letopisețul" amintit, a cărui ediție critică este întocmită de Constantin Giurescu în 1913, pentru întîia dată.

„Letopisețul" nu este o lucrare unitară. În partea întîi, de la Eustratie (Istratie) Dabija (1661—1665) și pînă la Constantin Duca inclusiv (1700—1703), povestirea consemnează „faptele mai însemnate, nu întîlnim nici laude fără măsură, nici critice vehemente"; autorul nu are „nici persecuții de răzbunat, nici binefăcători de lăudat" [2].

În schimb, prima domnie a lui Mihail Racoviță (septembrie 1703—12 februarie 1705), este arătată în amănunt și foarte favorabil. Dacă dăm crezare povestirii, cîrmuirea a fost fără asemănare: „Și domnea țara cu cumpăt bun, și la județ drept; nimănui nu era ușa poprită, ce fieștecine nu numai din boieri, ci din prostime, ce treabă sau ce nevoie ar fi avut, pre lesne intra de-și isprăvea trebile lor. Și nu numai boierilor, ci tuturor le zicea pre nume, și la județul al fieștecăruia a-l cerca foarte deamăruntul și pre încet, cu îngăduială, de-și putea plînge săracii jalbele lor. Tuturor era cu față veselă (Blîndețile domnilor pătrund inimele oamenilor)." [3]

Letopisețul este opera a doi autori. Prima parte se datorește unui boier care — dat fiind interesul său pentru evenimentele militare — va fi avut vreo slujbă în legătură cu hătmănia și a cunoscut pe Alexandru Buhuș, al cărui admirator este [4]. Partea a doua aparține unul alt condei, întru totul favorabil lui Mihail Racoviță.

LETOPISEȚUL DE LA ISTRATIE DABIJA... a fost utilizat și de autorul (tot necunoscut) al Cronicei Racovițene [5], cît și de Ion Neculce [6].

Constantin Giurescu arată, de asemenea, filiația celor patru manuscrise păstrătoare ale Letopisețului, provenite toate dintr-un arhetip scris în 1732 (azi pierdut) și care, la rîndul său, derivă, prin alte două copii, din originalul scris prin 1703—1705 (nici acestea trei nu s-au mai păstrat). Se precizează deopotrivă normele de transcriere precum și variantele (față de textul de bază ales de autor) [7].

„Introducerea" se întemeiază pe o analiză foarte strînsă a conținutului Letopisețului, corelată constant cu o cunoaștere, pînă la detaliu, a epocii respective, a evenimentelor politico-militare, nu mai puțin a faptelor de cultură. Este și o demonstrație că erudiția și conciziunea pot grăi în cuvinte limpezi.

NOTE

[1] Pînă în 1913, inedit: București, 113 p. din care 50 p. studiul introductiv, 50 p. textul propriu-zis al letopisețului, și 13 p. indici.

[2] Constantin Giurescu, *Studiul introductiv*, p. 12 și 15.

[3] C. Giurescu, *ed. citată*, p. 99.

[4] *Op. cit.*, p. 30—33. C. Giurescu reconstituie în amănunt (p. 18—30) biografia hatmanului Alexandru Buhuş înălțat la rangul de hatman în anul 1671.

[5] C. Giurescu, *op. cit.*, p. 44—49; cf. p. 12.

[6] *Idem*, p. 49—51; C. Giurescu face și o analiză a Cronicei numită „Racovițeană" (p. 33—44) și arată în ce fel autorul acesteia a utilizat *Letopisețul ... 1661—1705* (p. 44—49). Arată, de asemenea, ceea ce Ion Neculce a preluat, aproape fără modificări, din Letopisetul mai sus arătat (p. 49—51).

[7] *Idem*, p. 51—62.

V

În ședința Academiei Române din 8/21 mai 1915, Constantin Giurescu a prezentat studiul său *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*. Cercetarea pornea de la documente din secolul al XVII-lea care amintesc de o măsură edictată de Mihai Viteazul privind pe rumâni, adică pe locuitorii neliberi ai satelor boierești, mănăstirești sau domnești, măsură numită cînd „așezămînt", cînd „legătură" (o singură dată „așezămînt și legătură").

Prima și cea mai importantă referire se află într-un hrisov din 24 aprilie 1613 prin care Radu Mihnea întărește fraților Pârvu și Radu postelnici din Slăvitești, stăpînirea a doi rumâni, revendicați de un Ghinea diaconul. Voievodul își argumentează astfel hotărîrea: „Iar domnia mea am căutat și am adeverit foarte bine cu toți cinstiții dregătorii domniei mele cum că acești rumâni mai sus-ziși i-au fost apucat așezămîntul lui Mihail Voievod la acești boieri mai sus-ziși. Deci Mihail Voievod, domnia sa așa au fost făcut așezămîntul atunci, cum care pe unde va fi, acela să fie rumân vecinic unde se va afla. Apoi domnia mea am căutat și am judecat cu toți cinstiții dregătorii domniei mele, și n-am vrut domnia mea a strica așezămîntul lui Mihail Voievod, ci am dat domnia mea să fie rumânii acești mai sus-ziși rumâni, precum au fost și de atunci pînă acum în zilele domniei mele" [1].

Documentul sus-amintit a făcut pe Nicolae Bălcescu să afirme că Mihai Viteazul, silit de aristocrația funciară, a introdus rumânia (șerbia) în Muntenia [2]. Ulterior, B. P. Hasdeu, Al. Philippide, A. D. Xenopol ,Gr. Tocilescu, I. Bogdan... au susținut că nu este vorba de introducerea rumâniei, ci de „consfințirea" sau „întărirea" ei printr-un așezămînt formal [3].

Constantin Giurescu reia cercetarea, adaogă la cele 18 documente ce amintesc de „legătura" lui Mihai, alte 56 inedite, constată că rumânia exista în Țara Românească „din cele mai vechi timpuri", „încă din secolul XIV" [4] și demonstrează, în continuare, că măsura edictată de Mihai Viteazul a desființat dreptul pe care îl aveau vechii proprietari de a urmări și a readuce pe moșiile lor pe rumânii fugiți în timpul expediției lui Sinan Pașa și așezați în alte părți.

Luptele din 1595 au provocat o mare răsturnare, mulți rumâni au fost robiți, alții au fugit. După retragerea otomană, o sumă de sate au rămas pustii, altele au sporit prin fugarii stabiliți în ele. Încasarea dărilor pe temeiul recensămîntului vechi (dinaintea campaniei lui Sinan Pașa) nu se mai putea face. A readuce pe rumânii fugari la vechile moșii ar fi durat ani de zile (identificarea lor mergea încet). Cum Mihai avea o urgentă nevoie de bani pentru a-și plăti lefegii, singura soluție era să se facă un nou recensămînt — o samă, în denumirea epocii — și să se consacre starea de fapt pentru rumânii care, în împrejurările anului 1595, s-au așezat în altă parte.

Este ceea ce a făcut și Mihai Viteazul prin „așezămîntul" său, cînd a hotărît ca fiecare rumân să rămîie acolo unde l-a aflat recensămîntul. Altfel spus, ca vechii proprietari de la care fugiseră să nu-i mai poată aduce înapoi, așa cum aveau dreptul. Recensămîntul a avut loc, foarte probabil iarna — în decembrie 1595 sau în iarna 1595—1596 — cînd, în genere, fiecare om era pe la casa sa, iar ascunderea devenea foarte anevoioasă.

Concluziile lui Constantin Giurescu au fost confirmate de I. C. Filitti care a considerat, însă, că amintita „legătură" a însemnat — pe lîngă măsura de caracter administrativ-fiscal și rumânirea oamenilor liberi — nedependenți de un stăpîn — care, la introducerea „așezămîntului", se aflau locuitori în sate.

I. C. Filitti aduce și șapte documente în acest sens [5]. O mai recentă cercetare reia aceste șapte mărturii și conchide că ele nu dovedesc rumânirea unor oameni liberi aflători în sate, la 1595 [6].

În sensul încheierilor lui Constantin Giurescu se pronunță inițial și P. P. Panaitescu în monografia sa despre Mihai Viteazul; măsura a fost luată „pentru a scuti fiscul de turburări și de pierderi..." dar a venit și în sprijinul marii boierimi oltene, deoarece mulți din țăranii fugari se vor fi adăpostit în satele de la vest de Olt, necuprinse de înaintarea otomană [7]. Ulterior, a considerat că „legătura lui Mihai trebuia să rezolve în primul rînd problema dreptului de strămutare și că „a însemnat legarea de glie, desființarea dreptului de strămutare al țăranilor, al tuturor țăranilor, de pe moșiile domnești, boierești și mănăstirești, fie băștinași, fie cei așezați cu învoială, care erau astfel asimilați cu cei dintîi. Aceasta este esența legăturii." [8] Același istoric datează măsura ca anterioară expediției condusă de Sinan Pașa; ca o dovadă în acest sens aduce tratatul de la 20 mai 1595 semnat la Alba Iulia, de Sigismund Báthory și de delegația munteană trimisă de Mihai.

Argumentele invocate în sprijinul noii interpretări pornesc de la premisa că, în secolele XVI și XVII, grîul devenit „marfă internă și de export", trebuie produs în cantități sporite, obținute numai prin munca țăranilor dependenți. Tot în secolul al XVI-lea „apar primele semne ale clăcii în sensul de munci agricole obligatorii pentru stăpîn" [9]. Cum „grîu pentru hrană fusese întotdeauna destul, grîu pentru vînzare nu va fi niciodată destul"; cum, pe de altă parte, cuantumul dijmei — consacrat prin tradiție — nu putea fi schimbat, sporirea producției de grîne în beneficiul boierului nu putea fi obținut decît dacă admitem apariția — tot în secolul al XVI-lea — a „rezervei senioriale", adică a unei părți din moșie lucrată prin clacă de țăranii dependenți, recolta și venitul acestei „rezerve" revenind în întregime boierului, stăpîn al pămîntului [10]. Concluzia unei atari evoluții a fost legarea de glie a țăranilor dependenți [11]. O dovadă în plus se află în actele secolului al XVI-lea care *nu* formulează dreptul boierilor de a căuta și aduce înapoi pe sătenii fugiți de pe moșiile lor (în timp ce în secolul al XVII-lea sînt multe asemenea acte, ceea ce confirmă caracterul măsurii legiferate de Mihai)" [12].

Confirmă documentele epocii interpretările arătate? Cerealele, ca marfă de export, sînt amintite documentar și în secolul XIV — schele pentru vînzarea grîului la Chilia în 1359, sau în 1471, cînd mănăstirea Putna vinde grîu tot la Chilia, sau în 1502 — „sacul de grîu" taxat prin vama de la Calafat. Vînzarea cerealelor pe piața externă nu este o noutate, ea se urmărește din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, fiind, probabil, mai veche.

Poate că totuşi suprafeţele cultivate au sporit sensibil în intervalul 1500—1600?

Rarele menţiuni ale unor noi suprafeţe arabile provenite din defrişări de pădure nu demonstrează că, în amintitul interval, are loc o creştere mai accentuată a culturii de grîu. Ce se poate susţine este că suprafeţele de cultură s-au corelat, în mod firesc, cu foarte înceata creştere a populaţiei (dacă a avut loc).

Principalul venit în comerţul extern l-au adus, în Principatele române, produsele animale şi peştele. (La 1831, deci la peste 250 ani de epoca în discuţie, cerealele exportate din Ţara Românească, reprezintă 350 496 lei sau 1,8% din totalul exporturilor de produse animale şi derivate totalizînd 19 324 700 lei!)

O mărire a rezervei senioriale nu se poate dovedi nici documentar, nici prin alte argumente. Cum premisa iniţială — sporirea deosebită a suprafeţelor cultivate cu grîne nu este atestată documentar, nu se poate susţine nici consecinţa ei directă, — nevoia de a se legifera legarea de glie şi de a se desfiinţa dreptul de strămutare al ţărănimii.

Dar tratatul din 20 mai 1595 mai înainte invocat? Clauza este următoarea: „colònii şi iobagii care s-ar duce *în ascuns* de pe moşiile şi de sub stăpînirea acestora (= adică a boierilor, D.C.G.), pe moşii străine, să fie aduşi îndărăt numaidecît" (sublinierea D.C.G.). Altfel spus, rumânul fugar, care a părăsit deci pe furiş moşia şi s-a stabilit în altă parte, urmează a fi adus fără întîrziere înapoi, în satul de unde pornise. O clauză identică şi în tratatul încheiat la 3 iulie 1595 de Sigismund Báthory cu Răzvan, voievodul Moldovei (unde nu s-a edictat, în acei ani, nici un fel de „legătură"). Cele două tratate din 1595 consemnează de fapt o practică foarte veche care autoriza pe orice stăpîn de moşie să caute şi să aducă înapoi pe vecinii (rumânii) fugiţi de la el.

Cît despre data aşezămîntului lui Mihai (s-a emis ipoteza că ar fi fost edictat în 1594), un document din 16 mai 1628, privind pe rumânii din satul Bălteni, aparţinînd lui Hrizea logofăt, arată că „legătura lui Mihail voievod" a avut loc „după plecarea lui Sinan Paşa": numai aşa cuprinsul actului are înţeles [13].

Originalul acestui atît de discutat „aşezămînt" nu este cunoscut. El nu constituie însă o excepţie; el se inserează printre măsurile similare edictate în Ţara Românească şi Moldova de Matei Basarab (în 1633 şi 7 aprilie 1644), de Ştefan Tomşa (16 aprilie 1612 şi 24 august 1622), de Miron Barnowski (20 iunie 1626 şi 1628), de Vasile Lupu (1634) şi de Gheorghe Duca (1670). Măsuri prin care stăpînii rumânilor (vecinilor) fugiţi de la ei nu-i mai puteau revendica şi aduce înapoi, dacă fuga s-a produs înainte de un anumit termen. În cazul aşezămîntului (legăturii) lui Mihai, rumânii fugiţi sau deplasaţi din satele lor, şi stabiliţi în alte locuri în timpul expediţiei lui Sinan Paşa, rămîn în noile lor sate, acolo unde au fost găsiţi de recensămîntul imediat următor expediţiei şi nu mai pot fi ceruţi de vechii lor stăpîni [14].

Alte interpretări consideră că „aşezămîntul" a legiferat de fapt, „Legarea de glie", că a fost hotărît „prin anii 1596 — 1598" şi că poate fi corelat cu cazul referitor la legarea ţăranilor de pămînt dat de ţarul Fedor al Rusiei, la 1592—1593 [15].

Diversitatea opiniilor formulate [16] se datoreşte şi faptului că hrisovul original, emis de Mihai Viteazul, nu este cunoscut. Semnatarul prezentei *Introduceri* consideră că stadiul actual al informaţiei confirmă şi întăreşte interpretarea dată de Constantin Giurescu aşezămîntului edictat de Mihail voievod.

NOTE

[1] În ediția de față p. 307. Studiul a fost publicat sub titlul C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice", Seria 2, tomul XXXVII, p. 479—543.

[2] În studiul „*Despre starea soțială a muncitorilor plugari în Principatele române în deosebite timpuri*, apărut în „Magazinu istoricu pentru Dacia", vol. II, București, 1846, p. 229—246 și p. 247—308 (anexe). Vezi textul în N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, ediție critică de G. Zane și Elena G. Zane, București, 1974, p. 157, cf. p. 352—358.

[3] Vezi ediția de față, p. 313—328.

[4] *Idem*.

[5] I. C. Filitti, *Despre legătura lui Mihai Viteazul* în „Revista Istorică Română", II, 1932, p. 221—231; *idem*, *Proprietatea solului în Principatele române pînă la 1864*, București, 1935, p. 173—183. Studiul a fost publicat, sub același titlu, în I. C. Fillitti, *Opere alese*, Cuvînt înainte, text stabilit, biografie, tabel cronologic și note de Georgeta Penelea, București, 1985, p. 197—427; „Legătura lui Mihai Viteazul", la p. 324—330.

[6] Constantin C. Giurescu, *„Așezămîntul" sau „Legătura" lui Mihai Viteazul* în „Analele Universității București. Istorie", anul XIX, Nr. 1, 1970, p. 58—63.

[7] P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 94.

[8] P. P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al țăranilor în Țările Române (pînă la mijlocul secolului al XVII-lea)* în „Studii și materiale de istorie medie", I, 1956, p. 63—122, citatul la p. 94.

[9] *Idem*, p. 81.

[10] *Idem*, p. 82.

[11] *Idem*, p. 89—92.

[12] *Idem*, p. 94.

[13] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 68—70.

[14] Întreaga reexaminare a problemei în Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 63—72 și 77—83. O sinteză a discuțiilor în Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. 2, București, 1976, p. 372—375.

[15] Ștefan Ștefănescu, *Elemente comune de civilizație feudală în țările române și în Rusia: procesul legării de glie a țăranilor la sfîrșitul secolului al XV-lea*, în „Studii" XII (1959), nr. 2, p. 87—101; Ștefan Pascu, Ion Ionașcu, Constantin Cihodaru și Gh. Georgescu Buzău, *Istoria medie a României, Secolele X—XVI*, București, 1966, p. 350—351; Vezi și *Istoria României*, vol. II, București (1962), p. 993—994.

[16] Florin Constantiniu, *Țărănimea aservită din Țara Românească de la legătura lui Mihai Viteazul (1595) la Reforma lui Constantin Mavrocordat*, rezumat publicat în „Academia de Științe Sociale și Politice. Științele Sociale și Politice în România. Progrese, realizări", București, 1983, nr. 2, p. 10—14. Autorul exprimă un punct de vedere diferit și reamintește cele două opinii formulate și anume: „explicația structurală — intensificarea comerțului cu grîne și creșterea rezervei senioriale (P. P. Panaitescu și cea conjuncturală: deplasările de populație provocate de invazia otomană din 1595 și consecințele lor fiscale și sociale (C. Giurescu)" (Fl. Constantiniu, *op. cit.*, p. 10). Autorul consideră că „legătura lui Mihai" a legiferat legarea de glie și că, în felul acesta, ea a statornicit „șerbia în formele ei depline" *(ibidem)*. Iar legarea de glie a rezultat din interesul comun al domniei (Mihai Viteazul) și al marii boierimi de a-și asigura „«inventarul uman» necesar valorificării domeniilor ei sporite în întindere". La această premisă principală s-au adăogat, continuă Fl. Constantiniu, factori conjuncturali, ca de exemplu, dislocările de populație provocate de invazia otomană, greutățile mari ale vistieriei muntene de a încasa dările (după eliberarea teritoriului de ocupație) etc. *(ibidem)*.

Rezumatul din 1983 reprezintă, desigur, concluziile unei cercetări care urmează, la rîndul ei, să fie tipărită. O discutare a acestei interpretări dată legăturii lui Mihai Viteazul va fi posibilă după apariția întregei analize și în măsura în care se demonstrează că toate documentele interne referitoare la amintita „legătură", sînt susceptibile de o reinterpretare în sensul enunțat. Vezi și: Florin Constantiniu, *„Reacția" țărănimii față de legătura lui Mihai Viteazul: o ipoteză*, în „Revista de istorie", 39, 1986, nr. 3, p. 249—257.

VI

Cu studiul său DESPRE RUMÂNI [1], prezentat la 11/24 decembrie 1915 în fața înaltului for al Academiei Române, Constantin Giurescu abordează direct realități sociale fundamentale ale țărilor române. Studiul analizează cîteva componente și caracteristici ale țărănimii dependente sau — în formularea autorului — „țăranii neliberi": numele lor, în ce constă rumânia, îndatoririle ce le revin, legea după care se conduceau.

În texte apar, cel mai adesea, sub denumirile de *rumân* în Muntenia, *vecin*, în Moldova și *iobag* în Transilvania. Rar de tot — și anume cînd se face referire la condiția lor de oameni nevoiași, li se spune și *rumânași, săraci, colibași*. În documentele slavone ale secolului al XV-lea, cuvîntul *selo* (= sat) are o dublă semnificație: teritorială — suprafața cuprinsă în anume hotare și socială — locuitorii așezării. Alte acte, slavone, folosesc și denumirile de *poslușnic* (= slujbă, servitor), *cuști* (= case), *vlohi, pareci*, iar cel mai frecvent *vecini*. Dar acest din urmă cuvînt este *latin* și a fost adoptat de diecii cancelariei chiar *din limba românească vorbită a epocii.*

Constantin Giurescu arată, pe temeiul a numeroase documente inedite și al unei strînse cercetări și argumentări, că rumânul este un „om neliber". Nu se poate emancipa decît cu voia stăpînului său (= iertarea de rumânie). Dependența aceasta — care în Muntenia nu era supusă prescripției — se transmite la toți urmașii în linie bărbătească. Dar femeia și fetele rămîn libere: „legătura care apasă asupra soțului nu se întinde și asupra femeii".

La prima vedere, rumânul este legat de pămîntul pe care-l cultivă și pe care l-a primit în folosință de la boier. Așa și era privit de oamenii epocii; un teren era pus în valoare numai în măsura în care era cultivat. De aceea moșia fără de rumâni era considerată „stearpă": calificarea este grăitoare. Impreună cu moșia, rumânii sînt vînduți, moșteniți, dați de zestre. Atît de strînse sînt legăturile cu pămîntul încît, în unele acte, rumânul și delnița sa sînt noțiuni echivalente. Îmbunătățirile, ceea ce a adăogat prin munca sa, de exemplu casa ridicată de el, via sau livada nou sădite, lazul curățit cu mare trudă în pădure, toate acestea rămîn în deplina proprietate a rumânului, care poate dispune de ele cum socoate mai bine.

Caracteristica principală a rumâniei rămîne însă *dependența față de stăpîn,* nu de pămînt. Constatare ce se întemeiază pe numeroase mărturii documentare și realități ale secolelor XV—XVII [2].

Cît privește „îndatoririle", ele sînt cuprinse în trei concepte: găleata, datul și lucrul. *Găleata* reprezintă partea din recoltă pe care rumânul o dă stăpînului de pămînt, în schimbul ogorului cultivat. Ea se percepea din grîu, orz, fîn și din vin (vinăriciu). Osebit, același rumân datorează, tot pentru produsele sus-menționate, încă o cotă-parte pentru domnie (găleata domnească).

Datul sînt dările plătite pentru vite și stupii „daturile erau, cum arată documentele citate, dijmele pe care le luau stăpînii din vitele rumânilor“. Aceea din stupi se numea obișnuit *dijmărit*, din oi — *gorștină* (goștină) sau *oierit*, iar din porci — cînd *dijmărit*, cînd *gorștină*. Dijme similare dă rumânul și față de domnie. „Ceea ce pare cert este că partea luată de boieri era, ca și la vinăriciu, ceva mai mică decît cea domnească, variind după felul vitelor și după localități, de la una din zece pînă la una din treizeci, și că se lua atît în natură cît și în bani“ [3].

„*Lucrul* apare ca îndatorirea de căpetenie a satelor boierești și mănăstirești încă din primele documente.“ Ele repetă frecvent ordinul ca rumânul să dea „ascultare“, să lucreze la orice i-ar porunci stăpînul pămîntului: „Numeroase documente din secolul XVII ne arată cari erau aceste munci: rumânii ară, seceră, treeră; cosesc și strîng fînul; cară recolta și dijmele și fac toate transporturile de care stăpînii au nevoie; lucrează viile, le îngrădesc și fac haraci; construiesc și repară casele, morile și zăgazurile; sapă heleștee, servesc ca oameni de încredere pentru supravegherea în felurite afaceri, ca păstori, ca morari și ca păzitori împotriva făcătorilor de rele“ [4].

Deși cuantumul zilelor de „lucru“ nu a fost vreodată legiferat, exista o datină, urmată totuși de boieri, datină care nu avea „nici uniformitatea, nici stabilitatea“ dijmei din produse. Este vorba, în orice caz, de o îndatorire silită, exprimată, cel mai frecvent și sugestiv prin *a mîna* și *a scorni* la muncă.

Dacă „*lucrul* nu e cea mai importantă dintre îndatoririle rumânilor“ în schimb, reprezintă „*singura îndatorire caracteristică rumâniei*. Găleata și datul sînt dijme, și dijma se iea de la oricine se folosește de pămîntul altuia, fie rumân sau liber. Ceea ce deosebește însă pe unul de celălalt este numai lucrul“ [5]. Îndatoririle rumânilor față de stăpînii pămîntului erau impuse în virtutea unei tradiții — firește nescrise — numită în documente „legea“, „legea bătrînă“, „legea rumânilor“ — în actele slavone „legea vlahă“ sau „valahă“ — invocată de domnie de cîte ori judeca pricini între boieri și țăranii lor dependenți.

Ajuns la acest punct, Constantin Giurescu arată ceea ce își propune să demonstreze în continuare situația rumânilor din punct de vedere fiscal și politic, evoluția lor, de la întemeierea țării la dispariția lor, caracterul și originea acestei instituții [6]. Timpul s-a oprit însă pentru Constantin Giurescu foarte curînd [7], s-a oprit atunci și gîndul său care biruise de atîtea ori.

O sumă din încheierile și interpretările formulate în 1915 au rezistat trecerii anilor. Cercetări mai noi le-au confirmat și amplificat. Altele au fost nuanțate. Altele au primit înțelesuri diferite. O monografie care să studieze țărănimea dependentă în țările romăne, de la origini și pînă la abolirea acestei clase, așteaptă și acuma să fie scrisă.

Cîteva exemplificări. Genericul *selo-sela* (sat, sate) arată, desigur, în secolele XIV — XV, pe țăranii dependenți, subliniază Ștefan Ștefănescu [8], considerînd că „la origine, accepțiunea termenului de *selo* a fost aceea de «sat cu oameni liberi» și că ulterior — odată cu aservirea unor comunități, a căpătat și înțelesul de așezare cu oameni dependenți“ [9].

Examinînd denumirile folosite în documente, Constantin Giurescu punea și următoarele întrebări: „Pentru ce au fost numiți ei [10] *vlahi* și *rumâni* și care să fie raportul între înțelesul etnic și cel social al acestor cuvinte? S-a format oare înțelesul social printr-o degradare a înțelesului etnic, cum s-a crezut pînă acum, ori numele clasei sociale celei mai de jos s-a impus ca nume național?" [11] El sugera totodată și un răspuns: „rumân" este o denumire „socială, reprezentînd numai pe iobagi", și existența acestui termen „deschide studiilor asupra istoriei noastre vechi o nouă perspectivă. Trecutul poporului român în cele zece veacuri despre cari izvoarele tac, se oglindește în întocmirea socială cu care el apare în istorie, *în regiunea unde dezvoltarea sa a fost mai ferită de înrîuriri streine*. Această întocmire ne arată mai clar și mai convingător decît orice altă mărturie istorică, atît soarta elementului roman în timpul năvălirilor barbare, cît și modul cum s-a format prin înrîurirea năvălitorilor naționalitatea română" [12]. Impactul migratorilor asupra comunităților românești — cu consecința aservirii multor asemenea comunități — a fost relevat și comentat de A. D. Xenopol, C. G. Dissescu, Hagi Gogu, Sextil Pușcariu, Petre P. Panaitescu [13]. Pornind de la unele observații formulate de I. C. Filitti și Dinu C. Arion, Ștefan Ștefănescu, examinînd documente din secolele XV și XVI, conchide că în actele interne, *vlah* a avut, inițial, un înțeles etnic, iar, ulterior, a dobîndit și pe cel social: „În secolele XIV — XVI termenul *vlah* este folosit încă în documente cu sens general, referindu-se la marea majoritate a populației țării, de la orașe și sate. În secolul al XVI-lea, el privește mai ales populația sătească". „Procesul de cotropire de către feudali a pămîntului obștiilor de țărani — continuă Ștefan Ștefănescu — trecerea marii majorități a țărănimii, a *vlahilor* în situația de dependență, a făcut ca termenul de *vlah* să ajungă a desemna pe țăranul dependent. Apariția scrisului în limba română, într-un moment cînd termenul *vlah* din documentele slavonești îmbrăca tot mai mult sensul de țăran dependent, a făcut ca și echivalentul lui din limba română — *rumân* — să aibă, chiar de la apariția lui în documente, sensul de țăran dependent" [14].

Cît despre termenul *vecin* care, în documentele slavone din Țara Românească arată pe țăranul dependent, Constantin Giurescu observă că avem aici un cuvînt românesc luat de diecii cancelariei din „limba vorbită" și adaogă: „Cum s-a făcut de s-a adoptat în limba slavonă chiar cuvîntul românesc și nu cel slav corespunzător, și de ce i s-a atribuit un înțeles pe care nu l-a avut niciodată în limba română, sînt întrebări la cari e greu de răspuns. Bănuiesc că este la mijloc o influență bizantină după analogia cu Πάροιχος (paroikos)". [15]

Asupra originii termenului de *vecin*, au formulat opinii Nicolae Iorga, Gh. Panu, Marcel Emerit, Alexandru Boldur, Valeria Costăchel, Ștefan Ștefănescu și Petre P. Panaitescu — pentru a nu aminti decît contribuțiile importante — dar fără a se ajunge la vreo concordanță [16].

Cît despre „îndatoririle" rumânului, ele au fost pe larg arătate în studiul prezentat la Academie în decembrie 1915. Ele au fost confirmate de repetate ori prin cercetări mai noi și pot fi considerate drept concluzii bine statornicite în istoriografia română.

Și *dreptul de strămutare* a determinat interpretări diferite [17]. Din analiza cîtorva documente rezultă că rumânul se poate stabili statornic pe o altă moșie dacă plătește în prealabil, stăpînului său, o dare specială, numită *găleata*.

Unele acte, observă Constantin Giurescu, arată că o atare strămutare constituia un drept al țăranului dependent (existența unei dări anume pare să sugereze o astfel de interpretare). După alte mărturii, plecarea de pe moșie depindea de bunăvoința boierului proprietar. Cum se petreceau lucrurile în realitate? „...Este foarte probabil că, din cauza îndoitei sarcini pe care rumânul strămutat avea să o suporte, către stăpînul său și către proprietarul locului unde se stabilise, *numai puțini* se vor fi *putut folosi de acest drept*. Se înțelege că și stăpînii vor fi pus la rîndul lor tot felul de piedici exercitării lui...

În secolul XVII rumânul nu se mai putea strămuta decît cu învoirea stăpînului său" [18].

Plecarea de pe moșie a fost inițial un drept — de care însă puțini au beneficiat — iar ulterior a fost un act de bunăvoință al stăpînului moșiei, a depins de acordul acestuia. Evoluția era încheiată în secolul al XVII-lea, conchide Constantin Giurescu.

Problema a fost reluată de Petre P. Panaitescu [19] cu următoarele încheieri: pînă la finele secolului al XVI-lea, țăranul avea libertate personală, deși era dependent de stăpînul feudal. „Dependența țăranilor și legarea de glie nu trebuie confundate, ultima este o formă socială, agravată, a dependenței." În secolul al XVI-lea, producția domeniului, grîul îndeosebi, devine o marfă căutată pe piața internă și externă. De aici interesul boierimii de a-și asigura brațele de muncă necesare pentru mărirea producției de pe domeniu. „Aceasta este originea legării de glie, adică a desființării dreptului de strămutare." Actul care statornicește această evoluție este „legătura" lui Mihai Viteazul. Ea reprezintă „de fapt, legarea țăranului de glie, căci pînă la această dată, țăranul era liber să se strămute, plătind stăpînului o despăgubire intitulată găleata de judecie sau de eșire... Legătura lui Mihai trebuie explicată prin motive economice, ridicarea boierimii care devine negutătoare de grîu, și nu prin motive fiscale, de asigurare a venitului fix al dărilor" [20].

Această nouă interpretare a dreptului de strămutare pornește de la premisa unor prefaceri economice notabile în secolul al XVI-lea: domeniul devine producător de grîne pentru piață, iar boierimea face negoț cu grîu. În măsura în care o atare premisă poate fi dovedită documentar, urmează a se discuta și această nouă analiză a dreptului de strămutare.

Pe temeiul documentelor și interpretărilor cunoscute, *nu* se poate însă conchide că, de-a lungul secolului al XVI-lea, ar fi crescut interesul boierimii muntene pentru cultivarea și vînzarea grînelor pe piață. Explicația dată de P. P. Panaitescu rămîne în stadiul ipotezelor de lucru (vezi mai sus, „Legătura lui Mihai Viteazul").

Constantin Giurescu opinase, în încheierea studiului său despre „Legătura lui Mihai Viteazul", că „în secolul XVII rumânia se afla în plină decădere"; „emanciparea devine aproape generală", „liberarea rumânilor prin iertare, răscumpărare sau fugă se urmează pe o scară foarte întinsă"; o eliberare, pe cale legală, este favorizată îndeosebi de domni ca Radu Mihnea, Constantin Șerban și Mihail Radu. Ceea ce a avut drept urmare că în a doua jumătate a secolului al XVII-lea „cea mai mare parte a țăranilor fără pămînt erau oameni liberi". Diferența între rumâni și țăranii liberi, fără de pămînt era la început foarte importantă: „în vreme ce rumânul datorește stăpînului său lucru fără măsură, omul liber plătește numai dijmă fără clacă, iar cînd aceasta se introduce și la ei, zilele de lucru se stabilesc după înțelegere" [21].

În încheierea celui de-al doilea său studiu, *Despre rumâni*, Constantin Giurescu demonstrează că, treptat, claca (= lucrul) a fost impusă oamenilor liberi „sub amenințarea de a fi alungați de pe moșie". „La început li s-au cerut numai mici ajutoare; cu timpul asemenea cereri s-au tot înmulțit." [22] De unde și concluzia: „Prin impunerea clăcii și oamenilor liberi, rumânia a suferit o puternică lovitură; ea își pierdea principala ei rațiune de a fi. Deosebirea dintre cele două categorii de țărani, liberi și neliberi, se micșorase. Că unii lucrau mai mult, iar alții mai puțin, era o chestiune secundară. Din moment ce lucrul era privit ca o obligațiune pentru pămîntul pe care-l cultivau, menținerea mai departe a acestei deosebiri nu avea nici o rațiune. Cînd în 1746 obșteasca adunare acorda rumânilor dreptul să se răscumpere, ea nu făcea decît să desăvîrșească o evoluție care era aproape terminată. Și ca dovadă că rumânia atunci aproape nu mai exista, este faptul că ea dispare imediat fără ca să cunoaștem pînă acum măcar un singur caz de răscumpărare"[23].

Într-un studiu publicat în 1960, cercetătorii Florin Constantiniu și Șerban Papacostea abordează diferențiat aceste încheieri, formulate cu decenii în urmă. Pe de o parte sînt citate o serie de documente care arată că aservirea țăranilor liberi (proprietari) a continuat și în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea, că rumânii constituie și acuma „principala forță de muncă folosită de stăpînii de moșii în exploatarea domeniului lor" [24]. Pe de altă parte, se confirmă și opinia că în același răstimp„ s-au produs și numeroase eliberări sau răscumpărări din rumânie" [25]. În sfîrșit, cercetătorii Florin Constantiniu și Șerban Papacostea conchid, la fel cu Constantin Giurescu, asupra generalizării obligațiilor de clacă și la țăranii liberi lucrători pe moșiile boierești „ceea ce a creat condițiile favorabile desființării rumâniei" [26].

În prezent, datorită colecției *Documenta Romaniae Historica,* o cercetare a „rumâniei" dispune de o bază documentară mult mai largă. O reluare a acestei realități sociale fundamentale în toate componentele ei va aduce desigur și unele răspunsuri la întrebările formulate acum șapte decenii de Constantin Giurescu după cum va clarifica, probabil, și o sumă din interpretările ce au urmat [27].

NOTE

[1] Apărut în 1916 în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice,* seria II, tomul XXXVIII, p. 191—247. Ediția a doua în Constantin Giurescu *Studii de istorie socială,* București, 1943, p. 127—221 (ediție îngrijită de Constantin C. Giurescu).

[2] Vezi demonstrația în ediția de față, p. 341—380.

[3] *Idem.*

[4] *Idem.*

[5] *Idem.*

[6] *Idem.*

[7] A murit la 15/28 octombrie 1918, la vîrsta de 43 de ani, răpus de epidemia de gripă care a lovit multe țări.

[8] Ștefan Ștefănescu, *Despre terminologia țărănimii dependente din Țara Românească în secolele XIV—XVI,* în „Studii. Revistă de istorie", XV, 1962, nr. 5, p. 1156—1157. Se confirmă astfel concluzia lui Constantin Giurescu.

[9] *Idem,* p. 1157.

[10] Țăranii dependenți.

[11] Constantin Giurescu, în ediția de față.

[12] *Idem.*

[13] Vezi trimiterile la Ștefan Ștefănescu, *Considerațiuni asupra termenilor de „vlah" și „rumân" pe baza documentelor interne ale Țării Românești din veacurile XIV—XVII,* în „Studii și materiale de istorie medie", IV, București, 1960, p. 64—66.

[14] Ștefan Ștefănescu, *op. cit.*, p. 74. Constantin Giurescu, examinînd o serie de acte interne din secolele XV—XVII, ajunge la o interpretare diferită: „Constatăm deci că și numele de *vlahi (cvlasi)* care nu este altceva decît traducerea slavonă a cuvîntului *rumâni,* are același îndoit înțeles ca și cel românesc, însemnînd în același timp și *români* în general, adică locuitori din Valahia, accepțiune care nu apare, după cîte știu, în actele cu caracter intern, și *rumâni* sau țărani neliberi": în ediția de față.

[15] C. Giurescu, în ediția de față.

[16] Întreaga discuție rezumată de P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală,* București, 1964, p. 42—44; Ștefan Ștefănescu, *Despre terminologia țărănimii dependente...*, p. 1163—1166. Și pentru P. P. Panaitescu, „vecin" este cuvînt românesc, derivat din latina medievală; inițial a desemnat pe membrii unei obști de mici proprietari liberi; ulterior, odată cu diferențierea din interiorul obștiilor, vecin a desemnat pe țăranul aservit.

[17] Analiza la Constantin Giurescu, în ediția de față.

[18] În ediția de față. (Sublinierile D.C.G.).

[19] *Dreptul de strămutare al țăranului în țările române (pînă la mijlocul secolului al XVII-lea)*, în „Studii și materiale de istorie medie", I, București, 1956, p. 63—122.

[20] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 119; analiza documentelor în cuprinsul studiului.

[21] *Vechimea rumâniei în Țara Românească și Legătura lui Mihai Viteazul*, în volumul de față.

[22] *Despre rumâni*, în volumul de față, 341—346.

[23] *Ibidem*.

[24] Florin Constantiniu, Șerban Papacostea, *Aspecte ale rumâniei în ultimele decenii ale veacului al XVII-lea*, în „Revista arhivelor", III, 1960, nr. 2, p. 226—247, citatul la p. 230; cazurile de aservire a țăranilor proprietari, la p. 231—238.

[25] Florin Constantiniu, Șerban Papacostea, *Studiul citat*, p. 242—246.

[26] *Studiul citat*, p. 247.

[27] Dintre contribuțiile mai importante asupra evoluției țărănimii (dependente și libere), ca și asupra raporturilor agrare, în anume etape, de reținut (în afara lucrărilor deja semnalate în notele precedente):

— V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XVI—XVII)*, București, 1957, p. 111—142. (*Țăranii dependenți, Legătura lui Mihai*).

— Șerban Papacostea, *Contribuții la problema relațiilor agrare în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie", III, 1959, p. 233—321.

— Damaschin Mioc, Haralambie Chircă, Ștefan Ștefănescu *L'évolution de la rente féodale en Valachie et en Moldavie du XVIe au XVIIIe siècles*, în „Nouvelles Etudes d'Histoire", II, București, 1960, p. 221—252.

— Ștefan Ștefănescu, Damaschin Mioc, Haralambie Chircă, *L'évolution de la rente féodale en travail en Valachie et en Moldavie aux XIVe —XVIIIe siècles*, în „Revue Roumaine d'Histoire" I, 1962, nr. 1, p. 39—60.

— Petre P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, București, 1964, 284 p., îndeosebi p. 33—51 (*Terminologia obștii țărănești la români*).

— V. Mihordea, *Relațiile agrare din secolul XVIII în Moldova*, București, 1968.

— Constantin C. Giurescu, *Evoluția țărănimii române în secolele XIII—XX*, în „Memoriile secției de științe istorice", seria IV, Tomul I, 1975—1976, p. 179—213.

— Ștefan Ștefănescu și Damaschin Mioc, *Țărănimea din Țara Românească și Moldova în veacul al XVII-lea*, în „Revista de istorie", tomul 32, 1979, nr. 12, p. 2 285—2 301.

VII

Studiul DESPRE BOIERI reprezintă cursul ținut de Constantin Giurescu, la Universitate, în primăvara anului 1918. Urma să fie prezentat tot la Academie. A fost publicat de fiul său, Constantin C. Giurescu, în 1919 și într-o a doua ediție în 1943, împreună cu *Vechimea rumâniei...* și *Despre rumâni* [1].

Analiza, ca și precedentele, are ca temei mai ales documente inedite de arhivă. Ea pornește de la criteriile pentru definirea boierimii în secolele XVIII și XIX. Dimitrie Cantemir, în a sa *Descriptio Moldaviae* consideră nobilimea moldoveană compusă din trei categorii — dregătorii mari și urmașii lor, curtenii și călărașii — ; altfel spus, calitatea de boier derivă din îndeplinirea unei slujbe către stat. Dimitrie Cantemir amintește încă o categorie — răzășii — pe care însă preferă să-i considere mai curînd țărani liberi decît boieri [2]. Domnul cărturar are, așadar, două criterii pentru definirea boierimii — dregătoria și stăpînirea pămîntului, deși el înclină mai ales pentru cel dintîi.

Cînd austriecii, după anexarea Olteniei, încearcă să întocmească o listă a boierimii ei, de asemenea, oscilează între cele două criterii amintite. Dacă pentru dregătorii mai mari, (în funcție sau foști) împreună cu urmașii lor, dacă pentru marii proprietari, calitatea de boier era recunoscută la începutul secolului al XVIII-lea, în schimb „În ceea ce privește însă pe slujbașii mărunți cari nu mai erau în funcțiune, pe scoborîtorii săraciți ai marilor dregători, precum și pe proprietarii mijlocii și mici lucrul e mai puțin clar. Aceștia sînt atît de aproape de moșneni sau de țărani, încît se confundă cu ei. În epoca de care ne ocupăm, un criteriu sigur pentru deosebire nu există“[3].

Cu reforma editată de Constantin Mavrocordat în 1739, principiul se definește precis: boier este cel ce ocupă o funcție, o dregătorie; aceeași calitate o au și descendenții săi. După rangul slujbei îndeplinite, se stabilesc două categorii: boieri mari sau veliți și cei de clasa a doua; urmașii lor sînt numiți neamuri, respectiv mazili.

Istoricii A. D. Xenopol, Gr. G. Tocilescu, Radu Rosetti, Nicolae Iorga și Ion Bogdan au formulat păreri diferite, pornind însă tot de la principiile amintite „unii pun formarea boierimii în legătură cu slujbele, alții cu stăpînirea pămîntului“[4].

Stabilind astfel stadiul cercetărilor, Constantin Giurescu pornește de la o constatare a lui A. D. Xenopol și arată că, în documentele Țării Românești pînă la finele secolului al XV-lea, alături de marii dregători, semnează și boieri care nu ocupă nici un fel de slujbă. După cum aceleași acte de cancelarie menționează „o mulțime de persoane care nu trăiesc în preajma domnului și cari sînt totuși arătate ca boieri... sînt proprietari în devălmășie pe părți de ocină din diferite sate"[5]. Ca atare, se confirmă documentar existența unei boierimi ereditare care își are temeiul în stăpînirea pămîntului, independent de ocuparea unei dregătorii.

Întinderea moșiei, mărimea ei, reprezintă un criteriu de definire a boierimii? Altfel spus, cel ce stăpînea — ca proprietar deplin — un petec de pămînt, din ce categorie socială făcea parte?

Forma inițială a proprietății, așa cum este atestată de acte pînă spre finele secolului al XV-lea, a fost devălmășia. „Proprietarii posedau individual numai partea cultivabilă, foarte restrînsă, deoarece cultura se mărginea la îndestularea trebuințelor personale și locale." Restul — islaz, pădure și ape — era folosit în comun, dar cu o foarte precisă evidență a drepturilor fiecărei familii, drepturi exprimate prin termenii: parte — părți, ogoare, loc—locuri, funii, bucăți de pămînt, un pămînt... Ceea ce determină pe Constantin Giurescu să sublinieze: „Însușirea de nobil nu poate atîrna de cîțiva stînjeni în plus ori în minus pe care i-ar stăpîni cineva" [6].

Se confirmă documentar o atare concluzie?

Pentru aceasta era necesar a se stabili sub ce denumiri apar stăpînii pămîntului în actele secolelor XIV — XV, în Țara Românească și care este raportul între aceste denumiri și calitatea de boier. Foarte des acești stăpîni sînt numiți *megieși*: „este proprietarul considerat în raporturile lui cu ceilalți proprietari din același sat sau din sate învecinate" [7]. Ei îndeplinesc și funcția de hotarnici — atunci cînd unul din ei vrea să iasă din devălmășie —, de martori (jurători), își exercită dreptul de precădere *(protimisis)* la cumpărarea unei ocini, toate aceste ipostaze ale lor fiind deplin adeverite de actele vremii. Dar în toate aceste situații, tot în documentele secolelor XVI-XVIII, sînt numiți foarte adesea și boieri [8]. După examinarea a numeroase mărturii, concluzia este că „Întrebuințarea denumirii de *boier* acolo unde ar fi trebuit să figureze aceea de *megiaș* ne dovedește că aceste 2 cuvinte exprimau noțiuni identice. *Megiaș* era tot una cu *boier*" [9].

În continuare, sînt examinate celelalte denumiri sub care apar stăpînii pămîntului, cu următoarea încheiere generală: „Aceiași oameni sînt numiți cînd într-un fel, cînd într-altul, după punctul de vedere special din care sînt priviți. Ca vecini de moșie în același hotar sau hotare apropiate, ei sînt *megieși*. Ca proprietari prin *moștenire* ai ocinelor lor, sunt *dedi, dedini, nasledniți, moșteni* sau *moșneni*. Sunt *cnezi* și *juzi* ca stăpîni ai iobagilor lor, iar ca oameni liberi, *cnezi* și *judeci*". „Dar pe lîngă aceste titluri care exprimă doar cîte o anume însușire a lor, proprietarii mai au unul: ei sunt *boieri*, adică *nobili*. Acesta este cel mai important dintre titlurile lor. El le însumează pe toate celelalte și se subînțelege pe lîngă fiecare din ele"[10].

Constantin Giurescu arată, totodată, foarte clar că printre stăpînii pămîntului au avut loc o sumă de diferențieri, ceea ce se reflectă și în termenii utilizați de cancelarie. Chiar din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, denumirea de megieș „se aplică îndeosebi micilor proprietari devălmași"; „boierii sunt proprietarii mari, megiașii cei mici" [11]. La fel „înțelesul cuvîntului *moșnean* a suferit cu timpul aceeași modificare ca și înțelesul de *megiaș*. Dintr-o denumire generală pentru toți proprietarii, ajunge să se aplice numai unei părți dintre ei și anume celor rămași în devălmășie" [12].

Cauza acestor prefaceri? „Întemeierea domniei, cu birurile, favorurile și persecuțiile pe cari ea le aduce, provoacă o diferențiere bruscă în sînul clasei boierești, din mijlocul căreia se ridică o aristocrație de dregători și mari proprietari. Pe zi ce trece, diferențierea devine tot mai adîncă.

Sub apăsarea fiscală, marea majoritate a vechei boierimi e împinsă în rîndul iobagilor, ceilalți se apropie tot mai mult de ei. Față cu această situație era natural ca denumirea de *boieri* să rămîie alipită de aceia care reprezentau mai bine pătura bogată și privilegiată a populaţiei țărei.

Aplicarea denumirei de *boieri* acestei aristocrații are drept urmare că celelalte denumiri sunt cu deosebire purtate de proprietarii care nu erau slujbași și mari proprietari"[13]. Așa se ajunge că *megieș* și *moșnean* au desemnat pe *micii stăpînitori de ocini*. Evoluțiile din conținutul, din înțelesul termenilor, demonstrează, semnificativ, o întreagă dinamică socială favorabilă unei minorități și apăsătoare pentru mulți dintre proprietari.

Constantin Giurescu a cercetat astfel, pe temeiul documentelor Țării Românești îndeosebi, sub ce denumiri apar stăpînii de pămînt în secolele XIV-XVIII (prima jumătate), dacă exista un termen global pentru desemnarea lor, cum au evoluat aceste denumiri în funcție de realitățile sociale. Din expunerea sa se pot face numai indirecte referiri la începuturile clasei nobiliare.

Dar tocmai asupra acestei teme centrale — originile boierimii românești — a avut loc o amplă dezbatere în istoriografie. Părerile sînt împărțite; nu intră în preocupările prezentei introduceri o examinare în paralel a opiniilor exprimate. La dezbatere au participat Radu Rosetti [14], Gheorghe Panu [15], Nicolae Iorga [16], A. D. Xenopol [17], Ioan C. Filitti [18], Ion Nistor [19], Petre P. Panaitescu [20], Dumitru I. Ciurea [21], pentru a nu aminti decît cîteva notabile contribuții.

Publicarea seriei *Documenta Romaniae Historica* pentru Țara Românească și Moldova deschide posibilitatea unei cercetări speciale întemeiată pe aproape totalitatea documentelor cunoscute pînă către 1630. Pentru etapa următoare (reforma lui Constantin Mavrocordat), există un fond foarte mare de arhivă inedită; pînă la publicarea lor, dezbaterile și analizele vor fi totdeauna supuse revizuirilor pe măsura apariției de noi mărturii, care pot schimba — uneori sensibil — încheierile existente (inclusiv pentru începuturile clasei nobiliare românești).

NOTE

[1] Sub titlul: Constantin Giurescu, *Studii de istorie socială. Vechimea rumâniei ... Despre rumâni. Despre boieri*, ediția a doua revăzută și adăogită de Constantin C. Giurescu, București, 1943, 351, p.; *Despre boieri* la p. 223—349.

[2] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ediție de Gh. Duțu, Maria Holban, N. Stoicescu, Vintilă Mihăilescu, Ioana Constantinescu și D. M. Pippidi, București, 1973, p. 279—287. Cf. ediția C. Măciucă, Editura Tineretului, București, 1961, p. 153—154.

[3] În ediția de față, p. 385—388.

[4] Întreaga discuție în ediția de față, p. 390—439.

[5] *Idem*.

[6] *Idem*.

[7] *Idem*.

[8] *Idem*.

[9] *Idem*.

[10] *Idem*.

[11] *Idem*.

[12] *Idem*.

[13] *Idem*.

[14] Radu Rosetti, *Despre originea și transformările clasei stăpînitoare din Moldova*, în „Academia Română, Memoriile Secțiunii istorice", seria II, tomul XXIX, București, 1906, p. 145—213, îndeosebi: „Cîteva cuvinte asupra clasei stăpînitoare în Moldova, în cele dintîi veacuri ale istoriei noastre" (la p. 177—182); „alcătuirea, în cursul veacului XVII, a unei aristocrații a clasei

stăpînitoare, cuprinzînd și familii străine. Slăbirea vechii clase stăpînitoare" (la p. 182—200); Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova, Tom I. De la origini pînă la 1834*, București 1907, VI + 555 p.; capitolul IV „Clasa stăpînilor de sate, de la întemeierea Domniei pînă la mijlocul veacului XVIII" (la p. 232—256; reproduce textul din volumul citat precedent îndeosebi de la p. 177—200).

[15] Gheorghe Panu, *Cercetarea asupra stării țăranilor în veacurile trecute*, vol. I, partea 1—2, București, 1910, CXXI + 662 p. + 1 tabel (îndeosebi la p. 1—49); Gh. Panu, *O încercare de mistificare istorică sau cartea dlui R. Rosetti „Pămîntul, sătenii și stăpînii"*, București, 1910, 239 p. Ambele lucrări polemizează continuu cu opiniile lui Radu Rosetti.

[16] Nicolae Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, Craiova, 1921, 336 p.; capitolul „Rostul boierimii noastre (la p. 154—163) cu „boieria funcției" și „boieria pămîntului" (p. 162).

Nicolae Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de Domni*, ediția a 2-a Vălenii de Munte, 1925, VII + 344: „Cîteva considerații asupra boierimii noastre" (la p. III—VIII).

Nicolae Iorga, *Istoria românilor, vol. III. Ctitorii*, București, 1937, p. 217—219 și 221—222 (Cap. IV. A doua libertate românească: Moldova).

[17] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a îngrijită de I. Vlădescu, vol. III — Primii domni și vechile așezăminte 1290—1457, București (f.a.), p.46—49 („Caracterul descălecării"); p. 55—58: Predominarea descălecătorilor; p. 165—190: Boierii. Nobilimea de sînge. Originea nobilimei și aceea a boierilor. Dregătoriile. Boierii netitrați și cei titrați. Precăderea boierilor netitrați. Privilegiile nobilimei (boierilor), knezii.

Idem, volumul VI, *Lupta contra elementului grecesc, 1601—1633*, p. 97—109 (Transformarea boierimii); cf. p. 146—154: Domnul și boierii.

Idem, vol. X, *Istoria țărilor române de la Pacea de la București pînă la răsturnarea Fanarioților, 1812—1821*, p. 146—155 (Societatea și moravurile — Supunerea sub cei mari; Deosebirea rangurilor; Boieriile titulare ...).

[18] Ioan C. Filitti, *Evoluția claselor sociale în trecutul Principatelor române* în „Arhiva pentru știința și reforma socială" anul V, 1924, nr. 1—2, p. 71—113 și nr. 3—4, p. 437—370.

Idem, Clasele sociale în trecutul românesc (Conferință ținută sub auspiciile Institutului social român, la Fundația Carol, duminică 25 ianuarie 1925), București, 1925, 23 p. (Extras din „Convorbiri Literare, 1925, nr. pe februarie și aprilie);

Idem, Proprietarii solului în trecutul Principatelor române, în „Academia Română. Memoriile Secțiunii istorice", seria III, tomul XVI, București, 1934, p. 1—24 (despre nobilimea teritorială; proprietatea ca temei al boieriei);

Idem, Proprietatea solului în Principatele române pînă la 1864, București, 1935, p. 64—126 (pentru nobilimea teritorială „Partea I, veacurile XIV—XVII, Capitolul I Proprietarii"), republicat în I. C. Filitti, *Opere alese*, București, 1985, p. 251—296. Cf. *idem, Clasa conducătoare în Principatele române pînă la desființarea rangurilor și privilegiilor în 1858*, București. 1940, 4 p. („nobilimea teritorială" față de „aristocrație de dregătorii").

[19] Ion. I. Nistor, *Clasele boierești din Moldova și privilegiile lor*, în „Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice", seria III, tomul XXVI, 1944, p. 511—550.

[20] Petre P. Panaitescu, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, București, 1947, 257 p., capitolul „Problema originii clasei boierești" (p. 33—80), îndeosebi p. 52—70, unde analizează rolul slavilor și al cumanilor în formarea clasei boierești; concluzii la p. 79—80; *idem, Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, București, 1964, p. 64—86 cu următoarele paragrafe: „Procesul de aservire a obștiilor. Cnejii ca nobilime prestatală. Formarea statului feudal. Domeniul feudal și aservirea obștiilor. Persistența obștiilor libere"; *idem, Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 174—184: „Formarea clasei stăpînitoare. Originea și datarea începuturilor feudalismului la români. Cnejii (juzii), nobilime prestatală. Aservirea obștiilor libere".

[21] D. I. Ciurea, *Evoluția și rolul politic al clasei dominante din Moldova în secolele XV—XVIII*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol", XVII, Iași, 1980, p. 161—228. D. Ciurea face și o retrospectivă a opiniilor exprimate (p. 160—175 și 175—179) și constată, cu îndreptățire că „Un studiu de ansamblu, la nivel actual, care să fi utilizat critic și exhaustiv bibliografia existentă și întregul material documentar publicat și nepublicat, nu există și apare necesară o astfel de prezentare de proporții" (p. 175). Autorul urmărește evolutiv boierimea moldoveană, rolul ei politic în secolele XIV—XV, XVI și XVII — prima jumătate a secolului XVIII.

VIII

În 1907 apare volumul *Documente și regeste privitoare la Constantin Brîncoveanu culese, adnotate și publicate împreună cu o introducere de Const. Giurescu și N. Dobrescu*. Lucrarea cuprinde 558 acte sau fragmente, toate inedite, aflate, cele mai multe, la Viena, în Arhiva de război *(Kriegs-Archiv)*. Din total, 427 privesc intervalul 1688—1714, restul, anii 1715—1768.

Introducerea, datorată numai lui Constantin Giurescu, analizează trei componente ale cîrmuirii lui Constantin Brîncoveanu și anume: politica sa față de Austria în 1688—1692 și rolul său în informarea cercurilor oficiale otomane și austriece; cîteva din trăsăturile definitorii ale domnitorului și exigențele cominatorii ale cîrmuirii și dregătorilor otomani față de țară și de voievodul ei; ce reprezintă pentru Țara Românească, pe plan financiar, dominația Porții.

1. Tratativele din 1688 cu imperialii, continuau de fapt, pe acelea începute de Șerban Cantacuzino. Ele s-au încheiat prin diploma eliberată la Viena, la 30 ianuarie 1689, prin care Țara Românească: a) făgăduia să se desfacă de legăturile existente cu Imperiul Otoman; b) recunoștea suzeranitatea Vienei; c) își vedea reconfirmate vechile drepturi și libertăți; d) se angaja să dea anual guvernului austriac un tribut și alte contribuții [1].

Înțelegerea a rămas la un stadiu formal, deoarece Brîncoveanu, ca și predecesorul său Șerban Cantacuzino, înțelegea să se alăture taberei creștine „numai atunci cînd turcii și tătarii ar fi fost cu totul zdrobiți, pe cînd împăratul (= Austriei, D.C.G.) căuta să-l atragă (= pe Brîncoveanu, D.C.G.), în partea sa, tocmai în vederea atingerii acestui scop. Cu asemenea năzuințe opuse, înțelegerea era, firește, cu neputință" [2]. Opoziție cu atît mai mare cu cît, autoritățile imperiale urmăreau ocuparea Țării Românești mai ales pentru încartiruirea și aprovizionarea trupelor proprii, cu rechiziții și impuneri aruncate asupra locuitorilor [3]. Realitate împovărătoare pe care domnul român a reușit s-o înlăture, în cele din urmă, prin chemarea tătarilor: „Jafului sistematic al catanelor, împotriva căruia nu există adăpost ori ascunzătoare în munți și păduri, pentru că este permanent, domnul preferă jaful trecător al tătarilor, care îl scapă de cei ce căutau găzduire cu sila" [4]. Drept urmare, mai ales atunci cînd operațiunile militare evoluează din nou în favoarea otomanilor, generalii austrieci caută să obțină, prin bună înțelegere, de la Brîncoveanu, contribuțiile pe care încercaseră anterior să le obțină prin constrîngere. La rîndu-i, domnul, a fost de acord să împlinească anume cereri de grîne, cai și bani, tocmai pentru a menține bune relații cu autoritățile austriace.

Brîncoveanu a îndeplinit cu pricepere rolul de a transmite, cu regularitate, informații atît cîrmuirii otomane doritoare să afle cît mai multe din tabăra „creștină", cît și Curții din Viena, care voia să aibă știri demne de crezare din tabăra adversă. Studiul introductiv arată, cu cifre, organizarea serviciului de informații și al cancelariei muntene pentru a face față, și în această direcție, exigențelor celor două mari imperii vecine [5].

2. A doua parte a *Introducerii* se oprește asupra unor trăsături ale domnitorului, îndeosebi cucernicia — exprimată prin numeroasele sale ctitorii — și demnitatea, unită cu sentimentul real al rangului său, dar care erau periodic grav știrbite și lovite de exigențele puterii și ceremonialului otoman, la fiecare întîlnire a Brîncoveanului cu mai-marii Porții [6]. Se adăoga sentimentul de continuă nesiguranță, generat pe de o parte de obiceiul Porții de a confirma domnia, la fiecare trei ani (cu plata „mucarerului", adică a sumelor aferente); pe de altă parte, de primejdia mazîlirii, tot atît de posibilă chiar și după ce Brîncoveanu primise confirmarea pe viață a stăpînirii sale, mazilire urmată de ducerea la Constantinopol, de arest, tortură, confiscarea averii și chiar de pierderea vieții [7].

Brîncoveanu a reușit, prin repetate și costisitoare daruri făcute demnitarilor de felurite ranguri, să înlăture, de mai multe ori, primejdia scoaterii sale din cîrmuire. Averea sa imobilă — 55 sate întregi, 56 moșii și părți de sate, numeroase vii situate pe 10 dealuri, 5 rînduri de case la București, altele la Tîrgoviște, plus unele moșii în Transilvania, alcătuiau temeiul bunurilor sale imobile. Avere care era depășită de aceea a altor familii boierești: Elena Băneasa Buzescu stăpînea, pe la mijlocul secolului XVII, împreună cu fiul ei Mateiaș Postelnicul, 96 sate întregi și 30 moșii și părți de sate, iar moldoveanu Iordache Ruset, nu mai puțin de 80 de sate și 84 moșii, siliști și părți de sate [8]. În schimb, Constantin Brîncoveanu adunase giuvaeruri și numerar, iar faima bogăției sale depășise de mult hotarele. El „devenise personificarea bogăției însăși, Altin Bey, adică Principele Aurului, cum era îndeobște numit. O însărcinare în Țara Românească era pentru slujbașii turci una din cele mai rentabile afaceri, pentru obținerea căreia își puneau în joc tot felul de stăruințe" [9].

Amenințarea și nesiguranța ce apăsau asupră-i, au determinat, în fond, atitudinea Brîncoveanului față de Austria, cu pregătirea mijloacelor materiale și politice pentru refugiu în Transilvania [10]: „Pentru a-și scăpa capul și a asigura bătrînețelor și familiei sale aceeași îmbelșugare bogată, în care trăise, el era constrîns să urmărească o politică de înțelegere și îndatoriri cu creștinii și în special cu împăratul" [11] (= Austriei, D.C.G.).

3. A treia parte a *Introducerii* evaluează — pornind de la cifrele aflate în „Condica Vistieriei" (1694—1703), la cît se ridicau cheltuielile impuse de dominația otomană. Din circa 500 000 taleri venit anual al vistieriei, trei sferturi se trimiteau la Poartă și abia un sfert mergea pentru nevoile țării [12]. La care se adăogau sumele plătite de domn de la „Cămară" sau din veniturile proprii. Cheltuieli suplimentare apreciabile, de vreme ce mucarerul „mic" (anual), însuma 25 000 taleri, cel „mare" (la trei ani o dată) 54 000 taleri. Sau, pentru a da un alt exemplu, trecerea prin țară a sultanului, în 1695, a costat 150 000 taleri, din care 25 262 sînt dați de vistierie, iar restul — de aproape 125 000 — este suportat de domn direct, din veniturile proprii. [13]

Apar firești, așadar, cuvintele atît de hotărîte și aspre prin care Cronica oficială scrisă de Radu Logofăt Greceanu [14] condamnă puterea suzerană și pe dregătorii ei.

O atare continuă apăsare explică, subliniază *Introducerea*, în afara motivelor de ordin personal (vezi mai sus), de ce Brîncoveanu a urmărit constant să păstreze bunele raporturi cu Austria: „... stăpînirea împăratului era fără îndoială de preferat: pentru domn ea însemna stabilitatea domniei și siguranța averei și persoanei sale, iar pentru țară, încetarea jafului sub care era strivită de păgînul lacom“ [15].

Cu toate acestea, Brîncoveanu a rămas mereu alături de Poartă: „Atitudinea aceasta, contrară sentimentelor și interesului său ca om și domnitor“ [16], era determinată de doi factori. Mai întîi, de poziția Țării Românești, fără forțe militare proprii, prinsă între „turci, tătari și germani“, „deschisă și fără apărare din toate părțile, neavînd alt adăpost decît munții și pădurile“. O aliniere pe față cu Austria, însemna transformarea țării în teatru de război, fără a contribui efectiv, prin această aliniere, la victoria taberei „creștine“.

Al doilea element era sentimentul — precumpănitor — al factorilor de decizie și al opiniei publice în general, din cele două Principate, că Imperiul Otoman, cu toate recentele sale înfrîngeri, reprezenta o forță considerabilă la acel sfîrșit de secol al XVII-lea. Exemplul domnilor ce se ridicaseră împotriva Porții — vezi Constantin Șerban, Gheorghe Ștefan, Mihail Radu (Mihnea al III-lea) sau Ștefan Petriceicu — toți siliți să pribegească în exil, cît și represiunile tătarilor asupra locuitorilor celor două țări, erau stăruitoare în anii Brîncoveanului[17]. Astăzi putem aprecia drept exactă, conformă cu realitatea epocii, opinia că Imperiul Otoman reprezenta, către 1700, o forță de temut și de luat în seamă, pe care puterile „creștine“ nu o puteau îndepărta de la linia Dunării. „Politica timpului“, alături de Poartă, „este recomandată de cronicari și boieri și urmată de toți domnii cari au intrat în această vreme în relațiuni mai strînse cu creștinii. Nimeni însă n-a aplicat-o cu mai multă statornicie și îndemînare ca Brîncoveanu. Cu însușirile sale deosebite el izbutește să se strecoare prin cele mai grele împrejurări, satisfăcînd interesele creștine și în special pe cele austriace, îndeplinind cererile Porții și asigurînd locuitorilor cea mai blîndă, cea mai liniștită și cu deosebire cea mai dreaptă cîrmuire din cîte cunoscuse țara pînă atunci“[18].

Introducerea evaluează astfel cîteva din componentele de seamă ale cîrmuirii lui Constantin Brîncoveanu. Constantin Giurescu analizează informația cu strictețe; dincolo de reconstituirea exigentă a faptelor, el urmărește și află motivarea lor și așază în primul plan felul de a gîndi și simți al oamenilor acelor vremi, pe care îi cercetează. De aceea principalele încheieri ale studiului său au rămas pînă astăzi confirmate, întărite sau extinse[19].

NOTE

[1] Vezi ediția de față, p. 443—451.
[2] *Idem.*
[3] *Idem.*
[4] *Idem.*
[5] *Idem.*
[6] *Idem.*
[7] *Idem.*
[8] *Idem.*
[9] *Idem.*
[10] *Idem.*
[11] *Idem.*

[12] *Idem.*

[13] *Idem.*

[14] *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu voievod* (1688—1714), ediție critică de Aurora Ilieș, București, 1970, passim.

[15] Vezi ediția de față, p. 451—469.

[16] *Idem.*

[17] *Idem.*

[18] *Idem.*

[19] Nicolae Iorga, *Viața și domnia lui Constantin Vodă Brîncoveanu,* București, 1914.

Constantin Șerban, *Constantin Brîncoveanu,* București, 1969, p. 28—31 (tratativele cu imperialii); 37—43 (expediția lui Heissler în Țara Românească; p. 127—136 (legăturile lui Brîncoveanu cu diferite țări, informațiile ce se adunau la București).

Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *Constantin Vodă Brîncoveanu,* București, 1969, p. 107—119 (politica fiscală); p. 119—120 (sumele plătite la Poartă); p. 146—158 (raporturile cu imperialii în 1688—1689 și episodul Heissler); p. 165—169 (reluarea raporturilor cu Austria); p. 396—406 (politica externă). În această monografie, volumul de documente a lui Constantin Giurescu și N. Dobrescu sau studiul introductiv au fost utilizate de repetate ori, la paginile 8, 42, 49, 70, 81, 89, 101, 110, 113, 119, 120, 141, 148, 152, 157, 195, 211, 212, 221, 232, 237, 239, 240, 256, 263, 267, 400, 401, 403.

IX

CAPITULAȚIILE MOLDOVEI CU POARTA OTOMANĂ, apărute în 1908 [1], analizează autenticitatea unui text editat de Mihail Kogălniceanu sub titlul *Tractaturile vechi ce au avut Moldova cu Poarta Otomanicească*, provenite *Din izvoadile răposatului Nicolai Costin, care au fost vel logofăt* [2]. Pornind de la variantele amintitului text, Constantin Giurescu demonstrează că el nu poate fi atribuit cărturarului moldovean, deoarece cuprinde, de la început la sfîrșit, „erori grosolane pe care învățatul cronicar nu le-ar fi putut săvîrși" [3].

În schimb constată — cu trimiterile și exemplificările necesare — o „deplină concordanță" între principalele cuprinderi ale „tractaturilor" și anume afirmații din cunoscutele opere ale lui Dimitrie Cantemir — *Istoria creșterii și descreșterii Porții Otomane* și *Descrierea Moldovei* [4]. Cum aceasta din urmă a fost tipărită în două ediții germane abia la 1769—1771, redactarea „tractaturilor" va fi avut loc după 1771 și pînă către 1823, cînd o variantă a lor amplificată și „modernizată" a fost aflată în manuscrisul „Beldiman" [5]. În noiembrie 1839, publicistul francez filoromân Felix Colson publică *Tractatul încheiat între Soliman, împăratul Otomanilor și între Bogdan, prințul domnitor al Moldovei la anul 1513*. Și acest text, a cărui proveniență nu este defel precizată de editor, cuprinde atîtea erori și nepotriviri de date și informații, încît nu poate fi considerat ca autentic.

Cînd au fost redactate „tractaturile"? Constantin Giurescu arată motivele care-l îndeamnă să opteze pentru intervalul 1772—1774 (de la începerea tratativelor preliminare la Focșani și pînă la semnarea păcii de la Kuciuk-Kainardji între Rusia și Turcia, cînd s-a discutat și statutul Principatelor române iar factorii diriguitori munteni și moldoveni au înaintat plenipotențiarilor austrieci, prusieni și ruși memorii, însoțite de documente justificative, prin care cereau restaurarea drepturilor suverane ale celor două principate, pe temeiul vechilor înțelegeri cu Poarta [6]. De aceea, fruntașii români au căutat să arate reprezentanților Austriei, Prusiei și Rusiei cuprinsul amintitelor înțelegeri. Dacă demersurile muntene sînt bine cunoscute și consemnate, cele ale boierimii moldovene se reconstituie numai prin mărturii indirecte.

Ce informații erau, însă, disponibile în 1772—1774 privind „închinarea" țărilor către otomani? Constantin Giurescu urmărește știrile, de la „birul" plătit Porții în timpul lui Petru Aron, la relatările lui Grigore Ureche și pînă la acele ale lui Dimitrie Cantemir care însă „inventează... o serie de evenimente și împrejurări, fără nici o legătură cu realitatea istorică" [7]. Ajuns la acest punct al demonstrației sale, Constantin Giurescu urmărește împrejurările reale în care Moldova a acceptat suzeranitatea Porții, ce semnificație a avut

— *illo tempore* — acest act, precum și evoluția ulterioară a raporturilor moldo-otomane, pînă la Bogdan al III-lea inclusiv [8].

Cîteva din încheierile studiului se cuvin a fi reamintite.

a) Hotărîrea lui Petru Aron, întărită de marii săi boieri (1456), de a plăti anual sultanului Mehmed al II-lea, 2000 ducați aur, *„echivala cu un tratat de pace, O « închinare » a țărei n-a fost"*. Răspunsul sultanului precizează că atîta vreme cît banii vor fi trimiși cu regularitate, va fi pace. Confirmarea lui Mehmed al II-lea „nu impune nici o îndatorire și nu acordă nici un privilegiu". Este exact ceea ce urmăreau voievodul Moldovei și fruntașii săi: să asigure liniștea, fără să-și asume alte obligații: „Nu era cîtuși de puțin vorba de încorporare a țării în imperiul turcesc, pentru a fi nevoie de anumite acte de siguranță, tractate sau hatișerifuri, cari să-i fixeze îndatoririle și să-i garanteze drepturile" [9].

Povestirea pe scurt despre domnii Moldovei (Letopisețul de la Putna nr. II) spune lapidar și foarte exact că „în vremea lui (= Petru Aron), s-a început darea turcească"[10]. Cronicele slavo-române din secolul XV exprimă adevărul: suma trimisă anual era „o simplă dajde pe care o plătea turcilor un vecin mai slab pentru menținerea păcii" [11].

b) Pentru a preîntîmpina atacurile trupelor otomane (care asediaseră, fără rezultat, Cetatea Albă în 1420), *cîrmuitorii Moldovei au trimis, periodic, unele daruri Înaltei Porți anterior anului 1456.* Faptul este confirmat de solul regelui Cazimir al Poloniei trimis la dieta de la Ratisbona în 1454, cît și de mărturia directă a domnului Petru Aron și a boierilor săi [12].

c) Ștefan cel Mare a continuat relațiile normale cu puternicul vecin de la sud; el a întrerupt, firește, plata „dajdiei" în timpul îndelungatului război antiotoman, dar restabilirea păcii s-a făcut și cu reînnoirea unei obligații bănești (sporită față de aceea fixată în 1456) [13].

d) Tradiția despre închinarea Moldovei în anii lui Bogdan al III-lea (1504—1517) este explicabilă. „Cărturarii din secolul al XVII-(lea) nu puteau admite că Ștefan cel Mare, care învinsese pe turci în atîtea rînduri, le-ar fi plătit tribut. Supunerea țării a trebuit să se facă numai după moartea lui și ei au pus-o în legătură cu tradiția populară despre zidirea bisericii din Bălinești cu banii pe care sultanul îi dăruise Tăutului. Astfel s-a format povestea închinării la turci sub Bogdan, introdusă în Cronica lui Ureche de Simion Dascălul. Cantemir i-a adăogat în urmă unele elemente nouă, plăzmuind, pentru motive cari nu se pot încă lămuri, dar cari par a fi mai mult de natură politică decît științifică, condițiunile închinării consfințite printr-un hatișerif al sultanului"[14].

e) Pe temeiul argumentării lui Dimitrie Cantemir au fost reconstituite, în 1772, cu prilejul amintitelor preliminarii de pace de la Focșani, condițiunile ce reglementaseră anterior raporturile Imperiului Otoman cu Muntenia sau cu Moldova. Ca atare, *diferitele versiuni ale „tractatelor" nu reprezintă documente autentice,* ele au fost redactate după 1772, în împrejurările amintite. „Izvorîte din preocupările politice ale epocei în care s-au produs, ele au fost arme puternice în lupta patriotică pentru emancipare"[15].

f) Dacă atari acte nu există în materialitatea lor, ca documente originale, ele exprimă, în schimb, o realitate de fond. Această realitate sînt drepturile suverane păstrate de Moldova atunci cînd a acceptat să plătească Porții o dare anuală. „*La început autonomia era deplină*... Și dacă s-a crezut atîta vreme și cu atîta convingere în autenticitatea lor (adică a „tractatelor", nota D.C.G.) este pentru că *autonomia pe care voiau s-o dovedească, și a cărei amintire se păstrase fără întrerupere, existase în adevăr*"[16].

Analiza lui Constantin Giurescu s-a concentrat cu precădere asupra autenticității documentelor înaintate, la Focșani, în 1772, plenipotențiarilor ruși și austrieci, de către reprezentanții Moldovei. „Tractaturile“, actele ca atare, s-au dovedit a nu fi autentice, ele au fost probabil redactate atunci, în 1772, și ad-hoc. Dar tot Constantin Giurescu subliniază două aspecte ce se cuvin reținute cu precădere, fiind confirmate și întărite de numeroase studii:

1. *Conținutul „tractaturilor“ exprimă realitatea raporturilor româno-otomane în secolul al XV-lea*; dacă documentul, în materialitatea lui, nu este autentic, el se referă, în schimb, la o situație adevărată, *de jure* și *de facto* (deplin confirmată de alte acte și evenimente).

2. „Darea“ („dajdea“) plătită Porții de Moldova era menită *inițial, să păstreze pacea* între cele două țări; *la început, în 1456, n-a avut loc o „închinare“, cu stipularea unor clauze reciproce.*

Consemnări și comentarii favorabile despre *Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană* au apărut la scurt timp, în „Neamul Românesc“[17], „Convorbiri Literare“[18], „Viața Nouă“[19], „Convorbiri critice“[20]...

Studiul apărut în 1908 a acționat și ca un catalizator și a îndreptat cercetările în două direcții: a) autenticitatea ca atare a actelor prezentate de boierii munteni și moldoveni la tratativele de pace de la Focșani și 1772; b) fondul problemei — anume cînd s-a produs „închinarea“ Moldovei către Poartă și cum a fost ea consemnată în mărturiile feluritelor etape.

Asupra caracterului apocrif al „tractaturilor“ sus-amintite, există un consens al istoricilor.

Amintind de închinarea Țării Românești sub Laiotă Basarab, Nicolae Iorga adaogă: „Pretinsele tratate sînt resumatul relațiilor vechi cu Poarta, așa cum se păstrase în mintea boierilor dintr-o epocă foarte tîrzie“[21]. Convenția încheiată între Poartă și Moldova în timpul lui Bogdan al III-lea, este o invenție de la finele secolului al XVIII-lea[22]. Actele din „1383“ sau „1386“ și acela „de pe la anul 1460“, prezentate de delegația munteană la tratativele de pace de la Focșani din anul 1772 au fost „atunci fabricate“[23] (pentru negocierile în curs). Concluzie similară la N. A. Constantinescu[24].

Despre „închinarea“ Țării Românești sub Mircea cel Bătrîn, Ilie Minea precizează: „Pretinsul document al primei capitulații a rămas pînă azi o copie stingheră, al cărui original nu s-a putut găsi. Însă și copia a fost dată la iveală abia în secolul XIX“[25]. Petre P. Panaitescu este categoric: „Așa-zisul tratat al lui (= Mircea cel Bătrîn, nota D.C.G.) cu Baiazid publicat de istoricul grec Dionisie Fotino și apoi pus la loc de cinste de colecțiile noastre de tratate diplomatice, este un fals grosolan și tîrziu“[26]. „Caracterul apocrif al tratatelor prezentate de boieri în 1772 cu prilejul Congresului de la Focșani... a fost dovedit de multă vreme“, reamintește M. M. Alexandrescu-Dersca într-un studiu asupra hatișerifurilor.[27] În analiza aspectelor juridice ale acelorași hatișerifuri, G. G. Florescu subliniază, că aceste prime „capitulații“ numite și „vechi tratate“ au fost „falsificate... cu destulă superficialitate și cu o ignorare totală a specificului relațiilor externe otomane“[28].

În monografia sa asupra evoluției Țării Românești, Ștefan Ștefănescu, după ce redă pe larg argumentele aduse în 1908, adaogă: „analiza împrejurărilor redactării « capitulațiilor » întreprinsă de C. Giurescu a fost, în general, împărtășită în istoriografia noastră“[29].

Șerban Papacostea conchide în același sens: „Fără îndoială, textele înmînate de boierii români puterilor europene în timpul războiului ruso-turc din 1768—1774 și cele apărute după această dată, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, nu au caracter autentic. Ne aflăm în fața unui caz ciudat de fals istoric născut din necesitatea de a improviza o acoperire documentară pentru o realitate istorică incontestabilă, dar păstrată doar pe calea tradiţiei"[30].

Acelaşi studiu din 1908 a marcat şi începutul unei dezbateri ample asupra fondului problemei (amintit numai, într-o singură frază de Constantin Giurescu, vezi supra p. 130) şi anume conţinutul „capitulaţiilor", precum şi asupra existenţei lor în diferite etape, deşi documentele prezentate sau invocate de reprezentanţi munteni şi moldoveni, la 1772 sau ulterior, s-au dovedit a nu fi autentice. Au fost discutate şi examinate: natura raporturilor moldo-otomane anterior anului 1456; plata celui dintîi haraci (= dare, dajde) la 1456; evoluţiile majore sub Ştefan cel Mare; caracterul şi transformarea aceloraşi raporturi de la Bogdan al III-lea la Petru Rareş şi ulterior.

Care au fost raporturile moldo-otomane anterior anului 1456? Aurel Decei consideră că au fost trimise anumite „daruri" care „au izbutit să-i ţină departe de pămîntul Moldovei pe «păgîni» în toată perioada de la 1420 pînă la Petru Aron..."[31] Concluzii similare într-un studiu al profesorului Keith Hitchins: pînă la 1456 voievozii Moldovei au menţinut, în general, relaţii paşnice cu otomanii prin mijlocirea unor daruri (= peşkeş), iar Petru Aron a fost primul care, în 1456, a plătit haraci [32].

Asupra acestui haraci (= dare, dajde, bir) trimis de Moldova, pentru întîia dată, în 1456, există un acord aproape general printre istorici; plata anuală a 2000 de galbeni era menită iniţial, *să păstreze pacea*, să ferească ţara Moldovei de atacurile otomane. Nu au fost stipulate alte condiţii sau obligaţii [33]. În acest sens se pronunţă N. A. Constantinescu [34], Ilie Minea [35], Franz Babinger [36], Aurel H. Golimas [37], Aurel Decei [38], Petre P. Panaitescu [39], Mustafa Mehmet [40], Şerban Papacostea [41], Nicolae Grigoraş [42]...

Studiul publicat în 1908 mai demonstra şi lipsa de temei a tradiţiei potrivit căreia Ştefan cel Mare, pe patul de moarte, ar fi sfătuit pe fiul şi urmaşul său să „închine" ţara otomanilor. Ceea ce determina pe Constantin Giurescu să conchidă: „La începutul domniei lui Bogdan situaţia Moldovei faţă de Turci era bine definită. Tributul care se plătise neîntrerupt de la 1489, se continuă şi mai departe... Închinarea Moldovei la Turci sub Bogdan, de care vorbeşte tradiţiunea, nu se adevereşte deci prin documente şi ea trebuie definitiv înlăturată dintre faptele istorice"[43].

Concluzia, bazată pe informaţia existentă cu aproximativ opt decenii în urmă, a determinat însă extinderea analizei, cel puţin în două direcţii: a) care a fost natura reglementărilor dintre Ştefan cel Mare şi cîrmuirea otomană? b) Ce rămîne din tradiţia „închinării" atribuită lui Bogdan al III-lea?

De la început, a existat un acord asupra faptului că Ştefan cel Mare a plătit cu regularitate haraciul, din 1457 pînă la începutul conflictului cu Poarta, cît şi după reluarea raporturilor şi pînă la 1504 (chiar dacă au fost deosebiri asupra cronologiei exacte a încetării şi reluării plăţilor) [44].

În schimb, pornind de la mărturia cronicarului otoman Ibrahim Pecevi (1574—1650), profesorul Nicoară Nădejde-Beldiceanu ajunge la concluzia, că raporturile moldo-otomane au fost consemnate şi în acte scrise, în „tratate" „unul încheiat de Ştefan cel Mare între 1487 şi 1489 şi reînnoit probabil de Bogdan cel Orb cu Selim în 1514", un altul „impus de Suleiman în urma evenimentelor din 1538, de cînd, după cum am arătat, Moldova devine cu adevărat vasală Imperiului turcesc" [45].

Aurel Decei aduce o dovadă directă și publică pentru întîia dată, cu ample comentarii, textul tratatului de pace, încheiat între Mehmed al II-lea și Ștefan cel Mare, probabil la 1479 [46]. Tot lui Aurel Decei datorăm și o analiză a situației țărilor române față de Poartă, prin prisma dreptului islamic [47].

Cît privește pe Bogdan al III-lea, unii cercetători, de exemplu G. S. Longinescu [48] sau Iulian Marinescu [49], au susținut existența unui „tratat" încheiat cu Poarta, chiar dacă textul nu este cunoscut. Concluzie care n-a fost împărtășită de N. A. Constantinescu [50].

Manole Neagoe reia analiza mărturiilor privind relațiile bilaterale și ajunge la concluzia că în 1512 a avut loc o înțelegere între voievodul Bogdan și viitorul sultan Selim, „înțelegere pe care tradiția a socotit-o prima închinare a Moldovei față de Poarta Otomană" [51]. Altfel spus *„închinarea"* (cu tratatul subsecvent), *nu se confirmă sub Bogdan al III-lea, dar în schimb, a existat un acord,* necesar în acel moment ambilor semnatari. Împrejurările semnării acestui acord și parte din cuprinsul său sînt examinate și reliefate de Marcel Dumitru Ciucă [52], după cum anume elemente ale raporturilor bilaterale, din anul 1511, sînt arătate de Tahsin Gemil [53].

Au mai fost întreprinse și alte cercetări privind fie conținutul raporturilor româno-otomane și actele ce le reglementau, fie anume elemente definitorii ale acestor relații. Aspectele juridice al hatișerifurilor au fost examinate și evidențiate de G. G. Florescu [54]. După cum Ion Matei subliniază că deși „tractaturile" s-au păstrat în versiuni care sînt „falsuri sau falsificări ad-hoc, ulterioare, din secolele XVIII-XIX", totuși aceste acte „se întemeiau pe un fond istoric real", acela al autonomiei Principatelor [55]. Mihai Maxim aduce mai multe mărturii ale raporturilor bilaterale în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și consideră că, deși atari acte se prezintă din punct de vedere juridic sub diferite forme (firmane, beraturi, hatișerifuri etc.), ele îndeplineau o funcție similară, aceea de a exprima și garanta „privilegii (din punct de vedere otoman) sau drepturi (din punct de vedere românesc) ale voievodatelor române" [56]. Mențiuni despre existența unor ahidnamele (= capitulații), acordate lui Radu cel Mare (1495—1508) și Stefăniță (1517—1527), sînt evidențiate de Mustafa A. Mehmed [57].

O cuprinzătoare reluare a întregei discuții a fost efectuată de Ștefan Ștefănescu: deși „tractaturile" prezentate de reprezentanți munteni sau moldoveni în 1772 (sau mai tîrziu) sînt acte apocrife, este, totodată, sigur că asemenea reglementări scrise ale raporturilor româno-otomane au existat și că, în secolul al XVIII-lea, tradiția păstra amintirea unor realități istorice certe... [58].

O erudită analiză a raporturilor moldo-otomane în secolele XV-XVI (a doua jumătate) o datorăm lui Ștefan S. Gorovei care arată amploarea studiilor și varietatea interpretărilor, stadiul cercetărilor și posibilele răspunsuri la o sumă de aspecte controversate [59].

Mai recent, Șerban Papacostea reia cercetarea „tratatelor" și aduce o nouă confirmare a lor — aceea a umanistului Filippo Buonaccorsi Callimachus — chiar dacă textele originale nu s-au păstrat [60].

Virgil Cândea consideră, de asemenea, că textele „capitulațiilor" invocate de munteni și moldoveni în timpul negocierilor de pace ruso-otomane din 1772—1774, erau falsuri din punct de vedere formal; cuprinsul lor însă exprima o realitate și anume statutul politic special al Țărilor Române față de Poartă. Virgil Cândea subliniază, de altfel, că încă din secolul al XV-lea, Principatele Române au stabilit cu Poarta tratate de „Alianță" și protecție (*'ahdnāme*) care, în schimbul haraciului, le recunoștea individualitatea, autonomia. Cele două state de la sud și răsărit de Carpați nu au făcut parte din teritoriul efectiv al Imperiului Otoman, din „lumea Islamului" *(dār-al-islam)*, ci din „lumea alianțelor" *(dār-al-'ahd)*[61].

De reamintit — fără a urmări firește o bibliografie exhaustivă — contribuțiile notabile ale lui Mihail Guboglu[62], Tahsin Gemil[63], Valeriu Veliman. . .[64]

Prin studiul său, Constantin Giurescu a urmărit în ce măsură „tractaturile" atribuite lui Nicolae Costin cît și cele din epocile anterioare reprezintă acte autentice de cancelarie. Caracterul lor apocrif, demonstrat în 1908, constituie un fapt asupra căruia toți cercetătorii sînt de acord.[65] În schimb, studiul publicat în 1908 a marcat începutul unui lung șir de contribuții care au demonstrat pe de o parte existența unor reglementări scrise ale raporturilor bilaterale româno-otomane, exprimate în acte variate ca natură juridică, pe de altă parte evoluția acestor reglementări, în funcție de modificarea relațiilor sud-est europene în general și a celor dintre Poartă, Muntenia și Moldova îndeosebi.

DINU C. GIURESCU

NOTE

[1] *Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană. Studiu istoric* de Const. Giurescu, profesor, București, 1908, 65 p.

[2] *Arhiva Românească* vol. II, ed. a 2-a 1862, vol. II, p. 263—276; se reproduce textul înțelegerii și se face un istoric succint al legăturilor Moldovei cu Poarta (p. 266—275).

O altă versiune a acelorași „tractaturi" a fost publicată de Mihail Kogălniceanu în *Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, ediția a 2-a, volumul III, București, 1874, p. 450—462 sub titlul *Tractaturile prin cari s-au închinatu țara de către Bogdan V. V Domn al Moldaviei, împărățindu Sultan Baiazet II*.

O versiune a fost editată și de Theodor Codrescu în *Uricariul* ... Partea a patra, Iași 1857, p. 225—243, sub titlul „*Autonomia Moldovei. Dupe unŭ scriitoriŭ pămîntean din al 18-lea vecu*". În final (p. 243), cu următoarea notă: „Articolul acesta l-am publicat dupre textul unui manuscriptŭ vechiŭ; din cuprinsul seu se vede că din vechime nu doue tratate s-au încheiat cu Turcia, dară trei, făcutu cestui din urmă în timpul domnului Vasilie Lupul Albanezul. T.K."

[3] În ediția de față, p. 473—504.

[4] *Idem*.

[5] *Idem*.

[6] *Idem*.

[7] *Idem*.

[8] *Idem*.

[9] *Idem*.

[10] *Cronicile slavoromâne din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan*. Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 61, r. 21; cf. p. 70: „Și în zîlele acestuia (= Petru Aron) s-au început birul turcesc". Similar în „Cronica moldo-rusă", *idem*, p. 161 și în „Cronica moldo-polonă", *idem*, p. 178.

[11] Constantin Giurescu în ediția de față, p. 473—504.

[11] *Idem*.

[13] *Idem*.

[14] *Idem*.

[15] *Idem*.

[16] *Idem*,

[17] Anul III, nr. 7 din 16 ianuarie 1908: „un foarte frumos studiu independent . . .".

[18] Anul XLII, nr. 4, aprilie 1908, p. 473 sub semnătura lui Em. P (anaitescu): „Faptele pe cari le stabilește d. Giurescu în acest studiu sunt de un interes și o importanță cu totul deosebită".

[19] Anul IV, nr. 8 din 17 iunie 1908.

[20] Anul III, nr. 2 din 25 februarie 1909, p. 167 sub semnătura lui I. P.(eretz): „. . . o expunere luminoasă și documentată".

[21] *Genealogia Cantacuzinilor de banul Mihai Cantacuzino*, publicată și adnotată de N. Iorga, editată de Gr. G. Cantacuzino, București, 1902, p. 67—69, citatul la p. 69 (nota). **Cf.**

N. Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes in Rahmen seiner Staatsbildungen*, Gotha 1905, p. 76—77.

[22] N. Iorga, *Istoria romînilor. IV. Cavalerii*, București, 1937, p. 289, nota 1.

[23] N. Iorga, *Istoria românilor. VII. Reformatorii*, București, 1938, p. 283; *idem, Locul românilor în istoria universală*, București, 1985, ediție Radu Constantinescu, p. 233 și 316.

[24] N. A. Constantinescu, *Începuturile și stabilirea suzeranității turcești în Moldova*, București, 1914.

[25] I. Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund. Note istorice*, București, 1919, p. 245.

[26] Petre P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 284 și nota 36 unde autorul comentează pe larg concluzia sa. Pentru publicarea pretinsului tratat (capitulație) încheiat de Mircea cel Bătrîn cu Baiazid I la 1391 (sau 1392—1393), vezi I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Tratatele internaționale ale României 1354—1920*, București, 1975, p. 13.

[27] M. M. Alexandrescu Dersca, *Rolul hatișerifurilor de privilegii în limitarea obligațiilor către Poartă (1774—1802)* în „Studii, Revista de istorie" XI, 1958, nr. 6, p. 104 și nota 1. Autorul subliniază însă pentru epoca de început a relațiilor româno-otomane: „Astăzi nu mai poate încape îndoială că au existat totuși hatișerifuri acordate de sultani, în forme care nu ne-au parvenit însă..." *(Ibidem)*

[28] G. G. Florescu, *L'aspect juridique des hatt-i-chérifs. Contributions à l'étude des relations de l'Empire Ottoman avec les Principautés Roumaines* în „Studia et Acta Orientalia", I, București, 1958, p. 146—147.

[29] Ștefan Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I « Întemeietorul » pînă la Mihai Viteazul*, București, 1970, p. 107—113; citatul la p. 111.

[39] Șerban Papacostea, *Tratatele Țării Românești și Moldovei cu Imperiul Otoman în secolele XIV—XVI; ficțiune politică și realitate istorică*, în volumul „Stat. Societate. Națiune. Interpretări istorice", editat de Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca 1982, p. 104.

[31] Aurel Decei, *Tratatul de pace — sulhnâme — încheiat între sultanul Mehmed al II-lea și Ștefan cel Mare la 1479*, în „Revista istorică română" XV, 1945, 4, p. 465—494. Republicat în Aurel Decei, *Relații româno-orientale*, București, 1978, p. 118—139; discuția asupra „darurilor" la p. 120—121.

Vezi și Șerban Papacostea, *La Moldavie tributaire de l'empire ottoman au XVe siècle: le cadre international des rapports établis en 1455—1456*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XIII, 1974 nr. 3, p. 445—461. Autorul conchide că „Moldova a acceptat condiția de stat tributar Porții Otomane în anii 1455—1456, cu consimțămîntul Poloniei" *(op. cit.*, p. 460). Studiul *nu* discută însă dacă Moldova a dat unele daruri Porții anterior anului 1456 și nici nu amintește de contribuțiile lui Constantin Giurescu și Aurel Decei asupra acestei chestiuni. Autorul menționează mărturia solului polon la dieta de la Ratisbona din 1454 (că Moldova plătește tribut Porții) — discutată de Constantin Giurescu și de Aurel Decei — dar consideră că informația avea „un caracter de propagandă" (Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 451), menit să arate membrilor dietei de ce Polonia nu putea participa la o eventuală campanie antiotomană.

[32] Keith Hitchins, *Ottoman domination of Moldavia and Wallachia in the sixteenth century*, în „Asia Studies", 1, Bombay, 1966, p. 3—4.

[33] Prezenta introducere urmărește numai felul în care concluziile formulate în 1908 de Constantin Giurescu au fost reanalizate și interpretate (în intervalul 1914—1980) și să marcheze principalele contribuții. Introducerea nu-și propune o examinare a naturei și evoluției raporturilor româno-otomane, nici a conținutului sau naturei juridice a capitulațiilor.

[34] N. A. Constantinescu, *Începuturile și stabilirea suzeranității turcești în Moldova*, București, 1914, p. 20—24.

[35] Ilie Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund. Note istorice*, București, 1919, p. 250—263, 270—273: „Închinarea Țării Românești, ca și a Moldovei, precum și plata unei dajdii, însemna la început numai *necontrazicerea puterii turcești și răscumpărarea prăzii* ce turcii ar fi făcut-o în țară" (p. 273). Cf. Ilie Minea, *Pierderea Amlașului și Făgărașului. Contribuții la domnia lui Vladislav II și Vlad Țepeș*, V, în „Convorbiri Literare". anul XLVIII, nr. 4, aprilie 1914, p. 415 Nota 1: actul din 1456 este considerat de I. Minea ca o „închinare".

[36] Franz Babinger, *Cel dintîi bir al Moldovei către Sultan*, extras din volumul omagial pentru frații Alexandru și Ion Lapedatu, București, 1936, 11 p. + 2 pl. foto; prin plata făcută în 1455 (nu 1456 consideră Fr. Babinger), Moldova făcea „act de supunere lui Mehmed a II-lea, reținîndu-l astfel, pe cît se putea, de la o invazie în această țară" (p. 5).

[37] Aurel H. Golimas, *Sensul închinării de la Vaslui a lui Petru Vodă Aron. Din legăturile de drept ale Moldovei cu Poarta Otomană*, extras din revista „Cuget Moldovenesc", nr. 9—12, septembrie-decembrie 1940, Iași, 1941, 18 p.; senzul actului din 1456 este acela de păstrare a păcii, iar autorul aduce noi argumente.

[38] Aurel Decei, *Tratatul de pace — sulhnâme — încheiat între sultanul Mehmed al II-lea și Ștefan cel Mare la 1479*, în „Revista istorică română", XV, 1945, fascicola IV, p. 465—494 și

republicat în *Relații româno-otomane*, București, 1978, p. 118—139: „turcii au cerut suma de 2000 galbeni drept haraci pentru a face pace cu Moldova"; „...un acord politic, așadar, de natura celui încheiat între Petru Aron și Mehmed al II-lea, nu poate să fi exitat înainte de această dată" (din volumul citat, p. 119). Aurel Decei este de acord cu Constantin Giurescu asupra împrejurărilor în care a fost conceput memoriul prezentat de boierii munteni în 1772: *op. cit.*, p. 127.

[39] A.C.G. (=Petre P. Panaitescu), *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc (Vaslui 1456)* în „Studii. Revistă de istorie și filozofie", anul 5, nr. 3, iulie-septembrie 1952, p. 187—198. P. P. Panaitescu dă o nouă traducere și analiză a actului emis la Vaslui, pe care-l datează după 18 februarie 1456 și anterior lui 9 iunie.

[40] Actul din 1456 ca și tratatul de pace dat lui Ștefan cel Mare în 1479, sînt reanalizate, cu noi elemente, de Mustafa A. Mehmet, *Din raporturile Moldovei cu Imperiul otoman în a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în „Studii. Revistă de istorie", anul XIII, 1960, nr. 5, p. 165—177.

Vezi și Mustafa A. Mehmed, *La politique ottomane à l'égard de la Moldavie et du Khanat de Crimée vers la fin du régne du sultan Mehmed II « le Conquérant »*, în „Revue roumaine d'histoire", XIII, 1974, nr. 3, p. 514—515: „...obligația impusă Moldovei lui Petru Aron de a semna un pact, ca simbol al dependenței politice (1456)" (p. 515).

[41] Șerban Papacostea, *La Moldavie, état tributaire de l'Empire ottoman au XVe siécle: le cadre international des rapports établis en 1455—1456*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XIII, 1974, nr. 3, p. 445—461"... prin tributul pe care se resemna să-l plătească Moldova, ca și Caffa, obținea restabilirea păcii și reluarea comerțului cu Imperiul otoman" (p. 447).

[42] Nicolae Grigoraș, *Relațiile Moldovei cu Imperiul otoman pînă la domnia lui Ștefan cel Mare*, în „Revista de istorie", 28, 1975. nr. 1, p. 45—46; N. Grigoraș, *Țara Românească a Moldovei de la întemeierea statului pînă la Ștefan cel Mare (1359—1457)*, Iași, 1978, p. 95—114, îndeosebi p. 192—193.

Cf. I. Ursu, *Ștefan cel Mare și Turcii*, București, 1914, p. 6—7: Moldova a plătit în 1456 „tribut", „singurul mijloc cu care se putea cumpăra pacea" (p. 7).

[43] Constantin Giurescu, *Capitulațiile...*, în ediția de față, p. 437—474.

[44] *Ibidem*, p. 60—66: „Cu excepția perioadei de la 1473—1488, cînd se află în război cu turcii, Ștefan cel Mare a plătit tribut sultanului" (p. 61). Concluzie similară la: I. Ursu, *Ștefan cel Mare domn al Moldovei de la 12 aprilie 1457 pînă la 2 iulie 1504*, București, 1925, p. 26—27 și 207—210; I. Ursu, *Ștefan cel Mare și Turcii*, București, 1914, p. 129—131; N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 25—63; Gh. Zagoriț, *Stabilirea suzeranității turcești în Moldova*, în „Convorbiri Literare" XLVIII, nr. 7—8, iulie-august 1914, p. 710—711: „Prin studiul său asupra Capitulațiilor dl. C. Giurescu a creat o nouă problemă pentru cercetătorii români, precizîndu-i termenii cu o neasemănată precisiune și sobrietate de argumente"; în continuare, p. 719—728; Manole Neagoe, *Ștefan cel Mare*, București, 1970, p. 81; Alexandru V. Boldur, *Ștefan cel Mare, voievod al Moldovei (1457—1504) Studiu de istorie și politică*, 1970, p. 167.

[45] Nicoară Nădejde Beldiceanu, *Problema tratatelor Moldovei cu Poarta Otomană în lumina cronicei lui Pecevi*, în „Balcania", V, 1, București, 1942, p. 393—407, concluziile la p. 407; *idem*, *La Moldavie ottomane à la fin du XVe siècle et au début du XVIe* în „Revue des Etudes Islamique" 37, 1969, nr. 2, p. 239—266 + 2 *planches*; *idem*, *Recherches sur les ottomans et la Moldavie ponto-danubienne entre 1484 et 1520* în „Bulletin of Oriental Studies" 45, 1982, nr. 1, p. 48—62.

[46] *Tratatul de pace — sulhnâme — încheiat între sultanul Mehmed al II-lea și Ștefan cel Mare la 1479*, publicat în „Revista istorică română" XV, 1945, fascicola IV, p. 465—494 și republicat în Aurel Decei, *Relații româno-orientale*, București, 1978, p. 118—139; textul tratatului, la p. 122—126.

[47] Aurel Decei, *op. cit.*, p. 133—139.

[48] S. G. Longinescu, *Istoria dreptului romănesc*, București, 1908, p. 85—86 și p. 105 (unde dă și data exactă a „închinărei": 23 aprilie 1512).

[49] Iulian Marinescu, *Bogdan III cel Orb 1504—1517*, București, 1910, p. 70—89 (cf. paginile 79—89 unde urmărește relațiile dintre Bogdan și pretendentul Selim, în 1512—1513). „Tractatul care cuprindea stipulațiunile cu care Moldova se recunoștea vasală turcilor nu s-a păstrat" (p. 83) deși din relatările lui Dimitrie Cantemir și Nicolae Costin „un asemenea hatișerif trebuie să fi existat" (p. 85. cf. p. 86—89).

[50] N. A. Constantinescu, *Începuturile și stabilirea suzeranității turcești în Moldova*, București, 1914, p. 67—70: afară de tradiția consemnată în Letopisețul lui Grigore Ureche „... nu este nici o cît de slabă mărturie contemporană despre un asemenea act (= tratat de închinare, nota D.C.G.) din partea lui Bogdan Vodă" (p. 70). Autorul consideră că adevărata vasalitate a Moldovei față de Poartă a fost statornicită abia sub Petru Rareș, în 1541 (p. 107—114).

[51] Manole Neagoe, *Contribuții la problema aservirii Moldovei față de Imperiul otoman (Înțelegerea dintre Bogdan cel Orb și Selim din anul 1512)*, în „Studii. Revista de istorie", XVII, 1964, nr. 2, p. 311—322 (citatul la p. 321—322).

[52] Marcel Dumitru Ciucă, *Din relațiile Moldovei cu Imperiul otoman în timpul domniei lui Bogdan al III-lea* în „Revista de istorie", 31, 1978, nr. 7, p. 1253—1263; Mihail Guboglu, *Despre materialele arhivistice otomane din Turcia și importanța lor pentru istoria țărilor române*, în „Revista Arhivelor", IX, 1966, nr. 2, p. 192—193; Nicoară Beldiceanu, *La Moldavie ottomane à la fin du XVe siècle et au début de XVIe siècle*, în „Revue des études islamiques" XXXVII, 1969, fascicule 2, p. 239—266.

[53] Tahsin Gemil, *Din relațiile moldo-otomane în primul sfert al secolului al XVI-lea (Pe marginea a două documente din arhivele de la Istanbul)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol", IX, 1972, p. 133—136 și 141.

[54] G. G. Florescu, *L'aspect juridique des hatt-i-chérifs. Contributions à l'étude des relations de l'Empire ottoman avec les Principautés roumaines*, în „Studia et Acta Orientalia" I, București, 1958, p. 121—147.

[55] Ion Matei, *Quelques problèmes concernant le régime de la domination ottomane dans les pays roumains (concernant particuliérement la Valachie)* în „Revue des études sud-est européennes", X, 1972, Nr. 1, p. 65—82 (citatul la p. 67).

[56] Mihai Maxim, *L'autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte au cours de la seconde moitié du XVIe siècle*, în „Revue des études sud-est européennes", XV, 1977, nr. 2 (avril-juin), p. 207—232 (citatul la p. 226). Autorul distinge trei etape în evoluția raporturilor româno-otomane. Prima în care, în schimbul haraciului, Poarta garanta Principatelor pacea; această primă etapă ține, pentru Țara Românească, de la Mircea cel Bătrîn la cca 1462, iar pentru Moldova, de la Petru Aron (1456) la Bogdan al III-lea (1504—1517).

A doua etapă, cu obligații sporite pentru statele românești, merge pînă către mijlocul secolului al XVI-lea; nu s-au păstrat textele unor „tratate" sau „privilegii" acordate de Poartă, deși ele sînt menționate; cîteva mărturii privind pe voievozii Ștefăniță, posibil și Petru Rareș dar de asemenea Radu cel Mare și Neagoe Basarab (pentru ultimii doi, vezi Ion Matei, *studiul citat*, p. 71—72).

A treia etapă începe după 1538, cu obligații sensibil sporite impuse ambelor principate, iar unele acte — care nu au forma juridică a unor „capitulații" (tratate) — arată, mai succint sau mai dezvoltat, în ce constau atari îndatoriri. (Exemplificările la Mihai Maxim. *Op. cit.*, p. 224—225)

Vezi și Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane. Fasc. I. Izvoare documentare și juridice (sec. XV—XX)*, București, 1974, p. 96—99, care amintește de o *ahidnâme* (= capitulație) existentă pentru domnia lui Ieremia Movilă.

O privire de ansamblu în Mihai Maxim, *Din istoria relațiilor româno-otomane. Capitulațiile*, în „Anale de istorie" XXVIII, 1982, nr. 6, p. 34—68. Vezi și Mihai Maxim, *Cu privire la statutul 'Ahd al țărilor române față de Poartă. Considerații pe marginea unor izvoare otomane*, în „Revista de istorie", 39, 1986, nr. 6, p. 523—534.

[57] Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, București, 1976, p. 128—129 (și notele 24—25).

[58] Ștefan Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I « Intemeietorul » pînă la Mihai Viteazul*, București 1970, p. 103—140, îndeosebi p. 107—117.

[59] Ștefan S. Gorovei, *Moldova în « Casa Păcii ». Pe marginea izvoarelor privind primu secol de relații moldo-otomane*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie « A. D. Xenopol »" (Iași), XVII, 1980, p. 629—667.

[60] Șerban Papacostea, *Tratatele Țării Românești și Moldovei cu Imperiul otoman, în secolele XIV — XVI : ficțiune politică și realitate istorică*, în volumul *Stat. Societate, Națiune, Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982, p. 93—106.

[61] Virgil Cândea, *L'état ottoman et „Le Monde de l'Alliance". Remarques sur le statut international des Principautés Danubiennes du XVe au XIXe siècle*, în „L'historien et les relations internationales. Recueil d'études en hommage à Jacques Freymond. Textes réunis par Saul Friedländer — Harish Kapur — André Reszler" Genève, 1891, p. 237—249.

[62] Mihail Guboglu, *Le tribut payé par les Principautés Roumaines à la Porte jusqu'au début du XVI-e siècle*, extras din „Istanbul" Universitesi Iktisat Fakültesi Mecmuas Cilt: 41, Sayr: 1—4, Eylül, 1982 — Ekim, 1983, Istanbul, 1984, p. 59—143.

[63] Tahsin Gemil, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești (1601—1712)*, București, 1984, 538 p.; îndeosebi documentele nr. 1, 14, 31, 44, 48, 50, 68, 79, 81, 89, 138, 142, 144, 146, 164, 165, 190, 194, 196, 197, 202, 205, 216; iar pentru Transilvania doc. nr. 24, 46, 61, 78, 92, 99, 101, 126, 134, 158, 160, 174, 175, 178...

Vezi de asemenea, Constantin Şerban, *La suzeraineté ottomane à l'égard des pays roumains dans le contexte des relations internationales européennes (sec. XVI-XVII)*, în „Tarih Dergisi" Sayr; XXXII, Mart, Istanbul, 1979, p. 211—218.

[64] Valeriu Veliman, *Relaţiile româno-otomane (1711—1821). Documente turceşti*, Bucureşti, 1984, 796 p. + 30 pl. foto.

Studiul „Capitulaţiilor" cuprinde o amplă bibliografie pe care introducerea de faţă nu o urmăreşte.

Pentru alte contribuţii privind secolele XV-XVI, a se urmări bibliografia citată îndeosebi de Ştefan S. Gorovei (nr. 59 de mai sus), Mihai Maxim (nr. 56) şi Mihail Guboglu (nr. 62). Problema „capitulaţiilor" în secolul XIX formează un capitol separat. Vezi de exemplu I. C. Filitti, *România faţă de capitulaţiile Turciei*, în „Analele Academiei Române, Memoriile Secţiei Istorice" seria II-a, tom. XXXVIII, 1915 şi extras 63 p.; republicat în I. C. Filitti, *Opere alese*, Bucureşti, 1985, p. 3—54 (cu bibliografia aferentă, ca de exemplu aceea citată la p. 53, nota 116).

[65] Constantin Giurescu nu şi-a propus o analiză a evoluţiei conţinutului raporturilor moldo-otomane în secolele XV-XVI.

TABEL CRONOLOGIC

1875, 8/20 august. Se naşte, în comuna Chiojdul Mic din judeţul Buzău, Constantin Giurescu, fiul lui Costache D. Giurescu şi al Ilenei (Leanca) Giurescu, născută Drăgoescu.

1881 — 1887. Constantin Giurescu urmează şcoala primară din sat (6 clase), avînd ca învăţător pe Nicolae Popescu.

1887 — 1894, urmează Liceul Petru şi Pavel din Ploieşti (7 clase).

1894, septembrie, trece bacalaureatul „în litere şi ştiinţe".

1894 — 1898, student la Facultatea de Litere a Universităţii din Bucureşti unde a avut ca profesori pe Ioan Bogdan, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Nicolae Iorga, Dimitrie Onciul, Grigore G. Tocilescu.

1898, susţine teza de licenţă cu subiectul *Relaţiunile Ţării Româneşti cu Ungaria pînă la urcarea lui Mircea cel Bătrîn pe tron*. Examenul de licenţă a fost trecut cu „magna cum laude" (toate bilele albe), iar diploma de licenţă „în ştiinţele istorice" a fost eliberată la 1 iulie 1900.

1898, septembrie, numit, de către Spiru Haret, „profesor suplinitor la catedra de istorie, cursul superior, de la liceul din Focşani".

1898 septembrie — 1902, profesor la liceul „Unirea" din Focşani.

1899, *Trecutul nostru*. Conferinţă ţinută la Focşani, la 24 ianuarie, în cadrul „Societăţii literar-ştiinţifice Milcovu".

1901, ianuarie, se căsătoreşte cu Elena Antonescu, fiica lui Costache Antonescu din Focşani.

1901, 13/26 octombrie, se naşte cel dintîi fiu al lui Constantin şi al Elenei Giurescu, pe nume tot Constantin (Constantin C. Giurescu).

1901, decembrie trece examenul de capacitate cu specialitatea principală istoria — unde reuşeşte primul — şi specialitatea secundară, geografia.

1902, 1, septembrie numit profesor şi director la liceul din Buzău.

1903, octombrie — 1906, bursier al „Casei Şcoalelor" (bursa Iosif Niculescu) la Viena; audiază cursuri şi urmează seminarii de istorie la Facultatea de Filosofie şi Litere din capitala Austriei; efectuează ample cercetări în arhive privind domnia lui Constantin Brîncoveanu şi istoria Olteniei sub administraţia austriacă (1716 — 1739).

1904, 8/21 ianuarie, se naşte al doilea fiu, Horia.

1904, redactează partea istorică a memoriului înaintat primului ministru al Ungariei de studenţii români de la Viena, cu ocazia serbărilor de la Putna (comemorarea lui Ştefan cel Mare).

1906, septembrie, îşi reia catedra în învăţămîntul secundar, la Bucureşti (unde fusese transferat în septembrie 1904), cu o parte din ore la Liceul Matei Basarab, iar o altă parte la Gimnaziul Dimitrie Cantemir.

1906, apare primul studiu consacrat cronicelor: *Contribuţiuni la studiul cronicelor muntene* (pentru bibliografia lucrărilor lui Constantin Giurescu, a se vedea în continuare).

1908, 1 aprilie numit şef al arhivelor din Ministerul Afacerilor Străine. Pentru activitatea depusă în această calitate a fost decorat de două ori cu „Steaua României" în grad de cavaler, apoi de ofiţer (Decretele publicate în Monitorul Oficial nr. 28 din 8/11 mai 1913 şi nr. 218 din 31 decembrie 1913/13 ianuarie 1914).
Constantin Giurescu a fost decorat şi cu medaliile: *Bene Merenti* „pentru scrieri istorice" (brevetul nr. 873 din 1908, septembrie 15); *Avîntul Ţării* (brevetul nr. 381 din 1913, decembrie 23); *medalia jubiliară Carol I* (1906) şi cu ordinul rusesc *Sf. Stanislas* în gradul de ofiţer. 1909, 17 ianuarie, trece doctoratul în „Istoria românilor" la Facultatea de Filosofie şi Litere din Bucureşti, cu lucrarea *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta Otomană*. Comisia de doctorat a fost alcătuită din I. Bogdan preşedinte, D. Onciul, N. Iorga, I. Bianu şi D. Evolceanu. (Primul doctorat în istorie susţinut la Universitatea Bucureşti)

1909, mai, numit de către Spiru Haret, membru în Comisia Istorică a României, înfiinţată în acelaşi an. În 1910, membrii Comisiei sînt confirmaţi, prin Inalt Decret, pe 7 ani. (I.

Bogdan preşedinte, D. Onciul, I. Bianu, C. Giurescu, O. Densusianu, iar de la 1910 D. Russo). Sub patronajul Comisiei, C. Giurescu publică studiile sale privind cronicile (vezi lista bibliografică).

1909, „Societatea istorică română", care editează „Revista pentru istorie, archeologie şi filologie", este condusă de un Birou şi de un Comitet de 15 membri din care face parte şi Constantin Giurescu. (Biroul are ca preşedinte de onoare pe Georgie I. Lahovari, preşedinte Emanuel Kreţulescu, secretar general Grigore G. Tocilescu.)

1909, mai, ales membru corespondent al Academiei Române.

1910, 9 mai, se naşte Elena — Lelia, al treilea copil al lui Constantin şi Elena Giurescu.

1912, 24 noiembrie, numit „Conferenţiar suplinitor pentru cursul de istoria românilor de la secolul al XVII-lea înainte" (aprobarea Ministerului Instrucţiunii, nr. 41.333 din 17 decembrie 1912).

1913, *Cartea aşezării Românilor în Dacia de Miron Costin* (= De neamul moldovenilor), conferinţă ţinută de Constantin Giurescu la Şedinţa solemnă organizată de „Societatea istorică română", la Bucureşti, cu prilejul sărbătoririi lui Mario Roques, profesor la Universitatea din Paris şi membru de onoare al Societăţii. [Procesul verbal nr. 62 privind „Conferinţele publice" din 1913 (fără precizarea lunii şi zilei), apărut în „Revista pentru istorie, archeologie şi filologie", volumul XIV, 1913, p. 190—191].

1913, 20 noiembrie, Consiliul Facultăţii de Litere decide obligativitatea cursului de istoria modernă şi contemporană a românilor, ţinut de Constantin Giurescu.

1914, 13 mai, este ales membru activ al Academiei Române.

1918, primăvara, este delegat Secretar general al Ministerului Instrucţiunii Publice, ministru fiind Simion Mehedinţi.

1918 (ante 30 aprilie). Constantin Giurescu participă, alături de Dimitrie Onciul, Simion Mehedinţi şi Alexandru Marghiloman, la redactarea unui memoriu adresat feldmareşalului Mackensen şi plenipotenţiarilor Puterilor Centrale, în care se apără drepturile României asupra Dobrogei.

1918, octombrie. La propunerea profesorului Simion Mehedinţi, ministru al Instrucţiunii, se creează, prin lege, o catedră de Istoria modernă şi contemporană a românilor, unde titular urma să fie Constantin Giurescu.

1918, octombrie, numit director în Ministerul Afacerilor Străine, post pe care Constantin Giurescu nu l-a mai ocupat efectiv.

1918, octombrie, se îmbolnăveşte grav de gripa care făcea ravagii în multe ţări.

1918, 15/28 octombrie, orele 11 dimineaţa, Constantin Giurescu încetează din viaţă în urma congestiei pulmonare declanşată de gripă (actul de deces eliberat la 17/30 octombrie 1918).

1918. La înmormîntare cuvîntul omagial este rostit de Ion Bogdan în numele Academiei Române şi al Universităţii Bucureşti.

1918, 16/29 octombrie, apare în Monitorul Oficial nr. 166 (p. 2876) decretul de numire a lui Constantin Giurescu în funcţia de rector al Seminarului Normal Superior.

1918, 1/14 noiembrie, are loc şedinţa Academiei Române la care Ion Bogdan, vicepreşedinte al înaltului for, omagiază amintirea lui Constantin Giurescu.

1920, Apare studiul *Despre boieri*, Bucureşti, Cartea Românească, 128 p.

1920, Apare o notă intitulată *Concepţia asupra boierimii în secolul al XVIII şi XIX* în „Transilvania" LI (1920), p. 764—767.

1921, 10/23 iunie. Pomenirea lui Constantin Giurescu la Academia Română: discursul de recepţie al lui Dimitrie Gusti şi răspunsul lui Vasile Pârvan.

1943, septembrie, apare la Bucureşti volumul Constantin Giurescu, *Studii de istorie socială* care cuprinde trei lucrări: *Vechimea rumâniei în Ţara Românească şi Legătura lui Mihai Viteazul; Despre rumâni; Despre boieri.*

Această nouă ediţie este îngrijită şi adăogită de Constantin C. Giurescu.

1944, 30 martie. Institutul de istorie naţională din Bucureşti comemorează pe Constantin Giurescu, la 25 de ani de la moartea sa. Au luat cuvîntul profesorii universitari Teofil Sauciuc-Săveanu. decanul Facultăţii de Litere şi Filosofie din Bucureşti, Alexandru Rosetti, Constantin Marinescu, Victor Papacostea. Textele evocărilor şi darea de seamă asupra comemorării în „Revista istorică română", XIV, 1944, fascicola II, p. 289—294 şi 296 (cronică de A. P. Todor).

1944, apare volumul *În amintirea lui Constantin Giurescu, la douăzeci şi cinci de ani de la moartea lui (1875—1918)*, Bucureşti, 562 p. Cuprinde „I. Date biobibliografice" unde semnează: Constantin C. Giurescu, Constant Grecescu, Aurel Iordănescu, Constantin Marinescu, Simion Mehedinţi, Victor Papacostea, Dimitrie Gusti, Vasile Pârvan.

Partea a II-a, „Studii" cu următoarele contribuţii: Ion Andrieşescu, Dinu Arion, Ioan C. Băcilă, D. Bodin, Alexandru Boldur, Ariadna Camariano, Nestor Camariano, Ioachim Crăciun, George D. Florescu, Gr. Florescu, N. Georgescu-Tistu, Aurel Golimaş, Constant Grecescu, Iorgu Iordan, G. T. Kirileanu, Ion Lupaş, St. Manciulea, Vintilă Mihăilescu, Ion Moga, Andrei Oţetea, Z. Pâclişanu, Radu Perianu, D. Popovici, Marcel

Romanescu, Al. Rosetti, Aurelian Sacerdoţeanu, Teofil Sauciuc-Săveanu, Aurel Sava Mihai Sânzianu, Dan Simonescu, C. Stoide, I. D. Suciu, A. P. Todor, Dumitru Tudor Al. A. Vasilescu, Anton Velcu, Radu Vulpe.

1944, apare la Bucureşti articolul lui Ion Diaconu, intitulat *Constantin Giurescu, profesor secundar* (6 p.).

1944, Constantin Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt Austrieci, vol. II, 1726—1732* XXVII + 543 p; *idem. volumul III, 1733—1739,* L + 407 p., ambele volume tipărite la Bucureşti de Constantin C. Giurescu, în seria publicaţiilor Institutului de istorie naţională.

1947, apare C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt Austrieci, Indicele la volumele I — III,* alcătuit de Gh. Georgescu, Gh. Ionescu, Fl. Stănculescu; cu o prefaţă şi o erată de Constantin C. Giurescu, Bucureşti, 75 p.

1970, Pompiliu Teodor, *Evoluţia gîndirii istorice româneşti*, Cluj-Napoca, 477 p. cu un capitol *Constantin Giurescu* (la p. 347—358). Cuprinde o notă biobibliografică, o evaluare pertinentă a operei şi reproduce un fragment din studiul *Vechimea rumâniei în Ţara Românească şi legătura lui Mihai Viteazul.*

1975 — În „Magazin Istoric", nr. 7 (iulie) p. 24—26, apare un fragment din Constantin Giurescu, *Prefaţă* la *Documente şi regeste privitoare la Constantin Brîncoveanu.*

1975, 10 octombrie — Şedinţă comemorativă consacrată împlinirii a 100 de ani de la naşterea lui Constantin Giurescu, organizată de Academia Română, secţia de ştiinţe istorice. Despre viaţa şi opera lui Constantin Giurescu au vorbit acad. Ştefan Pascu şi profesor univ. Ştefan Ştefănescu.

1975, apare articolul: Nicolae Stoicescu, *Istoricul Constantin Giurescu,* în „Revista de istorie" 28, 1975, nr. 9, p. 1401—1412; articolul cuprinde o notă biografică şi succinte analize ale principalelor sale lucrări.

1976. Volumul Lucian Boia, *Evoluţia istoriografiei romåne,* Bucureşti, 377 p., cuprinde un capitol intitulat *Urmaşi ai şcolii critice* în care se prezintă viaţa şi opera lui Constantin Giurescu (la p. 288—293).

1977. În „Studii şi articole de istorie" (volumele XXX — XXXI, Bucureşti 1975, p. 61—66) apare articolul: Aurel Iordănescu, *Medalion istoric Constantin Giurescu (1875—1918),* cu o notă biografică şi un comentariu al principalelor contribuţii ale lui Constantin Giurescu.

1977. Apare articolul: Pompiliu Teodor, *Erudiţie şi istorie la Constantin Giurescu,* în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Historia", 1, p. 66—73, cu o pătrunzătoare analiză a operei şi aportului lui Constantin Giurescu.

1978. În volumul Lucian Boia, *Mari istorici ai lumii,* Bucureşti, 224, p., apare o notă biobibliografică despre Constantin Giurescu (la p.86).

1978. În *Enciclopedia istoriografiei româneşti,* coordonator ştiinţific prof. univ. dr. Ştefan Ştefănescu, Bucureşti,471 p., Constantin Giurescu este prezentat la p. 155—156.

1983. Paul E. Michelson, profesor la Huntington College, Indiana, SUA, unul din cei mai buni cunoscători de peste hotare al istoriografiei româneşti moderne, publică studiul *The Birth of Critical Historiography in Romania; the Contributions of Ioan Bogdan, Dimitrie Onciul and Constantin Giurescu.* Studiul a apărut în „Analele Universităţii Bucureşti. Istorie", anul XXXII, 1983, p. 59—76.

1983. Dumitru Micu publică o notă biobibliografică — Constantin Giurescu, apărută în „Contemporanul", nr. 46/1931 din 11 noiembrie, rubrica „Contemporanul enciclopedic".

1985, în Editura Academiei, apare lucrarea *De la istoria critică la criticism (Istoriografia română la finele secolului XIX şi începutul secolului XX),* 312 p. Volumul este datorat cărturarului Al. Zub, care de mulţi ani a întreprins studii importante şi analitice asupra temei; cuprinde şi o amănunţită examinare şi evaluare a operei şi activităţii lui Constantin Giurescu.

D.C.G.

BIBLIOGRAFIA LUCRĂRILOR LUI CONSTANTIN GIURESCU

1. *Trecutul nostru. Conferință ținută la 24 ianuarie 1899*, Focșani, 1899, 48 p., apărută în colecția „Biblioteca Poporană. Societatea literar-științifică Milcovu, Focșani".
2. *Relațiile Țării Romănești cu Ungaria pînă la 1526*, de Gr. C. Conduratu, Dare de seamă în *Convorbiri Literare*, XXXIII (1899), p. 707—725, 825—843, 913—926.
3. *Cîteva cuvinte asupra vechii cronologii romănești*, în *Convorbiri Literare*, XXXIV (1900), p. 693—714, 738—745. Rec. de Ion Bogdan în *An. Ac. Rom., Desbateri*, ser. 2, tom. 31, p. 209.
4. *Contribuțiuni la studiul cronicelor muntene*, București, Tip. Bukarester Tagblatt, 1906, 160p. Rec. de N. Iorga în *Semănătorul*, 1906, p. 719—720 și în *Floarea Darurilor*, II (1907), p. 426; de G.P. în *Viața Romănească*, vol. III (1906), p. 141—142.
5. *Manual de istoria universală pentru clasa V-a liceală*, de M. Dimitrescu și I. Clinciu, profesori la liceul „Lazăr" întocmit după noua programă și aprobat ca text didactic prin adresa publicată în « Monitorul Oficial » din 11 Decemvrie 1905, nr. 202, Dare de seamă în *Revista Generală a Învățămîntului*, an. II (1906—1907), p. 735—744.
6. *Observări la întîmpinarea d-lor M. Dimitrescu și I. Clinciu*, în *Revista Generală a Învățămîntului*, an. III (1907—1908) p. 144—147.
7. *Documente și regeste privitoare la Constantin Brîncoveanu*. Culese, adnotate și publicate împreună cu o introducere de..., în colaborare cu N. Dobrescu, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl s-r Ioan St. Rasidescu, 1907, L + 435 p. (Introducerea semnată numai de Const. Giurescu).
   Rec. de (S.) M(ehedinți) în *Convorbiri Literare*, XLI (1907) p. 339; Ion Bogdan în *An. Ac. Rom. Desbateri*, ser. 2, tom, 31, p. 209.
8. *Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană. Studiu istoric*. București, Carol Göbl, 1908, 65 p. Rec. de Em. P(anaitescu) în *Convorbiri Literare*, XLII, 1 (1908), p. 474 în *Vieața Nouă*, IV (1908), p. 163 Ion Bogdan în *An. Ac. Rom., Desbateri*, ser. 2, tom. 31, p. 209.
9. *Contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene (Nicolae Costin, Tudosie Dubău, Vasile Damian)* în *An. Ac. Rom. Memoriile Secțiunii Istorice*, serie II, tom. XXX, p. 273—309.
   Rec. de M.D. în *Convorbiri Literare*, XLII, I (1908), p. 226—227 în *Vieața Nouă*, IV, (1908) p. 82; Ion Bogdan în *An. Ac. Rom., Desbateri*, ser. 2, tom. 31, p. 209.
10. *Noi contribuțiuni la studiul cronicilor moldovene. Letopisețul latinesc. Cronicile lui Grigore Ureche, Simion Dascălul și Misail Călugărul*, București, Tip. Carol Göbl, 1908, 95 p.
    Rec. de Gr. Tocilescu în A.A.R. *Desbateri*, seria II, tom. XXXI, p. 17—19; *Vieața Nouă*, IV (1908), p. 407; Ion Bogdan, în *An. Ac. Rom., Desbateri*, ser. 2, tom. 31, p. 209—210.
11. *Documente din secolele al XVI-lea — XIX-lea privitoare la familia Mano*. Culese, adnotate și publicate de Constantin George Mano, București, 1907, LXI + 662 p. Dare de seamă în *Convorbiri Literare*, XLII, 2 (1908), p. 292—295.
12. *Oltenia sub austriaci. I. Documente*, București, Tip. ziarului *Voința Națională*, 1909, I f. + + 320 p.
13. *Tractatul lui Constantin Cantemir cu Austriacii (1690)*, București, 1910, 19 p.
    (Extras din *Convorbiri Literare*, an XLIV, I [1910], p. 274—290).
    Rec. de I.N. în *Viața Romănească*, vol. 17 (1910), p. 406 407 și (N. Iorga) în *Neamul Romănesc literar*, II (1910) p. 176.
14. *O carte despre politica externă a lui Petru Rareș*, București, Tip. Carol Göbl, 1910, 15 p. (Extras din *Convorbiri Literare*, an. XLIV [1910] p. 354—368).
    Rec. de D.V. în *Viața Romănească*, vol. 17 (1910), p. 406.
15. *Un răspuns instructiv*, București, Tip. Carol Göbl, 1910, 15 p. (Extras din *Convorbiri Literare*, an XLIV, 2 [1910], p. 872—884).
16. *Alexandru Ștefulescu*, în *Convorbiri Literare*, XLIV, 2 (1910), p. 953—955.

17. *Așezămîntul cultural al Mitropolitului Dositei Filitti de la înființare pînă astăzi, 1827—1910*. Dare de seamă în *Convorbiri Literare*, XLV (1911), p. 809—811.

18. *Letopisețul Țării Moldovei de la Istratie Dabija pînă la domnia a doua a lui Antioh Cantemir, 1661—1705*, editat de..., București, Socec & Co., 1913 112 p. („Comisia Istorică a României“

19. *Material pentru istoria Olteniei supt austriaci, I*, 1716,6*—1725*, București, 1913, XXVII + 690 p.

Rec. de N. Iorga în *Acad. Roum., Bulletin de la section historique*, 1 (1913). p 237-238.

20. *Cartea așezării românilor de Miron Costin*, conferință ținută la ședința solemnă organizată de „Societatea istorică română", la București, cu prilejul sărbătoririi lui Mario Roques, profesor la Universitatea din Paris și membru de onoare al Societății. (Procesul verbal nr. 62 „Conferințele publice din 1913“ — fără precizarea lunii și zilei; vezi nota redacției în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie“ XIV [1913], București, 1914, p. 190—191).

21. *Miron Costin, De neamul Moldovenilor din ce țară au eșit strămoșii lor*, ediție de... București, Socec & Co., 1914, LVI + 64 p.

(„Comisia Istorică a României").

Rec. de N. Iorga în *Revista Istorică*, I (1915), p. 4—9.

22. *Documente răzlețe din Arhivele Vienei (1535—1720)*, în *Buletinul Comisiei Istorice a României*, I (1915), p. 280—305.

23. *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, București, 1915, 65 p. în *An. Ac. Rom., Memoriile Secțiunii Istorice*, seria II, tom. XXXVII, p. 479—543. Rec. de Ilie Minea în *Convorbiri Literare*, XLIX (1915) p. 850—853; vezi și Radu Rosetti, *Teoria lui Giurescu despre rumânie*, în *Viața Românească*, februarie-martie 1920, p. 171—188, 363—382.

24. *Cîteva lămuriri asupra unei recensii* în *Convorbiri Literare*, XLIX (1915), p. 1075—1077. Rec. de N. Iorga în *Revista Istorică*, I (1915), p. 229—232.

25 *Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron logofătul și Vasile Demian*, în *Buletinul Comisiei Istorice a României*, I (1915), p. 163—214 (și extras) [1].

Rec. de Al. A. Vasilescu în *Convorbiri Literare*, XLVIII (1914), p. 212 și N. Iorga în *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, I, (1914), p. 37.

26. *(Rapoarte asupra cărților prezentate la premiile Academiei Române)*, în *An. Ac. Rom., Desbateri*, seria II, tom. XXXVII, p. 301—302, 346—347 și tom. XXXVIII, p. 227—228.

27. *Interpolările și data scrierii «De neamul Moldovenilor», de Miron Costin. Răspuns criticei d-lui N. Iorga*, în *Buletinul Comisiei Istorice a României*, II (1916), p. 101—132.

Rec. de N. Iorga în *Revista Istorică*, I (1915), p. 226—229.

28. *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă (1359—1595), întocmit după Grigorie Ureche Vornicul, Istratie logofătul și alții, de Simion Dascălul*, ediție de... cu o prefață de Ion Bogdan, București, Socec & Co., 1916 XV + 304 p.

Rec. de N. Iorga în *Revista Istorică*, VI (1920), p. 67—68.

29. *Pseudocronicari: I. Enache Kogălniceanu*, în *Buletinul Comisiei Istorice a României*, II (1916), p. 133—175.

30. *Despre rumâni*, București, 1916, 56 p. în *Am. Ac. Rom., Memoriile Secțiunii Istorice*, seria II, tom. XXXVIII, p. 191—247.

31. *Concepția asupra boierimii în secolul al XVIII și XIX*, în *Transilvania*, LI (1920), p. 764—767.

32. *Despre boieri*, București, Cartea Românească, 1920, 128 p. + tabla.

Rec. de N. Iorga, în *Revista Istorică*, VI (1920) p. 184—185 și I. Iordan în *Arhiva din Iași*, XXVIII (1921), p. 131—134.

33. *Studii de istorie socială*, București, Biblioteca istorică Universul, Editura Universul, 1943, 351 p.; cuprinde studiile: *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul; Despre rumâni; Despre boieri*.Ediție îngrijită și revăzută de Constantin C. Giurescu.

---

[1] Studiile de la n-rele 25 și 27 au apărut ca extrase cu un an înaintea Buletinelor în care sînt cuprinse. Recenziile s-au făcut pe baza extraselor. Bibliografierea e după Buletine, fiind mai ușor accesibile.

34–35. *Material pentru istoria Olteniei supt austrieci, vol. II 1726–1732,* XXVII + 543 p.; *vol. III, 1733–1739,* L + 407 p. București, 1944; ambele volume publicate sub egida Institutului de istorie națională de Constantin C. Giurescu.
Indicele celor trei volume (inclusiv cel apărut în 1913, vezi supra nr. 19) alcătuit de Gh. Georgescu, Gh. Ionescu, Fl. Stănculescu; cu o prefață și o erată de Constantin C. Giurescu, București, 1947, 75 p.

36. *Fragment* din *Vechimea rumîniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul,* apare în Pompiliu Teodor, *Evoluția gîndirii istorice românești,* Cluj-Napoca, 1970, p. 350–357.

37. *Fragment* din *Prefața* la *Documente și regeste privitoare la Constantin Brîncoveanu* (vezi supra nr. 7) publicat în „Magazin Istoric" 1975, nr. 7 (iulie), p. 24–26 sub titlul *Vești de lucruri adevărate și temeinice.*

CURSURI ȚINUTE LA FACULTATEA DE FILOSOFIE ȘI LITERE DIN BUCUREȘTI

1. *Descrierea Moldovei a lui D. Cantemir,* 1914–1915 (litografiat).
2. *Organizarea socială în Țara Românească,* 1915–1916 (poligrafiat). Exemplar la B.A.R., nr. II, 52358.

(D.C.G.)

Notă:

Prezenta bibliografie reproduce lista întocmită de Constant Grecescu în volumul *În amintirea lui Constantin Giurescu...* (vezi mai sus, sub anul 1944) p. 19–21; au fost adăogite lucrările sub nr. 1, 20, 33–37. (D.C.G.)

Rec. = recenzat.

NOTA ASUPRA EDIŢIEI

Lucrările lui Constantin Giurescu, incluse în acest volum selectiv, au fos reproduse după următoarele ediţii princeps:

Contribuţiuni la studiul cronicilor muntene, *Bucureşti, Tipografia „Bukarester Tagblatt", 1906.*

Noi contribuţiuni la studiul cronicilor moldovene, Letopiseţul lui Eustratie Logofătul şi Letopiseţul latinesc. Cronicile lui Grigore Ureche, Simion Dascălul şi Misail Călugărul, *Bucureşti, Inst. de arte grafice „Carol Göbl", 1908.*

Miron Costin, De neamul moldovenilor, din ce ţară au ieşit strămoşii lor, *ediţie de C. Giurescu, Bucureşti, Atelierele grafice Socec, 1914.*

Letopiseţul Ţării Moldovei de la Istratie Dabija pînă la domnia a doua a lui Antioh Cantemir 1661—1705, *editat de C.Giurescu, Bucureşti, Atelierele grafice Socec, 1913.*

Capitulaţiile Moldovei cu Poarta Otomană. Studiu istoric, *Bucureşti, Inst. de arte grafice „Carol Göbl", 1908.*

Documente şi regeste privitoare la Constantin Brîncoveanu, culese, adnotate şi publicate împreună cu o Introducere *de Const. Giurescu şi N. Dobrescu, Bucureşti, Inst. de arte grafice „Carol Göbl", 1907.*

Studiile de istorie socială au fost reproduse după volumul Studii de istorie socială. Vechimea rumâniei în Ţara Românească şi legătura lui Mihai Viteazul. Despre rumâni. Despre boieri, *ediţia a II-a revăzută şi adăogită de Constantin C. Giurescu, Bucureşti, Editura Universul, 1943. Opţiunea este motivată de faptul că ediţia menţionată include şi adnotări efectuate de autor după apariţia studiilor sale (în 1915, 1916, 1920), precum şi o serie de menţiuni ale lui Constantin C. Giurescu privind noi documente referitoare la problemele cercetate, completînd astfel corpul referinţelor bibliografice.*

În volum, lucrările alese au fost prezentate nu în cronologia publicării lor, ci au fost grupate tematic, spre a oferi cititorului posibilitatea de a cuprinde mai direct principalele direcţii ale cercetărilor lui C. Giurescu.

Notele de subsol au fost lăsate aşa cum au fost indicate de autor. Pentru documentele interne şi pentru diferitele cronici, frecvent utilizate de Constantin Giurescu, s-au făcut şi trimiterile corespunzătoare la ediţiile mai noi pentru ca cititorii să poată compara textele în ambele versiuni. Aceste trimiteri — aparţinînd lui Constantin C. Giurescu pentru Studiile de istorie socială ... *sau subsemnatului pentru celelalte lucrări —, sînt indicate prin paranteze unghiulare:* ⟨ ⟩.

Transcrierea textelor a respectat normele generale în vigoare, privind asemenea operaţiuni, menţinîndu-se particularităţile limbii folosite de autor, ca şi *cele specifice epocii, precum genitivul în* ei (bisericei, școalei *etc.*) sau unele *forme alternante* (care-cari; adaogă-adaugă; obicinuit-obișnuit; sînt-sunt *etc.*).

Am uniformizat, potrivit normelor ortografice actuale, transcrierea unor cuvinte compuse: alt undeva — altundeva; adese ori — adeseori; nici odată — niciodată; deadreptul — de-a dreptul; dela — de la.

În privința grafiilor interpretabile, am adoptat următoarele soluții:

— â, *în interiorul cuvintelor sau final, a fost grafiat* î, *cu excepția numelui propriu România și a cuvintelor din familia lui:* român, românesc. *A fost menținut și în cuvintele* rumân, rumânie.

— u *semifinal, scris uneori ŭ, a fost eliminat în cuvintele terminate în diftongii* ai, ei, îi, oi *sau în grupul de consoane* chi, ghi; întîiu — întîi; războiu — război; vechiu — vechi.

— e *inițial sau la început de silabă a fost scris diftongat:* eșire — ieșire; trăește — trăiește; voe — voie *etc.*

— e *succedat de labiala* p, *în cuvinte ca:* perde, împedecă, *a fost transcris diftongat:* pierde, împiedecă.

— ia, *în cuvinte ca ideia, creia, creiază, a fost redat potrivit normelor actuale:* idee, *crea, creează.*

— *diftongul* ia, *după* ch, gh, *în cuvinte ca* vechia, chiamă *a fost transcris:* vechea, cheamă, *cu atît mai mult cu cît asemenea forme au fost utilizate uneori chiar de autor.*

— *prepoziția* sub *apare cel mai adesea* subt *și* supt.

— *adjectivul* noui *a fost redat sub forma* noi.

— s *înainte de* b, d, g, v, *în prefixul* des (dis), *în grupurile* is, răs, *sau intervocalic a fost transcris* z: zbor, război, izbuti *ș.a. Forme alternante ca* răsboi-război *se întîlnesc, de altfel, și în textele de bază.*

— ch, *în grafiile etimologice, a fost redat prin* h: archeologie-arheologie.

Accentele, folosite frecvent, au fost păstrate numai în situațiile unde erau necesare spre a evita confuzii.

*Folosirea inițialelor majuscule a fost adaptată normelor ortografice curente. În cazul denumirilor funcțiilor de stat, politice sau militare, majuscula a fost acceptată în situația cînd denumirea respectivă a fost resimțită ca o componentă a numelui propriu: Simion Dascălul, Eustratie Logofătul etc. În cazul unor manuscrise fundamentale, în absența unui titlu, s-a menținut majuscula folosită de C.G. (*ex. Manuscriptul *537,* Ms. *537) spre a sublinia calitatea referințială a acestuia.*

Aceste interpretări grafice au fost aplicate în exclusivitate textului scris de Constantin Giurescu. Pentru textele citate în cuprinsul studiilor acestuia — unele reprezentînd interpretări critice ale sale, altele editate o singură dată — au fost respectate grafiile respective.

Îngrijitorul acestei ediții ține să-și exprime și pe această cale cele mai alese mulțumiri Editurii Eminescu, pentru apariția acestui volum.

P.S. *Prezenta ediție a fost pregătită în 1985 și predată editurii în anul următor. Împrejurările au făcut ca volumul să fie tipărit după ani. Introducerea a fost lăsată în redactarea ei din 1985.*

D.C.G.

10 iunie 1991

Contribuțiuni
la
STUDIUL CRONICELOR MUNTENE

I.

CONSTANTIN CĂPITANUL FILIPESCU

Constantin Cantacuzino fusese postelnicul lui Matei Basarab, de la cel dintîi pînă la cel din urmă an al domniei sale [iulie 1632 — 19 aprilie 1654]. [1] În necontenitele schimbări și prefaceri, cari caracterizează trecutul nostru, statornicia aceasta este fără pereche, și ei îi datorește el denumirea de „Postelnicul" sub care de preferință este cunoscut în istorie.

Influența pe care a avut-o și considerațiunea de care s-a bucurat, nu le-a datorit însă numai însușirilor sale personale, ori favoarei neîntrerupte de care se bucurase sub Matei. Scoborîtor dintr-o augustă familie, a cărei amintire fusese cu mîndrie păstrată, el devenise prin căsătoria cu fiica și moștenitoarea lui Șerban Basarab [2], unul dintre cei mai bogați boieri.

Așa se explică că, deși nu mai ocupă nici o dregătorie sub urmașii lui Matei Basarab, el rămîne totuși personalitatea cea mai de seamă printre boierii timpului.

O asemenea situație trebuia însă să-i provoace și numeroase dușmănii, al căror rezultat este prigonirea, cu care îl urmărește Mihnea al III [1659][3] și cîțiva ani mai tîrziu, uciderea lui, la 23 decembrie 1663, de către Grigore Ghica[4].

Dar văduva sa, postelniceasa Elena, una dintre cele mai energice femei din trecutul poporului român, are prea multă mîndrie spre a lăsa veștejită amintirea bărbatului său, omorît sub învinuirea că și-a viclenit domnul, și în același timp destulă hotărîre spre a urmări și aduce la îndeplinire reabilitarea lui și pedepsirea vinovaților.

„Postelniceștii" sînt numeroși: 6 fii, dintre cari cei 2 mai mari sînt deja oameni ajunși, la moartea tatălui lor, și aproape tot atîția gineri, făcînd parte din cele mai însemnate familii ale țării. Cu marea lor avere și cu spiritul de disciplină și solidaritate, pe care îl posedă, ei formează un partid puternic

---

[1] Pentru tot ceea ce privește Cronologia Domnilor întrebuințez lista care se află la sfîrșitu vol. II al cărței d-lui N. Iorga: *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, Gotha, 1905.

[2] N. Iorga: *Despre Cantacuzini*, p. LIV. Căsătoria trebuie să se fi întîmplat însă mai înainte de anii 1641—42 (*ibid.* p. LX), deoarece în 1654 Drăghici era deja logofăt (N. Iorga: *Studii și documente* IV, p. 268), iar la moartea Postelnicului (1663) fetele toate măritate (N. Iorga: *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 79.). Și vîrsta miresei, născută în 1611 (*Magazinul Istoric* IV. 306) ar fi prea mare. Pentru numeroasele moșii, pe cari le aduce ca zestre, vezi testamentul din 1667 în N. Iorga: *Documentele Cantacuzinilor*, p. 42 și urm. cf. p. 84.

[3] *Magazinul Istoric*, IV, p. 349—350.

[4] *Ibidem*, p. 362.

Pînă la începutul domniei lui Antonie din Popești [1669], ei izbutiseră a face ca nevinovăția Postelnicului să fie recunoscută prin repetate acte scrise, date de domni, mitropoliți și boieri, iar vinovații pedepsiți. [5]

Pe măsură însă ce puterea și influența lor crește, tot mai numeroși devin și protivnicii lor. Ei se grupează împrejurul marelui ban Gheorghe Băleanu, care ajunge astfel șeful unui însemnat partid, în care, ca și la Cantacuzini, legăturile de familie formează principalul element de coeziune.

Cu urcarea pe tron a lui Antonie din Popești, se începe între aceste 2 importante grupări lupta pentru preponderență, care caracterizează întreaga istorie a țării în deceniul care urmează. Antonie [1669—72] reprezintă triumful Cantacuzinilor, Ghica [1672—73] pe al Bălenilor. După perioada de compromisuri și de echilibru — foarte nestabil însă — pe care o reprezintă domnia lui Duca [1673—1678], partida Bălenilor este zdrobită cu desăvîrșire și pentru totdeauna, de sălbatica prigonire, cu care Șerban Cantacuzino își inaugurează domnia[6].

Dușmăniile și rivalitățile din această epocă de turburări și prigoniri se resfrîng firește și în operile istorice de atunci, cari aveau să transmită viitorimei amintirea acestor evenimente.

Pentru justificarea atitudinei Cantacuzinilor și pentru înfierarea omorîtorilor Postelnicului, se scrie de către un om al familiei, ca continuare la Letopisețul țărei, care se termina probabil cu moartea lui Matei Basarab, o cronică care mergea pînă la fuga lui Grigorie Ghica din țară, în 1664. Redactarea s-a făcut în timpul petrecerii acestui domn în streinătate [1665—1670][7], iar tonul în care se deplînge moartea Postelnicului [8] constituie o dovadă că Cronicarul scrie curînd după aceea.

Mai tîrziu, tocmai după urcarea lui Șerban Cantacuzino pe tron, Cronica este continuată tot de un om al familiei, și în același spirit de părtinire, spre a se arăta luptele și turburările următoare, care se sfîrșiseră acum cu triumful definitiv al Cantacuzinilor în persoana lui Șerban.

Continuarea aceasta, care se mîntuie cu reîntronarea mitropolitului Teodosie la 26 aprilie 1679[9], a fost scrisă desigur chiar în acest an [10] și autorul ei este fără nici o îndoială logofătul Stoica Ludescu, după cum a dovedit d-l Iorga. [11]

Ultima parte a Cronicei, care cuprinde domnia lui Șerban, se resimte de neînțelegerile, cari se iviseră între domn de o parte, mama și frații săi de alta, cauza celui de al doilea testament al Doamnei Elena, făcut în 1681[12].

---

[5] N. Iorga, *Documentele Cantacuzinilor*, p. 65 și urm.

[6] Pentru luptele acestea: N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. LXIII-CXXV.

[7] „Ghica au trecut în țara nemțească *de șade acolo*, și s-au făcut Papistaș" (*Mag. Ist.*, IV. p. 365) și Iorga: *Cronicele muntene*, în *An. Ac. Rom.*, XXI p. 317.

[8] *Mag. Ist.*, IV, p. 362—363.

[9] *Mag. Ist.*, V, p. 20.

[10] D-l Iorga a arătat că partea aceasta a fost scrisă încă sub Șerban, aducînd ca dovadă faptul „că Ilinca, mama viitorului domn, e numită «Doamna Elena», iar fiii ei «coconi», titlu rezervat fiilor de domn sau fraților lui". (*An. Ac. Rom.*, XXI 318). O altă dovadă cred că constituie și următoarele cuvinte ale Cronicarului, că „mare minune a făcut Dumnezeu (cu Șerban)... că l-a scos din calea pierzărei și l-a îndreptat pre calea mîntuirei" (*Mag. Ist*. V, p. 8), cari sunt o aluziune la domnia lui. Am spus că s-a scris în 1679, deoarece cu reîntronarea mitropolitului povestirea se sfîrșește fără să mai fie în strînsă și continuă legătură cu ce urmează. Pe de altă parte numai așa s-ar explica invocarea Cronicarului (*Mag. Ist*. V p. 9.), ca Dumnezeu să răsplătească persecuțiile făcute Cantacuzinilor sub Ghica, de Băleanu, Stroie Vornicul și Hrizea Vistierul. În primăvara anului 1680, pentru unii pedeapsa venise deja!

[11] *An. Ac. Rom., XXI*, p. 225—256.

„De aicea începem de cîte s-au întîmplat în zilele acestui domn" începe destul de rece și absolut neoficial Continuatorul, care deși tot un om al familiei, pare însă că nu mai este Ludescu, pe care la 1 octombrie 1681 îl aflăm judecător la Scaunul Tîrgoviștei. [13]

Și caracterul și rînduiala povestirei, și tonul față de Șerban, e altul decît în Cronica de mai înainte.

În afară de căsătoria Smarandei, fiica Domnului, cu Postelnicul Grigorie Băleanul, singurul fapt pe care îl amintește cu laudă, încolo aproape mai nu e vorba de Șerban, despre care cronicarul nu se poate împiedeca să nu observe că „nu putu nici într-un chip să îndrepteze țara" care era stricată și risipită, pe cînd povestește amănunțit și cu multe laude călătoria Doamnei Elena și a spătarului Mihai la Sf. Mormînt, reîntoarcerea și apoi moartea ei și a fiului său aga Matei[14].

Este tot o continuare cantacuzinească, dar desigur una neoficială, a familiei și nu a domnului, față de care un cronicar oficial n-ar fi putut întrebuința un asemenea ton[15].

Cronica aceasta a fost publicată întîia dată în vol. IV—V din *Magazinul (1) Istoric*, sub titlul, care-i aparține, de *Istoria Țării Românești de cînd au descălicat românii* [16] și a doua oară de librarul Ioanid, la 1859, împreună cu cronicele lui Greceanu și Radu Popescu.

Din cauza tendinței urmărite de Cronicar de a lăuda pe Cantacuzini, d-l Sbiera o numește „Cronica Cantacuzineană"[17], iar d-l Iorga, arătînd că a fost scrisă de Stoica Ludescu, îi zice, de-a dreptul, Cronica Ludescului[18].

Este evident că povestirea aceasta, scrisă din punctul de vedere și pentru justificarea politicei Cantacuzinilor nu putea fi primită de ceailaltă partidă, în fruntea căreia se găsea Gheorghe Băleanul, fiul său Ivașco și ginerele său Hrizea Vistierul din Popești.

Pentru aceștia se alcătuiește, probabil în ultimii ani din domnia lui Șerban, o altă Cronică, intitulată *„Istoriile domnilor Țării Rumânești* care, pentru epoca de cînd începe preponderența Cantacuzinilor și antagonismul dintre cele 2 familii, înfierînd purtarea și amestecăturile Postelniceștilor, urmărește cu simpatie și justifică politica reprezentată de Gheorghe Băleanu și Hrizea Vistierul.

---

[12] N. Iorga, *Doc. Cant.*, p. 104—110.

[13] La 1 oct. 7190 Șerban însărcinează 6 boieri, ca să meargă „înpreună cu boiariul Domnii meale Stoica log. Liudescul, judecătoriul de la Scaunul Tîrgoviștii, ca să caute și să adevereze pentru moșia Aninoasa, ce iaste din sus de Tîrgoviște moșia Sfintii Mitropolii" pentru care era în ceartă cu boierii din Săteni. (*Archiva Stat. Mitropolia.* Netrebnice 229/118). Cu o lună mai nainte la 1 septembrie 1681, era la Mărgineni, în Prahova unde scria tot el și al doilea testament al Doamnei Elena. N. Iorga; *Doc. Cant.*, p. 110.

[14] *Mag. Ist.*, V, p. 23—25.

[15] Părerea aceasta, că nu e o Cronică oficială a lui Șerban o confirmă și cuvintele din introducerea lui Radu Greceanu că „ale altor Domni vieți și istorii mai din nainte întru neuitare de alții *au rămas* la Leatopisețul țării" iar cînd vorbește de războaiele și turburările dintre nemți și turci, cari s-au început cu expediția din 1683 zice că „la viața acestui Șărban Vodă *pare-mi-se că scrise vor fi*. (*Mag. Ist.* II, p. 129 și 130) de unde urmează că Letopisețul țării cunoscut de el nu cuprindea și această domnie.

[16] *Mag. Ist.*, IV, p. 231—372, V, p. 3—32.

[17] *Mișcări culturale și literare la românii din stînga Dunării în restimpul de la 1504—1714,* Cernăuți, 1897, p. 190—2.

[18] *An. Ac. Rom.*, XXI, p. 225—226. Cum din cele 3 părți cari compun continuarea Cantacuzinească a Cronicei, numai una, cea de la mijloc, a fost scrisă de Ludescu, despre prima neavînd nici o dovadă, iar cea din urmă fiind probabil scrisă de altul, numirea de „Cronica Cantacuzinească" e de preferat.

În fața unei cronice de familie și partid se alcătuiește astfel o alta cu același caracter. Așa se explică constatarea pe care o face Del Chiaro, care șade în București de la 1710—1716 ca secretar pentru limba italiană[19], că fiecare boier își are o cronică, în care viețile domnilor sunt descrise în bine sau în rău, după cum a favorizat sau a fost dușmanul familiei sale[20].

Din cauza spiritului acesta de familie și de partid în care sînt scrise cele 2 cronice mai însemnate de la sfîrșitul veacului XVII, rezultă însă o urmare destul de importantă: cronicele sînt — ca de obicei, mai toate cele de familie — anonime, ceea ce este de altfel explicabil.

Cronicarul caută, în cadrul istoriei țărei, să pună pe primul plan, justificînd unde e nevoie, faptele familiei sau familiilor, pentru care scrie; interesele ei formează prisma prin care sunt văzute evenimentele, iar cronica întreține și însuflețește tradițiunile de familie, cu simpatiile și dușmăniile sale, cari devin astfel ereditare, căci ea formează lectura obișnuită cu care sînt crescuți tinerii.

În asemenea condițiuni autorul — sau autorii cînd continuarea se face treptat — de obicei un om de casă, ori un personaj de a doua mînă nu are nici o importanță: Cronica scrisă pentru familie se păstrează ca proprietate a acesteia.

Cronica Bălenilor și a lui Hrizea Vistierul a fost publicată pentru întîia dată în *Magazinul istoric pentru Dacia* (apărut la 1845) al lui Laurian și Bălcescu, sub titlul: *Istoriile domnilor Țării Românești*, scrise de Constantin Căpitanul. [21]

Editorii o însoțiseră de următoarea notiță: „În manuscrisul ce avem să zice că această Cronică s-a scris la 1769. În cursul scrierei însă, cum se va vedea, autorul se mărturisește de martur ocular al întîmplărilor urmate cu un veac mai înainte. Aceasta ne face să credem că acest Constantin Căpitanul este un copist, iar nu adevăratul autor. *Noi în lipsă de alt nume am păstrat p'acesta spre a o putea deosebi de celelalte Cronici*"[22]. Pentru prima oară, Aron Densușianu în manualul de *Istoria Literaturei române* (ediția I, Iași, 1885), consideră de autor al cronicei pe acest Constantin Căpitanul pe care îl identifică apoi cu Constantin Căpitanul Filipescul. „Acest cronicar necunoscut d'aiurea — spune Densușianu — se vede că este identic cu Constantin Căpitanul Filipescul, pe care Șerban Vodă [1679—1689] îl trimite la Apafi, principele Transilvaniei, ca să-i aducă pe viitorul ginere Gligore Băleanul postelnicul, ceea ce se narează chiar în această cronică la fine[23].

Părerea aceasta a fost în urmă împărtășită și de d-ni(i) Xenopol[24] și Hasdeu[25], răspîndindu-se apoi în manualele de școală ca un adevăr necontestabil [26].

---

[19] *Storia delle moderne Rivoluzioni della Valachia*, composta da Antonmaria Del Chiaro Fiorentino. Venezia, 1718. El sosește în țară în april-mai 1710. p. 35 cf. p. 195 și pleacă odată cu Nicolae Mavrocordat, cînd acesta e dus prizonier la Sibiu, în noiembrie 1716. *Ibid*. p. 226.

[20] Del Chiaro, p. 46, Pasagiul a fost pentru prima oară menționat de Johann Cristian von Engel: *Geschichte der Moldau und Walachei*, Halle, 1804, p. 28. D-l Iorga însă în studiu asupra cronicelor muntene l-a pus din nou în circulație. *An. Ac. Rom. XXI*, p. 402,. n.3.

[21] Vol. I, p. 83—114; 147—186; 211—250: 279—326; 313—378 II. p 3—35.

[22] I. p. 84, nota.

[23] p. 176. *Idem*, ediția II din 1894, p. 224.

[24] *Istoria Românilor* IV, p. 626.

[25] *Etymologicum Magnum Romaniae* III, col. 3047.

[26] Gheorghe Adamescu: *Noțiuni de istoria limbii și literaturii românești*, ed. I. din 1894, p. 163. *Idem* ed. III din 1899, p. 168.

De paternitatea lui Constantin Căpitanul n-au fost însă convinși d-ni(i) Tocilescu [27] și mai ales Dr. I. G. Sbiera, profesor la Universitatea din Cernăuți, care mărginindu-se în privința Căpitanului la notița lui Bălcescu și Laurian, atribuie Cronica lui Radu Popescu „cu o probabilitate deplină, ca să nu zicem chiar siguranță" după cum se exprimă însuși[28].

În sfîrșit, în amănunțita analiză pe care d-l Iorga o consacră acestui cronicar în studiul său asupra Cronicelor Muntene, domnia-sa se pronunță tot pentru Filipescu, a cărui viață o reconstituie pentru prima oară[29], completîndu-o apoi, după izvoare inedite, cu tot ceea ce se poate ști astăzi despre el, în prefața de la noua edițiune critică a Cronicei, însoțită de bogate note, pe care a publicat-o în 1902 sub titlu(l) de: *„Istoriile domnilor Țării Românești* .... compilate și alcătuite de Constantin Căpitanul Filipescu".

Pentru deplina înțelegere a celor ce urmează este necesar să amintim mai întîi următoarele două lucruri:

1) Părerea după care Cronica se atribuie unui Constantin Căpitanul are ca *unică bază,* notița publicată de Bălcescu. Din fericire manuscriptul, după care s-a făcut tipărirea din *Magazinul Istoric,* s-a conservat și el a servit de bază și edițiunei d-lui Iorga, fiind dăruit de d-l Dimitrie A. Sturza Academiei Române, unde se păstrează sub No. 439[30].

Însemnarea, de care vorbește Bălcescu, și pe care se întemeiază această părere, se află pe foaia a doua a manuscriptului, jos în colțul din dreapta și are cuprinderea următoare:

„Ačastă carte s-au scris de Costandin Căp[i]t[anul] mai 10 lt. 7269."

Notița aceasta — asupra căreia vom reveni mai departe — *scrisă cu aceeași scriere, dar mai măruntă și de aceeași persoană,* care a copiat întreg manuscriptul în 1761 — o copie deci foarte tîrzie poate avea 2 înțelesuri: Constantin Căpitanul este sau autorul primitiv al cărței, sau copistul din 1761.

Care din aceste două înțelesuri este mai conform spiritului și textului—lămurit după noi—al însemnării de mai sus, vom vedea mai departe; reținem și accentuăm deocamdată ca un lucru, care nu se poate nega, că ea este susceptibilă de o îndoită interpretare: Un Constantin Căpitanul *poate* fi autorul cronicei, dar tot cu atîta temei poate fi și copistul manuscriptului.

2) Identificarea lui Constantin Căpitanul, cu Constantin Căpitanul Filipescu are un singur argument faptul că acesta trăia tocmai pe timpul cînd s-a scris cronica, care îl menționează chiar, cu prilejul aducerii lui Grigorie Băleanul, ginerile Domnului, din Ardeal.

Împotriva părerii că *Istoriile domnilor Țării Românești* ar fi scrise de Constantin Căpitanul Filipescu se ridică, însă, serioase obiecțiuni.

I). Filipescul, a cărui viață ne este acum în parte cunoscută grație lucrărilor d-lui Iorga, *nu putea scri în spiritul în care e scrisă această cronică și cu tendința politică pe care ea o urmărește.*

În adevăr, Cronica nu este scrisă atît pentru lauda partidului Bălenilor, cît pentru ca să condamne și să înfiereze intrigile și amestecăturile Cantacuzinilor și mai ales cruzimea și tirania lui Șerban, împotriva căruia este în special îndreptată[31].

---

[27] *Studii critice asupra Cronicelor române* publ. în *Revista pt. istorie, arheologie și filologie* an. II. p. 281 și manualul de *Istoria Românilor,* 1899, p. 312.

[28] Mișcări culturale și literare, p. 200—206 și p. 215—216.

[29] În *An. Ac. Rom.,* XXI., p. 338—361.

[30] A fost descris în *Catalogul manuscriptelor românești"* II., p. 143—144, publicat de D-nii I. Bianu și R. Caracaș.

[31] Tendința aceasta a Cronicei a fost arătată amănunțit de d-l Sbiera, *op. cit.,* p. 202—204.

Pentru prima oară cînd se vorbește de Șerban, Cronicarul îl arată „mai ficlean fiind de cît alți frați“[32]. Pe cînd Grigorie Ghica se afla în Ungaria cu Vizirul, tot el (1660—1664) face „amestecături, îndemnînd pe slujitori să meargă să pîrască pe Domn la Vizirul“[33], în vreme ce în țară Postelnicul se lăuda „că el a popit pe Grigore Vodă și iară el îl va despopi“ iar oamenii lui umblau „pre marginea turcească... hulind numele Domnului, de rău și de hain“. Sosind în țară, Domnul arată Postelnicului, care-i ieșise în cale tocmai la Craiova, „un chip foarte posomorît și vorbind cam alăturea cu calea, i-a ponosluit pentru feciorii lui că sînt răi și ficleni“. Ajungînd în scaun Șerban este crestat la nas, iar Postelnicul omorît la Snagov[34].

Sub Radu Leon (1664—1669) „iar au început Cantacozinii a amesteca lucrurile, precum au fost învățați și a turbura pre unii den boiari, zicăndu-le că au auzit că s-au sfătuit oamenii Radului-Vodă... ca să-i omoare și-i îndemna ca să se scoale asupra Radului-Vodă și asupra oamenilor lui, să-i scoață afară den țară (care aciasta nu o făcea de alt, fără căt să fie totdeauna ei mai mari)“[35].

În timpul lui Antonie „Mareș Banul, Radu Crețulescul, Șărban Spătarul și frații lui să mărise, să împuternicise, căt trecea peste măsură, nebăgînd în seamă pre ceilalți, și întru nimica socotindu-i“[36]. „Nălucindu-li-se“ că „Banul Gheorghe cu ai lui și cu cealaltă boerime a țărăi“ au făcut sfat ca să-i omoare, ei se plîng la Divan care judecă plîngerea și se sparge fără să fi luat vreo hotărîre. Dar după Divan, Hrizea e mazilit din Vistierie, Ivașco din Agie și iese și și poruncă „să se ducă o seamă de boiari la țară“. „Socoteala“ Cantacuzinilor era „pentru ca să depărteze pre toți boiarii de pre lîngă Curte, și să le ia boeriile, să le dia la ai lor, ca să fie numai ei și care să vor supune lor, boiari la Curte, pentru ca să facă ce le va fi voia; cum și făcea, nu numai boiarilor, ci tocmai și ticăitului Domnului Antonie-Vodă, că atîta îi scurtase toate veniturile căt nici de măncare nu era sătul, și de băutură, că-i da căt vria ei: în zi de dulce, carne de vacă cu apă cu sare, în zi de sec, linte și fasole cu apă și cu sare; vin îi da împuțit“[37].

Pîrîșul Postelnicului, Stroe Leurdeanu fusese călugărit „numai pentru turburările ce făcea în țară Postelniceștii cu ai lor“[38].

Grigorie Ghica în a doua domnie (1672—73) „socotind că nu se va odihni de Postelnicești, fiind în Țarigrad în toată vremea lăngă Poartă, au trimis de la țară jalbă... să-i gonească de lăngă Poartă, să nu mai facă amestecături țărăi[39]].

Pînă și Duca (1674—1678), care stăruise să fie rechemați din exil și-i adusese cu el în țară, începe a nu-i mai privi cu ochi buni, văzîndu-i „că să înalță iarăși și să măresc, și poftesc pre Domn să facă cele necuvioase peste voia și peste putința lui“[40].

---

[32] Ediția Iorga, p. 144 cf. și p. 170 ⟨Cf. *Istoriile domnilor Țării Românești* de Radu Popescu Vornicul, ediția Const. Grecescu, București, 1963, p. 126—127. Se va cita, în continuare *Istoriile* ... ed. Grecescu⟩.

[33] P. 152 ⟨*Istoriile* ... ed. Grecescu p. 129⟩.

[34] P. 153—155 ⟨*Istoriile* ... ed. Grecescu, p. 130—131⟩.

[35] P. 160 ⟨*Istoriile* ... ed. Grecescu, p. 136—137⟩.

[36] Ediția Iorga, p. 165 ⟨*Istoriile* ... ed. Grecescu, p. 141⟩.

[37] P. 166 ⟨*Istoriile* ... ed. Grecescu, p. 142—143⟩.

[38] P. 171 ⟨*Istoriile* ... ed. Grecescu, p. 148⟩.

[39] P. 171 ⟨*Istoriile* ... ed. Grecescu, p. 154⟩.

[40] P. 185 ⟨*Istoriile* ... ed. Grecescu, p. 161⟩.

Împotriva Vornicului Stroe și a lui Radu Dudescu ei fac o „mărturie mincinoasă" pentru care aceștia multe pedepse au suferit de la Duca[41].

Pe cînd Domnul se afla la oaste în al patrulea an, „la întoarcere turburase Cantacozinii pre oamenii țărăi îndemnîndu-i să părască pre Duca-Vodă și pre Greci la Vizir, că mănîncă țara... Căci ca aceste umblete de demult le umbla Cantacozinii, de turbura oamenii țărăi, de păra pre Domn și ei încă făcuse jalbă la Vizirul"[42].

Ajungînd la domnia lui Șerban, care fusese sufletul luptelor de pînă acum, Cronicarul exclamă: „Mare și întunecat nor, și plin de fulgere și de trăsnete, au căzut pre Țara Rumânească Șărban-Vodă, carele, ca cu nește trăsnete cu răutatia lui au spart și au dezrădăcinat nenumărate case de boiari și de slujitori și de săraci, și pre mulți au omorăt cu multe feluri de cazne, și i-au sărăcit cu multe feluri de pedepse, precum istoria mai jos va arăta. Ci dar, pentru păcatele oamenilor, sau pentru alte judecăți, care singur Dumnezeu știe, au luat Șărban-Vodă Domnia Țărăi Rumânești"[43].

Se arată apoi anume cari sînt boierii omorîți și casele stinse: Sărdarul Drosul omorît cu vicleșug la întoarcerea de la Dogan-Cale[44]; pe fiul acestuia „tînăr săracul... legat l-au slobozit în ocnă pustie", unde moare și pentru ca să-i stingă neamul, pe o fată care-i mai rămăsese „o au omorît trimițănd nește seimeni hoți de ai lui"[45]. Pătrașco Căpitan Urziceanul spînzurat la Snagov, și Vornicul Vîlcul omorît „cu multe cazne" tot acolo[46].

Hrizea Vistierul, după ce i se ia 41 000 tl., e torturat cumplit și apoi „cu moarte groaznică l-au omorît"[47]. Domnul se turbură „ca un lup turbat" aflînd că văduva și copiii au izbutit să scape peste Dunăre. „Pre Radul Vistier Ocnar... l-au spănzurat în Tărgul Ocnei de poarta casii lui"[48].

„De acestia multe făcea Șărban-Vodă; care de s-ar fi scris căte una, pare mi-să că n-am avia hărtie să le rănduim toate, că de om nici nu-i era milă, ca de o pasăre: îndată îl omor [ăi] a; ori de au avut vre-o pizmă pe dănsul den boieria lui, ori de i s-au părut ceva bănuială pre cineva; ori l-au părăt cineva, precum mulți oameni răi sănt în Țara Rumânească, îndată, fără întrebare, fără judecată îi omora tirănește. Pentru dăjdi, ce să zic?! Care mai nainte, fără căt știu foarte bine că în anul de întăi au luat den țară 2000 de pungi de bani, iar al doilia 3000, al treilia și mai mult căt răsuflu boerii, slujitorii, birnicii nu mai avea: bătuți, căzniți în toată vremea, își vindia moșăile, țiganii, viile și tot ce avia, de le cumpăra Șărban-Vodă, și ai lui; iar săracii plăngia și pliniia tot ce le ceria, că era legați de stălpii ce era înfipți la pușcărie, înlăuntru și afară, de-i bătia cumplit: pre boiari, pre căpitani, pre slujitori, păn i-au sărăcit pre toți; și care cum scăpa, umplia țărăle, cărei nu muriia de bătăi sau de necazuri"[49].

Am reprodus aceste citate, spre a se vedea dușmănia Cronicarului față de Cantacuzini în genere și învierșunarea fără friu de care e stăpînit, cînd vorbește de Șerban. Este, fără îndoială, una din victime care scrie, căci numai suferințele proprii pot smulge asemenea accente.

---

[41] P. 186.

[42] P. 193—194 ⟨*Istoriile* ... ed. Grecescu, p. 170⟩.

[43] P. 196 ⟨*Istoriile* ... ed. Grecescu, p. 172⟩.

[44] P. 197.

[45] P. 200 ⟨*Istoriile* ... ed. Grecescu, p. 176⟩.

[46] P. 198 ⟨*Istoriile* ... ed. Grecescu, p. 176⟩.

[47] P. 199—200 ⟨*Istoriile* ... ed. Grecescu, p. 174—175⟩.

[48] P. 200 ⟨*Istoriile* ... ed. Grecescu, p. 175⟩.

[49] P. 200—201.

Trebuie, însă, să recunoaștem că, o rudă apropiată a Cantacuzinilor, în mijlocul cărora își petrecuse copilăria și adolescența, nepot de soră, boier și om de încredere al lui Șerban-Vodă, cîtă vreme acesta a trăit, cum a fost Constantin Căpitanul Filipescul nu putea scri astfel despre rudele sale și mai ales despre unchiul și binefăcătorul său.

Constantin Filipescu era fiul Spătarului Pană Filipescu și al Maricăi, fata Postelnicului Constantin Cantacuzino. Pană își începuse cariera încă sub Matei Basarab, ocupînd dregătoria de Stolnic[50]; la începutul domniei lui Constantin Șerban, în 1654[51] apare ca mare Paharnic. În anul următor, este făcut Mare Spătar[52], dregătorie pe care o ocupă apoi în toată domnia lui Constantin Șerban.

Sub Mihnea III (1658-59), trăiește retras la satul său din Prahova, pînă cînd, bănuit fiind de înțelegere cu boierii protivnici Domnului, este nevoit să fugă în Ardeal.

Pentru chestiunea noastră este interesant să constatăm că, singura dată cînd intîlnim pe Filipescu amestecat în luptele și prigonirile de atunci, el apare în strînsă legătură cu socrul său. Cînd boierii părăsiră la Ceraș, în județul Prahova, pe Mihnea III care avea de gînd să se hainească, ceea ce aduse apoi omorîrea unora dintre ei, Domnul „gîndit-au să nu fie acel lucru și în știrea lui Constantin Postelnicul, și a gineri-său Pană Spătariul", —care stau din porunca sa la satele lor din Prahova — și pe taină trimite pe Odor Căpitanul, cu tîrgoviștenii și plăiașii Ialomiții, ca să-i prinză. Lovindu-i fără veste în dimineața de marți 16 August 1658 „gonitu-i-au pre toți munții Prahovei, două zile și două nopți, pînă le-au deschis Dumnezeu calea, și au scăpat în cetatea Brașovului cu jupînese, cu coconi, cu toți și nici pre unul n-au prins. Văzînd acești boiari atîta nebunie a Mihnii Vodă pornită asupra lor, socotiră că nu vor putea trăi în zilele lui, ci au trecut în țara Moldovei cu totul"[53].

Reîntors în țară de la expedițiunea din Ardeal, Mihnea „trimise pîră grea asupra lui Costandin Postelnicul și a ginerului său Pană Spătarul, cum că sînt haini Împărăției și umblă amestecînd țările"; Vizirul trimite de ridică pe Postelnicul din Moldova, dar ginerile său rămîne și mai departe acolo.

Cu venirea lui Ghica (decembrie 1659 — sept. 1660), Pană este făcut Vistier[54], iar sub fiul său Grigorașcu, din nou Spătar[55]. El moare probabil către sfîrșitul anului 1661[56]. Niște rumâni din satul Rădulești (Ilfov), cumpărați în acest an, împreună cu cumnatul său Drăghici Cantacuzino nu mai apucă să-i împarță el, ci copiii lui, Matei și Constantin[57].

În 1666, găsim pe văduva Marica făcînd cumpărături împreună cu copiii: Matei era atunci Spătar (al doilea sau al treilea), iar Constantin probabil încă copilandru[58].

Moartea prematură a lui Pană Filipescu a avut drept urmare desigur o mai mare apropiere și o mai strînsă legătură, între văduvă și frații ei Cantacuzinești. În domnia lui Antonie (1669-1672), Matei este făcut Postelnic al II-lea[59].

---

[50] N. Iorga, *Studii și documente* IV, p. 268.

[51] *Ibidem*, V, p. 184, 443.

[52] *Ibidem*, p. 121.

[53] *Mag. Ist*, IV, p. 394 ⟨*Istoria Țării Românești. Letopisețul Cantacuzinesc*, ediție critică de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 135. Se va cita, în continuare, *Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. Grecescu-Simonescu.⟩.

[54] N. Iorga: *Documentele Cantacuzinilor*, p. 11, 232. *Mag. Ist.* V, p. 352.

[55] Arhiva Statului: *Condica Brîncovenească* nr. 268 F° 107, 470.

[56] În 1662 Spătar e Toader Sturdza. Pană nu mai figurează în Divan. *Cond. Brînc.* 268. F° 794.

[57] N. Iorga, *Doc. Cant.* p. 65—66. Rezumat după originalul aflat la Acad. Rom. 137/XLV.

[58] *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. Iorga, p. XIV.

Cînd Duca se reîntoarce, la începutul lui decembrie 1675, de la expediția pe care o făcuse cu turcii în Polonia, și face planul ca să pună mîna pe Cantacuzini, împreună cu Iordache Cantacuzino și Barbu Fărcășanul Vistierul, izbutește să fugă de la Mărgineni și Matei Filipescul, atunci biv vtori Postelnic, refugiindu-se la Brașov, de unde apoi trece în Moldova[60].

Cu urcarea pe tron a lui Șerban, începe și cariera cunoscută a lui Constantin Filipescu. În ianuarie 1680 era vtori Postelnic[61], iar în martie și în decembrie același an, călătorește la Brașov, în ale cărui socoteli este menționat[62]. În anii următori, Matei Filipescu, care se reîntorsese din Moldova, este făcut Vel Agă[63], iar fratele său Constantin, Vel Căpitan, demnitate pe care însă a ocupat-o numai scurtă vreme, deoarece deja în februarie 1685, el iscălește biv vel Căpitan[64].

Dregătoria nu este, însă, decît unul din multele mijloace prin care domnul arată unui boier favoarea sa, dar nu singurul, așa că lipsa ei nu înseamnă deloc o disgrație. Filipeștii rămîn și mai departe în strînsă legătură cu Șerban și în special despre Constantin știm că a fost, în unele împrejurări, boierul de încredere al domnului. Așa, în octombrie 1686, este trimis ca sol la dieta din Alba Iulia, întovărășit de o importantă suită, compusă din 30 de persoane, iar la reîntoarcere i se trimit 2 trăsuri înainte pînă la Brașov, de unde pleacă a 1 decembrie[65]. Moartea, cam în această vreme a soacrei sale, soția lui Radu Cîndescu sau Mihălcescu, care îi lasă o moștenire încălcată în timpul văduviei, îl silesc să se ocupe în anii următori, mai numai cu afacerile sale particulare. Sub Brîncoveanu, îl întîlnim uneori ca martor, alături de alți boieri[66], și mai adesea amestecat în afaceri de moșii: cumpărători, schimburi, hotărnicii, ori procese, pînă în ajunul morței sale, întîmplate în septembrie 1696[67].

---

[59] Iscălește ca atare zapisul, prin care postelniceasa și fiii ei vînd, în 25 iunie 1672, satul Căcăneul din Teleorman lui Radu Știrbei. Iorga, *Doc. Cant.* p. 96.

[60] *Mag. Ist.*, V, p. 14—15. *Istoriile domnilor Țării Românești*, p. 190 și n. 4 și N. Costin: *Letopisețe* II, p. 17.

[61] N. Iorga: *Studii și documente* C. p. 188. No. 47. Vel postelnic este în act o evidentă greșeală de tipar, deoarece demnitatea aceasta o ocupa atunci Brîncoveanu, cum se vede din același act, și din divanurile lui Șerban din acest an.

[62] N. Iorga, *Socotelile Brașovului, An. Ac. Rom.* XXI, p. 230.

[63] Îi urmase în 1680 ca vel agă lui Brîncoveanu (Arh. St. *Condica Episcopiei Buzău* 103 f° 313—6). Îl găsim și în 1681 (N. Iorga: *Doc. Cant.* p. 248 și Arh. St. *Cond*, p. *Mînăst. Radu Vodă* I. 166 f° 432). În 23 iunie 1685 iscălește biv vel agă (Arh. St. *Cond. Hurezilor* 77 f° 183).

[64] *Istoriile*, ed. Iorga p. IV și *Condica Hurezilor* f° 183.

[65] N. Iorga: *Socotelile Brașovului. An Ac. Rom.* XXI, p. 230.

[66] S. ex. în importanta carte a Patriarhului Ierusalimului, din 30 iunie 1693. Arh. Stat *Cond. Brînc.* No. 267 f° 392.

[67] Scrisoarea soției sale Rada, din 1 oct. 1696, către județul Brașovului (publ. de D-l. Iorga în *An. Ac. Rom.* XXI. 453) din care se vede că murise de curînd. Căsătoria cu Rada fiica lui Radu Cîndescu, trebuie să se fi făcut cu mult mai înainte de 1684, cum se admite. Fiul cel mare al lui Filipescu, Șerban, iscălește ca martor într-un zapis din 1693, cu „o frumoasă iscălitură grecească". (Iorga, *Istoriile*, p. XX. n. 2). La vîrsta de 8 ani, cît ar fi putut avea atunci — admițîndu-se căsătoria tatălui său la 1684 — e îndoielnic că Șerban ar fi putut iscăli așa de frumos și e sigur că nu l-ar fi pus nimeni să iscălească ca martor. Afară de aceasta, în 1698 el era spătar al doilea, dregătorie pe care nu o putea ocupa un copil de 14 ani. În sfîrșit din „Catastișăl-ul", pe care Constantin îl face la 7 august 1696 „de partea *ce am datu*

Cam în același timp moare și mama sa, Marica Filipescu, despre care Brîncoveanu spune într-un hrisov din 6 martie 1698, „Dumneaei mătușa Domnii meale răposata jupăneasa Marica, care au fost a lui Pană biv vel spătar“[68].

Atîta știm pînă acum pozitiv despre viața lui Constantin Căpitanul Filipescul. Cum vedem, nu numai că nu se poate stabili vreo urmă de neînțelegere ori dușmănie, între dînsul și Cantacuzini și mai ales între dînsul și unchiul său Șerban, dar dimpotrivă ei apar în cele mai strînse relațiuni: Cantacuzinii sunt rudele sale foarte apropiate, în mijlocul și sub protecția cărora își petrece copilăria și adolescența; unchiul său Șerban îl boierește și îi încredințează misiuni importante și fără să fie în primele rînduri el se bucură pînă la moarte și de favoarea vărului său Brîncoveanu. În asemenea condițiuni, eu socotesc cu neputință identificarea sa cu autorul „Istoriilor“. Cronica aceasta, plină de înverșunare și ură la adresa Cantacuzinilor și în special a lui Șerban-Vodă, el nu o putea scri; împrejurări din viața lui cari să provoace și să legitimeze această ură și înverșunare nu numai că nu se cunosc, dar nici măcar nu să pot închipui.

Ar fi trebuit în acest caz să-și condamne și să-și înfiereze nu numai propria sa familie, dar chiar propria lui activitate, ceea ce este inadmisibil.

II). Din felul cum se vorbește în cronică, de Pană Spătarul, de soția sa Marica și de Constantin Filipescul, căpătăm iarăși convingerea că acesta din urmă nu poate fi Cronicarul. *a*) Prigonirea lui Pană de către Mihnea III, este povestită și în Cronica Cantacuzinească și în *Istoriile domnilor Țării Românești*, care prescurtează pe cea dintîi.

Cronica Cantacuzinească:	Istoriile:
„Atuncea pre acea vreame era și Costandin Cantacuzino Postelnicul cu toată casa lui și cu ginere-său Pană Filipescul biv vel Spătar, ear cu casa lui, la satele lor de la munte, pre apa Praovei, den porunca Michnii lăsați, cu voia lui, și cu carte iscălită cu mîna lui, ca să șează acolo să se odihnească cu bună pace, nebîntuiți de nimic...	„Poruncit-au și Căpitanului Odor den Tărgoviște, de au mers la Filipești, la Costandin Postelnic Cantacuzino și la ginere-său Pană Spătariul, să-i prinză și să-i omoare, ci ei au fost prins veaste și au fugit prin munți la Brașov, și de acolea s-au dus la Moldova.“ Ed. Iorga p. 144.*

---

fiiu-mieu lui Șărban ca să ție den sate, den vii, și den alte moșii“, să vede că ieșise deja din vîrsta adolescenții, pentru ca tatăl său să-i dea o parte din avere pe care s-o ție și s-o administreze singur (N. Iorga, *Doc. Cant.* p. 161). Asupra lui Constantin Filipescu și a familiei sale, în afară de ce se cunoaște, se mai poate vedea *Condica Episcopiei Buzău* (Arh. Stat. III. f° 51—54) unde sînt acte privitoare la moșia din Patîrlage; *Cond. Mînăst. Radu Vodă* I. no. 77, F° 357: un schimb de moșie cu egumenul de la Radu Vodă și Mitropolia, Netrebnice 423/242 no. 4. (Asupra acestuia mi-a atras atențiune d-l Tuducescu). Acte privitoate la liberări de rumâni — un obicei vechi la Filipești — în *Condica Marei Logofeții* (Arh. Stat), p. 370—373, 404—405, 412—13, 418, 532, 685, 742, 1032, 1064, 1108.

[68] *Condica Marei Logofeții* p. 404—405.

* ⟨*Istoriile* ... ed. Grecescu, p. 123.⟩

Deci fiind Michnea obidit pre o seamă de boiari, gîndit-au să nu fie acel lucru şi în scirea lui Costandin Postelnicul şi 'a ginere-său Pană Spătariul, ci cu mare taină au poruncit la Odor Căpitanul, de au mers cu tîrgoviştenii şi cu plăiaşii Ialomiţii, să prinză pe aceşti ce scriu mai sus, şi nesciind nimica de aceea, lovitu-i-au fără veaste, marţi dimineaţa, august 16, an. 7166.

Gonitu-i-au pre toţi munţii

Praovei, două zile şi două nopţi, pînă le-au deschis Dumnezeu calea, şi au scăpat în cetatea Braşovului, cu coconi, cu toţi şi nici pre unul n-au prins. Văzînd aceşti boiari 'atîta nebunie a Michnii Vodă pornită asupra lor, socotiră că nu vor putea trăi în zilele lui, ci au trecut în ţeara Moldovei cu totul... Atuncea Michnea foarte se înălţa şi se trufia şi trimise pîră grea asupra lui Costandin Postelnicul şi a ginere-său Pană Spătariul, cum sint haini împărăţiei, şi umblă amestecînd ţările. Şi au venit toţi boiarii de s-au închinat lui, ear el numai n-au vrut să viie, şi după pîra lui trimise Kiupriuliul doi capigii, de au luat de la Mldoova numai pre Costandin Postelnicul de l-au dus la Vizirul, ear ginere-său Pană au remas."

Mag. Ist. IV. p. 349-350.*

Trebuie amintit că, pînă la domnia lui Grigorie Ghica (1661), de unde continuă prin o povestire proprie[69], autorul *Istoriilor* întrebuinţează Cronica Cantacuzinească, uneori adăogînd ori amplificînd cele cuprinse acolo, alteori prescurtîndu-le. În cazul de faţă avem o evidentă prescurtare a celor cuprinse în Cronica Cantacuzinească. Aşa stînd lucrul, este cu atît mai neexplicabil, ca fiul prigonitului să povestească aşa de pe scurt, cele întîmplate tatălui său, rezumînd numai din cronica după care scria, fapte, pe care el însuşi, ar fi trebuit să le cunoască mai bine ca oricine, cu cît prigonirea nici nu era măcar în vreo legătură mărturisită cu partidul pentru care scria, fiind provocată numai de o bănuială a domnului, pe care cronicarul nu-l laudă.

Este prin urmare, foarte neprobabil că Constantin Filipescu ar fi scris astfel despre tatăl său.

b) Şi Marica Filipeasca este pomenită o dată în cronică. Paharnicul Papa Boicescul se dusese la Adrianopol, împreună cu cîţiva boierinaşi, ca să pîrască pe Şerban. Acesta stăruie prin bani şi pîrîşii i sînt daţi legaţi „ci pre Papa l-au ertat (au den porunca Vizirului, au den rugăciunea surorii lui Marica Filipeasca) şi l-au lăsat viu, iar pre ceilalţi i-au omorît"[70].

Fără îndoială că nu este acesta tonul în care cineva vorbeşte despre mama lui, iar nesiguranţa dacă paharnicul fusese iertat, ori din porunca vizirului, ori după stăruinţa Filipeascăi, cred că, în nici un caz, nu o poate avea fiul acesteia.

---

* ⟨*Letopiseţul Cantacuzinesc*, ed. Grecescu—Simonescu, p. 134—135.⟩

[69] *Ed. Iorga*, p. 150 n. 1.

[70] *Ed. Iorga*, p. 208 ⟨*Istoriile*, ed. Grecescu, p. 182⟩.

c) Chiar în felul în care se vorbește în cronică de Constantin Căpitanul Filipescu, departe de a fi o dovadă despre paternitatea lui, constituie din contră un serios indiciu împotrivă-i.

Șerban auzise de „politiile și frumuseția și înțelepciunea" lui Grigorie Postelnic Băleanul, care se găsea pribeag la Curtea Princepelui Ardealului, „și trimițând pre Costandin Căpitan Filipescul, (fiind văr cu mama lui Grigorie Băleanul) acolo unde era, lângă Crai, l-au pornit și l-au adus în țară, și i-au dat pre fie-sa nevastă"[71].

Dacă Filipescu ar fi în realitate autorul cronicei, menționarea aceasta *impersonală*, a unei fapte săvîrșite de el, ar fi foarte nepotrivită cu personalitatea Cronicarului, așa cum se manifestă în cronică.

În adevăr, în tot cursul povestirei, persoana Cronicarului apare în fiecare moment; orice trimitere la un lucru spus deja sau care se va arăta mai tîrziu, orice întărire și justificare a unei afirmări, care se sprijină pe un fapt văzut, auzit, ori citit în *Istorii*, Cronicarul îl povestește la persoana întâi. „Noi încă tăcem" (p. 5). „Nu vom lăsa să nu dăm în știință (5). Ce iar de la dânșăi o am luat (10). Le vom pune mai înainte (12). După văleatul ce am găsit în istorii (18). Mi se pare că (24. 38, 200). Bag seamă că (63). Umblăm și noi acum (78). Din ce pricină noi nu știm (157, 164). Ci noi să umblăm și să-i zicem (96). Noi la alții n-am găsit (111). L-am pomenit mai îndărăt (117). Precum am scris îndărăt (132, 141, 168, 170 171, 176, 182, 189, 194, 199). Nu le putem lungi (158). Nu știm ce socoteală făcură (159). Cum am zis (175, 179, 185). Nu știu ce a auzit (187). Ce să zic (201)."

Cele ce a auzit ori a văzut el însuși le sprijine, întotdeauna pe autoritatea persoanei sale.

„Noi acelia nu le știm (73). Cum am auzit (136). Cum auziam (186). Fără cît știu foarte bine (201). Den auz... așa dovedim (82). Cum am auzit den bătrâni (106, 107). Precum am auzit pre bătrânii noștri mărturisind (118). Cei ce au văzut mi-au spus (206). Că era din neamul aceluia... cu care am vorbit și eu (111). Era un eleșteu mare, care l-am pomenit și noi (149). Iar noi am văzut nește răvășele (164). Iar aceia ce am văzut, știm (166). Zic unii, care și eu am auzit (185). Cu bună seamă am adevărat (208). Multe făcea care nu le ținem minte (159). Atâta bătae le da slujitorii, cât mă mir cum trăia; mai ales pre Pascale, că l-am văzut cu ochii, cînd îl scotia din cămară și-l ducia cu palme... altul iar, care i-am uitat numele, de multă bătae și palme gândia că va să moară (162, 163). Cum am văzut și noi cu ochii noștrii acestea ce scriem (206)."

Cînd cronicarul este așa de personal în tot cursul cronicei, ne vine greu să credem, că ar povesti impersonal tocmai o faptă pe care el însuși o săvîrșise.

Dar și pentru alt motiv cred că Filipescu n-ar fi povestit astfel însărcinarea sa pentru aducerea lui Grigore Băleanu. Cronica dă căsătoriei lui Băleanu o culoare romantică, punînd chemarea sa din Ardeal, în nemijlocită legătură cu nunta. Șerban, doritor să găsească un soț vrednic pentru fiica sa, deși cunoștea numai din auzite frumusețea și înțelepciunea tînărului — pribeag de 9 ani — trimite de-l aduce, pentru ca numaidecît apoi să-l facă ginere.

---

[71] *Ed. Iorga*, p. 210 ⟨*Istoriile*, ed. Grecescu, p. 185⟩.

Sosirea în țară s-ar fi întîmplat, astfel cu puțin înainte de căsătorie — care are loc la 24 Ianuarie 1688[72] , așa că pe temeiul cronicei, s-a și pus călătoria lui Filipescu în Ardeal, pe la începutul aceleiași luni.

În realitate lucrurile s-au petrecut însă altfel.

Băleanu, despre care știm că a venit împreună cu mama sa[73] se afla în țară încă de la începutul anului 1687. În adevăr, la 3 februarie 1687, Marica Clucereasa Băleanca și fiul său Gligorie Postelnicul, dăruiesc Mînăstirei din Cîmpulung moșia Călceștii, pe care și ei o aveau de cumpărătoare[74].

Constatarea aceasta, alături de faptul că aducerea lor s-a făcut prin mijlocirea lui Filipescu, îndreptățesc presupunerea că solia acestuia în Ardeal, în lunile octombrie-noiembrie 1686, de care se vorbește în socotelile Brașovului, avea tocmai acest scop; s-ar explica în acest caz și trimiterea celor 2 trăsuri înaintea lui pînă la Brașov: ele erau probabil destinate Bălencei și însoțitoarelor sale.

Cronica conține deci, cu privire la acest eveniment, o lipsă de *precizie*, pe care n-ar putea-o săvîrși tocmai acela care avusese o parte așa de însemnată la îndeplinirea lui.

În rezumat, din felul cum se vorbește în *Istoriile domnilor Țărei Românești* de Spătarul Pană, de soția sa Marica și de fiul lor Constantin Căpitanul Filipescu, nu numai că nu rezultă vreun indiciu că acesta ar fi autorul cronicii, dar, într-o asemenea ipoteză, întîlnim nepotriviri cărora nu li se poate găsi o explicare îndestulătoare.

III. Autorul *Istoriilor* se afla în Moldova în timpul celei de a doua domnii a lui Dumitrașco Cantacuzino (mart. 1684 — 25 iunie 1685) despre care zice că „rea chiverniseală făcia țărăi, că era un om fără frica lui Dumnezeu: jăcaș, curvar, mincinos, și alte reale avia într-ănsul; că oștile umblănd pen țară, au adus țărăi mare foamete, căt și om pre om mănca. Cei ce au văzut, mi-au pus că au văzut carne de om friptă în cuptoriu, și vria să o mănănce nește oameni, de cei ce nu avia ce mănca, și au fost adus înaintia Domnului, și pre oamenii aceia ce vria să mănănce, și carnea acea friptă de om. Și nici o umilință nu avia Domnul asupra norodului, ce mai cumplit s-au făcut; că, întru acea mare foamete, trimitia slujitori, și unde găsia păine, ori de ce fel, o lua de o băga în Curtia Domnească, și de acolo o vindea cu mare preț. Ci cei săraci, neputănd ajunge prețul cu banii, că nu-i avia, muriia de foame (cum am văzut și noi cu ochii noștri, acestia ce scriem) și nu să temia nimic de păcat". [75]

Am reprodus întreg pasagiul spre a se vedea că accentuarea Cronicarului, că el însuși a văzut cele ce scrie, nu se referă la un fapt anumit, ci la toate cele ce spune despre domnia lui Dumitrașco Cantacuzino. Nu poate fi prin urmare vorba de lucruri observate în timpul unei petreceri de cîteva zile, cu prilejul unei călătorii, al trecerii prin țară, ori al unei solii, ci de fapte văzute în timpul unei șederi îndelungate.

Încheierea aceasta este întărită și de o altă împrejurare: Cronicarul vorbește foarte des de moldoveni, cărora le face o parte largă în povestirea sa. Izvoarele sale pentru istoria Moldovei au fost arătate de d-l Iorga[76]. Pînă la

---

[72] *Mag. Ist.*, V. p. 27.

[73] *Ibid.*, p. 28.

[74] *Arh. St.* „*Cond. Brînc.* No. 265 f° 469. Alte danii făcute de aceiași Mînăstirei Radu-Vodă în anii 1689 și 1690: *Cond. Mîn. Radu Vodă* I, f° 166. 461, 468, 470. Grigore Băleanu avea o soră Catrina. *Mitrop.* 121/8.

[75] *Ed. Iorga*, p. 206 ⟨*Istoriile* ..., ed. Grecescu, p. 180—181⟩.

[76] *An. Ac. Rom.* XXI. p. 352; mai amănunțit în notele de la ediția cronicei.

Aron-Vodă, întrebuințează pe Ureche, pe care îl citează sub numele de „letopisețul cel moldovenesc“[77], după cum rezultă din comparația pasagiilor respective[78]. Din biografiile lui Mihai Viteazul și din Cronica lui Matei al Mirelor își ia știrile pentru anii următori pînă la 1618, iar de aci înainte „apar comunicațiunile orale căpătate... de la „moldoveni“ [79], pe care și le ia dintr-o altă sursă decît Miron Costin, pe care nu l-a cunoscut [80].

Știrile Cronicarului asupra istoriei Moldovei de la Radu Mihnea (1616) și pînă la urcarea pe tron a lui Constantin Cantemir (1685), formează un capitol foarte important și în același timp original.

El începe cu tradiția după care Radu Mihnea, în a doua domnie (1623—1626) ar fi stăruit, și obținut ca rușii să dea Azovul turcilor, pentru ca aceștia să nu-și îndeplinească amenințarea, că altfel vor omorî pe domni, vor robi poporul și vor strica bisericile creștinilor din Imperiu. Trimisul lui Radu cu această veste de bucurie la turci, pe lîngă alte daruri, obținuse și un berat, ca oricît negoț ar face în țara turcească vamă să nu plătească. „Că era din neamul aceluia în țara Moldovei, cu cari am vorbit și eu și mărturisia că încă țin hrisovul (adecă beratul)“ [81].

Răspunsul dat de Gheorghe Ștefan lui Toma Vornicul și Iordache Vistierul, că zice din fluier să i se pogoare caprele de la munte, gîndindu-se la ajutoarele ce aștepta [82]; omorul complicilor săi Ciugolești, „de care așa povestea boiari moldoveni“; purtarea lui față de Doamna lui Vasile Lupu [83]; rătăcirile după mazîlie în străinătate [84]; drumul lui Badea Bălăcianu într-o zi și o noapte pînă la Iași [85]; obiceiul lui Ștefăniță (1661) de a arunca pe boieri în eleșteul pe care Cronicarul îl văzuse, ori de a-i pune să încalece pe cai turcești, cărora le lua apoi frîul, dîndu-le drumul [86]; zvonul morței lui prin otravă [87]; ascunderea lui Iliaș la Constantinopol în podul casei, de frica datornicilor, atunci cînd era chemat să-l facă domn [88], precum și scăparea lui Duca de la moarte, grație celor 2 blăni de vulpe, în valoare de 40 pungi [89], sînt tradițiuni, pe cari le culege cu mult înaintea lui Neculcea și uneori cu variante care sînt foarte interesante.

Dar în afară de partea aceasta legendară, găsim în *Istorii*, în special de la Dabija (1661—1665) înainte, o sumă de știri istorice importante, cari nu se află nici la Nicolae Costin, nici la Neculcea. Chemarea lui Dabija la Vizirul (155); împrejurările în care Duca obține tronul întăia și a doua oară (157—158); răscoala Hînceștilor (167); a doua mazîlire a lui Duca (174); cauza trecerei lui Petriceicu la poloni (178); rădicarea lăpușnenilor și orheenilor în a treia domnie a Ducăi (198); jalba celor 300 pribegi munteni, cari se duc cu Duca la Constantinopol, ca să pîrască pe Șerban (202), sunt lucruri pe cari ori nu le aflăm deloc aiurea, ori le aflăm într-o formă diferită, cum s.ex. răscoala Hînceștilor și a Lăpușnenilor.

---

[77] *Ed. Iorga* 48, 60, 64, 80. Îl citează pentru ultima oară cu prilejul părăsirei Scaunului de Petru Șchiopul.

[78] *Ed. Iorga:* Vezi notele de la p. 11, 14, 21, 22, 23, 30, 40, 42 etc.

[79] Iorga: *An. Ac. Rom.* XXI. 332 cf. Notele din ediția Iorga.

[80] *Ibid.*, p. 352.

[81] *Ed. Iorga,* p. 109—111.

[82] *Ed. Iorga,* p. 125 cf. Neculcea II. p. 187.

[83] *Ibid,*, 128 cf. Neculcea II. p. 187.

[84] *Ib.* p. 132 cf. II. p. 187—8.

[85] *Ib.* 142, cf. *Nec.* II. p. 188 (3 b), *Ib.*, p. 32 cf. II. p. 187—188.

[86] *Ib.*, 149 cf. II. p. 189.

[87] *Ib.*, 149 cf. II. p. 191.

[88] Ib., 157 cf. II. p. 197—198.

[89] *Ib.*, 174 cf. II. p. 199.

Culegerea acestor informaţiuni, cari priveau întreaga istoria Moldovei în decurs de aproape 3 sferturi de veac, pentru care nu află şi nu întrebuinţează nici un izvor scris, cerea multă osteneală şi cercetări îndelungate. E greu de admis că asemenea informaţiuni, cari nu se puteau dobîndi decît în Moldova, ar fi fost obţinute numai cu prilejul unei solii, sau al unei simple călătorii.

Dacă apropiem faptul acesta de afirmarea Cronicarului, că cele petrecute în domnia lui Dumitraşco Cantacuzino, sînt lucruri văzute de el, atunci interpretarea pe care am dat-o vorbelor sale, că trebuia să se afle în Moldova, în tot timpul domniei a doua a lui Dumitraşco, capătă o nouă îndreptăţire. Cred că trebuie să vedem în autorul *Istoriilor*, pe unul dintre aceia cari „umplea ţările" în urma persecuţiunilor lui Şerban şi care desigur făcuse parte dintre cei 300 de pribegi, pe cari Duca îi trimisese sub călăuza armaşului Burnaz Alixandru să se plîngă la Ţarigrad împotriva Domnului Munteniei [90].

O şedere mai îndelungată însă a lui Constantin Căpitanul Filipescu în Moldova nu se poate susţine; dimpotrivă, tocmai în timpul lui Dumitraşco, el se găsea în ţară [91], aşa că şi din acest punct de vedere identificarea lui cu autorul „Istoriilor" întîmpină o nouă greutate.

Am arătat pînă acum cari sînt obiecţiunile cari se pot ridica împotriva părerei că Constantin Căpitanul Filipescu ar fi autorul cronicei intitulată *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*: rudă de aproape şi partizanul politicei Cantacuzinilor, cu care apare în cele mai strînse legături, el nu putea scri cu atîta înverşunare împotrivă-le; n-ar fi putut vorbi despre el şi părinţii lui aşa cum se vorbeşte în cronică şi n-a fost pribeag şi multă vreme petrecător în Moldova, cum ne apare autorul *Istoriilor*.

Dar să cercetăm mai de aproape temeiurile, în puterea cărora, cronica i s-a putut atribui:

a) O notiţă pe un manuscript din a doua jumătate a secolului al 18(-lea) spune că cartea s-a scris de Constantin Căpitanul.

b) Tocmai în timpul cînd s-a scris cronica trăieşte Constantin Căpitanul Filipescu, care e chiar menţionat în ea.

Să vedem cînd s-a scris Cronica şi dacă în timpul acela nu se adevereşte şi existenţa unui alt Constantin Căpitanul.

D-l Sbiera, întemeindu-se pe faptul că Cronicarul vorbind de numirea lui Constantin Cantemir ca domn al Moldovei în 1685, spune că „au fost Domn şapte ani şi au murit în domnie" conchide, că „abia după acest timp şi-a compus cronica sa, sau în caz cînd autorul şi-ar fi scris cronica succesiv, că abia după mart 1693 (data morţei lui Cantemir) ajunsese cu ea pînă în mai 1688" [92].

D-l Iorga vede însă în pasagiul, în care se vorbeşte despre moartea lui Cantemir, o interpolare [93]. Cronica nu s-a scris succesiv, ci odată, şi anume în anul 1688, înainte de moartea lui Şerban. „Cronica — spune Domnia-sa — a fost scrisă toată dintr-o bucată. Trimiterile la cele ce urmează sunt dese. Redacţiunea nu s-a făcut înainte de domnia lui Şerban, nici după moartea acestuia. La domnia lui Grigorie Ghica întăia oară, scriind despre Logofătul

---

[90] Şi D-l Sbiera a afirmat că cronicarul se găsea în Moldova între 1679 şi oct. 1688 (*op. citat*, p. 202 şi 204); că pribegia ar fi ţinut de la primul pînă la ultimul an al domniei lui Şerban nu putem şti; e dimpotrivă probabil — cum vom vedea — că, prin 1687—88, cronicarul era în ţară.

[91] *Ed. Iorga*, p. XV.

[92] Sbiera, *op. cit.* p. 205.

[93] *Ed. Iorga*, p. 209, n. 2.

Şerban, el spune că Paşa, cu care se unise acesta, nu l-a uitat, ci „până şi la domnie l-au ridicat, precum pre urmă se va arăta". Obiceiul de a se reîn(n)oi domnia la cîte 3 ani e arătat ca desfiinţat cînd se pomeneşte de introducerea lui, sub Radu Leon. Dar, cînd vorbeşte de Brîncoveanu, el îl numeşte simplu „nepotul Domnului" fără a atinge, cum e obiceiul, cele întîmplate mai pe urmă, cu acest boier. În fine, la expunerea chinurilor lui Hrizea, liberat un moment, el scrie: „Cu ce socoteală (l-a slobozit) Şerban-Vodă va şti şi sufletul lui".[94]

Cu toate că pasagiul despre moartea lui Cantemir se găseşte în toate manuscriptele cronicei[95], aşa că e greu de admis o interpolare, cred totuşi că argumentele aduse de d-l Iorga trebuie să aibă precădere, cel puţin în sensul că cea mai mare parte a cronicei s-a scris către finele domniei lui Şerban[96].

În acest sens trebuiesc interpretate şi următoarele aluziuni din cursul povestirei.

Gabriel Moghilă (1618—1620) fiind mazîlit, s-a dus în Ţara Ungurească „că vedea pre turci a fi fără credinţă şi răi. Care iar, *asemenea lor de va fi Domnul iubitor de bani, rău cumplit, să le dia den destul acela poate domni şi mult;* iar carii vor să fie buni şi fără lăcomie, turcilor nu pot sluji" [97].

Tot aşa vorbeşte Cronicarul şi în altă parte, cînd arătînd grabnica mazîlie a domnului Moldovei Iliaş Alexandru (1666—1668), spune: „*dar cei buni nu trăesc mult cu norocire;* den ce pricină numai Dumnezeu ştie, iar noi oamenii nu putem da nici o socoteală" [98].

În sfîrşit şi mai transparente sînt următoarele cuvinte privitoare la Matei Basarab: „Ţara iubiia pre Domn şi Domnul pre ţară; pentru că era linişte în Domnia lui; *nu să vedia, nici să auziia morţi sau prăzi, precum să făcia şi să fac la alţii*".[99]

Cronicarul se gîndeşte la Şerban, care fiindcă e iubitor de bani, rău, cumplit şi darnic către turci *domneşte mult,* iar morţile şi prăzile cari *„să fac"* de unii domni s-ar referi numai la el.

Pare deci mai probabil că cronica a fost scrisă prin 1687—88 [100]; o precizare mai mare a timpului ar fi în contrazicere cu întinderea ei, care nu se putea scri de la o zi la alta. Dar şi timpul compunerii constituie un nou indiciu împotriva lui Constantin Căpitanul Filipescu; căci închipuiască-și oricine dacă e cu putință ca Filipescu, întorcîndu-se de la solia din Ardeal, în decembrie 1686, să se apuce să scrie despre Șerban, așa cum îl prezintă cronica?

---

[94] Iorga, *An. Ac. Rom.* XXI. 346.

[95] Acad. Rom. Ms. no. 180 f° 138.

[96] *Catalogul manuscriptelor româneşti,* p. 414.

[97] *Ed. Iorga,* p. 106 ⟨*Istoriile* ... ed. Grecescu, p. 88⟩.

[98] *Ibid.*, 157—158 ⟨*Istoriile* ..., ed. Grecescu, p. 134⟩.

[99] *Ibid.*, p. 118 ⟨*Istoriile* ..., ed. Grecescu, p. 98⟩.

[100] Eu aş vedea o dovadă pentru aceasta şi în „*Relaţiunea istorică a stărei Valachiei,* 1679 —1688, a călugărului italian Del Monte (publ. întâi de Engel şi apoi în *Mag. Ist.* V, p. 32—70). Acesta fusese trimis de Împăratul Leopold în solie la Şerban Cantacuzino, în primăvara anului 1688. La 16 aprilie, el primeşte răspunsul Domnului. (*Hurm. Doc.* V, 1, p. 135—8). Solia lui Del Monte urmează numai la interval de o lună, după aceea a lui Csáky şi Antidius Dunod (N. Iorga, *Genealog. Cant.*, p. 220—35), cari erau în Bucureşti, la începutul lui martie (Inedit). Ce s-a petrecut la Bucureşti între Şerban şi solii, cărora li se dă totuşi răspunsul, nu se poate şti, dar ei pleacă ca duşmani ai domnului. Dunod care „mai mult a ispitit (şi) turburări între Domn şi boeri au mişcat şi amestecat cum spune Şerban (*Genealog. Cant.* p. 238) îl prezintă pe acesta, la Viena, ca un prefăcut, care este înţeles cu Tătarii, iar Del Monte îl atacă în *Relaţiunea istorică,* pe care o prezintă unui superior al său, cu aceeaşi violenţă, cu care îl atacă şi autorul *Istoriilor.* Pe autorul acesta, care-şi compusese deja sau îşi compunea atunci cronica, Del Monte l-a cunoscut, desigur, căci numai aşa s-ar explica unele asemănări, ca s. ex. omorîrea Drosului şi a fiului său („tînăr săracul", spune Cronicarul, iar Del Monte: „cam de 18 ani"), omorul lui Vîlcul, al lui Hrizea şi banii storşi din ţară de Şerban în anul al 2-lea, cari nu pot fi întîmplătoare. (Asupra lui Del Monte vezi notiţa din *Arhiva* de la Iaşi. Vol. V. p. 548. N. Iorga, *Cronicele muntene* în *An. Ac. Rom.* XXI, p. 429—31 şi *Istoria lit. rom.* I, p. 162.)

De altfel nimic nu îndreptățește identificarea lui Costandin Căpitanul, de care vorbește notița, cu Filipescul. Nu mă voi ocupa de oamenii cu acest nume, cari există înainte [101] și după Șerban [102]. Găsim însă chiar în acest timp un Costandin Căpitanul, altul decît Filipescul.

La începutul domniei lui Brîncoveanu, 19 boieri pribegiți în Ardeal, cer „audiențiă" la „Prea înălțați, prea slăviți și prea luminați domni ocărmuitori sfeatnici a puternicii, prea sfintei și marii împărății a Romanilor, pentru ca la luminata poartă să ne putem vărsa obiditele lacrăme de multe nedreptăți".[103]

Printre cei 19 boieri, cari iscălesc petițiunea, se află și un *Costandin Căpitanul.*[104] Avem prin urmare dovedită pentru anii 1687—1689, existența unui Costandin Căpitanul, pribeag în Ardeal, și dușman Cantacuzinilor, alături de Costandin Căpitanul Filipescul, ruda și boierul lui Șerban.

Care dintre cei 2 boieri ar putea fi autorul cronicei, este ușor de înțeles. Mai întăi însă o observație.

Între Costandin Căpitanul și Costandin Căpitanul Filipescu este o deosebire: Filipescu iscălește sau e numit totdeauna și cu numele de familie, ceea ce este explicabil. Căpitani sînt mulți și numele de Costandin e dintre cele mai răspîndite. Prin însăși faptul acesta sensul notiței e mult mai aproape de Costandin Căpitanul, decît de Filipescu.

Dar în afară de aceasta este evident că nu ruda și boierul lui Șerban, ci numai pribeagul și persecutatul Costandin Căpitanul putea prezenta pe domn și familia sa, în culorile în cari sînt descriși în cronică.

O dovadă luminoasă despre aceasta ne oferă chiar petițiunea pribegilor, pe care o iscălește acest Costandin Căpitanul și în care Cantacuzinii sînt descriși în chipul următor: „De cînd au venit acești oameni striini, greci țărigrădeni, cărora moșii și stremoșii au fost adevărați turci, cari ei se numesc Katacozineștii, a cărora tiränii, jafuri, orăzi și sugeri de sîngerea [sic] săracilor, ce au făcut și necontenit fac asupra săracii de țări și în ce foc nestins ardem și în cîte cazne și munci cumplite ne aflăm, de acesta fără de dumnezeescul neam, limbă omenească a spune nu poate, iară vărsări de sînge și omorări nenumărate a boiarilor întocma cu Neron, și în ce ne aflăm, le putem asămăna cu ale iadului munci".[105]

---

[101] *Arhiva Românească,* II. p. 440—443.

[102] N. Iorga, în *An. Ac. Rom.* XXI, p. 249.

[103] Hurmuzaki, *Doc.* V. I. p. 363.

[104] Acest Constantin Căpitanul nu e identic cu Filipescul (N. Iorga, *Istoria literaturei române* I p. 171), căci boierii subscriitori sînt pribegi „dintru a lor tiranie (adică a Cantacuzinilor) scăpaților săraci de boieri" spun ei înșiși, ceea ce explică și rostul „audienței", care n-ar fi putut fi cerută de boieri din țară.

Pribegia aceasta nu s-a putut întîmpla la începutul domniei lui Brîncoveanu, căci nu se adeverește prin nimic, și cunoașterea împrejurărilor de atunci, o arată ca neprobabilă. Sînt desigur pribegi din domnia lui Șerban, ceea ce explică de altfel și tonul petițiunei, îndreptat nu atît împotriva lui Brîncoveanu, cît mai ales împotriva Cantacuzinilor. Petițiunea este adresată la începutul anului 1690, fiindcă se referă la expedițiunea lui Heissler din decembrie — ianuarie 1690. În ultimul an din domnia lui Șerban, Filipescu este în țară, cînd îl găsim la 11 aug. numai cu 2 luni înainte de moartea domnului *(Istoriile,* ed. Iorga p. XX*)*. La 14 mai 1690, Brîncoveanu rînduiește 12 boieri ca să hotărască moșia de la Pătîrlage a „boiarenul(ui) Domniii meale Costandin Căp(i)t(anul) Filipescul", pe care o avea de zestre. (*Condica Episcopiei Buzăucui,* III, f . 51—52.)

Deci loc pentru pribegia lui, care de altfel ar rămîne neexplicabilă, nu există.

[105] *Doc.,* V. 1° p. 363.

Este, cum vedem, o caracterizare a Cantacuzinilor, care se apropie foarte mult de cele ce se spune în cronică despre ei și dacă se admite că *Istoriile domnilor Țării Românești* au fost scrise de un Costandin Căpitanul, acesta de bună seamă n-ar putea fi altul, decît subscriitorul acestei petițiuni. Îmi rămîne să răspund la o ultimă obiecțiune.

În cronică se pomenește numele lui Constantin Căpitanul Filipescu; lucrul este însă explicabil. După ce zdrobise pe vrăjmașii săi, omorînd pe cei mai periculoși, sărăcind și silindu-i să pribegească pe ceilalți, Șerban Cantacuzino caută o împăcare. Căsătoria fiicei sale cu Gligorașco Băleanul era dovada cea mai puternică a noilor sale sentimente. În aceste împrejurări, Filipescu pe care îl trimite în Ardeal să aducă pe viitorul ginere, nu este numai un vestitor al împăcărei și un sol de nuntă, el este desigur și un mijlocitor al acestei împăcări, unul dintre oamenii domnului, care avea încă oarecari legături și cu familia prigonitului, și în cuvîntul căruia tînărul se putea încrede ca să vină. Menționarea lui Filipescu, cu caracteristica accentuare a legăturei, care-l unea de familia viitorului ginere, vărul mamei sale, ceea ce explică și de ce tocmai el fusese trimis, este astfel firească în cronică.

Concluzia la care ajungem este *că nu există nici o dovadă* că autorul *Istoriilor domnilor Țării Românești* ar fi Constantin Căpitanul Filipescul, și că, dimpotrivă, sînt serioase argumente, cari ne arată că el nu le-ar fi putut scrie.

Dacă se admite totuși un Constantin Căpitanul ca autor, apoi acesta n-ar putea fi altul decît subscriitorul petițiunei, pe care boierii pribegi o dau miniștrilor austriaci, la începutul domniei lui Brîncoveanu.

Dar părerea că Constantin Căpitanul ar fi autorul se bazează exclusiv numai pe însemnarea din Manuscriptul de la 1761, al cărei cuprins este următorul: „Acăstă *carte* s-au scris de Costandin Căp[i]t[anul], mai 10 lt. 7269".

Vorbă cu vorbă luată, această însemnare are înțelesul că *„cartea"* de care este vorba, adică *Manuscriptul,* s-a scris de Constantin Căpitanul; acesta e deci *copistul* și nu *autorul.* Interpretarea aceasta este sprijinită și de arătarea anului și lunei: 10 mai 7269/1761 care cu privire la autor ar fi un nonsens. Anul și luna indică *lămurit* timpul cînd s-a scris cartea, și prin urmare calitatea lui Costandin Căpitanul, care a scris-o: *acesta este copistul din 1761.*

Concluziunea aceasta este întărită și de o altă împrejurare: „Cartea", în chestiune, adică Manuscriptul, nu conține numai cronica de care ne ocupăm. Pe prima pagină se află titlul: *Istoriia Țărăi Rumânești de cănd au descălicat pravoslavnicii creștini"*, adică exact titlul Cronicei Cantacuzinești [106], după care urmează, pe primele 2 foi, tradițiunea cuprinsă la începutul acelei cronice.

Dedesubtul acestei introduceri, luată dintr-o cronică streină, se află însemnarea care ne interesează. Pe pagina următoare, sub un alt frontispiciu, vine apoi titlul cronicei: *„Istoriile domnilor Țării Rum(ă)nești"*, după care începe textul. „Cartea" prin urmare nu cuprinde numai cronica de care ne ocupăm, ci și un fragment dintr-o alta, și e interesant, că însemnarea se găsește sub acest fragment, pe care nimeni nu s-a gîndit niciodată să-l atribuie Căpitanului. Cu toate acestea, dacă Constantin Căpitanul ar fi autorul, atunci el a trebuit să scrie *întreaga carte,* deci și această tradiție, ceea ce e imposibil.

---

[106] Cum e în ed. Ioanid. p. 1, în Ms. 441 de la Academie.etc. În *Magazinul Istoric* e: *Istoria Țării Romănești de cînd au descălicat Romănii* IV. 231.

Constantin Căpitanul este cel care scrie *Manuscriptul*, adică copistul. De altfel acesta e și înțelesul obișnuit al cuvîntului a *scrie* în cazuri identice cu acesta. Voi cita un singur exemplu:

„Letopisețul Țării Rumănești ... *acum de isnoavă scriindu-să* din porunca Măriei sale prea luminatului și prea înălțatului Domnului nostru Io Nicolae Alexandru Voevod... de Radul Logofețelul de divan, sin Mihail Ieromonahul Lupescul, *la anii de la zidirea lumei 7238, iar de la nașterea Domnului și Mîntuitorului nostru Is. Hs. 1729, la luna lui octomvrie 31 zile*".[107]

Acest letopiseț *de isnoavă scris* de Radu Logofețelul, la 31 octombrie 7238, cuprinde în realitate Cronica Cantacuzinească, Cronica lui Greceanu și pe a lui Radu Popescu.

Comparația este cred convingătoare: Costandin Căpitanul este fără îndoială copistul Manuscriptului și nu autorul cronicei.

De altfel pentru a risipi orice bănuială că Costandin Căpitanul, pe care l-am găsit pribeag în Ardeal la începutul domniei lui Brîncoveanu, tot ar putea fi autorul cronicei, trebuie să observ că Cronicarul scria în București [108], tocmai în timpul cînd Căpitanul era în Transilvania.

II

RADU POPESCU

În istoria veacului al XVII(-lea), două familii ale Popeștilor joacă un rol mai însemnat: una căreia aparține Marele Ban Radu Popescu [109], și o alta, din cele ce se pot ști pînă acum, fără nici o legătură de rudenie cu aceasta, din care face parte Hrizea Vistierul, tatăl cronicarului Radu.

Familia lui Hrizea se trage din satul Popeștii, din județul Ilfov. Tatăl său Gheorghe Vistierul se întîlnește pentru întâia dată pe la începutul anului 1631, ca Logofăt (de vistierie, probabil) [110]. Judecînd după numele său de familie, *Carida* [111], era desigur grec de origine și probabil chiar începătorul familiei. Ipoteza aceasta se întărește și prin faptul că nici el, nici fiul său Hrizea nu poartă numele de Popescu, ci tocmai nepotul său Radu, cronicarul, și acesta numai către sfîrșitul vieței sale, ceea ce este caracteristic. Gheorghe Carida va fi fost unul din numeroșii greci, cari încunjură pe Leon Tomșa (1629—1632), în timpul căruia a și fost făcut vistier al doilea. Cînd la 21 noiembrie 1633, Matei Basarab îi confirmă stăpînirea asupra satului Vîlcăneștii sau

---

[107] I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor românești*, sub No. 121.

[108] *Ed. Iorga*, p. 28, 38, 99, 108, 111, 113, 156, 158, 159, 165, 168, 186, 188, 199.

[109] În 1662 era Vel logofăt (N. Iorga, *St. și doc.* V. 122). În 1664 ajunge ban (*Ibid.* V. 632). În anii următori semnează biv vel ban (N. Iorga, *Doc. Cant.* 69. *Mag. Ist.* V. 401 și *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. Iorga, 161 n. 1). În 1669—70 e vel vornic (*Doc. Cant.* 82, 245). Pentru alți Popești, înainte și în timpul lui Brîncoveanu: *Arh. Stat. Mitrop.* Netrebnice 148/67. *Condica Mînăst. Radu Vodă* I. No. 166 f 419—420.

[110] Maria Vorniceasa îi pune zălog pentru 20 ughi satul Curăteștii de Sus. *Arh. Stat. Mitrop.* XXXII/4.

[111] *Cronica Cantacuzinească, Mag. Ist.*, IV. 338 și N. Iorga, *St. și doc.* IV. p. CCLXII n. 3.

Frăsinetul de jos, de pe Mostiște, pe care îl cumpărase *împreună cu soția sa Sofica*, el era deja biv. vtori vistier [112].

În domnia lui Matei Basarab se întîmpină ca cumpărător [113], ori martor [114] tot cu numele de Gheorghe Vistierul, iar la 28 decembrie 1652, dă o carte de judecată împreună cu alți 6 boieri, intitulîndu-se cu toții „boieri ai Divanului", ceea ce pare a însemna că-și reluase vechea dregătorie [115].

El este omorît la 17 februar 1655 [116], cînd i s-a „jăcuit" și toată casa [117], de seimenii și dorobanții revoltați în timpul lui Constantin Șerban.

Pe vremea omorîrei tatălui său, Hrizea — singurul fiu cunoscut al lui Gheorghe Vistierul — era deja mare, ocupînd desigur vreuna din dregătoriile începătoare. Ținea în căsătorie pe Maria, una din fetele Marelui Ban Gheorghe Băleanu, și judecînd după vîrsta copiilor — Radu era deja boierit în 1675 — nunta trebuie să se fi făcut încă de pe cînd trăia tatăl său [118].

În 1659, Hrizea era postelnic (vtori), cînd iscălește ca martor într-un zapis de vînzare din 26 august „Hriza Post. sin Gheorghe Vist." [119] Nu-l mai întîlnim apoi decît tocmai către sfîrșitul domniei lui Radu Leon, cînd era vistier al doilea; la 15 noiembrie 1668, domnul îi confirmă stăpînirea satului Frăsinetul[120].

Hrizea a fost deci unul din marii dregători de la Vistierie, în timpul jăfuitorului Radu Leon. În mediul acela grecesc, format din Ianache Vistierul, Nicula Sofialîul și Balasache, sfetnicii domnului de la cari porneau năpăștile, jafurile și orînduielile fără seamă, cari să aruncau asupra boierilor și mînăstirilor, își capătă fiul lui Gheorghe Carida acea experiență și dibăcie financiară, cari fac din el vistierul cel mai priceput și mai căutat în deceniul care urmează.

Dar grecii lui Radu, ca și ai tatălui său Leon, sfîrșesc rău. Ianache Vistierul moare către finele lui noiembrie 1668, înainte de a vedea furtuna, pe care nelegiuirile tovarășilor săi avea s-o ridice asupra domnului. [121]

Jafurile cari continuă și amenințarea lui Radu Leon că va face pe Sofialîul vistier, „că el scrie rîndul țărei, și pre la ce boiari au bani", au de urmare mișcarea de la Mitropolie, întîmplată la 3 decembrie, prin care domnul este silit, 6 zile mai tîrziu, să dea hrisovul pentru înlăturarea relelor obiceiuri introduse de greci și izgonirea lor din țară. [122] Dar o parte din boieri fugiseră peste Dunăre, imediat după adunarea de la Mitropolie[123], fiind urmați, cîteva zile în urmă și de alții, printre cari se aflau chiar marele ban și marele logofăt din Divanul care figurează în hrisovul de la 9 decembrie. [124]

---

[112] *Arh. Stat. Mitrop.* XXX/5.

[113] *Ibidem, Mitrop.* XXXII/5

[114] N. Iorga, *Studii și doc.* VI. 471.

[115] *Arh. St., Cond. Episcop. Buzău,* I. 176.

[116] *Mag. Ist.*, IV. 338 și *Istoriile* ed. Iorga 133 n. 1. *Studii și doc.* IV. p. CCLXII, n. 3.

[117] *Arh. Stat. Mitrop.* XXXII/7.

[118] Numele soției este cunoscut dintr-un act de danie făcut Mînăst. Ostrovu, publicat în Iorga, *Doc. Cant.* p. 10 (rezumat). Anul este însă nu 7167, ci 7187. Acad. Rom. LXIX/120.

[119] *Arh. Stat. Brîncoveni* III/7. Documentul citat întăia dată în Iorga: *St. și Doc.* V. p. 632.

[120] *Arh. Stat. Mitropolia* XXXII/7. Într-un zapis din 1666 mai 5, iscălește între martori și „Hrizea log.". Cum numele acesta e foarte obișnuit în sec. XVII, nu se poate susține identitatea lui cu fiul lui Gheorghe Vistierul *(Cond. Mînăst. Radu Vodă* II 167 f° 42).

[121] La 15 noiembrie 1668 era încă vistier *(Mitrop.* XXXII/7*)*. La 9 decembrie vistieria era vacantă.

[122] *Mag. Ist.* I. 131—134. Doc. are data 9 dec. 7177/1669 așa că chiar scriitorul doc. a calculat greșit anul de la Hs.

[123] *Istoriile,* p. 160.

[124] Pentru boierii aflați la Enișăr vezi doc. publicat de Iorga în *Istorii*, p. 160 n. 2.

Pîrile și stăruințele boierilor fugiți izbutesc să provoace mazilirea lui Radu Leon, în locul căruia este numit Antonie din Popești (martie, 1669). Care fusese atitudinea lui Hrizea în tulburările acestea cu cari se mîntuie domnia lui Radu Leon, și dacă rămăsese pînă la urmă credincios acestuia, ori se unise și el cu nemulțumiții, nu se poate ști. Împrejurarea că noul Domn îl numește mare vistier, imediat după sosirea sa în țară, ar vorbi mai mult pentru presupunerea din urmă. [125]

De aci înainte Hrizea Vistierul este unul din urzitorii de căpetenie ai evenimentelor, întîmplate pînă la suirea lui Șerban Cantacuzino pe tron. În acest deceniu dușmanii Cantacuzinilor se grupează în jurul lui Gheorghe Băleanu. Ginerele său Hrizea este după dînsul personagiul cel mai important și în ultimii 3 ani din domnia lui Duca, adevăratul conducător al grupărei. Istoria luptelor dintre aceste 2 partide se găsește pe larg expusă în studiul d-lui Iorga *Despre Cantacuzini*[126]. Voi aminti aci numai evenimentele cari privesc personal pe Hrizea.

Se pare că domnia îngăduitorului Antonie va împăca rivalitățile dintre boieri. Cu toate că în Divanul său intră mai numai Cantacuzini sau partizani de ai lor, se dă totuși Vistieria, care a fost întotdeauna una din dregătoriele cele mai importante, lui Hrizea iar Ivașco, fiul lui Gheorghe Băleanu, este făcut agă. Dar nici cu această neegală împărțire de influență, Cantacuzinii nu sînt mulțumiți. Ei se folosesc de pretextul, real ori închipuit, al unui complot pe care Gheorghe Băleanul cu partizanii săi — l-ar plănui împotriva lor, spre a înlătura din preajma domnului pe aderenții acestuia. Plîngerea, pe care o fac înaintea Divanului, neavînd rezultatul urmărit, ei stăruie pe lîngă slabul domn, care le face pe voie: pe la sfîrșitul anului 1669 Hrizea e înlocuit la Vistierie cu Papa Greceanu[127], Ivașco este făcut Stolnic, luîndu-i-se Agia, unde ar fi putut dispune de slujitori, iar „o seamă" de boieri primesc ordinul să plece la moșiile lor[128].

Fără trecere cît timp ține domnia lui Antonie, și ocupîndu-se numai de afacerile sale particulare [129], Hrizea revine, împreună cu Bălenii, atotputernic sub Grigorașcu Ghica (1672—73). În cele 18 luni ale domniei acestuia el este vistier fără întrerupere [130] și caimacam, în intervalul de la mai—decembrie 1673, cînd Ghica însoțește pentru a doua oară pe turci, în expediția contra polonilor. [131]

Sub Antonie, Hrizea și Bălenii fuseseră numai înlăturați de la dregătorii și onoruri, dar nu persecutați. Domnia lui Ghica este însă o eră de cumplită prigonire pentru Cantacuzini. Pribegia lui Șerban, asuprelile și caznele celor rămași în țară „de-i bătea în toate zilele pre talpele picioarelor și-i spînzura de mîini cu sfoară, și-i muncea în tot felul tîrîndu-i pre pămînt și pedepsindu-i cum le era voia", chemarea lor la Constantinopol, după porunca vizirului și apoi surghiunul la Creta[132], reprezintă momentele cele mai însemnate ale acestei prigoniri.

---

[125] Într-un doc. din 23 april. *Arh. Stat., Cond. Brînc.* no. 268 f° 487.

[126] P. XCV—CXXV.

[127] Hrizea e menționat ca vistier într-un doc. din 18 iunie, *(Doc. Cant.*, p. 82*)* și la 27 august. *(Cond. Brînc.* no. 265, f° 662). La 28 mart. anul următor e Papa Vistier, *(Doc. Cant.*, p. 245).

[128] *Istoriile*, p. 166.

[129] *Arh. Stat., Mitrop.* XXXII/8. Ca martor: *Cond. Mînăst. Radu Vodă I*, No. 166 f° 111.

[130] N. Iorga: *St. și doc.* V., 445. VII, 28, 34. *Doc. Cant.* 247, 96. *Mag. Ist.*, V, 356. *I. Bianu, Episcopia Strehaiei* în *An. Ac. Rom.* XXVI. 175. *Arh. Stat. Mitrop.* 25/1, 128/2.

[131] *Istoriile*, p. 181. Cronica Cantacuzinească arată pe Hrizea caimacam și în 1672 *(Mag. Ist.* V. p. 9), dar în locul lui *Istoriile* arată atunci pe Spătarul Teodor Sturdza (p. 175).

Cînd, pe la sfîrșitul lui noiembrie 1673, vine vestea că domnia s-a dat lui Duca, după stăruința lui Mihai Spătarul[133], Hrizea Vistierul împreună cu Bălenii și cu partizanii lor pribegesc în Ardeal. [134]

Dar Duca nu înțelegea să domnească numai în favorul unei familii, așa că răzbunarea persecuțiunilor de mai înainte nu avea pentru el nici un interes. După cum stăruiește și obține reîntoarcerea în țară a lui Șerban, a fratelui său Constantin Stolnicul și a cumnatului lor Radu Crețulescu, exilați la Creta, el recheamă în mod stăruitor și în repetate rînduri și pe pribegii din Ardeal. Urmînd acestor îndemnuri, Hrizea se reîntoarce în țară, după oarecare ezitare, către sfîrșitul anului 1674[135]. În primăvara anului următor, el însoțește pe domn în expedițiunea contra polonilor; Grigore Ghica, nemulțumit de activitatea vistierului Vîlcu, care era și caimacam, succesorul la vistierie al lui Papa Greceanu, omorît la începutul anului 1675, îl trimite în țară, cu însărcinarea de a strînge banii haraciului; Hrizea găsește pe caimacami, cari fugeau din loc în loc de frica ciumei, la Fîntînele, unde s-a și făcut „așăzămînt de haraciu"[136].

De aci înainte, el rămîne vistierul și omul cel mai de încredere al lui Duca, pînă la mazîlirea acestuia. În anii următori, ori de cîte ori domnul lipsește, fiind dus la oaste, Hrizea figurează printre ispravnicii Scaunului. [137]

Domnia lui Duca reprezintă o perioadă de echilibru între cele două partide; un moment numai în 1675, după reîntoarcerea din expediția polonă, se părea că Duca va reînvia timpurile lui Grigorașcu Ghica; dar îndîrjirea sa împotriva Cantacuzinilor este de scurtă durată, așa că în anii următori, ei ocupă iarăși dregătoriile cele mai însemnate[138]. În această vreme, o nouă manifestare a dușmăniilor de mai înainte nu se vede, ba chiar în 1678 Șerban Logofătul este lăsat alături de Hrizea Vistierul, caimacam în lipsa domnului.[139] Cu toate acestea, cele întîmplate în toamna anului 1678 cu boierii, cari însoțeau pe Duca, și fuga lui Șerban din țară înainte de venirea domnului, dovedesc că echilibrul era numai aparent. Cantacuzinii erau nemulțumiți că Duca inclina mai mult către potrivnicii lor, și din această nemulțumire, a rezultat domnia lui Șerban, și mutarea lui Duca în Moldova.

Noul domn părea că uitase dușmănia de altă dată cu Hrizea. Înainte de a sosi în țară îl însărcinează, alături de Badea Bălăcianul, cu căimăcămia [140] și în primul său Divan din 1679, îi păstrează dregătoria de mare vistier, pe care o avusese și sub Duca. [141]

---

[132] *Mag. Ist.*, V. p. 7—12.

[133] Atunci postelnic. (*Mag. Ist.* V. 12)

[134] *Istoriile*, 181—2 *Mag. Ist.*, V, 13. *Studii și doc.* IX, 203—24.

[135] *Istoriile* p. 185. Vezi și *Studii și doc.*, IX. 20-24.

[136] *Istoriile*, p. 186—187.

[137] În 1676. *Arh. Stat. Condica Hurezilor* No. 77 f° 384 și *Cond. Mînăst. Radu Vodă* I 166 f° 518. În 1677 N. Iorga, *Brașovul și Românii*, p. 159—160 și în 1678, *Istorii*, p. 192. *Mag. Ist.* V. 17.

[138] Pentru compunerea Divanului în 1676, *St. și doc.* V. 447 VII 52. În 1677: *Arh. Stat. Sf. Ioan* XII/7, 8. În 1678, *Ibid.*, *Mitrop.* CXXVIII/3.

[139] *Istoriile*, p. 192.

[140] *Ibid.*, p. 196.

[141] N. Iorga, *Studii și doc.*, V. 307 și *Doc. Cant.*, p. 99.

Tot cu Bălăceanu, și alături de Radu Crețulescu și de Brîncoveanu, este lăsat Hrizea în vara anului 1679, ca Ispravnic de Scaun în lipsa domnului [142].

La începutul anului 1680 se petrece însă o schimbare interesantă: lui Hrizea i se ia vistieria, care se dă lui Barbu Milescul, fost paharnic în Divanul precedent, iar pentru el se creează o dregătorie nouă. În Țara Românească exista pînă atunci un singur vornic, și un singur logofăt, pe cînd în Moldova erau cîte doi, unul de Țara de sus și altul de Țara de jos. Cu ocazia distribuirei dregătoriilor la începutul anului 1680, Șerban Cantacuzino înființează și în Țara Românească, pentru prima oară după cît știu [143], doi vornici, unul de Țara de sus și altul de Țara de jos și aceasta, numai ca să poată menține pe Hrizea printre boierii mari, fără să fie nevoit să scoată pe un altul.

Alături de Badea Bălăceanul, care fusese Vornic și în Divanul anului 1679, și care rămîne și mai departe, figurează astfel ca Vornic și Hrizea, în intervalul de la ianuarie pînă la martie 1680, cînd e închis și apoi omorît. În unele documente se înșiră cei 2 vornici, unul după altul, fără nici o altă denumire. [144] Hrizea însuși iscălește simplu vel vornic[145]. În altele însă, se arată caracterul acestei îndoite dregătorii, specificîndu-se: pan Badea vel vornic de Țara de sus, i pan Hrizea vel vornic de Țara de jos. [146]

Că era o dregătorie creată anume pentru Hrizea, se vede lămurit din faptul că, după moartea lui, rămîne iarăși un singur Vornic, ca și mai înainte. [147]

Tocmai tîrziu, în a doua jumătate a secolului al 18 (-lea) (1761), Constantin Mavrocordat introduce și în Țara Românească împărțirea administrativă în Țara de jos și de sus și cu ea dublarea funcțiunilor de vornic și de logofăt. [148]

Se vede însă că aducînd pe Milescul la Vistierie, Șerban Vodă urmărea un anumit scop. Abia trecuseră trei luni și „pre la Sfeti Teodor“ — spune cronica — în săptămîna cea mare a lăsatului de sec, de postul cel mare, „au închis pre Hrizea Vistier, puindu-i pricină ca să-i ia seama de Vistierie, și nădăjduind că va găsi bani mîncați ai țărăi la el.“ Cercetarea care se orînduiește are un rezultat contrar așteptărilor, dovedindu-se că tocmai Hrizea cheltuise de la el mai mult de 30 000 taleri. E învinuit atunci că zahereaua trimisă la Camenița a fost rea, „și i-au dat poruncă să plinească acei tal. 41 000 de la casa lui și-l îngrozia cu munci groaznice. Deci, ce să facă ticăitul ? De nevoe, s-au îndatorat, și au dat al lui ce avea; și ș-au vîndut satele și moșäele, și țiganii; și au plinit banii.“ [149] Dar 11 zile după ce-l liberase, îl închide din nou, „și la a doa închisoare mai multe cazne i-au făcut, și multe otrăvi i-au dat, să-l omoare, dar nu-l putea omorî cu otrăvile, precum într-o scrisoare a Hrizii Vistier s-au văzut, scrisă cu mîna lui, cîte feluri de otrăvuri i-au dat, și nu-l putea omoră. Care văzînd că cu acestea nimic nu-și poate face voia lui, cu altă moarte groaznică l-au omorît de ș-au plinit voia tirăniei lui. Jupăneasa dar și copii rămăind în sărăcie ... totdeauna să afla în pază de slujitori și zioa și noaptea le ceria bani pen târg. Ei văzînd că nu vor putea trăi și încă aflând unii alții că vor să piară", fug peste Dunăre pe ghiață, ducîndu-se la Constantinopol și de acolo în Moldova[150].

---

[142] *Doc. Cant.*, p. 99 și *Cond. Mînăst. Radu Vodă (Arh. Stat)*. I No. 166 f° 104.

[143] D-l I. Tuducescu mi-a comunicat că-și amintește de a mai fi întîlnit încă o dată sau de două ori în sec. XVII, cîte 2 Vornici în documente.

[144] N. Iorga, *St. și doc.*, V, 188 și 189.

[145] *Id. Doc. Cant.*, p. 100.

[146] *Arh. Stat., Cond. Brîncovenească*, no. 268 f° 429.

[147] *Arh. Stat., Cond. Brîncovenească* No. 268 f° 893.

[148] S. S. Secula, *Țara de sus și Țara de jos în Principatele Române*, 1898, și *Notița* din Convorbiri Literare, XXXIII, p. 768—771.

[149] Del Monte, reproducînd în *Relațiunea* sa plîngerile lui Hrizea, spune că i s-ar fi luat 300 de pungi (150 000 tl.) *Mag. Ist. V*, 39. Daponte în cronica sa afirmă că sub pretext că ar datori vistieriei „i-a cerut 60 000 lei, și neavînd să le dea, i-a luat tot ce a aflat, și în urmă l-a ucis“. C. Erbiceanu, *Cronicarii greci* p. 23. Arătarea cronicei noastre este desigur mai exactă. ⟨*Istoriile* ..., ed. Grecescu, p. 175⟩.

În urma lui Hrizea Vistierul rămîn trei copii, cari erau deja mari la moartea tatălui lor: o fată măritată după Logofătul Pîrvul Fărcășanul[151], și 2 băieți :Radul Logofătul cronicarul de mai tîrziu[152], și Gheorghiță Postelnicul, amîndoi boieriti încă din domnia lui Duca.

Radu era la 15 mai 1675 — cînd se întîlnește întâiași dată — logofăt de vistierie. Stroe Vornicul, Radul Crețulescu, Vîlcul Vistierul și Lupul Spătarul, ispravnicii Scaunului în lipsa lui Duca, îi dau atunci o carte, prin care îl împuternicesc să-și hotărnicească moșia de la Curătești, de către moșnenii de acolo spre a nu mai fi gîlceavă între ei[153]. E de presupus că în această vreme era deja însurat, cu toate că nu avem nici o știre pozitivă, asupra soției sale. S-ar putea numai bănui că Safta Popeasca Băneasa, de care pomenește Smaranda, fiica cea mai mare a lui Ioan Bălăceanu, într-un curios zapis de la 1776, ar fi mai degrabă soția lui Radu Popescu Cronicarul (mare ban în 1716), decît a celuilalt Radu Popescu din sec. XVII[154]. Probabil că a avut numai un singur fiu, despre a cărui soartă nu știm însă nimic[155].

Fratele său Gheorghiță Postelnicul ținea în căsătorie pe Stanca fata vistierului Preda Tatomirescul. [156] N-avem nici o știre despre Radu în anii următori. Probabil că a ocupat aceeași dregătorie de logofăt de vistierie, ceea ce se confirmă prin denumirea de Logofătul, pe care o poartă la începutul domniei lui Brîncoveanu.

Cronica spune că după moartea lui Hrizea, „jupîneasa și *copii*" au fugit peste Dunăre, ducîndu-se întîi la Adrianopol, apoi la Constantinopol și în urmă în Moldova. Între cei 300 de pribegi munteni, pe cari îi trimite Duca în vara anului 1681, ca să se plîngă la Poartă împotriva lui Șerban, se vor fi aflat, desigur, și cei 2 frați [157]. Dar asupra petrecerii lor în Moldova și a timpului cînd s-au reîntors, nu mai avem nici o știre.

Tocmai la 15 mai 1689, îi regăsim în București, împărțind cu moșnenii din Curătești moșia pe care o aveau acolo, așa ca ei să țină 300 de stînjeni, iar moșnenii 100; cîteva zile în urmă, la 20 mai, ei cumpără și partea moșnenilor[158].

---

[150] *Istoriile* p. 199—200 ⟨*Istoriile* ... ed. Grecescu, 175⟩.

[151] *Arh. Stat., Condica Marei Logofeții*, f° 530—532.

[152] Viața lui Radu Popescu a tratat-o d-l N. Iorga în 2 rînduri: *Cronicele Muntene, An. Ac. Rom.* XXI p. 362 și urm. și în *Ist. Lit. rom.* I. p. 149 și urm.

[153] Anexa I.

[154] Anexa. IX. Asupra fiicelor lui Ioan Bălăceanul vezi N. Iorga, *St. și doc.* III 61—5.

[155] *Mag. Ist.* IV, 61 Din cronică pare că ar rezulta că soția sa era moartă în 1716. În acest caz Safta Băneasa ar fi o altă persoană. Matei Păharnicul și Constantin Păharnicul (asupra cărora vezi N. Iorga, *Ist. lit. rom.* I, p. 154 n. 1), nu sînt fii lui Radu. Matei Păh. călugărit la bătrînețe sub numele de Macarie, a avut 3 fii: Constantin Popescu Păh., Nica Popescu și Mihai Post. (*Arh. St., Mitrop.* 111/20 și 86/10). Un Statie Păh. Popescu este vt. vistier în 1720 mai I, (*Episcopia Argeș* 29/40).

[156] *Ac. Rom., Cond. Strehaiei*, Ms. 500 f° 104 și *Arh. St., Condica Marei Logofeții*, 485—7; 522—4.

[157] *Istoriile*, p. 202. Duca se duce la Constantinopol în 1681. (N. Iorga, *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre*, Buc., 1899, p. 16).

[158] Anexa II.

Documentul de la 15 mai conține însă un indiciu, pe temeiul reîntoarcerei lor în țară: Moșnenii spun că, cele 400 de stînjeni „le-am hotărît despre părintele Vlădica, afară din cea mie de stînjeni, care au fost văndut Dumnealor mai nainte părintelui Vlădicăi".

Dar hotărnicia se făcuse în august 1687[159], așa că vînzarea, pe care o face Radu și fratele său Mitropolitului, este anterioară; poate că tocmai această cumpărătură determină pe Mitropolit să-și aleagă partea. Fiii lui Hrizea s-ar găsi astfel în țară în prima jumătate a anului 1687.

Faptul acesta este cu atît mai probabil, cu cît am văzut că la sfîrșitul anului 1686 fusese chemat și Băleanu, așa că tot cam în același timp sau puțin mai în urmă, va fi venit și familia lui Hrizea[160]. De altfel și trimiterea cronicarului de către Brîncoveanu, în vara anului 1689, în misiune la generalul Heissler, ar vorbi pentru o reîntoarcere ceva mai timpurie decît domnia lui Brîncoveanu, căci abia revenit din pribegie, e greu de admis că i s-ar fi încredințat o asemenea misiune.

În vara anului 1689 Brîncoveanu primește ordinul să se ducă la Cerneți, cu oștile sale, avînd însărcinarea să repare cetățile Orșova și Cladova[161].

Înainte de a pleca, Domnul voiește să se asigure despre nemți. Reîntorcîndu-se din solia de la Viena, în primăvara anului 1689, aga Constantin Bălăceanu, ginerile lui Șerban Vodă, se oprise la Brașov, unde făcea intrigi împotriva domnului, arătîndu-l ca neprieten Împăratului și îndemnînd pe Heissler, generalul comandant de acolo, să intre cu oștile în țară.

Brîncoveanu, după ce încercase în zadar să-l înduplece să vie în țară, trimite pe Radu Golescu postelnicul (al doilea), împreună cu scriitorul leșesc-latinesc, care era desigur Andrei Wolf[162], ca să întrebe pe general „oare este cu a Bălăceanului tot una, au ba" și să stăruiască să nu intre în țară. Solii nu izbutesc însă a căpăta un răspuns lămurit, și Brîncoveanu e silit să trimeată a doua oară, cam prin iunie, în același scop „pre Radul Logofătul fiul Hrizii Vistiarul din Popești, fiind învățat și în limba latinească".

Spre a putea convinge mai ușor pe Heissler, Logofătul ducea cu sine „o seamă de bani" și „o mie de boi" pentru „treaba oștilor", pe cari le însoțește cu un interesant discurs în care arată corecta purtare a Domnului său și pericolele pe care ar avea să le întîmpine și țara și oștile nemțești în caz cînd ar asculta de vorbele Bălăceanului și ar intra în țară. „Și ca de acestea multe zicîndu-se, nici cum nu s-au putut înblînzi, ci tot cu mînie mare se arăta către Domn și către țară."

Ceea ce nu izbutiseră însă să facă banii, boii și discursul Logofătului, face diplomația. Primind răspunsul lui Radu de la Brașov, Brîncoveanu îi scrie numaidecît că turcii se duc cu armata la Orșova că el însuși a primit ordin să meargă acolo, însărcinîndu-l să-i spuie generalului „să se păzească". Acesta cum aude, părăsește planul de a intra în țară, îndreptîndu-să împreună cu armata către Orșova[163].

---

[159] Scrisoarea de hotărnicie a celor 12 boieri, luați cu răvaș domnesc, este din 28 aug. 1687. *Arh. Stat.*, *Mitrop.* XXXII/19.

[160] În *Studii și doc.* am întîlnit undeva, către sfîrșitul domniei lui Șerban, un Radu Log. Popescu între marturi. El aparține însă celorlalți Popești; căci cronicarul iscălește în această vreme numai Radu sin Hrizei ori Radu Hrizea.

[161] Greceanu, *Mag. Ist.*, II.p137. La 2 august scrie din Cerneți Împăratului Leopold: Hurmuzaki, V. 1. p. 278—9.

[162] Căruia Brîncoveanu îi dăruiește la 12 ianuar 7207/1699, 360 de stînjeni în satul Sărulești din Ilfov, „pentru multa și dreapta slujba ce au slujit la multe trebi și întâmplări ale țărăi și ale Domnii meale cu o credincioasă slujbă". *(Arh. St., Condica Marei Logofeții*, f° 365).

[163] *Mag. Ist.*, V. p. 106—109.

Pînă în toamna anului 1693, Radu Popescu n-a ocupat nici o dregătorie; în acest timp el iscălește ca martor în diferite zapise numai simplu „Radu Logofătul"[164], ceea ce pentru cine fusese altădată logofăt al treilea, logofăt de Divan, de vistierie etc., cum se specifică anume cînd titularul ocupă încă dregătoria, (logofăt za Vistierie, logofăt za Divan, treti logofăt), însemnează că e un fost logofăt.

Regularea încurcăturilor bănești rămase după urma tatălui său, îi dau de altfel destul de lucru. Am văzut că Șerban silise pe Hrizea Vistierul să plătească 41 000 tl., prețul zaherelii trimisă la Camenița; vînzînd o parte din avere [165] și ipotecînd pe ceailaltă, el împlinise banii. Acum cînd feciorii săi veniseră iarăși în țară, datornicii se adresează lor ca să li se plătească împrumuturile. Văzînd că sumele cerute de datornici — printre cari figurează cumnatul lor, logofătul Pîrvu Fărcășanul cu 2 265 tl. [166] mătușă-sa Neacșa Dudeasca, altă fată a banului Gheorghe Băleanu, măritată după Radu Dudescu, cu 700 tl. [167], Proca cămărașul cu 960 tl. [168], Șerban Herăscul cu 300, egumenul de la Sf. Gheorghe cu 100, cel de la Radu Vodă cu 1 100 [169] etc. — întrec valoarea moștenirei rămase pe urma lui Hrizea, și că ei nu le vor putea plăti, Radu și fratele său Gheorghe postelnicul declară înaintea Domnului și a Divanului, la care fuseseră trași, că ei se leapădă de toate ce au fost rămas de la tatăl lor, ca să le ia datornicii pentru datoria lor, măcar veri ce ar găsi[170].

Pe temeiul acestei declarațiuni, Brîncoveanu împreună cu Divanul, pe de o parte hotărăște ca de aci înainte fiii lui Hrizea să aibă pace de către datornici, din momentul ce s-au lepădat de moștenirea tatălui lor, iar pe de altă parte numește o comisiune, compusă din Diicul Rudeanul vel logofăt, Matei biv vel vistier și Cornea Brăiloiul vel paharnic, avînd ca ispravnic pe Vergo biv vel portar, „ca să le facă acești boiari curamă, precum va fi mai cu dreptul, ca să dea fiește căruia datornic ce i să va cădea pentru datoria lui".

Datornicii se strîng apoi la Mitropolie înaintea mitropolitului Theodosie, unde comisiunea făcînd socoteala datoriilor, împarte fiecăruia, proporțional cu ce avea să ia, averea rămasă după urma lui Hrizea Vistierul. [171]

Împărțirea aceasta se făcuse în anul 1693, deoarece un act de proprietate, dat de comisiune unui datornic, pentru partea care i se venise la curamă are data de 8 octombrie 7202/1693 [172].

---

[164] Ce martor pe un zapis din 8 iulie 1690, „Radul log. sin. Hrizea Vist." *Arh. Stat.*, *Cond. Hurezilor*, no. 77 f° 180; de asemenea pe un act din 2 mai 1692. *Arh. Stat. Condica Mînăst. Radu Vodă, I*, No. 166 f° 236.

[165] Hrizea ca vornic (ian.—mart. 1680) vinde lui Matei Filipescu vel agă, 4 roate de moară și 934 stînjeni în Stănești, (*Arh. St., Cond. Episcopiei Buzău.* no. 103 f° 313 și urm.).

[166] *Arhiva Statului, Condica Marei Logofeții*, p. 530—2 și p. 795—7.

[167] *Ibidem*, p. 185—7. Neacșa împrumutase banii de la Starostele Duca. N. Iorga, *Doc. Cant.* p. 100.

[168] Hrisovul dat Hurezilor la 1 iunie 1696. *Hurezi*, XXV/7; cf. N. Iorga, *Stud.* și *doc.* V. p. 632.

[169] Anexa III.

[170] *Idem.*

[171] Se pare, însă, că feciorii Hrizei găsiseră mijlocul de a apuca și ei ceva la curamă. Așa s. ex. moșia Dăneștii din Argeș a rămas să fie pe seama lor, iar Pîrvul să n-aibă treabă „că au fost luat mai mult la curamă afară de banii lui". Ei o dăruiesc apoi unor negustori, cari au proces cu Pîrvul. *Arh. Stat. Cond. Mare Logofeții*, 530—2.

[172] *Condica Brîncovenească*, III, f° 484—486.

Cam în această vreme, adică către sfîrșitul anului 1693, primește Radu Popescu dregătoria de *clucer de arie*; îl întîlnim pentru prima oară iscălind ca martor pe un zapis din 2 decembrie 1693 „Radu vel clucer za arie“ [173].

Cum la 19 iunie ocupa aceeași dregătorie Preda Prășcoveanu[174], urmează că numirea lui Radu Popescu nu s-a putut face decît numai după această dată.

Boieria cu care Brîncoveanu cinstește pe fiul lui Hrizea — acum om în vîrstă cam de 40 ani — era însă de a doua mînă.

Se știe că marele clucer avea sarcina procurărei și conservărei tuturor proviziunilor trebuincioase Curței și în păstrarea lui erau cheile cămărilor domnești. [175] Pentru îndeplinirea acestei obligațiuni, el era ajutat, pe vremea lui Brîncoveanu, de alți patru cluceri, cari, cu o singură numire se chemau cluceri ai doilea (vtori cluceri). [176] Doi dintre ei se numeau însă cluceri de arie [177], avînd în special grija merticelor de fîn și de orz[178], iar ceilalți 2 cluceri de jigniță, (magazineri)[179], în sarcina cărora cădea supravegherea și cheltuiala jigniței[180]. Sub Brîncoveanu marele clucer primește „simbrie“ cîte 1 000 tl. pe an [181], iar ceilalți cîte 500[182].

Spre a se deosebi, cei 2 cluceri de arie se numesc: vel clucer de arie și vtori clucer de arie, distincțiune care, după cît se pare, nu era numai onorifică.[183]

Dregătoria de mare clucer de arie o îndeplinește Radu Popescu, cam doi ani și jumătate, de la sfîrșitul lui 1693 pînă în primele luni ale anului 1696. La 16 februar acest an, îl întîlnim încă iscălind „vel clucer za arie“ [184]. Dar cîteva luni mai în urmă, în iunie, se vorbește în Condica Vistieriei de „clucerii de arie cei de an“. [185]

În timpul acesta iscălește adeseori ca martor în diferite zapise[186], dă cărți de judecată, [187] iar în 1695 Brîncoveanu îi încredințează iarăși o misiune de oarecare importanță. În martie, domnul primise poruncă să meargă la Cerneți, spre (a) face din nou cetatea Cladova, pe care turcii, nevoiți să se retragă în fața armatei marcgrafului de Baden, o stricaseră în vara anului 1689. După ce stăruise în zadar ca să i se îngăduie a trimite numai oamenii, fără să meargă el, Brîncoveanu pleacă din București la 8 aprilie, și după 2 opriri mai îndelungate la Potlogi și Brîncoveni, așteptînd rezultatul unei noi intervențiuni, pe care o făcuse, pe la începutul lui mai ajunge la Cerneți. Pe cînd lucra la dresul cetății, îi vine însă știre că Poarta i-a ascultat rugăciunea, dîndu-i voie să se întoarcă spre a păzi plaiurile de oștile nemțești și făcătorii de rău, cari se înmulțiseră. Plecînd, domnul lasă ca „ispravnici" adică supraveghetori peste oamenii cari lucrau la cetate, pe stolnicul Radu Izvoranul și pe Radul clucerul fiul Hrizei Vistierul.

---

[173] *Arh. Stat., Cond. Mînăstirei Radu Vodă* I. no. 166 f° 347. Actul are însă data 2 decembre 7201; dacă am socoti începutul anului la 1 sept. ar ieși anul de la Christ. 1692, ceea ce e imposibil, deoarece în iunie 1693 clucer de arie e Preda Pârșcoveanu.

[174] *Arh. Stat., Condica Hurezilor,* no. 77, f° 122.

[175] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei.* Vol. II din *Operele Principelui Demetriu Cantemir,* ed. Academiei Române, p. 83. Relațiunea lui Del Monte. *Mag. Ist.* V. p. 45.

[176] *Condica de venituri și cheltueli a vistieriei.* (1694—1704) p. 236, 240, 330.

[177] *Ibidem,* p. 144.

[178] *Ibidem,* p. 51, 144, 217, 421, 502, 565, 594, 632, 653, 682.

[179] *Ibidem,* p. 695.

[180] *Ibidem,* p. 111, 122, 125, 144 etc.

[181] *Ibidem,* p. 729.

[182] *Ibidem,* p. 338, 632, 729.

[183] *Ibidem,* p. 51. Pentru clucerul cel mare de arie mai vezi: *Istoria Țărei Românești* de frații Tunusli, trad. Sion, p. 21, 25, 59 și *Istoria generală a Daciei* de Dionisiu Fotino trad. Sion, III, 296.

[184] *Arh. Stat., Mitropolie,* Netrebnice 248/67 no. 1.

[185] P. 217 cf. p. 236. „Clucerii de Arie cei vechi“.

[186] *Arh. Stat., Cond. Brînc.* no. 266 f° 334. *Idem,* no. 268 f° 1040. *Cond. Mînăst. Banu,* I, no. 143, f° 104.

[187] N. Iorga, *Studii și documente,* V, p. 128. În april 1694 îl menționează și Condica Vistieriei, p. 30.

„Și prin vremea ce au fost acei boiari acolo, cetatea o au isprăvit, pesmedul atîtea mii de cîntare le-au trimis la Beligrad, unde auzia de hoți că sînt, trimitea oști de-i risipea, și alte trebi și porunci ce era le făcea, spre folosul domniei și al țărei."

Cu toată activitatea aceasta laudabilă, pe care ispravnicii o desfășoară acolo, pentru motive pe cari nu le știm, domnul îi recheamă, trimițînd în locul lor pe banul Cornea Brăiloiu. [188]

Radu Popescu se reîntoarce la Tîrgoviște, unde se găsea și Brîncoveanu de la 26 iulie [189] și în Divanul făcut pentru judecarea marelui clucer Constantin Știrbei, dovedit că făcuse jafuri și nedreptăți locuitorilor de peste Olt, unde fusese însărcinat cu strîngerea banilor haraciului, el citește dovezile vinovăției superiorului său, pe care domnul le adunase cu prilejul ducerii sale la Cerneți[190]. Între februar și iunie 1696, Radu Popescu încetează de a mai fi clucer; timpul acesta nepotrivit pentru împlinirea normală a duratei unei dregătorii, precum și atitudinea sa de mai tîrziu, dau ieșirei lui din dregătorie aparența unei dizgrații. De aci înainte el iscălește simplu „Radu Hrizea (ori sin Hrizei) fost mare clucer"[191]. În 1698 Radu și fratele său Gheorghiță răscumpără satul lor de familie Popeștii și Stîlpenii din Ilfov, plătind din „dreapta agonisita lor" 1 500 de taleri, cu cît se încărcase la curamă, iar la 24 mai,Domnul le confirmă stăpînirea asupra lui[192].

În cei doi ani următori, amîndoi frații împreună cu Bălăcenii dau cîte un cal la „rănduiala Cailor"[193].

În vara anului 1700, o tentativă de complot se urzește împotriva lui Brîncoveanu, de către Dumitrașcu Corbeanu și jupîneasa lui Tudosca. Între boierii amestecați în această afacere este și Radu Popescu, ceea ce confirmă ipoteza dizgrației lui în 1696.

Cronica lui Radu Greceanu, singurul izvor istoric, care ne-a păstrat descrierea acestui complot, are însă și în privința lui, ca și asupra celor mai multe evenimente din perioada de la 1700—1713, o dublă versiune[194].

Scopul complotului era să aducă domn în locul lui Brîncoveanu pe fiul lui Grigorie Ghica. Dumitrașcu Corbeanu și soția sa se înțeleseră cu un turc, care fusese iazagiu la Ghica, ca prin mijlocul unei „mahrame cu sîrmă"[195], căci nu voiau să întrebuințeze scrisori, să dea de veste fiicei lui Grigorie Ghica, pe care o ținea Iordache beizadea, fiul lui Antonie Vodă, despre înțelegerea dintre boieri. Turcul însă duce mahrama lui Brîncoveanu, descoperindu-i vicleșugul urzit împotrivă-i.

---

[188] *Istoria Țării Românești de la 1689 încoace.* Mag Ist. V. 137—139. Greceanu: *Mag. Ist.* II, p. 217—220. ⟨*Istoria Țării Românești, de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ediție critică de Constant Grecescu, București, 1959, p. 65. Se va cita, în continuare, *Istoria... 1688—1717*, ed. Grecescu.⟩

[189] Greceanu: *Mag. Ist.*, II 221. Venise cam în același timp cu domnul deoarece iscălește ca martor într-un zapis din 23 iulie 1695. *(Arh. St., Condica Mînăstirei Banu*, I no. 143 f° 104).

[190] *Mag. Ist.*, V. 144. Judecata s-a făcut între 20 iulie, cînd vine domnul la Tîrgoviște și mijlocul lui septembrie, cînd pleacă spre a ieși întru întîmpinarea sultanului. (Greceanu II. p. 221 și 227.).

[191] *Cond. Brînc.*, no. 265 f° 517. *Idem* no. 266 f° 510—512.

[192] Anexa III.

[193] *Condica Vistieriei*, p. 488, 554.

[194] Rostul celor 2 versiuni din Ms. 548 de la Academia Română, deosebite nu numai ca fapte, dar și ca spirit, ca aprecieri, nu se poate încă lămuri pînă la publicarea edițiunei pe care o are gata d-l Ștefan D. Greceanu. Domnia sa a avut bună-voința să mi-o puie la dispoziție, înainte de apariție, pentru care îi exprim și aici mulțumirile mele.

După prima versiune, domnul nu face nici o cercetare, iertînd pe vinovați și lăsîndu-i în judecata lui Dumnezeu. Cu toate acestea, „meșteșugurile" lui Dumitrașcu ajunseseră și la Poartă — probabil că turcul nu fusese unicul mijlocitor — unde „au fost trimis procletul acela și boieri scriși tot anume, cu carii zicea că iaste alcătuit, ca să fie după ce-și vor isprăvi tot una". Ca urmare a acestei înștiințări vine un Agă cu poruncă, ca să ducă la Poartă pe acești boieri „cîți era scriși în tefter, anume: Constantin Știrbei Vel Clucer, Cernica Știrbei Vel Armaș, Radu Cluceru sin Hrizii Vistierul, Gligorie Postelnicul Băleanu, Șărban Postelnicul Hierăscul, Mihăiu Postelnicul Corbeanu, Dumitrașco Postelnicul Corbeanu, Vlaicul Armașul și alții".

Brîncoveanu îi trimite, dar nu numai pe ei, ci și pe alții mulți. Ajunș la Cuciuckioi, lîngă Constantinopol, și dînd știre că au venit, Vizirul văzîndu- așa de mulți și temîndu-se ca să nu facă vreo turburare în oraș, le-a dat ordin să se întoarcă îndărăt în țară.

„Deci pă unii dentr'aceștia care li s-au dovedit faptele și vrăjmășia înpotriva Domnii, i-au pedepsit puțină vreme cu închisoarea: pă Dumitrașc Corbeanul Paharnecul, pă Grigorie Post. Băleanul, i pă Radul Clucerul sin Hrizi", iar apoi Domnul dă bunătatea sa, „milostivindu-se iarăși spre dânșii lăsându-i în judecata lui Dumnezeu, i-au slobozit și i-au și miluit cu dregători și cu cinste la Curte." [196]

În a doua versiune și atitudinea domnului față de complotiști — al căro nume nu se mai arată — și cauza chemării lor la Constantinopol, sînt povestit altfel.

Brîncoveanu, aflînd de la turc de complotul boierilor „ca pe niște ficlean la opreală cu urgie i-au pus, care acestea înțelegîndu-se la unii iarăș den grec vrăjmași pământului acestuia, care și cu slujbă la Poarta vizirului să afla le-au prefăcut și le-au sporit într-alt chip, spre multă asupra domnii răutate până și pre cei mari spre vorbele lor i-au plecat, multe pungi făgăduind c să-și plinească poftele lor ceale reale, ce avea asupra domnii".

Aga vine fără de veste cu poruncă „să dea domnul pă o seamă de boier să-i ducă acolo, care vrăjmașii aceia înainte îi pusese, cum că voitori de ră domnului acei boiari vor fi, și mergând acolo, ceva după pofta lor vor isprăvi"

Cele ce urmează sînt arătate apoi ca și în prima versiune, cu deosebir că la reîntoarcere nici unul dintre boieri nu mai este pedepsit[197].

Povestirea din a doua versiune pare mai verosimilă, căci e mai natura ca domnul să închidă și să pedepsească pe boierii cari-i fuseseră denunțați decît să-i ierte, fără chiar a mai face vreo cercetare. Contînd apoi pe resentimentele celor puși „la opreală cu urgie", Mavrocordații și Ghiculeștii înduplecă pe mai marii Porții, să-i cheme la Constantinopol spre a pîrî pe Brîncoveanu.

---

[195] Vezi N. Iorga, *Doc. Cant.*, III, p. 155.

[196] Acad. Rom. Ms. 548, f° 127—131. ⟨Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu voievod (1688—1714)*, ediție critică de Aurora Ilieș, Bucureșt 1970, p. 215—216 (se va cita, în continuare, Greceanu, ed. Ilieș.

[197] Ms. 548 f° 139—141.

În acelaşi fel prezintă lucrurile şi Condica Vistieriei, cu ocazia înregistrărei banilor, cheltuiţi în această împrejurare. 15 000 tal. s-au trimis „... pentru prihănile ce au scornit vrăjmaşii, *că s-au închis boiarii aici, şi au venit agă să-i ia să-i ducă la împărăţie*".[198]

Dibăcia domnului, care, nu numai pe cei ce erau chemaţi, „ci şi pre alţi boiari mari şi mai de jos mulţi au trimis ca să stea de faţă"[199], şi mai ales cele 300 de pungi cheltuite atunci parte de la dînsul, parte de la ţară[200], fac ca furtuna să treacă fără nici o altă urmare. „Văzînd cei mari ca sînt minciuni, au cerut bani" [201] şi cînd sumele trimise de domn în diferite rînduri, au fost găsite la Ţarigrad îndestulătoare, i se trimite ferman „cum că au înţeles împărăţia că pîrele ce s-au fost scornit mai nainte au fost minciuni şi nu este nimic de acelea, ci să stăpânească cum au stăpânit pînă acum *şi să facă zapt răilor*"[202]. Dar milostivul şi lesne iertătorul Brîncoveanul, despre care Del Chiaro spune, că-şi ierta duşmanii totdeauna, cînd se spovedea şi se împărtăşa la Joimari[203], nu numai că nu face „zapt răilor" dar, după cum spune cronica, „milostivindu-se iarăşi spre dânşii, lăsându-i în judecata lui Dumnezeu, i-au slobozit şi i-au şi miluit cu dregătorii şi cu cinste la Curte". [204]

În adevăr, nu trecuse anul şi unul dintre complotişti, postelnicul Grigorie Băleanul, vărul cronicarului Radu, care la 8 iulie 1700 scria că „unde văz că într-această becisnică de ţară-ne, vin oamenilor primejdii şi petrec neştiind nimica, zău că sânt bucuros mai bine să mă aflu în statul celor mai de jos şi să fiu odihnit, decît să-mi fie numele acesta şi să fiu pururea cu ghiaţa în inemă"[205], este făcut vel vornic de Tîrgovişte, în care calitate iscăleşte la 30 iunie 1701[206].

Cîteva luni mai tîrziu, la 10 decembrie, găsim şi pe Radu Clucerul, ca „ispravnic de banii haraciului" în judeţul Vîlcei. În această calitate, el apuca pe călugării mînăstirei Dobruşa, să plătească „ruptoarea" adică suma fixă anuală, la care erau impuse de la Vistierie satele Dobruşa şi Sîrbii ale mînăstirei. În urma plîngerii călugărilor, domnul îi porunceşte să apuce pe oamenii şăzători acolo, lăsîndu-i pe ei şi bucatele mînăstirei în pace[207].

În primăvara anului 1703, el era ispravnic la Vel Ocnă (Rîmnic), o funcţiune analogă probabil cu aceea de cămăraş.[208]. Se ştie că venitul ocnelor aparţinea domnului; de obicei ele se arendau. Se întîmpla însă uneori să nu se găsească cumpărători, ori ca arendaşii, dintr-o împrejurare oarecare, să întrerupă exploatarea sau că preţul ieşit la licitaţie să nu fie mulţumitor. În acest caz, exploatarea se făcea în regie, domnul avîndu-şi la Ocnă un cămăraş, sau în lipsa acestuia un ispravnic, ca în cazul de faţă.

Orice însărcinare în care e vorba de afaceri băneşti este, afară de anumite excepţii, o favoare; în special perceperea impozitelor, care pînă la începutul sec. XVIII se făcea de obicei prin boieri, în afară de veniturile domnilor, unde pentru motive uşor de înţeles, s-a introdus mai de timpuriu arendarea, este marele privilegiu, grație căruia se mențin și cresc casele boierești. Dar pentru trecutul casei fostului clucer de arie, pentru vîrsta și variatele sale cunoștințe, isprăvnicia de la Ocna cea mare nu era desigur un semn de prea mare favoare.

---

[198] *Condica Vistieriei*, p. 569.

[199] Greceanu, Ms. 548 f^0 140.

[200] *Ibidem*, *Condica Vist*. arată cheltuiţi de ţară cam 150 de pungi, p. 560. 569. 578—9. De unde urmează că domnul dăduse de la el încă pe atîta. Vezi şi *Cond. Vist.*, p. 569.

[201] *Ibid.*, p. 569.

[202] *Ibid.*, p. 579.

[203] Del Chiaro, p. 91.

[204] Greceanu, f^0 131. 〈Greceanu, ed. Ilieş, p. 216.〉

[205] *Anexa* IV.

[206] Acad. Rom., XLV/129.

[207] *Anexa V.*

[208] *Anexa VI.*

De altfel, lucrul acesta se vede și de acolo că, în tot restul domniei lui Brîncoveanu, Radu Popescu nu mai ocupă nici o dregătorie. Pentru acest bun cunoscător de latinește, de grecește, și ceea ce era foarte rar, de turcește, vodă nu găsește în cei din urmă 11 ani de domnie, nici o dregătorie, nici un loc în numeroasele schimbări de boieri, cari se perindează în această vreme ca agenți ai țării la Constantinopol. Ce va fi determinat această răceală a domnului, în a doua jumătate a domniei sale, față de Radu Popescu nu se poate ști. Poate o prea mare rîvnă a acestuia de a-și reface mai repede moștenirea împovărată de datorii, la care fusese nevoit să renunțe. De altfel, cu sistemul nostru de impunere și percepere a impozitelor, boierul care avea o însărcinare de asemenea natură, nu era numai tentat la asuprire și jaf, prin lipsa de control și putința de a opri pentru sine celea ce putea scoate mai mult, dar constrîns chiar să le facă, din cauza răspunderii și obligațiunei ce avea, de a împlini din averea lui orice lipsă.

Pentru cel care era nepotul lui Gheorghe Carida și fiul dibaciului vistier al lui Grigore Ghica și Duca, pentru omul care-și începuse cariera la vistierie și într-o școală ca aceea a tatălui său, cînd acesta era primul sfetnic al lui Duca și unul dintre cei mai bogați boieri ai țării, o asemenea năzuință este ușor de presupus.

Dar cu un domn ca Brîncoveanu, care era un bun gospodar, un minunat mînuitor de bani și „sameș" ca nimeni altul, boierul cu o astfel de înclinație, nu putea face carieră. Bănuiesc că uitarea și obscuritatea în care se află Radu Popescu, în a doua jumătate a domniei lui Brîncoveanu, se datorește tocmai unor împrejurări de asemenea natură.

La 8 mai 1706, el dă o carte de judecată, împreună cu alți trei boieri de mîna a doua, lui Constantin Lămotescu, „pentru că au avut întrebăciune de față înaintea noastră, den porunca Domnului nostru Io Constandin Băsărab Voevod, cu Nedelco Popescul", pentru moșia Bonțeștii[209].

Cu ocazia unui zăgaz, pe care Radu îl făcuse în 1708 la satul său, spre a abate cursul Dîmboviței pe matca cea veche, zăgaz care avusese drept urmare revărsarea apei, de înecase livezile și morile mînăstirei Radu Vodă, vedem dintr-o interesantă scrisoare, pe care Brîncoveanu o scrie în această privință lui Radu Dudescu, că sentimentele sale față de fostul clucer nu erau dintre cele mai bine-voitoare.

„Dacă au fost văru-tău[210] spune domnul, cu atâta minte n-avem ce face ... Pentru aceasta am scris boiarilor caimacami să tae acel zăgaz și nu va fi numai cu atîta, ci și cîtă pagubă și stricăciune s-a făcut, toată va să plătească, atît cît s-a făcut în livadea noastră, cît și ale altora".[211]

Pînă la mazîlirea lui Brîncoveanu, nu mai aflăm nici o știre asupra lui.

În domnia lui Ștefan Cantacuzino (1714—16), fără să ocupe o dregătorie de primul rang, Radu Popescu se bucură totuși de mai multă favoare. Îl aflăm, chiar de la începutul noiei domnii, ca mare vornic de Tîrgoviște, în care calitate ia parte ca judecător într-un important proces, pe care egumenul de la Bistriţa îl are cu moşnenii din satul Costeştii, pe cari îi revendica ca rumâni ai mînăstirei.

---

[209] Acad. Rom., XII/237.

[210] Dudescu era văr cu Radu Popescu, ambii fiind fii a două fete ale lui Gheorghe Băleanu.

[211] *Anexa VII.*

Egumenul, care nu putuse isprăvi nimic, din cauza vechimei pricinei, în procesul pe care îl purtase sub Brîncoveanu, imediat ce aude de schimbarea domnului, vine să se plîngă din nou împotriva moşnenilor. Ştefan Cantacuzino, văzînd că este „multă gălceavă între dînşii şi lucru vechi de demult . . . şi neputîndu-să adevără din Divan", îi dă pe seama mitropolitului Anthim, a celor 2 episcopi, Damaschin al Rîmnicului şi Ioasaf al Buzăului, „şi pre seama a trei boiari mari ai Divanului Domniei meale, Bunea Grădişteanul Vel vornec, Şărban Bujoreanul Vel Vistiiar, i Radul săn Hrizii Vistiiarul, Vel Vor. za Tărgovişte", ca să cerceteze pricina. În urma cercetărei care se face şi al jurămîntului, pe care-l depun sătenii la Mitropolie, se aleg dintre ei 5 neamuri, cuprinşi într-o carte veche, cari rămîn rumâni mînăstirei, şi asupra cărora domnul îi întăreşte stăpînirea, printr-un hrisov dat la 12 iunie 1714[212].

Caracterul dregătoriei, pe care o ocupă Radu Popescu, nu este tocmai lămurit, căci vel vornicul de Tîrgovişte nu figurează în ierarhia obişnuită a dregătorilor noştri. În „A doua Cronică a Cantacuzinilor", tipărită de Fraţii Tunusli[213], al cărei autor cunoştea şi descrie starea ţării, aşa cum era înainte de 1769, se spune că „Marele vornic de Tîrgovişte este judecător al oraşului Tîrgovişte, şi cîrmuitor al districtului Dombroviţa"[214].

Şi Fotino ştie că vornicul de Tîrgovişte era judecător al judeţului, venind în rang imediat înaintea clucerului de arie, dar el mai spune că dregătoria aceasta se desfiinţase deja de mult[215].

După cît ştiu, un vornic de Tîrgovişte nu se întîlneşte înainte de domnia lui Brîncoveanu. Condica Vistieriei menţionează în martie 1694, pentru prima oară, pe un Pascale ca vornic de Tîrgovişte, arătîndu-l apoi ca ocupînd această funcţiune pînă în anul 1699[216]. Pascale nu e însă numit niciodată judecător, cum e numit Stoica Ludescu, care sub Şerban ocupa această dregătorie[217]. Atribuţiunile sale sînt acelea ale unui pîrcălab de Curte, care are sarcina să supravegheze „lucrul viilor domneşti"[218] „cositul fînului din livada domnească"[219], să facă mici cumpărături pentru rotunjirea acestor vii şi livezi etc.[220]. Ca orice dregător, el dă şi cărţi de judecată[221], dar nu aceasta este principala lui chemare, pe care de altfel o arată destul de clar titlul său oficial, „vel vornic *Scaunului Tîrgoviştii*"[222], şi căftănirea lui de către domn, ori de cîte ori acesta soseşte acolo[223].

---

[212] *Arh. Stat.*, *Bistriţa* I, Netrebnice 2.

[213] Asupra căreia vezi N. Iorga; *Cronicele Muntene* in *An. Acad. Rom.*, XXI, p. 410—20.

[214] *Istoria Ţărei Româneşti* trad. Sion, p. 25 cf. 59, unde se vede că nu cunoştea, ca la alţi boieri, ce venituri are.

[215] *Istoria generală a Daciei*, trad. Sion, III, p. 296.

[216] *Condica Vistieriei*, p. 25, 502.

[217] Vezi mai sus p. 5. În 1716 găsim iar un judecător al Tîrgoviştei: Grigore Popescu (inedit). Numai de aci înainte, probabil, vornicul rămîne ca judecător.

[218] *Cond. Vist.*, p. 25, 442, 472, 502.

[219] *Cond. Vist.*, p. 51, 144, 236, 330, 426.

[220] *Ib.*, p. 46, 129.

[221] *Arh. Stat.*, *Mitropolia* LII/4.

[222] *Ibidem.*

[223] Greceanu în partea inedită.

E probabil că această dregătorie fusese înființată de Brîncoveanu, odată cu repararea Curței de la Tîrgoviște și transformarea ei în a doua reședință domnească[224].

Lui Pascale îi urmează ca vel vornic de Tîrgoviște, în anul 1701, Grigorie Băleanul, care rămîne apoi în această dregătorie pînă la începutul lui iulie 1711, cînd este făcut sluger[225]. Se pare însă că, odată cu numirea în această dregătorie a unui boier de însemnătatea lui Băleanu, dintr-o veche și renumită familie, ginere al lui Șerban și viitor cuscru al lui Brîncoveanu[226], se luaseră atribuțiile pur materiale ale vornicului, ca lucrul viilor și cositul fînului, cari se dau unui pîrcălab de Curte[227], ca și la București, iar el rămîne astfel numai ca ispravnic de Scaun, adică de reședință, în lipsa domnului.

Cînd după Ștefan Cantacuzino, reședința de la Tîrgoviște este definitiv părăsită, vel vornicul rămîne simplu judecătorul orașului și județului, pînă cînd reformele lui Constantin Mavrocordat, introducînd altă organizare administrativă și judiciară, și dregătoria devenind inutilă, ea se și desființează[228]

Ar fi foarte interesant să știm dacă lui Grigore Băleanu îi urmase, în 1711, Radu Popescu ori dacă nu cumva acesta este numit numai odată cu urcarea pe tron a lui Ștefan, în 1714. Din nenorocire, n-am întîlnit pînă acum în documente, un vornic de Tîrgoviște în intervalul de la 1711—1714, și nici despre Radu Popescu nu știm nimic în această vreme.

Din cele ce am văzut asupra carierei sale sub Brîncoveanu, ar fi mai probabil să admitem că și el făcea parte dintre boierii siliți de domn să stea pe la moșiile lor și cari, imediat ce aud de mazilie, își fac apariția la Curte, spre „cea mai mare uimire" a secretarului italian Del Chiaro, care raportează faptul[229].

Oricum ar fi lucrul, este însă sigur că în dezbinarea dintre Cantacuzini și Brîncoveanu, în ultimii ani din domnia acestuia, Radu Popescu era de partea celor dintăi. Misiunile, pe cari i le încredințează Ștefan Cantacuzino, dovedesc că el era unul dintre boierii cari se bucurau de încrederea domnului.

În toamna anului 1714, Radu Popescu este însărcinat împreună cu Drăghici Strîmbeanul și Grigorie căpitanul ca să pregătească conace pentru regele Carol XII, care hotărîndu-se, în sfîrșit, să se reîntoarcă în Suedia, avea să treacă prin țară [230]. Regele suedez ajunsese la 12/1 octombrie la Rusciuc și în aceeași zi trecuse la Giurgiu[231]. După o oprire aici de cîteva zile, se îndreptează, conform ordinului Porței, direct către Pitești, unde sosește la 19/8 octomvrie, rămînînd apoi aci 16 zile[232]. Hotărît încă de mai înainte — din motive politice — să treacă incognito prin țările împăratului Carol, pleacă fără veste și travestit din Pitești, întovărășit numai de o mică suită. „Au pierit dintre oști — spune cronicarul care-i pregătise conacele — cu cîțiva oameni de ai lui și s-au dus teptil în cai de poște, pînă în țara lui și nimenea nu l-au știut că este craiul".[233] Însuși generalul comandant al Ardealului, contele de Stainville, raportînd Consiliului de Război trecerea micei armate suedeze prin pasul Branului, (8—12 noiembre) spune despre rege că nu știe precis pe unde a trecut; după spusele unui ofițer ar fi ieșit pe la Vulcan, îndreptîndu-se prin Hațeg către Arad, Seghedin și Buda[234]. În numele său, unul dintre generali împrumută însă de la Stainville suma de 50 000 de galbeni, pe cari acesta îi dă din banii lui Brîncoveanu, confiscați în Ardeal, după omorîrea domnului la Constantinopol.[235]

---

[224] Curtea de la Tîrgoviște fusese dărîmată, după hainia lui Mihnea, din ordinul Porței de către Gheorghe Ghica (1659 și 1660). Cu învoirea Porței, Brîncoveanu începe a o restaura în 1692, terminînd reconstruirea corpului principal la 15 august 1694. Del Chiaro, 120—121. Greceanu, *Mag. Ist.* II, p. 213—14, 347—348. Chiar în anul 1692, sept. 21 întîlnim întîi pe Pascale ca vornic. (*Cond. Brînc.* III, p. 397—8.)

[225] La 2 iulie 1711, era vel vornic de Tîrgoviște (*Arh. St., Mitrop.* LVII/68, 71, 72). La 7 iulie este vel sluger (*Ibidem*, LVII/73), dregătorie în care rămîne pînă la 1 ianuare 1713, cînd e făcut mare vornic. (*Condica Logofeției*, p. 1102—3.)

[226] Fiul său Constantin postelnicul ia pe Smaranda fata cea mai mică a domnului. Nunta se face la 8 iunie 1712 (N. Iorga, *Doc. privitoare la Constantin Vodă Brîncoveanu*, p. 170 și Greceanu Ms. 548 f° 317—318).

[227] *Condica Vistieriei*, p. 622, 644, 672, 721.

[228] Lui Radu Popescu îi urmează în 1716 ca vornic Tîrgoviștei, Bărcă Cojăscul, care la 22 dec. 7226 dă o carte de judecată (*Ac. Rom.*, *Cond. Mînăst. Dealu*, f° 128 Ms. 1447.) În 1727, Constantin Conțescu (logofăt al doilea cam de pe la 1708—1717) era biv vel vor. de Tîrgoviște, (*Arh. St. Episcopia Argeș* 69 bis 43). În 1755 un „Bretojanu" avusese aceeași dregătorie (N. Iorga, *Studii de istorie și de istorie literară*, în *Lit. și Artă Rom.* IV, p. 405).

[229] Del Chiaro, p. 128.

[230] *Mag. Ist.*, IV, p. 33—4.

În urma cucerirei și arderei Brăilei de generalul rus Renn și Toma Cantacuzino, cu cari se uniseră și mulți dintre boieri, turcii Brăileni făcuseră pîră împotriva lui Brîncoveanu, cerînd despăgubiri pentru jafurile pe cari le suferiseră în primul rînd de la oamenii țării. Cadiul de la Giurgiu, orînduit să cerceteze pricina, fiind cîștigat de darurile și banii domnului, nu le dă însă nici o satisfacție, „zicînd că iaste cu neputință a putea dovedi cu mărturii, ...pre cei ce i-au jăfuit într-o zarvă și răzmiriță ca aceia" și amintindu-le, pentru consolare de pagubele suferite, cuvintele învățăturei lor, că așa a fost voia lui Dumnezeu să se întîmple[236].

În urma acestei neizbînde, sub Ștefan Cantacuzino, „au scornit și ei gîlceavă pentru hotarele ce hotărăsc cu Țara Românească, (stabilite ultima oară în iarna anului 1695)[237], și intra cu hotaru în țară, de lua pămînt mult și din toate hotarele, din toate satele după margine; pînă aproape de oraș Flocii, pusese subaș de lua vamă ei din bălți".

În urma plîngerei lui Ștefan Cantacuzino, Poarta trimite în iarna anului 1715, un agă cu poruncă ca să se respecte vechile hotare, pentru a căror cercetare domnul numește o comisiune, compusă din stolnicul Neagoe Topliceanu, medelnicerul Drăghici Strîmbeanu și vornicul de Tîrgoviște Radu Popescu. După „multă gîlceavă... în cea după urmă au biruit boierii țării cu dreptatea ce au avut, și au luat hogetu de la Cadiiu, scriindu-să hotarele cele vechi, ca să fie iar pe acolea, și carte au scris de au gonit și pe subaș de prin sate"[238].

Radu Popescu rămîne ca vel vornic de Tîrgoviște, pînă în martie 1716. La 3 decembrie 1715, dă o carte de hotărnicie egumenului de la Hurezi, pentru o moșie pe care, după porunca domnului, i-o hotărnicise despre megiașii din satul Roman[239], iar la sosirea din Moldova a lui Nicolae Mavrocordat, numit în locul lui Ştefan Cantacuzino este şi el printre boierii cari, la 22 ianuarie, întîmpină pe domn, tocmai dincolo de Focşani[240].

---

[231] Emile Legrand, *Epistolaire grec*, p. 133, și *Voyages de St. A. de la Motraye en Europe, en Asie et en Afrique*. A la Haye 1777. II, 216. La Motraye îi însoțește pînă la Giurgiu, unde se desparte, mergînd împreună cu Fabrice pe la București, pe cînd regele se duce de-a dreptul către Pitești. Pentru trecerea lui Carol XII a se vedea bogatele note cu care însoțește d-l Iorga edițiunea Cronicei lui Alex. Amira, în *Stud. și doc.* IX. p. 109.

[232] N. Iorga, *ibid.*, p. 109—110.

[233] *Mag. Ist.* IV, p. 34.

[234] Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, IV, p. 74. Actul, utilizat de Hurmuzaki numai pentru prima parte, în: Viena, Staats-Arhiv, Turcica, 1714 f° 120.

[235] Inedit.

[236] Greceanu Ms. 538 f° 299—302. ⟨Greceanu, ed. Ilieș, p. 189.⟩

[237] *Condica Vistieriei*, p. 95—97.

[238] N. Iorga, *Studii și doc.* III. 23 ⟨*Istoria... 1688—1714*, ed. Grecescu, p. 125⟩.

Sosit în ţară, Nicolae Mavrocordat se convinge că, atîta vreme cît Cantacuzinii îşi vor păstra situaţia de mai înainte, el nu se va putea menţine. Numărului, bogăţiei, tradiţiilor şi legăturilor lor, el nu le putea opune nimic. Pentru a-şi putea consolida tronul, Mavrocordat vede limpede, că va trebui în prima linie să zdrobească puterea lor şi operei acesteia îşi consacră el cu succes activitatea, în scurtul timp cît a ţinut prima domnie a sa în Ţara Românească. Fireşte că Radu Popescu — acum un moşneag de peste 60 ani — trebuia să fie unul din cei mai călduroşi sprijinitori ai acestei politici. Pentru vîrsta şi bogatele lui cunoştinţe, vornicia Tîrgoviştei şi cele cîteva însărcinări cari i se dăduseră sub Ştefan, erau o răsplată prea neînsemnată pentru ca vreun sentiment de recunoştinţă faţă de fostul domn şi mai ales de familia acestuia, de la care suferise atîta, să-i micşoreze zelul pentru politica lui Mavrocordat.

Cu toate acestea, el rămîne încă cîtva timp în dregătoria de mai înainte[241]; numai în urma schimbărilor petrecute în Divan la 6 martie, prin ridicarea marelui logofăt Radu Dudescu şi ducerea lui la Poartă împreună cu Mihai spătarul, Radu Popescu este făcut mare vornic, în locul lui Pătraşcu Brezoianu, mazîlit tot atunci. Numirea s-a făcut în intervalul de la 8—19 martie[242]. Este de notat că de acum înainte cronicarul începe să se iscălească Radu Popescu. În domnia dintăi a lui Nicolae Mavrocordat, el tot mai întrebuinţează şi iscălitura de pînă atunci: Radu sin Hrizii Vistierul ori Radu Hrizea, dar pe urmă aproape exclusiv numai pe aceea de Radu Popescu[243]. Cu privire la activitatea sa în turburatele împrejurări, pe cari le provoacă în ţară războiul dintre austriaci şi turci, pînă la prinderea lui Nicolae Mavrocordat (14 noiembrie 1716), cunoaştem numai 2 fapte, pe cari le povesteşte el însuşi, în cronica sa: pregătirea conacelor pentru tătari, şi misiunea, pe care i-o încredinţează domnul, de a alunga pe catane de peste Olt.

Hanul tătarilor, căruia i se dăduse ordin, chiar de la începutul războiului, să meargă în ajutorul armatei turceşti, era aşteptat să treacă prin ţară, încă de pe la mijlocul lui iulie (st.v.). Mavrocordat însărcinează pe Radu Popescu vel vornic şi pe Şerban Greceanu vel pitar[244], să le iasă înainte la Maxineni, spre a le pregăti conacele. Dar tătarii, cari trecuseră deja Prutul, se reîntorc în urma zvonului că Ruşii se pregătesc să năvălească, sau năvăliseră deja în Crimea, aşa că boierii revin şi ei la Bucureşti, fără nici un rezultat.[245]

---

[239] *Anexa VIII.*

[240] Acsinti Uricarul, *Letopiseţe*, II, p. 172.

[241] Într-un act, cu data februar 7224/1716, prin care Mihai Cantacuzino, împreună cu fiul său Mihai fost comis, vinde lui Şteful vt. armaş 720 de stîngeni la Lipia, figurează între marturi şi Radu Hrizei Popescu vel vor. Actul însă — păstrat în copie în *Condica Episcopiei Buzău* no. 103 f° 191—, trebuie să fie falş, deoarece dregătoriile mai tuturor celorlalţi martori sînt greşite. Şerban (Bujoreanu) va fi biv vel ban numai din octombrie următor; Gligorie Băleanu era în februar ban, nu logofăt; Fălcoianu nu este vistier decît în Martie, Topliceanu clucer tot aşa.

[242] În Divanul de la 5 martie, Brezoianu este vornic şi Dudescu logofăt (*Arh. Stat.*, *Cond. Brînc.*, III, f° 133); la 7 martie logofăt fusese numit Grigore Băleanu, fost pînă atunci ban, iar bănia şi vornicia sînt vacante (*Arh. Stat. Hurezi*, IV/3). La 20 martie, Divanul era completat cu Radu ca vornic şi Ştefan Bujoreanu ca ban. (*Arh. Stat.*, *Nucet*, XX/52).

[243] *Arh. Stat.*, *Nucet*, XX/52; *Cond. Brînc.*, III, 122; *idem*, no. 268, f° 1138; *Bradu*, 1/28; *Cotroceni*, LVI/5; *De un Lemn*, XLV/28 etc. Acad. Rom., XX/61.

[244] Altul decît ginerile lui Brîncoveanu, care era în exil.

[245] Hurmuzaki, VI, p. 157.

După înfrîngerea de la Peterwardein (5 august), și asediul Temișioarei care-i urmează după cîteva zile, tătarii primesc însă din nou strașnice porunci să meargă în ajutorul cetății asediate; în număr ca, de vreo 15 000, ei intră pe la 10/21 septembrie în țară; la 19/30 ajung la Cornățel, unde le iese domnul înainte petrecîndu-i pînă la Dințești. De la Argeș, pe care-l trec la 21 septembrie, și pînă la Cerneți, unde ajung pe la sfîrșitul lunei, li se pregătiseră de către aceiași boieri, 9 conace [246].

Abia ajunși la Cerneți, tătarii află că Timișioara căzuse. (2/13 octombrie) [247]. În urma sfatului ținut aci, se hotărăște ca hanul împreună cu o parte din tătari să se împreune cu armata vizirului, iar ceilalți — Nohai — să se reîntoarcă acasă. De astă dată ei fac însă mare pradă și jaf locuitorilor, de care lucru aflînd Radu Popescu, „au dat știre degrab domnului și au trimis domnul slujitori de i-au tălnit și i-au bătut, și le-au luat toate prăzile".[248]

Primit la reîntoarcere „cu cinste" de către domn, Radu Popescu este făcut apoi mare ban, în locul lui Șerban Bujoreanu, care rămîne ca vornic, și trimis cu oaste în Oltenia „să stea împotriva catanelor". Cronicarul prezintă numirea sa ca ban și însărcinarea care i se dă, ca urmare a stăruințelor lui Grigore Băleanu, Radu Golescu și Șerban Bujoreanu, cari spre a-l depărta de lîngă domn, temîndu-se să nu afle și să denunțe înțelegerile și vicleșugurile, pe cari ei începuseră a le face cu nemții, au spus lui Mavrocordat „că fiind om mai sprinten, mai levent va putea face această treabă".

„Radul Dvornicul, ca să nu iasă din cuvîntul Domnului său, au priimit și acea osteneală să facă... și dîndu-i turci, tătari și cătăva slujitorime de țară, și-au luat ziua bună, și au purces de s-au dus, și ajungînd la Craiova, au trimis cărți pre la toți boiarii, și pre la egumeni, și pre la căpitani, și pre la cealaltă țară, cu cuvinte blînde, și cu făgădueli de milă despre Domn" [249].

De altfel, însărcinarea dată marelui ban era de astă dată foarte ușor de îndeplinit, deoarece la știrea apropierei tătarilor, catanele de la Tismana părăsiseră mînăstirea retrăgîndu-se peste munte [250].

Pe cînd însă Radu Popescu se găsea la Craiova, o îndrăzneață expediţiune, condusă de maiorul Dettine și Sărdarul Barbul Brăiloiu, are drept rezultat surprinderea lui Nicolae Mavrocordat la București, (14 noiembrie) de unde e ridicat și dus ca prizonier în Ardeal.

„Banul Radul... auzind de luarea Domnului, că l-au luat catanele și-l duc în Ardeal, oștilor turcești și tătărești le-au dat de veste în taină, și s-au rădicat de s-au dus în țara lor fără pagubă, apoi spuind ostașilor țării (vestea) aceasta, romănii răi fiind, și pururea vrăjmași boiarilor, au făcut sfat între dănșii, și l-au luat cu necinste, și cu pază foarte mare l-au dus pînă la Tîrgoviște, în mîna catanelor nemțești, și puindu-l la arest, au șăzut acolea pînă au venit Pivoda de la București, că se mai întorsese din rugăciunea boiarilor, ca să și rădice ce le mai rămăsese neluate dintăi, dar atunci catanele au găsit prălej, de au făcut mare jaf în tărg [251]. Și găsind Pivoda pre banul Radu la închisoare în Tărgoviște, l-au slobozit, și vrănd să meargă la Rămnic l-au luat cu dănsul. De la Rămnic s-au dus la Sibiu la ghenărariul, care i-au dat cărți de odihnă, unde ar vrea să șază, nimenea să nu-l băntuiască. De la Sibiu s-au dus la Brașov unde era fiie-său și alții ai casii lui, și unde era toți nebunii boiarii țării strânși, pentru frica turcilor și a tătarilor, iar cealaltă țară se băjenise toată prin munți cu patimă rea, și cu lacrimi ce de foc blestema pre cei ce au fost pricina aceștii nenădăjduite primejdii" [252].

---

[246] Hurmuzaki VI, p. 160—161. *Mag. Ist.*, IV. p. 51—52 și inedite.

[247] Alfred Arneth, *Prinz Eugen von Savoyen*, II, 406—7.

[248] *Mag. Ist.*, IV, p. 52. „Dragomanului" este greșală în loc de „Domnului". ⟨*Istoriile...*, ed. Grecescu, p. 227.⟩.

[249] *Mag. Ist.*, IV, p. 56—57 ⟨*Istoriile...* ed. Grecescu, p. 231.⟩.

[250] Inedit.

[251] Deosebirile sînt din Ms. de la Ac. Rom.

La 21 noiembrie/2 decembrie Dettine (Pivoda) era în Tîrgoviște, de unde comunică generalului Stainville că va pleca la București spre a aduce și tunurile, pe cari întăi, din lipsa mijloacelor de transport, nu le putuse lua cu sine. La 27 noiembrie/8 decembrie se reîntorsese, și înainte de a pleca la Rîmnic, raportează generalului, tot din Tîrgoviște, reușita expedițiunei [253].

Radu Popescu fusese deci adus de slujitori la Tîrgoviște între 21 și 27 noiembrie; dar despre ținerea lui în arest, pînă la venirea lui Dettine, nu poate fi vorba, cum de altfel sînt neadevărate toate cele ce spune despre atitudinea sa în aceste împrejurări. Între acei boieri, cari „au făcut sfat de nimica și blestemățesc, ca să se alcătuiască de tot cu nemții" — cum spune însuși — trimițînd pe Bujoreanu și Golescu la Sibiu, la generalul Stainville ca să ceară oști și rînduirea unei căimăcămii, care să guverneze țara, se găsea și dînsul. În adevăr, creditiva pe care boierimea împreună cu mitropolitul o dau la 29 noiembrie st.v., celor doi boieri, trimiși la Stainville, este iscălită în frunte, imediat după mitropolit, de marele ban Radu Hrizea [254].

Se înțelege de la sine că nu s-a dus la Rîmnic cu Dettine, care plecase cu o zi mai înainte.

La 3 decembrie, el se găsea tot la Tîrgoviște, cînd împreună cu 2 episcopi, 39 boieri și 4 negustori iscălește, iarăși în frunte, „Fără nici o silnicie, teamă, ori constrîngere a cuiva, ci de bună voie" un interesant act de solidaritate, prin care subscriitorii se obligau la următoarele îndatoriri:

a) Să ție cu toții laolaltă.

b) Aleg în unanimitate ca domn pe Gheorghe Cantacuzino, „care s-a găsit demn, deoarece și de vîrstă potrivită este, avînd și cuminţenia și energia trebuincioasă pretutindeni în această vreme, și mai ales ca fiu de domn, fiind cel mai de cinste și cel mai demn dintre noi, *căci tatăl Înălțimei Sale a fost domn, și cel mai bun cîrmuitor, al țării, care ne-a guvernat întocmai ca cel mai milostiv părinte*" [255], și se obligă să lucreze cu toții pentru recunoașterea lui.

c) Pentru acoperirea cheltuielilor, care se vor face, vor contribui cu toții fiecare după puterea lui.

Și aceste îndatoriri, subscriitorii se obligă cu jurămînt să le ție și cel ce nu le-ar respecta să fie alungat din țară, neputîndu-se nici el nici copiii lui numi cetățean, și să fie lipsiți de orice dregătorie la Curte, ca trădători și dușmani ai Patriei, și blestemați de cei 2 episcopi.[256]

Înainte de 9 decembrie, Radu Popescu plecase, deoarece nu este printre boerii rămași în țară, cari, la această dată, adresează împreună cu mitropolitul, o cerere de ajutor lui Stainville [257].

Se va fi dus desigur pe la Sibiu, spre a cere carte de liberă petrecere în Ardeal, „cărți de odihnă" cum le spune el, dar înainte de sfîrșitul lunei era la Brașov.

---

[252] *Mag. Ist.*, IV,p. 61—62⟨*Istoriile*... ed. Grecescu, p. 235—236⟩.

[253] Inedit.

[254] *Idem.*

[255] „Quandoquidem pater Celsitudinis suae dominus fuit et optimus Provinciae rector, qui nos tanquam Clementissimus parens custoidvit" (Inedit).

[256] Inedit.

[257] Inedit.

La 2 ianuarie dă și el, împreună cu alți boeri, o adeverință Mariei Cantacuzino, soția spătarului Toma, pentru niște scule pe cari le avea la Brașov.[258]

Radu Popescu rămîne apoi în Brașov pînă aproape de încheierea păcei de la Pojarevač (21 iulie 1718).

În tot acest timp el este unul dintre cei mai însemnați și mai statornici membri ai partidei, pe care am putea-o numi germană, care voia pe Gheorghe Cantacuzino domn, sub ocrotirea austriacă. Atitudinea aceasta a fiului lui Hrizea, așa de puțin conformă cu tradițiile familiei sale, cu trecutul său propriu, și așa de profund diferită de cele ce avea să spună și să scrie, numai 3—4 ani mai tîrziu, era desigur isvorîtă din nestrămutata credință că și Țara Românească va constitui unul din cîștigurile victoriilor austriace.

La începutul lui ianuarie 1717, boierii împreună cu mitropolitul Teofan, adunați la Brașov, hotărăsc trimiterea unei importante solii la împăratul Carol VI. Plenipotența dată la 3 ianuarie celor 5 deputați, Damaschin episcopul de Rîmnic, Șerban Bujoreanu, Drăghici Strîmbeanu, Gligorașco Vlasto și Matei Crețulescu, avînd ca secretar pe Nicolae de Porta, este iscălită, imediat după mitropolit, de „Radul Popescul Banul." [259]

Primele două puncte din Memoriul, pe care deputații îl prezintă în Viena, la 27 februarie st.n., prințului Eugeniu de Savoia, cuprindeau cererea numirei ca domn pe viață, sub supremația împăratului, a lui Gheorghe Cantacuzino, amintindu-se toate meritele, pe cari el, tatăl său Șerban-Vodă și întreaga familie a Cantacuzinilor și le-au cîștigat față de Casa de Austria, iar după moartea lui, dreptul pentru fiul său, dacă va avea și va fi demn, ca să fie ales de cler și boieri, ca succesor tatălui [260].

Dar acțiunea boierilor, unitară de la prinderea lui Mavrocordat, se desparte de aci înainte: Poarta numise ca domn, imediat ce fusese înștiințată de cele întîmplate la București, pe Ioan Mavrocordat, fratele fostului domn; la 29 decembrie el sosise la Giurgiu, fiind precedat de numeroase scrisori, pornind de la el, de la Marica Brîncoveanu, ginerii ei, patriarhul Ierusalimului și pînă chiar și de la Mihai Racoviță, domnul Moldovei, prin cari boierii erau îndemnați, cu multe făgăduieli, ca să se reîntoarcă în țară [261].

În adevăr, o parte dintre ei, determinați în primul rînd de neactivitatea imperialilor, cari, ocupați aiurea, refuzau să trimită trupe ca să apere țara, se și reîntorc. Se formează astfel, începînd din ianuarie 1717, două grupări: una a boierilor din țară, strînși împrejurul lui Ioan Mavrocordat care, pe cît împrejurările îi permiteau, rămîne credincios Porței, alta a refugiaților din Ardeal, cari așteaptă cucerirea țării de către Austria și numirea ca domn a lui Gheorghe Cantacuzino. Radu Popescu face parte dintre aceștia și în acțiunea lor îl găsim necontenit amestecat pînă la încheierea păcei.

Cucerirea Belgradului (16 August 1717), evenimentul cel mai însemnat din campania anului 1717, constituia pentru imperiali un mare succes. Se credea, și în țară și peste munți, că încheierea păcei va trebui în curînd să-i urmeze și nimeni nu se mai îndoia, că Țara Românească va trece sub stăpînirea austriacă.

Ca o urmare deci a acestei victorii și în vederea unei apropiate păci trebuiesc privite soliile, pe cari cele 2 partide le trimit prințului Eugeniu pe la începutul lui septembrie. Solul lui Ioan Mavrocordat ducea o scrisoare a domnului prin care ruga pe prinț să oprească intrarea soldaților în țară, oferindu-și serviciile pentru încheierea păcei, și o alta a boierilor, în care felicitările pentru izbîndă, asigurarea devotamentului lor și dorința liberării de sub turci, se amestecau cu laudele aduse domnului și rugăciunea de a se cruța țara [262].

---

[258] Inedit.

[259] Inedit.

[260] Rezumatul punctelor cuprinse în Memoriu, publicat de Iacubenz (Habtmann) în: *Die Cis-alutanische Walachei unter kaiserlicher Verwaltung*, 1717—1739, in *Mittheilungen des k.k. Kriegs-Archivs. Neue Folge*, XII, Band. p. 174—175.

[261] Inedite.

Firește însă că în tabăra refugiaților cucerirea Belgradului pricinuise o vie bucurie, crezîndu-se acum momentul cel mai potrivit pentru alungarea „Administratorului" cum era numit Mavrocordat, și îndeplinirea făgăduielilor făcute solilor la Viena, cu cîteva luni mai înainte [263]. Însuși Gheorghe Cantacuzino, însoțit de 4 deputați, pleacă să întîlnească pe prințul Eugeniu, și printre boierii cari subscriu scrisoarea, dată din Sibiu la 14 septembrie, prin care se cerea alungarea lacomului domn[264], ca și cea de la 23 septembrie, trimisă mai în urmă și cuprinzînd aceeași rugăciune, figurează în primul rînd banul Radu Popescu [265].

Cînd în sfîrșit, în primăvara anului 1718, înainte de începerea negocierilor pentru pace, ale cărei condițiuni preliminarii fuseseră deja stabilite, refugiații trimit la Viena o nouă solie, compusă din preotul Ioan Avram, Radu Golescu și Ilie Știrbei, printre cei dintăi subscriitori ai Plenipotenței, care li se dă din Brașov la 16 martie, se află iarăși Radu Popescu [266].

Aceasta e cea din urmă manifestare a sa pentru Gheorghe Cantacuzino.

Este probabil că el s-a întors în țară în timpul absenței lui Ioan Mavrocordat, care primise ordinul să asiste pe plenipotențiarii turci, la negocierile păcei. Imediat după reîntoarcerea sa, domnul adresează, la 1 august, o scrisoare boierilor cari încă nu reveniseră, printre cari însă nu se află și Radu Popescu, ceea ce însemnează că el se găsea deja în țară la această dată.[267]

În cele cîteva luni cît mai durează domnia lui Ioan Mavrocordat (mort la 23 februar 1719), se înțelege de la sine că n-a mai ocupat nici o dregătorie. La 23 ianuar 1719, el iscălește tot ca „fost mare ban" [268]. Dar chiar de la începutul celei de a doua domnii a lui Nicolae Mavrocordat, Radu Popescu este făcut mare vornic[269], ceea ce în împrejurările de atunci însemna *primul sfetnic* al Divanului.

În adevăr prin cucerirea Olteniei de către austriaci, dregătoria de mare ban, ale cărei atribuțiuni se exercitau în special acolo, își pierduse rațiunea de a fi. Cu toate acestea Ioan Mavrocordat o conservase și Șerban Năsturel, care fusese ban înainte de încheierea păcei, rămîne și după aceea [270].

De altfel Ioan Mavrocordat nu stăpînise nici un moment Oltenia, pe care o cedase austriacilor printr-o convențiune în regulă, chiar de la începutul domniei sale [271].

Cum nici pînă atunci, sub dînsul, dregătoria marelui ban nu mai avusese deci vechia-i competință, domnul înțelegea s-o păstreze, cu atribuțiuni pe cari nu le cunoaștem, și mai departe, așa că Șerban Năsturel rămîne ban și în 1719 [272].

---

[262] Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 190—191 și inedite. Răspunsul lui Eugeniu de Savoia, p. 20—2.

[263] Iacubenz, p. 176—180.

[264] Hurmuzaki, *Doc.*, VI, p. 192—193.

[265] *Ibidem*, p. 198.

[266] Fără iscălituri s-a publicat în *Mag. Ist.*, IV, p. 179—181.

[267] Inedit.

[268] N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 194.

[269] Îl întîlnim întăi într-un hrisov de la 4 iunie 1719. Acad. Rom. XII/211.

[270] *Arh. St.*, *Cond. Brînc.*, no. 268 f° 1153 etc.

[271] Hurmuzaki, *Doc.* VI, p. 169.

Nicolae Mavrocordat, după oarecare ezitare[273], o desființează definitiv, rămînînd de aci înainte ca primul dregător al Divanului și sfetnicul cel mai de frunte al domnului, pînă în anul 1723, marele vornic Radu Popescu.

„Într-acest an fiind logofăt mare Iordache Crețulescu, l-au mazălit Măria sa, și au pus Logofăt mare pre Matei Fălcoianul. Dar n-au trecut vreme mult, ci fiind Dvornic mare eu Radul Popescu, în cinstea și dragostea [274] Măriei sale și viind la vreme de bătrănețe, și de slăbiciune, socotind că și ale lumii sănt toate deșarte, singur din bună voie am cerut voie de la Măria sa, și am mers de m-am călugărit la mănăstire la Radul Vodă, și au pus Măria sa Dvornic mare pe Iordache Crețulescul" [275].

Înlocuirea lui Iordache Crețulescu cu Matei Fălcoianu s-a făcut între 28 martie și 8 iulie 1723.[276] Pe de altă parte, pe Radu Popescu îl găsim tot ca vornic pînă la 16 august [277], așa că retragerea lui la mînăstire n-a putut să aibă loc decît către sfîrșitul acestui an. La începutul anului următor, Crețulescul era deja mare vornic.[278]

Sub numele de Rafail Monahul [279] trăiește apoi cronicarul la mînăstire la Radu-Vodă, pînă în anul 1729. La începutul acestui an el terminase povestirea evenimentelor întîmplate pînă atunci. „Pînă aicea am scris cele ce s-au întîmplat pînă în săvîrșitul a zece ani dintru a doa domnie a Măriei sale Nicolae Vodă, iar de aicea înainte cu ajutoriul și mila lui Dumnezeu voi scrie începînd de la al unsprezecelea an înainte" [280]. Acestea sînt cuvintele cu cari se termină cronica. Faptul însă că în octombrie același an, un copist, Radul logofețelul de Divan sin Mihai ieromonahul Lupescul, dă cronicei sale, din porunca domnului, o formă, cum vom vedea, diferită de aceea pe care o avea, cînd fusese scrisă, constituie o dovadă că, la această dată, cronicarul nu mai trăia. Moartea lui s-a întîmplat desigur în răstimpul de la martie—octombrie 1729.

III

CRONICA LUI RADU POPESCU

În nici unul din manuscriptele cunoscute pînă acum, cronica lui Radu Popescu nu se află *singură*. Ea se prezintă întotdeauna ca continuarea altor cronice, ori cel puțin în legătură cu ele, și, anticipînd una din constatările pe care le vom face în cele următoare, putem spune de pe acum, că nu este niciodată *întreagă* lipsindu-i ori partea de la început, ori cea de la fine.

---

[272] N. Iorga., *St. și doc.*, V, p. 194.

[273] În documentele din anul 1719, locul pentru numele marelui ban e lăsat alb, ceea ce nu se mai întîmpină în doc. următoare. Ac. Rom. XIX/211. St. Stinghe; *Istoria bis. Șcheailor* p. 167.

[274] Cuvintele „și dragostea" nu sînt în ediția din *Magazinul Istoric*. Ele se află însă în Ms. 58 și 121, cari sînt cele mai vechi.

[275] *Mag. Ist.*, IV, p. 128 ⟨*Istoriile*..., ed. Grecescu, p. 268.⟩.

[276] La 30 ianuarie, logofăt e Crețulescu. Acad. Rom. LXXVIII/103; la 8 iulie e Fălcoianu. *Ibid*. XX/263. La 28 martie, Fălcoianu iscălea biv vel vornic (*Arh. St., Mitrop*. 121/10).

[277] Acad. Rom. XCIV/60.

[278] *Arh. St., Cond. Mînăstirei Radu Vodă,* I, no. 166 f° 90.

[279] *Mag. Ist.*, IV, p. 21.

[280] *Mag. Ist.*, IV, p. 178 ⟨*Istoriile*..., ed. Grecescu, p. 302.⟩.

Diferitele forme în cari s-a conservat se reduc însă la următoarele trei:

1) Aceea cuprinsă în Manuscriptul original no. 58 de la Academia Română [281]. În fruntea acestui manuscript se află următoarele rînduri:

„Letopiseț, întru carele să coprinde domnia dintăi și de a doao din țara Moldovei a Măriei Sale prealuminatului nostru Domnu Io Nicolae Alexandru Voevod, carele iaste alcătuit de Nicolae Costin Vel Log, feciorul lui Miron Costin ci-au fost Logofăt mare, și domnia dintăi și de a doao iară a Măriei Sale din Țara Rumănească, tocmit și așezat de Radul Popescul ci-au fost Vornec mare, coprinzînd și alte lucruri ce s-au întîmplat printr-alte părți, între-aceste domnii ale Mării Sale, care l-am scris eu Popa Stanciul de la Biseárica tuturor Sfinților din București. În luna lui martie în 20 de zile, văleat 7230".

Manuscriptul cuprinde în prima parte cronicele lui Nicolae Costin[282] și Acsinti Uricarul [283], privitoare la cele două domnii din Moldova ale lui Nicolae Mavrocordat, și, în partea a doua, pentru domniile sale din Țara Românească, cronica lui Radu Popescu (1716—1729).

În această formă, cronica, după o dedicație, despre care va fi vorba mai departe, începe cu prima domnie a lui Nicolae Mavrocordat și anume cu „Vița prealuminatului... Domn" [284], continuînd apoi povestirea evenimentelor, care cu variațiile obișnuite de la copie la copie, e cea din *Magazinul Istoric*, pînă la sfîrșitul celui de al zecilea an (1729). Intențiunea preotului Stanciu de la Biserica tuturor Sfinților, fiind de a nu copia în manuscriptul său, decît ceea ce era privitor la Nicolae Mavrocordat, faptul că, în această formă, cronicei lui Radu Popescu îi lipsește, ca și aceleia a lui Nicolae Costin, începutul, se înțelege de la sine. Cum se explică împrejurarea că într-un manuscript, despre care se spune că s-a scris în martie 1722, se cuprinde o cronică, care merge pînă la 1729, vom vedea mai departe.

2) În a doua formă, cuprinsă în manuscriptul original no. 121, tot de la Academie[285], cronica lui Radu Popescu se prezintă ca continuare la cronica lui Radu Greceanu și începe cu anul 1699. Titlul acestui manuscript este următorul:

„Letopisețul Țării Rumânești întru care coprinde toate istoriile a tuturor Domnilor din ceputul țării de la întăiul Domnu Radul Negrul Voevod, până acuma la domniia de a dooa Mării Sale lui Nicolae Alexandru Voevod, acum de iznoavă scrisă din porunca Mării Sale prea luminatului și prea înnălțatului Domnului nostru Io Nicolae Alexandru Vvd, întru al unsprezecilea an dintru a dooa domnie a Mării Sale, de Radul Logofețelul de Divan, sin Mihai Ieromonahul Lupescul. La anii de la zidirea lumii 7238, iar de la nașterea Domnului nostru Is. Hs. 1729 luna lui octomvrie 31".

Cum vedem, manuscriptul cuprinde corpul oficial de cronice al lui Nicolae Mavrocordat și ne-am aștepta ca în această formă, după care de altfel s-au făcut cele 2 edițiuni de pînă acum [286], cronica lui Radu Popescu, cronicarul oficial al domnului, să fie cuprinsă în întregime, și în relațiunea ei primitivă față de celelalte cronice.

---

[281] O copie, cu data 1 iunie 1755, în Ms. no. 241. Asupra amîndurora vezi: I. Bianu, *Catalogul Manuscriptelor Românești*, la no. respective.

[282] Începînd cu prima domnie a lui Nicolae Mavrocordat. *Letopisețe*, II, p. 70—117. În Ms. p. 1—113.

[283] *Letop.*, p. II, 121—173. În Ms. 114—240.

[284] În ediția din *Mag. Ist.*, IV, p. 39.

[285] Două copii ale originalului în Ms. 100 și 327. Asupra tuturor vezi: I. Bianu, *op. cit.* la umerele respective.

În acest manuscript, cronica lui Radu Popescu continuă Cronica Cantacuzinească și pe a lui Greceanu, care se mîntuie cu moartea preotului grec Nicolae, om de casă al lui Brîncoveanu, întîmplată la 9 octombrie 1699, de care se desparte prin următorul titlu datorit copistului din 1729: „De aicea sînt cele ce au scris kir Rafail Monahul, care pre nume mirenesc l-au chemat Radu Popescu biv Vel Dvornic".[287]

D-l Sbiera a arătat însă în mod convingător, că cronica lui Radu Popescu nu poate fi considerată ca o continuare a cronicei lui Greceanu, de care diferă prin spiritul în care e scrisă și cu care nu se leagă în mod potrivit, cronologic și logic.

În adevăr Radu Popescu, care vorbește cu vrăjmășie și ură despre Cantacuzini, și cu asprime despre Brîncoveanu, nu putea să continue tocmai cronicele în cari se face apologia acelora pe cari el îi critică. Acel care a împreunat aceste cronice a fost un copist naiv și fără nici o critică, care nu s-a uitat la cuprinsul și spiritul lor, ci a căutat numai cum să lege mai bine șirul cronologic al domnilor.

De altfel cele 2 cronice sînt stîngaci combinate. Cuvintele cu cari se începe cronica lui Popescu, „Trecînd și aceste întristări ce venise lui Constantin Vodă", se potrivesc numai în aparență, nu și în realitate, cu sfîrșitul cronicei lui Greceanu, căci „aceste întristări" nu veniseră asupra lui Brîncoveanu din cauza morței preotului grec Nicolae, ci din „grija de mazîlie" precum și urmează cronica mai departe zicînd: „Văzînd că ș-au dres lucrurile despre Poartă să nu mai aibă grijă de mazîlie, se bucura, se veselea și se lăția în domnie".

Astfel de îmbinare greșită după înțeles o putea face numai un copist puțin iscusit, dar nu Radu Popescu.

Nici cu privire la timp legătura nu e potrivită, căci grija cea mare de mazîlie a avut-o Brîncoveanu, nu în octombrie 1699, ci cînd cu trecerea sultanului prin țară în septembrie 1695, și apoi în toată domnia lui Antioh Cantemir (dec. 1695— sept. 1700), nescăpînd de ea decît odată cu mazîlirea lui Antioh. Un continuator conștiincios nu putea spune deci că în octombrie 1699, domnul „și-a dres lucrurile despre Poartă" și că i-au trecut „întristările acestea".

Pe de altă parte, Greceanu mergea pînă la 1707, așa că și din acest punct de vedere există o nepotrivire între el și Radu Popescu.

Dar începutul cronicei lui Radu Popescu, nepotrivit ca continuare la cronica lui Greceanu, nu se poate considera nici ca început potrivit și admisibil la o scriere de-sine-stătătoare, căci cuvintele „trecînd și aceste întristări" despre cari însă nu vorbise mai înainte, demonstră că cronica nu poate fi, în această formă, întreagă la început. Ba chiar conjuncțiunea și arată, că Radu Popescu nu vorbise numai de aceste întristări, ci și de altele, pe cari însă cronica nu le cuprinde. În acest sens mai vine și considerația că nici un cronicar nu scrie începînd de la mijlocul unei domnii.

O dovadă puternică și decisivă că cronica n-a fost întreagă la început, ne-o procură chiar autorul cînd spune că sultanul a stricat pacea cu nemții înainte de timpul hotărît prin tractatul încheiat prin mijlocirea lui Reiz

---

[286] Cea din *Mag. Ist.* și a librarului Ioanid.
[287] *Mag. Ist.*, IV, p. 1; cf. ed. Ioanid p. 278.

Efendi și Alexandru Exaporitul, „precum s-au scris mai îndărăt". Dar despre pacea de la Carloviț nu se află nimic în cronica lui Popescu și totuși autorul spune lămurit că a scris despre ea [288].

Rezultă, prin urmare, din observațiunile făcute de d-l Sbiera, la care s-ar mai putea adăoga și altele, că cronica lui Radu Popescu, așa cum s-a conservat în corpul oficial de cronice al lui Nicolae Mavrocordat din manuscriptul logofătului Radu Lupescu și copiile sale, are un început defectuos și că, în nici un caz, nu poate fi privită ca continuare a cronicei lui Greceanu.

3) Există însă un manuscript — no. 537 de la Academie — în care cronica lui Radu Popescu se prezintă ca o continuare la *Istoriile domnilor Țării Românești*[289]. În această formă ea nu merge însă, ca în celelalte două, pînă la sfîrșitul celui de-al zecilea an din a doua domnie a lui Nicolae Mavrocordat (1729), ci se întrerupe la sfințirea Mînăstirei Văcăreștilor, în al cincilea an.[290]

Narațiunea care în acest manuscript servă de legătură între *Istoriile domnilor Țării Românești*, cari se termină cu moartea Smarandei, fiica lui Șerban (mai 1688) și începutul cronicei lui Radu Popescu, așa cum e cunoscut din Corpul Mavrocordătesc (octombrie 1699), de care se leagă în continuare nemijlocită și fără nici un semn deosebitor, este următoarea:

„După ce au trecut căt[ă]va vreame [după moartea] Zmarandii featii lui, [Șerban] au eșit în plimbare la Făntăna Reace și trimițănd Păharnicii cu ogarăi și coconii [sic] să văneaze crăngurile dinprejur și el șădea de priviia de la corturi, au prinsu căț[i]va epurii și aducăndu-i naineatea [sic] lui, au înpărțit boiarilor căț[i]va și căț[i]va i-au trimis la cuhnie; și în cei din cuhnia Domnească s-au înnemerit o epuro[ai]că cu pui în păntece, care spintecăndu-o au găsit un pui gata să-l feate, și cu 2 capete și cu 4 picioare dinnainte un cap trăgea într-o parte, altul într-alta, înbinate trupurile la mijloc și înbinătura nu să cunoștea, care aducăndu-l la Domnu, fiind și Patriarh[ul] Dionisie Șărgoglan și Ianache Log. Cariofil, să mira ce ciudă ca aceaia, ce să fie și tălcuind unii într-un feali, alții într-alt feali, nimeani n-au putut înnemeri, fără numai Cacavela Dascălul ceale ce au zis, acealea s-au și izbăndit mai cu vreme.

Aciasta au zis că din neamul lui Șărban Vod[ă] vor să să ridice 2 capete, să stea înpotriva unul altuia, unul să tragă într-o parte, alt[ul] să tragă într-alta și va fi mare stricăciune țărăi și pământului acestuia, de vreame ce acest semnu ciudat s-au găsit în țara aciasta și așa s-au întîmplat, că după moartea lui Șărban Vod[ă] s-au ridicat aceaste 2 capete, Costandin Vodă despre turci și Bălăcianul, ginerile lui Șărban Vod[ă] despre nemți, și înponcișați unu altuia, au cursu multe reale și stingere pământului, precum la domniia lui Costandin Vod[ă] mai pre largu scrie, care va vrea să citească, va vedea și faptele ce s-au făcut și prorocirea Cacavelii că s-au izbăndit.

Întor[ăn]căndu-se Domnul la București de la Făntăna Reace și trecîndu cătă-va vreame, iată veaste vine de la Banul Vintilă de la Craiova, că Veterane ghinărariul treace pă la Cerneți, cu oști nemțești cu găndu ca acela să erneze în Țara Rumănească, care veaste auzăndu Șărban Vod[ă] îndată au gătit pă Costandin Log. Brăncoveanul și alți boiari cu daruri și cu rugăciuni să facă bine, să treacă în Ardeal, care trecăndu și mergăndu și luîndu darurile și priimidu și rugăciunea au trecut în Ardeal, petrecăndu-i cu cinste păn[ă] la hotar.

---

[288] Sbiera; *Mișcări Culturale*, p. 207—10.

[289] Ms. este însă acefal deoarece *Istoriile* încep numai de la domnia lui Alexandru Iliaș 1629. (Ed. din *Mag. Ist.* I, p. 285.).

[290] În ed. din *Mag. Ist.*, IV, p. 119.

După aciasta Şărban Vod[ă], văzînd că neamţilor le mearge lucru înnainte de biruescu pă turci şi le iau cetăţile, ţările, au socotit cu ai lui fraţi şi rude să trimiţă la Beci la Chesarul soli, cu cărţi despre toată ţara, să să închine Chesarului şi să ciară oşti ajutori înpotriva turcilor ca să-i dezlipească ţeara de cătră turci, de care pă turci îi amăgiia ca un viclean cu cărţile lui scriindu-le că va [să] trimiţă soli la neamţi şi să [se] ro[a]ge ca să să facă pace între Înpăraţi, să nu mai fie vărsare de sînge şi altele ca aceastea, cu care adormiia pă turci. Turcii încă fiind supăraţi de atâtea războae, ce au făcut făr[ă] noroc, şi gândindu că le voiaşte binele, i-au dat voe, să trimiţă soli şi au trimis 5 boiari, pă Iordache Spăt. fratele lui, pă Şărban Com., pă Costandin Bălăcian, ginerile lui, pă Şărban Căp[i]t. nepotu său, şi purcegând şi ducându-să pă cale, Şărban Vod[ă] să bolnăveaşte aici în luna lui octonvrie; dentr-acea boală au şi murit la oc[tomvrie] în trei zeci şi l-au îngropat la Cotroceani. Eşit-au cuvântul atuncia, şi zicea cei mai mulţi din o[a]meni, că l-au otrăvit Costandin Stol. frate-său şi Costandin Log. Brăncoveanul nepotu-său, de care vreun adevăr atuncia nu să putea găsi, ce era îndoire, sau va fi, sau nu va fi. Iar tărziu, prin multă vreame trecând, s-au dovedit acest lucrul, că săngur Costandin Stol. au mărturisit, că el au omorât pă Şărban Vod[ă], precum vom scrie mai nainte pre largul. Însă după Şărban Vodă au pus Domnu pă Costandin Vod[ă] Brăncoveanu, domnind Şărban Vod[ă] ani zeace.

DOMNIIA LUI COSTANDIN VODĂ BRĂNCOVEANU
LEAT 7197, 1689

După ce au murit Şărban Vodă, Costandin Stolnicul Cantacuzino şi cu o seamă de boiari, ce să întâmplasă în Bucureşti, s-au strânsu toţi la Mitropolie şi fiind Patriarhul Dionisie Şeher-Oglan şi întâmplându-să şi [ca] un Capigi Başa înp[ă]rătescu, cu alte trebi venit la Bucureşti, l-au chemat şi pă el, acolo la Mitropolie şi au făcut aleagere, pă care vor pune Domnu şi au găsit cu sfatu lor să pue pă Costandin Brăncoveanul şi îndată aducînd caftan, Capigi Başa au luat caftanul şi l-au înbrăcat pă Costandin Brăncoveanul. Decii au întrat în besearică şi i-au căntat mnogaleta după obiceaiú, şi mai aducăndu de la Curte şi toată slujitorimea şi Meterhanea şi toată rânduiala ce să cade domnii şi au eşit din besearică, şi încălecându au venit în Curtea domnească cu halai şi iar în besearică întrându era gătit tratapod cu Evanghelia deasupra şi şăzînd în Scaun au pus pă toţi boiarii de au jurat pă Evanghelie, că-i vor fi cu dreptate şi vor sta cu dânsul, măcar la ce primejdie i-ar veni, care jurământ şi cu zapis mai pe urmă l-au întărit.

După aceaia s-au suit în case şi au început a scrie cărţi la Po[a]rtă şi la Mustafa Paşa Saraschiariul ce era la Baba şi au trimis boiarii spre amăndoo părţile, dar Po[a]rta auzându, foarte s-au mâniiat căci au făcut Rumânii Domnu, făr de ştirea stăpânilor şi sta lucrul în cumpănă ca să nu-l lase pă el să fie Domnu, ci să pue pe altu, care vor vrea ei; numai norocu lui şi banii şi cărţile Saraschiiariului i-au ajutat de l-au lăsat să fie Domnu, căruia şi caftan i-au trimis, şi cucă cu Agă turcu, la care eşându înainte cu pompă domnească au venit în Bucureşti dându cu tunurile şi altele făcându după obiceai.

Iar iarna dar toată cu bucurie o au trecut, dobăndindu în măna lui aceia ce de mulţi ani mai înainte o văna, arătîndu tuturor dragoste, blăndeaţe, milostivire, din boeriia lui şi în domnia lui aşijderea să arăta.

Căndu au fost despre primăvara i-au venit poruncă de la Înpărăție să meargă la Cerneți și s-au gătit și au mersu, cu toate oștile lui. Bojneag Ali Pașa, Căpitan de Dunăre, încă au mers cu Dunanmaoa, ca să scoață nemții din Rășava, că o luasă din anul trecut. Haizeler Ghinărariu nemțescu fiind la Brașov, auzăndu că mergu turcii la Rușava, s-au dus și el acolo cu oaste ce avea, ca să stea înpotrivă; dar mergăndu Pașa pe Dunăre cu caicele, avănd multe tunuri în vase și slobozindu-le toate asupra nemților i-au depărtat de la margine. Turcii levenții eșind afară cu săbiile i-au gonit ca pe niște blestemați și Haizeler Ghinărariul cu rușine s-au întors la Brașov. Bălean [sic] Constandin Aga, ginerile lui Șărban Vodă, fiind lăngă Haizeler, multe zavistii punea înpotriva Domnului și a țărăi, îndemnăndu-l totdeauna ca să pogo[a]re cu oștile să ia țara. Domnul și boiarii țărăi nepriimindu într-aceaia vreame trimetea boiarii cu daruri și cu rugăciuni să-i stănpere măniia, ce o ațăța Bălăcianu, dar nici cum nu putea. Ci cu de aceastea au trecut acea vară. Iar despre toamnă Prințipul de Baden cu toată armada nemților luîndu Diiul, Nișul, Cladova, au trecut Dunărea, în Țara Rumânească, pe la Cerneți, și au trimis la Domnu dăndu-i știre, că vor să erneze oștile Chesariului în țara lui, și i-au scris să gătească zaharea ca de 700 de pungi. Domnul și boiarii auzindu de aceastea [ne]nădăjduite lucruri, de o parte gătiia zaharea, și să mira cum va să facă de atățea bani și zahareale, ce cer ca să iasă din ticăita țară și neputăndu cu alte dăjdi obicinuite să ridice aciasta sumă mare, au scos un bir pă dobito[a]ce, șă l-au numit Văcăritul, să dea de tot dobitocu un ort și au trimis boiari în toată țara cu aciastă slujbă nooă, că atunci întăi au eșit aciastă dajde, care să ține pănă acuma. Iar despre altă parte gătiia să fugă din naintea lor.

Însă trecănd Prințipul păn țară, făcănd conace căt s-au putut, au tras la Ardeal, și au mers la Brașov, iar de la Cănpul Lungu au rădicat pă Haizeler Ghinărariu, cu o seamă de oști, căt au socotit, să vie la București să erneze și cu dănsul au luat pă Costandin Aga Bălăcianul, vrăjmașul de obște al Domnului și al țărăi. Domnul și boiarii fiind la Cotroceani, și viind un căpitan de neamți și Preda Proroceanul, și spuindu-i că vine Ghinărariu cu neamții la București s-au rădicat de acolea și s-au dus la Rușii lui Șărban Vodă. Acolea au șăzut tabăra. Acólea la București încă au lăsat purtători de grijă pă Cărstea Vist., Luca Vist. șă alții ca să dea zaharea nemților. Ci dar iată și neamții vin la București; însă răutăți ce s-au făcut într-o lună, ce au șăzut, limbă nu poate să spue: bătăi, cazne, legături; egumenii și unii boiari legați cu ștreanguri de găt, pentru făină și orz și carne și altele ca aceastea nenumărate.

Costandin Vodă de la Ruși au trimis pă Doamna cu toate jupăneasele boiarilor la Mănăstire la Brad în județ Buzăului și el au rămas cu oștile și scriia lui Haizeler totdeauna, rugăndu-l și făgăduindu-i daruri ca să iasă din țară, dar nici cum nu putea folosi. Aciasta văzăndu că într-alt chip nu vor putea eși neamții, de nu va veni puteare înpărătească, au trimis la tătari de i-au rugat să vie să scoață pă neamți, și fiind și poruncă înpărătească să vie s-au pornit multă tătărime cu Calga Sultan cu Mărzaci și cu Nohai de au venit pănă la margine și au poftit să meargă Domnu să să înpreune cu dănsul. Atuncea Domnul au poftit pă Haizeler să vie de la București să să înpreune la Drăgănești fără de nici [o] oaste; că au făcut așa, și au mersu și s-au înpreunat. Vorbele ce vor fi fost, ei vor fi știut, iar noi ce am văzut scriem.

Depărtăndu-să ei de la Drăgănești, Ghinărariu au mersu la București, Domnul s-au dus la Buzău, la Piscopie și viind Sultanul cu Tătarăi păn la oraș la Floci, au mersu Domnul de s-au înpreunat cu dănsul și tătarăi au purces cătră Bucureşti, răşchirându-să păn ţară, după obiceaiu lor. Domnul încă au purces spre Bucureşti şi dându ştire lui Haizeler, că vin tătarăi şi nu iaste într-alt chip, s-au sculat cu toate oştile lui, de la Bucureşti şi s-au dus în Ardeal. Tătarăi îi goniia, dar nimic nu le strica.

Domnul, mergîndu în Bucureşti, de toate părţile veniia de-i spunea, unii că i-au tăiat tătarăi, alţii că le-au luat fămeile şi featele, alţii scăpa despuiaţi şi alte multe răutăţi ca aceastea. Dar toate le răbda, ştiind că el au adus tătarăi de au făcut atătea reale, pentru ca să-şi dobăndească domniia iarăşi şi binele lui.

Întru aceaste vreme turburare (sic) ce era, au trimis Costandin Vodă slujitori şi au luat după la casele lor pă Cărstea Scordoc, ce fusească Post. Mare la Şărban-Vodă, şi pă Oprea Căp [it]. şi pă Vlaicul Armaşul, şi i-au închis la Căldăruşani pă unii, iar pă alţii la Snagov. Ci pă Cărstea Post. au trimis făr de zăbavă de l-au omorăt, iar cei doi au şăzut multă vreme, la închiso[a]re şi i-au slobozit. Pricina morţii Cărstii alta n-au fost, făr de căt numai căci s-au certat cu Brăncoveanul, în boeriile lor, pentru lucrul mai de nimic. Deci Brăncoveanul ţiindu minte ascunsă pizmă, şi viind la Domnie, ş-au vărsat măniia cu moarte, ce l-au omorăt.

Iarăşi într-aceste vremi, au trimis Costandin Vodă pă Văcărescu Văt. de copii la Craiova, de au prinsu pă Ştefan Cioran, ce au fost Slugiiar şi l-au adus la Bucureşti vinuindu-l precum s-ar fi unit cu Aga Costandin Bălăcianul şi închizăndu-l în Mănăstirea Mihai-Vodă, au trimis într-o no[a]pte Armaşi şi l-au sugrumat.

După aciasta, văzănd Costandin Vodă răutatea ce au făcut Haizeler şi Bălăcian în ţară, cu oştile nemţăşti şi vrănd ca să le răsplătească cu rău pentru rău, s-au unit cu Tiukili Grof, care avea cătăva seamă de oşti de unguri, din Ţara de sus şi amăndoi aceşti Domni au cerut de la Înpăratu turcescu oşti turceşti şi tătărăşti, să meargă în Ardeal să bată pe neamţi, făgăduindu Constantin Vodă, că el de va găsi drum şi plaiuri, de vor întra toate oştile în Ardeal, făr de primejdie, şi li s-au ascultat ruga lor şi li s-au dat Saraschiiar mare, cu oaste multă, Serhatlii mai mulţi şi Cuciuk Sultan, cu oşti tătăreşti şi străngăndu-să în ţară toate oştile, au purces către Rucăr şi găsindu-să plai apro[a]pe de Bran, au intrat toate oştile în cănpu spre Tohani şi Zărneşti. Prinzănd veaste şi Haizeler Ghinărariul că vin turcii cu Tiukili, le-au eşit înainte cu neamţii, cu săcui, ce au avut şi dăndu războiu iute ca la un cias, au intrat turcii şi tătarăi şi ungurii Tiukelanii şi rumănii noştri păn neamţi şi au început ăi tăia de au fost zăcăndu trupurile ca boşteanei şi au fost izbănda turcilor. La acest război, au pierit Bălăcian vrăjmaşu lui Costandin Vodă şi i-au trimis capu la Bucureşti, puindu-l într-o suliţă în curtea lui în ziua de Săntă-Marie. Prins-au viiu şi pe Haizeler Ghinărariul, pre carele l-au luat rob şi mai trecănd cătăva vreame l-au slobozit, pentru Do[a]mna lui Tiukili, ce era la neamţi, făcăndu-să schiimbu. Perit-au atuncia şi Teleki Ghinărariu Ardealului şi mulţi Domni unguri.

Tiukeli Grof au trimis cărţi la toată boerimea ungurească, ca să vie la dănsul, vestindu-să Crai Ardealului despre turci, şi au venit cei mai mulţi şi ducăndu-să cătră Sibii, cu toate oştile au trecut la un sat ce să chiiamă Cărstiian. Acolo au făcut coronaţie, să fie Crai Ardealului.

N-au trecut vreame multă la mijloc, ci au venit un Capigiu de la Turcu cu caftan de izbăndă, înbrăcăndu pă Paşa şi pă Sultan şi pă Tiukeli şi pă Costandin Vodă. Dar norocu cel pururea nu slujia lui Tiukeli după voia lui şi acum iarăşi veaste vine, că Badensis cu toată armada cea mare intră în Ardeal, la care neputănd sta înpotrivă, au început a fugi cu caftanele în vine.

Turcii, tătarăii, tiukelanii și rumănii, trăgăndu-se către Brașov, pe la Tel[sic] unde vine la vamă, la Ceraș, în Țara Românească au eșit din Ardeal și s-au risipit oștile o seamă care și pe unde era orănduite și altele iar pe la locurile lor, iar cu multă pagubă a țărăi.

Cu aceaste trebi ale neamților, ce Costandin Vodă au fost îndemnătoriu, de au intrat în Ardeal, de au bătut pe neamți și când s-au pogorăt în țară, nu s-au alcătuit cu ei, ci tot lăngă turci s-au lipit, cerăndu ajutoru și făcăndu izbăndă asupra vrăjmașilor Înpărății, mare credință au dobăndit de la Înpăratu și de la toți cei mari ai Porții și aceasta l-au ținut cu îndelungare de domnie și văzănd că-l au toți în credință să măriia, să lățiia și să bucura întru daru[ri]le ce-i aducea norocu.

După ce trecură aceste furtuni, ce au fost în țară, precum s-au zis mai sus, Dumnezeu iar au dat bătae țărăi cu lăcuste, că atătea au venit de multe, că toată țara au umplut, de mănca toate bucatele, șă au clocit, și au puiat în cățiva ani, cât primejduia țara să moară de foame. Însă aducăndu-să niște moaște de la Stagora, de au făcut o sfeștanie în toată țara, s-au milostivit Dumnezeu și le-au rădicat, de nu s-au mai văzut.

Întru anul lumii 7200, avănd odihnă Domnul și avănd o fiică întăi născută anume Stanca, de vărstă, vrăndu să o căsătorească și aflăndu de feciorul lui Iliiaș Vodă, că iaste frumos, de treabă, au trimis de l-au adus în țară de la Țarigrad, anume Radu, și făcăndu nuntă cum se cade domnească, au dat pă fie-sa după acest beizadea. Sărac era foarte, iar Domnul l-au înbogățit; blănd se arăta dintăi, și vin nu bea. Să părea tuturor că va fi înțelept. Dar pă urmă înbogățindu-să și învățăndu-să a bea și vin, s-au făcut foarte rău și vrăjmaș și crunt, atăta cât cu măna lui mulți oameni au omorăt, pentru care Dumnezeu i-au scurtat viiața și s-au măntuit mulți de nevoe.

În mijlocul vremilor acestora, fiind Domn la Moldova Costandin Vodă ce-l porecliia Cantimir, vrajbă au intrat între Domnii amăndoi și muncindu unul pe altul să surpe, venindu din Moldova cățiva boiari pribeagi, Antohie Hatman, Lupul Vornic și alții, i-au îndemnat Brăncoveanu să meargă la Po[a]rtă, să părască pă Cantimir, că iaste rău și altele, ajutăndu-i cu banii lui și cu priiatenii lui de la Po[a]rtă și i-au trimis. Dar Cantimir Vodă, avănd pe Lațcarache Spăt. Ruset Capichihaia și aflănd că au trimis Costandin Vodă pe boiarii moldoveanii să părască pă Domnu său, au făcut cum au știut, și au luat ispravă de la Po[a]rtă și unde era ascunși acolo s-au dus de i-au luat legați și i-au trimis la Moldova, neapucănd să dea vreo jalbă la Înpărăție. Dar Domnul Moldovei i-au ertat, nu s-au potrivit unbletilor lor. Iar Costandin Vodă Brăncoveanu au rămas rușinat fiind el mijlocitor și n-au putut isprăvi nimic, după cum au vrut.

Costandin Vodă Cantimir, vrînd să răsplătească lui Costandin Vodă Brăncoveanul, pentre ceale ce făcusă, fiind niște boiari rumâni pribeagi în Ardeal, anume Staico Păh. Bucșanu, Preda Milcoveanu, Preda Proroceanu, Radu Hațaghe, Iacșa Căp[i]t. au trimis Cantimir de i-au adus la Iași din Ardeal, și socotindu-să că va putea el mai mult decît Brăncoveanul, i-au trimis la Po[a]rtă, să părască pă Domnu-său de rău, de hain, iproci, dar s-au înșelat Cantimir, că îndată ce au prinsu veaste Brăncoveanul, au trimis boiari și cărți și bani și cât au putut, au făcut și i-au luat de la Po[a]rtă legați, în fiiară și în cătuși, de i-au adus la București cu mare pompă. Pre carii în căteva rănduri judecăndu-i pe Staico Pah. l-au spănzurat în Tărgu de afară și pe Pro[ro]ceanul la Ruși de Veade, iar pre cei 3 i-au trimis la ocnă și șăzînd cătăva vreame acolo, i-au slobozit.

După aceasta nu multă vreame au trecut Costandin Vodă Cantimir şi au murit şi boiarii ţărăi Moldovii au rădicat Domnu în locu lui pe fie-său, Dumitraşco Beizadea. Dar înţelegând Costandin Vodă Brâncoveanul, îndată au trimis la Poartă, de s-au rugat ca să pue Domnu pă Costandin, fecior Ducăi Vodă, vrându-l să-l facă ginere, dupe o fiică a Mării Sale, anume Mariia şi s-au ascultat rugăciunea lui şi l-au făcut Domnu Moldovii şi au rămas Dumitraşco Beizadea în ocară şi toţi boiarii, carii făcu sfat de l-au rădicat pă el Domnu, fără ştirea stăpânilor.

Luîndu dar domniia Moldovii Costandin Vodă Duca, n-au trecut multă vreame, ci au gătit Costandin Vodă Brâncoveanul ceale ce trebuia ale nunţii şi zestrei ce i rânduise featii şi au trimis-o la Moldova, cu maica Mării Sale, jupâneasa Stanca cu multe jupânease, cu boiari: Costandin Stolnicu, Diicu Log, şi alţii cu pompă frumoasă, şi au dus-o la Iaşi şi acolo făcând ceale ce să cuvin nuntelor domneşti, o[au]dat pe Mariia Doamnă lui Costandin Vodă Duca şi s-au întorsu toată gloata în ţara lor. Şi şăzând Doamna Mariia în câtăva vreame acolo la Moldova, au pohtit şi ia şi părinţii, ca s[ă] vie de acolo să s[e] vază şi au venit, eşindu-i înainte la Colintina Doamna Marica mumă-sa, cu multe jupânease şi boiari mari şi mai mici şi slujitorime, de o au adus cu frumos alai. Erea şi Doamna Nastasiia a Ducăi Vodă, adecă soacră-sa, cu Doamna Mariia, care viind în Bucureşti au şăzut 2 săptămâni, ospătându-să şi veselindu-să unii cu alţii. Deci iarăşi s-au întors la ţara lor.

Acolo la Moldova mergând, fiind Doamna Mariia mândră şi măreaţă, având pă tată-său Domnu mare Ţării Rumâneşti, au început a necinsti jupâneasele boiarilor, cu multe cuvinte reale şi mai vârtos aciasta, că într-o zi de Paşti, viind o jupâneasă cu işlic, precum le iaste obiceaiul de poartă jupâneasele işlice în toată vremea, i-au luat işlicul din cap şi l-au băgat în foc şi au lăsat-o cu capul gol, zicând că numai Doamnelor se cade să poarte işlice, iar nu şi jupâneaselor. Aceastea văzând boiarii s-au scârbit foarte tare şi au umblat cu mijloc ca acela[şi], de l-au scos din domnie şi au pus Domnu Înpărăţiia pe Antohie Vodă feci[or] lui Cantimir Vodă.

Mai nainte de mazăliia lui Costandin Vodă Duca, s-au dus Domnu la Cerneţi şi Hanul Selim Gherei au trecut pen ţară, mergând la oaste asupra nemţilor, înpreună cu Calga Sultan, carii mergând până la Jiiŭ, le-a venit veaste că muscalii merg asupra Crămului să-l bată, ci de la Jiiŭ s-au întorsu Calga Sultan cu oastea lui îndărăt, iar Hanul s-au dus unde i-au fost porunca.

Într-aciastă vară, Sultan Mustafa mergând asupra nemţilor cu Silimul Gherei Han, găsind pe Viterane Ghinărariu cu puţântele oşti la Logoş, osăbit dă cealelalte oşti mari ale nemţilor, dând război tare, abiia şi cu mare peire a turcilor au biruit pe Viterane, şi au perit el în războiu şi au fost izbânda turcilor. Înpăratul Turcul, văzând acea fărâmă de izbândă şi auzind că vin oştile nemţăşti ceale mari, n-au vrut să le aştepte, ci au plecat de au venit pen ţară, şi întrând pe la Cerneţi i-au işit Domnul înnainte de l-au petrecut până la Necopole. Acolo înbrăcându-l cu caftan, s-au întors la Scaun cu bucurie. Al doilea an, iar au mers Sultan Mustafa la nemţi, şi au mers şi tătari cu Şahpaz Gherei Sultan şi cu Calga şi trecând Înpăratu Dunărea s-au întâlnit cu neamţii într-un câmp, însă norocul i-au slujit de au făcut meterez de cară înprejuru taberei turceşti şi aşa au hălăduit Înpăratu şi s-au întorsu ruşinat. Că atâta au dat un război de tare, cât au intrat un Ghinăral în tabără şi mare peire în turci au făcut, păn[ă] încât s-au fost speреat şi Înpăratu că va peri. Însă atunci au hălăduit şi s-au întors la Ţarigrad.

Într-acest an muscalii mergând la Azac cetate şi neputând turcii şi tătarii, ce erea acolo, să le stea înpotrivă, au luat moscalii cetatea.

Al treilea an, iarăși mearge Sultan Mustafa la oaste asupra nemților și trecănd Dunărea pe la Belgrad s-au dus la Tisa, la locul ce s[ă] chiamă Senta, și au făcut pod să treacă turcii. Deci trecănd Veziriul și toată putearea oștilor turcești peste Tisa, iată că și Evghenie Prințipul cu toate oștile nemțăști, încungiură toate oștile turcești. Văzănd Înpăratul că neamții au venit și temăndu-să, că nu vor da turcii războiu, ci de frică vor fugi, au poruncit de le-au stricat podu. Deci nemții cu tunuri cu puști, dănd războiu vitejește i-au omorăt pe toți, de n-au scăpat suflet dintrănșii. Înpăratu văzănd ciudă ca aceasta au fugit la Belgrad, puind și alt Vezir, Inicer Agasi și alți Pași în locul celor morți.

Costandin Vodă la Cerneți, fiind poruncă să păzască plaiurile, priviia acele lucruri și rădea. Însă după răs vine și plăns, că iată vine veste de la Țarigrad că au murit Doamna Mariia, fie-sa a lui Costandin Vodă Duca, la Țarigrad fiind mazilit, de care mare jale și întristare au avut. După aceia viind Costandin Vodă de la Cerneți la București și întorcăndu-să și Înpăratul și Veziriul la Odrii, au trimis Veziriul caftan de Vezir nou.

Trecănd după aceasta cătăva vreame, avănd Costandin Vodă o fată de vărstă, anume Ilinca, o au logodit cu Scarlat fiiul prea slăvitului Alixandrul, marele Drăgoman al Înpărăţii turcești și viind aici în țară au făcut Costandin Vodă nuntă foarte frumoasă și cu cinste mare domnească.

Căndu au fost cursu anilor 7206, au mai făcut turcii o[a]ste înpotriva neamților, fiind Vezir Gusiin Pașa și au mersu la Belgrad. Trecănd pă aicea păn țară și Selim Gherei Han cu trei feciori ai lui, s-au dus la Beligrad cu tătarăi, dar nici un război n-au făcut într-acest an, numai ce au băgat zaharea și haznă în Camenițä, căt au trebuit.

Iar la leat 7207, a gătit Înpăratu pe Reiz Efendi și pe prea slăvitu Alixandrul marele Drăgoman, de i-au trimis ca să facă pace cu neamții, care străngăndu-să și despre partea neamților și despre partea turcilor, la Careloveți șăzăndu, în cătăva vreame au așăzat pace în 25 de ani.

Costandin Vodă nu avea bucurie ce făcusă între Înpărați pentru căci că, căndu era oștire turcii cu neamții, turcii nu găndiia de nis' care-va mazilie să facă, ci tot găndul lor era spre oștire, iar după ce s-au făcut pace, să temea de mazilie, ci au făcut socoteală, ca să-și facă un dres bun de la Înpărăție să-i făgăduiască Domniia în viață lui, căt va trăi, să nu mai aibă teamere de mazilie și au gătit boiari și mulți bani de au trămis la Po[a]rtă și cu cărți despre țară lăudăndu-l și cerșindu-l să li-l dea Domnu, să le fie căt va trăi el și cu multe cheltuiale ce au făcut și cu căteva pungi ce au mai adaos haraciu cel vechi, carele era haraciul cel vechi 250 de pungi, iar el cu aciastă pricină l-au făcut 280 pungi, i-au dat hateșarif înpărătescu, făgăduindu-i să-l lase să fie Domnu, căt va trăi. Care aducăndu-l cu cinste mare, străn[gîn]du-să toată boerimea și țară multă, s-au citit în Divanu cel mare, și așa i s-au odihnit inima lui Costandin Vodă, nemaitemăndu-să de mazilie.

Într-aceia vreame și mama lui Costandin Vodă jupăneasa Stanca au murit; cu cinste i-au făcut pogribaniia în București. Decăt ridicănd-o de aici într-o cărătă, rănduindu boiari, jupănease și slujitori o au dus la mănăstirea de la Brăncoveani, de o au îngropat.

Scarlat Păh. ginerile lui Costandin Vodă fiiul prea slăvitului Alixandru Drăgoman, care ținea pă Ilinca, războlindu-să rău a murit la Tărgoviște, și l-au îngropat cu cinste domnească în Mitropolia de la Tărgoviște. Mulți zicea, pă acea vreame, să-l fi otrăvit Costandin Vodă pentru niște pricini, ce avea socrul cu ginerile între dănșii; ci aceasta Dumnezeu va ști și mai bine și va și plăti fiește căruia după vina și fapta lui.

Trecănd și aceste întristări ce venisă lui Costandin Vodă, văzăndu că s-au dres lucrurile despre Poartă, să nu mai aibă grijă de mazilie, să bucura, să veseliia să lățiia în domnie, în avuție, ce străngea de la țară, care alt Domnu n-au strănsu nici s-au înbogățit ca el, de căndu iaste începutul țărăi și altă grijă nu avea, numai să s[e] primble pă la sate, pă la vănaturi, pă la vii, pă vreama culesului viilor.

Cățiva ani dar trecănd cu aciastă odihnă a lui Costandin Vodă, iată vine un imbrișor [sic] al Înpăratului cu poruncă să-l rădice, să-l ducă la Odrii, unde era Înpăratul și pricina pentru ce nimeni nu știia. Decii el de multă inimă rea s-au bolnăvit iar inbrihoru tot aici au șăzut, pănă s-au mai îndreptat de boală. Deci l-au rădicat, și l-au dus, unde i-au fost porunca și mergănd la Odrii, au șăzut în 30 zile și nu i-au dat nimeni voe să s[e] înpreune cu cineva și avea mare întristare, temăndu-se că-l vor mazăli, pentru care umblănd Capichehaielele și boiarii pe la unii pe la alții, făgăduind bani, nici un răspuns nu putea lua. În cea după urmă, temăndu-s[ă] de vreo primejdie rea să nu-i vie cumva, au fă[c]ut alt adaos haraciului, 240 pungi peste ceale 280 ce era mai nainte, numai să i se dea domniia și să vie în țară și cu aciasta ș-au dobăndit domniia și binele casii lui, iar pă săraca țară o au îngreuiat cu atăta haraciu, care nu putea să rădice, ci era totdeauna în cazne și în vaete și în lacrimi pentru greu ce le venisă. Însă după ce s-au slobozit de la Odrii și au venit în țară și-au schimbat firea, s-au făcut mai rău, mai cumplit, înprumutări mari au pus pă boiari, pă Mănăstiri, biruri mari pă săraca țară, căt nu mai avea puteare să mai înplinească, ci să văeta și blestema. După aceasta iar liniște au venit domnii, mai făcăndu-și și alt hatișerif înpărătesc, ca să fie Domn în viiața lui, după cum făcuse și celălalt după cum s-au zis mai sus“[291].

Am reprodus înadins și începutul cronicei lui Radu Popescu, cu care se continuă mai departe povestirea, început identic cu acela din Corpul Mavrocordătesc, așa cum este în manuscriptul logofătului Radu Lupescu, și așa cum figurează în cele două edițiuni ale ei de pînă acum, spre a se vedea mai ușor că el formează continuarea firească a cronicei, pe care am tipărit-o mai sus și care îi servă de legătură cu *Istoriile domnilor Țării Românești.*

Primele cuvinte din cronica lui Radu Popescu: „trecînd și aceste întristări ce venise lui Costandin Vodă“, se referă în adevăr la cele scrise imediat mai înainte, adică moartea doamnei Stanca, mama lui Brîncoveanu, întîmplată la 10 februarie[292] și a ginerelui său paharnicul Scarlat Mavrocordat, la 28 iulie 1699[293], povestite una după alta.

Cuvintele cu cari continuă apoi cronica, că domnul „văzînd că și-au dres lucrurile despre Poartă să nu mai aibă grijă de mazălie, să bucura, să veselia să lăția în domnie“ sînt iarăși urmarea celor ce se spuseseră mai înainte asupra confirmărei în domnie pe viață, pe care o obținuse Brîncoveanu, tot în 1699, cu „multe cheltueli“ și cu adaosul a 30 de pungi la haraci și în urma căruia natural că scăpase de grija maziliei[294].

De altfel, la această confirmare se mai referă încă o dată Radu Popescu, cînd spune mai departe că după 1703 „iar liniște au venit Domnii mai făcăndu-şi şi *alt* Hatişerif înpărătesc, ca să fie Domn în viaţa lui, după cum *făcuse şi celălalt după cum s-au zis mai sus*".*

---

[291] Ms. 537, f° 79–92. ⟨*Istoriile...*, ed. Grecescu, p. 186–200⟩.

[292] *Foletu Novel*, în *Revista Română* I, p. 670 și Greceanu, *Mag Ist.*, II, p. 350.

[293] *Ibid.*, p. 673. Greceanu, p. 353.

[294] Brîncoveanu primise întăi la 8 februarie știrea confirmărei, prin Dumitrașco Racoviță și Barbu Brăiloiu (*Foletu Novel*, p. 670). La 13 april, sosește aga cu hatișeriful (Greceanu, II. p. 350).

Cele ce spune cronicarul despre Brâncoveanu, că reîntorcîndu-se de la Adrianopol „s-au făcut *mai rău, mai cumplit*" se potrivesc, ca continuare, numai la o cronică în care domnul era arătat în adevăr ca rău şi cumplit. Ori, numai în cronica noastră — din cele cunoscute pînă acum — Brâncoveanu, care omoară s. ex. pe Cîrstea Postelnicul „pentru lucru mai de nimic", o simplă ceartă avută pe cînd erau boieri, care chiamă tătarii de pradă ţara numai pentru binele lui şi în paguba locuitorilor, este prezentat astfel:

Povestind chemarea domnului la Adrianopol în 1703, Radu Popescu spune că Brîncoveanu „temîndu-se de vreo primejdie rea să nu-i vie cumva, au făcut *alt adaos* haraciului, 240 de pungi, peste cele 280, ce era mai înainte". Despre un prim adaos al haraciului sub Brîncoveanu, înainte de cel din 1703, nu vorbeşte însă nici una din cronicele cunoscute (Greceanu şi *Istoria Ţării Româneşti de la 1689 încoace*), în afară de cronica reprodusă mai sus. Cînd prin urmare Radu Popescu arată că domnul în 1703 „au făcut *alt adaos* haraciului", el se referă la cele spuse acolo, stabilindu-se astfel sigur, că tocmai această cronică o continuă.

De altfel lucrul acesta rezultă în mod evident şi dintr-un loc al cronicei lui Radu Popescu. Arătîndu-se obiceiurile rele introduse de Brîncoveanu în domnia lui, se spune: „După aceea cea mai rea de[n] toate, *adaosele* haraciului, care le-au făcut la turci pentru trebile[295] casii lui, care *din 250 de pungi* ce au fost ţara, cînd s-au pus el Domn, iar el le-au făcut 520 de pungi, de au rămas un blestem, de blestemă săracii de acest greu şi vor să blesteme în veci".[296]

Numai continuînd această cronică cronicarul să vorbească de *adaosele* haraciului şi de creşterea lui de la *250 de pungi* la 520, care nu se găsesc nicăieri aiurea.

Este prin urmare mai presus de orice îndoială, că Radu Popescu continua cronica pe care am reprodus-o mai înainte. În privinţa acestui punct discuţie nu mai încape.

Dar legătura dintre aceste 2 cronice este prea strînsă şi prea firească, pentru ca să nu se nască bănuiala că ele sînt opera aceluiaşi autor. În adevăr, o cercetare cît de sumară transformă această bănuială în deplină certitudine

Autorul primei cronice spune lămurit că va povesti fapte, cari se găsesc în cea de a doua şi numai în aceasta.

La moartea lui Şerban ieşise svonul că a fost otrăvit de fratele său Constantin Stolnicul şi de Brîncoveanu, dar nu se ştia nimic sigur. „Iar mai tărziu, prin multă vreme trecănd s-a dovedit acest lucru, că săngur Constandin Stol. au mărturisit, că el a omorăt pă Şărban Vodă, *precum vom scrie mai nainte pre largul*".*

În cronica lui Radu Greceanu se povesteşte în adevăr pe larg modul cum s-a confirmat acest zvon. La mazilirea lui Ştefan Cantacuzino (9 ianuarie 1716), tatăl său Stolnicul, spre a-şi uşura şi îndreptăţi situaţia sa şi a fiului său, că sînt cu dreptate către Împărăţie, a mărturisit lui Capigi Başi venit cu fermanul de mazilie, că el a otrăvit pe fratele său Şerban „după ce l-a cunoscut că se abate de către Împăratul şi va să se lipească lîngă vrăşmaşii" săi, iar mai pe urmă şi pe celalt frate Iordache, care fiind trimis sol la Viena se adăpase de vorbele nemților. Capigiul a spus apoi acestea „Vezirului și altor meghistani ai Porței, de le-au auzit mulți oameni de credință, mai vîrtos Ianache Dragomanul... carele ajungînd mai pre urmă și Domn... au mărturisit către toți boiarii, că au auzit pre acel Capegiu spuind Vizirului și altor turci acestea ce s-au scris mai sus"[297].

---

* ⟨*Istoriile*..., ed. Grecescu, p. 200. .⟩

[295] În Ms. 57: binele.

[296] *Mag. Ist.*, IV. 29, ⟨*Istoriile*..., ed. Grecescu, p. 206. .⟩

* ⟨*Istoriile*..., ed. Grecescu, p. 187. .⟩

Cum vedem, Radu Popescu îndeplinește cu prisos făgăduiala făcută așa de *personal* în prima cronică: „precum *vom scrie* mai înainte pre largul". Nu se poate o dovadă mai categorică că el scrisese aceste cuvinte.

De altfel dacă autorul primei cronice spune că va scri lucruri care se găsesc la Radu Popescu și acesta mărturisește deseori, că a povestit fapte cari se află acolo.

Întorcîndu-se de la Adrianopol în 1703, Brîncoveanu obținuse un nou hatișerif pentru domnia pe viață „după cum fusese și celalt, *care s-au zis mai sus*"[298].

În 1716 vizirul Ali Pașa strică pacea cu nemții „ce avusese întemeiată cu scrisori prin mijlocirea lui Rami Reiz Efendi și a măriei sale Alexandru Ecsaporiton al împăratului, *precum s-au scris mai îndărăt la domnia lui Constantin Vodă*"[299].

Avem deci din nou o trimitere la cele ce cronicarul scrisese în prima cronică.

Convingerea despre unitatea acestor 2 cronice, întemeiată pe strînsa legătură dintre ele și pe trimiterile clare de la una la alta, se mai întărește încă și prin spiritul comun în care sînt scrise, caracterizat prin vrășmășia împotiva Cantacuzinilor și a lui Brîncoveanu, prin epitetele uniforme, cari întovărășesc numele Exaporitului, și prin turcismele (dunanmà inicer-agasi) din amîndouă.

Concluziunea care se desprinde din cele arătate pînă acum este că cronica lui Radu Popescu, în forma cuprinsă în Corpul Mavrocordătesc, după care s-au făcut edițiunile de pînă acum, nu este întreagă; că în realitate ea nu începe în 1699, ci în 1688, și că acest început îl cuprinde cronica în forma păstrată de ms. no. 537 de la Academia Română.

Dar în acest manuscript, cronica lui Radu Popescu se prezintă — după cum am văzut — ca continuare la *Istoriile domnilor Țării Românești.*

Am amintit deja în treacăt, că d-l Sbiera îi atribuie tot lui și această cronică, aducînd ca dovezi faptul că amîndouă sînt scrise cu aceeași tendință politică și în același spirit dușmănos Cantacuzinilor, că faptele lui Hrizea sînt urmărite cu atențiune în *Istorii*, al căror autor a fost pribeag în Moldova, în timpul lui Șerban, ca și Radu Popescu. Legătura dintre ele, domnia-sa o vede în *Istoria Țării Românești de la 1689 încoace* deși această cronică, în forma cunoscută, nu se leagă direct cu *Istoriile*, începînd povestirea cu alegerea lui Brîncoveanu (29 oct. 1688), și narînd, paralel cu Radu Popescu, evenimentele din perioada de la 1699 pînă la 1714[300].

Acum, cînd am stabilit, în mod sigur, că Cronica lui Radu Popescu începe în realitate în mai 1688, fiind o continuare nemijlocită a *Istoriilor*, prin însuși faptul acesta dobîndim un nou argument în sprijinul părerei că tot el a scris și această cronică. Pe de altă parte, cele ce știm despre autorul *Istoriilor* sînt în deplină concordanță cu viața lui Radu Popescu, după cît o putem cunoaște pînă acum.

---

[297] *Mag. Ist.*, IV, 36–37 ⟨*Istoriile...*, ed. Grecescu, p. 213.⟩.
[298] *Ibid.*, p. 22, ⟨*Istoriile...*, ed. Grecescu, p. 200.⟩.
[299] *Ibid.*, 45–46, ⟨*Istoriile...*, ed. Grecescu, p. 221.⟩.
[300] *Mișcări Culturale*, p. 204 și urm.

Cronicarul nu cunoaşte domnia lui Matei Basarab decît din spusele „bătrînilor"[301]. Numai cînd povesteşte evenimentele din anul 1669, se vădeşte ca martor ocular. El a luat parte la logodna fiului lui Radu Leon, cu fata lui Duca (prin ianuarie 1669), admirînd acele „jocuri minunate şi nevăzute pre locurile noastre", pe cari le făcea „un pehlivan hindiû arap", adus înadins ca să înveselească pe oaspeţi[302]. La mazîlia domnului, întîmplată două luni mai tîrziu, cronicarul „vede cu ochii" cînd pe grecul Pascale, „îl scotia din cămară şi-l ducia cu palme, care palme de dese şi de multe nu mai avea număr; altul iar, care i-am uitat numele, de multă bătae şi palme, găndia că va să moară, ci striga popa să-l cuminece"[303]. În Divanul ţinut după sosirea noului domn, pentru judecarea pîrîşilor postelnicului, a văzut şi el „răvăşelele" pe cari le scot Cantacuzinii, spre a dovedi vinovăţia vornicului Stroe Leurdeanu, deşi nu ştie „ale cui vor fi fost"[304] şi povesteşte tot ca un fapt, pe care l-a cunoscut însuşi, şi plîngerea ridicată către sfîrşitul aceluiaşi an (1669), de Cantacuzini înaintea Divanului împotriva lui Gheorghe Băleanu şi a partizanilor săi[305]. Dar tocmai prin anii 1668—69 trebuie să fi obţinut şi Radu Popescu prima sa dregătorie. Am văzut că în mai 1675, el era logofăt de vistierie; cred că sînt aproape de adevăr, presupunînd că pe atunci trebuie să fi fost în vîrstă cam de 25 de ani. Împotriva unei etăţi prea tinere vorbeşte dregătoria pe care o ocupă, iar împotriva uneia mai mari, pe de o parte acelaşi fapt, întrucît pentru fiul unui boier de însemnătatea lui Hrizea logofeţia de vistierie era încă o dregătorie iniţială şi tranzitorie, iar pe de alta, împrejurarea că în noiembrie 1716, el era considerat destul de „sprinten" şi de „levent", spre a fi pus în fruntea unei armate şi trimis peste Olt, să stea împotriva catanelor. Sîntem astfel constrînşi să admitem că se născuse pe la 1650, ceva mai mult sau mai puţin, de unde urmează că la vîrsta de 20 de ani — cît trebuia să aibă prin 1668—1669—, el putea ocupa o dregătorie la Curte. Presupunerea aceasta este cu atît mai probabilă, cu cît tocmai în vremea aceasta tatăl său ajunge în primele rînduri, printre marii boieri. În noiembrie 1668, Hrizea era vistier al II-lea; poate că-i urmase în decembrie acelaşi an lui Ianache ca mare vistier, căci el nu e cu fugarii la Enişer; în orice caz sub Antonie el ocupă această funcţiune pînă la Divanul, despre care vorbeşte cronicarul. Prin urmare şi vîrsta lui Radu Popescu şi poziţiunea tatălui său, îndreptăţesc părerea că prin 1668—69, el a trebuit să aibă un rost la Curte printre feciorii boierilor; situaţia aceasta se potriveşte însă cu aceea pe care se vădeşte că o are autorul *Istoriilor*. Mai mult decît atît, admiraţia pe care i-o produce cronicarului pehlivăniile făcute de harap, ca şi palmele şi bătăile primite de greci, sînt de bună seamă impresiunile unui om tînăr, ale unui copilandru mai mult, cum trebuia să fie Radu Popescu în această vreme. În acelaşi sens vorbeşte şi faptul că deşi vedea răvăşelele, nu putea şti ale cui vor fi fost, ceea ce însemnează că nu era printre boierii Divanului.

Şi într-o altă împrejurare cînd autorul *Istoriilor* vorbeşte despre sine cele ce spune i se potrivesc de minune lui Radu Popescu. Un fiu al lui Antonie Ruset, care se afla în Ţara Românească, aflînd că tatălui său i s-a dat domnia Moldovei (sept. 1675), „atît se mărise, cât nu mai puteam nici noi vorbi cu el: și mai nainte eram cu el la un conac, fugind cu caimacamii den loc în loc pentru ciumă, cu glume, cu răsuri; iar atunci, așa cum auziți"[306].

---

[301] *Ed. Iorga*, p. 118.
[302] *Ed. Iorga*, p. 158, ⟨*Istoriile*..., ed. Grecescu, p. 135⟩.
[303] *Id.*, p. 162—3 ⟨*Istoriile*..., ed. Grecescu, p. 139⟩.
[304] *Id.*, p. 164.
[305] P. 166.

Dar la mai 1675 Radu era în adevăr împreună cu caimacamii de la cari obținuse împuternicirea de a-și hotărnici moșia dela Curătești; după sosirea tatălui său, trimis de Duca pentru strîngerea haraciului, el rămîne desigur tot cu ei umblînd din loc în loc, de frica ciumei, pînă toamna, la venirea domnului[307]. Glumele și rîsurile cu caimacamii și cu fiul lui Antonie Ruset sînt foarte la locul lor, pentru acela care era fiul lui Hrizea vistierul.

În afară de aceasta, din *Istorii* se vede că autorul lor călătorise foarte mult: el străbătuse țara în lung și în lat, știind cari sate sînt pustiite[308], ce biserici și mînăstiri vechi mai sînt în ființă, și cine le-au ridicat[309]; văzuse Constantinopolul[310] Ardealul, unde are destul timp spre a face cercetări istorice[311] și, după cum am arătat în partea întâia a acestui studiu, în domnia lui Șerban, petrecuse în Moldova vreme îndelungată. De ce natură era petrecerea lui în aceste țări și căror motive se datora, se bănuiește ușor după amintirile cari i-au rămas despre fireasca viclenie a ardelenilor și ungurilor[312] și după resentimentele pe cari le are împotriva moldovenilor, al căror nume „den căine se trage: den Molda Moldoveni"[313].

În sfîrșit, în momentul cînd scrie, cronicarul nu era dintre boierii bogați, căci altfel n-ar putea spune că: „bogățiile de multe ori aduc la oameni și nebunii"[314].

Nu este însă nici una din aceste particularități, pe care să n-o putem atribui, cu toată dreptatea, lui Radu Popescu. Prin situația sa, ca fiu al unuia din cei mai însemnați dregători ai lui Grigorie Ghica și Gheorghe Duca, și în același timp unul din cei mai bogați boieri ai timpului, ale cărui moșii erau răspîndite în tot cuprinsul țărei (Del Monte arată pe Hrizea mai bogat ca Șerban Vodă) [315], Radu Popescu, ca și autorul *Istoriilor,* trebuia să fi cunoscut bine țara. El petrecuse primul an din domnia lui Duca (1674) ca pribeag în Ardeal, împreună cu tatăl său [316], iar după omorîrea acestuia fuge la Constantinopol, de unde apoi trece în Moldova [317]. Firește că amintirile pe cari le păstrase despre ardeleni și moldoveni, în mijlocul cărora trăise ca fugar, nu puteau fi dintre cele mai bune, ceea ce ar explica și viclenia celor dintăi și mențiunea pe care o face despre origina numelui celorlalți. În sfîrșit, redus la lipsă prin urgia în care căzuse tatăl său, Radu Popescu putea să spună, scriindu-și cronica, că „bogățiile de multe ori aduc la oameni și nebunii".

Spiritul unitar în care sînt scrise *Istoriile domnilor Țării Românești* și cronica lui Radu Popescu, amîndouă caracterizate prin dușmănia împotriva Cantacuzinilor, continuarea lor neîntreruptă, interesul arătat în *Istorii* faptelor și soartei lui Hrizea vistierul și identitatea împrejurărilor, cari privesc pe autorul lor, cu cele referitoare la Radu Popescu, constituiesc argumente puternice, în afară de asemănările de formă și de fond, de expresiuni și de cugetare, în sprijinul părerei că Radu Popescu a scris și prima cronică.

---

[306] P. 189 ⟨*Istoriile*..., ed. Grecescu, p. 166⟩.

[307] P. 186–7.

[308] P. 109.

[309] A văzut mînăstirile de la Argeș (p. 2), Cozia (13), Tîrșor (18), Deal (29 cf. 39) și cele ridicate de Matei (119).

[310] P. 103.

[311] P. 4, 99.

[312] P. 63, 94.

[313] P. 10 ⟨*Istoriile*..., ed. Grecescu, p. 12⟩.

[314] P. 128.

[315] *Mag. Ist.*, V, p. 39.

[316] Hrizea se întoarce „cu toată casa lui "(p. 185), de unde urmează că erau și copiii cu el.

[317] Vezi mai sus.

Există însă o dovadă care înlătură orice nesiguranță în această privință: este prefața sau dedicațiunea cu care Radu Popescu își închină cronica sa lui Nicolae Mavrocordat, prefață conservată în manuscriptul lui popa Stanciul de la Biserica tuturor Sfinților, [318] despre care a fost vorba mai înainte, și în copia sa de la anul 1755. [319] Cuprinsul ei este următorul:

„Milostivului și înălțatului Stăpânului mieu și Domnului Nicolae Alexandru Voevod, sănătate și viață îndelungată din toată inima rog.

Nici odinioară nu vo iŭ tăcea, înălțate Doamne, ca să nu vestesc pretutindenea, cât voiŭ fi într-aciastă călătorie a vieții, bunătățile, care Măria Ta ai arătat cătră mine. Că fiind eu căzut de înpunsături și de înpiedecături, Măria Ta ai tins mână de milostivire și m-ai rădicat în cinste și milă și mărindu-mă, cu ce să răsplătesc bunătății Măriei Tale, nici cum nu pociŭ afla. Că vrednicia mea iaste cât o picătură de apă și bunătățile Măriei Tale sânt un noian de apă mare. Ci dară, pentru ca să nu mă arăt iarăși cu totul nemulțămitoriu, puțintică osteneală am făcut de *am izvodit Istoriile Domnilor și a altora a Țărăi Rumânești* până la fericita a doao domnie a Măriei Tale, *puind și ale altora fapte ce s-au întâmplat în părțile dinprejurul nostru, câte am putut coprinde și din Evropa și den Asia,* vreadnice fiind de auzit. Care aciastă mică și puțină osteneală cu multă plecăciune o închin Măriei Tale bunului Stăpânului mieu, la care mă rog Măriei Tale să primești cu inimă bună, că iaste ιδτον Domnilor zice un filosof, a da lucruri mari și a priimi mici. Și așa priimindu-o, crezu că și cartea aciasta să va lăuda, să va cinsti dintru prea luminat și slăvit numele Măriei Tale, care nume al Măriei Tale iaste vestit și mărit pretutindenea, de vrednicie și de înțelepciune și de alte αρεταιδ·

Eu dară dupe aciasta, dupe cum am rugat și rog, voiŭ și ruga pre bunul și putearnicul Dumnezeu, ca să păzască pe Măriia Ta întru înălțat Scaunul Măriei Tale, cu sănătate, fericire și norocire, adăogând fericiții anii Măriei Tale, până la adânci bătrâneațe, și înainti aminŭ.

Al Măriei Tale plecată și dreaptă slugă
Radu Popescul vel Dvornic“[320]

Din această dedicațiune rezultă 3 încheieri importante:

a) Identitatea titlului și cuprinsului, luat în general, ale cronicei pe care Radu Popescu o prezintă lui Nicolae Mavrocordat, cu titlul și cuprinsul *Istoriilor,* constituiește, în legătură cu argumentele aduse mai înainte, *dovada sigură, pozitivă,* că el este autorul lor.

b) Radu Popescu era mare vornic, cînd și-a scris cronica.

c) Atunci cînd a prezentat-o domnului, povestirea era dusă numai pînă la moartea lui Ioan Mavrocordat (23 februarie 1719).

Cîteva observațiuni vor preciza și mai mult înțelesul acestor concluziuni. Radu Popescu a fost, după cum am văzut, mare vornic din martie 1719, dînă către sfîrșitul anului 1723. Dar cronica sa fusese scrisă și prezentată domnului înainte de 20 martie 1722, cînd popa Stanciul se apucă să copieze în manuscriptul său dedicația și partea din urmă, care începea cu prima domnie a lui Nicolae Mavrocordat în Țara Românească. Mai tîrziu, cînd cronica a fost continuată și pentru a doua domnie, popa Stanciul a trecut în manuscriptul său și această continuare, ceea ce explică contrazicerea care există între data transcrierii, care figurează în fruntea manuscriptului și întinderea cronicei conținută înăuntru.

---

[318] Ac. Rom., Ms. 58, p. 241—242.

[319] *Ib.*, Ms. 241, p. 203—204.

[320] Publicată întâi de Dl. Tocilescu în *Studie critice, Rev., pt. Ist. arh. și fil.*, III, p. 27.

Cronica a fost prin urmare scrisă în decursul primilor 3 ani din a doua domnie a lui Nicolae Mavrocordat (martie 1718—martie 1722) și probabil mai în apropiere de primul decît de cel din urmă. Se înțelege însă de la sine că Radu Popescu a scris atunci numai partea care începe de la mai 1688, lucru care se vede de altfel limpede din faptul că chiar de la început, cu prilejul morței lui Șerban, despre care se zvonea că a fost otrăvit de fratele său, se referă la mărturisirile pe cari le-ar fi făcut în 1716 Stolnicul,și cari nu fuseseră cunoscute în țară decît în timpul domniei lui Ioan Mavrocordat. Ca vornic el continuă numai prima-i cronică, care pînă acum a fost atribuită lui Constantin Căpitanul Filipescu, și pe care, după cum am văzut, o redactase, în cea mai mare parte, în ultimii ani din domnia lui Șerban Cantacuzino.

Această continuare a operei sale dintăi, Radu Popescu o scrie din propriul său impuls și nu după însărcinarea domnului. Prin ea caută — după cum spune însăși — să răsplătească bunătatea domnului, care i-a întins mînă de milostivire și l-a ridicat în cinste și milă. De altfel lucrul acesta se vede și din împrejurarea că o parte din cronică nu era pe placul domnului, care o înlătură mai tîrziu din Corpul său oficial de cronice. Fiind deci stabilit, că Radu Popescu și-a scris cronica ca mare vornic, înainte de 20 martie 1722, și că atunci cînd a prezentat-o domnului, ea mergea numai pînă la moartea lui Ioan Mavrocordat, ne rămîne să cercetăm cînd a continuat-o și pentru domnia a doua a lui Nicolae Mavrocordat.

În Ms. 537, singurul cunoscut astăzi, care conține cronica în forma ei primitivă, povestirea domniei a doua a lui Nicolae Mavrocordat se termină cu sfințirea Mînăstirei Văcăreștilor, întîmplată în ziua de Sfînta Troiță, din anul al cincilea al domniei sale, adică la 25 mai 1724. Manuscriptul nu are aparența că reproduce un original căruia îi lipsea partea din urmă; dimpotrivă, lauda lui Nicolae Mavrocordat și citatul biblic cu care se mîntuie povestirea dau cronicei înfățișarea unei lucrări terminate.Că constatarea aceasta este întemeiată, o dovedește în mod clar faptul că în două alte redacțiuni — despre cari va fi vorba mai departe — și dintre cari, una cel puțin este în mod sigur independentă de cea cuprinsă în Ms. 537, cronica lui Radu Popescu are același sfîrșit.

Putem deci considera ca un rezultat aproape sigur faptul că, continuîndu-și în urmă Cronica, de astă dată din însărcinarea sau în orice caz cu aprobarea domnului, Radu Popescu nu dusese povestirea decît pînă la sfințirea Mînăstirei Văcăreștilor. Din însăși oprirea lui la acest eveniment, rezultă că scrisese nu tîrziu după aceea. Avem însă și o dovadă sigură că această continuare fusese scrisă înainte de începutul anului 1725. Vorbind despre fuga peste Olt, la austriaci, a pitarului Barbu Merișanu, și amintind că unchiul său Staicu paharnicul, pentru același fel de umblete, fusese spînzurat de Brîncoveanu, cronicarul adaugă că „și acest nepot al lui, Barbu Pitarul, *mi se pare că iar acel sfîrșit va da* ca și unchiu-său Staicu Paharnicul“ [321].

---

[321] *Mag. Ist.*, IV, p. 116 ⟨*Istoriile...*, ed. Grecescu, p. 258⟩.

Dar Radu Popescu arată mai departe că în 1725 fugarul își ceruse iertare de la domn, și reîntorcîndu-se în țară i se restituie toate averile[322]. La începutul anului 1726 el este chiar făcut mare clucer[323].

Aprecierea asupra viitorului care aștepta pe Merișanu, o scrisese prin urmare cronicarul înainte de întoarcerea acestuia, deci către sfîrșitul anului 1724.

Expunerea celor întîmplate în acești 5 ani dintăi ai domniei lui Nicolae Mavrocordat este însă prea puțin întinsă și prea sumară, pentru ca să admitem că ea fusese făcută an cu an, pe măsura îndeplinirei evenimentelor. Dimpotrivă, unele expresiuni întrebuințate, ca s. ex. prea acele vremi[324], care arată că faptul se povestește simțitor în urma producerii lui; confuzia pe care o face punînd moartea generalului Stainville — întîmplată la 21 octombrie 1721[325] — cu *un an* numai după aceea a sărdarului Barbu Brăiloiu[326], cînd în realitate trecuseră doi ani și cîteva luni[327], dovedesc că Radu Popescu nu descrie evenimentele paralel cu producerea lor.

El a trebuit deci să scrie această parte a cronicei, după sfințirea Văcăreștilor (25 mai 1724) și înainte de întoarcerea lui Barbu Merișanu, în 1725. Tonul aspru cu care condamnă jafurile vistierului Grigorie Halepliu, pe care îl califică de lup, ton ce nu putea fi întrebuințat cîtă vreme acesta se bucura de favoarea domnului, ne fac să admitem ca epocă a redactării sfîrșitul anului 1724. În adevăr scoaterea lui Halepliu din vistierie se făcuse în primele luni ale anului 1723. La 10 ianuarie îl găsim pentru ultima oară[328]; la 11 mai, vistier e Donie Damian[329]. Dizgrația n-a ținut însă multă vreme, căci la începutul anului următor, 1724, domnul îi încredințează din nou vistieria[330]. În septembrie același an, el era vel logofăt[331]. De aci înainte nu-l mai întîlnim în Divan[332]. Se înțelege ușor că numai după ce Halepliul nu mai figura în Divan, fie că murise, ceea ce pare mai probabil, ori fusese din nou dizgrațiat, putea cronicarul oficial să vorbească despre el în felul cum îl descrie cronica. Prin observațiuni, cari se susțin și se întregesc una pe alta, ajungem astfel la concluziunea, că Radu Popescu a scris istoria celor dintăi cinci ani din domnia lui Nicolae Mavrocordat nu treptat, ci odată și anume la sfîrșitul anului 1724.

În cursul anului 1725, cronicarul apucă din nou condeiul, pentru a povesti cele ce se mai întîmplaseră pînă atunci.

Cronica este de astă dată mai întinsă și mai amănunțită. Interesant și curios în același timp este, însă, că cronicarul povestește acum unele fapte întîmplate în anii precedenți, despre cari nu pomenise nimic mai înainte. Completarea aceasta, făcută poate, dacă în adevăr e a lui, după indicațiuni venite de la Curte, este privitoare la diferite danii acordate mînăstirilor și boierilor, precum și la unele schimbări petrecute în Divan.

Se amintește astfel „într-acest an" 1725, construirea Paraclisului și scutirile acordate Mitropoliei cu ocazia terminării lui, spre a-și putea face un sat pe o moșie din județul Vlașca, cu toate că această milă se acordase încă de la 9 februarie 1723[333].

---

[322] *Ibid.*, p. 124—125.

[323] *Arh. St. Mitrop.*, 143/10.

[324] *Mag. Ist.*, IV, p. 116. În Ms. 58 și 241 „Era aicea în țară pe aceste vremi".

[325] Iacubenz, *op. cit.* p. 200.

[236] *Mag. Ist.*, IV, p. 119.

[327] Hurm., *Doc.*, VI. p. 318.

[328] Ac. Rom. 103/LXXVIII.

[329] *Arh. St., Mitrop.* LXXXV/12.

[330] Într-un hrisov de la 11 martie Ac. Rom. LIX/56.

[331] Ac. Rom., LIII/26. Documentul are curioasa dată: 19 sept. 7223 în al *șaselea* an de domnie; în realitate, judecînd după boierii cari compun divanul, anul este al *cincilea*.

[332] La 9 ianuarie 1725 vel. log. e Nicolae Rosetti. Ac. Rom., XCIV/90

Tot acum se arată dania de 250 tl. anual făcută Episcopiei Buzăului, din vinăriciul domnesc de acolo[334], impunîndu-i mai tîrziu obligațiunea ca din acești bani să întreție 2 școale, una grecească și una slovenească[335], scutirile acordate Mînăstirei Banului, precum și terminarea bisericei lui Iordache Crețulescu, căreia i se face o danie din locul domnesc împrejmuitor, deși mila Episcopiei se dăduse la 25 ianuar 1723[336], a Mînăstirei Banului cu un an mai înainte[337], iar biserica Crețulescului fusese terminată încă de la 1 septembrie 1722[338].

S-ar putea totuși explica povestirea sub acest an 1725 a binefacerilor făcute mînăstirilor prin faptul că cronicarul înțelegea să vorbească despre toate o singură dată. Dar tot „într-acest an" pune el și hrisovul de scutiri acordat lui Ioniță Roset, fiul fostului vornic moldovean Iordache, care se stabilise în țară, luînd în căsătorie pe una din fetele lui Matei Filipescu, cu toate că această milă i se acordase la 16 august 1723[339], și ceea ce este și mai curios, tot atunci arată petrecîndu-se și schimbările din Divan, în parte privitoare la el însuși, cari avuseseră loc în cursul anului 1723 și la începutul lui 1724[340].

Cronicarul sfîrșește cu însemnarea copiilor, pe cari „pînă într-acest an" i-a avut Nicolae Mavrocordat, din al căror număr și intervale de succesiune, rezultă iarăși că el scria în 1725[341].

În legătură cu această particularitate, pe care am constatat-o mai sus, observ că forma cronicei, care de aci înainte, pînă la sfîrșitul celui de al zecilea an al domniei lui Nicolae Mavrocordat, este continuată treptat pe măsura producerii evenimentelor, se deosebește de cea anterioară prin aceea că povestirea este împărțită în 12 capitole, intitulate după faptele pe cari le cuprinde fiecare. Și de astă dată cronicarul începe din nou cu completarea și uneori repovestirea celor întîmplate în anii 1724 și 1725, cum e tîrnosirea Văcăreștilor, seama dată de Mavrocordat înaintea boierilor despre cheltuieli, ori primirea celui de al doilea mucarer.

Impresiunea, pe care ne-o lasă citirea cronicei, în partea formată din aceste continuări posterioare anului 1724, este că nu s-a conservat în forma ei primitivă, originală. Ca o justificare a acestei bănuieli, voi reproduce cele ce spune cronica cu privire la Mînăstirea Văcăreștilor:

„Întru al cincilea an al Domniei sale lui Nicolae Vodă, săvîrșindu-se mănăstirea Măriei sale de la Văcărești, și înfrumusețîndu-se cu toate podoabele și pre din lăuntru și pre dinafară, praznic mare au făcut Domnul în zioa de Sfănta Troiță, ce este hramul mănăstirei și mergînd cu toți Arhiereii, boiarii[342] și neguțătorii, și cu altfel de oameni, din toată rănduiala, pre toți i-au ospătat precum se cade. Însă întăi au ascultat toți sfănta și Dumnezeiasca liturghie, după aceea avănd Măria sa hrisovul gătit, care au făcut sfintei mănăstiri, l-au dat în mîna lui Panaiot Grămăticul de s-au suit în amvon, și cu glas mare și cu buna profora l-au cetit"[343].

---

[333] *Mag. Ist.* IV. p. 126—127. Hrisovul respectiv: *Arh. St., Mitrop.* XII/2.

[334] *Ibid.*, p. 127. Cronicarul arată numai 200 tl.

[335] Prin hrisovul de la 9 ianuar 1725. Acad. Rom., XCIV/90.

[336] Ac. Rom. XCV/4.

[337] *Arh. Statului, Cond. Mînăst. Banu* I. 143 f° 25 (12 ian. 1722).

[338] Inscripțiunea reprodusă în: Șapte Biserici cu averea lor proprie, p. 201. Buc., 1904.

[339] *Mag. Ist.*, IV., p. 129. Hrisovul la Acad. Rom. XCIV/50.

[340] *Ibid.*, p. 128. Vezi mai sus.

[341] *Ib.*, p. 130.

[342] În celelalte mss.: „Arhiereii și Egumenii și cu toți boiarii".

Sf. Troiță, din al cincilea an al domniei lui Nicolae Mavrocordat, cade la 25 mai 1724. Înțelesul clar al acestui pasagiu este că la această dată, cînd mînăstirea era cu totul gata și pe dinăuntru și pe dinafară, cînd se slujește liturghia în ea și se citește hrisovul de înzestrare, cînd în sfîrșit se ospătează lumea, făcîndu-se praznic mare, a avut loc *tîrnosirea*. Cuvîntul nu este rostit, dar însemnarea celor petrecute la ziua hramului nu cred să fie alta. Slujbă religioasă sau praznic nu se face la o biserică sau mînăstire înainte de sfințirea ei. Cu toate acestea, despre tîrnosirea Văcăreștilor cronica mai vorbește încă o dată.

„Într-acest an la septemvrie 13 zile, Duminecă, leatul 7233, au tîrnosit Măria sa Nicolae Vodă biserica Măriei Sale de la Văcărești, care Măria sa o au zidit din temelie, mănăstire frumoasă și împodobită cu toate cele ce se cad. Însă la această tîrnosire au fost Mitropolitul țării, kir Daniil, și alți Arhierei streini, și au adus Măria sa și pre Episcopul de la Buzău, kir Ștefan și pre toți Egumenii țării de pre la toate mănăstirile, și preoți mulți din București, și de pre la țară, și toți fiind îmbrăcați cu odășdiile, au făcut litie și citanie ce se cade. Și părintele Vlădica cu sfintele moaște țiindu-le în creștet împreună cu toți Arhiereii și cu preoții, și boiari, și alt norod mult, cu făclii aprinse au eșit înaintea Măriei sale lui Vodă la Poartă, și de acolo descălicînd Măria sa cu toții au încongiurat biserica de trei ori. Deci intrînd în biserica au făcut slușba deplin a tîrnosanii ce se cade, deci au săvărșit și sfînta leturghie. După aceea suindu-se Domnul în case cu Arhereii, cu boiarii, s-au bucurat cu toții, și au făcut mese multe, de au ospătat pre boiari, pre Arherei, pre preoți, și pre alt norod, ce se strînsese acolo, cu bucate, cu băuturi, din destul"[344].

Sfințirea Văcăreștilor se povestește prin urmare a doua oară și de astă dată sub o altă culoare și într-o zi diferită: 13 septembrie, care cade, în adevăr, Duminecă. Care dintre cele 2 date: 25 mai (Sf. Troiță), ori 13 septembrie este cea adevărată nu se poate hotărî, deoarece pînă acum nu se cunoaște încă hrisovul cel mare de întemeiere[345]. Elementele principale ale narațiunei, strîngerea tuturor la Mitropolie, oficiarea liturghiei și praznicul sînt, în cele 2 variante, aceleași, cu deosebire că povestirea din urmă are, după cum se poate ușor observa, un caracter bisericesc mai pronunțat. Pe cînd în prima narațiune se arată ca luînd parte la ceremonia tîrnosirei „Arhiereii și Egumenii și cu toți boiarii și negustorii și cu altfel de oameni" în cea de a doua se stăruie numai asupra clericilor, pe care îi înșiră pe rînd și amănunțit. În cea dintăi se dăduse o specială atențiune hrisovului de întemeiere și așezămîntului, pe care îl cuprindea în privința întrebuințărei veniturilor, pe cînd în cea din urmă se accentuează mai mult partea pur religioasă a sfințirei.

Că amîndouă aceste narațiuni ar fi scrise de Radu Popescu, nu e probabil. În acest caz repetiția lor și încă la o dată și într-un chip deosebit n-ar avea nici o explicare.

Deoarece prima povestire a fost scrisă în adevăr de el, căci se află și în manuscriptele cari conțin cronica în forma cea mai veche, urmează că trebuie să vedem în varianta a doua o interpolare.

---

[343] *Mag. Ist.*, IV, p. 119 ⟨*Istoriile*..., ed. Grecescu, p. 260—261.⟩.

[344] *Mag. Ist.*, IV. p. 138—9 ⟨*Istoriile*..., ed. Grecescu p. 275—276.⟩.

[345] Din timpul construirei se cunosc unele danii: La 5 aug. 1721 mătușa Manea dăruiește Mînăstirei Văcăreștilor o moșie (*Arh. St.*, *Văcărești.*, XXXI/1, la 16 oct. 1722). Nicolae Mavrocordat, îi dăruiește toate moșiile mînăstirei lui Barbu Bădeanu, care-i fusese închinată ca metoc. (*Ibid.* II/2).

Faptul acesta, alături de particularitățile pe cari am văzut că le prezintă cronica de la anul 1724 înainte constituiește un indiciu sigur că pentru partea aceasta nu s-a conservat în forma ei originală. De altfel aceasta n-ar fi singura modificare, pe care o suferă cronica lui Radu Popescu în Corpul oficial mavrocordătesc.

Radu Popescu scrisese *Istoria domnilor Țării Românești* de la întemeierea Principatului, așa că expunerea celor 2 domnii ale lui Nicolae Mavrocordat era o continuare a acestora. Exista însă un Letopiseț oficial, care mergea pînă în al 25-lea an al domniei lui Brîncoveanu (1713), compus din Cronica Cantacuzinească și Greceanu. Nicolae Mavrocordat a înțeles, desigur, că povestirea lui Radu Popescu, prea pătimașe față de Șerban, nedreaptă și sumară față de Brîncoveanu, nu era aceea care avea să rămînă. Ca o continuare și în legătură cu această povestire, și partea privitoare la domnia lui putea împărtăși acceași soartă. Pentru înlăturarea unei asemenea posibilități, cronica oficială era de preferat. Se ivea însă o dificultate: de la 1700 înainte cronica lui Greceanu este nefavorabilă pentru greci și mai ales dușmănoasă Mavrocordaților. Ca răsplată pentru rolul pe care îl avusese la încheierea păcei de la Carloviț, Exaporitul începuse să vadă, încă înainte de semnarea tractatului, putința dobîndirei, pentru el or fiii săi, a unuia din cele 2 tronuri ale Principatelor [346]. La reîntoarcere însuși Sultanul îi dăduse această speranță [347]. Cîtă vreme legături de rudenie îl uneau cu Brîncoveanu, acțiunea lui era îndreptată spre tronul Moldovei; se pare însă că în ultimul timp relațiunile domnului cu cuscrul și cu ginerile său nu erau dintre cele mai bune; cel puțin, așa s-ar explica nașterea zvonului pe care îl înregistrează Radu Popescu, că Scarlat ar fi fost otrăvit de Brîncoveanu; moartea acestuia (28 iulie 1699), ale cărui „boarfe" — cuvîntul e al lui Brîncoveanu — se trimit „la tată-său" prin Mihai Grămăticul, la 14 noiembrie același an [348], ridica Exaporitului orice rezervă sau menajare la care era ținut față de Brîncoveanu. De aci înainte el este amestecat în toate intrigile, cari se țes împotriva domnului Munteniei la Constantinopole, și în special marea primejdie, care se abate asupră-i în 1703, prin chemarea la Adrianopole, este în cea mai mare parte opera lui [349].

Brîncoveanu află curînd despre intrigele fostului dragoman, pe cari cronica lui Greceanu le înfierează cu toată asprimea. În a doua versiune asupra complotului din 1700, se spune că pedepsele date celor compromiși „înțelegîndu-se la unii iarăși den greci vrăjmași pământului acestuia, care și cu slujbă la Poarta Vizirului sa afla, le-au prefăcut și le au sporit într-alt chip, spre multa asupra Domnii răutate" [350].

Antioh, domnul Moldovei, se înălțase cu firea împotriva lui Brîncoveanu, crezînd „că cu priatenii lui ce avea la Poartă, anume Alexandru Mavrocordat,

---

[346] O scrisoare fără dată, sigur însă din noiembrie 1698, a lui Marsidli, atașat plenipotențiarilor germani, pentru cunoștințele sale geografice, către contele Kinski: „ho penetrato, che il Maure Cordato in ricompensa di questa Ambasciata aspiri al Principato di Walachia". Viena, Staats-Arhiv., *Turcica*. Nov. I. Hälfte, f° 47. și Hurm., *Doc. Sup*. I, vol. I, p. 348.

[347] Loredano e doge, la 22 martie 1699. Hurm. IX. p. 359.

[348] *Foletu Novel*, în Rev. Rom. I, p. 674.

[349] Del Chiaro p., 158 ⟨Cantemir., *Evenimentele Cantacuzinilor*, p. 9. Pentru relațiunile lui Brîncoveanu cu Alexandru Mavrocordat, vezi N. Iorga, *An. Ac. Rom.*, XXI p. 378-9, și *Ist. lit. rom.* I, în Indice la numele respective, Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu voievod (1688—1714)*, ediție critică de Aurora Ilieș, București, 1970, p. 132. Se va cita în continuare, Greceanu, ed. Ilieș⟩.

[350] Ac. Rom., Ms. 548 f° 140.

Tergimanul și Mihalache Ruset, vor putea face doar vreo mișcare (Domnului)... dar n-au putut ticăloșii"[351].

Despre Constantin Duca — un fost ginere al domnului — Greceanu spune că își arăta „telpizia sau mai bine să zic blestemăția cea grecească"[352].

„Acum scriu și ducerea Domnului dăn ce au fost pricina, după cum s-au înțeles și cine au fost îndemnătorii. Aflînd dară vreme spurcatul și vrășmașul acela Alexandru Mavrocordat... carele poate fi că și veache pizmă și răotate asupra Domnului în inema lui hrănia, avănd bun prieteșug cu spurcatul acela Vizir Rami încă de cînd era el Reiz Efendi... pusu-l-au la aciastă cale, ca să mazălească pre Măria sa și să pue pre fiu-său Domnu aicea în țară... Ci de iaste așa să fie întîmplat aceastea toate pre îndemnările lui Exaporiton, Dumnezeu, carele iaste drept judecătoriu, să-l judece dupre lucrurile și fapta ce au făcut"[353].

Răsplata dumnezeiască nu întîrzie, căci pe timpul răscoalei întîmplate în vara anului 1703 în Constantinopol, Exaporitul și fiul său Nicolae Dragomanul „dat-au navală în saraiul Țării Muntenești cu lacrăme rugăndu-se boiarilor, ca cu ce mijloc vor putea să facă bine să-l scape de acea primejdie". Boierii „ca niște creștini, călcănd lucrurile lui ceale păgănești, ce făcuse și adusese țărăi" îi travestesc și le dau 2 călărași, care-i conduc pînă într-un sat, unde așteaptă în liniște potolirea zarvei[354].

Fără îndoială că Nicolae Mavrocordat nu putea primi o cronică în care tatăl său era arătat în culorile acestea. În octombrie 1729, el dă poruncă logofețelului Radu Lupescu ca să transcrie Letopisețul oficial numai pînă la anul 1699, unde se termina cronica lui Greceanu în prima ei redacțiune, iar de aci înainte să continue narațiunea prin cronica lui Radu Popescu, din care se lăsa astfel la o parte mai mult de jumătate. Că spiritul în care erau scrise cronicele, cari se împerecheau așa de arbitrar, nu era același, contrazicîndu-se, că îmbinarea nu era potrivită, și că domnia lui Brîncoveanu era povestită din două puncte de vedere, cu desăvîrșire opuse, erau neajunsuri, pentru înlăturarea cărora învățatul domn nu-și prea bate capul.

Cum prin acest mijloc domnia lui era pusă în legătură cu Letopisețul țării, din care se elimina ceea ce nu-i convenea, iar laudele și strălucirea lui Brîncoveanu din cronica lui Greceanu se mai întunecau prin critica lui Radu Popescu, Nicolae Mavrocordat trece peste celelalte considerațiuni și din porunca Mării Sale, logofătul Radu se apucă să scrie „de iznoavă" cronica oficială.

Este probabil că Radu Popescu nu mai trăia în momentul cînd domnul ordonă această amputare a cronicei sale. El murise desigur în intervalul de la martie — sfîrșitul anului al 10-lea, cînd făgăduia să scrie mai departe — și pînă la octombrie 1729, cînd Radu Lupescu primea însărcinarea să alcătuiască noua cronică.

Truncherea nu era însă singura modificare pe care o suferea cronica lui Radu Popescu. Poate că ea nu coprindea nici „Vița" familiei domnului, care precede prima-i domnie, căci în Manuscriptul 537, care cuprinde întreaga cronică pînă la anul 1724, ea nu se găsește. Afară de aceasta, cele ce am constatat mai înainte îndreptățesc convingerea că nici pentru partea de la 1724-29 ea nu s-a păstrat fără modificări. A doua povestire a tîrnosirei Mînăstirei Văcăreștilor este desigur o interpolare și aceeași aparență o are înșirarea unora din milele acordate de Nicolae Mavrocordat mînăstirilor și boierilor.

---

[251] *Ibid.*, f° 142 ⟨Greceanu, ed. Ilieș, p. 133⟩.

[352] *Ibid.*, 147 ⟨Greceanu, ed. Ilieș, p. 222—223⟩.

[353] *Ib.*, f° 219 ⟨Greceanu, ed. Ilieș, p. 222—223⟩.

[354] *Ib.* f° 220—1 ⟨Greceanu, ed. Ilieș, p. 223—224⟩.

Numai aflarea unui manuscript care să cuprindă și această parte în altă redacțiune decît aceea din Corpul oficial, va putea limpezi definitiv această chestiune.

Înainte de a termina, trebuie să mai amintesc că cronica lui Radu Popescu, în forma cuprinsă de Manuscriptul 537 de la Academie, care se mîntuie cu sfințirea Văcăreștilor, s-a mai conservat încă în două redacțiuni diferite: Una este Cronica Bălăcenească, cealaltă, Cronica de la Cluj.

1) În anul 1770 Klein copiase la Viena o cronică, după un manuscript aflat în posesiunea uneia din cele 2 fete mai mici ale lui Ioan Bălăceanu, care petrecea acolo. 10 ani mai tîrziu, un oarecare Vasilie Vlad face o nouă copie, tot în Viena, după aceea a lui Klein, care se păstrează acum în Biblioteca Episcopiei române din Oradea mare. Copia aceasta o reproduce, în cea mai mare parte, Șincai în Cronica sa, sub numele de *Istoria Bălăcenească*. D-l N. Densuseanu a semnalat-o în raportul asupra misiunei sale istorice în Ungaria și Transilvania[355], iar d-l Iorga i-a consacrat o cercetare mai întinsă, reproducînd și unele părți mai interesante în studiul domniei sale asupra Cronicelor Muntene[356].

Cronica Bălăcenească nu este însă altceva decît cronica lui Radu Popescu, în forma păstrată de Ms. 537, cu oarecari suprimări și adăogiri neînsemnate. Ca și aceasta începe cu domnia lui Alexandru Iliaș (1629) și se termină cu sfințirea Văcăreștilor în 1724. Pînă la mazîlirea lui Brîncoveanu (1714) deosebirile sînt fără însemnătate. În ce măsură ele se datoresc originalului primitv, copiștilor de la sfîrșitul secolului al 18 (-lea), (despre Klein se știe pozitiv că a adăogat unele lucruri de la el[357]), ori sînt simple variante obișnuite în toate copiile, nu pot spune, deoarece nu cunosc cronica decît din citatele lui Șincai și studiul D-lui Iorga. Atîta numai pare sigur că în această parte nu se adaogă nimic nou la cronica lui Popescu, eliminîndu-se doar aprecierile defavorabile de cari erau însoțite numele Bălăcenilor.

Popescu.	Cronica Bălăcenească.
„Badia Bălăcianul, fiind hoț rău, fiind la un sfat cu toți boiarii, încălecînd ceilalți și dîndu-i știre și lui, el... s-au dus de au spus lui Gligore Vodă, că fug boiarii". (*Istorii*, p. 179) a) ⟨*Istoriile*..., ed. Grecescu, p. 156⟩	„Bălăceanul s-au lăsat de acel sfat și s-au dus de au spus lui Grigorie Vodă că fug boierii". (Șincai, III. p. 177)
„Bălăbian Costandin Aga, ginerele lui Șărban Vod[ă], fiind lăngă Haizler multe zavistii punea înpotriva Domnului și a țărăi, îndemnîndu-l totdeauna ca să pogoare cu oștile să ia țara. Domnul și boiarii țărăi	„Aga Constantin Bălăceanul, fiind lîngă Haisler, pururea îl îndemna să se pogoare cu oștile (din Brașov) să iea țara; iară

---

[355] În *An. Ac. Rom.* Șer. II. T 2 p. 103 și urm. Notițele lui Vlad și Șincai reproduse la p. 304.

[356] *An. Ac. Rom.*, XXI p. 391—402.

[357] Iorga, în *An. Ac. Rom.*, XXI, p. 393 n. 1, 395.

nepriimindu într-aceaia vreme, trimitea boiari cu daruri și cu rugăciuni să-i stămpere măniia, ce o ațăța Bălăcian, dar nici cum nu putea “.

Constantin Vodă nu voia, ci tot se împomcișa".

(Iorga. XXI. p. 395-6. Şincai III, p. 235.)

(Vezi mai sus, p. 83)

b) ⟨*Istoriile...*, ed. Greceanu, p. 189⟩

Heissler pornind de la Cîmpulung spre București, „cu dănsul au luat pă Costandin Aga Bălăcianul, vrăjmașul de obște al Domnului și al țărăi".

Heissler „au luat cu sine pre Aga Constantin Bălăceanul, protivnicul lui Vodă".

(Şincai, III, p. 236.)

(Vezi p. 84.)

c) ⟨*Istoriile...*, ed. Greceanu, p.190⟩

De la 1714 înainte sînt însă și unele adaosuri ca s.ex. cuvintele pe cari le adresează Brîncoveanu, în momentul de a pleca la Constantinopol, lui Ştefan Cantacuzino și boierilor, ori cuvîntarea ținută fiilor săi înainte de executare; suprimările — cari privesc de astă dată în special aprecierile nefavorabile la adresa nemților, și unele prescurtări, puțin numeroase de altfel, nu schimbă iarăși decît foarte puțin povestirea lui Radu Popescu[358].

Cum vedem, Cronica Bălăcenească nu este altceva decît cronica lui Radu Popescu, cu oarecari modificări neînsemnate, cari însă nu-i alterează caracterul. Cred că numirea cea mai potrivită, care i s-ar putea aplica, ar fi: *Cronica lui Radu Popescu în redacțiunea Bălăcenească.*

2) Într-o combinare foarte curioasă s-a conservat cronica lui Radu Popescu, în *Cronica de la Cluj,* numită astfel după orașul în care se păstrează manuscriptul, considerat pînă acum ca singurul care o conține[359]. Dar după descrierea și reproducerile, pe cari le face d-l Iorga din acest manuscript, se vede clar că el este identic cu Manuscriptul no. 436, de la Academia Română, în care pe nedrept s-a văzut, o Cronică Bălăcenească[360].

În acest din urmă manuscript, căci cel de la Cluj nu mi-a fost accesibil, cronica poartă titlul: *Istoriile Țării Rumânești*" și cuprinde istoria Munteniei de la Radu Negru, pînă la sfînțirea Văcăreștilor. Asemănarea cu cronica lui Radu Popescu — în forma păstrată de Ms. 537 — nu se mărginește însă numai la titlu și la întindere; cuprinsul ei este același, cu excepția unei înlocuiri, care privește perioada de la 1653—1686 și a 4 mici și neînsemnate adaosuri referitoare la timpul următor.

În adevăr, pînă aproape de sfîrșitul domniei lui Matei Basarab, unde se arată omorul de către seimeni al lui Socol Cornățeanul, și frica boierilor „de sta mărmuriți" [361], se reproduc *Istoriile* fără nici o deosebire (f°. 1—94). De aci înainte, începe cu moartea doamnei Elena, întîmplată la 2 august 1653, și pînă la cucerirea Budei de către nemți, în 1686, narațiunea din *Istorii* este înlocuită cu o variantă a Cronicei Cantacuzinești (f° 84—115). În genere această variantă este o prescurtare a aceleia publicată în cele 2 edițiuni de pînă acum[362].

---

[358] N. Iorga, XXI, p. 400—2.
[359] *Ibidem,* p. 402—404.
[360] *Ib.* p. 392. I. Bianu și R. Caracaș; *Catalogul manuscriptelor românești,* II, p. 137.
[361] Ed. Iorga, p. 129 rîndul 4. Ed. din *Mag. Ist.*, p. 304 rîndul 5.

În afară de o pagină sărită din greșala copistului, în care se povestea omorul boierilor în al doilea rînd de către Mihnea III[363]. Lipsesc din această variantă *Izvodul cărții lui Teofan Patriarhul Ierusalimului*[364], povestea lui Ghinea vistierul Țucala și Radu armașul[365], lepădarea călugăriei de Stroe Leurdeanu și mergerea lui înaintea lui Ghica[366], precum și cele 2 pasagii, în care se vorbește de scoaterea mitropolitului Teodosie din Scaun, sub Grigorie Ghica[367] și reîntronarea lui de către Șerban[368]. În afară de aceste omisiuni, povestirea evenimentelor întîmplate de la a doua domnie a lui Grigorie Ghica (1672), pînă la suirea pe tron a lui Șerban, este în genere numai o prescurtare a Cronicei Cantacuzinești. Cu toate aceste omisiuni și prescurtări, această variantă prezintă și adaosuri interesante. Așa se povestește mult mai pe larg împrejurările în cari Constantin Șerban obține domnia[369], și se precizează de multe ori fapte[370] țifre[371] și date[372], cari nu se găsesc în cealaltă.

După ce se povestește căderea Budei, Cronica Cantacuzinească este părăsită, revenindu-se iarăși la *Istorii*, și începînd cu numirea în Moldova a lui Dumitrașco Cantacuzino, în locul lui Duca robit de poloni (f° 115)[373]. De aci înainte se continuă apoi cu cronica lui Radu Popescu, pînă în anul 1724. Cîteva adaosuri găsim și în această parte. Așa după moartea lui Staico Paharnicul și a lui Preda Proroceanul[374], se intercalează următorul pasagiu: „Întru aceste vremi văzînd Vizirul Mustafa Pașa, au trimis poruncă în taină la Domnul Constantin Vodă, ca să gătească conace de la Oltenița pînă în munte, și la munte să găsească drumuri, plaiuri ca să treacă oștile înpărătești în Ardeal, ca să se bată cu nemții, de care Domnul neavînd ce face într-alt chip au făcut toată gătirea după poruncă și au venit Vizirul cu toată puterea și au trecut Dunărea pe la Oltenița. Hanul încă au venit cu puterea lui s-au înpreunat acolea. Ci dar n-au putut face aceia ce au gîndit, ci au venit lucrurile într-alt chip, că le-au venit veste de la Beligrad că l-au încungiurat nemții și-l bate tare. Deci lăsînd drumul Ardealului au purces pen țară, în sus pînă la Diiu și acolo trecînd Dunărea au tras la Beligrad, dar nimic n-au folosit; pînă au sosit, nemții l-au luat“ *.

La sfîrșitul domniei lui Brîncoveanu[375] se adaogă pasagiul tipărit de d-l Iorga după Ms. de la Cluj[376], iar caracterizarea cu care încheie Radu Popescu domnia lui Ștefan Cantacuzino, este înlocuită aici printr-o alta: „Ștefan Vodă, ar fi fost și el de laudă, ca și alți domni, de n-ar fi fost mincinos, tîlpiz, jăcaş şi ghenecolatris; într-acestea pe toate rudele lui Cantacuzeanii; (?) făgăduia în toate zilele, unora şi altora boerii, bogăţii şi altele, şi nici cu anii nu le vedea, şi cu de acest fel de minciuni să potoliia, înprumutîndu pă la boeri şi de la jupînease sărace, şi de la Mănăstiri au luat în trei săptămîni 360 de pungi, precum Bojoreanul, ce au fost Vistier mare mărturisiia, cu zapisul lui făgăduindu-se că le va plăti curînd şi pe urmă au rămas păgubaşi de bani; şi dăjdi greale punea în ţară de o au sărăcit. Poartă mare să deschisease şi despre Harim, de făcea ceale mai multe isprăvi. Acest fel de politie au avut Ştefan Vodă; în doi ani au domnit" (f° 140).

---

[362] Ed. din *Mag. Ist.*, p. 328, rîndul 18. Iar cînd au fost la august etc. pînă la vol. V. p. 22, rîndu(l) 28: au perit mai mulți de 8000 de turci.

[363] În Ms f° 95—96. În ed. din *Mag. Ist.*, IV. 350, de la rîndul 24: au luat de la Moldova, pînă la 351, rîndul 21: cu lanțurile în grumazi.

[364] *Mag. Ist.*, IV, p. 330—4.

[365] *Ibid.*, 365-7.

[366] *Ib.*, V. p. 7.

[367] *Mag. Ist.*, V. p. 12.

[368] *Ib.*, p. 19—20.

[369] Partea aceasta a fost publicată de D-l Iorga în *St. și Doc.* IV, p. 268.

[370] f° 93. 94. 107.

[371] f° 92. 115.

[372] f° 84. 103. 111.

[373] În ed. Iorga p. 206 rîndul întii. În *Mag, Ist.*, II, p. 30 rîndul 8.

[374] Mai sus p. 96.

* ⟨*Istoriile...*, ed. Grecescu, p. 195.⟩

[375] *Mag. Ist.*, IV. p. 29

[376] *An. Ac. Rom.*, XXI, p. 404.

În sfîrşit o ultimă deosebire constituiesc cuvintele cu cari se mîntuie prima domnie a lui Nicolae Mavrocordat: „Şi într-acesta chip ce auziţi a luat sfîrşit domniia lui Nicolae Vodă. Apoi iar Dumnezeu ca un cardiognostis, cunoscînd inima Mării Sale, iar au ajuns Domn aici în Ţara Rumănească. Însă au domnit numai luni noao şi jumătate, de la ghenar 30, pînă la noemvrie patrusprezece" (f° 153).

O explicaţiune acceptabilă pentru modificările pe cari le-a suferit cronica lui Radu Popescu în această redacţiune, este greu de găsit. S-ar putea presupune, după înlocuirea naraţiunei de la 1653—1686 printr-o Cronică Cantacuzinească, că autorul ar fi un om de-al Cantacuzinilor.

Dar felul cum descrie pe Ştefan Cantacuzino, omiţînd chiar să arate, cum face Radu Popescu, binele pe care acesta îl făcuse prin desfiinţarea văcăritului şi a birului preoţilor, înlătură o asemenea presupunere. Judecînd după înşirarea construcţiilor religioase făcute de Brîncoveanu, şi după arătarea sumei de 360 de pungi, pe cari numai în trei săptămîni o împrumutase Ştefan Cantacuzino de la mînăstiri, autorul pare a fi un călugăr şi din momentul ce putea să audă mărturisirile fostului vistier Bujoreanu, fără îndoială că nu unul de rînd.

Sigur rămîne numai faptul că cronica lui Radu Popescul a fost modificată în această formă încă de pe cînd trăia Nicolae Mavrocordat, deci în intervalul de la 1724—30.

IV

ISTORIA ŢĂRII ROMÂNEŞTI DE LA ANUL 1689 ÎNCOACE, CONTINUATĂ DE UN ANONIM

În volumul al V-lea din *Magazinul Istoric*, s-a publicat sub titlul de mai sus, datorit editorilor, o cronică anonimă în care se povesteşte domnia lui Constantin Brîncoveanu şi a urmaşului său Ştefan Cantacuzino, pînă în august 1714. Cronica începe însă în realitate cu anul 1688 şi anume cu alegerea lui Constantin Brîncoveanu, întîmplată în octombrie 7197. Un copist de mai tîrziu a pus în dreptul anului de la facerea lumii şi anul de la Christ 1689, pe care l-a calculat însă greşit scăzînd 5508, căci evenimentul se petrecuse în octombrie şi cum acelaşi calcul îl obişnuiau şi editorii[377], ei au păstrat acest an, fără să observe nepotrivirea, și în titlul pe care l-au dat cronicei. Că anul de la Christ este o interpolare, se vede limpede din cuprinsul cronicei, unde, pentru evenimentele întîmplate în lunile septembrie — decembrie, se calculează exact scăzîndu-se 5509 [378].

---

[377] *Mag. Ist.*, II, p. 265. Doc. din 16 dec. 7121 e pus sub anul 1613.

D-l Sbiera a atribuit, pentru prima oară, această cronică lui Radu Popescu, întemeindu-se pe următoarele argumente: *Istoria Țării Românești de la anul 1688* este numai un fragment, care făcea parte dintr-o cronică mai întinsă; spiritul, ostil Cantacuzinilor, în care este scrisă, dovedește că ea a trebuit să fie în legătură, pe de o parte, cu cronica lui Radu Popescu, pe de alta cu *Istoriile domnilor Țării Românești* cari sînt de asemenea opera lui. În afară de aceasta, este de observat că „autorul acestei *Istorii* introduce în acțiune, din primul an al domniei lui Constantin Brîncoveanul (oct. 1688 pînă în mart. 1714) « pre Radul Logofătul, fiul Hrizii Vistiiarul din Popești, fiind învățat și în limba latinească », aducînd înainte chiar cuvintele ce le vorbea acesta cătră generalul Heissler, ca trămis către el al domnitorului. De unde să știe autorul acele cuvinte, dacă n-ar fi fost însuși de față, căci aici nu se zice ca aiurea « precum spun cei ce au fost acolo ». Această împrejurare indică destul de bine pre autorul, sau izvorul scrierei“[379].

D-l Iorga susține aceeași părere, aducînd însă alte argumente, scoase dintr-un amănunțit studiu comparativ al celor 2 cronice:

a) Considerînd cronica din punctul de vedere al spiritului în care a fost scrisă, al felului cum se judecă și se apreciază oamenii și evenimentele, identificarea cronicarului cu Radu Popescu se impune. „Cine dintre boierii timpului ura pe Cantacuzini și pe toți ce se uniau cu dînșii (Știrbeii), fiind în același timp simpatic față cu Brîncoveanu, fără a scrie pentru dînsul? Cine putea să urmărească, cu atîta atențiune și să cunoască așa de bine faptele unui boier de mîna a doua ca Radu Popescu ? Cine altul decît însuși Radu Popescu ?

b) Forma „Cronicei anonime“ arată în rîndul întăi un cunoscător serios al limbei latine, un mare introducător de neologisme luate din această limbă. Numărul acestor neologisme de origină latină e incomparabil mai mare decît la Constantin Căpitanul sau la Radu Greceanu; e apoi un cunoscător al limbei turcești, reproducînd cuvinte și fraze din această limbă. El citează într-un loc „ne poslovim“ al polonilor și în altul „bacico“ al rușilor; citațiuni din Aristofan și „învățați“ se găsesc la el.

În cronica care poartă numele lui Radu Popescu aflăm aceleași neologisme latine sau altele analoage. Forma continuînd a fi a unui om învățat — avem și citațiuni din grecește — găsim iarăși (e de notat că nu le aflăm la alți cronicari) o frază turcească; se face corect pluralul unui cuvînt turcesc și se pomenesc două opere de geografie turcească.

c) Dar ceea ce constituie ultima și hotărîtoarea dovadă este faptul că Cronica anonimă și cronica semnată de Radu Popescu, tractează de la octombrie 1699 pînă la septembrie 1714 aceeași perioadă, nu numai cu foarte multe asemănări, dar de cele mai multe ori cu aceleași cuvinte.

Deosebirea de ton și aprecieri față de Brîncoveanu, care există între cele 2 cronice, se explică în felul următor: scriind pentru Nicolae Mavrocordat, Radu Popescu înlătură din cronica lui Greceanu partea de la 1699—1713, unde familia domnului era prezintată în culori nefavorabile și reface această parte din scrierea lui anterioară, pe care o rezumă uneori, schimbînd mai întotdeauna tonul și aprecierile asupra lui Brîncoveanu. Noile destăinuiri și aprecieri erau menite a compromite pe predecesorul și cîtva timp rivalul lui Nicolae Mavrocordat, a zugrăvi ca pe un trădător pe unul din ultimii domni de țară, a căror înlăturare, în profitul grecului din Constantinopole, trebuia legitimată. „Că acelaș autor a scris Cronica Anonimă și Cronica iscălită de Radu Popescu, ni se pare — încheie d-l Iorga — după aceste dovezi afară de orice îndoială. Și iarăși e evident că autorul amînduror operilor de istoriografie e Radul Banul". „Din cauza inegalității bătătoare la ochi, a lipsei de proporțiuni și de perspectivă, de orînduială și de plan" domnia sa numește această cronică „Memoriile lui Radu Popescu"[380]. „Sînt mai mult icoane desfăcute din trecut, amintiri coborîte pe hîrtie, cu tot farmecul lor de lucruri văzute și trăite, și nu o prelucrare a acestor amintiri, amestecate cu informații luate în dreapta și în stînga. Rareori găsim la Radu Popescu mențiuni ca „zic cei ce au fost acolo" și alte trimeteri asemănătoare la experiența altora"[381].

---

[378] Mazilirea lui Constantin Duca e arătată la 3 decembrie 7204 (*Mag. Ist.*, V, p. 149).
[379] *Mișcări Culturale*, p. 206.

Acum cînd cunoaștem în întregime cronica lui Radu Popescu, precum și timpul și împrejurările în cari ea a fost redactată, unele din argumentele, cari s-au adus în sprijinul părerii că tot el a scris și *Istoria Țării Românești de la anul 1688*, își pierd valoarea. În adevăr, părerea d-lui Sbiera că această cronică ar fi format legătura dintre *Istorii* și cronica lui Nicolae Mavrocordat, se înlătură, întrucît legătura aceasta este, după cum am văzut, alta. De asemenea își pierde puterea de convingere și argumentul scos din asemănarea de idei și de expresiuni dintre cele 2 cronice pentru timpul de la 1699—1714. Această asemănare, care există pentru toată cronica în partea ei privitoare la Brîncoveanu, se poate însă explica, în chip îndestulător, numai prin utilizare, întrucît o situație identică față de izvorul de care se servește are Radu Popescu și în prima sa cronică, *Istoriile*, care „de la început pînă la domnia lui Grigore Ghica, în ce privește evenimentele din Țara Românească, este o reproducere, rareori amplificată, sau prescurtată", a Cronicei Cantacuzinești. „Aceeași ordine în povestirea faptelor, în înșirarea numelor proprii, aceeași Cronologie; aceleași erori chiar, aceleași espresiuni" [382].

Pe de altă parte, dacă autorul Cronicei anonime este, ca și Radu Popescu, un om învățat, un bun cunoscător de grecește, de latinește și poate și de turcește, dacă ca și el introduce multe neologisme, nu e însă mai puțin adevărat că asemănarea există și cu alți cronicari, ca s. ex. cu Greceanu, și apoi ea nu e deplină, deoarece sînt și unele deosebiri. Pentru a învedera aceste 2 afirmări voi pune față în față neologismele de origină latină, greacă și turcă cari se întîlnesc la acești 3 cronicari.

Greceanu	Anonimul	Popescu
coronație (167.* 168[383]. 169. *308*[384].	coronația (163.)	coronația (210.)[385]
încoronat-are (31. 168. 169. 203.)	încoronat-are (100. 105. 114.*)	încoronat-are (24. 25. 106. 210. *177*.)

---

[380] *An. Ac. Rom.*, XXI, p. 368—377.

[381] *Ist. Lit. rom.*, I, p. 171—2.

[382] Gr. Tocilescu, *Studie critice, Re... pt. ist. arh. și fil.*, III. p. 271 și urm.

[383] Steluța însemnează că cuvîntul se repetă pe aceeași pagină.

[384] Cifrele nesubliniate indică paginile cronicei tipărite (*Mag. Ist.*, II.). Cele subliniate arată foile Ms. 548 de la Academie, pentru partea netipărită.

[385] Cifrele nesubliniate indică paginile din *Istorii*, ed. Iorga. Cele subliniate, *Cronica* din *Mag. Ist.*, IV.

patrie *(286. 301. 304*)*
predicaţie (170.)
vivat (170.)
miseri (204.)
obligaţi *(279.)*
plenipotenţial *(290.)*
Electorii *(307.)*
Complomenturi *(153.)*
onoruri *(155.)*
Regement (143.*)
Prinţipul (139. 143.* *293.*)
Gubernantul *(155.)*
ţărămonie *(151. 152. 196)*.
imputare (172.)
oraţie (171. *152. 255.*)
audienţie *(289.)*
presenţiia *(155.)*

patria (105.* 164.)
Rebelişti (161.)
Generarisim (152.)
Privilegii (101. 102.)
graţia (112. 171.)
parola (107.*)
forteliţii (108.)
comîndant (111. 160.)
invitînd (170.)
Presidii (160.)
Regemente (160.)
Comisarul (107.)

patria *(135.)*
Rebeli *(150.)*
Rebelişi (9.)
Genăralisim *(46.)*
Privilegii *(44)*
Miluri (29.)
Dux (32.*)
Arhidux (86.)
Imperator (32.)
protecţia (106. 180.) *95. 103.*)
ofiţeri (174.)
Canţelarul (94, 176.)
Prinţep (24. 26. 55 *32. 44. 135.)*
Gubernatoriul (22. 24. *60. 106.*)
ţerimonie *(38. 104. 161.)*
Malcontenţii *(124.)*
confirmaţii *(44)*
armistiţie *(99.)*
materii *(140.)*
tractat-are *(99. 100.)*
decret *(106.*)*
consiliari *(107.)*
mediator *(99.)*
Ministri *(134.)*

După cum se vede numărul neologismelor latine este mai restrîns la Anonim. În schimb el are reminiscenţe din autori latini, cari nu se găsesc la Popescu şi la Greceanu. Aşa el citează spusa unui „oarecare politic latin" că „*Laus in fine cadit* ... sau cum ar zice altul: *Finis coronat opus*, adecă sfîrşitul cunună lucrul" (p. 105) şi ştie că cetatea Cladova „au făcut-o Claudie împăratul, unde sînt şi picioarele podului lui Traian împăratul, ce au făcut preste Dunăre" (138).

Din întrebuinţarea acestor neologisme latine nu se poate trage nici o concluzie; ele se găsesc la toţi cronicarii, de la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui de al XVIII-lea. Le au în aceeaşi măsură şi cronicarii contemporani din Moldova Nicolae Costin (ţerimonie, coronaţie, Canţelariul, oraţii, tribunal, procuratori, senatori, parola, castelan, virtute, Comisari, a invita, tractate, armistiţium, comunicaţie, gvardie, Republică, Resident, Imperator, etc.) şi Acsinti Uricarul (complimenturi, vîrtute, ceremonie, Resident, Manifest, Comendant, protecţia, audienţie, Secretar, armistiţia, parola, avisii, proviant, protectori, Patent etc.) Dimpotrivă dacă ne gîndim că Radu Popescu nu se referă şi nu citează niciodată ziceri sau scriitori latini, şi că, deşi vorbise în *Istorii* de Severin[386] nu amintise nimic de pretinsul lui întemeietor, am putea să vedem între cele 2 cronice, din felul cum autorii îşi manifestă cunoştinţele de latineşte, mai degrabă o nuanţă deosebitoare.

---

[386] P. 6.

Cîte trei cronicarii munteni cunosc, dealtfel, ca mai toată boerimea timpului, limba grecească. Anonimul amintește ceea ce spune „Aristofan Poetul în stihul dintăi, care face el începătura cărții“[387], iar Radu Popescu întrebuințează, ca și Greceanu[388], cuvinte și expresiuni grecești[389]. Există însă între ei o simțitoare deosebire în privința neologismelor grecești, pe cari le întrebuințează.

Greceanu

Prochimen (203.)
aporie (156.)
megalopsihia (163. *331.*)
parahorie
parachorisi (202.)
apofase (204.)
edosis *(254.)*
metathesis *(254.)*
hartofilax *(258.)*
cliros *(259)*
parisie *(126. 259. 307. 319.)*
apostasie *(280. 334.)*
Statheros *(287.)*
stenohorisiți *(289.)*
distihii *(287. 301. 303* etc.)
antefharistie *(306.)*
panirghie *(345.)*
a sofisi *(128.)*
varvari *(334.)*
varvarotita *(334.)*
acatastasie *(326.)*
evhisi
paxie
axion etc.

Anonimul

Prochimen (99.)
Meghistani (98. 112. 118. 134.)
organ (176.)
idiomă (179.)

Popescu

Prochimen *(103.)*
Meghistani (35. 36. 109. *150.*)
organ *(26.)*
diacrisis (7.)
tetrahiliment (7.)
varvari (47. 85.)
Pan-macariston (75.)
iconomie (206.)
nafaca (145.)
areti *(29. 142.)*
amfivolie *(37.)*
ghinecolatru *(38.)*
caterisis *(51)*
parimie *(112.)*
scopos *(115.)*
profora *(119.)*
ipopsie *(131.)*
apoplexie *(131. 148. 178.)*
litie *(139.)*
paranomie *(137.)*
colachie *(147.)*
engomion *(152. 175.)*
parisie *(153. 172. 175.)*
perilipsis *(156.)*
protimos *(166. 167.)*
perspisii *(170.)*
Diadoh *(136.)*
didahie *(175.)**
proeresis *(176.)*
exorie *(178.)*

Din această simplă alăturare se vede ușor că Anonimul, cu toate că e cunoscător al limbei și literaturei grecești, deoarece pomenește pe Aristofan, nu e însă un iubitor și introducător de neologisme grecești. În această privință el se aseamănă cu cronicarii moldoveni, Nicolae Costin și Acsenti Uricarul, deosebindu-se de Popescu și Greceanu.

---

[387] *Mag. Ist.*, V, p. 167.
[388] Ms. 548, f° 189' 299, 163.
[389] *Istorii*, p. 207, *Mag .Ist.*, IV. p. 112-3.

Şi Anonimul şi Radu Popescu întrebuinţează unele cuvinte turceşti; deoarece cunoaşterea acestei limbi era destul de rară la boierii noştri, faptul acesta s-a interpretat, fireşte, ca un argument pentru identitatea lor. Cercetarea celor 2 cronice din acest punct de vedere ne conduce la următorul rezultat:

Este în adevăr în afară de orice îndoială că Radu Popescu, nu numai că ştia turceşte, dar, după cum se arată în special în cronica din urmă, era un bun cunoscător al Imperiului Otoman în tot ceea ce priveşte trecutul şi geografia sa. El reproduce deseori cuvinte şi expresiuni turceşti: Mihnea rosteşte cuvîntul vurşughidi (144) ca semnal, pentru ca soldaţii să taie pe boieri; nuntă se chiamă pe turceşte sunet dugiun *(110)*; cetatea Nehşivan se numea mai înainte Nahşigehan „adecă închipuirea lumei" *(134)*; partea din Persia, care se mărgineşte cu Rusia „o stăpînea Şehdanud handagăstanlă, care tîlcuindu-se se zice lăcuitorul în munţi" *(115)*. Ca o urmare a cunoaşterei limbei turceşti el întrebuinţează o mulţime de neologisme luate din această limbă: lagum (121, 204), alemul (51), hoge (55), imam (55) barat (111. 117. 192), mutafaraca (144), meterhanea (139), tabulhana (145), tefter *(114)* anatefter *(141)*, zulumuri (188. *35*), cumbarale (193), uzmet şi huzmet *(23. 44)*, buhasebelele, adecă socoteala şi seama tuturor veniturilor împărăteşti *(120)*, şănlic *(125. 142. 172)*, dunanma, în amîndouă înţelesurile, de flotă şi festivitate *(140)*, ceftlic *(154. 160)*, Calîci-Caftan *(155)*, mansup *(161)*, oturac *(168. 169. 170. 171)*, iarlîc *(170. 171)*, buiurultiu *(170. 171)*.

El ştie că leatului turcesc 207, îi corespunde anul de la Hs. 817, şi lui 620, anul 127 (132). Pluralul de la Şaintan Oglu, îl formează corect Şaitanici Oglulari „feciorii dracului", denumire aplicată Cantacuzinilor, şi ceea ce este tot aşa de caracteristic, la menţionarea dregătorilor turci, păstrează — iarăşi numai în opera din urmă — relaţiunea gramaticală turcească dintre cuvinte. El nu zice agă al ienicerilor, al vizirului, ori chehaia al vizirului, ci Enicer-Agasî *(94)*, Vezir-Agasî *(144*, 145, 166, 167)*, ori Vezir-Chehaiasî *(156)*. În sfîrşit el citează arătînd situaţia Teflizului „tablele geograficeşti ale lui Nasirtusi" *(132)*, iar longitudinea şi latitudinea cetăţei Hemeda, o arată „după tablele geograficeşti ale lui Uluc Bei Geograful *(140)*.

Din cele ce preced rezultă nu numai că Popescu este un bun cunoscător al limbei turceşti, dar că el se foloseşte la fiecare moment de această cunoştinţă adoptînd numeroase neologisme, traducînd numele proprii sau expresiunile neobişnuite pe cari le întîlneşte, calculînd anii Hegirei în ani de la Christ, reproducînd exact numele diferitelor funcţiuni şi servindu-se chiar de scrieri turceşti.

Şi la Anonimul întîlnim unele expresiuni turceşti. Împăratul Mustafa „au zis că el nu se numeşte împărat, ci Seideigheciti, şi cum că va să facă sfîrşit şi acestor războaie" *(134)*.

Banul Cornea Brăiloiul, ispravnic (supraveghetor) la Cerneţi, văzînd că venea un Musaip, să dea de ştire că va trece sultanul prin ţară „nimică alt n-au mai căutat, măcar un Selammalikim de la Musaip să audă, ci au încălecat pe cal şi au luat crîngul în cap" (140).

Cînd Brîncoveanu iese înaintea vizirului, acesta ca un ceas n-a vorbit. „Ear după aceia au zis: Diisîzi Ghiaur, cum nu asculţi porunca de n-ai venit înaintea Împăratului" (142).

În lupta cu nemţii, turcii prăpădiţi au fost strigînd: „Medetu, medetu, Ghiaur bezebat! Vai, vai Ghiaurii ne-au călcat" (152).

În sfîrşit lui August II, regele Poloniei „turcii îi ziceau Nălcăran, româneşte va să zică Fărîmă-potcoavă" (164).

În afară de aceste cuvinte turcești, nici una din celelalte particularități, pe cari le-am observat la Popescu, nu le mai întîlnim la Anonim; în special trebuiește observată lipsa neologismelor și faptul că dregătorii turci nu se mai menționează cu forma lor corectă. Că Anonimul știa turcește este posibil; dar lucrul nu rezultă cu necesitate din cronică, ca la Popescu.

În orice caz, din felul cum se manifestă în cele 2 cronice cunoștințele de turcește ale autorilor, nu se poate susține că ele ar fi opera aceluiași cronicar.

Ca încheiere a acestor observațiuni constatăm deci că nici argumentul, scos din faptul că Anonimul este ca și Radu Popescu un om învățat, care cunoaște limbile latină, greacă și turcă, și se folosește de numeroase neologisme, nu se poate invoca pentru identificarea lor. Pe lîngă că asemănarea nu se mărginește numai la cei 2 cronicari, dar alături de ea sînt și deosebiri, pe temeiul cărora s-ar putea chiar afirma tocmai contrariul.

Rămîne astfel faptul, că în Cronica anonimă se povestește pe larg solia lui Radu Popescu la Heissler și isprăvnicia sa la repararea Cladovei, nu numai ca argumentul cel mai important, dar aproape singurul, pe care se sprijină părerea, că tot el ar fi scris și această cronică.

Să examinăm însă Cronica anonimă din punctul de vedere al întinderei ei, al timpului cînd a fost scrisă și al felului cum sînt priviți și judecați oamenii și evenimentele și să vedem în ce relațiune se prezintă, față de presupusul ei autor.

Am amintit deja că *Istoria Țării Romînești de la 1688* este numai un fragment. În primele rînduri chiar se află o trimitere la lucruri povestite mai înainte: „de vreme ce au murit Șerban Vodă, precum s-au zis mai sus" [390], de unde urmează că cronica este o continuare.

Pe de altă parte, către sfîrșit arătînd că Cantacuzinii obținuseră de la monarhii creștini titlul de conți, cronicarul spune: „însă s-au înșelat cu gîndul lor, precum mai pre urmă se va vedea, la ce i-au adus acele umblete ale lor" [391]. Despre aceasta nu se vorbește însă mai departe, căci cronica, așa cum e publicată în *Magazinul Istoric* se întrerupe brusc, cu un eveniment întîmplat la 15 august 1714, cînd pe doamna Păuna, care se găsea la Mînăstirea de un lemn, au lovit-o, ca un semn, pe care îl trimitea Dumnezeu Cantacuzinilor pentru faptele lor, „nevoie, lovitură, îndrăcire, cît s-au speriat toți" [392]. „Aci încetează — spun redactorii într-o scurtă notiță — foile Manuscriptului, pentru care mărturisim a noastră părere de rău, înaintea publicului" [393]. Laconismul acestei informațiuni este cu atît mai de regretat, cu cît Manuscriptul, după care s-a făcut edițiunea din *Magazinul Istoric* astăzi nu se cunoaște, și un altul nu mai există. O parte numai din această cronică, de astă dată fără început și cu o continuare de un alt autor, s-a conservat în Ms. no. 441 din colecțiunea Academiei Române [394].

Istoria Țării Romînești este, fără nici o îndoială, o continuare a *Istoriilor* lui Radu Popescu. Lucrul acesta rezultă nu numai din faptul că e scrisă în acelaşi spirit duşmănos Cantacuzinilor, dar şi din două trimiteri clare la această cronică. Nădejdea văduvei lui Şerban de a face pe fiul său Iordache domn, nu s-a împlinit, spune cronicarul, căci „n-au vrut Dumnezeu şi tirăniile tătîne-său ce făcuse boiarilor şi săracilor ţării" [395], iar mai departe, arătînd că mazîlirea lui Brîncoveanu se datora Cantacuzinilor, zice că ei erau „neodihniţi şi nemulţumitori tuturor Domnilor, precum s-au văzut mai pre urmă scris că tuturor Domnilor s-au arătat cu vicleşug şi cu răutate" [396]. În amîndouă cazurile, cronicarul se referă la fapte cari erau povestite în *Istorii* şi numai acolo. De altfel continuatorul păstrează şi forma naraţiunei din *Istorii:* ca şi acolo fiecare domnie este precedată de numele domnului ca titlu, şi cu arătarea anului de cînd începe [„Domnia lui Costandin Voevod, an 7197 (1689) octomvrie 7. Domnia lui Ştefan Vodă Cantacuzino. Martie 25 an. 7222 (1714)], cu singura deosebire că rezumatele, cari în cea dintăi însoţesc povestirea fiecărei domnii, şi cari se datoresc desigur unui copist de mai tîrziu [397], lipsesc aici. Dar între cele 2 cronice, în forma în care ne sînt cunoscute, există o lacună: *Istoriile* se termină cu moartea Smarandei, soţia lui Grigore Băleanu, întîmplată la 13 mai 1688, pe cînd *Istoria Ţării Româneşti de la 1688* reia firul povestirei numai de la 29 octombrie acelaşi an, după moartea lui Şerban, la care se referă — cum am văzut — chiar în primele rînduri. Lacuna cuprinde, astfel, un răstimp de 5 luni, în care, intrarea generalului Veterani în ţară, în august, şi trimiterea soliei la Viena la începutul lui octombrie, sînt evenimentele cele mai însemnate. S-a văzut în partea corespunzătoare acestui timp, din Cronica Bălăcenească, legătura dintre cele 2 cronice [398]. Dar cum Cronica Bălăcenească nu e altceva decît cronica lui Radu Popescu, şi cum este în afară de orice îndoială că acesta n-a scris această parte, decît după 1719, evident că ea nu poate forma legătura dintre două cronice anterioare. Pînă astăzi această legătură a rămas necunoscută.

---

[390] *Mag. Ist.*, V p. 93.

[391] *Mag. Ist.*, V p. 180.

[392] *Ib.*, p. 183.

[393] *Ib.*, nota.

[394] I. Bianu și R. Caracaș, *Catalogul manuscriptelor românești* II, p. 147. Copia din acest manuscript este în genere inferioară textului tipărit în *Magazin*, care are la rîndu-i destule lipsuri. Deosebirile provenite din suprimarea, adăogarea ori înlocuirea cuvintelor sînt numeroase; ele nu alterează însă sensul într-un mod mai simțitor, ca să fie nevoie să insist aci mai mult asupra lor.

Din acest fapt rezultă însă o concluziune, care trebuie relevată. Dacă se admite că Radu Popescu a scris *Istoria Ţării Româneşti de la 1688,* rămîne neexplicabil de ce începe el, cînd după 1719 continuă *Istoriile,* tocmai de acolo de unde le lăsase, adică de la 13 mai 1688? Să admitem presupunerea că fie din dorinţa de a complace lui Nicolae Mavrocordat, fie chiar după recomandaţia acestuia, el se vedea silit să refacă şi să modifice ceea ce scrisese mai înainte despre Brîncoveanu. Dar atunci de ce partea pe care o reface nu se mărgineşte numai la Brîncoveanu, ci îmbrăţişează şi cele 5 luni din domnia lui Şerban, asupra căruia judecata sa rămînea aceeaşi?

Dacă manuscriptului, de care se servise Bălcescu şi Laurian, îi lipsea partea de la sfîrşit, există în schimb un altul, no. 441 de la Academie, în care povestirea este dusă pînă în domnia lui Ioan Mavrocordat, sfîrşindu-se cu intrarea turcilor în Bucureşti, în martie 1717. Continuarea aceasta, publicată de d-l Iorga [399], s-a considerat în partea privitoare la domnia lui Ştefan Cantacuzino, ca întregirea care lipsea din manuscriptul lui Bălcescu, fiind prin urmare scrisă tot de Radu Popescu. Partea referitoare la domniile lui Ioan şi Nicolae Mavrocordat, din cauza duşmăniei ce li se arată, ar fi scrisă de un alt cronicar [400]. Cea mai amănunţită cercetare nu descoperă însă între cele 2 părţi, presupuse diferite, nici o deosebire. Afară de aceasta, moartea lui

---

[395] *Mag. Ist.*, V, p. 99.
[396] *Ib.*, p. 176.
[397] Ms. 537 şi 436 nu le au.
[398] N. Iorga, *An. Ac. Rom.*, XXI, p. 377.
[399] *Studii şi doc.*, III, p. 22—27.
[400] N. Iorga, *Ist. lit. rom.*, I, p. 182—3.

Ştefan Cantacuzino, pe care autorul *Istoriei* o anunţă, că va povesti-o, prin cuvintele „precum mai pre urmă se va vedea la ce i-au adus acele umblete ale lor", făcînd aluzie la sfîrşitul lui şi al tatălui său, se găseşte aci povestită la domnia lui Nicolae Mavrocordat. Dar atunci încheierea care se impune cu necesitate este ori că şi partea privitoare la Nicolae şi Ioan Mavrocordat, deci întreaga continuare, este opera aceluiaşi cronicar, care a scris *Istoria Ţării Româneşti,* ori că toată această continuare din manuscriptul de la Academie nu a fost scrisă de el, ci de altcineva.

Dacă s-ar admite prima încheiere, atunci se înlătură părerea că autorul ar fi Radu Popescu, pe de o parte fiindcă el nu putea scrie cu duşmănie despre Nicolae Mavrocordat, iar pe de alta, întrucît această continuare se scrie în Bucureşti în 1717 [401], adică tocmai în timpul cînd Radu Popescu se afla la Braşov. În realitate, întreaga continuare este opera altcuiva, diferit de autorul Cronicei anonime, după cum rezultă din următoarele consideraţiuni:

a) Între Cronica anonimă şi partea care o întregeşte din Ms. de la Academie *există o hotărîtă deosebire de ton.* Caracterul vehement al părţei din urmă a *Istoriei,* unde expunerea ia forma unui rechizitoriu împotriva Cantacuzinilor, nu-l mai întîlnim la continuator; tonul violent este aci părăsit, iar reflexiunilor personale, prin cari se înfiera purtarea Cantacuzinilor faţă de Brîncoveanu le urmează o povestire obiectivă, în care calmul înlocuieşte înverşunarea de mai înainte. Nu s-ar putea întrebuinţa un limbagiu mai moderat ca acela s.ex. în care cronicarul povesteşte uneltirile lui Ştefan Vodă, pentru mazîlirea doamnei lui Brîncoveanu şi a ginerilor ei [402].

b) În Cronica anonimă, după ce se vorbeşte de machinaţiunile şi nerecunoştinţa Cantacuzinilor faţă de Brîncoveanu, cronicarul continuă astfel: „Însă Dumnezeu cel ce nu înşală niciodată au început a trimite şi minuni în lume, pentru ca să cunoască toţi că nu sînt Şeităneşti şi cu ai lor Dumnezei, ci este Dumnezeu acel mare şi puternic, care face minuni singur. Însă *întăia minune* a fost că trimeţînd Ştefan Vodă pe Doamna şi pe coconii lui la Mînăstirea de un lemn", în ziua în care a fost omorît Brîncoveanul, „au lovit pre această Doamnă a lui Ştefan Vodă, nevoie, lovitură, îndrăcire, cît s-au speriat toţi" [403].

Cu toate că manuscriptul lui Bălcescu se termină aici, dar e uşor de văzut tonul şi spiritul în care se continua, sau avea să se continuie, povestirea. *Întăiei minuni* sau întăiul avertisment trebuia să-i urmeze un altul, poate omorîrea imbrohorului, care sprijinea pe domn, după care începea ispăşirea şi răsplata dumnezeiască prin mazîlirea, torturile şi omorul domnului şi tatălui său la Constantinopol, în mai 1716.

La continuator se arată, în adevăr, urmarea întîmplărei de la Mînăstirea de un lemn: vina pentru înnebunirea doamnei s-a aruncat asupra călugăriţelor de acolo între cari se afla şi o mătuşă a sa, care a fost zidită de vie. Dar cele ce se spun mai departe şi anume stăruinţele lui Ştefan Cantacuzino spre a obţine mazîlia Brîncovencei şi ginerilor săi, războiul lui Carol XII şi trecerea lui prin ţară, hotărnicia Brăilei, expediţia din Morea etc., nu mai sînt în nici o legătură cu ordinea de idei — semnele trimise de Dumnezeu Cantacuzinilor şi pedeapsa care le urmează — începută în cronică. O altă minune sau un alt semn nu se mai arată, după cum nu e nici urmă de pedeapsă dumnezeiască în mazîlirea și omorul lui Ștefan, cari se datoresc unor alte cauze.

---

[401] *St. şi doc.,* III, p. 26.

[402] *Studii şi doc.,* III, p. 22.

[403] *Mag. Ist.,* V, p. 183 ⟨*Istoria Ţării Româneşti, de la octombrie 1688 pînă la martie 1717,* ed. critică de Const. Grecescu, Bucureşti, 1959, p. 122. Se va cita în continuare, *Istoria... 1688—1717,* ed. Grecescu⟩.

Domnul este mazîlit „vrînd Împărăția să meargă cu oști către Beligrad și știind că Ștefan Voevod nu este dreptu Împărăției, să fie spre aceste părți de loc", iar moartea lui se datorește lui Nicolae Mavrocordat, care „s-au temut de Ștefan Voevod că nu-l va lăsa să domnească cu pace, ci au făcut pără mare la Viziru și la Împărăție, și au dat 1 000 de pungi de bani Vizirului, de au tăiat capul lui Ștefan Voevod și al tătăne-său lui Costandin Stolnic"[404].

Încă o dată e *imposibil* ca cel care a scris la adresa Cantacuzinilor cuvintele de aspră condamnare, pe cari le cuprind ultimele pagine ale Cronicei anonime și care anunță pedeapsa cu care mînia Celui atotputernic avea să-i izbească, să expune în modul acesta obiectiv, absolut strein de orice idee de ispășire sau pedeapsă, sfîrșitul lui Ștefan Cantacuzin și al tatălui său.

c) Autorul Cronicei anonime povestise în mod amănunțit Războiul nordic, urmărind activitatea lui Carol XII în Polonia și apoi în expediția din Rusia; după înfrîngerea de la 29 iunie „în țara căzăcească" și retragerea la Bender, unde stă cîtăva vreme „au trimis Împăratul să-l ia să-l ducă la Odriiu, să-i dea un loc de odihnă să șază. Ear el nevrînd să meargă cu voie, cu răsboiu l-au luat și l-au adus fără voia lui, și i-au dat loc la Dimotica de au șezut cu oamenii cîtăva vreme; deci l-au slobozit de s-au dus la țara lui trecînd prin Țara Romănească"[405].

Același fapt însă este încă o dată povestit, în parte chiar diferit, la continuator, ceea ce ar fi greu de explicat în ipoteza că acesta ar fi identic cu autorul Cronicei.

Pe temeiul acestor observațiuni trebuie să admitem că povestirea din Ms. 441 de la Academia Română, privitoare la evenimentele întîmplate de la 15 august 1714, pînă la martie 1717, prin care se întregește Cronica anonimă, numită *Istoria Țării Romănești de la 1688 încoace*, este o continuare scrisă de un alt cronicar.

Dar dacă în 1717 continuatorul acesta cunoștea cronica într-o formă care mergea numai pînă la 15 august 1714, și cum nu e probabil că chiar de atunci — cum vom vedea la mai puțin de un an după ce fusese terminată — să-i fi lipsit în manuscriptul, pe care el îl continuă, sfîrșitul, rămîne foarte probabil că autorul Cronicei anonime nu-și dusese povestirea pînă unde avea intențiunea, adică pînă la omorîrea lui Ștefan Cantacuzino, oprindu-se brusc la pedeapsa călugărițelor de la Mînăstirea de un lemn.

Și probabilitatea că cronica nu fusese sfîrșită și continuarea ei de un alt cronicar în 1717, nu se împacă însă cu părerea că autorul ei ar fi Radu Popescu.

În strînsă legătură cu chestiunea întinderei cronicei, este și aceea a timpului cînd a fost scrisă. D-l Sbiera observase că cronicarul este contimporan cu evenimentele, pe cari nu le descrie însă paralel cu producerea lor. „Autorul, spune domnia sa, ... se vădește pretutindeni ca contimporan, ba adeseori chiar ca martor ocular al întîmplărilor... dar nu se poate zice despre el că ar fi scris contimporanește, fiindcă mai adeseori ne vorbește la povestirea unor întîmplări despre altele posterioare cu mai mulți ani. Așa d.ex. povestind răscoala lui Francisc II Racoți din 1701 și 1703 vorbește și despre fuga lui în Polonia în 1708 și despre încercările lui de acolea de a-și recîștiga domnia prin turci; sau povestind moartea regelui Spaniei, Carol II, întîmplată în

---

[404] *Studii și documnte*, III, p. 25 ⟨*Istoria... 1688—1717*, ed. Grecescu, p. 126 și 127⟩.

[405] *Mag. Ist.*, V, p. 173 ⟨*Istoria... 1688—1717*, ed. Grecescu, p. 126 și 127.⟩.

1700 și iscarea războiului pentru succesiune, vorbește și de moartea lui Ludovic XIV din 1715 și urmașul lui" [406].

D-l Iorga precizează mai mult, afirmînd că cronica, începută încă de pe timpul lui Brîncoveanu, care e numit „Măria sa", a fost continuată apoi, aproape în curent cu evenimentele. Ea trebuise să fi fost sfîrșită înainte de august 1716, deoarece „lui Antim Mitropolitul, scos din scaun și omorît în timpul domniei dintăi a lui Nicolae Mavrocordat, i se zice, în ultimele pagini ale cronicei, la înălțarea în domnie a lui Ștefan Vodă, părintele Vlădică" [407].

Cronica se compune din două părți, redactate la date diferite, cari se deosebesc prin tendința și prin caracterul narațiunei. Cea dintăi cuprinde expunerea domniei lui Brîncoveanu, pînă în timpul de liniște de care se bucură domnul, după întoarcerea sa de la Adrianopol (1703). Asupra acestei părți și în special asupra evenimentelor întîmplate pînă la tractatul de la Carloviț (1699), își concentrează cronicarul de preferință atențiunea; faptele din această perioadă sînt povestite pe larg, în măsura mijloacelor de informațiune pe cari le-a avut, așa că narațiunea lor ocupă cinci șăsimi din întinderea totală a cronicei. Asupra celor întîmplate după pacea de la Carloviț se trece foarte repede, povestindu-se numai ducerea domnului la Adrianopol în 1703 și urcarea haraciului, după care cronicarul mîntuie această parte cu apologia fericirei lui Brîncoveanu, în epoca de liniște care urmează.

„După ce dar Domnul Costandin Vodă Brîncoveanul au venit în țară, cum s-au zis mai sus, și fiind pace între acești doi Monarchi, Turcul și Neamțul și el vesel și în pace avînd Hatisiraful de la Sultan Mustafa și făcîndu-și altul de la Sultan Ahmet, fratele lui Mustafa, carele scriea să fie Domn pînă în sfîrșitul viețeі lui, și așa cu acestea se bucura în ospețe și în veselii, în nunte și ale boiarilor de pămînt și ale lui nunte, măritîndu-și fetele, însurîndu-și feciorii cei de vîrstă, că atîta era fericit, cît mi se pare că toate darurile norocului erau asupra lui. Că mulți au noroc în lume, dar nu în toate că unii au noroc de cinste, ear nu de feciori, și de bogăție și de stat frumos și de altele; alții au noroc de feciori, ear nu de cinste și de bogăție și de altele, și tot au și lipsă de unele. Ear acest Domn în toate au avut noroc; bogat, frumos la chip, la stat, vorba lui frumoasă, cu minte mare, rude multe, fii, fete din destul, gineri, nurori așișderea, cinste mare, și în boiaria lui și în domnia ce au domnit, nici o lipsă nu va fi avut. Și acest Domn ar fi putut să zică cuvintele lui Solomon, că orice i-au pohtit inima lui, nu i-au lipsit. Acestea și ca acestea văzînd înaintea ochilor lui, numai se veselia" [408].

Fericirea aceasta deplină a domnului, care-i inspiră Cronicarului o așa de vie admirație, nu a putut fi zugrăvită după războiul din 1711, care provoacă lui Brîncoveanu griji serioase, turburîndu-i definitiv liniștea în anii următori. E perioada temerii continue, a sumelor mari de bani vărsate dregătorilor turci, a căror lăcomie era sporită încă prin faima mereu crescîndă a multelor sale bogății, a pregătirilor febrile de fugă în Ardeal.

Și mai puțin putea scrie cronicarul cuvintele acestea, după tragedia sîngeroasă din 1714, afară numai dacă n-ar fi urmărit un efect retoric, care aici nu se constată. Omorul domnului și feciorilor lui, confiscarea ori împrăștierea marei sale averi, necazurile celor ce supraviețuiseră și exilul lor în Asia, constituia o precipitare prea groaznică și un sfîrșit prea cumplit, pentru ca cel ce le-ar fi cunoscut, să ne fi putut lăsa despre Brîncoveanu descrierea reprodusă mai sus.

---

[406] *Mișcări Culturale*, p. 206.

[407] *An. Ac. Rom.*, XXI, p. 371, și *Ist. lit. rom.*, I. 170, 71 și n. 1.

[408] *Mag. Ist.*, V, p. 170 ⟨*Istoria... 1688—1717*, ed. Grecescu, p. 105—106⟩.

Cronica conține însă și o mărturie clară în această privință. Cu prilejul alegerii lui Brîncoveanu, s-au slobozit mai multe tunuri, „însă 2 tunuri s-au slobozit, iar unul nu s-au putut slobozi, *de care zicea mulți, că va fi acesta un semn rău, însă pe urmă s-a văzut că sînt băbești cuvinte*" [409]. Este evident că nu se putea vorbi de zădărnicia semnului rău decît înainte de evenimentele petrecute în 1714. Dar cronica mai conține și o altă dovadă, care permite restrîngerea acestui timp și mai mult. Arătînd cucerirea Azovului, cronicarul spune, că turcii dinlăuntru au fost omorîți „și așa luînd cetatea și băgînd moscali, cazaci de ai lor, *o țin*" [410].

Deoarece Azovul nu rămîne în stăpînirea rușilor, decît pînă la războiul din 1711, *dobîndim astfel, din chiar cuprinsul cronicei, siguranța, că prima parte a ei, s-a scris înainte de această dată, pe cînd rușii țineau încă Azovul.*

Pe de altă parte, cronicarul scrie destul de tîrziu în domnia lui Brîncoveanu. Cuvintele cu cari își începe cronica: „Multe și vrednice de auzit istorii sînt de faptele ce s-au întîmplat în zilele domniei lui Costandin Vodă Brăncoveanul, care mă voi nevoi a le scrie cît voi putea" [411], dovedesc că el se apucă să scrie după ce o bună parte din această domnie se desfășurase, deoarece acele multe și vrednice de auzit istorii el le cunoaște, înainte de a începe să le povestească [412].

Cronicarul scrie numai după 1703, căci arătînd numirea lui Reiz Efendi, ca împuternicit pentru încheierea păcei de la Carloviț, amintește și de faptul că mai tîrziu a ajuns el pînă la vizirat [413]. În sfîrșit dacă ținem seamă de împrejurarea că domnul e arătat, bucurîndu-se „în ospețe și în veselii, în nunte și ale boiarilor de pămînt, și ale lui nunte, *măritîndu-și fetele și însurîndu-și feciorii cei de vîrstă*" atunci putem determina și mai precis data înainte de care cronica nu a putut fi scrisă. Din cei 4 feciori ai lui Brîncoveanu, numai 2 au fost căsătoriți: cel mai mare Constantin, însurat la 28 ianuarie 1706 [414] și Ștefan la 20 februarie 1709 [415]. Între aceste 2 nunți Brîncoveanu măritase la 30 octombrie 1708, pe a șasea fiică a sa Bălașa [416]. Deoarece cronicarul scria tocmai pe timpul cînd domnul își însura feciorii cei de vîrstă, sîntem astfel constrînși să admitem ca nu mai devreme ca începutul anului 1709. Ajungem astfel, întemeiați pe dovezile categorice pe cari ni le furnizează cronica, să stabilim că prima parte a ei s-a scris după începutul anului 1709 și înainte de 1711. Situația fără grije în care este arătat Brîncoveanu, bucurîndu-se în ospețe și veselii, convine însă numai anul 1709, cînd și cronica oficială a lui Greceanu îl arată ca fiind în adevăr liniștit și fără grije. În anul 1708, se terminaseră reparațiunile de la Bender [417], pentru cari domnul trimisese salaori, care și dulgheri [418], și pînă către sfîrșitul anului 1709, nu numai că nu i se face din partea turcilor nici o cerere nouă, peste obicei, dar tocmai atunci se întîmplă acel „lucru de minune" ca vizirul să-i trimită ca dar „un hangiar foarte scump, tot cu diamanturi ferecat", cînd nici un alt domn „nu s-a învrednicit a avea daruri de la stăpîn"[419].

---

[409] *Mag. Ist.*, V, p. 95 ⟨*Istoria... 1688—1717*, ed. Grecescu, p. 8⟩.

[410] *Ib.*, V, p. 154 ⟨*Istoria... 1688—1717*, ed. Grecescu, p. 84⟩.

[411] *Mag. Ist.* V, p. 93 ⟨*Istoria... 1688—1717*, ed. Grecescu, p. 3⟩.

[412] Cf. începutul cronicei lui Greceanu (*Mag. Ist.* II, 129) scrisă în 1698. (Prefața analizată de d-l Iorga în *An. Ac. Rom.* XXI, p. 328-30) ⟨Greceanu, ed. Ilieș, p. 54⟩.

[413] *Mag. Ist.* V, p. 168. În locul textului greșit din *Magazinul Istoric*, Ms. 441 are „dîndu-i și un Agă turc, pă Rami Raiz Efendi, carele pe urmă au ajuns și Vizir" f° 335.

[414] Cronica lui Greceanu, Ms. 548, f° 237.

[415] *Ib.*, f° 263.

[416] N. Iorga, *Doc. privitoare la Constantin Vodă Brîncoveanu*, p. 169 și Greceanu, f° 259.

[417] Greceanu, f° 260.

[418] *Ib.*, f° 256.

Iarna, primăvara și vara anului 1709 formează în adevăr una din epocile cele mai liniștite și mai plină de veselii din domnia lui Brîncoveanu. După nuntele din iarnă vin petrecerile și preumblările din primăvară. La 12 mai, domnul și curtea fac o preumblare la Obilești, care ține aproape 2 săptămîni și cîteva zile numai după reîntoarcere, pleacă din nou la Tîrgoviște, unde după obișnuitele opriri la Mogoșoaia și Potlogi, ajunge la 18 iunie[420].

Liniștea și mulțumirea în care trăiește domnul, căsătoria fetelor și feciorilor, ospețele, preumblările și petrecerile de cari vorbește cronicarul sînt în adevăr icoana credincioasă a domniei și vieței lui Brîncoveanu în anul 1709 cînd nici o umbră nu venea să întunece o strălucire cum aproape niciodată nu se văzuse în țară.

Este în afară de orice îndoială că în acest an a fost redactată prima parte a cronicei[421].

Partea a doua începe cu evenimente externe, ca răscoala lui Rakoczy. Războiul de succesiune la coroana Spaniei și Războiul Nordic; în legătură cu evenimentele din 1711 se reîncepe apoi istoria ultimilor ani din domnia lui Brîncoveanu, povestindu-se căderea sa și o parte din domnia lui Ștefan Cantacuzino.

Lumina, însă, în care domnul Munteniei este de astă dată prezentat, e cu totul alta, căci cronicarul îi văzuse sfîrșitul. Nici o urmă din mulțumirea și pompa de mai înainte: „Mare întristare" îi produce domnului fuga Spătarului, căci „se temea de turci că... toți vor să zică, și vor să crează că cu învățătura lui s-au dus, ear nu într-alt chip, și crezînd îi va veni și lui și țării vreo hata, care au și fost mai pre urmă"[422]. „Cu întristăciune mare s-au tras la Tîrgoviște, venindu-i multe imputăciuni de la turci pentru spargerea Brăilei... care se muncia în tot chipul să le potolească"[423].

Cantacuzinii încep să-l viclenească, făcînd arzuri mincinoase, întărite cu pecețile boierilor falsificate la Brașov și „ticălosul Costandin Vodă nimica nu știa".

Vorbind de Carol XII, cronicarul arată și reîntoarcerea sa în Suedia[424], trecînd prin Țara Românească (în octombrie 1714), iar cu ocazia Războiului de succesiune amintește și de moartea lui Ludovic XIV, și urcarea pe tron a strănepotului său Ludovic XV[425], pe cari nu le putea afla decît prin lunile noiembrie—decembrie 1715.

Dar două alte împrejurări permit o precizare și mai mare.

Arătînd jafurile făcute de Ștefan Cantacuzin, cronicarul spune că n-a rămas nimeni să nu fie prădat, „măcar că de omorît nu i-au omorît pre nimeni, pentru că nici vremea nu i au dat îndemînă *fiind domnia lui și scurtă și fără temei de la Poartă*"[426], de unde rezultă că el n-a putut scri aceste lucruri decît numai după mazîlirea domnului (9 ianuarie 1716).

Cînd expune apoi uneltirile Stolnicului și fiului său, ca să ridice pe nemți și pe muscali asupra turcilor, spre a putea rămîne ei „în veac stăpînitori țărei noastre și pămîntului nostru“, cronicarul adaogă că „și luase cărți de Conții, Grofii, de la amăndoi Monarchii creștini, *însă s-au înșelat cu gîndul lor precum mai pre urmă se va vedea la ce i-au adus acele umblete ale lor*“ [427].

---

[419] *Ib.*, f° 260—261.
[420] *Ib.*, f° 260—266.
[421] *Mag. Ist.*, V, p. 93—170.
[422] *Ibid.*, p. 174. ⟨*Istoria... 1688—1717*, ed. Grecescu, p. 111.⟩
[423] *Ib.*, p. 175, ⟨*Istoria... 1688—1717*, ed. Grecescu, p. 113⟩.
[424] *Mag. Ist.* V, p. 173.
[425] *Ibid.*, p. 171.
[426] *Ibid.*, p. 179 ⟨*Istoria... 1688—1717*, ed. Grecescu, p. 117⟩.

Cuvintele acestea sînt o evidentă aluzie la descoperirea corespondenței lor cu Stainville [428], care servește apoi de pretext lui Nicolae Mavrocordat spre a provoca omorîrea domnului și tatălui său, la 26 mai 1716. Constatarea aceasta alături de argumentul adus de d-l Iorga că cronica n-a putut fi scrisă după august 1716 deoarece cronicarul numește pe mitropolitul Antim — care a fost depus pe la începutul lui septembrie de Nicolae Mavrocordat — „părintele Vlădică“, ceea ce însemnează că el păstorea încă [429], *restrînge astfel timpul în care a fost scrisă această parte a cronicei la lunile iunie—august 1716.*

În urma celor arătate pînă acum putem deci considera ca un rezultat definitiv cîștigat constatarea că Cronica anonimă cunoscută sub numele de *Istoria Țării Romănești de la 1688 încoace* sau *Memoriile lui Radu Popescu* se compune din 2 părți, scrise la date deosebite: cea dintăi, care se ocupă în special de domnia lui Brîncoveanu pînă la pacea de la Carloviț, terminîndu-se cu apologia norocului și fericirei acestuia, a fost scrisă în 1709; a doua, rămasă poate nesfîrșită, prin care se arăta căderea lui Brîncoveanu, datorită Cantacuzinilor, a căror pedeapsă și ispășire își propunea s-o povestească, scrisă în vara anului 1716 [430].

Împotriva identităței autorului Cronicei anonime cu Radu Popescu se ridică însă o obiecțiune foarte întemeiată: dacă Radu Popescu scrisese în 1709 și în 1716 istoria lui Brîncoveanu și a lui Ștefan Cantacuzino, pentru ce ar repovesti-o încă o dată și în mod diferit, la începutul celei de a doua domnii a lui Nicolae Mavrocordat? Firește că în scurtul interval de la 1716 pînă la 1719—20 o schimbare în convingerile sale este cu atît mai puțin admisibilă cu cît evenimentele, pe cari le povestise mai înainte, aparțineau unui trecut a cărui apreciere era foarte puțin înrîurită de prezent. O atare schimbare nu s-ar fi putut opera decît numai sub influența sau după recomandația domnului. Spre a vedea însă întrucît o asemenea presupunere este îndreptățită, trebuie să cercetăm în ce spirit fusese scrisă Cronica anonimă.

---

[427] *Mag. Ist.*, V., p. 180 ⟨*Istoria... 1688—1717*, ed. Grecescu, p. 118⟩.

[428] Del Chiaro, p. 205.

[429] *Istoria literaturei române*, I. p. 171 n. 1.

[430] Între cele 2 părți ale cronicei se observă însă și oarecari deosebiri:

a) Caracterul narativ din prima parte, cu numeroase reproduceri în formă directă, nu se mai întîlnește în cea de a doua, unde expunerea este mai pătimașe. Cantacuzinii, de cari la început abia se vorbise, devin acum obiectul înverșunării cronicarului.

b) Reluarea, în legătură cu războiul din 1711, a evenimentelor din Muntenia cu cuvintele „Pre acea vreme era Domn la Moldova feciorul lui Cantemir-Vodă, și în Țara Românească Constantin-Vodă Brîncoveanul“, (*Mag. Ist.* V, p. 173) într-o cronică care pînă atunci se ocupase tocmai de aceasta, mi se pare nenaturală.

c) Situația Azovului este determinată în ambele părți cîteodată și într-un mod oarecum diferit. Această cetate este pe apa Donului, care apă cură spre Crîmul Tătăresc (V. 154), iar în partea a doua „Azacul care este în gura apei Donului, de intră în marea ce se chiamă Meotit“ (V. p. 175).

d) În prima parte țarul este numit consecvent „Împăratul“ (Împăratul Moscalului V. 153, Împăratul Moscului V. 154, 163, Moscul Împăratului V. 164, Împărații Muscăcești V. 165, ori numai simplu Împăratul V. 165, 166, 167.) Dinpotrivă tot așa de consecvent se întrebuințează, în partea a doua, ceailaltă denumire „Țariul“ (V. 172, 173, 174, 175 și o singură dată numai Țariul, Împăratul Moscului. V. 173), deosebire care prin *consecvența ei* nu poate fi întîmplătoare. Observ că ambele denumiri se întrebuințează amestecat la toți cronicarii. *Istoriile domnilor Țării Romănești*, p. 32 și 193. Nicolae Costin în *Letopisețe* II. cf. p. 44, 53, 57, 58, 92, 98, 101, 102, 103, 108, 110, cu p. 53. 58, 59, 62, 69, 90. Acsinte Uricarul II. 161, 166 etc.

e) Mai toate neologismele și citațiunile streine întrebuințate se găsesc numai în partea întăi.

Dacă aceste deosebiri s-ar putea explica numai prin distanța de timp, care separă redactarea celor 2 părți ale cronicei, ori dacă nu cumva ele îndreptățesc bănuiala că cronica n-a fost scrisă de o singură persoană, e o întrebare care rămîne deschisă.

Cu toate că Anonimul nu scrie nici din însărcinarea lui Brîncoveanu, nici pentru ca să-i placă, domnia acestuia este descrisă nu numai cu simpatie, dar chiar cu un oarecare sentiment de admirație. De la primele cuvinte, cu cari începe povestirea: „Multe și vrednice de auzit istorii sînt faptele ce s-au întîmplat în zilele domniei lui Costandin Vodă Brăncoveanul", și pînă la sfîrșitul cronicei, simpatia aceasta nu se dezminte un singur moment.

Domnul, care e frumos la chip, la stat, și cu vorbă frumoasă, nu este numai arătat ca fiind încărcat cu toate darurile norocului, ci ca un om bun, blînd (94, 98), răbduliv (144), cu bună chiverniseală (141), și cu minte mare (170). Și mai mult decît din aceste aprecieri, rezultă simpatia și iubirea cronicarului pentru Brîncoveanu, din spiritul și atmosfera în care faptele sale sînt arătate. În toate împrejurările, fie că e vorba de atitudinea domnului față de nemți și de turci, ori de uneltirile boierilor, acțiunea sa este chibzuită și totdeauna îndreptată numai după nevoile țării și locuitorilor.

Numai pentru a-și exprima indignarea împotriva Cantacuzinilor, cari aduseseră căderea unui domn așa de bun, și a arăta pedeapsa cu care fusese loviți de dreptatea dumnezeiască, reia cronicarul în 1716 continuarea cronicei sale.

Nu există absolut nici un motiv de a crede că felul acesta de a privi și a aprecia pe Brîncoveanu nu ar fi convenit lui Nicolae Mavrocordat. Cronicarii moldoveni ai acestuia, Nicolae Costin și Acsinti Uricarul, arată pe domnul Munteniei în aceeași lumină, cel din urmă spunînd chiar despre el că „au domnit 27 ani cu multă fericire, și au făcut Țara Muntenească sciută și vestită în multe părți a lumei"[431]. În afară de aceasta, în 1729 Nicolae Mavrocordat adoptă în Corpul său oficial de cronice, pentru primii zece ani din domnia lui Brîncoveanu cronica lui Greceanu, și numai din cauza defăimărei tatălui său, se eliminase partea următoare. Nu se poate prin urmare susține că Radu Popescu după dorința lui Nicolae Mavrocordat și-ar fi înlăturat cronica scrisă mai înainte, spre a o reface în alt spirit.

O asemenea refacere ar constitui un caz *unic* în istoriografia noastră, și pentru ca să o admitem ar trebui să fie sprijinită de dovezi indiscutabile.

Pe de altă parte, dacă autorul Cronicei anonime este Radu Popescu, trebuie atunci să admitem că partea din urmă, care știm acum că a fost scrisă în vara anului 1716, a redactat-o ca mare vornic al lui Nicolae Mavrocordat, așa că situația lui față de domn era aproape aceeași ca și peste patru ani. Ce ar determina, în acest caz, schimbarea din urmă, dacă domnul n-avea, cum am văzut, nici un interes să i-o impuie?

De altfel, în 1709, într-un timp cînd Radu Popescu era lăsat în uitare și neactivitate, deși prin familia căreia aparținea, prin dregătoriile pe cari le avusese la început, prin vîrsta și cunoștințele sale, ar fi trebuit să ocupe unul din primele locuri printre boieri, e îndoielnic dacă el ar fi putut vorbi despre Brîncoveanu cu simpatia cu care vorbește Anonimul. În locul tonului aceluia măsurat, care face cinste spiritului obiectiv al acestuia, Radu Popescu ne-ar fi dat desigur o cronică, în care Brîncoveanu, ori ar fi fost criticat cu asprimea de mai tîrziu, ori, în cazul cînd cronicarul ar mai fi păstrat încă speranța să-i cîștige favoarea, ar fi fost lăudat, cu aceeași lipsă de rezervă și măsură cu care laudă pe Mavrocordat. Cel care a scris *Istoriile* sau Cronica lui Nicolae

---

[431] *Let.*, II, p. 163.

Mavrocordat, în cari resentimentele și ura de familie pe de o parte, iar pe de altă lingușirea și falsificarea cu bună-știință a adevărului, înlocuiesc la fiecare pas liniștea și nepărtinirea istoricului, nu putea să scrie într-un spirit și cu o moderațiune ca aceea de care dă dovadă față de Brîncoveanu autorul Cronicei anonime.

Dacă nu e probabil că Radu Popescu ar fi putut lăuda pe Brîncoveanu, tot așa de neobișnuit ar fi ca el să prezinte într-o lumină cu totul defavorabilă — cum face Anonimul — pe unii boieri ca Staico paharnicul Bucșanul, Constantin Știrbei ori Dumitrașco Corbeanul.

Cel dintâi fusese, mai mult decît Bălenii și Hrizea, un ireductibil vrăjmaș al Cantacuzinilor. De la urcarea pe tron a lui Șerban el pribegise întruna, pînă cînd turcii îl dau în mîinile lui Brîncoveanu, care-l spînzură. Știrbeii fuseseră, în timpul luptelor din perioada de la 1669—79, partizanii statornici ai lui Gheorghe Băleanu și Hrizea, iar Dumitrașco Corbeanul era promotorul și șeful complotului din 1700, la care luase parte însuși Radu Popescu! În asemenea împrejurări, e inadmisibil ca el să prezinte pe acești boieri, de cari îl legau atîtea amintiri, în mod nefavorabil, cu toate că nu scria din însărcinarea domnului și nici ca să-i placă. Și apoi ar fi foarte curioasă din partea unui fost complotist împotriva lui Brîncoveanu, cum era Radu Popescu, descrierea aceea așa de amănunțită a celor întîmplate cu Staico paharnicul și Dumitrașco Corbeanul!

Cu totul altfel se prezintă lucrurile în cronica care este în adevăr a lui Radu Popescu. Brîncoveanu este aici judecat cu asprime. Nici urmă de bunătatea, blîndețea sau chibzuiala pe cari i le atribuia Anonimul. Pentru a obține tronul pe care îl vîna de multă vreme, Brîncoveanul, în unire cu Constantin Stolnicul, suprimă prin otravă pe Șerban, iar mai tîrziu nu se dă îndărăt din fața unei alte crime spre a se scăpa de ginerile său. Ajuns domn el e nedrept și răzbunător, omorînd pe boieri fără motiv, ori pentru simple neînțelegeri avute în boierie; nu urmărește interesul țării, ci binele lui și al familiei sale, ceea ce îl face să cheme pe tătari spre a scăpa de nemți, ori să urce în 2 rînduri haraciul, spre marele greu și supărare a țării. În sfîrșit, reîntorcîndu-se de la Adrianopol în 1703, el se face mai rău și mai cumplit stingînd pe boieri și Mînăstiri prin împrumuturi, iar țara prin biruri peste seamă. Astfel este judecat Brîncoveanu în cronica lui Radu Popescu, și judecata aceasta este în deplină potrivire cu firea pătimașe a cronicarului, complotist în 1700, dizgrațiat și fără nici o situație în anii următori.

Interesant este că Radu Popescu polemizează chiar cu Anonimul, în privința aprecierii asupra lui Brîncoveanu, care în domnia lui a putut fi fericit pentru norocul lui, „cum avuții multe să aibă, cu[432] cinste, cu[433] îndelungări de stăpîniri... care și alți păgîni și tirani le-a avut" dar care nu trebuie lăudat, pentru că „nici o bunătate sufletească n-au arătat în viață și domnia lui, pentru ca să se laude, ci mai vîrtos este a se huli, pentru multe rele fapte ce au făcut în domnia lui, care au rămas la cei după urmă greutate și blestem. Avea o lăcomie mare peste măsură, și obiceiurile cele bune ale țării... toate le-au stricat și cum i-au plăcut lui le-au făcut; slujitorimea, care era de rădica numai ei haraciul împărătesc, pe toți i-au strîns de i-au făcut podani prin satele lui și ale rudelor lui Cantacuzinii, și altele nenumărate. După aceea cea mai rea din toate adaosele haraciului, care le-a făcut la turci pentru binele[434] casii lui"[435].

---

[432] Ms. 537, în loc de cum.

[433] *Ibid.*

Că aceste 2 feluri opuse de a judeca și aprecia pe Brîncoveanu, ar putea proveni de la o aceeași persoană, e inadmisibil, oricare ar fi influențele cari o determină și imboldurile de cari ascultă. E aci manifestarea a 2 convingeri hotărît deosebite și nu două păreri, cari se pot înlocui sau schimba după împrejurări.

Dar între cele 2 cronice pe lîngă deosebirea de aprecieri, există și una de *fapte*. Cronica lui Radu Popescu, deși mult mai mică decît cea anonimă, conține totuși unele lucruri, cari nu numai că nu se găsesc în aceasta, dar nu le aflăm nicăieri aiurea: Zahereaua în valoare de 700 de pungi, cerută de principele de Baden, scoaterea văcăritului, atunci întăiași dată, pentru a se putea satisface cererile nemților, reclamațiile la domn pentru jafurile tătarilor, omorîrea lui Scordoc și Cioran, purtarea lui Radu Iliaș și mîndria doamnei Maria, soția lui Constantin Duca, precum și creșterea haraciului cu 30 de pungi în 1699, le găsim povestite numai în cronica lui Radu Popescu. Faptele acestea, cari nu se găsesc aiurea, dovedesc că cronica sa nu este o simplă prescurtare sau o refacere în alt spirit a Cronicei anonime, ci o operă deosebită.

Pentru a termina voi lăsa la o parte unele deosebiri și repetiții, cari se constată între *Istorii* și Cronica anonimă, ca d.ex. cauza închiderii lui Badea Bălăceanul sub Antonie[436], ori determinarea situației Azovului[437], deosebri, cari acum cînd știm că *Istoriile* au fost scrise de Radu Popescu, constituiesc un argument împotriva părerei că tot el ar fi scris și Cronica anonimă, spre a aminti numai că și din punctul de vedere al formei, adică al felului de povestire, există între cele 2 cronice o deosebire importantă.

Pe cît de des întrebuințată este la Anonim vorbirea directă, adică reproducerea cu propriile lor cuvinte a spuselor altora, pe atît de rară este la Popescu, în special în opera-i din urmă. Din cauza acestei particularități s-a și văzut în Cronica anonimă mai mult un fel de *memorii*, decît o cronică obișnuită. În realitate, însă, cronicarul nu și-a povestit numai amintirile; el a cules informațiuni de pretutindeni cercetînd și întrebînd pe oricine îi putea da o deslușire. Cu mult mai des decît Radu Popescu, și, după cît știu, decît toți ceilalți cronicari, arată el pe autorii acestor informațiuni. Cele petrecute cu solii trimiși de Șerban la Viena, le cunoaște chiar din spusele lor, „cum spun cei ce au fost acolo"[438], și nemulțumit cu atîta el caută să afle și ce „zicea din slugile lor cari mersese la Beciu"[439]. În lupta de la Orșova „zic cei ce au fost acolo, că-și bătea joc nemții tinzînd mîinile în sus să prinză gloanțele"[440]. La apropierea turcilor de Belgrad, nemții fug „de ce, nimeni nu știa, zicea unii că i-a fost lovit lingoarea"[441]. A arăta toate veseliile făcute la Iași la nunta lui Constantin Duca „cum spunea cei ce au fost, cîte una cu anevoie este"[442]. Turcii s-au întors să treacă spre Belgrad „au cum zic unii spre Țara

---

[434] *Ib.*, în loc de trebile.

[435] *Mag. Ist.*, IV, p. 28—29 ⟨*Istoriile* ..., ed. Grecescu, p. 206⟩.

[436] Autorul *Istoriilor* nu știa pricina pentru care Bălăceanu fusese închis de Antonie, care era aproape să-i taie capul (Ed. Iorga, p. 164). Anonimul însă știe că pentru uciderea unor negustori ruși (V. 103).

[437] *Istoriile*, p. 119; cf. *Mag. Ist.*, V, p. 154, 175.

[438] *Mag. Ist.*, V, p. 100.

[439] P. 103.

[440] P. 110.

[441] P. 132.

[442] P. 132.

Românească"[443]. Mîndreța încoronării lui August II o povestește după cum „zic cei ce au fost în Țara Leșască la coronație"[444]. La Adrianopol Brîncoveanu făcuse cheltuieli mari „cum spunea cei ce au fost acolo"[445]. La plecarea Imbrohorului, Stolnicul Constantin Cantacuzino și fratele său Mihai spătarul l-ar fi rugat, după cum „zic unii cari sînt vrednici de crezut" să intervie la sultanul ca să omoare pe Brîncoveanu[446]. Pentru a cunoaște originea poreclei de Nălcăran, pe care Turcii o dau lui August II, el întreabă „oameni aleși de credință"[447], iar în 1697, neaflînd nici o știre despre faptele țarului, „precum înainte aducea vești, unii alții de acolo (mai vărtos negutătorii)" el întreabă și umblă după deslușiri, pe cari le obține de la „negutătorii ce venia de acolo și cei ce se fac a fi viteji și umblă după aceste vești"[448]. Este în afară de orice îndoială că cel care recurge așa de des la informațiunile celor ce erau în măsură să cunoască faptele, nu scrie memorii. De altfel narațiunea în forma directă nu o aplică numai cînd descrie evenimente pe cari el singur le-a văzut. Așa s.ex. cele ce află de la negustorii și cei ce umblau cu vești, despre cele petrecute în Rusia, cronicarul le povestește tot în formă de dialog. Acesta e deci felul său firesc de povestire, independent de modul cum a ajuns să cunoască evenimentul. Prin această particularitate, Anonimul se deosebește însă, și în forma narațiunei, de Radu Popescu, care nu întrebuințează decît foarte rar, și numai în *Istorii*, reproducerile textuale.

Din aceste observațiuni rezultă că între Cronica anonimă, cunoscută sub numele de *Istoria Țării Românești de la 1689 încoace* și partea corespunzătoare din cronica lui Radu Popescu există deosebiri însemnate, cari nu s-ar putea înțelege și explica în ipoteza că amîndouă au fost scrise de Radu Popescu.

De altfel acum, cînd știm că *Istoriile domnilor Țării Românești* sînt în adevăr opera acestuia, faptul că într-o continuare a lor se povestește mai amănunțit solia sa la Heissler, ori isprăvnicia de la Orșova, nu trebuie numaidecît interpretat în sensul că numai el le-ar fi putut povesti. Dacă ținem seamă de rolul și importanța pe care o au Cantacuzinii sub Brîncoveanu, trebuie să admitem că *Istoriile*, cari prezentau această familie într-o lumină așa de nefavorabilă, nu puteau fi tocmai răspîndite. În această vreme cronica se găsea, desigur, mai numai la membrii familiei cronicarului sau la prietenii și rudele sale cele mai apropiate.

În asemenea condițiuni e foarte firesc ca continuatorul *Istoriilor* — oricine ar fi — să se intereseze mai mult și să povestească mai amănunțit cele făptuite de Radu Popescu, întrucît acesta nu era numai autorul scrierei, pe care el o continua, dar fără îndoială un prieten sau o rudă de aproape și singurul din familia prigoniților de odinioară, care izbutise să ocupe iarăși o dregătorie mai însemnată, și să aibă prin urmare un oarecare rol în desfășurarea evenimentelor povestite.

Rezumînd rezultatele la care am ajuns prin cercetarea întreprinsă în acest studiu, constatăm, ca încheiere, că Radu Popescu a scris sub titlul *Istoriile domnilor Țării Românești* o cronică, care cuprinde istoria Munteniei de la Radu Negru pînă la începutul anului 1729. Prima parte, scrisă în ultimii ani din domnia lui Șerban Cantacuzino și terminîndu-se cu moartea Smarandei Băleanu, întîmplată la 13 mai 1688, a fost atribuită pe nedrept lui Constantin

---

[443] P. 157.
[444] P. 163.
[445] P. 169.
[446] P. 181.
[447] P. 164.
[448] P. 164.

Căpitanul Filipescul. Mai tîrziu, între 1719-21, Radu Popescu și-a continuat această cronică pînă la începutul celei de a doua domnii în Țara Românească a lui Nicolae Mavrocordat (1719), căruia o și închină, iar către sfîrșitul anului 1724 a întregit-o, de astă dată ca cronicar oficial, și cu cele întîmplate sub Mavrocordat, a cărui domnie este apoi povestită, pentru timpul următor, treptat, pe măsura desfășurărei evenimentelor. Se pare însă că această ultimă parte nu s-a conservat în forma ei primitivă.

Dimpotrivă, nu este probabil, ca tot el să fi scris și *Istoria Țării Românești de la 1688 încoace.* Cronica aceasta fragmentară, scrisă în două rînduri, la 1709 și 1716, a cărei legătură cu *Istoriile* nu este încă cunoscută, și a cărei continuare, dacă a avut vreuna, ceea ce nu e sigur, nu este aceea din Ms. 441 de la Academia Română, se deosebește de cronica lui Radu Popescu, a cărei redactare a doua oară pentru aceeași perioadă nu și-ar găsi de altfel nici o îndreptățire, și prin spiritul în care e scrisă, și prin faptele povestite și prin forma narațiunei.

Noi contribuţiuni
la
STUDIUL CRONICILOR MOLDOVENE

CRONICA LUI SIMION DASCĂLUL

După mărturia lui Miron Costin și a cronicarilor următori, vornicul Grigore Ureche a scris o cronică, care cuprindea istoria Moldovei de la Dragoș Vodă pînă la a doua domnie a lui Aron tiranul (1359—1594) [1]. Ea a fost publicată de Kogălniceanu, împreună cu celelalte cronici moldovenești, în *Letopisețele țării Moldovei* [2] și reprodusă apoi fără nici o schimbare [3] atît în edițiunea a doua a acestei publicațiuni, apărută cu 20 de ani în urmă [4], cît și într-o edițiune specială, prețioasă prin bogatele note, cari însoțesc textul, datorită învățatului francez Emile Picot [5]. Odată cu cronica, Kogălniceanu a publicat, în note și apendice, adaosele cu cari unii adnotatori posteriori — Eustratie Logofătul, Simion Dascălul, Misail Călugărul, precum și Costineștii — amplificaseră povestirea lui Ureche.

Numeroasele studii publicate de atunci asupra acestei cronici — una din chestiunile cele mai dezbătute din toată istoriografia noastră — au dovedit că edițiunea lui Kogălniceanu prezintă multe și însemnate lipsuri. Cea mai gravă este că el a deosebit în mod cu totul arbitrar textul lui Ureche de interpolările adnotatorilor, atribuind și unuia și celorlalți părți cari le erau cu totul străine. A spune despre o edițiune, publicată în asemenea condițiuni, că este rea, nu e de ajuns. Înfățișînd drept cronica lui Ureche, ceea ce în multe privințe nu era decît produsul închipuirii editorului, ea n-a contribuit numai, ca orice edițiune rea, ca să îngreuieze și să întîrzie aflarea adevărului, dar l-a falsificat chiar. Cine urmărește desfășurarea discuțiunii ivită în jurul acestei cronici și argumentele prin cari a fost alimentată, nu poate în adevăr să nu recunoască, că dacă s-au emis și susținut păreri așa de deosebite, în privința autorului, considerat de unii ca Nestor Ureche, tatăl lui Grigore, a izvoarelor de cari se servise, și a adnotatorilor săi, și dacă discuțiunea a continuat atîta vreme, faptul se datorește în primul rînd edițiunii defectuoase a lui Kogălniceanu. După 50 de ani de studii și discuțiuni la cari au participat aproape toți istoricii și filologii noștri de seamă [6], problema se găsește încă la începutul ei. S-ar putea chiar spune că singurul rezultat pozitiv dobîndit pînă acum este convingerea, devenită generală, că pentru rezolvarea ei, trebuie să ne întoarcem din nou la manuscripte, înlăturînd odată cu edițiunea lui Kogălniceanu și studiile întemeiate pe ea.

---

[1] *Letopisețul țării Moldovei*, în Kogălniceanu, *Letopisețe*, I,p. 247, 249; *Cartea pentru descălecatul dintîi, ibid.* I, 4; Dimitrie Cantemir: *Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor*, edițiunea Academiei Rom. p. 180; Neculcea în *Letop.* II,p. 177.

[2] Vol. II apărut în 1845, al III-lea în 1846, iar I-ul în care se afla Ureche, în 1852.

[3] Dar cu numeroase greșeli de transcriere și de tipar. Vezi A. D. Xenopol, *Dare de seamă asupra ed. a II-a*, publ. în Convorbiri literare, VI,p. 283.

[4] *Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, București, 1872, I,p. 127—242.

[5] *Cronique de Moldavie, depuis le milieu du XIV siècle jusqu'à l'an 1594*, par Grégoire Urechi, par Emile Picot, Paris. 1878.

Manuscriptele de cronici de la Academia Română, unde se află astăzi reunite un foarte mare număr și cea mai mare parte dintre cele cunoscute, cari cuprind perioada din istoria Moldovei dela Dragoș pînă la Aron tiranul, atribuită lui Ureche, se împart în următoarele 4 categorii:

1. Mss. 1445, 174, 103, 440, 169 și 2506 cuprind cronica lui Ureche împreună cu cele dintîi interpolări, datorite la diferiți adnotatori posteriori dintre cari, însă, nu se menționează în text decît unul singur, Simion Dascălul. Pentru înlăturarea oricărei confuziuni, vom numi deocamdată această categorie de mss., cu toate deosebirile cari există între ele și despre cari va fi vorba mai tîrziu, *manuscriptele lui Simion Dascălul*, iar redacțiunea lui Ureche pe cari ele ne-au păstrat-o *Cronica lui Simion Dascălul*, după numele singurului adnotator amintit în decursul povestirii. În această formă cronica este aproape identică cu aceea publicată de Kogălniceanu sub numele lui Ureche și al primilor săi adnotatori, și reprezintă redacțiunea cea mai veche, din cele cunoscute pînă acum, a cronicii lui Ureche.

2. Mss. 168, 233, 236, 238, 352, 492 și 2690, ne-au păstrat o amplificare mai întinsă a *cronicii lui Simion Dascălul*, făcută între 1711—1712 de către Nicolae Costin, în Letopisețul său, care începe cu facerea lumii și merge pînă în 1601 [7].

3. Cele mai numeroase mss. cuprind o combinare a Letopisețului lui N. Costin, cu cronica lui Simion Dascălul. Această combinare în care Letopisețul ocupă totdeauna partea de la început, se prezintă în trei forme deosebite:

a) În mss. 59, 268, 2601 și 3039, Letopisețul lui Nicolae Costin merge pînă la sfîrșitul luptelor dintre Ilie și Ștefan, fiii lui Alexandru cel Bun, terminîndu-se cu prada Podoliei de către tătari și moartea lui Mihai Bucenski [8].

---

[6] B. P. Hasdeu: *Arhiva istorică*, I, 1, 117, n.; III, p. 1—32; *Ioan Vodă cel Cumplit*, ed. 2, 244—246; *Unde învățau Românii vechi ?* articol publicat în *Anuariul generale al instrucțiunii publice*, pe anul școlar 1864—65, București, 1868, p. XIX; *Cronicele României* de Kolgălniceanu, dare de seamă făcută asupra edițiunii a 2-a, în *Columna lui Traian*, III/1872/, p. 274 și în numărul de la 18 septemvrie același an al ziarului *Românul*. Gr. G. Tocilescu: *Studie critice asupra cronicelor române. I. Cum sunt publicate cronicele române*, în *Columna lui Traian*, VII (1876), p. 385—419, retipărit apoi cu unele completări în *Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie*, III /1884/ p. 241 și urm. Ion Sbiera: *Grigoriu Urechie. Contribuiri pentru o biografie a lui*. Buc., 1881. Extras din *Analele Acad. Rom.* seria II, tom. V; *Mișcări culturale și literare la românii din stînga Dunării, în răstimpul de la 1504—1714*, Cernăuți, 1897, p. 168—174. E. Picot, *op. c.* p. V — XIV. Aron Densușianu, *Istoria limbei și literaturei române*, ed. I. p. 164—168, ed. II, p. 213—216; *Cronica lui Nestor Ureche*, în *Revista critică literară*, I /189/ p. 201—220. V. A. Urechia *Schițe de istoria literaturei române*, Buc., 1885, p. 180—200; Prefața la *Studiul asupra cronicarilor moldoveni din sec. XVII din punct de vedere al limbei, metodei și cugetărei* de A. V, Gâdei. A. D. Xenopol. *Dare de seamă asupra edițiunei a 2-a a Letopisețelor*, în *Convorbiri literare* VI, p. 278—283; *Istoria românilor*, IV, p. 580—587. I. Bogdan, *Vechile cronice moldovenești pînă la Urechie*. Buc., 1891; *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, Buc. 1895. St. Orășanu, *Ceva despre cronicele Moldovei*, dare de seamă asupra celor 2 scrieri precedente, publicată în *Convorbiri literare*, XXXI (1897), p. 513—532, 648—673; *Cronicarii moldoveni din secolul al XVII-lea*, recenzie asupra scrierii cu același nume a lui A. V. Gâdei, în *Conv. literare*, XXXIII, (1899). N. Iorga, *Istoria literaturii române*, II, p. 531—599. I, Tanoviceanu, *Contribuțiuni la biografiile unora din cronicarii moldoveni*, Buc., 1905. Extras din *Analele Române*, seria, 2, Tom. XXVII.

[7] Const. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicilor moldovene*, în *Analele Acad. Rom.*, seria 2, tom. XXX, p. 283.

[8] În ediția lui Kogălniceanu, vol. I, p. 144, nota 2, rîndul 3.

Cu începerea capitolului *De niște tătari, ce au prădat țara în 2 rînduri*"[9], urmează cronica lui Simion Dascălul, care se continuă apoi fără întrerupere pînă în 1594[10].

b) În mss. 115, 120, 354, 338, 240 și 400, Letopisețul merge pînă la sfîrșitul primei domnii a lui Alexandru Lăpușneanu (1561)[11]. De la Despot înainte povestirea se continuă prin cronica lui Simion Dascălul, din care, însă, s-a înlăturat toată partea atribuită de Kogălniceanu acestuia și publicată în *Apendicsu* IX[12]. Două dintre aceste manuscripte prezintă și unele deosebiri. Astfel în mss. 400 s-a lăsat afară și capitolul *Pentru izvodul amînduror cronicarilor leșești și de tocmeala lor despre Despot Vodă*[13], care urmează imediat după *Apendicsu* IX, iar în ms. 120, Letopisețul lui Nicolae Costin a suferit unele reduceri însemnate, eliminîndu-se cea mai mare parte din capitolele sau digresiunile cari nu priveau istoria Moldovei.

c) Într-o a treia formă, reprezentată de mss. 353, 345 și 2715, Letopisețul lui Nicolae Costin este continuat prin cronica lui Simion, numai de la domnia lui Iancu Sasu (1579) înainte[14].

4. În sfîrșit, o ultimă categorie o formează ms. 256 și derivatele sale 253, 53, 104, 123, 232, 252, 503, 731, 2305, 2575, 2942 și 3067, cari nu sunt altceva decît o prescurtare și pe alocuri o prelucrare a Letopisețului lui Nicolae Costin[15].

Dintre aceste mss. ne interesează, pentru restabilirea cronicii lui Ureche, cele din categoria 1-a și a 3-a, și încă dintre acestea din urmă numai cele din prima subdiviziune, celelalte 2 necuprinzînd decît părți puțin însemnate, adică manuscriptele lui Simion Dascălul. Examinarea lor ne conduce la următoarele constatări generale:

Toate aceste mss. sunt copii tîrzii, cel puțin de la începutul sec. XVIII.

Nici unul nu cuprinde cronica lui Ureche în forma sa primitivă, ci împreună cu diferite interpolări.

Interpolările variază după manuscripte. Acelea ale lui Simion Dascălul trebuie să fie cele mai vechi, deoarece figurează în toate manuscriptele.

Nici un manuscript nu cuprinde cronica lui Simion Dascălul în întregime.

Mai înainte de a încerca să restabilim textul primitiv necunoscut al lui Ureche, trebuie deci să restabilim textul primitiv, iarăși necunoscut, al lui Simion Dascălul, eliminînd interpolările posterioare, și întregind cronica sa, păstrată numai fragmentar.

Mss. lui Simion Dascălul au o particularitate curioasă: *Toate provin dintr-o obîrșie comună și anume de la o singură copie primitivă defectuoasă*.

Lucrul acesta rezultă cu evidență din următoarea greșală comună tuturor:

Ms. 174:

„Domniĭa lui Alexandru Vodă, iar fečorŭ lui Iliiaș Vod. Cap. I. vlto 6959

---

[9] *Ibid.*, I, p. 144.

[10] În mss. 268, 2 601 și 3 039 continuarea se face direct, lipsind titlul capitolului.

[11] *Letop.* I, p, 437, rîndul 18.

[12] *Ibid*, I, p. 428—431.

[13] *Ibid.*, I, p, 213.

[14] *Ibid.*, I, p. 234.

[15] Am înlăturat din această clasificare, toate acele mss. cari cuprind, ori numai fragmente, totdeauna din N. Costin (mss. 401, 601, 932) ori simple prelucrări și rezumate, foarte tîrzii, cari pornesc de la unul din tipurile enumerate mai sus (340, 564, 1 240, 1 241, 1 665, 2 591).

Onciul logofătul și Costé și Andronic și alții mulți. Așa zic că nu au fost Bogdan Vodă fečor cu cununie, ce copil lui Alexandru Vodă și domnind Alexandru Vodă s-au sculat asupra lui fiiu-său Bogdan Vodă".

„Domniia lui Bogdanŭ vodă și de viiața lui, ce războae au făcut cu tată-său
Alexandru Vodă. vléto 6962
Avgust 22. Zač. 2

Domnind Alexandru Vodă țara, venit-au cu oaste fiiu-său Bogdan Vodă și s-au lovit cu tată-său Alexandru Vodă la Tămășeni, aproape de tărgul Romanului, Avgust 22 și după multă nevoință birui Bogdan Vodă pre tată-său, pre Alexandru Vodă, și multă moarte s-au făcut în oasté lui Alexandru Vodă și într-acel războiu au pornit oameni de frunte Onciul log. și Costé și Andronic și alții mulți, după ce au domnit Alexandru Vod 4 ani..."

Cronicarul lătinescu

„Așa scrie și cronicarul lor de zice că Bogdan Vodă au venit cu oaste asupra lui Alexandru Vodă, cum s-au pomenit mai sus și l-au gonit în țara leșească, după ce au domnit 4 ani".

F°. 20—21. Tot astfel e și în mss.
169, f° 26, 2506, f° 32 și 440, f° 16.

Capitolul despre Alexandru Vodă nu cuprinde, cum vedem, nimic privitor la domnia acestuia. Începutul cu „Onciul logofătul și Costea și Andronic și alții mulți" este luat din capitolul următor, unde se vorbește de moartea lor în lupta de la Tămășeni. Cele ce se spun mai departe de filiațiunea lui Bogdan cu Alexandru Iliaș, confundat cu Alexandru cel Bun, n-are iarăși nici un sens. Ei sunt amintiți aici în continuare și cu toate acestea mai înainte nu s-a vorbit nimic despre ei. Faptul acesta precum și lipsa de legătură între domnia lui Ciubăr și aceea a lui Alexandru a cărui urcare pe tron nu e arătată, dovedește o lacună.

Greșeala se află și în celelalte manuscripte:

Ms. 1445:	Ms. 3039:
„De domnia lui Alexandru *fečorul lui Iliașu Vod.* *Vléto 6959*:	*„Domniia lui* *Alexandru Vodă 6959* *și de un Bogdan Vodă ce* *se făcea fičor*
Onciul logofătul și Coste și Andronic și alții mulți; însă așa zic că n-au fostŭ Bogdan Vodă fečior cu cununii lui Alexandru Vod".	Onciul log. și Costé și Andronic și alții mulți așa zic de Bogdan Vodă să nu fie fost fečor adevărat de cununie lui Alexandru Vodă, ci copil, iar

Cronicariul latinesc	
„Ačeastă povéste o scrie și cronicariu cel leșescŭ că létopisățul lor de zice că acest Bogdan Vodă au venit cu oaste ...“	cronicariul latinesc ačastă povéste așa o scrie, că acest Bogdan Vodă au venit cu oaste ...“
/f°. 30/	/F°. 157/. Tot așa în mss. 59 /f°. 142/ 268 /f°. 128/ și 2601 /f°. 70/.

Cu toate că în aceste manuscripte s-a omis întreg capitolul despre domnia lui Bogdan, se vede însă la domnia lui Alexandru aceeași greșală ca și în celelalte. Autorul copiei, după care s-au reprodus manuscriptele 3039, 59, 268 și 2601, a căutat să dea un înțeles acestui capitol, îndreptînd textul astfel încît să reiasă că Onciul logofătul, Costea și Andronic și alții mulți sunt cei cari afirmă că Bogdan n-a fost fecior cu cununie lui Alexandru Vodă.

Pornind tot de la această interpretare, autorul unui alt ms. — 103 — a contopit cele 2 capitole despre domniile lui Alexandru și Bogdan într-unul singur, trecînd totdeodată pasagiul de la început la urma capitolului:

„Domniia lui Alixandru Vodă, fečorul lui Iliaș Vod.
în anul 6959 și războae č-au avut cu un fečor al său anume
Bogdan Vodă

Domnind Alexandru Vodă țara s-au sculat asupra lui fiiu-său Bogdan Vodă în anul 6962 Avgust în 22 și s-au lovit cu tată-său Alexandru Vodă la Tămășani, aproape de tîrgul Romanului și după multă nevoință au biruit Bogdan Vodă pre tată-său pre Alexandru Vodă și multă moarte s-au făcut în oastea lui Alexandru Vodă și într-acel războiu au pierit oameni de frunte Ončul, logofătul cel mare și Coste și Andronic și alții. Însă Ončul și Coste și Andronic și alții mulți zic așé, că n-au fost Bogdan Vodă fečor cu cununie, ce copil lui Alexandru Vodă, fečorului lui Iliaș Vodă. *Cronicariul* lătinesc ačastă poveste o scrie ...“ [f°. 7, v°].

Este evident, deci, că în toate manuscriptele lui Simion Dascălul, cunoscute pînă acum, există aceeași eroare, ceea ce dovedește că nici unul din aceste mss. nu pornește, direct sau indirect, de la Simion Dascălul însuși dar că toate provin dintr-o copie primitivă a acestuia, defectuoasă. Constatarea aceasta este foarte importantă: comparînd între ele diferitele manuscripte, cari cu excepția deosebirilor obișnuite de la copie la copie, ar trebui să fie toate identice, vom putea ajunge să înlăturăm interpolările posterioare și să restabilim cronica lui Simion în forma pe care o avea în acea copie primitivă defectuoasă.

Ținînd seamă de deosebirile mai importante dintre ele, manuscriptele lui Simion Dascălul aparțin la 2 tipuri:

1. Mss. 59, 268, 2601, 3039, 1445 și 174 cuprind o redacțiune mai simplă care, tocmai din această cauză, trebuie să fie și cea mai veche.

2. În mss. 103, 440, 169 și 2501, redacțiunea precedentă a suferit cîteva schimbări și adaose, datorite fără îndoială unor copiști și cronicari posteriori.

La rîndul lor, cele 6 manuscripte, aparţinînd primului tip, reprezintă 2 variante deosebite:

a) 59, 2608, 2601, 3039 şi 1445, de o parte, şi

b) 174, de alta.

Am văzut că manuscriptele din prima subdiviziune — 59, 268, 2601, 3039 — cuprind la început Letopiseţul lui Nicolae Costin, iar de la cele 2 năvăliri ale tătarilor în Moldova în 1439 — 40, înainte, cronica lui Simion Dascălul. Combinarea aceasta curioasă are, cred, următoarea explicare: Copistul începuse să transcrie Letopiseţul lui Nicolae Costin, dar din cauza lungimii lui, datorită digresiunilor despre popoarele vecine, cari de altfel nu erau într-o legătură destul de strînsă cu istoria Moldovei, el l-a întrerupt la un moment dat, continuîndu-l prin cronica lui Simion Dascălul care, fără să aibă asemenea digresiuni, cuprindea totuşi aceleaşi fapte despre trecutul moldovenilor. Cele 4 manuscripte sunt còpii ale unui original necunoscut, care însă n-a putut fi scris decît numai după moartea lui Nicolae Costin, întîmplată în septemvrie 1712. Avînd o origine comună ele sunt, se înţelege, identice. Excepţiune face numai ms. 59, din care lipsesc capitolele intitulate *Povestea şi tocmeala altor ţări ce sunt pe'mpregiur*, atribuite de Kogălniceanu lui Simion Dascălul şi publicate cu *Apendicsu* VII[16]. Cum însă acest manuscript aparţine, în mod nediscutabil, aceluiaşi tip ca şi celelalte 3, este evident că omisiunea se datoreşte copistului, şi nu unei redacţiuni deosebite, mai simple, pe care el ar reprezenta-o.

Aceste manuscripte ne-au păstrat însă cronica lui Simion Dascălul fără partea de la început. Pentru a completa această lacună, trebuie să ne adresăm la ms. 1445 care reprezintă aceeaşi variantă. Este un ms. mic în 8⁰, care a făcut parte din biblioteca episcopului de Buzău Dionisie, dăruită Academiei Române de Ministerul instrucţiunii publice. Nu se ştie de către cine şi cînd a fost scris. Cam pe la anul 1768 ms. a fost cumpărat cu 120 bani de către un oarecare Radu C-n (?) de la un Ion Ganulea, după cum se vede din următoarea însemnare, scrisă în josul paginilor, de altă mînă şi cu cerneală deosebită:

„1768 mai 22 (3). Acéstă (4) carte (5) anume (6) cu istoriile (7) care să află (8) într-însa (9) bătăile (10) prioţilor (11) cum arată (12) cu numele (13) lor Domnii (14) puternici (15) vitezi (16) este a mea (17) cumpărat (18) cu buni bani (19) adecă bani 120 (20) de la dumnealui (21) răposat (22) jupânul (23) Ion Gănulea (24) cu bun[ă] voi[n]ţă (25) şi este a mé (26) cu nume (27) numit Radu C-n (?) (28).

Apoi la f⁰ 52, 72, 122, 135, 150: „Este a mé Radu C-n; la f⁰ 121 v⁰ şi 134 v⁰: 1768 mai 22, iar la f⁰ 36 o însemnare mai modernă: Căpitanul Constantin Ottetnicianul 1845".

După scriere, manuscriptul este de pe la începutul sec. XVIII şi cuprinde cronica lui Simion Dascălul într-una din cele mai rele copii cu putinţă. Uneori copistul sare propoziţiuni şi chiar fraze întregi; alteori, schimonoseşte cuvintele în aşa fel încît lasă impresiunea că a desemnat literile fără să le înţeleagă sensul:

---

[16] *Letop.*, I, p. 404—413.

Astfel în loc de	*Scrie*
adausul	adausănd
basne	bani
nu va vinui	nu va fi ne
ani	aici
ni-i mestecat	nemestecată
păine, ei zic	păi zei zică
pater	paperă
de la greci straste ei zic stavast	dela grenstate zic stafast
m-am căsătorit	m-am sa zitor
nu-i descălecată țara	unii descălecăn în țara
vălfă	vârvou
ce lucru frăncesc	ce cu
care semn	carem nă
crai dacă	criidecă
în častă parte pe la Rodna	în čata țării pe la Roina
trăiesc	spreiască
să-l lase	la
Laslău Craiu	La ast lucru, etc., etc.

Proprietarul manuscriptului din 1768 a încercat să îndrepteze cîteva din aceste erori, scriind pe margine cuvintele corectate, dar în cele mai multe cazuri, corectura este neizbutită.

Dacă facem abstracție de asemenea greșeli, datorite copistului, ms. 1445 este pentru toată partea cronicii de la 1440—1594, aproape identic cu celelalte, față de cari prezintă numai 2 lipsuri și anume „Povestea altor țări", ca și ms. 59, precum și o parte din domnia a doua a lui Aron tiranul[17], terminîndu-se totuși cu obișnuita încheiere: „Sfîrșit și lui Dumnezeu laudă". Lipsurile acestea sînt fără îndoială întîmplătoare. Povestea altor țări a fost înlăturată și de copistul acestui ms. ca și de acela al ms. 59, pentru lipsa ei de legătură cu istoria Moldovei, iar cele 3 capitole de la sfîrșitul cronicii lipsesc pentru că din ms. primitiv după care a fost reprodus, direct sau indirect, ms. 1445, se pierduse, probabil, o foaie sau două de la urmă.

Acel mss. era identic cu manuscriptul lui Simion Dascălul din care derivă cele precedente, ceea ce se stabilește neîndoielnic prin următoarea greșeală comună tuturor, privitoare la luptele lui Bogdan III cel Orb, cu Radu IV cel Mare:

„Cînd au mers Bogdan Vod la țara muntenească
asupra Radului Vod Vléto 7015, Oct. 28

Văzînd Bogdan Vod cătă pagubă i-au făcut Radul Vod în țara sa, nu suferi, ci găndi strămbătaté sa să *o* răscumpere mai cu asupră, una pentru scărba și paguba ce i făcuse Radul Vod, alta și pentru vitejie, ce avé, că săcotindu ca să nu piiae numele cel vitejescŭ al tătăni-său, ca să nu zică megiiașii c-au murit și el cu tată-său, sculatu-s'au cu toată puteré ... etc. [ca în *Letop.* I, 181, de la rînd 20 înainte] ... [Și s-au întors Bogdan Vodă așa cu pace înapoi. Letopisețul leșăsc de aceste 2 povești ce au mers Radul Vodă cu Roman pribeagul de au prădat] ținutul Putnii și cum au mers Bogdan Vodă la țara muntenească nimica nu însămnéză nici să află scris [să fi mers asupra Radului Vodă]".

---

[17] *Letop.* I, p. 241, de la rîndul al 8-lea înainte: Atunci Aron Vodă au trimis etc.

„A treia solie, cînd au mers Bogdan Vod la crai[*ul*]
leșăsc

„După aceia [a treia] oară de iznoavă au mai ispitit Bogdan Vod de au trimis solii săi într-acesta chip doar ar puté cumva să-i dé craiul pe soru-sa, ci craiu au făgăduit într-ac̆sta chip că să ție legea lor și să fie plecat craiului leșăsc, ce curînd vréme murind Jicmond crai pre urmă n-au umplut făgăduința".

„Cînd au prădat Radu Vod, Domnul muntenesc
ținutul Putnii

Pre cele vremi Radu Vod, Domnul muntenescu, neavănd nici o pricină asupra lui Bogdan Vod, sculatu-s'au cu toată puteré sa și cu Roman pribégul de au intrat în țară și au prădat și au ars ținutul Putnei și prădia ciaia parte de Siretul, de multă pradă și perire au făcut, décii s'au întors înapoi făr de nici o smintélă" [18]

Cele 2 capitole din urmă trebuiau povestite înaintea celui dintîi. Greșeala se datorește, desigur, schimbării foilor într-un manuscript rău conservat, și ea dovedește comunitatea de origină a celor 5 mss. în care se găsește. Dar manuscriptele acestea, defectuoase luate fiecare în parte, se completează unul pe altul. În cele următoare voi semnala deosebirile cele mai principale față de textul tipărit de Kogălniceanu. Partea din cronică de la descălicătoare și până la Alexandru cel Bun, cuprinzînd pe cele mai numeroase, la cari voi fi silit să mă refer în mai multe rînduri, o reproduc în întregime[19];

„Carte ce să chiamă létopiseți ce .... a spune cursul anilor și descălicaré
țării Moldovei și viiața Domnilor.

Mulți scriitori s-*au* nevoit de *au* scris răndul și povésté țărilor de *au* lăsat izvod pre urmă și bune și réle să rămăe fec̆orilor și nepoților să le hie de învățătură, despre cele réle să să feréască și să să socotéască, iară de pre céle bune să urméze și să se învéțe și să se îndireptéze și pentru acéia unii de la alții pizmind și însemnăndu și pre scurt scriind, adecă și dumnélui Grigorie Ureche, carele dintru mila Domnului său au fost vornic mare cu multă nevoință cetind cărțile și izvoadele și ale noastre și cele streine, au aflat cap și începătură moșilor de unde au izvorît [în țară] și s-au înmulțit și s-au lățit, ca să nu să înéce a toate țările anii cei trecuț[i] [și] să nu să știe ce s-au lucrat, să să asémene fiarelor și dobitoacelor celor mute și fără minte, pre ace*ia* urmănd și chiizmind, măcar *că* să *află* și de alții *sămnate lucrurile* țăriei Moldoviei, apucatu-s'au și dumnélui a scrie începătura și *adausul* mai apoi și scădéré care se véde că au venit în zilele noastre, după cum a fost întăi țărei și pămăntului Moldovei, că cum să tămplă de sărgu de adaoge povoiu apei și *iarăș* de sărg scade și să înpuținéză, așa s-au adaos și Moldova caré, mai apoi *din* alte țări s-au descălecat și făr zăbavă au îndreptat; *acésta* cercănd cu nevoință vornicul Uréchie scrie de zice *că* nu numai létopisețul nostru, ci și cărțile streini am încercat ca să putem afla adevărul ca să nu mă aflu scriitorii de cuvinte deșarte ci de dereptate, că létopisățul nostru cel moldovenesc așa de pre scurt scrii că nici vii*a*ța Domnilor după cărei a fost *toată* cărma, nu alege, necum lucrurile din lăuntru să alégă și pre scurtu scriindu și însămnăndu [de la început pănă la domniia lui Pătru Vod Schiopul și] s-au stins, că décii încoace n-au mai scris nim[en]é *nici iaste a să* mira, că scriitorii noștrii n-au avut de unde strănge cărți, că scriitorii dintăi n-au aflat scrisorii, ca de niște oameni neașăzați și nemérnici, mai mult proști, de cât să știe carte, ci și ei ce au scris mai multu din *basni* și din povești, ce au auzit unul de la altul, iar scrisorile streinilor mai larg și de ajuns scrie, care au fost fierbinți și răvnitor[i], nu numai a sale să scrie, ci și cele streine să însemnéze și de *acolo* mai *luînd* și lipindu de ale noastre, *protivindu* vrémé și anii, de *am* scris acest létopisăț, carele de pre multe locuri de nu să va fi și nemerit, găndesc că cela ce va fi înțelept nu va *vinui*, că de, nu poate de multe ori omul să spue așa pre *calé*, *toate* pre răndul, cele ce véde cu ochi săi, și multe smintește, ci au spune mai mult au mai puțin, dar lucrurile vechi și de demult de s-au răsuflat atăta vréme de *ani*. [Ce eu] cum am aflat, așa am arătat. [20] După acéia și eu care sănt între cei păcătoși — acest Simeon Dascăl, ce el să numeește aici, mai mult să văde că au amestecat și au turburat istoriia de căt au lucrat cevași pentru Ureche vor. carele au scris acesté a vesti [?] că e domn învățat și înțelept iar acesta și neștiutŭ și slab în minte, precum și Toderașicu Cantacuzină vel. vist. în Moldova și alții bine cunoscănd pe acela *ne-au* [21] mărturisit că de *multă* [22] neștiință și de minte puțină era acel om, precum [?] iar el să și [?] și aici că au fost să arată și lăngă altele face și acésta că ale altora le face ale lui, adecă ce au scris Urăche el zice că au scris el Simeon Dascăl — apucatu-m-am și eu pre urma a tuturora a *scrie* [23] acéste povești ce într-ănse spune scursul anilor și viiața Domnilor văzindu și cunoscănd că scriitorii cei mai de demult care au fost însămnănd acéste lucruri ce au trecut și s-au sfărșit și pre urma lor alții nu vor să să apuce, văzănd noi ac̆asta că să părăsește ac̆astă însămnare, socotit-am ca să nu lăsăm acest lucru nesăvărșit, și nu să însemnéze înainte, carele mai nainte de alții au fost începută pre rănd însemnată pănă la domniia lui Vasilie Voi. ca să nu ne zică cronicarii altora limbi c-am murit și noi cu scriitorii cei din ceput, sau că doară săntem neînvățat, ci cu ajutorul de la Dumnezeu întăi ne-am apucat a scrie céu pizmit și ce au însemnat alții, pentru acé*ia* găndindu și socotind de la inimă ca să pociu afla cu adevărat acest lucru să fie deplin, adunat-am izvoade pre rănd de *le-am* [24] împreunat și *citindu* [25] izvoade pre rănd, aflat-am și acest izvod, carele l-au scris Uréche vornicul și déca *l-am citit* [26] l-am socotit că iaste scris adevăr, însă mai mult din cărțile streinilor de căt din izvoadele noastre... să numai cănd tindem [?] poveștile mai larg și *diagiuns* [27]... și mai de scurt ti [?], iar semnele sau tocmélele și lucruri[le] căte s-au făcut în *țară* [28] nu le arată toate, că poate fi că n-au știut de toate cronicariul cel lătinesc să le *afle* [29], iar létopisățul nostru puti de poveștile ce scrie mai pre scurt însă le însemnéze toate pre rănd, măcar că vornicul Uriachie au scris mai sus că létopisățul cel moldovenesc scrie pănă la domniia lui Petru Voi. *Șchiopul* [30] și décii s-au strîns, iar eu adunînd izvoade de limba noastră aflat-am izvod den ceput cam pre scurtă vréme și toate pre rănd însămnînd, pănă la domniia lui Vasile Voi. Pentru acéia décă am văzut că lipsesc poveștile și cursul anilor din létopisățul cel letenesc *am lipit* [31] dintr-ale noastre izvoade, carele am aflat că-s [a că] adevăr și me-au adus [și am adaos?] poveștile la létopisățul cel letenesc, caré la locul său, carele toate mai nainte să vor arăta, careși la locurile sale și toate pre rănd chizmind și însămnănd am izvodit din toate izvoadele într-un loc și am făcut unul *desăvîrșit* [32] de care lucru cu mare *nevoință* [33] am silit să nu rămăe nimic nesămnat".

---

[18] Ms. 1445/f° 77—79, cu unele fraze sărite/; ms. 59 (f° 183); ms. 268 (f° 183—85); ms. 2 601 (f° 101—2); ms. 3039 (f° 219—220).

[19] Reproducerea o fac după ms. 1445, singurul care cuprinde această parte în întregime. Frazele sărite și cuvintele scrise greșit, le voi adăoga și corecta cu ajutorul celorlalte mss.și în special a ms. 174, pentru partea pe care o au comună. Adaosele sunt puse în parenteze, iar corecturile arătate cu litere cursive. ⟨*Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă (1359—1595) întocmit după Grigore Ureche Vornicul*, *Istrate logofătul și alții de Simion Dascălul*, ediție critică de Const. Giurescu, cu o prefață de I. Bogdan, București, 1916, XVIII + 304 p.; fragmentul reprodus de Constantin Giurescu în studiul de mai sus se află în ediția din 1916, la p. 1—24; se va cita în continuare: „ed. critică Giurescu ..."

Aceleași părți din Ureche se află și în: Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 57—69; se va cita, în continuare: „ed. Panaitescu".⟩

---

[20] Partea care urmează s-a transcris așa cum se află în ms. 1445, singurul în care s-a păstrat.

[21] În ms. n-au.

[22] Mulți.

[23] În ms. scre.

[24] i-am.

„Prédosloviia descălecării țării Moldovei din ceputul ei

Ačastă prédoslovie iaste însemnată de Uréche Vornicul din létopisățul cel letinesc izvodind, *iar prédosloviia létopisățul[ui]* nostru nu am sămnat aicé."

„Prédoslovie

Vor unii *Moldovei* [34] să-i *zică* [35] că au chiemat-o Sțițiia sau Schitiia pre limba slovenescă, ce Sțitiia cuprinde loc mult, nu numai al nostru, ci închide și Ardélul și țara Muntenească și cămpii peste Nistru, de cuprinde o parte mare și din țara *leșască* [36]. Chiematu-o-au unii și Flachiia, ce scrie létopisățele letinești de pre numele hatmanolui rămlinesc ce l-au chiemat Flacu, carele-au bătut războiul cu Sțitii [37] pre aste locuri și schimbăndu-și numele din Flachiia i-au zis Vlahiia. Ci noi *acesta* [38] nume nu-l putem dă țăriia nostră Moldovei ce țăriei Muntenești. Că ei nu vor să disparță să facă doao țări, ci scrie că au fost tot o țară și un loc, iar noi aflăm că Moldova s-au descălecat mai pre urmă, iar Munténii mai dintăi, măcar că s-au tras de la un izvor Munténii întăi iar Moldovénii mai *pre urmă*, de păstori nemerind, că umblănd păstorii de la Ardèl, ce să chiamă de la Maramureși, în munți cu dobitoacele au dat pre o fiiar[ă] ce să chiamă buăr și după multe goane ce au gonit *pren*[39] *munți*[40] cu dulăi, o au scos la șăsul apei Moldovei; acolea fiind și fiara obosită au ucisu-o la locul unde se chiamă acum Buorénii. Décă s-au descălecat sat și herul țăriei sau pecétia cap de booîr să însămnéză și și cățeo cu caré au gonit ac̆a here au crăpat, pre care o au chemat Molda, iar apei de pre numele cățélei Moldeei, au zis Molda, sau cum îi zic unii Moldova, așijderea și țăriei de pre numele apei i-au pus numele Moldava".

---

[25] cinstindu.
[26] l-au cinstit.
[27] diugiuns.
[28] tri.
[29] o fie.
[30] și chipul.
[31] a lipim.
[32] În ms., dinsăvărșit.
[33] nevință.
[34] Moldovéni.
[35] zic.
[36] rușască.
[37] Sțitiia.
[38] ačasta.

„*Pentru limba moldoveniască*[41]

Așijderea și limba noastră din multe limbi iaste adunată și *ni-i amestecat*[42] graiul nostru cu a vecinilor de pen pregiur, măcar că de la Răm ne tragem și cu a lor cuvinte *ni-s amestecate*[43] cum spune și la prédosloviia létopisățului celui moldovenesc de toate pre rînd; ci fiind țară mai de apoi, ca la o slobozie de *prin* pregiur viind și descălecănd, de limbile lor s-au mestecat a noastră. De la Rămlénii, ce le zicem *latini, păine ei zic* panis, carne ei zic caro; găinei zic galena; moiaré, mulier, fămée, fămina; părinte pater, al nostru, noster, și *alte* multe din limba litenéscă, că de ném socoti pre amăruntu toate cuvintele lém înțelége. Așijderé și de la Frănci, noi zicem cal iar ei *caval*; de la *Grecĭ* straste ei zic stavast. De la Léși prag ei zig prog, de la Turci *m-am căsătorit*, de la Sirbi cracatici și altele multe ca acéste din toate limbile, carelé nu putem să le însămnăm toate și pentru ac̆asta să cunoaște că cum *nu-i descălecată* țara de oameni așăzaț[i], așa nici legile, nici tocméla țării pre obic̆ai bune nu-s legate, ci toate [*direptatea au lăsat-o*] pre cel mai mare ca să o judece, și ce i-au părut lui, ori bine or rău, acéia au fost légé, de unde au luat și voe așa mare și *vălfă* de cum ie voia *Domnului opt zile* caute să le plac tuturor [?], or cu folos or cu *pagubă* țeräei, care obicéiu pănă astăzi trăiaște".

„*De răsipiré țărei dintăi*

Află-se aiastă țară să fie fost și alți lăcuiți într-însa mai nainte de noi, de unde cetățile țăriei să cunoascŭ că e lucru *frăncesc*, de au lăcuit oștile Rămului și au ernat de multe ori, bătîndu-se une or cu Știții sau Tătarăi, une or cu *Bosna* sau cu Rumele și la Persi trecînd. Ci fiind în calé răutăților și stropșind-o oștile, care de multe or să făc̆a războae pre acest loc, cum însă și sămnele atît carele le vedem pretutindărilea, movile mari și mici și șanțur[i] pe Nistru și pre Prut, prin codri, n-au mai putut suferi și s-au răsipit și s-au pustiit".

„*De ijdereniia Moldovénilor de unde sănt ei, de la Mare Muräș iaste ijdereniia lor, de au venit pre aceste locuri.*

Scrie la létopisățul cel unguresc că oare cănd pre aceste locuri au fost lăcuind Tătar[i], mai apoi plodindu-să și îmulțîndu-[să] și lățindu-să s-au tins de iau trecut și peste munți la *Ardél* și împingîndu-i pe Ungur[i] din ocinile sale, n-au mai putut suferi, ci singur Laslău craiul unguresc, carele îi zic că au fost vălhovnic, s-au sculat de s-au dus la împăratul Rămului de ș-au cerșut oaste într-ajutori împotriva vrăjmaşilor săi, ci împăratul Rămului alt ajutor nu i-au făgăduit, ci i-au zis: Eu sănt jurat de cînd am stătut la împărăţie omu de sabiia mea şi de judeţul mieu să nu pie, pentru acéia mulţ[i] oamen[i] răi s-au făcut în ţara mé şi căte temniţ[i] am, toate sănt pline de dănşii şi nu mai am ce le face, ci ţi-i voi da ţie să fac[i] izbîndă cu dănşii şi eu să-mi curăţesc ţara de dănşii, iar tu în ţara mé să nu-[i] mai aduci că-ţ[i i] dăruesc ţie. Şi de sărg învaţă, de-i strînsără pre toţ[i] la un loc de pretudindiné şi iau sămnat pre toţi de i-au ars împrejurul capului, de le-au părlit părul ca unor tîlhari cu un fier aprins, care semn triiaşte şi *pînă*[44] astăzi în ţara Moldovei şi la Maramureş, de să ceolescu oamenii cu cărare împrejur[ul] cap[ului]. Décii Laslău craiul dacă au luat acest ajutori tălhăresc de la împăratul Rămului, au silit la ţara unguréscă şi décii pre[n] cişlegile născutului cu toată puteré s-au apucat de Tătar[i] a-i bate şi a-i goni, de au trecut muntele în častă [parte a] ţării pre la *Rodna* pre care [cale] şi sémne prin *stînci* de piatră în doao locuri se află făcute de Laslu crai. Şi aşa gonindu-i prin munţi scos-au şi pre ceşti [Tă]tari, care au fost lăcuitori la Moldova, de [i]au gonit pănă au trecut apa Siretului. Aco[lo] Laslu crai, ce iaste *leşeşte* Stenislav, stînd în ţărmurile *apei* au strigat unguréşte sărătem sérătéme, ce [să] zice rumănéşte place-m[i]. Apoi décă s-au descălecat în ţară, după cuvăntul craiului ce au zis sărătém au pus nume *apei*[45] Siretul şi după multe goane [ce] au gonit pe Tătar[i] i-au trecut peste Nistru la Crăm, unde pănă astăzi trăesc. De acolo s-au întors Laslu crai îndărăt cu mare laudă şi biruinţă şi viind la scaunul său] în zioa de lăsatul săcului, cerşutu-ş-au blagoslovenie la Vlădici[i] săi [să-l la[se] trei zile să [se] veseléscă cu doamnă-să şi boeri săi şi aşa l-au lăsat — de s-au mărturisit singur Simion că nu ştie nimic umblîndu-se singur caré zice că Marţi — cu toată *curtea sa*[46] care običaiu să ţăne la légé lor şi pănă astăzi de lasă săc marţi.

---

[39] pre.
[40] mulți.
[41] În ms.: . . . veniască, pentru limba mo. (sic)
[42] nemestecată.
[43] nemestecate.

Ce ačastă povéste a lui Laslu crai se spune că au gonit pre ceşti Tătari nu o a scos Uréchie vornicul din létopiseţul cel leşesc, ci e[u] Simion Dascălul o am izvodit din létopisăţul cel unguresc care poveste o am socotit, pre sémne[le] ce arată, că poate fi adevărat[ă]."

„De descălecaré Maramureşului

Laslu craiul unguresc după izbăndă cu noroc ce au făcut de risipi pre cei Tătar[i] şi să aşeză la scaunul său, sfătuitu-s-au cu boiarii săi ce vor face cu aceşti tălhari, ce au adus într-ajutori de la înpăratul Rămului, cu carii mare izbăndă făcuse, de răsipise puteré acelor Tătar[i]. Ca să le dé loc şi ocini în ţară nu suferiia cei din moşie Unguri, văzănd că sănt neşte oameni răi şi ucigaşi, socotind că dă să vor plodi şi să vor îmulţi şi să vor întări şi *găndeau* să nu li să *prilejască* vreo o price cu dănşii, să paţă mai rău de căt cu Tătarăi, mai apoi să nu le hie a piarde şi crăia; ci le-au ales loc pustiu şi sălbatic îngrădit cu munţi prin prejur între ţara leşască şi între ţara ungurească, unde să chiamă acum Maramureşul, acolo i-au dus, de *le-au* înpărţit hotar[e] şi ocine şi locur[i] de sate şi tărgur[i] şi [i]au *nămişit* pre toţ[i], unde ş[i] *păn*[ă] *astăz*[i] trăesc".

„De descălecaré ţăriei Moldovei a[l] doilé rănd, în ce chip s-au aşezat

---

[44] În ms. încai.
[45] apoi.
[46] scurtă sa.

Ačastă povéste ce-i déiča în jos, care spune de înoiré țărei iaste izvodit[ă] de Urechie vornicul din létopisățul cel leșăsc, care povéste o am socotit că să tocméște întru tot cu prédosloviia létopisățului cestui moldovenesc, însă mai pre scurt, iar predoslovia Moldovei tinde povésté mai deschis și déjuns [cum arată înainte]:

După răsipa țăriei dintăi, cum spune mai sus, că s-au pustiit de nevoia oștilor lui Flac hatmanul răm[le]nesc, sau cum spune la létopisățul cel unguresc de *Laslu* crai unguresc, cînd au risipit pre Tătari de pre aceste locuri, déu rămas locul pustiiu. Mai apoi după multă vréme, cum spune mai sus, cănd păstorii din munții ungurești pogorînd [la] văna[t] au nemerit la apa Moldovei locur[i] desfătate, cu cămp deșchis, cu ape curătoare, cu păduri dese și îndrăgind locul au tras pré ai săi de la Maramureși și pre alții au îndemnat déu descălecat întăi supt un munte, mai apoi adăogînd și crescînd înainte, nu numai apa Moldovei, ci nici Siretul nu *i-au* hot[ă]răt, ci s-au întins pe la Nistru și pă la mare *și* războae mai apoi făča, ca să-și apere țara și pămîntul său de cătră alț[i] vecin[i] și limbi, ci era împrejur, ci avînd purtători Domnii lor, cari-i ridica dintre sine, în țara leșască de multe or[i] au intrat și multă pradă și izbăndă au făcut, că după răsipă ce i-au fost gonit pre Tătari oarecănd de pre aste locur[i] Laslu craiul unguresc, iarăș au fost început a se întinde la cămpi. Așijderé și *Muntenilor* nu numai nevoe, ci și groază le făča, ca și domniile schimba și pre cine vré ei priimi, pre *Ardéleni* nu-i lăsa să odehnească, ci pururea le făča nevoe și cetăți multe le luase și le lipise către țara Moldovei, carele *toate* mai nainte la locurile sale să vor arăta; mai apoi și Turci[lor] carii să vede că ca o negură toată lumea acoperia, războae minunate au făcut, de multe ori i-au și biruit, mai apoi de o au și supus supt jugul lor, de multe or *i-au* asudat rocoșindu-să și nu fără multă moarte și pagubă în oameni, pănă o așeza".

„O poveste din predosloviia letopisățului cestui moldovenesc

Ce într-ănsa spune că iaste făcută țara din 2 limbi de Rumâni, și de Ruși, de carele lucru să cunoaște că și pănă astăzi iaste țara jumătate de Ruși, jumătate de Rumăni. Ce ačastă povéste nu să află însămnat[ă] de Uréche vornicul, iar eu n-am vrut să las *nici* ačastă să nu pomenesc, socotind că cum am adus aminte de altele, ca să nu rămîe nici ačastă neînsămnată.

Scrie la létopisățul cel moldovenesc la predoslovie, [decii] că dac[ă] au ucis acei vă[nă]tori acel buoîr întorcîndu-se înapoi văzînd locur[i] desfătate îi luoa pre cămpi într-o parte și au nemerit la locul unde iaste acum tărgu Sucévenii; acolo mirosindu-le fum de foc și fiind locul despre apă cu pădure multă, au pogărăt spre mirodenia fumului la locul unde iaste acum mănăstiré Ețcanii, acolé pre acelaș loc au găsit o prisécă cu stupi și un moșnén bătrăn de păzia stupi[i], de seminție a fost rus și l-au chemat Iațco, pre carele décă l-au întrebat văn[ă]tori[i] ce om și din ce țară este, *el au* spus că iaste rus din țara leșască. Așișderea și de loc l-au întrebat, ce loc iaste acesta și [de] ce stăpîn ascultă? Iațco au zis: iaste un loc pustiu și fără stăpîn de domneau fierele și păsările și să tinde locul în jos în Dunăre, iar sus păn[ă] în Nistru de să hotărăște cu țara leșască și iaste un loc foarte bun de h[r]ană. Ințelegînd vănătorii acestŭ cuvînt au sirguit la Mare Mureși de ș-au tras oameni săi în častă parte și pre alți au îndemnat den descălecat întăi sub munte și s-au lățit pre Moldova în jos. Iară *Iațco* prisăcariul, déc-au înțeles de descălecarea Murășanilor, îndată s-au dus în țara leșască *de* au dus Rusn[éții] și au descălecat pe apa Sučavei în sus și pre Sirétul, Botoșan[i] și așa de sirgu s-au lățit Rumănii în jos și Ruș[i] în sus. Așij[d]ere și tărgul Baia scrie că o au descălecat nește Sași ce au fost unguresți, ce se chiamă pre limba lor Suciar Suciava, că să chiamă pre limba ungurească cojocarii. Așa într-acestaș chip să află să fie fost descălecaré țăriei Moldovei".

„Începutul Domnilor țăriei Moldovei și de viiața lor și de cursul anilor vrea să arate. Vléto 6867

Într-acei păstori, ce au nemerit locul acesta, fost-au și Dragoșe, care au venit de la Maramureș, carele [se] vedea și mai de cinste și mai de folos de cît toți, pre carele cu toți[i] l-au pus mai mare și purtători de grije și déc-au domnit 2 ani s-au sfîrșit. Pre această sămn *dintăiași dată* ce să arătă domn[ia] fără trai, să *puté* cunoaște că nu va fi așazare bună între domnia Moldovei, ci cum fu pre scurt viața Domnului dintăi, așa și Domnii ce vor fi înainte, adése [să] vor schimba și între domniia Moldovei *multă neașezare* va fi. Pe urma lui Dragoșe Vod au stătut la domnie fiiu-său Sas Vod și au ținut domnia 4 ani. După moartea lui Sas Vod au ținut scaun[ul] fiiu-său Lascu Vod 8 ani. Pre urma lui Lascu Vod au domnit Bogdan Vod 6 ani. După domniia lui Bogdan au domnit Pătru Vod fečoru lui Mușat 16 ani. După dănsul au domnit frate-său Roman Vod, iar pe urma lui Roman Vod au stătut la domnie Ștefan Vod, carele au avut 2 fečori și au domnit Stefan Vod 3 ani. Iară ce să va fi lucrat în zilele *acestor domni* nu să află scris nimica, căt au domnit ei 46 de ani. Cunoaște-să că au fost neașezați și de curănd de n-au avut cine scrie. Nici vecinii, carii nimica au lăsat neînsămnat, n-au știut de dănșii să scrie".

„De însămnaré anilor

Însămnaré anilor scriitorilor noștri nu se tocméște cu a streinilor, că létopisețul nostru scrie că au fost vlétul 6867 cînd a stătut domn Dragoș Vod iar litopisățul streinilor scrie că au fost văleatu 6867 în zilele acestui Ștefan Vod, iar ce s-au trecut înapoi nu să află însămnat de streini. Cunoaște-să că cum nu să află de scriitorii noștri însămnat viața Domnilor și lucrurile lor așa și vălétu căndai [?] să nu fie smintit, iar de au și însămnat, n-au știut ce a scris, iar létopisățul litenescŭ putem cunoaște că poate să fie mai adevărat că fiind oamenii așezați de demult și cronicari[i]lor neavînd altă treabă ci numai vlétul păziia și nește lucruri mari *ca* [în mss. carii] acéste socotiia să nu rămăe ceva neînsămnat, pentru ca să nu le zică vecinii lor de prin prejur că au fost adormit sau neînvățați și nestrăbătuți cu istoriia. Pentru aceia și pre acesta lucru putem cunoaște că ei cum au înțeles de descălecarea țărei noastre și de lucrurile Domnilor îndată s-au apucat de-au însămnat toate pre rănd și a noastre și a lor. Pentru aceia ei scrie că au fost veleatul la domniia acestui Ștefan Vod 6867".

„De domniia fečorilor lui Ștefan Vod cel dintăi și de Iuga Vod

Acest Ștefan Vod au avut 2 fečor[i], cum s-au pomenit mai sus, pre Ștefan Vod și pre Pătru, care pe urma tătăni-său pricindu-să pentru domnie, au fugit Ștefan, fratele cel mai mare, la Cazamir craiul leșescŭ, pohtind ajutori împotriva frăține-său lu Pătru și să-i să pléce cu toată țara, iar Pătru cu ajutorul unguresc au apucat țara. Vrănd Cazamir c[r]aiul ca să dobăndească țara și să fie pre voia lui Ștefan Vod, i-au dat oaste de i-au intrat în țară în zioa dintăi a lui Iunie și întăi îi mergea cu noroc, iar mai apoi i-au amegit ai noștri de i-au băgat la codru, şi fiind copaci înţinaţi pe lăngă drum, i-au su[r]pat asupra lor, unde căţi n-au pierit de copacii, i-au prins vii, pre carii mai apoi i-au răscumpărat, craiul Cazamir. Fost-au într-aceşti robi oameni mari Zbienevŭ şi Tăncenschi, fečorul voevodului de Cracă[u]; luat-au şi trei sti[a]guri a trei Voevozi, a Cracăului şi a Sandomirului şi a Le[v]ovului şi 9 stéguri boereşti.

Létopisăţul nostru de fečorii lui Ştefan Vod, ci pomenim mai sus, nu scrie, ci scrie că după domniia lui Ştefan Vod au domnit Iuga Vod 2 ani. După dănsul Alixandru Vod, carele să va pomeni mai jos, iar noi n-am lăsat să nu însămnăm nici de fečorii lui Ştefan Vod, căce nu poate să *nu* [în mss. lipseşte] fie adevărat, că nu părtéşte cronicariul Bielski alor săi, ci scrie poticala ce au petrecut Ştefan Vod cu ajutorul lor de [i]au perit cu toţi. [După acestê au domnit Iuga Vodă doi ani], iar ce să va fi lucrat într-acei 2 ani nu să ştie.“

„De domniia lui Alixandru Vod ce[l] bătrăn şi bun.

Letopisăţul nostru cel moldovenesc scrie că au fost scursul anilor 6907 aprilie 25, când au stătut Domn[ul] Alexandru Vod cel bun, iară pre I[u]ga Vod scrie că l-au luat la sine Mircia Vod, domnul muntenesc, iar létopisăţul letinesc scrie că au fost vlétul 6921, când au stătut dintr-aceştia la domniiă Alixandru Vod, carele multe lucruri bune au făcut în *ţară*, şi au zidit 2 mănăstiri *mari* în Moldova, Bistriţa şi Moldoviţa, în doi ani la domniia lui şi au adus şi moaştele sfîntului Ioan Novii; ce *vei* cerca la cărţile bisériceşti viiaţa lui, carele miercur[i] şi joi în săptămîna Rusaliilor îl slăveşte toată ţara noastră, în Sučavă, unde zac moaştele la Mitropolie“.

Ms. 1445 fº. 1—21.

Începînd cu capitolul despre „Soborul ce s-au adunat în Florentina“ [47] şi pînă la războiul lui Ştefan cu Turcii din 1475 [48], textul dat de aceste manuscripte este, în general, identic cu cel tipărit de Kogălniceanu. Expunerea războiului de la Podul înalt, în partea lui finală, este însă mult mai puţin dezvoltată. Urmărirea Turcilor după izbînda de la începutul lui ianuarie, înfrîngerea şi moartea hatmanului Şendrea, victoria lui Ştefan asupra Muntenilor, stabilirea hotarului la Milcov şi luarea Crăciunei, precum şi întreg capitolul despre năvălirea cazacilor sub Lobodă şi Nalivaico, cu zidirea bisericii Sf. Dumitru în Suceava şi căsătoria domnului cu Voichiţa, lipsesc [49]. În locul lor capitolul „De vestita izbîndă a lui Ştefan la Podul înalt“se termină cu zidirea bisericii din Vaslui [50], întoarcerea domnului la Suceava, unde este primit cu pompă [51] vestirea victoriei şi trimiterea a 36 steaguri regelui polon [52].

După războiul de la Valea albă şi înainte de moartea mitropolitului Teoctist [53] se află următoarea ştire: „Iară la létopiseţul cel letenescŭ de izbînda lui Ştefan Vodă č-au scos plénul şi prada la dănsu de la Turci şi de Bisărab Vod cu Munténii nimica nu scrie, încă şi alte sémne multe, nimic nu le însemnéză, carele nici unul *n-am* vrut să le lăsăm și toate carele la locul său le întocmim".

---

[47] *Letop.*, I. p. 139.
[48] *Ibid.*, I, p. 160.
[49] *Ibid*, I. p. 161. De la rîndul al 7-lea: Dacă i-au bătut pe Turci etc; pînă la p. 163.
[50] În locul pasajului de la p. 162, rîndurile 20—26, este numai o scurtă notiţă: „Şi întru acea laudă şi bucurie au zidit biserica din tîrg în Vaslui dînd laudă lui Dumnezeu de biruinţa ce au făcut“.
[51] *Letop.*, I, p. 163 rîndurile 1—6.
[52] *Ibid.*, I, p. 164 rîndurile 27—28.
[53] *Ibid.*, I, p. 165 între rîndurile 30—31.

(Ms. 1445, f° 52; ms. 59 f°, 162; ms. 268 f° 146; ms. 2061 f°. 80; ms. 3039 f°. 177).

Moartea lui Șendrea este pusă în războiul de la Rîmnic, cu Țepeluș [54], iar luarea Crăciunei după acest război [55]. La sfîrșitul aceluiași capitol, după zidirea cetăței Smeredova [56] se adaogă o știre nouă despre prădarea Țărei Muntenești [57], iar după războiul cu Malcoci și cu Turcii la Cătlăbuga, o alta privitoare la zidirea bisericei Sf. Neculai din Iași [58]. Moartea doamnei lui Radu Vodă se află la sfîrșitul capitolului în care se povestește prădarea Poloniei de către Ștefan [59]. Mai departe lipsește capitolul „Pentru venirea Leșilor de al doilea rînd în țară" [60], recomandarea pe care o face Ștefan fiului său și boierilor ca să se supună turcilor [61], trimiterea lui Tăutul și închinarea țării [62]. De aci înainte pînă la sfîrșitul cronicii, redacțiunea din cele 5 manuscripte este aproape identică cu cea tipărită de Kogălniceanu, lipsind doar începutul capitolului despre „Domnia a doua a lui Petru Vodă Rareș" [63], precum și sfîrșitul celui privitor la domnia fiului său Iliaș [64]. În schimb, față de textul tipărit, manuscriptele cuprind în plus următoarele notițe:

La domnia lui Alexandru Lăpușneanu, după zidirea mănăstirilor Slatina și Pîngărații [65]. „*Această poveste* ce scrie mai sus, care spune de Iliaș Vod și de Ștefăniță Vod [și de Joldea Vod], și de Alexandru Vod, cronicariul [cel] leșăsc tinde povéste mai deșchis, [iar nu aduce] aminte de toate·sémnele pre rînd, cîte s-au făcut, iar létopisățul cel moldovenesc măcar că scrie pre scurt, însă arată toate sémnele pre rînd, care toate le-a[m] tocmit prin povéste, care la locurile sale" [66].

În domnia lui Despot, la sfîrșitul capitolului „Pentru izvodul amînduror cronicarilor leșești" [67]: „[P]éntru acéia și eu văzănd că de aicea înainte să tocmesc scrisorile la povéşte amîndurora *cronicarilor, am silit* de *am* împreunat scrisoaré lor [la un loc și am tocmit-o de am făcut-o tot una, însă nu numai cronicarii ale č-au scris [?]" [68].

---

[54] *Letop.*, I, p. 166, rînd 16, după cuvintele: „De la Ștefan Vodă încă au picat oameni de frunte boieri".

[55] *Ibid.*, I, p. 167, rîndul 4.

[56] *Ibid.*, I, p. 167, rîndul 6.

[57] „Vlto 6992. Ștefan Vod într-o noapte au prădat și au arsu țara toată muntenească pînă în sfîrșit" (ms. 1 445 f° 54 v°; ms. 59, f° 164. ms. 268, f° 187; ms. 2601, f° 81; ms. 3 039, f° 179).

[58] „Dacă s-au întors Ștefan Vodă dela acel răsboi cu izbîndă [au făcut] bisérecă pre numele lui Sti Nicolae în tărgul de în Iași". /ms; 1445, f° 54 v° ; ms 59, f′ 165—6; ms. 268; f° 149; ms. 2601, f° 82 ms. 3039, f° 181/.

[59] *Letop.*, I, p. 174.

[60] *Ibid.* I, p. 174.

[61] *Ibid.*, I, p. 178, ultimele 5 rînduri.

[62] *Ibid.*, I, p. 179, rîndurile 8—12.

[63] *Ibid.*, I, p. 202, de la rîndul 12 pînă jos.

[64] *Ibid.* I, p. 206, de la ultimul rînd înainte.

[65] *Ibid.* I, p. 210 între rîndurile 17—18.

[66] Ms. 1445, f° 122; ms. 59, f° 224; ms. 268, f° 223 v°; ms. 2601, f° 121 v°; ms. 3039, f° 257—8. ⟨ed. critică Giurescu, p. 172 — 173; ed. Panaitescu, p. 160⟩.

[67] *Letop*, I, p. 213.

[68] Ms. 1445, f° 135; ms. 59, p. 238; ms. 268, f° 236; ms. 2601, f° 128; ms. 3039, f° 271. ⟨Ed. critică Giurescu, p. 190; ed. Panaitescu, p. 168.⟩

După ridicarea Lăpuşnenilor cu Ion Lungu[69]: „Ačastă poveste, ce scrie mai sus, că s-au rădicat Lăpuşnenii asupra Iancului Vod, cronicarul cel leşesc nimica nu scrie, iar létopiseţul cel moldovenesc, cam pre scurt însemnéză şi ačasta" [70].

Despre omorîrea lui Iancu Sasu[71]: „Scrie létopiseţul cel moldovenesc că moartea Iancului Vod au fost cu învăţătura Impăratului turcesc" [72].

La începutul domniei lui Petru Cazacul[73]: „Scrie létopiseţul cel moldovenesc, încă pînă a nu sosi Aron Vodă la scaun" etc. [74].

Am afirmat la început că mss. 59, 268, 2601, 3039 şi 1445 cuprind textul cel mai vechi al cronicii lui Simion Dascălul. Aceasta se vede numaidecît observînd unele dintre deosebirile înşirate mai sus: partea privitoare la Dragoş şi urmaşii săi, pînă la Alexandru cel Bun, reprezintă o redacţiune mai simplă decît cea publicată de Kogălniceanu, după manuscriptele în cari cronica a suferit interpolări. Moartea hatmanului Şendrea, luarea Crăciunei şi punerea Milcovului ca hotar, arătate la date greşite în redacţiunea interpolată, sînt puse aici la locul lor.

Tot astfel lipsa ştirii anacronice despre năvălirea Cazacilor cu Lobodă şi Nalivaico sub Ştefan cel Mare, constituie încă o dovadă că această redacţiune este cea mai veche.

Raportul dintre cele 2 redacţiuni este însă mai greu de stabilit cu privire la celelalte deosebiri. Astfel redacţiunea cea veche are şi unele lacune sau lipsuri, cari nu prezintă în cealaltă, caracterul de interpolări. Între cele dintîi trebuie să socotim începutul capitolului în care se povesteşte sosirea lui Rareş în Iaşi cu a doua domnie şi omorîrea boierilor vicleni; deoarece în partea din urmă, a acestui capitol, care s-a păstrat, cronicarul îşi exprimă aprecierile sale asupra acelui omor, pasajul figura în textul primitiv. Omisiunea este fără îndoială întîmplătoare şi se datoreşte defectuozităţei copiei din care provin cele 5 mss. de cari ne-am ocupat pînă acum, defectuozitate constatată şi la domnia lui Bogdan III. În acelaşi fel s-ar putea explica şi lipsa capitolului „Pentru venirea Leşilor de al doilea rînd în ţară" precum şi sfîrşitul aceluia despre domnia lui Iliaş. Mai greu stă însă lucrul cu închinarea la turci. Aceasta fiind povestită nu într-un singur pasaj, ci în două, despărţite printr-o sumă de alte fapte, lipsa amîndurora, şi numai a lor, dacă în adevăr existau în textul primitiv, nu poate fi datorită defectuozităţii copiei, ci numai unei omisiuni intenţionate. Nelămurită este şi chestiunea adaoselor, despre cari nu ştim dacă au fost interpolate în redacţiunea cea veche, sau omise din redacţiunea cea interpolată.

Pentru a putea stabili cu siguranţă ce aparţine şi ce nu cronicii lui Simion Dascălul, în redacţiunea transmisă de copia defectuoasă, din care provin mss. 59, 268, 2601, 3039 şi 1445, ar trebui ca ea să se fi păstrat şi într-o altă copie, independentă de aceea. O asemenea copie există în ms. 174, care, după clasificarea pe care am făcut-o la început, reprezintă varianta a doua din primul tip al manuscriptelor lui Simion Dascălul. Manuscriptul, a cărui descriere se găseşte în Catalogul Academiei, este o copie făcută în 1725, de Constantin

---

[69] *Letop.*, I, p. 234.

[70] Ms. 1445, f° 171; ms. 59, p. 280; 268, f° 276 v° ; ms. 2601. f° 148 v°; ms. 3039, f° 313 ⟨ed. critică Giurescu, p. 249; ed. Panaitescu, p. 199⟩.

[71] *Letop.* I, p. 235, între rîndurile 17 şi 18.

[72] Ms. 1445, f° 173; ms. 59, p. 281; ms. 268, f° 278; ms. 2601 f° 149; ms. 3039, f° 315. ⟨ed. critică Giurescu, p. 251; ed. Panaitescu, p. 200⟩.

[73] *Letop.*, I, p. 242.

[74] Ms. 59, p. 293; ms. 268, f° 289 v°; ms. 2601, f° 154; ms. 3039, f° 326. ⟨Ed. critică Giurescu, p. 269; ed. Panaitescu, p. 209.⟩

Vladulovici, din Filipești, logofăt de Divan. Dintre toate manuscriptele lui Simion Dascălul, acesta este singurul despre care știm precis nu numai de către cine și cînd a fost scris, dar chiar și data manuscriptului celui vechi, după care fusese reprodus de Vladulovici:

„Létopisețul țării Moldovei, de cănd s-au descălecat țara, și de cursul anilor și de viiața Domnilor, caré scrie de la Dragoș Vodă pănă la Aron Vodă. Izvodit de Simion Dascălul, care și el l-au scris dupre un létopiseț, ce era izvodit mai înainte de răposatul Gligorie Ureche vornecul de țara de jos. Iar acum cu porunca Mării sale, milostivului nostru Domnu Io Nicolae Alexandru Voevod, s-au scris în oraș în Iași. Vléto 7220 msța Dech. 8 zile; vtorag gsptdva".

Manuscriptul cuprinde prin urmare cronica lui Simion Dascălul într-o copie din 1725, făcută după o alta din 1712. Această copie prezintă, față de cele precedente, unele adnotări marginale, o lacună și cîteva interpolări. Adnotările marginale împreună cu locurile din text la cari corespund, sînt următoarele:

Textul	*Adnotările*
1. Hatmanul râmlenesc ce l-au chemat *Flamm*. Mss. 174 f⁰, cf. *Letop*. I, 131.	Flacus.
2. Moldova s-a descălecat mai pre urmă și Muntenii mai întăi, măcar că s-au tras dela un izvor Muntenii întăi și moldovenii mai pre urmă. f⁰4. cf. *Letop*. I, 131.	Alții zic că întăi totodată s-au descălecat de Troian împărat și amăndoao să chiemă Dația [75].
3. Pe Râmlenii hoți, dați în ajutor lui Laslău, i-au ars împrejurul capului, de le-au pîrjolit părul. f⁰6, cf. *Letop*. I, 377.	Alții zic că acest semnu iaste vechiu râmlenesc al slujitorilor [76].
4. Veselia Craiului Lăslău, după izbînda contra tătarilor lăsînd sec Marți. f⁰6, cf. *Letop*. I, 378.	Ačastă povéste cu Lăslău Crai o au scos Ureche vor. den létopisățul ungurеsc [77].
5. Pentru descălecatul Moldovei al doilea rînd. f⁰7, cf. *Let*. I, 132.	Ačastă povéste iaste izvodită de Urĕche vornicul din létopisățul cel leșăsc.
6. [Înfrîngerea lui Matei Corvin la Baia]. Așa norocește D-zeu pre cei mândri și falnici. f⁰28 cf. *Let*. I, 153—4.	Pre acéia vréme avănd Ștefan Vodă prieteșug cu Léșii au trimis den dobănda sa și Craiului leșăscu pre solii săi.
7. Moartea Șendrii hatmanul în lupta de la Râmnic. f° 38.	Șanda hatmanul au fostu cumnat lui Ștefan Vodă.

---

[75] După Miron Costin, *Letop*.

[76] *Ibidem*, I,p.27.

[77] Confuzie, în loc de Simion.

8. Matei Corvin moare în anul 6998. f°42, cf. *Let.* I, 169.	Int. acest anu au murit şi Ioan fečorul împăratului de Moscu, nepotul lui Ştefan Vodă.
9. [Întoarcerea lui Ioan Albert din Moldova]. Că *Mazurii* întorcîndu-se să dea război şi să apere pre Crai. f°49 cf. *Let.* I, 162.	Litvinii.
10. [Cînd a prădat Ştefan ţara leşască] trecut-au şi de Liov pînă *la ţinutul oraşului.* f° 51, cf. *Let.* I, 174.	[Lalanţut].
11. [Leşii au dobîndit de la Muscali] Severia şi Cernihovul şi alte ţinuturi. f°61, cf. *Let.* I, 405.	Acéste cum scrie atuncé aşa au fost, iar acum nu le stăpănescu Léşii ci Moscalii.
12. [Leşii] sunt ca o fecioară neatinsă şi nesilită. f°61, cf. *Let.* I, 405.	Acum au agiuns mai defăimată de căt o fămée ré.
13. [Mehmet II, a luat Ţarigradul] în anii 6961, în 31 de zile ale lui Mai. f°69, cf. *Let.* I, 409.	La létopisăţul grecescu scrie în 29 ale lui Mai.
14. Scaunul crăii ungureşti erà la Buda care o ţin acum Turcii. f°75, cf. *Letop.* I, 412.	Acum Buda o ţin Némţii.
15. O parte [a Ungariei] Turcii [o] ţin. f°75, cf. *Letop.* I, 413.	Cănd s-au izvodit létopiseţul aşa au fost, iar acum Némţii stăpănescu ţara ungurească.
16. Bogdan a trimis pe Tăutul de s-au închinat cu toată ţara la Sultan Soliman. f°76, cf. *Letop.* I, 179.	Poate să fie închinat la Sultan Baiazit că el a fost pre acé vréme împărat.
17. Tinerii se pleacă şi cred cuvintele cele rele [ale pohlibuitorilor].	Înbunătorilor.
18. O oaste turcească întorcîndu-se din Polonia pe Prut a fost bătută de Ştefăniţă. f°88, cf. *Letop.* I, 188.	La Tărăsăuţi.
19. Mircea Vodă cu toată oastea lui s-au pornit asupra Tomşii. f°142, cf. *Letop.* I, 219.	Pe ačastă vréme au fost domnu în ţara muntenéscă Pătru Vod fečorul Mircei Vodă.
20. Domnia a doua a lui Petru Vodă Schiopul în anul 7092, Oct. 17. f°173, cf. *Let.* I, 235.	Iar létopiseţul sărbescu scrie că la vlét 7090 tocma au fost, cănd au venit Pătru Vod în scaun cu a dooa domnie.

Kogălniceanu a atribuit adnotările de sub No. 16, 19 și 20 lui Simion Dascălul [78], pe cele de sub No. 11, 12 și 15 copistului din 1725 [79], iar despre celelalte nu face nici o mențiune. Este însă evident că toate provin de la un singur autor și că au fost scrise după 1699, ceea ce înlătură, fără discuție, presupunerea că acest autor ar putea fi Simion Dascălul. Ar rămîne unul dintre cei 2 copiști din 1712 și 1725, adică Vladulovici sau copistul lui Nicolae Mavrocordat. Impotriva fiecăruia s-ar ridica o obiecție de principiu: notițele marginale sunt de obicei opera cititorului și nu a copistului, care atunci cînd vrea să adaoge ceva, o face chiar în text. Cine are cît de puțin obișnuința manuscriptelor, știe că în această privință scriitorii noștri nu prea aveau scrupule. Există însă și un argument pozitiv că adnotările nu sunt ale lor: în biblioteca Universității din Iași se află un manuscript, No. 25, care după descrierea și reproducerile, pe cari le face Aron Densușianu [80], cuprinde aceleași notițe marginale, ca și manuscriptele lui Vladulovici. Kogălniceanu l-a considerat ca letopisețul lui Eustratie Logofătul [81]. Cum însă atît notițele marginale cît și fragmentele, pe cari el le-a atribuit acestuia [82], sunt întocmai ca și în ms. 174, rezultă că *ele sunt identice*. În mss. de la Iași, adnotările sunt scrise *de altă mînă*. Faptul acesta mă îndreptățește să cred, pe de o parte, că ele nu sunt ale copistului mavrocordătesc din 1712, ci ale unui cititor de mai tîrziu, iar pe de alta, că acest manuscript trebuie să fie chiar originalul, după care Vladulovici și-a făcut — direct sau indirect — copia sa. Cine să fi fost acel adnotator, nu știm, dar în tot cazul nu un om de rînd, din momentul ce puteà da deslușiri asupra schimbărilor petrecute în Europa de la redactarea letopisețului [No. 11, 12, 14, 15] și un bun cunoscător al cronicilor moldovenești, pe temeiul cărora adaogă ceea ce află nou (No. 7 și 20), rectifică greșelile strecurate (No. 1, 9, 10, 13, 16, 19)reintroduce pasajele sau cuvintele sărite (No. 6, 8, 18) și amintește și părerile diferite ale altora (No. 2 și 3).

În afară de notițele marginale, ms. 174 mai prezintă față de redacțiunea cea veche și unele interpolări în text. Acestea sunt următoarele:

1. La începutul cronicii se dă o listă a istoricilor cari au scris despre Moldova:

„*Istoricii leșăști* pre carii au urmat răpăosatul Uréche vornicul: Bâlskii, léhu. Marținŭ Pașcoțsckii, léhŭ. Și aceșté zic că Moldovénii săntu dinRâmléni. Iar de descălecatul cel dintăi n-au știut, că Léșii mai apoi de înpărățiia lui Traian sănt veniți, în acésté părți".

„*Istoricii*, adecă scriitorii de cursul anilor, acestor părți, cari pomenescu de descălecatul cel dintîiu, a țărăi noastre și a țărăi muntenești.

Latini. Bonfin mare istoric. De Dachia, Dația.

Latini. Dion. De viața lui Traian împăratul.

Unguri. Talpăltin ungur, iar pre acești doi au urmat.

Aceșté au scris de Dachiia, că o au descălecat-o Traian înpăratul Rămului în anii de la Hs. 120, pre socotéla vremilor cu Rămlenii 801".

2. La domnia lui Roman I, se adaogă:

„Samoderjățul stăpănitoriu țărăi de la plaiuri și păn la mare. Și acesta au făcut tărgul Romanul, pre numele lui, precum mărturiséște la uricul lui, carele să află la mănăstiré Pobrata" (f⁰ 10)

---

[78] *Letop.*, I,p. 179, 219, 235.

[79] *Ibid.*, I,p. 405, 413

[80] O violentă discuție istorică în sec. XVII, în *Revista critică-literară*, I, p. 445.

[81] *Ibid.*

[82] *Ibid.*, I, 147 n. 1, 149, n. 2, 175, n. 1 și 379.

3. Despre Juga:

„Ce să va fi lucrat într-acești 2 ani ai domniei lui nu să știe, fără cît însemnéză la un létopiseț, ce iaste izvodit de Dubău logofătul despre létopisețul lui... (sic) de zice că el au trimis întăi la Arhiepiscopul de Ohrida și au luat blagoslovenie de au pus Mitropolit" (f°12).

4. După zidirea celor 2 mănăstiri Bistrița și Moldovița de către Alexandrul cel Bun:

„Așijderé și mitropolia de Sučavă și episcopiia de la Rădăuți și mănăstirea Némțului și alte mănăstiri. Așijderé întăiași dată au trimis de au luat blagoslovenie de la patriiarșii răsăritului și au făcut mitropolit de l-au așezat la scaun la mitropolie ot Sučavă, numai anume nu scrie ce mitropolit au fost. Însă la un létopisaț al lui Dubău logofătul însemnéză, cum să fie trimis întăi Juga Vod, carele s-au pomenit mai sus, la Arhiepiscopul de Ohrida de au luat blagoslovenie și au pus mitropolit pe Teoctist dar nu arată nici o dovadă. Ci ve[r]i ceti mai înainte la alt Alexandru Vodă, de unde au luat blagoslovenie Teoctist mitropolitul" (f°13).

5. La Bogdan II:

„Scrie la un létopiseț vechi sărbescu, de Azarie călugărul izvodit, precum în zilele acestui Bogdan Vodă s-au început a da dajde Turcilor, și pentru acéia ne-au numit Bogdani până astăzi. Acest Bogdan Vodă este tatăl lui Ștefan Vodă cel bunŭ" [83] (f°24).

6. „Acest Pătru Vodă [Aron] au izvodit întăi și au început a da dajde Turcilor, iar alții zic că de la Bogdan s-au început, precum s-au pomenit mai sus la domniia lui" (f°25).

7. După omorîrea lui Hroiot:

„*Vléto 6995*. Întru acest anu au descălecat Ștefan Vodă tîrgul Hărlăul și au zidit și besérica cé domnéscă de piatră și curțile cele domnești, cu ziduri cu tot, carile stau și până astăzi". Și apoi după ce povestește moartea lui Matei Corvin: „*Vléto 6999*. Întru acest an, să știi cititoriule că au zidit Ștefan Vodă besérica lui Sti Nicolae, din tîrgu den Iași, de nu crezi, caută la vălétul ce scrie deasupra ușii beséricii, iar nu cum scrie înapoi. *Vléto 7003*. Ștefan Vodă au zidit sfânta Episcopie în târgu în Huși, hramul sfinților Apostoli Petru și Pavel și curți domnești, carele sunt surpate, numai beciurile stau până astăzi" [84] (f°42).

8. „[În anul 7019] au murit și Tăutul logofătul, carele și mănăstiré Trestiiana au făcut la vălétul 7004, dupe cum iaste scris pe clopot". (f° 83.)

9. „[Tomșa au domnit 5 săptămîni]. Iar la un létopiseț sărbescu scrie că au fost domniia lui pînă la 4 luni" [85] (f°143).

10. „[Alții zic că Ion Armeanul au fostu fečor unui Ștefan Vod] așa să află elu scrisu la uricile lui" [86] (f°149 v°).

Toate aceste adause au ca notă comună indicarea izvorului — letopiseț, inscripție sau document — de unde a fost luată știrea cea nouă, particularitate care învederează origina lor comună. Utilizarea letopisețului lui Dubău, redactat în domnia lui Antioh Cantemir (1695—1700) dovedește, pe de altă parte, că au fost scrise numai după 1700. Pentru acest motiv, cred că autorul lor nu poate fi altul decît copistul din 1712, al cărui obicei de a interpola l-am constatat și cu altă ocaziune [87].

---

[83] Atribuit de Kogălniceanu lui Eustratie Log. *Letop.*, I, 149 n. 2.

[84] Atribuite de Kogălniceanu lui Simion Dascălul. *Letop.*, I, n. 1.

[85] *Ibid.*, I, 219 n. 2.

[86] Atribuite de Kogălniceanu lui Simion Dascălul. *Letop.*, I, 223, n. 1.

[87] Const. Giurescu, *o.c.*, p. 18—21.

Dacă eliminăm adaosurile, ms. 174 cuprinde aceeași redacțiune a lui Simion Dascălul ca și mss. 59, 268, 2601, 3039 și 1445, mai puțin prefața lui Simion. Dar pe cînd acestea proveneau, după cum am văzut, dintr-o copie foarte defectuoasă, avînd unele capitole schimbate iar altele lipsă, ms. 174 reprezintă o copie independentă, fără nici una din acele scăderi. Cu ajutorul ei putem completa lacuna despre Rareș, dobîndind în același timp convingerea că capitolul „Pentru venirea Leșilor" precum și pasajele relative la închinarea către Turci și soarta lui Iliaș, după turcirea sa, pe cari le are, figurau în textul primitiv al lui Simion. Astfel cele 2 variante se confirmă și se completează una pe alta, pentru a ne da textul primitiv întreg și neinterpolat al cronicii lui Simion Dascălul.

II

CRONICA LUI MISAIL CĂLUGĂRUL

A doua redacțiune a lui Simion Dascălul, păstrată în mss. 103, 440 și în izvodul lui Tudosie Dubău (mss. 169 și 2 506)[88], la un loc cu letopisețul lui Miron Costin, prezintă față de cea dintîi unele adaose și cîteva schimbări. Ele privesc însă numai partea primă a cronicii, pînă la Alexandru cel Bun inclusiv și domnia lui Ștefan cel Mare.

Deosebirile cele mai însemnate sunt următoarele:

„Păstorii" maramureșeni din cari se trăgeau moldovenii au fost prefăcuți în *„feciori de Domni"*[89]. În legătură cu descălecarea cetăților Baia de către olari și Suceava se înșiră și cetățile întemeiate de genovezi: „Cetatea la tîrgul Sucevei", Hotinul, Cetatea albă, Chilia, Neamțul și Romanul[90]. Despre Iuga se spune că a luat blagoslovenie de la Ohrida ca să puie mitropolit pe Teoctist, a descălecat orașe și le-a făcut ocoale împrejur, și a dăruit ocini la voinici[91]. La Alexandru cel Bun se adaugă că el a înființat Mitropolia din Suceava, Episcopiile din Roman și Rădăuți, precum și toate dregătoriile țării[92]. După victoria de la Podul înalt și ca o continuare a ei, se povestește un război al lui Ștefan cu Radu cel Frumos, în care ar fi pierit Șendrea hatmanul. Învingător asupra muntenilor la Rîmnic, domnul Moldovei a stabilit atunci hotarul la Milcov și a luat cetatea Crăciuna, punînd pîrcălabi pe Vîlcea și Ivan. Pe cînd se odihnea la Vaslui, îi vine veste că au intrat cazacii în țară, sub conducerea hatmanilor Lobodă și Nalivaico. Ștefan îi bate la Grumăzești și-i gonește pînă la Nistru, în care mulți s-au înecat. Reîntorcîndu-se,

---

[88] Aceste mss. reprezintă trei cópii din epoci diferite, ale unui manuscript comun, cam de pe la 1676—1690, în care pentru prima dată această redacțiune interpolată a lui Simion Dascălul a fost continuată prin letopisețul lui Miron Costin. Ms. 103 este o copie de pe la începutul sec. XVIII. Izvodul lui Dubău a fost făcut între 1695—1700, și s-a păstrat în 2 copii (mss. 169 și 2506) tot de la începutul sec. XVIII. Ms. 440 este o copie modernă, de la începutul sec. XIX. Asupra lor vezi I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor românești* la no. respective și tabloul ms. din acest studiu.

[89] *Letop.*, I, p. 131.

[90] *Ibid.*, I, p. 279.

[91] *Ibid.*, I, p. 136.

[92] *Ibid.*, I, p. 137—39.

a descălecat apoi tîrgul Iașii, zidind cu acel prilej biserica sfîntului Nicolae de acolo[93].

Modificările pe cari le-a suferit cronica lui Simion Dascălul, în această redacțiune, sunt, după cum se vede, fără nici o valoare, fiind determinate ori de informațiuni greșite, ori de simple confuziuni. Din această cauză, chestiunea autorului lor — asupra căruia manuscriptele nu dau nici o lămurire — nu prezintă nici o importanță și poate nici n-ar merita să fie discutată, dacă n-ar fi în strînsă legătură cu chestiunea celorlalți 2 interpolatori ai cronicii lui Ureche, Eustratie logofătul și Misail Călugărul, pe cari cronicarii următori îi pun alături de Simion Dascălul.

Cel dintîi cronicar moldovean care vorbește despre Ureche și adnotatorii săi, este Miron Costin. Născut în 1633[94], el a fost în adolescența și tinerețea sa, contimporanul lor și, prin urmare, mai în măsură decît oricine altul să le cunoască cronicile. Cum însă Miron Costin nu a avut întotdeauna aceeași părere asupra lor, pentru a urmări evoluția ideilor sale în această privință, este necesar să stabilim mai întîi succesiunea cronologică a scrierilor, în care le-a manifestat. Aceste scrieri sunt 4:

1. Leatopisețul țărei Moldovei de la Aron Vodă încoace[95].
2. Cronica țărei Moldovei și a Munteniei, în limba polonă[96].
3. Cronica despre poporul Moldovei și al Țărei Românești, în versuri polone[97].
4. Cartea pentru descălecatul dintăi a țărei Moldovei și a neamului moldovenesc[98].

Le-am înșirat în ordinea în care se crede că au fost scrise. Dată sigură are însă numai poema polonă: Daszow, 1684, iulie. Din cauza asemănării, cu aceasta, s-a admis că și cronica polonă fusese scrisă în același an, poate cu cîteva luni mai înainte[99].

Letopisețul, considerat ca prima sa lucrare, l-a redactat după 1673 și înainte de 1677[100], iar Cartea pentru descălecatul dintăi cea din urmă, către sfîrșitul vieții sale, între 1685—1691[101].

Singura scriere asupra datei căreia avem serioase îndoieli este cronica polonă, care trebuie să fi fost scrisă cu mult înainte de 1684. Asemănării cu poemul polon, explicabilă prin faptul că amîndouă sunt opera aceluiași cronicar, i se opun deosebiri cari arată o schimbare în ideile autorului, care nu se putea îndeplini decît într-un timp mai lung. Dar în afară chiar de această schimbare, asupra căreia vom reveni mai departe, următoarele observațiuni — întemeiate pe analiza cronicii — vorbesc pentru o dată anterioară anului 1684:

1. Cronica a fost scrisă pe cînd încă trăia fostul domn Constantin Basarab Cîrnul (1654—58). „Astăzi din acea familie [a Basarabilor], spune Miron Costin, mai este în viață Domnul Constantin, cel care a rămas în țările Înălțimei

---

[93] *Letop.*, I, p. 161—163.

[94] V. A. Ureche, Miron Costin, *Opere complete*, I, p. 531.

[95] Ediția Kogălniceanu *Letop.*, I, p. 243—375; ediția Ureche I, p. 429—678.

[96] I. Bogdan, *Cronice inedite*, p. 139—214.

[97] Ed. Hasdeu, *Arhiva istorică*, I, 1, 159—172; ed. Kogălniceanu, *Letop.*, III, p. 487—524; ed. Urechiă II, p. 72—142.

[98] Ed. Kogălniceanu, *Letop*, I, 1—30; ed. Urechiă I, 371—421.

[99] I. Bogdan, *o.c.*, p. 145—150; St. Orășanu, *o.c.*, în *Conv. Literare* XXXIII, 850; N. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, 586 și urm.

[100] St. Orășanu, *o.c.*, 848—850; și mai ales Iorga, *o.c.* n.1. II, p. 583.

[101] Iorga, *o.c.*, II, p. 591, n. 1.

sale Craiului"[102]. Epoca morții acestuia, care ne-ar da un element sigur de datare, n-o cunoaștem. Ultima știre pe care o avem despre el, este — după cît știu — de la 26 februarie 1674, cînd, împreună cu Petriceicu, intervine la Țar după ajutor[103]. Că va fi trăit pînă în 1684, — fără să mai aflăm nimic despre el, cu deosebire în ultimii 2 ani — este puțin probabil. Portretele sale ni-l arată încă de pe cînd era domn, ca foarte bătrîn[104]. Neculcea îl și numește Constantin Vodă cel bătrîn Băsărab[105]. Aceste motive mă fac să admit că el murise înainte de 1684, și în acest caz cronica trebuie să fie anterioară acestei date.

2. Miron Costin spune că puternica familie a Basarabilor din Țara Românească, a dat mai mulți domni unul după altul, între cari „era și vestitul Șerban Vodă, cel care nu o dată s-a bătut cu turcii și a biruit pe hanul din Crâm, cum a fost la noi bătrînul Ștefan"[106]. Felul acesta de a vorbi despre Șerban fără nici un fel de lămurire sau aluzie la domnul de atunci cu același nume, destul de vestit și acela, nu mi se pare destul de natural, decît presupunînd că cronicarul scria înainte de urcarea pe tron a lui Șerban Cantacuzino (1678).

3. În scrisoarea-dedicație, care servă de introducere cronicii, Miron Costin spune următoarele: „Prea luminate, prea puternice și milostive domnule comis al Coroanei, prea milostivul meu domn și frate. Socot de o deosebită fericire a mea că *o parte a cronicii mele despre Țara Moldovei, înainte de a eși la lumină în Moldova,* va ajunge în mîinile unui bărbat atît de mare"[107].

Darea la lumină nu se referă, evident, la scrierea polonă, care nu era destinată Moldovenilor, și nici nu avea să apară vreodată în Moldova, *ci la cronica întreagă,* pe care începuse s-o scrie .Ținînd seamă de această precizare, pe care o socotesc absolut sigură, pasajul reprodus cuprinde 2 mărturisiri prețioase:

1. Cronica polonă era numai *o parte* din cronica întreagă la care lucra Miron Costin.

2. Din această cronică nu ieșise încă nimic la lumină în Moldova.

Din pasajul citat rezultă, prin urmare, că cronica polonă trebuie considerată ca cea dintîi lucrare istorică a lui Miron Costin. Compunerea ei este anterioară Letopisețului.

4. În această ipoteză se explică și cuvintele, așa de felurit înțelese, cu cari se începe „Voroava către cititor" din fruntea Letopisețului: „Fost-au în gîndul meu, iubite cetitorule, să fac Leatopisețul țărei noastre Moldovei din descălecatul ei cel dintîi, carele au fost de Traian Împăratul, *și urzisem și începătura Leatopisețului.* Ce sosiră asupra noastră cumplite aceste vremi de acum, de nu stăm de scrisori"[108].

Mărturisirea cronicarului că urzise începătura letopisețului despre primul descălecat, corespunde astfel realității și este în deplină concordanță cu afirmarea sa din cronica polonă, că se îndeletnicise mult în timpul din urmă cu această chestiune. Din acea „urzeală" alcătuise, după dorința prietenului său, cronica polonă, dacă nu cumva se va fi referind chiar la ea.

---

[102] I. Bogdan, *o.c.*, p. 191⟨Miron Costin, *Opere*, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, București, 1958, 534, p. citatul la p. 210; se va cita în continuare: „Miron Costin, ed. Panaitescu, p. ..."⟩.

[103] M. Mitilineu: *Colecțiunea de tratatele și convențiunile României cu puterile străine*, p. 68—70.

[104] *Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice*, no. 2, p. 65.

[105] *Letop.*, II, p .190.

[106] I. Bogdan, *o.c.*, p. 190; ⟨Miron Costin, ed. Panaitescu, p. 209—210⟩.

[107] I. Bogdan, *o.c.*, p. 178.

[108] *Letop.*, I, p. 247 ⟨Miron Costin, ed. Panaitescu, p. 42⟩.

Acum cînd știm în ce ordine și-a compus Miron Costin scrierile sale istorice, să examinăm cele ce ne spune despre cronicarii moldoveni anteriori:

În cronica polonă el nu cunoaște alt cronicar moldovean, decît pe Ureche: „Țara noastră pînă acum nici nu se întreabă, nici nu știe nimic despre începutul său; *ea n-are nici un istoric, afară de răposatul Ureche, vornicul acestei țări*, care a adunat viețile domnilor moldovenești de prin mînăstiri, iar răsboaele mai ales din Bielski, și ne-a lăsat o lucrare nesfîrșită, care începe cu Dragoș"[109].

Tot numai despre el vorbește și în Letopiseț: „Pînă la cumplita a doua domnie a lui Aron Vodă ... este scris Letopisețul țărei Moldovei de Ureche vornicul, începînd de la Dragoș Vodă"[110].

În poemul polon, Ureche nu mai este pentru Miron Costin, nici singurul și nici măcar cel mai însemnat dintre cornicarii moldoveni. Înainte de el scrisese Eustratie Logofătul al 3-lea, pe care îl consideră drept cel mai bun istoric. Despre a doua colonizare culegem știri de prin mănăstirile, unde se păstrează viețile și „annales" domnilor ctitori, și mai avem și istorici ai noștri; cel mai bun, Eustratie al 3-lea logofăt, și cel după dînsul: „Ureche mare dvornic, de țara de jos".

Înșirînd apoi autorii pe cari-și reazimă povestirea, el repetă același lucru punînd între martorii despre a doua descălecare:

„1. Viețele « et annales » domnilor de prin mănăstirile moldovene și muntene;

2. Eustratiu al 3-lea logofăt « Moldavus ».

3. Urechi mare dvornic de țara de jos, care a învățat literatura în școalele polone"[111].

Părerea pe care o are cronicarul despre Ureche, în cele 2 scrieri polone, constituie un nou și puternic argument că ele n-au putut fi redactate în aceeași vreme.

În cartea pentru descălecatul dintîi, cunoștințele lui Miron asupra cronicarilor anteriori ne apar din nou modificate:

„Laud osîrdia lui Ureche vornicul, carele au făcut din dragostea țării Letopisețul său; însă de la Dragoș Vodă, din descălecatul al doilea al țărei aceștia a Moldovei din Maramureș scrie; iar de descălecatul cel dintîi cu Romani, adecă cu Rămleni ... nemica nu pomenește, numai cît însemnează la un loc, că au mai fost țara odată descălecată și s-au pustiit de Tătari; ori că n-au avut cărți, ori că i-au fost destul a scrie de mai scurte veacuri. Destul de dînsul și atîta, cum poate fieșce cine să zică, că *numai lui de această țară, i-au fost milă, să nu rămîie întru întunerecul neștiinței*. Că celelalte ce mai sunt *scrise* adăosătură *de un Simion dascălul și de un Misail călugărul,* nu leatopisețe ce sunt ocări, care și acele nu puține. A doua îndemnare mi-a fost că mi se pare, bine nu știu, că n-am văzut leatopisețul lui Eustratie logofătul, dar cum am înțeles din cîțiva boiari și mai ales din Nicolae Buhuș, ce au fost logofăt mare, pre acest Simion dascălul, Eustratie logofătul l-au fătat cu basnele lui, și acel mahlear Misail călugărul de la Simion dascălul au născut, cela fiu, cestălalt nepot"[112].

În ultima sa scriere, el revine deci asupra ideilor exprimate în poemul polon despre Ureche, pe care îl consideră iarăși, ca și în scrierile de la început, drept cel dintîi și cel mai de seamă cronicar moldovean: „Numai lui de această țară i-au fost milă să nu rămîe în întunerecul neștiinței". Dar alături de el Miron cunoaște acum încă 2 cronicari ale căror letopisețe cuprindeau adaose la cele scrise de Ureche: Simion Dascălul și Misail Călugărul, autorii basmelor despre origina romănilor din tîlharii romani, trimiși în ajutor craiului Laslău. Situația unuia față de celălalt este clar arătată: Adăosăturile lui Misail fuseseră făcute la letopisețul lui Simion, pe care îl admisese în întregime împreună cu basmele lui: „Misail călugărul de la Simion au născut", spune Miron Costin care cunoștea letopisețele amăndurora. Alți boieri, și mai ales logofătul Nicolae Buhuș[113], îi spuseseră însă că adevăratul născocitor al fabulei cu craiul Laslău, pe care el o citise în letopisețele lui Simion și Misail Călugărul, ar fi Istratie logofătul, dar letopisețul acestuia el nu-l văzuse. Și cu toate acestea, în poemul polon afirmase despre el că era cel dintîi și cel mai bun istoric moldovean. Știrea o avusese desigur și atunci tot numai din auzite, căci dacă ar fi cunoscut în adevăr în 1684 un letopiseț al lui Eustratie logofătul, nu l-ar fi putut trece cu vederea în urmă.

---

[109] I. Bogdan *o.c.*, 178 ⟨Miron Costin, ed. Panaitescu, p. 202⟩.

[110] *Letop.*, I, p. 249.

[111] *Letop.*, III, p. 491.

[112] *Ibid.*, I., p. 4. ⟨Miron Costin, ed. Panaitescu, p. 242—243.⟩

Adoptînd, în „Cartea pentru descălecatul dintîi", o versiune diferită de aceea pe care o admisese mai înainte, Miron Costin are prudența ca, de astă dată, să lase răspunderea ei pe seama acelora de la cari o aflase. Odată lămurită proveniența informațiunii sale, el o urmează în mod consecvent, menționînd totdeauna în decursul povestirii, și în aceeași ordine, pe cîte 3 adnotatorii ca autorii fabulei despre Laslău: „De ar fi acum Istratie logofătul și fiul său Simion dascălul și nepotul său Misail călugărul, oarecum s-ar apucà de această poveste, cu basmele lor cele ce au scris, că rădăcina acestui neam, care este acum pe aceste locuri, din temnițile Râmului este ... Au scris ei acești istorici: Istratie logofătul și Simeon dascălul și Misail călugărul că acest Laslău au cerșut de la Răm oameni și neamul Romănilor atuncia trăià cu domnii săi în Maramoreș"[114].

„Aice este loc a pomeni și de tunsura părului, aceea de care au scris un Simeon dascălul și mai înainte de dînsul Eustratie logofătul ... Vedu-se dar basmele acelor scriitori, mai sus pomeniți Simion dascălul și Eustratie logofătul și acel amăgeu Misail călugărul cari au scris că semnu la cei tunsuri ca un cetlău au fost semn tîlhăresc ..." [115]

Cronicarii următori nu aduc nici o știre nouă în chestiunea interpolatorilor lui Ureche.

Nicolae Costin reproducînd în letopisețul său și uneori prelucrînd Cartea pentru descălecatul dintîi a tatălui său, reproduce și prelucrează și pasajele privitoare la ei, dar fără lămurirea pe care Miron o dăduse în Predoslovie și fără ca să mai țină seamă, nici de ordinea în care el îi citase și nici măcar de raportul lor cronologic față de Ureche:

Nu puțină osteneală este a scrie istorie despre timpuri cu „cîteva sute de ani trecuți peste mie". „În care ani nime n-au amelițat cu scrisoare *fără o samă de basme a unui Misail călugărul și a unui Simion, despre cari s-au fost alunecat și repaosatul Grigorie Ureche vornicul,* ear mai pe urmă tatăl nostru ..." [116]

---

[113] Mort în 1666—7. N. Iorga, *Studii și doc.* V, p. 88; VI, p. 57, 85—68.

[114] V. A. Ureche, *o.c.*, p., I, 403, care dă o variantă mai bună ca în Kogălniceanu ⟨Miron Costin, ed. Panaitescu, p. 260—261⟩.

[115] V. A. Ureche, *o.c.*, p. I, 415—16 ⟨Miron Costin, ed. Panaitescu, p. 260—271⟩.

[116] *Letop.* I, 37 cf. cu Miron pe care îl prelucrează I, p. 3—5. ⟨Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*, ediție Ioan Șt. Petre, București, 1942, 664 p.; citatul la p. 43; se va cita, în continuare: „Nicolae Costin, ed. Ioan Șt. Petre p ..."⟩

„De ar fi acum Istratie logofăt şi Simion dascăl şi Misail călugărul, cum s-ar apuca pentru această poveste, cu basmele lor ce au scris, că rădăcina acestui neam, care îi acmu pe aceste locuri au fost din temniţile Râmului ...“

„Şi au scris aceşti istorici mincinoşi Istratie logofătul, Simeon dascălul, Misail călugărul că acela Laslău craiul unguresc au cerşut de Râm oameni ... şi neamul Românilor acmu trăia cu Domnii săi în Maramorăş“[117].

„Aşa este descălecatul acestor ţări de Rămleni ... iar nu din tîlhari, *cum a scris basne Misail călugărul şi Istratie logofătul*“.

Dintre aceste 4 pasaje, în cari Nicolae Costin vorbeşte despre interpolatorii lui Ureche, cele 2 de la mijloc sunt reproducerea textuală a pasajelor corespunzătoare din Miron Costin. Singure cel de la început şi cel din urmă reflectă părerile cronicarului, care prelucrează aici spusele tatălui său şi ele dovedesc, în mod indiscutabil *că autorul lor nu cunoaşte letopiseţul nici unuia dintre interpolatori că nu avea cea mai mică idee, nici despre ei, nici despre situaţia lor faţă de Ureche şi, ceea ce este mai grav, că n-a înţeles deloc, dar absolut deloc, ceea ce spusese în această privinţă, tatăl său.*

Dimitrie Cantemir a cunoscut cronica lui Simion Dascălul din care reproduce tradiţia despre originea românilor din tîlharii romani[118], combătută cu atîta violenţă în *Hronicul* său. Şi fiindcă citise acolo că scornitorul acestei tradiţiuni era Simion Dascălul, care o luase din letopiseţul unguresc[119], lui i-o atribuie de obicei şi mai mult cu el polemizează[120]. Ştiind însă de la Costineşti că autorii basnei erau trei: Istratie, Simion şi Misail[121], Cantemir nu se mai încrede în ceea ce însuşi citise şi adoptă la rîndu-i aceeaşi părere[122]. Cîteşitrei îi erau necunoscuţi. Pe cel dintîi îl confundă cu un Evstratie, care fusese logofăt al treilea în domnia tatălui său Constantin Cantemir (1685—1693)[123]. Se înţelege că în acest caz el nu mai putea fi începătorul basnei şi de aceea Cantemir îl lasă pe al doilea plan, făcînd din el un simplu adept şi imitator al lui Simion şi Misail[124]. Din informaţia lui Miron Costin asupra lui Istratie logofătul, îi rămîne numai bănuiala că Simion Dascălul n-ar fi cel dintîi născocitor al povestei[125]. Înlăturînd pe Eustratie, rămîneau ceilalţi doi. În afară de însemnarea din cronică, care-i destăinuia numele lui Simion Dascălul, Cantemir nu ştia nimic altceva asupra lor. Faţă de cronică el avea mărturia Costineştilor, a lui Miron în special, care punea alături de Simion şi pe Misail Călugărul. Ce rol avusese acesta ? Care dintre ei era adevăratul autor şi care numai imitator ? Povestea putea fi opera sau a unuia singur sau a amîndurora. În prima ipoteză, denumirile cari i se puteau aplica erau: basna lui Simion după care s-a luat şi Misail, sau basna lui Misail, după care s-a luat şi Simion; în cea de a doua: basna lui Simion şi Misail sau basna lui Misail şi Simion, ordinea enumerării arătînd însemnătatea contribuţiei fiecăruia. Aceste 4 ipoteze erau singurele, cari se puteau face. Manifestîndu-şi oarecare preferinţă pentru cea dintăi, Cantemir are totuşi prudenţa să le admită ... pe toate. Dacă soluţia aceasta nu era de natură ca să facă prea multă cinste pătrunderii sale, ea avea cel puțin avantajul că împăca toate părerile.Cantemir n-a stat la îndoială:

---

[117] *Ibid.*, p I, 66. Reproducere textuală din Miron ⟨Nicolae Costin, ed. Ioan Şt. Petre, p. 126—127⟩.

[118] *Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor*, ed. Academiei, p. 136.

[119] *Ibidem*, p. 136, 453.

[120] *Ibid.* p. 135, 136, 140, 141, 145, 367, 437, 442, 443, 445, 446, 452, 453, 455, 458, 459.

[121] *Ibid.*, p. 138.

[122] *Ibid.*, p. 472 cf. 136.

[123] *Ibid.*, p. 136, 472.

[124] *Ibid.*, p. 135, 136.

[125] *Ibid.*, p. 138, 139, 143, 144.

1. Basna aceasta să poartă sub numele unui Simion *călugărul* după carile apoi urmează un Misail iarăș călugăr[126].

2. Hronicul lui Misail măzacul ... Misail și următorul lui Simion ...[127] Băsnuitorul Misail și altul ca dînsul Simion[128].

3. Simion și Misail[129].

4. Misail și Simion[130].

Nu mai insist. Nici Cantemir nu aduce mai multă lumină, în chestiunea care ne preocupă. Luîndu-se după Nicolae Costin, *el atribuie povestea privitoare la originea romînilor, la cîte 3 adnotatorii, despre viața și lucrările cărora nu știe nimic, în afară de amintita poveste, și pe cari îi confundă atît între ei cît și cu persoane străine.*

Neculcea urmează tot pe Costinești. Pentru el adnotatorii lui Ureche sunt „un Simion dascăl și un Misail călugărul și un Evstrati logofătul"[131], ceea ce ar însemna, la prima vedere, că asupra celui din urmă și el împărtășea părerea lui Dimitrie Cantemir. Dar peste cîteva rînduri, vorbind de cronica lui Simion Dascălul, din care reproduce tradiția despre Dumbrava roșie, el o numește „letopisețul lui Eustratie logofătul și a lui Simion dascălul și a lui Misail călugărul"[132], fapt care dovedește cu prisosință, că nici el nu știa mai mult decît Nicolae Costin sau Cantemir.

Din această cercetare rezultă că singura sursă pentru a cunoaște pe interpolatorii lui Ureche este Miron Costin; cronicarii următori n-au făcut decît să repete, să răstîlmăcească sau să denatureze spusele sale. Miron afirmă însă, după cum am văzut, că existau 2 letopisețe cari cuprindeau „adăosături" succesive la cronica lui Ureche: al lui Simion Dascălul și al lui Misail Călugărul. Manuscriptele de astăzi îi dau deplină dreptate: alături de letopisețul lui Simion Dascălul, ele ne înfățișează un altul, în care cronica acestuia a suferit interpolări. Pe temeiul lui Miron Costin, a cărui mărturie foarte lămurită nu poate fi pusă un moment la îndoială, trebuie să admitem că autorul lor este Misail Călugărul. *Cronica păstrată de mss. 103, 440 și de mss. lui Dubău (169, 2 506) este prin urmare, cronica lui Misail călugărul.*

Pentru a clarifica definitiv chestiunea interpolatorilor lui Ureche ne rămîne să cercetăm dacă era ceva adevărat în știrea pe care Miron Costin o aflase de la unii boieri și mai ales de la Nicolae Buhuș, că primul adnotator și scornitorul povestei despre origina Romînilor, n-ar fi Simion Dascălul, ci Eustratie Logofătul, pe care îl crezuse într-o vreme — tot după spusele altora desigur — cel dintîi și cel mai însemnat cronicar moldovean.

Manuscriptele nu lasă în această privință cea mai mică îndoială: povestea se datorește lui Simion și nu altuia: „Această poveste a lui Laslău crai... eu Simeon dascălul o am izvodit din letopisățul cel unguresc". Este, așadar, neîndoielnic că informația lui Buhuș se datora unei confuzii. Dacă admitem acum că tradiția care făcea din Istratie logofătul un cronicar —

---

[126] *Hronicul*, p. 136.

[127] *Ibid.*, p. 470.

[128] *Ibid.* p. 471.

[129] *Ibid.*, p. 443, 366, 367, 393.

[130] *Ibid.*, p. 109, 470, 472.

[131] *Letop.*, II, p. 177. ⟨*Ion Neculce, Letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte*, text stabilit, glosar, indice și studiu introductiv de Iorgu Iordan, ed.II-a. București, 1959, CXXVIII + 457 p.; citatul la p. 3; se va menționa, în continuare: „Neculce, ed. Iordan, p. ..." ⟩

[132] *Ibid.*, II, p. 178 ⟨Neculce, ed. Iordan, p. 4⟩.

indiferent de ceea ce se credea asupra valoarei operei sale, sau asupra timpului cînd fusese scrisă — avea un fond oarecare de adevăr, și aceasta cred că nu se poate contesta, tocmai prin faptul că numele lui nu se leagă de o anumită cronică sau de un fapt determinat, atunci el n-a putut scrie decît *numai înainte de Ureche*. Părerea exprimată de Miron Costin în poemul polon, unde îl considera ca predecesor al lui Ureche, este deci foarte verosimilă. În acest caz ar rămîne de cercetat cum s-a produs confuzia lui Buhuș, și ce temei ar putea avea cealaltă afirmare a lui Miron Costin, că Eustratie fusese cel mai însemnat cronicar moldovean. Mai înainte trebuiește însă lămurită chestiunea cronicii lui Ureche, care, după cum am văzut, s-a conservat numai laolaltă cu interpolările lui Simion Dascălul. Dintre acestea autorul lor indică 3: povestea despre origina românilor, luată din letopisețul unguresc; unele tradiții asupra descălecatului lui Dragoș, reproduse din letopisețul cel moldovenesc și partea relativă la domnia lui Despot, tradusă din cronicarul polon Paszkowski. Pînă ce nu se va dovedi că acestea sunt *singurele interpolări* ale lui Simion Dascălul, sau în cazul cînd mai sunt și altele, cîtă vreme ele nu vor fi determinate cu preciziune, restabilirea sigură a cronicii lui Ureche rămîne un deziderat irealizabil.

Un rezultat pozitiv nu se va putea obține decît dacă cronica lui Ureche se va fi păstrat și într-o altă redacțiune interpolată, deosebită de a lui Simion Dascălul; în acest caz separarea adaoselor acestuia ar fi foarte ușoară, întrucît partea comună a celor 2 redacțiuni ar reprezenta textul primitiv al lui Ureche. Din această cauză este necesar ca, mai înainte de a recurge la analiza internă a cronicii, unde suntem ușor expuși unui punct de vedere personal, să examinăm mai de aproape adaosele atribuite Costineștilor, pretinșii interpolatori de mai tîrziu ai cronicii lui Ureche.

III

CRONICARII URMĂTORI FAȚĂ DE CRONICA LUI URECHE

1. Părerea că Miron Costin ar fi interpolat cronica lui Ureche pornește de la Neculcea. Acesta spune că după Ureche și adnotatorii săi „s-au apucat Miron Costin vel logofătul, de au făcut un letopiseț și cît n-au putut istovi Miron logofătul, l-au istovit fiiul său Nicolae Costin biv vel logofăt; l-au scris din începutul lumei... pînă la Dragoș Vodă, și *de la Dragoș Vodă l-au scris după izvodul lui Urechi vornicul, pînă la Aron Vodă, însă mult l-au mai împodobit mai frumos și Miron logofătul și fiul său Nicolai Costin*“...[133] Iar mai departe: „Mai socotit-am și din letopisețul lui Eustratie logofătul și a lui Simion dascălului și a lui Misail călugărului nisce cuvinte cîte-va, de nu le-am lăsat să nu le scriu, ce le-am scris, *măcar că dumnealui Miron logofătul și cu Nicolai fiiu-său nu le-au scris*, și-i ocărește; și se cade să-i ocărască, unde face că sunt Moldovenii din tîlhari, bine face că-i ocărăște, și zice că sunt basne.

---

[133] *Letop.*, II, p. 177 ⟨Neculce, ed. Iordan, p. 3—4⟩.

Iară pentru Dumbrava roșie, cum au arat-o Bogdan Vodă cu Leșii, Miron logofătul au lăsat de n-au scris, dar aceea zic să nu fie basnă" [134].

Neculcea afirmă, așadar, pe de o parte, că amîndoi Costineștii contribuiseră la scrierea Letopisețului, considerînd chiar partea lui Miron ca precumpănitoare, iar pe de alta, că punctul lor de plecare, pentru epoca de la Dragoș înainte, fusese cronica lui Ureche, pe care au mai dezvoltat-o.

Pe temeiul lui Neculcea, Kogălniceanu a pus apoi și pe Miron între interpolatorii lui Ureche, atribuindu-i 16 fragmente între cari unele absolut fără nici o însemnătate, pe cari el le-ar fi adăogat la cronica acestuia [135]. Dar aceste fragmente, cu excepția celui dintăi, privitor la titlul și domnia lui Roman I [136], care este o interpolare mai tîrzie, le-a luat întocmai din letopisețul lui Nicolae Costin [137]. Alegerea lor a făcut-o în mod cu totul arbitrar, deoarece nu există nici un manuscript care să le cuprindă numai pe ele.

Bazîndu-se tot pe Neculcea, V. A. Ureche atribuie lui Miron Costin aproape în întregime toată partea din letopisețul fiului său de la descălecat și pînă în 1601 [138].

Letopisețul despre care Neculcea credea că este scris de amîndoi Costinii fără deosebire, Kogălniceanu de Nicolae, cu excepția cîtorva mici fragmente, iar V. A. Ureche de Miron în cea mai mare parte, este în realitate una și aceeași cronică, care se începe de la zidirea lumii și se termină în 1601, pe care manuscriptele o numesc: Letopisețul lui Nicolae Costin [139]. Cu toate că în această privință nu există cea mai mică îndoială, să presupunem totuși, pentru a înlătura o discuțiune deocamdată inutilă, că letopisețul se datorește în adevăr amînduror Costinilor. Chestiunea care ne interesează pe noi este dacă pentru epoca de la 1359—1594 ei au întrebuințat sau nu cronica lui Ureche. Răspunsul este foarte ușor. Deoarece letopisețul cuprinde aceleași adaose schimbări și greșeli ca și redacțiunea păstrată în mss. 103, 440, 169 și 2506, din care s-a înlăturat numai tradiția despre craiul Laslău și dregătoriile înființate de Alexandru cel Bun, este învederat că pe aceasta și nu alta au urmat-o autorii lui. *Costineștii au interpolat deci cronica lui Misail Călugărul și nu pe a lui Ureche.* Dar ipoteza că Miron ar fi autorul, indiferent în ce măsură, al unei părți din acest letopiseț, este gratuită. El a fost socotit, printre interpolatorii lui Ureche, numai pe motivul că a continuat cronica acestuia, presupunîndu-se că în același timp o și transcrisese pentru a face un letopiseț întreg. Și nu era admisibil ca un om de valoarea și cultura lui, să se fi mulțumit cu o simplă copiere a operii predecesorului său, fără să adaoge și unele lucruri de la el [140]. O asemenea presupunere ar fi îndreptățită numai dacă s-ar putea dovedi că Miron Costin a scris în adevăr un letopiseț complet. Acest letopiseț nu există. În manuscriptele cunoscute pînă acum, cronica lui de la Aron pînă la moartea lui Ștefăniță (1594—1662), cînd nu e singură, servă totdeauna de continuare, sau la cronica lui Misail călugărul, sau la letopisețul fiului său. Nici una din aceste combinațiuni nu-i aparține: cea dintăi pentru că el n-ar fi admis cu nici un chip cronica lui Misail, fără să elimine, cum face și fiul său, basmul despre craiul Laslău, cea de a doua pentru că letopisețul lui Nicolae Costin a fost scris cu mult mai tîrziu.

---

[134] *Letop.*, II, p. 178; cf. p. 181: Numai mă mir de Miron logofătul cum au acoperit acest lucru de nu l-au scris ⟨Neculce, ed. Iordan, p. 4⟩.

[135]; *Letop.*, I, 134 n. 2; 137 n. 3; 140 n. 1; 151 n. 1, 2; 152 n. 1, 2; 156 n. 2; 184, n. 3; 189 n. 1; 190, n. 1; 195, n. 1; 2, 3; 197 n. 1. Cea de la p. 154, n. 1 i-o atribuie și lui Nicolae Costin.

[136] *Ibid.*, I, 134, n. 2.

[137] A se vedea s. ex. ms. 238 f° 39 v°, 44, 45, 57, 58, 60, 83, 86, 87, 90, 91 v°.
Cel despre Roman este luat din ms. 115, f° 5 °v, unde a fost interpolat în letopisețul lui N. Costin chiar de copistul manuscriptului din 1726; cf. copia din 1746: ms. 120 f° 32 v°.

[138] V. A. Ureche, *o.c.* II, p. X și p. 166—426.

[139] V. ms. lui Nicolae Costin.

[140] V. A. Ureche, *o.c.*, II, p. 166.

Din înfățișarea pe care o are începutul letopisețului său, precedat de un titlu special cu numele autorului și dregătoria lui, de înșirarea istoricilor cari au scris despre Moldova, de voroava către cititor și de stihurile asupra descălecatului, prin cari dobîndește un caracter hotărît de independență, se vede că Miron Costin a dat la lumină manuscriptul acestui letopiseț izolat și ca parte dintr-altul mai întins. Același lucru rezultă, pe de altă parte, și din făgăduiala pe care o face cronicarul „că și letopisețul întreg să aștepți de la noi de vom avea zile", ceea ce însemnează că el prezenta publicului numai un fragment, și din precizarea de 2 ori repetată, în voroavă și la începutul domniei lui Ștefan Răzvan, că Ureche scrisese de la Dragoș și pînă la Aron, repetare de prisos dacă i-ar fi continuat cronica în același manuscript, dar foarte la locul ei în cazul cînd ea lipsea, servind de îndreptățire pentru începutul cronicii, și cu deosebire, din felul cum el trimite pe cititor la cronica lui Ureche: „*afla-vei* de la Dragoș Vodă... la letopisețul lui", trimitere care nu poate avea alt înțeles, decît că acel letopiseț se afla aiurea și nu în același manuscript. Tot ca lucrare izolată a dat la lumină mai tîrziu și „Cartea pentru descălecatul dintîi".

Concluziunea la care ajungem este că *Miron Costin nu numai că n-a interpolat, dar nici măcar n-a transcris într-un letopiseț general cronica lui Ureche!* A cunoscut-o? La prima vedere întrebarea poate părea curioasă. În diferitele sale scrieri el o citează de atîtea ori, încît chestiunea nici n-ar mai trebui discutată:

Ureche vornicul numește domnia lui Aron cumplită [141]; pribegirea Movileștilor din Polonia se întîmplase odată cu ieșirea lui Petru Șchiopul din țară „precum, scrie Ureche vornicul" [142]. Alexandru Vodă, urmașul lui Gaspar, erà fiul lui Iliaș Rareș, care „după moartea tătîne-său, a lui Petru Vodă, căzuse el la domnie, precum scrie Urechia vornicul" [143]. E foarte greu a scrie despre cetățile din Moldova deoarece „nici prin mănăstiri nu se găsește nimic... nici răposatul Ureche nu pomenește de ele" [144]. „Eu urmez în toate acestea pe Ureche, răposatul vornic și cronicar al țării" [145].Ureche vornicul scrie „că patruzeci și cinci de ani de domniile cele dintîi, nici o scrisoare nu se află, de lucrurile lor, ce se vor fi lucrat" [146]. Enea Silvie scrie că numele Vlah, de pe Flah hatmanul este „unde s-au alunecat și săracul Ureche vornicul" [147]. Am înțeles că cetatea Soroca să fie făcută de un Petru Voievod „de care lucru mult mă mir că Urechia vornicul nu pomenește" [148]. Multe cetăți sunt dărâmate că de-abia semnele li se cunosc, cum este una „pe Milcov mai sus de Focșani deasupra Odobeștilor, de care pomenește Urechia vornicul, că o chiamă Crăciuna" [149].

---

[141] *Letop.*, I, p. 249 ⟨Miron Costin, ed. Panaitescu, p. 43⟩.

[142] *Letop.*, I, p. 250 ⟨Miron Costin, ed. Panaitescu, p. 54⟩.

[143] *Ibid.*, I, p. 275 ⟨Miron Costin, ed. Panaitescu, p. 75⟩.

[144] *Cronica polonă*, Bogdan, *Cronice inedite*, 183. ⟨Miron Costin, ed. Panaitescu, p. 205⟩

[145] *Ibid.*, p. 190 ⟨Miron Costin, ed. Panaitescu, p. 209⟩.

[146] Cartea pt. descălecatul dintăi în *Letop.* I, p. 4, 12. ⟨Miron Costin, ed. Panaitescu, p. 243, 249⟩.

[147] *Ibid.*, p. 15 ⟨Miron Costin, ed. Panaitescu, p. 243⟩.

[148] *Ibid.*, I, p. 23 ⟨Miron Costin, ed. Panaitescu, p. 266⟩.

Trimiterile și reproducerile acestea, așa de categorice, sunt de natură ca să înlăture pînă și umbra unei bănuieli că Miron Costin n-ar fi cunoscut pe Ureche. Și cu toate acestea faptul este adevărat! *Ceea ce considera el drept cronica lui Ureche, era, în realitate, cronica lui Simion Dascălul,* după cum se va dovedi în cele ce urmează.

a) În cronica lui Simion Dascălul se află următorul pasaj privitor la domnia lui Despot:

„*Pentru aceastŭ Despot Vod, de unde s-au ijderit și în ce chip și-au scos nume de domnie.*

Pentru domniia acestui Despot Vod, létopisățul cel moldoveneascŭ foarte pre scurt scrie, că numai ce arată cum au venit Despot de în țara leșască cu oaste streină și s-au lovit cu Alixandru Vod la Verbie, ș-au biruit pre Alixandru Vod și l-au gonit până la Huși, și décii s-au întors la Iași, unde i-au citit Vlădicii molitvă de domnie, și i-au pus numele Ion Vod; și arată cîți ai au domnit, iar de lucrurile și războaele ce s-au făcut în zilele lui, nimica nu însemnéză, nici arată *de ce* rudă iaste. Iară dumnélui Uréchie vornicul, vrînd să arate ačastă povéste a lui Despot mai deșchis și mai adevărat, împreunînd izvoadele, au cetit la *cronica leșască,* carele iaste izvodită de cronicarul *Bielski* și décolo *aflînd, mai ales de Despot, au scos* acéstă povéste, ce mai sus scrie, că iaste Despot de la ostrovul Samos de nașteré sa, și *cum* s-au împrietenit cu Laski și au venit cu oaste spre Moldova, și au gonit pre Alixandru Vod și au apucat scaunul; și décii toate pre rînd, cum scrie mai sus; însă mai adevărat nu arată de unde s-au ijderit, și cum și-au scos numele de domnie. Iară eu Simion Dascălul, vrînd cu adevărat ca să poci dovedi acest lucru, mai ales și mai deșchis, pentru Despot Vod, cetind izvoadele am cercat și eu la cronicarul leșesc și am aflat izvodul, carele iaste chizmit mai den nainte vréme de Alicsandru *Gvagnen,* pre limba litinéscă, și décii, de pre acela izvod, l-au izvodit Marţin Pașcovski, den limba letinéscă, pre limba leșască. Décolo și eu am silit cu nevoință de am izvodit *pre acela izvod pre limba rumănéscă,* ačastă povéste a lui Despot Vod, de unde s-au ijdérit, și în ce chip ș-au scos nume de domnie. Pentru acest Despot Vod scrie, *Marțin* Pașcovski, cronicarul leșescŭ" [150]...

„*Pentru izvodul amînduror cronicarilor leșești și tocméla lorŭ.*

Pentru cest Despot Vod létopisățul cel moldovenesc foarte pre scurt scrie, iar *cronicarii cei leșești* spun mai deșchis și de ajuns; ci măcar că d'inceputul lui Despot nu ne spun amîndoi într-un chip, iar mai apoi tot să tocmesc că cu ačastă dată au fost izbânda la Despot Vod... Pentru acéia și eu văzînd că déiča înainte să tocmescŭ scrisorile la povéaște amîndurora cronicarilor, *am* silit de *am* împreunat scrisoaré lor [la un loc și am tocmit-o de am făcut-o tot una, însă nu numai] cronicarii aleg carele au scris".

---

[149] *Ibid.*, I, p. 24 ⟨Miron Costin, ed. Panaitescu, p. 266⟩.

[150] Ms. 1445, f°, 126—7; ms. 174, f°, 122—3 ⟨ed. critică Giurescu, p. 179—181; ed. Panaitescu, p. 164⟩.

„Căndu s-au sfătuit Laski să scoață pre Despot Vod din domnie.

De ačastă povéste scrie cronicarul *Marțin* Pașcovski, *cum că* Albreht... etc." [151]

Interpretarea acestei părți din cronica lui Simion Dascălul nu prezintă absolut nici o dificultate: Simion spune că domnia lui Despot fiind povestită foarte pe scurt în letopisețul moldovenesc, Ureche o completase după cronicarul polon, Bielski, la care el adaogă acum povestirea mai dezvoltată a lui Paszkowski. Cunoscuse Ureche pe Paszkowski? Nici chiar aceia cari ca d. Sbiera nu s-au folosit în cercetările lor decît de ediția lui Kogălniceanu, unde se atribuie lui Simion Dascălul numai capitolul de la început pînă la „Pentru izvodul amînduror cronicarilor", considerîndu-se partea din urmă, cu celelalte citațiuni din Paszkowski, ca fiind a lui Ureche [152], n-au afirmat aceasta. „Oare aceste citațiuni și confruntări între Ioachim Bielski și Martin Paszkowski să nu fie ele, observă cu multă dreptate d. Sbiera, opera lui Simion Dascălul, o intercalare a lui în cronica lui Grigoriu Ureche, atît aici la domnia lui Vasile Eraclide Despotul, cît și mai pe urmă la celelalte domnii? Nu ne încumătăm a ne pronunța definitiv în privința aceasta, cu atîta mai vîrtos pentru că M. Kogălniceanu ne asigură... că cronica lui Ureche... este scoasă de pe un manuscris, care dacă nu este originalul, dar este netăgăduit *cea dintîi* sau *una din cele dintîi copii* ale cronicii lui Ureche, *compilată de Miron Costin*. Manuscrisul acesta numără o vechimie de cel puțin două sute de ani" [153]. Fără această asigurare, d. Sbiera n-ar fi ezitat să admită, de atunci, că Ureche n-a cunoscut pe Paszkowski, deși recunoaște că Simion Dascălul afirmă aceasta lămurit.

Orășanu, și d-l Iorga, mai puțin încrezători în afirmarea lui Kogălniceanu, deoarece studiaseră un mare număr de manuscripte, dîndu-și pe deplin seama de lipsurile edițiunii lui, cred — cu dreptate — că Ureche nu cunoscuse cronica lui Paszkowski [154]. Fără confuzia produsă de edițiunea lui Kogălniceanu, acest adevăr așa de simplu nici n-ar fi fost măcar pus în discuție.

Miron Costin afirmă însă în repețite rînduri că Ureche urmase pe amîndoi istoricii leșești [155], ceea ce însemnează că el nu cunoscuse cronica acestuia decît în redacțiunea lui Simion Dascălul [156].

b) La aceeași concluziune ajungem examinînd și unele citate pe cari le face el din Ureche, și cari sunt în realitate din cronica lui Simion:

Astfel el pune pretutindeni descălecarea Maramureșenilor în Moldova în legătură cu victoria cîștigată de craiul Laslău asupra tătarilor [157], dovedind prin aceasta că a întrebuințat cronica lui Simion [158]. Tradițiunea descălecatului, cu vînătoarea zimbrului, omorîrea lui la Boureni, numele Moldovei de la cățeaua Molda, întemeierea Iețcanilor de către Iațco și a Sucevei de cojocarii unguri [159], este luată de asemenea din Simion, care o reprodusese la rîndu-i după letopisețul moldovenesc [160] și ceea ce este foarte caracteristic și absolut convingător, e că tocmai pentru aceste tradiții, cari nu se aflau în cronica lui Ureche, Miron precizează anume: „eu urmez în toate acestea pe Ureche, răposatul vornic și cronicar al țării“ [161].

---

[151] Ms. 1 445, f° , 134—5; ms. 174, f° 130. ⟨Ed. critică Giurescu, p. 189—190; ed. Panaitescu, p. 168⟩.

[152] *Letop*, I, p. 428—31 și 213 și urm.

[153] Grigoriu Ureche, p. 49.

[154] *Cronicarii moldoveni*, *Conv. Lit.* XXXIII, 601—605; N. Iorga *Ist. Lit. Rom.*, II, p. 502 și urm.

[155] *Letop*., I, p. 245, 7, 5.

[156] Părerea aceasta a fost susținută și de Orășanu, dar numai pe baza pasajului din Simion Dascălul, *o.c.* 604.

[157] I. Bogdan, *o.c.*, 186, p. cf. Cartea pt. dascălecatul dintîi, *Letop*. I, p. 30.

[158] Vezi mai sus, p. 20—22.

[159] *Poema polonă* în *Letop*., III, 511—515. ⟨Miron Costin, ed. Panaitescu, p. 229—231.⟩

[160] Vezi mai sus, p. 24—25.

Marele cronicar moldovean din secolul al XVII-lea, nu era de altfel singurul care să ia drept cronica lui Ureche, pe aceea a lui Simion Dascălul. *Toți contimporanii și urmașii săi săvîrșesc aceeași greșeală.*

2. În *„Istoria Țării Românești“*, numită altă dată cronica anonimă a II-a, iar în timpul din urmă cronica stolnicului Constantin Cantacuzino, se află următorul pasaj:

„Însă a să ști și aceasta trebue, mi să pare, că nu numai unii din neștiuții Greci zic, cum că Rumânii nu pogoară din ostașii și bunii Romani, din carii s-au zis de multe ori, că au lăsat Traian aici, ci din răi și hoți, pe cari iar Romanii i-au trimis într-aceste părți de loc, și și alții aceasta o bănuesc. Că iată cetesc în leatopisețul moldovenesc [carele, fiind eu încă în Moldova, l-am găsit la Ioniță Racoviță, carele era Comis-Mare, om de cinste și de socotință], care leatopiseț zic cum este făcut de un Ureche Vornicul, om învățat să vede că au fost și om tocmit de cîte se pare c-au scris el. Acel dar leatopiseț luîndu-l [carele am pus de l-au și prescris și l-am adus aici ca să să afle și în țară], și cetindu-l, găsesc, însă nu știu eu de cine e scris, de Ureche, care eu nu crez, cum și unul ce l-au prescris acel leatopiseț mărturisește, că nu este zisă aceasta de Ureche Vornicul; au de cine, că zice că dintr-o cronică ungurească au aflat de ijderenia Moldovenilor acestea care este, că cuvintele lui puiu aici. « Scrie (zice) leatopisețul unguresc că oare cand pre aceste locuri au fost lăcuind Tătarii »“ etc. [162]

Ioan Racoviță ocupă dregătoria de comis în anii 1669—1671. În 1667 și 1668 fusese paharnic al doilea [163]. Ca mare comis îl întîlnim pentru prima oară într-un document din 21 martie 1669 [164], iar pentru ultima oară în 15 iulie 1671 [165]. La 10 iunie 1674 iscălește ca biv comis [166]. Timpul cînd autorul *Istoriei Țărei Românești* aflase la el cronica lui Simion Dascălul, se restrînge, așadar, între anii 1669—1773. D-l Iorga a dovedit — în mod convingător — că acest autor este stolnicul Constantin Cantacuzino [167], despre care știm că se afla în Moldova în vara anului 1670. La 6 iulie, el iscălește acolo ca martor pe un zapis, prin care tot un muntean Costea căpitanul din Crețești vinde lui Duca Vodă niște țigani [168]. Cu prilejul acelei călătorii aflase el la comisul Ioan Racoviță, letopisețul moldovean despre care vorbește în *Istoria* sa și *care este cea mai veche copie a cronicii lui Simion Dascălul de care se face mențiune.* Pentru chestiunea noastră este foarte interesantă constatarea că, chiar de atunci și pentru toată lumea, cronica lui Simion Dascălul trecea drept cronica lui Ureche. De altfel se înțelege de la sine că dacă un istoric de valoarea lui Miron Costin făcea această confuzie, oricine altul era și mai puțin în măsură de a afla adevărul. De fapt, nimeni n-a cunoscut cronica lui Ureche.

---

[161] I. Bogdan, *o. c.*, p. 190.

[162] N. Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, p. 129 și urm. ⟨Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoriia Țării Rumânești întru care să cuprinde numele ei cel dintîi și cine au fost locuitorii ei atunci*, ediție de N. Cartojan și Dan Simonescu, Craiova, f.a. XL + c 134 p; citatul la p. 64; se va menționa, în continuare: „Stolnicul Cantacuzino, ed. Cartojan-Simonescu⟩,

[163] *Id.*, *„Studii și documente*, VI, p. 87, într-un doc. din 13 februarie; G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IV, p. 269. La 2 februarie 1667 era comis al doilea. *Ibid.* IV, p. 268.

[164] N. Iorga, *St. și doc.* VII, p. 337.

[165] G. Ghibănescu, *o.c.*, IV, 233, cf. p 58, 204.

[166] G. Ghibănescu, *o. c.*, V, p. 65—66.

[167] Manuscripte din biblioteci străine, extras din *An. Acad. Rom.* S.2, tom. XXI, p. 68—94.

[168] V.A. Ureche, *o.c.*, p. 123.

Cînd Misail Călugărul vrea să scrie o cronică, el se folosește — cum am văzut — de Simion; în izvodul logofătului Tudosie Dubău se copiază tot cronica lui [169]. Iar cînd munteanul Radu Popescu caută informații despre trecutul Moldovenilor, ca și stolnicul, el nu află un alt izvor decît aceeași cronică [170].

3. *Nicolae Costin* citează în mai multe rînduri cronica lui Ureche. În afară de citațiunile privitoare la originea cuvîntului Vlah (*Letop.* I, 61) și la zidirea Chiliei (I, 69), cari sînt reproduse din Cartea pentru descălecatul dintîi a tatălui său (I, 12 și 23—24), el amintește spusele lui Ureche pentru data descălecatului (I, 83), domnia lui Dragoș (I, 133, n.), moartea Kneajnei (I, 166, n. 2), lupta lui Lăpușneanu cu Despot la Verbia (I, 435—36), originea armenească a lui Ioan Vodă cel Cumplit (I, 455), moartea lui (I, 465), omorîrea lui Iancu Sasu după recomandarea Sultanului (I, 471) și domnia lui Petru Cazacul (I, 475).

Uneori el numește cronica lui Ureche „letopisețul țării" (I, 150, n. 2, 166 n.2, 187, n.3, 191 n.1, 397, 449), ceea ce probează că nu cunoștea decît un singur letopiseț moldovenesc, *cronica lui Misail Călugărul*, pe care o amplifică, după cum am văzut, în letopisețul său. Dar cum și în aceasta se cita un *letopiseț moldovenesc*, Nicolae Costin îl confundă adeseori cu presupusa cronică a lui Ureche, numit de el tot așa, păstrînd uneori numele cel vechi (I, 175, cf. 397), iar alteori înlocuindu-l, la întîmplare, cu acela al lui Ureche. Astfel cuvintele „scrie letopisețul cel moldovenesc" din cronica lui Misail, unde se vorbește despre omorîrea lui Iancu Sasu [171] și domnia lui Petru Cazacul [172], Nicolae Costin le înlocuiește prin „scrie Ureche vornicul" [173] ceea ce dovedește încă o dată totala lui necunoștință despre istoriografia moldovenească anterioară, care se reducea pentru el la o singură cronică.

4. *Dimitrie Cantemir* spune că în anul 1717 copiase „hronicul Moldovei de la... Dragoș Vodă, pînă la domnia lui Ștefăniță Vodă, feciorul lui Vasile Vodă, care hronic întîi iaste scris de Ureche vornicul pînă la Aron Vodă" [174]. Cu toate că în alt loc mărturisește că pe Ureche „noi îl avem mai știut istoric moldovenesc" [175], în realitate el n-avea cea mai mică idee nici despre viața cronicarului, nici despre timpul cînd își scrisese cronica. Pentru că această cronică se oprea în domnia lui Aron tiranul, el afirmă, ca un lucru admis și recunoscut de toată lumea, că „Ureche au trăit și au scris pre vremile lui Aron Vodă tiranul, într-a căreia domnie și sfîrșitul istoriei sale face" [176]. Convingerea aceasta așa de categoric exprimată nu-l împiedică totuși, ca peste

---

[169] Vezi prefața publicată sub numele lui Vasile Damian în N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. 12—15. Pentru deosebirea dintre Damian și Dubău; Const. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicilor moldovene*, p. 34—37.

[170] *Istoriile Domnilor Țării Românești*, atribuite lui Constantin Căpitanul Filipescu. Sub formă de ipoteză și fără nici o dovadă părerea că autorul *Istoriilor* a cunoscut pe Simion și nu pe Ureche, a emis-o întîi Orășanu, *o.c. Conv. Lit.* XXXIII, 728. D-l Iorga a susținut-o apoi în *Istorii* p. 68 n.1, și în *Ist. lit. rom.*, II, 569, 571 și 621. Un argument prin care se dovedește că letopisețul moldovenesc întrebuințat de el era în realitate cronica lui Simion Dascălul, este că și el reproduce greșeala din manuscriptele acestuia, care făcea din Bogdan II fiul lui Alexandrel, p. 23, cf. mai sus, p. 6—9.

[171] Vezi mai sus p. 30—31.

[172] *Ibid.*, p. 30—31.

[173] *Letop.*, I, p. 471, 475. ⟨Nicolae Costin, ed. Ioan Șt. Petre p. 557.⟩

[174] *Hronicul*, p. 180.

[175] *Ibid.*, p. 136.

[176] *Hronicul*, p. 114.

cîteva pagini, să presupună că atunci cînd cronicarul polon Sarnicki vorbește de „istoriile Moldovenilor" el s-ar referi la cronica lui Ureche [177], care urma deci să fi fost scrisă înaintea celei polone, apărute în 1587. Nu e fără interes să amintesc că pe acest pasaj al lui Cantemir s-a întemeiat la origină părerea, exprimată întîi de Hasdeu și discutată cu atîta pasiune în urmă, că autorul cronicii fusese Nestor și nu Grigore! Prin „hronicul lui Ureche" Cantemir înțelegea *cronica lui Simion Dascălul*, fără povestea craiului Laslău: „Aciasta dară iaste basna, pre care Simion acesta, sau singur din capul său au scornit-o, sau de la vre-un prostac însă zavistuitoriu mai denainte din crieri fătată, au aflat-o, *la predoslovia hronicului lui Ureche, fără nici o rușine, a o prepune au îndrăznit, precum cititorul și mai pre larg la același hronic* [adică al lui Ureche] *o va putea citi*" [178].

Cînd pentru povestea lui Laslău, pe care el o considera ca singurul adaos al interpolatorilor, Cantemir trimite pe cititor la cronica lui Ureche, asta însemnează că el nu cunoaște nici un manuscript al acesteia, care să n-o cuprindă. Ceea ce numește el cronica lui Ureche este prin urmare cronica lui Simion Dascălul.

La aceeași concluzie ajungem examinînd și citatele sale din Ureche, despre numele Rodnei [179], pecetia țărei [180] și letopisețul moldovenesc [181], cari sunt luate în realitate din cronica lui Simion și anume din acele părți cari cu siguranță aparțin acestuia și nu lui Ureche [182].

5. În privința lui *Neculcea* ne rămîn puține de spus. El amintește despre Ureche numai în precuvîntarea cronicii sale, afirmînd că „nu se află letopisețe scrise de pămînteni vechi. Ce, de la o vreme, de la descălecatul lui Dragoș Vodă, tîrziu, s-au apucat Ureche vornicul, de au scris din istoriile a doi istorici leșești, și l-au scris pînă la domnia lui Aron Vodă". După el scriseseră apoi cei 3 adnotatori.

„Iară pre urma acestora, s-au apucat dumnealui Miron Costin vel logofăt, de au făcut un letopiseț și cît n-au putut istovi Miron logofătul, l-au istovit fiul său Nicolae Costin, biv vel logofăt... din începutul lumii... pînă la Dragoș Vodă, și *de la Dragoș Vodă l-au scris de pe izvodul lui Ureche vornicul, pînă la Aron Vodă*" [183].

După cum vedem, Neculcea repetă cele 2 greșeli tradiționale asupra istoricilor poloni pe cari i-ar fi urmat Ureche și asupra izvodului amplificat de Nicolae Costin, care era al lui Misail și nu al lui Ureche, adăogînd și una proprie, în privința lui Miron Costin, care n-are, cum am arătat, nici un amestec în letopisețul fiului său. Dar pe cînd înaintașii săi considerau drept cronica lui Ureche pe aceea a adnotatorilor, el avea o părere și mai greșită. Aceasta se vede din manuscriptul său original, păstrat la Academia Română sub no. 253, în care, mai înainte de a începe povestirea sa proprie, copiase cronicile lui Ureche și Miron Costin. La sfîrșitul celei dintăi se află următoarea însemnare: „Pînă aici s-au găsit scris letopisețul țărei de Ureche vornicul" [184]. Dar cronica pe care Neculcea o credea a lui Ureche, este în realitate o simplă prescurtare a letopisețului lui Nicolae Costin, făcută de un copist necunoscut, care a suprimat evenimentele externe, fără legătură cu istoria Moldovei, și pe alocurea chiar unele interne [185]. Greșeala aceasta l-a silit pe Neculcea ca, în privința cronicii lui Simion, el să adopte o părere care se apropia ceva mai mult de adevăr, decît aceea a predecesorilor săi. Pe cînd aceștia vedeau în cronica lui Simion Dascălul pe Ureche, eliminîndu-se numai împrumutul din letopisețul unguresc despre Laslău, el, care lua drept Ureche o cronică cu totul diferită, nu mai putea face această identificare. Luîndu-se după Costinești, Neculcea numește cronica lui Simion, din care reproduce tradițiunea despre Dumbrava roșie, „letopisețul lui Eustratie logofătul, Simion dascălul și Misail călugărul" [186].

---

[177] *Ibid.*, p. 128.
[178] *Ibid.*, p. 138, cf. 136, 453, 470.
[179] *Ibid.*, p. 449.
[180] *Ibid.* p. 249.
[181] *Hronicul*, p. 470.
[182] Vezi mai departe, p. 90—92.
[183] *Letop.*, II, p. 177-8 ⟨Neculce, ed. Iordan, p. 3—4⟩.
[184] *Ms.* 253 f° 125.

Cercetarea de pînă acum ne dovedește că, în afară de Simion Dascălul, nici unul dintre cronicarii următori n-a interpolat și nici măcar n-a cunoscut cronica lui Ureche. Începînd cu anul 1670, data copiei celei mai vechi despre care se face mențiune, aceea a comisului Ioniță Racoviță, copiată de stolnicul Constantin Cantacuzino, cronica cunoscută sub numele lui Ureche era la început aceea a lui Simion Dascălul, fie în forma ei primitivă, sau cu adausele lui Misail Călugărul, iar mai tîrziu, în sec. XVII, o prescurtare a letopisețului lui Nicolae Costin.

În alăturatul tablou, care arată filiațiunea manuscriptelor lui Simion Dascălul, se pot urmări cu mai multă înlesnire transformările prin cari a trecut cronica lui Ureche, pînă să ajungă la manuscriptele, în cari s-a păstrat și pe cari le-am însemnat cu alb. Cele înfățișate prin linii transversale sunt originalele pierdute, din cari derivă manuscriptele cunoscute, grație cărora ele se pot reconstitui, iar numărul liniilor marginale arată numărul interpolărilor succesive pe cari ea le-a suferit.

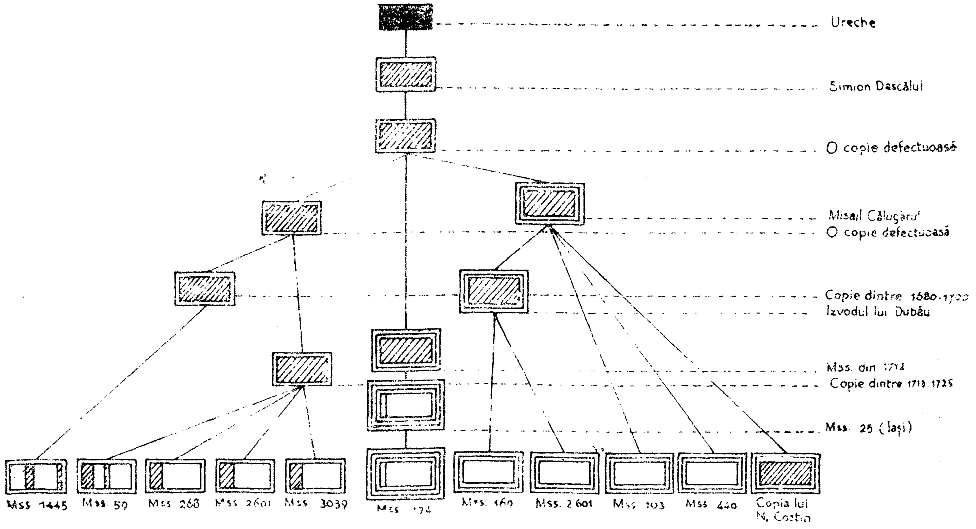
Ureche
Simion Dascălul
O copie defectuoasă
Misail Călugărul
O copie defectuoasă
Copie dintre 1680-1700
Izvodul lui Dubău
Mss. din 1714
Copie dintre 1713 1725
Mss. 25 (Iași)
Mss 1445
Mss. 59
Mss 268
Mss 2601
Mss 3039
Mss 174
Mss. 160
Mss. 2 601
Mss. 103
Mss 440
Copia lui N. Costin

---

[185] Vezi ms. 256.

[186] *Letop.*, p. 178. 〈Neculce, ed. Iordan, p. 4〉.

IV

IZVOARELE LUI SIMION DASCĂLUL

Pentru a deosebi adaosele lui Simion Dascălul de textul primitiv al lui Ureche, nici manuscriptele, nici spusele cronicarilor de mai tîrziu nu aduc nici o lumină. Singurul mijloc prin care putem încerca să facem această deosebire rămîne deci analiza internă a cronicii. Din fericire cunoaștem atît prefața lui Ureche, cît și pe aceea a lui Simion Dascălul. Oricît de alterate au ajuns pînă la noi, cu schimbări și omisiuni cari fac pe alocuri textul cu totul neinteligibil, ele ne oferă totuși indicațiuni extrem de valoroase.

Prefața lui Ureche s-a păstrat în 5 mss. [1445, 174, 440, 169 și 2506], fără însă să ocupe în tot același loc, lipsind numai din ms. 103. În ms. 1445, singurul care cuprinde capitolele din introducerea cronicii lui Simion Dascălul în succesiunea lor primitivă, și în ms. 174, care reprezintă o variantă tot așa de veche, prefața se află la începutul cronicii. Deosebirea dintre ele este că în cel din urmă s-a înlăturat prefața lui Simion, care urma imediat după aceea a lui Ureche, din cauza repetiției și a nedumeririlor pe cari le provoca în privința autorului. În alte còpii au fost suprimate amîndouă (103), iar în ms. 440 și în izvodul lui Tudosie Dubău (169, 2601) s-a adăogat apoi la sfîrșitul întregii introduceri numai aceea a lui Ureche.

Așa cum s-a păstrat în ms. 1445, care ne înfățișează forma cea mai veche, prefața lui Ureche a suferit în partea de la început o modificare esențială prin transpunerea ei în forma indirectă. Dacă această transpunere, datorită probabil lui Simion Dascălul, s-a făcut exact, fără să se adaoge sau să se suprime ceva, este o întrebare la care nu se poate răspunde. Cred însă că chiar dacă ar fi vorba de o prelucrare, elementele pe baza cărora ea a fost făcută, sunt ale lui Ureche. Partea din urmă, din fericire cea mai importantă, este o reproducere textuală, în privința autenticității sau exactei transmiteri a căreia, nu există nici o îndoială. Cronica a fost scrisă de Grigore Ureche, pe cînd era vornic. Dregătoria aceasta a ocupat-o el de la 1642 și pînă la 1647. El trebuie să fi început a scrie nu cu mult înainte de moartea sa, deoarece intențiunea sa de a povesti „începătura și adaosul mai apoi și *scăderea care se vede că au venit în zilele noastre*“ [187,188], nu s-a îndeplinit. Cronica a rămas neisprăvită [189]. Întreruperea ei în domnia lui Aron Vodă, adică tocmai în mijlocul carierii tatălui cronicarului și în pragul epocii de cînd începeau amintirile lui personale, a fost întreruptă prin moartea sa, întîmplată în aprilie 1647[190]. Cronica lui Ureche nu era o scriere oficială. În prefață cronicarul nu are nici un cuvînt de laudă la adresa lui Vasile Lupu, și nici nu se sfiește să amintească scăderea de atunci, față de strălucirea timpurilor de altă dată. Să fi scris oare cronicarul numai „din dragostea țării“, cum spune Miron

---

[187,188] Cuvintele acestea sunt fără îndoială ale lui Ureche, căci Simion Dascălul, care știa că Ureche nu-și dusese cronica pînă la capăt, n-ar fi putut spune despre el că se apucase a scrie *„scăderea care se vede că au venit în zilele noastre“* dacă n-ar fi reprodus chiar cuvintele lui Ureche ⟨Ed. critică Giurescu, p. 2; ed. Panaitescu, p. 57⟩.

[189] Miron Costin în Cronica polonă: I. Bogdan, *Cronice inedite*, p. 178.

[190] Cel din urmă document cunoscut în care Ureche figurează ca mare vornic este din 8 aprilie 1647 [V.A. Ureche, *Prefața*, p. XIII]. La 3 mai se vorbește despre împărțirea averii lui [*ibid.*].

Costin[191], prețuind iubirea de adevăr mai mult decît favoarea domnului său, sau vor fi fost la mijloc și unele nemulțumiri personale?

Constatînd deocamdată faptul, destul de curios pentru un dregător în funcțiune și încă al unuia dintre domnii noștri cei mai iubitori de mărire, lăsăm explicația pentru mai tîrziu.

În scrierea cronicii sale, Ureche se servise în primul rînd de izvoare străine dintre care nu cunoaștem însă decît cronica lui Bielski, utilizată, după spusa lui Simion Dascălul, pentru domnia lui Despot. Dar alături de aceasta, Ureche mai cunoscuse și alte scrieri străine, deoarece el vorbește de „cărțile" și „scrisorile străinilor", în cari se povestea „pre larg și de ajuns" istoria Moldovei, ceea ce nu e cazul cu Bielski.

Dintre izvoarele interne, amintește un singur letopiseț, numit *cel moldovenesc*, care mergea pînă la Petru Șchiopul. Era o cronică așa de scurtă „că nici viața Domnilor după care a fost toată cîrma nu alege, necum lucrurile din lăuntru, să aleagă". Din cauza scurtimii lui, prin care se asemăna vechilor noastre cronici slavonești și pentru că unele citate din el se regăsesc textual în acestea, letopisețul cel moldovenesc a fost considerat ca un letopiseț slavon. Pentru a explica însă scurtimea letopisețului moldovenesc, Ureche mai adaogă, că „scriitori dintîi n-au aflat scrisori, ca de [la] niște oameni neașăzați și nemernici, mai mult proști decît să știe carte, ci și ei ce-au scris *mai mult din basme și din povești, ce au auzit unul de la altul*"*. Pasajul acesta, căruia nu i s-a dat pînă acum importanța cuvenită ne permite să deslușim ideile cronicarului în privința letopisețului moldovenesc. Cînd el spune că „scriitorii dintîi" nu aflaseră scrieri rămase mai dinainte, nu se putea gîndi, cred, la autorii letopisețelor slavonești, cari trăiau chiar în acele timpuri dintii și însemnau numai evenimentele contimpurane sau de curînd petrecute, ci la cronicarii de mai tîrziu. Cine ar fi cunoscut apoi cît de puțin istoriografia slavonă moldovenească, așa de bogată, din sec. XV și XVI, nu putea să arate pe moldovenii de pe atunci ca pe „niște oameni neașezați și nemernici, mai mult proști decît să știe carte". Cînd, în sfîrșit, Ureche spune mai departe că acei scriitori dintîi *„au scris mai mult din basme și din povești, ce au auzit unul de la altul"*, dispare orice îndoială că ar fi vorba de autorii letopisețelor slavone. Ceea ce cronicarul designează în mod disprețuitor cu numele de „basme și povești", pe cari le aude unul de la altul, sunt, evident, tradițiile populare. Exceptînd tradiția descălecatului, ele lipsesc însă cu totul din letopisețele slavone, cărora nu li se poate deci aplica tocmai caracteristica de căpetenie a letopisețului moldovenesc, „scris mai mult din basme și din povești".

Pe de altă parte, între un letopiseț slavon și unul românesc, deosebirea era prea mare pentru ca tranziția de la unul la celălalt să nu fie accentuată. Dacă Ureche ar fi fost cel dintîi care să scrie o cronică în limba română, și trebuie notat că nimeni nu-l arată ca atare, el ar fi spus desigur acest lucru. Cel care pentru prima oară părăsea limba în care se scrisese sute de ani și se scria încă, pentru a povesti în graiul poporului istoria țării lui, nu putea să treacă cu vederea această însemnată schimbare.

În loc de asta, ni se afirmă tocmai dimpotrivă, că Ureche lărgește numai și rectifică, dar nu schimbă drumul pe care alții îl croiseră: „Măcar că se află și de[alții însemnate lucrurile țării Moldovei, apucatu-s-au și dumnealui a scrie" **. De altfel, un letopiseț slavonesc nici nu putea fi numit în secolul

---

[191] *Letop.*, I, p. 4.

* ⟨Ed. critică Giurescu, p. 2—3; ed. Panaitescu, p. 58.⟩

** ⟨Ed. critică Giurescu, p. 2; ed. Panaitescu, p. 57.⟩

XVII, cînd sentimentul romanității începe să se manifeste cu putere, iar limba română răzbate pretutindeni, *letopisețul nostru* sau *letopisețul nostru cel moldovenesc*. Limba slavonă a cărei cunoaștere devenea din ce în ce mai rară, era numită pe atunci, nu numai de către diaci și uricari, dar chiar de oameni foarte învățați, cum era Miron Costin, *sîrbească*. Un letopiseț scris în această limbă era pentru toată lumea un *letopiseț sîrbesc*.

Analizînd prefața lui Ureche, ajungem, așadar, la încheierea că letopisețul moldovenesc, de care el vorbește, era o cronică românească, anterioară cronicii sale.

Prefața lui Simion Dascălul s-a conservat, după cum am văzut într-o singură copie (ms. 1445) și aceea așa de rea, încît în unele locuri este chiar neinteligibilă. El dă acolo, ca și Ureche, cîteva lămuriri asupra scopului pe care și-l propune, izvoarelor pe cari le-a avut la îndemînă și modului cum le-a utilizat în cronica sa.

Simion Dascălul citează 2 cronici: „Letopisețul nostru" care mergea pînă la Vasile Lupu, și „letopisețul cel letenesc" despre a cărui întindere nu dă nici o lămurire. Cel dintîi era mai scurt, dar însemna toate poveștile. „Iar letopisățul nostru pute de poveștile ce scrie mai pre scurt, însă le însemnează toate pre rînd" *. Cu toată deosebirea de întindere, și o altă despre care va fi vorba îndată, el era, cred, identic cu letopisețul citat de Ureche. „Măcar că vornicul Ureche au scris mai sus că letopisețul cel moldovenesc scrie pînă la domnia lui Petru Voevod Șchiopul și de aci s-au stins, iar eu *adunînd izvoade de limba noastră, aflat-am izvod den ceput, cam pre scurtă vreme și toate pre rînd însemnînd* pînă la domnia lui Vasilie Voivod" **.

Că amîndoi înțeleg sub numele de „letopisețul nostru" o cronică care în trăsăturile ei generale era aceeași, reiese nu numai din identitatea denumirii, așa de precisă tocmai prin generalitatea ei [letopisețul nostru] sub care nu se puteau înțelege 2 cronici diferite, ci cel mult 2 redacțiuni ale aceleiași cronici, dar și din felul asemănător cum fiecare cronicar îl caracterizează, ca un letopiseț mai scurt și plin de tradiții.

Dacă însă acest letopiseț era, în fond, unul și același, redacțiunile pe cari la avuseseră cei 2 cronicari erau probabil diferite. Continuatorul lui pentru perioada de la Petru Șchiopul pînă la Vasile Lupu, adăogase, cred, și în partea anterioară unele știri nouă, ceea ce ar explica accentuarea specială făcută de Simion Dascălul, prin care se deosibește de Ureche, că letopisețul moldovenesc „însemnează toate pre rînd". O nouă confirmare a părerii susținute mai sus în privința limbii în care fusese scris acest letopiseț, o aflăm la Simion, care spune lămurit că era un *izvod de limba noastră.*

Pasajele despre letopisețul latinesc sunt mai puțin clare. Este sigur că acesta nu cuprindea toate tradițiile și anii, cari se aflau în cel moldovenesc „poate fi că n-au știut de toate cronicarul cel latinesc să le afle". Luat însă în general el era cu mult mai dezvoltat și pare a fi servit cronicarului ca izvorul său principal: „Pentru aceia *dacă am văzut că lipsesc poveștile și cursul anilor din letopisețul cel letenesc, am lipit dintr-ale noastre izvoade, carele am aflat că spun adevăr și am adaos poveștile la letopisețul cel letenesc, care la locul său,* carele toate mai înainte să vor arăta, care-și la locurile sale".

Din nenorocire tocmai partea aceea în care Simion Dascălul arăta raportul dintre Ureche, letopisețul moldovenesc și cel latinesc, dînd mai multe lămuriri asupra acestuia din urmă, ni s-a transmis mai alterată. Copistul a sărit unele rînduri, iar pe altele le-a încurcat în așa fel, încît nu se mai înțelege aproape nimic. Pentru a completa, într-o oarecare măsură, această lacună singurul mijloc de care dispunem este să examinăm în ce fel au fost utilizate în cronica sa, izvoarele de care vorbește în prefață. Urmărind astfel ceea ce el a realizat, ne vom putea da mai bine seamă de ceea ce anunțase că va îndeplini.

---

* ⟨Ed. critică Giurescu, p. 4; ed. Panaitescu, p. 59.⟩

** ⟨Ed. critică Giurescu, p. 4; ed. Panaitescu, p. 59.⟩

Făgăduiala pe care Simion Dascălul o face în prefață că în decursul povestirii va indica operațiunile de completare a izvoarelor „carele toate mai nainte se vor arăta, careși la locurile sale" a fost ținută. În cronica sa se arată pentru un însemnat număr de știri, sursa de unde au fost luate și se semnalează întotdeauna nepotrivirile dintre izvoare. *Letopisețul cel moldovenesc* este citat, sub diferite numiri: letopisețul nostru, letopisețul moldovenesc, cronicarul nostru, letopisețul cel moldovenesc și letopisețul nostru cel moldovenesc nu mai puțin de 26 ori, *cronicarul sau letopisețul latinesc* de 11 ori și *cronicarul leșesc* de 14 ori. Se mai citează apoi *cronicarii leșești* de 3 ori, *Paszkowski* de 10 ori, *Bielski* de 7 ori și cîte o singură dată *unele letopisețe de ale noastre, unele izvoade ale noastre, letopisețele latinești, alte istorii, cărțile tătarilor și letopisețul grecesc.*

I. *Letopisețul cel Moldovenesc* a fost întrebuințat pentru întreaga povestire de la descălecat pînă în domnia lui Aron tiranul. În 2 cazuri este citat pentru fapte pe cari nu le are; acestea erau războiul dintre fiii lui Ștefan în 1359 [192] și domnia unui oarecare Ștefan Vodă, înainte de Ciubăr [193]. În alte 2, pentru că se deosebea de letopisețul latinesc: letopisețul moldovenesc punea începutul domniei lui Alexandru cel Bun în anul 6907, iar cel latinesc în 6921 [194]; după cel dintîi, Petru Aron fusese prins și omorît de Ștefan cel Mare imediat după învingerea de la Doljești și Orbic, pe cînd celălalt arăta că izbutise să fugă la unguri [195]. În sfîrșit, în alte 2 rînduri se amintește că despre Despot scria mai pe scurt decît cronicarii poloni [196] și că povestea la fel cu Bielski omorîrea soldaților nemți ai lui Despot de către hatmanul Tomșa [197]. În cele mai numeroase cazuri, 19 la număr, letopisețul moldovenesc este însă citat pentru fapte cari nu se găsesc în alte izvoare. Războaiele dintre Ilie și Ștefan, fiii lui Alexandru cel Bun[198], lupta lui Alexandru cu Petru Aron la Movile [199], cele 2 prăzi făcute de Ștefan cel Mare în țara săcuilor [200], lupta cu Radul cel Frumos la Cursul apei [201], înfrîngerea turcilor după lupta de la Războieni [202], întovărășirea lor în această campanie de Basarab [203], victoria lui Ștefan la Botoșani asupra Polonilor [204], otrăvirea lui Ștefăniță de către soția sa [205], întîmplările lui Rareș de la părăsirea scaunului pînă la revenirea în a doua domnie [206], prada pe care o face în Ungaria în 1542 [207], domniile urmașilor săi pînă la Alexandru Lăpușneanu inclusiv [208], războiul lui Tomșa cu Mircea Ciobanul [209], ridicarea Lăpușnenilor asupra lui Iancu Sasu [210], omorîrea acestuia după învățătura Sultanului [211] și domnia lui Petru Cazacul înainte de venirea lui Aron tiranul cu a doua domnie [212], sunt povestite de cronicar după letopisețul cel moldovenesc.

---

[192] *Letop.*, I, p. 134-5. Acolo unde pasajul se află în ediția lui Kogălniceanu o citez pe aceasta.
[193] *Ibid.*, I, p. 146.
[194] *Ibid.*, p. 137.
[195] *Ibid.*, I, p. 176.
[196] *Ibid.*, p. 428, 213.
[197] *Ibid.*, I, p. 215.
[198] *Letop.*, I, p. 142.
[199] *Letop.*, I, p. 150—1.
[200] *Ibid.*, I, p. 152.
[201] *Ibid.*, I, p. 158—9.
[202] *Ibid.*, I, p. 165.
[203] *Ibid.*, I. p. 165.
[204] *Ibid.*, I, p. 174.
[205] *Ibid.*, I, p. 189.
[206] *Ibid.*, I, p. 203.
[207] *Ibid.*, I. p. 204—205.

Citațiunile sînt făcute de Simion Dascălul și nu de Ureche. Aceasta se vede limpede din următoarele fapte:

a) Este neadmisibil ca Ureche, care spune în prefața sa că letopisețul moldovenesc scrie așa de pe scurt „că nici viața Domnilor... nu alege, necum lucrurile din lăuntru", să-l fi citat, apoi, așa de des în cronica sa.

b) Aprecierile făcute asupra lui, cu prilejul unora din aceste citațiuni, sunt cu totul contrarii aprecierii lui Ureche din prefață.

„Ci de ačastă povéste [prada Săcuilor de către Ștefan] cronicarul cel lătinescu nimic nu scrie, încă și alte sémne multe sănt, și nu însemnéză nimica de dănsele, iar *létopisețul nostru măcar că scrie cam pe scurt iar toate le însemnéză*" [213].

„Această poveste ce scrie mai sus, care spune de Iliaș Vod și de Ștefăniță Vod și de Joldea Vod și de Alexandru Vod... *letopisețul cel moldovenesc, măcar că scrie pre scurt însă arată toate semnele pre rînd*" [214].

„Ačastă poveste ce scrie mai sus că s-au rădicat Lăpușnenii asupra Iancului Vod, cronicarul cel leșesc nimica nu scrie, iar *letopisețul cel moldovenesc, cam pre scurt, însemnéză și ačasta*" [215].

Aprecierile acestea, așa de nepotrivite cu ceea ce spusese Ureche, au fost scrise fără îndoială de Simion Dascălul, care în prefața sa zice că „letopisețul nostru pute de poveștile ce *scrie mai pre scurt, însă le însemnează toate*". Nu numai sensul, dar pînă și cuvintele sunt aceleași.

c) Letopisețul moldovenesc se citează pentru ultima oară la domnia lui Petru Cazacul în 1593. Este evident, însă, că această citațiune se datorește lui Simion Dascălul, deoarece numai letopisețul întrebuințat de el mergea pînă la Vasile Lupu, al lui Ureche oprindu-se la Petru Șchiopul.

II. *Letopisețul latinesc* este citat numai în prima parte a cronicii și anume pînă la anul 1501. Din această cauză s-a și crezut că nu mergea mai departe [216]. Cronicarul îl citează de obicei în 2 feluri de împrejurări:

a) Cînd se deosibește de letopisețul cel moldovenesc [data luptelor dintre frații Petru și Ștefan în 1359 [217], a urcării pe tron a lui Alexandru cel Bun [218], existența unui domn cu numele Ștefan, imediat înainte de Ciubăr [219] și soarta lui Petru Aron, după lupta de la Orbic [220]].

---

[208] *Ibid.*, I. p. 210.
[209] *Ibid.*, I. p. 219.
[210] Vezi mai sus p. 30—31.
[211] *Ibid.*, p. 30—31.
[212] *Ibid.*, p. 30—31.
[213] Ms. 174, f° 26. ⟨Ed. critică Giurescu, p. 44; ed. Panaitescu, p. 84.⟩
[214] Vezi mai sus p. 29—30. ⟨Ed. critică Giurescu, p. 172—173; ed. Panaitescu, p. 160.⟩
[215] *Ibid.* p. 30—31. ⟨Ed. critică Giurescu, p. 249; ed. Panaitescu, p. 199.⟩
[216] Sbiera, *o.c.*, p 56; N. Iorga, *Ist. literat. rom.*, II, p. 560.
[217] Vezi mai sus p. 26—27.
[218] *Ibid.*, p. 28—29.
[219] *Letop.*, I, p. 146.
[220] *Ibid.*, I, p. 176.

b) Cînd nu cuprinde anume evenimente, ceea ce constituie o particularitate foarte curioasă:

„Iar létopisăţul cel letinesc de céste războae a fečorilor lui Alixandru Vod [cel Bun] nimic nu scrie“ [221].

„Iară létopisăţul letenesc de aceşti Tătari, ce spune mai sus că au prădat ţara [în 1439—40] nimic nu scrie [222]“.

„Ci de ačastă povéste [prada Săcuilor de către Ştefan cel Mare] cronicariul cel lătinescu nimic nu scrie, încă şi alte semne multe sunt care nu le însemnează“ [223].

„Létopisăţul cel letinescŭ nu spune că s-au bătut trei zile războiul [de la Cursul apei]“... [224]

„Iară la létopiseţul cel letenesc de izbînda lui Ştefan Vodă [după Răsboeni] č-au scos plénul şi prada la dănsu de la Turci şi de Băsărab Vodă cu Munténii nemica nu scrie, încă şi alte sémne multe nimic nu le însemnéză, carele nici unul n-am vrut să le lăsăm şi toate, carele la locul său, le întocmim“ [225].

Simion Dascălul spunea în prefaţă că în letopiseţul latinesc nu figurau unele lucruri „poate fi că n-au ştiut de toate cronicariul cel lătinesc să le afle“ şi el văzînd că lipseau acolo poveştile şi cursul anilor „am lipit dintr-ale noastre izvoade, carele am aflat că-s adevăr şi am adaos poveştile la létopisăţul cel letenesc, caré la locul său, carele toate mai 'nainte să vor arăta careşi la locurile sale“. Or tocmai aceasta este şi operaţiunea care se face în cronică cu letopiseţul latinesc, arătîndu-se lipsurile şi completîndu-le cu izvoade de ale noastre. Autorul acestei întregiri şi prin urmare al citatelor reproduse mai sus este deci fără nici o îndoială Simion Dascălul.

Ceva mai greu de lămurit decît paternitatea citaţiunilor, este chestiunea dacă letopiseţul cel latinesc era în adevăr un letopiseţ străin, cum îl arată cronica, sau unul intern. Amîndouă părerile şi-au găsit sprijinitori, fără însă ca să se fi ajuns pînă acum la un rezultat definitiv [226]. Letopiseţul latinesc era o cronică moldovenească; aceasta se stabileşte sigur prin următoarele observaţiuni:

1. O cronică polonă, anonimă, în latineşte, care să cuprindă mai dezvoltat şi istoria Moldovei în sec. XV, astăzi nu se cunoaşte. Că ar fi existat în sec. XVII, cînd a fost utilizată de Simion Dascălul, şi că în urmă s-ar fi pierdut, nu e deloc probabil. Toate cronicile polone de mai tîrziu se bazează întrucît priveşte ştirile despre istoria Moldovei în sec. XV, pe Dlugosz, pe care de obicei îl rezumă şi numai rareori îl completează cu ştiri scoase din alte izvoare. Citatele din letopiseţul latinesc nu se regăsesc însă nici în Dlugosz şi nici în vreuna din cronicile polone de mai tîrziu.

2. Se observă apoi că atît în prefaţă, cît şi în cursul povestirii, Simion Dascălul face necontenit o antiteză între letopiseţul cel moldovenesc şi letopiseţul latinesc. Cel dintîi era mai pre scurt, dar mai complet; celălalt mai dezvoltat, fără să aibă toate poveştile şi toate semnele. Ele se completau însă

---

[221] Ms. 1445, f° 25—26; ms. 174, f° 17; ⟨ed. critică Giurescu, p. 29; ed. Panaitescu, p. 75⟩.

[222] Ms. 1445, f° 27 v°; ms. 174, f° 18 ⟨ed. critică Giurescu, p. 31; ed. Panaitescu, p. 76⟩.

[223] Ms. 1445, f° 46 ⟨ed. critică Giurescu, p. 49; ed. Panaitescu, p. 86⟩.

[224] Ms. 174, f° 26 ⟨ed. critică Giurescu, p. 53, ed. Panaitescu p. 89⟩.

[225] Vezi mai sus p. 28—29 ⟨ed. critică Giurescu, p. 63; ed. Panaitescu, p. 96⟩.

[226] Părerea că ar fi o cronică internă a fost susţinută de Sbiera, *o.c.* p. 56 şi Iorga, *o.c.*p 560—61. Întemeindu-se pe capitolul *De însemnarea anilor* unde letopiseţul latinesc e numit şi letopiseţul streinilor, Orăşanu a afirmat că era o cronică străină [*o.c.*, în *Conv. Lit*.XXXIII,p 522—23].

unul pe altul din care cauză cronicarul este adeseori nevoit să le pună față în față, arătînd ce cuprindea și ce nu cuprindea fiecare. Dar între o cronică internă, care se ocupă exclusiv de istoria Moldovei, și una străină în care această istorie este atinsă numai în treacăt și fragmentar, deosebirea este așa de mare, încît o apropiere de felul aceleia pe care o face cronicarul între letopisețul moldovenesc și cel latinesc mi se pare cu neputință. În cazul cînd letopisețul latinesc ar fi o cronică polonă, nu înțeleg de ce ar accentua cronicarul lipsa știrilor despre năvălirile tătărești din 1439—40, prada săcuilor sau expunerea prea sumară a războiului lui Ștefan cel Mare cu Radu cel Frumos, fapte care n-au nici o legătură cu istoria Poloniei? Cum se putea imputa unei cronici străine că nu arată toate „semnele", cînd se vede clar că aceste semne erau diferite incidente interne, ca morți, nunți, construiri de biserici etc.? Și apoi singurele evenimente moldovenești nepovestite într-o cronică polonă să fi fost numai acele cîteva de cari se face special mențiune?

3. Simion Dascălul spune în Predoslovia descălecării Moldovei din început, în care se explică respingîndu-le, numele de Sciția și Flachia, date de unii Moldovei și se povestește de descălecarea țării de păstorii maramureșeni, cari s-au luat după zimbru, în legătură cu omorîrea căruia se pune numele de Boureni și Moldova, precum și pecetia țării, fusese reprodusă de Ureche din letopisețul latinesc [227].

Fără să punem vreun temei pe expresiuni ca „ci *noi* acest nume [Flachia] nu-l putem da *țării noastre Moldovei*, ci țării muntenești" cari sunt, cum vom vedea mai departe, o interpolare, este incontestabil că cronica în care figura o atare „predoslovie", cu tradițiuni interne populare, ca acelea privitoare la întemeierea țării, nu putea fi o cronică străină, ci numai una moldovenească.

4. Judecîndu-l după citatele lui Simion Dascălul, letopisețul latinesc avea toate caracterele unei cronici interne:

El arăta succesiunea neîntreruptă a domnilor în același fel și aproape cu aceleași expresii ca și letopisețele slavonești [„După moartea lui Petru Vodă au domnit un Ștefan Vodă un an și au murit. Iară după acel Ștefan Vodă au domnit Ciubăr Vodă"].

Ca și ele indica durata fiecărei domnii [„Ștefan Vodă au domnit numai 2 ani și 9 luni"; Alexandrel a fost gonit în țara leșească „după ce au domnit 4 ani". Ștefan, predecesorul lui Ciubăr „au domnit 1 an și au murit"].

În sfîrșit, anii erau socotiți, ca și în cronicile noastre, de la facerea lumii, iar nu de la Christos, cum se întrebuința în Polonia.

Îmi rămîne să răspund unei obiecții, care constituie de altfel singurul argument adus în sprijinul părerii că letopisețul latinesc ar fi o scriere polonă. În cronica lui Simion Dascălul, și anume în capitolul *De însemnarea anilor*, acest letopiseț este numit, adevărat că nu de-a dreptul, dar într-un mod care, în aparență cel puțin, este destul de categoric, *letopisețul străinilor*. Și mai convingător încă decît acest pasaj, a cărui înțelegere prezintă, cum voi arăta mai departe, unele greutăți, este faptul că pretutindeni în decursul povestirii, letopisețului latinesc i se opune *letopisețul nostru*, de unde urmează că cel dintîi nu era moldovenesc, ci străin. Credința aceasta a fost determinată de limba în care era scris letopisețul. O istorie latinească anonimă, nu putea să fie, pentru judecata comună, opera unui moldovean. Și chiar atunci, ea nu fusese scrisă pentru locuitorii țării, unde de abia dacă se găseau cîțiva boieri, cari să o înțeleagă, ci pentru străini. Din acest punct de vedere o cronică internă moldovenească, scrisă în latinește, putea foarte bine să fie numită letopisețul străinilor.

---

[227] Vezi mai sus, p. 18—20.

Următoarea frază din capitolul *De însemnarea anilor* ar fi, însă, susceptibilă de o interpretare cu totul contrarie: Străinii „fiind oameni așezați de demult și *cronicarii lor* neavînd altă treabă, ci numai v[e]létul păzià ... să nu rămîe ceva neînsemnat ... cum au înțeles de descălecarea țării noastre și de lucrurile Domnilor, îndată s-au apucat de *au însămnat toate pre rînd, ș-a noastre ș-a lor*"[228].

Pentru cine ar fi înclinat să vadă în cuvintele „au însămnat toate pre rînd ș-a noastre ș-a lor" o dovadă că letopisețul latinesc ar fi fost o cronică străină, deoarece nu cuprindea numai evenimentele din Moldova, ci și de aiurea „ș-a lor", trebuie să observ că nu e vorba aici de o singură cronică, ci de *toți cronicarii străini*, dintre cari făcea parte și autorul letopisețului latinesc. În schimb cronicarul străin despre care se putea spune că „au însemnat toate pe rînd ... a noastre" scrisese, evident, istorie moldovenească și nu străină.

Cum cronicarii moldoveni nu cunoșteau alte scrieri, în cari să fi fost povestite și fapte din trecutul țării lor, decît pe cele polone, din momentul ce se credea că letopisețul latinesc este un letopiseț străin, el trebuia neapărat să fie considerat ca o cronică polonă. Această identificare au și făcut-o unii copiști ai lui Simion Dascălul, pentru cari „cronicarul lătinesc" este tot una cu „cronicarul leșesc". Identitatea acestor denumiri se vede lămurit în capitolul privitor la luptele dintre Alexandrel și Bogdan și în acela despre prada săcuilor de către Ștefan, unde copistul a înlocuit cuvintele „cronicarul letinesc" prin „cronicarul leșesc":

Ms. 174;	Ms. 1 445:
„*Cronicarul lătinesc.*	*Cronicarul letinescŭ.*
Așa scrie și *cronicarul lor* de zice că Bogdan Vodă au venit cu ŏaste asupra lui Alexandru Vod[ă]. f^0 21.	Ac̆astă povéste [despre lupta de la Tămășeni] o scrie și *cronicarul cel leșescŭ ca létopisățul lor* de zice că acestŭ Bogdan Vod au venit cu oaste asupra lui Alixandru Vod." f^0 30 Cf. ms. 95, p. 142; 268, f^0 128; 2 601, f^0 70 v^0 și 3 039, f^0 157 v^0.

În ms. 174 cronicarul latinesc este arătat ca străin prin denumirea „*cronicarul lor*". Copistul manuscriptului din care derivă cele 5 mss. ale lui Simion Dascălul, grupate de noi într-o singură variantă, a mers și mai departe numindu-l, ce-i drept, într-un mod cam confuz, „*cronicarul leșesc*".

Al doilea caz este și mai convingător:

Ms. 174:	Ms. 1 445:
„Ci de ac̆astă povéste *cronicarul cel lătinescu* nimic nu	Ci de ac̆a povéste *cronicarul cel leșesc* nimica nu scrie, încă

---

[228] Vezi mai sus p. 25—28 ⟨ed. critică Giurescu, p. 18; ed. Panaitescu, p. 67⟩.

scrie și încă și alte sémne multe sănt și nu însemnéză nimica de dănsele". f^0 26.	și alte sémne multe sănt de nimic nu *însemnează*". f^0 37 Tot așà ms. 59, p. 148; 268, f^0 134; 2601, f^0 73 și 3039, f^{0}163.

Înlocuirea aceasta este foarte veche, deoarece se găsește tocmai în ms. cari ne-au transmis una din cele dintîi còpii ale cronicii lui Simion Dascălul.

Constatarea aceasta ne deșteaptă o bănuială. Să fie oare pasajul, reprodus mai sus, singurul în care cuvîntul *latinesc* a fost înlocuit prin *leșesc* ? Îndoiala, foarte îndreptățită, va recunoaște oricine, pe care o provoacă această întrebare, ne silește să examinăm mai aproape acele pasaje, în cari e vorba de cronicarul sau letopisețul leșesc. Se înțelege că nu ne vom opri decît asupra acelora, unde vom avea serioase indicii pentru o asemenea înlocuire.

1. Manuscriptele lui Simion Dascălul au, după cum am văzut, la domnia lui Alexandru Lăpușneanu, următorul pasaj:

„Această poveste ce scrie mai sus, care spune de Iliaș Vod și de Ștefăniță Vod și de Joldea Vod și de Alexandru Vod, *cronicariul cel leșăsc* tinde povesté mai deșchis, iar nu aduce aminte de toate sémnele pre rînd, cîte s-au făcut, iar létopisățul cel moldovenesc, măcar că scrie pre scurt, însă arată toate sémnele pre rînd, care toate le-am tocmit, prin povéste, care la locurile sale"[229].

Va să zică pentru domniile lui Iliaș, Ștefăniță, Joldea și Lăpușneanu, Simion Dascălul a reprodus povestirea din letopisețul cel leșăsc, întregind-o cu unele „semne" luate din letopisețul cel moldovenesc. Știrea aceasta este foarte importantă fiindcă ne permite, înlăturînd semnele, să restabilim textul letopisețului leșesc, pentru întreaga perioadă de la 1546—1561. Prin „semne" cronicarul înțelegea diferite incidente interne: morți, căsătorii, zidiri de biserici, mînăstiri și cetăți etc. Astfel în domnia lui Ștefan cel Mare sub titlul *Răspunsul altor semne* se înșiră moartea mitropolitului Teoctist, a doamnei Maria din Mangop și a Cneajnei, a fiilor lui Ștefan, Bogdan și Petru precum și zidirea cetății Chilia[230]. În perioada amintită asemenea *semne* se găsesc numai în domniile lui Iliaș și Alexandru Lăpușneanu: sub cel dintîi gerurile cele mari de secaseră viile și pomii și omorîrea hatmanului Vartic la Huși în 7 aprilie 1548[231], iar sub Lăpușneanu iarna cea grea din primul an de domnie copiii avuți cu Ruxandra și zidirea mînăstirilor Slatina și Pîngărații[232]. Trebuie să relevez că tocmai în legătură cu aceste din urmă semne și imediat după ele, face cronicarul observarea reprodusă mai sus. Partea care rămîne, exceptînd și reflexiunile făcute cu prilejul omorîrii lui Ștefan Rareș, este o *povestire unitară*, în care cea mai atentă cercetare nu poate descoperi nici o interpolare. Ideile se succed într-o ordine și legătură așa de strînse, încît nu exista frază care să poată fi înlăturată, fără ca înțelesul general să nu se resimtă. Dar această povestire unitară formează un capitol de istorie *exclusiv internă*, care nu putea figura și nici nu figurează în nici un letopiseț leșesc. Cronica din care a fost reprodusă era, evident, o cronică internă. Explicațiunea cronicarului că e mai dezvoltată decît letopisețul cel moldovenesc, fără însă să cuprindă toate semnele, pe cari le avea acesta, arată clar că e vorba de *letopisețul latinesc*. Dar încă ceva. În prefața lui Simion Dascălul se află un pasaj, obscur, în care pe lîngă unele cuvinte copiate greșit au fost sărite și cîteva rînduri de la mijloc[233]. Unele rectificări se impun de la sine: *lau cinstit* este greșală de copist în loc de *l-am citit*; *diugiuns* pentru *deajuns*; *ţri* pentru *ţară* și *ofie* în loc de *afle*. Lacuna care urmează după aprecierea letopisețului lui Ureche și în care se făcea trecerea de la imputarea făcută acestuia, că scrisese mai mult după străini, la izvorul de care se vorbește în rîndurile următoare, este cu neputință de împlinit. Este însă sigur că acest izvor era *letopisețul latinesc*, despre care se vorbește mai departe. Și e caracteristic că ceea ce spune Simion Dascălul în prefața despre *letopisețul latinesc*, consună în totul cu observația făcută la domnia lui Alexandru Lăpușneanu asupra *letopisețului leșesc*.

---

[229] Vezi mai sus p. 29—30 ⟨ed. critică Giurescu, p. 172—173: ed. Panaitescu, p. 160⟩.

[230] *Letop.*, II, p. 165. Titlul, care în manuscripte precedează rîndul ultim, lipsește la Kogălniceanu.

[231] *Letop.*, I, p. 206.

[232] *Ibid.*, I, p. 210.

> „[Letopisețul latinesc] *tinde* poveștile mai larg și de ajuns și mai *deșchis*, iar semnele sau tocmélele și lucrurile cîte s-au făcut în *ţară* nu le arată toate, ... iar létopisățul nostru puti de poveștile ce scrie mai pre scurt însă le însemnéază toate pre rănd"[234].

> „Cronicarul [cel] leșăsc tinde povésté mai deșchis, iar nu aduce aminte de toate sémnele pre rînd cîte s-au făcut, iar létopisățul cel moldovenesc, măcar că scrie pre scurt, însă arată toate sémnele pre rînd".

Nici o îndoială nu e posibilă: În amîndouă locurile Simion Dascălul vorbește de una și aceeași cronică, care este *letopisețul cel latinesc*.

2. Să luăm alte 4 pasaje cari prezintă o notă comună:

a) „*De acest* război al lui Pătru Vod cu a lui Alexandru Vod [La Movile în 1445] *cronicarul cel leșescŭ* nimic nu arată"[235].

b) „Ci de acăstă povéste ce spune că au prădat Ștefan Vod țara săcuiască, *cronicarul cel leșăscu* nimic nu scrie"[236].

c) „*Létopisețul leșăsc* de aceste 2 povești, ce au mersu Radul Vod cu Roman pribéagul de au prădat ținutul Putnii și cum au mers Bogdan Vod la țara muntenéscă nimica nu însemnéză, nici se află scris să fie mersu asupra Radului Vod"[237].

d) „*Cronicarul leșescŭ* de acăstă pradă c-au făcut Pătru Vod [Rareș] al cincilé rînd la țara ungurească nemica nu scrie, că poate fi, că déu și mers Pătru Vod nici un război cu nimine n-au făcut, că n-au fost cine să i sté împotrivă, ci au prădat țara și s-au întors, pentru aceia n-au însămnat *cronicarul leșesc*. Iar létopisețul acel moldovenesc arată cu adevărat cum au mers Pătru Vod la Unguri de i-au prădat și i-au ars, însă războiu cu nimine n-au făcut, pentru acéia noi n-am lăsat nici acăsta să nu pomenim" [238]

---

[233] Vezi mai sus p. 18 rîndurile 5—8 de sus.

[234] Vezi mai sus p. 17—18.

[235] Ms. 1445 f° 35, v°; ms. 59, p. 147, cf. *Letop*. I, 151 ⟨ed. critică Giurescu, p. 42; ed. Panaitescu, p. 82⟩.

[236] Ms. 174, f° 29. În ms. din prima varianta lipsește, Cf. *Letop*. I, 155. ⟨ed. critică Giurescu, p. 49; ed. Panaitescu, p. 86⟩.

[237] *Ibid*., I,p, 181. La Kogălniceanu „cronicile cele leșești" este sau o variantă greșită, sau, mai probabil, o eroare de tipar. Ms. 3039, f° 219, v°; 174, f° 111; 103, f° 33, v°; 169, f° 79 etc. ⟨ed. critică Giurescu, p. 119; ed. Panaitescu, p. 128—129⟩.

[238] Ms. 1445. f° 113, cf. *Letop*., I,p. 204—5⟨ed. critică Giurescu,p. 161; ed. Panaitescu, p. 154⟩.

În toate aceste pasaje propun înlocuirea cuvîntului *leşăsc* prin *latinesc*, pentru următorul motiv:

Cînd e vorba de fapte interne, sau fără legătură cu istoria polonă, menţiunea că cronica leşască nu cuprinde cutare eveniment, este cu totul nelalocul ei. O asemenea cronică neocupîndu-se de istoria Moldovei, decît întrucît aceasta este în legătură cu istoria polonă, se înţelege că ea nu poate fi citată decît pentru faptele pe cari le povesteşte sau pe cari le tace, deşi ar fi trebuit să le povestească. Altfel cel puţin 2 treimi din evenimentele cuprinse în cronica lui Simion Dascălul, care nu se află în cronicile polone, ar fi trebuit să fie însoţite de observarea: „despre aceasta cronicarul cel leşesc nimic nu scrie“. Dacă, însă, în textul primitiv fusese, cum propunem noi, *cronicarul* sau *letopiseţul latinesc*, atunci menţiunea că el nu cuprindea anume fapte, este nu numai explicabilă, dar, cunoscut fiind caracterul acestei cronici, pe deplin îndreptăţită. Ele erau dintre acele „tocmele şi lucruri, cîte s-au făcut în ţară“ despre cari spune Simion Dascălul, atît în prefaţă cît şi în cursul cronicii, că nu figurau în letopiseţul latinesc. Afară de aceasta, în pasajul relativ la prada lui Rareş în Ardeal, constatăm iarăşi acea caracteristică antiteză cu letopiseţul cel moldovenesc.

3. Aceeaşi înlocuire trebuie făcută şi în următoarele 2 pasaje:

a) „Ačastă poveste, ce scrie mai sus, că s-au rădicat Lăpuşnenii asupra Iancului Vod [Sasu] *cronicarul cel leşesc* nimica nu scrie, iar létopiseţul cel moldovenesc, cum pre scurt insemnéză şi ačasta“[239].

b) „Scrie létopiseţul cest moldovenesc că încă până n-au fostu sositu Aron Vodă la scaun [a doua oară], iar Pătru Cazacul s-au rădicatu din ţara leşască cu puţini pribegi, înţelegând că scaunul iaste deşert, şi sîrguindu să apuce scaunul au intratu în ţară şi au apucatu scaunul la Iaşi şi au domnitu 2 luni. Décii au sosit şi Aron Vodă şi au prinsu pre Petru Cazacul şi l-au trimis la Împărăţie. Iară *cronicarul cel leşesc* de ačastă povéste ce spune că au venit Petru Cazacul de au apucat scaunul nimica nu scrie“[240].

Motivul pentru care propun, în aceste cazuri, înlocuirea cuvintelor *cronicarul cel leşesc* prin *cronicarul cel latinesc* este acesta:

De la domnia lui Despot înainte, de cînd Simion Dascălul utilizează 2 cronicari poloni, pe Bielski şi pe Paszkowski, nu se mai putea întrebuinţa denumirea de *„letopiseţul leşesc“* din cauza confuziei care s-ar fi produs, neştiindu-se de care dintre cei 2 cronicari e vorba. În adevăr, în această parte a cronicii, Simion îi citează pe fiecare cu numele său, ori de cîte ori ei se deosebeau:

Scrie cronicarul Marţin Paşcovski [*Letop.* I, 213, 214, 215, 216, 218, 223, 224].

Scrie Bielski, cronicarul leşesc [*Letop.* I, 214, 215, 216].

Cînd e vorba de o părere comună, sau de lucruri cari îi privesc pe amîndoi, sau sunt citaţi împreună pe nume: „Bielski şi Paşcovski amîndoi scriu“, sau se întrebuinţează pluralul:

„Cronicarii cei leşeşti spun mai deşchis [I, 215].

„De aici nu se tocmesc la poveste cronicarii leşeşti [I, 215].

Constatînd felul cum Simion Dascălul citează cronicarii poloni, suntem îndreptăţiţi să conchidem că expresiunea *„cronicarul cel leşesc“* n-a putut figura în cronica sa la domnia lui Iancu Sasu sau Aron tiranul. În textul primitiv a fost desigur *„cronicarul cel latinesc“*, cum dovedeşte de altfel şi citarea lui pentru evenimente interne, pe cari nu le putea afla într-o cronică polonă și antiteza cu letopisețul cel moldovenesc[241].

---

[239] Vezi mai sus p. 30—31 ⟨ed. critică Giurescu, p. 249; ed. Panaitescu, p. 199⟩.

[240] Ms. 59, f° 293 ⟨ed. critică Giurescu, p. 269; ed. Panaitescu, p. 209⟩.

4. *a*) După spusa lui Simion Dascălul, Ureche reprodusese tradițiunile despre descălecatul lui Dragoș din letopisețul cel leșesc:

„Ačastă povéste ce-i déiča în jos, care spune de înnoiré țărei iaste izvodit[ă] de Uréche vornicul din *letopisețul cel leșăsc*, care povéste o am socotit că să tocméște întru tot cu prédosloviia létopisățului cestui moldovenesc, însă mai pre scurt, iar prédosloviia Moldovei tinde povésté mai deschis și de ajuns [cum arată înainte]“ [242].

b) Simion Dascălul povestește peripețiile prin cari trecuse Rareș după părăsirea scaunului și pînă să obțină a doua oară tronul, după letopisețul cel moldovenesc, deoarece în letopisețul cel leșesc erau foarte pe scurt:

„Acéste povești, ce spune de Pătru Vod Rariș, că au lăsat scaunul și au pribegit preste munți la țara ungurească și de multe nevoi, ce au petrecut acolo și cum s-au dus de acolo la Țarigrad, mai apoi iarăși cum au dobîndit domniia la scaunul său, la Moldova, cronicarul cel leșescŭ de céste povești foarte pe scurtu scrie, că poate fi că n-au știut de toate, iar létopisățul acest moldovenescu de ajuns și deschis toate pre rînd le insemnéză, carele toate *décă le-am* luoat séma, *le-am* socotit că sînt *adevărate* și lém tocmit careși la locurile sale[243]“.

Cronica în care se povesteau, oricît de pe scurt, tradițiunile *interne* asupra descălecatului și întîmplărilor lui Rareș, nu putea fi, se înțelege, o cronică polonă. Din cauza aceleiași confuzii pe care am constatat-o în pasajele precedente s-a înlocuit și aici cuvintele *„letopisețul latinesc“* din textul primitiv prin *„letopisețul leșesc“*. Cu substituirea pe care o propun, textul devine absolut inteligibil: Simion Dascălul întregește, după cum afirmase în prefață, cele 2 izvoare unul prin altul. Lipsind *„poveștile“* din letopisețul latinesc, el le reproduce după cel moldovenesc.

Cazurile enumărate mai sus dovedesc că letopisețul latinesc era menționat de Simion Dascălul în cronica sa cu mult mai des decît s-a crezut pînă acum și pentru toată întinderea ei.

III. Cu citațiunile din *Letopisețul cel unguresc*, *Paszkowski* și *Bielski*, cel puțin de la domnia lui Despot înainte, lucrul este mai simplu: Simion Dascălul spune deslușit că sunt făcute de el.

Din Letopisețul unguresc a luat tradiția privitoare la origina maramureșenilor, întemeietorii Moldovei, din tîlharii romani trimiși în ajutor craiului Laslău împotriva tătarilor. Acest letopiseț a rămas necunoscut tuturor celorlalți cronicari Miron Costin[244], stolnicul Constantin Cantacuzino [245] și Dimitrie Cantemir[246], cari au combătut cu tărie tradițiunea reprodusă de Simion, l-au căutat în zadar. Credința lor că acel letopiseț trebuia să fie cronică ungurească era, însă, greșită.

---

[241] Pentru aceleași motive înclin să cred o atare înlocuire s-a făcut și în pasajul privitor la războiul lui Tomșa cu Mircea Ciobanul: „De această poveste, ce au bătut Tomșa pre Mircea Vodă, *cronicarii leșești* nemică nu scriu, ce numai la letopisețul moldovenesc se află această poveste precum s-au scris mai sus“ [I, 2 . . .]. Cronicarii leșești este aici, probabil, o schimbare mai tîrzie in loc de cronicarul leșesc, făcută sub influența celor scrise mai înainte în domnia lui Despot, unde fusese vorba de 2 cronicari poloni.

[242] Vezi mai sus p. 23—24 ⟨ed. critică Giurescu, p. 12⟩.

[243] Ms. 1445, f° 111; ms. 3 039. etc. ⟨ed. critică Giurescu, p. 158; ed. Panaitescu, p. 153⟩.

[244] Cartea pt. descălecatul dintîi, *Letop.*, I, 5: „Eu iubite cetitorule nicăire n-am aflat, nici la un istoric, nici latin, nici leah, nici ungur, și în viața mea Dumnezeu știe cu ce dragoste eram pururea la învățătură, iată că și pînă la această vîrstă, iar de aceste basne ce au scris ei, să deie seama ei“ ⟨Miron Costin, ed. Panaitescu, p. 243⟩.

[245] *Istoria*, ed. Iorga, p. 132: „Ci nu știu cu ce indrăzneală și cu ce nerușinare acela ce au scris întîi o va fi făcut că de o va fi luat din cronica ungurească, care eu încă nu o am văzut, nici de la altul am auzit una ca aceia, iar poate fi, pentru că pururea și nevindecați . . . Ungurii au stătut vrăjmași și pizmași Românilor“ ⟨Stolnicul Cantacuzino, ed. Cartojan-Simonescu, p. 66⟩.

Un letopiseț putea fi numit *unguresc* sau după proveniența lui, în legătură cu istoria țării pe care o povestea, sau după limba în care fusese scris. Spre deosebire de cronicarii de mai tîrziu, Simion Dascălul își denumește izvoarele totdeauna după criteriul din urmă. În cronica sa letopisețul moldovenesc, latinesc sau leșesc însemnează după cum am văzut, un letopiseț în limba română, latină sau polonă, fără nici o considerație pentru cuprinsul sau locul lui de origină. După același criteriu, prin letopisețul unguresc el a înțeles o *cronică în limba ungurească*, indiferent de țara unde fusese redactată, sau de poporul al cărui trecut îl povestea.

Că nu era o cronică ungurească propriu-zisă, adică o istorie a Ungariei, se vede pe de o parte din faptul că ea cuprindea tradițiunea descălecatului, în legătură cu care s-a arătat originea maramureșenilor, tradițiune care nu figurează și nici nu putea figura într-o cronică ungurească, iar pe de alta din cauza marei asemănări care există între această tradițiune și aceea care se află la începutul cronicii moldovenești slavone, numită *Cronica anonimă*. Ele au un fond comun alcătuit din următoarele elemente:

1. Regele unguresc Vladislav cere ajutorul romanilor contra tătarilor.
2. Romanii îi vin în ajutor și bat pe tătari.
3. Ei sunt așezați în Maramureș.
4. Urmașii lor au întemeiat Moldova.

Cele 2 tradițiuni se deosebesc numai în ceea ce privește origina Maramureșenilor, români ortodocși după una, tîlhari după cealaltă.

Asemănarea aceasta dovedește că letopisețul unguresc nu este altceva decît o traducere în ungurește a unei cronici, moldovenești, desigur slavone, *de tipul Cronicii anonime*, în care traducătorul, poate vreun călugăr catolic ungur de la mînăstirile din Moldova, în tot cazul un dușman al Moldovenilor, a prelucrat într-un sens dușmănos tradițiunea despre origina Maramureșenilor, făcîndu-i să se scoboare din tîlharii romani. Pentru timpul următor el n-a adăogat însă nimic la povestirea sumară a cronicii slavonești, ceea ce explică pentru ce Simion Dascălul nu l-a folosit și mai departe.

Paszkowski a fost utilizat pentru perioada de la Despot înainte. Ultima mențiune despre el se face în domnia lui Ioan Vodă cel Cumplit [247].

Urmărirea împrumuturilor din Bielski este mai anevoioasă. Citațiunile despre cari știm în mod sigur că sunt făcute de Simion, sunt numai cele din domnia lui Despot [248]. Pentru epoca anterioară chestiunea se complică, întrucît, în afară de Simion Dascălul, Bielski a fost cunoscut și de Ureche și, cum vom vedea, și de autorul letopisețului latinesc. În asemenea condițiuni nu se mai poate stabili nici cui aparține citatul, nici dacă el a fost păstrat nemodificat în compilațiile următoare.

Cercetarea noastră de pînă acum a dovedit că citațiunile din principalele izvoare, întrebuințate în cronica lui Simion Dascălul,—letopisețul moldovenesc,

---

[246] *Hronicul*, p. 136: „Simion ... minte, precum această poveste să o fie luat din hronicul cel unguresc ... căci cît în putința noastră au fost, din istoricii cari au scris pentru lucrurile ungurești nici pre unul cu amănuntul și prin multă vreme necercat n-am lăsat și mai ales pe Anton Bonfin ... numai cît nu l-am fărmat întorcîndu-l, însă de poveste ca aceasta a da n-am putut". Pentru explicația pe care o dă Cantemir v. p. 139 și urm.

[247] *Letop.*, I, p. 428, 213, 214, 215, 216, 218, 223, 224.

[248] *Letop.*, I, p. 428, 214, 215, 216.

letopisețul latinesc, letopisețul unguresc, cronica lui Paszkowski și în parte a lui Bielski,— se datoresc acestuia și nu lui Ureche.

Apropiind acest rezultat de constatările la cari am ajuns analizîndu-i prefața, ne este ușor să precizăm în ce mod au fost utilizate aceste izvoare:

Pentru istoria internă, Simion Dascălul avea la îndemînă 2 cronici principale: una mai dezvoltată din care însă lipseau anumite date și tradițiuni, *letopisețul latinesc*, și o alta mai prescurtată, dar mai completă, *letopisețul moldovenesc*. Operațiunea de contopire, care se impunea în chip firesc, era ca să se ia de bază povestirea cea mai dezvoltată, completînd-o prin cealaltă. Așa ar fi făcut oricine și tot astfel a procedat și Simion Dascălul.

„Dacă am văzut că lipsesc poveștile și cursul anilor din letopisețul cel letenesc *am lipit* dintr-ale noastre izvoade, carele am aflat că spun adevăr și am adaos poveștile la létopisățul cel letenesc, carele la locul său, carele toate mai înainte să vor arăta careși la locurile sale." *

Spusele cronicarului se pot verifica prin unele citațiuni făcute în decursul povestirii, din cari rezultă că el a urmat letopisețul latinesc ca izvorul său de căpetenie. Pentru aceasta voi aduce 4 exemple absolut convingătoare:

1) *„Al doilé războiu al lui Ștefan Vod [cu Radu Vod]*
la Izvorul apei. Vléto 6981, Noemvrie 8.

Ștefan Vod fiind aprinsă inima lui de lucruri vitejești, ii păré că un anŭ ce n-au avut trébă de războae, că *are* multă scădére, socotind *că* și inimile voinicilor în războae trăind să *ascut* și truda și ostenéla, cu care să *deprinsese*, iaste a doua vitejie, strănse de iznoavă oaste și *luă* [în mss. luînd] pre Băsărab Laiot ca să-l ducă la țara muntenéscă să-l pue Domnŭ. *Ia* socotéște că supt un copaci căți să *mistuescu*, sau cătă laudă-și adaoge nu numai purtătorul, ce și țara, cînd năvălia la dănsul și la țară și Domnii *cei* striini să-i ducă la domnie și cu ajutorul *lui* era cu nădejde că vor izbăndi. Și intrănd Ștefan Vod în țara muntenéscă se gătiia să dé războì Radului Vod, ci văzănd Radul Vod că nu-i va puté sta înpotrivă, în 18 a lui noemvrie au dat dos[ul] cu oasté sa, și s-au dus la scaunul său la Dămbovița.

Aiča să socotim. Că iată létopisățul cel letenescŭ nu spune că s-au bătut trei zile războiul, décii să fie dat dos[ul] Radul Vod, ci spune déc'au văzut că nu va puté sta împotrivă lui Ștefan Vod, au fugit la cetate. Iară létopisățul nostru scrie au că, déc'*au* sosit Ștefan Vod la margine, noemvrie 8 zile au înpărțit stéguri oștii sale, pre Milcovu, și décii s-au înpreunat cu Radul Vod, joi într-ačastași lună în 18, la locul ce să chiamă Cursul apei și dănd războì vitejaște de *amăndouă* părțile, s-au bătut acolo pănă în sară, așijderé și vineri și sîmbătă toată ziua pănă în sară"... [249]

Felul cum se descrie războiul în letopisețul latinesc: „dacă au văzut [Radu Vodă] că nu va putea sta împotriva lui Ștefan Vodă, au fugit la cetate" este o simplă repetire a celor ce cronicarul povestise mai înainte. Din care izvor luase el acea povestire, care nu se afla în letopisețul moldovenesc, dacă nu din cel latinesc, de altfel lămurit arătat prin acel caracteristic *iată*, cu care consună din cuvînt în cuvînt?

---

* ⟨Ed. critică Giurescu p. 4; ed. Panaitescu, p. 59.⟩

[249] Ms. 1445, f°, 44—6; ms. 3039, f° 170—171 ⟨ed. critică Giurescu, p. 53—54; ed. Panaitescu, p. 89—90⟩.

2. *„Războiul lui Ștefan Vod, cînd s-au bătut cu Mehmed Beg înpăratul Turcilor și cu Muntenii la Valé Albă. Léto 6984*

Văzînd înpăratul Mehmed Beg că multă pagubă au avut la o[a]sté sa de la Ștefan Vod, găndi singur capul lui să mérgă să [s]tropșéscă țara Moldovei, să-și ia cetățile înapoi Chilia și Cetaté albă, carele fost-au mai înainte pre mîna lor [250]. Acolo Ștefan Vod mult au nevoit să nu-i lase să trécă Dunăré, ci n-au putut că tătarii de o parte, turci[i] de altă parte, *cu oaste* fără număr ce venise, au dat calé turcilor și s-au apucat de tătari și pre[a] lesne bătîndu-i i-au gonit pînă la Nistru. *Vré da* războiu și turcilor, *ci* văzînd atîta tărie cu înpăratul și mulțime de oaste, cu pedestrime mulți și cu pusci și încă sfătuia boeri[i] ca să dé la loc strîmtu, că de nu vor birui să se apere și să n-aibă [z]mintélă, întorsu-s-au de s-au dat spre *munți*, unde ș-au ales loc *spre* războiu la strimto[a]re, la Valé albă, unde se chiiamă acum *Războianii* de pre acel războiu, ce au avut moldovénii cu înpăratul turcilor și pedestrindu-și oasté ca să nu nădăjduească în fugă, ci *în* arme, *ș-au* dat războiu iulie 26 și multă vréme trăind războiul neales, de *amîndouă părțile* osteniți, și turcii tot adăogîndu-se cu oaste proas[pă]tă, iar moldovénii *obosiți* și neviindu-le ajutori nici de o parte, au picat, nu *fieștecum* ci pănă la moarte să apără, *nici* biruinți dintru arme *ci* stropșiți *de* mulțimea turčască, au rămas izbănda la Turci și atăta *de ai* noștri au perit, că au înălbit de trupurile celor periți poiana, unde au fost războiul, și mulți din boiarii cei mari au picat și vitéjii cei buni toți au pierit, și fu scîrbă mare în toată țara și tuturor Domnilor și Crailor de prin prejur, décă auziră că au căzut moldovenii supt mîna păginilor. Într-acestŭ războiu au căzut Ștefan Vodă de pre cal jos, ci Dumnezeu l-au ferit de nu s-au vătămat. Iar turcii s-au întors spre Sučavă s-au arsu tîrgul și décii s-au întors înapoi. După eșire[a] nipriiatenilor și vrăjmașilor de în țară, déc'au strîns Ștefan Vod trupurile morților, movilă de cei morți au făcut și au zidit deasupra oaselor biserică, unde trăiaște și astăzi întru pomenire[a] *acelor* suflete.

Scrie létopisățul nostru după potecala lui Ștefan Vod, ce au pierdut, de sărg au străns oaste ce au putut de grab, și s-au dus după Turci și [i]au ajuns trecănd Dunăré la vrémé de masă și lovindu-i fără véste, i-au speriat déu plecat a fugi, lăsănd plénul și tot ce a fostŭ prădat, iar Ștefan Vod léu luat plénul și s-au întors înapoi cu izbîndă.

Scrie létopisățul nostru de acestŭ război, ce au fostŭ la Valé albă, déu fostŭ și Băsărab Vod cu Munténii déu venit într-ajutor înpăratului turcesc, de pre carele toți Domnii de prin prejur îl cuvănta de rău, zicind că n-au fost într-ajutori crucii și creștină[tă]ții, ci păgănilor și dușmanilor.

Iară la létopisățul cel letenescŭ de izbănda lui Ștefan Vod č-a scos plénul și prada la dănsu de la turci și de Beserab Vod cu muntenii, nimica nu scrie; încă și alte sémne multe nimicŭ nu le însămnéză, carele nici unul *n-am* vrut să le lăsăm și toate carele la locul său le întocmim" [251].

Am reprodus întreg capitolul pentru a scurta comentariile. Textul însuși spune mai mult ca orice demonstrație. Izvorul după care Simion Dascălul luase expunerea războiului din 1476, se sfîrșea, ca și letopisețul latinesc, cu ridicarea bisericii de la Războieni. El adaugă apoi după letopisețul cel moldovenesc izbînda finală a lui Ștefan și ajutorul dat de Basarab turcilor, despre cari spune că nu se găseau în letopisețul cel latinesc. Dar cum povestirea războiului, pe care o urmase mai înainte, era tocmai ca în letopisețul latinesc, este neîndoielnic că ea fusese reprodusă din acesta.

---

[250] Aci pare a fi o lacună în toate mss., deoarece nu se arată ieșirea lui Ștefan la Dunăre înaintea turcilor.

[251] Ms. 1445 f° 49—52; ms. 3039, f°. 175—77 ⟨ed. critică Giurescu, p. 61—63; ed. Panaitescu, p. 94—96⟩.

3. *„De un Pătru Vod ce i-au tăiat capul Craiul leșesc, 7009.*

Într-acestŭ anŭ trimis-au Ștefan Vod solii săi la Craiul leșăsc la Săim, *poftind* pre tocméla și legătura č-au avut, să dé pre Pătru Vod fečorul lui Iliiașul Vod, că simți[se] că pre mulți de[n] boerii leșești îi întorsése spre sine și-[i] îndemna să facă oaste asupra lui Ștefan Vod și să ia domniia de la dănsul și să jurui ca să pléce țară toată să fie supt ascultaré lor, de care lucru mult *s-au* sfătuit în Săim că mulți era[u] *lui* Pătru Vod apărători, mai apoi socotiră să nu cumva să zădărască pre Ștefan Vod, să le hie a strica pača, pentru ce că și ei să gătiia de oaste să mergă la *Prusi*, și i-au tăiat capul lui Pătru Vod înainté solilor la tărgu *la* Cihov.

Acestŭ Pătru Vod, cum s-au pomenit mai sus că l-au gonit Ștefan Vod *din țară* la țara unguréscă [252], și i-au luat domniia, iar el au îndemnat pre Matiiaș craiu ungurescŭ, déu mersŭ cu oaste asupra lui Ștefan Vod, ca să-l pue la domnie, unde apoi au bătut Ștefan Vod la Baia, cum s-au pomenit mai sus, și toată oasté i-au topit, numai Matiiaș craiu ungurescŭ [cu puțini au scăpat. Décii daca au murit Matiiaș craiul unguresc] pierzănd Pătru Vod nădejdé di-a să mai ajutora de la cra[i] ungurești, văzănd déciia și vrajba ce intra[se] înt[re] Léși și între Moldoveni, găndind că într-acele mestecături, că va puté să-și facă și el loc la Moldova și să dobăndéscă țara, s-au lăsat de Unguri și au trecut în țara leșască, unde și capul și-au pus, cum s-au pomenit mai sus. De morté acestui Pătru Vodă nu scriu toți într-un chip, că letopisățul moldovenesc scrie că dacă au venit Ștefan Vod cu oaste muntenéscă, s-au lovit cu Pătru Vod pe Siret la Doljești și al doilé rînd la Orbic, unde tot au izbîndit Ștefan Vod și au prins pe Pătru Vod, și i-au tăiat capul. Iară cronicarul cel letinesc scrie că dacă au biruit Ștefan Vod pre Pătru Vod, au năzuit Pătru Vod și au trecut la Unguri, și de aci toate pre rînd, cum scrie mai sus. Ci ori cum au fost se tocmesc că izbănda au fost la Ștefan Vod, iară lui Pătru Vod i-au tăiat capul" [253].

Acest capitol cuprinde 2 părți: în cea dintăi cronicarul expune omorîrea pribeagului după un anume izvor, pe care-l reproduce, iar în cea din urmă, care începe cu cuvintele „Acest Petru Vod, cum s-au pomenit mai sus, că l-au gonit Ștefan Vod", el dă unele lămuriri asupra acestui fapt, recapitulînd istoria fugarului, pe care îl confundă cu Petru Aron, cu toate că izvorul pe care îl urmase îi zicea „De *un* Pătru Vodă", ceea ce însemna că nu se mai vorbise de el, și îl arăta ca fiul lui Iliaș Vodă. Din aceste lămuriri aflăm că luptele lui Ștefan cel Mare cu Petru Aron [254], expedițiunea lui Matei Corvin din 1467 [255] și omorîrea acestui Petru Vodă în 1501, Simion Dascălul le reprodusese din letopisețul cel latinesc „pre rînd, cum scrie mai sus".

---

[252] În manuscripte, la domnia lui Petru Aron se admite totuși versiunea din letopisețul moldovenesc, după care Aron fuse omorît de Ștefan, imediat după lupta de la Orbic [*Letop.*, I, 151]. Schimbarea aceasta, care se găsește în amîndouă variantele manuscriptelor lui Simion Dascălul, datorindu-se unuia din cei dintăi copiști ai săi, constituie încă o dovadă pentru defectuozitatea, greșelile și chiar interpolările acelei copii primitive, din care derivă manuscriptele lui Simion Dascălul.

[253] Ms. 1445, f° 74–75; ms. 3039, f° 192–94. ⟨Ed. critică Giurescu, p. 87–88; ed. Panaitescu, p. 109–110.⟩

[254] *Letop.*, I, p. 151.

[255] *Ibid.*, I, p. 153.

4. În sfîrșit, s-a arătat mai înainte că toată partea privitoare la urmașii lui Rareș (1546—1561) a fost luată de asemenea din letopisețul latinesc [256].

Am dovedit, cred, în mod convingător că letopisețul latinesc a fost izvorul principal pe care l-a urmat Simion Dascălul. Acum ne putem explica și acea curioasă mențiune, atît de des repetată, că despre unele fapte nu scrie nimic. Ori de cîte ori cronicarul adăoga o știre nouă, odată cu indicarea izvorului de unde o luase, el da și explicația acestui adaos, arătînd că lipsea din letopisețul cel latinesc. Lipsurile acestea le-a completat cu letopisețul cel moldovenesc, din care a luat cele 2 tradițiuni mai dezvoltate relative la descălecat și întîmplările lui Petru Rareș, precum și unele evenimente și însemnări, a căror proveniență a fost întotdeauna indicată.

Simion Dascălul nu s-a mărginit, însă, numai ca să reproducă din letopisețul moldovenesc știrile cari lipseau din cel latinesc. Cu aceeași grije cu care completează lacunele acestuia, el semnalează și lipsurile celui dintîi și-i relevează deosebirile. Controlul acesta necontenit al fiecărui letopiseț prin celălalt dovedește însă, că în afară de lipsurile și deosebirile, de altfel nu prea numeroase, special accentuate, ele cuprindeau, în general, cam aceleași fapte, povestite, se înțelege, mai pe larg în cel latinesc și mai sumar în cel moldovenesc. Să vedem dacă nu vom putea determina ceva mai precis caracterul acestei deosebiri de proporție în nararea acelorași evenimente, pe care o prezintă cele 2 cronici.

Simion Dascălul spune că războiul întîmplat în 1359 între frații Petru și Ștefan nu era povestit în letopisețul cel moldovenesc: „Létopisățul nostru de fecorii lui Ștefan Vod, ci pomenim mai sus, nu scrie, ci scrie că după domniia lui Ștefan Vod au domnit Iuga Vod" [257].

Lipsa aceasta este caracteristică. Știrea despre războiul din 1359 este de proveniență polonă și nu moldovenească. Ea nu figurează în nici una din vechile noastre cronici slavonești, cunoscute pînă acum, ci numai în cele polone. După Dlugosz, care o povestește pentru prima oară [258], au reprodus-o apoi toți cronicarii poloni de mai tîrziu. Lipsa ei din letopisețul moldovenesc este o probă că autorul acestui letopiseț nu utilizase nici o cronică polonă. În letopisețul latinesc războiul exista însă; Simion Dascălul afirmă că pe cînd letopisețul nostru arăta că la anul 1359 stătuse Domn Dragoș, „*letopisețul streinilor*" punea domnia lui Ștefan, tatăl celor 2 frați între cari se dăduse lupta, ceea ce e mai de crezut, pentru că scriitorii noștri „de au și însămnat n-au știut ce a[u] scris, iar *letopisățul litenesc* putem cunoaște că poate să fie mai adevărat [259].

Existența războiului din 1359 în letopisețul latinesc dovedește că autorul lui întrebuințase o cronică polonă. În sprijinul acestei păreri voi mai aduce încă un fapt:

Am văzut mai înainte că știrea despre omorîrea pretendentului Petru în 1501, nu se afla în letopisețul moldovenesc, care punea moartea lui Petru Aron, după lupta de la Orbic, și că Simion Dascălul o reprodusese din letopisețul latinesc [260].

---

[256] Vezi mai sus, p. 84—88.

[257] Vezi mai sus, p. 26—28 ⟨ed. critică Giurescu, p. 19; ed. Panaitescu, p. 68⟩.

[258] *Historia Polonica*, cartea IX, 1122.

[259] Vezi mai sus.

[260] Vezi mai sus.

Dar și această știre, care lipsește din toate letopisețele noastre slavonești este luată tot din cronicile polone [261], ceea ce constituie o nouă probă că autorul letopisețului latinesc se folosise de o asemenea cronică. Faptul că acest letopiseț era mai dezvoltat decît cel moldovenesc, ne apare acum explicabil: amplificările se datorau împrumuturilor dintr-o cronică polonă, și cum ele priveau în special relațiunile cu Polonia, denumirea de „letopisețul leșesc", pe care i-o aplică în urmă copiștii lui Simion Dascălul, era cu atît mai îndreptățită.

Trecînd acum la letopisețul moldovenesc, reamintim că el avea 2 redacțiuni: una mai sumară cuprinzînd istoria Moldovei numai pînă la Petru Șchiopul, pe care a întrebuințat-o Ureche, și aceea avută de Simion Dascălul, care era mai completă și mergea pînă la Vasile Lupu. Tradițiile alcătuiau un element comun în amîndouă. Înlăturate de Ureche, care le consideră ca niște simple basme fără nici un interes istoric, ele au fost reproduse de Simion Dascălul, împreună cu arătarea izvorului unde le aflase.

Mulțămită lui știm astăzi că tradițiunile privitoare la descălecat, victoria finală a lui Ștefan după lupta de la Războieni, otrăvirea lui Ștefăniță de către doamna sa, fuga lui Rareș și omorîrea lui Iancu Sasu, au fost luate din letopisețul moldovenesc.

Partea comună a celor 2 letopisețe reprezintă fondul primitiv, provenit fără îndoială dintr-un letopiseț slavon, într-o variantă mai dezvoltată și mai completă decît cele cunoscute pînă acum. Acel letopiseț slavon fusese redactat pe timpul lui Petru Șchiopul. Existența lui ne este atestată direct de copistul mavrocordătesc din 1712 [262] și indirect de simpatia cu care se vorbește în cronica lui Simion Dascălul, în care se reflectă cuprinsul lui, de Petru Șchiopul și mai cu seamă de precizia cronologică cu care sunt înregistrate toate evenimentele din domnia lui. Pe baza acestui letopiseț slavon a fost apoi alcătuit, probabil tot în timpul lui Petru Șchiopul, letopisețul latinesc, iar mai tîrziu, la o dată care nu se poate hotărî, cel moldovenesc, în redacțiunea lui Ureche.

În sprijinul ipotezei că letopisețul latinesc a fost scris pe timpul lui Petru Șchiopul, aș aduce mărturia cronicarului polon Stanislas Sarnicki, care amintește, *după cronici românești*, că valachii își deduc origina din Flaccus [263].

---

[261] Povestită întăi la Michowski, *Cronica Polonorum*, în *Scriptores Rerum Polnicarum* II, p. 163.

[262] Vezi mai sus, p. 35—36.

[263] *Stanislai Sarnicii Annales sive de origine et rebus gestis Polonorum et Lituanorum*, libri VIII, tipărită întăi la Cracovia 1587, și reprodusă la sfîrșitul cronicii lui Dlugosz, ed. din Francfort, 1711.

„Meminit Poeta Ovidius Flacci cuiusdam praefecti copiarum illarum, quae apud Romanos tum merebant stipendia. Habentur heac lib. 5. elegia 9:

Praefuit his Graecine Iocis modo Flaccus et illo
Ripa ferox Istri sub duce tuta fuit
Hic tenuit Mysas gentes in pace fideli
Hic arcu fisos terruit ense Getas

Narrat etiam de eodem Flacco, quod urbem Troezen a Getis captam recuperativ quae tamen longius ab Istro Graeciam distabat. Existimo autem Flaccum fuisse hunc, ad quem Valachi nostri originem suam referunt. Sed quae narrant Valachorum historiae, pugnare videntur cum serie universalis historiae: nondum enim tum Romani ripas Istri transcendere cogitabant, nedum ut legiones transmitere, ubi nunc est Valachia possent. Quod ex hac transactione Getarum cum Augusto cuius modo mentionem fecimus sole clarius cerni potest ... Quod autem ipsi Valachi iactant se ortos a Flacco quodam Romanorum principe, non omnino hallucinantur, habentque quendam eius praetextum" Coloana 906 și 918.

Această părere se află însă exprimată tocmai în predoslovia letopisețului latinesc, reprodusă de Ureche în introducerea cronicii sale, iar de acolo de Simion Dascălul [264]. În cronica acestuia derivarea numelui de Valachia din Flaccus este, ce-i drept, respinsă, dar cuvintele prin cari este combătută: „Ce noi aĉasta nume nu-l putem da țăriia noastre Moldovei ce țăriei Muntenești, că ei nu vor să disparță să facă doao țări, ci scrie că au fost tot o țară și un loc, iar noi aflăm că Moldova s-au descălecat mai pre urmă, iar Muntenia mai întîi, măcar că s-au tras de la un izvor, muntenii întîi, iar moldovenii mai pe urmă"* sunt o interpolare mai tîrzie. Deoarece Simion Dascălul a reprodus predoslovia după Ureche, este probabil că interpolarea se datorește acestuia.

Admițîndu-se, cum presupunem, că Sarnicki se referă la predoslovia letopisețului latinesc, scrisă fără îndoială de traducătorul latin, și cum cronica sa a fost tipărită în 1587, redactarea letopisețului latinesc trebuiește pusă înainte de această dată.

Traducătorul latin și-a îmbogățit traducerea cu știrile culese dintr-o cronică polonă, desigur una din cele 3 edițiuni ale lui Bielski, prin care cronica latină a dobîndit o dezvoltare cu mult mai mare decît originalul slavon. Afirm că a întrebuințat pe Bielski, întăi pentru că cronica acestuia a fost la început mai cunoscută în Moldova, și apoi pentru că Simion Dascălul spune că războiul dintre Alexandrel și Bogdan era povestit în același fel în cele 2 izvoare: „Cronicarul latinescu aĉastă poveste o scrie cum și cronicarul celu leșăscu la letopisețul lor de zice că acest Bogdan Vodă au venit cu o[a]ste asupra lui Alixandru Vod, cum s-au pomênit mai sus, și l-au gonit în țara leșască"[265]. Cine și cînd va fi continuat în urmă letopisețul latinesc, care trecea, după cum rezultă din citatele lui Simion Dascălul, dincolo de anul 1594, și pînă unde anume, sunt întrebări la cari — neavînd cel mai mic indiciu — nu putem răspunde.

Același letopiseț slavon fusese tîlmăcit și în românește. În lipsa vreunui alt izvor, traducătorul moldovean adăogase unele tradițiuni transmise din generație în generație. În această formă letopisețul moldovenesc a fost cunoscut de Ureche, care-l găsea, firește, cu deosebire pentru partea de la început, cu mult inferior față de scrierile străinilor, adică față de letopisețul cel latinesc.

Mai tîrziu letopisețul moldovenesc fusese continuat pînă la domnia lui Vasile Lupu. Continuatorul a mai adăogat și alte știri, pe cari le-a cules, sau din inscripțiile și însemnările păstrate prin mînăstiri, sau din alte variante slavonești mai dezvoltate. Din următorul exemplu se va putea vedea cu înlesnire ce însemnată operă de completare făcuse acest continuator și cam de ce natură puteau fi deosebirile noiei redacțiuni atît față de cea anterioară, cît și față de vechile letopisețe slavonești.

---

[264] Vezi mai sus p. 18—20.

* ⟨Ed. critică Giurescu, p. 5—6; ed. Panaitescu, p. 60.⟩

[395] Ms. 59, p. 132. În toate celelalte mss. copiștii neînțelegînd textul au suprimat unele cuvinte.

Letopisețul moldovenesc[266]	*Cronica și analele putnene*[267]	*Cronica moldo-polonă*[268]	*Cronica anonimă*[269]	*Letopisețul de la Bistrița*[270]
Vléto 698 [5]. Pristăvitu-s-au Theoctist[u] mitropolitul de la Suciava.	În anul 6985, noemvrie 8, răposă pre-o-sfințitul mitropolit Teoctist.			
Într-acelaș anŭ [dechemvrie] 19 pristăvitu-s-au Doamna Maria ce era de la Mangop.	Într-acelaș an dechemvrie în 7, răposă roaba lui Dumnezeu doamna Maria din Mangop.			În anul 6985, dechemvrie în 19, răposat-au roaba lui Dumnezeu Maria, doamna din Mangop.
Vléto 6986 iunie 22, au început Ștefan Vod a zidi cetate Chilioi și au săvîrșit într-acelaș anu iulie 17.				În anul 6987, iunie în 22, începură să zidească cetatea Chiliei și o isprăviră într-acelaș an, iulie în 16.
Într-același anu și într-aceiași lună, iulie 25, pristăvitu-s-au Bogdan Vod, feciorul lui Ștefan Vod.	În anul 6987, iunie 16, răposă robul lui Dumnezeu Bogdan, fiul lui Ștefan Voevod.	În anul 6987, noemvrie 8, răposă fiul lui Ștefan Voevod, Bogdan.		Într-acelaș an, iulie în 25, răposat-au Bogdan, fiul lui Ștefan Voevod.
Într-acelaș an august 8, pristăvitu-s-au *Kneajna*				Într-acelaș an, august în 8, duminică seara, răposat-au roaba lui Dumnezeu Cneajna, fata lui Alexandru Voevod.
Vléto 6988, noemvrie [15] prestavitu-s-au Pătru Voevod săn Ștefan Vod.	În anul 6988, noemvrie 21 răposă robul lui Dumnezeu Petru, fiul lui Ștefan Voevod.	Apoi răposă și al doilea fiu al său Petru.		

Din această simplă alăturare se vede că nici unul din letopisețele slavonești cunoscute nu cuprinde toate știrile și că nici o știre din ele nu lipsește din letopisețul cel moldovenesc. În această redacțiune l-a cunoscut Simion Dascălul.

V

CRONICA LUI URECHE

Pe cît de clar putem reconstitui modul cum Simion Dascălul s-a folosit în compilația sa de cele 2 izvoare interne, letopisețul latinesc și cel moldovenesc, de cari ne-am ocupat pînă acum, pe atît de nelămurit ni se înfățișează utilizarea cronicii lui Ureche și împrumuturile pe cari le-a făcut din ea. Presupunerile în această privință sunt cu atît mai nesigure cu cît nu cunoaștem nici cronica, despre care știm doar că a servit drept izvor lui Simion, nici normele după cari fusese redactată, autorul dînd asupra acestui punct numai cîteva indicațiuni cu totul vagi, și nici măcar modul cum a fost întrebuințată de compilator, a cărui prefață este, din nenorocire, tocmai în această parte lacunară.

---

[266] În cronica lui Simion Dascălul aceste „semne" sunt reproduse după letopisețul cel moldovenesc. Ms. 1445, f⁰ 52.

[267] I. Bogdan, *Vechile cronice*, p. 196.

[268] *Ibid.* p. 226.

[269] I. Bogdan, *Vechile cronice*, p. 239.

[270] *Cronice inedite*, p. 56.

Analizînd prefața lui Ureche, am constatat că el se servise de o singură cronică internă, letopisețul cel moldovenesc, despre care spunea că scrie foarte pe scurt și cuprinde povești, și de mai multe scrieri străine, cari erau mai dezvoltate. Din felul cum vorbește despre aceste izvoare, lăudînd pe cele străine și micșorînd însemnătatea letopisețului, pe care îl consideră ca fiind prea sumar și ale cărui tradiții le disprețuiește, rezultă că el urmase mai mult pe cele dintăi. Oricît de prețioasă este această constatare, de altfel singura indicațiune ceva mai pozitivă pe care o aflăm în prefață, ea nu poate aduce nici o lumină asupra cronicii însăși, cîtă vreme nu vom ști, cari erau acele scrieri străine și cum fuseseră întrebuințate. Asupra primului punct Ureche nu dă nici o lămurire; pe cel de al doilea îl atinge doar în treacăt, prin cîteva cuvinte, din care însă nu se poate scoate nici o încheiere: „Și de acolo mai luînd [din scrierile străine] și lipind de ale noastre, potrivind vremea și anii, am scris acest letopiseț".

Simion Dascălul este mai explicit. El vorbește despre cronica lui Ureche în 5 rînduri:

a) „Aflat-am și acest izvod, carele l-au scris Uréche vornicul, și décă l-am citit, l-am socotit că iaste scris adevăr, însă mai mult din cărțile streinilor decît din izvoadele noastre ... să ... numai ..." [271] Fraza aceasta, trunchiată tocmai în partea unde erà, poate, mai interesantă, arătîndu-ne raportul dintre cronica lui Ureche și letopisețul latinesc, despre care se vorbește în rîndurile imediat următoare, este totuși foarte importantă, deoarece confirmă în totul cele spuse de Ureche asupra izvoarelor sale. În decursul cronicii sale, Simion Dascălul precizează apoi cari erau acele „cărți ale streinilor", pe cari le urmase Ureche:

b) Predoslovia descălecării dintăi a Moldovei „iaste însemnată de Uréche vornicul din létopisețul cel latinesc izvodind"[272].

c) Istoria craiului Laslău și gonirea Tătarilor din Moldova „nu o a scos Uréchie vornicul din létopisețul cel leșesc, ci eu Simion dascălul o am izvodit din létopisețul cel unguresc" [273]

d) Povestea descălecatului al doilea „izvodită de Ureche vornicul din letopisățul cel leșăsc [recte latinesc]" a fost înlocuită de Simion Dascălul cu o alta din letopisețul cel moldovenesc, care era mai dezvoltată[274].

e) Ureche se folosește pentru istoria lui Despot de cronicarul leșesc Bielski[275].

Nu se poate hotărî dacă Simion Dascălul dă aceste indicațiuni de la sine, cunoscînd izvoarele din cari Ureche luase capitolele respective, sau le reproduce numai din cronica acestuia. Lămurirea privitoare la descălecatul al doilea vorbește categoric pentru prima ipoteză, întrucît nu e admisibil ca Ureche să fi spus singur, că dintre cele 2 narațiuni, identice ca fond, dar deosebite ca întindere, el a ales pe cea mai puțin dezvoltată. În schimb, aceea privitoare la Despot *ar putea fi* adusă și în sprijinul celeilalte ipoteze, în care caz Simion ar fi transpus-o, ca și prefața, la forma indirectă. Oricum ar fi lucrul, important pentru noi este că acestea sunt singurele pasaje din cronica lui Simion Dascălul, în cari se vorbește despre Ureche și ele cuprind tot ceea ce putem ști astăzi pozitiv asupra cronicii lui. Din ele rezultă că scrierile străine pe cari le urmase Ureche erau *letopisețul latinesc* și *Bielski*. Acum cînd știm că cel dintîi era o cronică internă mai dezvoltată decît letopisețul moldovenesc și că era considerat în adevăr ca un letopiseț al străinilor, afirmarea lui Ureche că „scrierile străinilor mai larg și de ajuns scriu", ne apare îndreptățită. Bielski necuprinzînd decît fragmente din istoria Moldovei, trebuie cu necesitate să admitem că izvorul de căpetenie al lui Ureche fusese letopisețul latinesc. Dar atunci în ce ar consta deosebirea dintre cronica lui și aceea a lui Simon Dascălul, care urmase, cum am văzut, același izvor ? Ce nevoie mai avea acesta ca să refacă lucrarea predecesorului său și care să fie rostul acelei curioase învinuiri pe care i-o aduce lui Ureche că scrisese „mai mult din cărțile străinilor decît din izvoadele noastre", cînd el însuși va face același lucru? Pentru a răspunde la aceste întrebări e necesar să reamintim cum apreciază fiecare cronicar letopisețul moldovenesc. Pentru Ureche el era „așà de pe scurt că nici viața Domnilor, după care a fost toată cîrma nu alege, *necum lucrurile dinăuntru să aleagă* ... mai mult din basne și povești, ce au auzit unul de altul"*. Ca să vorbească astfel, este probabil că Ureche se folosise foarte puțin, dacă se folosise, de acel letopiseț moldovenesc. „Lucrurile din lăuntru" nu erau povestite, iar tradițiunile le înlăturase ca neavînd nici o valoare istorică. Asemenea tradițiuni erau aceea a descălecatului, căreia el îi preferase o alta mai scurtă din letopisețul latinesc, întîmplările lui Rareș și toate celelalte pe cari Simion Dascălul le reproduce după letopisețul cel moldovenesc.

---

[271] Vezi mai sus p. 17—18 ⟨ed. critică Giurescu, p. 4; ed. Panaitescu, p. 59⟩.

[272] Vezi mai sus p. 19.

[273] *Ibid.*, p. 21—22 ⟨ed. critică Giurescu, p. 11; ed. Panaitescu, p. 63⟩.

[274] Vezi mai sus p. 23—24.

[275] *Ibid.* p. 58—60.

Cu totul altfel considera Simion Dascălul acest letopiseț, despre care în repetate rînduri afirmă, că, deși era pe scurt, cuprindea totuși toate *semnele* și *poveștile*. Am arătat mai înainte convingerea noastră că redacțiunea pe care a avut-o el era mai completă, decît aceea de care se folosise Ureche. Din cronica acestuia lipseau *semnele* adăogate de continuatorul letopisețului moldovenesc, și *tradițiile* pe cari Ureche însuși le suprimase. Ținînd seamă de aceste lipsuri și omisiuni și considerînd letopisețul latinesc ca o cronică străină, Simion Dascălul putea cu dreptate să spună că Ureche scrisese mai mult din cărțile străinilor decît din izvoadele noastre. Ceea ce urmărește el, e să dea acestor izvoade locul pe care-l meritau, adăugînd la cronica lui Ureche, adică la letopisețul latinesc pe care acesta îl urmase, toate semnele și poveștile pe cari le aflase în letopisețul cel moldovenesc. Cînd Simion Dascălul, spune că „lipseau poveștile și cursul anilor din letopisețul cel letenesc" și că el le-a adaos pe fiecare la locul său, fără să mai amintească de Ureche, cu a cărui prefață își începuse cronica, lucrul se explică numai admițînd că acest letopiseț latinesc fusese reprodus în întregime de Ureche. Și atunci în loc să completeze cronica acestuia, completează izvorul pe care el îl urmase.

Rolul acesta pe care il are Simion Dascălul față de letopisețul cel moldovenesc, ne explică cum s-a putut naște mai tîrziu știrea pe care Buhuș și alți boeri o comunică lui Miron Costin, că Simion se luase, scriindu-și cronica, după Eustratie Logofătul. Dacă presupunem că autorul letopisețului moldovenesc, în redacțiunea cunoscută de Simion Dascălul, fusese acest Eustratie Logofătul, atunci știrea era întemeiată: Simion urmase în adevăr letopisețul lui Eustratie Logofătul. Cum însă pentru contimporanii lui Miron Costin, cronica lui Simion Dascălul trecea drept cronica lui Ureche, atribuindu-se adevăratului ei autor numai tradițiunea despre originea tîlhărească a Moldovenilor, și cum nici letopisețul lui Eustratie nu se cunoștea, era natural ca aceia cari știau că Simion se luase după Eustratie, să creadă că de la acesta împrumutase el acea tradițiune. Părerea că Eustratie Logofătul este autorul letopisețului moldovenesc nu este, însă, numai o simplă ipoteză, menită să explice confuziunea lui Buhuș. Ea se confirmă și printr-o altă împrejurare: am văzut că Miron Costin afirma în poemul polon că Eustratie scrisese înainte de Ureche și era mai însemnat decît el. Admițînd că Eustratie era autorul letopisețului moldovenesc, informațiunea lui era pe de-a-ntregul adevărată: Eustratie Logofătul scrisese în adevăr înainte de Ureche, și cronica lui, în care se aflau, pe lîngă tradițiunile naționale pe care Ureche le suprimase, și o mulțime de știri culese de prin mînăstiri și vechile letopisețe slavone, putea fi privită și cu drept cuvînt, mai importantă chiar decît a acestuia. *După cum vedem cele 2 informațiuni ale lui Miron Costin, departe de a se contrazice, se întregesc și se confirmă una pe alta, pentru a ne arăta numele autorului letopisețului moldovenesc, Eustratie Logofătul, care, deși foarte bine cunoscut ca scriitor*[276], *fără ele ar fi rămas necunoscut ca cronicar.*

---

* <Ed. critică Giurescu, p. 2; ed. Panaitescu, p. 58.>

În afară de introducere, Simion Dascălul vorbește despre Ureche în decursul povestirii sale o singură dată, afirmînd că scrisese cartea privitoare la domnia lui Despot, după cronicarul polon Bielski. Această unică indicațiune este insuficientă pentru ca numai pe baza ei să putem trage vreo concluzie de oarecare importanță cu privire la cronica lui Ureche. Nu ne e cu putință nici măcar să precizăm ce anume împrumuturi din Bielski se datoresc lui, deoarece cronica acestuia fusese utilizată înainte de el, de autorul letopisețului latinesc, iar după el de Simion Dascălul. În asemenea condițiuni cui să atribui împrumutul ? Un exemplu convingător despre greutățile de cari ne izbim în această direcțiune, ne oferă următorul caz: în capitolul *De însemnarea anilor* se arată că letopisețul latinesc punea la anul 1359 domnia acelui Ștefan ai cărui fii se războiseră între ei. În loc ca și războiul să fie povestit după același izvor, cum ar fi de așteptat, ni se spune totuși, cîteva rînduri mai departe, că a fost reprodus din Bielski: „Létopisățul nostru de fečorii lui Ștefan Vod, ce pomenim mai sus, nu scrie, iar noi n-am lăsat să nu însămnăm nici de fečorii lui Ștefan Vod, căce nu poate să nu fie adevărat, că nu părtéște cronicarul Bielski a lor săi, ci scrie poticala ce au petrecut Ștefan Vod cu ajutorul lor, de au pierit cu toții“[277].

În legătură cu această contrazicere, care denotă origina deosebită a celor 2 pasaje, s-ar mai putea aduce și faptul că pentru unele împrumuturi polone se indică sursa: „cum scrie cronicarul sau letopisețul cel leșesc“, pe cînd pentru altele, și încă dintre cele mai importante, ea nu este arătată.

Cu privire la împrumutul din Bielski pentru domnia lui Despot, trebuie să relevăm o nedumerire pe care el ar putea-o provoca, relativ la cele constatate mai înainte că autorul letopisețului latinesc, urmat de Ureche ca izvor principal, întrebuințase cronica lui Bielski, așa că trebuia să cuprindă și partea referitoare la Despot. Dar dacă știrile acestea se aflau și în letopisețul latinesc, pentru ce ar fi mai recurs Ureche la Bielski, cum afirmă Simion Dascălul, sau dacă nu se aflau, cum să înțelegem, în urma celor expuse mai înainte, această lipsă ? Explicațiunea cea mai probabilă este că autorul letopisețului latinesc întrebuințase una din cele 3 edițiuni ale cronicii lui Marcin Bielski, apărute în 1550, 1554 și 1564, în cari știrile despre Moldova se opreau la anul 1553, pe cînd Ureche și Simion avuseseră ediția prelucrată și continuată pînă la 1586, a lui Ioachim Bielski, tipărită în 1597[278].

---

[276] I. Bianu, *Manuscriptul românesc de la 1632 al lui Eustratie Logofătul*, în *Columna lui Traian*, 1882, p. 210—17 și I. Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, p. 147—150.

[277] Vezi mai sus p. 26—28 <ed. critică Giurescu, p. 19; ed. Panaitescu, p. 68>.

Revenind la cele ce Simion Dascălul spune asupra lui Ureche, constatăm că singurele părți arătate ca fiind luate din cronica lui sunt predoslovia letopisețului latinesc și începutul domniei lui Despot. Restul cronicii a dispărut în opera compilatorului. Restituirea ei este astăzi cu neputință. Cel mult dacă vom putea regăsi unele urme pe cari ea le-a lăsat în cronica lui Simion Dascălul și acestea nu din partea pe care și Ureche la rîndul său o compilase, care a fost refăcută după același izvor de noul compilator, ci din aceea care reprezenta contribuția sa proprie, reflectînd convingerile și interesele sale.

În cronica lui Simion Dascălul se găsesc unele reflexiuni și aprecieri, cari denotă că autorul lor era un boier mare și nu un om de origine și condițiune modestă, cum trebuie să fi fost judecîndu-l după profesiunea sa, Simion Dascălul. Povestirea omorîrei lui Ștefăniță Rareș de către boieri, este însoțită de următoarele aprecieri:

„Mulți vor să zică cum [că] au fostŭ boiarii și capetele vicléne, déu omorît pre cel mai mare, ci pre cel mai mare Dumnezeu l-au lăsat, și județul său cel cerescŭ lui pre pămînt l-au dat, cum iubéște să vază pre Dumnezeu judecător[ul] blînd în cerŭ, așa să se arate și el alor săi, și cum nu suferă Dumnezeu strîmbătate așa și el să nu facă altuia. Carele poate să fie om ca acela să vază muiaré sa silit[ă] și batjocorit[ă] și să [nu-i] sufere? Care nu va suspina văzînd fečoara sa, din sînul său, ce o au cruțat, să o ia și să-ș[i] rîză de dînsa? Carele mai apoi slujitoru și boiariu va primi să-i ia făméia spre pohta sa cé nestîmpărată și nu-i va găndi rău? Ce vom puté *da* vină celui ce nu va puté suferi amarul inimii sale, că nu el ci Dumnezeu *îl semețéște asupra unora* ca aceia să fie *împl*[*ini*]*toru* și cercetătoru de păcat ca acela. Ci nu ei de la sine ci Dumnezeu au trimis lui sfîrșănie ca să nu să mai adaogă păcatul, că cei buni vedem că au sfîrșit bun și lăudat, iar cei răi s-au sfîrșit [rău]“ [279].

Cu totul altfel se vorbise, puțin mai înainte, despre uciderea lui Lăcustă. Domnul era acolo „oaia cea neslobivă“, omorul lui un lucru „urît și necuvios“, iar omorîtorii „tirani, lupi turbați, lei sălbatici și lupi încruntați, cărora mai apoi de la Dumnezeu curăndŭ vreme le-au venit osîndă și au luat plată și ei“ [280].

Luînd în considerare epoca în care cronica a fost redactată, nu ezit să văd în aprecierile asupra lui Stefăniță Rareș o aluzie la faptele lui Vasile Lupu, despre care Miron Costin spune că făcea silă caselor boierești, luîndu-le fetele peste voia părinților, la țiitorie [281], iar în autorul lor, din momentul ce avea îndrăzneala să osîndească cu atîta asprime purtarea Domnului, pe unul din marii boieri ai săi, de felul acelora cari i-au și adus în urmă căderea.

De la același boier, desigur, și nu de la Simion Dascălul, provine și observația făcută despre Bogdan Lăpușneanu, că „numai ce era mai de treabă domniei îi lipsià, că nu cerca bătrînii la sfat, ci de la cei tineri din casă lua sfat și învățătură“ [282], cuvinte cari lasă să se vadă un sfetnic bătrîn, pe care domnul obișnuia să-l treacă cu vederea.

---

[278] Sbiera, *o.c.*, p. 41, 46.

[279] Ms. 1445 f⁰, 118—119; ms. 174, f⁰, 115. Cf. *Letop.* I, 208 <ed. critică Giurescu p. 167—169; ed. Panaitescu, p. 158.>.

[280] *Letop.*, I, p. 200 <ed. critică Giurescu, p. 152—153; ed . Panaitescu, p. 149—150>

[281] *Letop.*, I. p. 31.

Tot un boier mare a trebuit să fie și acela care a scris lunga digresiune intitulată *Povestea și tocmeala altor țări* pe care Kogălniceanu a atribuit-o, absolut fără nici un motiv, lui Simion Dascălul. Ceea ce se relevă și se accentuează îndeosebi în acele capitole, sunt privilegiile nobilimii polone și ungurești [283]. Înșirarea lor constituie o critică indirectă a stării de lucruri din Moldova și dovedește aceleași sentimente față de domn, ca și în cazurile precedente.

Într-un loc absolutismul domnului și reaua organizare moldovenească sunt criticate chiar pe față, fără nici o sfială: „Pentru acasta să cunoaște că cum nu-i descălicată țara de oameni așăzați, așa nici legile, nici tocmeala țării pre obicee bune nu-s legate, ci toată dreptatea au lăsat-o pre cel mai mare ca să o judece, și ce i-au părut lui, ori bine ori rău, aceia au fost lege, de unde au luat și voe așa mare și vîlfă... ori cu folos ori cu pagubă țării, care obicei pînă astă-zi trăește“ [284].

E de notat că acest pasaj se găsește în predoslovia letopisețului latinesc pe care Simion Dascălul o reproduce din Ureche, și în care am constatat, unde e vorba de derivarea numelui Valahia din Flaccus, că mai sunt și alte interpolări.

Dacă punem acum alături răceala pe care o manifestă Ureche în prefață față de Vasile Lupu, cu sentimentele cari se desprind din aprecierile de cari ne-am ocupat mai sus, cred că suntem în drept să conchidem că autorul acestor aprecieri trebuie să fie tot Ureche. Împreună cu cele 3 fragmente arătate lămurit ca fiind ale lui, ele sînt singurele urme pe cari cronica sa le-a lăsat în compilația lui Simion Dascălul.

Această cronică nu mai există! Cronica, care de la Miron Costin și Stolnicul Constantin Cantacuzino pînă acum, s-a considerat ca fiind a lui Ureche, este în realitate cronica lui Simion Dascălul. Ureche a fost numai unul din izvoarele sale interne, alături de letopisețul moldovenesc, de cel latinesc și de cel unguresc, astăzi toate pierdute. Compilația mai dezvoltată la [a] *cărei alcătuire contribuiseră, le-a scos din uz și le-a făcut să dispară.*

Dar dacă lucrurile sunt astfel, pare de neînțeles cum s-a putut atribui lui Ureche o scriere străină. Confuzia se datorește următoarelor împrejurări: Simion Dascălul reprodusese în cronica sa tot ceea ce aflase deosebit în izvoarele de care el s-a servit. Și cum fiecare din acestea avea cîte o predoslovie specială, el le-a transcris pe toate. Astfel în introducerea cronicii sale aflăm pe lîngă predoslovia sa proprie, încă patru: a lui Ureche, a letopisețului latinesc, a celui unguresc și a celui moldovenesc. Pentru motive de cari nu ne putem da încă bine seama, el păstrase la început pe aceea a lui Ureche, după care numai venea a sa. Această orînduire avea să producă nedumeriri în mintea copiștilor și cititorilor cronicii. Cine era autorul cronicii? Cunoscutul boier al lui Vasile Lupu, cu ale cărui cuvinte se începea povestirea, sau obscurul dascăl, de numele și rostul căruia nimeni nu știa nimic? Chiar și aceia cari vedeau lămurit, ca autorul izvodului lui Dubău [285] sau copistul din 1712 al lui Nicolae Mavrocordat [286], că letopisețul este al lui Simion Dascălul, nu se puteau opri să nu adaoge că „și el l-au scris după un letopiseț, ce era izvodit, mai înainte de răposatul Gligorie Ureche, vornicul". Cei mai mulți l-atribuiau, însă, de-a dreptul lui Ureche. La acest rezultat contribuiseră încă 2 fapte:

---

[282] *Letop.*, I, p. 223.

[283] *Ibid.*, I, p. 404 și urm.

[284] Vezi mai sus, p. 20—21 <ed. critică Giurescu, p. 7—8; ed. Panaitescu p. 61. >

[285] N. Iorga, *Studii și doc.*, III, p. 14.

a) Succesiunea imediată a celor 2 prefețe și confuziunea pe care o provocau, făcea ca una din ele să fie considerată de prisos. Din această cauză încă din primele còpii cea de a doua, adică a lui Simion, a fost suprimată. În aceste còpii cronica se înfățișa ca opera lui Ureche.

b) Simion Dascălul adăogase apoi la sfîrșitul tradițiunii reproduse din letopisețul unguresc, cunoscuta însemnare:

„Această povéste a lui Laslău crai... nu o a scos Ureche vornicul din letopisețul cel leșesc, ci eu Simion Dascălul o am izvodit din letopisețul cel unguresc, care poveste o am socotit pre semnele ce arată, că poate fi adevărată" *. Din notița aceasta s-a înțeles că autorul ei adăogase la cronica lui Ureche, numai povestea lui Laslău.

Am văzut că aceasta era părerea lui Miron Costin și a lui Dimitrie Cantemir, cari nici nu mai luau în seamă spusele lui Simion la domnia lui Despot, că tot lui se datora și întrebuințarea lui Paszkowski. Modul acesta de a vedea era cu atît mai ușor de admis, cu cît cel care scrisese basmul infam cu origina tălhărească a moldovenilor, nu putea fi decît un ignorant și un om de nimic. Și cronica se vedea doar a fi scrisă de un om învățat și cu minte! Polemica lui Miron discreditează apoi definitiv pe Simion Dascălul. O confirmare a explicației noastre și, în același timp, un ecou al tristei reputații care i se făcuse, ni l-a transmis o interpolare din singurul manuscript în care s-a păstrat prefața lui, ms. 1445: „Acest Simeon dascăl, ce el să numește aici, mai mult să vede că au amestecat și au turburat istoria, de cît au lucrat ceva și pentru Ureche vornicul... domn învățat și înțelept, iar acesta și neștiut și slab în minte, precum și Toderașcu Cantacuzino, vel vistier în Moldova [287] și alții bine cunoscîndu-l pe acela, ne-au mărturisit, că de multă neștiință și de minte puțină era acel om, precum... și aici că au fost să arată și [pe] lîngă altele, face și aceasta ca ale altora le face ale lui, adică ce au scris Ureche el zice că au scris el" [288].

Cîteva observațiuni, asupra acestui cronicar năpăstuit de istorie, vor încheia acest studiu.

Simion Dascălul și-a scris cronica după 1647, data morții lui Ureche, și înainte de 1670, cînd se menționează copia comisului Ioan Racoviță. Din felul cum vorbește despre Vasile Lupu, se vede că a început într-un timp cînd domnia acestuia se încheiase, deci numai după 1653. Pe vremea călătoriei stolnicului în Moldova, în 1670, cronica sa era demult cunoscută și răspîndită, trecînd drept cronica lui Ureche. Ea a fost redactată, probabil, între anii 1654—1660. Simion Dascălul scrie din propriul său impuls, ca să continue și să întregească lucrările cronicarilor de mai înainte, rămase neisprăvite. În acest scop el adună cu grije scrierile lor, între cari află și pe a lui Ureche, cu gîndul ca mai înainte de a povesti el însuși, să copieze, ceea ce alții izvodiseră. N-a ajuns însă ca să-și vadă îndeplinită ținta. El moare înainte chiar de a fi terminat opera de pură compilație, în care se apucase să scrie, cum singur spune, „ce-au pizmit și ce-au însemnat alții“. Cronica se termină, în domnia a doua a lui Aron tiranul cu titlul unui nou capitol: „Cînd au venit Lobodă cu oaste căzăcească și au gonit pre Aron Vodă din scaun și au arsu tîrgul Iașii. Vălétul 7103“ [289], pe care cronicarul n-a mai apucat să-l scrie. Manuscriptul său, transcris cu greșeli de un copist nepriceput, pe mîna căruia, nu știm în ce împrejurări, încăpuse, a fost pus în circulație nu mai prin această copie defectuoasă, de la care pornesc toate celelalte cunoscute pînă acum.

---

[286] Vezi mai sus, p. 32—33.

* <Ed. critică Giurescu, p. 11, ed. Panaitescu, p. 63.>

[287] Toderașcu Cantacuzino sau Toader Iordache a fost vistier în 3 rînduri, sub Antonie Ruset [N. Iorga, *St. și doc.*, V, 90; VII. 175], în a treia domnie a Ducăi, de la 1680-83 [Neculcea în *Letop.*, II, 214; *Uricarul* lui Codrescu, XI, 297; *St. și doc.* V, p.45, 93 etc.] și sub Dumitrașcu Cantacuzino, [*Letop.*, II, p. 228]. El moare in 1685 la Constantinopol, unde fusese trimis de Cantemir să pîrască pe Dumitrașcu [*Letop.*, II, p. 229].

[288] Vezi mai sus, p. 16—18.

---

[289] Ms. 59 la fine și ms. 174 f° 185. Copiştii celorlalte manuscripte au considerat acest titlu ca făcînd parte din text.

MIRON COSTIN

De neamul moldovenilor, din ce ţară au ieşit strămoşii lor

PREFAȚĂ

Mica scriere a lui Miron Costin despre originea poporului român, care se dă acum la lumină pentru întîia oară cu titlul ei propriu și în forma originală, a mai fost publicată de două ori, de M. Kogălniceanu (1852) și V. A. Ureche (1886), supt titlul de *Cartea pentru descălecatul dintîi al țării Moldovei și neamului moldovenesc*. În aceste edițiuni, *De neamul moldovenilor* cuprindea 7 capitole. Constatînd între ele numeroase repetiții, nepotriviri și contraziceri, am căutat să verific textul publicat de manuscriptele cunoscute, spre a putea ști dacă această lipsă de unitate se datora autorului, ori era produsă de interpolări. Rezultatul colațiunei a fost convingerea că textul nu corespundea tradițiunei din manuscripte, și că de multe ori fusese stabilit în mod cu totul arbitrar.

Nevoia unei noi edițiuni mi s-a părut cu atît mai imperioasă cu cît această scriere nu ne interesează numai pentru chestiunea originei romane a poporului român, expusă aci pentru prima oară pe larg și documentat, dar și pentru un alt fapt. Părerile exprimate de Miron Costin în această lucrare asupra cronicarilor anteriori, ale căror scrieri sunt necunoscute, au dat naștere unei foarte răspîndite tradițiuni literare, pe care se reazemă în bună parte și astăzi cunoștințele noastre asupra lor. Urmărind limpezirea acestei tradițiuni, m-am convins, însă, de la început că restabilirea textului original, de la care ea pornise, trebuia întreprinsă înaintea oricărei alte cercetări.

Ediția de față, ieșită din aceste preocupări, stabilește următoarele rezultate noi:

1) Scrierea *De neamul moldovenilor* a fost publicată de Kogălniceanu și Ureche după manuscripte cari cuprindeau interpolări: două capitole întregi și părți însemnate din alte două au fost adăogate mai tîrziu, după moartea autorului, de către unul din fiii săi. Nepotrivirile, repetițiile și crontrazicerile constatate se datoresc tocmai acestor interpolări; curățită de ele, scrierea ni se înfățișează ca o operă unitară.

2) Ea este cea dintîi lucrare istorică a cronicarului, nu cea din urmă, cum s-a crezut pînă acum, fiind destinată să formeze începutul unui întins letopiseț, care ar fi îmbrățișat toată istoria Moldovei de la Traian pînă în zilele autorului. Împrejurările nu i-au permis, însă, să-și înfăptuiască gîndul;

„Cartea dintîi" a marelui letopiseț plănuit n-a fost continuată, rămînînd doar o simplă „începătură", pe care cronicarul n-a mai revăzut-o, și, cît a trăit, n-a pus-o în circulație. Scăderile lucrării, atît în ceea ce privește întrebuințarea zvoarelor, folosite mai toate după Toppeltin, cît și anume cunoștințe greșite despre istoria veche, își găsesc astfel adevărata lor explicare. În noua succesiune a scrierilor sale, schimbarea părerilor pe cari Miron Costin le-a avut despre cronicarii de mai înainte, ne apare ca rezultatul unei evoluțiuni, determinate de o mai temeinică cunoaștere a chestiunei.

C. GIURESCU

1914, septemvrie

INTRODUCERE

În *Voroava către cititor* cu care își începe Letopisețul său de la Aron Vodă înainte (1595—1661), Miron Costin spunea în 1675 următoarele: „Fost-au în gîndul mieu, iubite cititorule, să fac letopisețul țării noastre Moldovei din descălecatul ei cel dintîi, carele au fost de Traian împăratul, și urzisem și începătura letopisețului; ce sosiră asupra noastră cumplite aceste vremi de acmu, de nu stăm de scrisori, ce de grije și suspinuri. Și la acest fel de scrisoare gînd slobod și fără valuri trebuește, iară noi privim cumplite vremi și cumpănă mare pămîntului nostru și nouă. Deci priimește această dată atîta din truda noastră, ca să nu se uite lucrurile și cursul țării, de unde au părăsit a scrie răposatul Ureche vornicul... cu această făgăduință, că și letopisețul întreg să aștepți de la noi, de vom avea zile și nu va fi pus prea veșnicul sfat a puternicului Dumnezeu țării aceștia țenchiu și soroc de săvîrșire [1]".

Făgăduiala din urmă cronicarul n-a îndeplinit-o. Acel „letopiseț întreg", pe care îl proiectase, nu s-a păstrat, și desigur că nici n-a fost scris. Letopisețul pînă la 1595, care a circulat în secolul XVIII supt numele lui, este în realitate Letopisețul de la zidirea lumii al fiului său Nicolae Costin [2], într-o redacțiune mai prescurtată, pe care confuzia unui copist îl atribuise tatălui. Din care operă plănuită și anunțată în 1675, ne-a rămas, în afară de continuarea letopisețului lui pseudo-Ureche (1595—1661), numai începutul, un fragment relativ la originea romînilor, intitulat în edițiunile de pînă acum: „Cartea pentru descălecatul dintîi a țării Moldovei și neamului moldovenesc" *. Titlul acesta i-a fost dat de Kogălniceanu, primul editor; cel original, al autorului, este: *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor.* Scrierea aceasta forma „cartea dintîi" a unei opere mai întinse pe care cronicarul n-a mai continuat-o.

Lucrarea este remarcabilă nu atît prin originalitate ori bogăția informației istorice, cît mai cu seamă prin tăria și căldura cu cari susține, pentru prima oară în Moldova pe larg și documentat, două idei fundamentale pentru toată dezvoltarea noastră politică și culturală următoare: unitatea neamului românesc de pretutindeni, și originea lui romană în legătură cu cucerirea Daciei de Traian. A urmări obîrșia acestor idei în izvoarele de cari s-a servit Miron Costin, precum și influența pe care ele au exercitat-o asupra cronicarilor următori, este de cel mai mare interes pentru istoriografia noastră.

---

[1] Kogălniceanu, *Letopisețe*^{2}, I, p. 247 <Miron Costin, *Opere*, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 42; se va cita, în continuare: „ed. Panaitescu">.

[2] C. Giurescu, *Izvoadele lui Tudosie Dubău*, Miron logofătul și Vasile Demian (Extras din *Buletinul Comisiunei istorice a României*, I), 43—7 <Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*, ediția Ioan Șt. Petre, București, 1942 >.

* *Cartea pentru descălecatul de-nteiŭ a Țerei Moldovei și a némului moldcvenescu, de Miron Costin, carele aŭ fostŭ logofetu mare în Moldova*, cu *Cronicele Romaniei seŭ Letopisețele Moldaviei și Valahiei.* ediție Mihai Kogălniceanu, ed. a 2-a, București, 1872, p. 1—30.

Caracterul fragmentar al scrierei face, însă, să se nască întrebarea, dacă ea este acea „începătură“ a letopisețului, urzită înainte de 1675, sau o lucrare revăzută și completată mai tîrziu. Pentru cunoașterea și aprecierea operii istorice a lui Miron Costin răspunsul la această întrebare este foarte important, întrucît nu e fără îndoială același lucru, dacă înaintea noastră avem prima încercare istorică a cronicarului, începutul unei opere mai întinse rămasă în stare de urzeală, pe care el, în așteptarea timpului cînd va putea să o revadă și să o continue, n-o socotise încă vrednică de dat la lumină, sau o lucrare definitivă din epoca maturității, în care ne-a dat întreaga măsură a cugetării și culturii sale istorice.

În legătură cu această chestiune mai este încă una tot așa de importantă. Părerile exprimate de Miron Costin în această scriere asupra celor dintîi cronicari moldoveni, cari scriseseră în românește — Ureche, Istratie Logofătul, Simion Dascălul și Misail Călugărul — ale căror scrieri sunt mai toate pierdute, au dat naștere unei foarte răspîndite tradițiuni, admisă în bună parte și astăzi în istoriografia noastră. Dar cum în alte scrieri cronicarul are păreri deosebite, este necesar să cunoaștem în mod precis succesiunea cronologică a scrierilor sale, spre a putea stabili dacă deosebirile, pe cari le constatăm în ideile sale, sunt rezultatul unei confuziuni, provocată de informațiuni contradictorii, sau reprezintă o evoluțiune, determinată de o mai temeinică documentare.

Mica scriere a lui Miron Costin ridică, cum vedem, probleme dintre cele mai importante. Pentru dezlegarea lor este neapărat necesar să pornim de la un text sigur. Cele două edițiuni pe cari le avem, a lui M. Kogălniceanu apărută în 1852 în volumul I al *Letopisețelor*, și a lui V. A. Ureche în *Operele complete* ale lui Miron Costin 1886, nu ni-l dau. Amîndouă sunt defectuoase. Între ele există, pe lîngă alte deosebiri mai mici, una foarte însemnată: un întreg capitol, al cincilea, este cu totul diferit. În afară de aceasta, între capitolele celelalte constatăm numeroase nepotriviri, repetiții și contraziceri. Înainte de orice altă cercetare și discuțiune trebuie deci să vedem care e textul original al lui Miron Costin. Pentru aceasta este necesar să examinăm în ce condițiuni ni s-a transmis.

I

MANUSCRIPTELE

Pînă acum cunoaștem 18 manuscripte cari cuprind cartea *De neamul moldovenilor*. Afară de unul, aflat la Petersburg, în care scrierea lui Miron Costin este singură, celelalte toate sînt în Biblioteca Academiei române și cuprind corpuri formate din mai multe cronice.

Aceste manuscripte sunt următoarele:

Manuscriptul de la Petersburg (Ms. A). A făcut parte dintre manuscriptele bibliotecii Załuski, aflătoare astăzi în biblioteca imperială din Petersburg, unde a fost descoperit de d. Ioan Bogdan, președintele Comisiunei istorice. Prin stăruințele d-sale s-a făcut pentru Comisiune o foarte bună copie fotografică, de care m-am servit, ajutat și de notele d-lui Bogdan, pentru această ediţiune. Manuscriptul are cota F. IV. No. 2; este in folio, avînd 24 foi, nepaginate; începutul și o foaie din mijloc lipsesc. Scrierea este frumoasă; titlurile și inițialele sunt cu roșu. N-are nici o însemnare cu privire la autor ori scriitor; după scriere se vede, însă, că e unul din manuscriptele copiate de Axintie Uricarul, care l-a scris, cred, pe la 1712-13. Citatele latinești, corecte și frumos scrise, sunt de altă mînă, probabil a unuia din secretarii lui Nicolae Mavrocordat, din ordinul căruia bănuiesc că s-a și făcut copia. Manuscriptul cuprinde cartea *De neamul moldovenilor*, împărțită în 7 capitole, subdivizate fiecare în paragrafe (zacele). Textul prezintă mai multe note marginale, cu lămuriri și adaose, făcute însă de altcineva decît de scriitorul manuscriptului [3]. Foile cari lipsesc cuprindeau predoslovia și lista istoricilor cari au scris despre descălecatul dintîi[4], precum și o parte din primul capitol[5].

În manuscriptele din Biblioteca Academiei Române, cartea *De neamul moldovenilor* formează mai mult un fel de introducere la istoria Moldovei cuprinsă în alte scrieri. Aceste manuscripte fiind mai toate descrise, unele chiar de mai multe ori, în alte publicațiuni, mă mărginesc să arăt aci numai de către cine și cînd au fost scrise și ce cronice cuprind.

Manuscriptul 353 (Ms. L.). A fost scris pe la 1720-30 pentru Nicolae Mavrocordat de < Radu Lupescu, logofețel de divan, fiul lui Mihai Ieromonahul >. Cuprinde:

1. *De neamul Moldovenilor din ce țară au eșit strămoșii lor* (f° 6-31), împărțită în 5 capitole, subdivizate în paragrafe.

---

[3] Vezi mai departe p. 31_{15-24}, 40_{32-40}, 44_{39-42}, 45_{40}, 46_{33-43}.

[4] *Ibidem*, p. 3_{24}.

[5] *Ibid.*, p. 13_{35-36}.

2. Predoslovia la stihuri (f^0 32)[6]
3. Înțelesul stihurilor, cum trebuiește să se citească (f^0 33)[7].
4. *Viața lumii* (f^0 34-36)[9].
5. Înțelesul pildelor ce sînt în stihuri (f^0 37—38)[8].
6. Graiul solului tătăresc către Alexandru Machidon și răspunsul acestuia (f^0 38—40)[10].
7. Epigrama către mitropolitul Dosoftei (f^0 40—41)[11].
8. Letopisețul de la zidirea lumii al lui Nicolae Costin fără nici un titlu și fără predoslovie, într-o redacțiune prescurtată către sfîrșit și întreruptă în 1595 (f^0 42—431).
9. Viața lui Nicolae Mavrocordat scrisă de marele logofăt Nicolae Roset (f^0 345-357)[12].

Manuscriptul 580 (Ms. G). Este o copie făcută la Brașov pentru marele stolnic Matei Crețulescu, de Gheorghie, un logofețel al acestuia care a terminat-o la 11 ianuarie 1718; copia aceasta reproduce o alta din 2 octomvrie 1713, făcută la rîndu-i de pe una din 25 iulie același an. Crețulescu a făcut diferite îndreptări mai ales de ortografie, și notițe marginale Cuprinde aceleași scrieri ca și ms. 353, cu deosebire că letopisețul lui Nicolae Costin are aci predoslovia autorului — fără iscălitură însă și cu modificări fiind adresată domnului, nu cititorului — și este precedat de următoarea notiță: „Letopiseț al țării Moldovei, acum după izvoade scos cu porunca prea luminatului și înălțatului domnului nostru Io Nicolae Mavrocordat Voevod, cu mila lui Dumnezeu domn și oblăduitor a toată Moldovlahia, în anul de la zidirea lumii 7221, iar de la nașterea lui Hristos 1713, mesița octomvrie 20 dni, de Miron Costin, carele au fost logofăt mare la Moldava“[13].

Manuscriptul 2715 (Ms. I). A fost scris de Stanciul ierei de la Biserica tuturor sfinților din București, care l-a terminat la 9 iulie 1723. Are același cuprins cfși ms. 580. cu notița de la începutul letopisețului lui Nicolae Costin și predoslovia adresată domnului [14].

---

[6] Publicată de V. A. Ureche în *Operele complete* ale lui Miron Costin, II, 499.

[7] *Ibifem*, II, 499 - 500.

[9] *Ibid.*, II, 501 - 506.

[8] *Ibid.*, II, 506 - 508.

[10] *Ibid.*, II, 145 - 146.

[11] *Ibid.*, II, 509 - 510.

[12] Manuscriptul a fost descris de V. A. Ureche, care l-a numit Codex AA Văcăresceanu (*Operele* olui Miron Costin, I, 26 - 30) și de I. Bianu și R. Caracaș în *Catalogul manuscriptelor românești*, II, 64 - 68. <Titlurile reproduse de I. Bianu și R. Caracaș sînt următoarele:

[1] *Carte dintăi de nemul Moldovenilor,* dince țară *au eșitu strămoșii loru* de „Miron Costin care am fost logofăt mare în Moldova“.

[2] Predoslovia la stihuri

[3] *Înțelesul stihurilor, cum trebuiaște să să citescă.*

[4] *Viața lumii*

[5] *Înțelesul pildelor ce sîntu în versuri*

[6] *Graiul solului tătărăscu* urmat de *Răspunsul lui Alexandru Machidon solilor tătărăști.*

[7] *Epigrama prea sfinți-tului părinte Dosothei, proin Mitropolit Suciavskii*

[9] *Pentru zidirea lumii*

[8] *Prea slăvita viță a prea luminatului și preaînălțatului Domnu Io Nicolae Alexandru voevoda...* de dumnelui Nicolae Roset cvel logofăt, lét 7236 (1727).>.

[13] A fost descris de C. Erbiceanu (*Revista teologică* 1886, No. 16), de V. A. Ureche (*Operele lui Miron Costin, I*, 579 - 682) și de I. Bianu și R. Caracaș (*Catalogul manuscriptelor românești*, II, 335).

[14]. Manuscriptul a fost folosit de Gr. Tocilescu în *Studii critice asupra cronicelor române* (*Revista p. istorie, arheologie și filologie,* anul 2, vol. III, p. 252) și a fost descris de V. A. Ureche supt numele de *Codex* A. *Tocilescu* (*Operele lui Miron Costin*, I, 24 - 26). M. Gaster a reprodus din el scrierile arătate mai sus supt no 4 și 7 (*Crestomatie română* , I, 202 - 207).

Manuscriptul 401 (Ms. B). Este o copie făcută de un necunoscut pe la începutul secolului XIX. A aparținut lui Ioan Beldiman, care l-a dăruit la 4 maiu 1827 vătafului Ursache Costin (v. f°26^v, 62^v). Manuscriptul întreg era, probabil, format din două volume, acesta fiind cel dintîi. Cuprinde aceleași scrieri ca și mss. 580 și 2715; îi lipsește însă notița din fruntea letopisețului lui Nicolae Costin, precum și partea din urmă a acestui letopiseț, de la războiul lui Ștefan cel Mare cu Ioan Albert (1497) înainte, care forma, cred, volumul al doilea[15].

Manuscriptul 104. A fost copiat în intervalul de la 8 iunie pînă la 12 iulie 1800 (v. f°16 și 353^v). Costache Sion spune într-o notiță din 1869 (f°14), că a fost scris de bunicul său Toader Sion medelnicerul. Manuscriptul cuprinde:

1. *Pinax adecă însemnare de cele ce se află întru acest hronograf* (f°2—8).
2. *De neamul Moldovenilor, din ce țară au eșit strămoșii lor* (f°9 — 53), împărțită în 7 capitole, subdivizate în paragrafe.
3. *Letopisețul de la zidirea lumii* al lui Nicolae Costin — într-o redacțiune acefală, foarte prescurtată pînă la descălecatul lui Dragoș Vodă, și mergînd numai pînă în 1595 — atribuit lui Ureche vornicul (f°53^v—194).
4. *Letopisețul* lui Miron Costin (f°194^v—353)[16]

Manuscriptul 2305. A fost copiat între 15 iulie și 15 august 1800 (v. f°1 și 338) tot de Toader Sion. Are același cuprins ca și ms. 104.

Manuscriptul 2942 este o copie de pe la 1830, care conține aceleași cronici ca și ms. 104.

Manuscriptul 731 a fost copiat în anii 1819—1820 în mînăstirea Slatina de Nichifor monahul Malcociu. El formează partea întîi a unui manuscript în două volume, cuprinzînd același corp de cronice ca și ms. 104. Volumul al doilea, în care se află letopisețul lui Miron Costin, este tot la Academia Română supt no. 508.

Manuscriptul 3067 este la fel cu manuscriptul 731. A fost scris în 1832 în mînăstirea Râșca de Theofan monahul după un letopiseț al mînăstirei Slatina.

Manuscriptul 123 a fost scris în 1805—6 de Vasile Pogor și Miron. Cuprinde:

1. *De neamul Moldovenilor, din ce țară au eșit strămoșii lor* (f° 1—23).
2. *Letopisețul de la zidirea lumii al lui Nicolae Costin*, în aceeași redacțiune ca și în ms. 104 (f° 1—75^v).
3. *Letopisețul* lui Miron Costin (f° 75^v—159^v).

---

[15] Descris de I. Bianu și R. Caracaș (*Catalogul manuscriptelor românești*, II, p. 77—79).

[16] Descris de I. Bianu în Catalogul manuscriptelor românești I, p. 234—5 <Ms. 104 cuprinde un titlu greșit care însumează titlurile 2, 3 și 4. puse corect de C. Giurescu. Titlul greșit este următorul: *Letopisețele țerii Moldovii, scrisă de Vornicul Grigorie Ureche și de Logofătu Miron Costinŭ, copiate și prescurtate aici, prelucrăndu-se cu puține ore care modificări după alte manuscrisă mai vechi, în anul 1800, luna iulie 12 zile.*

Numai „Pinaxu" are titlul complet astfel: *Pinaxu. Adecă însămnare de cêle ce să află întru acest hronograf*>.

4. *Letopisețul țării Moldovei de la Istratie Vodă Dabija pînă la domnia a doua a lui Antioh Cantemir,* 1661—1705 (f⁰ 159ᵛ—192)[17]

Manuscriptul 232, scris de un necunoscut în 1780, are același cuprins ca și precedentul, cu deosebire că-i lipsește partea din urmă, de la domnia a doua a lui Dumitrașcu Cantacuzino (1684) înainte[18].

Manuscriptul 503 a fost copiat în 1797 de Dumitru cîntărețu Bucureșteanu și cuprinde aceleași scrieri ca și ms. 123[19].

Manuscriptul 2575 este o copie făcută în 1834 după ms. 503 sau după unul asemănător[20].

Manuscriptul 253 (Ms. N). Este scris în cea mai mare parte de cronicarul Neculce. Prezintă cîteva lacune, între cari una pe la mijloc de 24 foi. Cuprinde:

1. *Pinax* adecă însemnare cîte capete sînt scrise într-acest letopiseț al țării Moldovei (f⁰ 1—4).
2. *De neamul Moldovenilor,* fără prefața lui Miron Costin (f⁰ 5—34).
3. *Letopisețul de la zidirea lumii* al lui Nicolae Costin în aceeași redacțiune ca și în ms. 104 (f⁰ 34—125).
4. Letopisețul lui Miron Costin, din care lipsește o foaie de la sfîrșit cu moartea lui Ștefăniță Lupu (f⁰ 125—214).
5. Cronica lui Neculce, din care lipsește *O samă de cuvinte,* începutul domniei lui Dabija, și un fragment de la sfîrșit[21].

Manuscriptul 53. A fost scris în 1766 pentru postelnicul Alexandru Hurmuzache de <Iosif Luca>. Are același cuprins ca și ms. 253, cu deosebire că la începutul manuscriptului, înainte de *Pinax,* se află prefața lui Neculce și aceea a lui Miron Costin la cartea *De neamul Moldovenilor*; sfîrșitul letopisețului lui Miron Costin lipsește și aci, cronica lui Neculce este însă în partea de la început întreagă [22].

Manuscriptul 254. Scris tot de Iosif Luca și tot în 1766, pentru spătarul Iordache Cantacuzino. Are același cuprins ca și ms. 53, la începutul cronicei lui Neculce lipsește, însă, *O samă de cuvinte*[23].

---

[17] A fost descris de mine în ediția *Letopisețului țării Moldovei de la Istratie Dabija pînă la domnia a doua a lui Antioh Cantemir, 1661—1705*, p. 41—42. <Titlurile în Ms. 123 sînt redate astfel:

1 *Carte de niamu moldovenilor dintiiŭ, de unde au eșit strămoșii lor* de Miron Costin.

2 *Începutul Letopisățului, cu agiutoriu lui Dumnezeu a țării noastre ș-a celorlalte adică muntenești și ungurești,* cap. 1—4. Prescurtare după Nicolae Costin.

3 *Domnii Moldovei de la Dragoș voevoda pînă la a doua domnie a lui Aron voevod* — după Ureche Vornicul și Nicolae Costin.

4 *Litopisețul Țării Moldovii scris de Miron logofătul, începîndu-să de la domnie lui Aron voevodă* pînă la *domnie lui Ștefăniță vodă fiiul lui Vasălie vodă* . . .

5 *Domniia lui Evstratie Dabija vodă* . . . cap. 75 pînă la *Domniia lui Mihai Racoviță vod,* prescurtare după Ioan Neculcea, în Ioan Bianu, *Catalogul manuscriptelor românești,* I, București, 1907, p. 282—283.>.

[18] *Ibidem,* p. 42.

[19] *Ibidem,* p. 43.

[20] *Ibid.*, p. 43.

[21] Descris de V. A. Ureche, care l-a numit *Codex U* (*Operele* lui Miron Costin, I, p. 22—23) și de I. Bianu în *Catalogul manuscriptelor românești*, I, p. 552—555 <Afară de *Pinaxu* ms. nr. 253 *nu* are titluri la diferitele componente ale sale, vezi Ioan Bianu, *op. cit*, p. 552—555.>.

[22] Descris de V. A. Ureche supt denumirea *Codex DD* (*Operele* lui Miron Costin, I, p. 40—41) și I. Bianu, *Catalogul* I, p. 128—133.

[23] Descris de V. A. Ureche supt numele *Codex F Cantacuzinean* (*Operele*, I, p. 36 - 37) și de I. Bianu, *Catalogul* I, p. 555—558.

Manuscriptul 252. Este iarăși o copie făcută de Iosif Luca, care l-a dăruit în 1775 nepotului său Matei Hurmuzache. Conține aceleași scrieri ca și ms. 254, are însă mai multe lacune, între cari și cele două predoslovii, a lui Neculce și Miron, de la început[24].

II

CLASIFICAREA MANUSCRIPTELOR

Cu excepția manuscriptului de la Petersburg, care formează un tip aparte, toate celelalte manuscripte înșirate mai sus se împart în două grupe: mss. 353 (L), 580 (G.), 2715 (I) și 401 (B) alcătuiesc o grupă, celelalte o a doua.

A. Manuscriptele din prima grupă aparțin unei singure familii (LGIB). Cuprinzînd toate aceleași scrieri — între cari *Letopisețul de la zidirea lumii* al lui Nicolae Costin* într-o redacțiune pe care n-o întîlnim aiurea — ele presupun un prototip comun (x^3). Deoarece letopisețul lui Nicolae Costin n-a fost pus în circulație decît după moartea autorului, întîmplată în septemvrie 1712[25], urmează că acest prototip trebuie să fie posterior acestei date. Am văzut însă că ms. 580, copiat în 1718 de Gheorghie logofețelul, reproduce un altul din 20 octomvrie 1713, iar acela pe un al treilea din 25 iulie același an. Prototipul manuscriptelor din familia LGIB a fost, așadar, scris după septemvrie 1712, cînd moare Nicolae Costin, și înainte de 25 iulie 1713, data celei mai vechi copii cunoscute. Trei dintre cele patru manuscripte, și anume GIB, nu derivă, însă, direct din acest prototip, ci prin mijlocirea unei copii, în care se produsese o amestecare de foi. Cîteva foi, cari cuprindeau o parte din cartea *De neamul moldovenilor*, și anume: sfîrșitul capitolului I, capitolele II și III, și începutul capitolului al IV-lea (de la p. 17_{16} pomenind pre etc. pînă la p. 30_1 pînă astăzi), se aflau intercalate între foile cari cuprindeau capitolul: *Înțelesul pildelor ce sînt în stihuri* chiar în mijlocul frazei: au mers un copil din casă să scalde//un cal foarte drag lui Țir[26]. Manuscriptul copiat cu această amestecare de foi, pe care o constatăm în manuscriptele GIB, bănuiesc că este chiar acela scris la 25 iulie 1713, din care ele derivă. La rîndul lor manuscriptele GI prezintă o mai strînsă înrudire între ele, datorită desigur, originei lor comune derivată din copia făcută la 20 octomvrie 1713 din ordinul lui Nicolae Mavrocordat, cum dovedește notița reprodusă mai sus (p. 5), aflată în fruntea letopisețului lui Nicolae Costin.

---

[24] Descris de V. A. Ureche supt numele *Codex L* (*Operele*, I, p. 16—18) și de I. Bianu, *Catalogul*, I, p. 548—552.

* <Vezi *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*, ed. Ioan Șt. Petre, București, 1942.>.

[25] Cronica lui Axintie Uricarul, în Kogălniceanu, *Letopisețe*^{2}, II, p. 172.

[26] V. A. Ureche, *Operele lui Miron Costin*, II, p. 507.

Filiația manuscriptelor din această familie este așadar următoarea:

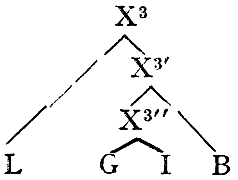

B. Manuscriptele din grupa a doua se împart la rîndul lor și ele în 3 familii:

a) Mss. 104, 2305, 2942, 731 și 3067 cuprind toate aceleași scrieri: *De neamul moldovenilor*, letopisețul lui Nicolae Costin și letopisețul lui Miron Costin; ele alcătuiesc o familie, pe care am putea-o numi *Sion (S)*, deoarece còpiile făcute de Antohie Sion (mss. 104 și 2305) sunt cele mai vechi și în același timp și cele mai bune reprezentante ale ei.

b) Mss. 123, 232, 503 și 2575 formează o a doua familie, i-am putea zice *Buhuș (B)*, deoarece corpul de cronice din familia Sion e continuat prin letopisețul buhușesc (1661—1705). Am arătat aiurea filiația acestor manuscripte, cari derivă dintr-un prototip scris în 1732 [27].

c) Mss. 253, 53, 254 și 252 alcătuiesc *familia Neculce*, cele trei din urmă fiind copii după letopisețul autograf al acestui cronicar, păstrat în ms. 253 *(N)*.

Aceste trei familii pornesc de la un prototip comun, care cuprindea un corp de cronice — format din cartea *De neamul moldovenilor*, letopisețul lui Nicolae Costin și letopisețul lui Miron Costin — pe care-l regăsim *în aceeași formă* în cîteșitrele. Înrudirea lor se mai dovedește și prin trei interpolări, una privitoare la podul lui Traian de peste Dunăre [28], iar celelalte două la restaurarea bisericilor din Badeuți și Bălinești de către episcopul de Rădăuți Calistru în domnia a treia a lui Mihai Racoviță, interpolări pe cari le întîlnim iarăși în cîteșitrele familiile [29]. Două cel puțin dintre aceste interpolări, cele privitoare la Badeuți și Bălinești, sunt făcute, cum am arătat altădată [30], între 1721—1725.

Pe baza acestor observațiuni stabilim următoarea filiație a familiilor din această grupă:

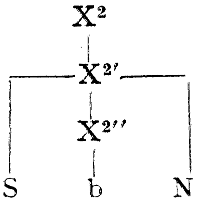

---

[27] *Letopisețul țării Moldovei de la Istratie Dabija pînă la domnia a doua a lui Antioh Cantemir*, ed. C. Giurescu, p. 41—46.

[28] A fost publicată de Kogălniceanu ca notă la *Cartea pentru descălecatul dintîi* (*Letopisețe*, I, 29 n.) atribuind-o, fără motiv însă, lui Neculce. Ea se află în cîte trele familiile: ms. 731 f$^{0}_{39}$; ms. 3067 f$^{0}_{24}$; ms. 123 f$^{0}_{25}$; ms. 232 f$^{0}_{19v}$; ms. 503 f$^{0}_{10v}$; ms. 2575 f$^{0}_{24}$; ms 253 f$^{0}_{32v}$.

[29] Ms. 104 f$^{0}_{106, 121}$; ms. 2305 f$^{0}_{118, 133}$; ms 731 f$^{0}_{86, 97}$; ms. 3067 f$^{0}_{47, 54v}$; ms. 123 f$^{0}_{54v, 63}$; ms. 232 f$^{0}_{40, 47v}$; ms. 503 f$^{0}_{40, 45}$; ms. 2575 f$^{0}_{48, 55}$; ms. 253 f$^{0}_{72, 81}$.

[30] *Letopisețul țării Moldovei de la Istratie Dabija pînă la domnia a doua a lui Antioh Cantemir*, ed. Giurescu, p. 44—45.

Între prototipurile celor două grupe de manuscripte (x^2 și x^3) nu există nici un fel de înrudire. Ele au fost alcătuite independent, după septembrie 1712, din elemente deosebite.

Dacă clasificarea, pe care am stabilit-o mai sus avînd în vedere cuprinsul manuscriptelor luat în general, fără considerare la o anumită scriere, este exactă, atunci ea trebuie să fie aplicabilă și la fiecare din scrierile pe cari manuscriptele din cele două grupe le cuprind, prin urmare și la cartea *De neamul moldovenilor*. În adevăr, scrierea lui Miron Costin ni se înfățișează în două redacțiuni deosebite, cari corespund celor două grupe de manuscripte. În familia LGIB, ea cuprinde numai 5 capitole, pe cînd în manuscriptele din familiile Sion, Buhuș și Neculce are 7, pe lîngă faptul că două din cele 5 comune sunt aci mai dezvoltate.

Redacțiunea aceasta în 7 capitole se află și în manuscriptul de la Petersburg, al cărui text este aproape identic, prezentînd numai două deosebiri:

1) În manuscriptul de la Petersburg sunt cîteva pasaje în cari unul din fiii lui Miron Costin se referă la mărturia tatălui său* : Ca să afle cum de s-a schimbat numele turnului făcut de Traian în Turnul Severinului „mult au cercat *răpousatul tată-mieu Miron*" (29_{32-40});

La cetățuia năruită de la Galați „spunea *tată-nostru* să se fie aflat un ban de aramă cît un ort de mare" (30_{35-36});

Dragoș Vodă nu era păstor, ci fecior unui Bogdan Vodă, „care spunea *tată-nostru* să fie auzit cu urechile sale, trecînd pre la Maramorăș în solie în sus la craiul leșesc" (38_{25-28});

Troianul din Moldova *„răpousatul tată-nostru* Miron logofătul spunea să-l fie trecut aproape de Nipru pre la un tîrg anume Vciorașnoe" (41_{26-27});

Unii zic că Troianul fusese săpat pentru apărare dinspre Tătari, între cari era și Panaiotachie Tergimanul „cum arată *răpousatul Miron logofăt* întru izvoadele sale" (41_{23-32});

De la Dunăre și Marea Neagră, Troianul merge pe cîmpi peste Nipru pe la tîrgul Vciorașnoe „pe unde l-au trecut *tătă-nostru*" (41_{37}).

În manuscriptele Sion, Buhuș și Neculce, toate aceste pasaje au fost modificate: acolo unde cuvintele *tată-mieu* sau *tată-nostru* erau urmate de numele cronicarului, ele au fost suprimate, unde erau singure, au fost înlocuite prin: Miron logofătul.

2) O altă deosebire o constituie faptul că un lung pasaj din manuscriptul de la Petersburg privitor la originea litvanilor (34_{10} — 35_{9-34}) a fost rezumat în celelalte manuscripte numai în cîteva rînduri [31].

Deosebirile acestea, unite cu faptul că mai toate greșelile, omisiunile și scăpările de condei din redacțiunea de la Petersburg le regăsim în manuscriptele Sion, Buhuș și Neculce, probează că textul din aceste manuscripte este în realitate numai o variantă a acelei redacțiuni care reprezintă prototipul lui. Raportul dintre ele îl vom exprima arătînd prin A redacțiunea din manuscriptul de la Petersburg al lui Axintie Uricariul, iar prin *a* pe aceea din manuscriptele Sion, Buhuș și Neculce. Se înțelege că pentru restabilirea textului primitiv al lui Miron Costin, aceasta din urmă, în afară de controlul redacțiunii lui Axintie și completarea celor două lacune pe care manuscriptul acestuia le prezintă, n-are nici o altă valoare.

---

* < Toate citatele reproduse sub nr. 1, se află numai în *De neamul moldovenilor* . . ., ediția Constantin Giurescu (1914); ele *nu* se găsesc în ediția P. P. Panaitescu (1958) >.

[31] Vezi acest rezumat în Kogălniceanu, *Letopisețe*^{2}, I, p. 19 r. 19 — 23.

III

REDACȚIUNEA INTERPOLATĂ

Deoarece cartea *De neamul moldovenilor* ni s-a transmis în două redacțiuni deosebite, una în manuscriptele LGIB, cealaltă în manuscriptul A, rămîne să cercetăm care dintre ele este cea autentică. Cele două grupe de manuscripte fiind la originea lor cu totul independente, prioritatea unei redacțiuni față de cealaltă nu se poate stabili prin filiația manuscriptelor, ci numai prin analiza lor internă.

Între textul din manuscriptele LGIB și acela din manuscriptul A, există două deosebiri, una de redacțiune și alta de întindere.

a) Deosebirea de redacție privește cîteva pasaje în care este vorba de autor. În redacțiunea LGIB, Miron Costin vorbește în mod personal despre cele văzute sau constatate de către el însuși* :

Cercat-am cîteva de ce și-au schimbat numele Severinul, care-i făcut de Traian, cînd au făcut și podul, căruia *cu ochii noștri am privit* pragurile prin apa limpede a Dunării, cînd am mers cu Dabija Vodă cu oștile la Uivar (29_{19-24});

Un ban de aramă galben iarăși la acea cetate năruită (de la Galați) *am aflat,* cît un ort de mare (30_{11-12});

Cum și Dragoș Vodă, mare năpaste îie este pre mărturia maramoreșanilor, *cu urechile mele am auzit* să fi fost păstor, ce este ficior unui Bogdan Vodă (87_{26}—38_{3});

Acesta șanț (Troianul), carele îl vedem aicea la noi, *eu l-am trecut* aproape de Nipru pre la un tîrg anume Vciórașnoe... pe unde l-am trecut eu ($41_{3-5,\ 25}$);

Panaiotachie tergimanul *la voroavă cu mine* pentru șanțul acesta au dat samă, cum un istoric anume Bonfin, ungur, pomenește de șanțul acesta... Așea lui Panaiotachie *i-am răspuns*, la ce n-au știut cum mi-a mai răspunde *așea zic celorlalți* (41_{9} — 42_{10}).

În redacțiunea A felul acesta personal de exprimare al cronicarului a fost înlocuit, în toate pasajele de mai sus, prin: răpousatul tată-mieu Miron (29_{36-40}), răpousatul tată-nostru Miron logofătul (41_{26-27}), răpousatul Miron logofăt (30_{35-36}, 38_{27-28}, 41_{37}).

Deosebirile acestea dovedesc că pasajele reproduse mai sus din redacțiunea LGIB reprezintă textul lui Miron Costin în forma lui originală, pe cînd în redacțiunea A ele au fost modificate de către unul din fiii cronicarului după moartea tatălui său.

b) Deosebirea cea mai însemnată dintre cele două redacțiuni este însă de întindere. Redacțiunea A cuprinde în două din capitolele comune, al IV-lea și al V-lea, unele părți cari nu se află în redacțiunea LGIB, precum și două capitole noui. Astfel la capitolul IV se arată că originea romană a litvanilor nu derivă de la romanii fugiți de persecuțiile lui Neron, cum se spune în redacțiunea LGIB, ci de la partizanii lui Pompeiu, emigrați din Italia după moartea șefului lor (34_{10}—35_{34}). În partea cea nouă din capitolul al V-lea se vorbește despre felul tunsoarei la romani, graiul și slovele lor, precum și despre obiceiurile de la mese, ospețe și înmormîntări (51_{24}—53_{17}). Dintre capitolele cele noi, unul privește originea cetăților din Principate (43_{26}—46_{30}), iar celălalt soarta coloniștilor lui Traian și a țărilor române după moartea întemeietorului (53_{13}—54_{45}).

---

*< Nu se pun ghilimele la aliniatele sub punctul a), deoarece ele reprezintă parafrazări ale lui Constantin Giurescu, iar nu textul direct al lui Miron Costin. După fiecare aliniat se face trimiterea la textul publicat de Constantin Giurescu (De ex., 29_{36-40} *De neamul* . . .)text care ca idee de bază, este aceleși cu parafrazare (dar nu este identic)>.

Una cel puțin din aceste părți noi, aceea relativă la originea litvanilor, este o interpolare, făcută în același timp și de către același fiu al cronicarului care a modificat și pasajele privitoare la autor. „Aceasta am vrut să scriu mai pre larg, căce răpousatul tată-mieu Miron logofătul în izvoadele sale scrie cum acest Libo să fie venit în părțile Litvei pe vremea lui Nero... iară din ce historici ar fi scris aceasta nu pomenește" ($35_{17\text{-}21}$) *.

Naște acum întrebarea dacă și celelalte părți noi sunt interpolări datorite tot lui, sau aparțin lui Miron Costin, lipsind, cine știe cum, din redacțiunea LGIB. Fiind dovedit că redacțiunea aceasta, transmisă deosebit în manuscripte, reprezintă, cel puțin în pasajele cari privesc pe autor și fragmentul despre originea litvanilor, forma originală a cărții *De neamul moldovenilor*, modificată și interpolată în redacțiunea A de unul din fiii cronicarului, este foarte probabil ca și celelalte părți noi din această redacțiune să fie tot interpolări, pornite din aceeași origine. Că nu Miron Costin poate fi autorul lor, rezultă, cred, cu certitudine din următoarele fapte:

1) În capitolul despre cetăți se vorbește de o piatră cu inscripție latină din timpul lui Traian, care a fost adusă de la Galați la Iași *în domnia lui Constantin Duca* ($45_{24\text{-}34}$). Cantemir pe a cărui afirmare nu știu însă ce temei se poate pune, precizează chiar că piatra a fost găsită în anul 1703 (7211)[32], care cade în domnia a doua a lui Constantin Duca (1700—1704). Acum, fie că piatra a fost adusă în adevăr în domnia a doua a lui Duca, cum spune Cantemir, ori în cea dintîi (1693—1695), cum bănuiesc eu, cert este că Miron Costin, mort în 1691, nu putea să cunoască acest fapt. Pasajul respectiv, împreună cu întreg capitolul în care el se află fără aparența unei interpolări, este un adaos posterior.

2) Între cele două capitole noi din redacțiunea A (al V-lea și al VII-lea) și celelalte, cari aparțin în mod necontestat lui Miron Costin, există mai multe contraziceri:

a) Miron Costin, întemeindu-se pe istoria grecească *De patru monarhii*, pune în capitolul al IV-lea expediția lui Traian în contra dacilor la anul 120 d. Chr. (27_{13}—28_{2}); în capitolul al VII-lea ea este, însă, arătată la anul 103 ($53_{21\text{-}22}$, $54_{9\text{-}10}$).

b) În același capitol al IV-lea, Miron afirmă că Traian a murit în Egipt ($40_{20\text{-}23}$), părere pe care a exprimat-o el în toate scrierile sale[33]; în capitolul al VII-lea se arată totuși, pe baza mărturiei lui Baronius, că Traian moare la Selinunt în Cilicia ($53_{24\text{-}27}$).

c) Miron credea că podul făcut de Traian peste Dunăre avea „turnuri de piatră, care se pomenește pînă astăzi Turnul Severinului", și nu-și putea explica cum *acest turn Severinul* și-a schimbat numele și n-a păstrat pe acela al ziditorului său, „că acest lucru, că l-au zidit Traian împăratul și nu altul, deplin și aievea fără număr... spun istoricii... *Iară turnul acela* și podul peste Dunăre nime altul ce Traian împăratul, ca și șanțul Troianul, l-au făcut. Nu vei afla din sute de istorici într-alt chip" (29_{29}—30_{16}). În capitolul al V-lea nu mai este însă vorba de *turn* și de Traian, ci de o cetățuie năruită făcută de împăratul Sever, „aceia adevărat de cine este făcută cu numele Severinul. Bonfin zice așa ...Și mai încolo pe Dunăre în preajmă (a podului) este tîrgșorul Severinul de Sever împăratul făcut, și atîta. Iară pe ce vreme au făcut Sever nu scrie" (45_{35}—46_{5-9}) *.

---

* <Citatul se află numai în aparatul critic al ediției C. Giurescu (1914) și *nu* este reprodus în ediția P. P. Panaitescu (1958)>.

[32] *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, ed. Tocilescu, 1901, p. 161.

[33] *Cronica polonă* la I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, 1895, p. 181, și *Poema polonă* la V. A. Ureche, *Operele lui Miron Costin*, II, p. 91.

d) Pe Dion și Bonfini nu i-a cunoscut Miron Costin (vezi mai departe p. 33); în capitolele cele noi sunt, însă, citați într-un mod care nu lasă nici o îndoială asupra întrebuințării lor directe (52_{36-39}, 53_{30-32}, 45_{11-18}, 45_{37}—46_{5-9}).

e) Sunt apoi unele fapte povestite o dată în capitolele cari aparțin lui Miron Costin și repetate apoi, unele cu deosebiri caracteristice, în celelalte, ca s.ex. aflarea banului de aramă cu inscripția Marchianopolis la Galați (30_{11-13} și 46_{13-17}), calcularea timpului de la Traian pînă la craiul Laslău (38_{9-10} și 54_{9-24}) inscripția de la împăratul Sever (30_{5-11} și 46_{18-20}), asemănarea obiceiurilor de la mese, petreceri etc. la români și italieni (14_{20}—15_{6} și 52_{33-42}), ori exilarea lui Ovidiu la Cetatea Albă (16_{15}—17_{4} și 43_{35} — 44_{10}). Repetarea acelorași fapte, cu alte nuanțe însă, într-o scriere de așa mică întindere, constituie încă o dovadă despre originea deosebită a capitolelor respective.

Din cele arătate mai sus reiese, cred, ca un fapt definitiv stabilit că *Miron Costin nu poate fi autorul continuării din capitolul al V-lea precum și a celor două capitole noi din redacțiunea A*. Aceste capitole, cari reprezintă o tradițiune deosebit transmisă în manuscripte, sunt în evidentă contrazicere cu partea scrierii care în mod necontestat îi aparține. Ele sunt adaose posterioare, avînd fără îndoială aceeași origine ca și modificările din pasajele în cari cronicarul vorbea despre sine, sau cel privitor la originea litvanilor, și se caracterizează printr-o precizie în citare pe care n-o întîlnim la Miron Costin, și prin folosirea unor scriitori pe cari el nu i-a cunoscut. Autorul lor nu poate fi altul decît același fiu al cronicarului, care-i combătuse părerea despre originea litvanilor. În toate aceste adaose el manifestă de altfel o singură preocupare: să rectifice și să completeze arătările tatălui său. Înainte de a reveni la redacțiunea originală a lui Miron Costin, să ne oprim încă puțin asupra acestor adaose și asupra autorului lor.

ORIGINALITATEA INTERPOLĂRILOR. În afară de repețirile înșirate mai sus, o bună parte din ideile cuprinse în aceste adaose sunt împrumutate tot din scrierile lui Miron Costin, și anume din *Cronica polonă* și din *Poema polonă*. Despre unele se poate preciza de unde sunt luate: astfel descrierea banului aflat lîngă Roman (46_{21-25}) este împrumutată din cea dintîi [34]; din Poema polonă au fost reproduse aproape textual exemplele de cuvinte latinești în limba română (52_{22-27}), la cari s-au mai adăogat doar cuvintele *panis* și *manus* din *Cronica polonă* [35], precum și explicarea de ce împărații romani, după mutarea scaunului la Constantinopole, nu s-au mai ocupat de soarta coloniștilor din Dacia (52_{33-38}) [36].

---

*<Miron Costin, *Opere*, ed. Panaitescu, p. 266>.

[34] I. Bogdan, *Cronice inedite*, p. 195.

[35] *Ibidem*, p. 185.

[36] V. A. Ureche, *Operele lui Miron Costin*, II, p. 99, 101.

Despre cele mai multe împrumuturi nu putem, însă, preciza din care anume din aceste scrieri sunt luate, deoarece se găsesc, cam în aceeași formă, în amîndouă. În această categorie se află împrumuturile despre originea cetăților moldovene: Cetatea Albă, Suceava, Neamțul, Hotinul, Tighinea, Soroca, Turnul Neoptolem și cetatea năruită de lîngă Galați (43_{27}—46_{30})[37], stricarea podului de către Adrian (53_{29-30}) [38] și retragerea românilor în munți (54_{1-2}) [39].

Partea proprie a interpolatorului se întemeiază pe știri culese din diferiți scriitori, în primul rînd din Toppeltin (46_{10}, 51_{38}, 52_{9}, 53_{1}, 54_{2}), apoi din Dion ($46_{6,\ 9}$, 52_{36}, 53_{30}), Bonfini ($45_{12,\ 37}$, 53_{34}), Cicero (34_{23-24}), Florus (34_{27}), Dlugosz (34_{41}), Miechowski (35_{9}), Plinius (52_{39}), Baronius (53_{25}), geografii și istorii ale Țarigradului (44_{35}, 44_{36}). Dintre cronicarii din țară citează pe Ureche, recte Simion Dascălul (44_{27}, 45_{21}), iar ca fapte noui, scoase din propria lui cunoștință, menționează inscripțiile de la turnul de miazăzi și de la poarta cetății Suceava (44_{19-22}), precum și inscripția de pe piatra adusă la Iași în domnia lui Constantin Duca (45_{24-34}).

AUTORUL INTERPOLĂRILOR. După cît cunoaștem pînă acum pe cei trei fii ai lui Miron Costin — Nicolae, Pătrașcu și Ioan — cel dintîi este singurul care ar fi putut scrie adaosurile pe cari le-am analizat mai sus. Identificarea se impune de la sine, ba încă cu atîta tărie, încît a stărui mai mult asupră-i s-ar părea cu totul de prisos. Nicolae Costin nu numai că s-a îndeletnicit multă vreme cu cercetări istorice, lăsînd în urmă-i două scrieri foarte întinse — Letopisețul de la zidirea lumii, întrerupt în anul 1601, și Cronica domniilor lui Nicolae Mavrocordat și Dimitrie Cantemir (1709—1711) * — dar, ceea ce este și mai important, lucrările lui se disting tocmai prin acel exces de erudiție și lipsă de pietate față de părerile tatălui său, cari caracterizează și interpolările din cartea *De neamul moldovenilor.*

Împotriva acestei identificări există însă o obiecție dintre cele mai serioase: în letopisețul lui Nicolae Costin se combate una din părerile *exprimate tocmai în aceste adaose,* aceea anume că cetatea Turnul Neoptolem ar fi pe Cogălnic, cu arătarea că este luată din *„izvoadele răpăosatului Miron logofătul"*. Iată întreg pasajul în chestiune:

„Se află și de greci făcute cetăți, cum este Turnul Neoptolimul în gura Nistrului, făcut de Neoptolim, feciorul lui Mitridat, carele vara în vase pe mare și iarna pe uscat cu călărime au bătut pre tătari, și pentru să împiedece calea ghețilot au făcut acea cetate în gura Nistrului, ce se chema Turnul Neoptolim. *În izvoadele răpăosatului Miron logofătul aflu zicînd pe părere să fie pe Cogălnic în Bugeag această cetate, care se cheamă la tătari: Tatar Burnari.* Ce acel Turn a lui Neoptolim este pe Nistru, făcut de Neoptolim, feciorul lui Mitridat, nu pe vremea cînd împărățea grecii Țarigradul, ce cu mult mai înainte. Iară pre Cogălnic de este altă cetățue, poate tot de ianovezi să fie făcută" [40].

---

[37] Cf. *Cronica polonă* (I. Bogdan, *Cronice inedite,* 183 — 4) și *Poema polonă* (V. A. Ureche, *Operele lui Miron Costin,* II, p. 89).

[38] Cf. *Cronica polonă,* p. 184, *Poema polonă,* p. 97.

[39] Cf. *Cronica polonă,* p. 185, *Poema polonă,* p. 97 — 99.

*<*Letopisețul Țării Moldovei dela zidirea lumii pînă la 1601.* Cronica domniilor lui Nicolae Mavrocordat și Dimitrie Cantemir — s-a păstrat în mai multe mss. — care poartă titluri diferite puse de copiști; nu au un titlu dat de Nicolae Costin>.

[40] După ms. 238 (f^0_{34v-35}) de la Acad. Rom. Cd. și ms. 236 f^0_{34}, ms. 125 f^0_{24}, ms. 115 f^0_{32} ms. 353 f^0_{83v-85} și ms. 3030 f^0_{84v-86}. <Citatul de la nota 40 *nu* se află reprodus în ediția Miron Costin *pere,* ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 241 — 274.>.

Izvoadele lui Miron logofătul, la cari se referă autorul acestui pasaj, sunt cartea *De neamul moldovenilor*, iar locul de care e vorba se află în capitolul despre cetăți din redacțiunea interpolată (45_{9-18}). Dacă pasajul pe care l-am reprodus ar fi autentic, dacă adică am avea încredințarea că este scris de Nicolae Costin, ar trebui atunci să admitem că nu el este autorul adaosurilor. În adevăr dacă s-ar mai putea presupune ca el să fi păstrat denumirea de Izvoadele lui Miron logofătul atunci cînd se referea la unele adaose streine, cari se găseau în scrierea acestuia, este însă absolut exclus ca ele să fi fost chiar opera lui, întrucît în acest caz și-ar fi combătut singur propriile sale păreri, ceea ce este, credem, cu neputință. Deci una din două: dacă Nicolae Costin a scris pasajul despre Turnul lui Neoptolem, atunci nu este el cel care a făcut interpolările la cartea *De neamul moldovenilor*, ci unul din frații săi; dacă însă interpolările acestea sunt în adevăr opera lui, atunci pasajul despre Turnul lui Neoptolem trebuie să fi fost introdus posterior în letopisețul său. O bună edițiune a acestui letopiseț ne-ar oferi mijlocul să stabilim care din aceste două ipoteze este cea adevărată. Din nefericire o asemenea edițiune lipsește. Scrierea aceasta fiind foarte întinsă, iar manuscriptele numeroase și din familii diferite, o clasificare a lor, care să ne permită a stabili dacă un anume pasaj este ori nu autentic, nu se poate întreprinde în mod incidental. Pînă la publicarea unei bune ediții, rămînem deci în domeniul ipotezelor. Că pasajul despre Turnul lui Neoptolem ar putea fi o interpolare, este foarte posibil. Se știe că Nicolae Costin a murit fără de veste, relativ tînăr încă, lăsînd neisprăvite cele două scrieri — letopisețul și cronica — la cari lucra paralel. După moartea lui, scrierile sale au fost copiate din ordinul lui Nicolae Mavrocordat. Copierea n-a fost, însă, fidelă; în cronică s-au constatat mai multe interpolări [41]. N-avem nici un motiv să credem că nu se va fi întîmplat același lucru și cu letopisețul. În manuscripte el ni se înfățișează în mai multe redacțiuni, prezentînd deosebiri importante, a căror origine cade tocmai în anii 1712—13. Posibilitatea unei interpolări a acestui pasaj nefiind exclusă, concluziunea, întemeiată pe el, că Nicolae Costin nu poate fi autorul amplificărilor cărții *De neamul moldovenilor* nu are prin urmare decît o valoare foarte relativă.

Dacă se va dovedi totuși că pasajul este autentic, va trebui atunci să admitem că amplificările se datoresc unuia din frații săi. Despre Pătrașcu spătarul știm că a fost un iubitor de istorii. În 1687, pe cînd trăia încă tatăl său, el poseda traducerea polonă făcută de Paszkowski în 1611 a voluminoasei cărți a lui Guagnini, *Sarmatiae europeae descriptio*, în care este vorba și despre originea românilor [42].

Pînă la noi cercetări, chestiunea paternității acestor adaose rămîne, așadar, nehotărîtă. Ea nu prezintă de altfel vreo importanță deosebită, întrucît adaosele nu constituiesc nici o contribuție nouă la opera lui Miron Costin. Acesta, fără să cunoască, cum vom vedea, nici măcar izvoarele fundamentale ale subiectului său, alcătuise cu elemente puține o lucrare nouă, interesantă și convingătoare. Dispunînd de mijloace de informație neasemănat mai bogate, fiul său, Nicolae ori Pătrașcu, n-a putut adăoga nici o idee nouă mai însemnată la concepția tatălui său. Este un sclav al citatului, care reprezintă pentru el tot rostul istoriei.

---

[41] C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene*, în *Analele Academiei Române.* Memoriile Secț. Ist., Seria 2 Tom. XXX, 1907, p. 292 — 3, și *Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron Logofătul și Vasile Demian* de același, extras din *Buletinul Comisiunei Istorice*, I, p. 204 n.

[42] V. A. Ureche, *Operele lui Miron Costin*, II, p. 559.

IV

ARHETIPUL

După ce am constatat deosebirile dintre cele două redacțiuni și am stabilit că cea mai dezvoltată cuprinde interpolări datorite unuia din fiii cronicarului, să urmărim acum mai departe înrudirea lor. Am văzut că în afară de cele cîteva mici pasaje în care e vorba despre autor, pasaje modificate de fiul său, și în afară de interpolări, textul comun din cele două redacțiuni este aproape identic. Fiind, însă, și ușoare deosebiri, obișnuite de altfel de la copie la copie, este necesar să stabilim mai întîi în ce raport se găsește fiecare cu originalul necunoscut al cronicarului, spre a putea ști căreia trebuie să-i dăm preferință.

Amîndouă redacțiunile pornesc de la un prototip, care nu este originalul lui Miron Costin, deoarece prezintă greșeli și lacune, transmise în amîndouă, pe cari originalul cred că nu le-ar fi putut avea. Astfel în amîndouă redacțiunile constatăm unele cuvinte transcrise greșit (39_7) ori neinteligibil (29_{22}, 31_1), precum și cîteva omisiuni comune (16_{14}, $30_{7-8,\ 10-11}$, 36_{10}, 42_3), cari dovedesc aceeași origine.

Negreșit că unele din aceste erori și lacune s-ar fi putut afla și în originalul — el însuși copie — al autorului, întrucît știm că Miron Costin punea să i se copieze pe curat conceptul său. În această primă copie, care înlocuiește autograful, s-ar fi putut deci strecura toate greșelile obișnuite ale oricărei copii: cuvinte transcrise greșit, rînduri sau pasaje sărite etc. Ar fi de ajuns să presupunem că Miron Costin n-a revăzut copia conceptului său, pentru ca să ne explicăm greșelile și omisiunile constatate în cele două redacțiuni, fără să fim nevoiți a mai admite existența unui prototip intermediar între aceste redacțiuni și original.

Dar presupunerea aceasta ridică două obiecții: pentru motive pe care le vom arăta mai departe, credem că scrierea *De neamul moldovenilor* n-a ieșit din starea de concept și că prin urmare n-a fost dată la curat de autor[43]. Există apoi în cele două redacțiuni o greșeală comună, pe care n-ar fi putut-o săvîrși scriitorul care trebuia să copieze, așa zicînd, supt ochii autorului. Titlul capitolului întîi *De Italia* nu se află în nici unul din manuscripte la locul său. În manuscriptele LGIB lipsește cu totul, iar în celelalte, cari cuprind redacțiunea interpolată, se află intercalat între cuvintele din rîndul întîi astfel: „Toate lucrurile dacă se încep a spune *de Italia* din ceputul său, mai lesne se înțeleg". Așa se și explică de ce în edițiile de pînă acum, și a lui Kogălniceanu și a lui V. A. Ureche, s-a pus ca titlu al capitolului întîi, care lipsea în manuscripte, titlul întregei lucrări, care preceda acest capitol în locul căruia a trebuit apoi să se creeze unul nou. Este însă evident că vorbele *„de Italia"*, introduse fără rost în fraza cu care se începe lucrarea, sunt, cum se vede ușor fără a fi nevoie să mai stăruim asupra acestui lucru, chiar titlul capitolului[44], intercalat acolo în prototipul manuscriptelor *AsbN* prin nepriceperea copistului. Aceeași greșeală se afla, desigur, și în prototipul manuscriptelor LGIB, unde, de asemenea, titlul capitolului întîi lipsește. Aci însă, observîndu-se nonsensul cuvintelor „de Italia" în mijlocul frazei, și neștiindu-se de unde s-au strecurat acolo, au fost pur și simplu suprimate. Greșeala fiind deci comună amînduror redacțiunilor, ea provine fără îndoială din prototipul lor.

---

[43] Vezi mai departe p. 262 și urm.

[44] Cf. p. 11_{6-9} și mai ales 18_{16-18}.

Originalul lui Miron Costin — care fiind, cum se va vedea o simplă schiță n-a fost dat la curat — nu putea cuprinde greșeli așa de mari. Ele se datoresc unei copii defectuoase intermediare, din care se trag cele două redacțiuni ale cărții *De neamul moldovenilor*. Raportul lor față de originalul autorului poate fi exprimat prin următoarea schemă, care ne arată totdeodată și filiația completă a tuturor manuscriptelor.

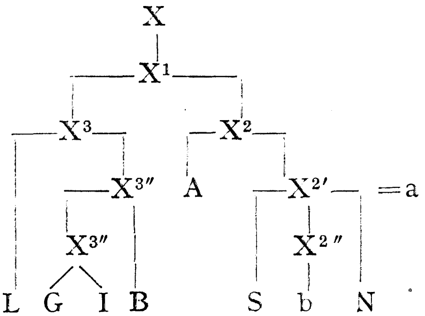

Privind această filiațiune, observăm că *arhetipul*, pe care îl putem reconstitui cu ajutorul manuscriptelor cunoscute pînă acum, nu este originalul lui Miron Costin, ci o copie defectuoasă a acestuia. Greșelile și lacunele, semnalate mai sus, pe cari le prezintă textul în ediția noastră, se datoresc deci arhetipului.

În restabilirea acestuia mai întîmpinăm, însă, și o greutate de altă natură. Manuscriptele pe cari le avem reprezentînd numai două grupe, pentru alegerea lecturei celei autentice, atunci cînd ele se deosebesc, ne lipsește un criteriu sigur. Am avut impresia că manuscriptul de la Petersburg (A) ar cuprinde schimbări mai puține, de aceea am dat în general preferință lecturei din acest manuscript, față de lectura manuscriptelor LGIB. În ceea ce privește ortografia cuvintelor, am adoptat ortografia moldovenească a aceluiași manuscript, față de cea muntenească a celorlalte.

Textul pe care l-am dat în această ediție reprezintă deci ca fond *partea comună* a manuscriptelor cunoscute, redată *în forma* pe care o are în manuscriptul din 1712—13 al lui Axintie Uricariul (A), cea mai veche copie și cea mai apropiată ca limbă de originalul lui Miron Costin, dintre toate copiile cunoscute pînă acum.

După ce am arătat cum ni s-a transmis și după ce norme am restabilit textul cărții *De neamul moldovenilor*, să trecem acum la analiza ei.

V

CUPRINSUL SCRIERII

Cartea *De neamul moldovenilor* este o lucrare de erudiție și de critică. Miron Costin a scris-o pentru că nu se ocupase încă nimeni pînă atunci în mod special de originea românilor, și ca să combată unele povești și defăimări scornite de ignoranți și răuvoitori. El afirmă unitatea neamului românesc din Moldova, Țara românească și Ardeal, cari sunt tot un popor și odată descălecați (3_{4-22}, 43_{15-19}); pe Cuțovlahi, despre a căror existență știe, nu-i consideră însă ca români, ci numai ca o colonie romană (34_{1-3}).

Originea românilor este din Italia (11_{6-7}, 18_{9-10}, 24_{21-22}); dovadă e faptul că străinii îi numesc cu același nume ca și pe italieni, „cum toată lumea zice italianului, așa cu un nume și nouă pînă astăzi“ (13_{25}—14_{8}, 18_{6-7}, 39_{4-8}, 48_{3-6}).

Părerea lui Enea Silvio, întemeiată pe niște versuri ale lui Ovidiu, că numele de vlahi, dat de streini românilor, ar veni de la Flaccus, părere după care s-au luat și alții, între cari Ureche vornicul, nu-i întemeiată. Flaccus n-are nici o legătură cu descălecarea acestor țări, care s-au făcut mai tîrziu, și apoi nu s-ar putea explica de ce străinii dau același nume și italienilor (16_{11} — 18_{15}). Înrudirea românilor cu italienii, urmașii romanilor, se vede și din obiceiuri, și din limbă, cea română avînd chiar mai multe cuvinte latine decît cea italiană (14_{14}—16_{10}).

Românii au fost aduși pe aceste locuri de împăratul Traian (18_{9-10}, 43_{15-19}, 47_{24}), care a făcut podul de peste Dunăre (29_{12} — 30_{17}) și șanțul Troianul, ce-i poartă numele pînă astăzi (40_{24}—43_{10}). Dacii fiind învinși, căpeteniile lor s-au retras peste munți în Ardeal, unde s-au închinat împăratului, care a mutat apoi acolo și pe oamenii de rînd, prostimea, cîtă mai rămăsese (30_{24} — 31_{2}, 33_{5-7}). Ținutul de la Dunăre, Marea Neagră și Nistru pînă la munți, Traian l-a populat cu coloniști romani, căsași și osteni, aduși din Italia (31_{2-6}). Cu toate că dacii din Ardeal i se închinaseră, el nu i-a crezut, ci pentru ca să-i ție în frîu, a așezat coloniști și acolo, ai căror urmași sunt românii ardeleni (33_{5-12}). Pe la cetăți a pus case de domni, castelani — din cari se trage și Dragoș Vodă, care n-a fost păstor, cum spun maramureșenii, ci fecior de domn (37_{26}—$38_{3,\ 16-17}$) — iar pe la margini și pe la locuri alese osteni (38_{18-19}). Asemenea colonii au făcut romanii nu numai aicea, ci pretutindeni; oameni aveau, pentru că, fiind împărăția întinsă, veneau din toate părțile la Roma, pămîntul Italiei era roditor, și apoi romanii aveau obicei, ca și turcii, să ia de-a-zecea din oamenii tineri, pe care-i făceau ostași, iar după ieșirea din armată ca veterani, coloniști (33_{13} — 37_{17}).

Pînă la descălecatul al doilea, țările acestea s-au numit Dacia, Moldova și Țara Românească; Dacia inferior, iar Ardealul și părțile învecinate: Dacia superior (38_{16}—39_{2}).

Românii se trag dar din coloniștii aduși de Traian, nu din tîlharii romani, trimiși în ajutorul craiului Laslău contra tătarilor, cum spune Istratie Logofătul — care după afirmarea unor boieri și îndeosebi a lui Neculai Buhuș logofătul ar fi născocitorul dintîi al basmului — și după el Simion Dascălul și Misail Călugărul (3_{11-13}, 5_{13-20}, 37_{18-25}). De unde au luat ei acest basm, cînd scrieri vechi despre începutul românilor nu se află, nici în țară, nici la streini ? (5_{21} — 6_{10}). Cum să fi fost în temnițe sute de mii de oameni ? Și tîlhărițe tot atîtea ? Între Traian care a adus pe romani aicea, și Laslău, căruia spun ei că i s-ar fi trimis tîlharii în ajutor, sunt 800 de ani ! (38_{6-15}).

Că românii se trag din coloniștii romani aduși de Traian, sunt martori toți istoricii: Dion, Eutropiu, Bonfini, Carion, Cavație, Enea Silvio, Cromer, Piasecki, Guagnini și mai ales Toppeltin din Mediaș (31_{7}—33_{4}). Numele de români, pe care-l au, stă ca un temeiu nezguduit al originei lor romane. Cu toate că streinii, știind de unde se trag, le-au zis vlahi, de la vloh care însemnează italian, ei au păstrat însă totdeauna numele cel vechi de roman, din care cu vremea s-a făcut român (39_{1-8}, 47_{22} — 49_{9}). Și portul încă este o dovadă a originei lor (49_{10} — 51_{16}).

Mai tîrziu țările s-au pustiit, moldovenii retrăgîndu-se în Maramureș, iar muntenii pe Olt; de acolo și s-au reîntors cu al doilea descălecat (47_{22} — 49_{9}).

Acestea sunt ideile lui Miron Costin despre originea românilor. În afară de ele, cartea *De neamul moldovenilor* mai cuprinde și o sumă de lămuriri lăturalnice despre situația, hotarele și locuitorii Italiei, de unde sunt veniți românii, despre împărăția romană, care i-a descălecat, și despre Dacia, unde au fost strămutați. Față de cunoștințele actuale lămuririle acestea, elementare, insuficiente și în parte greșite, micșorează valoarea scrierii. Pentru aceia însă cărora erau adresate, ele alcătuiau o povestire cu totul nouă, interesantă și așa de strîns legată de chestiunea pe care autorul încerca să o limpezească, încît îi formau un cadru indispensabil.

VI

IZVOARELE

Pentru a putea urmări obîrșia acestor idei și a ne da seama de originalitatea scrierii lui Miron Costin, să vedem care sunt izvoarele pe cari le citează și în ce măsură le-a utilizat. Dintre cronicele moldovenești se citează letopisețul vornicului Ureche, amplificat de Simion Dascălul și Misail Călugărul. Scriitorii streini pomeniți sunt următorii: Dion, Eutropiu, Ovidiu, Quintus Curtius, Enea Silvio, Bonfini, Zamoyski, Carion, Cavație, Cromer, Guagnini, Piasecki, Toppeltin din Mediaș și *Istoria de patru monarhii*, al cărei autor nu se arată. Sunt apoi unele scrieri menționate în mod vag, fără indicarea titlului ori autorului: istoriile Râmului, istoriile cele vechi, istoriile latinești, istoriile lumii sau simplu numai istorii. Pe lîngă aceste scrieri, cronicarul folosește și informațiuni culese de la diferite persoane.

Să urmărim acum împrumuturile făcute din fiecare din aceste izvoare.

a) SCRIITORI MOLDOVENI. Miron Costin spune că în Moldova nu exista pînă atunci alt cronicar în afară de Ureche vornicul „numai lui de această țară i-a fost milă să nu rămîe întru întunericul neștiinței", și că el începuse istoria Moldovei de la descălecatul al doilea de Dragoș Vodă, „ori că n-au avut cărți, ori că i-au fost destul a scrie de mai scurte veacuri". La letopisețul lui Ureche făcuse adăosături Simion Dascălul, pe cari și le însușise apoi și Misail Călugărul. Aceștia nu erau însă istorici, ci băsnuitori și ponegritori, deoarece spuneau că Moldovenii se trag din tîlharii trimiși de împăratul Romei în ajutor craiului Laslău împotriva tătarilor. Mai mulți boieri, și mai ales fostul logofăt mare Neculai Buhuș, îi afirmaseră că scornitorul dintîi al acestei ocări ar fi fost Istratie Logofătul, al cărui letopiseț Miron Costin însă nu-l văzuse, și că de la Istratie o reprodusese apoi Simion Dascălul, iar de la acesta Misail Călugărul (5_{3-20}).

Dacă însă Miron Costin cunoștea letopisețul lui Ureche în forma lui originală, ori laolaltă cu adăosăturile interpolatorilor, dacă apoi aceste adăosături se reduceau doar la legenda despre originea moldovenilor, ori mai erau și altele, și dacă Misail se mărginise numai să reproducă cele scrise de Simion Dascălul sau mai făcuse și adaose proprii, sunt chestiuni cari nu reies destul de lămurit din spusele sale.

Letopisețul lui Ureche nu s-a păstrat. Manuscriptele, cîte cunoaștem pînă acum, ni-au transmis un letopiseț, care începe, ce-i drept, cu o predoslovie a lui Ureche, dar cuprinde numeroase părți, între cari și tradiția despre originea tîlhărească a moldovenilor, scrise de Simion Dascălul. Avem dovezi că cel puțin încă de pe la 1670, deci înainte de Miron Costin să fi scris vreuna din lucrările sale, *letopisețul acesta,* cu adaosurile lui Simion Dascălul, circula în Moldova supt numele lui Ureche. În acel an Constantin Cantacuzino din Țara Românească afla la comisul Ioan Racoviță „om de cinste și de socotință" un asemenea letopiseț, pe care i-l arătau ca „letopisețul moldovenesc", adică cronica țării, spunîndu-i-se că e scris de Ureche vornicul[45].

Aceeași părere o împărtășea și Miron Costin. Greșeala pe care o săvîrșește afirmînd că Ureche ar fi folosit pe lîngă Bielski și pe Marcin Paszkowski (6_{5-6}), unele împrumuturi făcute în *Cronica* și *Poema polonă* tocmai din părțile scrise de Simion Dascălul, pe cari le arată însă ca luate din Ureche[46], precum și schimbarea mai tîrziu a părerii sale în privința acestuia, pe care nu-l mai consideră nici singurul, nici cel mai vechi, nici cel mai însemnat cronicar moldovean[47], dovedesc cu prisosință că pe timpul cînd a scris *De neamul moldovenilor* împărtășea și el credința acelora dintre contimporanii săi, cari vedeau în letopisețul amplificat de Simion Dascălul opera vornicului Ureche. Faptul apoi că Miron Costin ignora pasajul de la domnia lui Despot, în care Simion Dascălul arată lămurit că el este cel care folosește pe Paszkowski, pe care Ureche nu-l cunoscuse, probează că el îi atribuia numai adaosul despre originea moldovenilor din tîlharii romani, fără să știe că ar fi mai făcut și altele.

Mai greu de precizat este raportul dintre Simion Dascălul și Misail Călugărul. Își însușise acesta numai adăosăturile înaintașului său, făcînd o simplă copie a letopisețului lui, ori mai adăogase și el unele proprii ? Ipoteza din urmă mi se pare mai probabilă. Este drept că nici un alt scriitor și nici manuscriptele nu ne arată pe Misail Călugărul nici ca cronicar, nici ca interpolator, nici ca copist. Dar cum în unele copii ale letopisețului lui Simion Dascălul găsim în adevăr cîteva interpolări anonime foarte vechi, contimporane în orice caz cu Miron Costin, admitem, pe temeiul arătării acestuia, că ele se datoresc lui Misail Călugărul[48].

Acum cînd știm ce înțelegea Miron Costin prin letopisețul lui Ureche și „adăosăturile" lui Simion Dascălul și Misail Călugărul, să cercetăm cum îi folosește, și dacă din citatele pe care le face rezultă ori nu interpretarea pe care am dat-o mai sus. Letopisețul lui Ureche este citat de două ori:

1) „Ureche vornicul scrie că 45 de ani la domniile cele dintîi nici o scrisoare nu se află de lucrurile lor ce s-ar fi lucrat, și nici streinii n-au știut nimica de dînșii pînă la Alexandru Vodă cel Mare și Bun; de aci au început istoricii leșești a scrie, mai ales Bielski și Marțin Pașcovski, pre cari i-au urmat răposatul Ureche vornicul" (5_{21}—6_6)*.

2) Alunecase și el în greșeala lui Enea Silvio, că românii ar fi fost numiți vlahi după Flaccus (7_{16}—8_2, 17_{19-22}).

---

[45] *Istoria românilor,* în *Operele lui Constantin Cantacuzino,* publicate de N. Iorga, p. 129 — 130.

[46] C. Giurescu, *Noi contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene,* p. 43 — 51.

[47] Vezi mai departe p. 265 și urm.

[48] C. Giurescu, *Noi contribuțiuni* . . ., p. 33 — 43.

*<Miron Costin, ed. Panaitescu, p. 243>.

Citatul din Ureche despre lipsa scrierilor asupra celor dintîi domni îl regăsim întocmai în letopisețul lui Simion Dascălul (5_{21} — 6_{25}). Dar Miron Costin comite o îndoită greșală cînd afirmă că Ureche ar fi folosit de la Alexandru cel Bun înainte pe Paszkowski. Acesta a fost cunoscut și utilizat numai de Simion Dascălul, care-l citează pentru întîia oară tocmai la domnia lui Despot, pe care o povestea altfel decît Bielski, folosit de Ureche (6_{26-41}). Asemenea confuzii și greșeli în folosirea izvoarelor le întîlnim adeseori la Miron Costin.

Neexactă este și afirmarea că Ureche ar fi adoptat și el părerea că vlah vine de la Flaccus. La mijloc este desigur o neînțelegere, determinată de redacțiunea greoaie și cam confuză a pasajului respectiv din letopisețul lui Simion Dascălul, unde se spune doar că numele de Vlahia nu se poate aplica Moldovei ci Țării Românești (8_{12-17}).

Dintre „adăosăturile" lui Simion Dascălul și Misail Călugărul, Miron Costin citează numai tradiția despre originea tîlhărească a moldovenilor, al cărei prim născocitor auzise că ar fi fost Istratie Logofătul. În realitate nici acesta, nici Misail Călugărul n-au vreun amestec în această tradiție. Ea se găsește întreagă, chiar în forma în care a fost de atîtea ori combătută, în letopisețul lui Simion Dascălul. După ce o povestește, acesta adaogă următoarea lămurire, care nu lasă cea mai mică îndoială în privința paternității ei: „Ce această poveste a lui Laslău, craiu, ce spune că au gonit pre acești tătari, nu o au scos Ureche vornicul din letopisețul cel (latinesc), ci eu Simion dascălul o am izvodit din letopisețul cel unguresc, care poveste o am socotit, pre semne ce arată, că poate fi adevărată"[49]. Nu avem nici un cuvînt să contestăm această mărturisire; povestea cu tîlharii romani a fost tradusă din ungurește și intercalată în letopisețul moldovenesc de Simion Dascălul. Istratie Logofătul nu poate fi născocitorul ei, afară numai dacă nu s-ar gîndi cineva să-i atribuie lui acel letopiseț unguresc din care fusese tradusă, sau, în cazul cînd și acesta ar fi fost o simplă traducere, originalul, român ori slavon, tradus în ungurește. Ipoteza este însă de prisos. Buhuș și ceilalți informatori ai lui Miron Costin, deși porneau de la un fapt adevărat — folosirea lui Istratie Logofătul de către Simion Dascălul — săvîrșeau însă o confuzie, pe care vom lămuri-o mai departe.

Învinuirea adusă lui Misail Călugărul este numai de a fi reprodus, de altfel ca atîția alții, odată cu letopisețul lui Simion Dascălul și tradiția despre originea moldovenilor.

b) SCRIITORII STREINI. Cea mai mare parte dintre scriitorii streini pe care-i citează, Miron Costin nu-i cunoaște direct. În afară de cronicarii poloni (31_{12} — 3_{21}) și de Bonfini, despre care singur mărturisește că-l cunoștea numai din auzite (42_{9-10}), pe toți ceilalți: Dion (27_{18-35}), Eutropiu (31_{26-35}), Ovidiu (16_{31-40}), Quintus Cartius, Enea Silvio (7_{27-41}, 16_{13-40}), Zamoyski (8_{17-43}), Carion (17_{31} — 18_{38}) și Cavație (15_{35-40}), îi cunoaște și-i folosește numai din citatele lui Toppeltin. Din scrierile lor (ale lui Zamoyski și Cavație nici nu erau tipărite), Miron Costin citează exact aceleași pasaje, pe cari le citase și Toppeltin.

S-ar părea la prima vedere că cel puțin pe Dion și Eutropiu, pe care-i prezintă ca izvoarele principale pentru cucerirea Daciei și originea românilor, trebuie să-i fi utilizat direct. Dar punerea lor pe același plan, cînd Dion povestește cucerirea Daciei în 10 capitole, în vreme ce Eutropiu o amintește de abia în trei rînduri, precum și arătarea greșită a operii fiecăruia, ca și cum Dion ar fi scris numai Viața lui Traian, iar Eutropiu pe aceea a lui Adrian*, învederează folosirea lor din Toppeltin. De altfel la Miron Costin nu regăsim nimic din bogata povestire a istoricului grec. El nu cunoaște cele două războaie ale lui Traian, pe cari le confundă într-unul singur (27_8—30_{24}), nici descrierea acelei mari minuni a veacurilor, cum o numește, care a fost podul de peste Dunăre (29_{12-18}) nici locul morții împăratului, pe care-l pune în Egipt (40_{22-23}). Numărul de 600 000 de soldați cu cari a pornit Traian, singurul fapt precis arătat ca fiind luat din acești scriitori (27_{9-12}, 39_{10-12}, 42_{20}—43_8), nu se găsește la nici unul din ei. Explicarea acestei confuzii, fiindcă la mijloc este desigur o confuzie, o aflăm în *Cronica polonă*, unde în sprijinul aceleiași cifre citează, alături de mărturia lui Dion, și Istoriile grecești despre cele patru monarhii. [50] Din aceste Istorii, necunoscute pînă acum, în cari de bună seamă Dion era citat, ia el numărul oștirei lui Traian, precum și celelalte fapte ale sale, ca expediția prin sudul Rusiei, străbaterea Asiei pînă la China și moartea lui în Egipt (39_{9-43}, 40_{13-23}).

---

[49] *Letopisețul țării Moldovei de Simion Dascălul* (ed. Giurescu), p. 11 <*Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aaron Vodă* (*1359 — 1595*) *întocmit după Grigore Ureche vornicul, Istratie Logofătul și alții de Simion Dascălul*, ediția Constantin Giurescu, cu o prefață de I. Bogdan, București, 1916, p. 11; se va cita în continuare, Ureche, ed. critică Giurescu; Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 63; se va cita, în continuare, Ureche, ed. Panaitescu >.

Dintre cronicarii poloni sunt pomeniți Cromer, Piasecki și Guagnini. Ei nu sunt, însă, citați pentru fapte anumite, ci arătați numai în mod general ca martori pentru originea romană a românilor (31_{12}—32_1). Piasecki nu vorbește despre originea moldovenilor decît indirect, spunînd că limba lor, coruptă din limba latină, este în legătură cu trimiterea exilaților romani în aceste locuri (32_{21-27}). În Cromer și Guagnini regăsim, ce-i drept, una din ideile principale ale lui Miron Costin, originea românilor din Italia, susținută prin argumentul că străinii le dau același nume ca și italienilor (31_{41} — 33_{39}). Ideea aceasta se află, însă, și la Toppeltin (p. 71), așa că nu putem preciza dacă avem a face cu un împrumut special datorit cronicarilor poloni.

Scrierea din care își ia Miron Costin o mare parte din ideile pe cari le susține și aproape întreg materialul istoric pe care le sprijină, este *Origines et occasus Transsylvanorum* a lui Laurențiu Toppeltin din Mediaș, apărută la Lyon în 1667. Toppeltin expune pe larg și foarte documentat originea românilor, combătînd diferitele păreri emise mai înainte asupra lor. El arată că românii, al căror nume înseamnă romani, sunt urmașii coloniștilor și ai oștenilor așezați de Traian în Dacia după cucerirea acestei provincii. Originea lor este din Italia; multe popoare îi numesc cu același nume ca și pe italieni. Limba lor, coruptă din cea latină, este mai aproape de aceasta, chiar și decît a italienilor. Portul lor amintește îmbrăcămintea strămoșilor lor. El combate apoi părerea lui Enea Sylvio, care, întemeiat pe versurile lui Ovidiu, susținuse că numele de vlah vine de la Flaccus, precum și pe aceea a lui Zamoyski, că românii nu sînt urmașii coloniștilor romani din Dacia, ci ai dacilor, cari, în cei aproape 200 dc ani de stăpînire romană, își însușiseră limba stăpînitorilor[51].

Toate aceste idei, sprijinite pe autoritatea acelorași scriitori, le regăsim la Miron Costin; ele formează cum am văzut, însuși fondul scrierii sale.

---

* <Opera lui Cassius Dio se intitulează *Istoria romană*; în interiorul operei sale avem și o parte despre împăratul Traian (*Izvoare privind istoria României*, I, Buc., 1964, p. 669 și următoarele). Lucrarea lui Eutropius se intitulează *Breviarium ab Urbe condita* (*Izvoarele Istoriei României*, II, București, 1970, p. 35)>.

[50] I. Bogdan, *Cronice inedite*, p. 180.

[51] Toppeltin, p. 47—55, 71—75, 110—111.

Celelalte scrieri, citate supt denumirea generală de istorii, istoriile Râmului, istoriile vechi, ori istoriile vechi latinești, nu le cunoaștem. Mărturia lor se invocă, însă, întotdeauna pentru fapte din domeniul istoriei universale: Istoriile împart lumea în 4 părți (39_{21}); o seamă din ele numesc pe nemți: Tevtones (47_2); istoriile Râmului spun că locuitorii Italiei erau odată neînfrînți la războaie (13_{15}), că numele lui Fliah era Fulvius Flaccus, consul (17_{17-18}) iar al lui Traian: Ulpius Traianus (43_{11-12}), și că în nici una nu se arată să se fi zis italienilor vlahi după Flaccus (18_{12}); în toate istoriile cele vechi latinești numele Italiei este vechi de la Ital craiul (13_{25-26}), ele numesc Siretul: Halut (39_{15}), pe nemți: alamani (46_3) și ne spun cum era încălțămintea ostașilor romani (51_{8-10}).

Scrierile acestea, dintre cari cele mai multe priveau istoria romană, erau, desigur, cărțile curente ale timpului de istorie și geografie. Unele vor fi fost chiar manualele de școală ale cronicarului. Din ele și-a cules el toate celelalte lămuriri despre situația, hotarele și locuitorii Italiei (11—14_8), despre împărăția romană, începuturile, istoria și întinderea ei (18_{19}— 24_{19}), despre Dacia și locuitorii ei (24_{20} — 26_{15}) despre armată, felul ei de luptă și coloniile romane (28_7 — 29_8, 33_{13} — 37_{17}), despre părțile lumii (39_{21} — 40_{12}) și numele popoarelor (46_2—47_{17}), pentru cari nu citează nici un izvor.

Privită în raport cu izvoarele pe baza cărora a fost alcătuită, cartea *De neamul moldovenilor* nu ne apare ca o lucrare originală. Nici ideea fundamentală a descendenții romane, cu întregul aparat istoric pe care se sprijină, nici lămuririle istorice și geografice, în cadrul cărora e prezentată, nu erau noi. Din acest punct de vedere, deși aprecierea erà aspră Kogălniceanu putea totuși spune în prima ediție a *Letopisețelor* că „în această bucată Miron este mai mult decît slab în privirea cunoștințelor clasice“ (vol. I, p. XVI).

VII

DATA SCRIERII

Cartea *De neamul moldovenilor* este un fragment fără nici o legătură cu Letopisețul de la Aron Vodă înainte. Amîndouă aceste scrieri sunt crîmpeie numai din acel letopiseț întreg anunțat în 1675, pe care cronicarul n-a apucat să-l aducă la îndeplinire. Ea n-a fost scrisă nici ca să servească de „începătură“ letopisețului atribuit lui Ureche vornicul, deoarece n-ajunge pînă la descălecatul lui Dragoș, cu care se începea acela. Se vede de altfel clar că este o lucrare neisprăvită. Într-un loc cronicarul trimite pe cititor la „capul care se va scrie de graiul acestor țări“, în care va afla „că și limba este dovadă că în graiul nostru pînă astăzi sunt cuvintele unele latinești iar altele italienești“ (15_{20-23}). Acel capitol n-a fost însă scris, cum n-a fost scrisă nici partea din urmă a capitolului al cincilea „de legea creștinească de unde au luat“ (44_{2-3}). Dacă la constatarea pe care am făcut-o mai sus că scrierea *De neamul moldovenilor* a fost alcătuită aproape numai pe baza cărții lui Toppeltin, și că în afară de cronicarii poloni, autorul ei nu cunoaște pe nici unul din scriitorii pe cari se sprijină sau ale căror păreri le combate, mai adăogăm acum și faptul că este un simplu fragment izolat, rămas neterminat, concluziunea la care ajungem cu necesitate este că ea trebuie să fie chiar „începătura“ urzită înainte de 1675, pomenită de Miron Costin în predoslovia letopisețului său.

Împotriva acestei concluziuni sunt însă două obiecțiuni foarte serioase:

1) În manuscriptele cari au la sfîrșitul predosloviei numele cronicarului, se află și titulatura „carele am fost legofăt mare în Moldova“ (9_{20}). Miron Costin ocupă dregătoria de mare logofăt timp de aproape opt ani (1675—83) supt Antonie Ruset și Duca în a treia domnie, cu o mică întrerupere de cîteva luni la sfîrșitul anului 1678 și începutul lui 1679[52]. Ar urma deci să admitem că el a scris *De neamul moldovenilor* sau în timpul acelei întreruperi, sau după domnia a treia a lui Duca, adică de la 1684 înainte.

2) Arătînd că totdeauna a avut dragoste pentru istorie, Miron Costin spune că a păstrat-o „iată și pînă la această vîrstă“ iar în unele manuscripte se mai adaogă încă „acum și slăbită“ (7_{1-4}). Cuvintele din urmă mai ales ar fi o dovadă destul de puternică, că cronicarul le scria pe cînd se afla în stare de slăbiciune, deci la o vîrstă destul de înaintată, ceea ce ne-ar duce cam tot către sfîrșitul vieții sale.

Dacă pasajele pe cari se întemeiază aceste două obiecțiuni ar fi autentice, ar trebui să admitem că Miron Costin a scris *De neamul moldovenilor* către sfîrșitul vieții sale. Ignorarea izvoarelor principale ar vădi cultura sa istorică restrînsă iar întreruperea lucrării mai înainte de a fi terminată s-ar putea explica prin moartea năprasnică a autorului în 1691. Avem însă convingerea că pasajele respective nu sunt autentice.

Iscălitura și dregătoria lui Miron Costin *se află numai în două din manuscriptele scrise în Țara Românească, anume în mss 353 și 580; în toate celelalte lipsesc.* Observăm apoi că cuvintele: *în Moldova* după arătarea dregătoriei, sunt un adaos cu totul neobișnuit în titulatura boierilor moldoveni. Dacă ele provin în adevăr de la Miron Costin, nu le-am putea, cred, explica decît presupunînd că cronicarul nu se află în Moldova cînd a scris *De neamul moldovenilor.* Dacă nu sunt ale lui, ci un adaos posterior, încă trebuie să admitem că n-au fost scrise în Moldova, sau cel puțin *nu de un moldovean. De neamul moldovenilor* a fost însă scris în Moldova, aceasta este sigur. Autorul vorbește pretutindeni de Moldova ca locul unde se afla în momentul cînd scria (3_{18}, 8_4, 24_{23-27}, $25_{4,10}$, 27_{13}, 37_{21}), „aicea“ (8_4, 31_{2-3}, 38_4, 43_{14}) ori „aicea la noi“ ($41_{4,19}$, 49_{19-20}). Toate celelalte țări sunt raportate la ea. Față de Maramureș, moldovenii sunt locuitorii „cești dincoace“; muntenii față de moldoveni, „cei dincolea“ (6_{11-14}, 38_{13-14}); Italia se află „de aicea de la noi“ drept spre apus (11_{10}); ea se mărginește „dincoace, despre noi“ cu Marea Adriatică (11_{15-18}, 12_3). Supt pana lui Miron Costin, moldovean care scria în Moldova, cuvintele „carele am fost logofăt mare în Moldova“ nu au nici un rost și nu-și găsesc nici o explicare. Unul din copiștii lui Nicolae Mavrocordat arăta în fruntea letopisețului lui Nicolae Costin, pe care îl copia în 1713, că este scris de Miron Costin care „au fost logofăt mare în Moldova“. Ignoranța de care dă dovadă, atribuind lui Miron letopisețul fiului său Nicolae, mort abia cu cîteva luni mai înainte, ca și precizarea neobișnuită „logofăt mare *în Moldova*“, identică cu aceea de la sfîrșitul predosloviei, sunt un indiciu că avem a face cu unul din protejații lui Nicolae Mavrocordat, venit în țară odată cu patronul său. Cele două titulaturi, *aflate amîndouă în aceleași manuscripte*, au, cred, aceeași origine. Trebuie apoi să mai luăm în considerare și faptul că manuscriptele, în cari se află predoslovia cu iscălitura, cuprind și alte lucrări mărunte ale cronicarului și încă o predoslovie, *toate neiscălite*. Pentru aceste motive credem că numele și titlul cronicarului de la sfîrșitul predosloviei din manuscriptele 353 și 580 nu provin de la Miron Costin, ci sunt un adaos posterior, datorit, probabil, aceluiași copist care-i atribuise în 1713 și letopisețul fiului său.

---

[52] Bănuiesc că fusese scos din logofeție la sfîrșitul domniei lui Antonie Ruset. Ultima oară îl întîlnim ca mare logofăt la 6 martie 1678 (V. A. Ureche, *Operele lui Miron Costin*, I, p. 708). Faptul că pîrăște pe domn ar fi un indiciu că nu mai era în favoare (*Letopisețe*², II, 16, 212). La începutul domniei lui Duca, din noiemvrie 1678 pînă prin martie 1679, era însă numai fost logofăt. (La 21 fevruarie 1679, V. A. Ureche, I, p. 128.) La 2 aprilie era mare logofăt (*ibid.* I, p. 130).

Aceeași îndoială o avem și asupra celuilalt pasaj din predoslovie, privitor la vîrsta cronicarului. Cuvintele *„acum și slăbită"* se află numai într-una din cele două grupe de manuscripte cari ne-au transmis cartea *De neamul moldovenilor*, anume în manuscriptele 353, 580, 2 175 și 401, și încă nu în toate la fel. În 353 este „acum și slăbită", în 2715 „acum și slăvită", în 580 „acum și slăvit" (cuvîntul din urmă putînd fi citit: slăvit și slăvită, Krețulescu, proprietarul manuscriptului, l-a corectat în slăbită), iar în 401 „am și slăbit". Numai pe baza tradițiunei din manuscripte nu putem hotărî dacă în prototipul manuscriptelor din această grupă (x^3) a fost acum și slăbită, acum și slăvită, ori: acum și slăvit. Toate trele lecturile sunt posibile, care este însă cea autentică, e greu de hotărît. Dacă în prototip se afla prima formă, atunci cuvintele acestea se referă în adevăr la vîrsta cronicarului și ele au fost scrise sau de el însuși, sau de un copist pe timpul cînd el încă trăia. Dar tot cu atîta temei se poate admite că în prototip figură una din celelalte două. Nici una din acestea nu se mai referă însă la vîrsta cronicarului, ci ori la înalta situație socială și politică pe care o avea în viață, ori la faima sa de cel mai însemnat istoric moldovean, de care se bucura după moarte. Și într-un caz și în altul, ele sunt interpolări datorite copiștilor predosloviei. Singura formă deci care ar dovedi că cronicarul avea o vîrstă înaintată în momentul cînd scria cartea *De neamul moldovenilor*, ar fi aceea din ms. 353. Pentru aceasta ar trebui, însă, mai întîi probat: 1) că ea este forma autentică din prototipul mss. LGIB (x^3); că în acel prototip ea nu se datorește unei interpolări, ci este reprodusă din prototipul comun al celor două grupe (x^1), în care caz rămîne să se explice suprimarea ei din grupa A*sb*N. Dar chiar dacă am presupune ca stabilită existența acestei forme în prototipul comun (x^1), încă ne-ar lipsi dovada definitivă a autenticității, din momentul ce știm că acel prototip nu e originalul lui Miron Costin, ci o copie defectuoasă a lui. Dacă ne gîndim acum că cronicarul pare să se fi bucurat în cei din urmă ani ai vieții sale de o sănătate destul de bună, dovadă slujba plină de răspundere a stărostiei de Focșani, ce i s-a încredințat, și energia desfășurată acolo în urmărirea tîlharilor, și că el este omorît la o vîrstă nu prea înaintată, cînd n-avea încă 59 de ani, mărturisirea slăbiciunei cronicarului ne apare nepotrivită cu cele ce se știu pînă acum despre viața lui.

Ceea ce aparține în mod sigur lui Miron Costin este numai afirmarea că a rămas un iubitor de istorii „și pînă la această vîrstă". Cred că în aceste cuvinte nu trebuie să se vadă mărturisirea unei etăți în adevăr înaintate; cronicarul vroia să arate numai că în momentul cînd se apucase să scrie, avînd peste 40 de ani, trecuse de mult de vîrsta iubitoare de povestiri istorice a adolescenței și primei tinereți.

Autenticitatea celor două pasaje prin cari s-ar stabili că Miron Costin a scris cartea *De neamul moldovenilor* la o vîrstă înaintată, după ce fusese mare logofăt, și într-un timp cînd sănătatea îi era șubredă, deci către sfîrșitul vieții sale, este așadar îndoielnică; prin aceasta, ele își pierd însă întreaga lor putere doveditoare. În fața lor avem, pe de o parte, mărturia clară, autentică, a cronicarului că scrisese începătura letopisețului său de la romani înainte de 1675, iar pe de alta constatarea sigură că scrierea *De neamul moldovenilor* este numai „cartea dintîi" a unui letopiseț abia început, un fragment neisprăvit, scris într-o vreme cînd autorul nu cunoștea încă nici unul din principalii scriitori a căror mărturie o invocă. Identificarea ei cu „începătura" de care vorbește în predoslovia letopisețului se impune ca o încheiere necesară.

MIRON COSTIN DESPRE URECHE ȘI ISTRATIE LOGOFĂTUL. Un fapt dintre cele mai cu greutate vine să confirme această încheiere. Între părerea pe care Miron Costin o are despre cronicarii moldoveni de mai înainte în cartea *De neamul moldovenilor,* și aceea pe care o exprimă în 1685 în *Poema polonă,* există o foarte mare deosebire. Am văzut că pe vremea cînd scria *De neamul moldovenilor,* el cunoștea numai pe Ureche, singurul căruia îi fusese milă să nu rămîie trecutul uitat, și pe autorii amplificărilor cu povestea tîlharilor romani, Simion Dascălul — despre care unii boieri și mai ales Neculai Buhuș îi spuseseră că s-ar fi luat după Istratie Logofătul, adevăratul scornitor al povestei,— și Misail Călugărul, partizanul lui Simion. În 1685 cunoștințele cronicarului sunt altele. De astă dată el știa că prin mînăstiri se aflau viețile și analele domnilor, și că existau doi istorici moldoveni: cel mai bun Istratie, logofăt al treilea, și cel după dînsul Ureche, mare vornic de țara de jos[53].

Deosebirea aceasta a relevat-o mai întîi St. Orășanu pentru a conchide că:

a) *Poema polonă* și cartea *De neamul moldovenilor* nu au putut fi scrise în același timp;

b) *Poema polonă,* în care opinia cronicarului despre Istratie logofătul era întemeiată pe zvonuri vagi, a trebuit să precedeze cartea *De neamul moldovenilor* în care afirmațiuni mai precise îl fac să retragă lui Istratie logofătul stima ce-i acordase;

c) Miron Costin nu putuse primi aceste indicațiuni ale boierilor și ale lui Buhuș decît după întoarcerea sa în Moldova pe timpul domniei lui Constantin Cantemir (1685-1691), cînd trebuie așezată scrierea cărții *De neamul moldovenilor*[54].

Cele două concluziuni din urmă sunt arbitrare. Nu numai că afirmarea cronicarului despre Istratie Logofătul nu este mai puțin precisă în *Poema polonă,* dar lucrul stă tocmai dimpotrivă, deoarece în cartea *De neamul moldovenilor* declară singur că ceea ce spune, destul de vag, despre el, este părerea altora. Pentru ca să admitem apoi că Miron Costin nu putuse fi informat de Buhuș asupra lui Istratie Logofătul decît după întoarcerea sa în Moldova, ar fi trebuit să se arate că pe acest boier Miron Costin nu-l putuse cunoaște decît după 1685. Adevărul este însă cu totul altfel.

Cariera lui Neculai Buhuș, un contimporan mai în vîrstă al lui Miron Costin, nu-i foarte bine cunoscută[55]. În 1655 era logofăt al treilea[56]; 1657 clucer[57], în 1660—63 medelnicer[58], în 1663—64 stolnic[59], iar după moartea lui Racoviță Cehan, întîmplată la 15 dechemvrie 1664[60], îi urmează, poate chiar înainte de sfîrșitul lunei, ca mare logofăt[61]. În această dregătorie rămîne apoi fără întrerupere pînă la moartea sa întîmplată pe la începutul lui martie 1667[62].

---

[53] V. A. Ureche, *Operele lui Miron Costin,* II p. 79, 81.

[54] St. Orășanu, *Cronicarii moldoveni din sec. al XVII-lea* (recenzie), în *Conv. Lit., An XXXIII* (1899) p. 851 — 852.

[55] Asupra lui vezi V. A. Ureche, *Operele lui Miron Costin,* I, p. 422, și N. Iorga, *Ist. lit. rom. în secolul 18,* II, p. 592, n. 1.

[56] La 30 mai (V. A. Ureche, *Operele lui Miron Costin* I, p. 422) ultima oară la 6 aprilie 1657 (Ac. Rom. doc. 82 — 17).

Timp de 7 ani, de la 1661—67, Miron Costin fusese coleg în divan cu Buhuș; pîrcălab de Hotin și apoi comis supt Istratie Dabija (1661-65), paharnic în scurta domnie a lui Gheorghe Duca, iar de la mai 1666, odată cu venirea la tron a lui Iliaș Alexandru, mare vornic al țării de jos. Informația pe care i-o comunicase Buhuș în privința lui Istratie Logofătul, trebuie prin urmare să fi fost anterioară lui martie 1667. Așa stînd lucrul, este deci evident că atunci cînd Miron Costin afirma în *Poema polonă* că Istratie Logofătul este un cronicar mai vechi și mai însemnat decît Ureche, el cunoștea încă de mult părerea lui Buhuș, așa că invocarea mărturiei acestuia, ca să-și motiveze schimbarea părerii exprimate în 1685, n-ar avea nici un sens. Mărturia lui Buhuș departe, așadar, de a proba că Miron Costin ar fi scris cartea *De neamul moldovenilor* după întoarcerea sa din Polonia (1686 - 91), dovedește tocmai dimpotrivă că a trebuit să o scrie cu mult mai înainte, și anume nu prea tîrziu după moartea lui Buhuș în 1667.

Se vede, însă, că chiar de la început Miron Costin primise cu oarecare rezervă cele ce i se spuseseră despre Istratie Logofătul. Mărturisirea pe care o face că el nu-i cunoștea letopisețul, precum și grija cu care ține ca să arate anume pe acel mai cu autoritate dintre informatorii săi, pare că spre a-i lăsa lui răspunderea, vădesc această rezervă. Ea a fost de altfel deplin îndreptățită". Ori că i-a cunoscut mai tîrziu letopisețul, ori că primise alte informațiuni mai convingătoare, în 1685 el nu mai vedea în Istratie Logofătul pe scornitorul basmului răspîndit de Simion Dascălul și Misail Călugărul, ci un istoric de valoare, mai vechi și mai însemnat decît vornicul Ureche.

---

[57] La 17 noiemvrie (V. A. Ureche, I, 422), ultima dată la 20 august 1858 (Ac. Rom. 81—73). La 29 dechemvrie 7167 era fost clucer (Ac. Rom., 80—156).

[58] La 2 și 5 fevruarie 1660 (Ac. Rom. 44—51, 81—75); ultima oară la 28 ianuarie 1663 (Ac. Rom. 120—45). E curios ca într-un document din 20 aprilie 1660, publicat de G. Ghibănescu în *Surete și izvoade*, IV, p. 301, e pîrcălab de Neamț, deși în celelalte documente, înainte și după această dată, este medelnicer; cred că este o greșeală de copie.

[59] La 12 mai 1660 (Ac. Rom., 72—64); ultima oară la 17 dechemvrie 1664/7173 (Ac. Rom., 72—67). Documentul din 5 august 7171 publicat de Ghibănescu, *Surete*, IV, 141, în care Buhuș e medelnicer, are data, anul ori luna, greșită. Divanul din acest document este identic cu divanul de la 15 dechemvrie 7171/1662 (Ac. Rom, 70—78). Bănuiesc că luna e greșită; în loc de august, trebuie să fie una din lunile septemvrie—dechemvrie. Greșită este și data de 7172 fevruarie 1 a documentului publicat tot de Ghibănescu în *Surete*, IV, 21, în care Buhuș e numit logofăt. Documentul trebuie să fie din anii următori.

[60] N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, 1908, II, p. 207—9.

[61] La 17 dechemvrie era încă stolnic (Ac. Rom. 72—67). Documentul din 12 dechemvrie 7173 în care figurează ca logofăt (N. Iorga, *Studii și doc,*. XI, p. 53) este din 1665, scriitorul actului socotind aci începutul anului la 1 ianuarie. Documentul din 10 martie 1663, citat de Ureche (Miron Costin, I, p. 422), în care Buhuș ar figura ca logofăt este greșit, deoarece, el nu putea ocupa această înaltă dregătorie între aceea de medelnicer, pe care o avusese mai înainte, și aceea de stolnic pe care o are în urmă. Ca mare logofăt figurează el întîi în documentele de la 12 și 15 ianuarie 1665 (G. Ghibănescu, *Surete*, IV, p. 27, 30).

[62] Cele din urmă documente în care figurează ca mare logofăt sunt din 5 și 21 ianuarie (*Uricarul*, VIII, p. 13; Ac. Rom. 82—20) și 10 fevruarie 1667 (Ghibănescu, *Surete*, IV, 50). L-am întîlnit într-un document și la 24 fevruarie, dar însemnarea mi s-a rătăcit. La 14 martie logofăt e Solomon Bărlădeanul (N. Iorga, *Studii și doc*, VII, p. 317), iar la 21 aprilie se vorbește de Anița jupîneasa răposatului Buhuș ce-au fost logofăt mare (Iorga, *Studii. și doc.*, VI, p. 85—6; cf. și documentele de la Ac. Rom. p. 81—82 și 81—4).

Mai înainte de a cerceta care dintre cele două păreri, atît de deosebite, era mai aproape de adevăr, să ne oprim puțin asupra unei alte chestiuni.

Părerile lui Miron Costin din cartea *De neamul moldovenilor* se deosibesc de cele exprimate în *Poema polonă* nu numai în privința lui Istratie Logofătul. Pe cînd în cea dintîi el nu cunoștea alt cronicar moldovean în afară de Ureche, în 1685 știa că prin mînăstiri existau anale de ale domnilor. Deosebirea aceasta constituie încă o dovadă despre prioritatea alcătuirei cărții *De neamul moldovenilor,* căci nu este de crezut ca, după ce el aflase, să fie direct, fie măcar din auzite, despre existența analelor din mînăstiri, să se fi mai reîntors în urmă la credința greșită pe care o avusese prin 1670 — 75, că Ureche era singurul cronicar moldovean. Asupra acestui punct, cel puțin, părerile cronicarului înfățișează o evoluție firească: de la cunoașterea parțială, la o cunoaștere mai deplină a chestiunii.

Credem că aceeași evoluție a avut loc și în ce privește părerile sale despre Ureche și Istratie Logofătul. Am văzut că Miron Costin, ca și mulți dintre contimporanii săi, de altfel, considera letopisețul lui Simion Dascălul ca opera lui Ureche. Simion ar fi introdus numai în scrierea lui Ureche tradiția despre originea moldovenilor, pe care, după spusa unora, o luase de la Istratie Logofătul.

Credința aceasta era greșită. Astăzi se știe că nici unul dintre contimporanii lui Miron Costin, și cu atît mai puțin vreunul dintre urmașii săi, n-a cunoscut letopisețul lui Ureche în forma lui originală, ci numai laolaltă cu interpolările lui Simion Dascălul. Se mai știe apoi că interpolările acestuia sunt foarte numeroase, foarte importante, și atît de bine închegate în întreaga povestire, încît deosebirea lor, pe lîngă că este imposibilă, dar ar constitui și o adevărată mutilare a cronicei. Simion Dascălul a făcut aceste adaose servindu-se de o cronică ungurească (din care ia cunoscuta tradiție despre originea moldovenilor), de traducerea în limba polonă a scrierii lui Guagnini, traducere făcută în 1611 de Paszkowski, folosită numai pentru întîmplările de la Despot pînă la Ioan Vodă cel Cumplit, și mai ales de un letopiseț moldovenesc, care cuprindea istoria Moldovei pînă la Vasile Lupu, și care este izvorul lui de căpetenie. Imputarea cea mai de seamă pe care i-o face el lui Ureche, este tocmai de a nu-l fi cunoscut și de a se fi folosit mai mult de izvoarele streine. El accentuează necontenit importanța acestui letopiseț moldovenesc, care, deși mai pe scurt, cuprindea totuși fapte ce nu se găseau în alte izvoare. Cu ajutorul lui completează Simion Dascălul lacunele din letopisețul latinesc, pe care îl tradusese Ureche, lacune cari erau destul de numeroase, deoarece îl citează nu mai puțin de 26 de ori!

[illegible] autorul acestui letopiseț moldovenesc, Simion Dascălul nu-l numește. Am văzut că informația pe care Buhuș și alți boieri i-o dăduse lui Miron Costin, că tradiția despre originea tîlhărească a moldovenilor ar fi fost reprodusă de Simion Dascălul de la Istratie Logofătul, era falsă. Simion spune categoric că el singur și nu altul a tradus-o din letopisețul unguresc. Un fond de adevăr putem vedea în această informație numai presupunînd că Istratie Logofătul, unul din cei mai de seamă cărturari de pe vremea lui Vasile Lupu, este autorul acestui letopiseț moldovenesc, necunoscut de Ureche, pe care îl folosește Simion Dascălul, și de unde își ia el cea mai mare parte din adaosele pe cari le face.

În această ipoteză se explică ușor cum s-a putut naște și răspîndi credința că Istratie Logofătul este născocitorul tradiției despre originea moldovenilor. Nimic mai natural în adevăr decît ca toți aceia, care credeau că Simion

Dascălul nu mai scrisese altceva în afară de acea tradiție, aflînd din auzite că el urmase pe Istratie Logofătul, să-l considere pe acesta ca scornitorul ei[63].

Cu ajutorul acestei ipoteze ne putem explica și schimbarea părerilor lui Miron Costin cu privire la Istratie Logofătul și Ureche vornicul. La început împărtășise și el eroarea multora dintre contimporanii săi, că Ureche era singurul cronicar moldovean și că Istratie Logofătul născocise tradiția despre originea moldovenilor. Această părere o găsim exprimată în primele sale lucrări, în *Cronica polonă* și în predoslovia *Letopisețului de la Aron Vodă*. Informîndu-se mai de-aproape, află el mai tîrziu despre existența analelor din mînăstiri și se convinge că Istratie nu e scornitorul legendei, ci autorul letopisețului folosit de Simion Dascălul, letopiseț ce mergea pînă la Vasile Lupu și cuprindea o mulțime de fapte pe cari, după spusa compilatorului, nu le cunoscuse Ureche. Afirmînd în 1685 că prin mînăstiri existau anale, și că Istratie Logofătul scrisese mai înainte decît Ureche și că era un istoric mai însemnat decît el, Miron Costin nu mai reproducea informații necontrolate ci exprima, cred, convingeri proprii, întemeiate pe o mai de aproape cunoaștere a chestiunei.

În cartea *De neamul moldovenilor* el are asupra lui Ureche aceeași părere pe care o exprimase în *Cronica polonă*, care e una din primele sale lucrări, și în prefața letopisețului, scrisă în 1675, anume că e singurul cronicar moldovean, iar despre Istratie Logofătul, în afară de ceea ce-i spusese Buhuș încă înainte de 1667, că el este scornitorul fabulei răspîndite de Simion Dascălul, nu știa altceva. Modificarea acestei păreri în *Poema polonă* însemnează fără îndoială o evoluție determinată de o mai temeinică informațiune. Vechile anale slavone de prin mînăstiri, descoperite în anii din urmă, concordanța în fond a celor două știri, în aparență deosebite, asupra lui Istratie Logofătul, precum și analiza letopisețului lui Simion Dascălul, pe care Miron Costin împreună cu unii dintre contimporanii săi îl consideraseră la început ca opera lui Ureche, toate contribuie să ne dovedească că părerile sale din *Poema polonă* sunt rezultatul unei orientări mai precise asupra istoriografiei moldovenești vechi, și că ele corespund adevărului. Cartea *De neamul moldovenilor*, cu vechile păreri greșite asupra lui Ureche și Istratie Logofătul, n-a putut fi scrisă în urma *Poemei polone*. Ea aparține epocei cînd cronicarul scrisese *Cronica polonă* și *Letopisețul*, adică epocei de la 1670 — 75. Reîntoarcerea după 1685 la credințele greșite, pe cari le avusese la începutul activității sale istorice, este inadmisibilă.

Evoluția părerilor lui Miron Costin în privința lui Ureche și a lui Istratie Logofătul dovedește prin urmare și ea că scrierea *De neamul moldovenilor* face parte dintre primele lui lucrări. Avem astfel încă o probă despre identitatea ei cu începătura letopisețului urzită înainte de 1675.

Alcătuirea cărții *De neamul moldovenilor* trebuie pusă, cred, prin anii 1673 — 74. Ca *terminus post quem* ne servește compunerea versificată de la sfîrșitul *Psaltirei* în versuri a lui Dosoftei, tipărită în 1673. În acele versuri, Miron Costin socotea și pe Flaccus, alături de Traian, ca începător al poporului român:

Neamul țării Moldovii de unde dărază
din țara Italiei tot omul să crează.
Fliah întăi, apoi Traian, au adus precice
pre strămoșii cestor țări de neam cu ferice[64].

---

[63] Asupra acestor chestiuni vezi lucrarea mea: *Noi contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene*, 1908.

[64] Ediția I. Bianu, p. 515.

În cartea *De neamul moldovenilor*, Miron Costin revine asupra acestei păreri, susținînd, după cum am văzut, că Flaccus n-are nici un amestec la descălecatul țărilor acestora cu romani (18_{4-15}). Ea a fost deci scrisă *în urma* compunerii. Cînd și supt ce influență s-a operat această schimbare nu putem preciza. În orice caz însă înainte de 1675, cînd știm pozitiv că Miron Costin revenise asupra lui Flaccus: în stihurile despre descălecatul țării Moldovei, pe cari le pune în fruntea letopisețului de la Aron Vodă, el arată că Traian este cel dintîi descălecător al moldovenilor [65].

Dacă versurile de la sfîrșitul *Psaltirei* lui Dosoftei ar fi fost scrise chiar în anul tipăririi ei, atunci schimbarea părerii cronicarului în privința lui Flaccus s-ar fi produs între anii 1673—75. Nu avem, însă, nici un motiv ca să admitem că acele versuri au fost scrise în 1673. Știm că *Psaltirea* era gata încă din 1671, cînd Gheorghe Duca voia să o tipărească la Lemberg [66]. Mai știm apoi că Miron Costin este cel dintîi care stabilește regule de versificare, lăsînd să se înțeleagă că pînă la el nimeni nu făcuse încă versuri în Moldova [67]. Compunerea ar putea fi deci din 1671, cînd *Psaltirea* era gata de tipar, ori, poate, și mai dinainte. Schimbarea părerii pe care o avusese la început despre Flaccus s-ar fi putut prin urmare produce și înainte de 1673. Dacă avem însă în vedere mărturisirea sa, că își întrerupsese lucrarea din cauza *cumplitelor vremi*, ceea ce se potrivește cu evenimentele din anii 1673—74, credem că nu greșim așezînd în acest timp redactarea cărții *De neamul moldovenilor*.

VIII

EDIȚIUNILE ANTERIOARE

Cartea *De neamul moldovenilor* a mai fost editată de două ori pînă acum, întîia oară de M. Kogălniceanu în vol. I al *Letopisețelor*, apărut în 1852 și retipărit în 1872 supt titlul de: *Cartea pentru descălecatul dintîi a țării Moldovei și neamul moldovenesc*, și a doua oară de V. A. Ureche, cu același titlu, în ediția *Operelor complete* ale lui Miron Costin, scoasă în 1886.

1. EDIȚIA KOGĂLNICEANU. Kogălniceanu nu arată de cari anume manuscripte s-a servit pentru ediția sa, mărginindu-se numai să înșire unul după altul manuscriptele utilizate pentru toate cronicele din volumul I al *Letopisețelor*. Aceste manuscripte sunt în număr de 10, dintre cari 3 speciale, folosite numai pentru cronicele din acel volum, iar 7 pe cari le întrebuințase și pentru alte cronice, și anume 4 pentru Neculce, unul pentru Amiras și două pentru Enache Kogălniceanu. Cele trei manuscripte speciale sunt, după ordinea în care le-a descris, manuscriptele aflate astăzi la Academia Română supt no. 103, 174 și 115. Dintre manuscriptele pe care le întrebuințase la cronica lui Neculce, cunoaștem pînă acum numai pe cele descrise supt no. I și II, cari sunt la Academia Română supt no. 253 și 53. Celelalte două, descrise supt no. III și IV, fiind însă copii de pe manuscriptul lui Neculce, păstrat în

---

[65] *Letopisețe*², I, p. 247.

[66] N. Iorga, *Istoria literaturii religioase a romînilor pînă la 1688*, în *Studii și documente*, VII, p. XXCV.

[67] V. A. Ureche, *Operele lui Miron Costin*, II, p. 499.

original, necunoașterea lor nu poate influența concluziunile noastre. Manuscriptul întrebuințat pentru cronica lui Amiras, descris supt no. II, este manuscriptul 238 de la Academia Română. În sfîrșit, dintre cele două manuscripte folosite pentru cronica lui Enache Kogălniceanu, cunoaștem numai pe cel descris supt no. II, astăzi manuscriptul no. 8 din Biblioteca centrală de la Iași. Cel necunoscut, menționat la no. III, cuprindea însă „aceeași colecție de cronice" ca și precedentul.

Dintre aceste manuscripte numai patru au și cartea *De neamul moldovenilor*, și anume manuscriptele Neculce, cari cuprind, cum am văzut, redacțiunea interpolată; pe acestea deci le-a folosit Kogălniceanu pentru alcătuirea ediției sale. Dacă comparăm textul tipărit de el cu cele două manuscripte pe cari le cunoaștem, no. 253 și 53, constatăm că a reprodus pe cel din urmă, iar nu originalul lui Neculce. Sunt însă și cîteva mici deosebiri despre cari nu știm dacă sunt modificări ale editorului sau variante luate din cele două manuscripte necunoscute. De altfel acum cînd cunoaștem puțina valoare pe care o au manuscriptele Neculce pentru restabilirea textului lui Miron Costin, și cînd avem chiar prototipul lor în manuscriptul de la Petersburg, înșirarea deosebirilor pe cari le prezintă textul lui Kogălniceanu față de manuscriptele de cari el s-a folosit ar fi inutilă.

Două dintre ele merită însă ca să fie semnalate:

1) Găsind în manuscripte, în capitolul al V-lea, că inscripția din timpul lui Traian aflată la Galați fusese adusă în Iași „la domnia lui *Constantin Duca voevod*" (1693—1695, 1700—1704), cînd Miron Costin nu mai trăia, Kogălniceanu a suprimat pur și simplu cuvîntul *Constantin*, lăsînd să se înțeleagă că fusese adusă în una din cele trei domnii ale lui Gheorghe Duca (1666—1683)[68].

2) Cu toate că în manuscriptele Neculce lipsește, după cum am văzut, urarea către cititor de la sfîrșitul predosloviei, urmată de numele și titlul cronicarului (9_{18-20}), iar pasajele în cari autorul vorbea despre sine, sau se referea la lucruri văzute de el, fuseseră modificate, fiind puse la persoana a 3-a (v. mai sus p. 12—15), la Kogălniceanu ele se află în forma originală. Dacă s-ar mai putea admite ca el să fi restituit pasajele relative la autor, fără ajutorul vreunui manuscript care să fi cuprins redacțiunea originală, este însă absolut exclus ca să fi putut întregi și sfîrșitul predosloviei fără să aibă cunoștință de unul din cele două manuscripte, no. 353 și 580, singurele în cari acel sfîrșit se află. Este sigur prin urmare că el a mai folosit încă un manuscript despre care nu vorbește. Acel manuscript trebuie să-l fi avut de la Bălcescu. În *Cuvîntul preliminar despre izvoarele istoriei Românilor*, apărut în 1845 în fruntea *Magazinului Istoric*, acesta spunea într-o notiță că de la Miron Costin au rămas și niște compuneri poetice, anume o poemă intitulată *Viața lumei*, precedată de un scurt tractat de versificație românească, și o epigramă către mitropolitul Dositei[69]. El cunoștea deci unul din cele 4 manuscripte, probabil no. 353, în care cartea *De neamul moldovenilor* se află laolaltă cu lucrările poetice ale lui Miron Costin. Kogălniceanu, care în biografia cronicarului reproduce și notița lui Bălcescu[70], a avut desigur cunoștință de acest manuscript, după care a completat sfîrșitul predosloviei și a restabilit pasajele în cari era vorba de autor. Neexplicabil este că nu-l pomenește nicăieri, deși îl utilizase, cu toate că înșiră alte manuscripte de cari nu se folosise.

---

[68] Vezi mai departe p. 45^{24} cf. *Letopisețe*^{2}, I, p. 24, r. 24.

[69] *Magazinul Istoric*, I, p. 6 n.

[70] *Letopisețe*^{1}, I, p. XVI.

2. EDIȚIA V. A. URECHE. Ureche a căutat să facă o ediție critică. El a întrebuințat următoarele 11 manuscripte:

Codex A Tocilescu astăzi ms. 2 715 de la Academia Română.

Codex AA Văcăresceanu	astăzi	ms.	353	de	la	Academia	Română.
Codex F	„	„	254	(?)	„	„	„
Codex FF	„	„	252	„	„	„	„
Codex L	„	„	123	„	„	„	„
Codex DD	„	„	53	„	„	„	„
Codex C	„	„	115	„	„	„	„
Codex E	„	„	238	„	„	„	„
Codex N	„	„	240	„	„	„	„
Ms. 11 Iași							

Codex Țicău în posesiunea profesorului Climescu.

Clasificarea acestor manuscripte a făcut-o în mod cu totul arbitrar; o critică a ei ar fi de prisos, editorul neavînd cea mai mică idee de normele de cari trebuie să se conducă cineva în stabilirea filiațiunei manuscriptelor. Este destul să spunem că manuscriptele 115, 238 și 240 nici nu cuprind cartea *De neamul moldovenilor*, iar manuscriptele 53, 252, 254 și Țicău sunt copii după letopisețul lui Neculce, așa că variantele cuprinse în ele n-au nici o valoare pentru stabilirea textului cărții *De neamul moldovenilor*.

V. A. Ureche avea două manuscripte bune, no. 353 și 2 715, pe cari le-a și luat ca bază, „în combinare". Dar în loc să reproducă pur și simplu textul bun din aceste manuscripte, dîndu-ne o ediție utilizabilă, el îl completează cu variante scoase din celelalte și uneori chiar din ediția Kogălniceanu. De la acesta ia d. ex. titlul scrierii, pe care îl adoptă „neaflînd nimică contrar în redacțiunea lui la modul de a scrie a lui Costin", deși recunoaște că nu există în nici un manuscript (I, 373 n.), precum și interpolarea despre mergerea cronicarului în solie la Sobieski prin Maramureș (I, 403_{15-16}), pe care Kogălniceanu o modificase, punînd-o la persoana întîia *(Letopisețe* ², I*)*. Capitolul al V-lea îl reproduce după manuscriptul 240, o copie prescurtată a letopisețului lui Nicolae Costin, în care credea că „avem *cu bună seamă* textul adevărat al lui Miron Costin", respingînd textul corespunzător al lui Kogălniceanu pe motiv că cuprinde o lucrare „care este *de sigur* a lui N. Costin" (I, 408, n. 1). Despre partea din urmă a capitolului al VI-lea nici nu mai spune după ce manuscripte a reprodus-o (I, 415_{14}—418_{9}); capitolul al VII-lea îl dă după manuscriptele 254, 252, 53, 123 și Țicău, cu foarte puține variante.

Făcută în asemenea condițiuni, ediția lui V. A. Ureche este mai prejos de orice critică. Singura ei parte folositoare a fost identificarea unora din citatele cronicarului [71].

---

[71] În ceea ce privește partea metodică a ediției, vezi observațiile foarte judicioase ale lui D. Russo, *Critica textelor și tehnica edițiior*, p. 77 și n. 2 si p. 87 n.

PRESCURTĂRI

A = Ms. de la Petersburg
B = Ms. 401
G = Ms. 580
I = Ms. 2 715
L = Ms. 353
N = Ms. 253
a = Ms. *sbN*
s = Mss. 104, 2 305, 2 942, 731, 3 067.
b = Mss. 123, 232, 503, 2 575.
ad. = adaogă
om. = omite, omit
ms., mss. = manuscript, manuscripte.
p.r. = pagina, rîndul.

⟨ ⟩ Închide cuvintele din text, cari nu se găsesc în manuscripte.
[ ] Închide cuvintele din text considerate ca interpolări.
] Arată că ceea ce precede trebuie înlocuit prin ceea ce urmează.

⟨ Trimiterile de tipul 11_{6-9}, 18_{16-18}, 13_{25}—14_{8} etc. (vezi unele note de subsol sau, în text, cap. II etc. de mai sus), se referă toate la cuprinsul scrierii *De neamul moldovenilor*... ediția C. Giurescu, 1914. Am lăsat trimiterile ca atare (nota D.C.G.)⟩.

LETOPISEȚUL ȚĂRII MOLDOVEI

de la
Istratie Dabija pînă la domnia
a doua a lui Antioh Cantemir
1661—1705

PREFAȚĂ

Letopisețul de față este inedit. Cu toate că manuscriptele în cari s-a transmis se află în Biblioteca Academiei Române și erau cunoscute demult, valoarea lui ca izvor istoric independent a trecut neobservată. Din cauza asemănării cu Cronica racovițeană, *atribuită lui Nicolae Muste, și cu cronica lui Neculce, a fost considerat pînă acum ca o compilațiune după acestea, pe cînd în realitate le servise drept izvor. Cu noul letopiseț istoriografia moldovenească se îmbogățește cu o lucrare originală, care este în același timp și o prețioasă contribuție pentru limpezirea unora din controversele la cari au dat naștere studiile asupra cronicelor moldovenești din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. El a fost reprodus aproape în întregime în* Cronica racovițeană, *ale cărei elemente constitutive ni se lămuresc, și a format izvorul de căpetenie pe care l-a urmat Neculce pentru începutul cronicei sale. Origina celor mai multe dintre știrile istorice din prima parte a acestor importante izvoare ni-i acum cunoscută. În ce privește normele de cari m-am călăuzit pentru editarea lui, cîteva lămuriri sunt necesare. Letopisețul ne interesează ca izvor istoric și ca operă literară. Valoarea lui filologică, și din cauza epocei tîrzii căreia aparține, și din cauza transmiterii lui în copii cu mult posterioare, este minimă. Ea nici nu m-a preocupat, scopul meu fiind să dau o ediție istorică, nu filologică. N-am căutat deci nici să reconstitui, prin comparație cu alte texte contimporane particularitățile caracteristice ale limbii din timpul cînd scrie autorul anonim, nici să redau cu minuțiozitate pe acelea ale scriitorilor de mai tîrziu ai manuscriptelor, cari ni-au păstrat textul. Am respectat pretutindeni cuvîntul pe care l-am găsit în manuscripte, dar am sacrificat fără ezitare particularitățile dialectale și ortografice ale diferiților copiști, alegînd totdeauna forma care se apropia mai mult de cea literară actuală. Cine vrea să cunoască formele dialectale moldovenești de la 1700, cari de altfel nu se deosebesc aproape deloc de cele de acum, trebuie să se adreseze nu la texte anonime, păstrate în copii tîrzii, oricît de temeinică ar fi reconstituirea lor, ci la nenumăratele acte și scrieri contimporane, despre cari se știe precis cînd, unde și de către cine au fost scrise. Cît privește reproducerea exactă, imposibilă în limitele alfabetului latin, a acelor nesfîrșite variațiuni ortografice din scrierea chirilică, care îngreuiază transcrierea latină, uneori chiar pînă la alterarea limbii, cred că trebuie suprimată din textele istorice cari nu-s mai vechi ca secolul al XVIII-lea, precum și din acelea cari, deși mai vechi, sunt păstrate numai în copii din această epocă. Prin înlăturarea atîtor inutilități ortografice și a arhaismului artificial pe cari ele îl produc, interesul istoric pentru textul devenit ligibil sporește, fără nici o pierdere pentru filologie.*

C. GIURESCU

1913 septemvrie.

INTRODUCERE

I

CONTINUATORII LETOPISEȚULUI LUI MIRON COSTIN

Cele dintîi cronice moldovenești în românește, scrise în prima jumătate a veacului al XVII-lea, s-au pierdut. Astfel Letopisețul moldovenesc folosit de Grigore Ureche, care cuprindea istoria Moldovei de la descălecat pînă la domnia lui Petru Șchiopul, acela urmat de Simion Dascălul, care mergea pînă la Vasile Lupul, identic după noi cu Letopisețul lui Istratie Logofătul, și chiar răspînditul și des citatul letopiseț al lui Grigore Ureche, ni-s cunoscute astăzi numai după mențiunea și extrasele păstrate în compilația lui Simion Dascălul, care este cea mai veche cronică moldovenească ajunsă pînă la noi (c. 1650—1660). Compilația, cu mult mai dezvoltată, în alcătuirea căreia ele au intrat, a fost de la apariția ei preferată de cititori. Pentru acest motiv ea singură fiind copiată și răspîndită, celelalte au devenit cu timpul din ce în ce mai rare, pînă cînd au dispărut cu totul. Miron Costin, care aparținea generațiunei imediat următoare aceleia a lui Ureche, contimporan cu fiii și rudele lui, nu-i cunoștea cronica! Pierderea acestor letopisețe este, după toate probabilitățile, definitivă. Speranța descoperirei de acum înainte a vreunuia din ele în manuscriptele încă necunoscute aflătoare în țară, trebuie, cred, părăsită.

Același fenomen al dispariției unor scrieri istorice mai mici, înlocuite prin altele mai întinse, în cari ele fuseseră încorporate, îl întîlnim în Moldova încă în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Operele pierdute sunt de astă dată o serie de cronice mai mărunte, cari continuau Letopisețul lui Miron Costin. Acest Letopiseț, scris în 1675, pe cînd cronicarul era vornic de țara de jos și pus în circulație ca operă deosebită, iar nu, cum se crede de obicei, într-un corp cu Cronica atribuită lui Grigore Ureche, pe care o continua, s-a răspîndit de la început în numeroase copii [1]. Data celei mai vechi cunoscute, 1677, a fost chiar considerată de editorii de pînă acum ai Letopisețului, ca însăși data alcătuirei [2], ceea ce a dat naștere, prin nepotrivirea dregătoriei de mare vornic arătată în titlu cu aceea de logofăt pe care cronicarul o ocupa în realitate în acel an, la numeroase discuțiuni. Printre autorii acestor còpii, boieri din dregătoriile mărunte, de obicei diaci și uricari, s-au găsit unii cari au însemnat întîmplările contimporane și dincolo de anul 1661, unde se oprea povestirea lui Miron Costin. S-au alcătuit astfel mai multe letopisețe, cari începeau cu domnia lui Istratie Dabija și mergeau pînă către sfîrșitul sec. al XVII-lea sau începutul celui următor. Deci, toată distanța care desparte pe Miron Costin, personalitatea culturală cea mai de seamă a timpului și unul dintre boierii cei mai influenți și bogați, de micii săi continuatori, se reflectează întreagă și în operile lor. Nici o asemănare aproape între cronica bogată, care expune faptele pe larg și caută necontenit să adîncească legăturile dintre ele, a celui dintîi, și narațiunea sumară, mărginită adesea numai la înregistrarea schimbărilor de domni și a cîtorva evenimente mai însemnate, a celorlalți.

---

[1] Titlul Letopisețului, cu indicația exactă a datei cînd a fost scris și a dregătoriei pe care o avea atunci cronicarul, s-a păstrat în ms. no. 36 din Biblioteca Academiei Române, și are cuprinderea următoare: *Letopisețul țării Moldovei de la Aaron Vodă încoace, de unde este părăsit de Ureche, vornicul de țara de gios, scos de Miron Costin, vornicul de țara de gios, în oraș în Iași, în anul de la zidirea lumii 7183, iar de la nașterea Mîntuitorului lumii lui Iisus Hristos 1675, mesița (*loc alb*) dni.* Manuscriptul a aparținut mai înainte Muzeului de antichități și a fost descris întîia oară de V. A. Ureche în ediția *Operelor lui Miron Costin,* vol. I, p. 36, care l-a numit Codex a Rafailean. Ureche a citit însă greșit anii: 7181 și 1673 în loc de 7183 și 1675. Greșită e și atribuirea manuscriptului lui Rafail logofătul care a făcut numai o simplă însemnare. Cf. *Catalogul manuscriptelor românești* de la Academia Română, de I. Bianu, I, 98. Pentru punerea în circulație a Letopisețului independent de cronica pe care o continua, vezi lucrarea mea: *Noi contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene* (București' 1909), p. 45—6 ⟨Ediția V. A. Urechia menționată în prezenta notă are titlul: *Miron Costin, Opere complete după manuscripte și note,* cu o recenziune a tuturor codicelor cunoscute pînă astăzi, bibliografia lui Miron Costin, un glosariu lucrat de Dl. Șăineanu, portrete, facsimile diverse, de V. A. Urechiă. Tipărită sub auspiciile Academiei Române, tom I—II, București, 1886—1888, XIII + 800p. + 1 f.pl și XV + 656 + 12 f. pl.⟩.

Aceste scurte letopisețe, pe cari contimporanii le designau obișnuit supt numele de *izvoade*, au fost utilizate și reproduse în parte în cele 4 mari cronice scrise în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, cari în partea lor mai veche, privitoare îndeosebi la evenimentele petrecute supt Istratie Dabija și urmașii săi pînă la domnia întîia a lui Mihai Racoviță (1661—1704), sunt, cum vom vedea, simple reproduceri sau compilațiuni după ele:

1) Autorul Cronicei atribuită lui Nicolae Costin (1661—1709), care scrie în 1712, spune că *și-a scos* povestirea « din izvodul lui Vasilie Damian ce-au fost treti logofăt și de pre izvodul lui Tudosie Dubău logofătul și altora » [3]. În decursul cronicei el mai citează încă un izvod, pe care, printr-o confuzie pe care am lămurit-o aiurea [4], îl atribuie lui Miron logofătul [5].

2) Un izvod deosebit de acestea a fost întrebuințat în *Cronica racovițeană* atribuită lui Nicolae Muste [6]. Cu toate că utilizarea izvodului nu este arătată nicăieri, existența lui se vădește însă din analiza cronicei, care ni se înfățișează ca fiind alcătuită din îmbinarea a două părți distincte, una de la Istratie Dabija pînă la domnia întîia a lui Mihai Racoviță (1661—1705),

---

[2] Kogălniceanu, *Letopisețe*, I, p. 243; V. A. Ureche, *Miron Costin, Opere complete*, I, p. 429. Anul 7185 figura în copia pe care a reprodus-o pe la 1725—35 Gligoraș sin Vasilie Popa uricarul (în mss. no. 115 și 354 de la Acad. Rom. Cf. și copiile lor: mss. no. 338 și 240), de unul din manuscriptele căruia s-a servit Kogălniceanu pentru ediția sa. (No. 115) Existența anului 7185 în acea copie se explică astfel: copistul, scriind în acel an, a înlocuit anul 7183 care se afla în manuscriptul de care se servea, prin anul 7185 în care scria. Exact la fel procedează Axintie Uricarul, autorul manuscriptului 2601 de la Academia Română: *Letopisețul țării Moldovei de la Aron Vodă încoace, de unde este părăsit de Ureche, vornicul de țara de gios, scos de Miron Costin, vornicul de țara de gios, în oraș în Iași, în anul de la zidirea lumei 7218, iară de la nașterea Mîntuitoriului lumii lui Iisus Hristos 1710, mesița iulie 6 dni.*

[3] Titlul pus de Kogălniceanu în fruntea cronicei (*Letopisețe* ^{2} II, 1) a fost modificat de el. Titlul exact din manuscriptul după care a publicat-o, azi ms. no. 9 al Bibliotecei centrale din Iași, l-a reprodus în descrierea manuscriptului făcută în ediția 1 a *Letopisețelor*, II, p. 465. Asupra acestei cronice vezi lucrarea mea: *Contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene*, în *Analele Academiei Române*, Seria II, Tom. XXX, p. 273 și urm.

[4] În studiul: *Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron logofătul și Vasilie Demian*, ce apare în *Buletinul Comisiunei Istorice a României*, I.

[5] Kogălniceanu, *Let.*, II, p. 10.

[6] Amintesc și aci că dintre cele 2 redacțiuni deosebite ale cronicei, una cuprinsă în manuscriptul scris de Nicolae Muste, publicat de Kogălniceanu (*Let.*, III) și alta în manuscriptul, lacunar la sfîrșit, avut de Bălcescu și publicat în *Magazinul Istoric*, III, cea autentică, la care mă refer în cele următoare este cea din urmă (v. mai departe p. 33—44).

cealaltă de la Antioh Cantemir pînă la sfîrșit (1705—1729). O însemnată deosebire privitoare la dezvoltarea care se dă întîmplărilor externe [7] și la valoarea moralizatoare a istoriei [8], unele repetiții [9] și mai cu seamă revenirea în partea din urmă cu alte amănunte și într-o altă lumină asupra unor fapte povestite deja mai înainte [10] stabilesc în mod neîndoielnic că cele două părți ale cronicei sînt în realitate două scrieri deosebite. În prima parte avem fără îndoială unul din acele izvoade care continuă Letopisețul lui Miron Costin, deosebit însă de cele întrebuințate în Cronica atribuită lui Nicolae Costin, cu care nu are nici o asemănare.

3) În Cronica lui Amiras constatăm de asemenea existența a două părți deosebite. Cea dintîi, care se sfîrșește cu domnia a doua a lui Constantin Duca (1661—1704), cuprinde o povestire originală scrisă de un contimporan cu evenimentele din urmă, care culege informațiuni asupra revoltei Hânceștilor de la slujitorii ce luaseră parte la potolirea ei [11], și reproduce din auzite spusa oamenilor de pe timpul cînd Duca își făcea curți în Ucraina, că domnul avea de gînd să lase Moldova și să se așeze acolo [12]. Cronicarul ne dă asupra unor evenimente, cum e răscoala lui Hâncul medelnicerul și Durac sărdarul, cea mai exactă și mai dezvoltată expunere [13], iar la domnia a treia a Ducăi, și îndeosebi pentru întîmplările de la Domnești cînd cu prinderea domnului, amănunte pe care nu le aflăm aiurea [14]. Următorul fapt învederează și mai bine deosebirea dintre partea aceasta și cea următoare scrisă de Amiras. La începutul cronicei, la domnia lui Istratie Dabija, se amintește numai că și Grigore Vodă Ghica din Țara Românească fusese cu domnul Moldovei în expedițiile de la Uivar și Leva, fără a se da nici un detaliu: „Iară pentru ale lui Grigorie Vodă lăsăm să scrie muntenii" [15]. Ceva mai departe, la domnia lui Petriceicu, se arată pe scurt rolul aceluiași domn în expediția din 1673 [16]. Amiras povestește cu toate acestea la începutul domniei lui Grigore Ghica foarte pe larg, reproducîndu-le din *Istoriile domnilor Țării Românești*, toate întîmplările din domniile muntene ale tatălui său [17], pe care autorul primei părți sau le lăsase pe seama muntenilor, sau le arătase pe scurt. Constatăm deci că și în Cronica lui Amiras a fost reprodus la început unul din acele izvoade, deosebit însă de cele precedente.

4) Și Neculce mărturisește că a folosit asemenea izvoade pentru începutul cronicei sale: „Iară de la Dabija Vodă înainte, îndemnatu-m-am și eu Ion Neculce, biv vel vornic de țara de sus, a scriere întru pomenirea domnilor, însă pînă la Duca Vodă cel Bătrîn l-am scris de pe niște izvoade ce am

---

[7] De la 1705 înainte se dă o mai mare dezvoltare evenimentelor externe. *Mag. Ist.*, III, p. 79, 83—87, 90—93, 335, 354—355, 367; Kogălniceanu, *Let.*, III, p. 67, 70.

[8] În partea a doua se întîlnesc foarte des maxime și reflexiuni morale. *Mag. Ist.*, III, 80, 85, 86—87, 88, 333—334, 356, 363, 364—365, 371.

[9] Zidirea mînăstirii Mera (*Mag. Ist.*, III, p. 81 și Kog., *Let.*, III, p. 65) sau fuga lui Iordache Ruset din Iași cu ajutorul lui Ilie Cantacuzino, cînd a luat Constantin Duca a doua oară domnia (*Mag. Ist.*, III, p. 69 și 82—83).

[10] Durata domniei lui Brîncoveanu (*Mag. Ist.* III, p. 58 și 357—358, 363), foametea care a urmat după domnia lui Petriceicu (*Mag. Ist.*, III, p. 50 și Kog., *Let.*, III, p. 63), asediul Vienei (*Mag. Ist.*, III, p. 41—42 și 83—84) și pacea de la Carloviț (*Mag. Ist.*, III, p. 67 și 84).

[11] Kog., *Let.*, III, p. 102.

[12] *Ibid.*, p. 106.

[13] *Ibid.*, p. 101—102.

[14] Kog. *Let.*, III, p. 106—108.

[15] *Ibid.*, p. 99.

[16] *Ibid.*, p. 103.

[17] *Ibid.*, p. 145—155.

aflat la unii și la alții și din auzitele celor bătrîni boieri, iară de la Duca Vodă cel Bătrîn înainte... nici de pre un izvod a nimărui"[18]. Cu toate că cronicarul nu precizează care erau acele izvoade, este însă sigur că unul din ele trebuia să fi fost același pe care îl folosise și autorul *Cronicei racovițene*, ceea ce ar explica partea comună a amîndurora, și că celelalte se deosebeau de cele întrebuințate de compilatorul din 1712 și de Amiras, deoarece între cronicelor, în partea pînă la Duca, nu există nici o asemănare.

Ajungem astfel să stabilim, cu ajutorul celor 4 cronice din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, existența a cel puțin șase letopisețe sau izvoade, care cuprindeau istoria Moldovei de la Istratie Dabija înainte. Cu ele s-a repetat, însă, ceea ce se petrecuse cu o jumătate de veac mai înainte cu letopisețele românești anterioare lui Simion Dascălul. Pe măsură ce cronicele, în alcătuirea cărora fuseseră încorporate, au devenit mai răspîndite, scurta lor povestire a fost tot mai puțin prețuită. Nemaifiind copiate, ele au ajuns din ce în ce mai rare, dispărînd de la o vreme cu totul. Se cunoștea pînă acum unul singur dintre ele, cel mai neînsemnat din toate, Izvodul marelui logofăt Tudosie Dubău, care cuprinde o scurtă povestire a istoriei Moldovei de la Dabija pînă la moartea lui Constantin Cantemir, scrisă în 1694 de un anonim din îndemnul acestui boier[19]. Celelalte s-au pierdut, ori, puțin răspîndite, n-au ieșit încă la iveală. Dăm acum la lumină încă unul, poate cel mai important dintre ele, acela care a servit drept izvor de căpetenie Cronicei racovițene și lui Neculce. În manuscriptele în care s-a păstrat, aflătoare toate în Biblioteca Academiei Române[20], el se prezintă în continuare la un corp de cronice care cuprind întreaga istorie a Moldovei. Din cauza asemănării pe care o are cu partea corespunzătoare a celor două cronice, în care a fost utilizat, s-a considerat pînă acum, în lipsa unei cercetări mai amănunțite, ca un rezumat al acestora. Prin cunoașterea lui facem un însemnat pas înainte în descurcarea istoriografiei moldovenești, atît de încîlcite, de la începutul secolului al XVIII(-lea).

II

LETOPISEȚUL NU-I O LUCRARE UNITARA

Noul izvod cuprinde istoria Moldovei de la Istratie Dabija pînă la mazîlirea lui Mihai Racoviță și numirea în a doua domnie a lui Antioh Cantemir. Povestirea este inegală. Partea din urmă, privitoare la domnia lui Mihai Racoviță, se deosebește de expunerea de mai înainte și ca dezvoltare și ca ton. Domniile anterioare sînt înfățișate, în general, în mod obiectiv, fără o preferință vădită pentru un domn sau altul. Cronicarul pare un simplu spectator, care nu ia parte activă la evenimente; atitudinea lui față de domni este oarecum indiferentă. În povestirea lui, care se mărginește la faptele mai însemnate, nu întîlnim nici laude fără măsură, nici critice vehemente. Cu domnia lui Mihai Racoviță caracterul cronicei se schimbă. Scurta domnie de un an și trei luni a acestui domn, căreia în Cronica, mult mai dezvoltată, atribuită lui Nicolae Costin i se consacră mai puțin ca o jumătate de pagină [21], iar Amiras de-abia o menționează [22], este povestită foarte amănunțit și cu un viu sentiment de admirațiune. Pentru a pune mai bine în lumină bunătatea noiei cîrmuiri, cronicarul revine asupra domniei lui Constantin Duca, pe care o arată asupritoare. Din plină de oameni cum era la începutul domniei, țara rămîne pînă la al treilea an pustie de nevoi și asupreli; boierii, care n-au nici o credință la domn, pribegesc în toate părțile, cei mai de frunte în Țara Românească la Brîncoveanul, prin stăruința căruia Duca e mazilit. Cînd află de aceasta, țara se strînge la Curte strigînd și gîlcevînd, și numai printr-un vicleșug poate domnul să părăsească în liniște capitala. Boierii, curtenii și țară multă pornesc împreună cu pribegii din Țara Românească după mazîl, să se plîngă Porții. La Adrianopol, ieșindu-le răspuns să-și aleagă domn dintre dînșii pre cine ar vrea ei, „...au sfătuit cu toții și au ales domn pre Mihai Racoviță spătarul, cu voia tuturor, fiind boier mare de țară și dintre toți mai ales de bun, de blînd, de înțelept, de milostiv, nerăpitor, nemîndru și cu dreptate... Nu vrea Mihai Racoviță spătarul nici într-un chip să primească domnia, ce tare se apăra și se lepăda, socotind că mai bine și mai cu odihnă este să-și ție moșiile sale, satele și altă avere cu îndestulare ce avea, ca un boier de țară, decît domnia ce este pururea cu grijă. Dar unde va Dumnezeu, cu anevoie se poate muta sfatul, că luîndu-l toată boierimea, l-au dus la divanul vizirului pre obiceiu, și cu toții au strigat: Acesta ne trebuiește domn". Noul domn își arătă de la început firea lui cea blîndă. Știrea numirei produce tuturor mare bucurie; pribegii, de pe unde erau, s-au întors fără grijă. Cînd sosește în Iași, țara întreagă îi iese înainte. Cîrmuirea lui este ideală: „Pre carele au socotit din boieri au ales și pre obiceiu i-au boierit, dar și care n-au încăput la boierii pre toți îi avea la cinste, și toți avea trecere și voie veghiată, și nime din boieri nu era în prepusuri sau în vro grijă, ci era pace și liniște între toți, cum se zice era o turmă și un păstor. Și domnea țara cu cumpăt bun, și la județ drept; nimănui nu era ușa poprită, ce fieștecine nu numai din boieri, ci și prostime, ce treabă sau ce nevoie ar fi avut, pre lesne intra de-și isprăvia trebile lor. Și nu numai boierilor, ci tuturor le zicea pre nume, și la județul al fieștecăruia a-l cerca foarte deamăruntul și pre încet, cu îngăduială, de-și putea plînge săracii jalbele lor. Tuturor era cu față veselă". Se înșiră apoi toate binefacerile domnului: repararea bisericii curții domnești, dărîmarea vistieriei cu turnul ei, care servea drept clopotniță, și cu beciul de dedesupt, în care se închideau tîlharii, zidirea bisericii de la vamă. Doamna Anița se întrece cu soțul ei în lucruri bune: repară biserica mitropoliei vechi, o acoperă, îi face catapeteazma și tot ce-i trebuie, și închide cîrciuma care se afla în pivnița de supt biserică [23].

---

[18] Kog., *Let.*, II, p. 177 ⟨Cf. Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și o Samă de cuvinte*, ediția Iorgu Iordan, ed. a 2-a, București, 1959, p. 4; se va cita în continuare ed. Iordan⟩.

[19] A fost publicat de N. Iorga în *Studii și documente*, III, 12—20, care îl atribuia însă lui Vasilie Damian. În urma lucrării mele: *Contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene*, d-sa a revenit asupra acestei păreri (*Neamul Românesc*, an. III, no. 7 din 16 ianuarie 1908).

[20] No. 23, 232, 503, 2575.

Este evident că cel care povestește așa de amănunțit și cu atîta căldură și admirație scurta domnie a lui Mihai Racoviță, dacă nu-i un cronicar oficial, este în tot cazul unul dintre protejații domnului, dintre aceia asupra cărora se revărsa cu îmbelșugare dărnicia patronului. Partea din urmă a letopisețului ni se înfățișează deci ca *Izvodul primei domnii a lui Mihai Racoviță*. Ea a fost scrisă înainte de anul 1712, cînd constatăm că cronica a fost interpolată [24]. Descrierea așa de amănunțită a acestei scurte domnii, fără nici un fel de aluzie la domnia a doua care avea să urmeze în curînd, ar fi un indiciu că cronicarul scrie înainte de revenirea lui Mihai Racoviță în scaun a doua oară, în 1707.

---

[21] Kog. *Let.*, II, p. 51.

[22] Kog. *Let.*, III, 115.

[23] V. mai departe p. 98—99. ⟨Trimiterile de acest fel, ca și acelea de la nota 24 sau din paginile următoare — 58_{13-16}. 67_{21} — 68_{18}, 69_{28} — 70_{15}, 72_{22} — 73_{11} etc., se referă la textul letopisețului publicat în continuare de Constantin Giurescu în 1913, și fac trimitere atît la pagină, cît și la textul cronicei, care în ediția critică din 1913, a fost numărat pe fiecare pagină (1 — 40). Cuprinsul letopisețului nu se tipărește în volumul de față, nota D.C.G.⟩.

Să examinăm acum și partea întîia a cronicei, care se termină cu mazilirea lui Constantin Duca. Pentru domnii din această epocă cronicarul nu arată, cum am amintit, nici o preferință. Faptele lor sînt povestite cu măsură și obiectivitate, fără lungimi disproporționate. Cronicarul nu are nici persecuții de răzbunat, nici binefăcători de lăudat. Simpatia lui se îndreaptă către unul din boierii timpului, a cărui activitate o urmărește mai de aproape și cu admirație. Acesta este hatmanul Alexandru Buhuș. Întîia oară se vorbește de el în domnia a doua a lui Duca. Fiind sărdar, domnul îl trimite împreună cu tătarii, care-i veniseră într-ajutor, împotriva Hânceștilor răsculați, pe cari-i bate la Epureni (58_{13-16}). Dumitrașcu Cantacuzino îl însărcinează, împreună cu Caplan pașa și cu Turcii, să scoată slujitorii nemți din cetățile de supt munte. El merge întîi împotriva celor din Neamț, cari, lipsiți de proviziuni, părăsesc cetatea îndreptîndu-se spre Suceava, ca să se împreune cu cei de acolo. Buhuș îi urmărește și — atacă la Podișoare, aproape de Suceava. Oastea polonă este ruptă în două; unii rămîn pe cîmpul de luptă, alții, fiind prinși, sînt trimiși domnului. În timpul luptei, hatmanul trece printr-o mare primejdie: pierindu-i calul, cade într-un răzor, unde era să pice în mîinile vrăjmașului, dacă nu se apuca de coada calului unui căpitan anume Decusară. După ce a luat și Suceava, pe care a asediat-o timp de doi ani, este primit la reîntoarcere de Dumitrașcu Cantacuzino cu mare cinste: „Intrînd în Iași i-au făcut alaiu cu toți slujitorii domnilor și țării, și era în mare cinste la domni", (67_{21}—68_{18}).

Supt Antonie Ruset el este pus hatman în locul lui Gavriliță din ordinul lui Halil pașa, care-l cunoștea de cînd îi apărase vitejește zahereaua pe care o ducea la Camenița. Întrebînd, în timpul expediției Cehrinului din 1676, pe domn de el, și spunîndu-i că-i bolnav și n-a putut veni la oaste, a făcut pe Antonie Ruset să-l aducă tocmai acolo, poruncindu-i să-l puie hatman și să nu afle că-l mai schimbă. Mergînd spre Cehrin, Buhuș lovește o ceată de cazaci, care țineau drumul turcilor la niște stînci de piatră, îi prinde pe toți și-i duce plocon pașii „pentru care au și mai dobîndit cinste și nume bun la pașa" (69_{28}—70_{15}).

În domnia a treia a lui Duca, el descoperă domnului complotul urzit împotrivă-i de Gheuca vistierul, Bogdan jitnicerul și Lupul sulgerul. Un căpitan Decusară, același probabil, care îl scăpase la Podișoare, comunicîndu-i cuprinsul cărții pe care boierii complotiști o scriseseră Lăpușnenilor și Orheienilor, hatmanul înștiințează pe domn (72_{22}—73_{11}).

Împreună cu Miron Costin și Constantin Ciobanul postelnicul, Buhuș sfătuiește pe Duca, la reîntoarcerea din expediția Vienei, să nu se ducă în Țara Românească, cum îl îndemnau unii, ci să treacă în Moldova (76_{5-7}). Ajungînd la Domnești, Duca îl trimite împotriva lui Hăbășescu și a adunăturei ce se strînsese să meargă la Bugeac, pe care îi bate la Movileni și-i risipește (76_{17-21}). Cînd podghiazul înconjură curtea din Domnești, Buhuș, care era la o gazdă mai departe, auzind gîlceavă, vine cu Dediul sărdarul și cîțiva lipcani, dar neputînd răzbi, se retrage și trimite la doamna la Focșani să facă oaste acolo și să i-o trimită, ca să bată pe leși. În loc să strige slujitori în leafă, vine ginerele Ducăi cu seimenii și slugile boierești, ce erau cu doamna, la Șoldești unde era hatmanul. Pornind cu toții de acolo spre Domnești n-au atacat podghiazul noaptea, așteptînd să se facă ziuă, să vază cîți poloni sînt, și de vor fi ei prea puțini, să mai strîngă oaste. Vicleșugul hatmanului, care trimite pe sărdarul cu cîțiva oameni, că doar se vor slobozi leșii asupra lui, și atunci să-i atace, neizbutind, el se retrage așteptînd să-i mai vie ajutor, cu speranța că seimenii din curte vor mai rezista. Dar abia pleacă și seimenii deschid poarta, dînd astfel pe domn în mîinile polonilor (76_{27}—79_{7}). Povestirea prinderii lui Duca la Domnești, care constituie partea cea mai amănunțită și mai precisă a cronicei, fiind în același timp cea mai completă descriere a acestor întîmplări, ne lasă impresia unei calde și dibace pledoarii pentru a degaja răspunderea hatmanului. În toată această povestire el ocupă primul rol. Dacă sforțările lui care a făcut tot ce omenește era cu putință ca să scape pe domn, nu izbutesc, vina e a altora, a doamnei care n-a pus să strige în leafă slujitori la Focșani, a ginerelui domnului, care și cu poținii ce venise „vrea hi stătut în laturi și lîngă dînsul vrea rămîne cei ce venise hatmanului în ajutor", a seimenilor și a lui Dediul bulucbașa, care au deschis poarta „nici de o nevoe, nici de o strînsoare, numai de vicleni".

---

[24] *Ibid.*, p. 83_{37}—84_{26-30}.

După risipa de la Domnești, Buhuș pribegește în Țara Românească. Chemat de Dumitrașcu să-l boierească, el refuză, fiind bolnav și oprindu-l și Șerban Vodă. Cu îndemnul acestuia, el vine la Focșani unde dă de știre lui Gavriliță vornicul și altora, că Dumitrașcu a scos ferman să taie boierii, sfătuindu-i să pribegească în Țara Românească (80_{1-16}).

Incontestabil că cel care a scris această parte a cronicei este un admirator al lui Buhuș. Admirația se vede nu numai din povestirea faptelor lui, dar și din felul cum se vorbește în cronică despre ceilalți hatmani. Buhuș nu este numai un viteaz și iscusit militar, ci cel mai bun hatman moldovean din acea epocă, cu care nici unul din cei ce au ocupat această dregătorie în timpul lui și după el nu se puteau compara. Pe fostul hatman al lui Petriceicu, Hăbășescu, și adunătura ce era cu el, așa i-a bătut la Movileni „cît nu s-a ales nimică de dînșii" (76_{17-21}). Antonie Ruset îl pune din ordinul pașei, în locul lui Gavriliță, ca mai vrednic (69_{28}—70_{15}). Zosin Bașotă e pus hatman de Dumitrașcu numai pentru că nu voise Buhuș să vină, dar lui „nici în gînd nu i-au fost" (80_{5-7}). Povestirea întîlnirei hatmanului Velicico cu podghiazul polon, este plină de humor: „Și eșind Velicico hatmanul cu oaste înaintea lor semeț și fără cumpăt, ca cum vrea lua pre toți de grumazi, dacă s-au tîmpinat, îndată dete dos a fugi și ceia a-i goni, pînă în Iași, toți luîndu-i de grumazi; iar hatmanul Velicico s-au oprit în mînăstirea Cetățuia, că acolo era Cantemir Vodă. Iară podghiazul, de nu nici vrea veni în Iași, le-au căutat a veni gonind pe Velicico hatmanul" (82_{26-32}). Și cu toate acestea urmașul său în hătmănie, Bogdan, ginerele lui Cantemir, era și mai slab, fiind batocotrit de Velicico la toate mesele domnești (85_{19-21}).

Din cauza atențiunei deosebite pe care cronicarul o acordă lui Buhuș, a simpatiei cu care povestește faptele lui și a laudelor ce-i aduce, am fi înclinați să considerăm această parte a Letopisețului ca un *izvod* al său. Pentru a putea însă stabili dacă izvodul a fost scris din îndemnul și supt controlul lui, dacă autorul a văzut el însuși aceste isprăvi și a cunoscut de aproape pe cel ce le-a săvîrșit, sau le înseamnă numai din auzite, așa cum circulau printre aceia de la care își culege informațiunile, o verificare a lor prin cele ce știm din izvoarele contimporane despre activitatea acestui boier, este necesară.

III

BIOGRAFIA HATMANULUI ALEXANDRU BUHUȘ

Alexandru, sau cum i se mai zicea, Sandu Buhuș, era fiul lui Dumitrașcu Buhuș, vistier supt Vasile Lupu, și soțul dintîi al viitoarei doamne a lui Istratie Dabija[25]. Se pare însă că Dafina-Ecaterina nu avusese cu Buhuș decît pe Anastasia, soția lui Gheorghe Duca, așa că ceilalți copii ai vistierului erau dintr-o altă căsătorie [26].

Prima mențiune despre Alexandru o aflăm într-un act din 1656, în care se amintește o cumpărătoare făcută împreună cu fratele său Nicolae Buhuș, logofăt al treilea. Era pe atunci spătar, desigur al doilea sau al treilea [27]. A luat în căsătorie pe Alexandra, unica fată a lui Nicolae Ureche spătarul [28], fratele cronicarului Grigore, și al Saftei, fiica unui Neagoe [29]. Căsătoria trebuie să se fi făcut prin anii 1660—1664 [30]. Pe lîngă averea rămasă de la părinții săi [31], Alexandra moștenește și averea verilor săi, copiii cronicarului Grigore Ureche, morți mai toți fără moștenitori [32]. La începutul carierii sale, Sandu Buhuș răzbate destul de greu. Pînă către sfîrșitul domniei lui Alexandru Iliaș (1668), n-a mai ocupat nici o dregătorie. După mențiunea din 1656, îl întîlnim tocmai în 1665, cînd era tot „fost spătar“ [33]. Curioasă îndeosebi ne apare îndepărtarea viitorului hatman de la dregătorii în domnia lui Istratie Dabija, soțul văduvei tatălui său[34], cînd fratele său mai mare, Nicolae, ajungea în mai puțin de trei ani din medelnicer mare logofăt, precum și în scurta domnie a cumnatului său Gheorghe Duca[35]. Tocmai către sfîrșitul domniei lui Iliaș Alexandru, prin lunile mai—iunie 1668, Buhuș este numit vel pitar[36], dregătorie pe care n-a păstrat-o decît cele cîteva luni cît a mai ținut domnia acestuia[37]. Cu revenirea pe tron a lui Duca, el rămîne iarăși fără nici o slujbă[38]. Dar după cîtva timp atitudinea domnului față de cumnatul său, ale cărui însușiri începe a le prețui, se schimbă. La începutul anului 1671 Buhuș era sărdar[39], iar cîteva luni mai tîrziu i se încredințează hătmănia. Izvodul nostru afirmă că Buhuș era încă sărdar, cînd, după alungarea domnului, a fost trimis cu tătarii împotriva Hânceștilor, și că i-ar fi bătut la Epureni[40]. Celelalte cronice moldovenești nu cunosc această luptă. Cronica atribuită lui Nicolae Costin o pune la Chișinău[41], iar Amiras „la Pașcani pe valea Ichiului, două ceasuri de la Chișinău mai sus" [42]. Nici una nu amintește despre rolul lui Buhuș în această împrejurare. Un izvor foarte important pentru evenimentele moldovenești din această epocă *Istoriile domnilor Țării Românești* de Radu Popescu, atribuite lui Constantin Căpitanul, ne prezintă faptul cu totul altfel: Buhuș era hatman atunci, și el a fost trimis împotriva Hânceștilor, nu cu tătarii și după alungarea domnului, ci mai înainte și cu oaste de țară, „de s-au bătut cu dînșii, dar nimic n-au isprăvit, ci i-au căutat Ducăi Vodă să lasă țara și s-au dus la turci peste Dunăre" [43]. Care dintre aceste două versiuni este cea adevărată, nu putem hotărî. În Izvod constatăm însă o greșală: în momentul răscoalei Hânceștilor, întîmplată, după toate probabilitățile, la sfîrșitul lui noiembrie 1671[44], Buhuș nu era sărdar, ci hatman[45]. În acest punct adevărul fiind de partea *Istoriilor*, suntem înclinați să credem că versiunea acestora este cea adevărată.

---

[25] Mort în 1647. Inscripția funerară publicată de episcopul Melchisedec în: *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 mînăstiri și biserici antice*, București, 1885, p. 129.

[26] Asupra acestei chestiuni voi reveni într-o notiță despre doamna Dafina-Ecaterina. Aci amintesc numai următoarele fapte: 1) E o mare disproporție de vîrstă între Dafina și pretinșii ei fii; 2) Ca moștenitoare a Dafinei se prezintă numai Anastasia, nu și Buhușeștii. Îndreptez cu acest prilej eroarea, întemeiată pe o confuzie, că Dafina era fata lui Mihai Furtună comisul (Docan: *Frate*, în *Arhiva* de la Iași, IX, 423), deoarece ea era din familia Jora, sora lui Gavril Jora (Acad. Rom. doc. 133—11). Fata lui Furtună comisul era soția lui Nicolae Buhuș logofătul (C. Giurescu, *Tratatul lui Constantin Cantemir cu Austriacii*, extras din *Convorbiri Literare*, anul XLIV (1910, p. 7 n. 3).

[27] Printr-un act din 15 fevruarie 1656, Nicolae Buhuș, logofăt al treilea, face schimb cu Iordache Cantacuzino vistierul și fiul său Toderașcu postelnicul, dîndu-i partea lui din satul Resteul, *pe care îl cumpărase împreună cu fratele său Alexandru spătarul*, pentru un alt sat. Acad. Rom. doc. 68—139.

[28] Acad. Rom. doc. 125—127; 47—204; N. Iorga, *Studii și documente*, XI, p. 77; V. A. Ureche: *Miron Costin*, II, p. 522 etc.

[29] N. Iorga, *Studii și documente*, V. p. 402.

[30] La 8 august Safta, văduva lui Nicolae Ureche, cu fiica ei Alexandra vînd partea lor din Toporăuți călugărilor de la Barnovschi (N. Iorga, *St. și doc.* V. 402). La 25 iulie 1665 Alexandru Buhuș era însurat (Acad. Rom. doc. 125—128).

[31] Acad. Rom. doc. 125—128; 130—190; 125—127.

[32] Doc. din 8 sept. 1675 (Acad. Rom. 47—204) și din 19 iunie 1679 *(Ibid.*, 47—187) și V. A. Ureche: *Schițe din ist. lit. rom.*, 191. Dintre urmașii lui Grigore Ureche rămăsese numai o fată, *Samina*, „fiindu-ne nepoată, spune Buhuș și Alexandra, după Ureche vornicul“, măritată cu Vasile Gheuca (V. A. Ureche: *Miron Costin*. I, 700) Rudenia jupînesii lui Gheuca cu doamna Anastasia a lui Duca, „vară primară“, de care vorbește Neculce, (Kog., *Let.*, II, 215), nu mi-o pot explica.

[33] Doc din 25 iulie 1665, la Acad. Rom., 125—128.

Cu deschiderea luptelor turco-polone din 1672 se ivește în Moldova un puternic curent creștin. Petriceicu, urmașul lui Duca, abia urcat pe tron, intră în legături cu polonii[46]. Buhuș nu era dintre partizanii noiei îndrumări. Nu numai în această împrejurare, dar în toată activitatea lui el s-a arătat adversar al pătrunderii armatelor creștine în Moldova, fiind totdeauna de partea domnilor care au urmărit păstrarea bunelor raporturi cu Poarta. În intervalul de la 1672—1684, podghiazurile polone n-au avut printre boierii moldoveni un dușman mai hotărît ca el. Conduita aceasta a lui, la care se mai adăoga și înrudirea cu fostul domn, ne explică înlocuirea lui în hătmănie supt Petriceicu prin Gligorie Hăbășescu[47]. În campania din 1763, n-a făcut parte din oastea lui Petriceicu, așteptînd, împreună cu alți boieri din țara de jos, pe la moșiile lor, în preajma oștilor turcești, sfîrșitul lucrului. Trădarea lui Petriceicu la Hotin punea pe boierii din jurul lui, care nu voiau să apuce drumul pribegiei, într-o grea situație. Exemplul lui Grigore Ghica, care se dusese la turci, era pentru ei un îndemn să urmeze aceeași cale. Supt pretext că trebuie să-și ascunză familiile dinaintea tătarilor, ei cer voie domnului să meargă pe la casele lor. Față de refuzul lui Petriceicu, și după răspunsul hotărît al lui Miron Costin „ori să fie voia mării tale, ori să nu fie, nu ne vom lăsa casele să le iee tătarii", boierii îl părăsesc cu toții. Ei scriu apoi prin Gheorghiță Mitre cărți „la boierii cei de țara de jos, la Gavriliță și la Buhuș și la alții, precum ei și cu toată oastea s-au despărțit de Petriceicu Vodă și vin în jos la dînșii, ca să facă știre vizirului, să poftească domn dintre dînșii, să-și pue pre cine vor socoti". Trimisul găsește pe boieri adunați la Galați împrejurul noului domn Dumitrașcu Cantacuzino[48].

---

[34] Doc. de la Acad. Rom. 125—128; 47—200 și 130—190.

[35] Doc. din 4 aprilie 1666 la Acad. Rom. 125—127.

[36] Pomenit întîi într-un act din iunie (Iorga, *St. și doc.* V, 40). La 1 mai pitar era Ionașco (Acad. Rom. doc. 44—140). Numirea s-a făcut prin urmare în acest interval.

[37] Vezi documentele din 26 august (V. A. Ureche *Miron Costin*, I, p. 106), 30 sept. (Iorga, *St. și doc.* V, 89) și 12 oct. (Iorga, *St. și doc.* VI, p. 88).

[38] Doc. din 5 iunie 1669 în Iorga, *St. și doc.* XI, 77, unde „Alexandru Buhuș biv vel spătar" este evident o lectură greșită în loc de biv vel pitar. Vezi și doc. din 14 august 1669 în V. A. Ureche: *Miron Costin*, II, p. 522.

[39] Doc. din 8 ianuarie (V. A. Ureche: *Miron Costin*, I, 125) și 10 martie (Acad. Rom. 137—93).

[40] V. mai departe p. 58_{15-16} (vezi nota 23 D.C.G.).

[41] Kog., *Let.*, II, p. 7.

[42] *Ibid.*, III, 102. Neculce (*Let.*, II, p. 198) și Cronica racovițeană atribuită lui Muste (*Let.*, III, 7) reproduc faptul din Izvodul nostru.

[43] *Ediția Iorga*, p. 167.

[44] Cronica atribuită lui Nicolae Costin pune răscoala la 29 noiemvrie 7181 (Kog., *Let.*, II, 7). Anul, cel puțin, este greșit, deoarece în noiemvrie 1672 Duca nu mai era domn. Neculce o pune în 7180 „în al treilea an a Ducăi" (*Let.*, II, 197), ceea ce ar corespunde lui noiemvrie 1671.

[45] Îl întîlnim întiași dată în această dregătorie la 20 noiemvrie 1671 (Iorga, *St. și doc.*, VI, p. 88).

[46] Iorga, *St. și doc.*, IX, p. 149—151.

Buhuș primește iarăși hătmănia, în locul lui Hăbășescu care însoțise pe Petriceicu. Abia sosit în Iași, Dumitrașcu află că Petriceicu vine cu polonii asupră-i. Părăsind capitala, în care nu stătuse nici două săptămîni, spre a se duce în tabăra turcească de la Țuțora, el lasă în Iași „de strajă cu puțini slujitori pre Buhuș hatmanul și pe Contăș slugerul, cari au așteptat pînă au sosit străjile lui Petriceicu Vodă printre vii și atunci au purces din Iași. Care, după ce l-au văzut pre Buhuș, straja lui Petriceicu Vodă l-au gonit, și văzînd că-l vor ajunge, avînd cuhnii după Socola, îndată și-au luat caii și au lăsat cuhnii ce au avut, și văzînd și leșii că nu-l vor mai ajunge, s-au întors în Iași"[49]. De la Țuțora, Dumitrașcu s-a dus la Isaccea. I se trimite în ajutor un pașă cu oaste turcească și tătarii din Crimeia, cu care se împreună la Codrul Chigheciului, înaintînd pînă la Huși. Aci se aleg 20.000 de tătari cu cai mai buni și cu sultanul Hagi Gherei, care împreună cu hatmanul Buhuș și alți boieri să meargă înaintea lui Petriceicu și a leșilor. Ciocnirea se produce la Gura Bohotinului. Peste noapte însă polonii se retrag, după ce aprinseseră focuri multe spre a înșela pe tătari. Buhuș și Cantemir sărdarul, trimiși să ia limbă, se întorc aducînd știrea despre plecarea polonilor, pe care apoi i-au urmărit pînă au trecut de Iași[50].

Intervenția făcută de Dumitrașcu pe lîngă regele polon prin mijlocirea lui Miron Costin, ca polonii să evacueze cetățile pe cari le ocupaseră în Moldova, neizbutind[51], Buhuș este trimis să-i alunge. Am văzut cum povestește Izvodul această expediție. Cronica atribuită lui Nicolae Costin ne-o prezintă într-o altă lumină și cu mai multă precizie. Nu se vorbește nimic despre Caplan pașa și turci, nici despre pericolul prin care trecuse hatmanul.

---

[47] Doc. din 20 iunie 1673 în Iorga, *St. și doc.*, VII, p. 367.

[48] Neculce, *Let.*, II, p. 205 ⟨ed. Iordan, p. 53—54⟩.

[49] Cronica atrib. lui Nicolae Costin, Kog., *Let.*, II, p. 11.

[50] Neculce, *Let.*, II, p. 206.

[51] Eugenius Barwinski, *Mironis Costini Chronicon terrae Moldavicae ab Aarone principe*, București, 1912 (ed. Comisiunei Istorice a României), p. XIII.

Buhuș este însoțit de Velicico Costin, spătar al doilea. Lupta cu nemții, cari mergeau spre Suceava, s-a dat nu la Podișoare, ci pe șesul Băii. Rezultatul ei este mai puțin hotărît, de cum e arătat în Izvod: „ci au stătut și nemții vîrtos, ce de tot nu i-au putut sparge. Iară cîteva capete au adus la Iași la Dumitrașco Vodă, ca la vro 50 de capete și vre-o 20 nemți vii, iară alții au scăpat apărîndu-se pînă au intrat în cetatea Sucevii, ci ieșind totdeauna de lovea în tîrg de-și apuca cîte ceva de hrană, iară nu de ajuns. Deci stînd împrejurul Sucevei la războiu Buhuș întotdeauna, văzînd și nemții că flămînzesc, numai ce au căutat bieților nemți a se închina"[52]. Durata de doi ani a asediului Sucevii arătată în Izvod este greșită întrucît cetatea cade la 9 august 1674 [53]. Povestirea mai precisă din Cronica atribuită lui Nicolae Costin, lipsită de elementul legendar al scăpării miraculoase a hatmanului, care se agață de coada calului căpitanului Decusară, mi se pare mai aproape de realitate. La reîntoarcerea din această norocită expediție, hatmanul este primit de domn cu mari onoruri [54]. Buhuș rămîne apoi hatman în toată domnia lui Dumitrașcu [55].

Izvodul spune că la începutul domniei lui Antonie Ruset hătmănia fusese încredințată lui Gavriliță Costache, și că numai în timpul expediției contra Cehrinului din 1676 el este înlocuit cu Buhuș din ordinul lui Halil pașa. Înlocuirea ne este înfățișată supt un aspect romantic. Fostul hatman este adus tocmai la Cehrin; pe drum el atacă și prinde pe niște cazaci ce țineau drumul turcilor, „neputîndu-le strica nime nimica", pe cari îi aduce plocon pașii. Întreaga povestire este de domeniul legendei. Realitatea e cu totul alta. La începutul domniei lui Antonie Ruset, Buhuș continuă să fie hatman. Îl aflăm în această dregătorie în tot cursul anului 1676 [56]. În expediția din acest an el comanda corpul de moldoveni, cari împreună cu tătari, turci și munteni, avea însărcinarea să păzească podul de peste Nistru. Ei sunt bătuți, însă, la începutul lui septemvrie de poloni, cari pun astfel stăpînire asupra podului [57]. Buhuș rămîne hatman pînă în primăvara anului 1677. Pentru ultima oară îl întîlnim la 29 martie [58]. Prin lunile aprilie-iunie el este înlocuit cu Gavriliță Costache, pomenit pentru întîia dată ca hatman într-un document din 1 iulie [59]. Se știe că expediția din acest an s-a făcut în timpul verei: la 12 august armata turcească ajunge în fața Cehrinului, iar la 7 septemvrie începe retragerea [60]. Înlocuirea de care vorbește Izvodul, arătată greșit în 1676, ar fi putut avea loc, dacă împrejurările în cari ea s-a produs sunt exacte, în acest interval. Ea se produce, însă, abia la începutul anului următor 1678. Gavriliță rămîne hatman, nu numai în timpul expedițiunei din 1676, dar și după aceea. Îl întîlnim pentru ultima oară la 5 noiemvrie 1677 [61]. La 30 aprilie 1678 hatman este Buhuș[62]. Înlocuirea s-a făcut, așadar, în intervalul de la decemvrie 1677 pînă la aprilie 1678, și ea n-are, evident, nici o legătură cu expediția Cehrinului din vara trecută. Povestirea Izvodului este legendară.

---

[52] Kog., *Let.*, II, 12.

[53] N. Iorga, *St. și doc.*, IX, p. 167.

[54] V. mai departe p. 67_{21}- 68_{18} (vezi nota 23, D.C.G.)

[55] Pentru anul 1674 v. Iorga, *St. și doc.*, V, 43—44 și V. A. Ureche, *Miron Costin* I, 700. Pentru 1675 doc. de la Acad. Rom. 47—204 și V. A. Ureche, *Schițe*, 191.

[56] La 22 și 30 martie (Acad. Rom. doc. 47—190; 47—202); la 26 aprilie (Acad. Rom. doc. 14—62) la 30 mai (V. A. Ureche, *Miron Costin*, I, p. 155; *Uricarul*, X, p. 73—74).

[57] N. Iorga, *St. și doc.*, IX, 172.

[58] V. A. Ureche, *Miron Costin*, I, p. 705—6 cf. și p. 703.

[59] N. Iorga, *St. și doc.*, V, p. 91.

[60] *Ibid.*, IX, p. 174—5.

[61] Acad. Rom. doc. 75—74; V. A. Ureche, *Miron Costin*, I, p. 222 cf. 703, 707—708.

[62] Acad. Rom. doc. 69—134.

Cîteva luni mai tîrziu, Buhuș se afla împreună cu Miron Costin în fruntea celor nemulțumiți cu domnia lui Antonie Ruset. La întoarcerea de la Cehrin, prin noiemvrie 1678, ei îl pîrăsc la Soroca vizirului. Învinuirile cari i se aduceau nu le cunoaștem; ele trebuie să fi fost, însă, cele obișnuite în asemenea împrejurări: asupririle făcute țării. Motivul real al pîrei era desigur nemulțumirile personale, ințețite de Duca, care văzînd că-i scapă tronul Țării Românești, rîvnit de Șerban Cantacuzino, umbla acum după acela al Moldovei. La început domnul izbutește prin bani să-și așeze lucrul și să îmbrace caftan. Pîrîșii începuseră să-și prindă caii ca să fugă. Teama le-a fost însă de scurtă durată. La un sat de lîngă Chișinău îi întîmpină un agă împărătesc cu mazîlia. Buhuș și cu Grigorie Ghenghea vornicul erau numiți caimacami pînă la sosirea noului domn [63].

Buhuș rămîne hatman în toată domnia a treia a Ducăi (1679—1683). El este unul dintre sfetnicii săi cei mai influenți și cei mai de credință. Înștiințat despre complotul din 1680, de oștenii din Orheiu și Lăpușna, cari veniseră să-i ceară sfatul, denunță pe conspiratori domnului [64].

La reîntoarcerea de la asediul Vienei, el sfătuiește pe domn împreună cu Miron Costin și Constantin Ciobanul postelnicul, ca să nu se ducă în Țara Românească, cum îl îndemnau Gavriliță vornicul și alții, ci să intre în Moldova [65]. În vreme ce domnul trecea munții pe la Oituz, Buhuș este trimis înainte spre Ocna, unde Petriceicu pusese cămăraș pe Ilie Pleșca [66]. Am văzut cum expune Izvodul rolul lui în întîmplările din decemvrie 1683. Hatmanul făcuse sforțări extraordinare ca să scape pe domn. Cu toate că povestirea acestor întîmplări ne face impresia unei călduroase apărări a purtării lui, faptele arătate sunt, după toate probabilitățile, exacte fiind confirmate și de alte izvoare [67].

După prinderea lui Duca, Buhuș rămîne în Țara Românească. Cîștigat de Șerban pentru marile lui proiecte, el nu numai că refuză să se întoarcă în Moldova, unde Dumitrașcu îl chema în mod stăruitor, oferindu-i din nou hătmănia, dar vine la Focșani ca să îndemne pe boieri să pribegească [68]. Se pare că el n-a apucat să vază domnia lui Cantemir. Neculce spune că a murit în satul Rușii [69].

Pe urma lui Buhuș rămîn 5 copii: 3 feciori, din cari se trag Buhușeștii din sec. al XVIII (-lea), și 2 fete. Cel mai mare, *Ioan Buhuș* paharnicul, care nu trebuie confundat cu văru-său, hatmanul și logofătul, fiul lui Nicolae Buhuș [70], nu lasă, după cît știu, urmași [71]. Al doilea, *Dumitrașcu Buhuș* căpitanul [72], pe care l-a trimis Constantin Duca în a doua domnie în Țara Românească ca să omoare pe Bogdan hatmanul [73], a avut ca fii pe Sandu, Ștefan și, probabil, pe Constantin [74]. Al treilea, *Nicolae Buhuș*, armașul, căsătorit cu Safta, fata lui Constantin Ciobanu postelnicul, are pe Toader, pe Cozma, egumen la Bogdana, și o fată Alexandra [75]. Fata cea mai mare a lui Alexandru Buhuș, *Maria*, era măritată după Dumitrașcu Ursachi, sluger și stolnic [76] cu care a avut 3 feciori, Vasile [77], Gheorghe și Varlaam călugărul [78], și o fată Catrina, măritată cu Constantin Silion medelnicerul [79]. Fata cea mai mică *Catrina* se mărită în 1690 [80] cu Gheorghiță, paharnic și spătar, care urmează pe Cantemir în Rusia [81]. Are o singură fată care ia pe Toader Carp medelnicerul [82].

---

[63] Cronica atribuită lui Nicolae Costin, Kog., *Let.*, II, p. 15—16; Neculce, *Let.*, II, p. 212.

[64] V. mai departe p. 73_{2-3} (vezi nota 23, D.C.G.); Cronica atribuită lui Nicolae Costin, *Let.*, II, 19; Neculce, *Let.*, II, p. 214—15; *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. Iorga, p. 198—199.

[65] Mai departe p. 76_{5-7} (vezi nota 23, D.C.G.); Cronica lui Nicolae Costin, *Let.*, II, p. 28.

[66] Cronica atrib. lui Nicolae Costin, *Let.*, II, p. 28—29.

[67] Încercările repetate ale hatmanului de a libera pe Duca sunt confirmate și de Amiras (*Let.* III, 107), iar refuzul doamnei de a da bani să facă slujitori e arătat și în Cronica atribuită lui Nicolae Costin, *Let.* II, p. 31.

[68] Mai departe p. 80_{1-6}; Neculce în Kog., *Let.*, II, p. 226.

[69] *Let.* II, p. 225.

[70] C. Giurescu, *Tractatul lui Constantin Cantemir cu austriacii*, p. 7 n. 3.

[71] Acad. Rom. doc. 48—47; 89—194; 142—185; 13—81 etc.

[72] Acad. Rom. doc. 13—221; 48—47 etc.

Hatmanul Alexandru reprezintă apogeul Buhușeștilor. Nici unul dintre feciorii și ginerii săi nu s-a mai putut ridica în primele rînduri. Neculce vedea în această decădere a urmașilor pedeapsa dumnezeiască pentru pîra nedreaptă a lui Antonie Ruset [83].

Acesta este personajul pentru care autorul Izvodului arată o așa de vădită preferință. Comparînd acum ceea ce ne spune despre el cu ceea ce știm din alte izvoare, constatăm două lucruri: *a)* În Izvod nu se expune întreaga carieră a hatmanului, ci se stăruiește numai asupra momentelor celor mai însemnate din activitatea sa militară; *b)* În afară de întîmplările de la Domnești, cari sunt povestite amănunțit și exact, celelalte fapte de arme ale hatmanului, îndeosebi lupta de la Epureni și punerea lui în hătmănie din ordinul pașei și prinderea cazacilor, în timpul expedițiunei Cehrinului din 1676, sunt neexacte, fiind culese din tradiție și îmbrăcate în haina legendei. Încheierea care se impune este că Izvodul *nu a fost scris din ordinul și supt controlul hatmanului, ci este opera unui admirator al lui, care nu-l cunoscuse mai de aproape decît în domnia a treia a lui Gheorghe Duca.*

IV

DOUĂ IZVOADE ȘI DOI AUTORI

Constatat fiind că Letopisețul se alcătuiește din două părți, în cari se vădesc preocupări diferite, în cea dintîi pentru hatmanul Buhuș, în cealaltă pentru Mihai Racoviță, se impune întrebarea dacă el este în întregime opera unui singur autor, sau dacă nu cumva cronicarul lui Mihail Racoviță continuă o cronică care nu-i aparține. Presupunerea din urmă ni se pare cea întemeiată. Letopisețul este format din două izvoade deosebite, a căror îmbinare nu este firească. În cel dintîi, domnia lui Constantin Duca se termină cu mazîlirea lui după stăruința socrului său Brîncoveanu (95_{15-21}). Domnia lui Mihai Racoviță începe cu toate acestea din nou cu expunerea celor întîmplate supt Duca. Se repetă astfel că obținuse tronul cu banii domnului muntenesc, că asuprea boierii cu împrumutele, iar țara cu orînduieli și angării neobișnuite și că boierii pribegesc (95_{23}—96_4). Se spun însă și unele lucruri nouă: de nevoi și asuprele țara s-a pustiit pînă la al treilea an; boierii n-aveau credință la domn, din care cauză stăpînirea lui căzu cu urît; unii au pribegit în țara ungurească; între pribegi erau și boieri de frunte și mai de jos (96_{5-13}).

---

[73] Neculce, *Let.*, II, p. 271.

[74] Acad. Rom. doc. 128—194; 79—146; 33—74; 55—61.

[75] N. Iorga, *St. și doc.*, VI, 276, VII, 93—94. Acad. Rom. doc. 47—175, 47—185; 47—170 (cf. 120—119; 120—136).

[76] Acad. Rom. doc. 130—180; 120—94; 46—186; 47—27.

[77] Acad. Rom. doc. 85—13.

[78] *Ibid.*, 12—92; 12—51; 12—50.

[79] *Ibid.*, 12—92; 34—20; 35—198.

[80] Iorga, *St. și doc.*, XVI, p. 409. Pentru partea ei de moștenire v. Acad. Rom. doc. 48—47.

[81] Neculce. *Let.*, p. 332; Acad. Rom. doc. 153—58; 15—75; 46—186; 78—73.

[82] Mai tîrziu stolnic. Acad. Rom. doc. 55—61; 56—111; 56—92.

[83] „Dară și boierii cei ce l-au pîrît încă nimică nu s-au mai ales de casele lor. La Alexandru Buhuș hatmanul nimică nu i s-au ales de casa lui și de feciorii lui, cum se vede și pînă astăzi" (Kog., *Let.*, II, p. 213).

Brîncoveanu este prezentat în partea din urmă altfel ca mai înainte. Nu mai e dușmanul moldovenilor, pricinuitorul de căpetenie al stricării țării lor, ci un domn foarte bogat, în țara căruia e belșug mare, și care are pace bună cu Mihai Vodă, trimițîndu-și pururea soli unul altuia.

Se povestește din nou, pe scurt, ducerea lui la Adrianopol, dar motivul este acum altul, decît cel arătat mai înainte. Chemarea lui se datorește umbletelor lui Duca, care sfătuiește pe vizir la aceasta socotind că domnul Țării Românești ori se va teme și nu va merge, fugind aiurea, ori, dacă se va duce, n-o să se mai întoarcă. Stăruința lui Brîncoveanu pentru mazîlirea fostului său ginere apare, în urma acestei purtări, ca o îndreptățită răzbunare.

Repetirile și deosebirile acestea dovedesc că domnia lui Mihai Racoviță este povestită de altcineva decît cel care scrisese partea de mai înainte. Letopisețul se compune deci din două Izvoade datorite la cronicari deosebiți.

Despre autorul celui din urmă nu putem spune nimic. Izvodul lui este prea puțin întins și prea oficios, pentru ca să putem întrezări în el cît de puțin persoana cronicarului, desigur unul dintre boierii lui Mihai Racoviță. El trebuie să fi scris înainte de 1711—12, cînd cronica a fost interpolată (83_{37}—84_{26-30}); se pare chiar, după felul cum înfățișează această primă domnie a patronului său, că înainte de revenirea lui în scaun a doua cară, în 1707.

Din analiza primului Izvod se desprind unele încheieri destul de interesante cu privire la autorul lui. Observăm mai întîi că, la evenimentele pe cari le povestește, nu-l preocupă atîta laturea politică. Boierii apar în povestirea lui pe al doilea plan: certurile, pîrele și intrigele lor arareori numai le însemnează. Ceea ce cunoaște cronicarul mai de aproape, ceea ce pune în deosebită lumină și povestește mai cu interes sunt faptele militare, cari la unele domnii, ca a lui Dabija, Duca și Petriceicu, formează întreg fondul povestirei. Unele din aceste fapte, precum e venirea sultanului în Iași pe timpul lui Duca (59_{26}—60_8), cucerirea Cameniței (61_{22}—62_4), lupta de la Hotin (63_{28}—64_{16}), jaful tătarilor în Moldova (67_{3-20}), expediția lui Buhuș contra cetăților (67_{21}—68_{14}) și cu deosebire venirea polonilor cu Petriceicu și prinderea lui Duca (76—79) sunt povestite cu o preciziune care denotă nu numai pe un contimporan, dar pentru unele cel puțin, pe un martor ocular.

Pînă la domnia a treia a lui Duca cronologia este vagă [84]. În general, cronicarul precizează evenimentele sau raportîndu-le unele la altele [85], sau la anotimpuri [86], posturi [87] și sărbători [88]. Cea mai mare precizie cronologică se observă la domnia a treia a Ducăi. Aci ni se arată data numirei (71_{16}) și ziua intrărei în Iași (71_{19}), anul și ziua pornirei în expedițiunea Vienei (73_{22-24}), durata asediului (74_{21}), intrarea lui Petriceicu în Iași (76_{15-16}), ziua sosirei lui Duca în Domnești și a prinderii lui (77_{4}, 78_{14}). De la Duca înainte deși se dau de obicei anii diferiților domni, nu mai întîlnim, însă, aceeași precizie cronologică. Pe temeiul acestor constatări, credem că autorul Izvodului a trebuit să ocupe vreo slujbă în legătură cu hătmănia și că a cunoscut de aproape pe Buhuș, supt care va fi servit în domnia a treia a Ducăi. Activitatea anterioară a hatmanului (1671—1678) o cunoaște, însă, numai din auzite, ceea ce ne-ar explica greșelile pe cari le-am constatat.

---

[84] Sunt numai 4 date: urcarea pe tron a lui Iliaș (57_{12}), a lui Petriceicu (62_{12}), a lui Dumitrașcu (66_5) și anul cînd a fost ciuma (68_{19}).

[85] Pe vremea cînd avea turcul oștire cu Neamțul (54_3). La anul după această oștire (54_{10}). În al treilea an al domniei lui Duca s-au ridicat orheienii și lăpușnenii (58_1). Minunea lăcrămării icoanei se întîmplă în anul cînd turcii fac război polonilor (59_{16}). În același an a fost bielșug (60_{24}). În al doilea an al domniei lui Antonie Ruset îi vine poruncă să meargă la Cehrin (69_{23}). La anul după aceia merge iar (70_{16}). Duca se duce la Țarigrad în al doilea an al domniei sale (72_6). Mai înainte tăiase trei boieri (72_{22}).

Cronicarul era boier. Cînd însemnează că Cantemir era din oameni proști, lasă să se înțeleagă că el făcea parte dintr-o altă pătură socială. Nu este, însă, dintre boierii mari, dintre acei cari, stînd în primele rînduri, se împărtășesc în mod larg de binefacerile patronului și sunt urmăriți de urgia protivnicului. Pasiune în expunerea sa nu găsim. Critice întîlnim rar. Mai toate domniile sunt arătate într-o lumină simpatică. Domnii sunt, în general, buni, și cînd nu sunt, vina e a sfetnicilor, printre cari critică îndeosebi pe Cupărești, izvoditori obișnuiți ai orînduielilor scoase pe țară (58_{3}, 85_{12}). Nu umblă amestecînd domnii. Obiceiul cel vechiu al boierilor, cari nu se mai satură de schimbările dese ale domnilor, el îl dezaprobă (60_{9-11}), ca și pribegirile, cari tot de risipa și paguba țării sunt (93_{35}—94_{1}).

E un dreptcredincios care își manifestă evlavia criticînd pe cei ce calcă posturile (69_{3-8}), după cari datează, cum am văzut, evenimentele, care notează cu grijă lucrurile dumnezeiești făcute de domni (56_{10}, 57_{25}, 69_{16-22}) și crede în nepovestita minune a lăcrămării icoanei Maicii Domnului în mînăstirea de lîngă Hotin (59_{16-21}).

V

CRONICA RACOVIȚEANĂ

Cel dintîi cronicar care a folosit Letopisețul ca izvor de căpetenie pentru epoca respectivă, este autorul *Cronicei racovițene*, atribuite lui Nicolae Muste. Cum cronica aceasta este una din cele mai puțin cunoscute, cîteva lămuriri asupra ei sunt indispensabile pentru înțelegerea studiului nostru. Kogălniceanu o considera în 1845, cînd pentru prima dată a publicat cîteva fragmente din ea, ca opera lui Nicolae Muste [89]. Tipărind-o apoi în întregime în anul următor, în vol. III al *Letopisețelor*, el nu-l mai consideră pe Muste, care copiase manuscriptul de care s-a folosit pentru editarea ei, drept autor, ci i-o atribuie numai provizoriu „pînă la descoperirea adevăratului autor“ [90].

---

[86] P. $58_{20, 25}$; $62_{14, 16}$ 65_{27} 67_{10}.

[87] P. 62_{15}, 65_{27}, 76_{15}.

[88] P. 54_{21} ⟨Pentru toate trimiterile de la notele 84—88, vezi nota 23, D.C.G.⟩

[89] *Chronique de Nicolas Muste, ancien clerc de Divan*, 1662—1729, în scrierea: *Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques pour servir à l'histoire de Pierre-le-Grand, Charles XII, Stanislas Leszczynski, Démètre Cantemir et Constantin Brancovan*, par le Major M. Kogalnicean, Seconde partie, Iassi, 1845, p. 9—51.

[90] *Letopisețe*^{1}, III, p. 329.

Schimbarea se datora, probabil, cunoștinței pe care o avusese în răstimpul dintre cele două publicații despre un alt manuscript al cronicei, aflat în posesiunea lui N. Bălcescu, care l-a și publicat în același an (1846), în vol. III al *Magazinului Istoric*. Bălcescu spunea că manuscriptul său este *original* și că cuprinde în două locuri „subscris supt note" numele cronicarului, „dară atît de încurcat, încît nu e cu putință de a-l descifra" [91]. Astăzi ambele manuscripte, și al lui Muste, publicat de Kogălniceanu, și al lui Bălcescu, tipărit în *Magazin*, sunt necunoscute, iar vreun altul nou nu s-a mai aflat pînă acum. Cele două edițiuni înlocuiesc astfel manuscriptele după cari au fost făcute. Dar între aceste edițiuni există deosebiri fundamentale:

a) Una este de întindere. Pe cînd în ediția Kogălniceanu cronica merge pînă în domnia lui Grigore Ghica (1729), în edițiunea din *Magazin* ea se termină la începutul domniei a treia a lui Mihai Racoviță (1717) cu închiderea unor boieri învinuiți de înțelegere cu catanele [92]. „Aci se sfîrșesc, spune editorul, foile manuscriptului nostru celui original, cu toate că istoria urmează mai departe, precum se poate înțelege prea lesne din însuși cursul stilului" [93]. Deși nu e destul de clar, dacă aci se termina manuscriptul sau dacă îi lipseau foile de la sfîrșit, din analiza cronicei se constată, însă, în adevăr că partea de la 1717—1729 din manuscriptul Muste nu este un adaos posterior, ci o parte integrantă a povestirei, așa că lipsa ei din manuscriptul Bălcescu constituie o lacună.

b) A doua deosebire privește cuprinsul unei întinse părți a cronicei. De la domnia a treia a lui Gheorghe Duca pînă la începutul domniei întîia a lui Mihai Racoviță (1678—1704), povestirea este în cele două edițiuni diferită [94]. Avem pentru acest timp nu două redacțiuni ale aceleiași cronice, ci două cronice deosebite. Care dintre ele este cea autentică și care cea străină de redacțiunea primitivă, originală, a cronicei, se poate constata cu ușurință. Pe cînd versiunea din manuscriptul Bălcescu este scrisă în același spirit cu povestirea care precede și urmează, de care se leagă în chip natural, *versiunea Muste* este într-o contrazicere hotărîtă cu restul cronicei.

Despre Duca se spune că „întîiaș dată s-au arătat către toți cu blîndețe și cu milă, ca să uite răutățile *ce făcuse în domnia a doua, iară firea cea dintîi, care avusese, n-au schimbat-o*, nici au ascuns-o cu vrun meșteșug sau socoteală, ce fără de zăbavă *au început a face iarăș ca și în zilele lui trecute, adecă a îngreuna țara cu nesăturarea ce avea și a asupri pre boieri*" [95]. Dar în cele două domnii anterioare Duca e arătat dimpotrivă ca un domn bun [96]. Trimiterea se referă negreșit la o altă povestire.

---

[91] *Mag. Ist.*, III, 3 n.

[92] *Mag. Ist.*, III, 371; *Let.*, II, 60 r. 2.

[93] *Ibid.*, 371.

[94] *Mag. Ist.*, III, 37—74 r. 23; Kog. *Let.* III, $19_{29}-30_{13}$.

[95] Kog., *Let.*, III, 19. ⟨Citatul este din *Letopisețul Țerei Moldovei de la domnica lui Istrati Dabija v.v. pînă la a treia domnie a lui Mihai Racoviță v.v. atribuitŭ lui Nicolai Muste, dieacu stare de divanŭ (1662—1729)*"; titlul acesta este dat de Mihail Kogălniceanu, care a editat: *Cronicele României seu Letopisețele Moldaviei și Valahiei. A doua edițiune*", București, 1874. Aceeași trimitere și la notele 97, 98, 99, 100, 101.⟩.

[96] În domnia întîia „*tuturor era bun și fără prepusuri,* fiind și el domn din boierii de țară *cît nime nici o strîmbătate n-au avut de dînsul* "(*Let.* III, p. 5). În domnia a doua e iarăși înfățișat într-o culoare simpatică. Boierii îl pîrăsc nu fiindcă domnul ar fi asupritor, dar fiindcă așa sunt țările birnice de-a pururea învrăjbitoare (*Let.* III, p. 8). Turcii sunt nerecunoscători cînd răsplătesc „pre cela ce au purtat grijă viind împărăția să nu-i afle vină nici de una și au dăruit multe daruri scumpe, în loc de cinste și milă" cu mazîlia și punerea în fiare. Cronicarul regretă această mazîlie, care a fost apoi izvor de nenorociri pentru țară. „Iară să fie lăsat pre Duca Vodă să domnească nici unele de acele nu s-ar fi făcut asupra aceștii țări, că era domn așezat și întemeiat și harnic de domnie pre acele vremi" (*Let.*, III. p. 9).

Aceeași deosebire în aprecierea lui Dumitrașcu Cantacuzino care în domnia a doua „nimică n-au schimbat firea sa, și iarăș lăcomie și apucături, și făcea strîmbătăți, cum și în domnia întîi făcuse“ [97]. Nimic din toate acestea la domnia întîia. Se arată, ce-i drept, acolo, că domnul a scos hîrtii pe fețele oamenilor, „care angărie pînă atuncea n-au mai fost în țară“, dar cronicarul scuză măsura fiind țara amestecată, oamenii strămutați de la locurile lor după iernatul tătarilor [98]. Nici o vorbă despre lăcomie, apucături și strîmbătăți:

În partea cronicei de la Mihai Racoviță înainte, *Brîncoveanu* este arătat ca un mare dușman al Moldovei, prin desele schimbări de domni pe cari le provoca. „De unde multă nevoie și greutate a avut țara Moldovei de Brîncoveanul... și niciodată țara noastră nu avea odihnă de răul lui“ [99]. Aceeași purtare a domnului muntenesc, numit acum *Băsărab Vodă,* care pune la cale pribegirea boierilor și schimbă pe domni, nu provoacă, în versiunea Muste, nici o dezaprobare din partea cronicarului [100].

Exemplele aduse dovedesc în mod luminos că această versiune este un fragment dintr-o cronică străină, introdus aici în locul părții autentice păstrată în manuscriptul Bălcescu.

Cronica din care a fost reprodus acest fragment o cunoaștem: este Cronica lui Alexandru Amiras. O edițiune utilizabilă a lui Amiras ne lipsește. Aceea dată de Kogălniceanu este cu totul insuficientă. În asemenea condițiuni, concluziile scoase din comparația între fragmentul cronicei din manuscriptul Muste și între Amiras din ediția Kogălniceanu sunt, firește, provizorii. În afară de mici și neînsemnate schimbări de redacție, textul este aproape identic. Muste se deosebește de Amiras doar prin suprimarea cîtorva scurte pasagii [101], schimbarea unei date [102] și coruperea a două nume proprii [103]. În orice caz deosebirile acestea sunt cu mult mai puțin numeroase și mai neînsemnate decît acelea cari există între textul lui Amiras tipărit de Kogălniceanu și acela păstrat în cel mai bun și mai vechi dintre manuscriptele de care el s-a folosit pentru această ediţiune [104].

---

[97] Kog., *Let.*, III, p. 23.

[98] *Ibid.*, III, p. 14.

[98] Kog., *Let.*, III, p. 37, cf. 39, 40, 45—46, 53—56.

[100] *Ibid.*, III, p. 25, 26, 28—29.

[101] Aceste pasagii sunt următoarele: 1) „Și cei ce era înlăuntru nu cutezau să deșchiză temîndu-se să nu intre cazacii înlăuntru“ (*Let.*, III, 107 r. 34—35 cf. Muste, *Let.* III, 22; 2) „la Pufești“ (III, 107_{37} cf. Muste, III, 22): 3) „unde se păștea ca la 80 (*recte:* 70) de cai aproape de Bahlui“ (III, 3 cf. Muste, III, 25); 4) „Daltaban pașa, carele pe urmă au căzut vizir (III, 110_{8} cf. Muste III, 25); 5) „la Mira“ (III, 110_{17} cf. Muste III, 25_{25}); 6) „și ales șezînd odată la masă“ (III, 110_{20} cf. Muste III, 25); 7) „și pe neguțitorii turci ce era la“ (III 111_{13} cf. Muste III, 26); 8) „ocărîndu-i și zicînd că sînt văcari Spartii“ (*recte:* văcari epași III, 111_{32} cf. Muste III, 26); 9) „și împreună cu domnul mergea“ (III, 112_{11} cf. Muste III, 27); 10) „oameni, zaphanea“ (*recte*: gebhanea; III, 112_{18-19} cf. Muste III, 27); 11) „fiul lui Silim Gherei han“ (III, 112_{31-32} cf. Muste III, 27); 12) „și cu Bujorenii rudele lor ... și Antohie Jora hatmanul“ (III, 113_{10-11} cf. Muste III, 28); 13) „la Focșani“ (III, 113_{27} cf. Muste III, 28); 14) „vel logofăt și pe Mitrea“ (III, 113_{30-31} cf. Muste III, 28); 15) „și Rami vizirul și au omorît și pre muftiul ... și pe Ahmet pașa vizir“ (III, 114_{38-40} cf. Muste III, 29).

⟨Cronica lui Amiras a fost publicată sub titlul: *Cronica anonimă a Țerei Moldove care se începe de la domniea lui Istrati Dabija v.v. și se sfîrșește cu domniea lui Grigorie Ghica Vodă celu bètrînu (1661—1733). Tradusă în grecește prin poronca domnului Grigorie Ghica v.v. de biv-vel slujerul Alecsandru Amiras. În Iași la anul 1729 Fevruarie.* Titlul este așa pus în *Cronicele Romaniei seu Letopisețele Moldaviei și Valahiei. A doua edițiune*“, de Mihail Kogălniceanu, tomul III, București, 1874, (n. D.C.S.)⟩.

[102] Data suirei pe tron a lui Constantin Cantemir 7192 (*Let.*, III, 24_{3}) în loc de 7195, cum e în Amiras (*Let.*, III, 109_{3}).

[103] Iamandi vornicul (*Let.*, III, 24_{14}) în loc de Ramandi (*La Kogălniceanu greșit:* Rămădan vornicul, III, 108_{13}); Siret (*Let.*, III, 24_{16}) în loc de Sărata (*Let.*, III, 108_{18}).

Versiunea Muste este prin urmare un fragment din Cronica lui Amiras, într-o redacţiune inferioară aceleia din manuscriptele cunoscute lui Kogălniceanu, pe care copistul, Muste ori altul după care el scria, l-a introdus în manuscriptul lui, fie că partea corespunzătoare din izvodul pe care îl copia nu-i convenea, pentru motive de care nu ne putem da seama [105], și a înlocuit-o, ori că ea lipsea printr-un defect al manuscriptului, ceea ce ni se pare mai probabil [106].

Versiunea din ms. Bălcescu, reprodusă și de Kogălniceanu ca „variantă la cronica atribuită lui Nicolae Muste" [107], ceea ce a contribuit să mărească confuziunea cu privire la această cronică, reprezintă în realitate textul cel autentic.

c) A treia deosebire o formează o interpolare mai lungă și cinci note marginale cari se află în ms. Bălcescu, lipsind din Muste. Interpolarea, relativă la bătrîneţe și respectul care i se cuvine, este alcătuită după diferiţi scriitori și adaosă la sfîrșitul primei domnii a lui Dumitrașcu Cantacuzino [108]. Notele marginale cuprind două citate din Sfîntul Augustin [109], unul din Plutarh [110], o cugetare asupra celor ce strică obiceiurile, care pare a fi tot un citat, dar fără arătarea izvorului [111], și o știre istorică [112].

Deosebirile dintre cele două ediţiuni dovedesc că nici unul din manuscriptele după cari au fost făcute nu cuprindea originalul cronicei, și că amîndouă erau copii defectuoase.

Partea cronicei de la 1678—1704 s-a păstrat numai în manuscriptul Bălcescu, cea de la 1717—1729 numai în Muste. În cele două copii, comună este doar povestirea de la 1661—1678 și de la 1704—1717. Comparînd textul comun din aceste copii, constatăm în fiecare interpolări, omisiuni, greșeli și prelucrări stilistice, mai numeroase în Muste, mai puţine în manuscriptul

---

[104] Ms. român no. 238 de la Acad. Rom. Compară s. ex. paginile 102—105, 119, 136, 137, 140, 142, 143, 155, 157, 159, 166, 173 din Kogălniceanu (*Let.*, III) cu textul corespunzător din manuscript.

[105] Dar cari se mai întîmpină și aiurea. Vezi N. Iorga, *Ist. lit. rom.* I, p. 221 n. 5 și C. Giurescu, *Contribuţiuni la studiul cronicelor muntene* (1906), p. 116.

[106] Păreri deosebite de cele arătate mai sus asupra raportului dintre cele două pretinse variante au exprimat I. G. Sbiera și N. Iorga. Sbiera admite identitatea lor, presupunînd, însă, că fragmentul de la 1678—1703 circula ca o cronică *desclinită*, care a fost copiată și de Muste și de Amiras (*Mișcări culturale și literare la Românii din stînga Dunării în răstimpul de la 1504—1714* (Cérnăuţi, 1897) p. 180—181, 183). Dar circulaţia unui asemenea fragment ca cronică izolată e imposibil de admis. Pe de altă parte, acest fragment formează un tot cu partea anterioară (1661—1678) din Amiras, de care, în lipsa celui mai mic indiciu, nu se poate despărţi și atribui la doi autori deosebiţi.

Iorga crede că Amiras a reprodus pe Muste la care a mai adăogat unele lămuriri (*Ist. lit. rom.*, I, p. 476). Am văzut însă că pretinsele adaose sunt simple deosebiri obicinuite de la copie la copie, iar greșelile pe cari le găsim în Muste, nu și în Amiras, dovedesc tocmai un raport contrariu: Muste reproduce pe Amiras.

[107] *Let.*, III, p. 75—95.

[108] *Mag. Ist.*, III, p. 27—31.

[109] *Ibid.*, p. 31, 33.

[110] *Ibid.*, p. 33.

[111] *Ibid.*, p. 89.

[112] *Ibid.*, p. [illegible]

Bălcescu[113]. Copia cronicei din acest manuscript fiind deci superioară copiei lui Muste, ediţiunea din *Magazinul Istoric* trebuie preferată aceleia a lui Kogălniceanu, care va servi numai pentru controlul şi emendarea părţii comune, şi pentru întregirea cronicei cu povestirea de la 1717—1729.

Partea cronicei pînă la încetarea războiului dintre nemţi şi turci (1718) a fost scrisă puţin timp după aceea, cam prin anii 1719—1720[114]. De aci înainte, autorul a continuat-o, începînd din 1723, contimporanicește, paralel cu producerea evenimentelor [115].

---

[113] I. În Muste: 1) Interpolări: „Zic că au poroncit împăratul să-i aducă pre Dabija vornicul să-l vază în ce chip este, şi l-au adus de l-au văzut şi apoi l-au făcut domn" (*Let.* III, 3_{14-16} cf. *Mag. Ist.*, III, 4_{7}); „Mîntuitorul lumei Hristos vrînd să se ducă din lumea aceasta, n-au zis răsboiu las voă, ci au zis: pace las voă, pacea mea dau voă. De unde se vede că creştinului adevărat mai mult este a păzi pacea, care au lăsat-o Hristos, decît a rădica răsboiu pentru răscumpărarea strîmbătăţilor ce ar avea" (*Let.* III, 59_{33-37} cf. *Mag. Ist.* III, 371_{14}).

2) Omisiuni: a) *De titluri:* „De venirea lui sultan Mehmet la Cameniţă" (*Mag. Ist.*, III, 12 cf. *Let.* III, 7_{27}); „Răsboiul Moscalilor cu turcii la Stănileşti pre Prut" (*Mag. Ist.*, III, 346 cf. *Let.*, III, 47_{29}); „Cum au hălăduit ţara într-aceste răscoale den robie" (*Mag. Ist.*, III, 348 cf. *Let.*, III, 48_{23}); „Cînd au închis pre Lupul vornicul la Varna" (*Mag. Ist.*, III, 352, cf. *Let.* III, 50_{15}); „Aici am scris pentru mazilia lui Constantin Vodă domnul muntenesc (*Mag. Ist.*, III, 357 cf. *Let.*, III, 53_{7}); „Pentru catane ce au venit asupra lui Mihai Vodă" (*Mag. Ist.*, III, 368 cf. *Let.*, III, 58_{8}).

b) *De cuvinte sau pasaje*: „şi multă pradă au făcut în Saxonia" (*Mag. Ist.*, III, 79_{20} cf. *Let.*, III, 32_{38}); „s-au pornit după oştile Moscalului" (*Mag. Ist.*, III, 91_{5} cf. *Let.*, III, 38_{20}); „atuncea după ce au luat pre acei şvezi" (*Mag. Ist.*, III, 93_{22} cf. *Let.*, III, 39_{31}) „cu mazîlie" (*Mag. Ist.*, III, 94_{7} cf. *Let.*, III, 39_{43});„de Greci" (*Mag. Ist.*, III, 332_{26} cf. *Let.*, III, 41_{7}); „să aşeze paşă" (*Mag. Ist.*, III, 355_{7} cf. *Let.*, III, 51_{36}); „cela ce era în cinste şi în boerie la dînsul" (*Mag. Ist.*, III, 363_{3-4} cf. *Let.*, III, 55_{30}).

3) Greşeli: „poarta curţii în Bucureşti" (*Let.* III, 5_{13}) în loc de: „poarta curţii domneşti" (*Mag. Ist.*, III, 7_{24}); „Leşii începînd înainte" (*Let.*, III, 11_{4}) în loc de: „Leşii încet păşind înainte" (*Mag. Ist.*, III, 18_{25}); „7214" (*Let.*, III, 32_{27}) în loc de: „7213" (*Mag. Ist.*, III, 79_{3}); „căutîndu-l de o primejdie" (*Let.*, III, 34_{30}) în loc de: „mîntuindu-l de o primejdie" (*Mag. Ist.*, III, 83_{7}); „n-au mai putut turcii, ce îndată au fugit" (*Let.*, III, 35_{6}) în loc de: „n-au mai stătut turcii, ce îndată au fugit" (*Mag. Ist.*, III, 84_{8}); „căzînd la Nipru să treacă" (*Let.* III, 39_{17}) in loc de: „năzuind la Nipru să treacă" (*Mag. Ist.*, III, 93_{1}); „trei ani şi jumătate", (*Let.* III, 40_{11}) în loc de: „doi ani şi jumătate" (*Mag. Ist.*, III, 94_{24}).

4) Ca exemplu de prelucrări stilistice citām domnia întîia a lui Mihai Racoviţă (*Let.*, III, 30_{13}—22_{24} cf. *Mag. Ist.*, III. 74_{23} — 78).

II. În ms. Bălcescu: 1) Interpolări vezi mai sus p. 40.

2) Omisiuni: a) de cuvinte şi pasaje: „Sîmbătă" (*Mag. Ist.*, III, 346_{29} cf. *Let.*, III, 47_{41}); „şi Ion Neculce hatman" (*Mag. Ist.*, III, 351_{12} cf. *Let.*, III, 50_{1}); „Unde domnii închid uşile supuşilor săi, acolo şi supuşii închid inimile domnilor săi" (*Mag. Ist.*, III, 354_{13} cf. *Let.*, III, 51_{18-19}); „lovindu-l dintr-o puşcă" (*Mag. Ist.*, III, 357_{12} cf. *Let.*, III, 52_{42}); „dacă au venit cu a treia domnie aice" (*Mag. Ist.*, III, 359_{10} cf. *Let.*, III, 53_{39}); „precum am înţăles dintr-alţii" (*Mag. Ist.*, III, 367_{32} cf. *Let.*, III, 58_{7-8}). b) Uneori se lasă locul alb pentru anume cifre şi date. *Mag. Ist.*, III, 12_{21}, 13_{7}, 14_{20}, 85_{30}, 336_{32}, 363_{12}; cf. *Let.*, III, 7_{39}, $8_{7,\ 34}$, 35_{44}, 43_{8} (unde e completată), 55_{38}. Lacunele acestea nu sunt proprii copiei din ms. Bălcescu, ci originalului după care fusese făcută, deoarece ele se află şi în Muste, fără a se fi lăsat loc alb (ceea ce s-ar putea, însă, datori şi lui Kogălniceanu).

3) Greşeli sunt puţine şi mai toate au înfăţişarea unor modificări moderne, scăpări de condei sau greşeli de tipar: „Polcăi" (*Mag. Ist.*, III, 17_{10}) în loc de: „Polonii" (*Let.* III, 10_{12}); „Sinăuskie" (*Mag. Ist.*, III, 21_{23}) în loc de: „Sinavskie" (*Let.*, III 12_{24}); „năz", (*Mag. Ist.*, III, 34_{10}) în loc de: „cneaz" (*Let.*, III, 18_{9}); „viaţa" (*Mag. Ist.*, III, 80_{16}) în loc de: „voinţa" (*Let.*, III, 33_{6}); „îmbunătăţirile" (*Mag. Ist.*, III, 80_{16}) în loc de: „îmbunăturile" (*Let.*, III, 33_{23}); „halicesc" (*Mag. Ist.*, III, 335_{3} în loc de: „Haliţki" (*Let.*, III, 42_{12}); „Bozaol (*Mag. Ist.*, III, 351_{2}) în loc de: „Bozagiul" (*Let.*, III, 49_{40}); „Mazut" (*Mag. Ist.*, III, 352_{11}) în loc de: „Maxut" (*Let.*, III, 50_{22}); „ateiu" (*Mag. Ist.*, III, 368_{18}) în loc de: „Sibiu" (*Let.*, III, 58_{19}).

[114] Iată două dovezi: 1) Vorbindu-se de pacea de la Carloviţ, se spune că „au rămas la nemţi ţara ungurească cu totul, fără numai Temişvarul şi Beligradul era cu turcii, carele *în anii de acmu* şi acelea le-au luat nemţii de la Turc, cu multă vărsare de sînge, precum se va scrie la rîndul său" (*Mag. Ist.*, III,p. 84). 2) Ridicarea unor boieri împotriva lui Mihai Racoviţă şi aducerea catanelor în Moldova e arătată ca un fapt petrecut de curînd: „Ridicatu-s-au şi *acmu* asupra lui Mihai Vodă" (*Let.*, III, p. 63).

Autorul, unul din boierii lui Mihai Racoviță, a cărui domnie o povestește pînă către sfîrșit cu simpatie și amănunțit, și probabil, un prieten al Costăcheștilor [116], ne este necunoscut. Pînă la descoperirea lui, păstrăm deocamdată, ca cel mai potrivit, titlul de *Cronica racovițeană*, pe care i l-a dat Sbiera. Numele lui Nicolae Muste, scriitorul celei mai defectuoase dintre cele două copii cunoscute ale cronicei, trebuie în orice caz înlăturat.

VI

LETOPISEȚUL FAȚĂ DE CRONICA RACOVIȚEANĂ ȘI DE NECULCE

Lămuririle de mai sus, oricît de lungi, erau necesare pentru a înțelege raportul dintre *Cronica racovițeană* și Letopisețul nostru. Autorul acestei cronice a cunoscut și folosit Letopisețul, reproducîndu-l aproape în întregime. A introdus, însă, și numeroase modificări, care au pe alocuri caracterul unei adevărate prelucrări:

I. Modificările sînt uneori numai de redacție, aceleași idei fiind exprimate în altă formă (56_{14-16} cf. *Mag. Ist.*, III, 8; 58_{9-12} cf. III, 10; 59_{17-21} cf. III, 14; 63_{15-17} cf. III, 17; 63_{23-24} cf. III, 18; 69_{28}—70_{3} cf. III, 35; 78_{20-31} cf. III, 49—59).

Alteori, se interverteste ordinea în care sunt înșirate anumite fapte: trecerea Dunării de către Dabija (54_{5-6}) e pusă în expediția de la Leva (*Mag. Ist.*, III, 3); minunea cu lăcrămarea icoanei (59_{16-21}) e povestită după expediția turcească (III, 14); ducerea lui Duca la Constantinopol (61_{5-7}) după reflexiile asupra relelor pe cari le-a adus țării domnia lui Petriceicu (III, 15); cuvintele cu cari vizirul se adresează lui Grigore Ghica cerîndu-i sfatul (63_{6-13}) sunt puse ca răspuns la părerea exprimată de domn (III, 18); hîrtiile introduse de Dumitrașcu Cantacuzino (69_{1-3}) înaintea ciumei (III, 26); înlocuirea hatmanului Gavril Costache prin Buhuș (69_{28}—70_{15}) după a doua expediție a Cehrinului (III, 35); complotul contra lui Duca (72_{22}—73_{11}) înainte de ducerea domnului la Constantinopol (III, 37—39); venirea lui Petriceicu în Moldova (75_{1-8}) după disputa lui Șerban cu Duca pentru plocon (III, 42—43); numele boierilor care sfătuiau pe Duca să treacă în Țara Romînească (75_{34}—76_{2} nu sunt arătate cînd dau sfatul, ci cînd se povestește fuga lor (III, 45); răspunsul doamnei lui Duca la cererea lui Buhuș ca să strîngă slujitori (77_{29}—78_{7}) după mergerea hatmanului la Domnești (III, 49); întoarcerea lui Sobieski de la Pagul (83_{3-8}) e povestită imediat după ce se arată intrarea sa în Moldova (III, 54); fuga lui Bogdan hatmanul și Iordache vistierul la Neamț la vestea numirei lui Constantin Duca (88_{2-5}), la sfîrșitul domniei lui Cantemir (III, 62); birul scos de aceiași (90_{1-5}) la începutul domniei lui Antioh (III, 65); numele pribegilor cari stăruiesc la Brîncoveanu pentru Duca (91_{12-14}) sunt arătate cu prilejul pribegiei (III, 65); însurătoarea lui Dimitrie Cantemir (90_{26-32}) după trimiterea ștafetei din tabăra turcească de la Temișvar (III, 66—67).

---

[115] Partea cronicei scrisă prin 1719—20 se oprește brusc cu alungarea catanelor, fără a se aminti măcar sfîrșitul războiului și luarea de către nemți a Temișvarului (de Belgrad se amintește: *Let.*, III, p. 57), despre care cronicarul anunțase că va scrie (*Let.*, III, p. 67). Se trece apoi fără nici o tranziție la cele întîmplate în al șaptelea an al domniei lui Mihai Racoviță, povestindu-se de aci înainte pe rînd cele întîmplate în fiecare an. Așa se și explică schimbarea tonului față de Racoviță, care de la 1723 înainte începe a fi criticat (*Let.*, III, p. 69—72), cu toate că pînă atunci cronicarul îl lăudase necontenit.

[116] Vezi s. ex. unde se vorbește de Lupul Costache vornicul (*Mag. Ist.*, III, p. 348—353) și de fiul său Constantin Costache spătarul (*Let.*, III, p. 68).

Rațiunea celor mai multe din aceste intervertiri n-o vedem. Prin unele dintre ele se pare, însă, că cronicarul a urmărit o mai strînsă legătură între faptele povestite.

II. De multe ori compilatorul înlocuiește unele cuvinte, date și nume prin altele.

Astfel în loc de:	pune:
potronici (55_{22})	costande (*Mag. Ist.* III, 6)
spre iaz (58_9)	în gios (III, 10).
un domn leșesc (64_{21})	un rotmistru cu cărți (III, 24)
în primăvară (67_{10})	în postu mare (III, 23)
oameni dovletii (67_{24})	oameni de țară (III, 24)
10 iulie (74_{21})	5 iunie (III, 42)
jupînesele (76_5)	casele (III, 45)
despre grădină (80_{22})	despre grajdurile curții domnești (III, 53)
În al treilea an (89_3)	În al patrulea an (III, 63)
Ștefan Cerchezul comis (93_{14})	alt boier bătrîn (III, 69)
sucman (93_{21})	cojoc (III, 69).

De cîteva ori schimbă înțelesul unor fraze, prezentînd faptul istoric supt un alt aspect. Citatul biblic de la domnia lui Dumitrașcu Cantacuzino (69_{8-11}) e înlocuit prin altul (*Mag. Ist.* III, 26). Motivul pentru care fiul lui Ramadanovski cerea să fie dus la Cehrin, nu este dacă-l va ști tată-său „el va închina cetatea" (70_{21-22}) ci că: „poate să-l răscumpere" (III, 34). În Letopiseț se înțelege că acel care așezase slujitori în Hotin și Peririta este Antonie Ruset (71_{26-28}), pe cînd compilatorul spune că e Duca (III, 37). Căpitanul Decusară denunță complotul contra lui Duca nu din propriul lui îndemn și fără știrea nimărui (72_{30}—73_3), ci cu știrea celorlalți (III, 38). Dimitrie Cantemir nu trimite din tabăra turcească un om al său la Iași (91_{1-3}), ci vine însuși (III, 66).

Modificările acestea sunt prea puține și nu destul de însemnate, pentru ca să admitem că ele s-ar datora vreunui alt izvor, pe care să-l mai fi avut în vedere cronicarul. Mai probabil mi se pare că ele sunt rezultatul obișnuitei libertăți de care unii copiști sau scriitori, printre cari și compilatorul, uzau față de textul pe care îl reproduceau.

III. Modificarea cea mai însemnată, pe care a suferit-o Letopisețul în *Cronica racovițeană*, consistă în numeroase suprimări. Notez aci pe cele mai importante, căci ele constituie, în același timp, și contribuția istorică nouă a Letopisețului. La domnia a doua a lui Duca: împoporarea Moldovei și bunăstarea locuitorilor (57_{26}—58_1), dregătoria lui Hâncul (58_5), prinderea și omorîrea Grecilor de către lăpușneni și orheieni (58_{11-12}), tunurile turcilor în expediția Camenițeii (59_{22-23}), durata popasului de la Țuțora (59[illegible]), obiceiul deselor schimbări de domni (60_{10-11}), neîntărirea Cameniței (61_{12-16}), numele regelui polon și al hatmanului (61_{16-17}), bucuria turcilor pentru cucerirea cetății (61_{27-30}), așezarea locuitorilor afară lîngă cetate (61_{31}—62_{1}). La Petriceicu: teama domnului că așezînd turcii pașă în Hotin, el numai are ce domni în Moldova (62_{28-29}), viclenirea polonilor de către Grigore Ghica (64_{17-18}) și explicațiile lui față de trimisul polon ($64_{17-18, 23-24}$), aprobarea purtării domnului (față) de vizir (65_{8-9}), numărul oastei hatmanului Siniavski (65_{20}), atacul tătarilor asupra polonilor și timpul întoarcerii acestora (65_{26-27}). La Dumitrașcu Cantacuzino: origina domnului (66_{3}), văduvia lui și relațiunile cu fata Rachieriții (68_{28-29}). La Antonie Ruset: astuparea burlanelor pe cari se aducea apa la biserica Sfîntului Nicolae (69_{21}), îmbătarea cazacilor (70_{23-24}). La domnia a treia a lui Duca: ziua intrării domnului în Iași (71_{19}), întrebarea pusă Lupului sulgerul cu a cui învățătură a făcut cartea (73_{6-7}), asuprirea țării de către Duca, vrăjmășia lui asupra boierilor, persecuțiile și pribegirea lor ($73_{12-21, 24-31}$), numele comisului Catargiul și originea lui Tănase șetrarul (75_{25-26}), înțelegerea boierilor cari au trecut în Țara Românească cu caimacamii (75_{33-34}), numele de familie al postelnicului Constantin Ciobanul (76_{6}), jăfuirea satelor tătărești din Bugeac de cazaci și moldoveni (76_{11-14}), timpul venirei lui Petriceicu de la Suceava la Iași (76_{15-16}), învingerea lui Hăbășescu la Movileni (76_{17-21}), ziua în care cădea ajunul Crăciunului (77_{4}), aprecierea asupra atitudinei lui Ștefan Vodă, ginerele Ducăi, la Domnești (78_{4-7}), precizarea locului unde s-a oprit Buhuș, cînd a venit din Zăbrăuți la Domnești (78_{8-9}), numele bulucbașei care a deschis poarta podghiazului (79_{3}), reflexia despre pedeapsa Ducăi pentru lăcomia lui (79_{8-9}), scăparea cazacilor și moldovenilor după înfrîngerea lor de tătari (79_{10-12}), primirea de către regele polon a prețului de răscumpărare a lui Duca fără a-l libera (79_{21-23}). În domnia a doua a lui Dumitrașcu Cantacuzino: durata foametei și amănuntul că se mînca om pe om (79_{27-29}), existența tîlharilor la drumul Cameniții (80_{6-7}), numele seraschierului de la Oblucița (80_{18}). La Constantin Cantemir: dregătoriile de clucer și capuchehaie ale acestuia (81_{4}), boierirea fiilor lui Gavriliță (81_{8}), întoarcerea lui Miron, boierirea fiilor, stărostia Putnei și proiectul încuscririi cu domnul (81_{8-12}), influența lui Bogdan hatmanul (81_{23}), sfatul dat de boieri lui Cantemir să se închine polonilor și refuzul domnului (81_{34}—82_{5}), pălăncile din Rîșca (83_{20}), solia lui Gavril Costache la munteni (84_{21-22}), trimiterea saragelelor de către Șerban Vodă să prinză pe jupîneasa lui Iordache Ruset (84_{25}—85_{4}), dregătoria lui Antiohie Jora (85_{24}), liberarea pe chezășie a pîrîșilor lui Cantemir și certarea fiilor lui Gavril Costache (86_{2-7}), întreg capitolul despre ridicarea lui Dimitrie Cantemir la domnie (86_{28}—87_{11}). La Constantin Duca: ducerea lui Dimitrie la Constantinopol, ieșirea feciorilor de boieri înaintea lui Duca și boierirea lor (87_{23}—88_{1}) opreala jupîneselor lui Bogdan hatmanul și Iordache vistierul (88_{4-5}), blestemul rămas asupra Ducăi pentru văcărit (88_{26-27}), solii și veseliile la nunta domnului (88_{30}—89_{1}), mazîlia lui Duca pentru omorîrea Turcului (89_{11-12}), îngrădirea tîrgului și amănuntele expediției lui Antiohie hatmanul în contra tîrgului Neamțului și mînăstirea Agapia (89_{13-26}), transportarea lui Turculeț în Galata (89_{29}). La Antioh Cantemir: solia lui Bogdan hatmanul la munteni (90_{15-16}), ignorarea de către pribegi a înțelegerii, căsătoria lui Antioh și numele trimisului la Brașov (90_{19-28}), înțelegerea dintre Brîncoveanu și pribegi pentru mazîlirea lui Antiohie (91_{7-17}), amănuntele păcii de la Carloviț (91_{22}—92_{5}), deșertarea Cameniții (92_{9-13}), influența lui Bogdan hatmanul și Iordache vistierul supt Antiohie (92_{14-15}), stăruințele lui Brîncoveanu la Poartă pentru mazîlirea domnului (92_{17-22}), sprijinirea pribegilor (93_3—95_{21}), răscoala țării contra lui Duca din îndemnul lui Iordache Ruset (97_{11-12}).

Cele mai puține suprimări s-au făcut la domniile lui Dabija, Alexandru Iliaș, Dumitrașcu Cantacuzino (I), Antonie Ruset și Mihai Racoviță; cele mai numeroase și importante de la domnia lui Constantin Cantemir înainte. Prin omisiunile din domnia a treia a lui Duca pare să se fi urmărit înlăturarea părților răuvoitoare pentru acest domn ($73_{12-21,24-31}79_{8-9}$).

LETOPISEȚUL FAȚĂ DE CRONICA LUI NECULCE. Neculce spune, după cum am văzut, că de la Istratie Dabija, înainte, pînă la Duca Vodă cel bătrîn a scris de pe niște izvoade aflate pe la unii și alții și din cele auzite de la boierii bătrîni, dar de la Duca înainte nici de pre un izvod a nimărui [117]. Comparînd cronica lui cu Letopisețul nostru, constatăm că nu numai că acesta este unul dintre izvoadele folosite, dar că i-a servit chiar ca izvor principal, pe care l-a luat ca bază a povestirii sale. *Toată partea de la început a Letopisețului pînă la domnia a treia a lui Gheorghe Duca inclusiv a reprodus-o în întregime.* Deosebiri sunt puține și neînsemnate: se suprimă la domnia a doua a lui Duca pasajul privitor la nerecunoștința turcilor față de serviciile domnului și relele venite asupra țării din mazîlia lui (61_{7-12}cf. *Let.* II, 199); la Dumitrașcu Cantacuzino știrea că mînca carne în post și citatul biblic (69_{3-12}cf. II, 209) ; la domnia a treia a Ducăi, neînțelegerea iscată între domni pentru ploconul vizirului (75_{9-18}), motivul pentru care Șerban Cantacuzino pîrăște pe Duca la vizirul (75_{20-21}) și, dintre boierii cari părăsesc pe domn spre a trece în Țara Românească, numele căpitanului Mitrea (76_2). Modifică apoi, de nu vor fi cumva deosebiri de copie, numele satului Dărăbani, unde se făcuse podul peste Nistru (60_{28}) în Varnovița (II, 199) și arată că ciuma din timpul lui Dumitrașcu, pe care o povestește după introducerea hîrtiilor, a ținut nu pînă la octomvrie (68_{20}), ci pînă la ianuarie (II, 209).

Împrumuturile nu se opresc, însă, la domnia a treia a lui Duca, ci merg și mai departe. E drept că de aci înainte știrile din Letopiseț, pe cari le regăsim la Neculce, sunt în altă formă și ordine, de multe ori mai pe larg și amestecate la tot pasul cu fapte noi. Găsim cu toate acestea și reproduceri textuale mai lungi, cum sunt s.ex. începutul domniei lui Constantin Cantemir (80_{29}—81_6 cf. II, 230) sau chemarea lui Brîncoveanu la Adrianopol (94_3—95_{21} cf. II 275—6).

Să vedem acum raportul în care se găsesc în Cronica lui Neculce știrile împrumutate din Letopiseț, față de știrile pe cari cronicarul le are din alte surse. Dintre acestea un mare număr au caracterul faptelor transmise prin tradiție. Astfel ospătarea săracilor pe cari Dabija îi vedea dvorind prin ogradă, divanurile dese, dintre cari cele de îndeseară nu cădeau toate prea de laudă, vinul mai dulce băut din oală roșie, introducerea pogonăritului (*Let.* II, 192), împrejurările în cari Iliaș dobîndește tronul, bacșișurile mari pe cari le da, sărăcia lui după mazîlie, de se îndatora la boierinași pentru cheltuiala drumului (II, 196—7), strigarea hogei în clopotniță la Sf. Nicolae (II, 199), mîntuirea lui Duca de la moarte prin darul unei blăni de vulpe (II, 199) și convorbirea lui Miron Costin cu vizirul (II, 200—201) sunt fără îndoială știri culese din auzitele celor bătrîni boieri, nu reproduse din vreunul din celelalte izvoade de cari s-a servit.

O întreagă serie de fapte, privitoare în deseori la activitatea Cantacuzinilor din Moldova și Țara Românească, ca intervenția lor pentru numirea lui Dabija (II, 192), cuscria lui Iordache cu Dabijoae (II, 192—3), patriotismul lui Iordache (II, 193), plîngerea stolnicului la Viena contra lui Grigore Ghica (II, 194), alegerea lui Drăghici ca domn (II, 194) , persecuția Cantacuzinilor din Țara Românească (II, 195), intervenirea lui Toma vornicul în favoarea Ducăi (II, 195), pîra lui Grigore Ghica la Constantinopol de către Cantacuzini (II, 204—5) și mazîlirea lui Duca din Țara Românească (II, 211-13) le cunoștea cronicarul din tradițiunile propriei sale familii, înrudite de aproape cu Cantacuzinii. Ce mai rămîne, și rămîne puțin, urmează a fi considerate ca împrumuturi din celelalte izvoade, cari, judecate după aceste împrumuturi, trebuie să fi fost mai puțin întinse și mai puțin importante decît Letopisețul nostru.

---

[117] V. mai sus p. 10- 1.

VII

MANUSCRIPTELE. FILIAȚIA LOR. ARHETIPUL

MANUSCRIPTELE. Letopisețul s-a păstrat în 4 manuscripte, aflătoare toate în Biblioteca Academiei Române supt no. 123, 232, 503 și 2575.

I) MS. 123 este in-folio, cu paginația în două serii: 1—23 + 1 — 192. A fost scris în anii 1805—1806 parte de Vasile Pogor și parte de Miron. Cel dintîi se iscălește în trei locuri. În titlu: *Litopisițul țărilor Moldova i țara munteniască de cînd s-au discălecat. 1805 iunie 20. Scris-o-am eu iubitoriul de ostinele Vasile.* Apoi la f^0 23^v: *Sfîrșit ... al descălecăturii vechi și începutul acei noă, la anul 1805, afgust întiiu, de Vasilie Pogor*, și a treia oară la f^0 159^v: *Pînă aice s-au aflat Letopisețul scris de Miron logofătul. Scrisu-s-au de mine nevrednicul în Huși la Sfînta Episcopie a Hușului în let de la anul mântuirii 1806, martiĕ 16. Vasile Pogor pisar.* Cel de al doilea, Miron, iscălește și el în trei locuri. La f^0 50: *Miron*, fără nici o altă lămurire, apoi la f^{0}129 cu litere germane: *Schreiben Ich M ⟨i⟩ r ⟨on⟩ 1806 Apriel 15*^{ten}, și la f^0 192, la urmă: *Scrisu-s-au această carte ce se numește Letopisețul Moldavii de mine mult păcătosul și nevrednicul, în zilile pre înălțatului și luminatului domn, măria sa Alexandru Costandin Moruz voevod. Și s-au scris în Sfînta Episcopie Hușii la anul 1806. Miron.* Pogor și Miron și-au făcut copia după o alta din 1781 (x^3) de unde ei au reprodus desigur la f^{0}75^v și 100^v acest an, care n-are absolut nici un rost acolo. Manuscriptul cuprinde următoarele scrieri: 1) Cartea pentru descălecatul dintîi a țării Moldovei și neamului moldovenesc, de Miron Costin (f^0 1—23) ; 2) Letopisețul lui Nicolae Costin într-o redacțiune prescurtată, considerată pînă acum ca Cronica lui Grigore Ureche, din care mai lipsește începutul și sfîrșitul (f^0 1—75^v) 3) Letopisețul lui Miron Costin (f^0 75^v — 159^v) 4) Letopisețul de la Istratie Vodă Dabija pînă la domnia a doua a lui Antioh Vodă Cantemir (f^0 159^v—192). Povestirea este împărțită în capitole și paragrafe. Manuscriptul a fost descris de V.A. Ureche în: *Miron Costin, Opere complete,* I, 41—2, care l-a numit Codex FF, și de I. Bianu în *Catalogul manuscriptelor românești* I, 281. În aparat este arătat prin P.

II. Ms. 232 este in-folio; paginația, tot în două serii, 5 + 1 — 166, este greșită: foaia 26 este sărită, foaia 83 e de două ori. Manuscriptul este lacunar; lipsesc foile 1—8, 19 și 25, din prima paginație; din cea de a doua:

1, 12—15, 61, 66, 72, 106, 152 și de la 167 înainte pînă la sfîrșit. A fost scris de un necunoscut în 1780, după cum se vede din următoarea însemnare a scriitorului făcută la f^{0}16^v; *1780, dechemvrie 15 zile am scris aicea.* Foile 54—60 sunt scrise de altă mînă, contemporană sau aproape, iar foaia 141 a fost scrisă mai tîrziu și intercalată în locul uneia care lipsește. Manuscriptul cuprinde: 1) Cartea pentru descălecatul dintîi a țării Moldovei și neamului moldovenesc, de Miron Costin (f^{0}9—24); 2) Letopisețul lui Nicolae Costin în aceeași redacțiune ca și în ms. 123 (f^{0}2—71); 3) Letopisețul lui Miron Costin (f^{0}73—160) și 4) Letopisețul de la Istratie Vodă Dabija pînă la domnia a doua a lui Antioh Cantemir, din care lipsește sfîrșitul (f^{0}161—166^v, v. mai departe p. 79_{34-35}). Povestirea este împărțită în capitole și paragrafe. Copistul ms. 503 (no. următor) a cunoscut acest manuscript, deoarece în locul unuia din titluri, rămas alb (Cap. 38), el a scris titlul omis. Manuscriptul a fost descris de V.A. Ureche în *Operile* lui Miron Costin (I, 3), care l-a denumit Codex A, și de I. Bianu în *Catalogul manuscriptelor românești*, I, 471. În aparat este arătat prin A.

III. Ms. 503 este in-folio; are 140 foi. A fost scris în 1797 de Dumitru Cântărețu Bucureșteanu, precum se vede din două însemnări, una la f^{0}20: *Am început a scrie cînd era cursul anilor 1797, ianuarie 1, Dumitru Cântăreț Bucureștean*, cealaltă la sfîrșit: *Al tuturor mic și plecat, Dumitru Cântăreț Bucureștean, 1797*. Cuprinde aceleași scrieri ca și manuscriptele precedente: 1) Cartea pentru descălecatul dintîi, de Miron Costin (f^0 1—20); 2) Letopisețul lui Nicolae Costin în aceeași redacțiune (f^{0}20^v—67); 3) Letopisețul lui Miron Costin (f^{0}67—119); 4) Letopisețul de la Istratie Vodă Dabija înainte (f^{0}119 — 140). Narațiunea e împărțită în capitole și paragrafe. A fost descris în *Catalogul manuscriptelor românești* de I. Bianu și R. Caracaș, II, 248. În aparat este arătat prin D.

IV. Ms. 2575 in-folio de 335 pagini. A fost scris în 1834 de un copist, al cărui nume, aflat într-o notiță de la sfîrșitul manuscriptului (*scris de mine... 1834, fevruarie 24)*, este indescifrabil. Este o copie după ms. 503, sau după unul identic, deoarece regăsim în el toate particularitățile acestuia. Din această cauză variantele, pe cari le cuprinde, n-au fost luate în considerare în aparatul critic.

FILIAȚIA MANUSCRIPTELOR. Toate aceste manuscripte provin dintr-un altul pierdut, scris în 1732 (x^2), după cum rezultă din următoarea interpolare, care se află în toate, intercalată în *Cartea pentru descălecatul dintîi*, a lui Miron Costin, după istoricii înșirați la sfîrșitul Predosloviei (*Let.* I, 7): „Cinstite și iubite cetitorule. Întru acest letopiseț, carele îl am de pe letopisețul răposatului Nicolae Constantin biv vel logofăt, citind și pre acela și pre acesta, în multe locuri vei afla voroava și însemnările într-alt chip, mai ales la numărul anilor. Întîi la acela la predoslovie scrie că marele Moisi au scris letopisețul lumii cel de la zidire [lumii] după 2400 ani, iar eu am aflat că după 4024 de ani s-au scris acel letopiseț adecă Cartea facerii, de care însuș dragostea ta puind ostineli vei afla adevărul. Socotește dar iubitoriule că acestuia îi umblă văleatul 7240 de la zidirea lumii, iar de la întruparea Domnului nostru Iisus Hristos 1732 au purces, și de la Moisi pînă la Hristos au fost 1485. Socotind ⟨din⟩ cei 7240 ani, 1485 de la Moisi pînă la Hristos, și de la Hristos 1732 pînă într-acest an de acum, iată dar că rămîn de la zidirea lumii pînă la Moisi 4024 de ani.

Așijderea și într-alte locuri multe alunecături vei afla, carele nu s-or potrivit cu acesta"[118].

Dar la rîndul ei, copia din 1732 era făcută după o alta (x^1), scrisă în domnia a treia a lui Mihai Racoviță (1716—1726), cum dovedesc două interpolări, comune iarăși tuturor manuscriptelor:

1) După ce copiază pasajul privitor la zidirea bisericii din Badeuți de către Ștefan cel Mare, în urma victoriei de la Rîmnic, copistul adaogă: „care biserică din Badeuți de multe răscoale au stătut pustie mai bine de 40 de ani, precum se văd și altele multe și astăzi pustii, și sosind și la răsipă pre une locuri; pre care văzîndu-o sfinția sa chir Calistru, episcopul Rădăuților, că desăvîrșit s-a răsipi, o au dres și o au acoperit desăvîrșit, precum se vede de față, cu toată cheltuiala sa, la domnia lui Mihai Racoviță Vodă, în anii dela Adam 7228, mai 25"[119].

2) La zidirea bisericii din Bălinești de logofătul Tăutul, același copist adaogă: „Acea biserică, din multe răscoale ce s-au tîmplat acestui pămînt pentru păcatele noastre, au fost sosit de a se și răsipire, și văzîndu-o acel mai sus pomenit chir Calistru, episcopul Rădăuților, fiind îndemnat dintru puterea sfîntului duh, împreună cu dumnealui Dimitrie Macri biv vel ban, starostile de Cernăuți, socotind că este de obștie, fiind acei bani dăruiți de sultan Murat Tăutului logofăt, care bani a fost a țării noastre, precum s-au zis mai sus, n-au lăsat-o la răsipă, ci de a sa bună voe au acoperit-o și o au tocmit-o cu toată cheltuiala sa, la domnia lui Mihai Racoviță Vodă, în anii dela Adam 7229, mai 12, care vrînd, iubite cititoriule, să adeverești, cearcă, că viderea arată adevărul"[120].

În această formă, interpolările ar putea să fie tot așa de bine și opera copistului din 1732, așa că n-am fi constrînși să admitem că această copie din 1732 ar fi la rîndul ei scoasă după o alta din timpul lui Mihai Racoviță. Dar în copia din 1732, din care derivă manuscriptele noastre, cele două interpolări, reproduse mai sus, au suferit în partea lor finală o modificare. În alte două familii de manuscripte, reprezentate prin mss. din biblioteca Academiei Române no. 2305 și 253, cari pornesc din aceeași copie făcută în domnia a treia a lui Mihai Racoviță (x^2), sfîrșitul celor două interpolări are următoarea redacțiune: În cea dintii: „cu toată cheltuiala *preaosfinției sale, în zilele prealuminatului domn* Ioan Mihai Racoviță voevod, în anul de la Adam 7228 maiu 25"[121]; în cea de a doua: „o au tocmit-o în zilele *prealuminatului nostru domn Ioan Mihai Racoviță* voevod, la anii dela Adam 7229 maiu 12"[122].

Adaosele acestea s-au făcut deci pe vremea cînd Calistru era episcop de Rădăuți[123], după 12 maiu 1721 și înainte de mazîlia lui Mihai Racoviță în octomvrie 1726. Putem merge cu precizarea și mai departe: Dimitrie Macri a fost staroste de Cernăuți numai pînă la 10 mai 1725 cînd e înlocuit cu Dumitrașco căpitanul[124]. Timpul cînd copia a fost făcută se restrînge, așadar, de la mai 1721 pînă la mai 1725.

---

[118] După ms. 123. Pasajul a fost publicat și de N. Iorga în *St. și Doc.* III, 34. În ms. 503 sunt unele greșeli și deosebiri (vezi *Catalogul manuscriptelor românești* de I. Bianu și R. Caracaș, II, 249, unde e reprodus). În ms. 232 interpolarea lipsește, ms. fiind lacunar la început.

[119] Ms. 232 f^{0}28; Ms. 123 f^{0}28 v; Ms. 503 f^{0}40.

[120] Ms. 232 f^{0}35^v; Ms. 503 f^{0}45; Ms. 123 f^{0}37. Publicat și de Iorga în *St. și doc.*, III, 36, după ms. no. 53 de la Academia Română, în care la interpolarea primitivă, Iosiv Luca, scriitorul manuscriptului, mai adaogă încă una.

[121] Ms. 2305 f^{0}103; Ms. 253 f^{0}72.

[122] Ms. 2305 f^{0}118; Ms. 253 f^{0}70.

[123] Demisionat în mai 1728. Vezi D. Dan, *Cronica episcopiei de Rădăuți*, p. 104—5.

[124] Ordinul de înlocuire, unul din rarisimele documente de acest fel, în Biblioteca Acad. Rom., 89—8.

Am văzut că Letopisețul se prezintă ca o continuare a unui corp alcătuit din 3 cronice deosebite, dintre cari cea mai recentă este Letopisețul lui Nicolae Costin. Se știe că opera aceasta, rămasă neisprăvită, n-a fost pusă în circulație decît după moartea autorului ei, întîmplată în septemvrie 1712, cînd s-a copiat din ordinul lui Nicolae Mavrocordat [125]. Alcătuirea corpului de cronice din manuscriptele noastre s-a putut deci face numai după această dată. O interpolare în textul Letopisețului ne ajută și de astă dată să stabilim aproape cu certitudine cînd s-a făcut. În pasajul unde se spune că Șerban Cantacuzino abia aștepta sosirea regelui polon, ca să se ridice și el împotriva turcilor, și că mai mult cu îndemnarea lui venise craiul în două rînduri prin Moldova, de au stricat și au călcat țara cu oști, se adaogă: „cum și acmu pentru venirea moscalilor, iară muntenii i-au adus prin țara noastră cu oști“ [126]. Cuvintele acestea se referă în mod evident la venirea muscalilor în Moldova în 1711, și au fost scrise nu mult după aceea. Se știe, însă, că după moartea lui Nicolae Costin, scrierile sale au fost copiate din ordinul lui Nicolae Mavrocordat. Cu acel prilej s-a făcut, credem, și acea redacțiune prescurtată a Letopisețului, și tot atunci, desigur, s-a alcătuit și corpul de cronice în care s-a păstrat Letopisețul nostru. Interpolarea, reprodusă mai sus, despre venirea muscalilor, care trebuie să se fi făcut imediat după aceea, nu lasă în această privință nici o îndoială. Cu modul acesta ajungem să stabilim că copia din timpul domniei a treia a lui Mihai Racoviță (x^2) reproduce și ea o alta făcută din 1712 (x^1). Filiația manuscriptelor poate fi deci reprezentată prin următoarea stemă:

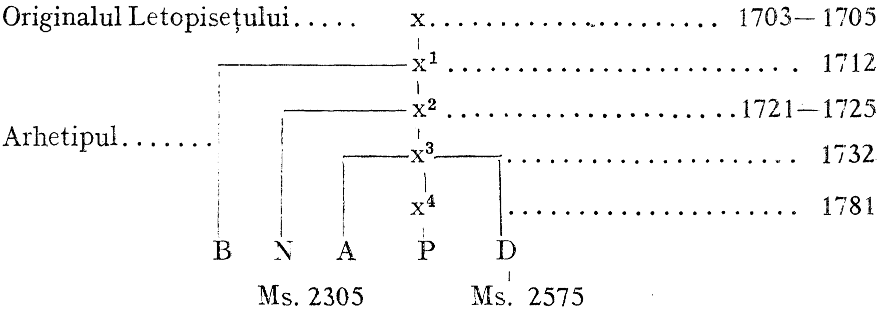
Originalul Letopisețului.....
x........................ 1703—1705
x1........................ 1712
x2........................1721—1725
Arhetipul.......
x3........................ 1732
x4........................ 1781
B
N
A
P
D
Ms. 2305
Ms. 2575

Arhetipul. Privind această stemă observăm că, pînă să ajungă la noi, textul original al Letopisețului a trecut printr-un șir de mai multe copii, și că arhetipul, la care ne duc manuscriptele cunoscute, este copia din 1732, pe care o despart de textul original cel puțin încă alte două copii intermediare. Arhetipul ne înfățișează Letopisețul într-o redacțiune defectuoasă. Textul este plin de corupțiuni:

a) Întîlnim nume proprii greșit copiate: Ton Beligrad, Sobotskie, Curniskii în loc de Stol-Beligrad (74_{17}), Sobețkie (61_{17}, 62_{21}, 74_{22}), Cunițkie (75_{4}).

b) Unele cuvinte au fost înlocuite, din cauza asemănării de formă, prin altele cu înțeles deosebit, ceea ce a dat naștere la nonsensuri: Leva (54_{12}) prin:

---

[125] Cronica lui Axintie Uricariul în Kogălniceanu, *Let.*, II, p. 172, Cf. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene*, p. 11—44.

⟨Cronica lui Axinte Uricarul are titlul: *A doua domnie a lui Neculai Alecsandru Mavrocordat v.v. în Moldova de Acsinti Uricarul (1711—1716)*, în *Cronicele Romaniei seu Letopisețele Moldaviei și Valahiei. A doua edițiune*, de Mihail Kogălniceanu, București, 1872, p. 119—173. (n. D.C.G.)⟩.

[126] V. mai departe p. 83_{37}—84_{26-30}. ⟨Textul cronicei nu se publică în ediția de față, D.C.G.⟩

Litva; stînci (59_7) prin: stîlpi; în țară (68_{19}) prin: în Țarigrad; munte (75_7) prin: munteni; pre țară (93_{30}) prin: prin țări; ura zavistia (96_{13}) prin: ura zavistiei; desfătat (59_{31}) prin: desfăcut; ce (101_5) prin: ei; pîrîndu-l (102_5) prin: părăsindu-l.

c) S-au sărit apoi cuvinte și chiar pasaje întregi: odată o prepoziție (55_{29}), altă dată un verb (74_{16}), de două ori cîte un pasaj prin sărirea rîndurilor (67_{26}-$68_{3,30-36}$; 70_{20-21}).

d) Textul prezintă și unele interpolări: Într-una din ele se amintește venirea *de acmu* a muscalilor în Moldova, după îndemnul muntenilor (83_{37}-84_{26-30}). Ea se datorește, cum am arătat, unui copist care scria curînd după 1711. În alte două, interpolatorul se referă la luarea Hotinului de către turci (59_{35-37}), care se întîmplă în domnia a doua a lui Nicolae Mavrocordat, și la pedeapsa dumnezeească căzută asupra domnilor Țării Românești, pentru schimbările de domni pe care le provocaseră în Moldova (84_{31-38}). Acestea au fost adaose mai tîrziu, după omorîrea lui Brîncoveanu (1714) și a lui Ștefan Cantacuzino (1716), probabil de autorul copiei făcute în domnia lui Mihai Racoviță. Interpolările acestea fiind evidente, le-am scos din text, trecîndu-le în aparat. Sunt, însă, și altele mai puțin sigure: explicațiunea dată pentru hătmănia Ucrainei „că-i ca și o domnie" (72_{11}), arătarea anului 7199, cînd fug în Țara Românească cei trei boieri aduși după moartea lui Constantin înaintea fiului său Dimitrie, (87_{11}) justificarea lui Cantemir că, dacă nu miluise pe feciorii de boieri era din vina lor, că-l ocăra și nu vrea să-i slujească ca unui domn (87_{29-30}), ori știrea că pe timpul domniei lui Mihai Racoviță era mitropolit Misail (99_{10-12}). Considerațiuni deduse din raportul lor față de context, m-au determinat să le socotesc ca interpolări. Deosebirea lor fiind chestiune de interpretare, le-am lăsat în text, indicîndu-le prin semnul atetezei [ ]

Îndreptarea greșelilor, completarea lacunelor și despărțirea interpolărilor, le-am făcut servindu-mă de *Cronica racovițeană* și de *Cronica* lui Neculce în cari Letopisețul a fost folosit într-o redacțiune anterioară și deosebită de aceea din 1732.

VIII

TEXTUL. TRANSCRIEREA. APARATUL.

Textul nu reproduce un anume manuscript, luat ca bază, la care să fi fost raportate celelalte, ci partea comună a tuturor, așa cum reiese din colaționarea lor. El înfățișează deci *arhetipul* manuscriptelor, care este, după cum am văzut, o copie din 1732, din care, însă, s-au eliminat interpolările și s-au completat lacunele.

Nereprezentînd un anume manuscript, n-a fost redat cu ortografia și particularitățile nici unuia din ele. Cel mai vechi, ms. 232 (1780), este lacunar și lacuna cuprinde aproape jumătatea Letopisețului. Al doilea ca vechime, ms. 503 (1797), ne dă Letopisețul într-o redacțiune muntenească. Ar fi rămas doar cel mai nou, ms. 123 (1805). La această considerație trebuie adăogată o alta. Fiecare copist are un anumit mod de a scrie în legătură cu priceperea și cultura lui. Forme ca: prѣcinѣ, vor alѣgi, să lѣfii, între carѣi, zъcu, nѣdѣjdѣ, nimi etc., pe cari le întîlnim în ms. 232, sau ca: pe cini, vor alegi, pri poronca, să margă, pripus, nedejdi, Dunere etc. din ms. 123, n-au în ele nimic caracteristic şi general, nici pentru epoca de cînd datează manuscriptele, nici pentru aceea cînd s-a alcătuit Letopisețul.

Tot atît de puțin îndreptățită ar fi fost şi restituirea formelor obişnuite la scriitorii de la începutul sec. XVIII, prin comparația cu textele contimporane. O asemenea restituire mi s-a părut arbitrară şi inutilă. Arbitrară întrucît atari forme, în lipsa unei tradiții literare bine statornicite, variază nu numai de la un scriitor la altul, dar chiar şi în aceeaşi operă, fie ea a unuia din scriitorii cei mai buni; întrucît această restituire, oricît de izbutită, n-are altă valoare ştiințifică, decît aceea a unui simplu exercițiu filologic. Am urmat atunci singura cale care-mi rămînea: dintre formele date de manuscripte am ales pe acelea cari se apropie mai mult de cele admise în limba literară de acum. Cîteva exemple vor învedera această procedare.

Pe baza formelor din manuscripte:		S-a admis în text
să mѣargă	A	să meargă
să mѣrgă	D	
să margă	P	
vor alѣgi	A	vor alege
vor alegi	D	
vor alege	P	
toţi boѩrii	A	toţi boerii
toţi boieri	D	
toţi boerii	P	
nѣdѣjde	A	nădejde
nădejde	D	
nedejde	P	
viziriul	A	vizirul
vizirul	D	
veziriul	P	
carilѣ ѩstѣ	A	carele este
care este	D	
cari ъste	P	
Grigorii Vodѧ	A	Grigorie Vodă
Grigorie Vodă	D	
Grigoriѧ Vodă	P	
stiiѧ	A	ştia
stiѧ	D	
ştie	P	

Ca variantă s-a dat în aparat numai forma care față de forma admisă carele.

Cînd, prin excepție, am admis în text vreo formă deosebită de cele date de manuscripte, ca s. ex. podghiaz, în loc de: poghiaz D P, popiiaz A (70_{33}); moschicesc, în loc de: muschicesc (71_{29}); ziuă, în loc de: zio D, ziă P (82_{36}); abia, în loc de: abt D, abe P (84_{29}); dator, în loc de: datori (88_{36-37}); boer, în loc de: boeri (90_{34}) etc., formele din manuscripte au fost arătate în aparat.

Aparatul cuprinde variantele, adică deosebirile pe cari le prezintă manuscriptele față de textul admis. Aceste variante, între cari nu se cuprind cele relative la ortografia sau forma cuvîntului, ca s. ex. pe, pri, în loc de: pre; samă, în loc de: seamă; agiutori, agiutoriu, în loc de: ajutor etc., au fost reproduse așa cum se găsesc în manuscripte. Literile chirilice polifone au fost redate prin literile latine cari le corespund în pronunția actuală a cuvîntului. Acolo unde o asemenea interpretare nu era cu putință, ori nu era sigură, am transcris pe ѣ și ъ prin *â* și *ă*, sau am reprodus litera chirilică (60_{32}, 63_{34}, 69_{31}, 72_{35}, 79_{32}, 84_{39}, 85_{36}, 87_{34}, 88_{33}). Literile aruncate în manuscripte deasupra rîndului susceptibile de o îndoită lectură, fără să rezulte din context care este cea adevărată, au fost reproduse tot astfel și în aparat s. ex. pa^{ș} (62_{35}), martu^{r} (65_{32}) cari se pot citi: pași sau pașă, martur sau marturi etc. Ordinea cuvintelor, cari se repetă în text în același rînd, a fost arătată în aparat prin *exponenți.*

PRESCURTĂRI

A = Ms. no. 232
D = Ms. no. 503
P = Ms. no. 123
B = Cronica racovițeană
N = Cronica lui Neculce
ad. = adaogă
om. = omite, omit
ms.; mss. = manuscript, manuscripte

< > Închide cuvintele din text, cari nu se găsesc în manuscripte.
[ ] Închide cuvintele din text considerate ca interpolări.
] Arată că ceea ce precede trebuie înlocuit prin ceea ce urmează.

VECHIMEA RUMÂNIEI
în
ȚARA ROMÂNEASCĂ
și legătura lui
MIHAI VITEAZUL

Se admite astăzi ca un fapt istoric pe deplin stabilit că Mihai Viteazul a introdus în Ţara Românească iobăgia sau cum i se zicea aci rumânia, ori cel puţin că el i-a dat consfinţirea oficială printr-un aşezămînt formal. Cel dintîi istoric care a interpretat în acest sens legătura lui Mihai Vodă, de care pomenesc unele documente din secolul al XVII-lea, a fost N. Bălcescu. În studiul său *Despre starea socială a muncitorilor plugari în Principatele române în deosebite timpuri*, publicat în 1846, el afirmă că „Mihai Viteazul fu cel dintîi domn care legiui printr-un aşezămînt al său, că fiecare ţăran pe a cui moşie se va afla atunci, acolo să rămîie rumân veşnic. Acest act barbar — adaogă Bălcescu — făcut de un prinţ care a lucrat atît pentru libertate, anevoie s-ar putea pricepe de n-am şti că aristocraţia, puternică atunci, a trebuit să-l silească la aceasta"[1].

Bălcescu îşi întemeia această afirmare pe un document din 1613, publicat de el tot atunci, (1846), în care se vorbea în adevăr despre un aşezămînt al lui Mihai Viteazul cu privire la rumâni. În puterea acelui aşezămînt, Radu Mihnea întăreşte la 24 aprilie 1613 fraţilor Pârvu şi Radu, postelnicii din Slăviteşti, stăpînirea a doi rumâni din Băbeni, pentru cari se judecaseră cu Ghinea diaconul, ginerele lui Cârstian de la Ohaba. Rumânii fuseseră ai lui Cârstian, de la care fugiseră în zilele lui Mihnea Turcitul (1577-91); după ce au stat cîtva timp fugari, ei s-au dus de s-au închinat rumâni subt Alexandru Vodă (1592-1593) fraţilor Slăviteşti, cari de atunci îi stăpîniseră cu pace. De la aceştia îi revendica acum Ghinea diaconul, ginerele lui Cârstian, fostul lor stăpîn. „Iar domnia mea — spune Radu Mihnea în motivarea hotărîrii sale — am căutat şi am adeverit foarte bine cu toţi cinstiţii dregătorii domnii mele, cum că aceşti rumâni mai sus zişi, i-au fost apucat aşezămîntul lui Mihail Vodă la aceşti boieri mai sus zişi. Deci Mihail Voevod, domnia sa aşa au fost făcut aşezămînt atunci, cum care unde va fi acela să fie rumân veşnic unde se va afla. Apoi domnia mea am căutat şi am judecat cu toţi cinstiţii dregători, şi n-am vrut domnia mea a strica aşezămîntul lui Mihail Voevod, ci am dat domnia mea să fie rumânii aceşti mai sus zişi rumâni, precum au fost şi de atunci pînă acum".

Ceea ce a determinat pe Bălcescu ca să atribuie lui Mihai Viteazul introducerea rumâniei a fost pasajul în care se spune că Mihai a făcut aşezămînt „cum care pe unde va fi, acela să fie rumân veşnic unde se va afla". Considerat izolat pasajul acesta îndreptăţeşte în adevăr o asemenea concluziune. Dispozițiunea lui Mihai ca fiecare să fie rumân veșnic unde se va afla, n-ar putea avea alt înțeles decît că țăranul, liber pînă atunci, a fost încătușat pe moșia pe care trăia. Dacă privim însă această dispozițiune nu izolat, ci în legătură cu cazul special la care se aplică, observăm că încătușarea nu se referă la oameni liberi, ci la niște foști rumâni. Fondul procesului dezbătut în 1613 îl formează întrebarea dacă proprietarul unor români cari fugiseră de la el în domnia lui Mihnea Vodă, își mai păstrează încă dreptul de stăpînire asupra lor, sau îl pierde în folosul aceluia la carii fugarii se închinaseră sub Alexandru Vodă și care îi stăpînea de 20 de ani? La această întrebare Radu Mihnea răspunde că rumânii aparțin celui din urmă, pentru că la el îi apucase așezămîntul lui Mihai. Așezămîntul nu introducea prin urmare rumânia. Cei doi țărani din Băbeni erau rumâni încă din timpul lui Mihnea Turcitul; acesta este un fapt pe deplin dovedit, pe care nici ei, nici Slăviteștii nu-l tăgăduiesc. De altfel, dacă n-ar fi fost rumâni, fuga lor, cînd nimeni nu-i putea împiedica să plece, ar rămîne inexplicabilă. Pentru ca apoi Ghinea diaconul să-i poată revendica după aproape 30 de ani, trebuia ca pe vremea lui Mihnea, cînd ei fugiseră, rumânia să fi existat în mod legal, și nu ca o stare introdusă prin abuz de către boieri. Dreptul lui Cârstian de la Ohaba asupra rumânilor săi n-a putut fi stins nici prin închinarea lor către Slăvitești, nici prin cei 20 de ani de stăpînire neîntreruptă a acestora; fără de așezămîntul lui Mihai, Ghinea diaconul i-ar fi luat și i-ar fi dus îndărăt la Băbeni. Condiția socială a celor doi n-a fost prin urmare modificată de așezămînt: fuseseră rumâni mai înainte și continuă a fi tot astfel și după el. Actul pe care se întemeia Bălcescu ca să afirme că Mihai Viteazul a introdus rumânia nu numai că nu sprijină afirmarea lui, dar constituie, dimpotrivă, o indiscutabilă dovadă despre existența ei anterioară. Ceea ce reiese sigur din acest document cu privire la așezămîntul lui Mihai este doar faptul că rumânul fugit înainte de așezămînt, nu mai aparținea fostului său stăpîn, ci proprietarului moșiei unde-l apucase decretarea lui. Era, cu alte cuvinte, o consfințire a stării de fapt, în contra celei de drept.

---

[1] *Magazinul istoric*, II, p. 237.

[2] *Magazinul istoric*, II, p. 277—79.

Cu toată grava eroare săvîrșită de Bălcescu, părerea lui s-a răspîndit fără să provoace nici o obiecție. Admițînd-o, istoricii s-au ferit totuși ca să stăruie asupră-i. Așteptau izvoare noi, din care să rezulte mai multă lumină. S-a sperat un moment că asemenea izvoare au fost, ori erau pe cale de a fi găsite. Propunînd Academiei să-i tipărească o colecție a sa de documente interne, V. A. Urechia declara în ședința Secțiunii istorice de la 1 aprilie 1886, că printre ele se aflau unele „în care se face vorbire despre instituirea sau așezarea servituții în Muntenia de pe timpul lui Mihai Viteazul, cunoscută sub numirea de legătura lui Mihai Vodă". Cu prilejul discuțiunii ivite în jurul acestei propuneri, Bariț afirma că dăduse de urmele ei în cronicele ungurești, iar Papadopol-Calimah presupunea că hrisovul lui Mihai s-ar fi păstrînd în Odessa la Societatea istorică și arheologică, ceea ce făcea pe episcopul Melchisedek să se ofere a merge acolo să cerceteze[3]. Din nenorocire nici una din aceste făgăduieli și presupuneri nu s-au îndeplinit. Printre extrasele de documente cetite de V. A. Urechia în ședințele următoare a Secțiunii istorice, spre a dovedi valoarea colecțiunii sale, nu se află nici unul relativ la legătura lui Mihai[4], iar despre mențiunea din cronicele ungurești ori existența documentului la Odessa și călătoria lui Melchisedek, după cît știu, n-a mai fost vorba. De atunci s-au mai publicat cîteva documente, mai ales în anii din urmă, în care legătura lui Mihai este amintită. Ele n-au contribuit, însă, la progresul chestiunii, întrucît cel mai explicit, din cîte se cunosc pînă acum, este tot cel publicat de Bălcescu.

---

[3] *Analele Academiei Române*, Seria 2, tom. VIII, p. 179—180.

[4] *Ibidem*, VIII, p. 181.

Astăzi legătura lui Mihai este privită de istorici în două feluri. Unii văd în ea, ca și Bălcescu, decretarea pentru întîia oară a șerbiei în Țara Românească[5]. Alții o consideră numai ca o consfințire a ei printr-un așezămînt formal, fiind introdusă în mod abuziv încă mai înainte[6]. În cele următoare voi încerca să lămuresc această chestiune. Pentru aceasta este, însă, necesar să stabilim mai întîi cînd și cum apare rumânia pentru prima oară în Țara Românească.

---

[5] Al. Papadopol-Calimah, *Dezrobirea țăranilor în Moldova*, în *Convorbiri literare*, XXI (1887), p. 6; Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, 1907, p. 32, 37, 257; N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, 1905II, p. 88; Acelaşi, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor*, în *Studii și documente*, XVIII, 1908, p. 29—30; Același, *Scrisori de boieri*, 1912, p. V.N. Iorga explică introducerea rumâniei de către Mihai ca o urmare a tractatului încheiat cu Sigismund Báthory la 20 mai 1595. Prin analogie cu Ardealul și după cererea lui Báthory s-ar fi introdus în acest tractat clauza că „colonii și iobagii cari ar fugi pe ascuns de pe moșiile și de subt stăpînirea proprietarilor lor pe moșii străine, să fie înapoiați. (Coloni et Iobagiones, qui ex bonis et juribus eorundem possessionariis in bona aliena clam se contulerint, ilico restituantur“. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, III, 1, p. 475; cf. și p. 479, unde e clauza din tractatul lui Răzvan.) Dar dispozițiunea aceasta fusese introdusă de boieri pentru asigurarea lor că starea de lucruri de mai înainte va dăinui și sub noul regim, cum sunt și altele în acest tractat 〈Vezi și *Neamul Românesc* de marți 9 dechemvrie 1919〉.

[6] B.P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, 1878, I, p. 105; Al. Philippide, *Încercări asupra stării sociale a poporului român în trecut*, apărută în 1881, ed. a 2-a din 1896, p. 64; A.D. Xenopol, *Istoria Românilor*, III, 418-9, 571-2; Același, *Domnia lui Cuza Vodă*, p. 416-7; Gr. Tocilescu, *Istoria Românilor*, 1899, p. 217, 505; I. Bogdan, *Patru documente de la Mihai Viteazul*, în *Prinos lui D.A. Sturdza*, p. 153.

〈I.C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele române pînă la 1864*, București, f.a., p. 177, crede că legătura lui Mihai a fost și o șerbire a cultivatorilor liberi așa cum admitea N. Bălcescu; cf. același, *Despre „legătura“ lui Mihai Viteazul* în *Revista Istorică Română*, II (1932), p. 221—231. Dar existența unei categorii de cultivatori liberi înainte de Mihai Viteazul rămîne să fie dovedită de aci înainte. Documentele care s-au adus pînă acum nu sunt concludente. Vezi și același, *Oameni dependenți și cultivatori liberi în Principatele române în sec. XV-XVII*, în *Mem. Sect. Ist. Acad. Rom.*, t. XII, p. 371 sq.〉

I

VECHIMEA RUMÂNIEI ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ

Pînă la Bălcescu nimeni n-a atribuit lui Mihai Viteazul introducerea rumâniei. În secolul al XVII-lea cînd legătura lui a fost de atîta ori invocată, rumânia era considerată ca o stare apucată din cea mai adîncă vechime; legătura lui Mihai nici nu o crease, nici nu o consfinţise; ea atinsese doar situaţia unei anume categorii de rumâni, fără ca asupra masei celei mari a lor să fi avut cea mai mică influenţă.

Proprietarii afirmau că îşi stăpînea rumânii din moşi-strămoşi. „Însumi domnia mea ştiu — spune Matei Basarab într-un act din 5 iunie 1633 despre nişte rumâni din Văleni, cari veniseră cu pîră la divan împotriva proprietarilor lor ca să scape de rumânie — că au fost rumâni din Văleni încă de mai-nainte vreme de la moşi-strămoşi, pentru că a fost satul Vălenii aproape lîngă satul Brîncovenii“[7]. Sub numele de stăpînire din moşi-strămoşi se înţelegea acel fel de stăpînire ale cărei începuturi datau din cea mai adîncă vechime[8].

Credinţa obştească în secolul al XVII-lea era că proprietarii îşi stăpîneau rumânii de la întemeierea satelor ori din descălecarea ţării. Aceasta însemna că începuturile stăpînirii lor cădeau dincolo de hotarul tradiţiei istorice, pierzîndu-se în întunerecul celor mai îndepărtate timpuri. Într-un document din 9 mai 1654, prin care Constantin Şerban întăreşte mînăstirii Glavacioc stăpînirea asupra unor rumâni din Cernăteşti, cari veniseră cu pîra la divan zicînd cum că n-au fost rumâni ai mînăstirii şi n-are treabă cu dînşii, se spune că Dumitraşco stolnicul Filipescul, care fusese între boierii ce aleseseră moşia mînăstirii subt Matei Basarab, a mărturisit înaintea domnului şi a divanului „cu bătrîneţele sale şi cu sufletul său“ că la hotărnicie îi aflase *„rumâni acolo în sat de moştenire de la strămoşi, de cînd cu aşezarea satului*[9]*“*. Cu ocazia unui proces identic al mînăstirii Viforîta cu rumânii din Vărăşti şi Gurguiaţii de la Baltă, de pe Mostişte, tot Constantin Şerban arată, în actul de întărire pe care îl dă mînăstirii la 20 iunie 1654, că *„am adeverit domnia mea cum că sînt rumâni ai sfintei mînăstiri Viforîta de baştină de la strămoşi, de la întemeierea satului Vărăştii şi Gurguiaţii“*[10]. Într-un hrisov dat de Grigore Ghica la 12 fevruarie 1664 lui Pană căpitanul de Pardeşti pentru nişte rumâni din Stîlpnița (Mehedinți), care voiau să scape de rumânie, se arată că Pană scosese la divan cărți domnești bătrîne *„sciind cum au fost rumâni din descălecătoarea țării“*[11]. Radu Leon afirmă în actul de întărire pe care-l dă la 7 fevruarie 1668 postelnicesei Elena și fiilor ei pentru satele, rumânii și țiganii lor, că le aveau *„de moșie, de strămoșie, cîștigate de la bătrînii moșii lor încă din descălicata țării“*[12], și tot așa spune și Șerban Cantacuzino despre rumânii din Băilești (Dolj) ai lui Brîncoveanu în hrisovul pe care i-l dă la 17 iunie 1679[13].

---

[7] Vezi la urmă doc. nr. 19.

[8] Alexandru Iliaş întărind la 3 şi 13 ianuarie 1629 mînăstirei Codmeana stăpînirea asupra unor rumâni din Purcăreni, Argeş, spune că „aceşti mai sus numiţi oameni, aceştia au fost toţi rumâni sf. m-ri Codmenii din sat de la Purcăreni daţi şi miluiţi de bătrînul răposatul Mircea Vod. la Sf. mînăstire Codmeana cînd au fost cursul anilor 6896 (*Arhiv. Stat.*, *Condica M-rei Codmeana*, nr. 25, fo. 19—21).

[9] *Arhivele Statului*, *Glavacioc*, pach. 17, d. 7; original slav cu trad. din 1843.

[10] Vezi la urmă doc. nr. 57.

Ca întemeietor al țării se considera în secolul al XVII-lea Radu Negru, numit uneori și Negru Vodă, iar cel mai vechi domn cunoscut era Nicolae Alexandru, cel îngropat în biserica din Cîmpulung, unde i se vedea mormîntul. Din această cauză mînăstirile și bisericile cele vechi urcă începuturile stăpînirii lor asupra unora dintre satele și rumânii pentru cari nu aveau acte, pînă la acești domni. Gavril Moghilă, întărind la 13 noiemvrie 1618 bisericii din Cîmpulung satul Bădeștii cu rumânii, spune că îi fusese dăruit de Nicolae Alexandru Voievod, de la care preoții îi prezentaseră o carte, fără îndoială falșă, din anul 1352 [14]. Peste aproape 20 de ani, Matei Basarab afirma că întemeietorul acelei biserici „întâiul domn al acești țări Radu Negru Vodă, căruia îi zic și descălecătorul țării“ îi dăruise satele *„Bădeștii toți cu toți rumânii și Groșanii toți cu toți rumânii și jumătate din Bogătești cu rumânii“*[15]. Tot Matei Basarab, împuternicind printr-o carte din 11 mai 1644 mînăstirea Topolnița ca să-și stăpînească opt rumâni, cari erau dorobanți la Tîmna în Mehedinți, spune despre ei că *„sînt de moșie ai sfinții mînăstiri, dați de Radu Vodă Negru“* [16].

Din aceste documente reiese că în secolul al XVII-lea era o convingere generală că rumânii existau din epoca cea mai îndepărtată de la care se păstrase vreo amintire istorică. Despre originea lor nimeni nu-și putea da seama, dar pentru toată lumea ea se confunda cu începutul satelor și al statului. Constatarea acestei credințe la urmașii cei mai apropiați ai lui Mihai Viteazul, dintre cari unii îi fuseseră contemporani, ar fi ea singură de ajuns ca să înlăture definitiv părerea că rumânia ar fi fost introdusă de abia în domnia lui.

Dar în procesele pe cari proprietarii le au cu rumânii lor, cari căutau să scape de rumânie, ei își dovedesc drepturile asupra acestora nu numai cu tradiția unei străvechi moșteniri, dar și cu actele de stăpînire de prin secolele XV și XVI. Astfel frații Chesar și Stanciul din Iaroslăvești arată o carte de la Vlad Dracul din 1437 [17]; Constantin Șerban confirmă mănăstirii Cotmeana stăpînirea satelor și rumânilor săi pe baza a două hrisoave de la Vlad Dracul, din 1440 și 1442, și unul de la Basarab Mlad [18]; Antonie Vodă spune că rumânii mănăstirii Snagovul din satul Piscul Snagovului fuseseră prin alte sate ale mănăstirii, „cum scriu cărțile lui Vlad Voevod de la 7000 (1492) și a lui Băsărab Voevod și a lui Mircea Voevod“ [19].

---

[11] *Ibidem*, nr. 75.

[12] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, 1902, p. 73.

[13] N. Iorga, *Studii și documente*, V (1903), p. 304—5: „Pentru că acest sat... fost-au de moșie al Danciului vornicul Brîncoveanu despre strămoșii lui Craiovești; care a fost a răposatului Matei Voevod, moșul Predei vornecul Brîncoveanu încă mai denainte vreme den descălecata țării, de l-au ținut și l-au stăpînit tot cu bună pace den domn în domn pînă în zilele lui Ștefan Voevod“.

[14] Hrisovul a fost publicat de Stoica Nicolaescu în articolul: *Radu Negru Vodă și urmașii săi*, în revista *România nouă*, anul I (1908), nr. 11—12, p. 460—463.

[15] Hrisovul dat mînăstirii din Cîmpulung la 10 aprilie 1647 în *Condica mînăstirii* aflată la *Acad. Rom., Ms. 1448*, p. 212—223.

[16] Doc. 96 din pach. 130 la *Acad. Rom.*

[17] Doc. din 1642 la *Arhiv. Stat.*, în *Condica Brîncovenească*, I, 276°—7.

[18] Doc. din 15 decembrie 1655 la *Arhiv. Stat. Cotmeana*, pach. 2, d.2.

Sunt cazuri cînd rumânii singuri afirmă că sunt rumâni din vechime. Cei din satul Iașii mărturisesc, într-o declarație pe care o dau la 28 ianuarie 1643 egumenului de la Argeș cu privire la niște fugari, că ei fuseseră dăruiți mînăstirii de Neagoe Basarab: *„ne-au dat rumâni cinstit și răposat Băsărab Vodă la sfănta mînăstire, rumâni de pomană“*[20].

Cînd boierii din secolul al XVII-lea dau rămași pe baza hrisoavelor vechi, pe cari le produceau proprietarii, pe rumânii băștinași din satele arătate în ele, ei admiteau ca un lucru înțeles de la sine, că denumirea de sat (село) din acele hrisoave însemna și în secolul al XV-lea, ca și mai tîrziu, moșie cu rumâni. Întrebați de Duca Vodă în 1676 în procesul lui Constantin Brîncoveanu cu rumânii săi din Islaz, cari susțineau că nu-i sunt rumâni pentru că nu erau trecuți în cărți, boierii răspund „cum că în zilele altor domni bătrîni nu s-au fost scriind rumânii pre nume în cărți, iar tot i-au fost ținut boierii rumâni, măcar căci nu s-au fost scriind pre nume în cărți“ [21].

Părerea boierilor din secolul al XVII-lea că rumânii existau din cea mai adîncă vechime și că ei se subînțeleg totdeauna în actele în cari e vorba de sate boierești și mînăstirești nu era o părere de circumstanță, determinată de interese de clasă; ea se sprijinea pe o necurmată tradițiune. Boierii nu făceau decît să repete ceea ce auziseră de la înaintașii lor. Numeroase documente ne arată că și în secolul al XVI-lea proprietarii afirmau că rumânii le aparțineau din moși-strămoși. Mihnea Vodă spune că satul Mâneștii, pe care îl dăruiește la 14 mai 1580 mînăstirii Sfînta Troița *„cu tot hotarul și cu toți rumânii și cu morile“*, îi era *„de baștină al domniei mele de la moșul domniei mele Mihnea Vodă“* cel care domnește în 1508—10[22]. Întărind la 30 iulie 1558 lui Stănciuc postelnicul a treia parte din Drăgoești *și cu 6 rumâni, arătați pe nume*, pe cari și-i alesese de către frații lui, Mircea Ciobanul spune că *„sunt ale lor drepte și bătrîne moșii de moștenire de la strămoși, agonisite de mai înainte vreme în zilele altor domni bătrîni“* [23].

Cu rumânii moșteniți de Stănciuc postelnicul și frații lui de la strămoși ne urcăm în secolul al XV-[lea]. O mărturie foarte precisă și de cea mai mare greutate ii adeverește încă de pe timpul lui Mircea cel Mare. La 12 ianuarie 1525 mitropolitul Luca împreună cu episcopii și egumenii dau o carte mînăstirii Cozia, prin care-i închină ca metoh mînăstirea Cotmeana, punînd-o sub ascultarea și supunerea ei „cu toate satele și rumânii și moșiile și țiganii, și cu morile și cu viile și cu toate veniturile“, pe care i le dăruise Mircea Vodă Bătrînul [24]. Tradiția că rumânii existau în epoca întemeierii celor dintîi mînăstiri, care după credința de mai tîrziu, coincidea cu aceea a întemeierii statului și că ei formau populația satelor boierești și mînăstirești, se constată așadar încă de la începutul secolului al XVI-lea. Aci nu mai e vorba de o mărturie interesată care ar putea fi bănuită. Cînd mitropolitul, episcopii și egumenii, cari nu erau numai oamenii cei mai bătrîni, a căror viață aparținea în cea mai mare parte a ei secolului al XV-lea, dar cărturarii timpului și păstorii cei mai autorizați ai tradiției, cînd ei spun în 1525 că rumânii pe care îi avea atunci mînăstirea Cotmeana îi fuseseră dăruiți de Mircea cel Mare, afirmarea lor nu poate fi pusă la îndoială. Ea constituie, pe lîngă un argument decisiv despre vechimea rumânilor, și o prețioasă lămurire asupra înțelesului cuvîntului sat (село) în primele noastre documente. Satele cu cari Mircea înzestrează mînăstirile sale sunt ca și cele de mai tîrziu. Interpretarea pe care boierii o dădeau în secolul al XVII-lea cuvîntului sat din document vechi era prin urmare întemeiată: sat însemna sat cu rumâni; stăpînirea satului implica pe aceea a rumânilor. Scutirile și diferitele privilegii acordate prin hrisoavele vechi satelor boierești și mînăstirești priveau pe rumânii din ele. Domnii renunță în favoarea proprietarilor la dijmele și dările cari li se cuvin de la rumânii din satele lor.

---

[19] Doc. din 24 mai 1669 la *Arhiv. Stat.*, *Snagov*, pach. 38, d.l.

[20] *Arhiv. Stat.*, *Episcopia Argeș*, pach. 2, d. 22.

[21] N. Iorga, *Studii și documente*, V, 445—7. Originalul la Acad. Rom. pach. 134, doc. 82.

[22] *Arhiv. Stat.*, *Radu Vodă*, pach. 48, d. 3; orig. slav cu trad. veche ⟨DIR, XVI, B, IV, p. 473⟩.

[23] A. Ștefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj*, 1908, p. 137—9. La 22 mai 1523, Vladislav vv. dă o carte de scutire mînăstirii Bistrița pentru satele ei ca să fie slobode de toate dările și ca nimeni să nu le bîntuiască“, ci numai călugării de la sf. mănăstire să fie volnici a oblădui satele și rumânii (да сȣт волни ѡбладати селаχ си и вечин). Drept aceea voi rumânii toți să ascultați de egumenul și de poslușnicii Sf. M-ri, iar cine nu va asculta dintre voi, apoi părintele egumen să fie volnic a-l judeca și pedepsi după fapta lui și să-l aducă legat la Domnia mea“ (*Arh. Stat. Secț. Ist.* Orig. slav cu traducere de St. Nicolaescu).

[24] *Arh. Stat.*, *Cotmeana*, pach. 1, d. 1; orig. slav cu două traduceri.

Concluzia aceasta stă în contrazicere cu părerea admisă azi în istoriografia noastră, că în timpurile vechi țăranii cari trăiau pe moșiile boierilor și mînăstirilor, alcătuind satele lor, erau oameni liberi [25]. Libertatea țăranilor este o iluziune; ea s-a putut susține numai prin ignorarea organizării de odinioară. Pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea nu se află în Țara Românească decît trei categorii de locuitori: orășeni, proprietari și rumâni. O populație rurală de oameni liberi neproprietari nu există în această vreme; ea începe a se forma numai de la Mihai Viteazul înainte. Libertatea era condiționată de stăpînirea pămîntului: se dobîndește și se pierde împreună cu ea. Orice proprietar care își înstrăinează moșia cade în rîndul rumânilor. Vînzarea moșiei atrage după sine închinarea fostului proprietar ca rumân al cumpărătorului.

Uneori închinarea aceasta este arătată în actul de vînzare. În domnia lui Alexandru Vodă, tatăl lui Mihnea Turcitul, șase mici proprietari din Balaci, neavînd cu ce să-și plătească niște biruri cu cari rămăseseră datori vistieriei, își vînd părțile lor de moșie lui Dragomir logofătul. *„Și s-au închinat ei singuri de a lor bună voie ca să fie rumâni lui Dragomir logofătul“*, spune domnul în actul de întărire pe care îl dă acestuia în octomvrie 1569 [26]. Ștefan Surdul confirmă la 21 ianuarie 1592 lui Aranita logofăt al doilea și fratelui său Mihul mai multe cumpărături în Blagodești; între ele se află partea lui Drăgușin toată și cu 3 rumâni, *„și s-au închinat Drăgușin ca să-i fie rumân în sat preste acea ocină pus“*, precum și partea lui Șerban toată, care de asemenea se închinase să fie rumân [27].

Pe baza acestor exemple ar putea fi cineva aplecat să creadă că închinarea persoanei constituia un element deosebit și independent de vînzarea moșiei. În realitate ele sînt inseparabile, constituind unul și același act: vînzarea moșiei implică și închinarea ca rumân a vînzătorului, fie că această închinare este arătată sau nu; ea se cuprinde în însuși faptul vînzării. În această privință voi cita un caz absolut caracteristic din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. La mazîlirea lui Mihnea Turcitul în 1583, marele ban Dobromir, vrînd să fugă în Ardeal, este oprit de locuitorii mai multor sate din nordul județelor Gorj și Vîlcea și jefuit de averea lui: haine, scule și pietre prețioase, în valoare de 7 poveri. Dobromir vine atunci cu plîngere la Petru Cercel, domnul cel nou, care îl iartă și obligă satele, 24 la număr, ca să-i plătească paguba. Ele neputînd *„și-au închinat toate moșiile lor lui Dobromir banul și jupînesii lui Vilaia ca să fie ei rumâni de bună voia lor"*. În a doua domnie a lui Mihnea, rumânii ridică plîngere împotriva lui Calotă slugerul și Gheorghe logofătul, fiii lui Dobromir, *„ca să li se dea înapoi moșiile"*. Judecînd pricina, domnul hotărăște ori să plătească jaful, ori să fie trași în țeapă pentru fapta lor. „Iar ei — spune actul de întărire al lui Mihnea din 18 noiembrie 1587 dat celor doi boieri — în nici un chip nu au putut să plătească aceste averi... ci au venit toți înaintea domniei mele *și au închinat moșiile lor lui jupîn Calotă mare sluger și lui Gheorghe logofătul dinaintea domniei mele de bună voia lor, ca să le fie ei rumâni în veci; precum au fost închinat moșiile lor și dinaintea lui Petru Voevod, așișderea și dinaintea domniei mele"*[28].

---

[25] R. Rosetti, *Pămîntul...*, p. 27, 28, 32, 37—8, 79, 233, 241, 257.

[26] St. D. Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, I, p. 99—100.

[27] *Arhiv. Stat., Sf. Ioan*, pach. 20, d. 9; orig. slav cu traducere veche ⟨DIR XVI, B, VI, p. 31—32⟩.

Se înțelege că din moment ce înstrăinarea moșiei însemna rumânirea proprietarului, menționarea în actul de vînzare a închinării vînzătorului ca rumân devenea inutilă. De fapt ea nici nu se întîlnește decît în mod excepțional. Toți micii proprietari din sec. XVI care își vînd moșiile, apar mai tîrziu, ei și urmașii lor, ca rumâni ai cumpărătorilor, cu toate că în actele de vînzare nu se vorbea nimic despre persoana lor. Concepția că vînzarea moșiei implica și pe aceea a persoanei era atît de puternică, încît ea se menține și în secolul al XVII-lea [29], cînd exista totuși o foarte numeroasă clasă de oameni liberi fără moșie, și cînd în general rumânirea nu se mai putea face decît în baza unui act formal de vînzare ca rumân. Pentru a nu fi cuprinși și ei în vînzarea moșiei, vînzătorii specificau în zapisele lor, că și-au vîndut numai ocina, nu și capetele: „ocina stearpă fără rumâni", spune formula obișnuită din zapisele de atunci [30]. Dar obiceiul era atît de puternic, încît se vede că nici asigurarea aceasta nu mai era îndestulătoare. Unii cer zapis la mînă de la cumpărători[31] ba își scot și cărți domnești de întărire că și-au vîndut numai moșia, iar ei nu s-au vîndut, ci sunt oameni slobozi[32] .

---

[28] A. Ștefulescu, *Documente slavo-române*, p. 270—75; documentul a mai fost publicat de Ștefulescu și în monografiile sale asupra Crasnei, p. 15—18 și Polovracilor, p. 25—28 ⟨DIR, XVI, B, V, p. 336—337⟩.

[29] Supt Radu Șerban satul Ogrumii, Gorj, se vinde rumâni lui Vlad de la Ciocadie. Supt același domn, sătenii vin apoi cu pîră „cum că au vîndut numai moșia iar pe dînșii nu s-au vîndut să fie rumâni și că nici pe moșie nu le-au dat toți banii". Ei pierd însă neputînd jura (Al. Ștefulescu, *Din trecutul Gorjului*, București, 1907, p. 43.).

[30] 1638, mai 16. Neagoe Arcuțescul și cu fratele său Vasile vînd lui Dumitru pitarul (Fileșanul) ocina lor din Crasna. „Însă am vîndut ocina stearpă fără de rumâni, ci ocina să-i fie moșie, iară cu noi sau cu feciorii noștri sau cu rudenia noastră să nu aibă nici o treabă, că i-am vîndut numai ocina stearpă fără oameni (Acad. Rom., Ms. 2083, f°242). Un caz analog în Modlova, citat de R. Rosetti, *Pămîntul*, p. 192 nota. 1641, fevruarie 3. Megieșii din Vîlcănești (Ilfov) vînd lui Matei Basarab moșia lor de acolo „iar noi capetele noastre nu ne-am vîndut rumâni, fără numai cît ne-am vîndut moșia preste tot, din hotar în hotar, pămîntul sec fără nimica oameni" (Acad. Rom., Ms. 1236, f° 51—52).

1643, noemvrie 9. Uncheașul Leul din Robănești (Romanați) și cu trei feciori ai lui vînd lui Matei Basarab ocina lor, „iar noi nu ne-am vîndut cu ocina noastră mării sale domnului nostru rumâni, ci să fim slobozi în țara mării sale unde vom putea ședea" (*Arhiv. Stat., Brîncoveni*, pach. 11, n. 6).

În situația proprietarilor care își vînduseră moșia se aflau toți cei veniți de aiurea, rumâni fugiți de la stăpînii lor ori străini de peste hotare, care se așezau în satele boierilor și mînăstirilor. Faptul stabilirii lor pe o moșie era considerat ca o închinare către proprietarul locului. Din acel moment ei erau asimilați în totul celorlalți rumâni. Așa se explică de ce în privilegiile cele mai vechi pentru formarea sloboziilor cei chemați să se așeze în ele sînt numiți totdeauna *rumâni*. Astfel Radu cel Mare împuternicește la 4 iunie 1495 pe călugării de la Snagov, *„ca să adune rumâni* (вечнии) *pe moșia lor Popeștii, ori cîți ar fi și cîți s-ar afla,* și să fie slobozi în 4 ani de toate slujbele și dăjdiile mari și mici“ [33]. Un privilegiu asemănător acordă Radu Vodă la 27 martie 1505 și mînăstirii Tismana ca *„oricîți rumâni* (вечнии) *se vor aduna pe moșia sfintei mînăstiri Topeștii și cîți sunt, să fie slobozi de toate slujbele și dăjdiile mari și mici“* [43]. La 10 iulie 1511 Vlad Vodă, scutind de dări satul Rogozeștii (adică pe rumânii de acolo) al jupânului Nichifor, adaogă: *„Și iarăș veri cîți rumâni vor veni să se așeze în Rogozești, să fie ei slobozi de toate slujbele și dăjdiile și mari și mici pe 7 ani, numai să dea birul și să facă oastea, altceva nimic“* [35].

---

[31] 1647, mai 20. „Adecă eu jupan Preda vel cliucer (Brîncoveanul) scris-am și mărturisesc cu acest zapis al mieu ca să fie de mare credință la mînă popei David și la mîna frățini-său lu Dobre vataful și a lu Dumitru ot Brîncoveni cum să se știe cînd au fost acum în zilele domnu nostru Io Mateiu Basarab Voevod, iar ei mi-au vîndut 6 funi de ocină de în Obărșie, ce au avut ei de cumpărătoare acolea, însă toată partea lor, cît se va alege, za ug 7 pol. Și au vîndut ei de a lor bună voie, însă numai moșie stearpă fără rumâni. Deci ei temîndu-se ca să nu aibă vreodinioară vreun val pentru rumânia, pohtit-au de la mine zapis. Deci și eu după pohta lor încă le-am făcut acest zapis al mieu, ca să aibă bună pace de rumânie de către mine și de către feciorii miei și de către toată rudenia mea de nimenilea val sau bîntuială să n-aibă. Aceasta am scris și mărturisesc, și pentru mai adevărata credință mi-am pus pecetea și iscălitura cu mîna mea. Și am scris eu Dima u Tărgoviște. Mesița mai 20 dni, văleat 7155 (l.p.) Preda vel clucer; (l. p.) Tudor vel cămăraș; Az Ghinia cliucer mărturisesc cum e mai sus scris; Dumitrașco Ciohodarul; (nedescifrabil); Drăgoi Fălcoianul; Tudor logofătul“ (*Archiv. Stat.,Brîncoveni,* pach. 14 d. 7; a fost publicat de St. D. Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești,* III, p. 104).

[32] •1647, iunie 3. „Milostieio bojio Io Mateiu Basaraba Voevoda i gospodinu, davat gospodsvomi sie povelenie gospodsvami acestui om anume Tihul, nepotul lu Lozan ot Obărșie ot sudstvo Romanați, ca să fie de acum înainte în pace și slobod el și feciorii lui de rumânie de către cinstitul deregătoriul domnii mele jupan Preda vel clucer Brîncoveanul și de către feciorii lui și de către toată rudenia lui, de nimenilea val sau bîntuială să n-aibă. Pentru că au vîndut Tihul ocină în Obărșie cu fune de 45 de stînjeni, însă funi zece, cinstitului deregătoriului domnii mele jupan Preda vel cliucer, fără de rumâni iar Tihul, capul lui, nu se-au vîndut rumân, ce să fie om slobod, să n-aibă nimenilea treabă cu dînsul. Și am văzut domnia mea cum au cumpărat numai ocina, pămînt fără oameni, iar Tihul nu se-au vîndut, și cu multe mărturii, boiari și oameni buni scriși în carte, carii au fost la tocmeala lor, anume ot Farcaș Radul căpitanul de roșii, i ot Brăteșani, Ghinea cliucerul, i ot Roșiani Preda postelnicul, i ot Fălcoi Drăgoiu logofătul, i ot Brătiani Mihalcea sin Stoicăv logofet, i ot Titoi Cănda logofătul, și alți mulți boieri. Derept aceia domnia mea încă i-am făcut ceastă carte a domnii mele la mîna Mihului, nepotul lui Lozan, și am dat domnia mea ca să fie în bună pace de rumânie el și feciorii lui de către cinstitul deregătoriul domnii mele jupan Preda vel cliucer de către feciorii lui, de către nimenilea val să n-aibă de rumânie, că și-au vîndut numai ocina, iar pre dînsul nu se-au vîndut rumân. Inaco da nest po reci, i is sam recoh gospodsvami, Pis Lepădat u Trăgoviște, mesița iunie 3 dni, văleat 7155“. (l.p.) (*Arhiv. Stat. Brîncoveni*), pach. 14, d. 8, publicat de Șt. D. Grecianu, *Genealogiile,* III, 104—5).

[33] *Acad. Rom.*, pach. 20, d. 94; orig. slav, cu traducere de Florierei (c. 1750) ⟨DRH, B, I, p. 414—415⟩.

[34] *Arhiv. Stat., Secția istorică;* orig. slav cu traducere de Dionisie Eclesiarhul ⟨DRH, B, II, p. 76—77⟩.

[35] St. D. Grecianu, *Genealogiile,* II, 172 ⟨DRH, B, II, p. 181—183⟩.

Privilegii identice acordă mînăstirii Tismana Vlad cel Înecat la 18 septemvrie 1531 [36] și Vlad-Vintilă la 19 martie 1533 [37].

Că nimeni nu putea să se stabilească într-un sat decît ca rumân, ne învederează un act din 19 mai 1589 dat de Mihnea Voievod mînăstirii Bistrița. Domnul întărește mînăstirii moșia Vîrtopul, dăruită de Craiovești cărora le era de moștenire. După moartea Velicăi, niște oameni au mers la Mihnea Voievod zicînd că moșia e pustie și fără stăpîn; domnul le-a dat-o să facă sat. Acum egumenul vine cu pîră și dovedește că n-a fost domnească, ci a fost a Craioveștilor. Mihnea îi dă cîștig și îi întoarce moșia. *„Și am dat domnia mea ca, de vor vrea acești oameni să șează a fi rumâni* (вечини) *la Sfînta mînăstire, pe această moșie, ei să șază pe loc, iar de nu vor vrea să șază, ei să meargă unde vor ști în pămîntul domniei mele"* [38]. Oamenii nu puteau deci rămîne în sat decît ca rumâni.

Și în secolul al XVII-lea se continua a se rumâni oamenii liberi cari se stabilesc pe o moșie. Se înțelege că acum existînd o clasă de oameni liberi, rumânirea se face greu, excepțional. În procesele rumânilor cu proprietarii ca să scape de rumânie, ei aduceau între alte motive, și pe acesta că *„nu s-au hrănit pe ocina proprietarului"*. Recunoșteau astfel indirect că dacă s-ar fi hrănit, îi erau rumâni. Ion comisul vroia să rumânească pe niște oameni veniți de peste Dunăre, care se așezaseră în satul său Măglăvit, lucrîndu-i și dîndu-i dijmă timp de 4 ani, fugind apoi în satul Comani al Tismanei. Oamenii scapă de rumânie față de Ion comisul, arătînd că erau mai dinainte rumâni ai mînăstirii Tismana, din Comani, de unde fugiseră [39].

Rumânirea proprietarilor cari-și pierd pămîntul, precum și a oamenilor veniți de aiurea, numai prin faptul așezării lor pe o moșie, era în strînsă legătură cu organizarea fiscală de atunci. În această organizare fiscală nu era loc pentru omul liber fără moșie. Pînă la începutul secolului al XVII-lea, vistieria nu cunoștea decît două feluri de contribuabili: proprietari și rumâni. Birul celor dintîi era garantat prin moșia lor, care în caz de neplată era vîndută ori luată domnească; pentru al rumânilor era răspunzător proprietarul. Întreg sistemul nostru fiscal de atunci era întemeiat pe principiul responsabilității colective: de birul unui rumân răspundeau toți rumânii de pe o moșie; de birul lor proprietarul; de al acestuia ceilalți proprietari din același sat sau hotar, de al satului întreg satele vecine, iar de al tuturor erau răspunzători slujbașii însărcinați cu strîngerea lui. Birul unui sat se stabilea nu după situația materială a contribuabililor, ci după *numărul* lor, constatat la facerea *sămii* sau *recensămîntului* și consemnat într-un catastif ținut la vistierie. Existau două categorii de contribuabili (exceptîndu-se slujbașii): proprietari și rumâni, birul acestora fiind cu o treime mai mic decît al celorlalți. Pînă la o nouă seamă, și ele se făceau destul de rar, vistieria își cerea birul așa cum era înscris în catastiful său. Dacă numărul real al locuitorilor unui sat era mai mare decît cel constatat la seamă, birul, pe care ei și-l repartizau între sine potrivit situației materiale a fiecăruia, se ușura; dacă era mai mic, se mărea. În această organizare omul liber neproprietar nu se putea folosi de libertatea lui, pe care i-o desființa sistemul responsabilității colective și gradate. El era legat de grupa fiscală a rumânilor cu cari trăia pe aceeași moșie. Vistieria nu făcea între ei nici o deosebire; birul lor era același și pentru împlinirea lui făcea răspunzător pe stăpînul moșiei. Această responsabilitate consacra asimilarea lui deplină cu rumânii. Iată de ce din momentul așezării sale pe o moșie omul liber era considerat ca rumân al stăpînului moșiei.

---

[36] *Arhiv. Stat., Secția istorică*; orig. slav cu trad. de Dionisie Eclesiarhul ⟨DRH, B, III p. 189—190⟩.

[37] *Ibidem*, ⟨DRH, B, III, p. 243—244⟩.

[38] *Arhiv. Stat., Bistrița*, pach. 51, doc. 2 ⟨ DIR, XVI, B, V, p. 407—408⟩.

[39] *Arhiv. Stat., Tismana*, pach. 8, netrebnice, doc. 16.

Rumânirea aceasta a oamenilor liberi neproprietari se va înțelege și mai ușor dacă voi arăta că sunt cazuri cînd chiar proprietarii singuri se fac rumâni de bunăvoie, *dăruindu-și* moșia boierilor puternici. În secolul al XVI-lea asemenea dăruiri sunt destul de numeroase [40]. Un caz dintre cele mai caracteristice este următorul: 22 de mici proprietari din Trestenic își dau și își închină părțile lor de moșie toate lui Dragu clucerul, căruia Radu Paisie i le confirmă apoi prin cartea din 18 mai 1543 [41]. Evident că dania o făceau ca să-i fie rumâni și să se bucure de protecția lui. Proprietarul sărăcit de dări preferă situația rumânului, pe care stăpînul său îl apără împotriva apăsării fiscale. Spre a dobîndi ocrotirea unui asemenea stăpîn, el i se dăruiește împreună cu moșia. De obicei la asemenea danii închinarea persoanei nu-i menționată: ea se subînțelegea însă, ca și la vînzări, în înstrăinarea moșiei. Un caz cînd sunt arătate amîndouă îl aflăm sub Neagoe Basarab. Un oarecare Moș din Lupșanul își închină partea lui de moșie lui Calotă vornicul și el i se lasă rumân [42].

Pe temeiul celor arătate mai sus, suntem îndreptățiți să admitem că pînă către sfîrșitul secolului al XVI-lea toți oamenii cari locuiesc și se hrănesc pe o moșie străină, fie că sunt șezători acolo din vechime, ori veniți de curînd, sunt rumâni ai stăpînului moșiei. Ei alcătuiesc populația satelor din vechile hriscave de danie și întărire ale boierilor și mînăstirilor; pe ei îi privesc scutirile acordate acestora. Denumirea de sat din acele hrisoave însemnează întotdeauna moșie cu rumâni.

Pînă pe la mijlocul secolului XV rumânii nu-s pomeniți. De altfel documentele din acel timp, cunoscute pînă acum, sunt încă rare și prea puțin variate. Pe măsură, însă, ce ele devin mai numeroase și cuprinsul lor mai felurit, printre formele stereotipe de întărire se strecoară adesea și unele știri despre locuitorii satelor. Cu numele de *vecini* (вечини), subt care sunt arătați în mod consecvent în toate documentele slavone de la Mihai Viteazul înainte, rumânii apar întîiași dată în a doua jumătate a secolului XV. Menționarea lor în primele documente este cu totul întîmplătoare.

1) Uneori ei sunt amintiți în legătură cu anume privilegii acordate stăpînilor lor. Între daniile pe cari Basarab cel Tînăr le face, la 23 martie 1482 mînăstirii Snagovului, figurează și birul unor rumâni: „Și iarăș mai vîrtos

---

[40] Vezi s. ex. daniile făcute lui Fărtat din Drăgășani, pîrcălab și vornic, pe la 1510—1540 (*Arhiv. Stat, Episcopia Rîmnic*, pach. 67, d. 3, 4; pach. 80, d. 1).

[41] *Arhiv. Stat. Secț. Ist.* , Orig. slav cu traducere de Dionisie Eclesiarhul ⟨DIR, XVI, B, II, p. 299—300.⟩.

[42] Actul de întărire dat de Neagoe Basarab la 18 iunie 1517 „cinstitului dregător al domniei mele și întîiului sfetnic mai ales din casa domniei mele jupanului Calotă, marelui vornic, și cu fii săi, cîți Dumnezeu îi va lăsa, ca să-i fie în Lupșanul partea lui Moș toată veri cîtă se va alege; pentru că a venit Moș înaintea domniei mele de și-a închinat partea sa toată, iar el s-a lăsat rumân să fie de a sa bună voie (понеж е прїиде мош пред гсвомь тебе си поклони свои дел въса, а wн се wстави вечин да ест за свои доброволю) de și-a dat-o jupînului Calotă vornicul. Drept aceea și domnia mea i-am dat să-i fie moșie ohabnică lui și fiilor lui, nepoților și strănepoților lui în veci. Și între dînșii împărțania să nu fie (и въ них прѣдалника да нѣст) ci să le fie celor rămași" (*Arhiv. Stat.*, *Mitropolia*, pach. 18, d. 1; orig. slav cu traducere din 16 sept. 1853 de Gheorghian Peșacov) ⟨DRH, B, II, p. 298⟩

cîte sate are sfînta mînăstire în județul Ilfov, iar ea să aibă a-și lua birul de la birarii cari vor fi pentru rumânii mînăstirii (вечинех монастирꙋ) și să se ducă în sfînta mînăstire, pînă ce va sta sfînta mînăstire ca să fie pentru lucrul viilor mănăstirești"[43]. Vlad Călugărul, urmașul lui Basarab, dăruind la 16 iunie 1493 mînăstirii Glavaciocul jumătate din satul Izvorani, partea lui Deatco paharnicul și Radu paharnicul, spune că-l luase de la aceștia dîndu-le în schimb *„toată bolta și vinăriciul domnesc, însă numai de la rumânii lor să iea, iar în cel din țară să nu se amestece"*, și 2 sălașe de țigani[44]. La 20 fevruarie 1512, Neagoe Basarab întărește mînăstirii Cutlumuz de la Sf. Munte stăpînirea peste mai multe sate ale sale, dîndu-i *„spre ajutorare și găleata și zeciuiala de la albine și gloaba și vinăriciul domnesc și boieresc și perperii și orice vie a fi a rumânilor mînăstirești sau de la țară sau din oraș pe hotarul sfintei mînăstiri, apoi ei să plătească vinăriciul și domnesc și boieresc sfintei mînăstiri, așijderea și perperii și veri pe unde este hotarul și ocina mînăstirii de la Cutlumuz nimeni să nu cuteze a lua nici vinărici, nici găleată domnească, nici boierească, nici dijma"*[45].

2) Alteori se vorbește despre rumâni atunci cînd proprietatea satului era controversată sau cînd satul trecuse subt alt stăpîn. În asemenea cazuri domnul le recomandă prin chiar cartea de întărire dată părții cîștigătoare ca să asculte de noul lor stăpîn, ori poruncește celui ce pierduse să nu se atingă de ei. Moise Vodă, confirmînd la 12 mai 1529 mînăstirii Bistrița stăpînirea asupra satelor sale, adaogă: „Drept aceasta și rumânii toți să asculte pre părintele igumenul și pre posluşnicii sfintei mînăstiri, iar cine nu va asculta din rumâni, să fie volnic părintele igumenul să-l năcăjească și să-l pedepsească după faptele lui, și să-l aducă legat la domnia mea"[46]. Tot Moise Vodă, împuternicind mînăstirea Glavaciocul să stăpînească partea din Călinești pusă zălog mînăstirii de Radu al lui Văsiiu, care avea însă proces pentru ea cu Bolșin, îl oprește pe acesta de a se atinge de rumâni pînă la judecarea pricinei: „Iar tu Bolșine să te ferești de acei rumâni, partea jupîn Radului, nimica să nu superi pe sfînta mînăstire, pînă cînd vei sta de față cu jupîn Radul înaintea domniei mele"[47], Într-o carte de întărire, pe care Radu Paisie o dă aceleiași mînăstiri pentru satul Cernăteștii, schimbat mai înainte cu Cârstian vornicul pentru satul Călinești, care nu-i fusese stătător, și reluat acum îndărăt, domnul face rumânilor, trecuți de la un stăpîn la altul, următoarea recomandare: „Și voi rumânilor (И ви вечини) orice va fi de trebuință sfintei mînăstiri să ascultați"[48]. Este probabil că asemenea recomandări se făceau totdeauna de chiar stăpînii rumânilor, atunci cînd ei îi dăruiau sau îi vindeau de bunăvoie. Barbul postelnicul, feciorul Stanciului Bengăi,

---

[43] *Arhiv. Stat., Secția istorică*: orig. slav cu traducere din 1847. O traducere cu greșeli a acestui document aflată la Academia Română (pach. 20, d. 284) a fost publicată de d-l N. Iorga în *Studii și doc.*, XVIII, p. 71 ⟨DRH, B, I, p. 288—292⟩.

[44] *Ibidem, Secția istorică*, ⟨La 2 octombrie 1468 Radu cel Frumos întărește boierului său Mihail ot Ruși și fiului acestuia Stan satele Rușii, Mușăteștii, Hileștii, Racovița, Tătărăii de lîngă Conceg, Grecii și altele, dînd poruncă tuturor boierilor cari vor umbla cu orice slujbă în țară să aibă a se feri de toate bucatele lor și de toți rumânii lor (Ioan C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, București, 1919, p. 17; documentul e păstrat numai într-o traducere veche în arhiva G. Gr. Cantacuzino⟩, ⟨DRH, B, I, p,. 388—391⟩.

[45] *Arhiv. Stat. Secția Istorică*. Orig. slav cu traducere de St. Nicolaescu ⟨DRH, B, II, p. 198—200⟩.

[46] *Ibidem, Secția istorică*; orig. slav cu traducere de Dionisie Eclesiarhul ⟨DRH, B, III, p. 119—120⟩.

[47] *Ibidem, Glavacioc*, pach. 4, d. 6; doc. slav din 26 mai, fără an, cu traducere de Lupu dascălul, ⟨DRH, B, III, p. 128—129⟩.

[48] *Arhiv. Stat,. Glavacioc*, pach. 17 d. 1; doc. slav din 12 iulie fără an, cu traducere din 1843. ⟨DIR, XVI, B, II, p. 209.⟩

dăruind mînăstirii Glavacioc pe rumânii săi din Obislav li se adresează astfel în cartea de danie pe care o dă mînăstirii la 6 noiemvrie (1577): „Deci și voi rumânii miei de la Obislav, în vreme ce veți vedea această carte a mea, iar voi să ascultați de sfînta mînăstire, ce s-au zis mai sus, iar de nu veți asculta, să fie volnici călugării să vă bată foarte rău“[49].

3) În sfîrșit încă o împrejurare cînd rumânii sunt menționați în actele domnești de confirmare este cu prilejul împărțirii lor între diferiți proprietari. Lăudat paharnicul înfrățise peste satul său Grădiștea de lîngă Cîmpulung pe Vlaicul pîrcălabul și pe nepotul său Stanciu slugerul cu jupîneasa lui Vișa. „Iară rumânii din Grădiște să fie numai ai lui Lăudat paharnicul, iar rumânii din Gulești să fie ai jupînului Vlaicu pîrcălabul și Stanciul slugerul și jupîniței Vișei, ca să ție rumânii în deosebi, iar pe moșie să fie pe din două, precum este mai sus scris“, spune actul de întărire pe care li-l dă Radu Paisie la 9 iunie 1537[50]. Mircea Ciobanul confirmă lui Stanciuc postelnicul la 30 iulie 1558 a treia parte din Drăgoești „și cu rumânii, anume Drăgoiu și cu fii săi, și frate-său Mușat și cu fii, și Oprea Bolborea și cu fii săi, Stan Bumbul și cu Bucșă și cu frate-său și cu fii lui, drepte și bătrîne moșii de moștenire de la strămoși“, pe cari și-i alese cu boieri hotarnici de către frații lui[51].

În toate aceste cazuri confirmarea domnească privește, ca și în documentele anterioare, numai satul, despre rumâni se vorbește doar întîmplător în legătură cu dările lor, cu schimbarea stăpînilor, ori împărțirea între proprietari.

În secolul al XVI-lea rumânii încep a fi menționați în actele de întărire împreună cu moșia. Cele dintîi confirmări de acest fel, pe cari le cunosc, sunt de la Radu de la Afumați. La 22 noembrie 1525 și la 21 august 1526 el împuternicește mînăstirea Argeșul să-și stăpînească rumânii din Flămînzești (вечнии Флжмжзещии) și ocina hotărnicită în urma lui Basarab Vodă [52], iar la 25 mai 1528 îi întărește „satul Putești jumătate și din rumâni jumătate și din cîmpul care este de hrană jumătate și din mori jumătate“[53]. Pînă pe la 1560 asemenea întăriri în cari sunt menționați și rumânii, se întîlnesc numai în mod excepțional[54], de la această dată înainte ele devin din ce în ce mai numeroase.

---

[49] *Ibidem, Glavacioc*, pach. 9 d.1; orig. slav fără an, cu traducere din 1752 de Lupu dascălul. Pentru anul acestei cărți vezi actul de confirmare al lui Mihnea Vodă din 12 aug. 1578 (*ibidem*, pach. 9, d.4). 〈DIR, XVI, B, IV, p. 299〉

[50] *Ibidem* Secția istorică; orig. slav cu traducere din 1843 <DIR, XVI, B, II, p. 224>.

[51] A. Ștefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj*, 1908, p. 137—9.

[52] *Arhiv. Stat. Secția istorică*; originale slave cu traduceri. <DRH, B, II, p. 464—465 și III, p. 52—53.>.

[53] *Ibidem*, <DRH, B, III, p. 87—88.>.

[54] Iată cele întîlnite de mine:

1529, mai 12. Moise Vodă mînăstirii Bistrița (*Arhiv. Stat., Secția istorică*; orig. slav cu traducere de Dionisie Eclesiarhul <DRH, B, III, p. 119—120>.

1540, septemvrie 1, Radu Paisie călugăriței Anghelina (*Acad. Rom.* Ms. 2921, f^{0} 5 - 6).

1541, iunie 1. Același către aceeași (*Ibid.*, f^{0} 3^{0}—4) <DIR, XVI, B, II, p. 271—278.>.

1541, aprilie 27. Același către Bîrseanul vornicul (*Arhiv. Stat., Snagov*. pach. 10, d. 4; orig. slav cu traducere din 1843) <*Idem*, p. 275—276>.

1547. Mircea Vodă lui Bărcă pitarul și jupînesei lui Erinii (*Arhiv. Stat., Radu Vodă*, pach. 42, d. 1; traducere veche < 18 mai, *idem*, p. 353—354>.

1553, mai 27. Pătrașcu Vodă mitropolitului Anania (*Arhiv. Stat, Mitropolie*, pach. 173, d. 1; orig. slav cu traducere din 1860).

(1554—57), octomvrie 23. Același mînăstirii Snagovul (*Arhiv. Stat,. Snagov*, pach. 10, d. 11; orig. slav cu trad. din 1843) <DIR, XVI, B, III, p. 28—29>.

1558, aprilie 8. Petru Vodă mînăstirii lui Ghiorma postelnicul (St. D. Grecianu, *Genealogiile*, I, p. 9—10).

Prin cele expuse pînă aci am dovedit că rumânii existau în Țara Românească din cele mai vechi timpuri. Părerea că ei n-ar fi decît foști proprietari care-și pierduseră moșia, și cari apoi ar fi fost lipsiți de libertatea lor, fie treptat prin abuz, ori dintr-odată printr-o măsură administrativă, trebuie înlăturată. Iobăgia se constată în Țara Românească încă din secolul XIV. Negreșit, numărul românilor a fost considerabil sporit prin scoborîrea în rîndul lor a unui foarte mare număr de proprietari. Birurile mari aduc sărăcirea celor cari nu ocupă slujbe domnești și ca o urmare a ei pierderea moșiei și rumânirea. Fenomenul acesta s-a petrecut pe o scară foarte întinsă mai cu seamă în secolul XVI ceea ce a îndreptățit credința curentă despre originea rumânilor din micii proprietari și introducerea recentă a rumâniei în domnia lui Mihai Viteazul ori puțin mai înainte.

Dar alături de rumânirea proprietarilor, există și un proces contrariu, care n-a fost încă observat, pînă acum, de *emancipare* a rumânilor. Emanciparea, sau cum i se zicea odinioară *judecirea* ori *megieșirea*, se făcea prin împroprietărire. Dobîndirea libertății singure n-ar fi însemnat nimic; cel liberat recădea în stare de rumânie, ori unde s-ar fi așezat aiurea. Din această cauză liberarea de rumânie se face numai prin cumpărarea de la proprietarul său a moșiei pe care rumânul se hrănește. Cel mai vechi caz cunoscut de emancipare a rumânilor datează din prima jumătate a secolului al XV (-lea) și este amintit cu prilejul unui proces dezbătut în 1604. Niște megiași, adică proprietari în devălmășie din Văleni, care se vînduseră rumâni lui Pârvul logofătul, sunt revendicați de la acesta de către Opriș din Cîrstănești subt cuvînt că s-au vîndut fără știrea lui, și că el era mai volnic să-i cumpere fiind slobozìți de strămoșii lui. „Intru aceia domnia mea — spune Radu Șerban în actul de întărire pe care-l dă la 20 iunie 1604 lui Pârvu logofătul — am căutat și am judecat pe dreptate și după legea lui Dumnezeu dinpreună cu toți cinstiții boierii domniei mele, și am văzut *și am procitit domnia mea și cartea lui Dan Vodă cel de demult, și am adevărat domnia mea cum că s-au răscumpărat acei mai sus numiți oameni de atunci, dintr-acele zile de demult*"[55]. Cel din urmă domn cu numele de Dan este succesorul lui Vlad Dracul, și domnia lui se mîntuie în 1448; răscumpărarea rumânilor din Văleni este așadar anterioară acestei date.

În secolul al XVI-lea eliberarea rumânilor prin cumpărarea moșiei se petrece pe o scară destul de întinsă.

a) Uneori domnii acordă rumânilor domnești răscumpărarea. Rumânii din satul Orlea cumpără de la Mircea Ciobanul moșia domnească pe care trăiau și se fac megiași. Subt Pătrașcu cel Bun, călugării de la Cozia ridică, însă, pîră împotriva lor, arătînd că satul nu fusese domnesc, ci era al mînăstirii, fiindu-i dăruit de Mircea cel Bătrîn, și cîștigă. Megiașii de o clipă redevin iarăși rumâni[56]. Tot Mircea Ciobanul întărește la 21 iunie 1559 satului Radovanul compus din 38 de oameni moșia Radovanului pe care domnul le-o vînduse mai înainte drept 217 vaci, pe lîngă care mai dau acum 8 500 aspri „ca să le fie lor moștenire de la domnia mea"[57]. Sub fiul lui Mircea, sub Petru Voievod, oamenii din Radovan trebuie să se răscumpere însă, cu 10.000 de aspri și de la Mircea postelnicul, căruia satul îi fusese de moștenire[58].

---

[55] *Arhiv. Stat., Mitropolia*, pach. 100 netrebnice, d. 2; original slav cu traducere din 1745 de Lupu dascălul.

[56] Vezi doc. din 12 aprilie 1569 (*Arhiv. Stat, Condica Coziei*, no. 18, f° 106) și doc. din 20 aprilie 1571 (*Ibidem, Secția istorică*: orig. slav. cu traducere din 1844).

[57] *Arhiv. Stat., Condica Brîncov.*, nr. 4, f° 304 v.

[58] *Ibidem*. f° 305 v.

b) Alteori rumânii se liberează plătind gloabele sau amenzile în locul proprietarului. Unele gloabe fiind foarte mari și proprietarii neputîndu-le plăti, domnul le cerea atunci de la rumâni făcîndu-i pe ei proprietarii moșiei. Pe teritoriul satului Vianul, luat de Mircea Ciobanul de la Velica din Șetoaia și dăruit lui Ganea portarul, aflîndu-se un evreu ucis, domnul hotărește ca dușegubina de 40 000 de aspri către rudele mortului, pe care proprietarul nu o putea plăti, să o plătească satul „și să fie judeci". La rugăciunea portarului, Mircea Ciobanul revine asupra acestei hotărîri plătind el gloaba și dăruindu-i iarăși satul[59]. Subt Petru Vodă, fiul lui Mircea Ciobanul, mînăstirea Bistrița are proces cu niște rumâni ai săi din Potel, cari susțineau că sunt proprietari acolo, fiindcă plătiseră în domnia lui Pătrașcu cel Bun trei dușegubine. Se dovedește, însă, că le plătiseră din vina lor, pentru că, fiind paznici la Dunăre împreună cu alți rumâni din Potel, ca să nu lase pe fugari să iasă din țară și să împiedice intrarea făcătorilor de rele, ei scăpaseră trei fugari prin acel loc[60].

c) De cele mai multe ori rumânii sunt însă liberați de bunăvoie chiar de stăpînii lor aflați în strîmtorare. În lipsă de alți cumpărători dintre rude și vecini, proprietarul le vinde lor moșia, judecindu-i. Se pare că rumânii aveau chiar un drept de protimisis. La 5 iulie 1623 Radu Mihnea întărește lui Condi mare portar stăpînirea asupra satului Deși din Gorj, și cu rumânii anume, pe care îl cumpărase de la Stanciul Ciolca din Bibești și de la fiii lui. „Însă să se știe că a dat Stanciul Ciolca libertate acestor rumâni din Deși ca să se răscumpere de către dînsul și le-a pus zi și soroc ca să-i aducă bani la zi ca să fie cnezi mai bine de cît să-i vază altuia spre a fi rumâni. Iar apoi acești rumâni n-au putut să dea bani lui Stanciul ca să se răscumpere în nici un chip". Atunci el îi vinde Condii[61]. În domnia lui Mircea Ciobanul satul *Zăvalul* se răscumpără de la Ancuța băneasa, moașa lui Radu Șerban, și de la fratele ei Mircea postelnicul[62]. Satul *Crucea*, pe care Mircea Ciobanul îl confiscase de la Buzeștii pribegi dăruindu-l lui Nan paharnicul, este vîndut de acesta unor rumâni de acolo „Oprea cu ceata lui și Mușat și Daico", cari își făcuseră și carte de întăritură de la Petru Vodă (1558—68)[63]. Doisprezece rumâni din *Rătunda* de la Meteleu cumpără în zilele lui Alexandru Vodă (1568—77) de la Cârstian Măndescul, proprietarul lor, 250 de stînjeni și se fac cnezi[64]. În prima domnie a lui Mihnea (1577—83), rumânii din *Strîmba* cumpără jumătate din sat de la Barbu și Negrea, fiii lui Țalapie logofătul[65]. Tot atunci satul *Cornul* al lui Oprea slugerul din Sălătruc este vîndut de socrul acestuia și de unchii lui, Văsiiu și Badea, rumânilor[66]. Cumpărări de moșie de către rumâni mai aflăm în *Ciorоiul* de la Neculcea din Vlădeni[67] și în *Pietroșița* de la boierii din Fiani[68].

---

[59] Actul de confirmare de la Pătrașcu cel Bun din 7 ianuarie 1553 în *Arhivele Statului, Secția Istorică*, cu 2 traduceri. Publicat de St. D. Grecianu, *Genealogiile*, II, p. 285. Fără arătarea lunii fusese publicat și de A. Odobescu în *Antichitățile din județul Romanați*, p. 143—144.

[60] Actul de întărire dat mînăstirii la 4 septemvrie 1560 la *Arhiv. Stat*, *Bistrița*, pach. 14, d. 6. Vezi și doc. din 20 aprilie 1560, la *Arhiv. Stat Secția istorică* <DIR, XVI, B, III, p. 137>.

[61] Al. Ștefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj*, Tg. Jiu 1908, p. 426.

[62] Vezi documentele din 1 august 1608 și 22 decemvrie 1651 în Ms. 2073 de la *Acad. Rom.*, f^0 70—78.

[63] În *Condica Căluiului*, încorporată în *Condica Brîncovenească* nr. 4 de la *Arhivele Statului* Publicat de A. Odobescu, *Antichitățile din județul Romanați*, p. 144—5.

[64] Doc. din 19 mai 1595 la *Arhiv. Stat. Secția istorică*, orig. slav cu traducere din 176. <DRH, B, XI, p. 70—72>.

[65] Vezi doc. din 9 octomvrie 1583 la *Arhiv. Stat.*, *Govora*, pach. 10, d. 7; orig. slav cu traducere de Dionisie Eclesiarhul, <DIR, XVI, B, V, p. 138>.

[66] Doc. din 20 ianuarie 1580 la *Arhiv. Stat.*, *Episcopia Buzău*, pach. 92, d. 4; orig. slav cu traducere din 1850 <DIR, XVI, B. IV, p. 447>.

d) Sunt și cazuri cînd libertatea rumânilor este provizorie și condițională: proprietarul le-o acordă ca un zălog pentru o sumă de bani împrumutată, pînă cînd le va putea-o înapoia. În domnia lui Mihnea Turcitul (1577-91), Mogoș cneazul din Grădiștea de jos lasă slobozi pe doi rumâni ai săi, Toader și Bascul, pînă ce le va plăti 1600 de aspri pe care îi împrumutase de la ei[69].

Procesul acesta de emancipare al rumânilor, pe care îl constatăm încă de la începutul secolului al XV-lea, constituie o nouă și puternică dovadă despre existența străveche a rumâniei în Țara Românească.

Rumânia apare de la început ca o stare bine caracterizată. În raporturile rumânilor cu proprietarii nu se constată, în toată epoca pe care am studiat-o, nici o schimbare; situația lor este aceeași pe vremea lui Mihai Viteazul ca și cu două secole mai înainte. Rumânul se afla cu toți urmașii lui în linie bărbătească în atîrnare perpetuă de stăpînul său. Acesta are asupra lui același drept de stăpînire ca și asupra pămîntului. În actele de întărire din secolul al XVI-lea rumânii sunt înșirați laolaltă cu pădurea, moara și via. Domnul confirmă proprietarului „toată partea sa, cîtă se va alege, din rumâni, din apă, din pădure și din dealul cu vii“[70].

---

[67] Doc. din 18 sept. 1589 și 26 ianuarie 1614, la *Arhiv. Stat.*, *Secția Istorică*; còpii românești din 1848 <DIR, XVII, B, II p. 241—242 >.

[68] Doc. din 15 ianuarie 1605 la *Arhiv. Stat. Cotroceni*, pach. 59, d. 11; orig. slav cu traducere de St. Nicolaescu <DIR, XVII, B, I, p. 153—154 >.

[60] Vezi două documente din 15 ianuarie 1599 la *Arhiv. Stat. Secția istorică*: orig. slave cu traduceri din 1843 <DRH, B, XI, p. 437—439>.

[70] 1528, mai 25. Radu Vodă întărește mînăstirii Argeș „satul Pitești jumătate și din mori jumătate“ (*Arhiv. Stat. Secția istorică*; orig. slav cu traducere veche) <DRH, B, III, p. 87 >.

1540, septembrie 1. Radu Vodă întărește Caplei, fata lui Ivașco, nepoata călugăriței Anghelina, între altele partea lui Borcea șelarul, ginerele Anghelinei, din Bănești, „din cîmp, și cu vii în deal și cu rumâni“ (*Acad. Rom.*, Ms. 2921, f⁰ 5—6).

Actul e reconfirmat la 1 iunie 1541 (*Ibidem*, p. 3—4).

1547. Mircea Vodă confirmă lui Bărcă pitarul și jupînesei lui Erinii satul Brănești pe Neajlov „cu tot hotarul de în cîmp și de în pădure și de în apă, cu morile și cu toți rumânii și cu tot venitul“. (*Archiv. Stat.*, *Radu Vodă*, pach. 42, d. 1; traducere veche) <DIR, XVI, B, II, p. 353—354>.

1553, mai 27. Pătrașco Vodă întărește mitropolitului Anania partea din Fileni a lui Voico vistierul toată „ori cîtă se va alege și din cîmp și din rumâni și din vii“ (*Arhiv. Stat. Mitropolia*, pach. 173, d. 1; orig. slav cu traducere).

(1554—57), octomvrie 23. Pătrașco Vodă împuternicește mănăstirea Snagovul să stăpînească partea lui Bârsan din Băbeni, și din Băbeni „și din vii și din sat și din rumâni și din tot“ (*Arhiv. Stat.*, *Snagov*, pach. 10, d. 11; orig. slav cu trad. din 1843) <DIR, XVI, B, III, p. 28—29.>.

1564, august 24. Petru Vodă confirmă lui Dragomir logofătul, „satul Vărăști jumătate din rumâni și din mori și de pretutindeni“ (*Arhiv. Stat.*, *Mitropolia*, pach. 147, d. I) <DIR, XVI, B, III, p. 200>.

1567, iunie 17. Petru Vodă întărește mînăstirii Tismana partea jupîniței Rada din Izvarna „veri cîtă se va alege și din rumâni și din dealul cu vii“ (A. Ștefulescu, *Documente slavo-române*, p. 160—3) <DIR, XVI, B, III, p. 244—245 >.

1567, noiemvrie 20. Petru Vodă întărește lui Radu pitarul și Dobruș postelnicul ocina lor din Văselați „din pădure și din apă și cu rumânii și cu via, cît se va alege“ și ocina din Găvănești „cît se va alege din pădure din apă și cu rumâni“, cari le erau de baștină (*Arhiv. Stat.*, *Radu Vodă*, pach., 39, d, I) <DIR, XVI, B, III, p. 251 - 252>.

1568, ianuarie 1. Petru Vodă confirmă mînăstirii Tismana stăpînirea peste jumătate din satul Nisipul „veri cît se va alege din rumâni, din cîmp și din pădure“ (A. Ștefulescu, *Documente slavo-române*, p. 163 - 4) <DIR, XVI, B, III, p. 255 - 256>.

1569, septembrie 11. Alexandru Vodă întărește mînăstirii Glavaciocul partea lui Hamza banul din Obislav toată „din rumâni și din apă și din uscat și cîmp și din pădure și de pretutin-

Cînd rumânii nu sunt stăpîniţi de către proprietarii lor în devălmăşie, ca moşia, ci sunt împărţiţi atunci în actul de întărire se indică numărul lor[71],

---

denea" (*Arhiv. Stat.*, *Glavacioc*, pach. 9; orig. slav cu traducere din 1843) <DIR, XVI, B, III, p. 327–328>.

1570, dechemvrie 14. Alexandru Vodă întăreşte lui Radu şi fraţilor săi Dragomir, Albul şi Nan ocină la Aninoasa „din plasa Badei din partea Oancei, din toată, jumătate, din rumâni şi din mori şi din trestie şi din cîmp şi din munţi şi din pădure şi de peste toată ocina din jos şi din sus", pe care o cumpăraseră. (*Arhiv. Stat.*, *Mitropolia*, pach. 96, d. 1; orig. slav cu trad. de St. Nicolaescu). <DIR, XVI, B, III, p. 388–389.>

1573, octomvrie 23. Alexandru Vodă întăreşte lui Dragomir marele vornic 3 funii cu rumâni în Borus, peste cari fusese înfrăţit de foştii proprietari, 9 la număr, „veri cîtă se va alege din rumâni şi din cîmp şi din pădure şi din şederea satului şi de pretutindenea". (*Arhiv. Stat.*, *Mitropolia*, pach. 4, d. 2; orig. slav cu trad. din 1864) etc. etc. <DIR, XVI B, IV, p. 123–124>.

Alte documente în care rumânii sunt trecuţi laolaltă cu pădurea, cîmpul, apa, viile etc.: 1560, aug. 9; 1567, iunie 17; 1567, sept. 4; 1568, ianuarie 1. (Toate la *Arhiv.Stat. Secţia Istorică*). <DIR, XVI, B, III, p. 133–134; p. 244–245; p. 255–256.>

[71] 1560, ianuarie 9. Petru Vodă întăreşte mînăstirii Bolintinul moşie în Izvorani „partea Stoii logofătul toată dupretutindenea şi cu trei rumâni", pe care el o dăruise mînăstirii. *Arhiv. Stat.*, *Mihai Vodă*, pach. 1, d. 1; traducere de Lupu dascălul <DIR, XVI, B, III p. 110–111>.

1572, iunie 30. Acelaşi întăreşte lui Coresi logofătul mai multe cumpărături între cari „în Vlăduleşti din partea lui Stan Sperlea un rumân . . . cumpărat cu 490 de aspri" (Şt. D. Grecianu, *Genealogiile*, II, p. 185).

1575, ianuarie 15. Alexandru Vodă întăreşte mînăstirii Vieroşul un vad de moară, o vie şi un rumân din Goleşti, pe cari i le dăruise Sara monahia şi sora ei Caplea (*Acad. Rom.* Ms. 2921, f⁰ 12–13).

1575, aprilie 5. Cartea lui Mitrea vistierul şi a jupînesei lui Neaga către Episcopia Buzăului şi episcopul Atanasie dăruindu-i „ocina din Polaţi 4 rumâni, însă partea lui Ivăniş" cumpărată de la nepoţii acestuia (*Arhiv. Stat. Secţia istorică*; orig. slav cu traducere de St. Nicolaescu). <DIR, XVI, B, IV, p. 172.>

1575, august 1. Alexandru Vodă întăreşte lui Stoica postelnicul moşie în Maxin „din partea jupînesei Neaga jumătate şi cu 4 rumâni şi din Berindeşti iar din partea jupînesei Neagăi jumătate şi cu 1 rumân "(*Arhiv. Stat.*, *Secţia istorică*).

(1568–77), ianuarie 12. Alexandru Vodă întăreşte lui Gherghina logofătul nişte vii de la Leurdeni, pe cari le-a cumpărat de la verii săi primari, fii lui Roşca, „şi le-a dat lor 4 rumâni din Muşeteşti, 2 buni şi 2 săraci" (четири вечни ѡт Мѹшетещ в добри а две сиромаси). (*Arhiv. Stat.. Secţia istorică*; orig. slav cu traduceri de Z. Arbore şi St. Nicolaescu). <DIR, XVI, B, III, p. 339–340 sub data 1570 ianuarie 12. >

1580, septemvrie 22. Anania, fost mitropolit, dăruieşte Mitropoliei mai multe cumpărături ale sale în Sîrbi „de la Stanca, sora Margăi, un rumân din Sîrbi cu delniţile şi cu grădinile de la Petru Săcuianul moşia cu 2 rumâni cu toate delniţele şi cu grădina cu pomi . . ." (*Arhiv. Stat. Secţia istorică*) <DIR XVI, B, IV, p. 488–490>.

1582, aprilie 10. Mihnea Vodă întăreşte lui popa Atanasie din Tîrgovişte „ca să fie lui ocină în Stoineşti 3 rumâni şi cu toate delniţele şi curăturile lor, cîte vor avea, partea lui Lăudat şi a jupînesei lui Voicăi toată, oarecît se va alege, den cîmp, den uscat şi den apă şi de peste tot hotarul", pe care o cumpărase de la Lăudat cu 3500 aspri (N. Iorga, *Studii şi documente*, XVIII, 75). <DIR, XVI, B, p. 52–53.>

1583, mai 23. Mihnea Vodă întăreşte lui Drăgoiu şi Petru, între altele, „moşie în Groşi. O delniţă a lui Dan Cîrlogan de la nepotu-său Galeş cu 1500 aspri. Şi iar a cumpărat Dan (fiul lui Petru) moşie în Groşi un rumân cu delniţa lui de la Galeş cu 1500 aspri. Şi a cumpărat Păstrăvan (fiul lui Petru) moşie în Stejar 2 rumâni cu delniţele lor de la Galeş cu 3000 de aspri" (A. Ştefulescu, *Documente slavo-române*, p. 233–5).

1586, septembrie 21. Acelaşi întăreşte mînăstirii Vieroşul nişte danii pe carii le făcuse Ivaşco vornicul: „Ci iar a cumpărat la Bratia un rumîn cu delniţele lui de la Badea drept 1000 de aspri, şi iar a cumpărat la acel sat 2 rumâni de la Stoica al Plăti drept 2000 aspri gata; şi au închinat aceste mai sus zise moşii şi rumâni sfintei d-zeeşti mănăstiri". (*Acad. Rom.* Ms. 2921 f⁰ 188⁰–189) <DIR, XVI, B, V, p. 265–266>.

iar uneori sunt arătați și pe nume[72]. Rumânul fiind considerat ca o parte a moșiei, el urmează întru toate soarta acesteia. Proprietarul îl vinde, îl dăruiește ori îl dă de zestre împreună cu ea. Legătura rumânului cu pămîntul constituie un drept al lui, rezultat din folosința îndelungată a aceleiași bucăți de pămînt. Orice îmbunătățire făcută de el, casa pe care și-a construit-o, via sau livedea pe cari le-a sădit, locul curățit în pădure, sunt averea lui. Plătind proprietarului dijma legiuită, el este stăpîn deplin asupra lor, putînd chiar să le vîndă ca pe orice lucru care-i aparține. Cînd însă rumânii n-au asemenea îmbunătățiri cari să-i lege de pămîntul pe care se hrănesc, atunci proprietarul și-i poate strînge după diferite moșii pe una singură, poate vinde moșia oprindu-i pe ei, sau numai pe ei păstrînd moșia. Iată un exemplu de sat format cu rumâni cumpărați în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Radu Paisie dăruiește boierului său Radu clucerul Golescu, cu prilejul căsătoriei lui, siliștea Bistrețul și poiana Urîților, pe cari domnul le cumpărase de la Marga din Caracal. „Și cînd a fost miluit Radu Voevod pe . . . Radu clucerul — spune Alexandru Vodă în hrisovul de întărire pe care-l dă la 7 aprilie 1572 lui Ivașco logofătul și Albu clucerul, fii lui Radu — atunci nu era sat pe această ocină mai sus zisă, ci a cumpărat Radu clucerul rumâni (вєчини) și a făcut satul care se numește Urîții".[73]

Cercetarea noastră ne-a condus la concluzia că rumânia exista în Țara Românească din cele mai vechi timpuri. Pînă către sfîrșitul secolului al XVI-lea întreaga populație care trăia în satele boierești, călugărești și domnești era alcătuită numai din rumâni. Faptul că poporul român se înfățișează de la început format din două pături sociale distincte: *proprietari și iobagi*, cari se diferențiaseră înainte de secolul al XIV-lea, și că numele de *rumâni* constituia nu o denumire etnică, ci una socială, reprezentînd numai pe iobagi, este de cea mai mare însemnătate. El deschide studiilor asupra istoriei noastre vechi o nouă perspectivă. Trecutul poporului român în cele zece veacuri despre cari izvoarele tac, se oglindește în întocmirea socială cu care el apare în istorie *în regiunea unde dezvoltarea sa a fost mai ferită de înrîuriri străine*. Această întocmire ne arată mai clar și mai convingător decît orice altă mărturie istorică, atît soarta elementului roman în timpul năvălirilor barbare, cît și modul cum s-a format prin înrîurirea năvălitorilor naționalitatea română.

---

[72] 1558, iulie 30. Mircea Vodă întărește lui Stănciuc postelnicul a treia parte din Drăgoești„ și cu rumânii anume Drăgoiu și cu fii săi, și frate-său Mușat și cu fii, și Oprea Bolborea și cu fii săi, Stan Bumbul și cu Bucșă și cu frate-său și cu fiul lui", pe cari și-i alesese de către frații lui (A. Ștefulescu, *Documente slavo-române*, p. 379).

1572, iulie 13. Alexandru Vodă întărește lui Dragomir, Lazăr și Ivașco, feciorii Tătulesi din Cîmpulung, „ca să le fie lor un rumân anume Stan al lui Mogoș din Ștefănești de la podgorie, pentru că l-au cumpărat Dragomir și cu frații lui, Lazăr și Ivașco de la Stanciul, feciorul Badei al Belcei din Cotești, drept 4000 aspri gata" (N. Iorga, *Studii și doc.* XVIII, 74 <DIR, XVI, B, IV, p. 80—81>.

1574, fevruarie 13. Alexandru Vodă confirmă lui Mogoș din Stănești moșia lui de acolo peste care așezase pe fetele sale Dobra și Sora, nemaiavînd alți copii. „. . . Însă fiice-sii Dobrei a dat o delniță cu un rumân anume Drăghiciu înainte, iar de aciia să fie Dobra și Sora tot pe din două preste toată moșia" (*Acad. Rom.*, ms. 1448, p. 276).

1576 iunie 18. Alexandru Vodă întărește lui Micu moșie în Drăghici, pe care o cumpărase de la Negrit. „Și iar a cumpărat Micul de la Sava un rumân anume Bordea cu toate delnițele lui și cu toate ogrăzile lui, și din pădure și de peste tot hotarul drept 1000 aspri" (*Arhiv. Stat. Govora*, pach. 20 d. 1; orig. slav cu traducere din 1848) <DIR, XVI, B, IV, p. 235—236>.

1576, iulie 12. Alexandru Vodă întărește lui Dumitru slugerul „un rumân anume Neagoe din Ștefănești, pentru că l-a cumpărat de la Drăghici din Găești" (N. Iorga, *Studii și doc.* VII, p. 48—9).

1576, august 31. Anca, jupîneasa Codrii logofătului, lasă mînăstirii Vieroșul, după moartea soțului său, toată averea ei, moșii și țigani „fără numai un rumân anume Neagoe cu delnița lui din satul meu, din Purcăreni, pentru că pe acela eu singură l-am lăsat să fie sfintei biserici din sat, unde îmi va zăcea trupul mieu, de îngrădire și de învăliș, și să o păzească din lumînări" (*Acad. Rom.*, *Ms.* 2921 f⁰ 57).

1578, februarie 6. Mihnea Vodă întărește lui Negre partea tatălui său Sucală toată din Jupîneni, Cotenești, Lucăcești; și din Neagomirești „partea tatîne-său lui Sucală și un rumân anume Vladul. . . și iar să fie lui Negre moșie la Boteni partea tatîne-său lui Sucală și cu 2 rumâni, anume Ivan și Stan, și moșia toată". Sucală avusese un frate, Pârvul, care, neavînd copii, își lăsase partea sa jumătate nepotului său Negre, „jumătate și cu 3 rumâni, anume Jagheu și Văicuș, amîndoi din Lucăcești, și din Cotenești Palache, iar altă jumătate de moșie să fie a Pîrvului singur" (*Arhiv. Stat. Mitropolia*, pach. 96, d. 4; orig. slav cu traducere de Lupu dascălul) <DIR, XVI, B, IV, p. 307—309>.

[73] *Arhiv. Stat.*, *Episcopia Rîmnic*, pach. 17 netreb. d. 3; orig. slav cu traducere de I. Arbore corectată de Ilie Bărbulescu <DIR, XVI, B, IV, p. 64>.

Să revenim, însă, la legătura lui Mihai Viteazul. În urma celor expuse mai sus asupra rumâniei în veacurile al XV-lea și al XVI-lea, este evident că cele două interpretări cari i s-au dat pînă acum trebuiesc înlăturate. Mihai nu putea să introducă, nici să consacre oficial o stare de lucruri care exista în mod legal de veacuri. Rostul legăturii sale este cu totul altul.

II

LEGĂTURA LUI MIHAI VITEAZUL

Pînă acum s-au publicat 18 documente în cari legătura lui Mihai este menționată. În cercetările mele am descoperit încă 56, așa că numărul celor cunoscute astăzi se ridică la 74[74]. Cu timpul se vor mai găsi, desigur, și altele, dar este mai puțin probabil ca ele să cuprindă elemente deosebite de cele aflate în acestea. Cel mai vechi document care o amintește datează din 1613, cel din urmă din 1709. Este însă de observat că de la Radu Leon înainte legătura lui Mihai este menționată numai în procese cari fuseseră pentru întîia oară dezbătute în domniile anterioare. Perioada aplicării ei efective se sfîrșește, așadar, cu prima domnie a lui Grigore Ghica (1664).

Măsura lui Mihai a fost numită de către urmașii săi în două feluri:

1. Radu Mihnea îi zice în actul său slavon din 1613 *takmăjenie Mihail Voevoda*, ceea ce Dionisie Eclesiarhul, un bun cunoscător de slavonește, a tradus prin *așezămîntul lui Mihai Voievod*[75]. În două răvașe românești de la același domn este numită însă *întocmeala lui Mihai Voievod*[76], care este expresiunea românească contimporană corespunzătoare celei slavone.

2. După Radu Mihnea s-a întrebuințat în mod consecvent o altă denumire: *svezanie Mihail Voevoda* în documentele slavone iar în cele românești: *legătura lui Mihai Vodă*, care este traducerea expresiunei slavone. O singură dată, și anume într-un document al lui Gavriil Moghilă din 8 iunie 1620, se găsesc întrebuințate amîndouă: takmejenia i svezania Mihail Voevod, adică întocmeala și legătura lui Mihail Voievod[77]. Denumirea de legătură i s-a dat avîndu-se în vedere efectele ei.

---

[74] ⟨La aceste 74 s-au mai adaos încă 6. Vezi, la urmă, doc. no. 16, 17, 25, 29, 36, 56.⟩

[75] Vezi la urmă doc. no. 1.

[76] *Ibidem*, no. 2 și 3.

[77] *Ibidem*, no. 21.

Cu toate că numărul documentelor cari pomenesc de legătura lui Mihai este destul de mare, ele ne dau prea puține lămuriri asupra ei. Cea mai importantă este aceea din actul lui Radu Mihnea: Mihai așa au fost făcut întocmeala atunci cum care pe unde va fi, acela să fie rumân în veci unde se va afla. Celelalte cuprind doar aplicări în diferite cazuri speciale ale acestei hotărîri. Toate dovedesc același lucru: cel ce trăia pe pămîntul altuia, trebuia să fie rumân al proprietarului pe moșia căruia îl apucase legătura.

Măsura lui Mihai nu modifica întru nimic situația rumânilor cari în momentul decretării ei se aflau pe moșiile stăpînilor lor. Ei continuau a fi rumâni, ca și mai înainte. Ea crea însă o nouă categorie de rumâni, cari sunt numiți de aci înainte *rumâni de legătură.* În documentele următoare se face adeseori deosebire între unii și alții. Iată cîteva exemple: Matei Basarab, dăruind la 7 august 1636 satul domnesc Detcoii lui Oprea, marele agă, se adresează rumânilor astfel: „Drept aceia și voi rumânilor cari vă veți afla de moșie de Detcoi și apucați de legătura (lui) Mihaiu Voevod în vreme ce veți vedea această carte a domniei mele, iar voi să căutați să aveți a asculta de boiarinul domniei mele“ [78]. Călugărul Ion Bârsescul împreună cu fiul său și doi nepoți vînd la 4 iunie 1645 jupînesei Ilincăi a banului Radu Buzescu satul Dobra de sus (Vîlcea) „tot satul cu tot hotarul și cu toți rumânii, *cîți se vor afla de moșie și de legătura lui Mihai Voevod, și cu tot venitul*“[79]. La 12 iunie 1647 Matei Basarab întărește mînăstirii Argeșul stăpînirea asupra unui sat al ei din Ialomița *„și cu rumânii toți cîți se află de moștenire și de legătură“* [80].

Legătura lui Mihai crease, prin urmare, alături de rumânii cei de moșie sau de moștenire, adică rumânii pe cari proprietarii și-i stăpîneau din vechime, încă o categorie: *rumânii de legătură.* Din numeroasele procese pe cari le au în sec. XVII rumânii cu proprietarii, se vede că erau considerați ca rumâni de legătură toți oamenii pe cari măsura lui Mihai îi apucase șezători pe moșiile proprietarilor, oricare ar fi fost starea lor de mai înainte.

Se naște acum întrebarea dacă acești rumâni de legătură, creați prin actul lui Mihai Viteazul, fuseseră mai înainte oameni liberi, pe cari el îi rumânise, ori tot rumâni, dar într-o situație excepțională.

Am văzut că pînă spre sfîrșitul secolului al XVI-lea orice om liber, fie el un fost proprietar care își vînduse moșia, ori un străin venit de peste hotare, prin faptul așezării sale pe o moșie, devenea rumân al proprietarului. Alegerea locului însemna în realitate alegerea stăpînului. Prin această închinare benevolă rumânul contracta o obligațiune asupra căreia nu mai putea reveni. Răspunderea proprietarului pentru birul său da acestei obligațiuni o sancțiune oficială. Stabilită pe această cale, rumânirea oamenilor liberi era considerată ca legală fără de nici o altă consacrare.

De cele mai multe ori însă țăranii cari veneau de peste hotare, ori se pretindeau ca atare, erau în realitate rumâni fugiți de pe la stăpînii lor. Aci este nevoie de o lămurire. Rumânii se caracterizează în tot cursul istoriei noastre printr-o mare nestabilitate. Ei înfățișează o mișcare de fluctuație necontenită. Dispariția și reînființarea, adesea sub alte nume, a satelor și sloboziilor, variabilitatea extremă a populației lor de la un an la altul, oscilarea elementului românesc de o parte și de alta a granițelor, precum și expansiunea în ținuturi mai puțin populate, sunt fenomene caracteristice ale istoriei noastre determinate de această fluctuație.

---

[78] Vezi la urmă doc. no. 23.

[79] Vezi la urmă doc. no. 35; vezi și no. 63.

[80] *Ibidem*, no. 39; vezi și nr. 63.

Uneori rumânii fugari trec în țările vecine. Paza hotarelor, oricît de severă, nu putea împiedica emigrarea. Spre a o mai înfrîna, statul se văzuse silit să acorde rumânilor din apropierea graniței o ușurare de bir cam de o treime față de birul celorlalți rumâni din lăuntrul țării. Curentul de emigrare era însă compensat printr-unul, tot așa de puternic, de imigrare. De cele mai multe ori noii veniți nu erau străini, ci fugarii de mai înainte, cari se reîntorceau sub nume de sîrbi, bulgari, moldoveni ori ungureni, spre a se așeza în satele unde li se oferea o mai bună ocrotire.

De obicei însă rumânii fugiți rămîneau tot în țară. Ei se ascundeau prin satele mînăstirilor ori ale boierilor puternici, unde se înfățișau mai totdeauna ca veniți de peste hotare. Atît proprietarul cît și rumânii în mijlocul cărora se stabileau, aveau tot interesul ca să le tăinuiască prezența: proprietarul pentru lucrul și dijmele ce lua de la ei, rumânii pentru ușurarea pe care le-o aduceau, contribuind împreună cu ei la plata birului care pînă la o nouă seamă rămînea același, oricîți locuitori s-ar fi aflat în sat.

Ceea ce provoacă de regulă fuga rumânilor sunt *birurile și năvălirile străine*. Îndatoririle lor către proprietari, stabilite potrivit unei străvechi datine numită *legea rumânilor*, sunt, cu rari excepțiuni, mai pretutindeni aceleași. Singure dările către vistierie variază, și încă foarte mult, de la un sat la altul. Ele atîrnă de trecerea pe care proprietarul satului, boier ori mînăstire, o are la domnie. Dacă se bucură de favoarea domnului, el dobîndește scutiri pentru rumânii săi, îi ocrotește la stabilirea birului, înscriindu-i cu nume mai puține în catastiful vistieriei, și abate de la ei *năpăștile*, adică birurile pe cari, după principiul răspunderii colective, trebuiau să le plătească adesea pentru alții. La asemenea stăpîni se duc fugarii de se închină rumâni.

Rătăcirile acestea ale rumânilor de la un stăpîn la altul erau favorizate foarte mult de nestatornicia vieței politice de odinioară. Din cauza deselor schimbări de domni, situațiile boierilor sunt trecătoare. Dar odinioară birurile erau atît de mari și organizarea fiscală așa fel alcătuită, încît boierul nu se putea menține decît mulțumită avantagiilor puterii. De nu putea fi cu domnul, el trebuia să fie împotriva lui, luptînd pentru intronarea protectorului său. Favorit ori răzvrătit și pribeag, iată alternativa în care această organizare punea pe boierul de odinioară. Satele împărtășesc la rîndul lor soarta stăpînilor: populate și îndestulate cînd ei sunt în favoare, ele sărăcesc și se împrăștie cînd nu mai are cine să le ocrotească.

Celălalt factor care provoacă fuga rumânilor sunt războaiele și năvălirile străine. La apropierea vrăjmașilor locuitorii fug, adăpostindu-se prin locuri ferite. Cînd primejdia a încetat, înfățișarea ținuturilor pe unde trecuseră năvălitorii este cu totul alta. În vechile așezări s-au produs prefaceri adînci. Dacă proprietarii sunt alipiți de moșia lor, rumânii, pe cari de cele mai multe ori nimic nu-i leagă de satul și stăpînul pe care-l părăsiseră, rareori se reîntorc la locurile lor. Cei mai mulți se folosesc de asemenea prilejuri spre a se stabili în satele unde puteau avea o mai bună ocrotire.

Dar prin închinarea sa către alt proprietar, legătura care unea pe rumânul fugar de fostul său stăpîn nu era desființată. El rămînea nesupărat numai atîta vreme cît nu i se da de urmă. Oricît de tîrziu ar fi fost găsit, era adus înapoi. În Țara Românească dreptul stăpînului asupra rumânului fugar nu era supus, ca în Moldova, prescripției. Am văzut că Ghinea diaconul putea să reclame după trecere de aproape 30 de ani pe cei doi rumâni din Băbeni fugiți de la socrul său. De obicei cînd proprietarul pornea în căutarea fugarilor săi, el lua de la domnie o carte de împuternicire. Satul care s-ar fi dovedit că-i ascunde ori se împotrivește ca stăpînul lor să și-i ia, se pedepsea potrivit obiceiului pămîntului, cu o gloabă cu 6 boi. În cartea de împuternicire se indica și slujbașul domnesc care să dea ajutor proprietarului în asemenea cazuri și să execute gloaba de la cei vinovați[81].

Am stăruit asupra acestor fapte pentru că ele ne ajută ca să putem înțelege legătura lui Mihai. Mai înainte de a încerca explicarea ei, este necesar să stabilim cînd și în ce împrejurări a fost decretată. În această privință găsim o foarte prețioasă indicațiune cu prilejul unui proces pe care Hrizea logofătul îl are în a doua domnie a lui Alexandru Iliaș cu niște rumâni din Bălteni (Ilfov). Hrizea cumpărase mai înainte acest sat de la boierii Cojăști; el trimisese apoi în diferite rînduri de strînsese pe rumâni de pe unde au fost risipiți. Între ei se găseau cîțiva aduși sub Alexandru Coconul (1623 — 27), pe care îi adeverise a fi fost de baștină din Bălteni și apucați de legătura lui Mihai Vodă acolo. În domnia lui Alexandru Iliaș acești rumâni vin cu plîngere la divan zicînd „cum că nu au fost rumâni de baștină din Bălteni, nici nu au șezut vreodată pe moșia Băltenilor, nici s-au hrănit acolo pe acea moșie, nici i-au apucat legătura lui Mihai Voevod în Bălteni". Domnul le dă lege 12 jurători cu cari ei jură și cîștigă. Hrizea, văzînd aceasta, nu se lasă, ci ia lege peste lege 24 de jurători „să adevereze cu sufletele lor, fost-au rumâni de baștină din sat de la Bălteni, sau n-au fost, și legătura lui Mihai Voevod unde i-au apucat, *sau de la Sinan pașa încoace*; și de nu au fost, nici au șezut pe moșia Băltenilor, nici s-au fost hrănit nicidecum pe moșia Băltenilor *de la Sinan pașa pînă acum*, iar ei să fie niște oameni în pace, iar de vor fi fost șezători pe moșia Băltenilor și se vor fi hrănit de atuncea încoace, iar ei să fie rumâni". Cei 24 de boieri jurători s-au dus la Bălteni și au văzut unde le-au fost temeliile caselor și șederea lor „și au adeverit foarte bine, *de la plecarea lui Sinan pașa în zilele lui Mihai Voevod* cum că au fost adaos satul Bălteni la mănăstirea maicăi Anghelinei monahia și tot au șezut acolo pînă în zilele răposatului Simion Voevod" cînd rumânii s-au risipit[82].

Apropierea făcută aci între legătura lui Mihai și expediția lui Sinan Pașa, luate amîndouă ca punct de plecare pentru stabilirea situației rumânilor din Bălteni, este foarte importantă. Ea nu numai că precizează data reformei, dar, arătîndu-ne împrejurările în cari a fost făcută, ne pune în măsură să aflăm motivele cari au determinat-o. Expediția lui Sinan pașa a fost, fără îndoială, una din cele mai pustiitoare din cîte au avut să sufere Țara Românească. În cele două luni și jumătate cît au stat oștile turcești în țară, din august pînă în octombrie 1595, ele au prădat și robit totul în calea lor. Pretutindeni pe unde au trecut, satele au rămas pustii. Locuitorii cari au fost apucați pe la casele lor, sau descoperiți prin ascunzătorile unde se refugiaseră, au fost robiți. Numai în lupta de la Dunăre, Mihai Viteazul liberează 8 000 de robi, în afară de cei omorîți sau cari fuseseră deja trecuți peste fluviu[83]. Efectele năvălirii turcești nu s-au mărginit însă numai la teritoriul invadat. Ele s-au resimțit în toată țara, provocînd o mare strămutare de oameni. Locuitorii satelor așezate pe lîngă drumuri ori în locuri deschise au fugit adăpostindu-se în satele sau locurile mai ferite, pe unde turcii nu puteau pătrunde. Mulți rumâni s-au folosit apoi de aceste turburări spre a fugi de la stăpînii lor, așezîndu-se aiurea. Pustiirea produsă de expediția lui Sinan a fost atît de cumplită, încît amintirea ei s-a păstrat multă vreme în țară. În documentele din secolul al 17[-lea] o găsim deseori amintită cu prilejul scutirilor acordate de domnii următori locuitorilor străini, cari ar fi venit să se așeze în satele risipite.

---

[81] Iată cîteva cărți domnești pentru strîngerea rumânilor fugiți:

1619, mai 20. Gavriil Moghilă mînăstirii Argeșului (*Arhiv. Stat.*, *Episcopia Argeș*, pach. 69^4, d. 10).

1619. Același lui Ștefan și Radu pentru rumânii din Lăcusteni (*Acad. Rom.*, pach. 124, d. 177).

1620, mai 22. Același, mînăstirii Strîmbul pentru rumânii din Fîntînele (*Condica M-rii Găișeni*, f^{0}281; note comunicate de d-l I. Marinescu).

1628, aprilie 2. Alexandru Iliaș mănăstirii Mislea (*Arhiv. Stat.*, *Mislea;* dosarul no. 9) ⟨DRH, B, XXII, p. 98⟩.

1634, aprilie 5. Matei Basarab mînăstirii Argeșul (*Arhiv. Stat.*, *Episcop. Argeș*, pach. 2 bis, d. 18), etc.)

[82] Vezi la urmă doc. no. 12.

[83] Sîrbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul*, I, p. 346.

În martie 1614 Radu Mihnea acordă diferite scutiri și înlesniri oamenilor cari ar veni să se așeze în siliștea *Vaideei* din județul Ialomița a marelui postelnic Ianachi, care siliște „a fost toată pustie fără oameni încă din zilele răposatului Mihai Voevod, din întîile zile ale domniei lui pînă în zilele domniei mele... atîta vreme 20 de ani“ [84]. Același domn, întărind la 18 august 1615 mînăstirii Radu Vodă stăpînirea asupra unor țigani spune că mînăstirea îi ținuse pînă în zilele lui Mihai Vodă „pînă ce a dat Domnul Dumnezeu mult rău pe această țară și norod și pe toți oamenii, cînd a venit aici Sinan pașa cu toată puterea și oastea împărătească, atunci s-a stricat această mai sus zisă sfîntă mînăstire a domniei mele, și s-au risipit toate satele și rumânii și toți țiganii“[85]. Despre unul din aceste sate, *Marotinul*, aflăm într-un document al lui Alexandru Iliaș din 31 decemvrie 1616, că în domnia lui Mihai „s-au spart de oști... că i-au robit turcii pe toți oamenii din sat și au rămas satul pustiu“ [86]. Iertînd de dări satul Orlea din Romanați al mînăstirii Cozia, Radu Mihnea arată în actul pe care îl dă mînăstirii la 11 iunie 1616 că „au fost un sat pustiu încă mai dinainte vreme din zilele răposatului Mihail Voevod, de au fost oamenii robiți și fugiți peste Dunăre, de au rămas siliștea pustie și nu este scrisă nicăirea în catastivul domniei mele la bir“ [87]. Mențiuni despre pustiirea satelor în timpul lui Mihai le întîlnim pînă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea [88].

Dar și fără mărturia documentelor este ușor de înțeles ce prefacere adîncă a trebuit să provoace expediția lui Sinan în așezările, destul de nestatornice chiar în timpuri liniștite, ale rumânilor. Vor fi rămas, poate, unii și robiți, or fi fugit alții peste Dunăre, dar cei mai mulți rumâni se găseau, fără îndoială, tot în țară. Vijelia trecută, ei au rămas pe unde se adăpostiseră. Astfel în vreme ce unii proprietari își vedeau satele pustiite, alții își îndoiseră numărul rumânilor.

---

[84] *Arhiv. Stat.*, *Slobozia lui Ienache*, pach. 2, d.4; orig. slav. cu trad. de Ilie Bărbulescu ⟨DIR, XVII, B, II, p. 263—264⟩.

[85] *Arhiv. Stat.*, *Radu-Vodă*, pach. 39, d. 4; orig. slav cu traducere de Ilie Bărbulescu ⟨DIR, XVII, B, II, p. 426—428⟩.

[86] *Ibidem*, *Condica mînăstirii Radu Vodă*, no. 166, f^0 43—44.

[87] *Ibidem*, *Condica mînăstirii Cozia*, no. 18, f^0 105^v; cf. și doc. din 1618, iunie 11, în *Secția istorică* ⟨DIR, XVII, B, III, p. 28⟩.

[88] Alexandru Coconul împuternicește la 2 septembrie 1626 pe egumenul de la Tismana să adune oamenii străini pe siliștea Călugărenii, rămasă pustie încă din zilele răposatului Mihail Voievod, acordîndu-le scutire de dări pe timp de trei ani (A. Ștefulescu, *Tismana*, 1909, p. 304—5). La 9 fevruarie 1629 Alexandru Iliaș acordă mai multe scutiri rumânilor din satul Șovîrlov al mînăstirii Topolnița cari se risipeseră prin Țara Turcească și prin Țara Ungurească ,,„pentru că acest sat au fost fugit încă den zilele lu Mihail Voevod“. (*Arhiv. Stat*, *Tismana*, pach IX, netreb. d. 24) ⟨DRH, B, XXI, p. 257—260⟩. Într-o carte din 1632 mitropolitul Grigore arată că el reconstruise biserica Stelea, deoarece „cînd au fost în zilele lui Mihai Voevod, dacă a venit Sinan pașa cu mulțime de turci aici în țară, de a robit și a stricat țara, arzînd și toate bisericile, s-a ars și mînăstirea Steli“ (N. Iorga, *Studii și documente*, XI, 100—101). La 23 martie 1664, Grigore Ghica dăruiește Mitropoliei din Tîrgoviște vinăriciul domnesc din dealul satului Futoaia din Vlașca, de la care n-avea nici un venit, căci „den zilele răposatului Mihai Voevod viile toate s-au pustiit de răutăți ce au fost atunci pre acele vremi“ (*Arhiv. Stat*. *Mitropolia*, pach. 12, d. 1).

În această situație a continua încasarea birurilor după orînduirea de mai înainte era cu neputință. Știm că proprietarul era răspunzător de birul cu care rumânii săi figurau în catastiful vistieriei; dacă ei nu-l puteau plăti, ori dacă fugeau, proprietarul era constrîns să-l plătească „de la casa lui". Dar acum nu mai era vorba de cîteva cazuri izolate, ci de o dislocare aproape generală. Unele sate se risipiseră complet, în altele populația era redusă la jumătate ori mai puțin. Nu se știa apoi dacă rumânii dispăruți erau morți și robiți ori fugari. A sili pe proprietar să plătească birurile după întocmirea cea veche, ar fi însemnat a-l deposeda. Singura soluție cu putință era ca să se facă o nouă *seamă* sau recensămînt, pentru ca birurile să fie așezate conform stării de lucruri existente. Timpul era chiar foarte potrivit pentru aceasta, căci seama se făcea de obicei pe la începutul lui decemvrie, cînd, ascunderea fiind din cauza iernii mai anevoioasă, oamenii erau apucați pe la casele lor.

Se ivea însă și aci o dificultate. O nouă seamă ar fi însemnat statornicirea așezărilor din momentul acela. Ea lega pe contribuabil de grupul fiscal unde-l apucase și pe care nu-l mai putea părăsi după aceea. Ca să se poată muta aiurea, el trebuia să-și mute și cisla, ceea ce era foarte greu. Dar împotriva unei statorniciri a stării de lucruri create de năvălirea turcilor se ridica, ca o piedecă de neînvins, dreptul proprietarilor de a-și relua rumânii fugiți ori cînd i-ar fi găsit. Pe temeiul acestui drept proprietarii aveau să provoace de aci înainte ani de-a rîndul o necurmată strămutare de locuitori de la un sat la altul, strămutare care nu se împăca cîtuși de puțin cu organizarea fiscală de atunci, bazată pe principiul răspunderii colective. Mutarea birului unui contribuabil de la un sat la altul se obținea foarte greu. Regula era atunci nu ca birul să se mute după contribuabil, ci dimpotrivă ca acesta să fie readus acolo unde-i figura cisla. Schimbarea acestui sistem ar fi dat loc la abuzuri și reclamațiuni, cari ar fi provocat scăderi și întîrzieri în încasarea birurilor. La asemenea riscuri vistieria nu putea fi expusă; ele ar fi pus pe domn într-o situație critică. Lui Mihai îi trebuia suma întreagă pe care contase și-i trebuia la timp. O însemnată parte din oastea pe care se sprijinea era formată din soldați cu leafă. Spre a fi sigur de ei nu era de ajuns ca leafa să le fie plătită la vreme, dar trebuia ca domnul să dispună de bani în fiecare moment, pentru ca atunci cînd nevoia ar cere, să le poată stimula devotamentul și spori numărul. Politica lui financiară, cît o cunoaștem, urmărește un îndoit scop: să asigure împlinirea la timp a birurilor hotărîte și să poată găsi grabnic bani în orice împrejurare neprevăzută. În locul unui bir mai mare dar a cărui încasare nu se putea face la timp, el a preferat unul mai mic dar plătit cînd se cerea.

Așa se explică faptul că a favorizat, mai mult decît oricare alt domn, rumânirea micilor proprietari. Aceștia își plăteau birurile, cari erau de altfel foarte mari, cu multă greutate. În caz de neplată vistieria era, cum am spus, acoperită prin răspunderea devălmașilor sau vecinilor mai bogați, cari plăteau în locul lor; dar încasarea birului în asemenea condițiuni pe lîngă că da loc la nedreptăți, dar se făcea și cu întîrziere. Față de asemenea contribuabili Mihai a fost fără cruțare. El a căutat să-i suprime, fie dîndu-i rumâni acelora cari le plătiseră birul, sau, cînd nu se găsea cine să-i cumpere ori să plătească pentru ei, luîndu-i pe seama domniei. Birul lor ca rumâni era cu o treime mai mic, dar încasarea lui regulată era asigurată prin răspunderea directă a proprietarului. Cei luați ca rumâni domnești alcătuiau un fel de rezervă, pe care domnul o avea totdeauna la îndemînă pentru a răsplăti un devotat, a cîștiga un partizan sau a-și procura, la nevoie, bani, vînzîndu-i. Foarte adesea erau dați drept compensație pentru împrumuturile silite pe cari le făcea de la boieri și mînăstiri [89], împrumuturi de cari n-au fost cruțați nici chiar cei mai apropiați dintre sfetnicii săi, ca Buzeștii de pildă, cari par a se fi răcit în timpul din urmă de către domn tocmai din această cauză [90]. Prin politica sa financiară, Mihai Viteazul căuta să înlăture orice element de nesiguranță în regulata împlinire a dărilor, creîndu-și în același timp resurse pentru nevoile neprevăzute. Această politică suferea prin invazia turcească o puternică lovitură. Perturbarea produsă în 1595 avea să dea naștere la frămîntări îndelungate, provocate de căutarea și readucerea la urmă a rumânilor fugiți ori împrăștiați. Pentru a le pune capăt nu era decît un singur mijloc: *consacrarea stării de fapt.*

Mihai o decretează, hotărînd cum, „care pe unde va fi, acela să fie rumân veșnic unde se va afla".

Locuitorii de pe o moșie, cari nu erau rumâni de moștenire ai proprietarului, nu puteau fi decît oameni liberi — proprietari aiurea, orășeni și străini de peste hotare — cari i se închinaseră de bunăvoie, sau rumâni fugiți de pe la alți stăpîni. Situația celor dintîi era tot așa de clară ca și a rumânilor de moștenire. Așezarea lor pe moșie însemna, cum am văzut, închinarea ca rumâni. Dreptul de stăpînire al proprietarului asupra lor nu era supus nici unei contestațiuni. Singura categorie de locuitori cu o situație provizorie erau rumânii fugari. Aceștia puteau fi reclamați oricînd de către foștii lor stăpîni. Consacrarea stării de fapt numai pe ei îi privea. Hotărîrea lui Mihai ca ei să aparție definitiv proprietarilor pe moșiile cărora se aflau în momentul acela, însemna în realitate *desființarea dreptului foștilor proprietari de a-i mai urmări și readuce sub stăpînirea lor* [91].

Această călcare a unor drepturi legitime n-ar fi fost cu putință dacă n-ar fi avut și o altă îndreptățire în afară de aceea a nevoilor bugetare. Rumânul care fusese robit înceta să mai aparție stăpînului său; prin faptul robirii lanțul rumâniei se considera sfărîmat. Dacă cel robit izbutea să scape, el devenea liber, fostul său stăpîn nemaiputîndu-l urmări și readuce în satul său [92]. În expediția din 1595 turcii făcuseră un foarte mare număr de robi. Am văzut că numai în atacul de la Dunăre fuseseră liberați 8 000. Cei scăpați în ciocnirile anterioare și mai cu seamă în cursul retragerii precipitate a turcilor, trebuie să fi fost foarte numeroși. Între cei robiți se aflau, de bună seamă, și mulți proprietari, cari erau îndeosebi căutați, fiindcă de la ei se putea spera o bună răscumpărare; contingentul cel mai mare îl formau însă rumânii. Toți aceștia, dacă scăpau, erau liberi să se așeze unde voiau; foștii lor stăpîni nu mai aveau asupră-le nici un drept. Aici se ivea iarăși o greutate. Cum să se deosebească rumânii cari fuseseră robiți, de aceia cari erau numai fugari? Fiecare avea să invoace motivul că scăpase de rumânie fiind robit. Stabilirea adevărului era de cele mai multe ori aproape cu neputință, și ea ar fi dat naștere la cercetări fără sfîrșit și numeroase procese. Măsura luată de Mihai curma aceste neajunsuri. Ea considera pe toți *rumânii dispăruți ca robi și prin urmare liberi să se închine cui voiau.* Faptul că foarte mulți rumâni fuseseră robiți, da acestei măsuri un caracter de *legitimitate.* Cu toate că de fapt ea nedreptățea pe unii și favoriza pe alții, îndeosebi dregătorii și oamenii de încredere ai domnului, în satele cărora se așezaseră fugarii și robii scăpați, n-a fost totuși privită ca un act de părtinire, ori de persecuțiune politică. Toți s-au plecat în fața necesității imperioase care o dicta.

---

[89] Iată cum era prevăzută obligația împrumutului pentru mînăstiri: „Iar la vreo vreme, de va cădea și se va întîmpla domnii și țărăi vreo greutate de grabă, fără de veste, și n-o va putea domnia să ridice aceia nevoie dentr-altă parte, ce va pofti a se împrumuta ori de la ce mînăstire după puterea ei, atunci foarte degrabă și fără nemic zăbavă, cu mare grijă și cu frica lui Dumnezeu să întoarcă și să plătească împrumúta și datoria ce va fi luoat de la fieșce mînăstire" (Vezi hrisovul lui Matei Basarab din 2 decemvrie 1646, în care se arată reforma religioasă a lui Mihai, la *Arhiv. Stat.*, *Secția istorică :* P. Teulescu l-a publicat cu greșeli în *Documente istorice*, 1860, p. 22.

[90] La 23 august 1605 Radu Șerban dăruiește lui Preda banul Buzescu satul domnesc Izbiceni pentru un împrumut făcut lui Mihai după înfrîngerea de la gura Teleajenului: „Deci fugi Mihai Voevod pînă în sat la Ruda. Și din nou adunat-a Mihai Vodă oastea; atunci a avut multă greutate și nevoie de război, și apoi întru acea nevoie răposatul Mihail Voevod n-a putut găsi de nicăieri să ia bani cu împrumutare, iar cinstitul dregător al domniei mele jupînul Preda marele ban el a împrumutat pe Mihai Voevod cu 77 000 de aspri, și încă datu-i-a și un cal bun. Și număratu-i-au banii atunci însuși Bărcan vistierul (St. Nicolaescu, *Documente slavo-române*, 1905, p. 306—7) ⟨DIR, XVII, B, I, p. 192—193⟩. Următorul pasaj dintr-un hrisov pe care Gavril Moghilă îl dă la 13 iulie 1619 lui Preda slugerul și soției sale Floricăi, fata lui Mihai, pentru satul Crăișanii, caracterizează și mai bine relațiile lui Mihai cu Buzeștii în ultimul timp: „Atunci într-acea vreme încă înaintea Radului Voevod Șerban, iar boierii Buzești au strîmtorat multe sate ale răposatului Mihail Voevod, și le-au împărțit ei, și le-au dat unde a fost voia lor" (*Arhiv. Stat.*, *Brîncoveni*, pach. 18, d. 11; orig. slav cu traducere) ⟨DIR, XVII, B, III, p. 393—394⟩.

[91] ⟨O măsură similară la Miron Vodă Barnowski în Moldova la 16/26 ianuarie 1628, hotărînd că vecinii fugiți *înainte* de expediția sultanului Osman, din 1621, vor fi liberi să se așeze unde vor; cei fugiți *după*, se vor readuce la locul lor, cu cislă cu tot.⟩

Așa trebuiește înțeleasă faimoasa legătură a lui Mihai Viteazul. Nedreptatea care s-a făcut marelui domn atribuindu-i-se introducerea ori consfințirea șerbiei trebuie să înceteze. A fost o eroare istorică pusă în circulație și admisă cu prea multă ușurință. Din cauza ei s-a înțeles pînă acum cu totul greșit *rumânia*, care este una dintre cele mai însemnate probleme ale istoriei noastre.

---

[92] La 7 septembrie 1614 Radu Mihnea întărește lui Chirca comisul stăpînirea asupra unor oameni din Păpălari, cari i se vînduseră rumâni cu moșia lor sub Radu Șerban. „Iar cînd au fost acum în zilele domniei mele, iar Mirican și muiarea lui Anca și feciorii lui și Băluica și cu fiu-său Tatomir, ei au ridicat toți pîră, de au venit înaintea domniei mele de se-au pîrît de față cu Chirca comisul, și așa pîrîia ei toți, cum au fost robiți, ca să scape de rumânie. Iar într-aceia domnia mea am căutat și am judecat pre dirept și pre lege, și am adeverit domnia mea, cum mai mult de muiarea lui Mirican n-au fost roabă, și o am ertat domnia mea de rumânie den divanul domniei mele, iar alalți toți n-au fost robiți, ce i-am dat domnia mea să fie rumâni cum se-au vîndut, numai să fie în pace de rumânie care au fost rob și au scăpat, iar cine n-au fost rob, el tot să fie rumân". (*Arhiv. Stat., Brîncoveni*, pach. 1. d. 16.) ⟨DIR, XVII, B, II, p. 322.⟩

La 8 aprilie 1617 Alexandru Iliaș împuternicește mînăstirea lui Andronic vistierul din Buzău (a Banului) să-și facă slobozie la Albești și la Maxin „să-și strîngă oameni striini dăntr-alte țări fără bir și fără dajde, ori sîrbi ori arbănași, ori ungureni, moldoveni, ori și rumâni de această țară, însă care vor fi fost robi și vor fi scăpat și or hi venit aici în țară să se așeze la cea slobozie, să se apuce dă pămînt și dă hrană" acordîndu-le mai multe scutiri (*Arhiv. Stat., Banul*, pach. 7, d. 5). ⟨DIR, XVII, B, III, p. 114—115.⟩

Radu Mihnea întărește la 30 aprilie 1622 jupînesei Grăjdana stăpînirea asupra unor rumâni ai ei de moșie din Leurdeni „însă feciorii Malaei anume Bobe și nepoții Malaei, numai să fie însuși Malaia în pace... Deci acest om Malaia au fost rob numai el însuși cu capul lui, drept aceia să fie în pace Malaia însuși, capul lui, de rumânie, să fie volnic unde va vrea să se ducă, numai să-și ducă și partea lui de bir după dînsul; iar dă va vrea să șază în sat, să-și plătească birul cu satul Leurdenii" (Șt. Grecianu, *Genealogiile*, I, p. 280.) ⟨DIR, XVII, B, IV, p. 113⟩.

Asupra rumânilor robi vezi și documentele din 9 iunie 1626 și 15 mai 1628, publicate de I. Bianu, *Documente românești*, p. 125 și 148 ⟨DRH, B, XXI, p. 177 și DRH, B, XXII, p. 171—172⟩ precum și doc. din 27 aprilie 1632 de la *Academia Română*, pach. 155, d. 179 ⟨DRH, B, XXIII, p. 554—555⟩.

Înainte de a termina voi aminti că a mai fost vorba odată, la începutul domniei lui Radu Leon, despre o legătură în felul aceleia a lui Mihai Viteazul. Lucrul acesta îl știm dintr-un foarte interesant zapis pe care Neagul logofătul din Fărcășești îl dă la 29 mai 1665 unui fin al său Vasile din Negomir, pentru că „auzindu-se bogate cuvinte, zicînd că strigă în toată țara de rumânie, carele-l va prinde acea poruncă în sat boieresc, să fie rumân, deci el fiind om slobod, judec, iar el s-au spăimîntat; deci el au tras să fugă, iar eu i-am făcut acest zapis al mieu la mîna lui și a frățini-său Paraschivului și a feciorilor lui, cum de va fi vre-o legătură care cumva, iar el să fie în pace și slobod de către mine și de către toți oamenii miei și de către feciorii miei, că n-are nimenile o treabă cu el". Zvonul nu s-a adeverit.

Legătura nu s-a făcut, și, credem, că nici nu se mai putea face. Împrejurările erau acum cu totul altele decît pe vremea lui Mihai Viteazul. În secolul XVII rumânia se află în plină decădere. Procesul de rumânire al micilor proprietari se continuă încă, dar din ce în ce mai slab. Vistieria nu mai apucă pe proprietar de birul oamenilor de pe moșia lui, ci se adresează țăranilor de-a dreptul. Rumânirea prin închinare și asimilare dispare cu totul. Pentru ca omul liber să ajungă rumân, el trebuie să se vîndă printr-un act formal. În vreme ce rumânirea se îngreuie, emanciparea devine aproape generală. În secolul al XVII-lea liberarea rumânilor prin iertare, răscumpărare și fugă se urmează pe o scară foarte întinsă. Domni ca Radu Mihnea, Constantin Șerban și Mihail Radu o favorizează îndeosebi. Se ajunge astfel că în a doua jumătate a secolului al XVII (-lea) cea mai mare parte a țăranilor fără pămînt erau oameni liberi. Libertatea însemna atunci foarte mult. Nu doar pentru că cei ce o aveau s-ar fi putut muta unde le era voia — în această privință ei erau aproape tot așa de puțin liberi ca și rumânii, fiind legați de satul unde-și plăteau birul — dar pentru că ea stabilea între ei și rumâni, în ce privea relațiunile lor cu proprietarii, o deosebire esențială: în vreme ce rumânul datorește stăpînului său lucru fără măsură, omul liber plătește numai dijmă, fără clacă, iar cînd aceasta se introduce și la ei, zilele de lucru se stabilesc după înțelegere. Această deosebire făcea ca libertatea să fie foarte prețuită; pentru ca să o dobîndească, unii țărani susținuseră procese îndelungate, alții și-o cumpăraseră cu bani scumpi strînși cu greu. Celor mai mulți dintre ei le era garantată prin cărți domnești de întărire. În asemenea condițiuni o nouă legătură care să readucă starea de lucruri din secolul XVI, nu mai era cu putință.

Despre
RUMÂNI

Într-o comunicare precedentă[1] *am stabilit că* rumânia *se constată în Ţara Românească din cele mai vechi timpuri. Ea n-a fost creată şi nici măcar consfinţită ca stare legală de Mihai Viteazul, care prin* legătura *sau* aşezămîntul *său oprea numai de a se mai căuta şi readuce la urmă rumânii fugiţi, hotărînd ca fiecare să rămîie pe moşia unde se afla în momentul acela. Aservirea ţăranilor cari n-aveau pămîntul lor propriu se petrecuse cu mult mai înainte. Încă din a doua jumătate a secolului al XIV(-lea), cînd din actele interne începem a avea ştiri despre locuitorii satelor noastre, ei se găseau în puterea proprietarilor pe moşiile cărora trăiau. Poporul român se înfăţişează aci de la început alcătuit din două pături sociale: una liberă formată din proprietarii de pămînt, alta neliberă compusă din ţăranii de pe moşiile lor.*

În comunicarea de astăzi mă voi ocupa de aceştia din urmă, studiind îndeosebi raporturile lor cu stăpînii şi cu pămîntul. Încep cu cîteva constatări privitoare la numele lor.*

---

[1] *Vechimea rumâniei în Ţara Românească şi legătura lui Mihai Viteazul,* în *Analele Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.* Seria 2, Tom. XXXVII.

* Memoriu citit la Academia Română în şedinţa de la 11/24 decembrie 1915.

1

NUMELE ȚĂRANILOR NELIBERI

1. NUMELE ROMÂNESC. Țăranii neliberi se numeau în Țara Românească *rumâni*[1]. Numele acesta corespunde aceluia de *vecini*, care li se da în Moldova, și de *iobagi* în Ungaria. Cu numele de rumâni apar țăranii neliberi pe la sfîrșitul secolului al XVI(-lea) în cele dintîi documente în limba română, și el este singurul sub care au fost cunoscuți în Țara Românească cît timp a existat această clasă socială. Primul document românesc, cunoscut pînă acum, în care rumânii sunt pomeniți, este diata marelui armaș Udrea Băleanu din 21 august 1598; între satele și moșiile pe cari el le lasă mînăstirii Panaghia (lîngă Tîrgoviște) se află și „Racovița cu rumâni cu tot"[2]. A doua mențiune o aflăm într-un act din 7 decemvrie 1601, prin care egumenul de la Strîmba dăruiește mînăstirii ocina lui Radu din Strîmba, pe care o cumpărase, „iar Radul să fie rumân la sfînta mînăstire din Strîmba și să fie om al mînăstirei"[3]. De aci înainte documentele românești în cari e vorba de rumâni sunt foarte numeroase.

---

[1] Părerea lui N. Iorga că „rumân e cel ce nu e altceva decît român: omul obișnuit, omul de rînd, fără ca aceasta să însemne și o inferioritate socială, o scădere a întregimii drepturilor umane, căci n-am avea precedente de o astfel de înjosire a numelui național la nici un popor" (*Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor* în *Studii și documente*, XVIII, p. 16, 30—1), stă în contrazicere cu înțelesul clar pe care cuvîntul rumân îl are în toate documentele românești din epoca de la 1600—1750. Rumânia este tocmai o stare de inferioritate socială. Rumânul nu se bucură de întregirea drepturilor umane; el se găsește în puterea unui stăpîn și dependența aceasta, care n-are sfîrșit pentru că se întinde asupra tuturor urmașilor săi, constituie elementul caracteristic al condiției sale sociale inferioare. ⟨De altfel, în ce privește precedentele de o astfel de evoluție a numelui național, vezi Δ'αος — Davus = Dacus și Sclavus = Slavus cf. V. Bogrea, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională* din *Cluj*, *I* (1921—1922), p. 391. Dar N. Iorga însuși în *Vechea noastră cooperație*, publicată în *Neamul Românesc* cu data 23 decemvrie 1919, recunoaște: „După aceia s-a ajuns ca țăranul însuși să cadă în situația de nelibertate, de șerbie, ajungînd «vecin», cum ziceau moldovenii, rumân, cum se spunea în Muntenia, cuvînt care însemna chiar numele neamului prefăcut într-un termin de înjosire socială, de scădere în viața națională"⟩.

Tot greșită e și părerea lui Hasdeu (*Cuvente den bătrîni*, I, p, 125) care definește cuvîntul rumân astfel: „țărani cari s-au vîndut clăcași de bună voie". Cf. A. Cihac, *D. Petriceicu-Hasdeu și Cuvente den bătrîni*, în *Conv. Lit.*, 1879, iulie, p. 145.

[2] Documentul se află la *Arhivele Statului* în *Secția istorică*. A fost publicat și facsimilat de Hasdeu în *Magnum Etimologicum* III, 3037 et sq. și de Șt. D. Grecianu în *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, I, 271—2. Cf. și adeverința dată mînăstirii la 9 iulie 1601 de trei boieri pentru satele ce-i lăsase Udrea înainte de a fi tăiat de Simion Moghilă: „Racovița cu rumânii", tot în *Secția istorică* ⟨DRH, B, XI, p. 417—418⟩.

[3] A. Ștefulescu *Strîmba*, 1906, p. 45 ⟨DIR, XVII, B, I, p. 24).

Întrebuințarea altor nume se întîlnește extrem de rar și se datorește întotdeauna unor influențe străine. Mitropolitul Luca, grec originar din Cipru[4] îi numește într-o carte de întărire din 1619 *vecini*, întrebuințînd acest cuvînt în înțelesul pe care îl avea în actele slavone cu cari era obișnuit[5]. Tot *vecini* îi numește într-un act de vînzare din 1625 un moldovean, folosind terminul moldovenesc[6]. O ultimă dată i-am găsit numiți astfel într-o listă a satelor plăieșești din 20 iulie 1690. Lista aceasta este o traducere al cărei autor a păstrat neschimbate denumirile de *vecini* și *cnezi* din izvorul slavonesc pe care l-a tradus[7].

În cronica lui Radu Popescu întîlnim o dată denumirea de *podani*[8]. În legătură cu situația lor de oameni nevoiași, rumânii sunt numiți uneori mai cu seamă în actele de scutire ale mînăstirilor: rumânași[9], săraci [10] și colibași[11].

Toate aceste nume se întîlnesc însă numai în mod excepțional; acela de *rumâni* a fost singurul cunoscut și întrebuințat în limba vorbită.

Tot rumâni erau numiți în Țara Românească și *vecinii* din Moldova[12], precum și *iobagii* din Ardeal[13].

---

[4] N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, 1908, I, p. 249.

[5] I. Bianu, *Documente românești*, 1907, p. 46. Mitropolitul Luca întărește la 28 aprilie 1618 mînăstirii Tismana satul Corzii „cu hotarul și cu venitul și cu toți vecinii, cîți vor fi", pe care i-l dăruise Ion slugerul, cu condiție însă „pentru vecinii de într-acest sat să nu-i asuprească cu lucru, numai să-și dea datul și gălețile și să clăcuiască cum vor clăcui și alți vecini pre la alți boieri".

[6] Zapis din 18 noiembrie 1625 prin care Pană Filip, vistiernic al treilea în Moldova, vinde lui Hrizea vistierul jumătate din satul Herești (Ilfov) „cu toți rumânii, cîți au fost în partea lui Isar, anume... și cu alți vecini toți cîți sunt pe această giumătate de sat", pe care îl avea și el de cumpărătoare „cînd am fost în Țara Rumânească în domnia Mării Sale domnu nostru Radului voevoda" (*Arhiv. Stat. Secția istorică)* ⟨DIR, XVII, B, IV, p. 572–573⟩.

[7] Lista se află în *Anatefterul vistieriei* (Ms. 1571 de la *Academia Română*) f^0 64–67. În rezumatul publicat de d. N. Iorga în *Studii și documente*, V, 358, s-a cetit greșit: „Godeani Vel i cnez" și „Bogdănești Vel ai Arnutei" în loc de: Godenii vecini i cnezi" și „Bogdănești vecini ai Arnutei". — Hasdeu greșea cînd credea că „vecinaș" din actul de cumpărătoare al lui Mîrzea spătarul pentru Berilești ar fi însemnînd *rumân* (*Cuvente den bătrîni*, I, p. 169–171), pe cînd în realitate înseamnează *vecin, adică megiaș*. Tocilescu (*Ist. Rom.*, 1899, p. 504) s-a luat după greșeala lui Hasdeu.

[8] Vorbind de Brîncoveanu, Radu Popescu spune că „slujitorimea, care era de rădica numai ea haraciul împărătesc, pre toți i-au stins, de i-au făcut podani prin satele lui și ale rudelor lui, Cantacuzinii" (*Magazinul istoric*, IV, 29). Pentru același termen în Moldova vezi Neculce: „Cine n-o veni la oaste va rămîne podan și lipsit de moșiile sale" (Kogălniceanu, *Letopisețe* ^{2}, II, p. 312).

[9] Cartea de scutire dată de Matei Basarab la 1 august 1634 mînăstirii Plumbuita pentru „rumânașii ce sînt pre lîngă sfînta mînăstire". (*Arhiv. Stat.*, *Plumbuita*, pach. 16, d. 5). Alta a aceluiași domn din 5 noiemvrie 1644 pentru rumânașii mînăstirii Dobrușa (*Arhiv. Stat. Condica Brîncovenească*, I, no. 265, f^0 265) etc.

[10] Alexandru Iliaș acordă la 8 martie 1628 mai multe scutiri, „acestor săraci de oameni cari lăcuiesc lîngă svînta mînăstire di la Minidic" (*Acad. Rom.* pach. 134, d. 186) ⟨DRH, B, XXII, p. 57⟩.

[11] Cartea de scutire dată de Matei Basarab la 13 septembrie 1644 mînăstirii Plumbuita pentru „colibașii cari lăcuiesc împrejur de mînăstire" (*Arhiv. Stat. Plumbuita*, pach. 16. d. 9).

În corespondența relativă la moșiile pe cari Brîncoveanu și Cantacuzinii le aveau în Ardeal întîlnim numele de iobagi, obagi și ubagi, dar ele se întrebuințează numai pentru locuitorii de pe acele moșii, nu și pentru rumânii din Țara Românească (N. Iorga, *Studii și documente*, X, 35, p. 36, 142, 167, 254).

[12] La 9 aprilie 1642 Matei Basarab împuternicește pe Eremia Ciocîrlie din Moldova „să-și caute și să-și ia ai lui rumâni, cari au fugit din țara Moldovei den satele lui aicea" (G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, p. 78–9). O împuternicire identică dă Șerban Cantacuzino la 10 iunie 1679 lui Neculai Murgulet „de să aibă a-ș strînge pre a lui oameni, cari sînt rumâni den Moldova ver unde i-ar afla în țeara domnii mele" (*Arhiva istorică*, III, 253.).

[13] Constantin Brîncoveanu acordă la 25 noiemvrie 1708 „priiatenului domnii mele, dumi-

Numele de rumâni[14] este însă numele etnic al poporului nostru. Forma *români* nu este populară. Ea apare ⟨curent⟩ de-abia în a doua jumătate a secolului al XVII (-lea) ca formă literară, derivată din cea populară în urma deșteptării conștiinței despre originea romană, prin lucrările istorice[15].Numele de *rumâni* are, așadar, în Țara Românească o îndoită accepțiune: națională și socială.

2. NUMELE SLAVON. În documentele slavone rumânii nu sunt numiți niciodată cu numele lor cel românesc[16]. În cele mai vechi ei sunt cuprinși totdeauna în denumirea de sat (сєло)[17] . Cînd Mircea cel Mare se adresează *satelor* mînăstirii Tismana spunîndu-le că nu le va da nici unui cneaz sau boier de ocină și de ohabă, pentru că le-a dat să fie sub stăpînirea mînăstirii[18], el se referă, evident, nu la moșie, ci la rumânii din ele. Dacă, întîmplător, rumânii sunt menționați, ei nu sunt numiți cu un termen special. În cel dintîi document în care e vorba de un rumân, și care e unul din cele mai vechi cunoscute, se întrebuințează denumirea de *posluşnic* (slugă, servitor). Mircea cel Mare, întărind în 1387 mînăstirii Nucetul (Cozia) și stareţului Sofronie balta de la Săpatul pînă în gura Ialomiţii, pe Dunăre, împreună cu gloabele, vama și alte venituri, spune despre un om care se închinase mînăstirii împreună cu moșia lui, următoarele: „Și acel om de acolo, *ce s-a închinat starețului Sofronie ca să fie poslușnic mînăstiresc* (монастирскꙗи послȣшник), anume Tîmpa, ce și el a adăogat o gîrlă, Săpatul, nimeni din lucrătorii domnii mele să nu-i facă Tîmpei vreun val sau bîntuială“[19] .

În alte documente se întrebuințează pentru rumâni denumirea de кȣщи adică „case“ sau colibe[20]. Unul datează tot din domnia lui Mircea. Fiul său Mihail dăruiește, pe cînd trăia tatăl său, mînăstirilor Cozia și Codmeana „din însăși casa domnii mele și din insuși orașul domnii mele ... 10 case, Lungași cu nepoții lui și Ianache și Caloian fiul lui Mihu și Martin și Ivan și Gherghe și Oancea și Sîmbotin și Nicola Metaxar și Tudoran și Gheorghe Paramali, să-i fie de ocină și de ohabă, și de toate dăjdiile și slujbele să fie

---

sale Teleki Pal ca să fie volnic... a ţinere pre moșia *(alb)* oameni striini den Țara Ungurească ungureni rumâni de ai dumisale, însă liude 30, ca să-i fie de treabă și ajutoriul dumisale“, scutindu-i de mai multe dări „pentru că fiind ei oameni striini, ungureni din Țara Ungurească, rumâni ai dumisale, și ca să-i poată fi de treaba și ajutoriul dumisale, domnia mea m-am milostivit de i-am ertat“ (*Acad. Rom. Copii fotografice*).

[14] Pentru originea cuvîntului vezi V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. 92—96 precum și critica pe care R. Rosetti o face acestei scrieri în *Viața Românească*, nr. pe ianuarie-martie 1916 ⟨vezi, de asemenea, Sextil Puşcariu, *Limba română*, I, București, 1940, p. 421⟩.

[15] ⟨Mai înainte o găsim în *Palia de la Orăștie* (1582). Vezi Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, ediția a patra, p. 345⟩.

[16] Întîlnim însă satul Рȣмѣнии într-un document de la Mihnea din 6 ianuarie 1580 (*Arhiv. Stat.*, *Episcopia Rîmnic*, pach. 17, d. 1) ⟨DIR, XVI, B, IV, p. 442—443⟩.

[17] C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul* în *Analele Acad. Rom.* Seria 2, Tom. XXI I, p. 487.

[18] Documentul a fost publicat întîi de Venelin, *Vlaho-Bolgarskija gramoty*, Petersburg, 1840, p. 26—27, apoi, fragmentar, de A. Ștefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj*, 1908, p. 13—14 ⟨în sfîrșit de P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, București, 1938, p. 72—74.⟩ ⟨DRH, B, I, p. 72, datat 1407⟩.

[19] Originalul slavon cu data 6895 se află la *Arhivele Statului* în *Secția istorică* împreună cu o traducere din 1849 de Gheorghian Peșacov. O copie slavonă cu traducere în *Condica Brîncovenească*, II, No. 266 f⁰ 249—51 ⟨DRH, B, I, p. 63—64 și 97⟩.

[20] Mardarie Cozianul traduce pe кȣщꙗ cobiliță.

slobozi"[21]. Celălalt e o repețire a acestuia. La 28 fevruarie 1424 Dan dăruiește și el acelorași mînăstiri „10 case din orașul domnii mele din Tîrgoviște, și pre anume aceste: Ianache și Trifon și Tudoran nepotul lui Gavalin și Costandin fiul lui Tudor și Caloian fiul lui Mihu și Gherghe Afumatul și Seva Muchia și Gheorghe Obraz și Ivan Gari și Ștefan nepotul lui Razmir, aceste 10 case le-am slobozit domnia mea acestor doao mînăstiri ale domnii mele ca să le fie de poslușanie și de toate trebile și în toată vremea, iar mai vîrtos să fie ohabnici. Și i-am iartat de oerit și de goștinărit" etc. [22]

În nici unul din aceste documente, cele mai vechi cunoscute pînă astăzi în care rumânii sunt menționați, ei nu sunt arătați cu numele obișnuite în documentele slavone următoare. Că în cîtetrele este vorba de rumâni și nu de oameni liberi nu încape, cred, nici o îndoială. Tîmpa, care se închină poslușnic mînăstirii cu moșia lui, se găsește exact în aceeași situație ca Moșul din Lupșanul care sub Neagoe Basarab se închină rumân împreună cu moșia sa lui Calotă Vornicul[23]. De altfel potrivit îndatoririlor lor, rumânii nu sunt, cum vom vedea, decît niște poslușnici. Cele 10 case dăruite „ca ocină" sunt *„case de rumâni"*, denumire care se întîlnește, ca și întreaga formulă de danie, foarte adesea în documentele de mai tîrziu[24].

În documentele slavone următoare rumânii sunt numiți în două feluri vlahi (власи) și vecini (вечини).

---

[21] Actul, fără dată, este păstrat in copie slavonă cu traducere la *Arhiv. Stat.*, *Condica Brîncovenească*, II, no. 266, f⁰251—2. O traducere mai bună în *Condica mînăstirii Codmeana* no. 25 f⁰ 7ᵛ, tot de la Arhive. ⟨Publicat, cu traducere, de P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Romînești*, I, București, 1937, p. 101—104.⟩ ⟨DRH, B, I, p. 82—84, datat 1417—1418.⟩

[22] Copie slavonă cu traducere la *Arhiv. Stat.*, în *Condica Brîncovenească*, II, no. 266, f⁰253—4 ⟨cf. P. Panaitescu, *o.c.* p. 132—5⟩. ⟨DRH, B, I, p. 102—104.⟩

[23] C. Giurescu, *Vechimea rumîniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul* în *Analele Academiei Romîne*, Seria 2, Tom. XXXVII, p. 429, n. 2.

[24] La 13 decembrie 1640, Preda spătarul Buzescul vinde lui Diicul aga din Buicești satele Vitănești, Bistrenii, Țigănești și Bărboșii din Teleorman „cu toate hotarele și cu toți rumânii dentr-aceste patru sate, însă anume treizeci de case de rumâni și cu feciorii lor. și cu toată podrujia lor" (*Arhiv. Stat.*, *Mitropolia*, pach. 152, d. 9).

1655, decemvrie 1. Dan sin Tatul slugerul vinde lui Bunea vistierul moșia sa din Grădiștea „însă jumătate de sat și cu doă case de rumâni anume Mihăilă cu doi feciori i Ghinea cu trei feciori" (*Acad. Rom.*, Ms. 1448, p. 32—3).

1689, ianuarie 12. Constantin Brîncoveanu întărește mînăstirii Bistrița satul Costești „ca să fie sfintei mînăstiri 50 case de rumâni într-acest sat, să fie de treaba și de poslușania sfintei mînăstiri, și de către domnia mea vor fi în pace și ertați de toate dările" (*Arhiv. Stat.*, *Bistrița*, pach. 2 netreb. d. 234).

1689, ianuarie 15. Întărire identică mînăstirii Tismana pentru satul Tismana „ca să fie sfintei mînăstiri liudi 280, case de rumâni, într-acest sat, să fie de treaba și de poslușania sfintei nînăstiri" scutiți de dări (*Arhiv. Stat.*, *Tismana*, pach. 9 netreb. d. 52).

1689, iunie 15. Același scutește de dări „case zece" ale schitului zidit de Cornea Brăiloiu vel agă (*Arhiv. Stat.*, *Tismana*, pach. 9 netreb. d. 53.).

„Casă" cu înțeles de „vecin" se întîlnește și în Moldova. Iată cîteva exemple:

1443, mai 24. Ștefan Vodă întărește lui Mihu pisarul jumătate din satul Bălănești de pe Tutova, „acea parte care este între pîrîu și Tutova și cu toate casele (и съ оусѣмы домъ) ce sunt pe acea parte a pîrîului", pe care îl luase în schimb de la Andreico și Luca. (Apud Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, 1907, p. 150.)

1602, mai 5, Irimia Moghilă întărește lui Nicoară Prăjescu o casă în partea de jos a satului Oborăceni cu nobirată de la Vasile și surorile lui, și altă casă cumpărată de la Avram cu frații lui. (Apud Rosetti, p. 93 n.)

1579, fevruarie 7. Arvintie din Drăgoteni vinde paharnicului Chiriac Sturza la Oborăceni trei case în siliște, cu loc de arat în țarină și cu loc de fînat (*ibid.*, p. 93.).

1. Denumirea de *vlahi* se întrebuințează foarte rar. Am întîlnit-o pînă acum numai în documentele următoare:

a) În răspunsul pe care locuitorii din județele Brăila, Buzău și Rîmnicul-Sărat îl dau la scrisoarea prin care Ștefan Vodă, Domnul Moldovei, îi înștiința că a luat sub ocrotirea sa pe pretendentul Mircea și că-l va sprijini să dobîndească tronul (c. 1481), ei sunt împărțiți în trei categorii: boieri, cnezi și vlahi [25]. Boierii sunt aci sujbașii domnești, iar cnezii oameni liberi adică proprietarii în genere. Vlahii, cari corespund *săracilor* din scrisoarea lui Ștefan [26], sunt, cum a arătat Ioan Bogdan, rumânii adică țăranii neliberi [27].

b) A doua oară îi numește astfel un document de la Vlad Vodă din 30 martie 1535. Împuternicind mînăstirea Tismana ca singură ea să aibă dreptul a prinde pește în apa Tismanei și a-și paște vitele de la sat în sus pînă la munte, domnul spune: „iar al altuia dobitoc să nu cuteze a veni să pască fără voia călugărilor, *nici boieresc, nici vlah* (ни болѣрски ни влашки)[28]. Vita vlahă, în opoziție cu cea boerească, este vita rumânului.

c) Ultima dată cînd în actele interne întîlnim pe rumâni cu numele de vlahi este la începutul secolului al XVII (-lea). Boloșina, soția pitarului Dima, iertînd de rumânie la 4 ianuarie 1617 pe rumânii săi din Vîlsănești spune că voise întîi să-i dăruiască la vreo mînăstire, dar se gîndise că-i păcat, „căci acei creștini sunt vlahi creștini, iar nu țigani"[29].

Tot *vlahi* numeau uneori și moldovenii pe fugarii din Țara Românească, cari veneau să se așeze în slobozille lor [30].

Constatăm deci că și numele de *vlahi* (власи) care nu este altceva decît traducerea slavonă a cuvîntului *rumâni*, are același îndoit înțeles ca și cel românesc, însemnînd în același timp și *români* în general, adică locuitori din Valahia, accepțiune care nu apare, după cît știu, în actele cu caracter intern, și *rumâni* sau țărani neliberi.

2. Numele obișnuit însă cu care rumânii sunt arătați în documentele slavone din Țara Românească este acela de *vecini* (вечини). Cel dintîi document cunoscut în care sunt numiți astfel este de la Basarab cel Tînăr

---

Cînd nu erau și „vecini", atunci se întrebuința expresia „locuri de casă". La 13 aprilie 1606 mai mulți răzăși din Oborăceni vînd lui Nicoară Prăjescu 7 locuri de casă în acel sat (*ibid.*, p. 93 n., 94 n. și 95).

[25] Publicat de d. I. Bogdan în *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, vol. I, 1905, p. 282—4. Răspunsul pornește: ѡт въсех болѣри .. и ѡт въсех кнезех и ѡт въсех власех.

[26] *Ibidem*, p. 282—3: Іѡ Стефан воевод... пишет господство ми въсем болѣром... и свем жоудечем и свем сꙑндіам и всем сиромаком.

[27] *Despre cnejii români*, în *Analele Acad. Rom. Mem. Secț. Istorice*, Seria 2, Tom XXVI, p. 34. Traducerea pe care o dă d-l R. Rosetti acestui cuvînt, „români", cu lămurirea că sunt „români din treapta de jos", spre deosebire de boieri și cneji, cari ar fi „cei din treapta de sus sau românii privilegiați" (*Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, p. 30) este greșită; boierii și cnejii, cari erau și ei români, nu sunt власи; cum cneaz în Țara Românească însemnează domn, om liber, adică nesupus nimănui, власи, deosebiți de boieri și de oamenii liberi, nu puteau fi decît cei neliberi adică rumânii.

[28] *Arhiv. Stat.*, *Secția istorică*. Orig. slav. cu traducere din 1859 ⟨DRH, B, III, p.317 — 318⟩.

[29] *Columna lui **Traian***, 1872, p. 281—2.

[30] Vezi privilegiile pentru slobozii date de Irimia Moghilă, unul mînăstirii Neamțu la 13 ianuarie 1597 (citat de I. Tanoviceanu în studiul său: *Formarea proprietății funciare în Moldova*, publicat în *Prinos lui D. A. Sturdza*, p. 424), iar altul mînăstirii Pobrata la 27 martie 1603 (publ. în *Arhiva istorică* I, p. 1, 117, unde însă Hasdeu traduce greșit pe влах prin moldovean în loc de rumân), precum și acela al lui Gaspar Vodă dat jupînesei Marica a lui Chiriță postelnicul la 26 mai 1620 (G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, II, p. 320—1).

din 23 martie 1482[31]. De atunci înainte denumirea aceasta este întrebuinţată în mod consecvent în toate actele slavone pînă la dispariţia lor din uz în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

În documentele greceşti, rumâni sunt numiţi pareci (πάροικοι)[32], vlahi (βλάχοι)[33] ⟨şi rumâni (ρωμοῦνοι)⟩[34].

Numele care îl au ţăranii neliberi atît în documentele slavone, cît şi în cele româneşti, ridică cîteva probleme foarte importante. Pentru ce au fost numiţi ei *vlahi* şi *rumâni*, şi care să fie raportul între înţelesul etnic şi cel social al acestor cuvinte ? S-a format oare înţelesul social printr-o degradare a înţelesului etnic, cum s-a crezut pînă acum[35], ori numele clasei sociale celei mai de jos s-a impus ca nume naţional ? De ce în actele slavone se întrebuinţează mai multe denumiri — posluşnici, case, vlahi şi vecini —şi care dintre ele este cea mai veche? Există oare vreo legătură între cuvîntul *vecin* întrebuinţat în actele slavone din Ţara Românească totdeauna cu înţelesul de rumân[36], şi cuvîntul identic din Moldova, care are acelaşi înţeles, dar ca termen românesc ?

Iată o serie de întrebări, pe cari mă mărginesc deocamdată să le semnalez, fără a căuta să le dau un răspuns. Explicarea îndoitului înţeles al numelor de vlahi şi rumâni fiind în legătură cu unele chestiuni a căror cercetare iese din cadrul studiului de faţă, rămîne să o dau altă dată. Asupra celorlalte voi reveni la sfîrşitul acestei comunicări. Mai întîi însă să vedem ce este *rumânia* şi ce obligaţiuni decurg din ea.

II

RUMÂNIA

Însuşirea rumânului de om neliber, de om cu stăpîn, se numeşte *rumânie*. Cel ce se emancipează şi intră în rîndul oamenilor liberi se zice că scapă de rumânie. Rumânul nu avea nici un mijloc legal ca să rupă această legătură fără voia stăpînului său. Ca să se poată libera trebuia neapărat să dobîndească încuviinţarea acestuia. Într-un singur caz, şi anume cînd era robit, el se libera fără voia stăpînului său: prin robie rumânia se considera desființată [37]. În afară de această excepție, consimțămîntul stăpînului era o condiție indispensabilă pentru liberare. Uneori rumânul o obține gratuit; de cele mai multe ori însă și-o cumpără. Oricum ar fi dobîndit-o, liberarea era privită ca *iertare de rumânie;* ea se considera ca un act de milă, o pomană a stăpînului [38].

---

[31] C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Ţara Românească şi legătura lui Mihai Viteazul*, în *Analele Acad. Rom.*, Seria 2, XXXVII, p. 493. ⟨DRH, B, I, p. 288—292.⟩

[32] Hurmuzaki-Iorga, *Documente greceşti*, XIV, 91.

[33] *Ibidem*, p. 115, 128, 131.

[34] ⟨În hrisovul din iunie 1721 al lui Neculai Mavrocordat pentru mînăstirea Văcăreşti, se spune că mînăstirea are voie să-şi strîngă oameni pe moşia sa Suraia din judeţul Teleorman, iar pe rumânii boierilor *(φωμουνούς δέ άρχόντων)* şi pe oamenii cu dăjdii să nu-i primească, Hurmuzaki, XIV, 2, p. 873⟩.

[35] A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, II, 55—7; N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a românilor*, în *Studii şi documente*, XVIII, p. 16, 30—31.

[36] În acest înţeles e întrebuinţat de contimporani în epoca de la 1600—1670, cînd cele două limbi, slavonă şi română, există paralel, şi aşa a fost tradus de către toţi traducătorii noştri vechi pînă la Regulamentul Organic. În traducerile Comisiunii documentale instituite prin Regulamentul Organic ca să cerceteze şi să copieze actele tuturor mînăstirilor, ВЕЧИНИ e tradus pentru prima oară prin vecinic, care pare să fie adjectivul veşnic, substantivizat. Slaviştii şi istoricii moderni îl păstrează netradus, ceea ce este o greşeală, cuvîntul vecin neavînd acest înţeles în limba română din Ţara Românească.

Legătura care încătușează libertatea rumânului nu se mărginește numai la persoana lui, ci se transmite ca o pată indelebilă tuturor urmașilor săi în linie bărbătească. Copilul rumânului o moștenește de la naștere. De ea nu scapă niciodată. Cel dovedit că e fiu de rumân, chiar de-i născut și a trăit aiurea, recade în puterea fostului stăpîn ori a moștenitorilor lui, oricît de tîrziu ar fi descoperit. Niște oameni din Robaia și Cerbureni, trăitori acolo de la nașterea lor, fiind adeveriți că se trag din rumânii boierilor de la Vlădeni, de la cari „au mers muminile lor grele cu dînșii în satul călugărilor în Robaia și în Cerbureni" în zilele lui Șerban Vodă, sunt dați rumâni de Alexandru Coconul la 12 aprilie 1624 Mariei din Albești și fiului ei Preda Postelnicul, cari îi cumpăraseră de la foștii lor stăpîni [39]. Doi rumâni ai mînăstirii Tismana, cari se născuseră și crescuseră în satul Tismana, sunt luați de frații Barbu Postelnicul și Mihart din Mostiște, pentru că se trăgeau din niște rumâni de acolo cumpărați de la Buzești [40].

Stăpînul putea revendica nu numai pe feciorii rumânului său, dar și pe urmașii lor, oricît de tîrziu, pentru că rumânia nu era supusă prescripției [41]. Așa se explică că în procesele pe cari le au cu rumânii lor în secolul al XVII-lea, proprietarii își întemeiază drepturile lor pe hrisoave de întărire cu sute de ani anterioare [42].

1. FEMEIA ȘI FETELE RUMÂNULUI SÎNT LIBERE. Rumânia privește numai pe bărbați. Femeia și fetele sunt slobode [43]. Rumânul se căsătorește fără nici un control și amestec din partea stăpînului său. El este liber

---

[37] C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul,* în *Anal. Acad. Rom.*, Seria 2, tom. XXXVII, p. 512.

[38] Asupra liberării de rumânie voi reveni, tratînd-o pe larg, cînd voi vorbi despre evoluția rumâniei. Deocamdată citez numai următorul document din care se vede că chiar și atunci cînd se răscumpără, liberarea rumânului e numită iertare și se consideră ca o pomană. La 7 iulie 1628, Alexandru Iliaș confirmă lui Stan și Stroe de la Brăniștari, din Vlașca, stăpînirea asupra ocinei lor de acolo întărindu-le și liberarea de rumânie de către Dumitru vornicul din Mogoșăști. Se vînduseră rumâni în zilele lui Mihai Vodă. „După aceia cînd a fost acuma... iar Dumitru vornicul el a gîndit în inima lui pentru Dumnezeu și a ertat el însuși de rumânie pe Stan și pe Stroe cu părțile lor de ocină de a lui bună voie, pentru sufletul lui ca să-i fie pomană, cu voia lui și cu știrea tuturor megiașilor din sus și din jos și dinprejurul locului și dinaintea domniei mele. Și s-au răscumpărat Stan și Stroe de rumânie de către Dumitru vornicul pentru 2000 aspri, ca să fie niște oameni slobozi cu moșiile lor, să se odihnească cu bună pace de rumânie. Și a mărturisit însuș Dumitru vornicul cu gura lui și cu zapisul lui, cum că i-au ertat de rumânie pentru sufletul lui... Și am văzut domnia mea și zapisul de la mîna lui Dumitru vornicul de iertare la mîna lui Stan și Stroe". *(Arhiv. Stat., Copii de pe acte prezentate de particulari pentru legalizare.)* 〈DRH, B, XXII, p. 273–276.〉

Aceasta este explicația acelei faimoase însemnări a lui Mihai Viteazul de pe actul de răscumpărare al moșnenilor din Sularul, care a dat prilej la atîtea discuțiuni. (Gr. G. Tocilescu în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, II, 1885, p. 542 și urm.; A. D. Xenopol, *Țăranii sub Mihai Viteazul*, în *Convorbiri literare*, XX, 1886, p. 695 și urm.; G. Popovici, *Mihai-Vodă și moșnenii din Sularul*, în *Convorbiri literare*, XX, 1886, p. 1065 și urm.).

[39] I. Bianu, *Documente românești*, p. 92–3 〈DIR, XVII, B, IV, p. 395–396〉.

[40] Document din 1 septemvrie 1665 la *Arhiv. Stat., Tismana;* pach. 2 netreb. d. 13.

[41] Cum era vecinătatea în Moldova.

[42] C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul,* în *Analele Acad. Rom.*, Seria 2. Tom. XXXVII, p. 485.

[43] Asupra acestei chestiuni cf. și R. Rosetti, *Pămîntul...*, p. 268 și 276 n. și N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor*, în *Studii și doc.* XVIII, p. 31.

să-și ia soție de oriunde și din orice pătură socială; uneori se însoară cu fată de moșnean, care-i aduce ca zestre o parte din ocina tatălui ei[44]. Legătura care apasă asupra soțului nu se întinde și asupra femeii. Ea nu are nici un fel de îndatorire față de stăpînul bărbatului său. Dacă se desparte sau fuge de la el, stăpînul nu o poate urmări și aduce îndărăt. Dacă rămîne văduvă, este liberă să se mărite din nou oriunde și după oricine fără încuviințarea lui.

Este drept că printre documentele din secolul al XVII(-lea) privitoare la rumâni, se întîlnesc unele din cari ar reieși că și femeia împărtășea condiția socială a bărbatului său. Gavriil Moghilă împuternicește la 20 mai 1619 pe egumenul de la Argeș să-și strîngă rumânii de pe unde vor fi risipiți, „pre toți să-i ia cu toate bucatele lor *și cu fămeile lor* să-i ducă la moșia lor unde le va fi satul“[45]. La 11 decemvrie 1638, Marco armașul din Dragodănești vinde lui Hrizea vornicul pe un rumân al său din Gemenele „anume Sava și *muiarea lui anume Stana* și cu feciorii ce le va da Dumnezeu și cu delnița“[46]. În asemenea cazuri, foarte rare de altfel, femeia este menționată ca tovarășă a soțului său, nu ca rumână.

Mai des figurează femeia în zapisele celor ce se vînd rumâni, moșneni ori oameni fără moșie[47].

Introducerea femeii în actele de vînzare este în legătură cu însușirea ei de proprietară. Moșia, nu pe femeie, vrea cumpărătorul să o rumânească. Iată un document din care se vede clar aceasta. La 15 august 1614, Radu Mihnea dă o carte unei femei din Goești, anume Catalina, „ca să fie în pace și slobodă de acuma nainte de către Pătru logofătul de rumânie, și să-și ție a ei ocină den Goești", pe care Petru voia să i-o cotropească toată, deși ea îi vînduse numai o parte [48]. De la asemenea cazuri, unde, menționarea femeii proprietare în actele de vînzare își avea rostul, s-a ajuns apoi la acele unde este trecută numai de formă. Un exemplu de o asemenea menționare pur formală ni-l oferă zapisul din 21 noiemvrie 1643 al unor moșneni din Motreni, cari, cu toate că se vînd rumâni mînăstirii din Cîmpulung împreună cu femeia lor, la plată se socotesc totuși numai bărbații și copiii [49].

---

[44] Alexandru Vodă întărește la 11 ianuarie 1618 mînăstirii Argeș stăpînirea asupra rumânilor Tudor și Aldea, feciorii lui Vălcan din Prăvăleni, cari erau ai mînăstirii de moșie, „iar cînd au fost în zilele lui Șărban Vodă iar Vălcan, tatul acestor rumâni..., el au fugit din satul mînăstirii și s-au dus la ocina muerii lui la Dănești de au șăzut pînă i s-au întîmplat moarte“. (*Arhiv. Stat.*, *Condica Brîncovenească*, I, no. 265 p. 386.) ⟨DIR, XVII, B, III, p. 181–182.⟩

Niște rumâni din Prislop ai mînăstirii Codmeana fug din sat în zilele lui Mihnea Vodă și se însoară în Ciomăgești cu fete de moșneni. (*Arhiv. Stat.*, *Condica mînăstirii Codmeana* no. 25, f^{0}24–5; doc. din 3 mai 1628.) Cf. pentru Moldova documentul din 12 iulie 1628 la R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, p. 265 n.

[45] *Arhiv. Stat*, *Argeș*, pach. 69 quator, d. 10.

[46] *Arhiva istorică*, I, p. 2, 23.

[47] La 12 noiembrie 1645, „noi satul Băbueștii ot sudstvo Argiș, pre nume Vitan cu fămeia mea cu 1 fecior Dragomir, i Ion cu fămeia mea, i Precopie cu fămeia cu 1 fecior Stan, i Stan Brătia cu fămeia, i Stoichiță cu fămeia cu 1 fecior Stanciul, i Badea cu fămeia, i Sin cu fămeia cu 1 fecior Micul i Lazar cu fămeia, i Micul cu fămeia cu 3 feciori: Dumitru i Albul i Oancea, i Tudosie cu fămeia, i Dragomir sin Albul cu fămeia, i Radul sin Stan cu fămeia cu 1 fecior Oprea, i Dragomir sini Tudosie cu fămeia, i Căzan cu fămeia cu 2 feciori: Ion i Oprea, i Bucșă cu fămeia, i Oprea cu fămeia cu 1 fecior Oprea, i Albul cu fămeia cu 1 fecior Badea, i Stan cu fămeia, i Aliontie cu 1 frate Oprea, i Stan sin Vladul cu 1 frate Ion (*șters:* i Vlad diaconul cu fămeia cu 1 fecior Oancea *și înlocuit deasupra și pe margine, se pare că mai în urmă prin:*) Ghin(ea) cu fe(me)ia cu 2 feciori“, se vînd rumâni lui Matei Basarab cu toată moșia lor, arătîndu-se cîte ciți bani a luat fiecare (*Acad. Rom.*, pach. 69, d. 117).

La 24 fevruarie 1632, Barbu din Golești dă un zapis lui Bratosin din Prăvăleni „pentru că m-am tocmit cu el să fiu eu Barbul cu muiarea și cu copii mei rumâni în locul lui Brătosin la sfînta mînăstire arhimandrie din Argeș... iar Bratosin să aibă bună pace de către sfînta mînăstire de rumânie“. (*Arhiv. Stat.*, *Condica Brîncovenească*, I, no. 265, f^{0} 386.) ⟨DRH, B, XXIII, p. 517.⟩

La 16 noiembrie 1659, Gavrilă, feciorul Oprei, „denpreună cu femeia mea Mușa, fata Anei, și cu feciorii noștri pre nume Marin i Stoica i Stirze“ dau un zapis mînăstirei Bradul și egumenului Parthenie „cum să se știe că în vremea foameții, eu Gavrilă, ce mai sus scrie, și cu femeia mea am mers de am căzut de ne-am vîndut rumâni mînăstirei cu feciori cu tot să fim rumâni în veci, pentru că n-am avut de ce ne mai prinde, că muriam, și ne-au dat egumenul Parthenie bani gata ughi 18... Așijdere și eu Bărcan... denpreună cu femeia mea Neagă și cu feciorii noștri anume Ion i Gheorghe i Stanciul, iar ne-am vîndut rumâni pre o tocmeală cu Gavrilă tot în vremea foameții derept bani ughi 18“ (*Arhiv. Stat.*, *Bradul*, pach. 7, d. 3).

Fetele rumânului sunt, ca și mama lor, de asemenea libere. Nici în timpul cît se află în casa părintească, nici după ce se mărită, nu sunt supuse la nici un fel de îndatorire [50]. Copiii lor nu pot fi trași la rumânie de stăpînii părinților lor [51].

2. LEGĂTURA RUMÂNULUI CU PĂMÎNTUL. Să cercetăm acum dacă legătura aceasta perpetuă care apasă asupra rumânului însemnează o lipire a lui de pămîntul pe care trăiește sau o atîrnare de proprietar. Pînă acuma s-a admis ca un fapt înțeles de la sine că rumânul era legat de pămînt[52]. Aparențele îndreptățesc, în adevăr, această concepțiune. Rumânul este un colon, un muncitor agricol. Ca atare el nu poate fi închipuit independent de pămîntul pe care îl cultivă. Din această cauză rumânul și moșia apar totdeauna într-o foarte strînsă legătură. În epoca cea mai veche rumânii sunt considerați ca parte alcătuitoare a moșiei. În actele de întărire din secolul XVI sunt înșirați laolaltă cu cîmpul, apa, pădurea, viile și moara [53].

Rumânii constituie îmbunătățirea cea mai de seamă a unei moșii; valoarea ei atîrnă în primul rînd de numărul lor. Cînd în 1589 Mihnea Vodă cumpără de la jupîneasa Elina a lui Ivașco vornicul Golescu și de la fiul ei Tudoran slugerul satele Bora și Untenii, pentru o datorie de 200 000 aspri pe care aceștia nu o putuseră plăti, el trimite mai întîi acolo boieri „ca să vază și să adevereze cîți rumâni sunt și cîtă moșie este și cît va fi prețul lor pe dreptate"[54].

---

[48] G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VI, 188 ⟨DIR, XVII, B, II, p. 316⟩.

[49] „Adecă noi rumânii din Motreni anume Dumitru cu fiu-său anume Vlaicul, și cu frate-său Vlaicul cu femeia-ș, și cu frate-său Marin, și iar Dumitru cu femeia lui și cu un fecior anume Stoica" se vînd rumâni mînăstirii Cîmpulung și egumenului Melchisedec împreună cu toată moșia lor, primind „de aceste șase capete, de cap cîte ughi 15" (*Acad. Rom.*, Ms. 1448, p. 587)..

[50] Fetele nu figurează mai niciodată în acte. O singură excepție am întîlnit pînă acum. La 27 noiemvrie 1618, Gavriil Moghilă întărește fetelor lui Ivan Cucuiatul, din Pitești, Stanca, Despa și Maria, „ca să le fie lor un rumân din sat din Izvorani anume Văsiiu cu fiica lui, din cîmp și din apă și din pădure și din siliștea satului și din dealul cu viile și de preste tot hotarul", pe care tatăl lor îl avea de cumpărătoare. (Publ. de Gr. G. Tocilescu în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, III, 219—221.) ⟨DIR. XVII, B III, p. 271—272.⟩

[51] Doisprezece megiași luați ca jurători de niște oameni din Găvăneștii de sus (Buzău) în proces cu Episcopia Buzăului hotărăsc prin cartea pe care o dau la 27 noiemvrie 1652 ca moșia să fie a Episcopiei, iar „cu acești oameni, ce sînt mai sus ziși, anume Nan i Tudor i Stan cu ceata lor nu-i dăm să hie rumâni, că i-am adeverit că sînt dentru niște fete, iar moșia să hie a Episcopii" (*Arhiv. Stat*, *Episcopia Buzău*, pach. 61, d4).

[52] A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, III, 418—19; R. Rosetti *Pămîntul*, etc., p. 262, 364; N. Iorga, *Constatări istorice*, p. 32—33.

[53] C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, în *Aanlele Acad. Rom.*, Seria 2, tom. XXXVII, p. 20, n.

[54] La 13 iunie 1589 domnul dăruiește apoi satul Bora mînăstirii Sf. Troiță (Radu Vodă), iar Untenii mînăstirii Tutana (*Arhiv. Stat.*, *Radu Vodă*, pach. 13, d. 3, original slav cu traducere veche) ⟨DIR, XVI, B, V, p. 415—416⟩.

Moșia fără rumâni este numită *moșie stearpă*. Spre a o face „cu venit" adică producătoare, proprietarul trebuie să o împoporeze, cumpărînd [55] sau „făcîndu-și"[56] rumâni. „Siliștea pustie" este adesea vîndută ca un lucru de la care proprietarul ei nu are nici un folos [57].

Rumânii urmează moșia în trecerea ei de la un stăpîn la altul. Împreună cu ea ei sunt moșteniți, dați de zestre, vînduți etc. Înstrăinarea pămîntului atrage după sine și pe aceea a rumânilor. Uneori ei sunt special arătați: cînd nu sunt, înstrăinarea lor se cuprinde în aceea a moșiei. Încercările făcute de unii vînzători sau de urmașii lor de a revendica pe rumâni pe motivul că ei nu fuseseră înstrăinați, nefiind anume arătați în actul de vînzare al moșiei, n-au izbutit niciodată. Subt Radul Mihnea, Mara, soția clucerului Preda Țînțăreanu, împreună cu fiii ei, vînd lui Răduț, soțul jupînesei Calii, moșia lor din Stîngacea și din Goești: în domnia lui Gavriil Moghilă, vînzătorii vin cu pîră la divan zicînd „cum că n-au vîndut această ... moșie cu rumâni, ci au vîndut moșia fără rumâni, ca să-și strămute rumânii în alte moșii și sate (ca să fie și cu bani și cu rumâni). Într-aceasta domnia mea — spune Domnul în hrisovul de întărire din 12 septemvrie 1619 dat jupînesii Calii — am căutat și am judecat după dreptate și după lege cu toți cinstiții dregători ai domnii mele, și am luat în băgare de seamă domnia mea *cum s-ar putea a cumpăra un boier moșie fără rumâni ?*" Li se dă totuși pîrîșilor lege 12 boieri, cu cari ei nu pot jura și pierd [58]. O revendicare identică făcută în 1623 de un anume Păcală, care susținea că un unchi al lui, numit tot Păcală, vînduse lui Dumitru vornicul sub Mihnea Vodă numai moșia de la Cepturile, nu și rumânii are același rezultat [59]. Interpretarea actelor de vînzare în cari rumânii nu erau arătați, s-a făcut întotdeauna în sensul că ei se cuprindeau în vînzarea moșiei.

---

[55] În domnia lui Radu Paisie (1535—45) clucerul Radu Golescu cumpără rumâni și-și face satul Urîții (C. Giurescu, *Vechimea rumâniei*, în *Analele Acad. Rom.*, Seria 2, Tom. XXXVII, p. 501.).

[56] În zapisul din 13 fevruarie 1636 prin care Toader Petriceicu își împarte satele cu sora lui Antemia (în Moldova), se arată că s-a venit în partea acesteia „și a treia parte de Culiceni, fără de vecini, că au luat vecinii în Băscăceni pentru cei de Culiceni, iar în Culiceni să aibă a-și face vecini" (G. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, II, 1, p. 114.).

Toma stolnicul făcînd la 9 fevruarie 1641 un schimb de sate cu Nastasia Bașotă (în Moldova) îi dă între altele și o parte din Cuciulați „cu doozeci de vecini, care vecini era făcuți de dumnealui de Toma stolnicul". (*Ibidem*, II, 1, op. 23, 234, 237.)

Vezi și doc. din 4 fevruarie 1662 rezumat de R. Rosetti în *Pămîntul, sătenii și stăpînii*, p. 269 n.

[57] 1593, august 29. Stanca și David postelnicul dau mînăstirii Gura Motrului satul Scăești în locul satului Buicești pe care i-l dăduseră mai înainte, dar care „s-au pustiit și s-au spart de n-au rămas nimeni în Buicești, ci a rămas siliștea pustie, de am văzut noi că n-are mînăstirea nici un venit dintr-acea siliște ce stă pustie" (*Acad. Rom.*, Ms. 2070, p. 141). 〈DRH, B, XI, p. 419.〉

1625, noiemvrie 26. Alexandru Vodă întărește lui Papa vel vornic moșie în Greci, partea mînăstirii Snagovul dăruită de vorniceasa Neaga Mitroaia. Mînăstirea fiind prădată de bucate și dobitoace și robită de tătari „cînd s-au întîmplat într-o vreme de au intrat tătarii aici în țară de au prădat și au robit multă țară și multe sfinte mînăstiri", mitropolitul cu episcopii și egumenii au socotit să vînză mînăstirea niscai moșii și să cumpere dobitoace. „Apoi au aflat aceste moșii pustii, fără nici un rumân, în satul Grecii a treia parte și în satul Săcuianii a patra parte... și cum că fiind aceste moșii pustii, fără nici un folos sfintei mînăstiri Snagovului, de plăcere au fost la tot soborul... ca să se vînză". Le cumpără vornicul cu 12 000 aspri cu cari s-au luat dobitoace. (Copie comunicată de d. Iuliu Tuducescu după originalul în posesiunea lui Șt. D. Grecianu.)

1644, ianuarie 14. Matei Basarab împuternicește mînăstirea Cozia să vînză moșia Grădiștea și Florenii din Teleorman, „moșii fără rumâni", cari nu le erau de nici un folos, „căci că sunt departe de mînăstire și iaste moșie fără de oameni", și să cumpere în schimb în Frăsinet, unde mai avea (*Arhiv. Stat.*, *Condica mînăstirii Cozia*, no. 18, f^0 296.).

[58] *Acad. Rom.*, Ms. 2070, p. 57—59; cf. și actul de confirmare al lui Răduț din 17 septemvrie 1614 (*Ibidem*, p. 56.) 〈DIR, XVII, B, III, p. 415—417 și DIR, XVII, B, II, p. 324—325.〉.

a) *Identificarea moșiei cu rumânul.* Atît de strînsă este legătura rumânului cu moșia, încît uneori rumânul și delnița sunt noțiuni echivalente: Mircea Vodă Ciobanul întărește la 15 iunie 1547 lui Tatul moșie în Stănești, partea sa pe care o avea de moștenire și partea nepoatei sale Grozava, care-l înfrățise pe moșia ei. „Și iară să fie soții Tatului anumea Neaga *din partea lui Alăman bătrînul un rumân, delnița lui Dragomir, de pretutindenea, și din sat și din cîmp* (ωт дел алзмаиов старога еанивечиү длиицү драгомиров ωт посвүде и ωт село и ωт поле) fiindcă a cumpărat-o Neaga din zestrea ei de la Alăman drept 550 aspri[60]. Alteori rumânul reprezintă chiar o parte sau un drept nedeterminat în cuprinsul ei. Iată cîteva exemple: La 18 iunie 1576 Alexandru Vodă întărește lui Micu stăpînirea asupra unui rumân din Drăghici „anume Bordea *cu toate delnițele lui și cu toate ogrăzile lui și din pădure și de preste hotarul*“, cumpărat de la Sava cu 1 000 de aspri [61]. Mihnea Vodă confirmă la 10 aprilie 1582 lui popa Atanasie din Tîrgoviște „ca să fie lui ocină în Stoinești *3 rumâni și cu toate delnițele și curăturile lor, cîte vor avea, partea lui Lăudat și a jupînesii lui Voicăi toate oarecît se va alege, din cîmp, din uscat și din apă și de peste tot hotarul*“, pe cari îi cumpărase de la Lăudat și Voica cu 3 500 aspri [62]. Marco armașul din Dragodănești vinde lui Hrizea vornicul la 11 decemvrie 1638 pe un rumân al său Sava din Gemenele „*și cu delnița lui, cîtă se va alege partea lui, den cîmp, den pădure, den apă, den șăzutul satului,* de peste tot hotarul“ [63].

Asemenea acte, cari sunt destul de numeroase, dovedesc că uneori moșia se identifica cu rumânul. Și ceea ce este foarte curios e că această identificare nu se mărginește numai la întinderea determinată de pămînt pe care el o cultivă, ceea ce ar fi explicabil, ci se întinde și asupra părții stăpînite în devălmășie: pădure, izlaz și apă. În asemenea cazuri, rumânul reprezentă un anume *drept* al proprietarului în moșie, drept în parte determinat, în parte ideal.

Explicația acestui fenomen este următoarea:

Venitul unei moșii îl formează îndeosebi rumânii. Din această cauză proprietarii devălmași și-i împart adesea numai pe ei continuînd a rămînea în indiviziune asupra pădurii și izlazului. Moșia este socotită atunci ca fiind alcătuită din atîtea părți cîți rumâni are; aceștia sunt împărțiți între proprietari în proporție cu drepturile fiecăruia [64]. Se înțelege că în asemenea împărțiri rumânul reprezintă — ca și jirebia, pămîntul, stînjenul, dramul ori bănișorul, considerate aiurea ca unitate — nu numai delnița pe care el o cultivă, dar și o parte corespunzătoare din hotarul rămas în devălmășie.

---

[59] *Arhiv. Stat., Cotroceni,* pach. 37, d. 3 (cf. și d. 9); original slav cu traducerea de Luppu dascălul.

[60] *Arhiv. Stat., Sect. Ist.* Orig. slav cu traducere din 1843 de G. Peșacov care însă, în loc de „un rumân, delnița lui Dragomir“ a tradus greșit: „O vecinică delniță a lui Dragomir“. ⟨DIR. XVI, B, II, p. 359—360; documentul este datat 20 iunie 1547.⟩

[61] *Arhiv. Stat., Govora,* pach. 20, d. I; original slav cu traducere din 1848 ⟨DIR, XVI, B, III, p. 235—236⟩.

[62] N. Iorga, *Studii și documente,* XVIII, 75 ⟨DIR, XVI, B, V, p. 52—53⟩.

[63] *Arhiva istorică,* I, p. 1, 23.

[64] Vezi împărțirea rumânilor între Stănciuc postelnicul și frații săi din actul de confirmare dat de Mircea Ciobanul la 30 iulie 1558 (A. Ștefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj,* 1908, p. 137—9).

Mai există și un alt fapt care a contribuit la identificarea moșiei cu rumânul. De cele mai multe ori moșnenii se vînd rumâni împreună cu ocinile lor nehotărnicite [65]. Ei continuă a și le stăpîni și în situația cea nouă tot în devălmășie [66], ca și pe vremea cînd erau ei proprietari. Cînd un asemenea rumân este vîndut de stăpînul lui, vînzarea cuprinde, firește, toată partea lui, cîtă se va alege, de peste tot hotarul.

b) *Îmbunătățirile făcute de rumâni le aparțin.* Dar ceea ce a contribuit mai ales ca să se nască credința că rumânul este lipit de pămînt, sunt drepturile pe cari prin munca lui și le creează asupra acestui pămînt. Orice îmbunătățire făcută de el pe moșia pe care o cultivă este proprietatea lui. Casa pe care și-a construit-o, via sau livedea sădite de el, ori lazul pe care l-a curățit în pădure, sunt averea lui. Ba rumânul poate să-și facă și moară pe ocina stăpînului său [67]. Singura îndatorire pe care o are, pentru ele, față de proprietar este *dijma.* Cu această obligație, via, livedea sau curătura îi aparțin în plină proprietate. Stăpînul locului nu numai că nu i le poate lua, dar nici nu-l poate împiedica ca să le înstrăineze cui vrea, ca pe un lucru al său. Dacă le vinde, el întrebuințează aceeași formulă ca și proprietarul. „Adecă eu Oprea, feciorul unchiașului Mihului ot Săteni, rumânul Cîrstii clucerul" vinde la 22 martie 1669 lui Gheorghe Băleanu marele ban, „un pogon de vie în dealul Sătenilor, însă viță fără de loc, și i-o am vîndut dumnealui de bună voe a mea fără de nici o silă și cu știrea vecinilor de acolea din sus și din jos direct bani gata ugh. 2, constande 5, și mărturii care-i vor pone iscăliturile mai jos" [68]. Aici vînzătorul specifică că vinde numai vița fără de loc; în alte zapise vorbește numai de vie, ca și cum rumânul ar fi proprietar și al pămîntului [69]. Dar cu ori fără această specificare, era de la sine înțeles că cumpărătorul urma să ție via în aceleași condițiuni în care o avusese și rumânul, adică supusă dijmei. De această îndatorire către stăpînul locului el nu putea să scape decît prin răscumpărarea acestei dijme, sau, cum se numea ea la vii, a vinăriciului. Astfel Constantin postelnicul (viitorul domn Constantin Șerban Vodă), după ce cumpără niște vii în dealul Loloeștilor de la doi rumâni ai lui Stoica paharnicul din Dragomirești, se învoiește cu acesta de-și răscumpără și vinăriciul [70]. Sunt cazuri cînd însuși proprietarul cumpără via de la rumânul său. Un rumân al lui Nan din Văcărești își făcuse vie la Bărzești pe pămîntul stăpînului său încă din domnia lui Mircea Ciobanul, și pînă la moartea lui, sub Gavriil Moghilă, plătise vinăriciu. Atunci Nan, „dacă i-au murit rumânul, el au cumpărat buciumii de viță de la Brătiiana, muierea lui Deatco, și de la feciorii lor, drept 800 de aspri" [71].

---

[65] Asemenea vînzări sau închinări sunt foarte numeroase în sec. XVI. Un exemplu caracteristic este următorul: La 18 mai 1543 Radu V. întărește lui Dragu clucerul părțile de moșie toate de la 22 de mici proprietari din Trestenic cari i le dăduseră și i le închinaseră de bună voia lor. (*Arhiv. Stat., Secț., Ist.*. Orig. slav cu traducere de Dionisie Eclesiarhul.) ⟨DIR, XVI, B, II, p. 299—300.⟩

[66] A. D. Xenopol a arătat că rumânul sau vecinul nu-și pierdeau dreptul de proprietate asupra pămîntului lor. (Vezi articolul *Proprietatea mare și cea mică în trecutul Țărilor Române*, publ. în *Viața românească*, anul VIII (1913), no. 2, p. 182—185.

[67] Vezi documentele din 1616, 10 fevruarie 1621 ⟨DIR, XVII, B, IV, p. 16⟩ și 5 decemvrie 1623 ⟨DIR, XVII, B, IV, p. 359⟩ la *Arhiv. Stat., Actele moșnenilor din Titești.* Un alt document care arată că rumânul putea avea moară este acela de la *Arh. Stat., Secția Istorică,* din 1583, iunie 10 ⟨DIR, XVI, B, V, p. 130—131⟩.

[68] *Acad. Rom.*, pach. 158 d. 30.

[69] Printr-un zapis din 4 iunie 1684 Drăghici din Cîrligați „și eu Crăstea, rumânul dumnealui Stroe vel vistier de sat de Ștefănești", vînd lui Iordache postelnicul, feciorul lui Trufanda vistierul, „viile noastre den dealul Ștefăneștilor, cîte am arătat noi... răzoare *(alb)* derept bani gata ughi 130... cu știrea tuturora oamenilor noștri și a megiașilor den înprejurul locului". *(Acad. Rom.*, pach. 29, d. 260.*)*

[70] Vezi zapisul din 9 octomvrie 1645 pe care Stoica paharnicul din Dragomirești îl dă lui Constantin postelnicul sărdarul „cum să se știe că ș-au fost cumpărat nește vii de la nește rumâni ai mei în dealul Loloeșilor, însă de la Stan Aricescu 2 pogoane și jumătate și de la Dragomir un pogon, iar după aceia dumnealui ș-au cumpărat și vinăriciul de la mine, cum să cade, derept bani gata *(alb)*". *(Arh. Stat., Mitropolia,* pach. 58, d. 12.*)*

Dreptul de proprietate al rumânului asupra îmbunătățirilor pe cari le-a făcut pe moșia stăpînului său constituie cea mai puternică legătură a lui cu pămîntul. Această legătură este însă un drept al lui, nu o obligațiune.

Din cele expuse mai sus rezultă că între rumân și pămînt se constată în adevăr o legătură atît de strînsă, încît se poate spune cu drept cuvînt că unul se confundă cu celălalt. Această identificare a lor a fost interpretată ca fiind determinată de lipirea rumânului de pămînt. O atare interpretare nu rezultă însă în chip lămurit de nicăieri. O serie de fapte, pe cari le vom înșira mai jos, dovedesc, dimpotrivă, că cel puțin în epoca de la 1400 încoace, rumânul apare legat de stăpînul său, nu de moșie.

2. LEGĂTURA RUMÂNULUI CU STĂPÎNUL. Părerea că rumânul era lipit de pămînt se sprijină îndeosebi pe credința că el era un om fără ocină proprie, trăind pe moșia stăpînului său, pe care sub nici un cuvînt nu o putea părăsi. Documentele cunoscute par în adevăr să îndreptățească această credință. Rumânul este în general un om fără pămînt, care nu este slobod să părăsească moșia stăpînului său. Sunt totuși cazuri cînd *el trăiește pe ocina lui proprie, ori cînd obține de la stăpînul său învoire de a se strămuta pe o moșie străină.*

a) *Rumânul proprietar.* Am văzut mai sus că prin căsătorie cu fata unui moșnean, rumânul putea deveni proprietar. Dar el putea și personal să aibă moșie, fără ca situația lui de rumân să influențeze cîtuși de puțin însușirea lui de proprietar. În secolul al XVII(-lea) întîlnim moșneni cari se vînd rumâni numai cu parte din moșia lor, păstrîndu-și dreptul de proprietate asupra părții celeilalte. Megiașii din Hurezi, cari se vînduseră rumâni cu moșia lor lui Radu clucerul Buzescu, mai au încă moșie nevîndută „peste rîu la Chilii și cu vii", pe care și-o stăpînesc pînă pe timpul lui Matei Basarab, cînd o vînd și pe aceea Elenii, soția Radului banul Buzescul [72]. Cei din Vaideei pretindeau că atunci cînd se vînduseră lui Matei Basarab, care-i dăruise mînăstirii Bistrița își păstraseră moșia Floreștii din același hotar, pe care sub Grigore Ghica o vînd apoi lui Socol Rămescul [73].

Rumânul putea să cumpere moșie și să o stăpînească ca oricare om liber fără nici o împiedicare din partea stăpînului său. Vădislav din Golești cumpără viea unui judec sau moșnean de acolo [74]. Rumânii din Bezdead, dăruiți mînăstirii Vierosul în 1573 de Șerban postelnicul și mumă-sa Anca băneasa, cumpără în domnia lui Gavriil Moghilă satul Ștubeia din Mehedinți, pe care cu învoirea ctitorilor îl dau mînăstirii ca să-i libereze de rumânie împreună cu moșia lor, să fie judeci. Dar pentru că satul Ștubeia era departe și mînăstirea nu avea nici un ajutor de la el, egumenul, nemulțumit cu schimbul, ridică pîră sub Matei Basarab, care hotărește ca mînăstirea să-și ție Bezdeadul, „iar cu satul Ștubeia să facă rumânii din Bezdead ce vor vrea“ [75]. Iată un sat de rumâni stăpînind un alt sat de rumâni!

---

[71] I. Bianu, *Documente românești*, p. 54.

[72] Hrisovul Buzeștilor publ. de *Gr. Tocilescu*, în *Tinerimea română*, 1898, p. 119.

[73] Vezi documentele din 16 martie 1638 și 17 august 1681 la *Arhivele Stat.*, *Condica mînăstirii Bistrița*, no. 86, f⁰ 365 și 372.

[74] În 1656 rumânii din Golești vînd egumenului de la Brădet, Dositei „o vie a unui rumân anume Vădislav, pentru că au fugit și s-au lăsat birul și nevoile de le-am plătit toate noi satul în 5 ani. Și această vie o am vîndut-o noi care scriem mai sus. Și s-au aflat moșia pe partea judecească, iar lui i-au fost de cumpărătoare. Iar această vie, ce s-au vîndut, s-au vîndut cu știrea tuturor judecenilor și tuturor megiașilor... Iar de nu va sta viia stătătoare să aibă mînăstirea a căuta la Nedelco și la Tăune să ia vie pentru vie". *(Arhiv. Stat., Condica Brîncovenească*, I, no. 265, f⁰ 351.*)*

Documentele în cari rumânii apar ca proprietari sunt destul de numeroase. În domnia lui Mihnea Vodă, Stan, marele spătar, dăruiește mînăstirii Cătăluiul, între altele, „două mori pe moșia satului Clătești și cu livede și cu braniștea care este împrejurul morilor“, pe cari le cumpărase „de la niște rumâni ai lui de la Clătești, anume Dobrin și Stanciul și Fiera și de la părtașii lor drept 2 000 aspri de argint“ [76]. Niște rumâni se judecă sub Petru Vodă fiul lui Mircea Ciobanul, cu Manea Vulpariul Gaulea pentru moșie în Golești [77]. În domnia lui Alexandru Vodă, urmașul lui Petru, un rumân din Brătivoești avea pretențiuni asupra părți de moșie de acolo a jupînesei Caplei și fraților ei [78]. Doi rumâni din Racovița, Dragomir și Bran, se pîrăsc înaintea lui Mihnea Vodă cu Barbul postelnicul și nepoții lui pentru o parte din acel sat [79]. Alți rumâni din Piscani vînd stăpînului lor niște moșie zălogită lor și nerăscumpărată [80].

Faptul că rumânul putea fi proprietar este de o extremă importanță. Lipsa pămîntului nu constituia prin urmare o condiție indispensabilă rumâniei. Cineva putea să trăiască pe ocina sa proprie, cu care stăpînul nu avea nici un amestec, și totuși să fie rumân. Stănislav din Nenciulești (Teleorman) se vinde rumân Doamnei Ilinca a lui Matei Basarab „el numai, capul lui, fără de moșie ce are el în Nenciulești, însă stînjeni 100“; cînd în domnia lui Grigore Ghica el se răscumpără de la spătarul Radu Năsturel din Fierăști, nepotul Doamnei Ilinca, își răscumpără iarăși numai capul fiind stăpîn asupra moșiei. „Și i-am dat răscumpărătoarea, să răscumpere el capul lui drept ughi 4“ — spune Radul spătarul în zapisul pe care i-l dă la 17 iunie 1663 [81].

În asemenea cazuri rumânia nu mai poate fi interpretată ca o lipire de pămînt. Rumânul trăind pe ocina lui, — se întîlnește în documente chiar expresia de „ocină rumânească" [82] — lipirea de această ocină nu ar avea nici un sens. Dependența de pămîntul ce-i aparține în plină proprietate și pentru care nu are față de stăpînul său nici o obligațiune, ar fi o dependență de sine însuși. Cînd rumânul e proprietar și trăiește pe pămîntul lui, rumânia nu se poate înțelege decît ca o legătură cu stăpînul, nu cu pămîntul.

---

[75] Hrisovul lui Matei Basarab din 10 iulie 1646 la *Acad. Rom.*, în Ms. 292 f° 394—6.

[76] Vezi actul de confirmare din 27 ianuarie 1581 dat de Mihnea Vodă mînăstirii Cătăluiul pentru satele și moșiile cu cari o înzestraseră ctitorii ei, Stan, marele spătar, și jupîneasa lui Caplea, fata lui Teodosie banul *(Arhiv. Stat., Secția istorică;* original slav cu traducere din 1752 de Luppu dascălul*)* ⟨DIR, XVI, B, V, p. 10—11⟩.

[77] Vezi actul de întărire din 5 decembrie 1567 dat de Petru Vodă lui Manea Vulpariul Gaulea la *Arhiv. Stat., Valea,* pach. 10 d. 3; orig. slav cu traducere veche ⟨DIR, XVI, B, III, p. 252—253⟩.

[78] Vezi actul de întărire dat de Alexandru Vodă la 31 iulie 1573 mînăstirii Codmeana, la *Arhiv. Stat., Codmeana,* pach. 2, d. 1; orig. slav cu trad. din 1847 ⟨DIR, XVI, B, IV, p. 115—116⟩.

[79] Vezi actul de întărire dat de Mihnea Vodă, la 7 mai 1583 lui Barbul postelnicul și nepoților lui Vintilă, Socol și Stanciul pentru satul Racovița, la *Arhiv. Stat., Hurezi,* pach. 22, d. 1—2; orig. slav cu două traduceri ⟨DIR, XVI, B, V, p. 108—109⟩.

[80] La 18 august 1566 Petru Vodă întărește lui Vlaicul logofătul și fratelui său Mihnea satul Năpîrtenii, a treia parte din Berivoești și partea Nanciului toată din plaiul Piscanului „Fiindcă a pus Nanciul partea sa zălog la niște oameni din Piscani, anume Cîrstian și Stăvilă drept 200 aspri, iar acești oameni din Piscani au fost rumâni și slugi ale lui Vlaicul, și Vlaicul logofătul le-a lăsat dările pe 20 de ani pentru partea lui Nanciul de plai, ca cum ar fi cumpărată“ *(Arhiv. Stat., Valea,* pach. 16, d. 11; orig. slav cu trad. de Ilie Bărbulescu) ⟨DIR, XVI, B, III, p. 226—227⟩.

[81] *Arhiv. Stat., Condica mînăstirii Codmeana,* f. 86. Pentru vecini în Moldova vezi și R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii,* p. 264, n. doc. din 1670, mai 8.

b) *Dreptul de strămutare al rumânului. Găleata.* La aceeași concluzie ne duce și o altă constatare foarte importantă. Rumânul nu trăiește numai pe ocina lui proprie sau pe aceea a stăpînului său. În unele împrejurări el se poate stabili, în chip statornic, și pe altă moșie, cu condiția însă de a îndeplini față de stăpînul său anume îndatoriri. Putința de strămutare a rumânului este neîndoielnică. Documentele cari o atestă, deși puține, sunt însă categorice. Avem în această privință, un act foarte important de la Mircea cel Bătrîn, cu următorul cuprins: „Io Mircea marele voevod și domn a toată țara Ungrovlahiei, dat-am domnia mea această poruncă a domniei mele satului mînăstirei de la Cozia, carele iaste la gura Ialomiții ⟨Cărăcenii⟩, ca oricarele a pofti și va iubi din oamenii cari lăcuesc prin satele boierești, mari și mici, ca să meargă în satul mînăstirii să fie slobod de toate dăjdiile și să nu îndrăznească nimenea a-i opri sau a-i sminti pînă la un păr, ci să fie slobozi de toate dăjdiile, mici și mari, că oricarele să va împotrivi acelui om ca să-l supere, sau din boieri, sau din oamenii domnești, sau din vameși, sau din găletari, de va supăra pre acel om, unul ca acela va lua mare blestem de la Dumnezeu și de la prea curata lui Maică, și să aibă parte de Iuda și cu Arie și să-i fie răsplătitoriu Sf. Troiță aicea și în veacul cel viitoriu. Și va lua și de la domnia mea mare răutate și urgie. Și nimenea să nu îndrăznească a face ceva împotriva poruncii domnii mele" [83]. Într-un act de scutire pe care Radul cel Mare îl dă la 9 ianuarie 1498 mînăstirii Tismana pentru satele Bahna, Vîrful Vladului și Clicevățul, se cuprinde și următoarea dispozițiune: „Cîți rumâni va vrea să meargă în satele sfintei mînăstiri, pîrcălabii să nu îndrăznească a-i opri, fără numai să le ia găleata, pentru că cine îi va opri, rău va păți" [84]. Pîrcălabii erau administratorii satelor boierești. Dacă rumânii le plăteau *găleata*, ei nu puteau așadar să-i împiedice de a merge să se stabilească aiurea.

Ce era această găleată și în ce scop se plătea, ne arată următoarele două documente din secolul XVII. Într-o carte din 11 mai 1644, prin care Matei Basarab întărește mînăstirii Topolnița stăpînirea asupra unor rumâni cari erau dorobanți la Tîmna, în Mehedinți, el adaogă: „Așijderea și voi care sînteți rumâni și vă lasă egumentul la slujbă de a lui bună voie, să căutați, dacă veți vedea această carte a domnii mele, iar voi seau să lucrați la mînăstire ca niște rumâni, seau să vă dați găleata, altă nimic să nu vă pae glumă, că apoi [veți] avea mare certare de către domnia mea" [85]. Rumânii lăsați de egumen la slujbă sunt aceia cărora li se îngăduise să se înscrie între slujitori, adică să se facă ostași. Domnul le poruncește deci ca ori să lucreze la mănăstire cum lucrau rumânii, ori să plătească *găleata*. Vom vedea mai departe că îndatorirea de căpetenie a rumânului către stăpînul său o formează *lucrul* sau *claca*; dijmă și dări plătește tot omul, din orice treaptă socială ar face parte, care se folosește de pămîntul altuia; ca orice om liber le plătește și rumânul atunci cînd se hrănește pe pămîntul stăpînului său. Dar ceea ce-l deosebește pe el de omul liber este obligațiunea lucrului, pe care el îl datorește chiar și cînd nu se hrănește pe moșia stăpînului său. Cînd însă el e stabilit aiurea și nu-și poate îndeplini această obligațiune, o înlocuiește printr-o dare specială numită *găleată*. Alternativa în care porunca lui Matei Basarab pune pe rumânii mînăstirii Topolnița înscriși între slujitori, ca ori să lucreze la mînăstire ori să-și dea găleata, arată lămurit caracterul acestei dări, care înlocuia claca.

---

[82] Vezi documentul din 1635, aprilie 13, la Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VI, p. 20—21, publicat în rezumat și de N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 469. Un alt document, din 1682 septemvrie 10 (?) menționează „ocina rumânilor". (N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 449.)

[83] *Arhivele Statului, Condica mînăstirii Cozia*, nr. 18, f. 241. ⟨DRH,, B, I, p. 65—66.⟩

[84] Al. Ștefulescu, *Tismana*, 1909, p. 206. Actul se află în traducere la *Arhivele Statului*, în *Condica mînăstirii Tismana* II, f⁰ 167. Originalul slav, cu o traducere de Dionisie Eclesiarhul e în Secția Istorică ⟨DRH, B, I, p. 458—459⟩.

[85] *Acad. Rom.*, pach. 130, d. 96.

Un alt document, tot de la Matei Basarab, confirmă și completează pe cele două aduse mai sus. La 12 ianuarie 1646 Matei Basarab întărește mînăstirii Cozia și egumenului Ștefan stăpînirea asupra unui rumân anume Pavel din Vădăstrița, „care rumân iaste al sfintei mînăstiri de moșie, și tot l-au ținut sfînta mînăstire cu bună pace pînă au fugit din Vădăstriță; iar după ce au fugit, aflatu-l-au părintele egumenul la București [86], și au vrut să-l ia să-l ducă la sat, iar Pavel el au căzut cu rugăciune la egumenul să-l lase acolea să șază, să-i dea găleată. Iar cînd au fost acum l-au apucat să-l ducă la sat, iar Pavel s-au sculat cu pîră, zicînd cum că nu iaste rumân, nici are nici o treabă cu dînsul sfînta mînăstire, iar părintele Ștefan egumenul el au scos și zapisul ce i-au fost făcut să-i dea găleată, scriind cu multe mărturii" [87].

Se constată, așadar, că rumânul putea să se stabilească oriunde, plătind stăpînului său o dare numită găleată, care înlocuia claca. Aceasta constituie o dovadă sigură că el era legat de stăpînul său, nu de pămînt.

Dacă strămutarea constituia un drept al rumânului, ori i se acorda doar prin toleranța stăpînului, e o chestiune asupra căreia documentele aduse mai sus nu sunt de acord. Acela al lui Radu cel Mare arată că stăpînii nu-și puteau opri rumânii ca să se mute în alte sate, dacă ei plăteau găleata; din celelalte două reiese, dimpotrivă, că ei se puteau strămuta aiurea numai cu îngăduirea stăpînilor. Cu toate că documentele se contrazic, adevărul nu este tocmai greu de întrezărit. Existența unei dări anumite, aceeași în toate cazurile, pe care rumânii strămutați trebuiau să o plătească stăpînilor lor, constituie un puternic indiciu că, la început cel puțin, strămutarea era un drept al lor. Dacă ea ar fi atîrnat de bunul plac al stăpînilor, încuviințarea acestora s-ar fi dobîndit în condițiuni variate. De altfel este foarte probabil că, din cauza îndoitei sarcini pe care rumânul strămutat avea să o suporte, către stăpînul său și către proprietarul locului unde se stabilise, numai puțini se vor fi putut folosi de acest drept. Se înțelege că și stăpînii vor fi pus la rîndul lor tot felul de piedici exercitării lui. Porunca lui Radu cel Mare pare să fi fost provocată tocmai de asemenea piedici. În secolul al XVII-lea rumânul nu se mai putea strămuta decît cu învoirea stăpînului său.

c) *Rumânul despărțit de moșie.* Legătura rumânului cu pămîntul este un drept al lui, pe care el și-l creează prin ameliorările pe cari le face pe locul unde se hrănește — casă, moară, vie, livede ori curătură — ameliorări cari sunt proprietatea lui. Prin ele își unește soarta sa de a pămîntului, devenind nedeslipiți.

---

[86] Sat în Oltenia.

[87] *Arhiv. Stat.*, *Condica mînăstirii Cozia*, no. 18 f⁰ 294. Acum se explică ce era acea enigmatică „găleată de eșire" plătită de rumânii fugari ai lui Cîrstian de la Ohaba, de care e vorba în cunoscutul document al lui Radu Mihnea din 24 aprilie 1613 (C. Giurescu, *Vechimea rumâniei*, p. 515; ⟨cf. mai sus, p. 95—6, documentul concludent din 28 aprilie 1646⟩

Cînd însă rumânul nu are asemenea îmbunătățiri, atunci stăpînul poate să dispună de persoana lui deosebit de moșie [88].

1. El își mută rumânii dintr-un loc într-altul, sau îi strînge de pe mai multe moșii pe una singură. În domnia lui Simion Moghilă (1601 — 2), Teodosie logofătul Rudeanul, cronicarul, ia pe niște rumâni din Șoaș și-i duce pe moșia sa Cacaleții; peste 31 de ani, mînăstirea Bistrița, dovedind că rumânii erau ai ei, este împuternicită de Matei Basarab să-i ducă îndărăt în satul lor de origine [89]. Mînăstirea Banului din Buzău își mută rumânii din Meteleu și Albești pe ocina din Macsin, obținînd apoi pentru ei de la Radu Mihnea mai multe scutiri [90]. În domnia lui Matei Basarab mînăstirea Snagovului își strînge rumânii de prin toate seliștele în satul Piscul Snagovului [91].

2. Cînd se fac schimburi de sate, proprietarul satului cu mai mulți rumâni își reține pe cei ce trec peste numărul celor primiți în schimb. O asemenea condiție se găsește în zapisul din 13 august 1633 prin care Negoiță postelnicul face schimb cu Vădislav din Belcini dîndu-i părțile lui din satele Fîntîna și Salcia (Mehedinți) cu rumânii, pentru partea lui Vădislav din Corbi (Vlașca), tot cu rumâni. „Și se potrivesc, spune zapisul, rumâni cu rumâni, iar la care vor fi rumâni mai mulți să aibă a întoarce unul la altul" [92].

3. Adeseori proprietarul își vinde moșia și păstrează rumânii. Am menționat mai înainte două procese de la începutul secolului XVII provocate de niște vînzători cari, fiindcă în actele de vînzare se vorbia numai de moșie, pretindeau că nu și-au vîndut și rumânii [93]. Cu toate că ei sunt rămași, dar faptul că asemenea pretențiuni se putuseră ridica, arată îndeajuns că vînzarea moșiei deosebit de a rumânilor era în uz. De obicei cînd se vindea numai pămîntul, oprindu-se rumânii, se arăta acest lucru în chip deslușit. Un oarecare Andrei, vînzînd în 1628 doi rumâni din Copăceni lui Vlad vistierul, spune că moșia pe care o avusese acolo o vînduse mai înainte tot lui. „Ocini cîte am fost avut în acel sat, fost-am vîndut mai dinainte vreme tot dumnealui, iar rumânii mai sus scriși fostu-i-am lăsat mie, iar acum ajunsu-m-a nevoia și vîndutu-i-am dumnealui, ca să meargă la moșia lor iar la Copăceni" [94]. La 16 ianuarie 1650 banul Teodosie Buzescul vinde lui Vădislav postelnicul și Barbu paharnicul părțile lui de moșie din mai multe sate împreună cu rumânii; între ele se cuprinde „partea mea din Salcia, a patra parte, cît am ținut

---

[88] Asupra acestei chestiuni vezi și R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, p. 277 și n. și A. D. Xenopol, *Proprietatea mare și cea mică în trecutul Țărilor Române*, în *Viața românească*, anul VIII, 1913, p. 186—7.

[89] Porunca din 15 martie 1633, prin care Matei Basarab împuternicește mînăstirea Bistrița, „să ia niște rumâni ai sfintei mînăstiri anume Cîrstea și cu ceilalți rumâni toți din sat din Cacaleți, să-i ducă la moșia lor la Șoaș, cu tot ce vor avea pentru că acești rumâni ai sfintei mînăstiri fost-au înpresurați de Teodosie logofătul Rudeanul în zilele lui Simeon Voevod fiind Rudenii puternici, și i-au luat de i-au dus la Cacaleți". Acum egumenul se pîrîse cu Staico paharnicul Rudeanul, care este rămas (*Arhiv. Stat.*, *Condica mînăstirii Bistrița*, no. 86, f° 265.) 〈DRH, B XXIV p. 12—13.〉.

[90] Vezi hrisovul de întărire și scutire din 7 august 1621 al lui Radu Mihnea: „Iar după aceia călugării de la sfînta mînăstire... au strîns pre toți rumânii dintr-aceste sate din Meteleu și din Albești de i-au mutat pre ocina mînăstirii din Macsin ca să lăcuiască acolo." (*Arhiv. Stat. Banul* pach. 11 d. 11—12; orig. slav cu traducere veche.) 〈DIR B XVII, IV p. 50—51〉.

[91] Vezi actul de întărire dat mînăstirii de Antonie Vodă la 24 mai 1669 pentru acest sat la *Acad. Rom.* Ms. 1450 p. 248. Cf. și R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii*, p. 265, n. doc. din 1728 iulie 12 și p. 269 n. doc. din 1662 fevruarie 4.

[92] *Acad. Rom.* Ms. 2070 p. 158.

[93] Vezi mai sus p. 24—26.

[94] *Acad. Rom.* pach. 42 d. 43; citat de A. D. Xenopol în articolul: *Proprietatea mare și cea mică în trecutul Țărilor Române*, publ. în *Viața Românească*, VIII (1913) p. 186.

cu, moșie și cu rumâni cîți se vor afla. Însă din Salce rumânii nu mi-am vîndut, nepoți dorobanțului, anume Lupul și cu frații lui anume Ion și Udrea, și Lepădat sin Stanciului; ailalți, cîți se vor afla, să fie tot pe seama domnii lor"[95].

4) În unele cazuri proprietarii dau rumâni în schimb pentru moșie. Alexandru Iliaș întărește la 21 octomvrie 1628 schimbul pe care Nan postelnicul din Bărbătești îl făcuse cu doi nepoți ai săi, cărora le dăduse „doi rumâni de la Șotînga fără de moșie, anume Radul și Gherghina, cu copiii lor, și cu un cal drept 2.400 aspri", pentru partea lor din Grădiștea de sus[96]. În timpul lui Mihai Viteazul Radu clucerul Buzescu face schimb cu mînăstirea Vieroșul dîndu-i 4 rumâni la Izvorani pentru partea mînăstirii din satul Dobrușa[97]. Jupîneasa Caplea, fata lui Teodosie Buzescu banul, dă mînăstirii Dobrușa partea ei din satul Dobrușa luînd în schimb „niște rumâni ... anume Stancul cu frate-său Vlad și cu un copil anume Ion, feciorii lui Bogdan din sat din Crivina"[98].

5) Se fac și schimbări de rumâni cu țigani. Pană cămărașul dă Doamnei Elina a lui Matei Basarab un țigan pentru doi rumâni ai ei din Herești, cari trăiau pe lîngă casa lui la Părdești „cap pentru capete"[99].

6) Adeseori stăpînul își vinde rumânii ori îi dăruiește. În domnia lui Radu Paisie (1535-45), clucerul Radu Golescu cumpără rumâni și-și face sat pe poiana Urîților, pe care i-o dăruise Domnul la căsătoria lui[100]. La 10 martie 1649 Radu logofătul vinde lui Ianache spătarul, fiul lui Socol clucerul, „un rumân anume Dragul din Jugur cu feciorii lui Dragul i Radul, și cu cîți îi va mai da Dumnezeu, însă ... fără de moșie, drept aspri 6.600, fac ughi 33"[101]. Daniile de rumâni sunt iarăși destul de numeroase. Radu Buzescu dăruiește pe Vlad vistierul cu niște rumâni din satul Crivina fără de moșie[102]. Alexandru Iliaș întărește la 21 octomvrie 1628 lui Nan postelnicul din Bărbătești, între altele „și un rumân anume Stroe cu copii săi, fără de moșie, ce l-au dăruit Hrizan postelnicul (fratele lui Nan) nepoatei sale Stancăi"[103]. Mitrea slugerul din Mihăești, înfrățindu-se sub Leon Vodă cu Arsenie postelnicul din Pitești, îi dăruiește pentru frăție un rumân, primind și el în dar de la acesta 10 coți de grana. „Însă au dăruit Mitrea slujerul pe Arseni postelnicul cu acel rumân, Roman cu feciorii, și numai capul lui fără delniță și fără moșie"[104].

Din toate aceste fapte reiese că în epoca de la 1400 încoace rumânia are mai mult caracterul unei atîrnări de stăpîn decît a lipirii de pămînt. Legătura rumânului cu pămîntul decurge din faptul că el este muncitor agricol, că îmbunătățirile pe cari le face pe pămîntul pe care-l cultivă sunt proprietatea lui, şi că atît el cît şi moşia aparţin mai totdeauna aceluiaşi stăpîn. Dar nu această legătură, care este un drept al lui, constituie rumânia, ci atîrnarea în care se găseşte faţă de stăpînul său.

---

[95] *Acad. Rom.* Ms. 2070 p. 159.

[96] *Ibidem* Ms. 1448 p. 16—19 ⟨DRH B XXII p. 335—338⟩.

[97] Vezi actul din 22 fevruarie 1625 pentru anularea schimbului la *Arhiv. Stat.*, *Condica Brîncovenească* I, no. 265 f⁰ 446 ⟨DIR XVII B IV p. 484⟩.

[98] *Arhiv. Stat.*, *Condica Brîncovenească* I no. 265 f⁰ 270.

[99] Vezi zapisul de schimb al Doamnei Elina din 11 noiemvrie 1652 la *Arhiv. Stat.*, *Brîncoveni.*, pach. 22, d. 20.

[100] C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul* în *Analele Acad. Rom.*, Seria 2, Tom. XXXVII, 501.

[101] *Acad. Rom.*, Ms. 1448, p. 634.

[102] Mențiune cu prilejul unei judecăți din 1701 între mînăstirea Dobrușa și Hriza Murgescul pentru satul Crivina. (*Acad. Rom.*, Ms. 2083, f⁰ 203 v.)

[103] *Acad. Rom.*, Ms. 1448, p. 16—19 ⟨DRH, B, XXII, p. 335—338⟩.

[104] Vezi actul de întărire dat de Matei Basarab în 1642 lui Arsenie postelnicul pentru fiii rumânului ce-i fusese dăruit de Mitrea slugerul, la *Arhiv. Stat.*, *Safta Castrișoaia*, pach. 5, d. 2.

Să cercetăm acum ce obligaţiuni decurg din starea de rumânie.

III

ÎNDATORIRILE RUMÂNILOR

Rumânul datoreşte stăpînului său *găleată, dat* şi *lucru*. Iată cum sunt înşirate în documente aceste îndatoriri. Gavril Moghilă, întărind la 1 aprilie 1619 mînăstirii Tismana satul Corzii cu rumânii, împuterniceşte pe egumen şi călugări „de să ia rumânilor de la Corzi datu şi găleţi şi să lucreze cu ei tot lucru ce iaste dostoenie rumânilor, cum lucrează ş'alalţi rumâni... Derept aceia să fie volnici călugării... să ţie satul lor Corzii cu bună pace şi să le ia găleţile şi daturile şi să-i lucreze cum iaste legea şi cum iaste mai sus scris“ [105]. Domnul nu făcea de altfel decît să repete şi în actul de întărire condiţia pe care o pusese călugărilor Ion slugerul, cînd dăruise acest sat mînăstirii, ca să nu-i asuprească pe rumâni cu lucru, „numai să-şi dea datul şi găleţile şi să clăcuiască cum or clăcui şi alţi vecini [106] pre la alţi boieri“ [107]. Subt Alexandru Iliaş, Constantin cuparul se plînge divanului împotriva rumânilor săi de la Strehaia, cari pretindeau că s-au răscumpărat de rumânie. La 29 octombrie 1627, domnul scrie satului să vie cu cărţile la divan la Sfîntul Nicolae să stea de faţă, că de nu vor veni „vă dau să-i fiţi rumâni, cum aţi fost de moşie, şi să fie volnic a vă ţinea, să vă ia datul den toate bucatele, şi găleata şi să-i lucraţi ce-i va trebui“ [108].

Sub numele de *găleată* se înţelegea dijma din produsele pămîntului; *datul* consta din dările pentru păşunatul vitelor, numite în general bucate, *lucrul* era claca. Să ne ocupăm de fiecare în parte.

1. GĂLEATA. Dreptul de folosinţă al rumânului asupra părţii necultivate a moşiei stăpînului său pare să nu fi fost, în principiu, mărginit de nici o îngrădire. El era slobod să lucreze oricît pămînt i-ar fi fost de trebuinţă. De fapt însă dreptul acesta se reducea la cultivarea întinderii trebuitoare pentru îndestularea nevoilor sale. Aşa se explică de ce pămîntul cultivat de un rumân, sau „delniţa“ lui, avea mai pretutindeni cam aceeaşi mărime, ceea ce determină uneori pe proprietari, ca în loc să-şi împartă moşia, să-şi împarţă numai rumânii [109].

---

[105] I. Bianu, *Documente româneşti*, p. 44. Documentul a fost publicat şi de A. Ştefulescu în *Tismana*, 1909, p. 398, după o copie din *Condica mînăstirii Tismana* de la *Arhivele Statului* ⟨DIR, XVII, B, III, p. 333⟩. Într-un alt document, din 1626 iulie 5, privitor la satul Corzii, Domnul porunceşte: „Derept aceia şi tu Predo... încă să te fereşti... nici să-i mai dătueşti, nici să-i dijmueşti, ci să ia sfînta mînăstire tot venitul“. (I. Bianu, *Documente româneşti*, p. 126.) ⟨DRH, B, XXI, p. 200—201⟩.

[106] Aci cuvîntul vecini este întrebuinţat cu înţelesul de rumâni. Vezi mai sus p. 4—5.

[107] I. Bianu, *Documente româneşti*, p. 46.

[108] *Ibidem*, p. 142—3 ⟨DRH, B, XXI, p. 458⟩.

[109] Vezi mai sus, p. 25—27.

Rumânii cultivă, din tată în fiu, aceleași delnițe; îmbunătățirile făcute de ei constituiau, cum am văzut [110], proprietatea lor. Stăpînii nu-i puteau muta de pe ele, și ei aveau tot interesul să nu și le schimbe. Expresiunile „o delniță cu un rumân“ sau „un rumân cu delnița lui“ sunt sinonime [111].

Din recolta sa rumânul trebuia să dea o parte stăpînului. Această parte este numită în documente *găleată*. Iată în această privință încă două documente pe lîngă cele aduse mai sus [112]. Mihnea Vodă scrie lui Mihai, banul Mehedințului, că i s-au jeluit călugării de la Tismana că au niște sate în acel județ, către munte, și „nu vor să dea găleata și dajdea (къбла и дажбе) sfintei mînăstiri, precum iaste legea, și precum dau și alți rumâni *găleată* și *dajde* la boierii lor“ (и како дават нарѹзи вечин и болѣром и дажбе), poruncindu-i să meargă cu cîțiva călugări la acele sate „ca să dea găleată și dăjdiile sfintei mînăstiri, însă pre deplin, ci cum dau și alți rumâni altor mînăstiri sau la alți boieri, așa să dea și ei“ [113]. Același domn poruncește slugilor lui Danciul armașul din Brîncoveni ca să lase în pace satele Comoșteni, Grîncea și Caracal, pe cari jupîneasa Marga le dăduse mînăstirii Glavacioc. „Și a luat sfînta mînăstire gălețile și dările și tot ce este venitul boieresc, iar cînd este acum voi ați mers la aceste sate de ați luat gălețile și dările de a doua oară“ [114].

Este de observat că numai dijma rumânilor purta numele de *găleată*; aceea dată de *oamenii liberi* se numea simplu *dijmă*. Între ele nu s-a făcut pînă acum nici o distincțiune; s-a crezut că rumânul plătea aceeași dijmă ca și omul liber care cultiva pămînt străin. Ele nu sunt însă identice. Dijma ni-i foarte bine cunoscută. Ea se lua „din toată hrana“, adică din *toate* produsele pămîntului: cereale, legume, grădini, in, cînepă și fîn. Numeroase documente din secolele XVII și XVIII dovedesc caracterul general al dijmei [115].

---

[110] *Ibidem*, p. 28—30.

[111] La 18 fevruarie 1574 Alexandru Vodă întărește lui Mogoș din Stănești moșia sa de acolo, peste care așezase pe fetele sale Dobra și Sora, neavînd alți copii. „Însă fiice-sii Dobrei a dat o delniță cu un rumân anume Drăghiciu înainte“. *(Acad. Rom.,* Ms. 1448, p. 276.*)*

Anca, jupîneasa Codrii logofătului, lasă mînăstirii Vieroșul averea ei, „fără numai un rumân Neagoe cu delnița lui din satul meu din Purcăreni“ îi lasă bisericii din sat, unde avea să fie îngropată. (Vezi doc. din 31 august 1576 la *Acad. Rom.*, Ms. 2921, f⁰ 57.)

[112] P. 42—43.

[113] Documentul cu data 1 ianuarie, fără an, se află la *Arhiv. Stat.*, *Tismana*, pach. 2 netreb. d. 13, original slav cu traducere de Dionisie Eclesiarhul. A fost publicat de A. Ștefulescu în *Tismana*, 1909, p. 283.

[114] Documentul din 8 ianuarie, tot fără an *(Acad. Rom.*, Ms. 1449, p. 296*)* a fost publicat cu omisiuni de generalul P. V. Năsturel, în studiul *Radu Vodă Șerban și Matei Basarab*, în *Literatură și artă română*, 1907, p. 563.

[115] Iată cîteva exemple:

La 5 martie 1631 Leon Vodă împuternicește pe popa Gavriil de la biserica din București a lui Ghiorma banul să spargă casele unor oameni, care se așezaseră pe ocina de la Obilești a bisericii „și nemica nu vor să dea al zecelea, ce iaste venitul și dijma de prea acea ocină. Derept aceia domnia mea am judecat și am dat ca să fie volnic părintele... să-și ia dijma de în toate al zecelea de pre ocina besearecii, ce scrie mai sus, și den grădini și de în pîine și den fîn și de în toate, cum iaste obiceiul. Iar care om nu vrea să dea, să aibă a-i spargere casa și să-l gonească de pre ocină să se ducă într-altă parte unde va ști“. *(Arhiv. Stat.*, *Bradu*, pach. 10 d. 2*)* ⟨DRH, B, XXIII, p. 340—341.⟩

Radu Leon împuternicește la 9 iunie 1668 mînăstirea Clocociovul „de să-și ia dijma de pre toate moșiile sfintei mînăstiri, den grâu, den meiu, de orzu, den fânuri, den in, den cîinepă, tot den zece 1, precum este obiceiul, și den grădini. Așișderea să fie volnici să-și ia dijma și den stupi și den rîmători, den 30, 1, și den suhaturi, și de pre loc slobod, izleaz, de la tot omul să aibă a-ș luare călugării dijma, venitul sfintei mînăstiri, și de la boiari, și de la slu

În ceea ce privește găleata suntem mult mai slab documentați. Știrile pe cari le avem asupra ei sunt puține și laconice. Există însă o altă *găleată*, cea domnească, despre care suntem ceva mai bine informați. Între *găleata boierească* și *găleata domnească* nu era, după cît se pare, decît deosebire de destinațiune și, poate, ca la vinăriciu, și de proporție. Cel puțin pînă acum nu cunoaștem nici un fapt care să ne îndreptățească a susținea că ele ar fi fost diferite. Una era dijma către proprietar, cealaltă către domnie, luate din aceleași producte. Între ele exista același raport ca între vinăriciul boieresc, luat de stăpînul locului, și cel domnesc, cuvenit domniei. Găleata domnească nu era o dijmă generală; ea se lua numai din grîu, orz [116] și fîn [117]. Celelalte cereale, legume, inul și cînepa nu dau dijmă domniei. Găleata boierească se lua tot numai din aceste produse. Pentru grîu și orz avem și o dovadă documentară. Alexandru Vodă, întărind Mitropoliei la 7 septemvrie [1569] satul Băneștii de pe Ruia, o împuternicește în același timp „să-și strîngă grîul și orzul și toate bucatele cîte luaseră boierii din Cornățeni pînă la un fir de păr" [118]. Grîul și orzul corespund aci găleților din alte documente [119].

Numele de *găleată* (în documentele slavonești къбла, къблꙋ) vine desigur de la măsura cu care se făcea dijmuirea. Este curios însă că denumirea aceasta se aplică numai la dijma rumânilor, nu și la aceea a oamenilor liberi. Găleata pare să fi fost de mărimea baniței. Ea s-a întrebuințat ca măsură de capacitate cam pînă pe timpul lui Matei Basarab [120]. De atunci înainte

---

jitori, ver fie roș, au călăraș, au dărăbanț, au măcar ce fel de slujitor ar fi, hrănindu-să și avînd bucate pre moșiile sfintei mînăstiri să aibă a-i lua fieșcăruia dijma den toate dupre obiceiu". *(Arhiv. Stat., Clocociov,* pach. 11, d. 14.*)*

La 30 octomvrie 1703 Constantin Brîncoveanu împuternicește pe egumenul de la mînăstirea popei Robului din Dolj „să-și strîngă și să-și ia toată dijma și venitul de pe moșia sfintei mînăstiri ce să chiamă Plopul ot sud *(alb)* de la tot omul, ver fie turc, sau sârb, au grec, au alți oameni streini sau măcar oameni de țară, slujitori, neguțători, birnici sau măcar ver ce fel de om ar avea bucate, sau suhaturi de boi, au de oi, de bivoli sau rîmători în păduri pre această moșie Plopul, sau măcar arătură în grădini de la tot omul să fie volnic părintele egumenul să-și ia venituri din suhaturi și dijma din grîu, din meiu, din orzu, din ovăs, din cînepă, din in, tot din zece una, dupre obiceiu. Așijderea din fînețe și din stupi și din toate bucatele ce s-ar afla la el, de peste, pe moșia sfintei mînăstiri, de la tot omul să aibă a lua călugării dijma și venitul moșii". *(Arhiv. Stat., Condica Brîncovenească,* I, no. 265, 182.*)*

[116] Una din daniile cele mai obișnuite către mînăstiri este merticul de grîu din găleții domnești. Orzul este mai rar pomenit. Vezi s. ex. confirmarea de către Radu cel Mare la 19 iulie 1498 a daniei pe care tatăl său Vlad Vodă o făcuse mînăstirii Rîncăciovul: „Și iarăși i-a dat venitul vinăriciului din Cîrstieni, ce se va cădea domnesc, și găleții ohabnice din venitul domnesc de la grîu și de la orz din județul Pădureț „satele anume Iacoveștii și Dobreștii, și din județul Vlașca iarăși din venitul domnesc de la grîu și de la orz, satele anume Bănești și Dobrineștii și Vaideeștii și Găeștii și Străoștii". *(Arhiv. Stat., Nămăești,* pach. 2, d. 1; traducere din 1845 de G. Peșacov.*)* 〈DRH, B, I, p. 463—465.〉 Pe vremea lui Brîncoveanu, care a desființat-o, găleata domnească se lua tot numai din grîu și orz. *(Condica vistieriei,* p. 62, 146, 238, 277, 302, 429 și 486.*)*

[117] Găleata de fîn este ceva mai rar menționată în documente. O întîlnim mai ales în actele de scutire. La 15 iunie 1633 Matei Basarab scutește satul Turcineștii din Argeș al mînăstirii Topologul „de bir, de oaie seacă, de cal, de bou, și de găleată cu fîn, de miare cu ceară, de dijmă de stupi, de gorștină de oi, de porci, de vinărici, și de toate slujbele și mîncăturile cîte sunt preste an". *(Acad. Rom.,* pach. 90, d. 32.*)* 〈DRH, B, XXIV, p. 130.〉 În actele slavone este numită: къбла за сено ori къбла сь сѣном. (N. Iorga, *Studii și documente,* VII, p. 156.)

[118] *Columna lui Traian,* I, p. 40.

[119] Vezi mai sus p. 42—44.

[120] Vezi s. ex. merticul de 10 găleți десет къбле acordat la 18 octomvrie 1611 de Radu Mihnea mînăstirei Govora *(Arhiv. Stat., Govora,* pach. 30 netreb. d. 104; orig. slav cu traducere de Dionisie Eclesiarhul*)*, sau pe cele acordate de Alexandru Iliaș la 2 fevruarie 1617 și Gavril Moghilă la 10 septemvrie 1618 mînăstirii Rîncăciovul *(Arhiv. Stat., Rîncăciov,* pach. 13, d. 3 și 4; originalele slavone fără traducere).

a rămas ca denumire aplicată la dijma domnească; ca măsură de capacitate se întrebuințează numai *obrocul*. Erau două feluri de obroace: mari și mici [121]. Cel mare avea 44 de oca [122], iar cel mic 22 [123].

Pe lîngă găleată rumânii mai dau stăpînilor lor dijmă din fîn și din vin.

Dijma de fîn este menționată foarte rar. Am întîlnit-o o singură dată într-o carte domnească din 4 noiembrie 1620, prin care Radu Mihnea, împuternicind pe egumenul de la mînăstirea Sf. Ioan din București „ca să ia vama de peşte de la rumânii mînăstirii din Vlădeni (la gura Ialomiții) ori în ce mod va ieși, cum au fost legea și mai nainte vreme", li se adresează acestora astfel: „Drept aceia și voi rumânilor în vreme ce veți vedea cartea domnii mele, iar voi încă să căutați să dați găleata și fînul și ploconul lui Crăciun și ce va trebui lucru la sfînta mînăstire să ascultați" [124]. Se pare că dijma fînului se cuprindea laolaltă cu aceea din „pîine" sub numele de *găleată*. Ceea ce mă face să bănuiesc aceasta este faptul că și dijma domnească din fîn este numită adeseori, atît în documentele slavone, cît și în cele românești, *„găleata cu fîn"* [125].

Dijma din vin are un nume special: *vinăriciu*. Spre a se deosebi de dijma către domnie, numită tot vinăriciu (vinăriciul domnesc), aceea luată de proprietarul pămîntului se numește de obicei vinăriciu boieresc [126], vinăriciu rumânesc [127], vinăriciul pămîntului [128] sau otaștină [129]. Vinăriciul domnesc era din 10 una, cel boieresc varia de la 1 din 10 pînă la 1 din 20 [130].

Dijma din fîn și vin reprezenta un venit cu totul neînsemnat. Rumânul este în genere foarte sărac; vite are puține, iar vie arareori. „Pîinea", adică cerealele necesare hranei, trebuia însă neapărat să o cultive fiecare. Așa se explică că, de obicei, numai găleata este arătată în documente ca formînd venitul stăpînului din dijmele rumânilor săi.

Nu am găsit nici o dovadă documentară că în afară de grîu, orz, fîn și vin, rumânii ar fi dat dijmă și din celelalte produse ale pămîntului, așa cum dau în secolul al XVII-lea și XVIII-lea oamenii liberi. Întrucît și dijma domnească se lua tot numai din aceste produse și avea aceleași denumiri, cred că numai ele erau supuse dijmei. În sprijinul acestei presupuneri mai vine încă un fapt: de multe ori, în secolul al XVII-lea cel puțin, stăpînii nu luau de la rumânii lor nici un fel de dijmă [131].

---

[121] *Condica Vistieriei*, p. 62—63.

[122] I. Bianu, *Episcopia Strehaiei*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist. Seria 2, Tom XXVI, p. 174.

[123] La 8 iunie 1681 Șerban Cantacuzino înștiințează pe clucerii de jigniță că a dat mînăstirii Deunlemn „mertic de pîine" din găleata județului Vîlcea, „grîu obroace 200 cu obrocul dă ocă 22" *(Arhiv. Stat., Dintrunlemn*, pach. 45, d. 15*)*. Actul de danie, avînd data 6 noiemvrie 1680, a fost publicat în rezumat de N. Iorga în *Documentele Cantacuzinilor*, p. 102.

[124] Documentul acesta, extrem de interesant fiindcă este singurul cunoscut în care se menționează ploconul lui Crăciun s-a păstrat, din nefericire, numai în traducere, așa că nu știm dacă exgresiunea românească redă exact textul slavon. El se află la *Acad. Rom.* Ms. 2593, f⁰ 79.

[125] Vezi mai sus p. 47 n. 117.

[126] *Arhivele Stat.*, *Nucet*, pach. 20, d. 22.

[127] N. Iorga, *Documentele Cantacuzinilor*, p. 51, 59.

[128] *Arhiv. Stat.*, *Nucet*, pach. 17, d. 26.

[129] *Acad. Rom.*, pach. 21, d. 26.

[130] Vezi documentele din 1641 și 1662 la *Arhiv. Stat.*, *Nucet*, pach. 17, d. 8 și pach. 20, d. 22.

[131] Vezi mai departe p. 69—74.

2. DATUL. Pe lîngă dijma din recoltă, rumânii mai plăteau dări pentru vite și stupi. Nici în ceea ce privea pășunatul și albinele dreptul lor nu era mărginit. Ei puteau crește și trimite la pășune oricîte vite ar fi vrut. Departe de a-i împiedica, stăpînii aveau tot interesul ca rumânii lor să ție cît mai multe. Nu numai că veniturile le creșteau în proporție cu numărul lor, dar vitele constituiau totdeodată și cea mai bună asigurare că birurile rumânilor, de care erau răspunzători față de vistierie aveau să fie plătite la vreme. Cu tot dreptul lor nelimitat la pășune, rumânii creșteau în general foarte puține vite. Faptul acesta apare cu atît mai curios, cu cît se știe că în timpurile mai vechi ele erau căutate și prețuite mai mult chiar decît moșia. Explicația o găsim în dările cele grele pe cari rumânii trebuiau să le plătească pentru ele. Vitele lor erau supuse, ca și recolta, la o îndoită dijmă: către domnie și către stăpîn.

Dijma către domnie se lua din stupi, porci și oi. Cea din stupi se numea obișnuit *dijmărit*, cea din oi *gorștina* (goștina) sau *oieritul*; dijma din porci era numită cînd dijmărit, cînd gorștină. Ele se luau fie în bani, fie în natură.

Dijma luată de stăpîn ni-i foarte puțin cunoscută. Am văzut că era numită „dat" și „daturi", dar în ce consta nu se spune nicăieri. Cuvîntul „dat" e întrebuințat ca un termen consacrat, al cărui înțeles era prea bine cunoscut, ca să mai fie nevoie de o precizare. El apare ca un termin vechi, deoarece îl întîlnim și în documentele slavone din secolul XVI tot în forma românească. Într-o carte pe care Burtea, marele vornic o dă (pe la 1559) mînăstirii Tismana pentru satul Grozeștii, el împuternicește pe egumenul Paisie ca să ia de la Nan din Șușița „датѹз и сваке дажбе" (datul și orice fel de dări), pe cari acesta le-ar fi luat din sat[132]. Cu prilejul unei judecăți pe care mînăstirea Bistrița o are sub Alexandru Vodă (1568-1577) cu un rumân al ei, anume Aldea, pentru niște bani pe cari acesta și-i însușise, aflăm că banii proveneau din „датѹл ѡт свинии и ѡт пчел и дажбех ациганѡм", adică „*datul* din porci și din stupi și dăjdiile țiganilor", strînse de Aldea din satele mînăstirii [133].

Taxele de pășunat în genere se numeau *suhaturi*. Între cuvintele „dat" și „suhat", pare să fi existat același raport ca între găleată și *dijmă*. Daturile erau, cum arată documentele citate, dijmele pe cari le luau stăpînii din vitele rumânilor lor. Că avem a face cu o denumire specială pentru rumâni se vede și din aceea că de pe la mijlocul secolului al XVII-lea înainte termenul acesta se întrebuințează tot mai rar, aplicat mai ales pentru venitul din pășunat al proprietarului [134], pînă ce dispare și el odată cu dispariția rumâniei. Suhaturile erau dimpotrivă o denumire generală pentru dijma și dările luate de proprietar de la toți cei ce-și pășteau vitele pe moșia lui, oricare ar fi fost condiția lor socială[135].

---

[132] A. Ștefulescu, *Tismana*, 1909, p. 247—8. Vezi și actul în două exemplare din (1557—59) martie 27, la *Arhivele Statului, Secția Istorică*.

[133] Vezi cartea de întărire (fără an) dată de Alexandru Vodă mînăstirii, la *Arhiv. Stat., Bistrița*, pach. 5, netrebnice, d. 456; original slav cu traducere din 1796 de Dionisie Eclesiarhul.

[134] Ultima oară l-am întîlnit într-o carte din 11 august 1708 a marelui ban Constantin Știrbei către sătenii din Izvarna, împotriva cărora i se plînsese egumenul de la Tismana că-i cotropesc muntele Tismana pe care mînăstirea îl stăpînise cu pace pînă de curînd. „Iar de la 3 ani încoace v-ați sculat voi de ați luat datul dintr-acel munte, zicînd cum că iaste al vostru... De care lucru iată că vă scriem, în vreme ce veți vedea această carte a noastră iar voi să căutați cît dat ați luat dintr-acel munte să-i dați tot înnapoi sfintei mînăstiri". *(Arhiv. Stat., Tismana,* pach. 6 netrebnice, d. 22.*)*

Pentru existența acestui termen și în Moldova vezi scrisoarea din 31 mai 1681 a vornicului de Cîmpulung Drăgușin către birăul Bistriței pentru niște vite din ținuturile ardelene, cari în anul trecut văraseră în Runcul Dornei fără să plătească nimic. Acum, auzind că au venit iarăși, a trimis vorbă domnului. „Măria sa Vodă mi-au poruncit să trimeț să le sparg sălașurile și să-i gonesc, sau să-ș dea datul pentru căci vărează pre pămîntul Moldovei; iar de nu vrea să dea plată, nici vor vrea să fugă, așa îmi iaste porunca să le fac trăsuri". (N. Iorga, *Documente romînești din Arhivele Bistriței*, II, p. 32.)

Analogia cu găleata și dijma merge și mai departe: suhatul se plătea pentru orice fel de vită, pe cînd datul numai pentru stupi, oi și rîmători, cel puțin numai despre acestea se vorbește în documente, unde el poartă aceleași numiri ca și dijma domnească respectivă: datul din stupi, dijmărit, cel din oi și porci, gorștină[136].

Alături de dijmărit și gorștina domnească există prin urmare, ca și la vinărici, un dijmărit și o gorștină boierească. Iată un document cînd sunt menționate și unele și altele. Radu Mihnea, dăruind lui Dumitrachi Cantacuzino satul domnesc Frăsinetul, din Ilfov, care era pustiu, ca să-și facă slobozie, scutește prin hrisovul din 10 mai 1623 pe oamenii străini, cari ar veni să se așeze acolo, de toate dările și dijmele domnești, hotărînd, în același timp, ca și proprietarul să le ia numai pe jumătate din ce luau boierii de la rumânii lor. „Și să fie ertați și în pace de către domnia mea de bir și *de găleată* și de fîn și de bou și de oaie seacă și de sulgiu domnesc și de miere și de ceară și de *dijma stupilor și de gorștina oilor și a rîmătorilor*. Iar *din gălețile satului și din dijma stupilor și din gorștina oilor și a rîmătorilor* și din tot venitul iarăși să aibă a-și lua jupîn Cantacuzino jumătate, să nu ia oarecum iau domnii sau boierii de la rumânii lor, (како вбзимаю господари или больрїи ѡт вечїиїи их) fără numai cît să ia pe jumătate[137].

Cum luau boierii dijmăritul și gorștina de la rumânii lor, nu putem, deocamdată cel puțin, preciza. Știrile pe cari le avem sunt prea puține și contrazicătoare ca să întemeiem pe ele o încheiere sigură. Ceea ce pare cert este că partea luată de boieri era, ca și la vinărici, ceva mai mică decît cea domnească, variind după felul vitelor și după localități, de la una din zece pînă la una din treizeci, și că se lua atît în natură, cît și în bani[138]. Stabilirea lor mai de aproape trebuie însă amînată pînă ce se va studia dijmăritul și gorștina domnească, precum și suhaturile, asupra cărora există un material documentar destul de bogat, dar care n-a fost încă utilizat.

---

[135] 1673, martie 3. Grigore Ghica împuternicește pe egumenul Arnotei „de să aibă a luare sohatul și dijma de pre moșia sfintei mînăstiri de la Măceșul cel mare, de la tot omul cine ar ținea vită acolo, au fie turc, au grec, au sîrb, și cine ar cosi, sau ar ara, sau ar ținea stupi... să aibă a-ș dare dijma după obiceiu, au fie slujitor, au țăran birnic". *(Arhiv. Stat., Arnota,* pach. 1 netreb. d. 43.*)*

1702, septemvrie 8. Călărașii de la Orleni, fiind apucați de egumenul de la Cozia „ca să dăm suhat pentru vaci, pentru oi, pentru stupi, pentru rîmători și pentru altele ce se hrănesc pe moșia sfintei mînăstiri, precum iaste obiceiul sfintei mînăstiri", fiind săraci, se învoiesc ca să dea pentru suhat „un car de pește, crap, somn, lin, știucă, plătică, și încă rcăm un car sărat, cînd vor mîna carul sfintei mînăstiri să avem a umbla și a prinde, și încă rcăm carul, să avem a da taleri 20" *(Arhiv. Stat., Condica Coziei,* no. 18, f⁰ 108*)*.

Vezi documentul din 30 octomvrie 1703 rezumat la p. 45 nota 115 precum și cele de la nota următoare.

[136] Dijma din pește încă se numește „dat", cum se vede din cartea pe care Matei Basarab o scrie la 4 iunie 1643 rumânilor din Vărăști ai mînăstirii Viforîta, spunîndu-le că i s-a jăluit starița și călugărițele „cum ce iaste datul sfintei mînăstiri voi nu dați, nici ascultați de maicele ce iaste treaba mînăstirii. Dară în ce chip faceți într-acesta potrivă? În ceas ce veți vedea această carte a domnii mele, iar voi să căutați să dați datul mînăstirii din baltă, din zece pești 1 pește, și suhaturile încă să fie pre seama mînăstirii". *(Arhiv. Stat., Viforîta,* pach. 1, d. 25.*)*

Aceeași deosebire de nuanță între dat și suhaturi se vede și în alte documente ca s. ex. în cartea prin care, Matei Basarab împuternicește mînăstirea Clocociovul „de să-și ia datul și suhaturile de pre moșia mînăstirii de la Giurgiova și de la Comanca și Uda, de la tot omul cine se va hrăni pe aceste moșii" *(Arhiv. Stat., Clocociov,* pach. 11, d. 8*)*.

[137] Originalul la *Arhivele Statului, Peceți;* traducere din 1853 a lui Gheorghian Peșacov, tot la *Arhive, Mitropolia,* pach. 32, d. 2 ⟨DIR, XVII, B, IV, p. 271—272⟩.

3. LUCRUL. Pe lîngă găleți și daturi, rumânii mai datoresc stăpînilor lor *lucru* sau *clacă*. Ei trebuiau să facă fără nici o plată toate muncile de cari aceștia aveau nevoie. Lucrul apare ca îndatorirea de căpetenie a satelor boierești și mînăstirești încă din primele documente. Astfel Mircea cel Mare, întărind mînăstirii Cozia satele Micleușevețul, Curila și Gărdanovățul, la Dunăre, poruncește dregătorilor săi să nu le bîntuiască cu dări „ci să fie întru ascultarea stareţului Sofronie și a tuturor fraţilor și *să lucreze la mînăstirea domnii mele* în viaţa domnii mele și în viața prea iubitului fiu al domnii mele Io Mihail Voevod"[139]. Același domn asigură satele mînăstirii Tismana că nu le va da nici unui cneaz sau boier, ci le va lăsa sub stăpînirea mînăstirii *„să fiți de poslușanie de toate slujbele și dăjdiile"*[140]. Cirstian fiul lui Șerbu pitarul, dăruindu-și rumânii din Fîntînele mînăstirii Snagovul, spune în actul pe care îl dă mînăstirii Snagovul la 31 august 1565, că să ia călugării de atunci înainte venitul din Fîntînele *„și să lucreze la ori și ce sfintei mînăstiri"*[141]. Mihai Viteazul, împuternicind la 18 aprilie 1599 mînăstirea Vierоșul să stăpînească satul Poenarii, poruncește pîrcălabului din Albești al lui Radu postelnicul, care ridicase pretenţiuni asupra lui, „să lași satul sfintei mînăstiri... să nu-l zătignești, nici cu dînsul să lucrezi... (să fie) *pentru ajutorul părintelui egumenul la orice va voi să poruncească, și să lucreze unde va fi lucrul sfintei mînăstiri"*[142].

---

[138] 1633, mai 28. Matei Basarab miluiește pe Radul, vătaful de postelnicei, cu satul Albulestii și cu toţi rumânii. „Deciia i-am dat slugii domnii mele Radului vătaf ca să ia din 20 de oi una, și din 10 stupi unu, și din 10 rîmători un rîmătoriu, și din zece vedre de vin una vadră, și din toate bucatele după obicei. Și toți rumânii să aibă a asculta de omul cel mai sus scris". *(Arhiv. Stat., Strehaia,* pach. 8, d. 1; cf. și copia din *Condica Strehaiei* de la *Acad. Rom.*, Ms. 500, f⁰ 60.*)* ⟨DRH, B, XXIV, p. 117.⟩

1666, ianuarie 10. Radu Leon împuternicește mînăstirea Bistrița „să apuce pe toți oamenii carii șed pre moșiile sfintei mînăstiri Bistrița să-și plătească dijma moșii, carii pre unde-ș vor fi ţiind bucatele pre moșiile sfintei mînăstiri să aibă a dare di stupi, di rîmători, di oai, cîte bani 3, și dintr-alțe bucate din toate să aibă a dare, precum iaste obiceiul moșiilor, cum dau și alții de pre alte moșii". *(Arhiv. Stat., Bistrița,* pach. 1, netreb. d. 6. Cf. și cartea dată mînăstirii Tismana la 24 septembrie 1668, unde sunt aceleași taxe, rezumate de Ștefulescu în *Tismana,* 1909, p. 99.*)*

1668, iunie 9. Radu Leon dă o carte mînăstirii Clocociovul și egumenului Melchisedec „de să-ș ia dijma de pre toate moșiile sfintei mînăstiri, den grîu, den meiu, de orzu, den fînuri, den in, den căinepă, tot den zece 1, precum este obiceiul și den grădini. Așijderea să fie volnici să-și ia dijma și den stupi și den rîmători, den 30, 1, și den suhaturi, și de pre loc, izleaz, de la tot omul să aibă a-ș luare călugării dijma, venitul sfintei mînăstiri, și de la boiari slujitori, ver fie roș, au călăraș, au dărăbanțu, au măcar ce fel de slujitor ar fi, hrănindu-să și avînd bucate pre moșiile sfintei mînăstiri să aibă a-i lua fieșcăruia dijma den toate dupre obiceiu". *(Arhiv. Stat., Clocociov,* pach. 11, d. 14.*)*

1677, aprilie 17. Duca Vodă împuternicește pe egumenul Pahomie de la Arnota să apuce pre oamenii cari șăd în satul Măceși din Dolj pre locul mînăstirii „să-ș dea dijma den grîu, den meiu, den ce ar fi venitul dupre acea moșie. Așijderea și den vite, de vacă și de cal po bani 4, și de stupi, de rîmătoriu po bani 4, după obiceiu, precum au dat și pînă acum". *(Arhiv. Stat., Arnota,* pach. 1 netreb. d. 50.*)*

[139] *Documentul* fără dată, se află la *Arhiv. Stat., Secția istorică;* original slav cu traducere din 1844 de Gheorghian Peșacov ⟨DRH, B, I, p. 47—49⟩.

[140] *Ibidem,* original slav cu 2 tradnceri una de Dionisie Eclesiarhnl, alta de Ilie Bărbulescu, corectată de St. Nicolaescu. Vezi mai sus p. 8, n. 18. ⟨DRH, B, I, p. 71—72.⟩

[141] *Arhiv. Stat, Snagov,* pach. 30, d. 2; original slav cu traducere din 1848 ⟨DIR, XVI, B, III, p. 214—215.⟩.

[142] *Românismul,* p. 474 ⟨DRH, B, XI, p. 151—152.⟩.

Cît trebuia să lucreze rumânii și la ce feluri de munci anume, documentele nu spun. Sunt însă unanime să ateste că ei erau datori *ascultare* desăvîrșită către stăpînii lor. Aceasta e una din recomandările cele mai obișnuite cari li se fac de către domni cu prilejul actelor de întărire cari curmă neînțelegeri între stăpîni, ori consfințesc trecerea satului de la un stăpîn la altul. Rumânul trebuie să îndeplinească ori ce i se va porunci de către stăpînul său. „Drept aceia și voi rumânilor, în vreme ce veți vedea cartea domnii mele... voi să ascultați ori de ce vă vor da învățătură" glăsuiește formula cea mai des întrebuințată din actele domnești[143].

---

[143] (1523, 1524, 1525). Vladislav Voievod scutește satele mînăstirii Bistrița, Scașul, Băbenii, Milostea, Pîrîul, Potelu cu balta, Vădastra, Ghindenii, Vultureștii și Stroeștii de toate slujbele și dăjdiile, ordonînd tuturor dregătorilor și slugilor lor să nu le bîntuiască „ci numai călugării de la sf. mînăstire să fie volnici a oblădui satele și rumânii (ДА СꙊТ ВОЛНИ ѠБЛАДАТИ СЕЛАХ СИ И ВЕЧИН) pentru că cine se va încumeta a le bîntui sau cumva a le judeca, apoi unul ca acela rău va păți. Și altfel nu va fi. Drept aceea voi rumâni toți să ascultați de egumenul și de poslușnicii sf. mînăstiri, iar cine nu va asculta dintre voi apoi părintele egumen să fie volnic a-l judeca și pedepsi după fapta lui și să-l aducă legat la domnia mea *(Arhivele Statului, Secția Istorică*, orig. slav cu traducere de Stoica Nicolaescu.*)* ⟨DRH, B, II, p. 424—425, datat 22 mai 1524.⟩

1529, mai 12. Moise Vodă scutește satele: Sacșul, Băbenii, Milostea, Pîrîul, Potelul cu Balta, Vădastra, Ghindenii, Vultureștii, Stroeștii, Băneasa și Gîrcovul ale mânăstirii Bistrița de toate dările. „Drept aceasta și rumânii toți să asculte pre părintele igumenul și pre poslușnicii sfintei mînăstiri, iar cine nu va asculta din rumâni, să fie volnic părintele igumenul să-l năcăjască și să-l pedepsească după faptele lui, și să-l aducă legat la domnia mea". *(Arhivele Stat. Secția istorică;* orig. slav cu traducere de Dionisie Eclesiarhul din 1795.*)* ⟨DRH, B, III, p. 119—120.⟩

(1535—45), Iulie 2. Radu Vodă întărește mînăstirii Glavacioc satul Cernătești, pe care și-luase îndărăt în urma stricării unui schimb. „Și voi rumânilor veri ce va fi de trebuință sfintei mânăstiri să ascultați" *(Arhiv. Stat., Glavacioc;* orig. slav cu traducere din 1843.*)*

(1570), mai 18. Alexandru Vodă întărește mitropoliei satul Bănești pe Ruia, pe care-l uzurpase Radu logofătul. „Iar voi săteni să ascultați porunca părintelui Vlădica, orice vă va învăța să faceți, că așa vă spune domnia mea". *(Columna lui Traian,* I, no. 25.*)* ⟨DIR, XVI, B, III, p. 357—358.⟩

(După 1577), noiemvrie 8. Barbu postelnicul, feciorul Stanciului Bengăi, dăruiește mînăstirii Glavacioc pe rumânii săi de la Obislav. „Deci și voi rumânii miei de la Obislav, în vreme ce veți vedea această carte a mea, iar voi să ascultați de sfînta mînăstire, ce s-au zis mai sus, iar de nu veți asculta, să fie volnici călugării să vă bată foarte rău." *(Arhiv. Stat., Glavacioc,* pach. 9, d. 1; orig. slav cu traducere din 1752 de Lupu dascălul.) ⟨DIR, XVI, B, IV, p. 299.⟩

(1591) septemvrie 30. Ștefan Vodă întărește Doamnei Neagăi și călugăriței Elisavetei satul Esteul. „Drept aceea voi rumânilor din sat, în vreme ce veți vedea această carte a domniei mele, apoi voi să căutați ca să ascultați veri ce povățuire vă vor da, iar care nu va asculta de această poruncă, apoi slugile lor să fie volnice cu această carte a domnii mele să-l bată mult" (Publicat în traducere de St. Nicolaescu în *Documente slavo-române*, p. 286, cu greșeala de tipar: vornicilor, în loc de: vecinilor adică rumânilor.) ⟨DIR, XVI, B, VI, p. 21.⟩

1600, decemvrie 5. Simion Moghilă confirmă mînăstirii Mihai Vodă partea din Grozăvești, dăruită de Mitrea vornicul. „Drept aceia și voi rumânilor de acolo să căutați să ascultați de părintele igumenul de la sfînta mînăstire pentru că însumi domnia mea am dat ca să ție ei, precum au ținut și de mai nainte". *(Arhiv. Stat., Mihai Vodă,* pach. 18, d. 2; traducere din 1775, copie din 1814.) ⟨DRH, B, XI, p. 572.⟩

1611, noiembrie 2. Radu Mihnea întărește lui Pană partea din Lungi, cumpărată de la jupîneasa Neaga a lui Mitrea vornicul. „Derept aceia și voi rumânilor, în vreme ce veți vedea cartea domnii mele și slugile cinstitului dregătoriului domnii mele, voi să ascultați ori de ce vă vor da învățătură" (I. Bianu, *Documente romănești*, p. 17; cf. și p. 22 „voi să ascultați de toate de ce vă va da jupânul Vasile vistiar învățătură".) ⟨DIR, XVII, B, II, p. 19.⟩

1616, iulie 4. Radu Mihnea întărește jupînesei Grăjdanii a lui Leca spătarul satele ei de moștenire: Racovița, Mărceștii și Leurdenii, cu rumânii. „Așijderea și voi rumânilor, în vreme ce veți vedea cartea domnii mele, voi să căutați să aveți ascultarea de jupîneasa Grăj-

Recomandarea ca rumânul să asculte de stăpînul său la tot ceea ce îi va porunci nu se referă la găleată și dat. Acestea se luau potrivit unei datini bine cunoscute, așa că în privința lor nu existau neînțelegeri. Ascultarea privește exclusiv lucrul. Rumânii trebuiau să lucreze ori ce li s-ar fi poruncit de stăpînii lor, sau, cum se exprimă unele documente, „la toate trebile și poslușaniile lor“[144]. Cu ei își fac toate muncile. Numeroase documente din secolul XVII ne arată cari erau aceste munci: rumânii ară, seceră, treieră cosesc și strîng fînul[145]; cară recolta și dijmele și fac toate transporturile de

---

dana de toate ce vă va da învățătură.“ (Șt. D. Grecianu, *Genealogiile*, I, 274.) ⟨DIR, XVII, B, III, p. 34–35.⟩.

1619, ianuarie 17. Enache marele ban al Craiovei dă o carte călugărilor de la Sf. Troiță (Radu Vodă) ca să-și țină jumătate din Hotopeni cu rumânii, dăruit de jupîneasa Vilaia și întărit de Mihnea Vodă. „Deci și voi rumânilor din Hotopeni să căutați să aveți ascultare de părinții de la Sf. Troiță de toate de ce o vor da învățătură“.. (*Arhiv. Stat., Condica Mînăstirii Radu Vodă*, no. 166, f^{0}197 etc.) ⟨DIR, XVII, B, III, p. 300⟩.

[144] 1633, aprilie 30, Matei Basarab întărește mînăstirii Codmeana satul Călugărenii de la Neajlov cu rumânii. Subt Radu Mihnea i-l luase Pană vistierul dînd mînăstirii în schimb dobitoace. În domnia lui Gavriil Moghilă călugării ridică pîră și redobîndesc satul, pe care l-au stăpînit pînă acum, cînd vin de se jăluiesc în divan că satul „nu ascultă de călugări la trebile și poslușaniile mînăstirești, ci umblă în silnicia lor și cu minciuni și cu multe cuvinte fără lucru“. (*Arhiv. Stat.,Codmeana*, pach. 10, d. 1; orig. slav cu traducere din 1847.) ⟨DRH, B, XXIV, p. 35–58.⟩

1660, fevruarie 20. Grigorie Ghica scrie „voao satelor anume Dobricenii i Bărbătești^{i} ot sud Vîlcea, carii sînteți supt poslușania sfintei mînăstiri Arnotii“, că i s-au plîns călugări^{i} „că nu v(r)eți să ascultați di ce sînt lucrurile și poslușenia sfintei mînăstiri, precum ați fost dați și ați poslușit și mai dinainte vremi la cei domni bătrîni... De care lucru în vreme ce veți vedea această carte a domnii mele, iar voi să căutați să ascultați di toată poslușania sfintei mînăstiri di ce vă va da părinții învățătură“. (*Arhiv. Stat, Arnota*, pach. 1, netrebnice, d. 15.

1695, ianuarie 13. Constantin Brîncoveanu „ție popo Stane și ție Mihule și Tudor bărbiiar i Stanciul ot Gura Șoașului“ înștiințîndu-i că i s-au jeluit egumenul de la Argeș, „cum că voi sînteți rumâni mînăstirii și v-au stăpînit și ați ascultat ce au fost poruncile egumenului de ați lucrat pînă acum. Iar cînd iaste acum voi stați înpotrivă și n-ascultați, zicînd voi că nu sînteți rumâni. De care lucru, de va fi așa precum au spus părintele egumenul, iată că vă poruncesc domnia mea, de vreme ce veți fi voi rumâni, să căutați să ascultați de egumenul ce v-ar da poruncă și învățătură pentru ce ar fi trebile și lucrurile mînăstirii, precum ați ascultat și pînă acum“. Dacă nu se știu rumâni să vie să stea de față cu egumenul. (*Arhiv. Stat., Episcopia Argeș*, pach. 27, d. 12.)

[145] 1633, martie 26. Matei Basarab scrie către rumânii mînăstirii Radu Vodă de la Paraipan, că i s-a plîns egumenul „cum nici ascultați de călugări să lucrați la ce vă vor da învățătură, nici veți să arați, cum au fost obiceiul“. Îndată ce vor vedea cartea domnească „să ascultați dă călugări de toate ce vă va da învățătură, să arați și să lucrați la tot lucru, cum este obiceiu și legea rumânilor“. (*Arhiv. Stat., Radu Vodă*, pach. 8, d. 4.) ⟨DRH, B, XXIV, p. 29–30.⟩

1659, iulie 23. Mihail Radu către rumânii de la Segarcea din Dolj ai patriarhiei din Alexandria „dau-vă poruncă domnia mea, în vreme ce veți vedea porunca domnii mele iar voi să aveți a strînge pîinile și să lucrați și alte lucruri ce vor trebui, după obiceiu, cum ați lucrat și mai înnainte vreme, și să ascultați de ispravnicul părintelui patriarhului de ce vor fi trebile și lucrurile patrierșii“. (*Arhiv. Stat., Condica Brîncovenească*, IV, no. 268, f^{0} 54 v)

1666, martie 31. Radu Leon scrie satelor Frăsinetul și Vădăstrița din Romanați „car^{i} sînteți rumâni sfintei mînăstiri Coziei... în vreme ce veți vedea această carte a domnie^{i} mele, iar voi să căutați să aveți a strînge toată pîinea mînăstirii Coziei, cîtă să va afla pre hotarele voastre de dijmă și de clăci, și să o treierați și să o încărcați în carăle voastre și să o duceți la Rîmnic la metohul sfintei mînăstiri Coziei. Iar care dintre voi nu va asculta, aceia să aibă certare de oamenii mînăstirii să încarce pîinea mînăstirii și să o ducă fără de voia lor“. (*Arhiv. Stat., Condica mînăstirii Cozia*, no. 18, f^{0} 294 v.)

1676, iunie 11. Șerban Cantacuzino, vel logofăt, scrie „Voao rumânilor de la Intorsura, dămu-vă în știre pentru pîine și toate ce ați arat pre seama noast(r)ă cu Marco pîrcălabul, iată că o am dat pre seama sfinției sale părintelui Vlădicăi ci să o strîngeți pre seama sfinției sale, că eu mă voi tocmi cu sfinția sa.“ (*Arhiv. Stat., Condica Brîncovenească*, III, no. 267, f^{0}829.)

cari stăpînii au nevoie[146]; lucrează viile, le îngrădesc și fac haraci[147]; construiesc și repară casele[148], morile și zăgazurile[149]; sapă heleșteie[150], servesc ca oameni de încredere pentru supravegherea în felurite afaceri[151], ca păstori, ca morari[152] și ca păzitori împotriva făcătorilor de rele[153].

---

[146] (1616–18), octomvrie 29. Alexandru Vodă „voao satelor carele sînteți ale jupînesei Grăjdanii și v-am dat domnia mea să fiți a ei, în vreme ce veți vedea această carte a domnii mele și sluga domnii mele anume *(alb)*, iar voi să căutați să-i încărcați vinul și bucatele ce va avea, să i-l duceți la casa ei, și să ascultați de ce vă va da învățătură cum e legea rumânilor, că de nu veți asculta, mare rușine veți păți". (Șt. D. Grecianu, *Genealogiile*, I, p. 282.)

1626, septemvrie 6. Alexandru Vodă scrie pîrcălabilor de la Caracal „cînd vor veni oamenii sfintei mînăstiri de la Cozia la satele lor anume Vădăstrița și Hăsnetul să-i poroncească la ce va fi treaba mînăstirii, ori să le ducă pîine, ori de alte lucruri de ce va trebui sfintei mînăstiri, și nu vor vrea să asculte de ei, iar voi să fiți volnici cu această carte a domnii mele să-i bateți și să-i porniți la ce va fi treaba mînăstirii, cum au fost legea și mai dinainte vreme". (*Arhiv. Stat.*, *Condica mînăstirii Cozia*, no. 18, f° 294) ⟨DRH, B, XXI, p. 266⟩. Vezi și doc. din 1666, martie 31, mai sus p. 61 n.

[147] 1619, mai 9. Gavriil Moghilă poruncește lui Vlad portarul „că să fie volnic cu această carte a domnii mele să bată rumânii sfintei mînăstiri den Argeș den sat den Corbi și să-i mîe să lucreze, să facă haraci de vie și să îngrădească viile și tot lucru ce va trebui, pentru că au venit părintele egumenul Ioasaf de se-au jiluit naintea domnii mele, cum au fost mers în Corbi la rumânii mînăstirii să-i mîe la lucru să lucreze și să facă haraci de vie, iar ei n-au vrut să asculte să meargă la lucru să lucreze, ci au sărit la egumenul și i-au luat toiagul de în mînă și i-au înjurat slugile și posluşnicii mînăstirei. Derept aceia am dat domnia mea slugii domnii mele, ce iaste mai sus scris, ca să fie volnic a-i batere pre care va fi sărit asupra egumenului, și să-i mîe toți rumânii la lucru, să meargă să lucreze cum lucrează și pre la alte mînăstiri." (*Arhiv. Stat.*, *Episcopia Argeș*, pach. 69 bis, d. 6.) ⟨DIR, B, XVII, III, p. 364.⟩

1643, ianuarie 14. Matei Basarab mînăstirii de la Argeș și egumenului Leontie „ca să fie volnici călugării cu această carte a domnii mele de să mîe rumânii mînăstirii den sat den Corbi și den Nucșoară și den Domnești și den toate satele mînăstirii, să-i mîe la lucru și să facă haraci de vie și să îngrijească viile și să lucreze ce va trebui, pentru că sînt rumâni mînăstirii dați și adaoși de cei răposați ctitori bătrîni mai denainte vreme". Acum se împotriviseră ca și sub Gavriil Moghilă. (*Arhiv. Stat.*, *Episcopia Argeș*, pach. 69, d. 9.)

1659, iulie 11. Mihail Radu „voao rumânilor de la Tîmburești, cîți ați fost ai vornicului Radului și cîți sînteți ai mînăstirii Plumbuitii, și sînteți o seamă și fugiți, dau-vă poruncă domnia (mea) pentru viile de acolo de la Tîmburești, care le-ați lucrat voi pînă acum, în vreme ce veți vedea porunca domnii mele, iar voi, carei de pre unde veți fi răsipiți, să veniți să lucrați acele vii, că acum sînteți acele vii *(sic)* pre seama domnii mele. Deci de veți avea păs de ceva, sau impresurare de bir, veți veni la domnia mea de o voi face dereptate și o voi ușura și de bir". (*Arhiv. Stat.*, *Plumbuita*, pach. 3, d. 13.)

[148] 1632, iunie 8. Mitropolitul, episcopii și egumenii închină mînăstirea Stelea din București la mînăstirea Ivir de la Sfetagora. O zidise Stelea spătarul și o închinase la Ivir sub Mihnea Vodă; fusese apoi arsă de Sinan Pașa. Acum o rezidise mitropolitul Grigore cu milostenii. „Și de la sfînta Mitropolie nu s-au cheltuit de acolo nici un ban, nici au lucrat cu rumânii sfintei Mitropolii, fără numa cu milostenie". (*Arhiv. Stat.*, *Radu Vodă*, pach. 23, d. 7; după o copie în care luna și ziua fuseseră suprimate, a fost publicat de N. Iorga în vol. XIV din colecția Hurmuzaki, p. 725.)

1671, august 24. Antonie Vodă scrie „ție Ghinciul pîrcălabul și fie-tău Dobrotă ot Tîmburești... voi să scorniți rumânii mînăstirii Plumbuitii să vie toți aici să învelească niște chilii cu trestie, care nu le-am învălit domnia mea cu șindrilă, să nu stea să să strice, nici să vă curați să ziceți că nu sînt oameni acii, ci sînt fugiți, ci cum mai curînd să veniți cu oamenii să lucrați acestu lucrul, că di nu viți veni capetele voastre știu". (*Arhiv. Stat*, *Plumbuita*, pach. 16, d. 16.)

[149] 1671, noiemvrie 18. Antonie Vodă „Voao tuturor sătenilor den satul mînăstirii Sf. Troiță (Radu Vodă) den Dichiseni... voi toți să căutați să vă sculați cu carăle voastre și cu topoare, cu bucate, și să veniți aici la mînăstire să lucrați la morile mînăstirii și la zăgazuri, și la ce o va da învățătură părintele egumenul. Într-alt chip să nu faceți, că de va spune părintele egumenul cum că nu asculați, bine să știți că voi trimite domnia mea la voi cu treapăd și veți petrece mare certare și scîrbă". (*Arhiv. Stat.*, *Radu Vodă*, pach. 10, d. 15.)

[150] 1618, iunie 11. Radu Mihnea acordă mînăstirii Cozia mai multe scutiri pentru satul Orlea din Romanați, pustiit în zilele lui Mihai Vodă. „Și iară să fie volnic egumenul Pahomie de în sfînta mînăstire să-ș închiză gîrla cu rumânii sfintei mînăstiri despre ocina mînăstirii să-ș venă(ze) (p)ește să fie de hrană sfintei mînăstiri". (*Arhiv. Stat.*, *Secția Istorică*)

Ascultarea necondiționată înseamnă că obligațiunea lucrului nu avea nici o limită. Rumânul muncea stăpînului său în orice timp și la orice fel de muncă. El trebuia să-i fie de ajutor „și ziua și noaptea", cum spune Matei Basarab într-un act din 20 iunie 1643 despre rumânii mînăstirii Plumbuita[154].

Zilele de lucru pe cari rumânul le datora stăpînului său n-au fost niciodată stabilite în chip oficial. O încercare în acest sens se face de-abia pe timpul stăpînirii austriace în Oltenia. Austriacii voiau să introducă și aci măsura luată cu cîtva timp mai înainte în Ardeal, ca rumânii să lucreze stăpînilor lor numai 4 zile pe săptămînă. Temîndu-se însă ca nu cumva și boierii olteni să imite exemplul unora dintre nobilii ardeleni, cari eludau legea punînd să lucreze în cele 4 zile nu numai un om dintr-o casă, ci toată familia, ei se gîndeau să le impuie o asemenea restricție[155]. După cît știu, proiectul acesta n-a fost însă adus la îndeplinire. Îndatorirea rumânilor de a lucra fără soroc a rămas astfel neștirbită pînă la dispariția rumâniei[156].

---

[151] (1568—1577), ianuarie 9. Alexandru Vodă călugărilor de la Bistrița „ca să fie în pace și slobozi de pîra care au avut cu Aldea de la Bîrluiu, pentru că au fost Aldea slugă la sfînta mînăstire și rumân, și l-au fost trimis în satele sfintei mînăstiri să adune și să ia datul din porci și din stupi și dăjdile țiganilor; într-aceea Aldea el a fost furat și au ascuns 90 de aspri de i-au mîncat". De aci procesul. (*Arhiv. Stat.*, *Bistrița*, pach. 5 netreb. d. 456; orig. slav cu traducere din 1796 de Dionisie Eclesiarhul.)

1637, aprilie 13. Matei Basarab către egumenul Teodosie de la Țismana „ca să-i hie volnici ai lui rumâni, carii sînt pre locul sventeii mînăstiri de șăd, anume Boștilă ceaușul cu călărașii, de să aibă a luoare vamă den Bistreț partea mînăstirii jumătate, cum au fost luat și mai deinainte vreme. Și să aibă a luoare și den peștele de cîrmă (?), cum va luoa și den bani den partea sfentii mînăstiri, și de nimenile opreală să n-aibă naintea cărții domnii mele. Și să aibă a-și păzi gărla și grindurile și hotaru, cît ține partea mînăstirii, Bistrețu, și mai denante vreme. Și să aibă a luoare vama de an de la Pană stolnicul, pentru că n-au fost avînd nici o treabă cu partea mînăstirii. Pentru că așa iaste învățătura domnii mele. Și iar să aibă a luoa și den oile sîrbești, care au ernat pre locul mînăstirii Tismenii, cum au fost luat și nainte vreme". (*Arhiv. Stat.*, *Tismana*, pach. 4 netreb. d. 7.)

[152] 1654, mai 16. Constantin Șerban acordă Episcopiei de Buzău „ca să fie în pace curtenii și poslușnicii carii sînt pre lîngă sfînta ipiscopie, și păstorilor carii vor fi pre hodăile ipiscopii și pre la mătoașe, și morarilor și oamenilor de la odaia ot Cîrpești" de toate dările, „ca să fie de treabă și de poslușania și de ajutorul sfintii... ipiscupii, pentru căci că... nu are sate, nice rumâni ca să poarte grija bucatelor și lucrurilor... fără de cît numai să țin cu striinii". (*Acad. Rom.*, pach. 126 d. 141.)

[163] 1594, iulie 7. Mihai Viteazul dăruiește mînăstirii Golgota rumânii din prejurul mînăstirii, pe cari îi cumpărase, scutindu-i, în același timp, de dări. „Drept aceia am dat și domnia mea acest sat sfintei mînăstiri să fie în toată vremea la sfînta mînăstire și să slujească în toate trebile sfintei mînăstiri, și pentru ajutorul călugărilor cari petrec la sfînta mînăstire, iar altă grijă să n-aibă a purta de nimic. Și întru aceea domnia mea socotit-am cum că e o mînăstire aleasă și înstrăinată, și în multe rînduri pace n-a avut de către rău făcători, ci veneau tîlharii și o jefuiau, și au stricat sfînta mînăstire, drept aceia am miluit domnia mea sfînta mînăstire cu acești rumâni ca să păzească această sfîntă mînăstire, iar altă grijă să n-aibă". (*Arhiv. Stat.*,*Golgota*, pach. 4, d. 1; orig. slav cu traducere de St. Nicolaescu.) 〈DRH, B, XI, p. 238—240, datat 7 iulie (1597).〉

Vezi și documentul din 1 fevruarie c. 1600 la Ștefulescu, *Tismana*, p. 290 — 1.

1614, aprilie 19. Radu Mihnea scrie „voao satelor anume Tesmana i Peștișani i Borzăști i Izvarna i Costenii, Sohodolul i Masloșii i Groșarii, după aceia vă grăiesc domnia mea de vreme ce veți vedea cartea domnii mele, iară voi să căutați să vă puneți rînd în toate zilele cîte 50 de oameni să mergeți să păziți sfînta mînăstire cu arme, Tismana, să nu cumva să dea niscari lotri să facă vre o stricăciune la mînăstire, ce să păziți acei 50 de oameni o zi și o noapte, deci vor merge alți 50 de vor păzi pre rînd. Iară să nu veți păzi și să va face vreo pagubă svintei mînăstiri, bine să știți că nu veți plăti cu bucatele, ce numai cu capetele". (*Arhiv. Stat.*, *Tismana*, pach 9 netreb. d. 18; publicat de Ștefulescu, *Tismana*, p. 296; vezi și p. 297—9.) 〈DIR, XVII, B, II, p. 268.〉

[154] *Arhiv. Stat.*, *Plumbuita*, pach. 2, d. 1.

Dar lipsa unei îngrădiri legale nu va să zică lipsa de orice îngrădire. Nu e de admis că tocmai cea mai importantă dintre îndatoririle rumânilor să fi fost lăsată la bunul plac al stăpînilor lor. Găleata și datul nu fuseseră nici ele stabilite prin lege și cu toate acestea erau aceleași pretutindeni. Datina pe temeiul căreia se luau avea aceeași putere ca și legea. O asemenea datină exista și în ceea ce privește lucrul, la ea se referă Ion slugerul cînd, dăruind în 1619 satul Corzii mînăstirii Tismana, pune călugărilor condiția ca să nu asuprească pe rumâni cu lucrul, ci „să clăcuiască cum vor clăcui și alți rumâni pre la alți boieri“[157]. În actul de întărire al lui Gavriile Moghilă se spune ca să lucreze călugării cu ei „tot lucrul ce iaste dostoenie rumânilor, cum lucrează ș'alalți rumâni“[158].

Datina aceasta nu putea însă să aibă nici uniformitatea, nici stabilitatea aceleia privitoare la dijmă. Lucrul atîrnă de nevoile și de omenia stăpînului, de felul culturii întrebuințate, de situația locului. E natural deci ca și numărul zilelor de muncă să fi variat potrivit acestor împrejurări. Ceea ce înfrîna îndeosebi pornirea spre asuprire a stăpînului, era temerea lui de a nu-și pierde rumânii, cari, îndată ce erau îngreuiați peste măsură, fugeau. Din pricina aceasta tradiția era în general respectată. Că existau totuși asupriri, ne-o dovedesc numeroasele neînțelegeri dintre rumâni și stăpînii lor asupra lucrului, pe care le întîlnim în secolul al XVII-lea [159].

a) *Constrîngerea la lucru*. Lucrul apare ca o îndatorire silită. Termenii întrebuințați pentru a arăta ieșirea rumânilor la munca stăpînului exprimă toți ideea de constrîngere. Cei mai obișnuiți sunt a *mîna* ori a *scorni* la lucru[160]

---

[155] Vezi raportul adresat în 1720 de către Deputațiunea administrativă Consiliului imperial de război (Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, VI, 316,) precum și cererile Administrațiunei din raportul de la 16 dechemvrie 1721. (C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt Austriaci*, I, 495.)

[156] Deputațiunea administrativă spune în raportul său din 1720: „Bishero ware dieszfalls hierinnen gleich wie in viellen anderen Dingen keine Ordnung eingeführt, sondern der terrestris Dominus triebe seine Bauern nach eigener Wilkühr in die Arbeit so oft und wie lange es demselben beliebete, da dann erfolgen musz, dasz der Her immer von der schönen favorablen Witterung profitiret“. (Hurmuzaki, *Documente*, VI, 316). Vezi și Anaforaua divanului Moldovei din 14 aprilie 1775 în care se spune despre vecini: „și pe acești vecini îi stăpîneau din neam în neam, slujindu-se cu dînșii la toate trebuințele și în fieștecare vreme (*Magazinul istoric*, II, 296); cf. Tunusli, *Istoria Țării-Românești*, traducere Sion p. 36 și Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, trad. Sion, III,p 236.

[157] Vezi mai sus p. 42—43.

[158] *Ibidem*.

[159] Vezi, de pildă, documentul din 1659, iunie la Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VI, p. 79.

[160] Vezi documentele din 9 mai 1619 ⟨DIR, XVII, B, III, p. 364⟩ și 14 ianuarie 1643, la p. 62 n. 147; acela din 24 august 1671, la p. 62 n. 147. Iată și două exemple din Moldova unde se întrebuințează aceleași expresiuni. Ștefan Tomșa dă la 30 august 1622 o carte călugărilor de la Aron Vodă „ca să hie tari și puternici cu cartea domnii mele a bate și a scorni satele sventei mînăstiri de ținutul Neamțului să margă să lucreze la svînta mînăstire și li se va ține în samă de la domnia mea de lucru și de iliș“. (I. Bianu, *Documente românești*, p. 75.)

Într-o scrisoare, fără dată (dar din a doua jumătate a secolului XVII), prin care locuitorii din Dorna se plîng Bistrițenilor că vameșul Ion Bălan le oprise o bărbînță de urdă, se spune: „Că de această trăsură ce face Bălan pentru ce am mers de i-am scos den Putredul (un munte pentru care Dornenii aveau neînțelegeri cu Bistrițenii), nŏi am mers și cam de frică, că ne-au mînat cine ne ține de păr, cum merg și iobagii Măriilor voastre unde i-ți mîna“. (N. Iorga, *Documente românești din Arhivele Bistriței*, 1899, I, p. 99.)

Împotriva celor neascultători stăpînii întrebuinţează bătaia. Barbul postelnicul, dăruindu-şi rumânii de la Obislav mînăstirii Glavaciocului, li se adresează astfel în actul de danie făcut mînăstirii (d. 1577): „Deci şi voi rumânii miei de la Obislav, în vreme ce veţi vedea această carte a mea, iar voi să ascultaţi de sfînta mînăstire ce s-au zis mai sus, *iar de nu veţi asculta să fie volnici călugării să vă bată* foarte rău"[161]. O recomandare la fel face Ştefan Vodă Surdul (1591 — 92) rumânilor din Estăul, în cartea de întărire pe care o dă la 30 septemvrie (1591) Doamnei Neaga şi călugăriţei Elisafta pentru acest sat: „Drept aceia şi voi rumânilor din sat, de vreme ce veţi vedea această carte a domniei mele, iar voi să căutaţi să ascultaţi de orice învăţătură vă va da, *iar care om nu va asculta de poruncă, iar slugile lor să fie volnice cu această carte a domniei mele să-i bată pre dînşii mult*"[162]. Alexandru Vodă scriind la 6 septemvrie 1626 pîrcălabilor de la Caracal, ca să scoată la lucru satele Vădăstriţa şi Frăsinetul ale mînăstirii Cozia, le spune că de nu vor vrea să asculte de călugări *„iar voi să fiţi volnici cu această carte a domniei mele să-i bateţi şi să-i porniţi la ce va fi treaba mînăstirii, cum au fost legea şi mai dinainte vreme"*[163].

Aceeaşi pedeapsă a bătăii se întrebuinţa şi în Moldova faţă de vecinii neascultători. Ştefan Tomşa împuterniceşte la 17 iulie 1612 pe uriadnicul şi vătămanul din satul Iucaş (Neamţ) al mînăstirii Sinai, ca să silească pe vecini să facă toate slujbele de cari mînăstirea va avea trebuinţă. „Iar pe acei ce nu vor voi să slujească să-i bată ca pe nişte vecini"[164].

b) *Caracteristica rumâniei este lucrul.* Dintre toate îndatoririle rumânilor lucrul era cea mai importantă. Dijmă din recoltă şi vite dau şi oamenii liberi, ori din ce treaptă socială ar face parte, dacă cultivă ori îşi trimet vitele la păşune pe moşie străină; ba încă lor li se ia dijmă din toate produsele, pe cînd găleata şi datul se luau, cum am văzut, numai din unele. În această privinţă situaţia rumânului este mai bună decît aceea a omului liber. Ba sunt chiar cazuri cînd rumânii erau scutiţi cu totul de dijmă. Am arătat că erau şi rumâni cari-şi aveau ocina lor proprie. Cu toate că asupra raporturilor dintre ei şi stăpînii lor nu avem nici un fel de date, este însă evident că rumânilor proprietari nu li se luau găleţi şi daturi. Altfel ei nu s-ar fi deosebit prin nimic de cei neproprietari, aşa n-ar fi avut interes să o păstreze. Dar uneori chiar şi rumânii cari trăiau pe moşia stăpînului lor erau scutiţi de găleată şi dat, cerîndu-li-se numai lucrul. Aceasta rezultă din mai toate procesele pentru rumânie şi ele sunt foarte numeroase, din secolul al XVII-lea. Singura îndatorire pe care stăpînul o cere ori vrea să o impuie aceluia pe care îl socoteşte ca rumânul său este lucrul. Despre dijmă nu se vorbeşte niciodată. Astfel nişte rumâni ai lui Mihai postelnicul din Sărata, cari se răscumpăraseră de rumânie pe timpul lui Radu Mihnea, se plîng în 1633 lui Matei Basarab că fostul lor stăpîn îi apuca „ca să lucreze lui cu sila şi fără dreptate"[165]. Cînd am vorbit despre găleata de strămutare am citat o carte a lui Matei Basarab din 1644, prin care porunceşte rumânilor mînăstirii Topolniţa, cari erau slujitori, ca ori să lucreze la mînăstire ca nişte rumâni ori să dea găleată[166]. Tot numai despre lucru este vorba şi într-o carte dată de Constantin Şerban la 8 octomvrie 1655 egumenului de la Stănești cu privire la niște rumâni fugiți: „Așijderile să fie volnic părintele egumenul... să apuce pre rumânii sfintei mînăstiri, unde-i va afla, să aibă o lucrare sfintii mînăstiri, pentru că sunt rumâni mînăstirii de moșie"[167]. Satele Dobricenii și Bărbăteștii din Vîlcea ale mînăstirii Arnotei, cari se răscumpăraseră de la Constantin Șerban, fiind apoi date din nou de același domn ca rumâni mînăstirii, sunt obligate să-i lucreze, nu să dea dijmă: „Și iar să fie volnic sluga domnii mele... să aibă a ducere pre toți rumânii dintr-aceste doao sate să lucreze tot lucrul sfintei mînăstiri... și să aibă a ascultare toți rumânii de părintele Teofil igumenul, de toate lucrurile de ce le va da învățătură și poruncă"[168].

---

[161] Vezi mai sus p. 58 n.

[162] *Ibidem.*

[163] *Ibidem,* p. 61 n. 146.

[164] *Acad. Rom.*, pach. 41, d. 29. Rezumat de R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii şi stăpînii în Moldova,* p. 160 n. şi a doua oară la p. 262 n.

[156] *Arhiv. Stat., Castrişoaia,* pach. 5, d. 1: orig. slav cu traducere de St. Nicolaescu.

[166] Vezi mai sus p. 35.

Sunt apoi unele procese, cum e de pildă acela al rumânilor din Groșani cu mînăstirea din Cîmpulung sub Constantin Șerban, cari iau naștere tocmai prin faptul că rumânii fac numai clacă, nu dau și dijmă. Satul Groșanii susțineau că nu erau rumâni, ci oameni slobozi cu moșie, cari spre a fi scutiți de lucru domnesc se tocmiseră din vechime cu biserica din Cîmpulung ca să-i lucreze trei zile pe an. Călugării afirmau dimpotrivă că erau rumâni fiind dăruiți bisericii de Nicolae Alexandru Voievod. Domnul dă întîi dreptate Groșanilor, cari juraseră cu 12 boieri[169]; călugării ieau atunci 24 de boieri, cari mărturisesc că Groșanii „au tot lucrat besericii și popilor de cliros și mînăstirii împreună și cu alalți robi țigani" și cîștigă [170]. În toată această neînțelegere este vorba numai de lucru. Dacă Groșanii ar fi dat și dijma, este evident că ei n-ar mai fi putut susținea că erau oameni liberi și proprietari.

Dar iată un document în care se arată categoric că rumânii nu dau dijmă. La 3 octomvrie 1696, Constantin Brîncoveanu dă o carte egumenului de la Argeș împuternicindu-l „să-și ia dijma de pe moșiile mînăstirii de la Domnești și de la Corbi, de la tot omul cine s-ar hrăni pe aceste moșii, veri ce feli de om ar fi, de la toți să-și ia dijma din zece una, după obiceiu, din grîu, din mei, din orzu, de fîn și dintr-alte bucate ce s-ar afla pe aceste moșii. Așijderea și de la rumânii mînăstirii, carei se vor hrăni pe aceste moșii și nu vor fi de ajutori la lucrurile mînăstirii ca nește rumâni, la ce vor fi trebile, acelora încă să le ia dijma din 10 una, după obiceiu. Iar care rumâni vor lucra și vor fi de ajutori la mînăstire, aceia să nu dea dijmă din bucatele lor ce vor face pe moșiile mînăstirii, iar alalți să dea tot omul"[171].

Din documentele pe cari le-am citat reiese în chip lămurit că lucrul nu e cea mai importantă dintre îndatoririle rumânilor, dar singura îndatorire caracteristică rumâniei. Găleata și datul sunt dijme, și dijma se ia de la oricine se folosește de pămîntul altuia, fie rumân sau liber. Ceea ce deosebește însă pe unul de celălalt este numai lucrul. Omul liber nu are față de proprietarul moșiei pe care se hrănește nici o altă obligațiune ia afară de dijmă. Rumânul datorește dimpotrivă și *lucru*, și folosul pe care stăpînul său îl atrage de pe urma acestei îndatoriri este atît de mare, încît consideră dijma rumânului ca ceva secundar, ba uneori renunță, după cum am văzut, cu totul la ea.

c) *Impunerea lucrului și oamenilor liberi*. Am arătat altădată că, pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea, o clasă de țărani liberi fără pămînt nu există. Nu erau atunci decît oameni cu moșie și rumâni. Proprietarii cari-și pierdeau ocinele, ca și emigranții veniți de peste hotare, trăiau ca rumâni pe moșiile unde se stabileau. Cu începerea secolului XVII situația se schimbă. Rumânirea se face acum cu mult mai greu și mai totdeauna în baza unui act formal de vînzare. Libertatea nu mai depinde acum de moșie. Omul poate fi liber și fără a fi proprietar. În același timp emanciparea rumânilor se urmează, pe o scară foarte întinsă: unii sunt iertați de bunăvoie, de către stăpînii lor, mulți se răscumpără, alții scapă de rumânie prin fugă. Alături de rumâni, al căror număr descrește necontenit, se formează astfel o clasă de țărani liberi, care din zi în zi devine tot mai numeroasă[172]. La început aceștia dau proprietarilor, pe moșiile cărora ședeau, numai dijma din recoltă și suhaturi după învoială. Cu timpul au fost supuși și la clacă. Pînă ce voi reveni mai pe larg asupra acestei chestiuni, citez deocamdată următoarele două documente, din cari se poate vedea cînd și prin ce mijloace au izbutit proprietarii să impună oamenilor liberi lucrul. La 25 septemvrie 1643 Matei Basarab scrie „voao Cernăteștilor megiiași, carii șădeți pe moșia mînăstirii Glăvăciocul ... că aici naintea domnii mele venit-au Dobre, sluga mînăstirii, de au jăluit și au spus cum nu vreți să dați ajutor mînăstirii la lucru nemica, ce ziceți că n-are treabă cu voi. Derept aceia, de vreme ce veți vede această carte a domnii mele, iar voi să căutați, au să dați ajutor la lucrul sfintii mînăstiri, au să eșiți afară depre moșia mînăstirii“[173]. Printr-o carte din 11 noiemvrie 1679 Duca Vodă se adresează „voao tuturor carii șădeți pre moșiile sfintii mînăstiri a Radului Vodă la Crăsani și pre alte moșii ale mînăstirii, veri fie scutelnic, au dărăbanț, au călăraș, măcar ce slujitoriu va fi, au țăran, veri ce om va fi, cătră aceasta vă fac în știre domnia mea, pentru că aici naintea domnii mele spuse părintele egumenul ... zicînd, cînd ați mers pe moșia mînăstirii v-ați tocmit cu ruptoare să clăcuiți la lucrul mînăstirii, iar acum nu vă țineți de tocmeală, ci stă lucrul mînăstirii jos de cătră voi. De care lucru iată că vă poruncesc domnia mea, de vreme ce veți vedea această carte a domniei mele, iar voi să căutați să lucrați la lucrul mînăstirii, precum v-ați tocmit cu părintele egumenul, iar nevrînd și nețiinîndu-vă de tocmeală, iată că am dat domnia mea voe părintelui egumenului să fie volnic cu această carte a domnii mele să vă scoață de pre moșiile mînăstirii afară, fără de voia voastră“ [174].

---

[167] *Arhiv. Stat.*, *Domeniile Coroanei*, pach. 3, d. 17.

[168] Document din 15 iunie 1656 la *Arhiv. Stat.*, *Arnota*, pach. 1, d. 10.

[169] C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara-Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, în *Analele Acad. Rom.*, Seria 2, Tom. XXXVII, p. 535.

[170] *Ibidem*, p. 535. Un proces identic are în Moldova mînăstirea Slatina cu satul Rădășenii (*Uricarul*, X, 183–191).

[171] *Arhiv. Stat.*, *Episcopia Argeș*, pach. 17, d. 13.

Din aceste documente se vede limpede că lucrul a fost impus oamenilor liberi sub amenințarea de a fi alungați de pe moșie. La început li s-au cerut numai mici ajutoare [175]; cu timpul asemenea cereri s-au tot înmulțit. Proprietarii, ai căror rumâni se împuținau mereu, căutau astfel să obție de la țăranii liberi o parte măcar din lucrul pe care mai înainte îl făceau rumânii. La început țăranii s-au împotrivit. Lucrul constituia doar deosebirea cea mare dintre rumâni și omul liber. Cazurile de la Cernătești și Crăsani ne arată prin ce mijloace s-a frînt rezistența lor. Puși în alternativa de a fi alungați de pe moșie, sau a lucra cîteva zile, țăranii au primit lucrul. La începutul secolului al XVIII(-lea) claca se generalizase, devenind „obiceiu“.

---

[172] C. Giurescu, *Vechimea rumâniei* în *Anal. Acad. Rom.*, Seria 2, Tom. XXXVII, p. 487—491, 514.

[173] *Arhiv. Stat.*, *Glavacioc*, pach. 34, d. 27.

[174] *Arhiv. Stat.*, *Radu Vodă*, pach. 6, d. 7.

[175] În 1637, aprilie 2. Matei Basarab dă sătenilor din Slobozia lui Ianache o carte ca să lucreze egumenului de la mînăstirea de acolo trei zile. Sub Duca se lucrau 5 zile. Brîncoveanu poruncește să lucreze ca sub Matei. (N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 364.)

Numărul zilelor de lucru depindea de învoiala părților; în general era de trei ori patru pe an[176]. Mihai Racoviță le stabilește la șase [177].

Claca oamenilor liberi pornea însă dintr-o altă concepție decît aceea a rumânilor; rumânul clăcuia ca o îndatorire a condiției lui servile; claca ceastălaltă era considerată ca un adet al pămîntului, ca și dijma. Prin impunerea clăcii și oamenilor liberi, rumânia a suferit o puternică lovitură; ea își pierdea principala ei rațiune de a fi. Deosebirea dintre cele două categorii de țărani, liberi și neliberi, se micșorase. Că unii lucrau mai mult, iar alții mai puțin, era o chestiune secundară. Din moment ce lucrul era privit ca o obligațiune pentru pămîntul pe care-l cultivau, menținerea mai departe a acestei deosebiri nu avea nici o rațiune. Cînd în 1746 obșteasca adunare acorda rumânilor dreptul să se răscumpere, ea nu făcea decît să desăvîrșească o evoluție care era aproape terminată. Și ca dovadă că rumânia atunci aproape nu mai exista, este faptul că ea dispare imediat fără ca să cunoaștem pînă acum măcar un singur caz de răscumpărare.

IV

LEGEA RUMÂNILOR

Îndatoririle rumânilor către stăpînii lor n-au fost niciodată stabilite prin legi scrise. Ele le erau impuse în puterea unui obicei al pămîntului sau a unei legi nescrise, de care se face adeseori mențiune în documente. La 5 mai 1611, Radu Mihnea împuternicește mînăstirea Govora „să ia ce va fi venitul de la satele sfintii mînăstiri, anume Cernețul jumătate și Medvejdea toată și Baloteștii jumătate și Curuiacea jumătate și Molovățul tot, din găleată, din stupi, din oi, și din vinărici, și din toate să ia, *după cum a fost legea bătrînă* (како ест бил стар закон) *de mai nainte vreme*“ [178]. Prin actul de întărire dat de Gavriil Moghilă la 1 aprilie 1619 mînăstirii Tismana pentru satul Corzii, călugării sunt autorizați să ție satul cu bună pace „și să le ia gălețile și daturile *și să-i lucreze cum iaste legea* și cum iaste mai sus scris“ [179]. Egumenul Galaction de la mînăstirea Sf. Ioan din București este împuternicit de Radu Mihnea la 4 noiemvrie 1620 „să ia vama de peste de la rumânii mînăstirii din Vlădeni (Ialomița), or în ce vad va eși, *cum au fost legea și mai nainte vreme*“ [180], Alexandru Coconul scrie la 6 septemvrie 1626 pîrcălabilor de la Caracal că în cazul cînd satele Vădăstrița și Frăsinetul ale mînăstirii Cozia nu ar voi să asculte și să iasă la lucru, „iar voi să fiți volnici cu această carte a domnii mele să-i bateți și să-i porniți la ce va fi treaba mînăstirii, *cum au fost legea și mai dinainte vreme*“ [181].

---

[176] În timpul administrației austriace în Oltenia ele erau mult mai numeroase, dar sporirea lor atunci se făcuse cu condiția ca să nu se mai ia dijmă de la țărani.

[177] Vezi cartea din 21 aprilie 1742 dată de Mihai Racoviță lui Nicolae vtori comis pentru claca și dijma de pe moșia Cernele din Teleorman, la *Acad. Rom.*, pach. 137, d. 112.

[178] *Arhiv. Stat.*, *Govora*, pach. 30 netreb. d. 124 ⟨DIR, XVII, B. II, p. 6⟩.

[179] Vezi mai sus p. 42.

[180] *Acad. Rom.*, Ms. 2593, f°79.

[181] Vezi mai sus p. 61 n.; cf. doc. din 1 aprilie 1619, mai sus p. 75.

Legea aceasta, care prescria îndatoririle rumânilor, este numită și *legea rumânilor*. Într-un act de întărire dat mînăstirii Radu Vodă la 4 fevruarie 1619 pentru satul Hotopenii, Gavriil Moghilă adresează rumânilor la sfîrșitul actului următorul îndemn: „Drept aceia și voi rumânilor den Hotopeni în vreme ce veți vedea cartea domnii mele, iar voi să aveți a asculta de călugări orice vă va da învățătură și să aveți a da datul, *cum este legea rumânilor*, că așa este învățătura domnii mele“ [182]. Alexandru Iliaș (1616—1618) scrie „voao satelor carele sînteți ale jupînesii Grăjdanii și v-am dat domnia mea să fiți a ei, în vremea ce veți vedea această carte a domnii mele și sluga domniei mele anume *(alb)*, iar voi să căutați să-i încărcați vinul și bucatele ce va avea, să i-l duceți la casa ei, și să ascultați de ce vă va da învățătură *cum e legea rumânilor*, că de nu veți asculta mare rușine veți păți“ [183]. Egumenul de la Radu Vodă, plîngîndu-se lui Matei Basarab că rumânii mînăstirii de la Paraipan nu ascultă de călugări să lucreze la ce li se poruncește, nici nu ară, cum a fost obiceiul, ci unii se fac călărași, alții dorobanți, alții se semețesc și nu lucrează, domnul le poruncește la 26 martie 1633, ca, îndată ce vor vedea cartea domnească, „iar voi să căutați să ascultați dă călugări de toate ce vă va da învățătură, să arați și să lucrați la tot lucru, *cum este legea și obiceiul rumânilor*, că domnia mea nu voiu să fac rumânii și pomana ctitorilor slujitori“ [184].

La începutul secolului al XVII(-lea) exista, așadar, o „lege“ adică un „drept“ al rumânilor, pe care domnii îl invoacă ori de cîte ori se iveau neînțelegeri între rumâni și stăpînii lor. Dreptul acesta nu era drept scris, el făcea parte din obiceiul pămîntului. Radu Mihnea îl numește în cartea dată mînăstirii Govora în 1611 „lege bătrînă“ (стар закон). Faptul că rumânia se întemeia pe dreptul consuetudinar, a cărui origine datează din epoca anterioară întemeierii Principatelor, constituie cea mai bună dovadă despre vechimea ei.

a) *Legea rumânilor în secolul al XV(-lea)*. Cea dintîi mențiune, cunoscută pînă acum, despre această lege a rumânilor, este din secolul al XV(-lea). La 28 iulie, 1470 Radu cel Frumos confirmă egumenului și călugărilor de la Tismana stăpînirea asupra munților mînăstirii Parîngul, Oslea, Sorbele și Boul ca nimeni să nu îndrăznească a-i bîntui acei munți, nici boieri, nici cnez, nici sărac, ci să umble vitele mînăstirii în voie. „Iar care ar voi dintre locuitorii țerii să umble pe acei munți, să plătească călugărilor *ce este legea vlahă*“ (щто єст закон блашки). [185]

În actele slavone interne din Țara Românească numele de *vlahi* se găsește întrebuințat, cum am văzut [186], numai în înțelesul social de *rumâni*. Nu cunosc, cu toată că e posibil să existe, pînă acum nici un exemplu de întrebuințarea lui în *relațiunile interne* cu sensul etnic de *rumâni*. Boierul, proprietarul, și în genere omul liber, nu se numeau vlahi, ci totdeauna cu unul din epitetele cari arătau însușirea lor de boieri, proprietari și oameni liberi. Potrivit cu acest înțeles special pe care cuvîntul vlah îl are în actele interne din Țara Românească, expresiunea slavonă що ест закон влашки trebuie tradusă: *ce este legea rumânească*, adică legea rumânilor, iar nu cum s-a tradus și înțeles pînă acum: *ce este legea românească*, adică la români.

---

[182] *Arhiv. Stat., Condica mănăstirii Radu Vodă*, nr. 166, f⁰ 197 ⟨DIR, XVII, B, III, p. 314.⟩

[183] Vezi mai sus p. 61 n. 146.

[184] *Arhiv. Stat., Radu Vodă*, pach. 8 d. 4 ⟨DRH, B, XXIV, p. 29—30⟩.

[185] Original slavon cu traducere veche la *Arhivele Statului* în *Secția istorică*. A fost publicat de G. Ghibănescu în *Surete și izvoade*, I, 284—5, care a tradus însă greșit pe закон блашки prin: legea Țării Românești. Un extras din acest document a publicat și A. Ștefulescu în *Tismana*, 1909, p. 190—1; ⟨în întregime la P. P. Panaitescu, *o.c.*, p. 272—3.⟩ ⟨DRH, B, I, p. 231⟩.

Ceva mai tîrziu (1512—1521), într-un caz analog al mănăstirii Bistrița se zice: ce este dostoenia (щомꙋ ест досшоѧннѧ) *(Arhivele Statului, Secția Istorică)*.

[186] Vezi mai sus, p. 10—13.

Împrejurarea, în care legea se invocă, arată limpede că este vorba de *legea rumânilor*. Cine avea să-și trimită vitele la pășune pe cei 4 munți, trebuie să plătească mînăstirii, ca proprietară, ceea ce plăteau rumânii pentru vitele lor stăpînilor. O altă „lege" cu privire la drepturile cuvenite proprietarului de la cei ce-și pasc vitele pe moșia sa, în afară de aceea a rumânilor nici nu exista în secolul al XV(-lea). Locuitorii erau împărțiți atunci în două mari categorii: proprietari și rumâni; cei dintîi își pășunau vitele pe moșiile lor; cazurile cînd vreunul va fi fost nevoit a și le trimite pe moșie străină trebuie să fi fost extrem de rare. „Legea" nu se putea întemeia pe asemenea excepții; ea avea în vedere pe oamenii fără moșie, pe rumâni. Закон влашки din documentul de la 1470 este aceeași *lege a rumânilor* de care se pomenește în prima jumătate a secolului al XVII(-lea). Identitatea lor este în afară de orice îndoială.

b) *Legea rumânilor în Moldova*. Această lege o regăsim și în Moldova exact cu același nume și cu același înțeles ca în Țara Românească. Și aici țăranii neliberi sunt numiți în documentele slavone din secolul al XV-(lea) tot *vlahi* (волохове) adică rumâni, iar dreptul lor закон воласки sau *legea rumânească*. Aceasta reiese în chip luminos din două documente, cunoscute și mai înainte, dar cărora li s-a dat pînă acum o interpretare care mi se pare greșită. Unul este din 30 septemvrie 1445. Ștefan Vodă dăruiește episcopului de Roman, Calist, pe un tătar domnesc anume Pașcu cu familia și averea lui, cu volnicie ca la moartea sa să-l poată lăsa episcopiei, să-l dăruiască cui va voi, ori să-l elibereze, fără nici un amestec din partea domniei. „Dacă-l va ierta el — tătarul — unde va viețui în pămîntul nostru, *acolo să viețuiască slobod pre legea valahă* (тамъ да живетъ свободно на волоском законъ), iar despre robie nimenea să nu cuteze a-i pomeni și să nu poată a-l duce" [187] .

Celălalt document privește tot pe un tătar iertat de robie. La 8 fevruarie 1470, Ștefan cel Mare dă o carte „tătarului și robului nostru, care a fugit de la noi și din țara noastră la țara leșească, anume tătarului Oană și copiilor lui, spre aceea ca să se întoarcă îndărăt împreună cu copiii lui la noi și la țara noastră, iar pentru robie să fie pentru vecii vecilor iertat, el și copiii lui; și să nu-l aducem din nou în robie nici pe el nici pe copiii lui, ci să șează în țara noastră el și cu copiii lui slobod și în bună voie și fără nici o siluire, *cum șed și trăiesc în țara noastră toți vlahii după legea lor vlahă* (какже сидѣть и живꙋт ꙋ нашеи землиꙋзи волохове своим волоскым законѣ) tot așa să fie și el și copiii lui, și să trăiască după acea lege și după acel obiceiu în țara domniei mele, și să nu dea și să nu plătească niciodată nimic după dreptul robilor și al tătarilor (и щоб ы не дьваби и не платили холопскым и татарскым правом николи нічего) nici coloade sau dajdie să nu plătească boierului său (своемꙋ панꙋ) la care ar trăi. Iar dacă cineva s-ar jelui împotriva lor, pentru orice lucru, fie pentru vreun lucru mare, fie măcar pentru vreunul mic, ei să nu plătească cu nici o ajutorință mai mult, *ci să plătească după legea vlahă*, cum e legea vlahă (лиш щобд платили волоскꙑм законом как ест волозк'ꙑ законь) iar mai mult decît atît nimic nimănui să nu dea și să plătească, *ci să trăiască în țara noastră după legea vlahă* (дле щоб'ꙑ бꙑли ꙋ нашеи земли волоскꙑм законоѡ). Iar cine va voi să-l tragă din nou în robie, pe el sau pe copiii lui împotriva acestei cărți a noastre, acela va simți asupra sa marea pedeapsă și urgie a domniei mele[188].

---

[187] Melchisedec, *Cronica Romanului și episcopiei de Roman*: 1874, p. 112—113 ⟨DRH, A, I, p. 367⟩.

Din aceste documente rezultă că *legea vlahă* constituia dreptul pe temeiul căruia trăiau în Moldova în secolul al XV(-lea) *vlahii*. Se pune întrebarea dacă sub acest nume se înțelegeau toți locuitorii țării sau numai o parte din ei. În primul caz ar fi vorba de un drept general moldovenesc, în cel de al doilea de dreptul unei singure categorii sociale, cum era acela al robilor și tătarilor pomenit în aceleași documente. Înainte de a răspunde la această întrebare e necesar să reamintim că alcătuirea socială în Moldova era aceeași ca și în Țara Românească. Cu excepția orășenilor, locuitorii se împărțeau și aici în două categorii *a)* proprietarii de sate și moșii (boierii, răzășii), și *b)* țăranii fără pămînt cari trăiau pe aceste moșii. Aceste două pături sociale cu situații absolut deosebite nu puteau, evident, să trăiască pe temeiul aceluiași drept. Una trebuia să fie legea proprietarului, care avea numai anume îndatoriri față de domnie, și alta a țăranului fără moșie, care pe lîngă acestea, pentru el mai mult și mai grele, trebuia încă să suporte și pe acelea față de stăpînul pămîntului, dijma și claca. Constatarea aceasta ar fi ea singură de ajuns ca să ne arate ce fel de *lege* trebuie să fi fost acea lege vlahă după care urmau să trăiască tătarii liberați de robie. Prin iertare, tătarul scăpa de robie, dar nu devenea proprietar. Oriunde s-ar fi stabilit, el se găsea în situația țăranilor de pe moșiile călugărești și domnești. Legea acestora avea să fie pe viitor și legea lui.

Că sub numele de vlahi se înțelegeau țăranii de pe moșiile boierești, se vede de altfel destul de lămurit din documentul lui Ștefan cel Mare, în care se spune că tătarul, care după liberare urma să trăiască cum trăiau vlahii din Moldova, după legea lor vlahă, nu trebuia să plătească *„boierului său la care ar trăi"* nimic după legea robilor și a tătarilor, ci după legea vlahă.

Pentru a ne fixa definitiv asupra caracterului acestui закон волоски pe baza căruia trăiau vlahii pe moșiile boierești, ne rămîne să cercetăm dacă acești țărani erau liberi ori nu. S-a susținut că ei erau liberi și ca dovadă a fost adus chiar documentul din 1445. Deoarece se spune în el că tătarul iertat de robie avea să viețuiască *slobod* după legea vlahă, s-a crezut că legea aceasta privea pe niște oameni liberi[189]. Dar cuvîntul *slobod* este întrebuințat aici spre a caracteriza situația robului liberat în raport cu starea sa de mai înainte. Treapta socială imediat superioară robiei era rumânia sau vecinătatea. Ele nu numai că nu s-au confundat niciodată, dar nici măcar nu s-au atins. Erau două stări cu totul deosebite. Față de rob, rumânul sau vecinul era socotit ca om liber. În acest înțeles trebuie luat cuvîntul *slobod*. Din întrebuințarea lui nu se poate scoate încheierea că țăranii moldoveni de pe moșiile boierești se bucurau în secolul al XV(-lea) de dreptul de liberă strămutare. Vlahii din documentul lui Ștefan, cari trăiau pe la boieri, cum avea să trăiască și tătarul liberat, sunt, incontestabil, *vecinii* din secolul următor.

---

[188] Documentul acesta foarte important a fost descoperit în arhiva mînăstirii Putna de I. Bogdan, care l-a publicat în *Documentele lui Ștefan cel Mare*, 1913, I, 140—3. I. Bogdan traduce pe волоскꙑ законь cu dreptul moldovenesc, legea moldovenească" ⟨DRH, A, II, p. 239—241⟩.

[189] J.L. Pic. *Die rumänischen Gesetze und ihr Nexus mit dem byzantischen und slavischen Recht* (Aus den Sitzungsberichten der k. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften), Prag. 1887, p. 13; R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii*, p. 27—8.

Cu acest nume ii întîlnim pentru întîia oară într-un act din 4 aprilie 1545, prin care Petru Rareș confirmă surorilor Mărica și Mărina, strănepoatele lui Costel și Jurj Stravici (contimporan cu Alexandru cel Bun) împărțirea între ele a satelor lor de moștenire. „Și s-a căzut în partea Maricăi jumătate din satul Crivești, și satul Găurenii care este o seliște și jumătate din Răvăcani, așijderea seliște, iar în partea surorei ei Mărinei i s-a căzut... jumătate din Crivești și *satul Hodcești, care este cu vecini*“ (и село ходчещи что ест съ сȣсиди)[190]. Dintre cele patru proprietăți împărțite două sunt arătate ca *sate*, iar două *seliști*. Surorile dau pe din două, numai *satul Crivești*, luînd fiecare jumătate. Pe celelalte și le împart astfel: una ia *seliștele* Găurenii și Răvăcanii, iar cealaltă *satul* Hodceștii „*care este cu vecini*“. Cuvintele acestea, introduse în actul de confirmare spre a justifica de ce Mărina luase numai Hodceștii, arată clar că deosebirea dintre un *sat* și o *seliște* o constituiau *vecinii*. A fi proprietar de *sat*, însemna a avea pe moșie *vecini*; cînd aceștia se împrăștie, satul rămîne *seliște*.

Situația se prezintă așadar și în Moldova ca în Țara Românească: toți țăranii de pe moșiile boierești, mînăstirești și domnești erau *vecini* ai proprietarilor. Că și aici numai proprietarul putea trăi ca om liber și că omul fără moșie se considera, din momentul stabilirii lui într-un sat, ca *vecin* al proprietarului, o dovedește în mod absolut convingător următorul document. La 3 septemvrie 1585, Petru Șchiopul acordă lui Bucioc, pîrcălabul de Hotin, care voia să și facă sat la Lunca mare, scutire de dări pe cinci ani, pentru oricare locuitor din alte țări, ungur, muntean, (тȣнтѣни), sîrb sau grec, care va veni într-acel loc, „*ca să-i fie vecin* (сȣсид) credinciosului boierului nostru[191]. Faptul că țăranii veniți de bună voie de peste hotare nu se puteau așeza într-o slobozie decît ca *vecini*, dovedește că nici o altă condiție socială nu era posibilă pentru ei. Ca și în Țara Românească, populația rurală din Moldova se alcătuia din două elemente: vecini și proprietari.

Nimic nu ne îndreptățește a crede că situația țăranilor de pe moșiile boierești ar fi fost în secolul XV deosebită de aceea pe care o au în secolul următor. Nici o schimbare în alcătuirea socială nu se constată în acest interval. Starea țăranilor este aceeași sub Ștefan cel Mare ca și sub Petru Rareș. Vecinătatea apare în Moldova ca o instituție tot așa de veche ca și rumânia în Țara Românească. Dar dacă pe moșiile boierești nu puteau fi în secolul al XV(-lea) altfel de locuitori decît *vecinii*, atunci fără îndoială că ei sunt acei valahi de care se vorbește în documentul din 1470. Закон волоски era legea care stabilea îndatoririle vecinilor față de proprietari. De altfel nimic mai firesc decît ca tătarii liberați de robie să trăiască apoi în condiția și după legea vecinilor.

Interpretarea celor două documente în legătură cu alcătuirea socială contimporană ne conduce astfel la încheierea că закон волоски din Moldova și закон влашки din Țara Românească sunt identice nu numai ca nume dar și ca cuprins. Erau una și aceeași lege: legea vlahă sau legea rumânilor. Pe principiul ei trăiau în Principate satele de rumâni.

c) *Legea rumânească, nu „românească“*. Această lege este, după cum se vede, cu totul altceva decît *dreptul* sau *obiceiul* romănesc, așa cum a fost înțeles pînă acum, pe care unii istorici îl consideră ca dreptul pe care se intemeia organizarea cnezială cu care poporul român apare în istorie [192], iar alții ca un *drept de proprietate*, care ar fi însemnînd obiceiul ce-l au urmașii unui moș sau bătrîn, care întemeiase sau colonizase un sat, de a-și stăpîni moșia în devălmășie [193].

---

[190] G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, I, 1906, p. 381i.

[191] *Acad. Rom.*, pach. 5, d. 94; orig. slav cu traducere din 1809. O traducere s-a publicat în *Uricarul*, II, 258 ⟨DIR, XVI, A, III, p. 288⟩. Un caz identic în Țara Românească în documentul din 19 mai 1589 (*Arhiv. Statului, Bistrița*, pach. 51, doc. 2). ⟨DIR, XVI, B, V, p. 407—408.⟩

Asemenea interpretări sunt cu desăvîrșire greșite. Un *drept românesc*, adică național, care să îmbrățișeze amîndouă clasele sociale, pe proprietari și pe rumâni, n-a existat în Principate. Nici un document, nici un izvor istoric nu-l menționează. Fiecare clasă socială a trăit pe temeiul unui obicei sau drept al ei special. Acela al proprietarilor privea raporturile dintre ei ca stăpîni ai pămîntului: vînzări, danii, schimburi, hotărnicii, procese etc. Niciodată acest drept, despre care se vorbește la fiecare pas în actele de proprietate, nu este numit românesc. Ori de cîte ori este invocat i se zice simplu *„legea"* ori *„legea țării"*.

Țăranii fără moșie și fără libertate au, firește, altă lege. Ea se referă la raporturile lor cu pămîntul străin pe care-l cultivă, și la îndatoririle pe cari le au față de stăpîni. În documentele slavonești legea aceasta este numită *zakon vlaski* ori *voloski*, în cele românești *legea rumânilor*. Lucrul acesta știut, să revenim la numele rumânilor.

d) *Numele de vlahi și vecini*. Faptul că și *vecinii* din Moldova erau numiți în secolul al XV(-lea) tot *vlahi* și că dreptul rumânilor se numește закон влашки ori волоски rezolvă definitiv chestiunea numelui primitiv al rumânilor în slavonește. Acest nume era acela de vlahi (власи, волоове), nu cel de *vecini*. Dacă în epoca de la 1400 încoace el a fost totuși întrebuințat așa de rar, și dacă în cele din urmă a fost înlocuit cu acela de *vecini* întrebuințat apoi consecvent în toate actele slavone, lucrul este explicabil. Țara Românească fiind numită în limba oficială slavonă Vlașca Zemlia, Vlahia și Valahia (numele de Ungrovlahia figurează numai în titulatura domnilor) denumirea de *vlahi* ar fi trebuit să se aplice tuturor locuitorilor țării. În realitate numele acesta este evitat cu grijă în actele interne. Cînd în mod cu totul excepțional este întrebuințat, e numai cu sensul de rumâni. Proprietarii nu se numesc niciodată vlahi.

Dar dacă în raporturile sociale interne cuvîntul vlah, în înțelesul de rumân, putea fi întrebuințat fără să provoace nici o confuzie, se schimba lucrul cînd era vorba de relațiile externe. Pentru străini, *toți* locuitorii Vlahiei erau vlahi [194]; hainele [195], vitele [196], ca și orice produs din această țară,erau vlahe. Boierii înșiși, cînd scriu peste hotare, se intitulează „boieri vlahi“ [197], spre a se deosebi de cei din Moldova ori aiurea. Faptul că țara se numea Vlașca Zemlia, așa că numele de *vlahi* se aplica tuturor locuitorilor, trebuia să aibă drept urmare părăsirea lui în limba oficială a țării ca nume al unei singure clase sociale.

---

[192] R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, p. IV—V, 23, 24, 29, 52—54, 73, 88, 113, 146 cf. 154, 215; 152 cf. 208; 162 cf. 206; 210—15; 257, 316.

[193] N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor*, p. 5—6: Un ⟨drept românesc⟩ deosebit de principiile romane și de obiceiurile feudale a fost recunoscut de toți aceia cari au avut români, de dincoace sau de dincolo de Dunăre, în stăpînirea lor. Acest «drept», care nu e decît un străvechi obiceiu, cu îndoite rădăcini tracice — cele mai puternice și mai adînci — și slave, se poate urmări în deosebite domenii. În acela care cuprinde legăturile omului cu pămîntul și legăturile dintre oameni determinate de pămînt, el înseamnă cam următoarea situație: Pe moșie neîmpărțită, lucrată de fiecare în măsura puterilor și nevoilor, mai mult decît a drepturilor sale, locuiesc urmașii unor bătrîni, unui întemeietor sau colonizator și celor dintîi vlăstare ale lui. Satul sau cătunul format din ei se privește ca o alcătuire ce nu trebuie, pe cît se poate, să se amestece prin înrudire cu alte sate, apropiate ori depărtate cari au alt sînge, alt moș, alți bătrîni, altă obîrșie omenească și altă dezvoltare"

[194] I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească*, 1905, p. 56, 67, 294.

[195] St. Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 54.

[196] Într-un document din 5 mai 1538: със едом коню влашки (*Arhiv. Stat.*, *Valea* pach. 17, d. 1) ⟨DIR, XVI, B, II, p. 243—244⟩.

Dacă însă înțelegem de ce rumânii n-au mai fost numiți *vlahi* în limba slavonă, e mai greu de explicat de ce li s-a zis *vecini* (кєчини). Forma noului termen arată că avem a face nu cu un împrumut latin, ci cu cuvîntul românesc *vecin* din limba vorbită. Cum s-a făcut de s-a adoptat in limba slavonă chiar cuvîntul românesc și nu cel slav corespunzător, și de ce i s-a atribuit un înțeles pe care nu l-a avut niciodată în limba română, sunt întrebări la cari e greu de răspuns. Bănuiesc că este la mijloc o influență bizantină după analogia cu πάροικοδ.

Din Țara Românească denumirea de *vecin* se pare că a trecut apoi și in Moldova, dar nu în forma românească, ci tradusă prin slavicul сȣсѣдъ, care alături de înțelesul obișnuit de vecin a dobîndit astfel și pe acela de „rumân“ adică țăran neliber. Cuvîntul slavic a dat mai tîrziu prin traducere în limba literară pe „vecin“ cu înțelesul de *rumân*. Numai așa îmi explic înțelesul acesta special al cuvîntului *vecin* în documentele moldovenești din secolul al XVII (-lea) și XVIII(-lea), alături de înțelesul cel obișnuit [198]. Se pare însă că *vecin* cu înțelesul de țăran neliber, a rămas mai mult un termen literar, care n-a izbutit să alunge din limba vorbită numele de *rumân*, intrebuințat, după cum mi se spune, pînă în timpul din urmă, în înțelesul de *țăran de rînd, om de treapta cea mai de jos*.

Înfățișînd raporturile rumânilor cu pămîntul și cu stăpînii am expus numai o parte a chestiunii. De celelalte — situația lor din punct de vedere fiscal și politic, transformările prin care au trecut de la întemeierea țării pînă la dispariția lor, caracterul general al rumâniei la poporul român, precum și originea acestei instituții — ne vom ocupa după ce vom fi studiat cealaltă clasă socială, a proprietarilor. Aceasta va forma obiectul unei viitoare comunicări.

---

[197] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 305—6.

[198] Vezi pentru acest înțeles N. Iorga, *Documente românești din Arhivele Bistriței*, 1899, I, p. 25, 26, 44, 87; II, 6, 12, 18—19 etc.

Despre
BOIERI

DESPRE BOIERI*

M-am ocupat în două comunicări precedente[1] *de șerbi sau rumâni. Trec acum la clasa oamenilor liberi. Am văzut că pînă către sfîrșitul secolului al XVI-lea, libertatea era în strînsă legătură cu moșia. Nu putea fi liber decît acela care era posesorul unei ocine, oricare ar fi fost întinderea ei. Pierderea ocinei atrăgea după sine și pe aceea a libertății. Omul fără pămînt era șerbul stăpînului moșiei pe care trăia. Într-o societate astfel organizată, clasa oamenilor liberi se confundă deci cu aceea a proprietarilor de pămînt. Obișnuit, aceștia sînt cunoscuți sub numele de boieri și moșneni (în Moldova „răzeși"), cei dintîi reprezentînd proprietatea mare, ceilalți pe cea mijlocie și mică, stăpînită aceasta din urmă, mai totdeauna, în devălmășie. Să cercetăm acum dacă aceste denumiri sînt în legătură cu întinderea proprietății și felul stăpînirii ei, ori au altă explicare.*

---

* În prefața la ediția din 1919, editorul Costantin C. Giurescu făcea următoarele precizări: „Studiul de față tratînd *Despre boieri* este o completare a celor două anterioare *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai-Viteazul* și ***Despre rumâni.*** El reprezintă cursul ținut la Universitate în primăvara anului 1918, expunînd rezultate noi în domeniul organizării sociale din trecutul nostru. Acest studiu trebuia să formeze a treia comunicare la Academie fiind redactat în acest sens în manuscrisul lăsat.

Am reprodus în mod fidel acel manuscris, deși sînt indicații că în unele părți autorul intenționa să aducă oarecari modificări formei. Neavînd însă posibilitatea să redau gîndul ultim al scumpului dispărut, am preferat să-l public așa cum se găsește fixat în manuscris" (nota. D.C.G.).

[1] *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul* (*Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.*, Seria 2, Tom XXXVII) și *Despre rumâni* (*ibidem*, tom XXXVIII).

I

BOIERII

1 CONCEPȚIA ASUPRA BOIERIMII ÎN SECOLELE AL XVIII(-lea) ȘI AL XIX (-lea)

Este îndeobște știut că sub numele de boieri se înțelege nobilimea poporului român și că ei formau clasa privilegiată. Dar ce anume condițiuni trebuia să îndeplinească cineva spre a fi considerat ca boier și cari erau privilegiile legate de această însușire sînt chestiuni mai puțin lămurite[2].

a) *Alcătuirea boierimii după Cantemir*

Cele dintîi știri asupra alcătuirii clasei boierești datează de-abia de la începutul secolului al XVIII-lea și ele se datoresc în Moldova lui Dimitrie Cantemir, iar în Țara Românească cercetărilor făcute de austriaci în Oltenia.

Cantemir spune că nobilimea moldoveană se compune din trei clase: 1) *dregătorii* din slujbele mai înalte și urmașii lor: 2) *curtenii*, sub care nume el înțelege pe proprietarii de sate moștenite, cari nu dobîndiseră încă slujbe și 3) *călărașii*, cari serveau în războaie pe cheltuiala lor, în schimbul folosinții moșiilor ce le fuseseră hărăzite de domni. În urma acestora, Cantemir înșiră, ca o a patra clasă, și pe *răzeși*, despre cari, însă, spune că preferă să-i considere mai degrabă ca țărani liberi decît ca boieri[3].

Rezerva aceasta face ca spusele sale să poată fi interpretate în două feluri. Alcătuirea boierimii moldovene se înfățișează în chip cu totul diferit, după cum considerăm ori nu și pe răzeși ca făcînd parte din ea. *Dacă îi socotim ca boieri, atunci clasa boierească cuprindea — pe lîngă slujbași — pe toți proprietarii de pămînt, fără excepțiune.* Pentru acei boieri care nu aveau slujbe, moșia, oricare ar fi fost întinderea ei, constituia semnul nobleței. În acest sens se exprimă Cantemir și aiurea. În *Istoria imperiului otoman*, el spune că la români nu există alt semn de noblețe decît moșia părintească, care trece prin moștenire de la tată la fiu [4]. Noblețea întregii clase a proprietarilor pare să fi fost pentru el în legătură cu originea lor romană. Cantemir credea că orice cetățean roman era nobil; coloniștii și ostașii aduși de Traian în Dacia, fiind cetățeni romani, erau toți nobili [5]. Urmașii lor, drept cari el socotea numai pe moldovenii cu moșie — țăranii fără pămînt fiind aduși după întemeierea Principatului de prin țările vecine [6] — se bucurau de aceeași însușire: erau nobili ca și strămoșii lor.

---

[2] Denumirea de boier constituia un titlu nobiliar. Un alt cuvînt pentru a exprima calitatea de nobil, în afară de acela de boier, nu a existat în Țara Românească. În Moldova se mai întîlnește, în chip excepțional însă și numai în timpurile mai vechi, și acela de nemeș. Boier are (și a avut) în vorbirea obișnuită două înțelesuri: unul mai restrîns, care însemnează „dregător", și un altul mai larg, care caracterizează pe omul nobil, cel ce se deosebește de omul de rînd.

[3] *Descriptio Moldaviae*, 1872, p. 114. „Hac ratione cum nimis augeretur nobilium moldavorum numerus, in tres ordines dispertire totam nobiliatem principibus placuit. Primus locus *baronibus* datus est, iis nimirum, qui vel ipsi a principibus ad superiora reipublicae munera essen evecti, vel e talium sangvine nascerentur. Eodem fere ordine, quo in Russico imperio boiarski rod a reliquis inferioris conditionis nobilibus distingvitur. Secundo ordine, habentur *curteni* vel aulici, qui unum alterumve pagum haereditate a majoribus acceperunt, quales inter Russos dvoriane vocantur. Tertiae stationis sunt *Calaraszi*, equites, qui pro terrarum, quas ipsis principes concessere, usu semper eosdem in expeditione suis expensis sequi tenentur. Ultimi sunt *Rezessi*, quos colones liberos quam nobiles vocare mallemus, Russorum Odnocvorcis fere correspondent, nec rusticorum aulas habent, sed plures simul unum pagum habitant, suasque terras vel ipsi, vel per servos conductitios colunt".

Dacă însă eliminăm pe răzeși dintre boieri și-i socotim ca țărani liberi, alcătuirea boierimii se schimbă cu totul. Criteriul nobleții nu mai e moșia. Dintre cele trei clase de boieri, două cuprind pe dregători și militari. Singurii a căror nobleță nu ar fi în legătură cu slujba domnească sînt curtenii. Dar caracterizarea acestora ca *stăpîni de sate care nu ajunseseră la dregătorii* este neexactă.

Curtenii posedau, într-adevăr, sate și moșii; dar nu această însușire constituia caracteristica lor; ei aveau o organizație militărească, fiind împărțiți în căpitănii pe județe; erau prin urmare un fel de slujitori domnești, ca și călărașii [7]. Cele trei clase de boieri constituiau de fapt una singură, formată din slujbași de diferite categorii. Și încă nu de toți, căci în afară de dregătorii înalți, de curteni și de călărași, mai existau și slujbași mai mărunți, foarte numeroși, precum și alte categorii de militari de care Cantemir nu face nici o mențiune. Mărginindu-se, însă, a socoti ca boieri numai pe cei arătați ca atare, constatăm că, fără răzeși, boierimea se compunea din dregători și militari. *Noblețea apare, în acest caz, ca o consecință a slujbei.* Concluziunea aceasta diferă cu totul de aceea la care ajunsesem considerînd și pe răzeși ca nobili. Deosebirea este fundamentală. Nu este vorba numai dacă o foarte importantă categorie de locuitori — aproape o treime din populația țării — trebuie privită ori nu ca boieri, ci de însuși principiul pe care se întemeia la noi clasa boierească. Dacă și răzeșii erau boieri, atunci criteriul după care cel nobil se deosebea de omul de rînd era *moșia*; dacă nu erau, criteriul îl forma slujba.

---

[4] *Istoria Imperiului otoman*, trad. Hodoș, 1876, II, 624 nr. 34.

[5] *Descriptio Moldaviae*, 112; „Neque enim fore arbitramur, qui neget cives militesque Romanos fuisse, quos Trahjanus postea quam Decebalum devicisset, totumque dacicum regnum subvertisset, in Daciam ceu novas colonias deduxerat... constans inter omnes Romanorum mos, quo prohibebantur, in legiones quemquam legere, nisi civis, eoque ipso nomine nobilis esset".

[6] *Ibidem.*, p. 121: „Rusticus pure Moldavys nullus est qui reperiuntur vel russicae vel transylvanice, aut, uti apud nos vocari solent, ungaricae sunt originis".

[7] Curtenii nu erau numai stăpînii de sate (villas), ci și mici proprietari, cari n-aveau pe moșia lor pe nimeni. Sunt unii care abia au o casă. (G. Ghibănescu, *Ispiscace și Zapise* I, Iași, 1907, p. 171—2, 182 și 232). În timpurile mai vechi stăpîn de sat însemna posesor al unei moșii cu iobagi. Satul îl formau iobagii; fără ei moșia era seliște. Mai tîrziu (s. XVII) stăpîn de sat putea să însemneze proprietar pe moșia căruia trăiau săteni, fără să-i fie iobagi. Întrucît pe vremea lui Cantemir existau ambele aceste accepțiuni, este probabil că el întrebuințează această expresie în ambele sensuri.

Vezi despre curteni: Iorga, *Studii și documente*, XVIII, 16: „Totuși încă de la început aflăm la munteni, pe lîngă boieri și curteni — aceștia din urmă desigur: strajă și oameni de serviciu — cnezi și rumâni". *Idem*, I. Bogdan, *Doc. Rîzenilor*, p. 387: Sub „curteni" nu s-a înțeles niciodată „nobili" în general. Ei au fost totdeauna o anumită clasă militară. Nobil în general se zicea *nemiș* adică, „de neam". Cf. Xenopol, *Ist. Rom.*, II, p. 434—5; Iorga, *Geschichte des rum. Volkes*, I, p. 331—3; *Ist. arm.*, p. 319.

Nehotărîrea lui Cantemir în privința răzeșilor pare să rezulte tocmai din cauza șovăirii lui între aceste două concepții.

b) *Alcătuirea boierimii pe timpul ocupațiunii austriace a Olteniei*

Aceeași nesiguranță în precizarea elementelor din care se compunea boierimea se constată și pe timpul stăpînirii austriace în Oltenia (1718—1739), cînd în jurul acestei chestiuni se iscă o foarte aprinsă discuție. Boierii cereau atunci, potrivit asigurării pe care împăratul o dăduse deputaților olteni la 30 mai 1717, că privilegiile clerului și boierimii vor fi respectate [8], ca să fie scutiți de *dijmărit*, adică de zeciuiala cuvenită domniei din stupi, porci și vin, iar *oieritul* — sau dijma din oi — să-l plătească numai la trei ani o dată, scutiri de cari se bucuraseră mai înainte sub domni. Cînd a fost, însă, să se alcătuiască lista celor ce urmau a fi considerați ca boieri, s-au ivit greutăți foarte mari. Noțiunea de boier era cu totul vagă. În afară de cîteva zeci de familii de slujbași înalți, mari proprietari și urmași de ai lor, asupra cărora toată lumea era de acord, în colo părerile erau împărțite. Din informațiile culese de austriaci reieșea că se mai bucuraseră de asemenea scutiri, fiind priviți ca aparținînd casei boierești: *mazilii, slujitorii, cămărășeii, sutașii* și *aleșii*[9].

Mazilii erau boieri fără dregătorii [10], sub numele de slujitori se înțelegeau militarii precum și slujbașii mărunți ce atîrnau de marii boieri (bănișori, logofeți, vornicei, visternicei etc.), întrebuințați în treburile domniei. Ei aveau organizare militară și, după cît se pare, corespundeau curtenilor din Moldova. Aleșii erau locuitorii mai cu stare ai satelor deosebiți din cislă, avînd cislă aparte. Cămărășeii și sutașii erau categorii fiscale, formate din acei contribuabili care în schimbul unei sume determinate, plătită la termene anumite, erau scutiți de orice altă dare sau dijmă; pentru a face parte din ele, în afară de birul respectiv nu se cerea nici o altă condițiune.

Constatăm deci că nici în Țara Românească nu exista la începutul secolului al XVIII(-lea) o concepție tocmai clară asupra boierimii.

În general erau priviți ca boieri, pe lîngă slujbași, și oamenii cu avere, cari în orînduirea fiscală aveau o situație deosebită de a contribuabililor de rînd. Austriacii nu au admis această stare de lucruri; ei au desființat toate împărțirile și denumirile întrebuințate mai înainte, hotărînd formarea unui catalog în care să se înscrie familiile boierești cărora urmau să li se acorde, de aci înainte, scutirea de dijmărit. Catalogul a fost întocmit de Administrație la 3 iulie 1723 și cuprindea cam 135 de familii și neamuri boierești, între cari figurau și 20 de boierinași, 12 sutași și vreo 16 căpitani, funcționari străini și negustori [11]. Catalogul acesta a fost criticat cu violență de funcționarii fiscali, cari tăgăduiau celor mai mulți din cei înscriși în el însușirea de boieri. Ei nu recunoșteau ca boieri decît pe marii dregători, sau pe aceia ai căror părinți, moși și strămoși ocupaseră *fără întrerupere* demnități înalte[12]. Camera aulică, admințînd punctul de vedere al funcționarilor săi, recomandă la 30 iulie 1724 contelui Königsegg, de care depindea administrația politică și militară din Oltenika și baronului Viechéter, capul celei fiscale, ca să considere ca nobili, scutindu-i de dijmărit, numai următoarele trei categorii de locuitori:

---

[8] *Die Cis-alutanische Walachei unter kaiserlicher Verwaltung, 1717—1739*, von Hauptmann Jacunenz, în *Mittheilungen des k, und k. Kriegs-Archivs*, XII, Wien, 1900, p. 174 și urm.

[9] C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt austriaci*, p. 390—1, 394, 486, 496, 564.

[10] *Ibidem*, p. 390, 394.

[11] C. Giurescu, *Material*, p. 567—570; cf. p. 598.

1) Cei recunoscuți îndeobște ca adevărați boieri, cum erau Cantacuzinii și Bălăcenii ridicați la rangul de conți de împăratul Leopold.

2) Marii dregători, precum și:

3) Cei ce vor putea dovedi că familia lor a fost neîntrerupt în funcțiuni timp de 4 generații [13].

Această hotărîre însemna, de fapt, tăgăduirea calității de nobil celei mai mari părți a boierimii oltene. Cu privire la condițiunea celor patru generații de slujbași, Königsegg observă, într-un raport din 25 octombrie 1724 către Consiliul de război, că nu crede că se vor găsi doi ori trei boieri cari să poată produce o asemenea dovadă [14]. Din această cauză hotărîrea Camerei aulice nici n-a fost aplicată; cei înscriși în Catalogul Administrației au fost recunoscuți și mai departe ca boieri, bucurîndu-se de scutirea de dijmărit și oierit.

Ceea ce se desprinde atît din spusele lui Cantemir, cît și din constatările austriacilor în Oltenia este că, la începutul secolului XVIII, diferitele elemente din care se compunea îndeosebi boierimea mică nu erau toate destul de bine caracterizate, încît o deosebire hotărîtă între această clasă și restul populației nu se putea face. Ceea ce pare sigur, e *că însușirea de boier era în legătură* nu numai cu *slujba, dar și cu moșia*. În general, erau recunoscuți ca boieri și boiernași toți cei ce se aflau în slujba domnească, oricare ar fi fost felul ori gradul funcțiunii, foștii demnitari înalți și urmașii lor, cîtă vreme păstrau încă o situație materială corespunzătoare, precum și marii proprietari indiferent de originea lor. În ceea ce privește, însă, pe slujbașii mărunți cari nu mai erau în funcțiune, pe scoborîtorii săraciți ai marilor dregători, precum și pe proprietarii mijlocii și mici, lucrul e mai puțin clar. Aceștia sînt atît de aproape de moșneni sau de țărani, încît se confundă cu ei. În epoca de care ne ocupăm, un criteriu sigur pentru deosebire nu există.

c) *Reforma lui Constantin Mavrocordat* (*1739*)

Situația boierimii a fost clarificată prin reforma săvîrșită în 1739 de Constantin Mavrocordat. Atît compunerea cît și privilegiile ei au fost determinate atunci în chip lămurit. Noua organizare se întemeiază pe principiul că însușirea de boier este consecința exercitării unei funcțiuni. Se numesc boieri — spune Bauer — aceia care se află sau au fost în slujbe (*Mémoires* p. 42.). Concepția că boieria ar fi în legătură cu moșia a fost astfel cu totul înlăturată. Clasa boierească se găsea mărginită la dregători și la urmașii lor.

---

[12] În memoriul din 28 iulie 1723 prin care cere respingerea catalogului făcut de Administrație, comisarul Uhlein definește astfel înțelesul cuvîntului *boier*: „Ad primam quaestionem zu kommen ist dieses die wahrhaffte Etymologia nominis, und bedeuthet das Wort Boer nicht anders alls eine solche Persohn so entweder selbsten actu eine von denen vornehmern Hofbediengungen hat, oder dessen Eltern und Uhruhrältern in continua serie in dergleichen führnehmbern Hoffbediengungen gestanden. Wodurch dann die Opinion deren jenigen von selbsten zerfallet, welche vermeinen alss ob das Wort Boer einen Baronem oder Nobilem denotire, gestalten in der Walachey ausser einigen Graffen kein vera nobilitas ist, inzwischen ist jedoch dieses der Landts—Brauch und uhralte Gewohnheit quod eiusmodi Boerones assimilentur nobilibus. (C. Giurescu, *Material*, p. 594).

[13] C. Giurescu, *Material*, p. 630—1.

[14] *Ibidem*, p. 638.

Boierii care se aflau ori fuseseră în dregătorii au fost împărțiți în două categorii: Cei de la ban și pînă la clucerul de arie se numeau *boieri mari* sau *veliți*; ceilalți erau boieri de clasa a doua[15]. Urmașii dregătorilor au fost împărțiți și ei în două clase: cei ce se trăgeau din boierii veliți erau numiți *neamuri*; scoborîtori celorlalți *mazili*[16]. Împărțirea aceasta se făcuse în vederea privilegiilor deosebite de care aveau să se bucure fiecare categorie; boierii mari și neamurile erau scutiți de orișice dare; cei din clasa a doua și mazilii, numai de vinăriciu și dijmărit[17].

Pentru a fi înscriși la neamuri sau la mazili, urmașii foștilor dregători trebuiau să prezinte unor comisiuni formate din boieri mari actele cari probau descendența lor[18].

Din cărțile liberate de aceste comisiuni se vede, însă, că în cele două categorii nu intrau scoborîtorii dregătorilor din veacurile trecute a căror filiație de altfel, în lipsa actelor de stare civilă, ar fi fost greu și de cele mai multe ori chiar cu neputință de stabilit, ci numai urmașii celor din ultimul timp, adică *fiii* și *nepoții* de dregători. De aceea în formularele unor asemenea cărți sînt trecuți numai *tatăl* și *moșul*[19]. Din această cauză, numărul celor înscriși la neamuri și mazili imediat după decretarea reformei a fost cu totul restrîns. În Moldova, în primul ei an de aplicare (1742) s-au liberat doar 27 cărți de neamuri[20]. Măsura privea îndeosebi viitorul. La neamuri și mazili trebuiau să fie trecuți de aci înainte urmașii dregătorilor cari nu vor fi putut ajunge și ei în slujbe.

La începutul secolului al XIX-lea, se aflau înscriși în catastifele visteriei 765 de neamuri și 1694 mazili, fără cei din Mehedinți[21].

---

[15] *Istoria Țării Românești* tipărită de frații Tunusli, tradusă de G. Sion, p. 21, 49; Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, trad. Sion, III, 205. Boierii veliți erau următorii 19: banul, vornicul, logofătul, spătarul, visticrul, clucerul, postelnicul, paharnicul, stolnicul, comisul, aga, sărdarul, medelnicerul, slugerul, pitarul, vornicul de Tîrgoviște, armașul, șetrarul și clucerul de arie (Tunusli, p. 22—25).

[16] Tunusli, p. 49, 157; P. Teulescu, *Documente istorice*, București, 1860, p. 69; Dionisie Fotino, III, p. 205—207.

[17] *Ibidem.*

[18] Nu cunoaștem pînă acum compunerea și activitatea comisiunilor instituite în Țara Românească. S-au păstrat, însă, în Condica lui Constantin Mavrocordat cărțile de neamuri liberate în Moldova, în cursul anului 1742 (Acad. Rom., Ms. 237, fo. 527 și urm; publ. în rezumat de d. N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 276).

[19] Iată cuprinsul celei dintii din Condica lui Constantin Mavrocordat:
„Io Constantin Neculae Voevoda b.m. g.z.M.
După dovedire să se scoată la niamuri, după cum s-au hotărît.
Leat 7250, fevruar 4 .
Aflînd că adivărul, am dat această mărturie, dovada dumnealor:
Fiul: Andrei Balșovici vtori spatar.... Mihai Racoviță Vodă, leat 7227.
Tatăl: Vasăli Balș, vtori logofăt... Antiohie Vodă, leat 7213.
Moșul: Ionașco Balș vel vornic.... Anton Rusăt Vodă, leat 7175.
Vel logofă (alb); Ion Neculce biv vornic; Alistqarho ban, Toader Păladi vel vistier; Costache *Razul vel vornic". (Acad. Rom., Ms. 237, fo. 527, cf. N. Iorga, Studii și doc., IV, p. 276)*

[20] *Copiate nu în ordine cronologică în Condica lui Constantin Mavrocordat (Ac. Rom.,* Ms. 237).

[21] Dionisie Fotino, trad. Sion, II, p. 150—182.

Organizarea dată boierimii de Constantin Mavrocordat a rămas în ființă, în liniile ei principale, pînă la desființarea privilegiilor, prin articolul 46 al Convențiunii de la Paris (19 august 1858)[22].

Modificările care i s-au adus în acest timp sînt fără importanță; ele n-au alterat în chip simțitor nici compunerea, nici privilegiile stabilite prin reforma din 1739.

d) *Părerile istoricilor*

După cum vedem, boierimea se înfățișează ca un element social bine caracterizat numai de la Constantin Mavrocordat încoace; compunerea ei în epoca anterioară rămîne, însă, controversată. Nesiguranța pe care am constatat-o la începutul secolului al XVIII-lea nu a fost încă risipită. Ba am putea chiar spune, judecînd după diversitatea părerilor pe care le întîlnim în istoriografia noastră, că ea a devenit și mai mare. Cel dintîi istoric care s-a ridicat împotriva concepției — stabilite prin reforma lui Constantin Mavrocordat — că boieri ar fi fost numai cei ce se aflau ori fuseseră în vreo dregătorie publică, este Xenopol. El susține că a existat o nobilime ereditară în afară de dregătorii și mai veche decît ele, a cărei origine datează din epoca înrîuririi slavone. Această părere o întemeiază pe spusele lui Cantemir, care face deosebire între dregători și nobili, pe unele pasaje din cronici și documente, în cari sînt numiți boieri persoane cari nu au funcțiuni, precum și pe faptul că în documentele vechi se văd o sumă de boieri mari fără titluri, ba ei au chiar precădere față de dregători, fiind înșirați în documente înaintea lor [23]. Argumentația lui Xenopol prezintă, însă, două lacune. El nu arată ce deosebire există între această nobilime ereditară, independentă de dregătorii și aceea formată din foștii demnitari și urmașii lor cei mai apropiați, cari au fost întotdeauna considerați ca aparținînd boierimii. Distincțiunea era cu atît mai necesară, cu cît cele mai multe dintre argumentele pe cari le aduce, se referă la aceștia din urmă. Nu se arată apoi în ce constă deosebirea dintre cele două categorii de boieri despre cari se afirmă că fuseseră dăruiți de domni cu moșii, cu îndatorirea să apere țara (II, 433—4), și nu se precizează cine făcea parte din acea nobilime ereditară, de ce privilegii se bucura și în ce raport se găsea față de dregători și restul populației [24], Din cauza aceasta, părerea lui Xenopol, deși pornea dintr-o intuiție istorică justă, n-a fost împărtășită decît de Gr. G. Tocilescu [25].

Un alt istoric care s-a ocupat mai de aproape de boierime este Radu Rosetti. Și el pune începutul clasei nobiliare înainte de întemeierea Principatelor, dar face deosebire între acea nobilime străveche și boierimea de mai tîrziu ridicată din mijlocul ei. Nobilimea anterioară domniei o formau cnezii și urmașii lor. Din judecători sătești aleși de obștea locuitorilor, cnezii se transformaseră pe nesimțite într-o clasă nobiliară care își transmitea prin moștenire puterea cîrmuitoare; cu timpul (s. XV—XVII) ei pun stăpînire și pe moșia celor ce-i aleseseră. Toți proprietarii de pămînt de mai tîrziu, fie ei mari ori mici, boieri ori răzeși, sînt urmașii acelor cnezi uzurpatori. Intemeierea domniei și crearea diferitelor dregătorii au avut drept urmare ridicarea din mijlocul nobilimei cneziale a *clasei boierești,* formată din marii demnitari. Cu timpul, denumirea de *boier,* care la început se aplica numai acestora, începe să se dea oricărui om bogat; boierimea ajunge astfel să cuprindă întreaga clasă stăpînitoare. Urmașii cnezilor cari n-au ocupat dregătorii — răzeșii — au fost asimilați cu oamenii de rînd, plătind aceleași biruri ca și ei. Boierii au pornit împotriva lor o acțiune aproape sistematică de nimicire, sărăcindu-i și silindu-i să-și vîndă moșiile [26].

---

[22] Articolul 46: „Les Moldaves et les Valaques seront tous égaux devant l'impôt et également admissibles aux emplois publics, dans l'une et l'autre Principauté. ... Tous les privilèges, exemption ou monopoles, dont jouissent encore certaines classes, seront abolies (Ghenadie Petrescu, D.A. Sturdza și D.C. Sturdza, *Acte și documente relativ la istoria renașterei Romîniei*, vol. II, p. 313). Vezi și: *Dezrobirea țiganilor, ștergerea privilegiilor boierești, emanciparea țăranilor*, de M. Kogălniceanu, 1894.

[23] *Istoria Romînilor*, ed. I, II, p. 200—211.

[24] Xenopol spune că boierii fără dregătorii cari alcătuiau împreună cu dregătorii, curtenii, datorau serviciul militar fiindcă *domnii* le dăduseră moșii. II. p. 434—5.

[25] *Manual de Istoria romînilor*, ed. 1899, p. 497—498.

R. Rosetti înțelege așadar prin boieri în special pe *marii dregători;* titlul s-a aplicat apoi tuturor *oamenilor bogați.* Privilegiul lor era scutirea de biruri. Pe răzeși, deși le recunoștea o origine nobiliară, nu-i consideră, însă, ca boieri și crede că nu se bucurau de nici un privilegiu.

Ceilalți istorici s-au exprimat despre boierime numai incidental, N. Iorga împărtășește părerea că boierimea pornește de la slujbă. El afirmă că la început numai dregătorii se numeau *boieri,* titlu adus cu ei de căpeteniile sîrbo-bulgare aruncate de cucerirea turcească dincoace de Dunăre, cari ar fi fost cei dintîi dregători. Cu timpul prin donații domnești, colonizare și cumpărături, boierii, la început foști țărani sau străini, se transformaseră într-o aristocrație de mari proprietari [27].

După d. I. Bogdan, noblețea era în timpurile vechi în legătură cu moșia. Stăpînitor de pămînt era atunci identic cu nobil, întocmai ca în Polonia sau în Ungaria[28]. Toți proprietarii de moșii le aveau ca danie de la domni; pămîntul fusese tot domnesc. Țăranii aveau numai uzurfuctul[29].

---

[26] Radu Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova,* 38, p. 40, 49, 232—235, 253, 299

Cam aceeași teorie în privința raportului dintre boieri și răzeși o are și G. Ghibănescu. *Surete și izvoade,* V (1908) p. III: „Răzeșimea fiind clasa din care se alegea boierimea, marea, majoritate a boierilor cumpărători îi găsim răzeși în cutare sat... Mai toți marii boieri ai țării au ieșit din răzeși și s-au contopit cu răzeșii. Răzeșii la noi e vechea nobilime teritorială în țările noastre, pînă ce au venit fluxul de familii străine și s-au hultuit cu sîngele nostru propriu, intrînd și acaparînd averile în mîinile lor".

[27] *Geschichte des rumänischen Volkes,* Gotha, 1905, vol. I p. 252—3: „Die Würdenträger des walachischen Herrschers heissen wie bei den benachbarten Bulgaren *boiari,* БОЛЪРИН; ihr Ehrenname ist Jupan oder Pan; auch hier zerfallen sie im „grosse" und „kleine Bojaren".

Același, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor,* în *Studii și documente,* XVIII, 1908, p. 16: „Țara Românească a avut la început... numai țărănime pe deplin liberă și stăpînă — în chipul colectiv pe care-l cunoaștem, chip întemeiat pe moștenire — pe pămînturile ce lucra, pe heleșteu și pe pădure. Această țărănime nu se putea scoborî dintr-o stare inferioară prin clasa boierească din veacul al XIV-leasau al XV-lea *alcătuită din cîțiva dregători numai,* și neavînd încă banul cumpărărilor și exproprierilor în momente de criză la îndemîna ei". Același, *Scrisori de boieri,* 1912, p. II—IV: „Aruncarea dincoace de Dunăre, de avîntul turcesc a căpeteniilor sîrbo-bulgare mi-a dat, împreună cu o limbă de stat, cu o cancelarie și *înalți dregători*... Din Țara Românească, supusă cea dintîi înrîuririlor de peste Dunăre, numele și lucrul au trecut în Moldova... Încă din vremea lui Petru al Mușatei, preietenul, ocrotitul lui Mircea Munteanul, cei dintîi boieri apar... Cei dintîi boieri au fost neapărat străini, în Țara Românească; în scurtă vreme însă, dregătorii greco-slavi sînt foarte puțini și abia mai pot fi recunoscuți din ceilalți. Această boierime a începuturilor de organizare românească n-a fost și stăpînă de moșii mari și nu era de nevoie ca ea să stăpînească o bucată de pămînt mai întinsă. Astfel lipsea întîia condiție pentru crearea acelei ereditățí în funcțiuni care hotărăște apariția unei adevărate aristocrații. În adevăr, boierii erau sau foști țărani sau străini. Nici unii nici alții nu aduceau cu ei o situație superioară ca stăpîni de ogoare... Colonizarea, tot mai întinsă ca și confiscarea, tot mai deasă în luptele pentru scaun ale pretendenților, au stabilit astfel, încă din veacul al XV-lea, legătura dintre dregător și proprietar mare, și ele făcură deci să existe o aristocrație românească: atunci cînd îi lipsea toiagul slujbei, ea avea casele de la moșie, cu dijma semănăturilor, cu stăpînirea iazului, a pădurii, a morii și cîrciumii, dar niciodată dreptul de judecată și de pedeapsă".

Părerile istoricilor sînt, cum vedem, foarte împărțite. În fond, ele se reduc, însă, tot la cele două concepții, pe care le-am constatat și la Cantemir: unii pun formarea boierimii în legătură cu slujbele, alții cu stăpînirea pămîntului. Să încercăm a lămuri această controversă.

II

BOIERI FĂRĂ DREGĂTORII

Principiul pe care se întemeia organizarea dată clasei boierești de Constantin Mavrocordat nu era nou. Mărginirea boierimii la dregători corespundea unei vechi și statornice tradițiuni. Titlul de boieri se dăduse pînă atunci în mod obișnuit celor ce erau ori fuseseră slujbași, și nu numai celor mari, ci tuturor, mari ori mici. Boierie însemna în mod obișnuit dregătorie. Despre cel numit într-o slujbă se zicea că a fost boierit. Dregătoria era privită ca un titlu nobiliar. Cel ce o are se mîndrește cu ea. De aceea o adaugă totdeauna pe lîngă numele său. Ea constituie o parte integrantă a numelui, mai importantă chiar pentru deosebirea și recunoașterea personajului decît numele însuși. Titlul dregătoriei și-l păstrează boierul și după ieșirea din funcțiunea În acest caz îl precedează de particula *biv*, care însemnează *fost*; de mult: ori însă această particulă lipsește.

a) *Boieri în divan fără titluri*

Dar dacă este adevărat că prin boieri s-a înțeles totdeauna mai ales dregătorii, fie ei mari ori mici, nu urmează de aci că boierimea se mărginea numai la ei. Între argumentele aduse de Xenopol ca să dovedească că existau boieri și în afară de dregători, este unul hotărîtor. El observă că în hrisoavele cele mai vechi, printre boierii care întăresc cu mărturia lor hotărîrea domnului, sunt unii ale căror nume nu sînt însoțite de nici un titlu de boierie; și aceștia nu numai că nu sînt inferiori dregătorilor, dar li se dă chiar un fel de precădere, fiind înșirați în hrisoave înaintea lor[30].

Să ilustrăm prin cîteva exemple din Țara Românească constatarea aceasta pe care Xenopol o sprijină numai pe documente moldovenești. Pînă la sfîrșitul secolului al XV(-lea) întîlnim printre martorii din hrisoavele domnești boieri fără dregătorii. Mă mărginesc să citez cîteva cazuri unde ei sunt cu mult mai numeroși decît cei cu titluri. Așa, într-un hrisov al lui Mircea din 4 septemvrie 1389, din 10 martori unul singur e dregător[31]; într-altul, de la Radu Praznaglava (1421—27), este iarăși un dregător față de opt boieri fără dregătorii[32]. Din 11 martori pomeniți în hrisovul din 22 iunie 1418, pe care Mihail îl dă mînăstirii Cozia, opt sînt fără titluri[33]; într-un alt hrisov dat de Alexandru (1431-35) aceleiași mînăstiri, sunt numai cinci dregători față de opt boieri fără dregătorii[34]. Hrisoavele în care boierii fără titluri se găsesc în același număr cu dregătorii sunt foarte numeroase[35].

---

[28] *Documentul Rîzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în sec. XV* (in *Anal Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.* Seria 2, tom. XXX, 1908, p. 368: „Din țărani, cei patru oșteni au devenit astfel proprietari", sau, cum se zicea atunci, „stăpînitori de pămînt", ceea ce era identic cu „nobil", întocmai ca în Polonia sau în Ungaria).

[29] I. Bogdan, *Cultura veche română*, p. 44—49.

[30] *Istoria romînilor*, II, p. 206, 209, 217—18.

[31] „Și acest zapis s-a făcut în orașul domniei mele numit Rîmnic înaintea a multe mărturii care sînt aceștia: Popa chir Nicodim, popa Gavril și Sarapion ⟨ieromonah⟩ și jupînii: Vladislav dvornicul, Bars Roman, Mădricica, Trufea, Vlad Dan, Oancea, Mogoș, Danciul, Cîrstian și înaintea celorlalți boieri ai domniei mele". (*Arhiv. Stat.*, Copie slavă cu un fragment din original și traducere de Stoica Nicolaescu ⟨publicat de P.P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, București, 1938, p. 51—54; tot aici actele interne pînă la 12 aprilie 1490⟩. ⟨DRV, B, I, p. 28—30.⟩

De obicei, boierii fără titluri sînt arătați numai prin numele lor de botez, însoțit de epitetul jupan: jupan Dan, Oancea, Mogoș, Danciul[36], Dragotă, Belotă[37], Stoica, Utmeș, Albul, Cîrstea[38], Voico, Șerban Liubitul, Bora, Neanciul[39], Dobrotă Borcea[40], Radu, Vîlcan, Mircea, Stan, Nan, Stanciu[41], Sarandino[42], Iarciul, Tocsaba[43], Tudor[44]: Duca, Iacov, Berivoi[45] etc.

Uneori numele cuprinde însă și alte elemente. Cînd părintele ori vreunul din frații boierului era mai cunoscut, se arătau aceștia: Stanciul al lui Barbu, Radu al lui Stan[46], Radu al lui Sahac, Vlîcsan al Florii, Radu al Borcii[47], Stan al lui Negrui, Coica al lui Utmeș, Cazan al lui Sahac[48], Stanciul fratele lui Mircea[49] etc. Alteori boierul e caracterizat printr-o poreclă: Grozea Moldoveanul[50], Costei Negrul[51], Stoica Rusul[52], Stanciul Sîrbul[53], Tatul

---

[32] „Și la aceasta martori: jupan Radul, jupan Vîlcan, jupan Cîrstea, jupan Mircea, jupan Stan, jupan Nan, jupan Stanciul, jupan Petre Zamora, logofătul Gherghina". (*Arhiv. Stat., Secț. Ist.* Original slav cu data 19 iunie, fără an și traducere română din 1856 de D.G. Peșacov) ⟨DRH, B, I, p. 98—100 datat (1421) iunie 19⟩.

[33] „Iată și mărturiile: jupan Voico, Radul Ban, Aga ban, jupan Șărban Liubitul, Stancio Sîrbul, Stancio Mezea, Cîrstea Tătarul, Bora, Neanciul, logofătul Pilea" (*Arhiv. Stat., Secț. Ist*). ⟨DRH, B, I, p. 86—88.⟩

[34] „Și martorii: jupan Albul și Radu al lui Sahac și Stanciu fratele lui Mircea și Vlîcsan al lui Florea și Radu al lui Borcea, Nan Pascal, Tatul Sîrbul, jupan Iarciul, Stancea Spătarul și Stanciu vistierul, Vlaico Stolnicul, Barbu Paharnicul, Cazan logofătul" (*Arh. Stat., Secț. Ist.* Original slav cu data iunie 25, fără an, și traducere de Stoica Nicolaescu) ⟨DRH, B, I, p. 138—140, cu data 1436, iunie 25⟩.

[35] Pentru cele publicate, v.B.P. Hasdeu, *Arhiva istorică*, I, 1, 85, 142; Al. Ștefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj*, 1908, p. 18, 24, 26—27, 29, 32, 34, 36 etc. Pentru inedite vezi doc. din *Arhiv. Stat, Secț. Ist.*

[36] Vezi p. 18 nr. 31.

[37] Document din 1409, mai 11, la *Arh. Stat, Secț. Ist.* ⟨DRV, P, I, p. 75—76⟩.

[38] Document din 1415, martie 28. *Ibidem* ⟨ DRH, B.I, p. 78—80⟩.

[39] 1418, iunie 22, *ibidem* ⟨DRH, B, I, p. 86—88⟩.

[40] Document fără dată de la Dan Voievod (1420—1431). *Ibidem* ⟨DRH, B.I., p. 122—123, datat (1429).⟩

[41] Document din 19 iunie, fără an, de la Radu Praznaglava (1421—27), *Ibidem* ⟨DRH, B, I, p. 98—100, datat (1421).⟩

[42] 1430, septembrie 16, *ibidem* ⟨DRH, B.I., p. 128—130⟩.

[43] 1431, noiembrie 17, *ibidem* ⟨DRH, B.I, p. 133—134⟩.

[44] 1437, august 1, *ibidem* ⟨DRH B.I, p. 145—146⟩.

[45] 1451, martie 28, *ibidem* ⟨DRH, B, I, p. 178—179⟩.

[46] 1409, mai 11, *ibidem*, ⟨DRH, B.I, p. 75—77⟩.

[47] Document din 25 iunie, fără an, de la Alexandru-Vodă. *Ibidem* ⟨DRH, B, I, p. 138—140⟩.

[48] 1456, aprilie 15, *ibidem* ⟨DRH, B, I. p. 196—197⟩. Adeseori filiația nu este însă arătată prin genitiv: Stancio Mezea (Doc. din 1418, iunie 22, *Ibidem* ⟨*ibidem*, p. 86—88⟩. Petru Zămona (doc. de la nota 41), Nan Pascal 1428, sept. 10, *ibid.*). ⟨*ibidem*, p. 115—117⟩. Radu Sahac (Doc. de la nota 43). Stanciul Hanoi (1437, aug. 1. *Ibidem* și doc. din 10 august, același an, la N. Iorga, *Studii și doc.*, VII, 47) ⟨*Ibidem*, p. 146—147 și 148—149⟩. Manea Udriște (1439, sept. 8, în *Arhiva istorică*, I, 1, 85), Stoica Curcmaz (1451) martie 28, *ibidem* ⟨*Ibidem*, p. 178—179⟩. Dragomir Udriște (1456, apr. 15, *ibidem*, ⟨*Ibidem*, p. 196—197⟩ etc.

[49] 1437, aug. 1, la *Arh. Stat., Secția Ist.* și doc. de la nota 47 ⟨DRH, B, I., p. 145—146⟩.

[50] Doc. din 1397, Dech, 27, Hurmuzaki, I, 2, 341—2.

[51] Doc. de la nota 37.

[52] Doc. din 1415, iunie 10, public. de I. Bogdan în *Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.* Seria 2, t. XXVI, 109—115 ⟨DRH, B, I, p. 80—82⟩.

[53] Doc. de la nota 39.

Sârbul[54], Cârstea Tătarul[55], Cazan Crețul[56], ori prin arătarea satului de unde era de moșie: Dragomir din Segarcea[57], Dragomir din Brănești, Babușin din Luciani[58].

b) *Boierii din divan fără titluri nu erau ⟨decît în mică parte⟩ foști dregători*

S-ar putea bănui că boierii aceștia erau foști dregători. Menționarea lor ca martori în hrisoavele domnești s-ar explica astfel prin situația pe care o avuseseră mai înainte. O asemenea presupunere trebuie însă înlăturată ⟨pentru marea majoritate a acestor dregători⟩.

Următoarele fapte o dovedesc: În documentele vechi, în cele din prima jumătate a secolului XV mai cu seamă, vedem figurînd între martori cîte doi boieri cu aceeași dregătorie: Șerban vistier namestnic (adică locțiitor) și Manciul vistier, într-un hrisov din 11 mai 1409[59]; Radu ban și Aga ban, la 28 martie 1415[60], 10 iunie aceași an[61] și 22 iunie 1418[62]; Mihail logofăt și Cazan logofăt, la 28 martie 14511[63]; Dumitru și Stoian spătari, la 15 aprilie 1456[64] ⟨Costea și Rodea postelnici, la 27 ianuarie 1483[65] etc. În ⟨multe din⟩ aceste cazuri nu se poate vorbi de dregători în funcțiune cari ar fi dregătorii identice. ⟨Dregătoriile duble — cu excepția postelnicului[66] — n-au existat în Țara Românească în veacurile XIV și XV, ele se introduc mai tîrziu.⟩

E de observat apoi că boierii cu aceeași dregătorie apar cu totul excepțional; de obicei este un singur ban, vistier, logofăt etc. Dacă ar fi existat cîte doi dregători cu același nume, ar trebui să-i întîlnim în mod obișnuit în documente.

S-ar mai putea gîndi cineva la dregătorii de grade diferite; unul din boierii cu același titlu ar putea fi ban de județ, ori vistier, logofăt și spătar al doilea. Dar aceștia n-au figurat decît în cazuri excepționale ca martori în hrisoave, și cîtă vreme se aflau în funcție nu lipseau să arate gradul dregătoriei lor (vtori vistier etc.). Explicarea cea mai plauzibilă este că avem a face cu foști dregători, cari știm că purtau și după ieșirea din slujbă titlul demnității pe care o avuseseră. Dar în acest caz, boierii fără titluri nu puteau fi, se înțelege, foști dregători. Aceasta se vede și mai clar din documentele epocii următoare. În a doua jumătate a secolului al XV(-lea) se întîlnesc ca martori în unele hrisoave boieri din cîtetrele categoriile: fără titluri, dregători și foști dregători.

Iată s. ex., martorii dintr-un hrisov din 5 iunie 1483 al lui Vlad Călugărul: „Și mărturii: jupan Dragomir al Manii, jupan Neagoe al Borcii, jupan Drăghici fost vornic, jupan Vintilă Florescul, jupan Cîrstian vornic, jupan Stoica logofăt, Manea vistiiar, Danciul stolnic, Hărgot paharnic, Stanciul comis, Dediul spătar" [67].

---

[54] Doc. din 1428 sept. 10, la *Arhiv. Stat.*, *Secț. Ist.* ⟨DRH, B, I, p. 115—117⟩; doc. din 1439, aug. 2, *ibidem.* ⟨*Ibidem*, p. 154—156.⟩

[55] Doc. de la nota 39.

[56] Doc. de la nota 41.

[57] Doc. de la nota 52.

[58] Doc. de la nota 45.

[59] *Arhiv. Stat.*, *Secț. Ist.* orig. slav cu traducere din 1878 de D.G. Peșacov. Publicat și de Venelin, cu data de 1399 ⟨DHR, B, I, p. 75—77⟩.

[60] *Arhiv. Stat.*, *Secț. Ist.* Orig. slav, cu traducere din 1849 de G. Peșacov. ⟨DRH, B, I, p. 78—80.⟩

[61] I. Bogdan, *Un hrisov al lui Mircea cel Bătrîn*, în *Anal. Acad. Rom.*, *Mem. Secț. Ist.* Seria 2, tom. XXVI, p. 109—115 ⟨DRH, B, I p. 180—82⟩.

[62] *Arhiv Stat.*, *Secț. Ist.* Orig. slav, cu traducere din 1849 de G. Peșacov ⟨DRH, B, I, p. 86—88⟩.

[63] *Arhiv. Stat*, *Secț. Ist.* Orig. slav, cu traducere de G.Peșacov ⟨DRH, B, I, p. 178—179⟩.

[64] *Arhiva istorică*, I, 1, 142 ⟨DRH, B, I, p. 196—197⟩.

[65] ⟨Al. Lapedatu, *Vlad Vodă Călugărul*, p. 71.⟩ ⟨DRH, B.I, p. 297—299⟩.

[66] ⟨Const. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul marilor dregătorii*, p. 158. Se poate să fi existat și doi spătari în același timp.⟩

Din cele expuse mai sus rezultă, credem, cu evidență, că ⟨cei mai mulți dintre⟩ boierii fără titluri nu erau foști dregători. Este drept că de aci nu urmează că însușirea lor de boieri n-ar putea fi o consecință a favoarei domnești, ca și dregătoria. Dregători ori nu, este incontestabil că din moment ce mărturia lor se invocă spre a confirma hotărîrea domnului, ei erau oameni din nemijlocita sa apropiere, sfetnici cari îl ajutau în conducerea țării, credincioși pe devotamentul cărora își sprijinea tronul. S-ar putea deci ca titlul de boieri să-l datoreze situației lor de favoriți, indiferent dacă ocupau ori nu vreo dregătorie.

c) *Alți boieri fără titluri*

Se constată, însă, că titlul de boieri nu se aplica numai martorilor din hrisoave sau favoriților domnului. El are o întrebuințare cu mult mai largă. În documentele vechi întîlnim o mulțime de persoane cari nu trăiesc în preajma domnului și cari sunt totuși arătate ca boieri.

Iată cîteva exemple: la 4 septemvrie 1389, Mircea cel Bătrîn dăruiește mînăstirii Cozia o parte din satul Jiblea, care fusese al boierilor: Stanciul, Costea, Vîlcul, Albul și Radomir, cărora le dăduse în schimb satul Orleștii pe Olt, scutindu-le, în același timp, și partea ce le mai rămăsese din Jiblea de toate dările [68].

La 13 august 1437, Vlad Dracul confirmă „boierilor domniei mele lui Roinea și Radului și lui Dragomir și Albului și lui Vlăcsan și Vlaicului" stăpînirea asupra ocinelor lor din Lănjești, Gorni, Aninoasa, Rugul, Balotești și Găureni, pe care le scutește de dări [69]. Vladislav Basarab întărește în iulie 1451 „slugilor și boierilor domniei mele lui Dragomir Ruhat și feciorilor lui Ion și Vâlcul, și nepoților lui Dragomir, și Tatul cu feciorii săi și lui Micul cu feciorii săi, și lui Bora cu feciorii săi" mai multe sate și munți, ertîndu-le toate dările [70]. Același domn confirmă la 2 august 1453 „slugilor și boierilor domniei mele lui Stan și lui Vladimir, fratelui său, și fiului său Utmeș, și Radului" părțile din Zătreni ale lui Vlad, Stoica și Dan, pe care le cumpăraseră în zilele lui Basarab-Vodă, precum și Păușeștii, Vladimireștii, Foleștii, Coșanii și Coprozii, cumpărate și acestea, precum dovediseră cu martori, scutindu-i iarăși de toate dările [71].

Cei arătați în documentele acestea ca *boieri* sînt proprietari în devălmășie pe părți de ocină din diferite sate. Ei formează „cete" ai căror membri sînt grupați laolaltă prin originea comună a drepturilor lor de stăpînire asupra moșiei. Titlul de boieri ce li se dă trebuie să aibă altă îndreptățire decît slujba ori favoarea domnească. Este în adevăr exclus ca *toți* proprietarii devălmași dintr-un hotar să fi fost slujbași. Aci nu mai poate fi îndoială că cel puțin unii dintre ei nu erau foști dregători; boieria lor avea desigur, altă îndreptățire decît slujba. Ea trebuie să fie în legătură sau cu moșia, cei arătați ca boieri fiind toți mari proprietari, sau cu favoarea domnească, dovedită prin scutirea de dări care li se acordă. Cu care anume, se va vedea din documente de felul celor următoare, în care sînt numiți boieri persoane care nu se bucură de nici o scutire:

---

[67] A. Ștefulescu, *Documente slavo-române, relative la Gorj*, p. 24 ⟨DRH, B, I, p. 303—304⟩.

[68] *Arhiv. Stat., Secț. Ist.* Copie slavă și un fragment din original, în traducere de St. Nicolaescu ⟨DHR, B, I, p. 28—30.⟩.

[69] *Arhiv. Stat., Secț. Ist.* original slav cu 2 traduceri. ⟨*Ibidem*, p. 150—151.⟩

[70] *Arhiv. Stat.*, Acte depuse de I.N. și N. Popescu din Boișoara, Argeș, original slav cu traducere de Stoica Nicolaescu. ⟨*Ibidem*, p. 180—181.⟩

[71] *Arhiv. Stat, Secț.. Ist.* Original slav cu traducere din 1859 de Z. Nenovici. ⟨*Ibidem*, p. 191—193.⟩

La 1 iunie 1475, Basarab-Vodă confirmă „boierului domniei mele jupanului Stanciului cu copiii lui și fratele său Badea cu copiii lui" stăpînirea asupra satului Mușetești, care le era parte de moștenire, și parte de cumpărătoare, iar lui Badea singur satul Făgețelul, pe care îl cumpărase sub Radu-Vodă, iar domnului au dat calul[72].

Vlad Călugărul întărește la 8 septemvrie 1495 „boierului domniei mele jupan Stanciul Dohoreț și cu fiii lui" mai multe părți de ocină la Cîrbești, cumpărate de la diferiți proprietari. „Și domniei mele au dat un cal bun"[73].

La 20 mai 1515, Neagoe Basarab întărește „slugei și boierului domniei mele jupan Manea Vulparu și feciorilor lui" moșie în Golești pe care o avea de danie[74]. Întărire identică, la 11 ianuarie 1516, de la același domn „slugei și boierului domniei mele Stoica Olteanul cu copiii lui" pentru cumpărături în Făgețeni[75].

Boierii pomeniți în acest document sunt persoane particulare care vin la domn ca să ceară acte de întărire spre a-și stăpîni nesupărați moșia moștenită, cumpărată ori dăruită. Întărirea însemna consacrarea prin autoritatea statului a înțelegerii intervenite între părți: spre a o dobîndi, solicitatorul hrisovului trebuia să dea domnului un cal, ceea ce reprezenta un impozit foarte mare. Acesta fiind rostul actelor de întărire, se înțelege că titlul de boieri dat celor ce le obțin, nu se poate explica prin relațiunile lor cu domnul. El trebuie să fie în legătură cu moșia.

d) *Boieria în legătură cu moșia*

Boierii pomeniți în aceste acte erau toți proprietari. Titlul lor de boieri se întemeia, fără îndoială, pe însușirea lor de stăpîni ai pămîntului. Dobîndim astfel o nouă confirmare a teoriei că exista o boierime ereditară independentă de funcțiuni și mai veche ca ele. Ea se compunea, în cazurile pomenite cel puțin, din proprietarii mai mari — prin moștenire ori cumpărare — sau, cu alte cuvinte, din stăpînii de sate și moșii de cari se vorbește în vechile noastre documente.

Dar dacă noblețea se întemeia pe stăpînirea de pămînt, se naște întrebarea dacă toți proprietarii erau nobili sau numai unii dintre ei și, în acest caz, cari anume. Stăpînitori de pămînt erau nu numai marii proprietari, ci și moșnenii, reduși adesea, prin îmbucătățirea ocinei între moștenitori ori înstrăinare, la întinderi cu totul neînsemnate. Însușirea de proprietari le da și lor dreptul să se intituleze boieri ? Întrebarea este cu atît mai legitimă, cu cît se știe că la noi n-a existat o proprietate nobiliară deosebită de cea de rînd. De întinderea ori proveniența moșiei n-au fost legate niciodată privilegii. Am avut un singur fel de proprietate oricare ar fi fost stăpînul ei. Petecul moșneanului se afla în aceeași situație ca și domeniul dregătorului. Drepturile lor de stăpînire, ca și sarcinile, erau la fel. Nici chiar moșiile membrilor familiilor domnitoare ori ale domnilor înșiși nu constituiau o excepție de la aceasră regulă. Privilegiile de care se bucurau uneori țăranii de pe anume moșii aveau un caracter trecător: ele decurgeau din situația personală a stăpînilor față de domn, nu din natura deosebită a proprietății.

---

[72] *Arhiv. Stat. Secț. Ist.* Original slav cu traducere din 1844 de G. Peşacov ⟨DRH, B, I, p. 243–246⟩.

[73] *Ibidem*, Orig. slav cu trad. din 1845 de G. Peşacov. ⟨*Ibidem*, p. 417.⟩

[74] *Ibidem*, Orig. slav cu trad. de St. Nicolaescu ⟨DRH, B. I, p. 271–272⟩.

[75] *Ibidem*, Orig. slav cu trad. din 1844 de G. Peşacov. ⟨*Ibidem*, p. 280–281.⟩

Față de uniformitatea proprietății la noi, deosebirea proprietarilor în boieri și oameni de rînd nu are nici un sens. Dacă însușirea de boier era legată de moșie, ceea ce pentru proprietatea mare, cel puțin, era absolut sigur, atunci trebuie să admitem că toți proprietarii, oricare ar fi fost întinderea moșiei lor, făceau parte din boierime. Cantemir avea, așadar, perfectă dreptate cînd socotea și pe răzeși, cari corespund în Moldova moșnenilor din Țara Românească ca nobili.

De altfel, în timpurile vechi, din cauza chipului de stăpînire a pămîntului, o deosebire între proprietarul mare și cel mic era, în marea majoritate a cazurilor, foarte greu de făcut. Se știe că la noi stăpînirea pămîntului se caracteriza la început prin devălmășia izlazului și a pădurii, folosite în comun. Proprietarii posedau individual numai partea cultivabilă, foarte restrînsă, deoarece cultura se mărginea la îndestularea trebuințelor personale și locale. În starea de devălmășie, *moșia* proprietarului, fie el mare sau mic, nu e prin urmare determinată; ea constă în *drepturile* pe care el le are în hotarul comun, drepturi calculate în funii, delnițe, pămînturi, stînjeni, dramuri, bănișori etc., și stabilite prin spița neamului, sau cînd prin înstrăinări se produseseră modificări în dreptul de moștenire, cu zapise și hrisoave. Ce reprezentau în realitate aceste drepturi se putea ști numai la hotărnicie, care constituie o excepție de la modul cel vechi de stăpînire a pămîntului. Nu-i vorbă, această excepție se generalizează în secolul XVI și XVII, cînd mai toți marii proprietari hotărnicindu-și părțile, proprietatea mare se constituie atunci deosebit de cea mică.

Dar cîtă vreme a dăinuit devălmășia, și aceasta este aproape starea generală a proprietății la noi pînă la sfîrșitul secolului al XV(-lea), este cu neputință de stabilit o distincțiune între proprietarul mare, cel mijlociu și mic. Că unul stăpînește, s. ex. 200 de stînjeni dintr-un hotar, pe cînd celălalt nu are decît 20, ori mai puțin, nu poate fi un motiv pentru gruparea lor în categorii sociale diferite.

O asemenea deosebire apare și mai arbitrară dacă ne gîndim că, în general, devălmașii sînt rude și că fiii aceluiași părinte se găsesc uneori în situațiuni deosebite. Însușirea de nobil nu poate atîrna de cîțiva stînjeni în plus ori în minus pe cari i-ar stăpîni cineva. Urmînd fluctuațiile proprietății, același individ ar putea fi alternativ boier și om de rînd, de mai multe ori în cursul vieții sale.

Față de condițiunile în care se găsea la început proprietatea la noi trebuie deci să recunoaștem că o împărțire a proprietarilor în nobili și oameni de rînd, după întinderea proprietății lor (Xenopol III, 565—6), este cu neputință. Din moment ce se constată că existau persoane care se intitulau boieri fără să fi avut vreo altă calitate decît aceea de proprietari, sîntem constrînși să admitem că titlul acesta a trebuit să se fi dat tuturor stăpînitorilor de pămînt, oricare ar fi fost întinderea moșiei lor. Să vedem acum dacă concluziunea aceasta logică, la care ne duc faptele expuse mai sus, se confirmă prin mărturii istorice pozitive. În locul unui rezultat ipotetic vom avea atunci un adevăr istoric.

III

DOVEZI CĂ TOȚI PROPRIETARII ERAU NUMIȚI BOIERI

a) *Megiașii*

În documentele mai vechi proprietarii sînt foarte adeseori numiți *megiași*. Denumirea aceasta apare atît în documentele slavone, cît și în cele românești, în cele dintîi sub forma мегиiаши (mai rar мигиiаши), în celelalte sub aceea de меџиiаши și мегиiаши. Cuvîntul *megiaș* (de la меджа, hotar) înseamnează vecin de hotar sau de moșie, adică rozoraș [76], și este o denumire care se aplică deopotrivă tuturor proprietarilor, fie ei mari ori mici. Megiașul este proprietarul considerat în raporturile lui cu ceilalți proprietari din același sat sau din sate învecinate. Acolo unde pămîntul se stăpînește individual, raporturile acestea sînt puține și mărginite la un număr restrîns de indivizi. În starea de devălmășie ele sînt însă multiple și privesc pe toți proprietarii dintr-un hotar și din hotarele vecine. Devălmășia impune megiașilor anume obligațiuni. Orice acțiune a unuia, în calitate de proprietar, interesează pe toți copărtașii săi.

Megiașii apar astfel mai în toate actele cari privesc proprietatea. Cum partea cea mai însemnată a documentelor noastre interne o formează tocmai asemenea acte, materialul privitor la ei este foarte bogat. Grație lui putem urmări relațiunile create de stăpînirea în comun pînă în cele mai mici amănunte. Mă mărginesc, deocamdată, să relevez aci împrejurările mai importante în cari proprietarii sunt menționați în documente ca megiași, anume la ieșirea din devălmășie, la înstrăinarea ocinei, la luarea de jurători și ca martori în diferite pricini.

Menținerea lor în aceste ocaziuni ne va servi la dezlegarea problemei de care ne ocupăm.

b) *Megiașii hotarnici*

Ieșirea unuia din megiași din devălmășie se făcea de către megiașii din hotarele și satele învecinate. Ea era privită ca un act de ordine publică.

Megiașul care voia să-și hotărnicească ocina trebuia să obțină mai întîi o poruncă domnească în acest sens. În răvașul care i se da de domn se arătau megiașii, de obicei 12, în cazuri de revizuiri și contestații 24 ori mai mulți, cari aveau să ia parte la hotărnicie, se hotăra timpul cînd trebuiau să se întrunească și se numea funcționarul domnesc, de cele mai multe ori un portar, care să supravegheze lucrarea, iar uneori și un om mai priceput, ca hotarnic. Reproduc în întregime un asemenea răvaș, care este unul dintre cele mai vechi cunoscute:

„Aci megieșii (зде мегїешiи) lui Dan și Maniul din Turceni: De la Șușița: Giurge și Veju și Bogdan și Frățilă și iar Frățilă; și din Șușița de sus: Stanciul și Stoian și Coica și Ilie; și din Plopșor: Oprea și Tortaba și Stan; și din Ciaplea: Stanciul și Dragomir; și din Murcești: Arca și Barbul; și din

---

[76] Asupra înțelesului și etimologiei cuvîntului, vezi B. P. Hasdeu, *Cuvinte din bătrîni*, I, p. 61; I. Bogdan, *Despre cnejii români, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.* Seria 2, tom. XXVI, p. 38; Același, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 607; H. Tiktin, *Dicționar român-german*.

Năsip; Stoica; și din Sărdănești; Stoica și Pătru; și din Plopșor; Dan; și din Calopăru; Pătru și Radu; și din Trestioara; Stan și Popisul. Ispravnic, Vlad portarul. Şi sorocul la Sfîntul Petru. Şi hotarnic le este Necula Postelnicul. Am scris eu Drăghici, luna iunie, 18 zile, la anul 7079 ⟨1571⟩.

Io Alexandru Voevod (I. p.), din mila lui Dumnezeu domn" [77].

Megiașii hotarnici se întîlneau împreună cu ispravnicul domnesc la ziua hotărîtă. Ei cercetau actele și drepturile celui ce ceruse hotărnicia, luau parte la măsurătoare, stabileau semnele despărțitoare și dădeau cartea de hotărnicie, în care se arăta procedura urmată și se descria amănunțit noul hotar. Pe baza cărții lor și a mărturiei portarului că lucrurile se petrecuseră în regulă, se dădea apoi hrisovul domnesc de întărire.

c) *Dreptul de protimisis. (Precăderea megiașilor la cumpărarea moșiei)*

Megiașul nu-și putea înstrăina ocina decît îndeplinind față de ceilalți megiași anumite formalități. Ele sînt o urmare a stării de devălmășie. Dreptul fiecăruia de a se folosi de pădurea, izlazul și apa comunei nu avea nici o îngrădire legală. Oricare dintre megiași putea deci să taie cîtă pădure ar fi vrut, să ție vite cît de multe, ori să-și facă singur moară cînd apa trecea pe partea lui cultivabilă, fără ca ceilalți să-l poată constrînge a se mărgini la o folosință proporțională cu drepturile sale. Mărginirea și-o impunea de la sine fiecare și ea rezulta din conștiința pe care o avea despre drepturile sale în raport cu drepturile obștei. Nu cunosc pînă acum nici un caz cînd între *megiașii băștinași* dintr-un sat să se fi produs neînțelegeri din această cauză. Faptul nu trebuie, de altfel, să ne surprindă. Megiașii dintr-un hotar aparțin mai totdeauna aceluiași neam sau unor neamuri înrudite. Armonia dintre ei are la bază sentimentul comunității de sînge. Introducerea unui străin într-o societate alcătuită astfel poate tulbura buna înțelegere. Conștiința dreptului său în raport cu al obștei nu este și la acesta tot așa de clară ca la băștinaș și apoi pe el nu-l leagă sufletește nimic de devălmașii în mijlocul cărora intră. În asemenea condițiuni, folosința în comun poate da naștere oricînd la conflicte. Iată de ce dreptul megiașului de a dispune cum vrea de ocina sa era supus la restricțiuni. El nu și-o putea înstrăina decît cu învoirea celorlalți megiași. Aceștia aveau preferință la cumpărătoare. Vînzătorul trebuia să-i întrebe, și numai dacă nici unul dintre ei nu vroia să cumpere, putea să cumpere un străin. Călcarea ori nesocotirea acestui drept al megiașilor atrăgea după sine nulitatea vînzării. Prin refuzul lor de a cumpăra, megiașii își dau încuviințarea la înstrăinare. Aceasta însemna că acceptau pe cumpărătorul străin ca membru al obștei.

Lămuririle acestea erau necesare spre a înțelege rostul menționării megiașilor la toate vînzările. În actele relative la asemenea vînzări, se prevede întotdeauna că vînzarea se făcuse „dinaintea tuturor megiașilor", „cu știrea tuturor megiașilor"[78], sau „cu voia tuturor megiașilor" [79]. Toate aceste formule exprimau una și aceeași idee, că adică cumpărătorul dobîndise încuviințarea megiașilor, a căror prezență la vînzare ca martori și aldămășari avea tocmai acest înțeles.

---

[77] *Arhiv. Stat, Secț.,Ist.* Original slavon cu traducere de St. Nicolaescu ⟨DIR, XVI, B p. 30—31⟩.

d) *Megiașii jurători*

În afară de hotărnicii și vînzări, megiașii mai au un rol foarte important și ca *jurători*. Instituția aceasta constituia unul din așezămintele noastre fundamentale. Pe temeiul ei orice împricinat se putea sustrage de la judecata domnească, cerînd să fie judecat de megiașii săi. Dreptul de a recurge la judecata megiașilor se exprima obișnuit prin formula „a lua lege" sau „a lua legea țării".

---

[78] 1. Doc. din 18 aprilie 1531: ѡт прѣд мегїашом им = dinaintea megiașilor lor (*Arhiv Stat., Secț., Ist.*) ⟨DRH, B, III, p, 177—179.⟩; doc. din 7 mai 1568: ѡт прѣд мигїашом = dinaintea megiașilor (Alex. Ștefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj*, 1908, p. 165; aceeași expresie la p. 180) ⟨DIR, XVI, B, III, p. 264—265.⟩; doc .din 26 mai 1558: ѡт прѣд въсем мегїашом = dinaintea tuturor megiașilor *(Arh. Stat., Secț. Ist.)* ⟨*Ibidem*, p. 84.⟩; doc. din 3 ianuarie 1570: ѡт прѣд въсем мегїашим ѡт ѡкрѣст им dinaintea tuturor megiașilor dimprejurul lor (Ștefulescu, p. 177) ⟨*Ibidem*, p. 337.⟩; doc. din 11 septembrie 1577: ѡт пред добри мегїаши ѡт ѡкрѣст им = dinaintea bunilor megieși dimprejurul lor (B. P. Hasdeu, Arhiva istorică, I, 1. 143) ⟨DIR, XVI, B, IV, p. 292—293.⟩ etc.

2. Doc. din 2 mai 1573: сь знанїе вьсем мегиашом = cu știrea tuturor megiașilor (A. Ștefulescu, *Documente*, 192; aceeași formulă în documentele de la p. 225, 255, 281 și 370); ⟨DIR, XVI, B, IV, p. 100—101⟩.

Doc. din 29 august 1544: съ знание въсем мигиашом и ѡт горне и ѡт издо лии = cu știrea tuturor megiașilor și din sus și din jos (Ștefulescu, *Documente*, p. 109; aceeași formulă în documentele de la p. 201, 218, 253, 257 și 307); ⟨DIR, XVI, B, II, p. 315—316⟩.

Doc. din 23 ianuarie 1581: със знанїе вьсем мегїашом ѡт ѡкрстѹ место = cu știrea tuturor megiașilor dinprejurul locului (Ștefulescu, *Documente*, p. 220; aceeași formulă în documentele de la p. 234, 409, 414, 487); ⟨DIR, XVI, B, V, p. 9⟩.

Doc. din 19 iulie 1588: сьс знанїа вьсѣм мегїашом ѡт ѡколо им = cu știrea tuturor megiașilor dimprejurul lor (Ștefulescu, *Documente*, p. 276—277); ⟨*Ibidem*, p. 374—375⟩.

Doc. din 7 iunie 1583: сьс ѹзнанїе весьм мегїаш им и ѡт гор и ѡт дол и ѡт по окрсть место = cu știrea tuturor megiașilor și din sus și din jos și dimprejurul locului (Ștefulescu, *Documente*, p. 234; aceeași formulă la p. 291, 310, 348, 351, 360, 367, 382, 387, 393, 398, 434, 437, 441, 471, 481 și 503); ⟨*Ibidem*, p. 126—128⟩.

Doc. din 3 mai 1586: съсѹзаннїе въсем мегьиашωм ѡт сел и ѡткрсть местоѹ ѡт гор и ѡтдо = cu știrea tuturor megiașilor din sat și dimprejurul locului, din sus și din jos (Ștefulescu, *Documente*, p. 245; aceeași formulă în documentul de la p. 287) etc.

[79] Doc. din 20 iunie 1537: със волю въсем мегиашом и мошѣном = cu voia tuturor megiașilor și a moșnenilor ⟨DIR, XVI, B, II, p. 228—229⟩ Iată acum aceleași formule în documentele scrise în limba română. Aleg cîteva exemple din documentele cele mai vechi.

1596: cu știrea megiașilor de sus în jos (B. P. Hasdeu, *Cuvinte din bătrîni*, I, 67, aceeași formulă în doc. din 21 iulie 1627 publ. în *Arhiva istorică*, I, 1, p. 14); ⟨DRH, B, XI, p. 211—212⟩.

1597, iulie 3: și din sus și din jos și den crucișul locului. (*Ibidem* 81) ⟨DRH, B, XI, p. 329⟩ c. 1600; cu știrea tuturor megiașilor de prejurul locului (N. Iorga, *Studii și documente*, V, 176; aceeași formulă în doc. din 18 ianuarie 1639 publ. de G. Ghibănescu în *Surete și izvoade*, VI, 17).

1606: De înaintea a mulți megiași și oameni buni (I. Bianu, *Documente românești*, p. 9—10).

1619: aprilie 28; cu știre a toți megiașii de pregiurul locului (I. Bianu, p. 46). 1622, mai 4; cu știre tuturor megiiașilor și de în sus și de în jos și de înprejurul locului (I. Biann, p. 71; aceeași formulă în doc. din 24 iunie 1627, publ. în *Arhiva Istorică*, I, 1, p. 8) ⟨DIR, XVII, B, IV, p. 117—118⟩.

1637; mai 10: „cu știrea tuturor megieșilor din sat, din sus și din jos" (F. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VI, p. 24) etc.

El nu putea fi refuzat nimănui[80]. Procedura în această împrejurare era următoarea: cel ce lua legea, primea un răvaș de la domn, dacă pricina ajunsese la divan, ori de la slujbașul înaintea căruia ea se afla, în care se arătau pe nume megiașii jurători, pricina pe care aveau să o cerceteze, ziua și locul unde să se adune funcționarul sub privegherea căruia urmau să dea, sub jurămînt, hotărîrea. Formula răvașului era aceeași ca și la hotărnicii, cu deosebire că megiașii jurători mai sînt numiți uneori și adeveritori, tocmelnici, ori judecători, după natura afacerii asupra căreia aveau să se pronunțe[81]. Dacă la soroc megiașii se întruneau, ceea ce nu se întîmpla totdeauna, unii refuzînd această însărcinare plină de răspundere, și dacă, după cercetarea pe care o făceau, se convingeau că partea ce-i ceruse avea dreptate, ei îi dădeau cîștig de cauză, consfințind prin jurămînt hotărîrea lor.

---

[80] Constantin Șerban dă moșnenilor din Groșani care aveau proces cu Mînăstirea din Cîmpulung „*legea țării*, pe răvașe domnești 12 megiași jurători" (Hrisovul dat Groșanilor la 29 iulie 1654, publ. în rezumat de C. Giurescu în *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, în *Anal. Acad. Rom.*, *Mem. Secț. Ist.* Seria 2, tom. XXXVII, p. 535).

În procesul pe care niște rumâni din Copăceni îl aveau cu Stamatie paharnicul, același domn „au fost dat rumânilor legea țării 12 megiași pre răvașe domnești " (Mențiune în actul de întărire dat de Grigore Ghica la 12 ianuarie 1662 lui Stamatie paharnicul, publ. de G. Ghibănescu, *Surete și izvoade* VI, p. 86—89).

Sub Radu Leon, Dobrin căpitan de roșii din Ungureni aduce într-un proces pentru hotare mărturia a 6 megiași și cîștigă; adversarii lui, spune domnul într-un act din 1 mai 1666, „au venit naintea domniei mele la divan de ș-au luat legea țării 12 megiași jurători pre răvașe domnești" (N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 274).

Vezi și doc. din 30 aprilie 1668 în Ștefulescu, *Tismana*, p. 349.

[81] Iată cîteva asemenea răvașe:

1627, iulie 15. Papa vel vornic către șase megiași luați de satul Stănești (I. Bianu, *Documente românești*, 1907, p. 139—140) ⟨DRH, B, XXI, p.409—410⟩.

1628, iunie 25, „Zde meghiașii (ЗДЕ МЕГЇЯШИИ) ai Borcei, feciorul lui Vlădan și a lui Zărnă de Sibiceu, poim: ot Mlăjet, Oprea Gădiuță i ot Sibiceu Stanciul Borcei, să caute și să adevereze, fost-au cumpărat Vlădan, tatăl Borcei, partea lui Stan, tatăl lui Zărnă, de ocină den Sibiceu toată în zilele lui Mihail-Voevod, au cumpărat-au jumătate. Însă cum vor afla cu sufletele lor. Și zioa la Sti Ilie proroc. I ispravnic Dumitru portar. Pis. Lepădat. Iunie 25, Văleat 7136. Io Alexandru Voevod (1. p.) milostiio bojiio gospodar". (*Arh. Stat.*, *Episcopia Buzău*, p. 14, d. 7 și 8; în două exemplare) ⟨DRH, B, XXII, p. 256—257⟩.

1628, iulie 17. Altul, la fel, către doi megiași tocmelnici (*Arh. Stat.*, *Episcopia Buzău*, p. 14, d. 10) ⟨*Ibidem*, p. 285—286⟩.

1635, aprilie 13. Răvașul lui Matei Basarab către șase megiași tocmelnici ai Manii din Pădeni și ai Radului din Racoți. (Publ. în rezumat de N. Iorga, în *Studii și documente*, VI (1904), p. 469, și în întregime de G. Ghibănescu în *Surete și izvoade.*, VI (1909), p. 21—20, care a citit însă în loc de „tocmealnici": Tismeanii și).

1641, mai 4. „Zde meghiașii tocmelnici ai lui Stoian și ai Borcii ot Săbiceu, poim: ot Chiojdi Stroe i Dragomir Sersea, ot Săbiceu Dobrotă Hrănitul, i ot Pătrălage Stan Brădițeanul i Pătru Postelnic, i ot Bășiceni Vlasie, ca să caute pentru niște ocină den Sibiceu, are Stoian parte, au n-are, și să le cate și cărțile, de vor adevăra că are, să ție; iar de nu va avea, să rabde. Însă cum vor afla cu sufletele lor. Zioa în Rusalii. I ispravnic *(alb)* portar. Pis Dumitru logofăt. Mai 4 dni. U Tărgoviște, Văleat 7149. Io Matei-Voevod (1. p.) m.b. gospodar (*Arh. Stat.*, *Episcopia Buzău*, p. 14, d. 12).

1647, ianuarie 28. „Megiașii adevărători ai Pîrscovenilor și ai Blăstemețenilor ot sudstvo Buzău, poim: ot Pîrscov Șteful, i ot Măgură Lupul logofăt, i ot Moșești Neguleci, i ot Sărățel Radul, i pac ot Moșești Dragomir, i ot Pîrscov Neagul, ca să caute și să adevereze acești 6 megiași, au Pîrscovenii moșie la Blăstematele în Lacure, au nu au; și să le caute și hotarăle și semnele, pre cărți, cum vor afla și cu ale lor suflete; de vor avea, să le dea; de nu, să rabde. Zioa: de acum în doao săptămîni să-i strîngă acolo la Iane logofăt la Odmeni. Pis Dumitru logofăt u Tărgoviște. Ghenarie 28 dni, Văleat 7155. Io Matei-Voevod (1. p.) m. b.g. (*Arh. Stat.*, *Episcopia Buzău*, p. 48, d. 25).

Alte asemenea răvașe publicate, vezi la G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VI, p. 52, 59, 220-21; A. Ștefulescu, *Tismana*, 1909, p. 347—8; C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, în *Anal. Acad. Rom.*, *Mem. Secț. Ist.* Seria 2, Tomul XXXVII, p. 530, 532, 533, 538—39, 540 etc.

Cu cartea lor de judecată, împricinatul se prezenta apoi din nou înaintea divanului și a domnului, care, după expresia consacrată, văzînd că „legea a fost îndeplinită" îi libera hrisovul de întărire. Megiașii jurători nu erau martori, ci judecători. Hotărîrea lor era suverană. Domnul nu numai că nu o putea strica sau modifica, dar n-avea nici măcar puterea să suspende aplicarea ei. El era dator să o confirme. Din acest singur fapt se poate vedea cît de mărginită era în unele privințe puterea domnească, despre care, cu atîta ușurință, se pretinde totuși că ar fi fost absolută ! Părții care pierduse îi rămînea deschisă o singură cale: să ia la rîndu-i „lege peste lege", adică un număr îndoit de megiași cu care să dovedească strîmbătatea celor dintîi și să desființeze hotărîrea lor [82] .

e) *Megiașii martori*

O altă împrejurare în care megiașii apar obișnuit în documente este ca *martori*, fie pentru a întări prin prezența lor o înțelegere scrisă intervenită între părți [83] , fie pentru a mărturisi, cu prilejul diferitelor neînțelegeri, de partea cui e dreptatea [84] .

f) *Toți megiașii erau boieri*

Am arătat pe scurt cum se făcea ieșirea din devălmășie, înstrăinarea ocinei, luarea de jurători și dovedirea cu martori, pentru că, în toate aceste împrejurări, proprietarii apar în calitatea lor de *megiași*. Și nu e vorba în aceste împrejurări de o anume categorie de megiași, ci de megiași în genere, fie ei mari ori mici. Se înțelege de la sine că nici unuia dintre ei nu i se putea ridica dreptul de precădere la cumpărătoare și că oricare putea fi luat ca hotarnic, jurător și martor. Faptul acesta este de cea mai mare însemnătate. El ne permite să stabilim cu preciziune cui se dădea odinioară titlul de *boieri*. Din actele privitoare la hotărnicii, vînzări, jurători și martori rezultă că denumirea de *megiaș* era identică cu aceea de *boier*. Între ele nu se face nici o deosebire, întrebuințîndu-se, indiferent, cînd una, cînd cealaltă.

---

[82] Asupra acestei instituții fals înțeleasă, pînă acum, vezi Xenopol, II, p. 190—192; I. Bogdan, *Cultura veche românească*, p. 56.

[83] 1607, mai 4. Radu Șerban confirmă lui Petre Armașul, soției sale Anca și nepotului său Drăghici, partea de moșie din Copăceni a lui Dănuț, pe care acesta o lăsase la moartea lui surorei sale Anca și nepotului său Drăghici. „*Și au fost acolo mulți oameni megiași mărturii*" (A. Ștefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj*, p. 312—316) ⟨DIR, XVII, B, I. p. 259—260⟩.

1628, mai 4. Stanciul din Scoarța își lasă partea lui de moșie nepotului său Stan, ca să-i facă pomenile. „Și aldămaș 7 vedre de vin, vadra cîte 50 aspri, și *au fost în casa Lungului ct Scoarța și mărturie 12 megeași, anume...*" (G. Ghibănescu, *Surete și izvoade* VI, 12) ⟨DRH, B, XXII, p. 139—140, doc. datat 8 mai 1628.⟩.

1659, Zapis de împăcare între rumânii din Baia cari se judeciseră și nepoții lui Cazan pentru moșie „*Cînd ne-am tocmit, fostu-ne-au la tocmeală mulți megiiași dinprejurul locului...*" (*Ibid.*, VI, p. 79).

1676, aprilie 18. Cumpărătură de livezi în Aniniș. „*Și cînd am vîndut aceste livezi fost-au mulții megiași mărturie, anume...*" (*Ibid.*, VI, p. 116).

[84] 1567, martie 10. Petru-Vodă întărește lui Bîra Stanciul și Ivan moșie în Brătuia, pentru care se judecaseră cu Bucșă din Petrești și Gîlda din Comănești, dar ei „*au mărturisit înaintea domniei mele cu* (*mărturii*) *și mulți megiași buni dinprejurul locului* că este al lor acest loc de moștenire". (A. Ștefulescu, *Documente slavo-române*, p. 158-60.)

1569, ianuarie 9. Alexandru-Vodă confirmă lui Vlaicu cluceru și surorei lui Chera satul Țigăneștii, bătrînă și dreaptă ocină și moșie a lor, pentru care se judecaseră la divan cu Milea, Finta și Cîrstian, cari susțineau că au și ei parte acolo. „Într-aceasta domnia mea am căutat și am judecat după dreptate și după lege cu toți cinstiții dregători ai domniei mele, și am trimis pe sluga domniei mele Dragomir postelnicul din Făurești *de a adunat buni oameni bătrîni și din sus și din jos*, 150 *megiași* și 12 *popi* (ДОБРИ ЛЮДИЕ И СТАРИ И ѠТ ГОР И ѠТ ДОЛ РН МЕГИАШИ И ВІ ПОПИ), de le-au căutat rînduiala lor după dreptate și după lege și au jurat Dragomir postelnicul pe mai sus zișii oameni și popi la cea de acum biserica lui și încă și la Sfîntul Tetravanghel și așa au jurat, cum că nu are Milea și Finta și Cîrstian și ceata lor nici un amestec". Cei rămași vin din nou la domn, care le dă lege 12 boieri să jure, dar nu pot și pierd (*Arhiv. Stat. Secț. Ist.* Orig. slav, cu trad. din 1851 de G. Peșacov) <DIR, XVI, B, III, p. 307-308>.

1628, octomvrie 23. Alexandru-Vodă întărește Mușei din Șchei ocina ei de moștenire. În zilele lui Alexandru Coconul ea a mers la domn în divan „*depreună cu toți megiașii de pre prejur și carii țin ocină la Dumbravă... de au mărturisit ei toți cu sufletele lor în divan, cum nici au vîndut Mușa ocina ei, nici au cumpărat nimenilea de la dînsa*". (I. Bianu, *Documente românești*, p. 152) <DRH, B, XXII, p. 342—343>.

I. Astfel megiașii luați ca hotarnici sînt arătați, de obicei, ca boieri. În locul formulei din răvașele domnești pentru luarea lor: „Aci megiașii", cutăruia, întîlnim de cele mai multe ori formula: „Aci boierii hotarnici" ai cutăruia [85]. În cărțile de hotărnicie pe care le dau, ei se intitulează mai totdeauna *boieri* [86] și tot astfel sunt numiți și în hrisoavele de întărire, cînd se face mențiunea despre ei [87].

---

[85] 1644, ianuarie 12, „*Zde bolérii hotarnici*" *ai*... (*Arh. Stat. Mitropolia*, p. 15, d. 3).

16... „*Zde boléri hotarnici*"... (*Ibid., Episc. Buzău*, p. 75, d. 8);

1703, fevruarie 10. „*Să să știe, boiarii adeveritorii și hotarnicii ai Bratului*"... (*Arh. Stat. Episc. Buzău*, p. 16, d. 39; cf. și d. 28);

1704, aprilie 30. „*Să să știe boiarii adevărători și hotarnici ai*..." (*Ibid., Episcop. Buzău*, p. 93 nr. 66, d. 1);

1706, octomvrie 28. „*Să știe boiarii alegătorii și hotarnicii*" (*Ibid., Valea*, p. 3, d. 23, 24.

[86] 1608, aprilie 15. „*Noi 6 boiari cari am fost hotarnici și tocmelnici* sfintei mănăstiri de la Cozia" (B. P. Hasdeu. *Cuvente den bătrini*, I, 160—1) <DIR, XVII, B, I, p. 299—300>.

1609, mai 28. „Scris-am noi *12 boiari cari am fost luați de Badea postelnicul ot Greci această carte, ca să se știe cum (am ales) ocina și rumâni de la sat de la Moșani și de la Liseni și de la Mirilești*". (*Arh. Stat. Secția istorică*) <*Ibidem*, p. 382—383>.

1669, iunie 21. „*Noi 12 boiari hotarnici*"... (*Arh. Stat. Dintr-un lemn*, p. 129, d. 32).

1703, aprilie 2. „*Noi 12 boiari* cari sântem luați di Bratul" (*Arh. Stat. Episc. Buzău*, p. 16, d. 40);

1704, iulie 11. „Adică *noi 12 boiari* care sîntem luați de popa Constandin și de nepoții popii... și de părintele egumen Neofit [de la Dealu] cu porunca Mării sale lui Vodă pe răvașile domnești" ca să se hotărnicească muntele Păduchiosu, dau cartea de hotărnicie. „Eu Stan Șargă ot Bezdeadu. Eu Dragomir Clipea ot tam. Eu Lupul ot tam. Eu Stan. Eu Mircea ot Valea-Lungă. Eu Ocna ot Brănești. Eu Banul ot tam. Eu Neacșu Voduvu ot tam. Eu Ion Sitea ot Valea-Lungă" *Arh. Stat.* Depuneri de acte ale particularilor. Belu. *Condica satului Bezdeadu*).

[87] 1535, dechemvrie [4. Radu-Vodă întărește Mînăstirei Argeș ocină la Tătarii din Văjișt care-i fusese dăruită de Gherghina pîrcălabul. Acum călugării au proces cu Căzan, care revendica jumătate din acea moșie. „Și am dat domnia mea — spune Radu-Vodă — călugărilor *12 boiari de au cercetat locul* și n-au dat să aibă Căzan jumătate din ocină, ci le-au dat a patra parte din ocină și hotarnic Barbul vornicul, anume din Bomborăști Dan și din Vitănești Buda, și din Gabrov Mihail, și din Racoviță Neanciul și Dragne, din Vlăceani Cînda, din Cnrteni Bilan, din Singureni Oana, din Mircești Neacșul, din Dărăști Toader, și din Răzmirești Coman, din Poenari Etiia (*Arh. Stat.* Orig. slav cu trad. Stoica Nicolaescu) <DRH, B, III, p. 358—360, document datat 1535, decembrie 10>.

1569, septemvrie 9. Alexandru-Vodă confirmă mai multora moșie în Turceni. „Și *au hotărnicit această moșie cu 12 boieri*, și hotarnic le-a fost Tatomir postelnicul" (A. Ștefulescu, *Documente slavo-române*, p. 175—6);

1590, aprilie 25. Mihnea-Vodă întărește lui Miroslav, fost vistier mare și lui Filip armaș mare Poiana Filipeștilor cu viile pentru care se judecaseră cu moșul lor Vintilă și alții sub Radu-Vodă, fiul lui Vlad-Vodă, care „*le-a dat domnia lui 20 de boieri bătrîni și buni ca să le caute rîndul și vechile hotare*" (*Arhiv. Stat.* Depunerea Niță I. Piloiu din Boișoara);

1650, ianuarie 12. Matei—Voievod întărește Mînăstirei Tismana Groșanii, Ploștina Drăgoeștilor și Racoți, „însă toate moșiile *hotărnicite și alese și împietrite cu 12 boieri hotarnici* și cu sluga domniei mele Gheorghe al doilea portar, hotarnic". (A. Ștefulescu, *Documente slavo-române* p. 544—51) etc,. etc.

2. Formula că vînzarea s-a făcut „cu știrea tuturor megiașilor" este înlocuită în unele documente prin formula „cu știrea tuturor boierilor", boier avînd în asemenea cazuri înțelesul de megiaș [88].

3. Ca și hotarnicii, megiașii, jurători, tocmelnici, adeveritori și judecători sînt numiți de cele mai multe ori *boieri*, atît în răvașele domnești [89], cît și în cărțile de judecată [90] și hrisoavele de întărire [91]. Cel nemulțumit

---

[88] 1585 septemvrie 9. Mihnea-Vodă întărește lui Vișu logofătul stăpînirea asupra părții din satul Bistrița, pe care o cumpărase de la Badea și Radu din Roșia. „Iară ei și-au vîndut Vișului logofătul satul Bistrița jumătate, partea lor toată veri cîtă se va alege depretutindenea, de a lor bună voie, și *cu știrea tuturor boierilor* (и с'ъс знанїе в'ъсем бол'ѣром) și dinaintea cinstitului dregător al domniei mele jupan Mitrea, marele-vornic, și dinaintea multor boieri: din Șeliștoarea Dragomir și din Fărcaș Pîrvul, din Radomirești Cîrstea, din Nucet Vlădislav fiul lui Luca, din Arcești Ion, din Tomeni Drăghici, din Oreoviță Puiul, din Orești Furduiu, din Tutănești Leaotă logofătul, din Slăvilești Stanciul, din Vlădila Vlăsan logofătul, și din Cîineni Șerban logofătul, de la Ocna-mare Dimir, și de la Rîmnic Gonțea. (*Arh. Stat.*, *Secț. Ist.* Original slav cu traducere din 1846 de Gh. Peșacov. Zapisul de vînzare la p. 39, n. 1) ⟨DIR, XVII, B, V, p. 203–204⟩.

1615, fevruarie 15. Radu Mihnea confirmă lui Tatul postelnicul din Lazul partea din Ciuceni a jupînesii Stancăi și a lui Berivoe logofătul, pentru care se judecaseră cu nepoata acestora, Negoslava din Tăbărăști, care, cîștigînd, i-o vînduse apoi lui *„de a ei însăși bună-voie și cu știrea tuturor boierilor"* (за нигова добро вол'ѣ и с'ъс ѕнанїе в'ъсем бол'ѣрωм) cu 6000 de aspri gata. (Original slav în *Arhiva familiei G. Gr. Cantacuzino.*)

1676, mai 3. Preda clucerul Cepleanul vinde lui Giurcă căpitanul satul său Ogrumii din Gorj, „de a mea bună-voie, fără de nici o silă și cu știrea tuturor rudeniilor mele *și a boiarilor de prin prejurul satului*" (G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VI, p. 114–115).

[89] 1636, august 2. „*Zde bolérii* ai lui Dragomir postelnicul ot Fărcășești și ai fiiastru-său Radul... să caute și să adevereze cu ale lor suflete de moșii și de haine și de dobitoc și de toate bucatele ce i se vine Radului fiiastrul lui Dragomir" (G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, p. VI, 21);

1649, aprilie 1. *Zde bolérii jurători* ai Vlaadul Sfitac ot Călugăreni, anume Vintilă vătaf i Antonie vătaf i Crăciun Ciocănescu i Van ot tam i Stanciul Arsul i Stan ot Boșarii, Vladul Tatuii i Barbul portar ot Zedruești i Văsii Săbolescul i Dobre ot Boșari i Oprea al lui David i Sîrbu Pestre ot Boșari, *să jure acești 12 megiași* pre Vladul Sfitac și pe ficiorii lui cum n-au fost rumâni vornicesii Mitroe, nici vistiiresii lui Vasilie vistier, nici i-au apucat legătura lui Mihai-Vodă în sat în Lungi, nici pre ocina Lungilor" (G. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, în *Anal. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.* Seria 2, Tom. XXXVII, p. 530; cf. și răvașul din 11 iulie 1661, la p. 540);

1667, mai 23. „*Zde boiarii judecătorii și adevărătorii* ai lui Pătru logofăt și frații lui ot Fălcoiu și ai lui Neagoe paharnicul" și alții (N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 186) etc.

[90] 1643, mai 8. „*Noi 6 boieri adeveritori și judecători* ai mînăstirii Vărbilii și ai satului Pîrscovului" dau cartea de judecată (*Arh. Stat.*, *Episcopia Buzău*, p.48, d. 23);

1688, august 19. „Adecă *noi acești 6 boiari*, anume ot Vălari Văsii, ot Grivi Cîrstea, ot Dobriță Lupul lu Bănilă, ot Runcu Radul pîrcălabul, uncheșul Drăghici ot tam, ot Arcani Lăpădat, carii am fost luați pre răvașăle Mării Sale domnu nostru Radu Leon-Vodă de părintele igumenul ot sfînta mînăstire ot Tismana și de Dumitru i Lăpădat și alți megiași ot Gor-Frătești, ca să căutăm și să adevărăm pentru ocina din Fräteștii de sus, avut-au ocină in Frătești mînăstirea Tismana au n-au avut", dau cartea de judecată (A. Ștefulescu, *Tismana*, 1909, p. 350–1); etc.

[91] 1490, ianuarie 7. Vlad-Voievod întărește mînăstirii Tismana satul Ceaurii, care-i era bătrînă și dreaptă moșie. „Așa s'au sculat Petru de *a jurat cu 12 boieri* și le-au luat hotarul de jos. După aceea iarăși s-a sculat starețul Matei, de *a jurat cu 24 de boieri* și așa le-au dat hotarul de jos: de unde ese Rugina din Pologa, pînă cînd dă în Jiu" (*Arh. Stat.*, *Secț. Ist.* Orig. slav cu traducere de G. Peșacov din 1846) ⟨DRH, B. I, p. 356–357⟩.

1504, iunie 15. Radu-Vodă întărește mai multor moșneni stăpînirea asupra plaiului Vaideei, care le era bătrînă și dreaptă ocină și moșie. „Iar după aceea s-au pîrît înaintea domniei mele Vaideeii cu Măldăreștii și cu Cîndenii, și așa au scos Vaideeii *24 de boieri de au jurat* și au mărturisit înaintea domniei mele cum că este a Vaideeilor ocină moștenească. Și după aceea iar au mărturisit cu 50 de boieri; ați venit și dinaintea domniei mele, apoi domcu judecata făcută după legea țării de 12 megiași, ia lege peste lege *„24 de boieri"* jurători [92].

4. În sfîrșit, martorii încă sînt adesea numiți *boieri* în loc de megiași [93]. Întrebuințarea denumirii de *boier* acolo unde ar fi trebuit să figureze aceea de *megiaș* ne dovedește că aceste două cuvinte exprimau noțiuni identice. *Megiaș* era tot una cu *boier*. Cine avea calitatea dintîi, trebuia neapărat să o aibă și pe cealaltă. Aceasta se vede tot atît de limpede și din documentele, destul de numeroase, unde cele două denumiri se întrebuințează alternativ, aplicîndu-se acelorași persoane.

---

nia mea v-am dat 48 de boieri iar voi nu ați putut să-i aduceți la soroc, ci ați rămas de lege. Așa să vă feriți de dînșii și de moșia lor, să nu mai vină a doua oară înaintea domniei mele ca să se jeluiască de voi, căci nu vă veți îngriji de ocină, ci de capete" *(Arh. Stat., Secț. Ist.* Orig. slav cu traducere de St. Nicolaescu*)* ⟨DRH, B. II, p. 59—60⟩.

1602, iunie 25. Simion Moghilă către Vodă logofătul și Sidor, bani de Craiova, cu privire la niște săteni din Sălcuța cari se plînseseră domnului că se vînduseră rumâni lui Calotă banul cu sila și fără voia lor. „Deci domnia lor le-am fost dat lege acelor rumâni 12 boieri să jure, cum i-au cumpărat Calotă ban fără voia lor" dar nu i-au putut aduce și au pierdut (B. P. Hasdeu, *Cuvinte din bătrîni*, I, 123) etc. ⟨DIR, XVII, B. I. p. 53—54.⟩

[92] C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, în *Anal. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.* Seria 2, tomul XXXVII, p. 536—37, doc. din 17 februarie 1655 și 30 iulie 1656.

[93] 1493, aprilie 10. Vlad-Voievod întărește mînăstirei Tismana stăpînirea asupra siliștei Bahna, pe care a găsit-o în cărțile moșului său Mircea-Voievod și a tatălui său, că a fost a mînăstirei dreaptă și moștenească. „După aceea au venit *4 boieri*, ce sînt mai bătrîni din Mehedinți, de au mărturisit și ei cum că este moșia a sfintei mînăstiri și egumenul din Coșuște și alți *12 boieri* mărturisiră cum că este moșie a sfintei mînăstir *(Arhiv. Stat, Secț. Ist.* Orig. slav cu traducere din 1845 de G. Peșacov) ⟨DRH, B, I, p. 381—382⟩. Vezi și cartea de întărire din 1493, iunie 3, în care se spune că egumenul adusese înaintea domnului 24 de boieri „și au fost hotarnic Radul Brănescul" *(Arh. Stat, Sect. Ist.* Orig. slav cu trad. de Dionisie Eclesiarhul): [1510—11] Vlad-Vodă scrie lui Stanciul și Iuban cu tovarășii lor ca să lase în pace ocina feciorilor Dumitresei, așa cum judecase fratele său Radu-Vodă. „Așijderea martori, cari au mărturisit că e moșie dreaptă a mînăstirii *(Ibidem)* ⟨DRH, B, II, p. 169—170.⟩ [1583] iunie 22, Badea și Radu din Roșia dau zapis lui Vișu logofătul că i-au vîndut partea lor de moșie din satul Bistrița cu 6 500 aspri, cu cari s-au plătit de o datorie. „Și am luat acești 6 500 aspri din mîna Vișului logofătul la Ocna-Mare dinaintea lui jupan Mitrea, fost mare-vornic, *și dinaintea multor boieri :* din Seliștoară Dragomir, din Fărcaș Pîrvu, din Radomirești Cîrstea, din Nucet Vlădislav fiul lui Luca, din Arcești Ion, din Tomeni Drăghici, din Oreovița Puiul, din Orești Furduiu, din Tutănești Leaotă logofătul, din Slăvilești Stanciul, din Vlădila Vlăsan logofătul, și din Cîineni Șerban logofătul, de la Ocna-Mare Dimir, și de la Rîmnic Gonțea", *(Arh. Stat., Secț. Ist.* Orig. slav cu traducere din 1846 de G. Peșacov: Actul domnesc de întărire la p. 37, n. 1*)*.

1613, ianuarie 8. Radu Mihnea confirmă lui Vlăduț Bibescu stăpînirea asupra unor părți de moșie și rumâni, cumpărați de la Radu al Paștii și frații lui. „Însă au vîndut ei partea lor din sat de bună-voie lor și cu știrea tuturor fraților și cu a megiașilor, și încă au fost la așezămîntul lor *mulți boiari mărturii*, anume: Androne și Iane ot Albeni, și Vlad ot Ciocadea, și Radu și Stanciu ot Cărpeniș, și Drăghici fecioru lui Pătru din Fărcășești, și Dinul și Zaharia din Rogojina, și Voicul din Săcel, și Danciul și Hamza din Gilortu și mulți ce nu înt scriși aicia" (A. Ștefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj*, p. 328).

1625, iunie 13. Alexandru-Voievod întărește lui Stoican din Cîrlomănești stăpînirea asupra unei vii din Dealul Săsenilor (Buzău) pentru care avusese judecată cu popa Radu, împăcîndu-se în cele din urmă. „Și încă au fost și mărturie mulți *boiari den prejurul lor" :* Radul postelnicul ot Potoceni, i Panait ot Băești, i Neagul logofătul ot Măgura, i Radul Țachia ot Zorești, i Radomir de acolea" (I. Bianu, *Documente românești*, p. 105) ⟨DIR, XVII, B, IV, p. 522—523⟩.

1650, martie 9. Preda din Baie vinde lui Filip moșia sa din Ciuperceni. „Și cînd am vîndut fost-au mulți *boiari mărturie* cari se vor iscăli mai jos ... Eu Drăgan mărturie. Eu Irimia martor, Eu Ilie martor, Eu Pătru mărturie ot Coișor. Eu Mihalcea ot Copăceni mărturie. Eu Zaharia sin Barbă mărturie. Și am dat aldămaș vedre 2" (G. Chibănescu, *Surete și izvoade*, VI, 57; alte exemple la p. 67, 92, 94, 95, 102).

Așa hotarnicii și jurătorii sînt numiți în aceleași documente cînd megiași, cînd boieri [94]. Megiașii luați ca jurători, tocmelnici, adeveritori și judecători se intitulează, de regulă, în cărțile pe care le dau, boieri [95]. Tot așa și megiașii martori. Citez următorul document care, pe lîngă extrema sa importanță din alte puncte de vedere, ne oferă unul dintre cele mai frumoase exemple în sprijinul tezei pe care o susținem.

---

[94] 1570, ianuarie 3. Alexandru-Voievod întărește M-rei Tismana stăpînirea asupra moșiei din Cîrbești pentru care se judecase cu satul Tîlveștii. „Și am dat domnia mea Tîlveștilor *lege 12 boieri,* ca să jure că au avut și ei moșie în acele mai sus zise hotare din Cîrbești, iar ei în nici un chip n-au putut să jure așa, ci au rămas Tîlveștii de lege dinaintea domniei mele și dinaintea *tuturor megiașilor dimprejurul lor*" (A. Ștefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj,* p. 176—179) 〈DIR, XVI, B, III, p. 337〉;

1573, mai 29. Alexandru-Voievod dă o carte de întărire într-o pricină pentru bani cu un anume Rîpa. Acesta luase *6 boieri jurători,* cari sînt numiți mai jos *megiași. (Arhiv. Stat., Safta Castrișoaia,* pach. 4, d. 1) 〈DIR, XVI, B, IV, p. 108—109〉.

1573, octomvrie 9. Alexandru-Voievod confirmă fraților Barbu, Bogdan și Petru partea din Groșani cumpărată de la Dumitru leprosul, pentru care se judecaseră cu Irina, sora lui Dumitru. Domnul le dă *6 megiași* să le caute rîndul, și aceștia hotărăsc să ție cei trei frați partea lui Dumitru, iar Irina să ție partea Mînei „cum i-au așezat *acei boieri* mai sus ziși" (A. Ștefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj,* p. 193—5; cf. și întărirea de la 6 iunie 1576, *ibidem,* p. 195—197) 〈DIR, XVI, B, IV, p. 122—123〉.

1649, aprilie 1. Doisprezece *boieri jurători* numiți *megiași* (C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul,* în *Anal. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.* Seria 2, tom. XXXVII, p. 530; v. și p. 540).

1656, martie 20. Răvaș pentru jurători de la Constantin-Vodă: *Zde meghiiași adivărătoriei* ai lu Ion Roșul ot Fintești și ai Tatului din Ciolănești,poem ... ca să caute și să adevereze acești 6 *boiari* pentru moșia de în Ciolănești" (*Arh. Stat., Mitropolia,* pach. 78, d. 2, 3).

1676, mai 4 ... *boieri hotarnici* numiți *megiași* (N. Iorga, *Studii și documente,* VII, 35).

[95] 1640, iunie 2. *„Zde megiașii judecători* ai lui Lazăr" ... 1640, iunie 14. „Adecă *noi 6 boieri* cari sîntem luați de Lazăr" ... Șt. D. Greceanu, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești,* I, p. 284);

1641, mai 4. *„Zde meghiașii tocmelnici* ai lu Stoian și ai Borcii ot Săbiceu, poim ot Chiojd Stroe i Dragomir Sersea, i ot Săbiceu Dobrotă Hrănitul, i ot Pătărlage Stan Brădițeanul i Pătru postelnicul, i ot Bîșceni Vlasie, ca să caute pentru niște ocină den Sibiceu, are Stoian parte au n-are și să le caute și cărțile. De vor adevăra că are, să ție, iar de nu va avea, să rabde. Însă cum vor afla, cu sufletele lor. Zioa în Rusalii, I isprăvnic *(alb)* portar. Pis. Dumitru logofăt: mai 4 dni. U. Tărgoviște, văleat 7149 (l. p)";

1641, iunie 18. „Adecă *noi aceștia 6 boiari,* pre nume ot Chiojd: Stroe i Dragomir Sirsia, i ot Sibiceu Dobrotă Hrănitul, i ot Pătărlage Stan Brădățean i Pătru postelnicul, i ot Bîșciani Vlasie, ce am fost luați di în divan pre răvașe domnești de Stoian ot Păltineni și de Borcea ot Sibiciu ... *noi acești boiari,* ce sîntem mai sus scriși, așa am dat ..." *(Arhiv. Stat., Episcopia Buzău,* pach. 14, d. 12, 13; cf. pach. 16, d. 17);

1643, ianuarie 18. *„Zde meghiiașii tocmelnici* ai lui Șerbu den Bogați și ai lui Stanciu ot Bănești, pre nume Tatul logofăt ot Pătroe, Sirdea den Bănești, Opre Rascăl i Cinda ot Bogați, Stan al popei ot Ludești, Vasilie ot Budișteni" să adeverească pentru o moșie;

1643, mai 15. *„Adică noi acești 6 boiari,* anume" (cei de mai sus) dau hotărîrea *(Arh. Stat., Cotroceni,* pach. 16, d. 3, 5);

1668, aprilie 15. „Să se știe *megiașii adevărători* ai părintelui egumenul de la Tismana ... să adevereze acești *6 megiași* pentru moșia din Frătești-de-sus" ...

1668, august 19. *„Adecă, noi acești 6 boiari anume"* (cei de mai sus) dau hotărîrea, (A. Ștefulescu, *Tismana,* 1908, p. 347—8, 350, cf. și mențiunea lor „6 boiari adevărători pre răvașe domnești" în actul de confirmare din 26 aprilie 1669, *Ibidem,* p. 355);

1672, ianuarie 28. Cartea lui Grigorie, episcopul Buzăului, „la dumnevoastră 6 *megiiași* pe nume Manea iuzbașa din Sinești, i Tatomir de acolea, i Dulca sin Mariș i Jipa Sorescul, i Stan Cocioabă din Silișteni, i Văloan al lui Gogănici" să judece conform cărții lui Vodă, în afacerea unor moșii.

1672, fevruarie 5. „Adecă *noi cești 6 boiari,* anume" (cei mai de sus) dau hotărîrea *(Arh. Stat., Episcopia Buzău,* p. 1. d. 9, 10):

1691, martie 28. „Să se știe *megiașii adevărători și judecători* ai popei Lupului ot Stâlpu"...

1691, aprilie 20. „Adecă noi *6 boiari megiiași,* care am fost luați de popa Lupul" ... (*Arh. Stat., Episcopia Buzău,* pach. 48, d. 64, 65);

1711, august 10. Constantin Brîncoveanu „voao *6 megiași* și 3 morari denprejurul morilor Mitropolii ot Cucuiați" să cerceteze dacă morile Popescului îneacă ori nu morile Mitropoliei.

La 1 mai 1570, Alexandru-Vodă întărește lui Vlaicu cluceru din Runceni, surorilor lui, Stana și Maria, și fiilor lui Vlad, anume Staico, Dragul și Coadă, stăpînirea asupra moșiei de la Cislău, în lunca Bîscei, pentru care se judecaseră înaintea domnului cu Stoica, Cuciul, Vlad și Stan, cu toată ceata lor, din Poeni, care pretindeau că au și ei ocină în lunca Bîscei.

„Atunci am trimis domnia mea — zice hrisovul — pe sluga domniei mele anume Stoian spătarul acolo între ei, ca să se uite și să adeverească cu *megiașii, oameni bătrîni și buni dinprejurul locului* (със мегїаши людїе стари и добри ѿ ѡколо мѣсто).

Și acești boieri, mai sus ziși, și cu pîrîșii lor, și împreună cu sluga domniei mele mai sus scris, Stoian spătarul, am adunat 150 *de boieri dinprejurul lor* (ри колѣри ѿ ѡкрьсть им) și i-au adus în biserică sluga domniei mele Stoian spătarul, ca să jure cu sufletele lor ce știu de această ocină, mai sus zisă, și pe unde-i știu hotarele cele vechi. Iar acești *megiași bătrîni și oameni buni 150 la număr* au așezat hotarul pe unde a fost vechiul hotar, chiar în mijlocul apei Bîșcei, fiindcă a fost pe această apă de cînd au descălecat bătrînii acest loc“. Poienarii n-au voit însă ca să se mulțumească cu această judecată, ci au venit la domnie cerînd lege 12 boieri ca să jure cum că au și ei ocină în lunca Bîșcei; neputîndu-i aduce la termin, ei pierd iarăși judecata [96].

Megiașii aduși aci ca martori erau, incontestabil, proprietarii din Cislău și Poeni, precum și cei din satele vecine care aveau cunoștință de situația hotarului pentru care era neînțelegere între cele două cete. Faptul că toți sînt numiți boieri constituie cea mai strălucită dovadă că titlul acesta nu era mărginit la dregători și marii proprietari [97].

1711, august 19. „Adecă *noi 6 boieri* care ne vom iscăli mai jos, și noi 3 meșteri“ dau hotărîrea (*Arh. Stat., Mitropolia București,* pach. 10, d. 5, 6);

1712, iunie 13. Cartea lui Brîncoveanu către „*12 megiași*“ meșteri, în aceeași pricină.

1712, iunie 19 „*Noi 12 boiari*“ dau hotărîrea (*ibidem,* pach. 10, d. 7, 8).

[96] *Arh. Stat.* Copii de pe actele aduse de particulari spre legalizare ⟨DIR, XVI, B, III, p. 354—355⟩.

[97] Iată încă un interesant document în care martorii megiași sînt numiți boieri. La 25 septemvrie 1572, Alexandru-Vodă confirmă lui Lăudat logofătul satul Bircii cu morile, braniștea și munții Iazerului și Gaura. Fusese de moștenire al Pîrvei, fata lui Badea Postelnicul, care împreună cu fiul ei Vlaicul înfrățiseră pe Lăudat pe a treia parte, iar pe celelalte două părți i le vînduse cu 34 000 aspri. Lăudat îi dăduse pentru frăție mai multe scule, cheltuise ca să o tămăduiască de o boală grea, și o îngrijise pînă la moarte. „Și încă a cheltuit jupan Lăudat logofătul *cu boierii de prin prejurul locului* (със колѣри ѿ ѡкресто место) pentru că i-a adunat în două rînduri cînd au făcut această tocmeală. 2 000 de aspri cu bucatele și cu vin. Însă să se știe boierii anume, din Drăghiceni popa Stoica și Micul, și din Grădiștea de sus Radul, și din Cotești Vlaicul, și din Furnicoși Vladul Roșca și Radul și Ioan și Șteful; și din Lucian Băncilă, și din Boteni Neagoe logofătul, și din Rătivoești Vasiiu și Oprea, și din Lănțești Albu Palavul, și din Berivoești Neagoe, și din Golești Manea Vulpariul, și din Românești Neagoe, și Dragomir și încă *mulți megiași deprimprejur* (и еще ж мноѕ мегиаши ѿ ѡкресть)(Arh. Stat., *Secț. Ist.* Orig. slav cu traducere din 1844 de Gh. Peșacov) ⟨DIR, XVI, B, IV, p. 87—89⟩.

Pentru a sfîrşi, voi mai adăuga că expresiunile de „boieri megiaşi", „megiaşi boieri" sau „boieri şi megiaşi" [98] se întîlnesc foarte des în documente.

Constatăm, aşadar, că în cele trei secole, asupra cărora s-a întins cercetarea noastră, de la apariţia adică a celor dintîi documente interne pînă la sfîrşitul secolului al XVII(-lea), în pragul epocii cantemiriane, *toţi megiaşii se intitulau boieri.* Cum însă megiaş era fiecare proprietar, oricare ar fi fost întinderea moşiei lui, *denumirea de boier se dădea în epoca amintită tuturor stăpînitorilor de pămînt.*

Clasa boierească cuprindea prin urmare pe toţi proprietarii agrari, indiferent dacă ei erau mari ori mici, bogaţi ori săraci, cu dregătorie ori fără.

Constatarea aceasta ni se impune de la cea dintîi atingere cu documentele timpului; pe măsură ce le străbatem, adevărul apare tot mai luminos; dovezile răsar de pretutindeni. Cu toate că cele aduse mai sus sînt hotărîtoare, voi mai înşira totuşi cîteva. Fiind vorba de una din problemele fundamentale ale istoriei noastre, orice fapt nou care vine să confirme rezultatele dobîndite, este binevenit.

1. Cine are sau cumpără moşie este *boier;* orice moşie este *moşie boierească.* Radu cel Mare confiscă de la feciorii popei Vrelan din Curtişoara, cari omorîseră un om şi nu aveau vite ca să plătească duşegubina, jumătate din moşia lor, pe care o dăruieşte unui credincios al său anume Corlat. Acesta voind mai tîrziu să o vînză, „domnia mea — spune Radu-Vodă — n-am vrut a o lăsa să o vînză altui boier (продашгъ дрȣг болѣрин) ci iar dom-

---

[98] 1509, noiembrie 3. Mircea-Voievod, fiul lui Mihnea-Voievod, confirmă lui Milea şi feciorilor lui Mirceştii toţi, care-i erau bătrînă şi dreaptă ocină şi moşie, fără ca sora sa Stănislava să aibă vreun amestec, pentru că îşi vînduse partea ei. Se judecaseră întîi sub Mihnea-Voievod care dăduse Milii *12 boieri megiaşi* (ЇВ БОЛ'ѢРИ МЕГИАШИ),cu cari el jurase. Acum se pîrîseră din nou, dar domnul dă dreptate tot Milii. (*Arh. Stat.*, Copii de pe actele aduse spre legalizare) ⟨DRH, B, II, p. 138–140⟩.

1514, dechemvrie 14. Basarab-Voievod întăreşte Mînăstirii Vişina moşia şi grădinele aşa cum fuseseră în zilele lui Mircea-Vodă. Călugării se judecaseră cu Bumbeştii şi Porcenii înaintea divanului şi a domnului, care a trimis atunci pe Deatcu banul, Stanciul mare portar şi Neagoe Spătarul *„şi cu 12 boieri ce-au fost megiaşi prinprejur,* anume boierii Balotă şi Radul din Bîrleşti, şi Bumbara şi Ştefan din Corbi, şi Dan din Jupîneşti şi Buzdugan din Şofrăceni, şi Vîslan din Drăgoiani şi Dan din Românești, şi Stan şi Hrănitul din Băleşti, şi Danciul din Iaşi, şi Fiiat, şi au mers pe moşie şi au găsit bătrînele hotare din zilele lui Mircea-Voievod" (G. Ghibănescu, *Surete şi izvoade,* I, 1906, p. 330–332; publ. şi de A. Ştefulescu, *Documente slavo-române,* 1908, p. 76–78) ⟨DRH, B, II, p. 265–266⟩.

cca 1521. În scrisoarea lui Neacşu din Cîmpulung către Braşoveni întîlnim pentru întîia oară cuvintele boier şi megiaş în limba română: *„cum am auzit de boiari ce sînt megiiaşi"*(Hurmuzaki–Iorga, *Documente,* XI, 843 şi St. Nicolaescu, *Documente slavo-române,* p. 24) ⟨DRH, B, II, p. 402–403⟩.

(1568–77), mai 25. Alexandru-Voievod „scriem domnia mea *voao megiaşilor, celor 12 boieri* (ВА МЕГИАШИѠМ ТЕХ ВЇ БОЛ'ѢРИ) ai mînăstirii de la Glavacioc şi Negrenilor... să căutaţi să alegeţi moşia Gerului de la Neagra, ca să o daţi din sus, de către Ciocăneşti, iar moşia mînăstirii şi a Negrenilor să fie din jos. Iar Gerul să nu aibă voie să o osebească, ci să fie toată o moşie, să fie satul Negra tot întreg, pentru că aşa s-au voit toţi dinaintea domniei mele *(Arh. Stat., Secţ. Ist.* Orig. slav cu traducere din 1752 de Lupu dascălul) ⟨DIR, XVI, B, IV, p. 232⟩.

1533, fevruarie 12. Vlad-Voievod întăreşte Mînăstirii Bistriţa stăpînirea asupra unor mori, pentru cari se judecase cu Oancea din Batiu; acesta luase lege 12 *boieri,* dar *boierii şi megiaşii* nu-i dau dreptate (St. Nicolaescu, *Documente slavo-române,* p. 256–8) ⟨DRH, B, III, p. 238–241⟩.

1618, aprilie 17. „Mărturisim noi aceşti *boiari şi megiaşi* ... pentru moşia Leurdenilor ... Deci ne-au strîns pre noi, pre toţi împrejurenii den sus şi den jos" (Şt. D. Grecianu, *Genealogiile,* I, 274–5) etc. ⟨DIR, XVII, B, III, p. 213⟩.

nia mea am cumpărat-o de la Corlat, de am dat 5000 de aspri gata", spre a o dărui apoi iarăși, la 30 mai 1500, mînăstirii Govorii [99].

La 3 decembrie 1572 Alexandru-Vodă întărește feciorilor Tătulesii din Cîmpulung — Dragomir, Lazăr și Ivașco — stăpînirea asupra unui rumân anume Stan, din Ștefăneștii de la podgorie, pe care îl cumpăraseră, scutind în același timp și delnița lui de vinăriciu. Domnul dă poruncă vinăricerilor să-i lase în pace „nimica să nu le luați, nici vinăriciu domnesc, nici boieresc, nici pîrpăr, nici seama lor să se pue cu alți țărani, nici la vinăriciu domnesc, nici boieresc, nici la nici o dajdie, *pentru că sînt oameni cu moșie, ca să se odihnească ei, cum au avut și alți boieri odihnă cari sunt cu moșii în țara domniei mele*" [100].

Mihnea-Vodă, întărind la 6 fevruarie 1580 lui Dragomir, fost mare vornic, jupînesii lui Maria, și fiului lor Petru clucerul o mulțime de sate, moșii, vii și țigani, cumpărate de la diferiți proprietari, dintre cari cei mai mulți simpli moșneni și femei, zice: „*Și vîndură acești mai sus numiți boieri* (и продали сȣт сии више именити болѣри) aceste... sate și moșii de bună voia lor și cu știrea tuturor megiașilor și a boierilor și curtenilor domniei mele și înaintea domniei mele" [101].

La 13 mai 1634 Matei Basarab împuternicește pe Andrei, al doilea sluger, ca să ție o vie, pe care Micul din Copăcel o cumpărase cu 10 ughi de la paharnicul Chisar Rudeanul. „Așijderea și tu Micule în vreme ce vei vedea această carte a domniei mele, iar tu să cauți să-ți iai banii, ughii 10, ce ai fost dat lui Chisar paharnicul pre acea vie, *pentru că n-ai avut tu treabă a intrare în moșiile boierești neîntrebat*, că nu se dau moșiile pentru frățiia" [102].

2. Proprietarii devălmași dintr-un sat sînt arătați sub denumirea colectivă de *boierii din acel sat*.

La 16 ianuarie 1545 Radu Paisie confirmă mînăstirii Govora satul Stoicenii din județul Olt, pentru care se judecase „*cu boierii de la Nucet* (със болѣри ѡт нȣчет) *fiii Vlaicului și nepoții Vlaicului, cu Urs și cu Costea, și încă cu mulți din nepoții Vlaicului*" [103].

Mihnea-Vodă întărește la 17 noiemvrie 1582 lui Nicula marelui portar, și fratelui său Stan, feciorii lui Brașov și Manușcăi, fata lui Moș, și lui Dragomir cu frate-său Cazan, și Radului cu feciorii lui, și Balei cu feciorii lui, și Tatului cu frații lui, și Cernii cu feciorii lui, și Oprei cu frații lui, și Stanciului cu frații lui, și lui Nan cu feciorii lui, și Stanciului cu frate-său, și lui Istrate cu frate-său Topcea și cu feciorii lor, stăpînirea asupra moșiei lor de moștenire din Zeletin, care le fusese cotropită de Prodea și de Manea din Ogretin cu cetașii lor. Aceștia plîngîndu-se la Petru-Vodă (1559—1568) „*că i-au împresurat boierii din Zeletin, ce sînt mai sus ziși, cu hotarul*", domnul le dăduse 12 boieri hotarnici, cu care ei au fost mutat... pietrile hotarului celui bătrîn, ce au fost puse în zilele răposatului Basarab-voevod cel Tînăr, și așa au fost luat moșia ce iaste mai sus zisă, Zeletinul. *Într-aceea boierii Zeletinului, ce sînt mai sus ziși, ei au venit de față înaintea domniei mele cu Ogretenenii și așa pîra boierii de la Zeletin cum au fost împresurat Ogreti-*

---

[99] *Arh.. Stat., Secț. Ist.* Originalul slavon cu traducere de G. Peșacov, din 1842 ⟨DRH B. III, p. 88—89, cu data rectificată, 1528⟩.

[100] *Acad. Rom.*, pach. 29, d. 254; orig. slavon cu traducere de Lupu dascălul ⟨DIR XVI, B. 4, p. 93—94⟩.

[101] *Arh. Stat., Secț. Ist.* Orig. slavon cu traducere din 1860 de Z. Nenovici ⟨DIR, XVI, B. IV, p. 448—453⟩.

[102] *Ibidem, Episcopia Rîmnic*, pach. 59, d. 18 ⟨DRH, B, XXIV, p. 361⟩.

[103] *Ibidem, Govora*, pach. 6, d. 5 ⟨DIR, XVI, B, II, p. 317⟩.

nenii cu cei 12 boieri". Mihnea Vodă le dă lege 24 de boieri hotarnici, cari, pe temeiul cărții lui Basarab cel Tînăr, restabilesc hotarul cel vechi [104].

Matei Basarab confirmă lui Socol, marele clucer, moșia lui Cîrstian de la Orbești, pe care de la o vreme i-o cutropiseră „*boierii din Orbești*".

Acum Socol se judecase „*cu acei boieri din Orbești, anume Colțea vătaful și cu Ianiu și cu feciorii lui Voico, și cu toată ceata lor*" și cîștigase [105] etc.

3. Venitul proprietarului de la moșia sa, se numește venit boieresc. Aceasta se vede mai cu seamă din actele domnești de întărire. La 5 aprilie 1567 Petru-Vodă confirmă mînăstirii Nucet „satul Topolovenii tot, cu tot hotarul și cu vinăriciul *și cu tot venitul boieresc*", sat ce-i fusese dăruit de jupîneasa Neaga și de soțul ei Gherghina pîrcălabul [106].

La 10 decembrie același an întărește marelui agă Oxotie, „satul Calaporii tot, „cu tot hotarul și *cu ce este venitul boieresc*" (село калапор къс скс късєм хотар и със что ест доходък болѣрски) [107].

O altă întărire de la Alexandru Vodă, din 27 august 1571, dată lui Udriște postelnicul, feciorul Pîrvului, logofătul din Drăgoești, cuprinde: Cernețelul, Medvejdea, Malevețul, Curiacea, Cîmpul Balotei și Dedilovul „cu toate hotarele și cu tot venitul boieresc" (и със късѣм доходок болѣрск8) [108].

Acest venit boieresc se compunea din găleți sau dijmă de grîne, vinăriciu, dări de vite (daturi) și clacă [109]. Găleata și vinăriciul luate de proprietar se mai numeau și *găleata și vinăriciul boieresc*, spre deosebire de cele luate de domn cari erau *domnești* [110]. În Moldova, pînă în timpul din urmă, claca era numită *boieresc*" [111].

Toate aceste fapte ne duc spre una și aceeași încheiere. Pînă în secolul al XVII(-lea) toți proprietarii de pămînt se intitulau *boieri*. Clasa boierească cuprindea, așadar, nu numai pe dregători, pe marii proprietari și pe urmașii lor cei mai apropiați, ci și pe *moșneni*. Unitatea acestei clase se dovedește, de altfel, nu numai prin titlul comun al elementelor ce o compun, ci și prin originea lor.

---

[104] *Arh. Stat., Secț. Ist.* Copie făcută în 1807 de Dionisie Eclesiarhul de pe o alta cu greșeli 〈 DIR, XVI, B. V, p. 88—89〉.

[105] *Arh. Stat., Mitropolia,* pach. 108 netreb., d. 7. Orig. slavon cu trad. din 1782 de Constantin dascălul. Vezi încă „boierii din Copăcel", într'un document din 1593 *(Arhiv. Stat., Episcopia Rîmnic* pach. 59, d. 10*)*; „boierii din satul Fiani", într'un altul, din 1605, ianuarie 15. *(Ibid.* Cotroceni, pach. 58*)*; „boiarii ot Cîrstienești", într-un altul din 10 mai 1654 *(Ibid. Episc. Rîmnic,* pach. 59, d. 10) „boiarii den Fălcoi" (N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 186, 187, 190); „boiarii den Lerești", „boiarii din Bănești". *(Ibidem,* VII, p. 32, 33*)* etc.

[106] *Arhiv. Stat., Secț. Ist.* Traducere veche 〈DIR, XVI, B. III, p. 233—35〉.

[107] *Arhiv. Stat., Secț. Ist.* Orig. slavon cu traducere de Ilie Bărbulescu 〈DIR, XVI, B, III, p. 253—254〉.

[108] *Ibidem, Govora,* pach. 13, d. 1. Orig. slavon cu traducere din 1792 de Dionisie Eclesiarhul 〈DIR, XVI, B. IV, p. 42—43〉. Aceeași formulă în documentele din 9 ianuarie 1572. *(Arh. Stat., Govora,* pach. 13, d. 2; Mînăstirei Govora pentru satul Medvejdea „și cu rumânii și cu tot venitul care este boieresc") 〈DIR, XVI, B, IV, p. 54—55 din 22 aprilie 1575〉. (*Arh. Stat., Secț. Ist.*: lui Stoica postelnicul pentru Bucov „cu tot venitul boieresc") etc. 〈*Idem,* p. 174—175〉.

[109] Vezi porunca lui Mihnea din 8 ianuarie, fără an, în studiul meu, *Despre rumâni* în *Anal., Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.* Seria 2, tom. XXXVIII, p. 217 și n. 6 〈DIR, XVI, B, V, p. 344, datat (1588)〉. Într-o carte de stăpînire pe care Mihai Viteazul o dă fraților Buzești pentru satul Plenița (la 14 februarie, fără an) se spune: „Drept aceea și voi oamenilor de la Plenița din sat, de vreme ce veți vedea această carte a domniei mele, iar *voi să aveți a vă da găleata și daturile și tot venitul boieresc.* Și să fie volnice slugile cinstiților dregătorilor domniei mele ... ca să ia tot venitul boieresc de la rumânii de la Plenița". *(Arhiv. Stat., Condica brîncovenească,* no. 268 (IV), fo. 364 v.) 〈DRH, B, XI, p. 145—146, datat (1595)〉.

[110] Vezi studiul meu *Despre rumâni, Anal. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.* Seria, II, t. XXXVIII, p. 217—220.

[111] Vezi doc. din 25 ianuarie 1730 la *Acad. Rom.* pach. 22, d. 42 și *Uricarul,* X, p. 179, 184, 189. II, 217; IV, 14.

IV

MOȘNENII

Faptul că și micii proprietari se intitulau boieri, și că erau numiți astfel și în actele oficiale stă în deplină concordanță cu rezultatele dobîndite din studierea originii lor. Este adevărat că titlul de boieri nu se dă micilor proprietari întotdeauna. El apare, după cum am văzut, mai ales în formulele cu caracter tradițional ca acele din actele relative la hotărnicii, înstrăinări de ocine, jurători și martori. În celelalte împrejurări ei sînt numiți de obicei: *megiași, cnezi* sau *judeci* și *moșneni*. Să examinăm acum ce însemna fiecare din aceste denumiri și în ce raport stau ele cu aceea de boieri.

MEGIAȘII

Am văzut că denumirea de *megiaș* era o denumire generală care se dădea oricărui proprietar. Cu începere, însă, de prin a doua jumătate a secolului al XVI(-lea), ea se aplică îndeosebi micilor proprietari devălmași. Explicațiunea acestei evoluțiuni este următoarea: în starea de devălmășie, deosebirea între proprietarii mari și cei mici era cum am arătat, foarte greu de făcut. Lucrul se schimbă, însă, îndată ce unii din ei încep să-și hotărnicească părțile. Ieșirea din devălmășie era favorizată de împrejurările interne provocate de întemeierea statului, cari au avut asupra situației megiașilor o influență hotărîtoare.

În vreme ce aceia dintre ei care ocupă slujbe se îmbogățesc cu repeziciune, grație numeroaselor scutiri și foloase pe care le aveau, ceilalți, striviți sub greutatea birurilor mereu crescînde, sărăcesc și se îndatorează, fiind siliți în cele din urmă să-și vîndă ocinile. În comunitatea megiașilor se produce astfel o mare schimbare. Diferențierea, înceată pînă atunci, întrucît era provocată doar de inegala împărțire a moștenirii între urmași, după numărul lor, devine bruscă. Megiașul îmbogățit prin slujbe și favoruri cumpără drepturile copărtașilor săi sărăciți. Cînd partea lui în hotarul comun ajunge destul de mare, el caută apoi să și-o aleagă. Odată moșia hotărnicită, el încetează de a se mai numi megiaș, și cu drept cuvînt. Devălmașul, neavîndu-și ocina determinată, este față de copărtașii săi *megiaș* pentru toată întinderea ei. Ocina lui se *megiește* în fiecare moleculă a ei, dacă ne putem exprima astfel, cu părțile tuturor celorlalți devălmași ai săi. Megiașul care și-a ales moșia se găsește într-o situație cu totul diferită. Moșia lui se *megiește* cu a vecinilor numai la marginile ei, și acolo în chip determinat, cu anume persoane, pe anume întinderi. E o megieșire de o altă natură decît a devălmașilor, și cu mult mai redusă ca a lor. El încetează deci de a mai fi *megiaș* în înțelesul pe care cuvîntul acesta îl avea pentru cei ce se găseau în devălmășie. De altfel el se deosebește și prin situația lui personală de ceilalți megiași. Cel ce-și hotărnicește moșia este întotdeauna un dregător, un fost dregător sau un urmaș de ai lor, *un boier* deci, căci acesta este, cum am văzut, titlul care se dă slujbașilor în vorbirea obișnuită. Prin urmare, și din acest punct de vedere, el nu se mai numește *megiaș*, titlul de *boier* avînd precădere asupra acestuia. Hotărnicia însemnează despărțirea de megieși, ieșirea din rîndul lor [112]. Denumirea de *megiași*, aplicată de aci înainte numai celor rămași în devălmășie, ajunge, cu timpul, să exprime îndeosebi acest fel de stăpînire a pămîntului. *Megiașul* este proprietarul devălmaș, spre deosebire de *boier*, care-și are moșia hotărnicită. În legătură cu această evoluție, înțelesul cuvîntului megiaș a mai dobîndit încă o nuanță: cei rămași în devălmășie sînt, în genere, cei cu drepturi mai puține. Din această cauză megiașii nu sînt numai proprietari devălmași, dar în același timp și mici proprietari.

Denumirile de *boieri* și *megiași* — aplicate proprietarilor — ajung astfel să se diferențieze, caracterizînd elemente deosebite [113]: boierii sunt proprietarii mari, megiașii cei mici [114]. La rîndul ei, proprietatea e numită și ea după numele stăpînilor. Cea mică, nehotărnicită și stăpînită în comun, se numește *megieșească;* cea mare aleasă și stăpînită individual, se numește

---

[112] 1576, ianuarie 9. Alexandru-Voievod Mînăstirii Glavaciocul pentru moșia Neagra. Îi dă 12 boieri ca să o aleagă *„de către toți megiașii cîți sînt împrejur“. (Acad. Rom., Ms.,* 1449, p. 23—3) ⟨DIR, XVI, B, IV, p. 212—213⟩.

1612 februarie 15. Radu Mihnea întărește Mînăstirii Golgota stăpînire asupra ocinei din Bulinești, pe care i-o dăruise Petru portarul și Petru din Bulinești „pentru că această mai sus zisă ocină a fost *aleasă și hotărnicită de către alți megiași din sat și alte sate dinprejur“ (Arh. Stat., Golgota,* pach. 2, d. 5) ⟨DIR, XVII, B. II, p. 45⟩.

1648, aprilie 28. Matei Basarab scrie marelui ban Ghiorma, că Dumitru stolnicul Fileșanu a luat 12 boieri hotarnici „ca să-și hotărască ocina den Drăgoești de către megiașii den Drăgoești“, numindu-l pe el ispravnic. *(Arhiv. Stat. Episcopia Rîmnic,* pach. 102, d. 29*)*;

1669, aprilie 26. În zilele lui Radu Leon, egumenul de la Tismana Petronie „el au fost luat din divan 12 boiari hotarnici pre răvașe domnești, *ca să-și hotărască această jumătate de sat*(Frățeștii-de-jos) ... *de către alalți megeași*“ (A. Ștefulescu, *Tismana*, 1909, p. 345).

[113] 1604, mai 17. Radu-vodă confirmă lui Tudoran pitarul stăpînirea asupra moșiei și rumânilor din Vlădești pe cari îi cumpărase de la cnezi. „Iar apoi cînd a voit să cumpere Tudoran Pitarul ... a întrebat pe toți *megiașii* și *boierii dimprejurul locului*“ (G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, I, 342) ⟨DIR, XVII, B, I, p. 123⟩.

1693, august 7. Schimb în Sărdănești „cu știrea tuturor *megiașilor și a boierilor* dimprejurul locului“ (A. Ștefulescu, *Documente slavo-române*, p. 487);

1642, iulie 18. Matei-Basarab întărește lui Apostolachi comisul mai multe cumpărături în Togzeni (Ialomița) de la niște megiași. „Și cînd au vrut acești megiași să vîndă această ocină din Togzeni, întîi au întrebat *pe boierii din sat*, pe Paraschiva vornicul și pe frații lui Constandin Armașul și Dragul Armașul și apoi *pe toți megiașii din sat* și dinprejurul locului, și nimeni n-a voit să cumpere“ *(Arhiv. Stat. Slobozia lui Enache*, pach. 2, d. 11; Orig. slavon cu traducere de Ilie Bărbulescu) etc.

[114] Numai rareori unii din ei mai au rumâni pe moșiile lor, cum sînt s. ex. cei din Vlădești (Muscel), cari la începutul secolului al XVII-lea se vînd rumâni, împreună cu rumânii lor lui Tudoran pitarul (G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, I, p. 341 și urm.).

boierească[115]. În secolul al XVII(-lea), aceste două feluri de proprietăți se întîlnesc în cuprinsul mai tuturor satelor. Din moment ce dregătorii și marii proprietari sînt numiți *boieri*, denumirea de megiași se restrînge la micii proprietari devălmași cari nu ocupau dregătorii. Ei o păstrează și o poartă cu mîndrie, ca un titlu care-i distinge de oamenii de rînd. Cum sub raportul material mulți dintre acești mici proprietari se confundau cu țăranii neliberi, cu rumânii, numele singur arăta toată marea deosebire dintre ei. El constituia un adevărat titlu nobiliar. Megiașul nu era numai omul cu moșie — mulți dintre rumâni aveau și ei pămînt — dar omul liber, omul care spre deosebire de rumân, era stăpîn pe persoana și libertatea lui, de cari putea dispune după voință. În acest înțeles, îl întîlnim foarte des în zapisele prin cari, începînd de la sfîrșitul sec. XVI, micii proprietari se vînd rumâni[116]. Titlul de megiași pe care și-l dau cu prilejul vînzării, nu exprimă numai ideea că sînt proprietari, cît mai cu seamă că în această calitate, ei sînt *oameni liberi*, și prin urmare capabili să se vînză cui voiesc. Că interpretarea aceasta este întemeiată, o dovedește, între altele, și faptul că uneori înțelesul de proprietar se pierde cu totul, spre a nu rămîne decît acela de *om liber*, în opoziție cu rumânul [117]. Cel ce se liberează de rumânie, cu ori fără moșie, se face megiaș sau se megieșește [118].

---

[115] 1635, aprilie 13. Răvaș domnesc către 6 megiași să adevereze pentru ocina Manii și via din Racoți „fost-au a Manii această ocină de moșie megiișască, au fost-au rumânească ?" (G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VI, p. 20—21);

1648, mai 3. Elina din Părdești vinde soțului ei Pană cămărașul niște moșie de la Părdești *„ce au fost mai denainte megiișască"*. (N. Iorga, *Studii și documente*, V. p. 183);

1657, decemvrie 2. Trei frați din Orbi (Gorj) se vînd rumâni lui Barbu vornicul din Poiana „însă cu toate moșiile noastre *de în partea megieșească*, cîte ni se va alege părțile noastre de preste tot *hotarul megieșesc*" (A. Ștefulescu, *Din trecutul Gorjului*, 1907, p. 49; publ. și de G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VI, p. 76);

1669, iunie 30. Vînzare de moșie. *„den parte megieșască"* (N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 528);

1680, fevruarie 20. Staico căpitanul vinde Ancuții stolniceasca partea lui din Zorilești Olt) *„moșia ce iaste din partea megieșească"* (Generalul P. V. Năsturel, *Neamul boierilor Pârscoveni*, în *Literatură și Artă Română*, IX, 1905, p. 172).

1697. *„Moșia megieșască"* din Ludești față de cea boierească (St. D. Grecianu, *Genealogiile documentate*, II, 20; cf. p. 21: „după ce s-o alege *partea* boierească de o parte și *partea megieșească* de altă parte").

1719, noiemvrie 15. Nicolae Mavrocordat acordă Șcheilor de la Brașov dreptul să-și ție și să-și pască oile în Țară „de toamna pînă primăvara la Sf. Gheorghie, cînd își duc ei la munte în Țara-Ungurească, ori *pe moșia domnească, ori boierească, ori megieșască*, și să n-aibă nici o opreală de nimenea" tocmindu-se însă pentru adetul moșiei cu stăpînul ei (N. Iorga, *Studii și documente*, X, p. 373).

[116] Asemenea zapise ori acte domnești de întărire făcute pe baza lor, fiind foarte numeroase mă mărginesc să indic aci cîteva din cele tipărite, la întîmplare — Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 459 și G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VI, p. 170—3, unde documentul din 2 iulie 1595; e publicat în întregime ⟨DRH, B, XI, p. 169—171.⟩; I. Bogdan, în *Prinos lui* D. A. *Sturza*, p. 154—5: doc. din 6 septemvrie 1598 ⟨*idem*, p. 421—429.⟩; A. Ștefulescu, *Tismana*, 1909, p. 292—3: doc. din 8 ianuarie 1602 ⟨DIR, XVII, B I, p. 29.⟩; *Foaia Soc. Românismul*, II, 36—7: doc. din 22 aprilie 1603 ⟨*Idem*, p. 79—82⟩; *Tezaurul de monumente istorice*, I, 391—2: doc. din 12 aprilie 1605; N. Iorga, *Studii și documente*, V, 548: doc. din 4 mai 1623 ⟨DIR, XVII, B, IV, p. 262—263.⟩; G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VI, 13: doc. din 3 mai 1628 ⟨DRH, B, XXII, p. 130—131.⟩. A. Ștefulescu, *Din trecutul Gorjului*, p. 43: doc. din 7 mai 1628 ⟨*idem*, p. 133—139⟩; N. Iorga, *Studii și documente*, V, 440—1: doc. din 24 aprilie 1630; ⟨DRH, B, XXIII, p. 161—162.⟩; A. Ștefulescu, *Din trecutul Gorjului*, p. 103—104: doc. din 2 aprilie 1645; etc.,etc.

Cum vedem, *megiașii* nu sunt, cum s-a crezut, țărani proprietari ci boieri. Ei alcătuiau boierimea fără dregătorii, care a continuat vechiul fel de stăpînire a pămîntului în devălmășie, în vreme ce boierimea cu slujbe, îmbogățită prin ele, după ce a cumpărat drepturile megiașilor săraciți, și-a hotărnicit părțile, constituind marea proprietate. Prin îmbucătățire între urmași și înstrăinare, ocinile megiașilor s-au tot micșorat și împuținat. Megiașii vechi au dispărut în rîndurile iobagilor și ai țăranilor fără pămînt. Megiașii din sec. XVII înainte, sunt mai toți urmașii marilor proprietari din secolele precedente. Cea mai mare parte dintre ei s-a scoborît în masa poporului de rînd, și toți ar fi dispărut de mult, dacă n-ar fi fost alimentați necontenit cu scoborîtorii marilor proprietari, dintre cari mai mulți au revenit la starea de devălmășie.

---

[117] Iată cîteva exemple unde megiaș e întrebuințat în sensul de *om liber fără moșie:*

1652, iunie 3. Turcașul din Micșunești cu fiastrul său Stan dau zapis egumenului de la Căldărușani „să să știe că am fost *megiaș* și am locuit acolea în satul Sf. Mînăstiri în Micșunești iar cînd au fost acum ... ne-am vîndut și noi rumâni sfintei Mînăstiri, *însă fără moșie*, că n-am avut" *(Acad. Rom.*, pachetul 21, d. 225);

1668, mai 20. Radu Leon întărește Mînăstirii Dealul stăpînirea asupra unor rumâni din satele Dridovul, Călineștii, Fundenii, Bircineasca și Stroești, cari avuseseră proces cu Mînăstirea „zicînd cum nu sînt rumâni sfintei Mînăstiri, *ce cum sînt megiași și sînt venetici*, de au șezut pre acea moșie a Mînăstirei, și s-au cerșut lege", dar cei 12 boieri jurători îi dau rămași *(Acad. Rom*, Ms. 1447, p. 33—36).

1702, mai 26. „*Noi megiiașii* slujitori di în satul Făcăiani, cari șădem pe moșia sf. Mînăstiri di în județul Ialomița" dau zapis egumenului de la Cotroceni să clăcuiască 4 zile pe an, 2 cu plugul și 2 la orice alte munci, să dea zeciuală din pește, dijmă din semănături, și să nu vîndă vin (*Arhiv. Stat.*, *Cotroceni.* pach. 28, d. 2);

1715, ianuarie 10. Sătenii din Polovragi „fiind noi *oameni slobozi*, *megiași*, și viind moșii și părinții noștri de printr-alte părți... știindu-ne oameni slobozi și *fără de moșie*, temutu-ne-am ca să nu încăpem la vreo învăluială pentru rumânie", ceea ce-i face să ceară egumenului de la Hurezi scrisoare la mînă că sînt oameni slobozi, iar nu rumâni (A. Ștefulescu, *Polovragii*, p. 113, 114, 122; cf. și G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VI, p. 161).

[118] 1622, iunie 12... „Și așa pîrîia Iorga înaintea domniei mele, cum acel rumân cînd l-au dat Dragomir Iorgăi, n-au fost rumân, că l-au fost *megieșit* Dragomir și au luat bani de la dînsul" (I. Bianu, *Documente românești*, p. 74) ⟨DIR, XVII, B, IV, p. 147—148⟩.

1627, octomvrie 29. Alexandru-Vodă către satul Strehaia, împotriva căruia se plînsese Constantin Cupariul. „Iar voi ziceți acum că v-ați scumpărat de rumânie și *v-ați megieșit*. Cu a cui știre și cu a cui învățătură *v-ați megieșit* și cine v-au slobozit? (I. Bianu, *Documente românești*, p. 142—3) ⟨DRH, B, XXI, p. 458⟩.

1644, iulie 20. Gavrilaș spătarul dă un zapis „acestor megiași din Poenari" cari se vînduseră rumâni cu moșiile lor tatălui său în zilele lui Șerban-Vodă, că i-a iertat de rumânie, ca pomană, însă numai capetele lor, fără moșie. Ei se roagă atunci „să le dau voe să-și răscumpere și ocinele lor *să fie megiași cu ocinele lor*... Și le-am ertat și moșiile lor, și m-am tocmit cu ei de mi-au dat bani gata în mîna mea ug. 150 și le-am slobozit toate ocinele lor, *să fie megiași și slobozi cu ocinele lor*" (*Acad. Rom.*, pach. 43, d. 63).

1647, mai 18. „Adică ieu Aldea ot Cavaransebiș" dă zapis lui Gavril spătarul pentru o datorie de 30 de galbeni, prețul de răscumpărare de rumânie al fratelui său Radu. „Să să știe că am fost rumâni domnilui, ieu cu frații mei, anume Raadul i Gepe, den sat de la Bratiia. Deci când au fost acum... noi ni-am rugat dumnilui să-și facă pomană cu noi să *ni migiișască*. Deci domnilui și-au făcut pomeană, *di ni-au migiișit*. Ci alți bani i-am dat, iar 30 di galbeni ai frățini-meu Raadului i-am rămas", punîndu-se el „chizaș" că-i va da la Sf. Ilie (*Acad. Rom.*, pach. 43, d. 98);

1655, aprilie 24. Jupîneasa Evda și fiul ei Negoiță (de la Sărata) dau zapis Brăeștilor că-i iartă de rumânie. Se pîrîseră cu Neagoe postelnicul sub Leon-Vodă. Brăeștii juraseră cu 12 boieri, că nu erau rumâni, ci fuseseră împresurați, Neagoe luase atunci 24 de boieri dar n-a putut jura, ci i-au împăcat, „și *i-au slobozit, de au fost megiiași* 30 de ani, și le-au împărțit" și moșia, de o au dat jumătate megiașilor și jumătate mînăstirii". Sub Matei Basarab s-a sculat Dragomir iuzbașa, de au adus 24 de boieri și i-au rumânit. După moartea lui și a fiului său Mircan, jupîneasa Evda îi iartă de rumânie (*Arhiv. Stat.*, *Episcopia Buzău*, pach. 52, d. 4) etc., etc.

Un alt nume sub care sunt cunoscuți micii proprietari din Țara Românească este acela de *cnezi*. Pe cînd însă numele de *megiași* există atît ca termen slavon cît și ca termen românesc, acel de cnezi figurează numai în documentele slavone [119], împreună cu cari dispare și întrebuințarea lui în a doua jumătate a secolului al XVII(-lea).

Aplicarea lui la moșneni a fost explicată în două feluri. I. Bogdan crede că „satele de cnezi sau judeci sînt sate cnezești — tipul cel mai vechi de sate românești —, administrate de unul sau de mai mulți cneji, în opoziție cu satele domnești, boierești sau mînăstirești, administrate de slugi particulare ale domnilor, boierilor, și mînăstirilor. Cînd un sat întreg de 30, 40, 50 sau 100 de case zice că „au fost toți cneji" *este evident că această numire trebuie înțeleasă ca un termin nepotrivit de cancelarie* pentru satele cnezești ca și birul cnezesc „Бир кнезство" din 1568 [120]. Este, însă, de observat că niciodată și nicăieri, nici în Principate, nici în afară de hotarele lor, *satele de țărani proprietari* n-au fost conduse de cnezi. Organizarea cnezială privește pretutindeni numai pe țăranii iobagi și pe cei fără pămînt. Existența satelor cnezești, în înțelesul de *sate de moșneni conduse și administrate de cnezi*, nefiind adeverită, nu poate fi luată ca punct de plecare pentru explicarea, ea însăși puțin verosimilă, că titlul de cnezi, pe care și-l dau țăranii liberi, n-ar fi altceva decît un *termin nepotrivit de cancelarie* pentru locuitorii satelor cari odinioară fuseseră cîrmuite de cnezi.

După R. Rosetti, moșnenii s-ar fi numit cnezi ca judecători ai sătenilor de pe moșiile lor [121]. Admițînd că moșnenii aveau în adevăr în sec. 16 și 17 dreptul de judecată asupra sătenilor (recte: rumânilor) de pe ocinile lor, ceea ce-i o simplă ipoteză, este evident că numai o infimă parte dintre ei se găseau în această situație. R. Rosetti citează un singur caz, acela al cnezilor din Vlădești [122]. S-ar mai putea adăuga încă unul sau două [123]. Este, însă, greu de crezut ca o denumire aplicată unei întregi clase sociale să se fi întemeiat pe asemenea rarisime excepții. Tot atît de puțin admisibil este ca numele acesta să se fi transmis moșnenilor prin tradiție, de la strămoșii lor, fără ca el să mai corespundă cu situația lor de atunci, ipoteză pe care, de altfel, însuși Rosetti o consideră ca „absolut absurdă" [124]. Întrebuințarea lui generală și consecventă în documentele slavone din secolul al XVII(-lea) dovedește, însă, că nu era un termin arhaic, ci un cuvînt uzual, cu o accepțiune precisă și bine cunoscută. Mai trebuie apoi avut în vedere că nu toți moșnenii cari se intitulau cnezi se scoborau din foștii stăpîni ai satelor din secolele XIV și XV și că mulți dintre ei se ridicaseră în secolul următor din mijlocul rumânilor, prin cumpărarea moșiei de la stăpînii lor [125].

---

[119] Cuvîntul se întîlnește, ce-i drept, și în cîteva documente românești, dar mai totdeauna în formule luate din slavonește. La 12 octomvrie 1633 Matei Basarab dă o carte „acestor sate ale sfintei mînăstiri Cozia, *na im Jiblea i Spinul, Brădițenii cnezi ot sudstvo Argeși*" cari fuseseră fugiți în Țara-Ungurească, acordîndu-le mai multe scutiri (*Arhiv. Stat.*, *Condica mînăstirii Cozia*, no. 18, fo. 142 v.). Carte de scutire cu același cuprins de la Leon-Vodă (data de 3 aprilie 7142 este greșită) pentru satele „Jiblea i Spinul cnezi ot sudstvo Argeș" (*ibidem*, fo. 142 v. — 3) ⟨DRH, B, XXIII, p. 356, datat 3 aprilie (1631)⟩. Într-o listă a satelor plăieșești din 20 iunie 1690; Brebul cnezi... Belcinești cnezi... Puchianii cnezi... Bogații cnezi... Bădeanii cnezi... Godeanii vecini (nu vel) i cnezi N. Iorga, *Studii și documente*, V, 558; cf. și rezumatul, neinteligibil de altfel, de la p. 447: „slujitori i cneaz paș 2403").

[120] *Despre cnejii români*, *Anal. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.* Seria II, t. XXVI, p. 38.

[121] *Pentru adevăr și dreptate* (Extras din *Viața Românească*), Iași, 1911, p. 44—46.

[122] *Pămîntul*, p. 187 n. Documentul din 1604 și cele următoare de reconfirmare.

[123] Vezi doc. din 21 ianuarie 1592, rezumat în *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, în *Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.*, Seria 2, tom. XXXVII, p. 10 ⟨DIR, XVI, B, VI, p. 31—32⟩.

[124] *Pentru adevăr și dreptate*, p. 46.

Dar cel mai puternic argument împotriva acestor explicări îl constituie însăși documentele, foarte numeroase, în cari micii proprietari sînt anumiți cnezi, documente din cari reiese clar în ce înțeles era întrebuințat acest cuvînt. Este de remarcat că denumirea de *cnezi* se dă moșnenilor, mai cu seamă în actele relative la vînzarea lor ca rumâni. Ea servă aci ca să caracterizeze situația socială pe care o aveau înainte de a se vinde, situația care încetează odată cu vînzarea. Cel care-și înstrăinează libertatea, își pierde odată cu ea și titlul acesta. Nu mai este cneaz, e rumân. Denumirea de cneaz înseamnă deci în aceste documente *om liber*, nesupus nimănuia, domn sau stăpîn pe persoana lui. Acesta este înțelesul cuvîntului în documentele din secolul XVII. Menționarea calității de om liber, de cneaz, la cei ce se vindeau rumâni, își avea rostul ei. Pentru ca cineva să se poată vinde, trebuia să fie liber, altfel el nu putea dispune de persoana sa. Cine nu este liber, nu-și aparține, este proprietatea stăpînului său. De aceea cumpărătorii au grijă întotdeauna să accentueze în zapisele de vînzare situația socială a acelora pe care îi cumpără. „Au fost cneji (sau megiași) și s-au vîndut rumâni" este formula care se întîlnește mai în toate actele cari cuprind asemenea vînzări [126].

Înțelesul de om liber apare și mai clar în documentele privitoare la emanciparea de rumânie. Rumânul care se liberează devine *cneaz* și emanciparea se numește *cnezire* [127]. Termenii de *cnezi* și *rumâni* exprimă, cum vedem, însușiri cari se exclud. Cine e cneaz nu poate fi rumân; cine e rumân, nu poate fi cneaz. Cnezii sînt opușii rumânilor. În vreme ce rumânii sînt șerbi, cnezii sînt liberi. Dar cum pînă la sfîrșitul secolului XVI nu puteau fi liberi decît proprietarii, oamenii fără moșie fiind asimilați cu rumânii, *cneazul* este tot una cu *megiașul*. Cînd într-un sat sînt și megiași și rumâni, cei dintîi alcătuiesc satul de *cnezi* spre deosebire de cel de *rumâni;* birul megiașilor care e cu o treime mai mare ca al săracilor se numește și bir cnezesc. Celor ce se vînd rumâni, ca și celor ce se eliberează de rumânie, li se aplică, indiferent, cînd un nume, cînd altul. Adeseori chiar în același act ei sînt arătați alternativ și cnezi și megiași [128]. Dar dacă denumirea de cneaz este identică cu aceea de megiaș, atunci cneazul este și el boier ca megiașul. Unii traducători vechi și traduc pe cneaz prin *boier*. Spre deosebire însă de megiași, ceea ce caracterizează pe cnezi nu este moșia, ci condiția lor de stăpîni pe persoana și libertatea lor, pe oameni nesupuși nimănuia. De cele mai multe ori, cneaz este redat în traducerile vechi prin *proprietar*. Ei sînt și proprietari, pentru că libertatea era atunci condiționată de moșie; dar numele lor nu e în nici un fel de legătură cu moșia. Cînd fără ocina lui proprie omul nu putea fi liber, se înțelege că toți proprietarii erau *cnezi*, dar titlul acesta nu-l aveau ca proprietari, ci ca oameni liberi. În sec. XVII sînt și cnezi fără moșie. Așa stînd lucrul, este deci evident că nu există nici o relațiune între denumirea de cnezi și calitatea de judecători ori întinderea proprietății și un anumit fel de proprietate. Cnezii sînt deopotrivă atît proprietarii mari, cît și cei mici. Dacă mai ales aceștia din urmă sînt numiți astfel, explicarea ei e, pe de o parte, că în secolul XVI și XVII înțelesul a evoluat în acest sens, iar pe de alta, că ei cu deosebire se găsesc în situații de acelea unde e nevoie să li se menționeze titlul care reprezintă însușirea lor de oameni liberi.

---

[125] *Vechimea rumâniei în Țara-Românească*, etc., p. 38 și urm. și în special doc. din 19 mai 1595.

[126] Asemenea documente fiind foarte numeroase, mă mărginesc a trimite la cele citate de I. Bogdan în articolul din *Prinos lui D. A. Sturza* și în studiul despre cnejii români.

[127] (1568 – 77), ianuarie 9. Alexandru-Vodă dă o carte de judecată mînăstirii Bistrița într-un proces pe care îl avusese cu un fost rumân și slugă a sa, Aldea de la Bîrluiu. „După aceasta iar să fie volnic egumenul și călugării de la sfînta mînăstire să ia de la Aldea dajdia, după cum este legea din vechime, *pentru că a fost rumân al sfintei mânăstiri și el s-a fost cnezit* (ЗАНЕЖ ЕСТ БИЛ ВЕЧИН8 СТМ8 МОНАСТИР А WН СЕ ЕСТ КНЕЗОВАЛ) *Arhiv. Stat. Bistrița*, pach. 5, netreb., d. 456, orig. slav cu traducere de Dionisie Eclesiarhul) ⟨DIR, XVI, B, III, p. 338, datat (1570)⟩.

1577, mai 6, Alexandru-Vodă întărește lui Stanciu și feciorii niște cumpărături în satul Lipovul de jos peste care înfrățise pe copiii săi Nan, Stanca și Radu „cu fratele lor anume Călin și Marina", ca să fie frați de cruce peste acele moșii. „Și iar au luat Căpățână din Biroslăveni 300 aspri de la Stanciul, pentru căci l-au cnezit" (РАДЇНО КНЕЗИЛ). (*Arhiv. Stat. Secț. Ist.* orig. slav cu traducere de Floru Ierei.) ⟨DIR, XVI, B, IV, p. 268.⟩.

1615, ianuarie 25. Radu Mihnea confirmă moșnenilor din Puțurile (Dolj) stăpînirea asupra satului lor. Fiind rumâniți în silă cu niște năpaști de biruri de către Mihai Viteazul, ei vin acum să se plîngă domnului, care le îngăduie să se răscumpere, *ca să fie iar cnezi* (*Arhiv. Stat., Hurezi*, pach. 3) ⟨DIR, XVII, B, II, p. 363–365⟩.

1615, august 8. Întărire identică a moșnenilor (НАСЛѢДНИЦЇ) din Căzănești, cari sub Radu Șerban se vînduseră rumâni lui Radu cluceru Buzescu. După moartea acestuia, Jupîneasa sa Maria și fratele ei Radu postelnicul și-au făcut pomană de i-au slobozit să se răscumpere. „ca să fie iarăși cnezi" (*Arhiv. Stat. Hurezi*, pach. 16) ⟨DIR, XVII, B, II, p. 425–426⟩. Documente asemănătoare din 28 dechemvrie 1616 (N. Iorga, *Studii și documente*, V, 436) ⟨DIR, XVII, B, III, p. 73–75.⟩; din 5 dechemvrie 1619 (*Arhiv. Stat. Sf. Ioan*, pach. 5, doc. 7) ⟨*Idem*, p. 442–443.⟩; 6 fevruarie 1622 (A. Ștefulescu, *Strîmba*, p. 71); 20 aprilie 1622(*Arhiv. Stat., Mitropolia*, pach. 114, d. 1) ⟨DIR, XVII, B, IV, p. 107–108.⟩; 17 august 1628 (A. Ștefulescu, Strimba, 59–61) ⟨DRH, B, XXII, p. 301–308.⟩ etc., etc.

De altfel chiar printre cnezii cari se vînd rumâni, se găsesc unii cari nu pot fi priviți ca proprietari mici. Cnezii din Vlădești, cari se vînd sub Radu Șerban lui Tudoran pitarul, aveau ei înșiși rumâni pe moșiile lor [129]. Ei coborau din jupanul Bodin [130], căruia Vlad Dracul îi întărește la 23 august 1437 stăpînirea asupra satului Vlădeștii, scutindu-i de toate dările [131]. Cei din Aniniș cari se vînd lui Cernica vornicul, aveau dreptul ca să ia vamă de la ocina de acolo [132].

Iată, însă, și cazuri cînd cnezii sînt arătați de-a dreptul ca mari proprietari. Sub Mihai Viteazul un cneaz cumpără cu 18 000 de aspri satul Cireașovul cu rumânii de la Șerban paharnicul (viitorul domn Radu Șerban), care îl avea moștenire de la Craiovești [133]. Cnejii din Răca răscumpărară de la Radu Vodă Șerban cu 12 000 de aspri jumătate din partea pe care el o cumpărase în acel sat fără știrea lor [134].

Dar în afară de înțelesul de om liber, cuvîntul cneaz mai are în documentele din Țara Românească încă unul. El exprimă raportul de superioritate socială al stăpînului față de șerbul său. În acest înțeles cneaz însemnează stăpînul rumânului. Următoarele documente nu lasă în această privință nici un fel de îndoială:

---

[128] G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, I, p. 341—352; I. Bogdan, *Despre cnejii români*, p. 36—39 etc.

[129] Ghibănescu, *Surete și izvoade*, I, 341—352 ⟨DIR, XVII, B.I. p. 123—124; DIR, XVII B. II, p. 80—82 și 117-118.⟩; I. Bogdan, *Despre cnejii români*, p. 38—39 etc.

[130] Vezi pentru descendența lor documentul din 2 mai 1639, la *Arh. Stat.*, *Mitropolia București*, pach. 96, d. 20.

[131] Hrisovul de întărire și scutire se află la *Arhivele Statului*, *Secția Istorică* ⟨DRH, B, I, p. 151—152.⟩.

[132] Document din 10 ianuarie 1613, la *Arhiv. Stat.*, *Secț. Ist.* ⟨DIR, XVII, B, II, p. 132—134.⟩

[133] Hrisovul de întărire dat de Constantin Basarab Elenii Băneasa Buzeasca și fiului ei Mateiaș postelnicul, publ. de Gr. G. Tocilescu, în *Tinerimea Română*, 1893, p. 89 și urm.

[134] Vezi documentul din 16 iulie 1615, la *Arhiv. Stat.*, *Condica Brîncovenească* no. (I), p. 25.

La 9 ianuarie 1556 Petru Vodă întărește satului Milești și moșnenilor stăpînirea asupra ocinei lor de moștenire din Mileștii de sus, care le fusese hotărnicită de Pîrvu banul. „Iar după aceea satul Milești ei au avut pîră înaintea domniei mele cu *satul Hălmăjanii și cu cneazul Hălmăjanilor* (и със кнез хълмъжанилор), *cu Stan vel spătar, și așa pîra satul Hălmăjanii și cneazul lor* (и кнез им) *Stan vel spătar*, cum că au ocina pînă în apa Hămrăziei, și că n-a fost hotărnicită niciodată". Domnul dă Mileștilor 12 boieri și pe Vlaicu vel armaș ca hotarnic, cari dovedesc că acele ocini le aparțin lor [135].

Mihai Viteazul confirmă la 15 ianuarie 1599 jupîniței Maria și copiilor ei Voicu și Neaga stăpînirea asupra părții de moșie din Grădiștea de jos a lui Mogoș, pe care o cumpăraseră de la un nepot al acestuia, „însă și cu 2 rumâni, anume Toader și Bașcul, пentru că acești rumâni mai sus ziși ei au fost de moștenire ai lui Mogoș, *ci au fost zălogiți de Mogoș cneazul lor* (анꙋ ест зъложиіа ѡт могоішꙋ кнез ем) pentru 1600 de aspri, ca să fie ei slobozi pînă cînd le va plăti asprii Mogoș, *cneazul lor*, apoi iar să fie rumâni". Jupînița Maria și copiii ei, cumpărînd moșia lui Mogoș, cu rumâni cu tot, au înapoiat cei 1600 de aspri lui Toader și Bașcul, cari au rămas iarăși rumâni, precum fuseseră și mai înainte [136].

La 29 octomvrie 1615, Radu Mihnea dă o carte lui Stan, feciorul popei Bunilă din Tîmburești prin care îi întărește stăpînirea asupra a 7 stînjeni de moșie și cu seliște de casă în sat. El fusese rumân de moștenire al lui Vintilă, feciorul lui Calotă din Boziani și se învoise cu *cnezul său Vintilă*, de se răscumpărase de rumânie împreună cu acea ocină [137].

În unele documente *cneaz* este întrebuințat în amîndouă înțelesurile, și în acela de *stăpîn al rumânului* și în acela de *om liber*:

La 15 ianuarie 1599, Mihai Viteazul întărește jupîniței Maria și ginerelui ei Voico logofătul moșie în Grădiștea de jos, partea unor nepoți de frate ai lui Lăudat. „Iar după aceea, cînd a fost în zilele lui Mihnea Voevod, iar niște rumâni din sat, anume Toader și Bașco, *ei s-au zălogit de către cneazul lor Lăudat* (ѡт къ кнез ем лъꙋдатов) mai sus zisul, pentru 1400 de aspri. Apoi acești rumâni ei n-au stătut a fi *cnezi*, ci au vrut să se vînză în altă parte la alți boieri". Domnul a judecat însă că este mai volnică jupînița Maria și ginerele ei să cumpere această moșie a nepoților lui Lăudat, decît alții din altă seminție [138].

Alexandru Iliaș întărește la 2 mai lui Buiac și fiilor săi moșie în Săcuieni, 14 locuri în cîmpul de sus și de jos, din partea lui Buiac, „pentru că a fost Buiac de mai înainte vreme rumân lui Buiac, care a *fost cnezul satului* (который ест кнез селов). Apoi cînd a fost în zilele lui Ștefan vodă, iar Buiac, rumânul lui Buiac, el a dat jupîniței Mușii, muma lui Buiac, 3 boi și 400 de aspri de argint, iar Buiac rumânul *el a dat lui Buiac cneazul* (ѡни ест дадωχ бꙋꙗков кнез) doi boi și un cal, și a iertat pe Buiac de rumânie, cu toate locurile din cîmp. Dar cînd a fost în urmă, în zilele Radului-voevod, fiul lui Mihnea-voevod, iar Stanca *fiica lui Buiac cnezul* (станка дъщїра бꙋꙗков кнез) și Vlad postelnicul, soțul Stancăi, ginerele lui Buiac, ei n-au vrut ca să lase pe Buiac să fie *cnez* (да кїте кнез), ci au cerut și ei de la Buiac ca să se răscumpere de la dînșii". El le dă 2100 de aspri, de față cu oameni buni, cari au venit de au mărturisit înaintea domnului că s-a răscumpărat și de la ei cu 14 locuri [139].

---

[135] *Acad. Rom.*, pach. 74, doc. 182. O copie slavonă cu traducere de St. Nicolaescu, la *Arhivele Statului* între copiile prezentate pentru legalizare ⟨DIR, XVI, B, III, p. 218—219⟩.

[136] *Arhiv. Stat.*, *Secț. Ist.* Orig. slavon, cu traducere din 1843 de G. Peșacov ⟨DRH, B, XI, p. 437—438⟩.

[137] *Acad. Rom.*, pach. 11, d. 3. ⟨DIR, XVII, B, II, p. 438⟩.

[138] *Arhiv. Stat.*, *Secț. Ist.* Orig. slavon, cu traducere din 1843 de G. Peșacov ⟨DRH, B, X, p. 437—438⟩.

Există, însă, cîteva documente din sec. XV în care cnezii sînt menționați fără ca să se arate explicit situația lor. Ele sînt următoarele [140].

Printr-o carte fără dată, dar posterioară morții lui Nicodim, întîmplată în 1406, Mircea cel Bătrîn asigură satele mînăstirii Tismana *că nu le va da nici unui cnez sau boier, de ocină și de ohabă*, ci le va lăsa tot în stăpînirea mînăstirei, libere de orice dări [141].

Printr-o altă carte, tot fără dată, Mircea împuternicește pe starețul de la Cozia, Sofronie, ca oricine va vrea să închine din avutul său la mînăstire, pentru suflet, „*fie boier, fie slugă a domniei mele, fie cnez, sau altfel de om zis sărac*", se vor închina să fie stătătoare ale mînăstirei, în viața sa și a fiului său Mihail, fără ca rudele acelora sau slujbașii domnești să ia îndărăt ori să se împotrivească [142].

Cam în aceiași termeni reînnoiește această împuternicire și Mihail-Voievod la 22 iunie 1418 [143]. Confirmînd la 23 iulie 1470 mînăstirii Tismana stăpînirea asupra unor munți, Radu cel Frumos poruncește ca nimeni să nu îndrăznească a o supăra „*nici boer, nici cnez, nici sărac*" [144].

Între alte danii pe care Vlad Călugărul le face printr-un hrisov din 31 iulie 1487 Mînăstirii Snagovului se află „*și caii cnejilor din acel județ al Brăilei, ce se cad să fie domnești, de la cnejii cari mor*, ca să se aducă la sfînta mînăstire și să fie spre slujba sfîntului lăcaș" [145]. În sfîrșit răspunsul pe care locuitorii județelor Brăila, Buzău și Rîmnic îl dau la proclamația lui Ștefan-vodă pentru pretendentul Mircea, pornește „de la toți boierii... și de la toți cnezii, și de la toți vlahii" [146].

Pe temeiul acestor documente, cnejii au fost priviți de istorici în diferite chipuri. Cel care a studiat mai de aproape chestiunea este I. Bogdan. „Din aceste pasaje — spune I. Bogdan — reiese cu evidență că cnejii nu erau nici boieri, nici rumâni, adecă țărani neliberi: *ei nu puteau fi decît judecii satelor*

---

[139] *Ibidem, Mitropolia București*, pach. 173, d. 23. Orig. slavon, cu trad. din 1860 ⟨DIR, XVII, B, III, p. 126⟩.

[140] I. Bogdan, *Despre cnejii români*, p. 33, unde se găsesc citate aceste documente și reproduse pasajele respective.

[141] Publ. de Venelin, în *Vlahobolgarskija gramota*, p. 26, și de A. Ștefulescu, în *Documente slavo-române relative la Gorj*, p. 13—14, și în monografia asupra *Tismanei*, 1909, p. 174-5. Originalul se afla la *Arhivele Statului*, în *Secția istorică*. Asupra datei v. I. Bogdan, *Despre cnejii români*, p. 33, n. 2 ⟨DRH, B, I, p. 71—72, datat (1407)⟩.

[142] *Arhiv. Stat, Secț. Ist.* Original slavon, cu trad. de St. Nicolaescu ⟨DRH, B, I, 62—63, datat (1402—1418)⟩.

[143] *Ibidem.* ⟨*Idem*, p. 86—88.⟩

[144] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, I, 284—5 și A. Ștefulescu, *Tismana*, 1909, p. 190—1 ⟨*Idem*, p. 231⟩.

[145] I. Bogdan, *Despre cnejii români*, p. 34—5. ⟨*Idem*, p. 329—331.⟩

[146] I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării-Romînești cu Brașovul și cu Țara-Ungurească în secolul XV și XVI*, 1905, p. 282—5; republicat de St. Nicolaescu, *Documente slavo-romîne*, p. 190, 133—143.

domnești sau ai satelor libere, nestăpînite de mînăstiri ori de boieri". Încheierea aceasta a lui Bogdan n-o putem împărtăși. Din documentele menționate rezultă în adevăr că cnejii nu erau nici slujbași, arătați sub numele de boieri și slugi domnești, nici rumâni, numiți săraci și vlahi. Aceasta e clar. Dar tocmai această eliminare ne împiedică să admitem ipoteza că cnejii „nu puteau fi decît judecii satelor domnești sau ai satelor libere". În calitate de judeci, cnezii ar fi fost *oameni domnești*, așa că ar fi trebuit să fie cuprinși sub denumirile de boieri și slugi domnești. De altfel satele acestea n-au fost niciodată administrate de cnezi și judeci. Documentele privitoare la ele fiind numeroase, organizarea lor ni-i destul de bine cunoscută. Ea nu se deosebea întru nimic de aceea a satelor boierești și mînăstirești.

În fruntea satelor domnești se găseau aceeași conducători — pîrcălabi, vornici, vătămani etc. — cu aceleași atribuții ca și la acestea. Nici urmă de cnezi și judeci. Și lucrul e firesc. Satele domnești nu erau altceva decît tot sate boierești ajunse vremelnic în stăpînirea domniei, care le dădea iarăși boierilor și mînăstirilor, fără ca în timpul cît le deținuse să le fi modificat felul de administrare ori îndatoririle locuitorilor.

I. Bogdan invoacă în sprijinul d-sale hrisovul din 1487, prin care Vlad Călugărul, dăruiește Mînăstirei Snagovului caii din județul Brăilii, cuveniți domnului, de la cnezii cari mureau: „și am adaos domnia mea și caii cnejilor din acel județ al Brăilei, ce se cad să fie domnești de la cnejii cari mor, ca să se aducă la sfînta mînăstire și să fie spre slujba sfîntului lăcaș"..., dispozițiune ce arată că proprietatea cnezească era considerată ca și cea boierească, ca atîrnătoare de domn. Calul ce se cuvenea domnului de la fiecare cnez răposat era un „signum dominii" [147].

În acest document nu se vorbește, însă, de proprietate. Luarea calului nefiind motivată, ea nu aduce nici o lumină cu privire la situația cnezilor. Ca să putem bănui pentru ce se dădea, ar trebui să știm mai întîi cine erau cnezii. Altfel, explicăm o instituție necunoscută prin alta tot atît de necunoscută. Șubrezenia unei asemenea explicări se vede numaidecît. Ea presupune ca stabilite și cunoscute fapte și stări de lucruri despre cari nu găsim nici o urmă în trecutul nostru. *O proprietate cnezială atîrnătoare de domn nu este adeverită în Principate*; pînă acum, cel puțin, nu se cunoaște nici un izvor care să facă mențiune despre ea. Proprietatea boierească cu care e asemănată, n-a avut niciodată caracterul de atîrnare față de domnie care i se atribuie. Domnul nu avea asupra ei nici un fel de putere. Proprietarul putea să ceară oricînd judecata megiașilor, în fața hotărîrii cărora autoritatea domnească se oprea neputincioasă. Transmiterea moșiei la urmași se făcea fără nici un amestec din partea domnului, și nu știm ca să se fi cerut vreodată calul de la moștenitorii boierului mort. Dacă deci proprietatea cnezească era, în adevăr, *ca și cea boierească*, atunci ea nu atîrna de domn. Darea calului trebuie să fi avut altă explicație. Din documentul lui Vlad Călugărul nu reiese înțelesul care i se atribuie. Cîtă vreme instituția pe care o menționează nu va fi lămurită, el nu poate constitui un argument în sprijinul tezei că cnezii ar fi fost judecătorii satelor domnești. Ipoteza aceasta nu concordă nici cu textul documentului, nici cu felul de organizare al numitelor sate. Credem că ea trebuie părăsită.

R. Rosetti are asupra cnezilor pomeniți în aceste documente altă părere. După el, „din scrisorile lui Ștefan cel Mare către locuitorii județelor mărginașe și din răspunsurile acestora rezultă că cnezii din Țara Românească corespundeau *juzilor* din Moldova: erau deci judecătorii satelor. Putem deci conchide, în toată liniștea, că cnejii din Țara Românească, în veacul XV, erau *stăpînii satelor*, și că, în asemenea calitate, erau și judecătorii, ***giudeții*** cum se zicea atunci, ai românilor așezați în acele sate“ [148].

---

[147] I. Bogdan, *Despre cnejii romîni*, p. 34—35 ⟨DRH, B, I, p. 329—331⟩.

Mărturisesc că liniștea cu care conchide R. Rosetti, numai pe temeiul echivalenței termenelor corespunzătoare din cele două acte de proveniență deosebită, nu mi se pare tocmai îndreptățită.

Mai întîi echivalența aceasta nu este atît de clară, încît să se impună ca ceva evident. Ștefan cel Mare vorbește în proclamația sa de judeci și judecători (и свем жȣдечем и скем съндїам). R. Rosetti admite ca un lucru foarte cunoscut, pentru care nu trebuie nici o motivare, că prin acești termeni se înțelegeau în Moldova *juzii* sau judecătorii satelor. Dar denumirea de judeci (pluralul de la judec) nu e obișnuită în Moldova; este un termen muntenesc, foarte des întrebuințat în cele dintîi documente românești, unde are totdeauna însă înțelesul de *om liber*, nu pe acela de *judecător*. În Moldova se întîlnesc numai termenii *jude, giude* și *judecie*, întrebuințate de altfel destul de rar în documentele din secolul al XV(-lea) ca o rămășiță din alte timpuri, și într-un înțeles care pînă acum n-a fost bine lămurit. Cu privire la juzi, d. Rosetti crede că „erau dregătorii puși de cnezi cari stăpîneau mai multe sate, în acelea în cari nu aveau șederea lor“.

Cum se face, însă, că titlul de *jude* — dacă el înseamnă judecător — se dă numai vechilului și nu și stăpînului, care era adevăratul judecător, și de ce *judecii* din Țara Românească, a căror legătură cu judecia moldovenească e evidentă, nu erau și ei judecători? Tot atît de puțin sigur este că celălalt termen din scrisoarea lui Ștefan, *judecătorii*, ar reprezenta pe aceiași *juzi* ai satelor. Cînd în orașe existau judecători speciali, și cînd, în afară de unii slujbași (vornici și bănișori) ale căror atribuții erau mai ales judecătorești, orice slujbaș domnesc, ba de multe ori și simplii particulari, puteau, după împrejurări, să fie și judecători, pentru care motiv trebuie să admitem că e vorba aci de *juzi* și nu de judecători obișnuiți? Iată cît de neprecise și elastice sînt cele două cuvinte, cărora d. Rosetti le atribuie, cu atîta siguranță, înțelesul de *juzi*, pentru care apoi, pe baza corespondenții de termeni, să admită că și cnezii din Țara Românească aveau aceeași situație! Ceea ce este, însă, și mai curios e că, după ce a stabilit în chipul acesta identitatea lor, R. Rosetti conchide că „cnejii din Țara Românească în veacul al XV(-lea) erau *stăpînii satelor*“, deși, ceva mai departe, tot el spune că juzii moldoveni, cu cari erau identici, nu erau stăpînii satelor, ci numai vechilii acestora! O concluziune la care s-a ajuns printr-o asemenea argumentare, nu inspiră, se înțelege, nici un fel de încredere. Condamnarea ei fără replică ne-o dau, însă, chiar documentele pe cari se sprijină și pe cari pretinde că le interpretează.

Mai înainte, însă, să amintim și părerea lui N. Iorga. La întrebarea pe care și-o pune „dacă pe atunci, în vremea lui Mircea, cnezii erau numai țărani *liberi trăind, subt regimul cnezatului, cum se constată mai tîrziu*“, d-sa răspunde că „părerea cea mai firească e aceea că prin cnezi se înțeleg ***magistrații satelor***, aleși dintre bătrîni de bună samă în biserică și printr-o procedare electorală pe care o întîlnim mai tîrziu la țăranii din Seliștea Sibiului, de pildă“.

---

[148] *Pământul*, etc. p. 29—33.

Nu avem însă nici un indiciu despre o asemenea cîrmuire *sătească* prin *magistrați aleși*. Documentele din secolul XV și XVI, cari ne dau destule amănunte asupra vieții sătești, nu cuprind nimic în această privință. Dar chiar dacă ea ar exista, încă ar trebui probat că acei magistrați se numeau în adevăr cnezi.

Necunoscînd temeiurile pe care se sprijină N. Iorga, pentru a admite această organizare a satelor, cu magistrații aleși, care s-ar mai numi cnezi, nu o putem discuta, mai ales că nu găsim despre ea nici o urmă în trecutul nostru.

Înțelesul pe care istoricii l-au dat cuvîntului *cneaz* în documentele din secolul al XV(-lea) judecător domnesc, stăpîn și judecător de sat, ori magistrat ales de săteni — este în nepotrivire hotărîtă cu contextul acestor documente, din care rezultă că cnejii trebuie să fi fost o categorie de locuitori cu mult mai numeroasă decît judecătorii domnești și stăpînii de sate ce nu ocupau dregătorii, ori magistrații aleși de săteni, ca să-i cîrmuiască.

Este incontestabil că atunci cînd Mircea sau fiul său Mihail opreau pe rudele celui ce făcuse vreo danie Coziei, *slugă domnească, cneaz, ori sărac*, ca să ia înapoi lucrul dăruit, cînd Radu cel Frumos poruncea să nu îndrăznească nimeni a tulbura stăpînirea Tismanei asupra munților ei, *nici boier, nici cneaz, nici sărac* sau cînd Brăilenii, Buzoienii și Rîmnicenii răspundeau la proclamația lui Ștefan *în numele tuturor boierilor, al tuturor cnezilor, și al tuturor vlahilor*, este incontestabil, zic, că ei înțelegeau să cuprindă în înșirarea făcută *pe toți locuitorii țării*. Boierii cu slugile domnești, cnezii și săracii sau vlahii reprezentau diferitele trepte sociale din care era format poporul român. Dintre cele 3 clase sociale, două ne sînt bine cunoscute: se numeau boieri și slugi domnești, slujbașii de toate gradele precum și toți cei ce îndeplineau o însărcinare domnească; săracii sau vlahii erau rumânii sau șerbii. *Sub numele de cnezi rămîne să înțelegem pe toți acei locuitori cari nu erau slujbași sau rumâni.* Adevărul acesta este așa de evident, încît a stărui mai mult asupra-i ar fi o superfetațiune. Dar dacă eliminăm pe slujbași și pe rumâni, restul populației se compune din *oameni liberi* de toate categoriile, cari nu ocupau funcțiuni. Ei se împărțeau în două categorii: o mică parte dintre ei erau proprietarii mari cari aveau rumâni pe moșiile lor; aceștia sînt *stăpînii de sate*. Cei mai numeroși sînt, însă, proprietarii mici, moșnenii, a căror principală însușire pe lîngă aceea de proprietari, era de a fi, spre deosebire de rumâni, *oameni liberi*. Sub numele de cnezi se înțeleg, așadar, în documentele din secolul XV proprietarii de sate sau *stăpînii rumânilor* și moșnenii sau *oamenii liberi*. Am văzut, însă, că tot ei se intitulau cnezi și în secolele următoare.

Denumirea aceasta apare deci cu același înțeles în toate documentele cunoscute pînă acum din Țara Românească în cari e pomenită. Ea caracteriza o situație socială: cnezii erau membrii clasei libere și stăpînitoare. Am văzut, însă, că stăpînii de sate și moșii, adică proprietarii în genere se intitulau toți *boieri*. Cneaz și boier apar deci ca termeni sinonimi. Ei se aplicau aceleiași categorii sociale, unul exprimînd însușirea de *nobil* celălalt pe aceea de *domn* sau *liber* și *stăpîn*! Faptul că titlul de *boier* se dă tot mai statornic dregătorilor și marilor proprietari, are drept urmare că acela de *cneaz* este purtat îndeosebi de cei fără dregătorii. Pentru aceștia, el constituia un titlu nobiliar prin care se deosebeau de oameni neliberi, adică de *șerbi* sau *rumâni*. El servea ca să exprime raportul de superioritate socială al unora față de ceilalți. De aceea și apare atît de des în secolele XVI și XVII cînd șerbirea oamenilor liberi și emanciparea rumânilor se petrec pe o scară foarte întinsă.

Ceea ce a determinat pe I. Bogdan să ajungă la concepţia cneazului judecător, trecînd peste obiecţiile care se ridicau, au fost, pe de o parte, analogia cu modul de organizare a unei anume categorii de sate româneşti din Ungaria şi Polonia, unde cneazul se prezintă în adevăr ca administratorul, conducătorul şi judecătorul satului în numele stăpînului moşiei[149], iar, pe de alta, faptul că în documentele româneşti contemporane, cuvîntului slavon кнез îi corespund termeni, cari, potrivit etimologiei lor, implică ideea de judecată[150].

Despre argumentul din urmă vom vorbi în capitolul despre judeci. Cu privire la cel dintîi, iată cum stă lucrul: instituţia similară a românilor din Ungaria şi Polonia poate servi pentru explicarea celei similare din Ţara Românească numai atunci cînd aci ne lipsesc documentele pentru cunoaşterea sau înţelegerea ei. În cazul de faţă, însă, documentele sînt numeroase şi clare. Situaţia cnezilor trebuie deci stabilită pe baza lor, nu prin analogie cu ceea ce se constată în Ungaria şi Polonia, ţări cu alt drept public şi cu altă organizare decît Principatele. O ilustrare a acestor afirmări ne oferă chiar problema în discuţie. Între cnezii români din Ungaria şi Polonia şi cei din Ţara Românească există o deosebire fundamentală. Cei dintîi *nu sînt proprietari*, şi, de multe ori, *nici măcar oameni liberi*[151]. Ei sînt nişte simpli prepuşi ai proprietarului, în numele şi în locul căruia administrează pe rumânii iobagi de pe moşia lui. Cnezii din Ţara Românească au, cum am văzut, o situaţie absolut deosebită. Ei sînt *oameni liberi* şi *stăpînii moşiilor* şi *iobagilor*. Singura lor notă comună este că şi unii şi alţii sînt conducători ai rumânilor, dincolo de munţi ca împuterniciţi ai stăpînilor dincoace ca stăpîni ei înşişi. Situaţia ce corespunde mai bine înţelesului primitiv al cuvîntului, care în toate limbile slavice înseamnă: *domn, stăpîn,* este evident, aceea din Ţara Românească, unde *cnezii* reprezintă în adevăr clasa stăpînitoare. În Ungaria şi Polonia termenul acesta exprimă doar ideea de superioritate faţă de rumâni, pierzînd cu totul înţelesul primitiv de *stăpîni* şi *oameni liberi.* Deosebirea aceasta dovedeşte că cnezatul din Ţara Românească reprezintă o fază mai veche a acestei instituţii, decît acela din Ungaria şi Polonia unde el a suferit prefaceri însemnate. În Ungaria, cnezii au fost înlocuiţi în stăpînirea satelor şi moşiilor lor de către cuceritorii maghiari. După deposedare, numele lor a continuat, însă, să designeze pe cei însărcinaţi de noii stăpîni să administreze satele româneşti.

JUZII ŞI JUDECII

Să examinăm acum argumentul al doilea. Cnez este tradus în româneşte prin cuvinte cari conţin sau exprimă ideea de judecată. Ne mărginim, fireşte, la traducerile din Ţara Românească.

În psaltirea lui Coresi de la 1577 cnez este tradus prin *judec*[152]. Glosarul D. A. Sturza, a cărui redactare e pusă de Hasdeu între anii 1600-1630[153] îl traduce prin *jude* și *judec*[154]. Într-un act slavon din 28 iunie 1639, prin care Matei Basarab confirmă lui Dumitru pitarul Filiașul o cumpărătură în Crasna expresiunea *„trei părți sînt judecești"*, din zapisul românesc de vînzare făcut la 16 mai 1638, este redată prin: три дѣли сꙋт кнези.[155] În lexiconul lui Mardarie Cozianul (1649) cnez este tradus prin *domn*[156]. În secolul al XVIII(-lea) dascălii de la școala slovenească de la Sf. Gheorghe îl traduceau totdeauna prin *judec*[157]. De atunci încoace traducerile au variat: Pe cînd traducătorii cari erau familiarizați cu vechile traduceri ale școalei de la Sf. Gheorghe, ca Dionisie Eclesiarhul, mențin încă pe *judec*[158], ceilalți nemaiînțelegînd acest cuvînt, care de pe la 1750 dispare din uz, redau pe cneaz prin boier[159] și proprietar ori *moșnean*[160]. Aceasta nu mai era, însă, o traducere, ci o interpretare. Ei căutau să exprime sensul pe care cuvîntul acesta li se părea că-l are în contextul documentelor respective. Interpretarea, de altfel, era în bună parte întemeiată. Cnezii erau, în adevăr, proprietari și boieri, cu toate că nu aceste însușiri erau exprimate prin numele lor. Pentru chestiunea noastră însă, traducerea aceasta interpretativă dintr-o epocă cînd atît cuvîntul slavon, cît și instituția pe care el o reprezenta, erau de mult dispărute are prea puțină valoare. Importante sînt numai traducerile de pe vremea cînd limba slavonă era încă în uz, deoarece ele ne dau termenul românesc întrebuințat de contimporani pentru a exprima ideea cuprinsă în cel slavon. Cu excepția lui Mardarie Cozianul, care, probabil, copiază un izvor străin, în toate celelalte traduceri dintre 1550 și 1650, cnez este redat prin *jude* și *judec*. Din nenorocire, nici unul din acești termeni nu s-au păstrat în limba de astăzi. Pentru precizarea sensului lor, sîntem astfel nevoiți să recurgem tot la documente contimporane.

---

[149] I. Bogdan, *Despre cnejii români*, p. 16–20.

[150] *Ibidem*, p. 22–23.

[151] I. Bogdan, *Despre cnejii români*, p. 10.

[152] I. Bogdan, *Despre cnejii români*, în *An. Ac. Rom.*, *Mem. Secţ. Ist.* Seria 2, tom. XXVI, p. 44 n.

[153] *Cuvinte din bătrîni*, I, p. 259 şi urm.

Jude apare în documente extrem de rar. Pînă acum l-am întîlnit numai de vreo <cinci> ori:

Într-un zapis românesc de vînzare făcut în Pietroșița (Dîmbovița) la 6 august 1592, în domnia lui Ștefan Surdu figurează printre martori și *„ot Țața, Nan judele"*[161].

La 6 aprilie 1605, Radu Șerban dă o carte slavonă de întărire lui popa Radu din Săteni, pentru niște moșie și vinărici de acolo, pe care le cumpărase *„de la Stan judele* (ѡт над стан жꙋделе), drept 2300 aspri . . . Și cînd au cumpărat popa Radu aceste mai sus zise moșii și livezi și vii și siliște și vinărici *de la Stan judele* (ѡт над стан жꙋделе) și de la Anca, sora lui Iacoj, iar el au întrebat pe toți frații și rudeniile lor și pre toție megiașii"[162].

<La 26 fevruarie 1617, Alexandru Iliaș confirmă lui Neagoe cu frații și fiii și altora stăpînire în Vladimir. Se arată hotarele: „din vîlceaua cu tina pînă în via lui Pătru judele (дори ꙋ виноградꙋ пътрꙋв жꙋделе. . .)>"[163].

---

[154] *Ibidem*, p. 286.

[155] A. Ștefulescu, *Crasna*, 1910, p. 73—75.

[156] Ediția Crețu, p. 159.

[157] Vezi numeroasele traduceri de acte mînăstirești la Arhivele Statului.

[158] Cele mai multe din traducerile actelor mînăstirilor din Oltenia sînt făcute de el.

[159] S. ex. Sofronie arhimandritul, autorul *Condicei Mînăstirei Codmenii*, no. 25 de la Arhivele Statului, sau traducătorul actului slavon din 7128, dechemvrie 5, la *Arhiv. Stat.* sau la *Acad. Rom.*, Ms. 2593, fo. 45 etc.

[160] Traducerea aceasta este cea obișnuită între 1840—62 la traducătorul Comisiunei documentale.

[161] *Arhiv. Stat.*, *Sect. Ist.* 〈DIR, XVI, B, VI, p. 55〉.

[162] *Ibidem* 〈DIR, XVII, B, I, p. 160—161〉.

[163] 〈Al. Ștefulescu, *Documente slavo-romåne relative la Gorj*, Tg.-Jiu, 1908, p. 359.〉

La 17 iunie 1623, Radu Mihnea întărește, tot printr-o carte slavonă, bătrînului Bărbuicea și fiilor săi moșie în Bărbuicești *„din partea lui Voico județul din Nișcoveni"* (ѡт дел воиков жȣдец ѡт нишковѣнї) pe care ei o cumpăraseră mai înainte vreme, în zilele bătrînului Radu Voevod *„de la judele din Nișcoveni"* (ѡт на воїко жȣделе ѡт нїшковенї)[164].

Ce erau Nan din Țața, Stan din Săteni, Pătru și Voico din Nișcoveni, arătați fiecare ca *jude*, nu reiese din aceste documente. Etimologia cuvîntului ne face să ne gîndim numaidecît la judecător. Am fi astfel înclinați a crede că ei erau slujbașii însărcinați cu împărțirea justiției în satele sau ocoalele respective. Dar această interpretare nu concordă cu ceea ce știm despre organizarea noastră judiciară de odinioară. Asemenea judecători sătești nu știm să fi existat. Cel puțin nici unul din izvoarele cunoscute nu-i menționează. La sate jurisdicția era exercitată nu de judecători speciali, ci de diferiți slujbași cari, după împrejurări, îndeplineau și rolul de judecători. Acei dintre ei cari aveau îndeosebi atribuții judecătorești, fără însă ca să fi purtat vreodată titlul de judecători, erau *banii de județ*[165] și *vornicii*. Gloabele sau amenzile plătite de cei vinovați constituiau unul din veniturile slujbei lor. În afaceri civile, împricinații își puteau lua ca judecători pe cine voiau, chiar și dintre particulari. Funcționari speciali cu atribuții exclusiv judecătorești existau numai în orașe. Aceștia se numeau în adevăr *judecători*[166]. De altfel, în documentele românești din secolul al XVII-lea cel ce judecă, fie el dregător sau simplu particular, este numit întotdeauna *judecător*[167], niciodată, după cît știu *jude*. Față de organizarea judecătorească de altă dată juzii pomeniți în documentele de mai sus par să fi fost altceva decît judecători. Ce anume, ne arată un foarte important document din timpul lui Matei Basarab. Mînăstirea Plumbuita fiind în neînțelegere cu Radu, marele comis, pentru stăpînirea a doi rumâni din Tîmburești, recurge la jurători. În cartea de judecată pe care aceștia o dau la 21 mai 1642, ei spun următoarele: „Am adevărat cu sufletele noastre că iaste Dobrotă și Andreiu rumâni de moșie ai mînăstirii, și i-au apucat legătura lui Mihai Vodă tot în sat în Tîmburești și în plasa sventii mînăstiri, *carele de ce jude au fost închinați*. Într-aceia noi (am) strîns bătrînii satului, de i-am întrebat, cum știu cu sufletele lor: ei așa au mărturisit cu sufletelor lor înaintea noastră, cum sînt acești oameni rumâni *și închinați de stăpînii lor* la svînta mînăstire"[168]. Aici înțelesul cuvîntului *jude* apare clar din contextul documentului. Cei șase boieri jurători numesc astfel pe *stăpînul rumânului*. Dobrotă și Andrei fuseseră închinați de către *judele său*. Repetînd mai jos aceeași idee, ei înlocuiesc chiar pe jude prin echivalentul său: „sînt acești oameni rumâni și *închinați de stăpînii lor la svînta mînăstire*".

---

[164] *Arhiv. Stat., Episcopia Buzău*, pach. 77, d. 1. ⟨DIR, XVII, B, IV, p. 291-92.⟩

[165] Pentru că rolul acestora ca judecători nu e cunoscut, dau aci următorul document din care el se vede. La 30 ianuarie 1630, Leon Vodă dă mînăstirei Plumbuita o carte de apărare pentru satul Boldorogeștii cu Rota din Ilfov „ca să fie în pace de lucrul domnesc și de bani de județ și de mertice și de cai de olac și de podvoade, de nimenilea val să n-aibă, numai birul să-și plătească, pentru că i-am ertat domnia mea... să fie numai de poslușania sfintei mînăstiri, iar *bani de județ nimica în sat să nu intre*, ce să fie în bună pace. *Iară ce va fi judecata satului, să fie volnic egumenul să judece rumânii mânăstirei, cum au fost și mai dinainte vreme, pentru că de răul banilor se-au fost răsipit satul mînăstirii de au fugit. Derept aceia și voi banilor de județ încă să aveți a lăsa satul Boldorogeștii cu Rota foarte în pace, nimic întru ei să nu intrați* că cine să va ispiti peste cartea domniei mele, certare va avea" *(Arhiv. Stat., Secț. Ist.)* ⟨DRH, B, XXIII, p. 79—80⟩.

[166] Într-un zapis din 8 martie 1643, relativ la o vînzare de moșie în Singureni (Vlașca), figurează ca martor și „Gheorghe vistiarul (Karidi), *carele iaste judecător în scaunul în București*" (N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 299). Dintr-o carte a lui Șerban Cantacuzino de la 1 octomvrie 1681 aflăm că Stoica logofătul Ludescul era atunci *„judecătoriul dela Scaunul Târgoviștii"* (C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicelor muntene*, p. 6, n. 4); într-un zapis din 2 iulie 1706: „Cînd au fost acum, fiind judecătoriu aici la scaunul Craiovii dumnealui Bunea biv vel comis Grădișteanul" (N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 301).

[167] Vezi cartea de judecată dată de 6 boeri luați de Pătru logofătul și de Bistreanul, ca judecători pentru moșii în Goești; *„Și am fost noi judecători*, anume Iscrul logofătul ot Gaia, i Mircea armașul ot Fratoștița i Lambul postelnicul ot Șitoaia, i Barbul postelnicul ot Negoești, i Radul ot Mălăești, i Pîrvul postelnicul ot Vîlcănești. Așa am judecat cu ale noastre suflete, așa să se știe" (G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VI, 232—33) ⟨ianuarie 14, fără an, notă DCG⟩. La 2 martie 1673, Stanca femeia Dincăi, vinde lui Radu două răzoare de vie în Caracal pentru 5 ughi, cu cari se plătise de sama domnească. *„Iar cine s-ar ispiti a-ntoarce, să fie închinat la judecător ug.* 10" *(Arhiv. Stat., Episcopia Rîmnic*, pach. 17, d. 4*)*.

Aceeași înlocuire o aflăm și în actul de întărire pe care Matei Basarab îl dă mînăstirei la 20 septemvrie 1649, pe temeiul cărții jurătorilor. Pasajul de mai sus este reprodus acolo astfel: „pentru că acești rumâni au fost ai mînăstirei Plumbuitei, de moșie din plasa mînăstirei, *închinați de stăpînii lor la sfînta mînăstire*, și i-au apucat legătura lui Mihai-Voevod acolo în sat"[169]. Dovada este hotărîtoare. *Jude* însemna deci nu judecător, ci *stăpînul rumânului*[170]. El reda astfel exact unul din cele două înțelesuri ale lui кнез.

Denumirea de *jude* care se dă *stăpînului rumânului* este foarte interesantă. Cum a ajuns cuvîntul romănesc de la înțelesul primitiv de judecător la acela pe care îl constatăm în prima jumătate a sec. XVII? Faptul poate fi explicat în două feluri: sau că stăpînul rumânului începuse prin a fi judecătorul său, transformîndu-se mai tîrziu în stăpîn; sau că însușirea sa de stăpîn era ori fusese împreună cu aceea de judecător. Spre a putea verifica care din aceste două explicări este cea adevărată ar trebui să știm lămurit mai întîi dacă *în epoca în care am constatat că stăpînul este numit jude*, adică la începutul sec. XVII, el avea ori nu drept de judecată asupra rumânilor săi. Din nenorocire, chestiunea aceasta privește unul din domeniile cele mai obscure ale istoriei noastre. A-i da o soluțiune, înainte de a fi fost studiată mai de aproape, ar fi doar să mai sporim cu una numărul ipotezelor fără temei de care este atît de plină istoriografia noastră. Mi s-ar putea obiecta că rezerva aceasta este neîndreptățită și că problema a fost rezolvată încă de mult în chip afirmativ de R. Rosetti. Proprietarii se numeau *juzi* ori *județi*, fiindcă la început ei fuseseră judecători aleși ai sătenilor, cărora li s-au substituit apoi pe nesimțite în stăpînirea pămîntului. Judele ales a devenit astfel *stăpîn al moșiei*, pe care foștii proprietari trăiesc acum ca clăcași. Dreptul de judecată pentru pricinile mici el l-a păstrat pînă în secolul al XVI(-lea)[171]. În teoria lui Rosetti nu este, cum vedem, cîtuși de puțin vorba de *stăpîni și iobagii lor*, ci de proprietari și sătenii liberi de pe moșia lor. Cuvîntul *stăpîn* îl întrebuințează d-sa în sensul de *proprietar, nu de stăpîn al rumânului*. R. Rosetti ignorează că pînă la începutul secolului XVII proprietarul era și stăpînul țăranilor de pe pămîntul său, că nu existau țărani liberi fără pămînt, ci numai *iobagi* și că clasa țăranilor liberi s-a format numai de atunci încoace. Rumânia sau instituția șerbiei — care a fost temelia alcătuirii noastre sociale pînă în secolul XVII — o consideră ca o stare excepțională, a cărei origine trebuie căutată în prinșii de război, și care ar fi fost generalizată și consacrată de-abia de Mihai Viteazul. Cu o asemenea concepție asupra întocmirii sociale de odinioară, și fără să fi întreprins vreun studiu asupra organizării judecătorești de atunci, se înțelege ușor cît de șubrede sînt rezultatele sale. Dar cum asupra teoriei sale voi reveni mai tîrziu, mă mărginesc deocamdată la următoarele observațiuni din care se vede că cel puțin pentru secolele XVI și XVII, numele de jude nu se dă stăpînului fiindcă erà judecător:

---

[168] C. Giurescu, *Vechimea rumâniei*, în *An. Acad. Rom.*, *Mem. Secț. Ist.*, Seria 2, tom XXXVII, p. 526).

[169] *Ibidem*, p. 530.

[170] Cf. în Moldova „giudețul" vecinilor pentru „stăpînul" lor (R. Rosetti, *Cronica Vascanilor*, în *An. Ac. Rom.*, *Mem. Secț. Ist.*, Seria 2, tom. XXIX, p. 96.

[171] R. Rosetti, *Pămîntul* etc. p. 146 sq. *Răspuns la o agresiune*, p. 8—10; *Pentru adevăr și dreptate*, p. 46.

1. Dacă stăpînul s-ar fi numit *jude* în secolul XVII fiindcă *judeca*, apoi numele acesta ar fi trebuit să rămînă pînă la dispariția șerbiei. Ori el dispare de la 1650 înainte. Pînă atunci apare foarte rar, ca un arhaism.

2. Stăpîni de rumâni sînt toți dregătorii și marii proprietari. Sînt unii cari au chiar mii de rumâni, totuși ei nu se numesc *jude*.

3. Termenul acesta apare în secolul XVII ca un arhaism. L-am găsit, cum am văzut, de-abia de cîteva ori, cu toate că documentele din această epocă sînt extraordinar de numeroase. Înlocuirea lui prin stăpîn în cele două documente din 1642 și 1649 ne lasă impresia că era chiar evitat ca un termen ce nu mai era uzual.

4. Cel ce judecă se numește *judecător*. El e un funcționar domnesc.

5. Justiția constituie una din prerogativele domniei, care o exercită prin funcționarii săi, cărora li-i dată ca emolument. În parte o dă și clerului.

Cum domnia la noi nu există decît din secolul XIV, este evident că mai înainte justiția trebuie să fi fost exercitată de altcineva. De cine ? Răspunsul este clar: de stăpînul rumânilor. Este deci neîndoielnic că înainte de întemeierea Principatelor *stăpînul* iobagilor era și *judele* lor. Cele 2 însușiri se confundau. După întemeierea domniei, justiția a devenit un atribut domnesc; în pricinile principale — omor, furt etc. — judele nu mai judecă. Stăpînul s-a numit totuși mai departe jude; denumirea aceasta a fost, însă, tot mai rar întrebuințată pînă a dispărut cu totul.

Să vedem acum ce sens avea *judec.* celălalt termen românesc care traducea pe кнез. În epoca de la 1600—1740 el se întîlnește foarte des în documente ca nume dat micilor proprietari alături de *megiaș* și *moșnean* cu cari e sinonim. De la început am putea afirma că el trebuie să redea pe cel de al doilea înțeles al lui кнез adică înțelesul de *om liber, domn.*

R. Rosetti crede că înseamnă *judecător*. „Faptul că cnejii (moșnenii) munteni sunt numiți *județi* (recte: judeci) arată că ei *judecau* pe părțile lor de sat . . . Pe acele vremi oamenii la noi încă nu purtau calificative deșerte, titluri de paradă, ca boeriile cu *pitac* ale regimului regulamentar. Nu poate exista îndoială că județul judeca" [172] . Aiurea, el revine iarăși asupra acestei chestiuni. „Acuma întreb: de ce purtau oare moșnenii unui sat, adică urmașii cneazului sau ai cnejilor, frați sau veri, care stăpînesc odată satul întreg, numele de *judeci ?* Este sigur că *judeciu* (recte: judec) este sinonim cu judecător. Se poate oare admite că, în acele vremi moșnenii să fi purtat numele de judeci ca un simplu titlu onorific? Și chiar în acest caz (absolut absurd), de unde ar fi putut veni o asemenea calificare dată unei clase întregi, dacă nu din faptul că, altă dată, strămoșii lor erau într-adevăr judecătorii satelor? Și doară ei aveau pe cine judeca, deoarece documentele ne dovedesc că, pe părțile lor de ocină se aflau vecini. Numai faptul că ei purtau denumirea de judeci ajunge pentru a ne autoriza să încheiem că moșnenii veacurilor XIV și XV erau judecătorii sătenilor lor. A pretinde că denumirea de judeci ar fi fost numai un titlu deșert, este o perfectă absurditate. Apoi este vederat că dacă moșnenii-cneji din veacurile XVI și XVII erau judecătorii satelor lor, cu atît mai mult aveau această calitate strămoșii lor, cnejii din vremea întemeierii statului muntenesc[173]“ .

---

[172] *Răspuns la o agresiune.* Extras din *Viața Românească*, no. 1, 1910, p. 9.

R. Rosetti admite, așadar, ca un fapt mai presus de orice îndoială că *judecii* se numeau astfel fiindcă *judecau*, și că denumirea de *judec*, pe care o confundă cu aceea de *județ* era sinonimă cu judecător. În sprijinul acestor afirmări făcute în chip atît de categoric nu aduce nici o dovadă. Pentru a cunoaște înțelesul pe care-l avea în secolul al XVII(-lea) cuvîntul *judec*, azi dispărut din limbă, etimologia lui i se pare îndestulătoare. El înseamnă judecător, lasă d-sa să se înțeleagă, fiindcă derivă din *judex*. „Faptul că cnejii (moștenii) munteni sînt numiți *județi* arată că ei *judecau* pe părțile lor de sat“ afirmă el, fără să se preocupe că între judex și judec se scursese aproape un mileniu și jumătate și că înțelesul cuvîntului e supus și el evoluției. În cazul de față îndoiala cu privire la înțelesul dedus din etimologia cuvîntului era cu atît mai îndreptățită, cu cît pretinșii judecători erau de fapt niște bieți săteni de o condiție cu totul modestă. Moșia celei mai mari părți dintre judeci era atît de redusă, încît nu numai că nu mai era loc pe ea și pentru alți locuitori, asupra cărora ei și-ar exercita dreptul de judecată, dar nu le era îndestulătoare nici lor pentru ca să poată trăi ca omeni liberi! Cei mai mulți se vînd ori se închină *rumâni*, preferînd situația de șerb, aceleia de *„judec“*.

Că nu toți se aflau în această situație, se înțelege de la sine. Este iarăși sigur că printre ei se aflau și proprietari de rumâni, cu toate că faptul nu e constatat prin documente [174] . Cît de puțini trebuie să fi fost, se vede din faptul că încă nu l-am întîlnit în documente. Dar dacă pentru această infimă minoritate, titlul de *judec* putea fi îndreptățit — admițînd că erau în adevăr judecători — ce rost ar avea el la covîrșitorul număr al celor ce nu aveau rumâni pe moșiile lor, și deci nici pe cine judeca ? Și nu e doar vorba de o categorie restrînsă de locuitori, ci de o clasă socială, care cuprindea cam a treia parte din populațiunea țării ! Chestiunea numelui *judecilor* se prezintă deci mai complicată decît o înfățișează R. Rosetti. În secolul al XVII(-lea) și XVIII(-lea), judecii nu erau judecători. Aceasta este sigur. Dar atunci ce rost avea titlul lor ? Pentru a răspunde la această întrebare, să cercetăm în ce înțeles era întrebuințat în documente.

Numele de judec îl întîlnim de obicei în actele relative la rumâni. *Judecu* apare mai totdeauna în opoziție cu *rumânul*. Unul este *omul liber*, celălalt *șerbul*. Dar însușirea de *om liber* se ia în considerare numai în raport cu situația *șerbului*. Față de rumân, condiția omului liber apare cu un titlu de distincție socială.

Prin titlul acesta se exprimă contrastul dintre cele două clase. Cu dispariția șerbiei, către mijlocul secolului al XVIII(-lea), dispare și el din uz.

---

[173] *Pentru adevăr și dreptate.* Extras din *Viața Românească,* 1911, p. 46.

[174] R. Rosetti citează cazul cnejilor din Vlădești, cari aveau și rumâni pe moșia lor *(Pămîntul,* p. 187—190, n.). Aceasta îl îndreptățește a susține că judecii „aveau pe cine judeca deoarece documentele ne dovedesc că pe părțile lor de ocină se aflau vecini“. Dar actele Vlădeștilor sunt slavonești, și acolo e vorba de cneji, nu de judeci. R. Rosetti admite că terminii aceștia erau sinonimi, fiindcă a *judeci* este traducerea lui кнеѕстовал *(Pămîntul,* p. 190 n). Am văzut însă că кнез avea 2 înțelesuri, ceea ce R. Rosetti ignora, și acum e vorba tocmai de a stabili, căruia dintre ele îi corespunde *judec.*

El accentua însuşirea care deosebea pe omul liber de rumân [175]. De aceea îl şi întîlnim de obicei în documentele privitoare la vînzări şi liberări de rumâni.

Cei ce se vînd rumâni specifică adesea în zapisul de vînzare că sînt judeci [176]. În această împrejurare, titlul de judec înseamnă că vînzătorul avea capacitatea să se vîndă, fiind om liber. Era o asigurare pentru cumpărător că nu a cumpărat şerbul altuia. Cel ce s-a vîndut rumân încetează de a mai fi judec; odată cu libertatea el îşi pierde şi titlul [177]. Dacă se emancipă, şi-l recapătă.

---

[175] În 1615 nişte rumâni din Mînăileşti, foşti proprietari, cari în domnia lui Mihai Viteazul se vînduseră rumâni logofătului Preda din Bîrseşti, vin cu pîră la Radu Mihnea, spunînd *„cum că nu au luoat bani de la Preda logofătul ce sînt judeci"*. (*Arhiv. Stat,, Bistriţa,* pach. 34, d. 4 ⟨DIR, XVII, B, II, p. 377—378, datat 31 martie 1615⟩. Despre un locuitor din Colibaşi, judeţul Gorj, anume Mihail care pe timpul lui Matei Basarab se vinde rumân lui Dumitraşco paharnicul, mărturiseşte satul Negoeştii *„cum iaste Mihail judecu, nu e rumân nimenuilea"*. (Doc. din 2 august 1643, publicat în rezumat de N. Iorga, în *Studii şi documente,* VI, 473 şi în întregime de G. Ghibănescu).

[176] 1629, iulie 25. Manole cu fiul său Iordan, din Scărişoara, se vinde rumân lui Necula vistierul. „Pentru că eu Manole *fost-am tot judec cu feciorii miei şi cu toată partea mea de ocină"* (N. Iorga, *Studii şi documente,* V, 440) ⟨DRH, B, XXII, p. 623⟩.

1630, octomvrie 23. Voico din Scărişoara cu fiii şi un nepot se vinde rumân aceluiaşi. Fusese *„judec cu toate moşiile noastre"*. De asemenea se vînd Albul cu fiii săi, Ştefan şi Stancul, care *„tot am fost judeci" (ibidem,* V, 440) ⟨DRH, B, XXIII, p. 285—286⟩.

1631, dechemvrie 15. Fraţii Prodan şi Vladimir din Siliştoara, judeţul Romanaţi, împreună cu fiii lor dau un zapis lui Necula Vistieru *„ca să se ştie că am fost judeci de moşie de în Siliştoara"* şi că i se vînd rumâni cu toată moşia *(Arhiv. Stat. Bistriţa,* pach. 53, d. 5*)* ⟨*idem,* p. 479.⟩.

1632, aprilie 18. Vlad din Scărişoara, care *„am fost judec cu toată moşia mea"* se vinde împreună cu fiii săi aceluiaşi. *(Ibidem,* V, 441*)* ⟨*Idem,* p. 542—543.⟩

1640, iunie 29. „Adică noi tot satul Dobricenii" (peste 100 de nume) dau zapis mînăstirii Arnota *„să se ştie că noi pînă acum am fost judeci pre pămîntul nostru cu moşiile noastre* ci ne-am sculat toţi dinpreună de ne-am vîndut rumâni sf. Mînăstiri cu toată moşia noastră şi cu toţi feciorii noştri" *(Arhiv. Stat. Arnota,* pach. I, d. 5);

1645, decemvrie 17. „Adecă noi 3 fraţi. . . *noi hiindu neşte oameni judeci şi slobozi pre moşiile noastre. . . ne-am vîndut pre bani gata, să-i him rumâni de moşie"* lui Diicul spătarul din Buiceşti *(Arhiv. Stat. Hurezi,* pach. 17, d. 3);

1651, aprilie 17. Matei Basarab întăreşte lui Negoiţă paharnicul din Tătărani şi soţiei lui Marica, fata lui Nica vistierul, stăpînirea asupra unor rumâni din Brăgăreşti. Subt Radu Şerban „satul Brăgăreştii ot sud Prahova, *ei fiind toţi oameni judeci cu ocinele lor, şi atunci fiind întru oameni multă lipsă şi nevoe de foamete, deci fiind şi ei la multă lipsă. . . s-au vîndut toţi rumâni Nicăi vistierul şi cu toate părţile lor de ocină" (Arhiv. Stat,, Episcopia Buzău,* pach. 25, d. 13*)*;

1665, iunie 7. Radu Leon întăreşte Mînăstirei Strehaia satul Bresniţa de sus cu rumâni „Pentru că acest sat. . . *fost-au tot oameni judeci şi cu părţile lor de moşie* încă mai dinainte vreme iar după aceia ei au fost mers de s-au vîndut rumâni răposatului Matei Vodă şi cu toate părţile lor de moşie, pre bani gata", care i-a dăruit Mînăstirei. Acum rumânii erau revendicaţi ca ai lui de Gruie din Pesceana, care însă pierde *(Arhiv. Stat.,* pach. 4, d. 2), etc., etc.

[177] 1638, iunie 17. Răvaş domnesc pentru numirea a şase boieri judecători, ca să cerceteze pentru nişte ocine şi vii, pe care satul Mînăileştii, cumpărat de Preda logofătul din Bîrseşti, le vînduse satului Ciineştilor „încă mai dinainte vreme, den zilele Mihnii-Voevod, pînă *au fost i judici toţi cu moşiile lor". (Arhiv. Stat. Dintr-un lemn,* pach. 13, d. 3);

1646, august 20. Matei Basarab dă o carte la nouă locuitori din satul Megiaşi, ca să fie în pace şi slobozi de rumânie cu părţile lor de moşie de către Bunea vistierul. *„Ei au fost tot judeci pre moşiile lor den sat den Megiaşi încă mai denainte vreme"*, dar „de bogate nevoi şi păsuri ce au avut pre capetele lor", au fugit, lăsîndu-şi moşia pustie. Domnul îi dăduse rumâni lui Dragomir vornicul, care le-a plătit birurile cîtăva vreme. Reîntorcîndu-se, ei se răscumpărară de la acesta; li se iartă o parte din bani, cu condiţia însă ca de vor vrea să se vînză altui boer, să nu poată, ci să-i fie rumâni tot lui. Ei se vînd totuşi lui Bunea vistierul, din care cauză vornicul îi chiamă împreună cu cumpărătorul în judecata divanului. Domnul hotărăşte însă ca ei să nu fie rumâni niciunuia, ci de vor putea, să se răscumpere. Nouă dintre ei dau bani şi-şi scot hrisovul de întărire *(Acad. Română,* pach. 43, d. 89) etc.

Oricine scapă de rumânie este *judec*. Liberarea se numește *judecire* [178]. Zapisele de răscumpărare ori iertare de rumânie și confirmările domnești se numesc cărți de judecie [179].

În principiu *judecia nu stă* în nici un fel de raport cu moșia. Judecul este *omul slobod*, indiferent dacă are ori nu și ocină. Pînă la sfîrșitul secolului al XVI-(lea) el trebuia neapărat să fie și proprietar, libertatea fiind în același timp condiționată de stăpînirea pămîntului [180]. Dar în secolul XVII, cînd individul putea trăi ca om liber și fără moșie, sunt și judeci cari n-au pămînt [181]. Ei constituiesc totuși o excepție. De regulă, judecii sunt însă și în această epocă tot proprietari. Se înțelege că titlul acesta — deși e un titlu general al tuturor oamenilor liberi — și-l dau numai micii proprietari. Situația lor materială apropiindu-se foarte mult de a rumânilor, însușirea lor de oameni liberi constituia singură toată deosebirea.

---

[178] (1611—23), iunie 24. Radu Mihnea întărește mitropolitului Luca partea lui Cernica vornicul din satul Șerbănești, cu moara, via și rumânii pe care îi cumpărase. „Pentru că un sat anume Rîca, ce au fost (rumâni) Mitropolii, ei *s-au scumpărat pre bani de către părintele Vlădica, ce iaste mai sus scris și s-au judecit*". Cu banii luați, Mitropolitul cumpărase Șerbăneștii *(Arhiv. Stat., Mitropolia*, pach. 43, d. 1*)* 〈DIR, XVII, B, IV, p. 47〉;

1617, mai 21, Dragomir din Bora face zapis rumânilor săi din Tîmburești ca „după moartea noastră să fie ertați de noi și să aibă pace de toți oamenii noștri, *să fie judeci* (I. Bianu, *Documente românești*, p. 35). 〈DIR, XVII, B, III, p. 134—135.〉;

1622, martie 20. Zapisul rumânului Dragomir din Stoenești către Necula vistierul. Sătenii din Dlăbănești, pe cari vistierul Stoichiță Rîioșanul îi lăsase patriarhului, merg la Gavriil Moghilă *„să să răscumpere, să fie judeci*. Și am mers și eu — spune Dragomir — *să dau bani pre ocină, ca să fiu judec în Dlăbănești*, ca să scap de rumânie de în Stoenești. Gavriil-Vodă n-au vrut să le ia bani *să-i judicească*, ci i-au lăsat să fie pre mîna Patriarhului. După aceia dacă au venit domnu nostru, domnu Radu-Vodă, Dlăbăneștii au mers de au dat 500 de galbeni, *de s-au scumpărat, să fie megiași*. Deci am mers și eu de am dat bani 5 300 pre ocină, *ca să fiu și eu judec acolea*, că am socotit că doar voiu scăpa de rumânia de în Stoenești". (I. Bianu, *Documente românești*, p. 70) 〈DIR, XVII, B, IV, p. 101—102, datat 30 martie 1622〉;

1625, aprilie 5. Județul și 12 pîrgari din Rîmnicul Vîlcii dau o mărturie „să se știe *cum au judecit Mitrea peharnicul di la Mihăești, pre rumânul lui, pre Mărtin di la Titești, pre el și cu feciorii lui, cîți vor fi di la trupul lui, și cu toată casa lui și cu siliștea lui și cu un loc de supt Mlac derept* 20 000 *de aspri gata*, și l-au judecit de buna voia lui și cu știrea unchilor lui, să fie om slobod și la bună pace di către el și di către ficiorii lui, și di către toate rudeniile lui, di nime băntuială să n-aibă. *(Arhiv. Stat.*, Acte depuse de moșnenii Popești din Titești, pach. 1, d. 2*)* 〈DIR, XVII, B, IV, p. 493.〉;

1638, iulie 10. Mitropolitul Teofil dă o carte unor oameni din Bărbulești, cari se „scumpăraseră" sub Șerban-Vodă cu delnițele lor, de la călugărul Ghiorman din Drăgoești, ca să fie în pace de rumânie de către Gheorghe pitarul din Tîrgoviște și frații lui cari susțineau că nu s-au scumpărat. „Derept aceea am dat cartea vlădiciei mele la mîna acestor oameni, ce scriu mai sus, *să fie judeci cu moșie cu tot*" *(Acad. Rom.*, pach. 60, d. 125*)*;

1645, noiemvrie 11. Stanciu și Dumitru din Baia-de-fier dau zapis unor rumâni „cum să se știe că ne-au fost rumâni de moșie de în Bae *deci acum noi i-am judecit de a noastră bună voe și fără de nici o silă*, cu știrea tuturor fraților noștri, ca să fie slobozi, în vecu, ei și feciorii lor, cîți Dumnezeu le va da, și i-am scumpărat derept ug. 20" (G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VI, p. 51; în rezumat și la N. Iorga, *Studii și doc.* VI, p. 475);

1655, mai 24. Constantin Șerban poruncește sătenilor din Vădastra, Potel și Celeiu să asculte de Mînăstirea Bistrița. Călugării se plînseră „cum că *v-ați megieșit*, umblați di capetile voastre hoțește și nu viți să ascultați di poruncile și di învățăturile părinților, nici nu viți să lucrați lucrurile ci sînt ali sfintii mînăstiri, nici nu ați vrut să lăsați să ari pri moșiile satelor, ci ziceți voi cum că nu sînteți rumâni la sfînta mînăstire și cum că *viți să vă judeciți*" *(Arhiv. Stat., Bistrița*, pach. 2, netrb. d. 117); Pentru alte documente privitoare la *judecire*, vezi N. Iorga, *Studii și documente*, V, 183, XIV, 325; A. Ștefulescu, *Polcvragii*, 1906, p. 49; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VI, 109; Arhiv. Stat., *Rîncăciovul*, pach. 9, d. 2. *Condica M-rei Cozia*, no. 18, fo 302, etc., etc.

[179] 1644, fevruarie 12. Porunca lui Matei Basarab către Barbul, banul Craiovei, ca să fie ispravnic lui Stanciul postelnicul din Pîrîiani, și să ia de la satul Polovragii *„toate cărțile cîte vor avea de judecie*, pentru că i-au rămas denaintea domnie(i) mele și cărțile nu le-au dat, că au fost nește oameni cu ele în Țara Ungurească „ci acum au venit, ci să-i apuci Dumneata să-i dea cărțile". (A. Ștefulescu, *Polovragii*, 1906, p. 41);

1679, iunie 17. Șerban Cantacuzino, întărind lui Constantin Brîncoveanu vel agă satul Băileștii din Dolj, spune despre Mihnea Vodă (1658—1659), că „fiind el cu multă vrăjmășie asupra neamului boieresc au omorît mulți boiari... *și au ceput a răscumpăra satele și a lua bani de pre la rumâni, făcîndu-le cărți de slobozie și de judecie, să hie în pace de rumânie*".)N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 306.)

Slujbașii și marii proprietari nu aveau nevoie de acest titlu. Pentru ei slujba ori moșia mare pe care o stăpîneau arătau clar situația lor socială. Între ei și rumâni nefiind nici o asemănare, accentuarea deosebirii sociale nu era necesară. Ca mici proprietari, judecii se confundau, însă, cu *megiașii*. De la înțelesul de om liber, judec ajunge astfel să designeze, ca și megiași, pe *micul proprietar devălmaș*. În secolul al XVII(-lea), *judec* ori *megiaș* era totuna. Amîndouă aceste denumiri aveau același înțeles, întrebuințîndu-se adesea una în locul celeilalte [182].

Am văzut mai sus că unii megiași se intitulau judeci, chiar atunci cînd era vorba de acte ce priveau calitatea lor de proprietari, fără nici o conexiune cu însușirile lor de oameni liberi [183]. Pe lîngă exemplele citate acolo, iată încă cîteva:

Ca să se hotărască *„cu judecii din Mănăilești“*, Preda logofătul din Bîrsești ia 12 boieri pe răvașe domnești, cari la 2 iulie dau cartea de hotărnicie [184].

---

[180] C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul* în *Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.* Seria 2, Tom. XXXVII, p. 487 și urm.

[181] 1650, mai 10. Matei Basarab dă o carte lui „Radu Jarnea ce iaste la roșii și au fost den satu den Rusănești, ca să fie de acum înnainte în pace și slobod de rumânie el și cu feciorii lui de către boiarinulŭ domniei mele Iordache postelnicul, feciorul lui Trandafir vistierul, *însă capul lui fără de ocină*, păntru că acest om el se-au fost vîndut lu Trufanda vistierul încă mai denainte vreme, iar după aceia, cînd au fost acum în zilele domniei mele, fost-am zis domniea mea cum să vie oamenii toți den satu den Rusănești cîți au fost rumâni la Trufanda vistierul, să se răscumpere de rumânie și *i-am răscumpărat domnia mea de către Iordache postelnicul ca să fie om judec*, și au dat Radul Jarnea ug. 20, toți banii în mîna domnii mele. Iar cînd au fostu apoi iar boiarinului domniei mele Iordache postelnicul, el se pune în spinare ca să-l rumânească preste răscumpărătoare domniei mele. Într-aceea domniea mea i-am făcut această carte... ca să fie în pace de rumânie el și feciorii lui, în veac, *însă capul lui și feciorii lui fără de moșie;* iar moșia lor den Rusănești să aibă a o ținere Iordache postelnicul păntru bani ce le-au fost dat lor mai denainte vreme“ *(Acad. Rom.*, pach. 43, d. 133);

1653, august 15. Conda, fiul lui Iani, nepot Condei armașului, dă un zapis „la mîna Hrizii și a frățini-său Pei..., cum să să știe *că i-am judecit în zilele Măriei sale domnu nostru lui Matei-vodă, ug. 24, bani 50, de a me bună voia, însă fără de moșie i-am judecit dirept acești bani* ce scriu mai sus, ca să fie niște oameni în bună pace de acum nainte de mine și de feciori ei și de tot neamul meu“ *(Arhiv. Stat., Castrișoaia*, pach. 3, d. 4*);*

1661, ianuarie 16. Radul, cu doi feciori, Bratul și Stroe, și Balea cu cinci feciori, Voi, Slavu, Ion și Marin dau un zapis lui Pană Filipescu vel spătar, „ca să să știe că *fiind noi oameni judeci și șezînd la satul dumnealui la Nenciulești, sculatu-ne-am noi dă a noastră bună voe, fără dă nici o silă, de ne-am vîndut dumnealui rumâni, pre bani gata, numai noi capetele noastre și cu feciorii noștri, cum scriu mai sus, fără dă moșie, că moșie n-am avut*“. *(Acad. Rom.*, pach. 80, d. 6*)* etc.

[182] 1653, ianuarie 14. Mai mulți oameni din Pardești, cari „noi am fost *judeci* cu moșiile noastre“, despărțindu-se apoi „de către alalți *megiiași*, dă am eșit cu bir“, se vînd rumâni lui Pană cămărașul care le plătise birul. (N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 183);

1657, mai 23. Stroe clucerul, ispravnicul scaunului Craiovei, dă o carte popei Tatomir și feciorilor lui, ca să fie în pace cu rumânie de către Coanda și Stoica de la Obedeni, pentru că ei „au fost tot oameni judeci încă mai dinainte vreme din Hăești ot sud Gorjii, și tot au fost *oameni megiași* cu moșia lor pînă acum“, cînd Coandă și Stoica îi reclamă ca rumâni ai lor, dar ei jură cu 12 megiași. (G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VI, p. 221); Vezi și documentele din 1622 martie 20 și 1655, mai 24 la nota nr. 178.

[183] Vezi mai sus.

[184] *Arhiv. Stat., Bistrița*, pach. 34, d. 5.

Printr-o carte din 14 noiemvrie 1622, Aslan, fost mare vornic, ispravnicul scaunului Craiovei, arată că a hotărnicit ocina lui Barbul postelnicul din Fratoștița *„de către ocina judecilor din sat“* [185]. Matei Basarab trimite pe mitropolitul Teofil și mai mulți boieri, de-i aleg ocina din Bărbătești, pe care o cumpărase de la Matei logofătul din Cacova, lipind-o de cea cumpărată mai înainte de la megiași *„și o a înpietrit de către judeci“* [186] etc.

Judecii sînt, cum vedem, proprietarii devălmași. Ocina lor se mai numește și ocină *judecească.* Ea corespunde cu totul *ocinei megiești* din alte documente, caracterizînd, ca și aceasta, moșia stăpînită de devălmășie, spre deosebire și în opoziție cu moșia boierească hotărnicită [187].

Din cele ce preced reiese că termenul de *judec* nu era o denumire specială a micilor proprietari, ci un titlu general aplicabil *tuturor oamenilor liberi.* Cum însă clasa liberă se confunda cu clasa proprietarilor, *judec* era echivalent cu *megiaș*. Deși cu înțelesuri deosebite, acești doi termeni se aplicau aceleiași categorii de locuitori, unul pentru a exprima însușirea lor de oameni liberi, celălalt pe aceea de proprietari. Dacă în secolul al XVII(-lea), numai micii proprietari se numesc judeci, faptul este explicabil. Pentru proprietarii mari, dintre cari cea mai mare parte erau și dregători sau urmași de dregători, titlul acesta era inutil. Între ei și șerbi deosebirea era prea mare, ca să mai fie nevoie a fi semnalată.

Dregătoria pe care o ocupau ori o ocupaseră părinții și strămoșii lor, sau în lipsa acesteia, întinderea considerabilă de pămînt ce stăpîneau, arăta clar situația lor socială. A spune despre ei că sînt *oameni liberi* cînd titlul obișnuit care li se da era, cum am văzut, acela de *boieri*, ar fi fost o desconsiderare. Cine era nobil nu avea nevoie să mai spună că e și *liber*: însușirea aceasta se cuprindea în cea dintîi. Pentru micii proprietari, însă, a căror stare materială se apropia atît de mult de a rumânilor, titlul de judeci avea o însemnătate deosebită; el constituia semnul distinctiv al pozițiunii lor sociale superioare. Micii proprietari îl întrebuințează ca un calificativ nobiliar ca și acela de *boier*, *megiaș* ori *cnez*. Iată cîteva exemple:

„Badea și Danciul și cu toți părtașii cari sunt judeci di în satul Brătășani“ închină la 24 mai 1635 mînăstirei Brîncoveni „40 de pași de moșie faci o fune pe loc în partea noastră a judecilor ... de în moșia judecească“ [188].

---

[185] Acad. Rom., Ms. 2082, fo. 298 v. 299.

[186] *Ibid.*, Ms. 1451, p. 55.

[187] 1633, mai 8. Matei Basarab întărește episcopului de Rîmnic stăpînirea asupra unor pogoane de vie din Drăgăști, „carele *au fost judecești,* iar cînd au fost în zilele lui Leon-Voevod, *iar acei judeci* s-au sculat, de au vîndut acele vii, fără de știrea părintelui“... lui Andrei spătarul Rudeanul care nu trebuia să cumpere în satul episcopului. *(Arhiv. Stat., Condica Brîncov.,* no. 1, fo. 233 v.*)* 〈DRH, B, XXIV, p. 76.〉;

1638, mai 16. Vînzare în Crasna: „dintr-o parte mare vîndut-am 2 părți, *iară 3 părți sînt judecești*“ (G. Ghibănescu, *Surete și izvoade,* VI, 27);

1650, noiemvrie 29. „Adecă eu Odriști, feciorul lui Giorgi din Bălta *din parti judiciască*“ se vinde rumân lui Stamate paharnicul *„cu parti mea di moșie din tiiul judicesc,* cît să va aligi di presti tot hotarul di în cîmp și din păduri și din apă și din vad di moară, cu siliști di casă, *cu plaiu di vii în dilul judicisc* și cu un loc arătoriu“ (G. Ghibănescu, *Surete și izvoade,* VI, 58);

1656. Mai mulți rumâni din Golești vînd Mînăstirii Brădetul via unui alt rumân care fugise, lăsîndu-și birul asupra lor, de i-l plătiseră ei timp de 5 ani. *„Și s-au aflat moșia pe partea judecească,* iar lui i-au fost de cumpărătoare. Iar această vie ce s-au vîndut, s-au vîndut *cu știrea tuturor judecenilor* și tuturor megiașilor“. *(Arhiv. Stat., Condica Brîncov.,* no. 1, no. 351 v. 352);

1680, ianuarie 13. Matei Părdescu vinde între altele și din Părdești, *„toată partea judecească“*. (N. Iorga, *Studii și documente,* V, 188) etc.

[188] *Arhiv. Stat., Brîncoveni,* p. 11, d. 5.

„Noi satul Golești, anume unchešul Vladul judecul i Pătru star judecul i Stanciul star judec i Nedelco Oncescul judec i Radul Bechescul postelnic i Albul sin Stanciul judec ..., noi aceşte megiaşi" dau la 26 iunie 1650, o mărturie pentru drum [189].

„Noi moșnenii judeci din Dîlga" vînd la 19 mai 1697 o parte de moşie egumenului de la Segarcea [190].

Cîtă vreme a existat rumânia, micii proprietari au păstrat și purtat cu mîndrie acest titlu.

De pe la mijlocul secolului al XVIII(-lea) înainte nu-l mai întrebuinţează. Cu dispariţia rumâniei, dispare şi el. Şi lucrul era natural. Cînd nu mai existau şerbi, titlul de *om liber* nu mai avea nici o raţiune, căci libertatea nu mai constituia o distincţiune.

Numeroasele documente în cari apare cuvîntul judec sunt unanime ca să ne probeze că în secolul al XVII şi XVIII el avea înţelesul de *om liber*, nu pe acela de *judecător*, cum părea să indice etimologia sa. El reda deci cu fidelitate pe celălalt înţeles al lui кнез. Traducerea dată acestui cuvînt de glosarul Sturdza se adevereşte a fi de o surprinzătoare exactitate.

Cei doi termeni româneşti exprimau fiecare cîte unul din cele două înţelesuri ale cuvîntului slavon: *jude* pe acela de *stăpîn al rumânului*, *judec* pe cel de *om liber*. În secolul al XVII(-lea) nici unul nu cuprindea, acolo unde traduceau ori redau pe кнез, ideea de judecată. Înţelesul de *judecător*, care s-a atribuit cuvîntului slavon pe baza lor, nu-şi găseşte îndreptăţirea.

MOŞNENII

Unul din numele cele mai răspîndite care se dau micilor proprietari în documentele româneşti este acela de moşneni. De unde vine şi care e rostul acestei denumiri se va vedea din cele următoare:

Cuvintele prin care se exprima la noi, atît în limba slavonă cît şi în cea română, noţiunea de *proprietate rurală* aveau toate la început înţelesul de *moştenire*. În documentele slavone, moşia este numită дѣдина şi очина, баштина. *Dedina*, derivat de la дѣдъ moş, însemna *moştenire care vine de la moşi*. *Ocin*, derivat de la отьць tată, şi *baştina* de la sîrbescul baština (cf. bulg. бащта) însemnau amîndouă *moştenire părintească*. Nuanţa deosebitoare s-a pierdut însă de timpuriu, întrebuinţîndu-se cîte trele în înţelesul de moştenire în genere, fie că venea de la moş sau de la părinţi. Aceleaşi denumiri se aplicau şi moşiei cîştigate, nu numiai celei moştenite. Ori de la cine ar fi fost obţinută şi pe orice cale, cumpărătoare, înfrăţire ori închinare, ea fusese tot o moştenire şi avea să rămînă pentru urmaşii noului deţinător tot moştenire.

De la înţelesul general de *moştenire*, pe care de altfel l-au păstrat pînă la dispariţia limbii slavone, cuvintele acestea au ajuns apoi să denumească numai o parte din ea: pămîntul. Tranziţia era firească: Moşia alcătuia la noi partea esenţială a oricărei averi şi moşteniri.

Din slavoneşte, *ocina* şi *baştina* au trecut şi în limba română, cu înţelesul de *moşie de moştenire*. În ceea ce priveşte ideea exprimată prin *dedina*, limba română poseda cuvîntul *moșie*, derivat din *moș*, care reda întocmai înțelesul cuvîntului slavon. Ca și *dedina*, *moșie* însemnase la început moștenire [191], de la moși, din care înțeles s-a dezvoltat apoi cel actual de *proprietate rurală*.

---

[189] *Arhiva istorică*, I, p. 26.

[190] *Arhiv. Stat.*, *Condica Brîncov.*, no. 268 (IV), 140.

---

[191] Înțelesul de *moștenire* l-a păstrat cuvîntul *moșie* pînă destul de tîrziu. Acest înțeles fiind mai puțin cunoscut, dau aci cîteva exemple:

cca 1600 Rada, fata lui Vintilă din Beleț, vinde partea ei „cîtă să va afla *veri de moșiia, veri de cu(m)părăture*". (B. P. Hasdeu, *Cuvinte din bătrîni*, I, p. 101);

1634, septemvrie 9. Întărire de la Matei Basarab; „treabă cu acea levade n-au avut, *că au fost de moșie* a lui Negri postelnicul". (*Arhiv. Stat.*, *Rîncăciovul*, pach. 13, d. 12 ⟨DRH, B, XXIV, p. 503.⟩;

1638, mai 16. Hotarnică a 12 boieri pentru partea din Crasna a lui Dumitru vel pitar Fileșanul. Hotarnicii au tras toată ocina satului cu funia pe 4 locuri, și au ales toată ocina pitarului la o parte „*și cea de moșie și cea de cumpărătoare*". (*Arhiv. Stat.*, *Episc. Rîmnic*, pach. 102, d. 11). Exemple identice vezi la Hasdeu, *Magnum Etimologicum*, III, 3034; G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VI, p. 119 etc.

În actele de vînzare și de întărire se întîlnește deseori expresiunea „a fi de moșie" în loc de „a fi de moștenire";

1605 (?) iulie 28. Andrei călugărul vinde satul Cîrtojanii din Vlașca lui Petre Oncescu și fiilor săi „*ca să fie lor satul stător și de moșie și ohabnic*" (B. P. Hasdeu, *Cuvinte din bătrîni*, I, p. 146);

1606. Dragomir și jupîneasa lui Stanca vînd lui Panait din Hotărani ocina lor de acolo, „ca să-i fie lu Panaet *ocină de moșie*, și lui și feciorilor lui și nepoților lui" (I. Bianu, *Doc. românești*, p. 9) ⟨DIR, XVII, B, I, p. 226–227⟩.

1619, aprilie 1. Gavril Moghilă confirmă Mînăstirei Tismana satul Corzii cu rumânii, „pentru că iaste al lor sat bătrîn și derept ocină, *sat de moșie* sfintei mînăstiri încă mai denainte vreme, de mult de în zilele altor domni bătrîni" (I. Bianu, *Doc. rom.*, 44) ⟨DIR, XVII, B, III, p. 333⟩;

1654, iunie 8. Constantin-Vodă lui Stepan postelnicul din Stoiceni, „*cum să-i fie niște moșii* după moartea cumnată-sa Ancăi, însă Costenii ot sud Ialomița și viile de la Săteni, *carii au fost ale lor de moșie de la părinții lor*" (*ibid.*, pach. 13, doc. 14);

1672, fevruarie 21. Doamna Safta a lui Gheorghe Ștefan vinde lui Stamate postelnicul moșie la Șărpeni și Puhăceni în ținutul Orheiului, „care ne sînt de moșie despre strămoșul nostru Șiarpe postelnicul". (N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, 274);

1672, Pîrvul din Răzmirești (Vlașca) vinde lui Hrizea vistierul 150 de stînjeni din Sindia-de-sus, ce se chiamă acum Dărza. „Pentru că *această moșie fost-au a noastră de moșie, de stremoșie*, încă mai denainte vreme" (*Acad. Rom.*, Doc. R.B. 130);

1677, aprilie 4, Zapis; „jumătate de ocină den Coteana ot sud Oltu, *care au fost de moșie a Brîncovenilor*" (N. Iorga, *Studii și doc.*, V, 187). Rumânii și ţiganii stăpîniţi în puterea dreptului de moștenire, erau numiţi „de moșie";

1614, octomvrie 12. Jupîneasa Maria, fata lui Staico postelnicul din Bucov, vinde lui Stoica logofătul din Tărceani un sălaș de ţigani, cari „*sînt ai mei de la părinții miei de moșie, de stremoșie*" (I. Bianu, *Doc. rom.*, p. 27) ⟨DIR, XVII, B, II, p. 329⟩;

1627, octomvrie 29. Matei Basarab poruncește satului Străhaia al lui Constantin Cuparul, care i se jăluise că rumânii nu-l ascultă, să vie la judecată cu cărțile ce au, „că de nu veți veni la zi, cum vă sorocește acum domnia mea, vă dau să fiți rumâni, *cum ați fost de moșie*" (I. Bianu, *Doc. rom.*, p. 142–3) ⟨DRH, B, XXI, p. 458⟩;

1629, august 31. Alexandru-Vodă împuternicește mînăstirea Valea să ia de la Stanciul logofătul din Clăcești o ţigancă „*pentru că iaste a mînăstirii de moșie*" (*Arh. Stat.*, *Valea*, pach. 18, d. 24) ⟨DRH, B, XXII, p. 660–661⟩;

1652, noiembrie 11. Doamna Elena a lui Matei Basarab face schimb cu Pană cămărașul din Căpreni, dîndu-i doi rumâni din Hărești pentru „*un ţigan al lui de moșie, anume Mateiu, cap pentru capete*" (*Arhiv. Stat.*, *Brîncoveni*, pach. 22, d. 20);

1569, martie 17. Grigore Ghica dăruiește pe un ţigan anume Nacul; care „*au fost de moșie domnesc*" mînăstirei Aron-Vodă, fiind căsătorit cu o ţigancă a mînăstirei (*Arhiv. Stat.*, *Rîncăciovul*, pach. 13, d. 17). Necunoașterea acestui înțeles al cuvîntului „moșie" a făcut pe R. Rosetti să vadă în expresia „cutare este vecin de moșie" o dovadă că vecinul era legat de glebă (*Pămîntul*, etc. p. 262) iar pe Xenopol să creadă că a fi „rumân de moșie" dintr-un anume sat însemna că rumânul și în situația sa de șerb, era stăpîn asupra pămîntului. (*Proprietatea mare și cea mică în trecutul Țărilor Române*, în *Viața Românească*, 1913, p. 182). Înainte de a termina, mai amintesc că și actele de proprietate se numeau *cărți de moșie*, în înțelesul de cărți de moștenire;

1665, noiemvrie 4. Radu-Vodă confirmă lui Hamza șufarul moșie în Bicești, „iar Vucia și cu Stanciul ei *n-au avut nici o carte, nici de moșie, nici de cumpărătoare pre moșia den Bicești*"

În legătură cu denumirea moșiei ca *moștenire*, stă unul din numele cele mai răspîndite sub cari erau cunoscuți proprietarii. În documentele slavone, ei sînt deseori numiți деди, дедини și наследници. Înțelesul tuturor acestor termeni era de *oameni cu moștenire* sau *moștenitori* sau *stăpîni* ai unei moșteniri. *Dedi* și *dedini* se întîlnesc mai rar [192] , *naslednići* era cel mai obișnuit[193]. Cuvintele românești cari exprimau aceeași noțiune erau *moștean* (mai rar *moștnean* [194]) și *moșnean*. Între ele nu exista nici o deosebire de sens. Şi unul și celălalt însemnau, ca și corespunzătoarele lor slavone, pe cari le traduceau *moștenitor, om cu moștenire, cu moșie*. Pînă către sfîrșitul secolului al XVIII(-lea), amîndouă au fost întrebuințate deopotrivă. De atunci înainte moștean apare tot mai rar, fiind din ce în ce mai mult înlocuit cu moșnean, iar în cele din urmă dispare cu totul din circulație. Faptul că moșia cumpărată se numea tot *moștenire,* are drept urmare că oricine intra, pe orice cale, în stăpînirea unei moșii devenea *moșnean.*

Iată cîteva exemple: Într-un raport de hotărnicie din 15 aprilie 1608 se spune că Sarchiz din Bujorani era *moștean* prin cumpărătoare la Bogdă-

---

(A. Ştefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj,* 1908, p. 559; cf. p. 561; vezi și I. Bianu, *Doc. rom.* p. 105);

1679, august 10. Şerban Cantacuzino scrie lui Ivan din Coteana; „să cauți să-ți iai banii după obiceai și să-i dai scrisorile să-ș poată ține *moșia moșilor lui* cu pace, pentru că nu l-ai întrebat cînd ai cumpărat". (N. Iorga, *Studii și documente,* V, 188).

[192] 1566, ianuarie. Petru-Vodă confirmă село Милещїи и дѣди им, и менем (satului Mileștii și moșnenilor anume...) ocină în Mileștii-de-sus *(Acad. Rom,* p. 74, d. 182: o copie slavă cu traducere de St. Nicolaescu la *Arhivele Statului)* ⟨DIR, XVI, B, III, p. 218—219⟩.

1576, iunie 2. въси синови дѣдом toți feciorii moșnenilor *(Arh. Stat.* pach. 79 netreb. d. 1) ⟨DIR, XVI, B, IV, p. 232—233.⟩.

(1578—91), mai 5. Mihnea-Vodă scutește de vinărici pe niște oameni din Lipia Belețului понеж сїи люде сꙋт дѣдїне (pentru că acești oameni sînt moșneni) *(Arhiv. Stat. Episc. Buzău,*i pach. 93, d. 2) ⟨DIR, XVI, B, V, p. 104—105, datat 1583, 1587—1590.⟩.

1600, septemvrie 26, Mihai Vodă dăruiește satele Flocești, Budenii, Hărăștii, Scroviștea și Curta din Vlașca, pe cari le cumpărase ѡт над мегїашии кои сꙋт дѣдини ѡт дѣдих (de la megiașii ce au fost moșneni din moșii lor) lui Antonie Grama, ca despăgubire pentru o pradă nedreaptă ce-i făcuse (I. Bianu, în *Prinos lui D. A. Sturza,* p. 167) ⟨DIR, B, XI, p. 568—570⟩.

[193] Titlul acesta îl întîlnim mai cu seamă la proprietarii cari se vînd rumâni.

1596, iulie 7. *Naslednițiі* satului Albești se vînd rumâni lui Andronie vistierul, care-i dăruiește mînăstirii Buna-Vestire de din jos de tîrgul Buzăului, căreia Mihai Vodă îi confirmă stăpînirea *(Arh. Stat., Secț. Ist.)* ⟨DRH, B, XI, p. 589—590⟩.

1628, iunie 26. *Naslednițiі* satului Glina se vînduseră rumâni lui Mihai-Vodă care-i dăruise lui Anghelachi portarul *(Arhiv. Stat. Domeniile Coroanei,* pach. 13*)* ⟨DRH, B, XXII, p. 257—261⟩.

1630, martie 20. Leon-Vodă confirmă Mitropoliei din Tîrgoviște satul Vărăștii din județul Slam-Rîmnic. Mihalcea banul îl cumpărase sub Mihai Viteazul de la *naslednițiі satului,* dîndu-l apoi de zestre fiicei sale Preda, căsătorită cu Radu clucerul Buzescu: la moartea ei, Preda îl lăsase Mitropoliei *(Arh. Stat. Mitropolia,* pach. 89, d. 5) ⟨DRH, B, XXIII, p. 130—132⟩.

1631, septemvrie 22. Leon-Vodă întărește lui Necula, fost vistier mare, satul Pleșovul de sus și de jos din județul Olt, cu rumânii. În anul 1528 satul aparținuse fraților Radu logofătul, Dumitru vornicul și Dragomir comisul. Sub Mihnea-Vodă, Mihai Viteazul, pe atunci vel stolnic, îl cumpără de la *naslednițiі satului* și-l dă de zestre fiicei sale Floricăi, măritată cu Preda slugerul. În 1629 Preda și fiul său Mihail postelnicul fiind pribegi îl pun zălog la Iovan Lătinul din Bosna-Seraiu, care-l vinde Neculii *(Acad. Rom.,* pach. 95, d. 63) ⟨DRH, B, XXIII, p. 444—451⟩. etc.

[194] 1680, fevruarie 17. Carte dela Şerban-Vodă către *„moștnénii"* din Ţigănești *(Arh. Stat., Cotroceni,* pach. 10, d. 16*)*.

1681, august 1. „Adecă noi *Moștnénii* de la satul Teșcla..." *(Ibid., Mitropolia,* pach. 17, d. 26).

nești în Olt [195]. Constantin Cantacuzino, prin căsătoria lui cu fiica lui Radu Șerban, — spune în 1666 Mitropolitul, împreună cu episcopii și marii boieri — *„s-au moștenit acеștii țări"* [196] devenind *„lăcuitor și moșnean aici în Țara-Romînească"*. Într-un act de întărire de la Brîncoveanu, din 1697, se spune că Ivașcu clucerul Băleanu, înzestrînd pe gineri-său Șerban slugerul Știrbei cu 4 delnițe și vie în moșia Cătunului *„l-au fost făcut ... moșnean la această moșie"* [198].

În cazurile de mai sus, cei moșteniți aparțineau treptei sociale celei mai înalte. Afară de aceasta, Sarchiz din Bujorani sau Șerban slugerul Știrbei erau moșneni în alte sate, iar postelnicul Cantacuzino aparținea unei ilustre familii grecești. Dar iată un exemplu din care se vede că dobîndirea unei *moșteniri* atrăgea după sine pentru posesor titlul de moșnean, oricît de umilă ar fi fost condiția sa socială anterioară: La 17 august 1628, Alexandru Iliaș întărește satului „Bîlta din județul Gorj și *moșnenilor satului*" (селов блата ѡт сȣдство горжїа и наслѣдниїцим селов) stăpînirea asupra moșiei lor de acolo cu toate hotarele și cu toate veniturile. Sătenii din Bîlta fuseseră toți *„rumâni de moștenire"*. (село блата... били сȣт вьс вечні за дѣдїно). În zilele lui Mihai Vodă, Stoica vistierul Rîioșanul îl cumpărase *„de la boierii cari au fost moșnenii satului"* (ѡт над болѣри котори сȣт бил наслѣдницїи селов). Viclenind pe Alexandru Iliaș în prima domnie (1616-1618) și rămînîndu-i dator o mare sumă de bani, domnul îi confiscă toate satele, cărora apoi le dă voie să se răscumpere și să devie cneji. Între cei cneziți sînt și rumânii din Bîlta, cari se răscumpără pentru 70 de galbeni, dîndu-li-se carte domnească de răscumpărare *„ca să fie de acum înainte cneji peste moșia lor* (кнезї над дѣдїна им) și liberi de rumânie, cu bună pace pînă în veci. . . Pentru aceasta am dat însumi domnia mea satului Bîlta *și tuturor moșnenilor satului* (ї вьсѣм наслѣдницим селов) cîți sînt pe rînd mai sus ziși. . . ca să le fie loc satul Bîlta, cu toate hotarele, *ocină, moșie și ohabă,* (ѡчинь, дѣдїнȣ ї вь ѡхаб) lor, fiilor și nepoților și strănepoților, și în pace de rumânie[199]. Vedem aci aplicîndu-se numele de *moșneni* (наслѣдници) atît *boierilor* de la cari Stoica Rîioșanul cumpărase satul, cărora le aparținuse prin moștenire, cît și foștilor *rumâni,* deveniți de abia atunci oameni liberi și proprietari. Titlul acesta constituia, așadar, o denumire generală pentru toți proprietarii, ori care ar fi fost întinderea ori proveniența moșiei lor. Ea era sinonimă cu aceea de *megiaș*, în înțelesul primitiv, cel larg, al acestui cuvînt. Orice *moșnean* era *megiaș* și orice *megiaș* era *moșnean.* Ei se intitulează cînd într-un fel, cînd în altul, după situația în care apar. Distincțiunea între o calitate și alta se face mai ales cu prilejul stabilirii dreptului de preferință la vînzarea unei moșii. Aci moșneanul trece înaintea megiașului. Proprietarul prin moștenire sau cumpărătorul mai vechi are precădere asupra celui de origine mai recentă. Fiind „moștean" sau „mai moștean", el este mai volnic să cumpere. Iată cîteva exemple:

La 2 iunie 1638, Matei Basarab împuternicește pe Radu vornicul din Desa să lepede popii Robului banii, ce va fi dat pe moșia ce cumpărase fără știrea vornicului, în Hurezi, *„căci iaste el mai volnic* (să cumpere), *că iaste moștean“*[200]. Într-un document din 25 mai 1656, se spune că Stoica era mai volnic să cumpere, fiind *moșnean* (насл҄ѣднїк) în Bunești[201].

---

[195] Hasdeu, *Cuvinte din bătrîni*, I, 160 ⟨DIR, XVII, B, I, p. 299—300⟩.

[196] N. Iorga, *Documentele Cantacuzinilor*, 1902, p. 66.

[197] *Ibidem*, p. 77.

[198] *Arhivele de Stat*, *Safta Castrișoaia*, pach. 1, d. 39.

[199] A. Ștefulescu, *Strîmba*, 1906, p. 61—66 ⟨DRH, B, XXII, p. 301—304⟩.

Radu Leon scrie sătenilor din Bîrca că i s-a jăluit Papa postelnicul „cum că ați cumpărat moșie aici în Bîrca și *fiind el mai moștean mai denainte, și el iaste mai volnic a cumpăra*; deci, de vreme ce veți vedea cească carte a domnii mele iar voi să veniți să vă întrebați naintea domniei mele ca să vă lepede banii pre moșie ce ați cumpărat“[202]. La 24 aprilie 1696, Banul Cornea Brăiloiul scrie lui Calotă diaconul să-și ia îndărăt banii, ce-i dăduse pe niște țelină la Negoești, deoarece reclamase Zamfir din Albenică *„de atîta vreme el iaste moșnean* și lui i se mai cade a o cumpăra“[203].

În legătură cu dreptul de preferință al moșnenilor la cumpărarea moșiei este și formula pe care o întîlnim în unele documente, că vînzarea s-a făcut cu știrea lor, în locul formulei „cu știrea megiașilor“[204], precum și participarea lor ca martori la facerea zapisului[205].

Înțelesul cuvîntului *moșnean* a suferit cu timpul aceeași modificare ca și înțelesul lui *megiaș*. Dintr-o denumire generală pentru toți proprietarii ajunge să se aplice numai unei părți dintre ei și anume celor rămași în devălmășie. Dregătorii și marii proprietari — prin cari înțelegem pece i cu moșiile alese — fiind numiți în chip obișnuit *boieri*, titlul cel mai cuprinzător și mai de cinste din cîte se dăduseră proprietarilor, ei nu se mai intitulează decît foarte rareori *moșneni*. Epitetul mai cu vază făcea de prisos folosirea celui mai mic. Dintre *moșneni* își păstrează, așadar, și poartă acest titlu numai cei rămași în devălmășie; ceilalți erau boieri. Distincțiunea între unii și alții apare de la cele dintîi documente românești: „Să se știe cum s-au pîrît înaintea noastră a doisprezăci boieri care am fost luați pre răvașele Mării sale lui Șerban Vodă *de Voico vistier și de moșneni din Pîrscov*“[206]. Într-un zapis din 10 septemvrie 1654, prin care Stroe logofătul Olănescul cumpără în Sărăcinești două fălci de loc, vînzătorul spune: *„am întrebat pre toți moșnenii de în sat și pre boieri și n-au vrut nîme să cumpere“*[207]. Aceeași deosebire între boieri și moșneni se face într-un zapis de cumpărătoare al aceluiași tot în Sărăcinești, din 10 aprilie 1656: *„am întrebat pre boiarii din sat și moștenii* și toți frații de ocină și nime n-au vrut să cumpere“[208].

---

[200] *Arhiv. Stat.*, Copii prezentate spre legalizare.

[201] *Arhiv. Stat,, Ghighiu*, pach. 4, d. 5.

[202] *Ibidem*, *Plumbuita*, pach. 15, d. 19.

[203] N. Iorga, *Studii și doc.*, VI, 487; cf. V, 489, și Hasdeu, *Cuvinte din bătrîni*, I, 160.

[204] 1537, iunie 20. Hasdeu, *Cuvinte din bătrîni*, I, 240 ⟨DIR, XVI, B, II, p. 228–229⟩.,

1700, iulie 20. Vînzare la Scărișoara, cu învoirea tuturor „moștenilor“. (N. Iorga, *Studii și doc.*, V, 452).

1705, iunie 23. Petru căpitanul Arjoca din Cîlcești și fiii săi vînd lui Mileo din Baia-de-Aramă moșia Maslosii „de a noastră bună voe și *cu știrea moștenilor du prenjurul locului* (G. Ghibănescu *Surete și izvoade*, VI, 149).

[205] 1745, octomvrie 14. Trei boieri megiași rînduiți ca să îndrepteze hotarul satului Bala de sus, își dau hotărîrea pe baza unui zapis din 1721 *„întărit cu multe mărturii, moșteni dentr-acest hotar, care și de față au fost înaintea noastră și au spus“*. Cîștigătorul urma „ca să stăpînească acea parte cu bună pace de către alți moșneni de Bala“ (N. Iorga, *Studii și doc.*, VII, 6).

[206] *Arhiv. Stat.*, *Episcopia Buzău*, pach. 48, d. 9.

[207] *Ibid.*, *Episcopia Rîmnic*, pach. 60, d. n. 2.

[208] *Ibid.*, pach. 60, d. 3.

Deosebirea dintre boieri și moșneni se vede mai clar cu prilejul hotărniciilor. Cel ce iese din indiviziune își desparte moșia de a moșnenilor. Iată cîteva exemple:

În 1697, Mitropolia ia cu răvaș domnesc 12 boieri hotarnici, ca să-i aleagă moșia de la Frumușani *„de către alalți moșteni, ce au moșie"* acolo[209]. În 1705, ia alți 12 boieri, ca să-i hotărnicească moșia dela Rîmnicul Brăilii *„de către alți moșteni și împrejureni de acolo"*[210]. La 19 septemvrie 1706, Brîncoveanu scrie la 24 boieri, luați pe răvașul ispravnicului de la Craiova, ca să hotărnicească moșia lui Vlad și a altora *de către ceilalți moșneni de acolo*[211]. „Să se știe — spune iarăși un răvaș din 18 noiemvrie 1708, tot de la Brîncoveanu, pentru numire de hotarnici — boiarii adevărătorii și alegătorii ai boiarului domniei mele Lucăi vistier, cu nepotu-său Șărban vtori pitar, și ai moștenilor din Cîrstian. . . să aleagă toată partea de moșie ce va avea Luca vistier cu nepotu-său Șărban pitar. . . *să-i osibească de către alți moșteni de acolo*"[212]. Hotarnicii lui Lupu Corbeanu și ceata lui spun în cartea de hotărnicie pe care o dau la 12 decemvrie 1709, că au fost luați *„ca să le alegem și să le hotărîm partea lor de moșie de cătră moșneni* și cătră Poenari"[210].

Formarea marii proprietăți hotărnicită și numirea stăpînilor ei boieri, are deci ca urmare restrîngerea numelui de *moșnean* la proprietarii rămași în devălmășie. Pentru devălmași, el constituie nu numai numele cel mai caracteristic, dar în cele din urmă chiar singurul lor nume, înlocuind cu totul pe acelea de *judec* și *megiaș*. Generalizarea lui se datorește faptului că exprima mai bine decît oricare alt termen legitimitatea stăpînirii proprietarului asupra ocinei sale și, prin urmare, capacitatea lui de a face cu ea ceea ce voiește.

Pentru ca cineva să fie în drept de a dispune de o *„moștenire"* sau „moșie", trebuie să fie *„moșneanul"* ei. De aci nevoia acestei titulaturi în actele relative la înstrăinarea moșiei. Titlul de moșnean mai avea însă, cel puțin pînă la mijlocul secolului XVIII, și un alt rost. El servea micilor proprietari ca un epitet de distincție socială. . . Cine are „moșie", e un om liber, e stăpîn; produsul pămîntului pe care-l cultivă e al lui întreg; el nu dă dijmă nimănui, nici chiar domnului. Cînd majoritatea populației țării se afla în stare de șerbie, iar recolta sa era înjumătățită printr-o îndoită dijmă, către stăpîn și domnie, calitatea de moșnean constituia în adevăr o situație socială privilegiată. Moșnenii sînt mîndri de ea. Titlul care o exprima putea fi considerat ca un titlu nobiliar. De aci predilecția pentru el, ceea ce aduce cu timpul generalizarea lui, în dauna tuturor celorlalte cari sînt părăsite.

CONCLUZIUNE

Din cele expuse pînă acum, reiese că diferitele nume, atît slavonești cît și românești, date micilor proprietari nu sînt nume specifice ale lor, legate de mica proprietate. Ele constituiau la început denumiri generale ale tuturor proprietarilor, și numai cu timpul au ajuns să se aplice îndeosebi lor. Ele nu reprezintă categorii deosebite de proprietari, ci numai aspecte diferite ale lor. Aceiași oameni sînt numiți cînd într-un fel, cînd într-altul, după punctul de vedere special din care sunt priviți. Ca vecini de moșie în acelaşi hotar sau în hotare apropiate, ei sînt *megiaşi*. Ca proprietari prin *moștenire* ai ocinelor lor, sînt *dedi, dedini, nasleniți, moșteni* sau *moșneni*. Sînt *cnezi* şi *juzi* ca stăpîni ai iobagilor lor, iar ca oameni liberi, *cnezi* și *judeci*.

---

[209] *Ibid.*, *Mitropolia*, pach. 14, d. 6.

[210] *Ibid.*, pach. 126 netreb., d. 12.

[211] N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 130.

[212] *Arhiv. Stat.*, *Rîncăciovul*, pach. 4, d. 5.

[213] G. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VI, p. 155.

Dar pe lîngă aceste titluri cari exprimă doar cîte o anume însușire a lor, proprietarii mai au unul: ei sînt *boieri*, adică *nobili*. Acesta este cel mai important dintre titlurile lor. El le însumează pe toate celelalte și se subînțelege pe lîngă fiecare din ele.

Întemeierea domniei, cu birurile, favorurile și persecuțiile pe care ea le aduce, provoacă o diferențiere bruscă în sînul clasei boierești, din mijlocul căreia se ridică o aristocrație de dregători și mari proprietari. Pe zi ce trece, diferențierea devine tot mai adîncă.

Sub apăsarea fiscală, marea majoritate a vechii boierimi e împinsă în rîndurile iobagilor, ceilalți se apropie tot mai mult de ei. Față de această situație era natural ca denumirea de *boieri* să rămiie alipită de aceia cari reprezentau mai bine pătura bogată și privilegiată a populației țării.

Aplicarea denumirii de boieri acestei aristocrații are drept urmare că celelalte denumiri sînt cu deosebire purtate de proprietarii care nu erau slujbași și mari proprietari. Deosebirea n-a fost cu toate acestea riguroasă. De aci șovăirile și confuziile în arătarea clasei boierești și a elementelor din cari se compunea, șovăiri cari n-au încetat decît prin reforma din 1739.

INTRODUCERE
la
DOCUMENTE ŞI REGESTE
privitoare la
CONSTANTIN BRÎNCOVEANU

INTRODUCERE

I

Negocierile dintre Şerban Cantacuzino şi împăratul Leopold, începute imediat după despresurarea Vienei (1683)[1], nu ajunseseră încă, pînă în primăvara anului 1688, la un sfîrşit mulţumitor. După tărăgănări şi chibzuieli îndelungate, condiţiunile închinării fuseseră aproape stabilite. Punctele asupra cărora nu căzuseră de acord, dacă tributul să fie de 75 000 taleri, cum cerea împăratul, ori numai de 50 000, cum stăruia domnul „de se va putea"[2], şi dacă leafa celor 6 000 de soldaţi, cari trebuiau să-i fie trimişi la nevoie în ajutor, urma să fie plătită de ţară sau de împărat[3], nu erau esenţiale, aşa că la 9 martie 1688, domnul şi membrii familiei sale prestaseră chiar jurămîntul de supunere înaintea solilor imperiali[4]. Asupra unui punct nu se putuse totuşi ajunge la o înţelegere şi el zădărnicea pe toate celelalte. Acesta era aşa-numita „Condiţie sau apendicea" prin care Şerban declara că jurămîntul depus şi îndatoririle pe cari le-a luat numai atunci vor intra în vigoare „cînd obştescul vrăşmaş deajuns va fi înfrînt şi ne vom încredinţa că este într-atît ruşinat, încît să nu mai poată mai departe prăpădi şi pustii cu totul aceste mult asuprite ţări"[5], şi cum tătarii erau cu deosebire periculoşi, căci ţara era fără nici o apărare despre ei, unirea domnului cu armata împăratului avea să se facă numai în cazul cînd s-ar fi luat măsuri ca „părţile cele despre Bugeac să se întărească cu puternică mînă, ca să poată apăra ţara de primejdie, de iuţimea tătarilor şi de grabnica lor pradă"[6]. Domnul, care nu voia să rişte nimic, înţelegea prin urmare să se declare pentru creştini numai atunci cînd turcii şi tătarii ar fi fost cu totul zdrobiţi, pe cînd împăratul căuta să-l atragă în partea sa tocmai în vederea atingerii acestui scop. Cu asemenea năzuinţe opuse, înţelegerea era, fireşte, cu neputinţă. La condiţiunea pusă de Şerban, solii răspund cu o „suplică" prin care-i cereau să treacă numaidecît de partea împăratului, îngrijindu-se singur de apărarea țării, ceea ce nu-i era greu acum cînd oștile imperiale se aflau în nemijlocita sa apropiere[7]. Deputații trimiși curînd după aceea de Șerban la Viena (la 18 mai)[8], se întorc iarăși fără nici un rezultat. După cum se vede din răspunsul care li se dă la 31 iulie, împăratul socotea de prisos încheierea definitivă a actului de supunere, cîtă vreme domnul stăruia asupra punctului său de vedere[9]. Deoarece negocierile nu izbutiseră, împăratul recurge atunci la constrîngere. Încă din primăvară contele Caraffa, comandantul general al trupelor din Ungaria superioară și Ardeal, primise ordinul să se unească cu armata principală, care avea să asedieze Belgradul. Pentru apărarea Ardealului, asigurat de altfel prin înaintarea polonilor și rușilor către Moldova și trecerea armatei imperiale peste Dunăre, el lasă un corp de 4 000 de oameni sub comanda generalului Veterani, căruia i se dă și însărcinarea de a înfrînge îndărătnicia domnului Munteniei.

---

[1] Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, IX, 1, p. 313.

[2] *Genealogia Cantacuzinilor* de Banul Mihaiu Cantacuzino, publicată şi adnotată de N. Iorga, p. 225 şi 238.

[3] *Ibidem*, p. 226.

[4] *Ibidem*, p. 229. Jurămîntul lui Şerban nu s-a păstrat sau n-a fost încă descoperit; al fraţilor săi Constantin Stolnicul şi Mihai Spătarul şi al nepotului său Brîncoveanul are data 9 martie 1688 (Inedit; cf. *Genealogia*, p. 229).

[5] *Genealogia*, p. 233—235.

[6] *Ibid.*, p. 239.

După cucerirea Lippei, Veterani se desparte de Caraffa și trecînd pe la Lugoj și Caransebeș se îndreptează prin valea Cernei către Orșova, pe care o cuprinde[10]. La 14 / 24 august el era la Cerneți[11]. Necunoscînd intențiunile generalului, Șerban Cantacuzino trimite înainte-i pe nepotul său logofătul Constantin Brîncoveanu cu asigurări despre dorința tuturor de a scutura jugul turcesc și a sprijini pe creștini[12], dar stăruind, în același timp, „cu multă rugăciune și cu multe daruri scumpe, ca să se întoarcă înapoi iar, ca nu cumva simțind turcii vor zice că este țara haină și vor porunci tătarilor . . . să o robească"[13]. Fără să ia în seamă nici rugăciunea, nici asigurările domnului, Veterani înaintează însă sub munte pînă la Cîmpulung, din care cauză Șerban este nevoit să trimită din nou pe fratele său Mihai Cantacuzino și pe ginerele său Constantin Bălăceanu vel agă, cari împreună cu Brîncoveanu[14], ajung de astă dată la următoarea înțelegere: Veterani va ieși din țară, iar domnul își ia îndatorirea să se declare pe față pentru creștini, trimițînd cît mai neîntîrziat o solie solemnă, compusă, nu ca mai înainte din străini, ci din rudele sale cele mai apropiate: fratele, ginerile și nepotul său, cari să îndeplinească actul de supunere către împăratul. Ajungînd la Bran, Veterani comunică, la 14 / 24 septemvrie, Consiliului de război obținerea acestui rezultat[15], la care contribuise desigur într-o bună măsură și cucerirea Belgradului, întîmplată tocmai atunci (6 septemvrie)[16]. Solii, în număr de 4, spătarul Iordache Cantacuzino, căpitanul Șerban Cantacuzino, aga Constantin Bălăceanul și comisul Șerban Vlădescu, însoțiți de o foarte numeroasă suită[17], pleacă din București la 2 (12) octomvrie[18]. Cînd peste o săptămînă ei sosesc în Ardeal, Veterani constată însă cu mirare că împuternicirea care li se dăduse, ca să închine țara nu era îndestulătoare.

---

[7] *Ibid.*, p. 237 și 243.

[8] *Ibid.*, p. 235 și urm.

[9] *Ibid.*, p. 241—246.

[10] *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken* von Freiherrn Philipp Röder von Diersburg. Carlsruhe. 2 vol. 1842; II, p. 92.

[11] No. 1 n. 3.

[12] N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XI, p. 176, n. 3.

[13] *Magazinul Istoric*, V, p. 31.

[14] *Ibidem*.

[15] No. 1.

[16] Röder, II, p. 66—71.

[17] N. Iorga, *Documentele Cantacuzinilor*, p. 326.

[18] *Viața lui Constantin Vodă Brîncoveanu* de Radu vel Logofăt Grecianu, publicată de Ștefan D. Grecianu, p. 9.

Oprindu-i ca să meargă mai departe, el încunoştinţează pe de o parte Consiliul de război despre cele întîmplate, întrebînd dacă n-ar fi mai bine să ocupe din nou ţara, în care caz îi trebuiau întăriri, iar pe de alta cere de la Şerban schimbarea împuternicirii[19].

Mijlocitor este şi acum tot Brîncoveanu, prin care se trimite noua împuternicire[20] în urma căreia numai se îngăduie solilor ca să-şi continuie drumul.

Cîteva zile mai tîrziu, Şerban, care era bolnav de mai multă vreme, moare la 29 octomvrie[21], şi în locul lui boierii aleg, după recomandarea şi stăruinţele Stolnicului Constantin Cantacuzino, rămas acum şeful familiei, pe Constantin Brîncoveanu[22]. De o rechemare a solilor ori schimbare a instrucţiunilor nu putea fi vorba; trimiterea lor se făcuse sub influenţa unei constrîngeri despre care noul domn, negociatorul de frunte în ultimele evenimente, îşi dădea seama mai bine ca oricare altul. De aceea, după ce primeşte confirmarea în domnie din partea turcilor, el trimite pe spătarul Preda Pîrşcoveanul în urma solilor, pe cari-i găseşte la Presburg, înştiinţîndu-i despre cele întîmplate şi confirmîndu-le împuternicirea[23].

La 10 decemvrie st. n., solii ajung în Viena[24]. Conferinţele cu miniştrii Curţii durează o lună şi jumătate, încheindu-se cu diploma care li se dă la 30 ianuarie 1689[25]. Cu toate că această diplomă nu s-a conservat, cuprinsul ei se poate totuşi cunoaşte, atît din negocierile lui Şerban, pe temeiul cărora se acordă, cît şi din învinuirile, cari se aduc mai în urmă lui Brîncoveanu, pentru nerespectarea ei. În numele domnului şi al ţării, solii declară că renunţă la toate legăturile pe cari le avuseseră mai înainte cu Poarta, şi reînnoind vechea atîrnare de Ungaria jură împăratului, ca moştenitor al regilor unguri, credinţă şi ascultare veşnică. Consfinţirea acestei supuneri, împreună cu îndatoririle pe cari ea le impunea amînduror părţilor, şi anume confirmarea vechilor privilegii şi libertăţi ale ţării din partea împăratului şi stabilirea chipului în care se va răspunde tributul şi se vor da cuvenitele ajutoare de către domn formau obiectul diplomei[26].

---

[19] No. 4.

[20] Grecianu, p. 9; no. 9.

[21] Părerea întemeiată pe zvonul înregistrat de Del Chiaro, Dimitrie Cantemir şi Radu Popescu, că Şerban a fost otrăvit de fraţii săi Constantin şi Mihai, în unire cu Brîncoveanu, a fost înlăturată de d-l Iorga, care a dovedit că Şerban zăcuse multă vreme şi că între el şi fraţii săi nu era nici o deosebire politică. (N. Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, p. V-VI; cf. *Id. Studii şi documente*, XI, 177.) Încă de la 27 august 1688 Şerban scria lui Apafi că fiind bolnav şi neavînd un doctor priceput a chemat din Ardeal pe Pecsy. (*Monumenta Comitialia Transylvaniae*, XX, p. 139.)

[22] Grecianu, p. 9 şi urm. *Istoria Ţărei Româneşti de la 1688 încoace*, publ. în *Mag. Ist.*, V, 93–4.

[23] Grecianu, p. 13. *Istoria* etc. p. 99–100.

[24] N. Iorga, *Documentele Cantacuzinilor*, p. 325–6.

[25] N. Iorga, *Documente privitoare la Constantin-Vodă Brîncoveanu*, p. 43.

[26] *Ibid.*, p. 41–3. În *Istoria Ţării Româneşti dela 1688 încoace* se spune că unele din cererile solilor şi anume ca tronul amînduror ţărilor să fie ereditar în familia Cantacuzinilor, autoritatea domnului să rămîie neştirbită şi să i se dea lui şi familiei sale unele cetăţi şi ţinuturi în Ardeal, au fost respinse de împăratul. (*Mag. Ist.* V, pe 100 şi urm.) Domnia ereditară fusese însă încuviinţată mai dinainte. (*Genealogia*, 219, 223.) Pe de altă parte înşişi solii cer recunoaşterea lui Brîncoveanu, ales de ţară, cu înlăturarea fiului lui Şerban (N. Iorga, *Doc. Cant.* 42). Nu mai putea fi prin urmare vorba de succesiune ereditară. Al doilea punct nu s-a discutat niciodată, şi nici nu se putea cere, deoarece se subînţelegea în acela privitor la respectarea obiceiurilor ţării. Cît priveşte pe cel din urmă, Şerban ceruse mai înainte numai dreptul de a se refugia în Sibiu, în caz de primejdie (*Genealogia*, p. 220), ceea ce nu se putea refuza.

Ca o garanție a îndeplinirei celor hotărîte, 2 dintre soli, și anume Cantacuzinii, sunt opriți ca ostatici la Viena, dîndu-se drumul numai celorlalți, care însoțiți de Csáky se reîntorc să comunice domnului rezultatul soliei.

În urma veștilor, care îl întîmpină în Ardeal de la soacră-sa, văduva lui Șerban, silită de Brîncoveanu ca să plătească din averea-i haraciul pe care soțul său îl mai datora Porții[27], Bălăceanu se oprește la Brașov[28], așa că dintre deputații din octomvrie revine în țară numai Vlădescu.

Brîncoveanu refuză să întărească cele făptuite la Viena, iar pe Vlădescu, pe care îl bănuia și de înțelegere cu Bălăceanu, îl pedepsește cu asprime[29]. Explicarea purtării domnului trebuie căutată în faptul că solii depășiseră împuternicirea și instrucțiunile, cari li se dăduseră. La învinuirile contelui Jörger, că Brîncoveanu nu respectă legătura încheiată, spătarul Iordache Cantacuzino îi răspunde că ei înțeleseseră că îndatoririle luate se vor aduce la îndeplinire numai condițional „cînd (despre tătari) ar avea spatele liber și ar fi asigurați și despre turci, cari tot îi apasă"[30]. Din aceasta se vede lămurit că „condiția sau apendicea" lui Șerban fusese păstrată și în instrucțiunile deputaților din octomvrie, ceea ce motivase oprirea lor de către Veterani, și că dacă noua împuternicire, adusă de Brîncoveanu, n-o mai cuprindea, li se impusese totuși, în mod verbal, îndatorirea de a ține seamă de ea în legăturile pe cari aveau să le încheie. Prin faptul însă că stăruințele lor în această privință nu fuseseră luate în considerare, închinarea solemnă cu care se mîntuie aceste îndelungate negocieri rămîne, ca și diploma de la 30 ianuarie fără nici o altă urmare.

Atitudinea domnului produce la Viena o vie nemulțumire împotrivă-i. Actul închinării de acum constituia firește, alături de tradițiunea totdeauna vie a vechei atîrnări de Ungaria, o îndreptățire temeinică a revendicărilor imperiale, nu numai față de turci, ci și față de poloni, ale căror pretențiuni asupra Principatelor începeau să iasă la iveală. Dar nici interesul acesta de ordine mai mult morală, nici acela mai real în aparență, al unei cooperări a domnului alături de armata creștină, nu provocau în primul rînd nemulțumirea împotrivă-i, căci, în definitiv, îndreptățirile istorice și legale au valoare numai cînd se sprijină pe o stare de fapt, iar în privința forțelor militare de cari dispunea domnul, negocierile de mai înainte cu neîncetata accentuare a nevoii de a fi apărați de tătari și de turci, după a căror totală zdrobire urmau numai să se declare pentru creștini, dovedeau lămurit că ele erau așa de însemnate că nici nu puteau fi luate în considerare.

Interesul pe care îl găsea împăratul în supunerea Țării Românești era de altă natură. Tezaurul imperial este sleit de războaie, așa că de multe ori plata trupelor se face numai cu mare greutate și după îndelungate amînări.

Pe de altă parte Ardealul era prea mic pentru a putea adăposti în timpul iernii și a hrăni toată armata de care se simțea nevoia în aceste părți și apoi ca țară, care era deja în puterea împăratului și care înțelegea să o păstreze, trebuia cruțat. Din Țara Românească, bogată în cereale și animale, se puteau avea proviziunile, cari lipseau de multe ori aici și în timpul iernei o bună parte din regimente puteau fi așezate la iernatic.

---

[27] No. 11 și 12. Suma datorată era de 133 000 tl. adică haraciul pe un an, după cum se vede dintr-o declarație pe care mitropolitul și boierii o dau în ianuarie 1719, văduvei lui Brîncoveanu (N. Iorga, *Studii și documente*, V, 192—4). Cf. no. 466.

[28] V. No. 21 și n. 1.

[29] *Hurm.*, V, 1, 284—5; *Mag. Ist.*, V, p. 102.

[30] *Ib.*, p. 285—6.

Speranța unor ajutoare bănești și nevoia proviziunilor și iernaticului explică astfel interesul împăratului pentru supunerea țării și cînd vede că prin închinarea la care constrînsese pe domn, rezultatul acesta nu este atins se încearcă dobîndirea lor cu de-a sila. După victoriile, pe care ducele de Baden le cîștigă în Serbia în toamna anului 1689[31] și după ce cucerește la reîntoarcere Vidinul și Cladova, el cere lui Brîncoveanu locuințe și proviziuni în timpul iernii pentru 15 regimente, o jumătate milion de fiorini și 1500 de cai[32]. Hotărît să ia cu sila ceea ce i se refuza de bunăvoie, ducele intră în țară pe la Cerneți, la începutul lui noiemvrie, și pentru ca rezistența domnului să fie mai ușor înfrîntă, apucîndu-l din două părți, dă ordin și generalului Heissler să se scoboare din Ardeal pe la pasul Branului[33]. În fața nevoii, Brîncoveanu se pleacă: după înțelegerea stabilită cu trimișii săi, 12 regimente trebuiau să rămînă în țară peste iarnă, dîndu-li-se toată întreținerea trebuincioasă pe lîngă cei 1500 de cai și plata sumei care mai rămăsese din tributul hotărît prin diploma din ianuarie[34]. Aceasta însă numai pentru momentul cînd nu se putea altfel. Imediat ce poate să răsufle înștiințează Poarta și cheamă pe tătari. Jafului sistematic al catanelor, împotriva căruia nu există adăpost ori ascunzătoare în munți și păduri, pentru că este permanent, domnul preferă jaful trecător al tătarilor, cari îl scapă de cei ce căutau găzduire cu sila. Către sfîrșitul lui ianuarie 1690, Heissler, urmărit de tătari, trece munții pe unde venise[35].

De aci înainte țara este scăpată pentru tot timpul cît ține războiul de primejdia unei noi ocupațiuni. Într-o oarecare măsură va fi contribuit desigur la aceasta și nereușita lui Heissler, dar cauza de căpetenie trebuie căutată în situațiunea generală a războiului. După ofensiva energică și norocoasă, din iarna și vara anului 1690, a marelui vizir Mustafa Köpriliu, care nu numai că alungă pe imperiali din Serbia, recucerind Nișul, Vidinul, Orșova și Belgradul, dar îi silește chiar să ridice asediul Temișoarei și Oradei Mare[36], teatrul de război se mută din nou la nordul Dunării și în spre apus. Schimbarea aceasta, care silește armata imperială din Ardeal să se ție în defensivă, scapă Țara Românească, rămasă în afara cîmpului de operațiuni, de o nouă ocupare. Faptul acesta are drept urmare și o schimbare de tactică. De aci înainte generalii împărătești caută să obțină de la Brîncoveanu prin bună înțelegere contribuțiile, în bani și în natură, cari nu se mai puteau lua prin constrîngere.

Față de această nouă atitudine care-i îngăduia să dea numai cît și cînd putea, Brîncoveanu nu se arată îndărătnic. De altfel aceasta era o măsură de prevedere. Izbînzile imperialilor în campania anului 1691[37] îi arătau că supărătorii oaspeți de mai înainte se puteau reîntoarce și după cum îi spunea un agent al împăratului, contele Marsigli, „celor mari e mai bine să le dai decît să aștepți să-și ia ei singuri"[38]

Afară de aceasta biruitorii puteau deveni la încheierea păcii viitori stăpîni; îndatorindu-i, domnul își asigura propria lui situație. Așa se explică că fără constrîngere și amenințări Veterani primește în anii următori bani, cai și grîne[39].

---

[31] *Röder*, II, p. 94 și urm.

[32] P. 16 n. 2.

[33] P. 18 n. 4.

[34] P. 19 n. 1.

[35] No. 43 și n. 1.

[36] Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, V, p. 148—150; *Röder*, II, 131 și urm.

[37] *Röder*, II, p. 154 și urm.

[38] *Hurm.*, V, p. 1, 392.

Mai era însă și un alt motiv pentru care, începînd cu anul 1691, imperialii urmăresc o politică de bună înțelegere, dacă nu de prietenie cu Brîncoveanu. În timpul războiului, informațiuni exacte asupra forțelor și planurilor turcilor se pot procura numai cu mare greutate. Din cauza aceasta foștilor interpreți pentru turcește din Constantinopol, Georgius Cleronomos[40] și Ianache Porphyrita[41], capichehaiaua lui Șerban și Brîncoveanu, li se plătește și în timpul războiului salariul de mai înainte, în schimbul căruia trimit știri despre cele ce se petreceau în Imperiul Otoman. Aceștia servind însă interese deosebite și fiind fără control, informează rău, pe lîngă faptul că știrile trimise sunt uneori interceptate, iar alteori sosesc numai cu mari întîrzieri. Nici trimiterea sub diferite pretexte și deghizări a unor persoane speciale, ca Marsigli, care dîndu-se drept secretar al ambasadorului englez, face 2 călătorii la Constantinopol, una în vara anului 1691, reîntorcîndu-se la sfîrșitul lui septemvrie[42] și a doua în noiemvrie același an, din care revine tocmai în iunie anul următor[43] ori a lui Quarient (dec. 1691 — aprilie 1692) trimis cu scrisori din partea ambasadorilor englez și olandez[44], nu puteau constitui un mijloc statornic de informațiune.

Cele mai sigure, mai repezi și mai complete informațiuni despre tot ce se petrecea în Imperiul Otoman se puteau avea numai de la Curtea domnului Munteniei. Brîncoveanu primea săptămînal rapoarte de la capichehaialele sale de la Poartă, dintre cari unii trebuiau să însoțească armatele turcești în timpul campaniei. El este în strînse legături cu pașii de la Silistra[45] Nicopol[46] și Vidin[47], iar pe lîngă seraschierii de la Baba[48] și Belgrad[49] are agenți în permanență. În sfîrșit oamenii săi, cari se întorc de la cetățile unde au dus proviziuni sau au lucrat ca salahori, cutreierînd necontenit marginele, constituiesc iarăși un important mijloc de informațiune.

---

[39] No. 82, 99, 100.

[40] No. 26, 66. Pentru alte știri trimise de el v. Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, III, 279, 326, 328, 330 etc. Amintesc aci că s-au tipărit în acest volum și unele documente din Arhiva Statului din Viena, cari sunt întrebuințate de Hurmuzaki, în studiile sale din *Fragmente*, dar lipsesc din colecțiunea tipărită de Academie.

Cleronomos a fost luat ca interpret, cu 200 tl. anual, la 3 iulie 1663; ultima sporire a salariului i se face la 18 aprilie 1684. (După o listă a interpreților imperiali, aflată în Viena, Staats-Archiv. Turcica, 1694, f° 271.) El moare în 1700. La 18 iunie, internunțiul Ötting trimite Consiliului de război o petiție a văduvei, prin care cerea să i se plătească salariul soțului ei pe ultimii 5 ani. (Turcica, 1700, mai — iunie, f° 161.) În 1701 moare și nepotul său Matei, (no. 26 și n. 2) care ajunsese portar sub Brîncoveanu, fiind îngropat la Tîrgoviște. (N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, p. 120).

[41] Intrat ca interpret la 14 mai 1668 cu 100 fl.; la 18 mai 1673 i se face 300 fl. (Lista citată.) Ultimele știri, pe cari le trimite sunt din 11 aprilie 1691, (Staats-Archiv. Turcica, 1691, febr. iunie, f° 3). În anul următor, în urma neînțelegerilor cu Marsigli și Quarient, i se suprimă salariul.

[42] N. Iorga, *Documente privitoare la Constantin Vodă Brîncoveanu*, p. 107—108; *Hurm.* V, 1, p. 387 și urm.

[43] No. 82, 86, 101, 102, 104, 106.

[44] No. 104.

[45] *Condica de venituri și cheltueli a Visticriei* publ. în *Revista istorică a Archivelor României*, p. 9, 14, 39, 91, 175, 276, 370 etc.

[46] *Ibid.*, p. 23, 175, 388, 549 etc.

[47] *Ibid.*, p. 56 etc.

[48] *Grecianu*, p. 13; *Condica*, p. 200, 525.

[49] *Hurm.*, VI, p. 58.

Din acest punct de vedere noii stăpînitori ai Ardealului,ca și principii de mai înainte, au deci un mare interes să întreție bune relațiuni cu domnul Munteniei. Cîteva luni numai după participarea acestuia alături de Tököly la lupta de la Zărnești, apropierea se și face prin mijlocirea contelui de Erbs, făcut prizonier atunci, pe care Veterani înadins nu-l răscumpărase, lăsîndu-l pe lîngă Brîncoveanu, ca să-i trimeată știri și să stabilească o înțelegere[50]. Trecerea lui Marsigli și Quarient pe la București în 1691 și 1692, și legăturile de rudenie ale interpretului Mamuca de la Torre[51], fac ca această înțelegere, la care contribuie de bună seamă și victoriile ducelui de Baden, să fie și mai deplină. Un schimb regulat de scrisori al căror scop principal este întotdeauna comunicarea de știri, se începe între Brîncoveanu, miniștrii și secretarii săi și persoanele amintite mai sus. Rolul acesta de informator despre cele întîmplate sau plănuite în Imperiul Otoman, la care se mai adaogă și acela de mijlocitor al corespondenței cu Constantinopolul, constituie unul din elementele esențiale în relațiunile lui Brîncoveanu cu imperialii.

Așa se explică atențiunile acestora față de dînsul, distincțiunile cari i se acordă, recomandările cari se fac necontenit de la Viena generalilor din Ardeal și rezidentului din Constantinopol de a întreține corespondență și a-i cultiva prietenia, precum și faptul caracteristic că unii din secretarii săi, ca Dindar[52] și Grienner[53] sunt în același timp funcționari ori salariați austriaci.

Dacă însă Brîncoveanu este principalul informator al nemților, despre tot ceea ce privește pe turci, rolul acesta îl indeplinește nu numai din înclinație sau de dragul îmbierilor cari-i vin, ci mai ales fiindcă la adăpostul lui el poate să răspundă uneia din principalele sale îndatoriri ca supus al sultanului.

Poarta nu are încă reprezentanți pe lîngă puterile creștine. Sarcina preocupării de informațiuni o au comandanții cetăților ori guvernatorii provinciilor de margine. Cîtă vreme turcii stăpîneau Ungaria de mijloc și aveau Ardealul tributar, firește că pașii din aceste părți, cel din Buda mai cu seamă[54], aveau în primul rînd această îndatorire. Cînd însă cetățile din Ungaria cad pe rînd în puterea imperialilor, cînd oștile lor ocupă Ardealul, iară polonii pătrund în Moldova, rolul de informatori revine cu deosebire domnilor români. De la sfîrșitul veacului al XVII(-lea), preocuparea de știri asupra creștinilor formează una din principalele lor îndatoriri. În scurta audiență, pe care domnul nou numit o are la sultan înainte de a pleca în țară, între recomandările cari i se fac, prin mijlocirea vizirului, despre atribuțiunile sale, i se impunea, în special, să cerceteze cu grije și cu sîrguință ceea ce lucrează dușmanii și să trimită despre dînșii în tot timpul informațiuni exacte, pentru procurarea cărora avea să se îngrijească „din toate puterile și prin orice mijloace"[55].

---

[50] *Hurm.*, V, p. 1, 499.

[51] Intrat în slujba Internunțiului pe la 1650, este făcut interpret cu 100 tl. anual „nebst des Kost“ la 15 ianuarie 1664. (Lista citată.) La 22 dec. 1683 este ridicat la rangul de consilier aulic. (Hof-Kriegs-Canzley-Archiv. 2487, 3049.) Era cumnat cu dragomanul venețian la Poartă Tomaso Tarsia (*Hurm.*, V, 1, 186) și rudă după nevastă, care era probabil dintre Cantacuzini, cu Brîncoveanu. (P. 89 n. 1). Fiul său mai mare Leopold e luat ca „Sprachknaben“ la 31 ianuarie 1684, cu 300 fl. anual, iar celalt Christoph, în aceeași calitate la 10 februarie 1686. (Lista citată.) În 1689 familia lui era încă în Constantinopol (*Hurm.*, V. 1, 177, 182, 186). Pentru afaceri bănești cu Brîncoveanu v. *Condica Vistieriei* 632. Asupra lui v. și Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p, 319, 322, iar despre urmașii săi, N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 363.

[52] No. 198, și n. 1. Dindar fusese numit vameș la Sibiu, la 10 mai 1701. (Reichs-Finanz-Archiv, Siebenbürgen, 1701, mai.) La 2 septemvrie i se redactează instrucțiunile. (*Ibid.*, sept.) No. 303.

[53] No. 311.

[54] I. Sîrbu, *Mateiu-Vodă Băsărabăs auswärtige Beziehungen*, p. 175.

Ca să poată răspunde acestei însărcinări, domnul organizează un serviciu de informațiuni foarte complicat. Pentru relațiunile cu creștinii, cari îi sunt îngăduite de Poartă tocmai în scopul acesta[56], el are 4 pînă la 5 secretari străini[57], pentru limbile latină, italiană, germană, polonă, ungurească, greacă etc. Întîlnim printre acești secretari oameni de toate naționalitățile și din toate locurile: Andrei Wolf[58], Del Chiaro[59], Nicolae de Porta[60], Dindar, Griennor etc. Pe de altă parte, în diferite slujbe ale Curții, începînd de la bucătar[61] și pînă la doctori[62] și dascălii beizadelelor[63], oamenii de cari se încunjură sunt iarăși în mare parte străini. Aceștia nu îndeplinesc însă numai însărcinarea specială, pe care o au la Curte. Prin legăturile pe cari în mod firesc au trebuit să le păstreze cu conaționalii lor, prin acelea pe cari și le creează și le cultivă în urmă, ei îndeplinesc și funcțiunea de informatori. În afară de aceștia Brîncoveanu are și agenți în străinătate, pe Dindar pe lîngă generalul din Sibiu[64], pe Busy la Viena[65], pe Caragiani la Veneția și cîtva timp pe David Corbea la Moscova[66]. Cum însă veștile cari se puteau avea pe calea aceasta a corespondenței domnului, miniștrilor, secretarilor și agenților săi din străinătate, între ei și cu persoane străine erau oarecum numai cele oficiale, supuse la graniță controlului și la nevoie, cînd ar fi conținut dezvăliri primejdioase, confiscate, ele sunt completate prin informațiile culese de la negustori[67], cărora ori li se dă anume această însărcinare, ori sînt descusuți asupra celor ce văzuseră de vameșii și dregătorii de la margine[68], prin misiunile clericilor catolici și prin iscoade trimise în toate părțile, sub diferite pretexte, dintre cari cel mai obișnuit era tot al negustoriei, „ca să afle vești de lucruri adevărate și temeinice"[69].

Grație acestor măsuri Brîncoveanu este sigur și repede informat despre tot ceea ce se petrece în Europa. De altfel el avea în această privință o deosebită pricepere. În 1691, Marsigli rămîne surprins de dibăcia cu care interceptase scrisori de ale lui Tököly, ardelenilor și francezilor[70]. Știrea despre încheierea păcii de la Ryswyk (1697), era cunoscută de capichehaiaua domnului de la Constantinopol cu mult înaintea ambasadorului francez[71].

---

[55] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Academiei, p. 60; cf. textul latin p. 60.

[56] *Del Chiaro*, p. 198.

[57] *Ibid.*, 28—29, 164.

[58] Const. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul Cronicilor muntene*, p. 48 și n. 1. Pentru urmașii săi N. Iorga, *Studii și documente*, I — II, la indice.

[59] Secretar pentru limbile latină și italiană. *Revista p. istorie, arheologie și filologie*, II, p. 151—153.

[60] Inedit.

[61] *Condica Vistieriei*, p. 715.

[62] Iacob Pilarino, Bartolomeu Ferrati, Lantier etc. (*Del Chiaro*, p. 1, 5, 37—38, 104; *Grecianu* 121, 152; *Hurm.*, V, 2, 298; *Supl.*, I, 1, p. 354 etc.).

[63] *Del Chiaro*, p. 44—5.

[64] No. 357.

[65] *Hurm.*, IX, p. 1, 512. Îl aflu întîiași dată în 1698. La 30 aprilie, Camera aulică intervine pe lîngă Camera ungară să i se restituie negustorului Busy cei 10 000 fl. pe cari-i dedese împrumut (Viena, Reichs-Finanz-Archiv, Ged. Bücher, Hungarn 1697, f° 221).

[66] D. Cantemir, *Evenimentele Cantacuzinilor și Brîncovenilor*, p. 10.

[67] *Istoria Țării Românești de la 1688 încoace*, în *Mag. Ist.* V, p. 164.

[68] N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 222.

[69] N. Iorga, *Documente privitoare la Constantin Brîncoveanu*, p. 10, 15; Radu Popescu, *Mag. Ist.* IV, p. 163.

[70] *Hurm.*, V, 1, p. 388, 392.

[71] *Hurm.*, Supl. I, 1, p. 343.

Funcționarea acestui complicat serviciu de informațiuni, prin care Brîncoveanu răspunde uneia din cele mai însemnate îndatoriri impuse de turci, are însă neapărată nevoie de îngăduirea vecinului de la nord. Fără această îngăduire scrisorile pot fi confiscate, agenții săi expulzați, iar oamenii bănuiți a fi în legătură cu el supravegheați. La rîndul lui domnul este prin urmare nevoit a întreține bune relațiuni cu imperialii; informîndu-i despre cele ce se petrec la turci, el este bucuros că i se lasă posibilitatea de a cunoaște cele întîmplate la creștini. Așa vedem că în 1698 el se oferea că comunice lui August II săptămînal știri despre turci, tătari și Camenița numai să i se îngăduie schimbarea scrisorilor la Neamț, care era ocupat de poloni[72].

II

Una din trăsăturile speciale ale caracterului lui Brîncoveanu este fără îndoială religiozitatea. Alături de Neagoie și Matei Basarab în Țara Românească, Ștefan cel Mare și Barnovski în Moldova el este încă unul din marii constructori, reparatori și înzestratori de biserici și mînăstiri. Din boierie zidise biserici în satele sale Mogoșoaia[73] și Potlogi[74], iar ca domn înalță mînăstirile Hurezi[75], Brîncoveni[76], Mamul[77], Sf. Gheorghe[78], Sf. Ioan[79], Sf. Sava[80], aceste 3 în București și Rîmnicul (împreună cu Mihai Cantacuzino Spătarul)[81]. Repară apoi și face însemnate adaosuri la mînăstirea De un lemn, Argeșul[82], Bistrița[83], Dealu[84], la Mitropolia din Tîrgoviște[85] și la bisericile Domnească[86] și Sf. Dumitru tot de acolo[87], afară de bisericile construite peste hotare la Făgăraș, Ismail și Galata[88] și de cele zidite de Doamna.

Pentru Brîncoveanu ridicarea și înzestrarea acestor numeroase lăcașuri dumnezeiești, nu era atît un semn de putere și strălucire, spre cinstea și amintirea numelui, ca la cei mai mulți dintre domnii români, cît mai ales manifestarea concretă a unui adînc sentiment religios, care răsare de altfel din toate faptele sale. Firește că în acest sentiment, domnul „creștin și pravoslavnic, cu dragoste și cu rîvnă creștinească și fierbinte" cum îl arată Cronica oficială [89], trebuia să găsească un imbold pentru o apropiere și conlucrare cu creștinii. Cînd în aprilie 1692 spune lui Quarient că și el urmărește „binele creștinătății“ cuvintele acestea exprimau desigur și o convingere, iar nu numai un compliment față de un om al împăratului[90].

---

[72] N. Iorga, *Documente privitoare la Constantin Vodă Brîncoveanu*, p. 29.

[73] În 1688. *Grecianu*, p. 10, n. 1.

[74] În 1684. N. Iorga, *Un palat a lui Brîncoveanu* (publicat în revista *Floarea Darurilor*, an. I, no. 1, 48).

[75] *Grecianu*, p. 27, 57; N. Iorga, *Inscripții*, p. 184—5.

[76] *Ibid.*, p. 92—93.

[77] *Ibid.*, p. 77; N. Iorga, *Inscripții* p. 172.

[78] *Ibid.*, p. 87, 143, 172.

[79] *Ibid.*, p. 117.

[80] N. Iorga, *Cronicele muntene*, în *An. Ac. Rom.* XXI, p. 404.

[81] *Grecianu* 76—7.

[82] *Ibid.*, p. 6,5.

[83] *Ibid.*, p. 57; N. Iorga, *Inscripții*, p. 194.

[84] *Ibid.*, p. 245.

[85] N. Iorga, *Inscripții*, p. 116.

[86] *Ibid.*, p. 102 și urm.

[87] *Grecianu*, p. 88.

[88] *Ibid.*, p, 86, 87.

[89] *Grecianu.*, p. 198.

Către creștini el era atras și de un alt sentiment: crescut în tradițiile de îndoită mărire ale Basarabilor și Cantacuzinilor, din cari se scobora prin amîndoi părinții, stăpînind una din cele mai vechi averi, din cîte se văzuse în țară și înconjurat de o numeroasă familie, semn de binecuvîntare dumnezeiască, Brîncoveanu era foarte mîndru.

Agentul suedez Hyltéen, care l-a cunoscut în 1713, spune că era „orgolios din fire“[91], iar Cantemir vorbește despre nemărginita sa mîndrie[92]. Această mîndrie răsare de altfel din toată activitatea sa: din fastul cu care se înconjoară, din scumpetea giuvaerurilor, sculelor și veșmintelor sale — numai diamantul de la surguciu costa 35 — 40000 taleri[93], din titlurile străine, cum era acela de Principe al Imperiului, cu care se mîndrește[94], din frumusețea palatelor cu cari își înzestrează satele. Cît de mult îi satisfăcea sentimentul acesta corespondența cu Curțile de la Viena și Petersburg și distincțiunile care i se acordaseră, se poate vedea din indignarea pe cari i-o provoacă faptul că regele Suediei nu voise să-i scrie în tot timpul șederii sale la Varnița[95]. Pentru ca Antioh Cantemir să nu fie primit în înțelegerea proiectată în 1698 cu August II, Brîncoveanu invoca în afară de devotamentul către turci și „condiția și origina“ sa, cari-l făceau nedemn de o asemenea alianță[96].

Între alte rele stăpînirea turcească are însă și pe acela de a fi foarte umilitoare pentru demnitatea domnului. Manifestarea înjositoare a respectului, pe care ori eticheta i-l impunea față de demnitarii, cari ocupau o dregătorie considerată mai înaltă decît a sa, ori teama față de cei influenți, trebuia însă să rănească adînc această mîndrie. „Cînd intra împăratul în corturi — la trecerea-i prin țară în 1695 — domnul descăleca și îngenunchia și cînd trecea împăratul se pleca cu capul la pămînt“[97]. Înaintea oricărui slujbaș turcesc de oarecare însemnătate el trebuia să-i iasă în cale cu alai la marginea orașului „deasupra viilor“ [98] și uneori cînd turcul pregetă vine chiar anume de la Tîrgoviște[99].

Hanului tătarilor ca și oricărui pașe cu trei tuiuri, trebuie la întîlnire să le sărute piciorul [100] și se consideră ca o cinste deosebită, care trebuia înregistrată în Cronica oficială, primirea unui dar de la vizirul, ori așezarea domnului între aga al ienicerilor și defterdarul, în sfatul ținut la Giurgiu în 1694[101].

Pentru cine trăise la Constantinopol din tainul împărătesc umilințele acestea n-aveau nimic neobișnuit, dar pe mîndrul boier de țară, de neam mare și bogat peste măsură, ele trebuiau să-l jignească cu atît mai adînc, cu cît atingerea mai deasă cu lumea creștină și considerația care i se arăta la Viena și Petersburg, contribuiau să-i dea o altă idee și despre persoanele cărora ei „judecător și stăpînitor" unei țări [102] s-ar fi cuvenit să le arate respect și despre felul cum acest respect trebuia manifestat.

---

[90] *Hurm.*, V, 1, p, 412.

[91] *Hurm.*, IX. 1, p, 519.

[92] D. Cantemir, *Evenimentele Cantacuzinilor și Brîncovenilor*, 19.

[93] *Del Chiaro*, p. 102, Ca și al lui Radu Leon. *Mag. Ist.* IV, 369.

[94] *Hurm.*, IX, 1, p. 519.

[95] *Ibid.*

[96] N. Iorga, *Documente privitoare la Constantin Vodă Brîncoveanu*, 23. Stolnicul Constantin Cantacuzino numea pe Constantin Cantemir tatăl lui Antioch, „barbarul“. N. Iorga, *Operile lui Constantin Cantacuzino*, p, 59.

[97] *Mag. Ist.*, V, 143.

[98] *Grecianu*, 90, p. 119, 141.

[99] *Ibid.*, p. 116.

[100] *Cronica lui Gheorgaki, Letop.* III, p. 329.

[101] *Grecianu*, p. 54.

Dar nu numai prin considerațiuni de sentiment era atras Brîncoveanu către creștini. Sub stăpînirea turcească situația sa ca domn este nesigură, iar averea și chiar viața lui primejduite în tot momentul.

Încă din a doua jumătate a secolului XVI, și anume în domnia lui Mihnea II Turcitul (1577—1583; 1585—1591), Poarta introdusese obiceiul numirei domnilor pentru un timp determinat, care era de 3 ani [103]. După acest termin era nevoie de o nouă confirmare, mucarerul cel mare, care se obținea numai plătind aceleași sume de bani ca și la primirea domniei[104]. Dacă domnul plătește haraciul la vreme, dacă nu se ridică nimeni cu pîrî împotrivă-i, ori le poate prin bani înlătura, dacă îndestulează lăcomia dregătorilor turci și n-are competitori, cari să dea mai mult, sau cînd există la Poartă temerea că s-ar împotrivi fermanului el poate dobîndi această confirmare și mai departe, după cum neîndeplinirea acelorași condițiuni atrage după sine și o mazîlire mai timpurie. Prin marile resurse, pe cari i le punea la îndemînă o administrație înțeleaptă și o avere personală aproape fabuloasă, Brîncoveanu nu numai că obținea regulat întărirea trienală, dar capătă chiar în 1698, ca altă dată Ieremia Moghilă, domnia pe viață[105], pe care i-o confirmă apoi după 1703, și sultanul Ahmed [106]. Cu toate acestea situația lui rămîne tot nesigură, căci Turcul „cu vremea dă, cu vremea ia, precum este vremea așa lasă. . . Creștinului niciodată cuvîntul nu ține, nici a-l amăgire îi este rușine"[107]. Menținut numai pentru că mijloacele și dărnicia lui, cu cari nu se putea măsura nici un competitor, potoleau orice lăcomie, el nu se impune, ca Matei Basarab, și prin temerea pe care o inspiră o armată numeroasă și bine organizată, de care s-ar fi izbit fermanul de mazîlie. Cu toată confirmarea pe viață temelia puterii sale este tot șubredă. Cu dregătorii turci cari se schimbau foarte des și a căror lăcomie era fără sațiu, mazîlia putea veni dintr-un moment într-altul și pregătirile de fugă în Ardeal arată îndestul de lămurit cît temei punea el pe hatișerifurile, așa de costisitoare, cari i se dăduseră.

Dar pentru domnii din această vreme, cînd— cum spune Neculcea—boierii „mai de cinste și mai de neam" nu voiau să primească domnia[108], mazîlia înseamnă surprinderea și ducerea silită la Constantinopol, unde îl așteaptă pe mazîl închisoarea, tortura, confiscarea averei și sărăcia. În adevăr în a doua jumătate a secolului al XVII(-lea) se petrece în Principate, cu privire la scoaterea din Scaun și soarta mazîlului, o schimbare interesantă.

Mazîlia se face acum în cea mai mare taină, pentru ca nici unul din capichehaialele sau prietenii domnului să nu afle și să-l înștiințeze[109]. Spre a ajunge mai repede, capigiul care duce fermanul călătoreşte cu poşta [110], pe drum ascunde cu grije scopul călătoriei sale, pretextînd altă însărcinare, numai ca să înşele supravegherea spionilor — de obicei hangii — cari erau plătiţi de domni să afle şi să le comunice poruncile pe cari le duceau cu ei trimişii turceşti[111]. Pentru a înlătura orice indiscreţie, Poarta împinge uneori prevederea aşa de departe încît nici chiar purtătorul fermanului nu-i cunoştea cuprinsul, cum se întîmplă la mazîlirea lui Constantin Duca în 1703[112]. Rostul acestor măsuri este uşor de înţeles: mazîlia trebuia să surprindă pe domn, care era astfel împiedicat de a fugi în ţările creştine. Îndatorirea pentru mazîl de a se duce la Constantinopol existase întotdeauna, fiind cuprinsă, sub formă de invitare, chiar în fermanul de mazîlie, şi din momentul ce domnul nu mai putea găsi la creştinii de peste hotare ajutor pentru redobîndirea tronului, ceea ce se întîmplă în a doua jumătate a secolului al XVI(-lea)[113], el ascultă mai totdeauna. Afară de unele excepţii, cînd asupra domnului apasă o vină de o deosebită gravitate şi o temere că va fugi, înlocuirea nu se face însă fără de veste, aşa că mazîlul poate, cum s-a şi întîmplat de multe ori, să treacă nesupărat la creştini. Numai în urma celor petrecute în 1658 cu Constantin Şerban şi Gheorghe Ştefan, cari provoacă după mazîlie serioase turburări în Principate [114], Poarta se hotăreşte să fie cu băgare de seamă la scosul domnilor. Răscoala lui Mihnea (1658—9), fuga lui Grigorie Ghica (1660—64) şi trădarea lui Ştefan Petriceicu (1672—3), întîmplate curînd după aceea, arătau lămurit că credinţa domnilor devenea tot mai şovăitoare şi că măsuri de siguranţă trebuiau luate cît mai neîntîrziat. Pentru a preîntîmpina aceste acte de trădare, Poarta recurge la mai multe măsuri:

---

[102] N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 258.

[103] Cantemir spune că obiceiul confirmării la 3 ani s-a introdus după moartea lui Ioan Vodă cel Cumplit. *(Descrierea* Moldovei, 52), ceea ce concordă cu arătarea lui N. Costin care îl pune sub Mihnea. *(Letopisețe*, II, p. 16*)*.

[104] D. Cantemir, *Descrierea Modovei*, p. 121.

[105] Grecianu, p. 90; *Foletu novel* în *Revista Română* I, 670; Cronica lui Radu Popescu în Const. Giurescu, *Contribuții la studiul Cronicelor muntene* p. 91—2; *Condica Visteriei*, p. 468; *Hurm*. Supl. I, 1, p. 448. Pentru Ieremia Moghilă v. Miron Costin, *Letop.*, I, p. 261.

[106] Cronica lui Radu Popescu, în *Mag. Ist.* IV, p. 22.

[107] Miron Costin, *Letop.*, II, p. 261.

[108] *Letop.*, II, p. 226.

[109] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 57.

a) Pune din nou în vigoare vechiul mijloc al ostaticilor, uneori feciori de boieri şi mai obişnuit membrii din familia domnului, cari rămîneau sau erau chemaţi la Constantinopol[115].

b) Cheamă la al treilea an, cu prilejul mucarerului, pe domni să sărute poala sultanului[116].

c) La mazîlie introduce, cum am văzut, sistemul apucărei fără de veste, al surprinderei şi ducerei silite la Constantinopol, sistem pe care de la prinderea lui Gheorghe Ghica în 1660, de către paşa din Silistra, îl găsim tot mai des întrebuințat, pînă cînd ajunge obicei[117]. Prin fenomenul de mazîlie Poarta recomanda caimacamilor să predea pe mazîl în mîinile lui capigi başi. Acesta trebuia, după expresia cronicelor, „să-l ia și să-l ducă", ori „să-l ridice"[118], împreună cu familia, slugile și cu toată averea lui[119], de care nu numai că era oprit oricui să se atingă, dar cînd se bănuia că domnul a ascuns ceva, se făceau cercetări amănunțite spre a se afla și lua totul. Grija pe care o are Poarta pentru ca domnul mazîl să fie dus împreună cu averea lui își are explicația în obiceiul pîrei, care se introduce tocmai în această vreme. Pîra la Poartă, ca mijloc de răsturnare, a fost întrebuințată întotdeauna, dar pîra pentru nedreptate și jaf, îndreptată regulat împotriva oricărui domn mazîl, se introduce abia către sfîrșitul sec. XVII, și anume de către Duca în a treia domnie (1678—83)[120]. Acesta fusese mazîlit în 1672 din cauza plîngerii pe care o ridicase împotrivă-i unii boieri și cu deosebire bogatul Ursaki[121]; atunci el este bătut și nevoit să cheltuiască mulți bani, scoțîndu-și capul numai mulțumită unei prea frumoase piei de vulpe neagră, dăruită sultanului[122]. Cele suferite de el însuși îi slujesc de învățătură: cînd în 1673 obține tronul Munteniei, după sfatul său pîrăsc Cantacuzinii pe Grigorie Ghica[123] și tot el apoi, cînd e mutat în Moldova, trimite boierii, în frunte cu hatmanul Buhuș și logofătul Miron Costin, să pîrască pe Antonie Ruset[124]. De aci înainte, pentru toată epoca lui Brîncoveanu, pîra mazilului de către urmașul său devine obicei, de la care întîlnim numai o singură abatere (în 1710)[125]. Cu sistemul nostru de impunere și percepere a birurilor, cu felul cum se făcea plata haraciului cu numeroasele și însemnatele bacșișuri cari se dau, după împrejurări, tuturor slujbașilor turci, motive de pîră se puteau găsi întotdeauna. Plîngerile pentru neplata haraciului sau plocoanelor sunt, firește, mai rare: ele erau mai ușor de controlat și grija domnului pentru exacta lor îndeplinire mai mare. Se întîlnesc totuși 2 cazuri: în 1705 Mihai Racoviță este pîrît „pentru două biruri și pentru două bairamlîcuri, că le-au luat din țară. . . și la Vistieria împărătească nu le-au dat"[126] și tot pentru plocoanele bairamului este pîrît și Nicolae Mavrocordat în 1710[127].

---

[110] *Ibid.*, p. 59.

[111] P. Răşcanu, *Lefile şi veniturile boierilor Moldovei în 1776*, p. LII.

[112] *Hurm.*, IX, 1, p. 401.

[113] N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, II, p. 30 şi urm.

[114] Cronica Cantacuzinească, numită a lui Stoica Ludescu, *Mag. Ist.* IV, p. 345 şi urm.; *Istoriile Domnilor Ţării Româneşti*, scrise de Radu Popescu, dar atribuite pînă acum lui Constantin Căpitanul Filipescu, ed. Iorga, p. 138 şi urm.; Miron Costin, *Letop* , I, p. 356 şi urm.

[115] Ca la Grigore Ghica în 1673, (*Istoriile*, ed. Iorga, p. 177, 180; Neculcea, *Letop.*, II, p. 203.) Dumitraşco Cantacuzino (*Neculce*, II, p. 209, 225) sau Constantin Cantemir (N. Costin, *Letop.* I, p. 35; Neculcea II, p. 230 etc.)

[116] Dimitrie Cantemir spune că acest obicei se introdusese în timpul lui Barnovschi (*Descrierea Moldovei*, p. 52). Cronicarul face însă o confuzie, deoarece atunci domnii, cari fuseseră aleşi în ţară, sunt chemaţi la începutul domniei (Miron Costin, *Letop.*, I, p. 295, pentru Barnovschi, iar pentru Matei Basarab, *Mag. Ist.*, IV, p, 318 şi *Istoriile* ed. Iorga, p. 117), ceea ce exista şi mai înainte. După cît ştiu domnii sunt chemaţi la al treilea an în 1657, cînd erau bănuiţi de înţelegere cu Rákóczy (M. Costin, I, p. 356), iar cea dintîi aplicare se face în 1667 cu Radu Leon, cînd Radu Popescu pune şi introducerea obiceiului (ed. Iorga p. 159, cf. 168, 192). În 1681 Duca se duce pentru ultima oară, după care obiceiul cade în desuetudine, avînd numai o excepţională aplicare în 1703 cu Brîncoveanu.

Pîrile cele mai obișnuite erau însă pentru jafuri și asupriri. Dumitrașco Cantacuzino „pentru jacurile ce au jăcuit fără de ispravă din țară luînd pînea și bucatele oamenilor și dobitoacele toate"[128]; Duca „că au stricat țara și s-au jecuit cu feluri de obicee"[129], iar Nicolae Mavrocordat că „au făcut multe nedreptăți în țară și au luat averea boierilor"[130]. Într-o anumită măsură plîngerile acestea puteau fi întemeiate; atunci cînd se impune nu averea văzută, ci puterea de contribuire a cuiva, cum era la noi cu birul, nedreptatea stă în firea sistemului, și ea se putea petrece chiar sub cele mai bune administrații. În epoca însă care ne interesează nu nedreptatea în sine, care existase întotdeauna, determină pîra, ci altceva. Administrația domnului putea fi ideală, socotelile cheltuielilor făcute, date pînă la centimă, cum face Nicolae Mavrocordat, pîra se produce totuși, căci e pornită din alte motive decît răzbunarea nedreptății suferite. Antonie Ruset, care domnise cu blîndețe și nu scosese nici un obicei nou, este totuși pîrît, ca și Antioh Cantemir „cu multe năpăști și pricini fără de cale"[131]. Uneori o simplă partidă de vînătoare, peste cele obișnuite, constituia un motiv de plîngere[132]. Boierul sau breslașul pîrăște fiindcă așa cere interesul domnului și o face ori „îndesindu-se.. cinste să dobîndească"[133], ori de frică fiindcă așa li se poruncește[134], și în acest caz se aleg întotdeauna cei mai buni de gură.

---

[117] Duca în 1666 (*Letop*. II. p. 6, 196) și în 1672 (*Letop*. II p. 8) ; Radu Leon în 1669 (*Istoriile* ed. Iorga, p. 162). Antonie Ruset și Duca în 1678 (*Letop*., II, p. 16, 216), Dumitrașco Cantacuzino în 1685 (*Letop*., II, p. 13, 227—8) etc.

[118] N. Costin, *Letop*., II, p. 40; *Neculcea*, II, p. 227.

[119] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 58.

[120] N. Costin, *Letop*., II, p. 16.

[121] Neculcea, *Letop*., II, p, 199. Pentru satele lui Ursaki v. R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, p. 248. Pentru răzbunarea lui Duca, *Neculcea*, II, p, 222 iar procesul lui în *Hurm*., *Sup*., II, p, 3, 209—229.

[122] Neculcea, *Letop*., II, p. 199.

[123] *Ibid*., p. 204.

[124] N. Costin, *Letop*., II, p. 16; Neculcea, II, p. 216.

[125] Constantin Cantemir pîrăște pe Dumitrașcu Cantacuzino (*Letop*., II, p. 34, 229); Duca pe feciorii lui Cantemir (II, p. 246); unii boieri pe Duca (II, p. 254); Duca a II-a oară pe Antioh II, 269); Mihai Racoviță pe Duca (II, p. 279); Antioh pe Racoviță (II, p. 283, 286); Racoviță pe (Antioh (II, p. 287) Dimitrie Cantemir pe Nicolae Mavrocordat (II, p. 92, 122, 302, 303.) Numai Nic. Mavrocordat în prima domnie nu pîrăște pe Mihai Racoviță (II, p. 80).

[126] Neculcea, *Letop*., II, p. 283.

[127] *Letop*., II, p. 122.

[128] *Ibid*., II, p. 34.

[129] *Ibid*., II, p. 27).

Antioh trimite în 1705 să pîrască pe Mihai Racoviță „Vaslueni tot de cei buni de gură și de pîrît" cari „în gura mare strigau: Vîndutu-ne-ai! vîndutu-ne-ai la kokii vechi[135] ciocoilor, ca pre mascuri și ca pre oi. Care numai ce huia divanul împărătesc și se mirau toți Pașii și Agalarii de pîra ce-i dau acei breslași lui Mihai Vodă"[136]. Se creează astfel o categorie de boieri, cari își fac un merit că „știu bine pîrîre" și „se laudă că — din această cauză — se tem domnii de dînșii"[137]. Cei cari nu pîrăsc ajung cu timpul adevărate excepții[138]. Prin trimiterea boierilor cu plîngeri împotriva predecesorului său, domnul servește și interesele turcești și propria lui cauză. Stricînd reputația mazîlului și ruinîndu-l, el scăpa de un concurent, oferind în același timp turcilor prilejul de a pune mîna pe averea lui[139]. În adevăr pîra pornită din țară formează pretextul, de care se folosesc întotdeauna demnitarii turci, pentru a confisca averea mazîlului, a-l închide și a-l tortura ca să mărturisească ceea ce ar fi mai avut ascuns, spre a se putea întoarce jafurile și plăti rămășițele, cari, se înțelege de la sine, intrau în punga lor și nu a păgubașilor.

Pentru atingera acestui scop mijlocul de constrîngere cel mai întrebuințat era închisoarea[140], iar cînd se bănuia că domnul mai are încă avere ascunsă se recurgea la tortură. Pe Antonie Ruset „l-au muncit cu multe feluri de munci: trestii pre sub unghii i-au bătut; datu-i-au nemeteț uns și trăgîndu-l afară i-au scos mațele la gură și alte munci ca să dea bani. . . și după ce l-au muncit i-au luat tot"[141]. Cînd mazîlul era lăsat slobod, ceea ce se întîmpla foarte rar, judecățile cu pîrașii pe la divanuri îl ruinau[142], căci la turci nu cîștigă decît „dacă știe să probeze cu mîinile pline dreptatea părței sale“[143].

---

[130] *Ibid.*, II, p. 122.

[131] *Letop.*, p. 213, 269.

[132] D. Cantemir, *Desc. Mold.*, p. 104.

[133] *Ibid.*, p. 213.

[134] *Ibid.*, p. 269.

[135] La licitație.

[136] *Letop.*, II, p. 286.

[137] *Ibid.*, II, p. 372.

[138] *Genealogia*, p. 372.

[139] Acsinti Uricarul, *Letop.* II, p. 122; „Una, i se va strica numele cel bun ce avea și cu greu i se va mai scoate domnia, eară cu cealaltă socotiau că-i vor face mare pagubă și sărăcie, ca și ce are să dea tot, și la mare datorie să încapă, cît să nu mai poată lua niciodată domnia".

[140] *Letop.*, II, p. 34, 229, 269, 283, 286.

[141] *Ibid.*, II, p. 16.

Oricari ar fi mijloacele întrebuințate: judecata, închisoarea ori tortura rezultatul era întotdeauna același: sărăcirea mazîlului. „După cum este obiceiul domnilor celor mazîli —spune cronicarul— de rămîn săraci, după ce se mazîlesc“[144]. Faptul acesta este atît de adevărat și turcii erau așa de siguri de desfășurarea obișnuită a lucrurilor, încît uneori se pregătea închisoarea pentru mazîl înainte de a fi sosit el sau pîrașii la Constantinopol[145], și cînd aceștia nu veneau, însuși vizirul trimitea să-i cheme[146].

Am stăruit cu deosebire asupra acestui fapt istoric căci de la cunoașterea lui depinde în primul rînd înțelegerea politicei creștine a lui Brîncoveanu. Soarta contimporanilor săi din Moldova îi arăta, fără putință de îndoială, la ce trebuia să se aștepte el însuși: scoaterea din scaun pe neașteptate, ridicarea și ducerea silită la Constantinopol, unde trebuia să sufere tortura și închisoarea, din care n-avea să scape decît ca să-și tîrască între străini o viață de lipsuri și rușine. Pentru domnul Munteniei perspectiva aceasta era încă și mai întunecată prin primejdia pe care, în asemenea împrejurări, o făcea să atîrne deasupra capului său lăcomia turcească, provocată de faima unei fabuloase averi. Brîncoveanu trecea în adevăr în ochii contimporanilor drept cel mai avut dintre domnii cari se perindaseră pe tronul Țării Românești[147]. Acumularea unei asemenea avuții se părea chiar cu neputință prin mijloacele obișnuite și de aceea se și născuse legenda că, în parte cel puțin, ea se datora și comorilor lui Matei Basarab, a căror amintire se păstrase în țară[148], pe cari Brîncoveanu le-ar fi găsit cu prilejul restaurării Curții domnești din Tîrgoviște.[149] Temeiul oricărei averi a fost la români întotdeauna pămîntul, moșia, pe care Cantemir o arată, cu dreptate „ca principalul și aproape unicul semn de boierie“[150]. Din testamentul pe care Brîncoveanu își împarte în 1708 averea între copii se poate cunoaște numele și proveniența, cumpărătoare ori moștenire, a tuturor moșiilor sale[151]. 55 de sate întregi, dintre cari unele înzestrate cu curți de piatră, vii și mori, 57 de moșii ori părți de sate, numeroase vii situate în 10 dealuri, 5 rînduri de case în București și unele la Tîrgoviște, alcătuiesc, în afară de ceea ce stăpînea în Ardeal și de daniile foarte numeroase, de obicei cumpărători, făcute mănăstirilor, averea imobilă a lui. Oricît de numeroase erau aceste sate și moșii oricît de mare întinderea lor totuși nu pe ele se întemeia faima de bogăție a lui Brîncoveanu. Răspîndite pe tot cuprinsul țării ele nu puteau impresiona prea mult, ceea ce explică și faptul că unii boieri, cari posedau averi și mai mari, nu au avut totuși această reputație. Constantin Șerban confirmă în 1656 Elenii Băneasa Buzeasca și fiului ei Mateiaș Postelnicul stăpînirea peste 96 sate întregi și 30 de moșii și părți de sate, în afară de danii, aproape toate moștenire de la Radu Clucerul Buzescu[152], iar în Moldova Iordache Ruset are nu mai puțin de 80 de sate și 84 moșii, siliști și părți de sate[150]. Faima bogăției lui Brîncoveanu era determinată de banii săi, despre care se știa în mod vag că sunt depuși la multe bănci din străinătate, și cu deosebire de mulțimea și scumpetea sculelor. Odoarele sau sculele, nume sub care se înțeleg de obicei orice fel de lucruri de preț: giuvaeruri, argintării, veșminte etc.,au avut la români o deosebită însemnătate. „Ele nu sunt numai frumusețea de căpetenie din casa fiecăruia, pînă la cel mai mic boierinaș și pînă la cel mai sărac negustor, ci încă ceva. Mijloacele de astăzi pentru a se păstra și asigura banul nu erau pe atuncia. Banii înșiși erau de tot rari și în loc să alerge prin toate părțile ca astăzi ei se cufundau repede după ivirea lor în pungile, în lăzile, tainițile și gropile vreunui mare bogătaș, sau vreunui mare puternic al lumii. Semnul bogăției era deci altul pe atunci: juvaerul care avea o răspîndire și o căutare, pe care n-o putem nici bănui astăzi"[154].

---

[142] *Ibid.*, II, p. 279.

[143] D. Cantemir, *Desc. Mold.*, p. 39.

[144] *Letop.*, II, p. 196, cf. 213, 279.

[145] N. Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 311.

[146] *Letop.*, II, p. 370.

[147] *Radu Popescu, Mag. Ist.* IV, p. 21.

[148] *Del Chiaro*, p. 119.

[149] *Ibid.*, p. 121.

[150] D. Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, II, p. 624, n. 34.

[151] În parte publ. de N. Iorga, *Doc. priv. la Constantin Vodă Brîncoveanu*, p. 155 și urm. iar întreg în Grecianu, *op. cit.*, p. 271 și urm.

[152] *Tinerimea Română*, I, p. 110—127.

Dacă pentru oricine sculele constituiau o economie tot așa de mult ca și o podoabă, înțelegem de ce bogatul și mîndrul domn al Munteniei își datora lor în cea mai mare parte renumele averei sale. În adevăr giuvaerurile pe cari le dă de zestre copiilor[155] și lucrurile trimise spre siguranță în Ardeal[156], alături de ecoul ajuns pînă la noi al uimirei pe care o provoacă în 1714 valoarea unora din sculele confiscate, ne pot da o idee de bogăția pe care el o grămădise sub această formă. La începutul lui iulie 1714, s-a aflat la doamna într-o casetă, giuvaeruri în valoare de o jumătate milion de taleri și un inel cum nu se mai văzuse altul la Poartă[157]. Așa de mare era numărul hainelor și lucrurilor de preț confiscate la mazîlire, că se umpluse Constantinopolul de ele și ajunseseră pînă și prin Moldova să le vîndă turcii[158]. Faima averii lui Brîncoveanu răzbătuse și dincolo de granițele țării. În Moldova, peste care domniseră totuși principi avuți ca Petru Rareș și Vasile Lupu[159], el trecea drept „vestit de bogat" care „prin puterea banilor săi isprăvea ce-i era voia de la Poarta turcească"[160] și aceeași reputație o avea și în Ardeal. Brașovul, nemeșii unguri pribegi și în două rînduri chiar generalii împăratului se împrumutaseră de la el cu sume însemnate[161].

Acolo însă unde această faimă trebuia să fie mai răspîndită, era desigur la Constantinopol. Averea lui se evalua de turci la 10 000 000 de taleri[162], iară bogatul Cara Mehmed Aga, înștiințat numai cu 3 zile înainte, îi putea da împrumut 500 pînă la 1000 de pungi[163]. Făcîndu-și din îndestularea lăcomiei turcești pe care n-o mai înfrîna acum prestigiul puterei, care cuteza la nevoi a se și împotrivi, temeiul stăpînirei sale, Brîncoveanu dăduse turcilor, în sfertul de veac pe care îl umple domnia lui, sume enorme. O administrare pricepută, care mai micșorase nedreptatea de mai înainte a repartizării dări-

---

[153] Radu Rosetti, *op. cit.* p. 240—251, unde se dau și alte exemple de marile averi ale boierilor moldoveni.

[154] N. Iorga, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul romănesc*, p. 8—9.

[155] *Grecianu*, p. 271 și urm.

[156] *Hurm.*, VI, p, 135—139.

[157] N. Iorga, *Doc. priv. la Constantin Brîncoveanu*, p. 72, 76.

[158] Cronica lui Muste, *Letop.*, III, p, 55.

[159] Despre care se credea că are o avere de 10 000 000. N. Iorga, *Mărunțișuri istorice culese în Ungaria*, 24, n. 2.

[160] *Letop.*, III, p, 31, 37, 45.

[161] N. Iorga, *Brașovul și romănii*, p. 255 și 262, și documentele de față.

[162] N. Iorga, *Doc. priv. la Constantin-Vodă Brîncoveanu*, p. 131, 135, 145; Id., *Stud. și doc.* IX, p, 107; *Hurm.*, IX, 1, p. 537.

[163] D. Cantemir, *Ist. Imp. Otoman*, II, p. 747, n. 50.

lor, prin desfiinţarea birurilor lunare, cari apăsau numai pe cei săraci şi înfiinţarea sferturilor şi a văcăritului, plătite de toţi[164], ceea ce are drept urmare o creştere simţitoare a populaţiunei, îi punea la îndemînă, alături de marea sa avere, resurse pe cari nu le avusese nici unul dintre predecesorii săi. Pîrît la Poartă în tot cursul lungei sale domnii ca hain şi jefuitor de ţară, el îşi înlătură duşmanii şi împrăştie bănuielile numai prin dărnicia sa; dăduse şi de la ţară, dar mai ales dăduse din veniturile domniei şi din averea-i proprie ca niciunul dintre predecesori, şi cum nimeni dintre urmaşi nu va mai da. Mulţimea banilor vărsaţi la Constantinopol crease în juru-i legende şi în imaginaţiunea aprinsă a Musulmanului, uimit de această nemaipomenită dărnicie, domnul Munteniei devenise personificarea bogăţiei însăşi, Altin Bey, adică Principele Aurului, cum era îndeobşte numit. O însărcinare în Ţara Românească era pentru slujbaşii turci una din cele mai rentabile afaceri, pentru obţinerea căreia îşi puneau în joc tot felul de stăruinţe[165].

Cînd se cunoştea care era soarta care aştepta pe mazîl la Constantinopol fireşte că faima de care se bucura Brîncoveanu constituia pentru el o primejdie mai mult. Domnul ştia mai dinainte că odată scos din domnie şi dus la Constantinopol nu numai că pierderea averii sale era sigură, dar pentru a pune mîna pe ceea ce s-ar fi bănuit că ascunde încă, chinuri ca ale lui Antonie Ruset poate că n-aveau să fie de ajuns; viaţa chiar îi era ameninţată. Cît de mult îşi dădea seamă Brîncoveanu de acest lucru se vede din spusele sale, după reîntoarcerea de la Adrianopol, în 1703, că mai degrabă „preferă să moară sau să cerşătorească pînă prin ţările creştinilor, decît să treacă încă o dată Dunărea şi să meargă la Constantinopol"[166].

Pentru a nu fi silit la aceasta el caută să ia măsuri ca mazîlia să nu-l surprindă, pregătindu-şi din vreme mijloacele de fugă în Ardeal.

O primă măsură este schimbarea reşedinţei. În vara celui de al patrulea an de domnie (1692), începe restaurarea Curţii domneşti de la Tîrgovişte, dărîmată din ordinul Porţii, după hainia lui Mihnea, de către Grigorie Ghica. După mai multe interveniri şi stăruinţe la Constantinopol el căpătase această învoire[167] cu toate denunţările lui Tőkrőy[168]. La 15 august 1694 restaurarea corpului principal era terminată[169].

În Tîrgovişte, înconjurat de o populaţie mai puţin numeroasă decît a Bucureştilor, din mijlocul căreia fuga era deci mai lesnicioasă, şi apărat de cazacii lui iar nu de seimenii plătiţi de sultan[170], domnul era mai la adăpostul unei surprinderi[171]. Cu toată nemulţumirea boierilor, nevoiţi să urmeze Curtea, a negustorilor bucureşteni, ale căror afaceri sufereau, a turcilor chiar, cari îşi dau seama că de acolo munţii sînt mult mai aproape decît Dunărea, Brîncoveanu locuieşte la Tîrgovişte 6 — 7 luni pe an. Către sfîrşitul primăverii, cînd se apropie căldurile, el părăsește de obicei Bucureștii pentru a nu se mai întoarce decît după Sf. Dumitru și uneori chiar prin februarie ori martie.

---

[164] Reforma aceasta s-a făcut în primăvara anului 1701: *Grecianu*, p. 105—6; cf. *Condica Vistieriei*, p. 612, de unde se vede că cel din urmă bir lunar s-a scos în martie. Sferturile erau: vel seamă, seama a doua, seama a treia şi haraciul. Văcăritul care fusese scos întîi în 1689, a doua oară în 1704, şi apoi regulat în fiecare an, nu era o dijmă, ci unul din sferturi seama a doua — scoasă proporţional cu numărul vitelor, prin urmare *cea mai dreaptă* dintre toate dările. V. şi mai departe.

[165] *Del Chiaro*, p. 171.

[166] D. Cantemir, *Evenim. Cantacuzinilor şi Brîncovenilor*, p. 10.

[167] *Grecianu*, p. 47, 59—60.

[168] *Hurm.*, *Supl.* I, 1, p. 229.

[169] *Grecianu*., p. 59—60.

[170] *Del Chiaro*, p. 68, 76, 108; *Letop.* I, p. 286.

[171] N. Iorga, *Doc. priv. la Constantin-Vodă Brîncoveanu*, p. VII.

Dacă izbutea să nu fie prins și ar fi putut să fugă, locul de refugiu era, firește Ardealul. Asigurarea acestui adăpost formează una din preocupările de căpetenie în relațiunile sale cu împăratul, încă din 1679 dobîndise, ca rudă a Cantacuzinilor, cetățenie transilvană[172]. La 19 mai 1688 obținuse, în aceeași calitate, titlul de conte[173], iar la 30 ianuarie 1695, ca răsplată a serviciilor aduse pînă atunci, este ridicat la demnitatea de Principe al Imperiului[174]. În căutarea și obținerea acestui titlu domnul nu era atît determinat de motive de vanitate. În prima linie pe baza lui cerea el mai tîrziu îngăduirea de a se refugia în Ardeal la caz de nevoie[175].

De altfel pentru a-și asigura acest refugiu, Brîncoveanu luase din vreme întinse măsuri. Încă de la începutul lui iunie 1695 el se adresează generalului Veterani[176], și după moartea acestuia urmașului său prințul Vaudemont[177], ca să intervină pe lingă împărat să-i acorde permisiunea de a se refugia la nevoie în provinciile imperiale, cerere pe care o reînnoiește apoi în 1698 prin secretarul său Dindar și misionarul catolic Elias Matejanič. Cum însă cererea aceasta era făcută în același timp și în legătură cu alta, care reclama o chibzuială mai mare, fiind vorba de un ordin ce trebuia trimis generalilor imperiali ca să-l ajute cu trupe puternice în caz de primejdie, nu i se dă un răspuns hotărît[178]. Numai după încheierea păcii de la Carloviț și în urma unei noi intervențiuni, Brîncoveanu obține în sfîrșit, în 1701, autorizația imperială, sub forma unui ordin adresat generalului comandant din Ardeal, prin care i se îngăduia ca, atunci cînd din cauza barbariei păgînilor ar fi fost nevoit să-și părăsească Scaunul, să fie primit în această provincie împreună cu toți ai săi și tratat după cuviință[179]. După moartea lui Leopold, privilegiul este reînnoit apoi în 1706 și de către fiul și urmașul său Iosif I[180].

La începutul anului 1711, în preajma războiului ruso-turc, domnul stăruie pentru o nouă reconfirmare. Decretul imperial din 1706, adresat generalului de atunci din Ardeal, îl socotea neîndestulător; acum era un alt comandant, care în lipsa unui ordin către el personal, i-ar fi putut face greutăți, cerînd lămuriri de la Viena, și ceea ce îl interesa pe Brîncoveanu în primul rînd era ca la graniță să nu întîmpine nici un obstacol. Situația sa la Constantinopol era atunci mai șubredă ca oricînd și dacă turcii nu-l mazîliseră încă, cauza era numai că nu aveau siguranța că-l vor putea prinde; acum cînd oștile turcești trebuiau să se afle în vecinătate, ocaziunea se putea prezenta foarte ușor, oricare ar fi fost sfîrșitul războiului. Pentru ca fuga să izbutească, trebuia ca la graniță să nu întîrzie: altfel risca să cadă în mîinile acelora cari, fără îndoială, n-ar fi lipsit să-l urmărească.

---

[172] No. 369; cf. N. Iorga, *Doc. Cantacuzinilor,* 276. La p. 261 este trecut din greșeală 1670, în loc de 1679.

[173] No. 452 și *Genealogia.*

[174] No. 452.

[175] No. 317, 343.

[176] No. 125, 126.

[177] No. 135–137.

[178] *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium,* XVIII, 321, și no. 126, 136.

[179] No. 452; cf. 317.

[180] No. 452.

De aceea el cere printr-unul din secretarii săi, care se află la Viena în februarie 1711, să i se acorde de astă dată 2 protecționale, cu același cuprins, unul adresat generalului comandant din Ardeal, iar celălalt generalului de la Brașov, ale căror nume însă, din cauza schimbărilor cari se puteau întîmpla trebuiau lăsate în alb[181]. Aceste ordine i se și dau — la 12 martie — [182] și probabil că numai pentru înlăturarea unor eventuale încurcături cu Poarta, data lor este pusă cu un an mai înainte[183].

Moartea împăratului Iosif și urcarea pe tron a fratelui său Carol VI, determină pe Brîncoveanu să ceară prin secretarul Grienner o a treia reconfirmare, care i se și acordă la 27 martie 1712[184].

Trebuie să amintim că preocuparea aceasta a căutării unui refugiu se vădește și în relațiunile sale — nu tocmai binecunoscute — cu Țarul, de la care capătă privilegiul de a se putea stabili în Moscova cu titlul de Principe, cînd împrejurările l-ar sili ca să trăiască acolo[185].

Alături de măsurile luate cu atîta grije pentru ca în caz de mazîlie să nu fie surprins de turci și să poată trece la creștini, Brîncoveanu caută să-și puie în siguranță peste graniță și o parte din avere, deoarece tot ceea ce s-ar fi aflat în țară, fie că ar fi fost dus la Poartă ori ar fi izbutit să fugă, avea să fie confiscat[186]. Încă de la moșul său Preda Brîncoveanu moștenise satul Sîmbăta de sus, în ținutul Făgărașului, pus zălog în 1653 pentru 1800 de galbeni[187]. Pe aceeași cale a amanetării sau a cumpărării condiționale cu dreptul de a i se înapoia banii dobîndește și Brîncoveanu mai multe sate și moșii în Ardeal.

De la guvernatorul Gheorghe Banffy cumpără satul Sîmbăta de jos cu 1000 de galbeni[188] și ia zălog Tamaș Pataca pentru 1000 de taleri. Doi nobili unguri îi vînd Poiana Mărului, iar sătenii din Cincul mic și Șomărtin îi amanetează mai multe locuri[189]. Cînd voiește însă să facă o cumpărătură mai însemnată, el întîmpină împotrivire din partea autorităților imperiale.

Așa în 1708, cumpărînd dela un oarecare Giulay 4 sate, pe cari secretarul său Dindar le și luase în stăpînire, vînzarea este anulată de generalul Kriechbaum, sub motiv că satele erau fiscale, fiind confiscate, și apoi cumpărătoarea se făcuse fără ca nici generalul, nici guvernatorul transilvan să fi fost înștiințați[190]. În 1712, principele Mihail Apafi, pentru ca să-și poată plăti datoriile făcute în timpul răscoalei ungurești, cere de la Brîncoveanu un împrumut de 50 000 fl. pe timp de doi ani și cu dobîndă de 6%, punîndu-i zălog Castelul Ebesfalva (Ibașfalău) împreună cu mai multe sate atîrnătoare de el, care în caz cînd banii n-ar fi fost înapoiați la vreme, trebuia să rămînă domnului. Cu toate că generalul Stainville, în urma intervențiunii lui Brîncoveanu, recomandă consiliului de război aprobarea împrumutului, arătînd că Ebesfalva e în mijlocul țării, neîntărit și fără o deosebită importanță, așa că intrarea lui în stăpînirea domnului Munteniei, care căuta acolo numai o asigurare pentru familia sa, n-ar fi fost deloc periculoasă, totuși din faptul că împrumutul nu s-a realizat iar contractul, a cărui copie se și înaintase la Viena, a rămas un simplu proiect, se vede că aprobarea cerută nu s-a încuviințat[191].

---

[181] No. 317, 320, 321, 322.

[182] Ele s-au dat desigur în aceeași zi cu acela al Stolnicului Constantin Cantacuzino, cerut tot atunci, dar care nu este antedatat. (N. Iorga, *Documentele Cantacuzinilor*, 264).

[183] No. 322.

[184] No. 343—347.

[185] No. 452.

[186] Aceasta este cauza pentru care domnii își ascund încă din domnie banii și sculele, dîndu-le în păstrare pe la clerici, mînăstirii, prieteni și oameni de încredere. Constantin Cantemir dă patriarhului din Ierusalim 50 pungi să le ascundă (*Letop.*, II, p. 245), Șerban dăduse 2 sipete cu lucruri lui Ioan Cariofil (N. Iorga, *Documentele Cantacuzinilor*, p. 96—7) și tot de teama confiscării ținuse Postelniceasa, mama lui, să i dea sate și moșii aparte, ceea ce aduce apoi dezbinarea între frați (N. Iorga, *op. cit.*, p. 126—7, 134, 138). Și Brîncoveanu dăduse bani și scule patriarhului din Alexandria, iar într-o mînăstire din Adrianopole ascunsese 30 000 galbeni (N. Iorga, *Documente priv. la Constantin Brîncoveanu*, p. 77, 137).

[187] N. Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, 153.

[188] Banii fuseseră dați în împrejurările următoare: Banffy trimisese „pecora et pecudes suos, per homines suos in dictam Valachiam Transalpinam, conservationis et refugii causa ... pro quorum intertentione ... [Domnul dăduse] certam pecuniae et naturalium summam, in toto 2 500 Taleros Leoninos, facientem“ pentru cari îi constituie zălog Sîmbăta. (R.F.A. Siebenbürgen, 1721, dec.)

[189] N. Iorga, *Doc. priv. la Constantin Brîncoveanu*, p. 165. Asupra acestor cumpărături v. și N. Iorga, *Brașovul și rumânii*, p. 234—6, unde se accentuează și nevoia din care ele porneau.

Neizbînda aceasta repetată determină pe Brîncoveanu ca înainte de a mai încerca o nouă cumpărătură în Ardeal să caute a obține îngăduire de la Viena. Dindar trimis în acest scop dobîndește în două audiențe pe cari le are la împăratul Carol VI, această învoire despre care este încunoștințat printr-un decret dat la 23 mai 1713. Se impun totuși domnului două restricțiuni: să nu poată cumpăra decît numai moșii aparținînd Fiscului, și că ceară mai întîi aprobarea guvernului transilvan, ținut la rîndul său să n-o acorde fără prealabila încuviințare a împăratului[192].

În urma acestei hotărîri, Brîncoveanu numaidecît intră în negocieri cu Stainville, ca să cumpere pentru suma de 100 000 fl. mai multe sate din Făgăraș, care aparținuseră lui Apafi. Vînzarea asupra căreia se și stabilise înțelegerea pînă în martie 1714, este însă zădărnicită prin mazîlirea domnului, spre via părere de rău a consiliului de război, care se vedea lipsit de această sumă, destinată fortificării Bălgradului (Alba Iulia)[193].

Pe lîngă cumpărarea de moșii, Brîncoveanu grămădește o mulțime de scule și lucruri de preț în casele pe care le construiește în Sîmbăta de sus[194] și în cele cumpărate la Brașov[195] și depune sume însemnate de bani în străinătate. Cu prilejul mazîlirei din 1714, vistierul Șerban Bujoreanu fiind întrebat de imbrohor, unde se aflau banii domnului, răspunde că erau depuși la Brașov, în Veneția, în Olanda și în Anglia[196]. Aceeași credință cu adaosul că se aflau depozite și la Viena, o găsim înregistrată de Cantemir[197] și Del Chiaro[198]. Este sigur însă că Brîncoveanu n-a avut bani în Olanda și în Anglia. În demersurile făcute de doamna Marica, după întoarcerea din exil, pentru a reintra în stăpînirea averii împrăștiate, nu se află nici o urmă despre aceasta. Desigur că numai legăturile lui cu ambasadorii acestor țări la Poartă, Colyer și Paget, au dat naștere acestui zvon, mai ales că după mazîlie s-a aflat că o sumă oarecare de bani fusese dată în păstrare de unul din Capichehaiele sale, unui dragoman englez din Constantinopol[199]. Nici la Viena nu se adevereşte să fi avut ceva. Cercetările pe cari le face în 1715, Consiliul de război[200] nu dau nici un rezultat şi în socotelile de mai tîrziu de asemenea nu întîlnim nici o menţiune. La Braşov s-a găsit în adevăr suma de 53 893 de galbeni[201] la Manu Apostolu, omul său de încredere, pentru care stăruise în 1713 ca să i se acorde diploma de nobil ardelean[202] care-i da dreptul ca să se poată adăposti acolo în siguranţă cu banii şi sculele date lui în păstrare. Banii aceştia nu fuseseră însă puşi în păstrare acolo mai dinainte, ci sunt aduşi de Manu, odată cu fuga lui din Bucureşti, la 24 martie[203], ceea ce explică şi intervenţia făcută de Ştefan Cantacuzino pe lîngă Stainville, pentru extrădarea lui, sub cuvînt că banii cu cari fugise erau ai vistieriei şi nu ai fostului domn[204]. Numai în Veneţia şi anume la Banca publică de acolo avea Brîncoveanu, cum avusese altădată şi Radu Mihnea[205] şi mai în urmă Şerban Cantacuzino[206], bani depuşi. Între 1698 şi 1702 el depusese prin mijlocirea lui Nicolae Caragiani 180 000 de galbeni cu dobîndă de 4 $^1/_2$ şi 3 $^3/_4$%, care se reduce mai tîrziu la 3%[207]. Cu toate că în 1707 închinase venitul a 30 000 de galbeni mînăstirei Sf. Gheorghe, suma depusă a fost totuşi sporită în urmă, aşa că la mazîlirea sa avea la Veneţia 210 000 de galbeni, sau peste o jumătate milion de taleri. În chinurile la cari a fost supus la Constantinopol, Brîncoveanu a mărturisit aceşti bani pentru restituirea cărora Poarta intervine în zadar pe lîngă Republică.

---

[190] No. 275, 279.

[191] N. Iorga, *Documentele Cantacuzinilor,* 277 și 274 (în rezumat). Actele respective în Viena, K.A., 1712, Expedit., Iuly, 364; v. și N. Iorga, *Brașovul și românii,* 235.

[192] No. 262, 366—71.

[193] No. 290, 392, 394, 400, 401, 409.

[194] D. Cantemir, *Even. Cantcauzinilor și Brîncovenilor,* 10.

[195] No. 452 și n. 1. Pentru tot ceea ce privește aceste case v. N. Iorga, *Brașovul și românii,* a indice.

[196] *Ferrati c. Tige: Hurm.,* IX, p. 1, 535, cf. 533.

[197] *Even. Cantacuziniov și Brîncovenilor,* p.10.

[198] P. 167; v. și no. 442, 446, 450.

[199] *Hurm.,* IX, 1, p. 536.

Din cele arătate pînă acum rezultă că preocuparea de a-şi căuta un refugiu şi a-şi pune în siguranţă o parte din avere — preocupare determinată de schimbările cari se petrec în a doua jumătate a secolului XVII, cu privire la împrejurările în cari se face mazîlia şi la soarta mazîlului — constituieşte factorul cel mai important în relaţiunile lui Brîncoveanu cu lumea creştină. Pentru a-şi scăpa capul şi asigura bătrîneţelor şi familiei sale aceeaşi îmbelşugare bogată, în care trăise, el era constrîns să urmărească o politică de înţelegere şi îndatoriri cu creştinii şi în special cu împăratul.

III

Dacă însă stăpînirea turcească jigneşte credinţa domnului, îi umileşte mîndria şi îi primejduieşte viaţa şi averea, pentru ţară ea este din cale afară de jefuitoare. „Ne-au încărcat cu dările, scrie Brîncoveanu în 1705 braşovenilor, cît iaste peste putinţă săracilor şi nu mai contenesc cu cerutul“[208]. Plîngerea aceasta era adevărată[209]. Condica de venituri şi cheltuieli a Vistieriei, care cuprinde o perioadă de 10 ani din domnia lui (1694—1703), ne permite să ne dăm seama în mod amănunţit de sumele enorme, pe cari lăcomia turcească le stoarce în diferite chipuri de la țară. Venitul Vistieriei se alcătuiește din mai multe feluri de dăjdii, cari poartă în general denumirea de biruri, și constituiesc darea directă și personală a fiecăruia. Obișnuit ele se plătesc în bani și foarte rar în natură, iar numele special prin care sunt designate este determinat de întrebuințarea care li se dă. Din punctul de vedere al felului cum își plătesc birul, locuitorii țării se împart în 2 mari categorii: una formată din privilegiați, constituiți în bresle sau comunități fiscale, în care intră boierii, preoții, militarii sau slujitorii, negustorii și orășenii, și a doua din țărani. Înlăuntrul fiecăreia din aceste 2 categorii există o mulțime de deosebiri; în special pentru țărani ele sunt foarte numeroase: așa d. ex. într-un fel sunt impuse satele de clăcași numiți și birnici, în altul cele de moșneni sau megieși, ori cele cu ruptoare[210]; locuitorii de de-a lungul drumurilor, cei însărcinați cu paza graniței la munți — plăieșii, — cu muncile trebuitoare ocnelor — măglașii — ca și cei ce locuiesc pe margini — mărginașii—, plătesc mai puțin, ori din cauza însărcinării speciale pe care o au ori pentru ușurința cu care puteau trece în țara vecină.

---

[200] No. 442, 446, 450.

[201] No. 424 şi *Hurm.*, IV, p. 135.

[202] No. 372.

[203] No. 267 n. 2.

[204] Inedit.

[205] *Hurm.*, VIII, p. 417—37.

[206] N. Iorga, *Socotelile Sibiului* în *An. Ac. Rom.* XXI, p. 297.

[207] *Revista p. istorie, arheologie şi filologie*, II, p. 156—161.

[208] *Ibid.*, p. 145 şi urm. şi *Hurm.*, VIII.

[209] N. Iorga, *Braşovul şi românii*, p. 32.

Deosebirea dintre cele două mari categorii de contribuabili consistă în aceea că nu toți suportau deopotrivă greutatea birurilor.

Birurile cari serveau la cheltuielile interioare ale țării, cum erau cele privitoare la întreținerea Curții, armatei și slujbașilor, ca și acelea prin care se îndeplineau unele cereri mai mici ale turcilor, nu erau plătite de bresle. Astfel birurile lunare, numite și bir mărunt de țară, cari se scoteau în fiecare lună o dată sau de mai multe ori și serveau la acoperirea cheltuielilor obișnuite ale Vistieriei, la cari se mai adăogau, cînd nu se ajungeau, altele pentru lefi sau cheltuiala Vistieriei, birurile pentru cheltuielile Slugeriei și Jicniței, împreună cu rînduielile fînului și găleții, și birul pentru lucrul viilor domnești, sînt plătite întotdeauna numai de țărani. Tot numai asupra lor apasă și unele dări pentru turci: birul mierei și cerei împărătești, rînduiala untului împărătesc, birul pentru ploconul cel obișnuit al hanului, vacile și oile pentru conacele lui, etc., etc. Breslele nu contribuiesc decît la cele trei biruri principale — haraciul, vel seama și seama II —, la cari se mai adăoga uneori și seama III, precum și la dările scoase pentru a se îndeplini unele cereri mai însemnate ale turcilor. În 1701, Brîncoveanu săvîrșește o mare reformă, desființînd toate birurile plătite numai de țărani și păstrînd numai pe cele 4 la cari contribuiau cu toții, haraciul și cele 3 semi, iar pentru ca să mai micșoreze și nedreptatea neproporționalității, începînd cu anul 1704, seama II este scoasă pe vite, — cunoscutul văcărit — așa de urît și atît de atacat de boieri tocmai pentru că era singura dare proporțională.

În cei 10 ani, de cari se ocupă Condica amintită, produsul anual al birurilor este următorul:

1694	516 000 taleri[211]
1695	518 000 taleri[212]
1696	516 000 taleri[213]
1697	495 000 taleri[214]
1698	497 000 taleri[215]

---

[210] Ruptoarea era o sumă hotărîtă care avea să fie răspunsă la anumite termine.

[211] *Condica Vistieriei*, p. 7—87.

[212] *Ibid.*, p. 88—178.

[213] *Ibid.*, p. 179—272.

[214] *Ibid.*, p. 273—366.

[215] *Ibid.*, p. 367—454.

1699	409 000 taleri[216]
1700	452 000 taleri[217]
1701	553 000 taleri[218]
1702	440 000 taleri[219]
1703	536 000 taleri[220]

Din acest tablou se vede că venitul anual al Vistieriei este în mijlocie cam de o jumătate milion de taleri. Scăderile din anii 1699—1700 se explică prin iertarea haraciului în acei ani, iar creșterii din anul 1701 îi corespunde o scădere echivalentă în anul următor. Din acești bani însă abia un sfert se întrebuințează pentru nevoile țării, pe cînd celelalte 3 se dau sub diferite forme turcilor. În adevăr toate cheltuielile interioare ale țării variază obișnuit între 120—140 000 tl. anual; cea mai principală este întreținerea armatei (60—70 000 tl), după care vine cheltuiala Vistieriei (cam 25 000 tl.) și întreținerea Curții (30 000 tl.). Pentru toate celelalte trebuințe, ca daruri la nunțile boierilor, pentru soli etc., sînt de ajuns cîteva mii de taleri. Celelalte 3 pătrimi din veniturile țării sunt înghițite, sub diferite forme, de turci, și de la 1700 înainte nici nu se mai ajung. În acest an domnul vine în ajutorul Vistieriei cu produsul unui oierit (57 700 tl.)[221], pe lîngă care mai adaogă în anul următor și dijmăritul și o sumă din venitul Ocnelor (în total 82 787 tl.)[222]. În 1702 contribuie iarăși cu 79 375 tl.—oieritul și dijmăritul—[223] iar în 1703 cu alți 80 325 tl.[224]. Față de 135 000 tl cheltuiți în 1701 pentru țară, se dau turcilor 514 000; în 1702, 430 000 față da 117 000, iar în 1703, 481 000 față de 123 000[225]. Și să se noteze că aceste sume se dau atunci cînd haraciul nu era decît de 140 000 tl., adică înainte de sporirea lui după călătoria lui Brîncoveanu la Adrianopol în 1703.

---

[216] *Ibid.*, p. 455—527.

[217] *Ibid.*, p. 528—596.

[218] *Ibid.*, p. 597—653.

[219] *Ibid.*, p. 654—697.

[220] *Ibid.*, p. 698—745. Sumele sunt aproximative; în marginile unei toleranțe de 5% cred însă că ele sunt riguros exacte. În calcularea lor s-au socotit și dările în natură, după prețul lor mijlociu. Prețul unei oi era de un taler (*Condica Vistieriei*, 135, 241, 325 etc.) al unei vaci de 5—6 taleri (135, 241, 325, 414, 498 etc.) iar al unui bou de 7[427], 9 (60, 209), și mai obișnuit de 10 taleri (209, 399). Calul costa de la 55—70 tl. (99, 394, 489); un car cu boi (prețul muncii) 60—70 tl (291, 376). În sfîrșit un cîntar (44 oca) de unt era prețuit la 10—10 tl și 1/2 (428, 627). În calculele de mai sus s-a socotit oaia 1 tl. vaca 5, boul 10, calul 60, carul 65 și cîntarul 10.

Pentru anii 1695 și 1703 calculele au fost făcute și de dl. Xenopol, care a găsit pentru cel dintîi 488 000 tal. iar pentru cel din urmă 630 000. Adaosul îl explică d-sa prin sporirea haraciului (*Istoria românilor*. IV, p. 428). Deosebirea poate proveni din faptul că d-sa a socotit, probabil, anul de la septembrie 1694 — sept. 1695, pe cînd eu l-am calculat de la ianuarie; s-ar putea iarăși ca d-sa să nu fi socotit și birurile în natură, în valoare totală, după prețurile de mai sus, de 59190 tl. Nici suma birurilor scoase în 1703 nu poate fi exactă. Deosebirea între suma aflată de d-sa și aceea arătată mai sus cred că se explică prin aceea că d-sa a calculat între biruri și oieritul în valoare de 80325 tal., cu care contribuie domnul la cheltuieli (*Condica Vistieriei*, 740). El era însă unul din veniturile domniei, care nu trebuie amestecat între biruri, căci atunci ar trebui pus și dijmăritul și produsul vămilor, ocnelor etc. Și apoi pentru comparație trebuia să se ține seamă că în 1695 Brîncoveanu nu dăduse această dajdie Vistieriei. Cum se vede din tabloul de mai sus, creșterea e cu mult mai mică decît cea constatată de dl. Xenopol, și nu este nicidecum în legătură cu sporul haraciului, care nu figurează încă între birurile anului 1703. În tabloul de mai sus s-a lăsat afară în calcularea birurilor, sumele cu cari contribuie domnul.

[221] *Condica Vistieriei*, p. 589.

[222] *Ibid.*, p. 636, 647.

[223] *Ibid.*, p. 684, 694.

[224] *Ibid.*, p. 740.

[225] Sumele sunt iarăși aproximative, o calculare exactă fiind aproape cu neputință.

În condica Vistieriei nu sînt însă trecuți decît banii pe cari țara îi dă turcilor; alături de aceștia trebuiesc însă socotite și sumele pe cari le plătește domnul, ori din veniturile Cămarei, ori din averea-i proprie.

Astfel mucarerurile priveau Cămara și nu Vistieria; cel mic, care se obținea anual, costa 25 000 tl. iar pentru cel mare, sau trienal, se plăteau aceleași daruri ca și la punerea în domnie (54 000 tl.)[226]. Cu mult mai însemnate sunt însă cheltuielile făcute de domn în unele împrejurări grele, spre a scăpa dintr-un impas, a-și cîștiga un sprijin, ori a doborî un dușman. Din Cronica lui Grecianu aflăm că complotul din 1700 al lui Dumitrașco Corbeanul a costat pe țară și pe domn 300 de pungi[227]. În Condica Vistieriei nu sînt însă trecuți ca cheltuiți în această împrejurare decît 67500 tl.[228] de unde urmează că restul de 82500 tl. fusese dat de Brîncoveanu. Din cei 150 de mii tl. cheltuiți în 1695 cu prilejul trecerii prin țară a sultanului[229] numai 25262 tl. sunt dați de Vistierie[230], iar ceilalți — adică tocmai valoarea heraciului de atunci pe un an fără plocoane — îi plătește domnul.

Într-un raport venețian, în general exact informat, se înregistrează zvonul, considerat ca întemeiat, că Brîncoveanu ar fi oferit în 1703, 800 000 de taleri numai să nu se ducă la Adrianopol și ambasadorul Lorenzo Soranzo observă cu drept cuvînt că desigur nu plătise mai puțin ducîndu-se[231]. În afară de darul de 200 pungi făcut Sultanului și 50 Validelii[232] se spunea că numai pentru dregătorii turci se cheltuiseră 600 000 fl[233]. Dacă ne gîndim pe de o parte la primejdia prin care trecuse domnul, și care se vede din spaima avută înainte de plecare, din slujbele religioase și bucuria arătată după reîntoarcere[234], iar pe de alta la favoarea pe care i-o arată turcii pînă într-atît încît să-i ofere și domnia Moldovei[235], sumele de mai sus nu par exagerate. Cea mai mare parte însă din acești bani sunt dați de Brîncoveanu din averea și veniturile lui[236], și același lucru se întîmplă fără îndoială și cu cele 1000 de pungi, date în 1692, pentru a obține de la Poartă pe Staico Paharnicu și tovarășii săi[237], pentru cari nu avem putința controlului.

Jaful și stoarcerea continuă la cari sunt expuse Principatele din cauza lăcomiei turcilor, făceau stăpînirea lor odioasă. Cronicile sînt pline de jăluiri și blesteme împotriva jugului tiranesc și barbariei acestor „vampiri nesățioși" cum îi numește Cantemir[238]. Nicăieri însă înfierarea lor nu se face cu mai multă hotărîre și cu accente pornite mai din inimă, ca în Cronica oficială a lui Brîncoveanu.

Nici într-un alt letopiseț nu găsim condamnări mai dese și mai categorice ale răului guvern turcesc. Se vorbește continuu de „multul păs al țării", de „poruncile grele", de demnitarii sultanului, cari sunt: unii „oameni foarte răi și lacomi și varvari" altul „om rău și vrăjmaș creștinilor, trufaș, blestemat, iproci". Într-un loc, sultanul însuși e arătat în culori nu tocmai favorabile. Întîlnim curent fraze ca acestea: „Lăcomia cea păgînească la rugămintele domnilor și ale supușilor nu s-au uitat, ce mai mult încă iuțindu-se...". „Dar asupra tiraniei și lăcomiei păgînească cine poate zice cuvînt?" „Lăcomia păgînească mod și sațiu n-are, nici uitîndu-se vreodată la neputința ticăloșilor supușilor". „O neam varvar, nemilostivă și spurcată lege și lăcomie păgînească!" Cînd pomenește deșertarea Cameniței de turci, Grecianu califică lucrul de „niciodată auzit, nici gîndit"; cînd pomenește înfrîngerea cea mare de la Zenta, „Seantea" el declară că printr-însa turcii și-au luat plata de la Dumnezeu: „Iată a lui Dumnezeu plata aeve". Iar, cît despre simțemintele domnului: la vestea luptei, iată ce cetim: „Deci Domnul, fiind la Țînțăreni, precum s-a zis mai sus, la septemvrie 8 zile, în ziua Nașterii Născătoarei de Dumnezeu și pururea fecioarei Mariei, cînd eșia de utrenie, dimineața, au venit această veste de izbînda creștinilor, cu Stoian vătaful de călărași, carele se întîmplase la Belgrad și, înțelegînd de această veste veselitoare de izbînda creștinilor și de stingerea păgînilor au dat slavă lui Dumnezeu și Maicei Sfinției Sale"[239]. Împlinind cererile provocate de lăcomia turcilor, Brîncoveanu și boierimea „n-au avut ce mai zice fără a se ruga lui Dumnezeu să stingă pe acești stingători de țări și lacomi păgîni"[240].

---

[226] D. Cantemir, *Desc. Mold.*, p. 120—1. Sumele acestea sînt pentru Moldova, dar ele erau aceleași și pentru Țara Românească, cf. *Genealogia*, 502.

[227] *Grecianu*, 99.

[228] *Condica Vistieriei*, p. 569 și 578.

[229] Neculcea, *Letop.*, II, p, 250.

[230] *Cond. Vistieriei*, 164.

[231] *Hurm.*, IX, p. 1, 401.

[232] *Ibid.*, *Supl.* I, p. 1, 357.

[233] *Ibid.*, IX, p, 1, 401.

[234] *Grecianu*, p. 123, 129.

[235] Neculcea, *Letop.*, II. p. 275—6; *Hurm.* IX, p. 1, 401.

[236] În Condică nu sunt trecuți decît cam 170 000 tl. (p. 714—720).

[237] Neculcea, *Letop.*, II, p. 243.

[238] D. Cantemir, *Ist. Imp. Ot.*, p. 275, n. 40.

Jafurile și tirania turcească contribuiau, prin urmare, să facă ca stăpînirea creștinilor să apară ca o izbăvire. În 1711 „oamenii începuseră a se sămeți că-i va mîntui Dumnezeu de mînia vrăjmașului legii creștinești turcul"[241]. Mîntuirea putea să vină — după cum spune în 1698 Stolnicul Constantin Cantacuzino trimișilor lui August II, numai din 3 părți: de la țarul, de la regele polon, și de la împăratul. Cel dintîi era prea departe și arătase față de supușii săi prea multă asprime. Polonii încă nu erau destul de aproape și apoi cu „Republica" legăturile și prietenia nu însemnau nimic[242]. Rămînea împăratul. E drept că nici stăpînirea acestuia nu se prezentase la început mai ademenitor decît cea turcească. Țara suferise de la catanele lui Heissler ca și de la tătari, iar cererile ducelui de Baden covîrșeau aproape pe cele turcești. Cu toate acestea împăratul era cel mai puternic și, ceea ce era și mai important, cel mai apropiat. Afirmarea Stolnicului către solii poloni, că, în urma celor petrecute, nu mai au încredere în el, ori a domnului, că n-ar voi să mai aibă a face cu stăpîni de aceia, cari „tot cer fără să dea nimic în schimb"[243], nu era pornită atît din convingere, cît mai ales impusă de împrejurările în cari se rostea. Oricît de mare fusese nemulțumirea provocată de ocupația din 1689, și oricît de durabilă amintirea ei, stăpînirea împăratului era fără îndoială de preferat: pentru domn ea însemna stabilitatea domniei și siguranța averei și persoanei sale, iar pentru țară încetarea jafului sub care era strivită de păgînul lacom.

Și cu toate acestea Brîncoveanu rămîne credincios turcilor. Atitudinea aceasta, contrară sentimentelor și interesului ca om și domnitor, era determinată de două împrejurări.

a) Țara Românească, situată între turci, tătari și germani era deschisă și fără apărare din toate părțile, neavînd alt adăpost decît munții și pădurile. Cadrul vechii organizări militare se păstrase în adevăr, dar din ostașii de altădată, împovărați și împuținați de greutatea birurilor, se recrutau acum doar salahori, iar oastea permanentă era redusă la cîteva steaguri de seimeni și cazaci.

---

[239] N. Iorga, *Cronicele muntene*, în An. Ac. Rom. XXI, p. 335—6.
[240] *Grecianu*, p. 106.
[241] N. Muste, *Letop.*, III, p. 43 cf. 44.
[242] N. Iorga, *Doc. priv. la Constantin Brîncoveanu*, p. 5—6.
[243] *Ibid.*, p. 22.

În asemenea condițiuni, domnul își da seama că declararea sa pentru creștini n-avea să aducă nici o schimbare în mersul războiului. „Noi am spus că arme n-avem a sta împotriva turcilor" spunea Radu Popescu, din partea sa, lui Heissler în anul 1689[244]. Dacă însă trecerea sa de partea creștinilor nu putea să aibă o influență mai simțitoare asupra războiului, pentru locuitori ar fi fost o nenorocire, deoarece fiind ajutat de armata creștină, urmarea era că țara devenea teatrul războiului,iar fără acest ajutor era dată pradă tătarilor.

În amîndouă cazurile răul era același, căci chiar de ar fi biruit creștinii, cu „peirea patriei și a norodului ce era în pămîntul acesta, nici o laudă, nici o cinste n-ar fi fost ; că cel ce se gîndește să-și răscumpere patria lui din robia tirănească întîi trebuie să caute folosul cel de obște"[245]. Această preocupare de cruțare a țării determină și politica urmărită de Brîncoveanu, pe care o arată clar Cronica oficială. „În tot chipul Domnul muncea și se nevoia, ca și pe nemți fără primejdie din Țară să-i scoată și pre turci și pre tătari să-i oprească să nu intre în țară, ca să nu calce și ei, și doară să o și prade și să robească aicea în ticălosul pămînt"[246].

b) Pe lîngă lipsa de apărare a țării și greutățile izvorîte din situația ei geografică, atitudinea lui Brîncoveanu mai era determinată și de o altă considerațiune: cu toate înfrîngerile, pe cari le suferiseră turcii, după asediul Vienei, credința în atotputernicia lor era încă neclătită în Principate, la sfîrșitul secolului al XVII-lea „Turcii — scrie un cronicar moldovean — atîta s-au lățit și s-au înmulțit că 2 părți de pămînt cuprind, adică Asia și Africa" apucînd „o parte mare și din a treia, din Europa"[247]. Ei pot — spune un altul — „cu un cuvînt să ridice (nemincinos) 100 000 sau 200 000 de oameni"[248], și cine ar fi crezut, ca Petriceicu, că dintr-o învingere piere împărăția turcului, era un „prost de minte"[249]. Cînd Mihnea II propune boierilor să taie pe turci, aceștia răspund arătînd neputința țării și primejdia la care se expuneau, căci „turcii sunt puternici, mari și biruesc toată lumea, de la răsărit pînă la apus". A te pune cu ei era o nebunie căci „sabia Împăratului este lungă și tătarii încă sosesc"[250]. Încrederea aceasta nu se slăbise încă pînă pe vremea lui Brîncoveanu, care o împărtășea pe deplin. În primăvara anului 1689, chemînd pe Bălăceanu să vie în țară, el îi scria „că încă nu este vremea aceia ce gîndește că turcul și tătarul sînt în puterea lor"[251] și același lucru îl susține înaintea lui Heissler și Radu Popescu, solul domnului[252]. Cu o astfel de credință, izbînda creștinilor nu mai apărea, firește, sigură și în asemenea împrejurări a nu păzi „slujba dreaptă către Împărăție" era o nechibzuință, primejdioasă și pentru țară și pentru cel ce o săvîrșea. Trecutul dovedea de altfel limpede aceasta: domnii cari se ridicaseră mai înainte împotriva Porții, cum au fost Constantin Șerban, Gheorghe Ștefan, Mihnea și Petriceicu trebuiseră să-și părăsească țara, pe care n-au mai revăzut-o, sfîrșindu-și zilele în pribegie.

---

[244] *Mag. Ist.*, V, p. 109.
[245] *Mag. Ist.*, V, p. 105.
[246] *Grecianu*, p. 24, cf. 198.
[247] Simeon Dascălul, *Letop.*, I, p. 408.
[248] *Istoria Țării Tomânești de la 1688 încoace*, *Mag. Ist.* V, p. 104.
[249] *Istoriile domnilor Țării Românești* de Radu Popescu, atribuite Căpitanului, ed. Iorga.
[250] *Mag. Ist.*, IV, p. 347 și urm.
[251] *Ibid.*, V, p. 106.
[252] *Ibid.*, V, p. 108.

iar bieții locuitori ispășiseră în pradă și robie nechibzuința lor. Toți cronicarii condamnă o asemenea politică. Îndrumarea pe care ei o recomandă este alta. „De lăudat este — spune Miron Costin — fiecare domn să fie spre partea creștinească . . . însă cu înțelepciune, nu fără socoteală și fără temeiu, ca în loc de folos țării, să aducă pieire"[253]. În ce consta acest temeiu și înțelepciune Cronicarul o spune aiurea cînd laudă purtarea lui Radu Mihnea, care făcînd unele îndatoriri creștinilor, rămăsese totuși credincios Porții[254], sau aprobînd fără rezervă sfatul dat de vornicul Petriceicu lui Vasile Lupu, cînd acesta era să se răscoale împotriva turcilor: „Eu aș zice să nu oprim noi birul, pînă nu vom vedea că trec leșii Dunărea"[255].

Să treacă prin urmare mai întîi creștinii Dunărea și să bată pe turci și apoi să se vorbească de scuturarea jugului: pînă atunci „datoria creștinească" să și-o îndeplinească domnul — cînd poate — numai prin mici servicii și îndatoriri făcute pe ascuns, ca nu cumva să primejduiască țara. „La turci credință și la creștini laudă" iată în ce constă — după Miron Costin, cea mai înțeleaptă conducere[256]. Politica aceasta de credință către turci, atîta vreme cît creștinii nu-i vor fi zdrobit la sudul Dunării și nu vor fi supus pe tătari, este politica timpului.

Ea este recomandată de cronicari și boieri și urmată mai de toți domnii cari au intrat în această vreme în relațiuni mai strînse cu creștinii. Nimeni însă n-a aplicat-o cu mai multă statornicie și îndemînare ca Brîncoveanu. Cu însușirile sale deosebite el izbutește să se strecoare prin cele mai grele împrejurări, satisfăcînd interesele creștine și în special pe cele austriace, îndeplinind cererile Porții și asigurînd locuitorilor cea mai blîndă, cea mai liniștită și cu deosebire cea mai dreaptă cîrmuire din cîte cunoscuse țara pînă atunci.

---

[253] *Letop.*, I, p. 268.
[254] *Ibid.*, I, p. 287.
[255] *Ibid.*, I, p. 312.
[256] *Letop.*, I, p. 287.

CAPITULAȚIILE MOLDOVEI
cu
POARTA OTOMANĂ

I

Tractaturile vechi ce au avut Moldova cu Poarta Otomanicească este titlul unei scrieri, publicată de Mihail Kogălniceanu, în *Arhiva Românească*, care cuprinde o scurtă expunere a legăturilor Moldovei cu turcii, pînă la numirea ca domn a lui Nicolae Mavrocordat (1709), scriere, pe care el o aflase la sfîrşitul unei copii a letopiseţului lui Neculcea, cu indicaţia: „Din izvoadile răposatului Nicolai Costin, care au fost vel logofăt"[1]. Într-o altă formă, păstrată într-o condică a lui C. Negruţi, povestirea îmbrăţişa şi epoca fanarioţilor, ceea ce a silit pe editor ca partea din urmă, privitoare la sec. XVIII, publicată tot atunci ca continuare la cea dintîi, să o atribuie unui autor mai nou[2].

Teodor Codrescu, tipărind-o din nou peste cîţiva ani în *Uricariul*, a intitulat-o *Autonomia Moldovei, după un scriitor pămîntean din al 18-lea veac*[3], fără să amintească nimic despre autor, deşi cunoştea ediţiunea anterioară. În *Letopiseţe* (ed. a 2-a), Kogălniceanu o publică apoi încă o dată după manuscriptul original al vornicului Alecu Beldiman, care prezintă, faţă de textul din *Arhiva Românească*, unele deosebiri de formă[4].

Însemnătatea acestei scrieri constă în aceea că este singura care ne-a păstrat în întregime cuprinsul hatişerifului dat de sultan lui Bogdan III, cu prilejul închinării la turci, prin care se regulau raporturile ţării cu puterea suzerană şi i se garantau anumite privilegii. Cu toată importanţa şi din acest punct de vedere, scrierea aceasta atribuită lui Nicolae Costin n-a fost încă supusă unei cercetări mai atente şi mai amănunţite. Condiţiunile în cari ni s-a transmis, raportul ei cu celelalte scrieri istorice ale presupusului autor, sursele din cari au fost culese informaţiunile pe cari se întemeiază şi împrejurările în cari a fost alcătuită, sunt chestiuni de limpezirea cărora atîrnă neapărat şi valoarea care trebuie să i se atribuie ca izvor istoric.

I) Dintre cele 3 manuscripte întrebuinţate de Kogălniceanu, se cunosc pînă acum două şi anume acela al lui Beldiman şi Condica lui Negruţi, aflate astăzi în posesiunea Academiei Române. În cel dintîi[5] „Tractaturile" sunt intercalate între mai multe scrieri din anii 1821—1824, în ordinea următoare: 1) Tragodia, 2) Tălmăcirea caimelii lui Vogoride, 3) Jurnalul mergerei Boerilor deputați la Țarigrad, 4) Tractaturile, și 5) Stihurile făcute în Tazlău. . . în 1824, aprilie 20.

---

[1] *Arhiva Românească* (1845), vol. II, p. 347–64. Ediţia a 2-a din 1862, II, p. 263 şi urm.

[2] *Ibid.*, ed. 2, 273, n.

[3] Vol. IV apărut în 1857, p. 225, şi separat în broşura: *Autonomia Moldovei şi actele de cesiunea Bucovinei cu demarcaţiunea ei*, Iaşi, 1856.

[4] Vol. III, 450 şi urm. De astă dată avea următorul titlu: *Tractaturile prin cari s-au închinat ţara de către Bogdan vv. domn al Moldaviei, împărăţind Sultan Baiazet II.*

Condica lui Negruți[6], scrisă cam pe la 1830, cuprinde la început „Tractaturile" după care urmează apoi diferite copii de acte din anii 1802—1803, 1821—22, și 1827—28.

În nici unul din aceste manuscripte—după cum se vede destul de tîrzii—nu există însă vreo însemnare în privința autorului. Pe de altă parte, în amîndouă povestirea este dusă pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

În prima sa edițiune Kogălniceanu spunea că partea pe care el o atribuie lui Nicolaie Costin o aflase la sfîrșitul unei copii a letopisețului lui Neculcea, unde purta titlu *Din izvoadele răposatului Nicolai Costin ce au fost vel logofăt*[7]. Manuscriptul acesta, aflat pe atunci în posesiunea profesorului I. Albineț, fusese scris în 1804: „Acest letopiseț a țărăi Moldovei, carele se începe de la domnia lui Dabija Vvoda și merge pînă la domnia a 2-a lui Constantin Vvod Mavrocordat l-am făcut cu toată cheltuiala eu Iordachi Sion biv poroșnic hătm. în zilele prea luminatului și înălțatului Domn Constantin Alexandru Muruz Vvoda, în al doilea an a înălțatei sale domnii, întru a doa domnie a Mării Sale în Moldova. În anii de la zidirea lumii 7313, iară de la mîntuirea lumii 1804, în luna lui sept. 30"[8].

Editorul scapă, însă, din vedere să observe, dacă și „Tractaturile", cari urmau după Neculcea, erau scrise de aceeași mînă și în același timp cînd se copiase letopisețul, sau dacă nu cumva fuseseră transcrise acolo mai tîrziu pe filele de la sfîrșit rămase încă albe, ceea ce se întîmplă de multe ori. Pentru a stabili vechimea acestei copii — astăzi necunoscută — lămurirea ar fi fost prețioasă.

Cunoaștem în schimb un alt manuscript, grație căruia lacuna aceasta poate fi într-o oarecare măsură împlinită: este manuscriptul lui Antohie Sion, fiul lui Iordache, început la 6 februarie 1804 și terminat la 14 septemvrie același an, care cuprinde, ca și acela al tatălui său, pe Neculcea, urmat la sfîrșit de scrierea care ne interesează, avînd în loc de titlu aceeași indicație: „Din izvoadele răposatului Nicolai Costin"[9]. Pe vremea cînd își scria manuscriptul, Antohie se găsea încă în casa părintească, fiind în vîrstă abia de 16 ani[10]. În asemenea împrejurări, trebuie să admitem că manuscriptul necunoscut al lui Iordache Sion, început la 30 septemvrie 1804, a fost transcris sau după acela al fiului său, isprăvit cu cîteva zile mai înainte (14 septemvrie), sau după manuscriptul cel vechi, de care acesta se folosise. În amîndouă reproduse independent după acelaşi original, identitatea lor este cred, aproape sigură. Concluziunile la cari vom ajunge examinînd manuscriptul lui Antohie, se pot prin urmare aplica, cu toată probabilitatea, și manuscriptului, astăzi necunoscut, al tatălui său. Dar la Antohie Sion scrierea aceasta are o formă cu totul deosebită de aceea din edițiunile de pînă acum, din care cauză o reproduc aci în întregime:

---

[5] Ms. 336. ⟨Titlurile din ms. 336 sînt următoarele: «Tragodia sau, mai bine a zice, jalnica Moldovii întîmplari după răzvrătirea grecilor 1821», autograf al lui Alexandru Beldiman.

«Tălmăcire caimelii lui Vogoridi, ce scrie la Silistra»

«Tractaturile prin care s-au închinat țara de către Bogdan voevod, domn al Moldavii, împărățind Baiazit al doile»

«Stihurile făcute în Tazlău în vreme închiderii mele acolo, 1824, april 20»": Ioan Bianu, R. Caracaș, *Catalogul manuscriptelor românești*, II, București, 1913, p. 36.⟩

[6] Ms. 333.

[7] *Arh. Rom.*, II, p. 273 n.

[8] *Letopisețe*, ed. I, lista manuscriptelor de la sfîrșit.

[9] I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor românești*, no. 114.

[10] G. Ghibănescu, *O vizită la Brătești și familia Sioneștilor*, publ. în ziarul *Românul*; v. no. din 4 iunie 1887.

Din izvoadile răpousatului Nicolai Costin
č-au fost vel Logofăt.

Moldovenii dintru-nceput au fost un norod slobod și nesupus, stăpînit numai de domnii săi cei înșuși stăpînitori, pe cari îi alegea norodul întocmai după pravilele și običaiurile sali.

Acești domni cea mai mare datorie cunoștea a păzi pravelile cele temelnici a pămîntului. La ačasta mărturisesc închierile și legăturile de paci ce au făcut cu leșii și cu alți stăpîniri vecini, războaile celi vestite și săngerați ce au avut uniori cu leșii, alteori cu ungurii și cu turcii însuș, precum cronicarii de prin pregiur și leatopisețul Moldovii adeveresc. (Cromer, Istvanfie și Stricofschi, Cronicari leșăști.) Și măcar că Moldova adeasiori era călcată de megieșii săi, dar nu s-au lăsat de a nu să apăra cu oștile sali, pînă la anul 1412, precum scrie leatopisețul Moldovii. Iar atuncea slăbind de războile celi deasi cu cari megieșii să silia să o supui au hotărăt să-și caute un apărătoriu puternic, cari să o apire de vrăjmași împregurași. Și fiindcă întru acea vremi turcii prin izbînzile ce făcea în toate părțile și lă(r)girea biruințălor să arăta cei mai puternici și îngrozisă pe toți megieșăi, făcîndu-să și cu Moldova vecini, Bogdan Vvodă (precum scrie leatopisețul Moldovii), pre învățătura tătăni-său lui Ștefan Vvod, cu sfatul și primirea a tot neamul, au trimis sol la Sultan Baiazit, împăratul turcesc, cățiva boiari cu Tăutul vel logofăt, ca să închine țara la turci, arătînd și tocmelile cu cari norodul vria să supue supt apărarea sa. Solii au fost primiți cu toată cinstea ce li să cădia, și au primit toate legăturile fără cea mai mică împotrivire, întărind și cu un hatișărif dat Tăutului logofăt.

Legăturile celi primite și întărite de împăratul sint [*sic*] *acestea:*

1. Poarta cunoaște pe Moldova de pămînt slobod și nesupus.
2. Legea creștinească cari să ține în Moldova să nu fie niciodată călcată sau stricată și să aibă slobodi besăricile ca și mai înainte.
3. Poarta să îndatoreaști să apire pe Moldova de toți cei ce ar putea să o calci și să o păzească în starea cari au fost mai înainte și să nu lași ca să i să facă niciodată cea mai mică despărțire, sau călcări (leatopisețul Moldovii).
4. Moldova să s[ă] stăpăniască după pravelile sali, fără să să amestice Poarta cît de puțin.
5. Domnii să să aliagă de norod și să să întăriască de la Poartă, ca să stăpîniască în cît vor trăi și să vor purta cu căzuta supunire.
6. Domnii Moldovii să fie slobozi a ținia oaste cu cheltuiala lor, pămînteni sau străini, păn la 20 000, precum le va plăcia.
7. Moldovenii să poată cumpăra o casă la Țarigrad, și să o aibă pentru șăderea capichehăilor, la cari să poată faci și bisarică.
8. Turcii să nu poată cumpăra pămînturi în Moldova, nici să s[ă] așăzi, nici să facă giamii, nici într-un chip.

9. Pentru semni de supunire, Moldova să trimiată pe tot anul la Țarigrad cu doi boeri patru mii galbeni turcești, patru zăci șoimi, și patru zăci epi fătătoari, cu numi de peșcheș, adică dar.

10. La vremi de război domnul Moldovii, după porunca ce va lua de la Poartă, să fie agiutor cu oștile Moldovii în slujba împărătească.

Aceste sînt legăturile cu care strămoșii noștri s-au închinat la Poartă.

Aceste ponturi cu hatișăriful au fost foarte păzite păn[ă] în vremea craiului leșăsc Ion Sobețchi, carile la anul 1686, întorcîndu-să de la o bătai ce avusă cu tătarăi și trecînd prin Eși, au cerut să-l vazi și aprins fiind de ură mari ce avia asupra Turcilor, l-au ars în mijlocul tărgului, zicînd că Moldova nu ari mai mult trebuință de acel hatișărif nebun de nemic, și că leșii vor fi ajuns să o apire de turci (Acest hatișărif de ar fi cu putință Moldovii a cerceta condicile Porții turcești l-ar găsi neapărat).

Legăturile cuprinsi în hătișăriful de mai sus arătat au fost foarte păzite de către Poartă păn la anul 1530 (după cum scrie letopisețul), iar atuncea Sultan Suleiman, ce era împărat simeț și biruitor, nebăgînd samă de legăturile hatișărifului au hotărît să facă pe Moldova birnică și în loc de patru mii galbeni, cari plătea țara pe an la visteriia împărătească, cu numi de peșchiș, după legăturile întărite de la Poartă, au cerut 10 000 galbeni, cu numi de harac̆u și încă mai mult au vrut să îndatoriască pe domnii Moldovii ca la fiiște cari trei ani să margă singuri la Țarigrad ca să arăte a lor supunire.

Ac̆easta atîta de mult au turburat pe Petru Vvod Rariș de n-au putut să suferi mai mult și ca să nu să pricinuiască vre-o ticăloșie pămăntului, au fugit în Țara Unguriască și n-au primit să fie birnic. Ac̆asta au dat pricină împăratului turcesc de au intrat cu oști în Moldova cu mari vrăjmășie. Toată țara s-au spăimîntat de ac̆astă primejdie și s-au bejănit prin locuri pustii și prin munți, undi socotind că nu vor putea să scapi au hotărăt să facă paci. Și așa cu toții au trimis soli la Sultan Suleiman, carili ajunsăsi în Suc̆avă, ca să-l aducă la milostivire. Nici n-au găndit solii milostivirea cu cari au fost primiți de Sultanul, că îndată au trimis strașnice poronci către Pașii săi, cari prada țara cu nemilostivire. Ce încă printr-un nou hătișărif au întărit toate legăturile acelui de mai înainte hatișărif a lui Sultan Baiazit. După legăturile de mai înainte, moldovenii au fost slobozi a-ș aleagi domnu lor. Deci cu priimirea și cu sfat unit a tuturor de opște au ales pe Alexandru Vvod Domn și l-au pus în scaon, cari s-au întărit îndată și de Sultanul.

După ac̆asta moldovenii n-au fost mai mult supărați de la Poartă, păn[ă] în vremea lui Petru Vvd. Șchiopul la anul 1584 în zilele lui Sultan Murat al treile. Iar atuncea Poarta călcînd piste așăzămănturi au adaos șasă mii galbeni pe lîngă peșcheș, numindu-l harac̆ (precum scrie leatopisățul). Petru Vvod, neputînd primi să să facă începător călcării legăturilor, n-au primit, ce au fugit în Țara Nemțască, ca să scape de urgia turcilor.

După fuga acestui domn, Poarta călcând așăzămănturile, au făcut Domn pe un Aron, cari fiind străin și cu totul dat spre împlinirea interesurilor Porții, fără a băga-n seamă pe norod au iscălit la toate legăturile cu cari turcii au vrut să însărcinează pe norod și pe țară. Pre largu arată letopisățul țării tirăniia și nelegiuirea acestuia. În vremea acestuia la anul 1590 au luat turcii în stăpînirea lor cetate[a] Tighinea, ce era a Moldovii, cu ținutu de prinpregiur, călcănd așăzămănturile.

După domniia acestui domn, norodul s-au cufundat în ticăloșie și din cumplirile acestui tiran n-au putut să-și vie în fire în vremea a 14 domni, unii aleși de norod și alții trimiși de Poartă și nu s-au răsuflat păn la anul 1643 în vremea lui Vasili Vvod, cari fiind cu o minte mari și rară, macar că era de la Poartă făcut, din anul cel dintăi a domniei sali au ușurat norodul, au măntuit pre toți de opște și au socotit să isprăvească ca să aibă norodu iarăș obiceiurile aceli vechi și să-și afli dreptățile și pravelile sali, cari din pricina răutății unora din domni și din nesălința altora erà să s[ă] stingă în veci. Și au trimis ca să jăluiască împăratului pentru strămbătățile č-au tras norodul împotriva așăzămînturilor legate.

Sultan Mehmet ce era atuncea împărat au ascultat cu milostivire jalobile lor; au hotărît a nu schimba nemic din legăturile întărite de acei mai înainte de dănsul împărați, întărind și el însuși cu un hatișărif numai la pont al noulea au schimbat, adică peșcheșul l-au numit bir, adăogănd suma de zăci mii galbeani pe an, rădicînd șoimii și epile ce cuprindea în celelalte doă hatișărifuri.

Toate aceste și alți bunătăți č-au făcut acest domnu au înbielșugat țara și o au împlut de oameni și s-au numit domnia sa fericită, domnind cu paci 15 ani păn s-au pornit vrajbă între tătarăi din Bugiag, precum pre largul scrie leatopisățul, din cari s-au făcut pradă și robie țării, făcînd îndestulă răsipă țărăi. Toate celi hotărăte prin hătișărif s-au păzit neclintit în vremea a cinci domni moldoveni č-au domnit unul după altu păn la domniia Ducăi Vvod. Iar acest domn întămplăndu-s[ă] să nu fie plăcut împăratului l-au scos din domnie și au rănduit în loc pe un Ilie, om slab și cu totul dat spre interes.

În vremea acestuia, la anul 1688, împotriva hatișărifului au deosăbit turcii de Moldova tărgul Reanii cu tot locul den pregiur, unde au făcut și o giamie. Dintr-ačastă vremi rălile urmări s-au înmulțit și Poarta ne mai aducăndu-și aminte de legăturile hatișărifurilor au început vederat a călca legăturile. Țara de ce mergea mai mult au început a fi asuprită și călcată supt fel de fel de pricini, fără să mai fie socotită.

Birul a fost atît de adăogit, beilicurile atît de înmulțite și nevoile atît de mari, în cît că lăcuitorii nemaiputînd ca să sufere s-au împrăștiat și s-au așezat în Țara Leșască și în Țara Unguriască. Și ačasta iaste pricina cea adevărată de cari s-au pustiit acest pămînt.

Poarta n-au lăsat altă măngăeri norodului decît aleagire domnilor. Marturi Duca Vvod, Petričaico, Antonie Ros[e]t, Constantin Cantemir și Mihai Răcoviță, cari s-au ales de norod. Și apoi supărîndu-să Poarta pe Mihai Vvod l-au mazilit și au rănduit domn pe Nicolae Mavrocordat, grec.

(Acad. Rom. Ms. 114.)

Copia „Tractaturilor" din manuscriptul lui Antohie Sion fiind diferită de aceea din manuscriptul tatălui său, publicată în *Arhiva Românească*, ar urma că cele 2 manuscripte, presupuse ca identice, să fie în realitate deosebite. Această aparentă contrazicere cred, însă, că s-ar putea explica astfel. Textul publicat de Kogălniceanu nu este, cum spune el, cel din manuscriptul lui Iordache Sion, din care a luat numai știrile — folosite în note — despre autor și întinderea povestirii atribuite lui, ci acela mai dezvoltat din Condica lui Negruți [11]. Reproducînd, însă, varianta cea mai completă, editorul nu numai că n-a arătat și deosebirile dintre ele, dar prin lămurirea că n-a luat din Condica lui Negruți decît continuarea de la 1709 înainte, a lăsat chiar să se înțeleagă că, în partea anterioară, ele ar fi fost identice.

Comparînd textul din ms. Sion cu cele două publicate de Kogălniceanu, se constată ușor că cel dintîi reprezintă forma cea mai veche a acestei scrieri, modernizată și amplificată în celelalte. Cuvintele mai arhaice au fost înlocuite pe alocuri cu neologisme: domn cu principe; pămînt, țară cu principat;

---

[11] În această condică sunt, însă, și unele notițe marginale cari lipsesc la Kogălniceanu, ceea ce ne face să presupunem că Negruți nu i-a dat chiar condica lui, ci pe aceea de care se servise el.

încheiere, pont, legătură, așăzămînt și hatișărif cu tractat; soli, solie cu deputați, deputăție; pont cu cap; Țara Ungurească cu Transilvania.

Amplificările, foarte numeroase, au forma unei adevărate prelucrări; în general ele sunt, însă, mai mult de cuvinte decît de idei. Un exemplu va arăta deosebirile:

Ms. Sion	Condica lui Negruți (ed. din *Arh. Rom*).	Beldiman (ed. din *Letopisețe*, III; 451)
Și fiindcă întru acea vremi turcii prin izbîndile ce făcea în toate părțile și lărgirea biruințelor se arăta cei mai puternici și îngrozise pe toți megieșăi, făcîndu-se și cu Moldova vecini, Bogdan Vodă, (precum scrie leatopisățul Moldovii) pre învățătura tătâni-său lui Ștefan Vvod... au trimis sol la Sultan Baiazit.	*Știut e de toți cei ce au cea mai mică știință a istoriei* că întru acele vremi, Turcii prin izbîndirile *cele minunate*, cari făcuse în toate părțile și prin biruințele *cele răsunătoare, cari necontenit cîștigau asupra vecinilor lor*, se arătau cel mai puternic *norod, care făcea să nască în inimile tuturor* groaza armelor sale. Deci făcîndu-să și cu noi vecini, *prin locurile ce luase cu armele sale, moldovenii trebuiau negreșit să caute ca să cîștige apărare și acoperămînt lor* și așa Bogdan-Vodă, *care domnea atunci, cu cea de obște primire a tot neamul*, au trimis la Sultan Baiazit al doilea, *împăratul turcesc, cîțiva boeri a pămăntului.*	*Știut este de toți cei ce au cea mai mică știință a istoriei* că întru acea vreme izbînzele *cele minunate*, cari făcuse în toate părțile și prin biruințele cele *răsunătoare, cari necontenit cîștigau asupra vecinilor lor*, se arătau cel mai puternic *norod*, *care făcea să nască în inimile tuturor* groaza armielor sale. Deci făcîndu-să și cu Moldova vecină, *prin locurile ce luase cu puterea armelor, moldovenii trebuiau neapărat să caute ca să cîștige ocrotire și apărare lor*. Așadar principul Bogdan, *care domnea atuncea cu cea de obște primire a tot neamul*; au trimis o deputație la Sultan Baiazet al doilea *împăratul turcesc, din boierii pămîntului.*

Există totuși și o dezvoltare mai însemnată și anume prada țării de către tătari în timpul lui Vasile Lupu, amintită numai în copia Sion prin cuvintele: „S-au pornit vrajbă între tătarăi din Bugiag, precum pre largul scrie leatopisățul, din cari s-au făcut pradă și robie țării, făcînd îndestulă răsipă țării“ și povestită pe larg după Miron Costin [12] în copia Beldiman (cea din condica lui Negruți fiind numai o reproducere a aceștia și nu o variantă).

Scrierea atribuită lui Nicolae Costin s-a păstrat deci în 2 variante: una mai veche transmisă de manuscriptele Sioneștilor și o prelucrare mai nouă, modernizată, amplificată și întregită și cu evenimente din sec. XVIII, cuprinsă în manuscriptul lui Alecu Beldiman, de pe la 1824—25 și copiile sale.

Examinînd, însă, cu atențiune manuscriptul lui Antohie Sion, se observă cu ușurință că scrierea de la urmă n-a fost copiată tot în 1804, cel puțin în același timp cu letopisețul lui Neculcea, ci mai tîrziu. Caracterul de lucrare terminată pe care îl are manuscriptul, odată cu sfîrșitul cronicei lui Neculcea, după cum rezultă din însemnările și versurile autorului [13], precum și deosebirea de scriere, constituiesc în această privință argumente decisive.

---

[12] *Letop.*, I, p. 318—20.

[13] „Fevr. 6 am început a scrie, Săptv. 14 *am sfîrșit* acest leatopisăț de scris. A. S“. Și mai cu seamă versurile de la urmă:

Eu pre cît scris l-am găsit
atîta l-am și izvodit.

Ms. 114. cf. *Catalogul*, p. 263.

Din aceste observațiuni se desprind următoarele concluziuni:

„Tractaturile“ atribuite lui Nicolae Costin nu s-au conservat în nici unul din manuscriptele cari cuprind lucrări de-ale acestuia;

2. Cea mai veche copie cari ni le-a transmis este posterioară anului 1804.

3. Ea n-a fost reprodusă din originalul după care Sioneștii și-au copiat manuscriptele, ci a fost luată de aiurea.

II

Să examinăm acum această scriere în comparație cu lucrările istorice cunoscute ale lui Nicolae Costin, și în special cu letopisețul său, care începe de la facerea lumei și merge pînă la 1601. Fondul „Tractaturilor“ îl formează cuprinsul hatișerifului dat de Baiazet, logofătului Tăutul, cînd s-a făcut supunerea pe timpul lui Bogdan III, și apoi reînnoirea lui de către Soliman, după alungarea lui Rareș, și de către Mahomet IV, la începutul domniei lui Vasile Lupu. Despre un asemenea hatișerif Nicolae Costin n-are nici o cunoștință; toată partea privitoare la împrejurările și condițiunile în cari s-a făcut închinarea el o reproduce textual din cronica lui Ureche, cu excepția a 2 mici și neînsemnate modificări despre cari va fi vorba mai departe. După sfatul pe care Ștefan cel Mare îl dăduse pe patul de moarte fiului său, ca să închine țara turcilor, acesta trimite pe logofătul Tăutul ca să îndeplinească actul de supunere și să ducă birul, în valoare de 10 pungi. De bucurie Sultanul a dăruit acei bani solului, cu cari el a zidit apoi o biserică în satul Bălileștii [14]. În această tradițiune nu se vorbește — după cum vedem — nimic despre hatișeriful dat lui Tăutul, care formează tocmai partea esențială a „Tractaturilor“. Cu atît mai puțin putea vorbi Nicolae Costin de o reconfirmare a lui în 1530. Presupunerea că cronicarul ar fi putut dobîndi aceste informațiuni mai tîrziu, după ce-și redactase letopisețul, ceea ce l-ar fi și determinat să alcătuiască o scriere deosebită, trebuie înlăturată pentru următoarele motive:

a) Nicolae Costin și-a scris cronica tocmai către sfîrșitul vieței (ca vel logofăt între 1710—1712), după ce-și adunase întreg materialul [15].

b) Dacă după moartea lui, „Tractaturile“ s-ar fi găsit între hîrtiile sale, copiate toate din ordinul lui Nicolae Mavrocordat, este foarte probabil că și ele ar fi fost reproduse, sau cel puțin menționate în vreunul din numeroasele manuscripte făcute atunci.

Comparînd acum între ele *știrile comune* din letopisețul lui N. Costin și scrierea care i se atribuie, constatăm o mare deosebire. Cauzele expedițiunei Sultanului Soliman contra lui Rareș, ca și întreaga desfășurare a războiului, urcarea tributului mai întîi în 1541 și apoi în domnia lui Petru Șchiopul, sunt povestite cu totul diferit în cele 2 scrieri [16].

În sfîrșit, împotriva paternității lui N. Costin, trebuie adus și faptul că scrierea aceasta, de la început pînă la sfîrșit, este plină de erori grosolane pe cari învățatul cronicar nu le-ar fi putut săvîrși. Așa s. ex. expediția lui Soliman s-a făcut în 1530; în locul lui Rareș este numit Alexandru; Petru Șchiopu a părăsit țara în 1584; Aron domnea în 1590, cînd s-a luat Benderul[17]; Vasile Lupu se urcă pe tron în 1643 și a domnit 15 ani; în timpul lui, tributul a fost de 10 000 de galbeni; Tîrgul Renii s-a luat de turci în 1688; Duca, Petriceicu, Ruset au fost domni aleși de țară etc. Este sigur că asemenea lucruri n-au putut fi scrise de Nicolae Costin; a stărui mai mult asupra acestui punct, însemnează a demonstra evidența.

---

[14] *Letop.*, I, p. 179.

[15] Vezi, Const. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicilor moldovene*, în *Analele Academiei Române*, ser. 2, v. XXX, 283—4.

[16] *Letop.*, I, 194, nr. 3, 197, n. 1, 472.

III) Dacă nu putem constata nici cea mai mică asemănare între letopisețul lui Nicolae Costin și „Tractaturile" cari i se atribuie, găsim, în schimb, o deplină concordanță între acestea și scrierile lui Dimitrie Cantemir. Numeroase știri sunt cu siguranță împrumutate din *Istoria Imperiului Otoman* și *Descrierea Moldovei*. Astfel, cererea de sporire a peșcheșului și transformarea lui în haraciu, făcută sub Rareș, obligațiunea impusă tot atunci domnului de a se duce la fiecare trei ani la Constantinopol și refuzul său de a se supune, fugind în Ardeal, luarea Benderului de turci sub Petru Aron și arderea de către Sobieski la Iași în 1686 a hatișerifului dat lui Tăutul, sunt în mod neîndoielnic luate din aceste scrieri, deoarece nu se află nicăieri aiurea[18]. Chiar alcătuirea pretinsului hatișerif de la 1512, în punctele lui principale cel puțin, se întemeiază iarăși aproape numai pe informațiunile împrumutate din aceleași surse. Tradițiunea despre existența unui hatișerif dat cu prilejul închinării, reconfirmat în urmă și păstrat în arhivele Moldovei pînă pe timpul lui Sobieski, precum și știrea că tributul a avut la început caracterul unui peșcheș sau dar, și că era de 4 000 de galbeni, 40 de iepe fătătoare și 40 de șoimi, le întîlnim pentru prima oară la Cantemir și numai la el[19].

---

[17] Toate aceste date sunt arătate exact la N. Costin. *Letop.* I, 194 și n. 3, 197 și urm. 472, 473.

[18] *Istoria Imperiului Otoman*, trad. de I. Hodoș, ed. Acad. Rom. I, 273 n. 37; *Descrierea Moldovei*, 10, 14, 15, 47. Pentru a învedera și mai bine împrumutul, reproduc aci pasagiul în care e vorba de sporirea peschieșului sub Rareș:

Ist. Imp. Ot. p. 275, n. 40	*Tractaturile*
„Turcii s-au și ținut de aceste condițiuni cu toată punctualitatea pînă pe timpul lui Petru Rareș. Sub domnia acestuia au început a cere un haragiu, adecă o sumă mai mare sub titlu de tribut și pretinseră încă de la principe, ca cel puțin o dată în trei ani să meargă a-și face închinăciunile sale la pragul sublimei Porți. Petru refuză cu indignare aceste inovațiuni umilitoare, și pentru ca să nu figureze sub numele său calamitățile ce poate ar urma de aci pentru țară, el a abdicat la tron și s-a retras la Ciceu, un oraș în Transilvania".	„Legăturile cuprinsi în hatișăriful de mai sus arătat au fost foarte păzite de către Poartă păn la anul 1530 (după cum scrie leatopisețul) iar atuncea Sultan Suleiman ce era înpărat simeț și biruitor, nebăgînd samă de legăturile hatișărifului au hotărît să facă pe Moldova birnică și în loc de patru mii galbeni, cari plăteà țara pe an la visteriia înpărătiască, cu numi de peșchiș, după legăturile întărite de la Poartă, au cerut 10.000 galbeni, cu numi de haraču și încă mai mult au vrut să îndatoriască pe Domnii Moldovii ca la fiiște cari trei ani să margă singuri la Țarigrad ca să arate a lor supunire. Ačasta a títa de mult au tulburat pe Petru Vvod Rariș, de n-au putut să suferi mai mult și ca să nu să pricinuiască vreo ticăloșie pămîntului au fugit în țara ungurească și n-au priimit să fie birnic. Ačasta au dat princină înpăratului turcesc de au intrat cu oști în Moldova cu mari vrăjmășie".

[19] *Ist. Imp. Ot.*, I, 98 n. 10 cf. 271 n. 35, 273 n. 37, 274. Deosebirea este numai că numărul șoimilor o dată este arătat ca fiind 20 (I, 93 n. 10), iar alteori 24 (271 n. 35, 273 n. 37).

De asemenea punctele privitoare la recunoașterea Moldovei de pămînt slobod și nesupus la libertatea religioasă și libera cîrmuire internă după vechile pravile, fără nici un amestec din partea Porței [20], la îngăduirea acordată de a cumpăra sau construi casă la Țarigrad și a ridica acolo o biserică [21], la obligațiunea domnilor de a asista pe Sultan, cu armată [22] sau la interdicțiunea turcilor ca să cumpere pămînturi, să se stabilească ori să ridice geamii în Moldova [23] sunt luate tot din Cantemir.

Domnia pe viață și libera alegere de către popor a domnilor, împreună cu dreptul acestora de a ține o armată de 20.000 ostași, sînt dispozițiuni întemeiate pe amintirea stării de lucruri de altădată.

În sfîrșit, pînă și data închinării și hatișerifului este luată din Cantemir. După copia Sioneștilor, supunerea s-a făcut în anul 1412. În amîndouă edițiunile lui Kogălniceanu figurează, însă, anul 1512. Originalul lui Beldiman Ms. 336/ are, ce-i drept, aceeași dată, dar țifra 5, care arată sutele, e o corectură grosolană, făcută de o altă mînă — mai în urmă — și cu cerneală diferită, în locul celei primitive, care deși nu se mai poate recunoaște, a fost însă, fără nici o îndoială 4, după cum dovedesc toate copiile manuscriptului lui Beldiman, cari au în adevăr anul 1412 [24]. Corectura se datorește desigur cuiva care, știind că Bogdan domnește cu un secol mai tîrziu, a considerat anul 1412 ca o scăpare din vedere, rectificîndu-l [25]. Autorul acestei îndreptări ar putea fi Negruți, singurul dintre copiștii lui Beldiman care trece în manuscriptul său 1512, sau poate chiar Kogălniceanu. În orice caz, faptul că și manuscriptul lui Beldiman și copiile sale, au aceeași dată, dovedește limpede că nu este o greșeală. Anul 1412 a fost, însă, izvodit, tot în temeiul *Istoriei Imperiului Otoman*. Printr-o inexplicabilă confuzie, Cantemir face într-un loc pe Ștefan cel Mare contimporan cu Baiazet I (1389—1402), așa că supunerea Moldovei către turci, pe care o amintește cu aceeași ocaziune [26], a trebuit să se întîmple la începutul secolului al XV-lea. Cum tot el pune, în altă parte, trimiterea lui Tăutul la Sultanul în al șaptelea an al domniei lui Bogdan [27], rezultă astfel că făptuirea supunerii a avut loc cam pe la 1411—1412.

Împrumuturile acestea din Cantemir sunt, de altfel, așa de izbitoare și atît de ușor de recunoscut, încît în unele copii ale lui Beldiman, se și indică în note marginale *Istoria Imperiului Otoman* ca izvorul din care sunt reproduse știrile privitoare la libertatea religioasă [28], la cîrmuirea țărei după pravilele sale [29], la suma peșcheșului [30], arderea hatișerifului [31], și luarea Benderelui sub Aron [32].

---

[20] „Chiar nici Turcii înșiși nu cutează a nega că Moldova li s-a supus numai ca tributară... Între nenumărate alte privilegiuri ce se acordau moldovenilor... acesta a fost cel mai însemnat... că Moldova de bună voie și neconstrînsă de nimeni a oferit supunerea sa imperiului Otoman și chiar pentru aceea voința Sultanului este ca toate bisericele lor, riturile religioase și legile țării neatinse să rămînă" (*Ist. Imp. Ot.*, I, 273 n. 40).

[21] Tăutul „a edificat în Constantinopol un palat care până în ziua de astăzi se numește Bogdan-Serai adecă palatul Moldovei, în care este și o biserică dedicată sfîntului Nicolae". (*Ist. Imp. Ot.*, I, 271 n. 36).

[22] *Descrierea Moldovei*, 118.

[23] *Ibid.*, 130—1.

[24] Academia Română, Ms. 23, 55, 110, 566 și 2695.

[25] Mai ales că anul 1512 era admis în unele scrieri ca data tractatului lui Bogdan.

[26] I, 62, n.

[27] *Ibid.*, 273 n. 37.

[28] *Condica lui Negruți.* Acad. Rom., Ms. 333; Cantemir, *Istoria Othom.*, carte 3-le Suleiman.

Dar în afară de împrumuturi, Tractaturile cuprind și o parte originală, alcătuită, însă, în întregime din *confuziuni* și *invențiuni*. Cele dintîi sunt rezultatul încercării pe care o face autorul de a stabili cronologia știrilor fără dată împrumutate din Cantemir, iar celelalte au fost plăsmuite pentru nevoia de a dovedi o anumită teză.

Fixarea expediției lui Soliman în *1530*, alegerea lui *Alexandru* în locul lui Rareș, părăsirea scaunului de către Petru Șchiopul în *1584*, luarea Tighinei de turci în *1590* și a Renilor în *1687*, sau urcarea pe tron al lui Vasile Lupu în *1643* și durata de *15* ani a domniei lui, sînt confuziuni cronologice, întemeiate pe nesigure și necontrolate amintiri din cronice, pe cari alcătuitorul nu le avea desigur la îndemînă, în momentul cînd scria.

Știrile intenționat plăsmuite tind să dovedească *pe de o parte că îndatoririle Moldovei către Poartă, hotărîte prin hatișeriful dat la închinare la un peșcheș a 4000 de galbeni, 40 de iepe și 40 de șoimi, au fost reconfirmate fără nici un adaos de Sultanul Soliman, cu prilejul expediției împotriva lui Rareș, rămînînd apoi neschimbate pînă foarte tîrziu, pe vremea lui Vasile Lupu, cînd darul a fost transformat în haraciu și urcat la 10.000 galbeni, iar pe de alta că privilegiul cel mai însemnat al țărei, libera alegere a domnilor de către pămînteni, a fost respectat de Poartă pînă la începutul domniei fanarioților* (1709).

Cu privire la originea informațiunilor de cari s-a servit alcătuitorul Tractaturilor, constatăm deci că singurul izvor istoric pe care s-a întemeiat a fost Cantemir, ale cărui știri a căutat să le precizeze prin amintiri nesigure rămase din lectura cronicelor, la care a mai adăogat și unele fapte pe de-a-ntregul născocite, cu scopul de a dovedi o anumită teză.

III

Împrumuturile din Cantemir dovedesc că Tractaturile au fost scrise după ce se publicase *Istoria Imperiului Otoman* și *Descrierea Moldovei*. Cea dintăi a fost tipărită pentru prima oară la 1734 în englezește, a doa oară la 1743, în franțuzește și a treia oară în nemțește la 1745 [33], iar *Descrierea Moldovei* a apărut întăia dată între anii 1769—71 în două ediții germane [34]. Timpul compunerii se restrînge astfel între 1771, cînd s-a publicat *Descrierea Moldovei* și 1823, data manuscriptului lui Beldiman.

Tendința politică a scrierii învederează, pe de altă parte, că ea a trebuit să fie alcătuită într-o epocă de redeșteptare a conștiinței naționale, cînd se agita chestiunea sarcinilor prea mari impuse de Poartă țării și cu deosebire alegerea domnilor de către pămînteni. Pe temeiul privilegiilor cuprinse în vechile hatișerifuri, autorul caută să dovedească ilegalitatea sporirei nemăsurate a haraciului și celorlalte dări, precum și numirea domnilor de-a dreptul de către Poartă.

---

[29] Cantemir, Carte 3-le Suleiman.

[30] Cantemir, Carte 3-le.

[31] Cantemir, *Istor. Othom.*, Carte 3-le.

[32] Cantemir, Carte 3; cf. mss. 5 și 7, v. și copia publicată de T. Codrescu în *Uricar*, IV, p. 225 și urm.

[33] V. prefața la edițiunea Academiei Române, p. 35—38.

[34] *Ibidem*, p. X.

Dacă în perioada de la 1771—1823 vom izbuti a determina momentul cînd în Moldova se manifestă asemenea năzuințe, vom dobîndi în același timp o serioasă indicațiune pentru aflarea datei cînd Tractaturile au fost redactate.

În decursul războiului terminat prin pacea de la Kuciuc Kainargi, se hotărîse prin mijlocirea Austriei și Prusiei, întrunirea unui congres lîngă Focșani, în vara anului 1772. Reprezentanții puterilor mijlocitoare, Thugut și Zegelin sosesc la Locul destinat congresului satul Goleștii de jos în județu Rîmnicul, la o oră depărtare de Focșani[35], la 18/29 iulie, urmați a doua zi de împuternicitul turc Osman Efendi. Delegatul rus, contele Grigore Orlov venise cu cîteva zile mai înainte și în așteptarea celorlalți își petrecea timpul la vînătoare și în plimbări[36].

Îndată după sosirea-i, el primește din partea unei deputațiuni a clerului și boierilor din Țara Românească, formată din mitropolitul Grigorie, episcopul Buzăului Cozma, arhimandritul Chesarie, viitor episcop al Rămnicului și boierii Nicolae Dudescu, Mihai Cantacuzino, Pană Filipescu, Pantazi Câmpineanu, Grigorie Băleanu, Dumitrache logofătul, Ștefan Topliceanu și Ioniță Bălăceanu, o scrisoare de felicitare, prin care i se atrăgea totdeodată atenția asupra primejdiilor la cari ar fi expuși, dacă țara ar rămîne și mai departe în stăpînirea turcilor[37]. După îndemnul lui Orlov ei adresează asemenea scrisori și lui Thugut și Zegelin[38]. „Noi suntem însărcinați, Excelență, spuneau în cea adresată lui Thugut, din partea țării întregi, de a vă heretisi pentru fericita sosire și a vă ruga să întrebuințați toată puterea voastră, *spre a ne păstra vechile noastre drepturi împotriva încălcării vrăjmașilor credinții. Prințipatele moldo-române au stătut totdeauna slobode supt domnii lor pămînteni,* uniți cu Ungaria și cu Transilvania, de unde au primit totdeauna ajutoare spre a se lupta împotriva deselor opintiri ce făceau turcii pentru a-i supune. În cele de pe urmă, nevoia a silit pe părinții noștri a se preda *supt mari condiții, folositoare și însemnate, pe cari însă tiranii întâi au început a le restrînge, stricînd cu tot chipul oștirea țării și prin impunerea unei nenumărate mulțimi de dări nouă*“[39]. Într-o a doua scrisoare către Thugut își exprimau convingerea că împrejurările de atunci erau foarte favorabile *„pentru a cere din nou vechile noastre drepturi* și a ne pune într-o stare de neatîrnare, către care tind toți aceia ce au apucat a-i gusta odată dulceața“[40].

---

[35] *Istoria evenimentelor din Orient, din anii 1769—1774* de biv vel stolnic Dumitrache, publ. de V. A. Ureche în *An. Acad. Rom.*, seria 2, vol. X, 408; *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie* publiés par M. de B[auer], tipărite la sfîrșitul cărții lui Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, ed. 2 Neuchâtel, 1781, p. 356; *Istoria Țărei Românești* de frații Tanusli, trad. Sion, p. 168; Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens, Zweiter oder historischer Theil*, în manuscript la Acad. Rom. V, p. 612.

[36] Stolnicul Dumitrache, p. 408.

[37] *Genealogia Cantacuzinilor de Banul Mihai Cantacuzino*, publicată și adnotată de N. Iorga, (București, 1902) p. 485—87.

[38] Stolnicul Dumitrache, p. 408; *Genealogia*, p. 485.

[39] *Genealogia*, p. 487—88. Scrisoarea trebuie să aibă aceeași dată ca și aceea adresată lui Zegelin (24 iulie 1772) care cuprinde numai cîteva complimente generale *(Ibid.*, p. 490—1).

[40] *Genealogia*, p. 488—90. În raportul de la 16 aug. Thugut spune că deputația boierilor „von seite des ganzen Landes um die Stipulirung seiner Freyheit und Unabhängigkeit, von dem Pforte bey dem gegenwärtigen Congres anzuhalten beordert wäre“. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, VII, p. 93.

La 6 august 1772 deputații adresează lui Orlov o nouă scrisoare, în care, după ce amintesc că *învoielile* cu cari strămoșii lor s-au închinat odinioară Porței au fost nesocotite treptat, și țara gemînd nu cuteză nici să crăcnească spre a-și cere vechile *sale drepturi*, adaogă că au primit cu bucurie făgăduiala Împărătesei de a scutura jugul care-i apasă, și s-au purtat către dușmani, ca unii cari aveau să trăiască supt nemijlocita stăpînire a Împărăției Rusești. „Iar dacă vreo pricină necunoscută nouă ne oprește a gusta fericirea acestei dorite și nemijlocite supuneri la preaputernica Împărăție a Rosiei, și dacă mai este iertat apăsătorilor noștri de mai-nainte a ridica glasul pentru a mai cere ceva de la noi, atunci noi, ca dintr-un singur glas al tuturor, vă arătăm desnădejdea de a mai trăi în patria noastră, numai gîndindu-ne la tiråneasca lor stăpînire. La aceasta dar cerem hotărîrea înaltei dumitale înțelepciuni de a economisi adecă acele cîte ne privesc, *spre a rămînea slobozi, să ni să dea milostivirea și privileghiul de a dobîndi de la înalta dreptate a Împărăției Rusești, Domn de aceeași credință cu noi*, și să fim asigurați supt ocrotirea celor mari trei autocrați: al Rusiei, al Austriei și al Prusiei, mulțumindu-ne a da ceea ce se va găsi cu dreptate, ca un semn al recunoștinței noastre. *Și, pentru ca să rămînă Poarta Otomanicească fără nici un cuvînt, neavînd a mai găsi cuvînt că i se face hotărîtă pagubă, noi primim a-i da suma din vechime.* Asemenea și pentru ca să nu mai crează că mai are nici cea mai mică umbră de putere în țară și pentru ca să i se ridice orice cuvînt de a mai scrie țării, sau măcar de a mai călca turc pe pămînt românesc, să aibă să primească acești bani de la solii ocrotitorilor noștri la Constantinopole“ [41].

Pentru a arăta mai amănunțit drepturile lor și capitulațiunile pe cari ele se întemeiau, deputații redactează *atunci* și prezintă lui Orlov la 30 august [42] 1772, probabil în urma cererei lui, următoarele acte:

1. Supunerea Țării Românești la Turc (sub Mircea).
2. A doua supunere sau închinare (sub Laiot).
3. Firmanele cari întăresc privileghiurile Țării.
4. Stricăciunea privileghiurilor și ruinarea Țării Românești.
5. Despre zahereaua de toamnă și de primăvară [43].

În aceste acte se află pentru prima oară expuse condițiunile cu cari se făcuseră cele 2 închinări din timpul lui Mircea și Laiot, a căror amintire fusese conservată de tradiție [44].

Plăzmuirea lor este acum pe deplin dovedită [45]. Împuternicitul rus n-a făcut, însă, uz de ele, deoarece peste cîteva zile [5 sept. st.n.] congresul s-a împrăștiat [46]. Neputîndu-se ajunge la o înțelegere asupra punctului privitor la libertatea tătarilor, chestiunea Principatelor nici nu fusese adusă în discuție.

---

[41] *Genealogia*, p. 492—95.

[42] Stil nou, deoarece Orlov părăsește congresul la 24 aug. st. v. (Stolnicul Dumitrache, p. 409).

[43] *Genealogia*, p. 495—508.

[44] Tradiția închinării sub Mircea e mai nouă și o aflăm întîia dată în *Istoriile domnilor Țării Românești*, scrise de Radu Popescu și atribuite lui Constantin Căpitanul Filipescu, ed. Iorga, p. 13. „Deci, după ce au făcut Mircea Vodă aceste izbînde, văzînd obrăznicia turcilor, s-au împăcat cu ei și le-au fost dînd *plocon*, pentru ca să se odihnească țara cu pace“. Tradiția cea mai veche era că țara fusese închinată sub Laiot. Istoria Țării Românești (Cronica cantacuzinească, atribuită Ludescului) ed. Ioanid p. 4; *Istoriile*, p. 25— Cf. *Istoriile domnilor Țării Românești* de Radu Popescu Vornicu, ediția critică de Const. Grecescu, București, 1963, p. 14 — se va cita în continuare *Istoriile*... ed. Grecescu; *Istoria Țării Românești 1290—1690. Letopisețul Cantacuzinesc*, ediție critică de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 4; se va cita în continuare *Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. Grecescu-Simonescu).

[45] N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 68 n. 3, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. Iorga, p. 25, n. 1; Același: *Geschichte des rumänischen Volkes, im Rahmen seiner Staatsbildungen*, II, p. 76—77.

Pe cît de bine cunoscute sunt demersurile deputațiunii din Țara Românească pe lîngă delegații congresului pentru a obține autonomia, domnul pămîntean și micșorarea haraciului, pe atît de nelămurită este acțiunea boierilor și clerului din Moldova. Că și din partea lor s-au făcut intervențiuni în același sens, este, prin însăși firea lucrurilor, în afară de orice îndoială. Pînă la cunoașterea rapoartelor delegaților ruși — izvorul de căpetenie care va lămuri definitiv chestiunea — trebuie să ne mulțumim deocamdată cu următoarele știri care confirmă în mod netăgăduit această participare. În scrisoarea muntenilor către Thugut, amintită mai sus, se vorbește despre drepturile amîndurora țărilor: Principatele moldo-române au stătut totdeauna slobode supt domnia lor pămînteană. Dintr-un raport adresat de Zegelin la 13 august lui Frederic II, aflăm că pe lîngă deputația munteană i se prezentase și una moldoveană spre a-l ruga să stăruie la încheierea păcii, pentru îmbunătățirea soartei lor [47]. Această mărturie despre acțiunea moldovenilor, alături de munteni, pe lîngă delegații congresului de la Focșani, este, pentru chestiunea noastră, de mare importanță. Ce poate fi în adevăr mai natural, decît să admitem că atunci cînd boierii munteni plăzmuiau vechile lor capitulațiuni cu Poarta, moldovenii, cari lucrau alături de ei, prin aceleași mijloace și pentru atingerea aceluiași scop, să fi făcut, în ceea ce-i privește, același lucru? Ceea ce unii căutau să dovedească prin „învoiala“ lui Mircea și „tractatele“ lui Laiot Basarab, ceilalți susțineau prin hatișerifurile date lui Bogdan și Vasile Lupu. Presupunerea că „Tractaturile“ au fost alcătuite cu această ocaziune ne apare astfel foarte îndreptățită. Există, însă, o dovadă decisivă că ele au fost scrise înainte de 1774, ceea ce dă acestei ipoteze valoarea unui *adevăr istoric.*

Tractatul de la Kuciuc Kainargi, încheiat la 21/10 iulie 1774, conține în articolul XVI, privitor la Principate, o dispozițiune rămasă pînă acum neînțeleasă. Prin alineatul 8 al acestui articol se prevede că după trecerea termenului de scutire, plata haraciului se va face la fiecare 2 ani, prin deputați trimiși la Constantinopol și că orice alte dări, impuse de demnitarii turci peste haraci, se vor suprima. Principatele avînd a se bucura în viitor de aceleași privilegiuri *„de cari s-au bucurat în timpul domniei Sultanului de fericită amintire Mahomet IV, prea iubitul tată al Maiestății sale Sultanului“* [48].

---

[46] Stolnicul Dumitrache, p. 409.

[47] „Übrigens haben sich auch die Landstände der Moldau und Walachei... bey mir ad essiret und um Eurer Königlichen Majestät Vorwort bey dem Friedenschluss gehethen, darmit ihr Schicksall bey solcher Gelegenheit erträglich werden möge“ N. Iorga, *Acte și fragmente,* II, 68. Dacă o asemenea intervenție nu s-a făcut și pe lîngă Thugut, care în rapoartele sale asupra congresului vorbește numai de munteni, lucrul este explicabil; niște îndelungate certe de graniță, cari duraseră tot secolul al XVIII-lea, fiind curmate odată cu izbucnirea războiului printr-o ocupație brutală îndreptățeau boierimea moldoveană să vadă în austriaci pe dușmanii lor.

[48] „Ma concedere, che godano quegli stessi vantaggi, de'quali hanno goduto nel tempo del Regno del degno di memoria Sultano Mehmet IV, l'amatissimo *Genitore* di Sua Sultanea Maestà“. Tractatul a fost redactat în limbile italiană, rusească și turcească. O copie a textului italian s-a tipărit într-o scriere contimporană, neaccesibilă la noi, *Storia dell' Anno 1772,* de unde a fost apoi reprodusă, împreună cu o traducere franceză, autorizată de ruși, în vol. II al răspînditei colecțiuni a lui G. Fred de Martens: *Recueil de Traités,* p. 286—320 (ed. II din 1817). Traducerea franceză a fost publicată și de d. D. A. Sturza și C. Colescu-Vartic în *Acte și documente relative la istoria renașterei României,* I, p. 133. La Martens s-au strecurat 2 erori: cifra 2 s-a înlocuit cu 5 (ogni 5 anni în loc de ogni 2 anni) și s-a lăsat pe din afară numele Sultanului Mehmet, Cf. Raicevich, *Osservazioni storiche naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia,* Napoli, 1788, p. 267. În trad. germană la Sulzer *op. cit.* V, p. 681—72, iar în franțuzește, din englezește, la Wilkinson. *Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de La Valachie,* 1821, p. 200.

În redacțiunea acestui alineat s-a strecurat o evidentă eroare: tatăl Sultanului Abdulhamid I, care domnea în momentul cînd se încheie pacea, n-a fost Mahomed IV (1649—1689), care-i era moș, ci Ahmed III (1703—1730) [49]. Pentru a se înlătura această confuziune, în traducerea franceză, autorizată de ruși, s-a lăsat la o parte numele Sultanului, spunîndu-se numai că Principatele urmau să se bucure de aceleași avantagii, pe cari le avuseseră *„în timpul domniei defunctului Sultan"* [50]. Înțelesul acesta nu se poate admite; interpretarea pe lîngă că este arbitrară e și neverosimilă, deoarece e neîndoielnic că, ceea ce se urmărise prin introducerea acestei clauze, era tocmai o ușurare a sarcinilor și o îmbunătățire a situației, pe care Principatele o avuseseră sub Mustafa III (1757—1773), fratele și predecesorul lui Abdulhamid. În tractat se vorbește de privilegiile din timpul lui Mahomet IV, *tatăl Sultanului* domnitor. Se înțelege că dacă fusese vorba de tatăl lui Abdulhamid, atunci în loc de Ahmed III s-a trecut din greșeală Mahomet IV. Dacă, însă, dimpotrivă intențiunea celor ce negociaseră tractatul era ca Principatele să revină în adevăr la situațiunea pe care o avuseseră în timpul lui Mahomet IV atunci cuvintele „l'amatissimo genitore", cari arată filiațiunea, sunt o scăpare de condei în loc de „l'amatissimo avo".

Unde este greșeala, de altfel explicabilă prin repeziciunea extraordinară cu care s-a negociat și redactat tractatul [51], se poate stabili cu ușurință.

Feldmareșalul Rumianțov, după ale cărui instrucțiuni se condusese negociatorul rus, prințul Repnin, anunțînd mitropolitului, la 28 iulie, încheierea păcii și dispozițiunile privitoare la Principate, îi scrie că s-a hotărît ca țara „să aibă voie să se folosească cu toate acele odihne cu cari s-au folosit *în vremile împăratului Sultan Mehmet"* [52]. Boierii, atît cei din Țara Românească, cît și cei din Moldova, referindu-se, în petițiunile ulterioare, la această dispozițiune a tractatului, vorbesc întotdeauna de privilegiile din timpul lui Mahomet IV [53]. Tot astfel se înțelegea lucrul și la Constantinopol. În hatișeriful de la 4 noiembrie 1774, prin care se confirmă moldovenilor, îndată după numirea lui Grigore Ghica, privilegiile de mai înainte. Sultanul spune că „după cum *în vremea împărăției celui ce lăcuește în rai, prea slăvit strămoșu meu Sultanul Mehmet han* (asupra căruia să fie vărsate repejunele ertării) așa și acum se va pune căutare și silință de-a pururea la pronomiile și odihna voastră din partea împărăției mele și de către marii mei viziri, cum și de către înțelepții mei epitropi" [54].

Este prin urmare bine stabilit că prin tractatul de la Kuciuc Kainargi s-a hotărît și, cu toată greșeala strecurată în redacțiune, tot astfel s-a și înțeles în urmă, ca în privința Principatelor, să se revie la privilegiile pe cari ele le avuseseră pe vremea Sultanului Mahomed IV (1649—1687). Dar pentru ca rușii să stăruie a se prevedea în tractat clauza aceasta în favoarea țărilor române, a trebuit, firește, să fi fost solicitați, dîndu-li-se în același timp și unele informațiuni asupra stării de lucruri de atunci. De cine? În actele prezentate de munteni la Congresul din Focșani nu se face nicăieri mențiune despre Mahomet IV, sau cel puțin despre relațiunile țării cu Poarta pe timpul lui. Ceva mai mult. Numai după încheierea păcii, și în urma înștiințării verbale a lui Rumianțov despre inserarea acestei clauze, mitropolitul și boierii îi comunică cari fuseseră pe acea vreme situațiunea și privilegiile Țării Românești [55]. Așa stînd lucrul, nu e deloc probabil ca o asemenea cerere să fi pornit de la ei, căci altfel n-ar fi lipsit să o arate atunci cînd prezintaseră privilegiile lor, și nu era nevoie să o repete după încheierea păcii, și încă în mod vădit ca o informație comunicată pentru prima oară. Rămîn deci moldovenii și bănuiala se transformă în convingere dacă reamintim că „Tractaturile" sînt singura scriere în toată literatura noastră istorică, în care e vorba de un hatișerif dat de Mahomed IV, *prin care s-ar fi reconfirmat privilegiile acordate la închinare cu excepția peșcheșului transformat în haraciu și urcat la 10.000 de galbeni.*

---

[49] Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*, ed. 2, 1836, IV, p. 650 și *Geschlechtstafeln und Folgen von Herrschern und Grossbeamten*, de la finele volumului, p. 689—90.

[50] Martens II, p. 304; D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, I, p. 132. Interpretarea aceasta a fost admisă și de d. A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, V, p. 193—4.

[51] Hammer, p. IV, 657—59.

[52] V. A. Ureche, *Documente dintre 1769—1800*, în *An. Ac. Rom.* ser. 2, Vol. X, p. 273—5. Scrisoarea mai fusese publicată o dată, cu unele greșeli, și în *Arhiva Românească*, I, p. 239.

[53] *Uricariul*, VI, p. 420, 422, 453—55; *Genealogia*, p. 537.

[54] *Uricariul*, VI, p. 445.

Enigmatica dispozițiune din tractatul de la Kuciuc Kainargi se explică: ea fusese stipulată în urma intervenției moldovenilor și „Tractaturile n-au servit de justificare. Scrierea aceasta a trebuit prin urmare să fie alcătuită înainte de 1774. Pe temeiul celor arătate mai sus cred că pot afirma cu toată siguranța că în timpul Congresului de la Focșani, cînd contele Orlov, în vederea propunerii pe care avea s-o facă cu privire la independența Principatelor, a cerut celor două deputațiuni să-i arate cari erau vechile lor privilegii, muntenii au redactat actele, cari cuprindeau condițiunile, reconstituite atunci pentru întîiași dată, ale celor 2 închinări, din timpul lui Mircea și Laiot, iar moldovenii au alcătuit, pe temeiul lui Cantemir și în vederea năzuințelor lor, scrierea, atribuită la început pentru mai multă temeinicie lui Nicolae Costin, iar mai tîrziu intitulată *Tractaturile vechi ale Moldovei cu Poarta Otomanicească.* Următorul fapt vine să întărească și mai mult adevărul acestei concluziuni: comparînd ideile din Tractaturi cu cele exprimate de moldoveni după încheierea păcii, găsim între ele o deplină consonanță. În arzul de la 30 august 1774, trimis Porții prin spătarul Ioan Cuza și postelnicul Ienachi Chirica [56], ei se roagă ca „arătînd către dînșii prea înalta împărăție nemărginita ei milă cu îndestulare, să le dea desăvîrșit înalta ascultare la plecatele noastre cereri, cari *au să le arate prin osăbită plecată carte cu pecețile tuturor întărită, în care să cuprind cele vechi ale noastre pronomii.* Și de vreme ce stîngirea memlechetului nostru și neorînduiala la fieștecare trebi, curge ca din cea dintîi și aleasă pricină, pentru că intră la domnia pămîntului acestuia străinii și neispitiți la chiverniseala acelor pămîntești a noastre trebi și pricini, încă și cele aduse azluri (schimbări a domnilor) și cele unile peste altele adesă mucarerurí ale domnilor noștri. *Iar cel mai ales temei a așezării cei vechi a noastre autonomii fiind ca domnii noștri să se aleagă păn la sfîrșitul vieții de la pămînteni și să nu se schimbe adesea, nici într-altfel să se supere* și acest fel de rugăciuni ale noastre totdeauna cu nemărginită blîndețe să asculta, acum cu cucernicie ne rugăm, ca cel mai dinainte domn al nostru Imirlet Zadea, Grigorie Alexandru Ghica să se orînduiască domn la domnia pămîntului nostru" [57].

Între „pronomiile cele vechi" de care se face mențiune, trimise „prin osăbită carte cu pecețile tuturor întărite", figurau în primul rînd dreptul țării de a-și alege domn, care să rămîie în scaun pînă la sfîrșitul vieții sale și stabilirea haraciului, ca în vremea lui Mahomet IV, adică tocmai acele privilegii pentru a căror îndreptățire și documentare fuseseră scrise „Tractaturile" [58].

---

[55] *Genealogia*, p. 537.

[56] *Uricariul*, VI, p. 427, 429. Stolnicul Dumitrache, p. 460.

[57] *Ibid.*, VI, p. 419–422.

[58] *Uricariul*, VI, p. 422.

Ghica a fost în adevăr numit, se înțelege că nu pe baza „pronomiilor“, ci numai prin stăruința rușilor. Punctul privitor la micșorarea haraciului, deși prevăzut în tractatul de pace, n-a fost, însă, adus la îndeplinire. Cînd Poarta a cerut boierilor să-i dovedească la ce sumă se urcau dările lor pe timpul lui Mahomed IV, ei n-au putut s-o facă. Hatișeriful nu se păstrase, fiind, după Cantemir, ars de Sobieski în 1686. În Condicele de cheltuieli nu se găsea nimic, deoarece agenții de la Constantinopol înaintau socotelile de bani dați turcilor, domnilor și nu vistieriei, iar cu schimbarea prea deasă a acestora ele se pierduseră. Pentru Țara Românească cele mai vechi socoteli erau de abia din anii 1766—67 [59]. În sfîrșit nici în istoriile turcești, nici în cele creștine nu se făcea vreo mențiune. În astfel de împrejurări singura speranță a boierilor, exprimată și de autorul „Tractaturilor“, era că hatișerifurile cu vechile lor privilegii trebuiau să se fi păstrat în arhivele Porței [60]. Rezultatul acesta constituie o nouă confirmare a concluziunilor la cari am ajuns cu privire la știrile pe baza cărora fusese alcătuită scrierea atribuită lui Nicolae Costin.

IV

În „prelucrarea“ din manuscriptul vornicului Alecu Beldiman textul primitiv al „Tractaturilor“ a fost modernizat, amplificat și întregit. Autorul prelucrării a înlocuit, după cum am văzut, unele cuvinte vechi prin altele mai noi și a refăcut povestirea, dîndu-i o formă mai dezvoltată. Întregirea, care cuprinde greșeli tot așa de mari ca și acelea de care este plină întreaga scriere, privește încălcările, în număr de trei, pe cari le-a suferit „tractatul“ lui Bogdan, în cursul secolului al XVIII-lea:

1. Sub Mihai Racoviță, tătarii din Bugeac, cari erau strîmtorați în ocurile lor, au cerut de la domn în 1716, o bucată de pămînt, de 32 ceasuri ungul și 2 latul, pe care el știind că și fără voia sa, tot vor lua-o, le-a acordat-o. Poarta nu numai că nu s-a împotrivit la această cerere, ba a găsit-o chiar îndreptățită, spre marea pagubă a Principatului [61].

---

[59] Bauer, p. 340, cf. 255.

[60] Engel, *Geschichte der Moldau und Walachei* II, p. 39, după memoriul primit, von einen sachkundigen Manne, der kein walachischer Eingebohrner ist“ : „Le maggiori speranze de buoni Valachi e Moldavi tutti si appoggiavano sopra l'articolo, dove la Porta si obliga di far loro godere i vantaggi e privilegi, che avevano sotto il regno di Sultan Mahomet IV, ma il bello e che nulla avevano da produrre ne dai loro registri, ne da storie Turche o Christiane, e pretendevano, che i Turchi li rivangassero ne loro archivi“.

[61] În realitate faptul s-a petrecut cu totul altfel: Pe timpul războiului dintre ruși și turci (1711), locuitorii moldoveni din vecinătatea Bugeagului fugiseră. Două neamuri tătărești din apropiere, neavînd pămînt îndeajuns, intervin pe lîngă Hanul Devlet Gherei, ca să stăruie la Poartă să li se dea lor locul rămas pustiu, sub cuvînt că ar fi împărătesc. În același timp vornicul Lupu Costachi, care era închis la Varna, împreună cu Antohie Jora hatmanul și Macsut postelnicul din porunca vizirului, făgăduiește hanului mai multe sate pe Prut, dintre cari unele streine, dacă va mijloci să i se dea drumul. Astfel au pus tătarii stăpînire pe acea întindere de loc, lungă de 32 de ceasuri și lată de două, pe care apoi Poarta le-a confirmat-o cu condiție să-i plătească zeciuială. Mihai Racoviță a intervenit la Constantinopol (1719) ca să-i scoață de acolo și să se restabilească vechiul hotar al lui Halil pașa. Cercetarea care s-a orînduit a dovedit că pămîntul acela aparținea în adevăr Moldovei, dar după rugăciunea tătarilor li s-a lăsat și mai departe să-l stăpînească, plătind domnului „zeciuială din roada pămîn-

2. A doua încălcare, săvîrșită la 1725, în domnia lui Nicolae Mavrocordat, a fost transformarea cetății Hotinului cu ținutul său în raia, prin care s-a dat țărei cea mai vătămătoare lovitură, clerul și boierii fiind lipsiți de moșiile lor din acea parte, norodul călcat prin necontenita trecere a oștilor și prin jafurile garnizoanei, iar cheltuielile peste măsură sporite.

3. La aceste răutăți și asupreli s-au mai adăogat apoi și „schimbările cele adesea și fără de vreme a domnilor, una din pricinile cele mai mari, care aducea țara în ticăloșie“ [62].

În manuscriptul lui Beldiman această prelucrare s-a păstrat, după cum am văzut, laolaltă cu mai multe scrieri privitoare la evenimentele din anii 1821—22. Apropierea nu este întîmplătoare. Răscoala grecească și cu deosebire sprijinirea ei pe față de către Mihai Șuțu, a fost pentru boierimea moldoveană un prilej favorabil pentru a cere Porții înlăturarea grecilor și domnia pămînteană. Chestiunea tractatelor de odinioară și privilegiile, pe cari ele le consfințeau, apare cu această ocazie din nou la lumină. Dintre multele arzmagzaruri adresate Porții după fuga lui Mihai Șuțu (29 martie 1821) și pînă la numirea lui Ioniță Sturza (29 iunie 1822), se cunosc până acum numai două, și în fiecare cererile exprimate se întemeiază pe vechile privilegii ale țării.

În arzul trimis la 28 sept. prin vornicul Teodor Balș, boierii refugiați la Cernăuți, după ce arată nedreptățile pe cari le-a suferit țara de la fanarioți, se roagă a fi scăpați de stăpînirea lor, cerînd „să se milostivească către noi prea puternica noastră împărăție, prin așezămîntul sfîntului său înfrumusețat Hatișerif, *după cel dintîi sfînt așezămînt,* ca să aibă țara oblăduirea întru sineși prin pămînteni, păzind numirea domnii *și cele dintru început privilegiuri*, cari s-au revărsat țării pînă acum“ [63].

După sosirea lui Balș la Iași, boierii rămași în țară, aparținînd în majoritate stărei a doua, aflînd despre arzul refugiaților, fac și ei unul, arzul ciocoilor, cum îl numeau cei dintîi, în care se vorbește despre privilegiile țării și călcarea lor de către domnii fanarioți, într-un chip care reamintește adaosul din prelucrare: „Milostivește-te prea puternicule împărate, ascultă glasurile nevinovatului norod și hărăzește nouă prin înalt vrednic de închinăciuni alt Hatișerif *pronomiile obiceiurilor ce din vechi au avut norodul Mol-*

---

tului și cîte un ort și de pe alte bucate alăm“. În anii următori, tătarii s-au întins însă și mai departe, din care cauză Grigore Ghica (pe la 1729) se plînge din nou Porții, izbutind a obține un hatișerif prin care se reda țării pămîntul uzurpat în urmă (*Letop.* II, p. 136, 344, 359; III, p. 138—9, 166).

[62] *Letop.*, III.

[63] Publicat pentru prima oară în *Foaia pentru inimă, minte și literatură,* din 1840, no. 41, de unde a fost apoi reprodus în *Uricar* VI, p. 123 și fără partea de la început în *Letopisețe,* III, p. 465—67. Un alt arzmagzar fusese făcut în iulie (Scrisoarea lui Bucșănescu către mitropolitul Veniamin Costache, în Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldaviei și Sucevei,* p. 163). Acela despre cari vorbesc boerii într-o scrisoare din februarie 1822 către consulul rusesc, a fost, probabil, trimis prin noiemvrie—decemvrie 1821, după ce refugiații au văzut că cel expediat prin Balș n-a ajuns la Poartă. După rezumatul pe care-l dau, pare să fi fost foarte interesant: „ci mai ales în Magzarul am spus expres epocile tratatelor față cu Protectoarea prin patru Hatișerife edate, mulțumindu-ne cu acele prerogative. Numai o singură cerire am adăogit adică eliberarea noastră de jugul fanariot și să ni se dea guvernarea țărei, ca din vechime, *aducînd exemplu epoca supunerii țării la anul 1529, a capitulațiunei*, ca domnitorii să fie moldoveni, aducînd exemple și tratatul de la Kaenargi la capitul 16 și 8 a acelui cap, în care expres Protectoarea Rosie o au dispus ca să fie domnitor din pămînteni, după cum pe timpul lui Mohamed IV, să fie și dragomanii din pămînteni“ (Erbiceanu, p. 203).

daviei, care din vreme în vreme s-au pierdut mai de tot ființa lor din întrebuințările cele rele a domnilor greci, ce au fost orînduiți oblăduitori pămîntului“ [64].

Pentru ca boierii să fi putut vorbi Porței în 1821 în mod așa de lămurit de „hatișeriful dintîi“ de „privilegiurile dintru început“ ori de „pronomiile obiceiurilor ce din vechi au avut norodul Moldovei“ au trebuit, desigur, să le fi cunoscut și singura scriere în care se aflau era „Tractaturile“, a căror prefacere și întregire își găsește, ca și conservarea lor la un loc cu alte scrieri privitoare la întîmplările din anii 1821—22, îndreptățirea.

Cu cîțiva ani mai înainte ca scrierea pe care am analizat-o să fi fost dată la lumină, un publicist francez, Felix Colson, care era în strînse legături cu Câmpineanu [65] și tinerii români de la Paris [66], din îndemnul cărora publicase în cursul anilor 1838—1839 mai multe scrieri asupra Principatelor, a tipărit în jurnalul *Le National* (noiembrie 1839) un tractat, necunoscut pînă atunci, al lui Bogdan cu turcii. Din *Le National* a fost apoi reprodus de *Courrier français* în numărul de la 22 noiembrie 1839 și de aci de *Gazeta de Transilvania* [67].

Cuprinsul acestui tractat, deosebit de acela din scrierea alcătuită în 1772 este următorul:

„Tractat încheiat între Soliman, Împăratul otomanilor și între Bogdan Prințul domnitor al Moldovei, la anul 1513.

I. Împăratul cunoaște că Moldova s-a înfățoșat cu a sa bună primire și fără vreo împotrivire prin făgăduința supunerii către Imperiul Otoman.

II. Nația moldoveană se va bucura ca și din vechime de ale ei slobozenii fără vreo supărare și fără să poată Poarta Otomană să-i aducă vreo piedică; pravilele, obiceiurile, drepturile și prerogativele acestui pămînt vor fi pentru totdeauna nevătămate.

III. Domnitorii slobod vor întrebuința stăpînirea lor în acest pămînt ca și mai înainte, fără ca Poarta Otomană să se poată amesteca cu vreun chip, de-a dreptul sau lăturalnic.

IV. Poarta Otomană asemenea nu se va amesteca nici la un fel de pricină sau gîlceavă particulară, ci Domnitorul cu senatul său vor lua parte la asemenea, fără ca înalta Poartă să poată, lăturalnic sau de-a dreptul, la orice prilej a face vreo oprire.

V. Moldova va păzi hotarele sale neatinse și întru toată nestrămutarea lor.

VI. Religia otomană este oprită în toată Moldova.

VII. Nici un mahometan nu va ținea în Moldova, ca proprietar, nici pămînt, nici casă, nici dugheană, nici nu va lăcui în țară supt cuvînt de comerț decît pe o vreme prescrisă de Domnitor.

VIII. Comerțul Moldaviei va fi slobod pentru toate națiile neguțătoare, însă turcii vor avea protimisire mai mult decît oricare nație pentru a cumpăra producte din țară, pe cari le vor negoția cu bună tocmeală la Galați, Ismail și Chilia, fără să poată a să înainta mai departe înlăuntrul țării, fără înadins voia Domnitorului.

---

[64] Publicat întîi de Erbiceanu, *op. cit.*, p. 215 și mai în urmă de V. A. Ureche, în *Documente relative la anii 1800—1831*, în *An. Ac. Rom.*, s. 2, vol. X, p. 306.

[65] V. articolul lui St. Periețeanu-Buzău, publicat în ziarul *Traian*, 1869, p. 151—152, asupra căruia mi-a atras atenția prietenul meu G. Bogdan-Duică.

[66] Felix Colson, *Coup d'oeil rapide sur l'état des populations chrétiennes de la Turquie d'Europe*, Paris, 1839. „Plusieurs chrétiens tributaires de la Turquie d'Europe, qui se trouvent à Paris... mont engagé à jeter un coup d'oeil rapide sur leur position“, p. 3.

[67] No. 5 din 28 ianuarie 1840.

IX. Titlul de neatîrnată se va păzi cătră Moldova, carele i să va însemna și în toate scrisorile ce Poarta otomană ar trimite Domnitorului.

X. Turcii, pe cari îi va trimite Poarta cu scrisori către Domnitorul nu vor trece Dunărea, ei vor sta de cealaltă parte a rîului și vor da depeșele lor la pîrcălabul de Galați, pentru ca el să le trimită la curierii trimiși de către Poarta Otomană.

XI. Domnitorii nației moldovene se vor alege de către staturile țării[1] și se vor cunoaște de către Poartă, fără să poată ea a se amesteca la alegere, sau să povățuiască, sau să aducă cea mai mică greutate ori împotrivire.

XII. Țara va fi apărată de către Turcia în toate întîmplările, cînd nația moldoveană îi va cere sprijinire și apărare.

XIII. Pentru toate aceste folosuri nu va da țara Porții Otomane alta decît un prezent de 4 000 galbeni anual" [68].

Astfel provenienței acestui tractat, apărut într-o vreme cînd românii protestau pe baza vechilor capitulații, cari le garantau autonomia împotriva aplicării în Principate a convențiilor comerciale încheiate de Poartă cu celelalte puteri [69], Colson nu da nici o lămurire, afirmînd numai că el nu era cunoscut decît cabinetelor de la Petersburg și Constantinopol [70].

El însuși nu-l aflase decît în ultimul moment, deoarece pe timpul cînd scria cele 2 lucrări asupra Principatelor apărute la Paris în cursul aceluiași an [71], nu avea asupra închinării Moldovei, pe care o pune în 1513 [72], alte știri decît acelea din Cantemir, de unde reproduce și explicația pierderii tractatului. „Les originaux des traités moldaves avec la Turquie ont été brulés. Le pays n'en a plus; on pourrait en trouver les textes dans les archives de la sublime Porte" [73]. Sursa de unde luase Colson tractatul lui Bogdan o arată, cîțiva ani mai tîrziu (1845), Kogălniceanu într-o notiță: „Tractatul încheiat la 1512 între Poarta Otomană și Moldova, care în anii trecuți s-au publicat în *Courrier français* și în alte jurnaluri străine precum și în *Gazeta de Transilvania* s-au scos din niște fragmente istorice... scrise de către Șambelanul Balș, ce zice că au luat copia acestui tractat din Archivele Varșaviei în vremea cînd se afla pe lîngă Stanislav Poniatowski, cel de pe urmă rigă al Poloniei" [74]. Scrierea lui Balș avea următorul titlu: *Fragments de l'état de la Moldavie depuis qu'elle a été demembrée de l'empire romain, jusque et compris la regne de Stephan dernier prince indépendent de Moldavie*" [75]. Ea n-a fost tipărită niciodată, și pînă acum, dacă se mai păstrează, manuscrisul n-a ieșit încă la lumină. Nu cunoaștem prin urmare nici timpul cînd a fost alcătuită, nici izvoarele pe care se întemeia, nici tendința urmărită. Tot așa de puțin lămuriți suntem și asupra autorului: împrejurările în cari ajunsese șambelanul regelui Poniatovski, dacă faptul este adevărat, ca și întreaga lui viață, ne sunt cu totul necunoscute[76].

---

[68] Reprodus din *Gazeta de Transilvania*, cele 2 ziare franceze, *Le National* și *Courrier français*, neaflîndu-se în bibliotecile noastre.

[69] Felix Colson, *Précis des droits des Moldaves et des Valaques, fondé, sur le droit et sur les Traités*, Paris, 1839, p. 5—6. Tradusă și în românește de d-l D. A. Sturdza, sub titlul: *Scurtă descriere a drepturilor moldovenilor și a muntenilor fundate pe dreptul gintelor și pe trataturi.* Iași, 1856. Fermanul prin care se comunică lui Mihai Sturza tractatul comercial cu Franța, în Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Supl. I, vol. VI, publicate de D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, p. 626—8.

[70] În realitate actul nu era cunoscut, cel puțin ca un document autentic. Cercetările făcute spre a-i da de urmă în arhivele turcești, de agenții Principatelor la Poartă, din ordinul consilierului de stat rus Mayros, fost inspector general al carantinelor în Principate, n-au dat nici un rezultat. Vezi articolul reprodus din *Ost-Deutsche Post*, de I. F. Neigebauer, în cartea sa: *Die staatlichen Verhältnisse der Moldau und Walache in geschichtlicher Zusammenstellung der auf das öffentliche Recht bezüglichen Verträge*. Breslau, 1856, p. 24.

[71] *Précis* etc. și *De l'état présent et de l'avenir des principautés de Moldavie et de Valachie* Paris, 1839.

[72] *Précis*, p. 12.

[73] *De l'état présent* etc. p. 328.

[74] *Arhiva Românească*, ed. 2, II, p. 266.

[75] *Arhiva Românească*, ed. 2, I, p. 78.

Transmis în asemenea condițiuni, tractatul publicat de Colson nu poate să inspire o prea mare încredere în autenticitatea lui. Pe de altă parte și povestea aflării în Arhivele din Varșovia se prezintă tot așa de suspectă. Arhivele acestea fuseseră cercetate mai înainte și au fost și de atunci încoace de o sumă de scriitori și în diferite rînduri, fără ca să se fi aflat vreodată cea mai mică urmă de existența lui. Costache Negri, care avusese un rol însemnat în evenimentele de pe la 1840—48, mărturisea într-o scrisoare adresată unui bucovinean la 15 februarie 1872, că izvorul de unde Colson luase acest tratat, nu era „binedovedit“[77].

Făcînd, însă, abstracție de împrejurările în cari s-a aflat și de felul cum s-a transmis, cuprinsul însuși al tractatului ne oferă dovada luminoasă a neautenticității sale, deoarece se spune că a fost încheiat între *Soliman* și *Bogdan*, în anul *1513*, cînd este știut că Soliman ajunge sultan (sept. 1520) peste trei ani și jumătate de la moartea lui Bogdan (18 aprilie 1517) și cu 7 ani mai tîrziu decît pretinsa dată a încheierii tractatului. Greșeala aceasta se datorește lui Cantemir[78], după spusele căruia se și pusese mai înainte închinarea către turci pe vremea lui Rareș, și ea dovedește că tractatul lui Colson este în realitate tot așa de puțin autentic ca și cela făurit în 1772[79].

---

[76] Se pare că-l chema F(ilip). Vezi *Steaua Dunării* din 9 februarie 1856.

[77] *Gazeta Bucovinei*, no. 101 din 23 decemvrie 1883 (semnalat de Duică).

[78] *Istoria Imperiului Otoman*, I, p. 272—76.

[79] Pretinsa lui aflare în arhivele din Varșovia a fost, desigur, inspirată de notița cu care Dionisie Fotino însoțise tractatele Țării Românești: „Cuprinderea acestor documente am găsit-o într-o cărticică ce mi-a dat-o fericitul întru memorie Alexandru Văcărescu, carele o poseda de la tatăl său Banu Enache Văcărescu, carele și acesta le-au căpătat cu mare cheltuială de bani după condicele împărătești, pre cînd se afla la Constantinopole“ *(Istoria generală a Daciei*, trad. Sion, III, 218 n.). D-l Iorga a arătat că Ienăchiță nu avea cunoștință de ele *Genealogia* 68, n. 31). Notița o pusese Fotino numai ca să le dea mai multă aparență de autenticitate. În *Genealogia Cantacuzinilor*, care le-a păstrat în forma lor primitivă, așa cum fuseseră alcătuite și prezentate rușilor, nu numai că nu se spune nimic despre aflarea lor la Constantinopol, dar boierii nici nu le-au prezintat măcar ca copii după acte originale. „Toate acestea se pot vedea chiar și în firmanele ce se făceau și pînă în cei de pe urmă ani“ (*Genealog.* 499). Nici în 1806, cînd frații Tanusli publică cronica lui Mihai Cantacuzino, nu se știa nimic asupra originei lor (*Istoria Țării Românești* de frații Tunusli, 66—70), născocită abia în 1818 de Fotino. Următoarele cuvinte ale lui Kogălniceanu, dintr-un articol publicat în *Steaua Dunării* din februarie 1856, pot servi de indicațiune, pentru a înțelege cum s-a născut apoi — prin imitație — povestea că tractatul lui Bogdan s-a aflat în Arhivele din Varșovia. „Dacă Principatele au dorit de a fi reprezentate la conferințe am trebuit să alergăm la izvoare mai sigure, spre a găsi textul cel adevărat al tractatului. *Și care izvoare au putut fi mai sigure după arhiva Turciei, decît arhivele Poloniei, țara cea mai interesată atunce de a cunoaște legăturile Moldaviei încheiate cu Înalta Poartă?*“

Pentru a caracteriza atmosfera timpului în care a ieșit la lumină tractatul publicat de Colson, reproduc aci următorul pasagiu dintr-o scrisoare pe care Antohi Sion o adresează, la 26 iulie 1840, lui Mihail Kogălniceanu, cu privire la un manuscript în care se află Necrologul lui Ștefan cel Mare:

„Odată cu săvîrșirea însărcinării pusă mie (de a copia în 1806 acel ms.) am prescris și pentru mine o copie de pe acel manuscript, pe care l-am avut pînă la 1831, cînd după cunoscutele de atunci împrejurări, rădicîndu-se toate hîrtiile din casa mea, între care era și acesta, *s-au perdut împreună cu alte interesante documenturi vechi și noui, între cari am avut și copia*

Cînd și acesta a fost apoi cunoscut, din scrierea publicată de Kogălniceanu (1845), părerile asupra lor s-au împărțit.

Nicolae Istrati [80], Neigebauer [81] și ceea ce este foarte curios însuși Kogălniceanu [82] au considerat ca textul cel mai autentic al capitulației lui Bogdan pe cel publicat de Colson [83]. Alții au admis, dimpotrivă, pe acela din „Tractaturi" fără să conteste autenticitatea celuilalt, care s-ar fi încheiat numai mai tîrziu. Astfel Istrati, revenind în o scriere apărută în 1856, asupra primei sale păreri, consideră acest tractat ca fiind încheiat în 1529, între Petru Rareș și Soliman [84]. Părerea aceasta împărtășită de cea mai mare parte dintre oamenii politici din acea vreme, ca frații Ioan și Dumitru Brătianu [85], Vasile Boerescu [86] etc., a fost combătută cu energie de Constantin Hurmuzachi.

Pornind de la faptul că în acest tractat nu se vorbea nimic de șoimi și cai și întemeindu-se pe aserțiunea din „Tractaturi" că hatișeriful lui Bogdan fusese reconfirmat fără nici o schimbare pe vremea lui Rareș și că tocmai sub Mahomed IV la 1643 s-a renunțat la șoimi și cai, ridicîndu-se peșchešul — transformat atunci în haraci — de la 4 000 la 10 000 galbeni. Hurmuzachi l-a atribuit lui Vasile Lupu. Prin cîteva modificări se înlăturau unele greutăți. Așa, cifra de 4 000 de galbeni, considerată ca o „licență" a celor ce publicaseră actul, a fost schimbată în 10 000, „greșala tipografică" care dăduse în lucrarea atribuită lui N. Costin 1643, îndreptată în 1634, și pentru ca să existe oarecari asemănare și cu tractatul lui Bogdan, fixat tot atunci la 1511, a cărui reconfirmare se pretindea că este, articolul 1 a fost lăsat la o parte, înlocuindu-l pur și simplu cu articolul 1 din acesta. Cu asemenea îndreptări și schimbări, pentru a căror potrivire Hurmuzachi avusese, cum spune singur,

---

tălmăcirii hatișerifului dat țării prin Tăutul Logofătul, scris chiar de Miron Logofătul și iscăli' de dînsul. Pre care după toată stăruința ce am întrebuințat nu le-am putut afla, rămînind cu neștearsă măhniciune pentru pierderea lor. Acum după ivirea *Arhivei Românești*, nădăjduiesc că vor reînvia asemenea documente". *Arh. Rom.*, I, p. 101—103.

Deși Kogălniceanu n-a dat nici o importanță acestei însemnări, d-l Sbiera, în niște note comunicate lui V. A. Ureche și publicate ca Addenda la sfîrșitul vol. I al *Operelor* lui Miron Costin, i-a atribuit traducerea hatișerifului dat lui Tăutul (p. 769). (Miron Costin, *Opere complete*, după manuscripte și note, cu o recensiune a tuturor codicelor cunoscute pînă astăzi, bibliografia lui Miron Costin, un glosariu lucrat de D. L. Șăineanu, portrete, facsimile diverse, de V. A. Urechia. Tipărită sub auspiciile Academiei Române, tom. I—II, București, 1886—1888, XIII + 800 p., + 1, f. pl.; XV + 656 + 12 f. pl.). Tot așa d-l Gâdei în *Cronicarii moldoveni din sec. XVII*, p. 178.

[80] În articolul „*Trăsuri din istoria Moldaviei sau testamentul prințului Miron I*", publicat în *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, no. 49 din 8 dec. 1847 (Nota de la p. 396).

[81] *Die staatlichen Verhältnisse* etc. p. 22—23. Anul 1513 e păstrat înlocuindu-se numai numele sultanului Soliman cu Selim.

[82] *Steaua Dunării*, 1856, p. 54. Se pare, de altfel, că Kogălniceanu avea serioase îndoieli asupra autenticității amînduror convențiilor. Răspunzînd unei învinuiri pe care i-o adusese Teodor Codrescu (Ziarul *Zimbrul* de la 11 februarie 1856) că de ce n-a preferat convenția din „Tractaturi" ca cea mai favorabilă Moldovei, el spune următoarele: Ne pare *rău, foarte rău* (și fiecare cititor va înțelege pentru ce) că *Zimbrul* ne silește, *mai ales acum*, să intrăm în discuție cu el despre mai multă sau mai puțină autenticitate a textului tractatului, încheiat de către Moldova cu Înalta Poartă. Numai dar fără de voia noastră sîntem siliți a-i răspunde... Sfârșind o repetăm încă o dată ne pare rău că *Zimbrul* au rădicat o asemenea chestie, cu totul făr de timp".

[83] Admis și în scrierea *Conferințele din Paris, Tractatul de pace împreună cu Protocoalele precum și Tractatele încheiate de România și Moldova cu Înalta Poartă.* București, 1856.

[84] *Despre puterea legislativă și privilegiile Principatelor Moldo-Române*, Iași, 1856, p. 17 și urm.

[85] Cel dintîi în *Mémoire sur le situation de la Moldo-Valachie depuis le traité de Paris* (Paris, 1857) p. 61—66 și urm. Dumitru Brătianu în *Lettres sur le circulaire de la Porte du 31 Juillet 1856, relative à la réorganisation des Principauté*, Berlin, 1857, p. 12.

[86] *România după tractatul de la Paris din 30 martie 1856*, Paris, 1857, p. 22.

„multă bătaie de cap", tractatul din 1513, încheiat între Bogdan și Soliman „după copia făcută de șambelanul Balș în arhivele Varșoviei", se transformă în tractatul din 1634 al lui Vasile Lupu cu Mahomed IV, care, însă, n-a ajuns sultan decît în 1648, firește, după aceeași copie [87]. În această formă, cele 2 acte au fost apoi publicate în no. 1 din *Buletinul ședințelor Adunărei ad-hoc a Moldovei* (Iași, 1 octomvrie 1857) al cărui redactor era Hurmuzaki [88].

V

Am stabilit în ce împrejurări și pe temeiul cărui izvor s-au produs tractatele Moldovei cu Poarta. Ne rămîne să examinăm dacă cuprinsul actelor făurite în 1772 și 1839 corespunde, și în ce măsură, adevărului istoric, așa cum se desprinde din izvoarele cunoscute pînă acum. Chestiunea se reduce, în realitate, la a cerceta valoarea arătărilor lui Dimitrie Cantemir, sursa de căpetenie, și am putea spune chiar singura sursă, pe care ele se întemeiază. Pentru aceasta este, însă, necesar să vedem mai întîi care era tradițiunea istorică internă, anterioară lui Cantemir, asupra primelor legături cu turcii.

Două dintre vechile cronice slavonești din Moldova, Cronica moldo-polonă [1359—1566] și cronica anonimă [1359—1504] conțin știrea că haraciul s-a început a se plăti turcilor în domnia lui Petru Aron (1455—57): „În anul 6962 (= 1454) s-au făcut domn Bogdan Voevod, fiul lui Alexandru Voevod. Domnit-au 2 ani și l-au tăiat Petru Voevod cel poreclit Aron, la Răușeni. Acesta au domnit apoi 2 ani. *În zilele acestui Voevod începură moldovenii a plăti bir turcilor*" [89]. Și în cea de a doua: „Iar Petru Voevod au domnit 2 ani. *Sub el au început a se da bir Turcilor*" [90].

Constatăm deci că în cele dintîi însemnări istorice, contimporane sau aproape contimporane cu faptele povestite, închinarea către turci, caracterizată prin plata birului, este pusă pe timpul lui Petru Aron. Ureche reproducînd în cronica sa, scrisă cu aproape 2 veacuri în urmă (1646—47), cuprinsul vechilor anale, transcrie, fără nici un adaos nou, și știrea despre închinarea țărei sub Aron [91]. Dar în cronica lui mai este vorba și de altă închinare, săvîrșită după îndemnul lui Ștefan cel Mare, de către fiul său Bogdan, prin mijlocirea logofătului Tăutul [92].

---

[87] Pentru toate aceste lucruri v. „Însemnările" trimise de Hurmuzaki lui Ioan Maiorescu, în corespondența dintre ei, publicată în *Convorbiri Literare*, an. XLI, no. din august—decemvrie. Rezumatul cercetărilor sale îl expune Hurmuzaki în nota cu care însoțește tractatul lui Vasile Lupu în *Buletin*: „Unii au atribuit acest tratat lui Petru Rareș, însă fără cuvînt: 1) pentru că după încredințarea ce aflăm în istoricii indigeni (Ureche, Cantemir, Neculai Costin), Petru Rareș au preferat a părăsi tronul decît să primească prefacerile tratatului lui Bogdan, cerute de sultanul Soliman; 2) pentru că sultanul Soliman, după venirea sa în Moldova, au întărit fără vreo prefacere tratatul lui Bogdan din 1511 (vezi mai sus citata scriere a log. Neculai Costin); 3) pentru că mai jos citatele cuvinte din monografia lui Neculai Costin despre tratatele Moldovei cu Poarta Otomană, nu lasă nici o îndoială, cum că prefacerea art. 9 al capitulației lui Bogdan, precum se vede în tratatul de față, adică sporirea sumei de 4.000 galb. la 10.000 galb. și desființarea dărei de șoimi și de epe, au urmat tocmai în epoha lui Vasile Lupul, și anume în anul întîi al domniei lui" (1634).

[88] Reproduse apoi în *Colecțiunea de acte și documente relative la istoria renascerei României*, de D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, vol. I, p. 4.

[89] I. Bogdan *Vechile cronice moldovenești pînă la Ureche* (București, 1891), p. 224.

[90] *Ibid.*, p. 238—39. Cronica și analele putnene și Letopisețul de la Bistrița. (I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria romanilor*, București, 1895, nu cuprind această știre) ⟨Cf. *Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan*, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959; pentru Cronica moldo-polonă, p. 178; pentru Cronica moldo-rusă, la p. 161; pentru Letopisețul de la Putna II, la p. 61 și p. 70⟩.

„Iar cînd au fost (Ștefan Vodă) aproape de săvîrșenia sa, chemat-au vlădicii și pre sfetnicii săi, boiarii cei mari și alți toți cîți s-au prilegit, arătîndu-le cum că nu vor putea ținea țara, cum o au ținut el, ci socotind din toți mai puternic pre turc și mai înțelept au dat învățătură să se închine turcilor... Bogdan Vodă dacă stătu la domnie gîndi să-și întărească lucrurile întîi cu vecinii și să-și arate nume bun. După învățătura tătîne-su, a lui Ștefan Vodă, trimis-au la Împărăția Turcilor pre Tăutul logofătul cel mare, cu slujitori, pedestrime, dărăbani de au dus birul 10 povări [93] de bani și s-au închinat cu toată țara la Sultan Suleiman [94], împăratul turcilor. Iar Împărăția de bucurie mare cu dragoste i-au primit și au dăruit toți banii Tăutului logofătului celui mare și i-au adus în țară și au zidit pre acei bani o sfîntă biserică în sat în Bălilești [95], ce iaste la ținutul Sucevei și trăiește pînă astăzi".

Mai înainte de a arăta care poate fi originea acestei știri nouă asupra închinării, trebuie să amintesc că cronica lui Ureche nu ni s-a transmis în forma ei primitivă, ci numai în 2 redacțiuni interpolate, una mai veche a lui Simion Dascălul (circa 1650—1670) și o alta mai nouă, pornind, însă, tot de la aceasta, a lui Nicolae Costin (1710—1712) [96]. Siguranța cu care Kogălniceanu a restabilit textul primitiv și căreia se datorește în parte că pînă astăzi n-avem încă o ediție critică a lui Ureche, s-a dovedit în urma observațiunilor rezultate din cunoașterea unui număr mai mare de manuscripte, că n-a fost îndreptățită. Ediția sa cuprinde unele lucruri cari în mod vădit aparțin adnotatorilor. Printre acestea d. Iorga înclină a vedea și pasagiul despre închinarea la turci pe cari îl atribuie cu dreptate lui Simion Dascălul [97].

---

[91] „Acest Petru Vodă Aron au început și au izvodit a da bir Turcilor" *Letop.* I. 151. Kogălniceanu a atribuit lui Eustratie Logofătul, următoarele cuvinte, cu cari se termină în unul din manuscripte domnia lui Bogdan: „Scrie la un letopiseț vechiu sîrbesc de Azarie călugărul izvodit, precum în zilele acestui Bogdan Vodă s-au început a da dajdie turcilor, și pentru aceia ne-am numit Bogdani pînă astăzi. Acest Bogdan Vodă este tatăl lui Ștefan Vodă cel bun" (*Letop.* I, 149, n. 2) Ms. acesta, astăzi no. 174 de la Academia Română, cuprinde însă, cronica lui Simion Dascălul. Adaosele scoase din letop(isețul) lui Azarie se datoresc unuia din copiști deoarece nu se află în niciunul din celelalte mss. ale lui Simion Dascălul. Mss. 169, 2506. Confuzia lui Azarie este de altfel, ușor de explicat ⟨Vezi *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă 1359—1595*... ediția critică de Const. Giurescu. București, 1916, p. 42 – se va cita în continuare Ureche, ed. Giurescu; Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 82; se va cita, în continuare, Ureche, ed. Panaitescu⟩.

[92] Reproduc pasagiul după unul din ms. lui Simion Dascălul (Ms. 174 de la Acad. Rom.).

[93] La Kogălniceanu (*Letop.*, I, p. 179) pungi.

[94] ⟨Vezi Ureche, ediția Giurescu, p. 91 și 114—115; Ureche, ediția Panaitescu, p. 112 și 126⟩. Pe margine notița: „Poate să o fi închinat la Sultan Baiazit că el (a) fost pe acea vreme împărat" pe care Kogălniceanu o atribuie lui Simion Dascălul (*Letop.*, I, 179, n. 3). În realitate ea nu poate fi a acestuia deoarece nu se află și în celelalte manuscripte (no. 169, 2506 etc.), ci aparține sau lui Constantin Vladulovici, care a transcris cronica în 1726, sau copiei făcută în 1712, de care el se servise (I. Bianu, *Catalogul manuscriselor*, la no. 174).

[95] Recte: Bălinești.

[96] St. Orășanu, *Cronicarii moldoveni din sec. al XVII.* Recenzie publ. în *Convorbiri Literare*, 1899, p. 729—730 și N. Iorga, *Ist. lit. rom* II, p. 548 și urm.

[97] N. Iorga o.c., II, p. 567. Argumentele sînt următoarele 2: 1) nu e arătată proveniența știrilor, cum face Ureche, 2) pasagiul nu se află într-o versiune neinterpolată a lui Ureche. Manuscriptul la care se referă d. Iorga e no. 59; sfatul dat de Ștefan se află totuși, dar nu la locul lui și cu aparența unei interpolări (f. 181), ceea ce se dovedește de altfel prin mss. 1445, 2601 și 3039, unde lipsește cu totul.

Oricine l-ar fi scris, însă, Ureche sau Simion Dascălul, și întrucît distanța de timp care-i separă nu e prea mare, lucru e pentru chestiunea noastră de mică însemnătate, sigur e că știrea închinării sub Bogdan, prin solia lui Tăutul, care nu se afla nici în letopisețele slavone anterioare, nici în cronicarii străini, a fost luată din tradiție, unde ea se conservase, cum a observat d. Iorga [98], în legătură cu zidirea bisericii din Bălinești de Tăutul tot așa cum s-au conservat atîtea alte tradițiuni, asupra întemeierii unora dintre cele mai însemnate lăcașuri bisericești. De la legenda banilor cu cari a fost construită biserica au pornit apoi anecdotele relative la audiența Tăutului la vizirul, cînd trăgîndu-i ciubotele a rămas numai în ciorapi, neavînd „mestii la nădragi" [99], sau cerînd să-i aducă cismele în sala de audiențe [100] și închinînd la cafea, pe care a sorbit-o dintr-o dată, pentru împăratul și vizirul [101].

Între cele 2 știri asupra închinării din redacțiunea lui Simion Dascălul, cea veche istorică și cea nouă tradițională, exista însă, dacă nu o contrazicere, cel puțin o nepotrivire. Închinarea din urmă nefiind arătată ca o reînnoire sau întărire a aceleia din timpul lui Petru Aron, urma că țara se supusese în 2 rînduri. Fără să caute a înlătura această lipsă de concordanță, Nicolae Costin adaogă un element nou la cele ce se aflau în cronica pe care o apmlifică, și introduce unele modificări. Astfel el înlocuiește știrea laconică a vechilor anale despre începutul haraciului sub Aron, cu o alta mai dezvoltată și mai precisă, deși identică în fond, pe care o află în cronicarul polon Cromer. „Și zice [Cromer]: și acest Petru Vodă din sfatul boerilor săi la Sultan Mehmet, împăratul turcesc, de au legat bir, pre anu 2 000 galbeni, răspunzînd leșii că nu pot da ajutor domnilor din Moldova, fiind învăluiți cu oști asupra Prușilor" [102].

Introduce apoi în pasagiul privitor la cealaltă închinare 2 modificări, înlocuind numele Sultanului Soliman cu Amurat, ceea ce însemna înlocuirea greșelei celei vechi prin alta nouă, și schimbînd suma birului din 10 *poveri* de bani, care nu mai avea înțeles pe la sfîrșitul secolului XVII, în 10 pungi de bani [103].

Acestea sînt știrile cari se puteau culege din cronicele moldovenești la începutul secolului al XVII(-lea), asupra supunerii Moldovei către Turci.

Pornind de la ele, Cantemir caută să *precizeze* tradițiunea închinării sub Bogdan, singura pe care o cunoaște, arătînd în mod amănunțit împrejurările în cari a avut loc și condițiunile cu cari s-a încheiat. Închinarea s-a făcut după sfatul lui Ștefan cel Mare, care văzînd progresele turcilor sub *Soliman Magnificul*, o recomandă fiului său și boerilor într-o lungă cuvîntare retorică. Pe cînd Sultanul se afla în Ungaria, Bogdan trimite înaintea lui, *în al 7-lea an de domnie* (1511) pe logofătul Tăutul (mort în 1511) [104], ca să-i ofere supunerea. Solul moldovenesc *este primit în cetatea Buda, pe care turcii tocmai o cuceriseră* (9—14 sept. 1529)[105]. Condițiile pe cari le propune ca țara să plătească un peșcheș sau dar anual de 4 000 de galbeni, 40 cai și 24 șoimi, păstrîndu-și neatinse, „bisericile, riturile religioase și legile sale" au fost primite cu bucurie de Sultan și întărite printr-un hatișerif care s-a trimis Domnului. La reîntoarcerea lui Soliman din Ungaria (pe la sfîrșitul lui octomvrie, 1529, pleacă din Buda)[106], Bogdan (mort în 1517)[107] îi iese înainte la Sofia, aducîndu-i peșcheșul. Sultanul îl primește cu cinste, dăruindu-i un caftan și o cucă împodobită cu pietre scumpe și întărind printr-un nou hatișerif legătura încheiată la Buda. După Bogdan s-a și numit Moldova de către turci Bogdania. Hatișerifurile s-au păstrat în arhivele țării pînă în anul 1686, cînd din ordinul regelui polon Sobieski au fost arse în public în Iași. Condițiunile stabilite la început au fost respectate pînă pe timpul lui Petru Rareș. Turcii cerînd atunci urcarea peșcheșului și transformarea lui în haraciu și impunînd domnului îndatorirea ca la fiecare trei ani să meargă la Constantinopol, ca să se închine Sultanului, *el refuză și se retrage în Ardeal*, la Ciceu. Cu toate acestea *Ștefan cel tînăr, care a fost ales în locul său*, a consimțit să ridice tributul la 12 000 galbeni[108]. Pentru a ne face o idee deplină de valoarea afirmărilor lui Cantemir, trebuie să mai amintesc că pe Ștefan cel Mare îl arată o dată ca contimporan cu Baiazet I (1389—1402), care face împotrivă-i expedițiunea terminată prin lupta de la Războieni[109], iar altă dată că trăind pe vremea lui Soliman Magnificul [1520—1566][110], și că, deși închinarea s-a făcut sub Bogdan, începutul plății haraciului îl pune totuși, într-alt loc, sub Petru Rareș[111], despre care nu știe de altfel nici cînd a domnit, și nici măcar că expediția lui Soliman din 1538 fusese îndreptată împotriva lui[112]. În această confuziune haotică, care dovedește că atunci cînd scria *Istoria Imperiului Otoman*, Cantemir nu avea la îndemînă nici o cronică moldovenească[113], și nu poseda despre trecutul țării, peste care domnise, decît cunoștințe absolut vagi, orice încercare de a da o interpretare afirmărilor sale și a căuta în ele un înțeles istoric, este zadarnică. Voind să precizeze tradițiunea orală, înregistrată în cronice abia în a doua jumătate a sec. XVII (-lea), despre închinarea la turci prin mijlocirea lui Tăutul, el *inventează* cu o lipsă de scrupule uimitoare o serie de evenimente și împrejurări, fără nici o legătură cu realitatea istorică. De altfel tradițiunea însăși pe care se întemeiase nu pornea de la un fapt real. Construirea bisericii din Bălinești, cu banii primului haraciu trimis de Bogdan, pe cari Sultanul i-ar fi dăruit lui Tăutul, este o legendă.

---

[98] *Geschichte des rumänischen Volkes*, I, p. 366, n. I.

[99] *Letop.*, II, p. 182.

[100] D. Cantemir, *Ist. Imp. Ot.*, I, p. 271, n. 36.

[101] *Letop.*, II, p. 182.

[102] *Letop.*, I, p. 150, n. 2. Pasagiul din Cromer este următorul: „Indidem (în arhiva regală din Cracovia, unde aflase jurămîntul din 6963, al lui Petru Aron către regele polon) autem comperimus, hoc anno hunc ipsum palatinum una cum consiliariis suis misisse oratorem ad principem Turcarum Mahometem, ut pacem ab eo duum millium aureorum tributo redimeret. Nam is post subactum Constantinopolitanum imperium vehementer vexabat Valachiam et distinebantur, tunc Poloni bello Prussico, ne sociis et clientibus opem ferre possent." *Martini Cromeri Varmiensis Episcopi, Polonia sive de origine et rebus gestis Polonorum*, libri XXX. Coloniae Agripinae, 1589, c. XXIII, p. 557.

[103] *Letop.*, I, p. 179 n. 3 ⟨Vezi Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*, ediția Ioan St. Petre, București, 1942, p. 239 și 326⟩.

[104] *Letop.*, I, p. 184. Piatra funerară publicată de Melchisedec, după desemnurile pictorului Bucevski, în *Notițe istorice și arheologice*, p. 293,are anul 7009. D-l Ioan Bogdan a binevoit să-mi comunice părerea d-sale, că trebuie să fie o greșeală de lectură în loc de 7019.

Această biserică este și astăzi în ființă. Ajungînd cu timpul în ruină, ea a fost reînnoită în anul 1721 de către Calist, episcopul Rădăuțului și Dimitrie Macri, staroste de Cernăuţi [114]. Pizania cea veche a întemeietorului se află încă în zidul din afară, dar după o mărturie, pe care nu ştiu ce temei se poate pune, din ea nu s-ar mai putea descifra, decît doar anul şi luna: 6 decem. 7007 [115]. Pe la mijlocul secolului al XVIII-lea inscripţia era însă în bună stare. Un bun cunoscător de slavoneşte şi zelos copiator de letopiseţe, preotul Iosiv Luca, călugărit mai tîrziu sub numele de Ioasaf Ieromonahul, a citit-o pe atunci în întregime. Copiind apoi pe la 1760 un letopiseţ, el a adăogat la sfîrşitul pasagiului, unde se vorbea de repararea bisericii, următoarele cuvinte: „Iar pre zidul bisericii iaste scris, cum că acea sfîntă biserică din Bălineşti iaste zidită de Ion Tăutul, marelii logofăt în zilele lui Ioan Ştefan Voevodam, în anii de la facerea lumii 7007, care vrînd să adevereşti, iubite cetitorule, să citeşti că viderea arată adevărul" [116].

---

[105] Hammer, *o.c.* II, p. 67—8.

[106] *Ibid.*, p. 75—6.

[107] *Letop.*, I, p. 186.

[108] *Ist. Imp. Ot.*, I, p. 271—76, n. 36, 37, 40, cf. 62, n. 1 și 98, n. 10, 158, n. 59.

[109] *Ibid.*, p. 61—63.

[110] *Ibid.*, p. 272, n. 37.

[111] *Ibid.*, p. 98—99, n. 10.

[112] *Ibid.*, p. 295—97.

[113] *Analele Moldaviei*, la care se referă uneori (*Ist. Imp. Ot.*, I, p. 272, n. 37; 295, n. 83 etc.) o citează totdeauna din memorie.

Cunoscînd data sigură a întemeierii bisericii, preotul Iosiv Luca, într-un adaos pe care îl face în altă copie, se îndoia, şi din punctul de vedere de la care pleca cu drept cuvînt, că ea ar fi fost zidită cu banii haraciului, aduşi de Tăutul din partea lui Bogdan. „Şi întorcîndu-se [Tăutul] dăruit din Ţarigrad aşa scrie letopiseţul, cum cu acei bani să fi zidit biserica în sat la Bălineşti... Dar în zidul bisericii scriia cum că în anul 7007 au zidit biserica în zilele lui Ştefan Vodă şi după aceea încă au mai domnit Ştefan Vodă cel bun cinci ani, pînă la anul 7012. Ce cu ce bani au zidit, Dumnezeu să-l odihnească la împărăţia cea cerească, că bună biserică au făcut de i-au rămas întru vecinică pomenire" [117].

Considerînd ca adevărată tradiţiunea despre închinarea ţării la turci sub Bogdan, Luca era nevoit să pună la îndoială pe cea privitoare la originea banilor. Şi tocmai aceasta era, cred, cea mai importantă. În adevăr, tradiţiunea se compune din 2 elemente, dezvoltate succesiv: unul primitiv care este, incontestabil, cel principal, că Tăutul îşi zidise biserica cu banii dăruiţi de Sultan, şi un altul format în urmă pentru a servi de explicarea acestuia, că dania se făcuse cu prilejul închinării către turci, săvîrşită în domnia lui Bogdan. Probabil că această explicare nici nu e de origine populară. Dar din momentul ce faptul material de la care a pornit întreaga tradiţie, construirea bisericii de Tăutul, este anterior domniei lui Bogdan, partea mai nouă a acestei tradiţiuni nu mai poate fi considerată ca avînd un substrat istoric real, în înţelesul unei închinări a ţării sub Bogdan, chiar dacă n-ar trebui interpretată decît ca o reînnoire a unei legături mai vechi. Spre a putea deosebi acest substrat istoric, dacă în adevăr există, de cel legendar a cărui formare vom încerca apoi s-o explicăm, o scurtă expunere a împrejurărilor în cari s-a făcut închinarea Moldovei către turci şi a relaţiunilor următoare pînă în domnia lui Bogdan este necesară.

---

[114] În ms. 253 (Acad. Rom.) după pasagiul referitor la construirea bisericei, se află următorul adaos: „Acea biserică din multe răscoale ce s-au întîmplat acestui pămînt pentru a noastre cumplite păcate, au fost sosit pînă a să risipire şi văzîndu-o acel de mai sus pomenit chir Calistru, episcopul Rădăuţului, fiind îndemnat dintru a sfîntului Duh putere, împreună cu dumnealui Dimitrie Macrii biv vel ban, starosti ot Cernăuţi, socotind că este de obşte a ţării, precum s-au zis mai sus, că sînt dăruiţi banii di Soltan Murat Tăutului logofătului, cari bani au fost a ţară-i noastre, n-au lăsat-o la răsipă, ci de a sa bună voie, împreună cu toată cheltuiala au acoperit-o, şi pe unde au fost şi răsipită o au tocmit-o, în zilele prea luminatului nostru Domn Io Mihai Recoviţă Vodă, vlěto de la Adam 7229, msţa mai 12, cari avînd să adevireşti, iubite cititorule, cearcă că viderea arată adevărul". Cf. şi ms. 503.

[115] *Marele dicţionar geografic al României*, la cuvîntul: Bălineşti.

[116] Acad. Rom., Ms. 252.

[117] *Ibid.*, 254, f°, 67.

VI

Cea dintîi atingere cunoscută dintre moldoveni și turci se întîmplă pe timpul lui Alexandru cel Bun. După ce turcii ajută în 1420 pe Dan II să ocupe tronul Țării Românești, atacă apoi Moldova, asediind Cetatea-Albă. La repetatele cereri de ajutor, pe cari Alexandru le adresează regelui polon, acesta pregătește o expediție, pe care s-o conducă fratele său Vitold, marele duce al Litvaniei. El însuși se hotărîse să aștepte în părțile sudice ale regatului, pentru ca în caz de primejdie să meargă în persoană în ajutorul voievodului. Asemenea pregătiri făcea și împăratul Sigismund [118]. Expediția însă nu s-a făcut pentru că turcii au părăsit asediul. Dacă fuseseră respinși, ori se retrăseseră în urma unei înțelegeri, nu știm; împrejurările de mai tîrziu vorbesc pentru presupunerea din urmă. De acum înainte turcii nu numai că nu reînnoiesc atacul din 1420, ceea ce s-ar fi întîmplat, probabil, în cazul unei neizbînde, dar dimpotrivă apar în bune relațiuni cu domnul Moldovei. Cînd Dan II, care trecuse de partea ungurilor, este alungat în 1426 de Radu Praznaglava, ajutat de turci, el denunță împăratului Sigismund alianța care ar exista între aceștia și Alexandru cel Bun. Împăratul comunicînd la rîndu-i știrea regelui polon și marelui duce al Litvaniei, acesta își exprimă părerea că domnul Moldovei ar trebui înlăturat [119]. Trei ani mai tîrziu, Alexandru declara că nu poate ajuta pe Sigismund contra turcilor iar acesta îl acuza față de Vitold că a făcut alianță cu ei și cu Hanul [120]. În 1430—32 pe timpul legăturilor cu Vitold și Svidrigaillo și răscoalei contra Poloniei, Alexandru este iarăși arătat că s-ar fi închinat turcilor [121]. Situațiunea rămîne neschimbată și sub urmașii săi. Pentru a putea răsturna pe fratele său Ilie, Ștefan, care se refugiase în Țara Românească, se adresează în 1433 sultanului de la care obține ajutor [122]. În toată domnia lui (1433—1447), ca și în timpul luptelor următoare pentru tron, turcii nu manifestă nici un fel de dușmănie contra Moldovei.

Dar singurul mijloc prin care un stat vecin mai mic putea atunci să-și asigure liniștea din partea turcilor, era să recunoască puterea Padișahului, plătindu-i tribut ori trimițîndu-i daruri. Prietenia sau alianța cu turcii nu poate avea, cînd e vorba de vecini mai slabi, altă însemnare. Tributul începînd a se plăti numai din 1456, trebuie să admitem că pînă atunci domnii Moldovei dobîndiseră prietenia turcilor prin *daruri*. Cînd ni se spune că Alexandru cel Bun a făcut pace sau și-a închinat țara sultanului și că fiul său Ștefan obține tronul cu ajutor turcesc, și cînd apoi în toată perioada de la 1420—56 nu întîlnim acte de dușmănie din partea turcilor, singura explicare posibilă este aceasta. De altfel e și natural ca atunci cînd lumea creștină răsuna de biruințele turcilor, domnii Moldovei să fi căutat o apropiere, trimițînd darursultanului. Cu aparența de supunere pe care ele o îndreptățeau, înțelegem și învinuirile aduse lui Alexandru cel Bun și atitudinea turcilor, cari, deși aveau Țara Românească birnică, nu încearcă totuși de la început să aducă și principatul vecin, întru toate asemănător, în aceeași situație. Două mărturii documentare vin să confirme această părere; în cuvîntarea pe care solul regelui Cazimir o ține în 1454 înaintea împăratului și a dietei din Ratisbona, el arată și Moldova, alături de Țara Românească, ca tributară turcilor [123], iar doi ani mai tîrziu cînd domnul împreună cu mitropolitul și boierii se hotărăsc a le plăti tribut, ei mărturisesc că li se dăduseră bani și mai înainte [124].

---

[118] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății-Albe*, p. 80—81.

[119] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății-Albe*, p. 84—5.

[120] *Ibid.*, p. 88—90.

[121] *Ib.*, p. 90; I. Ursu, *Relațiunile Moldovei cu Polonica, pînă la moartea lui Ștefan cel Mare*, p. 48—49.

[122] *Ib.*, p. 92; cf. Dlugosz, *Historia Polonia*, Lipsiae, 1712, c. XI, p. 640: „Stephanus autem fraterno conspectu fugiens ad montanosque perveniens, sibi illos in brevi [erat enim ingenium ad omnia promptus] conciliavit, sed a Turcorum Caesare, petito et obtento in gentibus subsidio, in Valachiam rediit".

Tradițiunea că moldovenii plătiseră turcilor de la început peșcheș și nu tribut sau haraciu păstrase deci amintirea unui fapt istoric.

După căderea Constantinopolului, Mahomed II trimite soli „pretutindeni în Marea Neagră“ ca să ceară tribut. În anul următor, o flotă turcească trecînd pe la Cetatea-Albă, care era pregătită, atacă Sevastopolul și Caffa. În martie 1455, cetatea genoveză încheie pace plătind un tribut de 3000 de galbeni [125]. Amenințările turcilor aveau să aibă peste puțin timp și în Moldova același rezultat. În primăvara anului 1456 se știa în Ungaria că Sultanul face mari pregătiri pentru asediul Belgradului. La 13 iunie, 150.000 de soldați începeau atacul, în vreme ce flota de pe Dunăre trebuia să împiedice ajutoarele cari ar fi venit din Ungaria [126]. Plecînd împotriva Belgradului, Mahomed II cere lui Petru Aron un tribut de 2000 de galbeni, amenințîndu-l că va ataca Moldova.

Un refuz, acum cînd Sultanul se apropia de Dunăre, putea să abată asupra țării o mare primejdie. Pentru a o înlătura, domnul împreună cu mitropolitul Teoctist și 57 de boieri, întruniți la Vaslui, hotărăsc la 15 iunie 1456, să trimită înainte-i pe logofătul Mihail, ca să-i ofere tributul cerut. Faptul îl cunoaștem dintr-un document foarte curios: este un act solemn, întărit cu pecețile tuturor, prin care adunarea de la Vaslui asigură pe sol înainte de plecare, că hotărîrea aceasta importantă s-a luat cu sfatul și chibzuiala tuturor pînă la unul și că nimănui și niciodată nu-l va învinovăți pe el pentru aceasta. [127] Amănuntele soliei nu le cunoaștem. S-a păstrat însă grație acelorași măsuri de precauție, cari făcuseră pe Mihail să ceară actul de la 15 iunie, traducerea slavonă, a hatișerifului pe care Mahomed II îl trimite ca răspuns Domnului, la 5 octomvrie. Spre a se vedea cît de mult diferă de acela care, după Cantemir, ar fi fost dat lui Bogdan, îl reproduc în întregime:

„Tugra. Binevoitoare salutare din partea marelui Domn și marelui Emir, Sultanul Mahomed, către nobilul și înțeleptul și vrednicul de toată cinstea și lauda Ioan Petru, Voievodul și Domnul Maurovlachiei. Ai trimis ca sol pe nobilul Mihail logofătul împreună cu înștiințarea din care aflu că vei plăti Domniei mele un tribut anual de 2.000 ducați de aur. Să fie deci pace legată între noi și timpul în care tributul va trebui plătit se hotărește la 3 luni. După trecerea acestora dacă îl voi primi, voi ținea pacea, dacă însă nu-l voi primi, știți ce vă așteaptă. Și Dumnezeu să te mîngîie. Luna octomvrie în 5, „in sarchan beglie" (?) [128]. Cum vedem, în afară de tributul de 2.000 de galbeni, hatișeriful nu impune nici o îndatorire și nu acordă nici un privilegiu. E o simplă înștiințare că va fi pace, cîtă vreme se vor trimite banii. Dar tocmai aceasta o urmărise și domnul și boierii: hotărîndu-se a plăti tributul cerut, ei sperau să aibă pace cu Turcii, scăpînd țara de atacurile și prădăciunile lor. Acesta era scopul misiunii lui Mihail, accentuat nu mai puțin de 4 ori în documentul amintit. Nu era cîtuși de puțin vorba de o încorporare a țării în imperiul turcesc, pentru a fi nevoie de anumite acte de siguranță, tractate sau hatișerifuri, cari să-i fixeze îndatoririle și să-i garanteze drepturile. Încorporarea s-a făcut în urmă pe nesimțite prin asimilare cu situația Țării Românești, contribuind la aceasta luptele pentru tron, decăderea organizației militare și progresele turcilor la nordul Dunării. La început autonomia era deplină. Ca și atunci cînd se cerea ungurilor și polonilor, tributul, așa cum s-a stabilit în 1456, echivala cu un tractat de pace. O „închinare" a țărei n-a fost. Felul cum vechile cronice ne-au transmis legătura lui Petru Aron: „În zilele acestuia, moldovenii au început a plăti dajde turcilor" exprimă adevărul căci, repet, plata tributului nu însemna alipirea țării la imperiul turcesc, ci era o simplă dajdie pe care o plătea turcilor un vecin mai slab pentru menținerea păcii. Acesta este caracterul pe care l-a avut haraciul și astfel trebuie, cred, înțeleasă pretinsa închinare a Moldovei. Între hotărîrea adunării de la Vaslui și răspunsul Sultanului, există în această privință o deplină concordanță.

---

[123] Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, II, 2, p. 51—52.

[124] *Ibid.*, II, 2, p. 670.

[125] N. Iorga, o.c., p. 112—115.

[126] Hammer, I, p. 441.

[127] *Hurm.*, II, 2, p. 670—1.

Cîteva luni mai tîrziu, în aprilie 1457, Petru Aron era bătut și fugărit. Pentru norocul Moldovei și al românilor, biruitorul era de astă dată cea mai de seamă personalitate, pe care a produs-o neamul românesc, acela căruia urmașii i-au decernat întreitul titlu de mare, bun și sfînt. Să vedem ce a devenit sub Ștefan cel Mare legătura încheiată cu turcii în 1456? În această privință, părerile au fost și sunt încă împărțite. Vechile cronice afirmînd că haraciul începuse a fi plătit din domnia lui Petru Aron, fără să mai amintească apoi o reînnoire a lui, arătau în mod indirect că Ștefan fusese birnic turcilor. În letopisețul de la Bistrița aflăm chiar o indicație mai lămurită: la începutul expedițiunii lui Ioan Albert, aducîndu-i-se lui Ștefan, care se retrăsese la Roman (27 august 1497), 6 prizonieri leși, pe trei a poruncit să-i spînzure, iar pe ceilalți, îi trimise împăratului turcesc" [129]. Cronicarii din secolul al XVII(-lea) deși reproduc cu toții știrile despre începutul haraciului sub Aron și trimiterea celor 3 prizonieri la Sultanul, au considerat totuși pe Ștefan cel Mare ca independent față de turci. Închinarea țării s-a făcut numai după moartea lui, sub Bogdan, în domnia căruia a și început a se plăti haraciul. Cel care a încercat să stabilească un acord între știrile cele vechi și tradițiunea introdusă de Simion Dascălul, a fost Dimitrie Cantemir. În *Descrierea Moldovei* el admite că și înainte de Bogdan s-au putut da uneori bani turcilor, în momente de strîmtoare, cînd domnii erau mai bucuroși să-și golească punga, decît să primejduiască pe locuitori, „dar tribut, care să fie perpetuu și constant, nimeni n-a putut impune moldovenilor pînă după timpul lui Ștefan cel Mare". [130] Fiecare dintre aceste păreri și-a găsit apoi susținători printre istoricii moderni. Adevărul este, însă, și de astă dată tot de partea vechilor însemnări slavone. Cu excepția perioadei de la 1473—1488, cînd se află în război cu turcii, Ștefan cel Mare a plătit tribut sultanului[131].

---

[128] *Hurm.*, II, 2, p. 671. ⟨Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, 1455—1774, București, 1976, p. 1—2, cu datarea (1455) octombrie 5⟩.

[129] I. Bogdan. *Cronice inedite*, p. 59.

[130] P. 117. ⟨Vezi Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ediția C. Măciucă, București, 1961, p. 147; *idem*, *Descriptio Moldaviae*, traducere de Gh. Guțu, ed. de Maria Holban, N. Stoicescu, Vintilă Mihăilescu, Ioana Constantinescu, D. M. Pippidi, București, 1973, p. 271.⟩

În adevăr, pînă la înlocuirea lui Radu cel Frumos cu Laiot (1473), relațiunile sale cu turcii sunt pașnice. Pe timpul expedițiunii lui Mahomed II contra lui Țepeș în 1462, există chiar o înțelegere între ei, căci deși domnul Moldovei începuse războiul ceva mai înainte, legătura dintre cele două atacuri nu se poate contesta [132]. Dar pacea cu turcii presupune numaidecît îndeplinirea îndatoririlor pe care ea se întemeia. Fără a se fi plătit dajdia legată de Petru Aron, asemenea relațiuni nu erau cu putință. Că Ștefan a plătit de la început tributul este de altfel un fapt confirmat mai de toate izvoarele contimporane. Cronicarii poloni, Dlugosz [133], Naker [134] și Miehowski [135] și indirect chiar bizantinul Chalcocondylas [136] arată pe Ștefan cel Mare tributar turcilor în prima parte a domniei sale. Sultanul Baiazet în scrisoarea adresată ragusanilor, după cucerirea Chiliei, afirmă că domnul Moldovei „a fost pînă mai deunăzi sluga credincioasă a răposatului meu tată și a bunului meu, și că niciodată nu le-a călcat poruncile“ [137]. Lăsînd la o parte exagerarea orientală a expresiunilor, afirmarea era în fond adevărată. Lucrul acesta îl recunoaște și regele polon Cazimir. În instrucțiunile pe care le dă solului său Nicolae Firlej, trimis la Poartă (1489) ca să stăruie a se restitui Moldovei Chilia și Cetatea-Albă și să încheie un tractat de pace, se prevedea și obiecțiunea pe care Sultanul ar fi putut-o face, că domnul Moldovei fusese „supusul și tributarul tatălui său“ [138].

Vedem apoi că între cauzele cari au provocat expediția condusă de Suleiman Pașa, este și refuzul lui Ștefan de a plăti haraciul. După ce Laiot se supusese, Mahomed II era hotărît să renunțe la expediția proiectată încă din ianuarie 1474 [139], cînd la Constantinopol ajunsese numai vestea înlocuirii lui Radu cel Frumos, fără să se știe care va fi atitudinea succesorului său, dacă Ștefan ar fi consimțit să plătească haraciul datorit și să-i predea Chilia [140]. Și mai în urmă, cu prilejul expediției de răzbunare condusă de sultanul însuși, era vorba de haraciul refuzat. La 22 mai 1476, Mahomed II, care se afla la

---

[131] N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare pentru poporul român*, p. 79, 213.

[132] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei*, p. 121—128.

[133] „Vastationem terrae Valachiae Stephanus Palatinus Valachiae, ex tam propinqua vicinitate (după supunerea Țării Românești sub Radu cel Frumos) per Turcum fiendam, veritus, in tributum Turci et ipse, quamvis Regis et Regni Poloniae vasallus et feudalis, Casimiro Rege nequicquam per literas et Nuncios prohibente, concesserat, et tributum quotannis Turco reddebat (după cucerirea Chiliei, Sultanul înfuriat la început împotriva lui Ștefan) qui nunquam fidus fuisset Caesari, et sub praetextu tributi. Polonorum serviebat Regi (se liniștește pe urmă, după ce primește pe solul domnului) cum tributo et muneribus ad se missumi“, XIII, p. 344; cf. XIII, p. 458.

[134] *Liborius Naker's Tagebuch über den Kriegszug des Hochmeisters Johann von Tiefengegen die Türken, im Jahre 1497*, în *Scriptores rerum Prussicarum*, V, 306: „Ko. Ma. hat dise unczellige folk nicht alleyne widder den Turken (in 1497) sunder den Walachischen woien woiwodenzcu vertreiben; wiewol der ist des Königes geholdigter, ydoch umbe vorsewlikeit willen des alden (defuncti regis, Poloniae) is her *vor dreyszig jahren den Thurken cziszhsftig worden*“.

[135] În *Arhiva Istorică*, I, 2, 41.

[136] *Laonici Chalcocondylae Atheniensis historiarum libri decem*. Bonnae, 1843, p. 506 — 7 și 514 ⟨Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, traducere de Vasile Grecu, București, 1958, p. 286⟩.

[137] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei*, p. 157.

[138] *Hurmuzaki*, II, 2. „Si diceret (Baiazed) quod pater meus fuit in terra ista, et propter rebellionem istius hominis, dum sibi omagium et daciam solvere nolebat, corripuit pro libito suo. Dicat nuntius etc. (p. 307).

[139] N. Iorga, *o.c.*, 138.

[140] Dlugosz, XIII, 526—27.

Varna, în drum spre Moldova, răspunde solului polon Marciszek Wrocimowski, trimis de Cazimir spre a mijloci o împăcare, că s-ar opri de la război, dacă Ştefan i-ar da tributul neplătit, ar renunţa la Chilia şi ar elibera pe prizonieri [141]. Aceleaşi condiţiuni le pusese sultanul domnului încă mai înainte de a întreprinde campania. Aceasta o ştim dintr-o scrisoare venețiană, trimeasă din Pera la 23 mai 1476, care mai cuprinde şi lămurirea că tributul se cerea *pe trei ani trecuţi* [142], Ştefan îl refuzase prin urmare începînd cu anul 1473. După cronicarul turc Neşri s-ar fi pretins atunci domnului să-l aducă în persoană la Constantinopol, ceea ce el nu voise [143].

Duşmănia lui Ştefan cu turcii ţine, cu unele întreruperi pînă în 1489 [144]. După campania lui Mahomed II, năvălirea lui Alibeg şi Skanderberg, împreună cu Ţepeluş în 1481 [145], cuprinderea Chiliei şi Cetăţei-Albe în 1485 [146], năvălirile lui Ali Hadâmbul în septemvrie 1485, a lui Iskender-Beg şi Balibeg-Malcoci-Oglu în noiemvrie acelaşi an şi a lui Hronot în primăvara anului următor [147], sunt evenimentele cele mai însemnate ale acestei duşmănii. Cînd însă Ungurii şi polonii încheie pace cu turcii, cei dintîi în 1483 [148], reînnoind-o apoi în 1485 [149], ceilalţi în 1489 [150]; Ştefan neputînd duce singur mai departe o luptă zadarnică şi primejdioasă şi pierzînd pentru totdeauna speranţa de a mai redobîndi cetăţile, cari formau altădată zidul de apărare al ţării, iar acum deveniseră cuiburile de unde porneau expediţiile de jaf şi pustiire, se împacă la rîndu-i şi el cu păgînii, plătindu-le tributul [151].

Condiţiile păcii încheiată în 1489, cînd şi începe duşmănia cu polonii, de la cari voieşte prin pradă să-şi scoaţă tributul, sunt de astă dată mai grele: se impune domnului îndatorirea ca să-şi trimită pe unul din fii ostatic la Constantinopol [152] şi i se urcă tributul. Laurentius Miedzielski, oratorul regelui polon Sigismund pe lîngă papa Leon X, spunea într-o descriere a Imperiului Otoman, pe care i-o prezintă acestuia în 1514, că Ştefan plătise un tribut de 8 000 de galbeni [153]. Suma aceasta reprezintă, probabil, haraciul Moldovei din acel timp, iar nu pe cel plătit de Ştefan. O urcare de la 2 000 de galbeni cum fusese pînă în 1472, la 8 000, ar fi prea bruscă. Într-o relaţiune venețiană din Constantinopol, de la 30 septembrie 1503, se spune că Ştefan plătea Sultanului 4 000 de galbeni, ceea ce e mai de crezut [154]. Cum o sporire a haraciului în intervalul de la 1489—1503 nu pare probabilă, suma aceasta a fost desigur stabilită chiar de la început.

---

[141] *Ibid.*, XIII, p. 544—45 şi Dr. Iacob Caro, *Geschichte Polens*, V, I, 446, cf. 339 şi n. 3,

[142] N. Iorga, *Acte şi fragmente, III*, p. 56.

[143] Apud Hammer, I, p. 522—3.

[144] Se pare că la începutul domniei lui Baiazet Ştefan se împăcase cu turcii, cel puţin Cazimir, în instrucţiunile lui Firlej, prevede şi răspunsul sultanului că Ştefan ar fi fost supusul său: „Item si arceret, quod ego non recepi aliquid domino Regi, sed corripui subditum meum pro excessu suo a quo mihi commune omagium solvebatur: Item dicat nuntius etc. *Hurm.*, II, 2, 306.

[145] N. Iorga, *Ştefan cel Mare*, p. 196—7.

[146] *Ibid.*, p. 203.

[147] *Ibid.*, p. 211—212; *Studii istorice asupra Chiliei*, p. 168—169.

[148] *Ibid.*, *Studii asupra Chiliei*, p. 154; V. Pârvan, *Relaţiile lui Ştefan cel Mare cu Ungaria*, p. 97.

[149] *Ibid.*, *Ştefan cel Mare*, p. 208.

[150] Caro, *o.c.*, V, 2, p. 592.

[151] N. Iorga, *o.c.*, p. 177, 179; n. 1; *Ştefan cel Mare*, p. 213, 219–247 şi I. Ursu, *o.c.*, p. 132, n. 2.

[152] D-l Iorga crede că a fost trimis Alexandru care a şi murit acolo, rămînînd în loc fiul său Ştefan [*Ştefan cel Mare*, p. 213, 219]. Dar în 1504 ostaticul e arătat ca fiu al domnului şi nu nepot [*Hurm.*, VIII, p. 40—41]. Pe de altă parte însuşi Lăcustă în crisoavele sale se numeşte fiul lui Ştefan [Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, p. 236—37]. Un raport din 1538, care îl arată ca fiul lui Ştefan, spune lămurit că fusese trimis de tatăl său la Constantinopol [*Hurm.* II, 1, p. 200].

[153] *Hurm.*, II, 3, p. 171. „De quibus vojevodam illum magnanimum olim Stephanum.., fecit tributarium, nam octo milia ducatorum in auro quotannis Turce pendere solet".

[154] *I Diarii di Marino Sanuto*, V, 464 [Sultanul primeşte] „Da Stefano Voyvoda de Moldavia ducati 4 milia", cf. N. Iorga, *Ştefan cel Mare*, p. 250.

Pacea pe care a făcut-o Ștefan cu turcii este cunoscută și tradițiunii populare, care a pus-o în legătură cu așezarea tătarilor în Bugeac. „Și în cîteva rînduri s-au bătut Ștefan Vodă cu turcii; iar cînd s-au bătut la Războieni atuncea s-au așezat turcii cu Ștefan Vodă, și le-au dat hotar și olat Bugeacul și-au făcut pace; și turcii apoi au adus tătarii din Crîm și i-au așezat în Bugeac, carii stau și pînă astăzi" [155].

Cu excepția unor incidente fără însemnătate [156], relațiunile lui Ștefan cu turcii rămîn bune pînă la moartea sa. În 1497 el cere și obține ajutor împotriva polonilor [157]. Cronicarul turc Saad-ed-din spune că, după victorie, Ștefan trimițînd sultanului o parte din pradă și prizonieri, a primit în schimb bogate daruri [158]. După alte izvoare turcești, d'Ohsson afirmă că Baiazet II, ca distincțiune pentru bravura pe care Domnul Moldovei o arătase în lupta cu polonii, l-a onorat atunci cu 2 tuiuri și cucă făcîndu-l egal cu pașii și aga al Ienicerilor [159].

Se înțelege că în astfel de împrejurări recomandația pe care Ștefan ar fi făcut-o pe patul de moarte, fiului său Bogdan și boierilor, ca să închine țara turcilor nu are, ca și întreaga închinare, nici un fundament istoric. La începutul domniei lui Bogdan situația Moldovei față de turci era bine definită. Tributul care se plătise neîntrerupt de la 1489, se continuă și mai departe. Se pare numai, că la începutul noiei domnii, el a fost urcat, împotriva stipulațiunilor tratatului turco-unguresc din 1503 [160], de la 4000 la 8000 de galbeni [161] rămînînd apoi astfel pînă la începutul domniei lui Rareș [162].

Închinarea Moldovei la turci sub Bogdan, de care vorbește tradițiunea, nu se adeverește deci prin documente și ea trebuie definitiv înlăturată dintre faptele istorice. Formarea acestei tradițiuni este dealtfel explicabilă. Cărturarii din secolul al XVII(-lea) nu puteau admite că Ștefan cel Mare, care învinsese pe turci în atîtea rînduri, le-ar fi plătit tribut. Supunerea țării a trebuit să se facă numai după moartea lui și ei au pus-o apoi în legătură cu tradițiunea populară despre zidirea bisericii din Bălinești cu banii pe cari sultanul îi dăruise Tăutului. Astfel s-a format povestea închinării la turci sub Bogdan, introdusă în Cronica lui Ureche de Simion Dascălul. Cantemir i-a adăugat în urmă unele elemente noi, plăzmuind, pentru motive cari nu se pot încă lămuri, dar cari par a fi mai mult de natură politică decît științifică, condițiunile închinării consfințite, printr-un hatișerif al sultanului. Pe temeiul spuselor lui, și tot pentru motive politice, s-a reconstituit apoi în 1772 cuprinsul acestui hatișerif, iar în 1839 „tractatul" dintre Bogdan și Soliman Magnificul. Izvorîte din preocupările politice ale epocei în care s-au produs, ele au fost arme puternice în lupta patriotică pentru emancipare. Și dacă s-a crezut atîta vreme și cu atîta convingere în autenticitatea lor, este pentru că autonomia pe care voiau s-o dovedească, și a cărei amintire se păstrase fără întrerupere, existase în adevăr.

---

[155] *O seamă de cuvinte* de Neculcea, *Letop.*, II, p. 179.

[156] *Hurm.* VIII, p. 28; Sanuto, *Diarii*, 1626—8, cf. Iorga, *Ștefan cel Mare*, p. 249; Wapowski, în *Script. rerum Polonic*, II, p. 36.

[157] Leunclavius, *Historiae Musulmanae Turcorum*, libri XVIII, Francfurt, 1591, col. 636 și urm. Tubero, *o.c.*, p. 128—130.

[158] Apud Caro, *o.c.* V, p. 2, 739.

[159] M. d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman*, VII, 445, cf. Hammer, *o.c.* I, p. 646.

[160] *Hurm.*, II, p. 1, 20—21.

[161] V. mai sus, p. 65 nota 153 și 154.

[162] *Hurm.*, *Sup.*, II, p. 1, 18, cf. 20, 31.

CUPRINS

INTRODUCERE 5

TABEL CRONOLOGIC 77

BIBLIOGRAFIA LUCRĂRILOR LUI CONSTANTIN GIURESCU 80

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI 83

CONTRIBUȚIUNI LA STUDIUL CRONICELOR MUNTENE 85

- Constantin Căpitanul Filipescu 87
- Radu Popescu 105
- Cronica lui Radu Popescu 126
- Istoria Țării Românești de la anul 1689 încoace, continuată de un Anonim 131

NOI CONTRIBUȚIUNI LA STUDIUL CRONICILOR MOLDOVENE 171

- Cronica lui Simion Dascălul 173
- Cronica lui Misail Călugărul 194
- Cronicarii următori față de cronica lui Ureche 201
- Izvoarele lui Simion Dascălul 210
- Cronica lui Ureche 229

MIRON COSTIN — DE NEAMUL MOLDOVENILOR DIN CE ȚARĂ AU IEȘIT STRĂMOȘII LOR 237

- *Prefață* 239
- *Introducere* 241
- Manuscriptele 243
- Clasificarea manuscriptelor 247
- Redacțiunea interpolată 250
- Arhetipul 255
- Cuprinsul scrierii 256
- Izvoarele 258
- Data scrierii 262
- Edițiunile anterioare 269
- *Prescurtări* 272

LETOPISEȚUL ȚĂRII MOLDOVEI DE LA ISTRATIE DABIJA PÎNĂ LA DOMNIA A DOUA A LUI ANTIOH CANTEMIR 1661—1705 273

- *Prefață* 275
- *Introducere* 276
- Continuatorii Letopisețului lui Miron Costin 276
- Letopisețul nu-i o lucrare unitară 279
- Biografia hatmanului Alexandru Buhuș 283
- Două izvoade și doi autori 288
- Cronica racovițeană 290
- Letopisețul față de Cronica racovițeană și de Neculce 293

Manuscriptele. Filiaţia lor. Arhetipul ... 299
Textul. Transcrierea. Aparatul ... 303
Prescurtări ... 306

VECHIMEA RUMÂNIEI ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ ŞI LEGĂTURA LUI MIHAI VITEAZUL ... 307

Vechimea rumâniei în Ţara Românească ... 313
Legătura lui Mihai Viteazul ... 328

DESPRE RUMÂNI ... 337

Numele ţăranilor neliberi ... 341
Rumânia ... 346
Îndatoririle rumânilor ... 359
Legea rumânilor ... 374

DESPRE BOIERI ... 381

Despre boieri ... 383
Boierii ... 385
Boierii fără dregătorii ... 392
Dovezi că toţi proprietarii erau numiţi boieri ... 398
Moşnenii ... 411
Concluziune ... 438

DOCUMENTE ŞI REGESTE PRIVITOARE LA CONSTANTIN BRÎNCOVEANU ... 441

Introducere ... 443

CAPITULAŢIILE MOLDOVEI CU POARTA OTOMANĂ ... 471

LECTOR : VIRGINIA CARIANOPOL
TEHNOREDACTOR : VALERIA PETROVICI
APĂRUT : 1993. BUN DE TIPAR : 14.04.1993.
COLI TIPAR 31,75
TIPARUL EXECUTAT SUB COMANDA
NR. 232 LA S.C. „ROMCART“ S.A.
ROMÂNIA